Riga Nordic University

Dnipro State University
of Internal Affairs

MILITARY REINTEGRATION: LEGAL, ORGANIZATIONAL, PSYCHOLOGICAL, MEDICAL, SOCIAL, AND INFORMATIONAL ASPECTS

Scientific monograph

IZDEVNIECĪBA
BALTIJA
PUBLISHING

2026

Recommended for printing and distribution via Internet
by the Academic Council of Baltic Research Institute
of Transformation Economic Area Problems according
to the Minutes № 9 dated 30.09.2026;
by the Academic Council of Dnipro State University of Internal Affairs
according to the Minutes № 4 dated 30.09.2026

Editorial board:
Dr.sc.ing., Professor, Academician **Djakons Romans**, Chairman of the Board of Riga Nordic University;
Dr.Sc. (Law), Professor, **Roman Myroniuk**, Professor at the Department of Administrative Law and Process, Dnipro State University of Internal Affairs;
Dr.Sc. (Law), Professor, **Andrii Sobakar**, Head of the Department of Administrative Law and Process, Dnipro State University of Internal Affairs.

Reviewers:
Denys HOLOBORODKO – PhD in Law, Associate Professor, Police Colonel, Chief Specialist at the Unit No. 5 of the Directorate for Operational Support of the Ministry of Internal Affairs, Department for the Organization of Activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine;
Romans DJAKONS – Dr.sc.ing., Professor, Academician, Chairman of the Board of Riga Nordic University;
Serhii SHATRAVA – Doctor of Law, Professor, Head of the Research Laboratory on the Issues of Pre-Trial Investigation, Kharkiv National University of Internal Affairs.

Military reintegration: legal, organizational, psychological, medical, social, and informational aspects : Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2026. 1040 p.

ISBN 978-9934-26-719-2

© Riga Nordic University, 2026
© Dnipro State University of Internal Affairs, 2026

CONTENTS

MULTILEVEL SOCIAL ADAPTATION OF UKRAINIAN MILITARY PERSONNEL: STRUCTURAL INDICATORS AND INTEGRATION BARRIERS (Bataeva E. V., Artemenko A. B.) 1
1. The Concept of Post-Military Social Adaptation: Theoretical Framework and Typology 2
2. Levels and Degrees of Service Members' Social Adaptation 6
3. The main contexts of military personnel's social adaptation to civilian life 8

SOCIAL REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL AND THEIR FAMILY MEMBERS IN UKRAINE: CONSTITUTIONAL AND LEGAL CONCEPT (Boniak V. O.) 20
1. Theoretical, methodological and legal foundations of research into the social rehabilitation of military personnel and their family members 22
2. Social rehabilitation of military personnel and their family members: concepts, types and principles: a modern concept 30
3. Current status and ways to improve social rehabilitation of combatants and their family members 36

MODERN TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE THEORY AND PRACTICE OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL: FOREIGN EXPERIENCE AND UKRAINIAN REALITIES (Bortnikova O. H.) 45
1. Foreign and Ukrainian Scientific Discourses on the Impact of War on the Psychology of Military Personnel and Civilians 46
2. Scientific and Methodological Support for the Psychological Rehabilitation of Military Personnel: Foreign and Ukrainian Experience 52
3. Paradigmatic Foundations of Personal Growth of Combatants in the Post-Traumatic Period: Ukrainian Realities 55

THE REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL AS A STRATEGIC FACTOR IN ENSURING UKRAINE'S NATIONAL RESILIENCE (Burdin M. Yu., Bezusa Yu. O., Rastorhuieva N. O.) 61
1. National resilience as a contemporary concept for ensuring Ukraine's security 61
2. The reintegration of military personnel as a component of ensuring Ukraine's national resilience 64
3. Organisational and legal foundations of state policy on the reintegration of military personnel 66
4. Prospects for the development of the system for the reintegration of military personnel as a component of ensuring Ukraine's national resilience 68

EDUCATIONAL SUPPORT FOR THE OCCUPATIONAL REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL INTO THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE THROUGH THE DEVELOPMENT AND TRANSFER OF PROFESSIONAL COMPETENCIES (Valieiev R. H.) 76
1. The Concept of Veteran Reintegration and Its Primary Obstacles 77
2. Approaches to Addressing Reintegration Challenges Among Veterans 84

PERSONALIZED STEPPED-CARE PSYCHOLOGICAL REHABILITATION FOR SERVICE MEMBERS AND VETERANS AFFECTED BY COMBAT-RELATED TRAUMA: INTEGRATING EVIDENCE-BASED INTERVENTIONS, MORAL INJURY-INFORMED CARE, AND DIGITAL SUPPORT INTO REINTEGRATION
(Varina H. B., Falko N. M.) 98
1. Theoretical, Methodological, and Regulatory Foundations of Personalized Stepped-Care Psychological Rehabilitation for Service Members and Veterans 100
2. Differentiating Evidence-Based Psychological Interventions and Ensuring Digital and Organizational Continuity of Rehabilitation for Service Members and Veterans Affected by Combat-Related Trauma and Moral Injury 110
3. Operationalizing a Continuous Personalized Rehabilitation Pathway: Routing, Multidisciplinary Coordination, Reintegration, and Quality Assurance. 131

REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE: STATE SOCIAL GUARANTEES AND INSTITUTIONAL MECHANISMS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CHALLENGES
(Voitiuk M. P.) 149
1. Legal framework and state standards for the social protection of military personnel 150
2. Financial and economic guarantees for military personnel in Ukraine 154
3. Institutional mechanisms for the social and professional reintegration of military personnel in Ukraine 159

FINANCIAL AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL IN UKRAINE
(Getmanets O. P., Kyryeyeva I. V.) 167
1. The essence of social protection for military personnel in the context of state social policy 168
2. Purpose and objectives of the financial and legal framework for the social protection of military personnel 173

REINTEGRATION OF VETERANS AS A STRATEGIC PRIORITY OF UKRAINE'S FINANCIAL POLICY IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW AND DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY
(Desyatnyuk O. O., Tkachyk F. P., Ivanova A. M.).....181
1. Modern trends and conceptual approaches of state financial policy in the context of reintegration and adaptation of veterans.....181
2. Dominants of financial support for the restoration of human capital and the reintegration of veterans under martial law.....187
3. Modernization of Ukraine's financial policy in the process of veteran reintegration under digitalization and European integration.....193

ADDICTION VULNERABILITY IN WARTIME UKRAINE: DOPAMINERGIC MECHANISMS, AGE-RELATED RISK, AND SOCIAL STRESS
(Dzhafarova O. V., Shatrava S. O., Leshchenko D.).....205
1. Dopamine Mechanisms in Addiction Formation.....208
2. Behavioral and Substance Addictions in Ukrainian Youth.....209
3. War-Related Social Vulnerability and Addiction Risk in Ukraine.....210
4. Age-and gender-related vulnerability to addiction under wartime conditions.....212
5. Military personnel as a separate socio-professional group.....214

CROSS-OBJECTIVE PARTNERSHIP-BASED SOCIO-PSYCHOLOGICAL ADAPTATION AND PERSONAL DEVELOPMENT OF SERVICE PERSONNEL AND VETERANS DURING THE PROCESS OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION (Dmytruk Z. A.).....225
1. Theoretical and methodological foundations of the psychology of multi-objective partnership-based socio-psychological adaptation among military personnel and veterans.....227
2. A psychological model of inter-goal partnership-based socio-psychological adaptation and personal development.....231
3. Practical aspects of implementing a multi-objective partnership model in the psychological rehabilitation of service personnel and veterans.....239

SOME ASPECTS OF CIVIL AND SOCIAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF MILITARY PERSONNEL AND THEIR FAMILY MEMBERS
(Dolynska M. S.).....247
1. Legal and legislative regulation of the payment of one-time cash assistance in the event of the death of military personnel in Ukraine.....248
2. Will as a personal way of protecting the rights of military personnel in the event of death/death.....258

MECHANISMS FOR INSTITUTIONALIZING THE WAR VETERANS' REINTEGRATION SYSTEM INTO PUBLIC SAFETY IN THE CONTEXT OF POST-WAR RECOVERY (Dulina O. V.) 270
1. Theoretical and Methodological Foundations for the Institutionalization of the War Veterans' Reintegration System 271
2. Public Governance Foundations of War Veterans' Reintegration into Public Safety 279
3. Mechanisms and a Conceptual Model for Institutionalizing the War Veterans' Reintegration System into Public Safety 285

SOCIALIZATION OF MILITARY PERSONNEL IN THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM OF UKRAINE: SOCIAL STANDARDS, GUARANTEES, PROVISION, AND PROFESSIONAL REINTEGRATION (Zhyvko Z. B., Ostapenko O. M., Zhyvko M. O.) 299
1. Social standards and the system of social provision for military personnel 300
2. State social standards and the structure of social provision for military personnel 303
3. Current problems in the functioning of the social protection system and international experience of its development 307
4. Social guarantees, types of payments and mechanisms for their implementation 311
5. Socialization, professional adaptation and employment of military personnel 314

PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL: STANDARDS, PRACTICES, EMERGING TECHNOLOGIES, AND THEIR IMPLEMENTATION (Zavadska I. M., Komarnitska L. M.) 321
1. Theoretical and Methodological Foundations of the Psychological Rehabilitation of Military Personnel 323
2. Innovative Technologies and Prospects for the Development of the Psychological Rehabilitation System for Military Personnel 327

PHYSICAL THERAPY FOR MILITARY PERSONNEL WITH TRANSRADIAL AMPUTATION AND PROSTHETICS WITHIN THE MEDICAL REHABILITATION SYSTEM DURING THE WAR IN UKRAINE (Ivanets O. R.) 335
1. Basic principles of medical rehabilitation and physical therapy after transradial amputation 336
2. Physical therapy during the stages of preparation for prosthetics and use of the prosthesis 342

ANALYTICAL SUPPORT FOR STATE RESPONSE TO THREATS TO MILITARY-SOCIAL SECURITY IN THE CONTEXT OF REINTEGRATION POLICY GOALS FOR MILITARY PERSONNEL: CHALLENGES AND SOLUTIONS (Ivanova V. M.) 353
1. Refining the conceptual framework regarding military-social security issues 355
2. Risks of threats to military-social security arising 357
3. Preconditions and dynamics of socio-political crises and emergencies within the military 361
4. Proposals for improving information and analytical support for the state response to threats to military-social security 363

THE MODEL OF CRIMINALISTIC COGNITION OF THE MILITARY OFFENDER (Kaliuha K. V.) 370
1. Why "Military Criminalistics" Rather than "War Criminalistics"? 372
2. The Concept of the Military Offender and the Criminalistic Significance of Their Characteristics 375
3. Physical and Biological Characteristics of the Military Offender and the Patterns of Their Criminalistic Reflection 377
4. Social Characteristics of the Military Offender and the Patterns of Their Criminalistic Reflection 380
5. Psychological Characteristics of the Military Offender and the Patterns of Their Behavioral Objectification 384
6. Military-Professional Characteristics of the Military Offender 388
7. Digital-Behavioral Characteristics and the Patterns of the Military Offender's Digital Reflection 395
8. Functional-Criminalistic Typology of the Military Offender 398
9. Specific Features of the Formation and Manifestation of the Criminalistically Significant Characteristics of the Individual within the Military Environment 406
10. Applied Illustration of the Information-Reconstructive Model of Criminalistic Cognition of the Military Offender 410
11. Patterns of the Manifestation of Military-Professional Characteristics in the Mechanism of Criminal Activity and Trace Formation 417
12. The Author's Two-Level Functional-Behavioral Model of Criminalistic Cognition of the Military Offender 420

REINTEGRATION OF ASSAULT UNIT FIGHTERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE WITHIN THE STATE POLICY SYSTEM: LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS (Kononets V. P., Koba V. B., Harkavets Ye. I.) 428
1. Regulatory and legal framework and institutional transformation of the National Police of Ukraine 428

2. Practical aspects of service and combat operations and areas for improvement of the “Lyut” Assault Brigade unit 430

REINTEGRATION OF SERVICEMEMBERS AS AN AREA OF VOLUNTEER ACTIVITY: DEFINITION, SUBSTANCE, AND LEGAL FRAMEWORK (Kryvenko Yu. V.) 438
1. Theoretical and Legal Characterisation of Servicemembers' Reintegration as an Area of Volunteer Activity 439
2. Practical Models and Improvement of Legal Regulation of Volunteer Activity in the Field of Servicemembers' Reintegration 449

ORGANIZATIONAL AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE LEGAL SERVICE'S ACTIVITIES WITHIN THE UKRAINIAN DEFENSE FORCES UNDER MARTIAL LAW (Leontieva L. V., Bridnia Ye. O.) 466
1. Legal support for the activities of the legal service and its interaction with military command and control bodies under martial law 468
2. Legal framework for the interaction between the legal service of the Armed Forces of Ukraine and the legal services of the components of Ukraine’s defense forces 477

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF MEDICAL SERVICES IN HEALTHCARE INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE (Lohvynenko B. O., Yanin P. P.) 497
1. The concept and essence of medical care in healthcare institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 497
2. Regulatory and legal principles of organizing medical care in healthcare institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 501
3. The main components of medical care in healthcare institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 507

PSYCHO-EMOTIONAL EXHAUSTION AND MORAL INJURY OF MEDICAL PERSONNEL AND VOLUNTEERS WORKING WITH VETERANS: A SYNTHESIS OF CLINICAL, MICROBIOLOGICAL, AND CHAPLAINCY APPROACHES (Lyalikov Ya. V.) 518
1. Triple optics of trauma perception: comparative analysis of the roles of doctor, chaplain, and volunteer 519
2. Microbiology and psychophysiology of chronic stress in helping professions 522
3. Integrative model of exhaustion prevention and human resource preservation 524

PROVISION OF EDUCATIONAL SERVICES TO SERVICEMEN AND MILITARY VETERANS AS A FORM OF IMPLEMENTING THE EDUCATIONAL FUNCTION OF THE MODERN UKRAINIAN STATE (Magdalina I. V.) 528
1. International standards for providing education to military veterans, and the status of the associated legal framework in Ukraine 530
2. National standards for providing education to military veterans 531
3. Educational opportunities for veterans in the context of reintegration 534

PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL: EVIDENCE-BASED PRACTICES AND DIGITAL TECHNOLOGIES (Malimon V. I.) 540
1. Evidence-Based Practices in the Psychological Rehabilitation of Military Personnel: Contemporary Concepts and International Standards 541
2. Digital Technologies in the Psychological Rehabilitation of Military Personnel: Opportunities, Limitations, and Future Directions 550

INTERACTION OF SOCIAL WORK ENTITIES AND VOLUNTEER ORGANIZATIONS IN THE COMPREHENSIVE SUPPORT OF MILITARY PERSONNEL AND THEIR FAMILIES (Maltseva O. V.) 563
1. Theoretical, Methodological, and Legal Frameworks for the Social Support and Reintegration of War Veterans 567
2. Technological Toolkit and Practical Models of Social-Legal and Social-Psychological Adaptation of Veterans in the Territorial Community 576
3. Volunteer Initiatives in the Social Work System and Veteran Policy of the Territorial Community: Interaction Mechanisms and Agency of Local Services in Building Social Cohesion 581
4. Foreign Models and Practical Experience of Interaction Between Social Work Entities and Volunteer Initiatives in Veteran Support: Lessons for Ukraine ... 589

KOSOVO'S EXPERIENCE IN REINTEGRATION AND MEMORIALIZATION OF VETERANS: GUIDELINES FOR UKRAINE (Merdova O. M., Voronina V. V.) 597
1. Reintegration of Kosovo Liberation Army veterans: experience, analysis and recommendations for Ukraine 598
2. Memorialization of veterans in Kosovo: practice, analysis and recommendations for Ukraine 604

SYSTEM OF ENTITIES AND TOOLS FOR PROVIDING ACTIVITIES
IN THE SPHERE OF REHABILITATION AND SOCIALIZATION
OF MILITARY SERVANTS OF UKRAINE
(Myronyuk R. V., Myronyuk S. A.) 615
1. System of entities providing rehabilitation and socialization activities
for military personnel in Ukraine 616
2. Instruments for ensuring the activities of the rehabilitation
and socialization of military personnel in Ukraine 623

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LEGAL SUPPORT
FOR THE REHABILITATION AND SOCIALIZATION OF MILITARY
PERSONNEL AND WAYS OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE
(Morhunov O. A.) 632
1. Features of the experience of NATO countries regarding administrative and
legal support for the rehabilitation and socialization of military personnel 633
2. Features of the experience of the State of Israel in terms of administrative and
legal support for the rehabilitation and socialization of military personnel 640

INSTITUTE OF SPECIALISTS FOR ACCOMPANYING WAR VETERANS
AND DEMOBILIZED PERSONS AS AN ADMINISTRATIVE-LEGAL
MECHANISM OF REINTEGRATION: FORMATION, IMPLEMENTATION
PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT
(Obushenko N. M., Nestertsova-Sobakar O. V.) 649
1. Genesis and regulatory and legal principles of the Institute of Specialists
in Support of War Veterans and Demobilized Persons 650
2. Administrative and legal mechanism for supporting war veterans
and demobilized persons: elements, procedural model
and implementation problems 654
3. Foreign models of personal support for veterans and directions
for improving the Ukrainian design 657

POSITIVE PRACTICES OF REHABILITATION AND SOCIALIZATION
OF MILITARY SERVANTS IN UKRAINE TAKING INTO ACCOUNT
INTERNATIONAL EXPERIENCE (Obshalov S. V.) 666
1. The system of methods for the rehabilitation and socialization
of military personnel in Ukraine 667
2. Positive practices of rehabilitation and socialization of military personnel
in Ukraine taking into account international experience 670

THEORETICAL, LEGAL FOUNDATIONS AND APPLIED ASPECTS OF THE REINTEGRATION PROCESS OF MILITARY PERSONNEL RELEASED FROM FORCED ISOLATION (CAPTIVITY), FROM THE EXPERIENCE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR
(Oliinyk V. O., Petukhov V. E., Umerenkova N. F.) 675
1. Theoretical and legal foundations of the reintegration process of military personnel released from forced isolation (captivity) 676
2. Current status of reintegration of Ukrainian military personnel released from forced isolation (captivity) 680
3. Organization of psychological assistance to military personnel released from forced isolation (captivity) 684

PUBLIC-ADMINISTRATIVE MECHANISM FOR ENSURING SOCIAL, MEDICAL-PSYCHOLOGICAL AND LEGAL REINTEGRATION OF COMBATANTS: DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE
(Opatsky R. M., Molchanov R. Yu.) 695
1. Theoretical and administrative principles of forming a public-administrative mechanism for reintegration of combatants in Ukraine 696
2. Organizational and functional interaction of public authorities in ensuring comprehensive support for military personnel 700
3. International legal standards and positive experience of foreign countries in the field of reintegration of veterans (combatants) 704
4. Promising directions for modernization of the domestic system of administration of the processes of reintegration and adaptation of combatants 708

FORMATION OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE PROCESS OF PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF MILITARY PERSONNEL IN MODERN UKRAINE: PUBLIC AND ADMINISTRATIVE INFLUENCES
(Panchenko H. O.) 723
1. Essential characteristics of the concept of "psychological resilience" 725
2. Peculiarities of the process of formation and development of psychological resilience in military personnel in modern Ukraine 729
3. The role of state participation in the process of forming and developing psychological resilience among military personnel in modern Ukraine 733

ECOSYSTEM OF DIGITAL SOCIAL SUPPORT FOR WAR VETERANS: CONCEPTUAL MODEL, DIGITAL CASE, AND INTERAGENCY INTERACTION MECHANISMS
(Petrovska K. V., Serdiuchenko A. O.) 743
1. Digital Transformation of Social Support for War Veterans: Theoretical and Conceptual Foundations 745

2. Organizational and technological foundations for implementing a proprietary ecosystem of digital social support for war veterans 756

VETERAN ENTREPRENEURSHIP IN THE ARCHITECTONICS OF ECONOMIC REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL: FISCAL DETERMINANTS AND A COMPARATIVE DIMENSION OF FOREIGN EXPERIENCE
(Petrukha S. V., Konovalenko D. V., Petrukha N. M.) 766
1. Veteran Entrepreneurship in the System of Economic Reintegration of Military Personnel: Theoretical Dispositions and Institutional Environment 768
2. Fiscal Determinants and Financial Instruments of State Support for the Entrepreneurial Reintegration of Veterans 772
3. A Comparative Dimension of Foreign Experience and the Mechanism for its Adaptation to the Current Conditions in Ukraine 776

SPECIFIC FEATURES OF THE PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL'S FAMILY AND INHERITANCE RIGHTS IN UKRAINE'S CIVIL JUSTICE SYSTEM
(Rezvorovych K. R., Yunina M. P.) 789
1. Substantive legal safeguards for the protection of military personnel's inheritance rights under martial law 791
2. Features of the judicial protection of military personnel's family rights 794
3. Procedural mechanisms for the judicial protection of military personnel's rights and ways of improving them 796

LAW ENFORCEMENT AND DIGITALIZATION: ON THE INTERDEPENDENCE OF PROCESSES IN THE CONTEXT OF MODERN GLOBALIZATION CHALLENGES
(Romanov M. Yu.) 803
1. Digital transformation of society as a prerequisite for optimization of law enforcement activities 804
2. The content and essence of digitalization as a tool for improving the activities of social and legal relations 807
3. Law enforcement as an object of digitalization: main challenges and ways to overcome them 811

SECURITY DIMENSION OF THE RESTORATIVE PARADIGM IN PROTECTING THE RIGHTS OF MILITARY PERSONNEL: LEGAL THEORY AND PRACTICAL IMPLEMENTATION
(Svietlichnyi I. V., Khomenko Ye. V., Matviievskyi A. O.) 818
1. Legal and organizational foundations of transforming the mechanism for returning military personnel to tactive duty after committing AWOL (Absent Without Official Leave) in the context of the restorative paradigm ... 820

2. Contractual military service, motivational payments, logistical support, and social guarantees as systemic factors in the protection of military personnel's rights....826

MANAGEMENT OF PROFESSIONAL REINTEGRATION AND EMPLOYMENT OF MILITARY PERSONNEL: STRATEGIC DIRECTIONS OF DEVELOPMENT (Sedikova I. O.)....835
1. Theoretical and methodological principles of managing professional reintegration of military personnel....836
2. Diagnostics of barriers and assessment of the effectiveness of veterans' employment in Ukraine....842
3. Strategic model of managing professional reintegration of military personnel in the conditions of post-war reconstruction of Ukraine....846

LEGAL AND INSTITUTIONAL FOUNDATIONS FOR REINTEGRATING MEMBERS OF THE ARMED FORCES: INTERNATIONAL MENTAL HEALTH AND PSYCHOSOCIAL SUPPORT (MHPSS) PRACTICES AND DIRECTIONS FOR HARMONIZING UKRAINE'S POLICY (Semigina T. V.)....858
1. General Principles and Interventions of MHPSS....859
2. Institutionalization of the MHPSS Approach in State Policy on War Veterans: International Experience....862
3. Legal and Institutional Guidelines for the Development of Servicemembers' Reintegration Policy in Ukraine....869

PROBLEMS OF JUDICIAL PROTECTION OF INDIVIDUAL RIGHTS IN CASES OF UNLAWFUL CONSCRIPTION FOR MILITARY SERVICE DURING MOBILIZATION (Skochylias-Pavliv O. V.)....879
1. Judicial protection in cases of unlawful conscription during mobilization....880
2. The problem of the "irreversibility" of mobilization and effective means of judicial protection....882
3. Interim measures in mobilization-related cases....885

TRANSGENERATIONAL NARRATIVE AS A FACTOR IN THE INTEGRATION OF VETERANS' EXPERIENCES AND THE RECONSTRUCTION OF NATIONAL IDENTITY (Soliakova O. P.)....889
1. Transgenerational narrative as the foundation of personal and collective identity....890
2. Military experience as a factor in the reinterpretation and reconstruction of national identity....891
3. Socio-legal features of the veterans' reintegration process....895

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN IMPLEMENTING STATE POLICY FOR VETERANS AND DIRECTIONS FOR ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE
(Torokhtii B. H.) 899
1. Analysis of key approaches to implementing state veterans' policy in leading nations of the world 900
2. Directions for implementing foreign experience in the delivery of state veterans' policy in Ukraine 907

KINESIOPHOBIA IN NEUROPATHIC PAIN FOLLOWING SPINAL INJURIES: DIAGNOSTIC TOOLS AND GRADED EXPOSURE STRATEGIES IN PHYSICAL REHABILITATION
(Fedotova I. F., Danylchenko S. I., Morozenko D. V.) 916
1. Kinesiophobia in the Biopsychosocial Model of Pain 917
2. Assessment of kinesiophobia and findings of the authors' own study 921
3. Strategies for the Management of Kinesiophobia: Graded Exposure Therapy, Pain Neuroscience Education, and Future Directions 926

EVOLUTIONARY TRANSFORMATION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN RESPONSE TO SHORT- AND LONG-TERM CHALLENGES
(Shtangret A. M., Stetsiv L. P.) 938
1. Human resource management: conceptual foundations and challenges driving evolutionary transformation 939
2. The evolution of human resource management systems under the influence of Industry 4.0 948
3. Evolution of Employee Motivation Systems under the Influence of the War and Industry 4.0 952
4. Risks and emerging opportunities associated with employing military veterans 961
5. International experience and ukrainian practice of integrating veterans into the operations of industrial enterprises 970

A HUMAN-CENTRED APPROACH TO THE STATE POLICY OF VETERANS' REINTEGRATION: CHALLENGES OF THE TRANSITION FROM AN APPLICATION-BASED TO A PROACTIVE MODEL
(Yunin O. S., Shablystyi V. V., Otkydach R. R.) 983
1. The Human-Centred Approach as a Contemporary Concept of the State Policy of Veterans' Reintegration 984
2. Challenges in Implementing the Proactive Model of Veterans' Reintegration in Ukraine 988
3. Directions for Improving the State Policy of Veterans' Reintegration Based on the Human-Centred Approach 992

INFORMATION RESILIENCE AS A RESOURCE FOR THE SOCIAL REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL
(Sviderska O. I.).....999
1. The Cognitive Dimension of Information Resilience among Military Personnel.....1001
2. A Review of Empirical Studies on the Cognitive Resilience of Military Personnel.....1007

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-1

MULTILEVEL SOCIAL ADAPTATION OF UKRAINIAN MILITARY PERSONNEL: STRUCTURAL INDICATORS AND INTEGRATION BARRIERS

Bataeva E. V., Artemenko A. B.

INTRODUCTION

Researching the social adaptation of Ukrainian military personnel, along with its indicators and manifestation levels, is critical for developing effective tools to reintegrate combatants into civilian life. The Russo-Ukrainian war has created an unprecedented category of veterans in Ukraine, both in terms of scale and depth of traumatic experience. A unique feature of this group is that a significant proportion of its members were civilians who were mobilised into the Armed Forces of Ukraine with no prior military experience. The sudden transition from a peaceful life to extreme combat conditions, followed by prolonged exposure to the limits of one's psychophysiological capabilities, can fundamentally alter the personality, value systems and behavioural patterns of military personnel. Returning from a combat zone involves a sharp collision with civilian reality, which the fighters often perceive as indifferent, bureaucratic or incapable of understanding their experience. Without proper scientific guidance, this gap in values and communication can trigger a deep identity crisis, exacerbate post-traumatic stress disorder and increase conflict within families and workplaces. Researching specific indicators (medico-psychological, communicative and everyday life factors) enables us to deconstruct this complex process and move away from low-efficiency approaches. Assessing the levels at which adaptation is manifested – ranging from high (successful self-actualisation in professional and social life) to maladaptive (destructive behaviour and isolation) – holds crucial practical value. This enables social workers, psychologists and government agencies to diagnose crises early and provide targeted support.

Instead of universal programs that fail to account for individual specifics (such as experience with injuries, captivity, or extended rotations), clearly defined manifestation levels of adaptation allow for the creation of targeted support pathways. Ultimately, this research is fundamentally vital for maintaining the stability of the entire Ukrainian society. Today, veterans are not just a vulnerable group requiring welfare benefits, but the country's most powerful human and social capital. The optimal social adaptation of military personnel minimizes overall social tension, reduces crime rates, and lays a solid psychological foundation for the reconstruction of the state. Systematically studying this topic transforms chaotic volunteer and state initiatives into a unified, scientifically grounded, and nationally adapted strategy for veteran policy.

The aim of the study is to investigate the social adaptation of Ukrainian military personnel as a multi-level process, analyse the structure of the resulting "adaptive conflict" at the intersection of subjective well-being and objective status, and determine the specific aspects of veteran integration within educational, professional, and family spheres.

1. The Concept of Post-Military Social Adaptation: Theoretical Framework and Typology

In sociological discourse, social adaptation is considered both a dynamic process and the result of individuals, social groups or communities adjusting to internal and external changes in society. However, when researching the life courses of combatants, the traditional understanding of adaptation needs to be significantly refined due to the unique nature of their experience. When considering the return of military personnel from a combat zone, the concept of social readaptation is fundamental. It describes a consistent pattern: after serving in the military or participating directly in combat operations, individuals must repeatedly adjust to civilian life. This stage is mandatory even if the individual adapted successfully to civilian life prior to mobilisation or enlistment. Post-military social adaptation is a multidimensional, non-linear process of a veteran's reintegration into civilian society, involving the structural, psychological, and behavioural re-alignment of an individual across social-domestic, professional, and educational contexts[1]. It is characterized by the transformation of military identity into a civilian framework, the negotiation of internal values against a shifting objective social status, and the eventual mastery of the new socio-institutional environment.

In order to understand the process of social adaptation among military personnel, it is helpful to apply H. Esser's classification of adaptation stages[2], which views integration and adaptation as a multi-level process comprising four key dimensions:

– Acculturation (cultural integration). In the context of veterans, this is the process of demilitarising one's consciousness, acquiring new "civilian" knowledge, internalising updated cultural standards and developing the competencies required for a successful life in a peaceful society. The primary indicator of success at this stage is consciously accepting the socio-cultural values and norms of the new (or war-transformed) civilian environment.

– Placement (structural integration): This aspect presupposes that the demobilised service member successfully secures a legitimate position within the social hierarchy, obtaining or restoring their rights and capital in educational and economic contexts. The objective indicator here is stable placement of the veteran within the educational or occupational sphere (employment, retraining or entrepreneurship).

– Interaction (interactive integration): This dimension governs the restoration and construction of the combatant's social networks. Indicators of successful interactive adaptation include overcoming communicative isolation, forming or renewing close relationships (whether friendly, romantic or marital) with others, and becoming an active member of new civilian social groups and organisations.

– Identification (identificational integration): This is the subtlest and deepest level of readjustment, reflecting the individual's emotional and mental identification with the social system as a whole or its specific elements. This aspect is indicated by overcoming internal alienation and achieving successful psychological identification with the new civilian society, where the military experience is integrated into the personality structure as an important, yet concluded, biographical chapter.

---

[1] Bataeva E., Artemenko A. Methodological Aspects of Measuring Levels of Veterans' Social Adaptation. Technium Social Sciences Journal, vol. 14, 2020, pp. 655-660.

[2] Esser H. Migration, Language and Integration. AKI Research Review 4. Programme on Intercultural Conflicts and Societal Integration (AKI). Social Science Research Center Berlin, 2006.

Thus, Hartmut Esser's theoretical framework enables the social reintegration of Ukrainian military personnel to be analysed as a multilevel system rather than a linear phenomenon. Disruption at one of these levels (e.g. in the spheres of interaction or identification) can hinder a veteran's overall integration into society, even if they are successfully placed in a job.

In contemporary sociology, social adaptation is regarded as an active process whereby the individual adjusts to the surrounding community through various social means, assimilating its rules, norms, experiences and values. The framework for evaluating the social adaptation of military personnel can be structured around a comprehensive taxonomy of integration levels, analyzed through both objective and subjective metrics:

1. High level: Characterized by robust psycho-emotional stability, a high sense of self-efficacy, and successful structural integration. This level is manifested through complete job satisfaction, socio-economic well-being, stable family dynamics, high professional productivity, and active civic engagement.

2. Moderate level: Defined by partial or inconsistent adaptation, where a combat veteran achieves basic structural positioning (such as securing employment or education) but continues to experience internal values friction or minor role ambiguity while balancing military and civilian identities.

3. Low level (maladaptation): Marked by a systemic failure to reintegrate, which manifests as severe psycho-somatic distress, chronic anxiety, depression, a profound sense of alienation, and structural displacement within the civilian environment.

An analysis of the post-military transition process reveals three distinct phases of social adaptation: (1) anticipatory adaptation, which occurs prior to demobilisation; (2) primary structural repositioning, centred on career re-profiling and occupational selection; and (3) secondary professional socialisation, defined by mastering the chosen civilian field. Throughout this process, continuous integration requires a robust socio-institutional framework. For example, if a combat veteran receives adequate systemic support during the anticipatory and repositioning phases, but not during the secondary socialisation phase, the overall process of social adaptation will be fragmented and incomplete.

Military personnel can find themselves in a socially vulnerable group upon discharge from military service, as they are still of working age but find it difficult to secure new employment. Firstly, they have virtually no experience of civilian work, which is important to employers. Secondly, the labour market is highly competitive and difficult to adapt to without relevant experience. Thirdly, military personnel's psychological state and qualifications may not meet the psychological or social requirements of a new job. These problems can result in significant life changes for service members, such as facing internal struggles and difficulties in relationships with loved ones. The key task for the state and society is to implement measures to help those discharged from military service and their families reintegrate into society. Many former military personnel struggle to adapt to their new living conditions after leaving the army, which can lead to problems such as alcoholism, drug abuse, unemployment, anti-social behaviour and divorce. Service members need support from their immediate circle during all stages of social adaptation.

The social adaptation of military personnel is a complex, multidimensional process that unfolds simultaneously across social, domestic, professional and interpersonal contexts. Transitioning from military service to civilian life presents profound psychological challenges that affect not only the individual service members, but also their entire families.

This process is shaped by the interplay of shifting core values, changing social status and the pressure of navigating significant life changes. A key source of tension during this period is the contrast between deeply ingrained military habits and the demands of civilian life. Service members often possess highly developed traits such as rigid discipline, exceptional integrity, and a strong preference for hierarchical order. While these qualities are vital for military survival and cohesion, they can inadvertently cause conflict in civilian life. Civilian environments often require traits that may have been suppressed or underdeveloped during service, such as individual autonomy, spontaneous decision-making and unstructured creativity. Consequently, veterans must undergo a difficult internal transformation, learning to re-evaluate their identity and balance these contrasting behavioural patterns. Ultimately, this adaptation must be considered both an ongoing developmental process and a structural outcome. The quality of this outcome is determined by a complex mix of socio-psychological, professional, and socio-demographic factors. Depending on how successfully individuals master the distinct components of their new environment, such as securing employment, entering higher education, and rebuilding social networks, the final result can be categorised as low, medium, or high levels of overall social integration.

Let us consider the research into the barriers to social readjustment experienced by military personnel. As I. Guzenko points out, it is precisely in combat conditions that service personnel experience intense emotions, which can negatively impact their ability to adapt to civilian life. Situations involving heightened threats or risks to their lives can have a very negative effect on service personnel. The extreme conditions of military service can trigger various states in service personnel, such as fear, loneliness, exhaustion, distrust of society, deviant behaviour and depressive states, which may manifest as hysteria, anxiety, low self-esteem, despondency and suicidal thoughts. Among military personnel, these behaviours may manifest as "alcohol and drug abuse, breaches of military discipline, attempted suicide, and deviations in sexual behavior"[3]. Furthermore, 33.3% of service personnel abuse drugs and medicines to alleviate post-traumatic symptoms[4].

According to M. Humenna, service members taking part in combat operations cannot avoid extreme situations, but must adapt to them. When a combatant returns to civilian life, certain behavioural changes may be observed that are linked to psychological trauma, which could lead to more serious problems in the future[5]. R. Sokolovsky's analysis of the psychological state of military personnel identified the main negative psychological factors faced by combatants: "excessive responsibility, the loss of comrades, extreme danger, stress, and a lack of information and time"[6]. The greatest impact on the psychological state of

[3] Гузенко І. М. Екстремальні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах. Особистість в екстремальних умовах. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 2017. 12–14

[4] Мушкевич М. І. (ред.) Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям. Луцьк: Вежа-Друк, 2016

[5] Гуменна М. В. Екстремальні ситуації як психологічний фактор впливу на військовослужбовців. Особистість в екстремальних умовах. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 2017, с.14–16.

[6] Соколовський Р. В. Практичний досвід фіксування змін поведінки військовослужбовців у екстремальних ситуаціях АТО. Особистість в екстремальних умовах. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 2017, с.42–45.

combatants is caused by the injury or death of comrades, which may affect their subsequent adaptation to civilian life following demobilisation.

The social reintegration of combatants occurs when demobilised combatants return to civilian employment. Former combatants are not prepared to return to the work they did prior to their military service or involvement in military operations as a result of significant changes to their mental state. While the state guarantees that military personnel will retain their jobs, questions arise as to whether combatants are prepared to return to their previous workplace[7]. One factor that negatively affects the social reintegration of military personnel is that society is not prepared to accept them upon their return from the army. When approaching employment centres, military personnel encounter various issues. Firstly, staff at these centres lack experience in working with this group, yet a specialised approach is required. Secondly, combat veterans who have returned with a disability may react aggressively to the jobs offered to them as they believe that they will find it difficult to work due to the physical or psychological demands of the job. Before undergoing vocational rehabilitation, combatants must first undergo socio-psychological rehabilitation to restore their ability to work and prevent them from abusing psychoactive substances.

The transition from military to civilian life is a significant source of stress for service members because they are often psychologically unprepared for civilian life following demobilisation or discharge from the army. Their daily routine changes and they need to find employment, yet their comrades or commanders, who they could previously rely on, are no longer by their side.

V. Rubtsov identifies five stages in the social adaptation of military personnel: The preparatory stage, when a service member realises that their discharge from the army is inevitable. Work with the serviceperson must begin at this stage to ensure their adaptation is successful. The second stage is the period of psychological strain prior to demobilisation or discharge, when the service member realises that they are losing their sense of importance and usefulness to the army. At this stage, they may reassess their values. The third stage is the stage of acute psychological reactions to re-entering civilian life. At this stage, the service member faces many new "discoveries" as they begin to adapt to the rules, norms, and values of civilian life. The fourth stage is characterised by acute psychological reactions to leaving military life. At this stage, the service member may miss the strict daily routine, orders and commands. They may be plagued by the feeling that they have forgotten to do something important and experience nightmares about the horrors of war. The fifth stage involves re-evaluating old stereotypes and acquiring new ones. At this stage, service personnel can reconsider old skills and stereotypes that hinder them in civilian life, and acquire new skills to help them adapt and communicate better[8]. Various barriers may arise during the social adaptation of service personnel, and they may require support from society to overcome them. These barriers include professional barriers, such as the challenge of finding a job upon returning to civilian life; psychological barriers, such as servicemen's psychological unpreparedness for civilian life, job-seeking, and working in a new role; and financial barriers, such as the financial difficulty many service personnel face when trying to find a

[7] Яровий В. В. Професійна реінтеграція учасників бойових дій: український і міжнародний досвід. Особистість в екстремальних умовах. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, 2017, с. 140–143.

[8] Рубцов В. Актуальні проблеми соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх сімей. Київ: Міжнародний фонд соціальної адаптації, 2011.

job. Until they find a job, they may be supported by their family or the state, which can lead to the development of an inferiority complex or a sense of humiliation.

2. Levels and Degrees of Service Members' Social Adaptation

We distinguish between mental adaptation, which involves the assimilation of new ideas, norms and values at the level of consciousness, and behavioural adaptation, which involves the manifestation of these assimilated norms and values in actions and interactions. An "adaptive conflict" may arise between these levels of adaptive behaviour. For example, a person may accept their new social environment at the level of consciousness, but based on objective indicators such as unemployment, homelessness or a lack of social contacts, it is difficult to regard them as having adapted. Following H. Esser, we shall classify the following as mental/subjective indicators of adaptation: (1) subjective satisfaction with the new situation, (2) integration into the social environment, (3) identification with the new social environment, and (4) positive societal, state and media attitudes towards the service member.

Behavioural/objective indicators of social adaptation include: (1) having a job; (2) receiving an education (at a technical college, a higher education institution or in informal educational settings); (3) owning or renting accommodation; (4) having an income; (5) having friendly, romantic or marital relationships with others, and membership of various social groups. It should be borne in mind that a high level of social adaptation does not imply that the process is complete. An individual's level of adaptation may vary at different stages of their life (for example, whilst a young serviceman may exhibit a low level of social adaptation, this may become moderate or high as they reach a more mature age).

We distinguish three levels of social adaptation among military personnel: high, moderate and low.

– High: the majority of indicators of adaptation are present at both the mental and behavioural levels. These indicators are positive in nature.

– Moderate: some indicators of adaptation are absent at either the mental or behavioural levels. These indicators are of a moderate nature.

– Low: most indicators of adaptation are absent at both the mental and behavioural levels. These indicators are of a negative nature. The study used both objective and subjective indicators to measure the levels of social adaptation among military personnel.

Objective indicators of the social adaptation of military personnel include:

– Housing and living conditions: the availability of stable housing, whether owned or rented.

– Employment status: having a permanent job, actively seeking employment or being unable to work for health reasons.

– Income level: the financial situation of the military service member's family and their ability to meet basic and additional needs.

– Socio-relational status: having a family (whether married or in a civil partnership), having children and maintaining or rebuilding a social circle of friends.

– Educational and qualification level: having a basic education or wanting to obtain one, as well as professional retraining.

The subjective indicators of the social adaptation of military personnel include:

– Overall life satisfaction: the military service member's overall subjective evaluation of the quality and completeness of their current life.

– Satisfaction with professional activity: the subjective perception of current work or education, as well as the level of fulfilment experienced in the civilian sphere.

– Satisfaction with housing conditions and income: the personal assessment of the adequacy of current material support and living comfort.

– Subjective assessment of the life situation: the individual perception of current life circumstances and the level of optimism regarding one's own future.

– Sense of belonging to the civilian environment: the level of psychological connection, identification and emotional bonding with the local community.

Characteristics of *high social adaptation* among military personnel include subjective criteria such as a high level of satisfaction with life, income, housing and employment; harmonious family relationships and a positive perception of society's attitude towards veterans; and a consistently positive emotional state and strong sense of belonging in the civilian environment; and objective criteria include the presence of a family and stable family ties; an established social circle; permanent employment and a stable income sufficient for livelihood; adequate housing; and a professional education or active desire to obtain one.

Characteristics of *low social adaptation* among military personnel include subjective criteria such as acute dissatisfaction with life, financial standing, living conditions, professional activity and family relationships; disappointment due to negative or indifferent societal attitudes towards the military; and a pessimistic emotional state and weak psychological connection with the civilian environment; and objective criteria include prolonged difficulties with employment or complete unemployment; low income and material deprivation; lack of stable housing; absence of a family or deep crisis in relationships with a partner; low educational level or dissatisfaction with the acquired profession, which hinders professional development.

If all indicators of high or low levels of social adaptation are present in military personnel, one can speak of an "ideal" type of adaptation[9]. However, even if only two-thirds of the indicators for each type of adaptation are present, we can still speak of a certain level of social adaptation among military personnel. The "mixed" type of adaptation (where signs of both high and low levels of adaptation are exhibited) and the "moderate" type of adaptation (where subjective and objective indicators of adaptation are at the middle level) should be classified as representing a *moderate level of social adaptation* among military personnel.

As the social adaptation of military personnel is heavily influenced by the socio-psychological and institutional support they receive from their immediate networks and institutional bodies, it is important to determine which fields of Ukrainian society are most effective at resolving reintegration issues[10]. To empirically capture the primary sources of assistance, the survey uses a closed question asking military personnel who helped them solve problems in their personal lives after returning from military service. Respondents can select from the following options: family (spouses, parents, and children); friends and fellow service members; the state (government agencies, social services, and veteran funds); volunteers and

[9] Артеменко А., Батаєва К. Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС. Харків: Вид-во НУА, 2022. 192 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/357092040_MILITARNA_IDENTICNIST_TA_SOCIALNA_ADAPTACIA_VETERANIV_ATOOOS

[10] Artemenko A., Bataeva E. Influence of military identity on social adaptation of Ukrainian veterans. Ukr. Socium, 2021, 3(78), 54-75. https://doi.org/10.15407/socium2021.03.054

non-governmental organisations; individuals who rely solely on themselves; and other specified sources of support.

It would also be advisable to introduce a measure of self-assessment of service personnel's level of social adaptation, for example by asking them to rate the extent to which they have been able to adapt to civilian life. This is carried out on a five-point scale ranging from 1 – "Have not adapted at all" to 5 – "Have adapted completely". These indicators of social adaptation were used in the study to examine how various forms of military identity impact the social adaptation process of service personnel.

3. The main contexts of military personnel's social adaptation to civilian life

We identify three main contexts for the social adaptation of military personnel to civilian life: a) transition through higher or vocational education; b) transition through the labour market; c) transition through establishing/maintaining social contacts with 'significant others' (family members, friends). All these transitions take place within the respective contexts of military personnel's social adaptation to civilian life – educational, professional and everyday.

Let us examine the characteristics of military personnel's social adaptation to civilian life using N. Schlossberg's concept of transition. N. Schlossberg defines a transition as any event or non-event that leads to a change in the behaviour, relationships and roles of a social actor[11]. N. Schlossberg identifies several types of transition: an expected transition, which occurs predictably (for example, finishing school or university); unforeseen or unplanned transition (for example, the sudden death of a loved one, which requires the individual to adapt over a long period); and 'nonevent' transition, that is, one that was expected but did not occur. N. Schlossberg identified four factors that influence a person's ability to adapt to the transition process – situation, self, support and strategies – otherwise known as the 4S model. When analysing a transition, it is necessary to answer several questions: what accelerated the transition; did it occur at the right or wrong time from the perspective of the individual's social prospects; is the process under the individual's control; have their social roles changed as a result; have they gained or lost; and how long does it last?

Transitions may be forced, resulting from the actions of other actors, or voluntary, in which case adaptation may proceed more smoothly. The duration of the transition (whether it is permanent, temporary or cyclical) also influences the extent to which the individual adapts to it. When analysing oneself in a transitional situation, it is necessary to consider personal and demographic characteristics (such as socio-economic status, gender, age, health and ethnicity) and psychological characteristics (such as personal development, worldview and life values). An analysis of the self requires an examination of the individual's psychosocial competence, encompassing:

a) Attitudes towards oneself, including self-esteem, an internal locus of control and a sense of responsibility.

b) Attitudes towards the world, including a moderate level of trust and optimism.

c) Behavioural attitudes, including taking the initiative, setting realistic goals, persistence in achieving goals, planning activities, finding pleasure in success and finding information relevant to a specific life situation.

[11] Schlossberg N. A Model for Analyzing Human Adaptation to Transition. The Counseling Psychologist, 1981. 9:2.

When analysing the "support" factor, it is necessary to determine whether the individual receives support from political, religious or professional organisations, or from a partner or other close individuals, such as family members or friends. Support can therefore be either institutional or interpersonal.

Analysing an individual's behaviour in a transitional situation involves identifying strategies aimed at regulating, controlling, and managing stress during the transition. S. Pearlin and L. Schooler identified three types of coping strategy: those aimed at changing or reframing the situation, and those aimed at reducing stress (e.g. meditation or physical exercise)[12]. According to N. Schlossberg, a person who flexibly employs various coping strategies is better able to cope with a crisis. Different social actors vary in their degree of adaptability to transitional situations. For example, losing one's job may encourage one person to develop new interests and actively seek another job, while another person may become inactive, experiencing a sense of hopelessness and confusion. Schlossberg emphasises that individuals should adapt to transitional situations. By "adaptation to transition", she means the process by which an individual moves from a state of preoccupation with the transition to integrating the fact of the transition into their life. The ease of transition depends on factors such as the difference between an individual's life circumstances before and after the transition, and the balance between their personal resources and deficits. If the differences between the two are minor, adaptation will be easier. Conversely, if these conditions differ significantly, the process of adapting may take longer and be more difficult.

M. Anderson, J. Goodman and N. Schlossberg identified three phases of transition: moving in, moving through, and moving out[13]. The first stage is 'moving in' to a new situation while simultaneously 'moving out' of a previous one. When transitioning to a new life context, a person must familiarise themselves with new roles, relationships, and rules. This process may be accompanied by an identity crisis as they attempt to assimilate information from the new environment with their previous experience. The second stage (moving through) begins when the new environment becomes familiar and the person has learnt to balance its demands. The third stage (moving out) occurs when the transition is complete, and the individual prepares for future transitions.

Let us consider the transition of military personnel from military service to civilian life, which may affect how they adapt socially to a new or familiar environment. We analyse the specific features of this transition through the education system, whether higher or vocational. Broadly speaking, education involves the systematic acquisition of knowledge, skills and abilities, the development of the mind and emotions, and the formation of worldviews and intellectual interests. According to three-phase transition model, military personnel first leave military service (moving out), then assume the role of students, integrating their civilian and military identities and becoming involved in the new university environment (moving in and through). Finally, they leave with a renewed civilian worldview (moving out)[14].

[12] Pearlin L. I., Schooler C. The structure of coping. Journal of Health and Social Behavior, 1978. 19, 2–21.

[13] Anderson M. L., Goodman J., & Schlossberg N. K. Counseling adults in transition: Linking Schlossberg's theory with practice in a diverse world. 4th Ed. New York: Springer Publishing Company, 2012.

[14] Wheeler H. A. Veterans' Transitions to Community College: A Case Study. Community College Journal of Research and Practice, 2012. 36, 775–792.

N. Schlossberg's 4S concept enables us to identify the factors that play a significant role in the transition of military personnel through higher education. These factors are crucial for understanding how military personnel navigate this process. Analysing the transition situation involves examining how service members' roles and positions change after enrolling in a higher education institution. Identity analysis involves examining service members' personal (psychological and demographic) characteristics and value orientations, which may influence their integration into the university environment. An analysis of social support from the administration, faculty and students examines the conditions under which military personnel can adapt more easily to the educational system. The analysis of military personnel's behavioural strategies aims to examine the socio-psychological mechanisms they use to successfully complete the transition, including decision-making and stress management skills.

Let's examine the characteristics of the transition of military personnel through higher education that have been identified in Western and Ukrainian sociology and psychology. H. Weller suggested that the identity of military personnel may cause them to feel uncomfortable in a student group, make them miss their military units and prevent them from finding a substitute for this feeling at the educational institution. Consequently, military personnel tend to form bonds with each other at educational institutions, based on shared experiences and mutual trust. Military identity also influences their expectations of the behaviour of students and faculty at the educational institution. There is a risk of misunderstanding between military personnel and students who have not served in the military, given the enormous and often insurmountable differences between those who have recently graduated from high school and service members who have served for two or more years and participated in combat operations. H. Wheeler identified three sources of frustration for military students: the behaviour of civilian students in the classroom, often manifesting as a lack of respect for instructors and insufficient diligence in completing academic assignments; students' lack of knowledge about the war; and questions that students and faculty asked them which the servicemen considered inappropriate (for example, how many people they had killed; whether it is permissible to use violence against the civilian population)[15].

Many Western researchers focus on analysing the destructive factors that hinder the successful academic adaptation of student veterans. The transition from military life to university is accompanied by deep socio-cultural dissonance. Upon entering a higher education institution, veterans find themselves in a decentralised environment with unfamiliar social characteristics. This environment lacks the clear hierarchy and command-based behavioural regulation that are typical of military subculture. An additional barrier is the significant communicative divide with civilian students and instructors, driven by the latter's lack of understanding of the specifics of military experience. Consequently, for many veterans, integrating into university life becomes the most critical and psychologically challenging phase of their life transition[16]. Researchers identify the transformation of the

[15] Wheeler H. A. Veterans' Transitions to Community College: A Case Study. Community College Journal of Research and Practice, 2012. 36, 775–792.

[16] DiRamio D., Spires M. Partnering to assist disabled veterans in transition. New directions for student services, 2009. 126, 81–88.

combatant's personal identity as vital for overcoming these barriers[17]. Specifically, D. DiRamio and K. Jarvis emphasise the importance of demilitarising one's consciousness and establishing a stable civilian identity as a prerequisite for a successful academic career[18]. Given the traumatic and ambivalent nature of transitioning from military service to civilian student life, leading experts in veteran policy emphasise that this problem cannot be resolved through the individual efforts of the service member alone. Y. Hunter-Johnson and B. Jenner demonstrate the necessity of actively mobilising institutional resources within higher education[19]. This involves developing and implementing specialised university reintegration programmes that provide psychosocial support for veterans and cultivate the academic skills necessary for effective learning[20]. L. Wang, D. Elder, and N. Spence document the objective consequences of this process, demonstrating that direct combat exposure decreases the probability of veterans attaining a full higher education. They note that, due to psychological and adaptation barriers, combatants are more likely to pursue short-term programmes or college diplomas than bachelor's or master's degrees at traditional universities[21].

A vital area of research is the comparative analysis of military and academic cultures[22]. Many authors emphasise that the radical contrast in values and organisation between these two socio-cultural systems poses a latent hindrance to the academic careers of military personnel[23]. Despite these destructive factors, an examination of motivational patterns reveals a high level of proactivity among student veterans[24]. For example, Y. Hunter-Johnson's research identifies the key incentives that drive combatants to enrol in higher education institutions. The primary driving forces behind veteran education are defined as follows:

– the systemic upgrade of professional qualifications;

– the diversification and expansion of career growth opportunities after discharge to the reserve;

– the pursuit of personal self-improvement;

– a complete career track change;

– the conceptual attainment of an academic degree;

---

[17] Zinger L., Cohen A. Veterans Returning from War into the Classroom: How can Colleges be Better Prepared to Meet Their Needs. Contemporary Issues in Education Research, 2010. 3(1), 39–51.

[18] DiRamio D., Jarvis K. Veterans in Higher Education: when Johnny and Jane Come Marching to Campus. ASHE Higher Education Report, 2011. 37, 3, 1–144.

[19] Hunter-Johnson Y. Promoting Veterans in Higher Education: Motivation and Adjustments to Their Learning Environments. International Research Journal of Curriculum and Pedagogy, 2018. 4(1), 66–79.

[20] Jenner B. M. Student Veterans and the Transition to Higher Education: Integrating Existing Literatures. Journal of Veterans Studies. 2017.

[21] Wang L., Elder G. H. Jr., & Spence N. J.). Status Configurations, Military Service and Higher Education. Social Forces, 2012. 91(2), 397–422.

[22] Cunningham J. Veteran's Post-Secondary Education: Keeping the Promise to Those Who Serve. The Hinckley Journal of Politics, 2012. vol.13, 14–20.

[23] Schiavone V., Gentry D. Veteran-students in Transition at a Midwestern University. Journal of Continuing Higher Education, 2014. 62(1), 29–38.

[24] Perna L. W., Titus M. A. The Relationship Between Parental Involvement as Social Capital and College Enrollment: An Examination of Racial/Ethnic Group Differences. Journal of Higher Education, 2005. 76(5), 485–518.

– the desire to maximise future financial and economic status.

To provide a deeper explanation of the differences in academic outcomes, L. Perna and M. Titus apply the concept of social capital. The researchers evaluate the synergistic effect of a veteran's academic, cultural and social capital. Empirical research has proven that high levels of performance in primary school and strong mathematical skills are directly correlated with a greater desire to pursue higher education. Concurrently, the cultural and social capital of the service member's parents (e.g. higher education qualifications, advanced linguistic and cultural skills, and extensive social networks with influential individuals) acts as a powerful facilitator, ensuring the stability and success of the veteran's academic journey in civilian life.

The study by L. Sokurianska, K. Bataeva, and O. Golikov provides significant insights into the conceptualisation and adaptation of international experiences to Ukrainian realities[25]. The authors conducted a thorough theoretical analysis of leading Western models for supporting combatants within educational institutions, identifying three key approaches. The first approach is based on the concept of a "veteran-friendly" higher education institution, presupposing the development of institutional sensitivity towards the specific challenges faced by combatants. This is achieved by developing and implementing programmes designed to optimise learning and enhance the academic skills of student veterans[26]. The second approach involves creating autonomous veteran cohorts – isolated or semi-autonomous groups of student veterans designed to facilitate their initial entry into academia[27] and foster mutual psychosocial support[28]. The third approach involves establishing veteran resource centres as specialised university locations for communication, shared recreation, efficiently resolving academic challenges and organising tutoring assistance[29]. Drawing upon the results of their own qualitative study, Ukrainian sociologists developed an applied project for the social reintegration of veterans into university life, offering strategic recommendations to local higher education institutions. Support should be institutionalised by introducing specialised positions for academic consultants (tutors) and by establishing dedicated psychological support services for student combatants. Creating an inclusive environment requires intentional educational initiatives that target faculty and civilian students, fostering sensitivity towards the specifics of military experience. Academic facilitation requires the organisation of free preparatory courses to ease veterans' initial transition into education, as well as the design of flexible distance-learning pathways. To ensure deeper social integration and cultivate academic loyalty, the authors also propose creating specialised online platforms and actively involving student veterans in various shared academic and social university projects. Implementing such comprehensive programmes in Ukrainian universities is essential, as it allows veterans to convert their military experience into valuable civilian skills.

---

[25] Sokurianska L., Bataeva R., Golikov O. Social support for integration practices of Ukrainian veterans in higher education. Ukr. Socium, 2021, 2(77), 95-106 https://doi.org/10.15407/socium2021.02.095

[26] Francis L. C., Kraus A. Developing a Student Veteran Center: The Confluence of Academic and Military Cultures. About Campus, 2012, 17(4), 11–14.

[27] Persky K. R., Oliver D. E. Veterans coming home to the community college: Linking research to practice. Community College Journal of Research and Practice, 2010, 35(1–2), 111–120.

[28] Beachboard M. R., Beachboard J. C., Li W., Adkison S. R. Cohorts and Relatedness: Self-determination Theory as an Explanation of How Learning Communities Affect Educational Outcomes. Research in Higher Education, 2011, 52, p.853–874.

[29] Francis L. C., Kraus A. Developing a Student Veteran Center: The Confluence of Academic and Military Cultures. About Campus, 2012, 17(4), 11–14.

L. Sokurianska, K. Bataeva, and V. Bakirov examined the attitudes of student veterans towards higher education reform in detail, thoroughly investigating the socio-cultural and value-based aspects of their academic activity[30]. They also established direct links between military experience and the educational practices of combatants. Based on in-depth semi-structured interviews with five military service members studying at Kharkiv higher education institutions, the authors explored how military culture impacts veterans' perceptions of the university environment and their attitudes towards online learning. They also examined the overall axiological meaning of veterans' educational practices. Using these empirical data, L. Sokurianska et al. proposed recommendations to optimise the academic position of this student group. Firstly, as many students with military experience value collective learning formats that facilitate the discussion of specific tasks, it is necessary to incorporate game-based and project-based work methods into the educational process. Secondly, as student combatants possess contradictory metacognitive skills (combining high behavioural discipline and punctuality with a preference for external control and monitoring of their activities by high-status social actors), they may not learn effectively in a purely online format. Consequently, the authors demonstrate the viability of organising education for student veterans in a blended format that harmoniously combines the traditional context of face-to-face classroom work with an electronic context oriented towards absorbing information online.

Let's examine the post-military transition of service members through the lens of employment. As sociological studies show, service members who are able to develop a sense of self after military service are more likely to find good jobs, earn higher incomes, have better life skills and enjoy healthy family and professional relationships. Conversely, those who have been unable to integrate their former and new identities are more likely to face various life challenges[31].

Western sociologists have studied various forms of change in military experience. For instance, "soft" forms of personal transformation can ensure continuity between military and civilian professional contexts. Examples include joining the police, prison systems or security organisations, where a masculine professional culture predominates[32]. Another "soft" forms of transition involve retraining, pursuing higher education, and taking specialised courses at companies to facilitate professional adaptation. Some Western countries have developed national programmes to support military personnel in their transitions. For instance, the "Corporate Pact" (part of the "Armed Forces Pact" project) in the United Kingdom has been signed by over 900 British companies, who have committed to supporting the professional transition of former service members.

T. Martsenyuk et al. found that demobilised women and men face a lack of employment opportunities in civilian life. Among the employment-related problems they mention are the lack of suitable jobs, low wages, unprofessional employment service staff, lack of start-up funds and knowledge, and so on[33]. Conversely, it was found that women who had worked in

[30] Sokurianska L., Bataeva K., Bakirov V. Ukrainian veterans in higher education: military identity and educational practices. The Ideology and Politics Journal. 2 (13), 2019, 167-184.

[31] Praharso N. F., Tear M. J., Cruwys T. Stressful life transitions and wellbeing: A comparison of the stress buffering hypothesis and the social identity model of identity change. Psychiatry Res., 2017. 247, p. 265–275.

[32] Higate P. 'Soft Clerks' and 'hard civvies': Pluralizing military masculinities. Military Masculinities: Identity and the State, Praeger, 2003, 27–42.

[33] Марценюк Т., Квіт А., Гриценко Г., Василенко Л., Звягінцева М. «Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветераном до мирного життя, 2019.

the civil service prior to mobilisation, as well as those who owned their own businesses, did not encounter employment issues upon returning home – their positions in the labour market was more secure.

O. Mramornova and O. Kharchenko examined issues related to the employment or unemployment of demobilised servicemen, and the impact of their military experience on labour relations. The authors argue that successful employment, job satisfaction, financial stability and public recognition of the importance of their work are key to the social integration of military personnel. The study's findings (N=904) revealed that 45.6% of respondents lived in their own homes, while 54.4% lived in rented housing, government-provided housing, or with relatives. 20.4% of servicemen reported that they were living on the poverty line. 38.8% stated that they had enough money for housing, food, and clothing. One-third respondents have enough money for everything they need, while only 6.2% of respondents were able to save money and live in comfort. 4.2% are unemployed and have no source of income, and a small percentage of respondents are students (0.8%). Of those who are unemployed, 1.7% are unable to work due to disability, and 1.4% are retired. The main reasons for not working were a lack of available jobs where they live (36.3%) and health problems preventing them from working (28.1%)[34].

Service members demonstrate a high capacity for adapting to the workplace by successfully converting the "soft" military skills they acquired during their service into valuable assets for their post-military careers. These key soft skills include: reliability; coping with uncertainty; planning and thinking strategically; communicating and interacting with others in person or online; written and oral communication; creativity and self-confidence; self-management and time management; and a willingness to learn and take on responsibility. D. Chikas et al. found that around 85% of employers believe service members to be "disciplined, good team players and reliable", while 80% state that they "take on a high level of responsibility and possess team-building skills"[35].

Let's consider the third form of transition from military to civilian life for service members: the creation and maintenance of social contacts with "significant others" (family members and friends). Family can play a decisive role in the social adaptation process of military personnel after they return from the army. This is because service members trust their family members, and under their influence they may begin to change their behaviour and worldview in order to adapt more effectively to civilian life[36]. Family members can provide psychological support by accepting service members as individuals and being willing to listen to and support them. Social and family support, as well as recognition from the public and the media, can be classified as "soft" methods of influencing the social adaptation process of military personnel. These methods stimulate social interactions and influence the

[34] Kharchenko O., Mramornova O. Problems of veterans of anti-terrorist operation in the east of Ukraine. Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods, 2017, 37, 115-124.

[35] Chicas J., Maiden P., Oh H., Wilcox S., & Young D. From war to the workplace: Helping veterans transition to civilian work settings. Center for Innovation and Research (CIR) on Veterans and Military Families, 2012

[36] Батаєва К. В., Артеменко А. Б. Дружини українських військовослужбовців-комбатантів: копінг-стратегії та ресурс соціального капіталу. Український соціум. 2023. № 1. С. 112-135. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001404380

development of a sense of belonging to a group[37]. D. Blackburn categorised the issues that veterans encountered upon leaving the military under the following headings: social life, personal life, mental health, family life, finances, health, education, and career. Veterans reported problems in at least one of the following four areas: mental health, social life, family life and finances. Service members identified factors that facilitate adaptation, primarily family support (from spouses and/or parents), followed by support from other service members and services provided by psychologists, doctors and social workers[38].

It is important to recognise the significant role of social support for service members in the process of social adaptation. It is important to foster tolerance towards service members within society. As K. Amiot emphasises, service members' awareness of their recognition and social significance can contribute to the formation of a positive post-military identity. Therefore, when studying the military identity of service members, it is necessary to determine how they perceive their public image, how they are portrayed in the media, and how public discourse can facilitate or hinder their social adaptation.

The transition from military service to civilian life represents a complex process that simultaneously unfolds across social-domestic, professional, and intrapersonal contexts. This trajectory introduces profound psychological challenges, affecting not only the former service members but also their immediate family units. A primary source of tension during this period is the sharp contrast between deeply ingrained military habits and the shifting demands of civilian culture. Service members often possess highly developed traits such as rigid discipline, exceptional integrity, and a strong preference for hierarchical order. While these qualities are essential for military cohesion, they can inadvertently create friction in civilian environments, where success often requires traits that may have been suppressed during service, such as individual autonomy, spontaneous decision-making, and unstructured creativity. Consequently, veterans experience a distinct tension between their internal values and changing objective social status, which complicates overall environmental mastery.

In addition, informing service members about the identity crisis they may face after demobilisation, as well as how to effectively resolve it, can play an important role in facilitating a smoother process of social adaptation. Service members need to realise that successfully completing this transition may require them to significantly modify their military identity in order to adjust to civilian life. They often undergo a form of "reverse culture shock," where a mission-driven, highly structured lifestyle is abruptly replaced by the fluid and sometimes fragmented reality of civilian society. Without proactive, formalized orientation programs that address these psychological shifts, this sudden loss of a clear social role can lead to alienation and severe social maladaptation.

Ultimately, while personal efforts toward identity modification are important, individual resilience alone is insufficient. A comprehensive system of support –bridging the state, military institutions, higher education, local communities, and businesses – is strictly necessary to ease this transition. State and military institutions must establish structured pre-discharge pathways that reframe demobilisation as a strategic phase of professional re-profiling. Concurrently, universities must develop "veteran-friendly" spaces with specialized academic support, while the corporate sector must create dedicated hiring tracks that

[37] Amiot C., de la Sablonniere R., Terry, D., Smith J. Integration of social identities in the self: toward a cognitive-developmental model. Personality and Social Psychology Review, 2007, 11(4), 364–388.

[38] Blackburn D. Out of uniform: psychosocial issues experienced and coping mechanisms used by Veterans during the military–civilian transition. Journal of Military, Veteran and Family Health ahead of print article, 2017, 3(1).

recognize the value of translated military skills. When these multi-level institutional efforts align with grassroots family and community support, the veteran is empowered to transform potential adaptation barriers into a successful and sustainable civilian trajectory, leading to a high level of overall social integration.

CONCLUSIONS

The main findings of our study are as follows:

First, social adaptation is a multilevel and inherently open-ended process spanning a mental (cognitive-value) dimension and a behavioural dimension. Drawing on H. Esser's four-component model of integration (acculturation, placement, interaction, identification), successful adaptation requires the alignment of an individual's subjective well-being with objective indicators of social standing. A mismatch between these levels produces what can be termed an "adaptive conflict": a positive orientation toward the new environment that is not matched by tangible achievements such as employment, housing, or stable social ties.

Second, the study supports distinguishing three levels of adaptedness (high, moderate, and low) and a sequence of stages – a preparatory stage, a stage of psychological tension preceding demobilization, acute reactions to entering civilian life and to leaving military life, and a final stage of revising prior behavioural stereotypes. This process is estimated to last three to four years, and withdrawing social-psychological support at any stage, particularly the final one, substantially raises the risk of incomplete adaptation.

Third, the principal barriers to reintegration are professional, psychological, and material, compounded by a lack of civilian work experience, a competitive labour market, and psychological unreadiness for peacetime life. N. Schlossberg's transition theory (the 4S model – situation, self, support, and strategies) offers a systematic framework for analysing three key channels of post-military transition: education, employment, and everyday social contact, each following its own dynamic of moving in, through, and out.

Fourth, research on the transition through higher education shows that friction between military and academic culture is a substantial obstacle for veteran students, and that veterans remain a very small share of the Ukrainian student population. This points to a need for "veteran-friendly" university programs – dedicated academic advisors, psychological support services, preparatory courses, and blended learning formats.

Fifth, in the employment domain, converting "soft" military skills – discipline, leadership, stress tolerance, teamwork – into civilian professional capital proves decisive, while family support is consistently identified across the empirical studies reviewed as the single strongest adaptation resource.

Finally, a key challenge lies in bridging the civilian-military divide, which often manifests as subtle stigmatization or social distancing toward veterans. The effective reintegration of combatants cannot be achieved through a purely bureaucratic lens; rather, it requires the development of a multilevel support system that seamlessly integrates the resources of families, educational institutions, the labour market, and the media.

Future research should focus on investigating the mechanics of "adaptive conflict", wherein an individual's high psychological motivation is counteracted by a deficit in tangible civilian achievements, thereby necessitating robust diagnostic instruments to align subjective well-being with objective social standing. To address this challenge effectively, empirical attention must be directed toward distinct veteran sub-cohorts – such as female combatants, young volunteers lacking pre-war civilian careers, and personnel with service-related disabilities – whose unique reintegration trajectories remain significantly under-researched. Within this differentiated framework, higher education emerges as a critical channel for

transition, requiring future studies to systematically evaluate the institutional efficacy of "veteran-friendly" university standards.

SUMMARY

This study addresses the critical issue of the structural, psychological and social barriers that hinder the post-military transition of Ukrainian military personnel. The research analyses veteran reintegration in the areas of higher education, employment, and everyday social interaction. The findings suggest that social adaptation is a multi-level process in which a discrepancy between subjective well-being and objective status results in an 'adaptive conflict'. In the educational sphere, cultural friction poses a significant challenge for veteran students. To address this issue, the study emphasises the urgent need for 'veteran-friendly' university programmes, including specialised academic advisors and blended learning formats. In the employment sector, converting 'soft' military skills into professional capital in the civilian sector is crucial for successful integration. Finally, the results show that family support is the most important resource for helping service members adapt.

References

1. Bataeva E., Artemenko A. Methodological Aspects of Measuring Levels of Veterans' Social Adaptation. *Technium Social Sciences Journal*, 14, 2020, pp. 655-660.
2. Esser H. *Migration, Language and Integration*. Berlin: Social Science Research Center Berlin, 2006. URL: https://bibliothek.wzb.eu/pdf/2006/iv06-akibilanz4b.pdf
3. Гузенко І. М. Екстремальні психічні стани військовослужбовців у бойових умовах. Особистість в екстремальних умовах. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 2017. С.12–14
4. Мушкевич М. І. (ред.) *Психологічна допомога учасникам АТО та їх сім'ям.* Луцьк: Вежа-Друк, 2016.
5. Гуменна М. В. Екстремальні ситуації як психологічний фактор впливу на військовослужбовців. Особистість в екстремальних умовах. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 2017. С. 14–16.
6. Соколовський Р. В. Практичний досвід фіксування змін поведінки військовослужбовців у екстремальних ситуаціях АТО. Особистість в екстремальних умовах. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 2017. С. 42–45.
7. Яровий В. В. Професійна реінтеграція учасників бойових дій: український і міжнародний досвід. Особистість в екстремальних умовах. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, Львів, 2017. С. 140–143.
8. Рубцов В. *Актуальні проблеми соціальної адаптації військовослужбовців та членів їх сімей*. Київ: Міжнародний фонд соціальної адаптації, 2011.
9. Артеменко А., Батаєва К. *Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС*. Харків: Вид-во НУА, 2022. 192 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/357092040_MILITARNA_IDENTICNIST_TA_SOCIALNA_ADAPTACIA_VETERANIV_ATOOOS
10. Artemenko A., Bataeva E. Influence of military identity on social adaptation of Ukrainian veterans. *Ukr. Socium*, 2021. 3(78). P. 54-75. https://doi.org/10.15407/socium2021.03.054
11. Schlossberg N. A Model for Analyzing Human Adaptation to Transition. *The Counseling Psychologist*, 1981. 9:2. https://doi.org/10.1177/001100008100900202
12. Pearlin L. I., Schooler C. The structure of coping. *Journal of Health and Social Behavior,* 1978. 19. P.2–21. http://dx.doi.org/10.2307/2136319

13. Anderson M. L., Goodman J., & Schlossberg N. K. *Counseling adults in transition: Linking Schlossberg's theory with practice in a diverse world*. 4th Ed. New York: Springer Publishing Company, LLC, 2012.
14. Wheeler H. A. Veterans' Transitions to Community College: A Case Study. *Community College Journal of Research and Practice*, 2012. 36. P. 775–792. https://doi.org/10.1080/10668926.2012.679457
15. DiRamio D., Spires M. Partnering to assist disabled veterans in transition. *New directions for student services*, 2009. 126. P.81–88. https://doi.org/10.1002/ss.319
16. Zinger L., Cohen A. Veterans Returning from War into the Classroom: How can Colleges be Better Prepared to Meet Their Needs. *Contemporary Issues in Education Research*, 2010. 3(1). P.39–51. https://doi.org/10.19030/cier.v3i1.160
17. DiRamio D., Jarvis K. Veterans in Higher Education: when Johnny and Jane Come Marching to Campus. *ASHE Higher Education Report*, 2011. 144 p. https://doi.org/10.1353/rhe.2012.0055
18. Hunter-Johnson Y. Promoting Veterans in Higher Education: Motivation and Adjustments to Their Learning Environments. *International Research Journal of Curriculum and Pedagogy*, 2018. 4(1). P.66–79.
19. Jenner B. M. Student Veterans and the Transition to Higher Education: Integrating Existing Literatures. *Journal of Veterans Studies*, 2017. 2(2). P.26-44. URL: https://doi.org/10.21061/jvs.v2i2.14
20. Wang L., Elder G., Spence N. Status Configurations, Military Service and Higher Education. *Social Forces*, 2012. 91(2). P.397–422. URL: https://doi.org/10.1093/sf/sos174
21. Cunningham J. Veteran's Post-Secondary Education: Keeping the Promise to Those Who Serve. *The Hinckley Journal of Politics*, 2012, vol.13, p.14–20.
22. Schiavone V., Gentry D. Veteran-students in Transition at a Midwestern University. *Journal of Continuing Higher Education*, 2014. 62(1). P.29–38. URL: http://dx.doi.org/10.1080/07377363.2014.872007
23. Perna L., Titus M. The Relationship Between Parental Involvement as Social Capital and College Enrollment: An Examination of Racial/Ethnic Group Differences. *Journal of Higher Education*, 2005. 76(5). P. 485–518. URL: http://www.jstor.org/stable/3838837
24. Sokurianska L., Bataeva K., Golikov O. Social support for integration practices of Ukrainian veterans in higher education. *Ukr. Socìum*, 2021. 2(77). P. 95-106 URL: https://doi.org/10.15407/socium2021.02.095
25. Francis L. C., Kraus A. Developing a Student Veteran Center: The Confluence of Academic and Military Cultures. *About Campus*, 2012. 17(4). P. 11–14. URL: https://doi.org/10.1002/abc.21087
26. Persky K. R., Oliver D. E. Veterans coming home to the community college: Linking research to practice. *Community College Journal of Research and Practice.* 2010. 35(1–2). P.111–120. URL: https://doi.org/10.1080/10668926.2011.525184
27. Beachboard M. R., Beachboard J. C., Li W., Adkison S. R. Cohorts and Relatedness: Self-determination Theory as an Explanation of How Learning Communities Affect Educational Outcomes. *Research in Higher Education*, 2011. 52. P.853–874. URL: https://doi.org/10.1007/s11162-011-9221-8
28. Sokurianska L., Bataeva K., Bakirov V. Ukrainian veterans in higher education: military identity and educational practices. *The Ideology and Politics Journal*, 2 (13). 2019. P. 167-184.

29. Praharso N. F., Tear M. J., Cruwys T. Stressful life transitions and wellbeing: A comparison of the stress buffering hypothesis and the social identity model of identity change. *Psychiatry Res.* 2017. 247. P.265–275. URL: https://doi.org/10.1016/j.psychres.2016.11.039

30. Higate P. 'Soft Clerks' and 'hard civvies': Pluralizing military masculinities. In: *Military Masculinities: Identity and the State.* New York: Greenwood, 2003, (p.27–42).

31. Марценюк Т., Квіт А., Гриценко Г., Василенко Л., Звягінцева М. «*Невидимий батальйон 2.0»: повернення ветераном до мирного життя*. 2019. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/16608

32. Kharchenko O., Mramornova O. Problems of veterans of anti-terrorist operation in the east of Ukraine. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods,* 2017. 37. P. 115-124. URL: https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/8012

33. Chicas J., Maiden P., Oh H., Wilcox S., Young D. *From war to the workplace: Helping veterans transition to civilian work settings.* Center for Innovation and Research (CIR) on Veterans and Military Families, 2012. URL: https://cir.usc.edu/wp-content/uploads/2013/10/2012-06-CIR-Policy-Brief_From-War-to-the-Workplace_J.Chicas-et-al.pdf

34. Батаєва К., Артеменко А. Дружини українських військовослужбовців-комбатантів: копінг-стратегії та ресурс соціального капіталу. *Український соціум*. 2023. № 1. С. 112-135. URL: http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001404380

35. Amiot C., de la Sablonniere R., Terry D., Smith J. Integration of social identities in the self: toward a cognitive-developmental model. *Personality and Social Psychology Review*. 2007. 11(4). P.364–388. URL: https://doi.org/10.1177/1088868307304091

36. Blackburn D. Out of uniform: psychosocial issues experienced and coping mechanisms used by Veterans during the military–civilian transition. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. 2017. 3(1). URL: https://doi.org/10.3138/jmvfh.4160

Information about the authors:

Bataeva Ekaterina Victorivna,
Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Social Rehabilitation
Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution "Open International University of Human Development "Ukraine" Zhytomyr Institute of Economics and Humanities
18, Vilskyi Shliakh str., Zhytomyr, 10020, Ukraine

Artemenko Anna Bronislavivna,
Doctor of Philosophy in Sociology,
Deputy Director
of the Separate Structural Subdivision of Higher Education Institution "Open International University of Human Development "Ukraine" Zhytomyr Institute of Economics and Humanities
18, Vilskyi Shliakh str., Zhytomyr, 10020, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-2

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ: КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ КОНЦЕПТ

Боняк В. О.

ВСТУП

Характерною ознакою сучасного етапу державотворення в Україні є формування глибокої поваги громадян до Захисників і Захисниць, які в складних умовах діючого правового режиму дають гідну відсіч російському агресору. Ціною свого життя і здоров'я вони щохвилини захищають кожного із нас, суверенітет, територіальну цілісність, незалежність нашої держави, а держава, в свою чергу турбується про своїх громадян.

В Україні конституційно закріплено, що вся система державного управління, закони та дії органів публічної влади мають бути підпорядковані одній меті – утвердженню і забезпеченню прав і свобод людини. Законодавець визначає, що: 1) саме права і свободи людини, їх гарантії складають зміст і спрямованість своєї діяльності держави; 2) держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність (ч. 2 ст. 3 Конституції України)[1].

Однак події війни, особливо після початку відкритої агресії ворога 24 лютого 2022 року, впливають на військовослужбовців інтенсивністю та наслідками такого протистояння. У виняткових умовах, що склалися, бійцям для виживання потрібні такі навички і способи, які не можна вважати нормальними і загальноприйнятими в мирному житті. Багато з таких поведінкових стереотипів придатні лише для бойових умов, але вони так глибоко пустили коріння, що будуть ще довго позначатися на поведінці Захисників/Захисниць. Все це свідчить на користь актуальності і важливості обраної нами проблематики, адже, відповідно до вимог ч. 5 ст. 17 Основного Закону України, саме держава забезпечує соціальний захист (включно і соціальну реабілітацію) військовослужбовців та членів їх сімей, а це питання сьогодні є одним із ключових для національної безпеки України та майбутнього нашої держави. Бо ж саме такий захист є остовом, фундаментом, рушійною силою для надання гідної відсічі збройній агресії російської федерації[2].

Наголосимо, що у дослідженні ми акцентуємо увагу на феномені соціальної реабілітації не як попередженні хвороб (первинна профілактика) чи їх лікуванні (вторинна профілактика), а саме як на процесі відновлення (третинна профілактика).

---

[1] Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[2] Боняк В. О., Горобець В. В. Основні напрями діяльності державних та громадських організацій України із соціальної реабілітації учасників бойових дій і членів їх родин. війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 148.

Обрана проблематика не є новою в плані наукових досліджень – вагомий внесок у розробку цього питання внесли вітчизняні вчені – представники різних галузей знань. Однак назрілі у сфері соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей, пов'язані з триваючим уже п'ятий рік правовим режимом воєнного стану та наявністю у державі більше 1,3 млн. учасників бойових дій, ставлять включно і перед ученими нові завдання, бо ж у цій війні задіяні кращі сини і дочки великого Українського народу, які щодня зазнають поранень, контузій, каліцтв і потребують як соціального захисту, так і наукового обґрунтування покращення такої діяльності. Звідси відновлення втрачених на війні функцій, здоров'я наших мужніх воїнів та членів їх сімей, повернення їх до повноцінного життя потребує належної уваги учених і неабияк актуалізує проблему дослідження питання соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей.

За мету дослідження визначено вирішення теоретичної проблеми, яка полягає у розробці науково-обґрунтованої концепції соціальної реабілітації військово-службовців та членів їх сімей і на цій основі надання пропозицій до національного законодавства для вдосконалення такої реабілітації.

Досягненню поставленої нами мети сприятиме вирішення таких завдань:

– охарактеризувати стан та методологію наукових досліджень проблематики соціальної реабілітації Захисників/Захисниць і членів їх сімей;

– висвітлити конституційно-правову основу соціальної реабілітації досліджуваної категорії громадян;

– сформулювати авторське визначення поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей»;

– визначити зміст, принципи та види соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та членів їх сімей;

– розкрити сучасний стан соціальної реабілітації досліджуваної категорії громадян;

– виокремити основні напрямки удосконалення діяльності державних та громадських організації із соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей.

Методологічну основу дослідження склали принципи, підходи та методи дослідження, ключова роль серед яких належить світоглядному діалектичному, а також загальнонауковим та конкретно-науковим методам пізнання явищ державно-правової дійсності: діалектичний метод допоміг розкрити динаміку правового регулювання відносин, пов'язаних із соціальною реабілітацією військовослужбовців та членів їх сімей, що перебуває в органічному взаємозв'язку з іншими видами реабілітації; історичний – сприяв висвітленню розвитку наукових досліджень та нормативної основи з обраної проблематики; формально-логічний забезпечив уточнення визначення поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей»; за допомогою порівняльно-правового методу та методу аналізу і синтезу було запропоновано шляхи вдосконалення соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та членів їх сімей в Україні

1. Теоретико-методологічні та правові основи дослідження соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей

Проблематика соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей, починаючи з 2014 року, постійно перебуває у полі зору наукових інтересів правників та учених інших галузей знань й вирізняється своєю важливістю, актуальністю та багатоаспектністю. Науковці привертають увагу до найбільш значимих питань, пов'язаних із:

– загальнодержавним значенням такої реабілітації учасників бойових дій та членів їх родин в умовах триваючого у державі правового режиму воєнного стану;

– важливістю здійснення такої діяльності, як складової обороноздатності держави;

– потребою узгодженої та ефективної діяльності державних та громадських організацій із забезпечення військовослужбовцям і членам їх сімей усіх можливих видів соціальної реабілітації.

Здійснений огляд наукових досліджень із обраної проблематики надає можливість виокремити три періоди вищезгаданих наукових розвідок, а саме: 1) 1991–2014 рр. – праці учених періоду незалежності України, в яких розглянуті питання соціальної реабілітації різних категорій населення (дітей, інвалідів, військовослужбовців (включно і тих, які були задіяні у військових конфліктах); 2) 2014 р. – до 24 лютого 2022 р. – наукові роботи, в яких, починаючи з початку окупації території Автономної Республіки Крим та збройного конфлікту на Сході України – до початку повномасштабної агресії збройних сил російської федерації, висвітлена проблематика соціальної реабілітації учасників антитерористичної операції (АТО/операції об'єднаних сил (ООС; 3) етап наукових досліджень (період екзистенційних умов) – з 24 лютого 2022 р. – дотепер (праці вітчизняних учених присвячені різним видам соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб).

Першу групу доктринальних джерел складають праці вітчизняних учених, що торкалися питань становлення та розвитку соціальної реабілітації Україні в умовах незалежності (роботи Л. Романовської[3], С. Харченка, М. Кратінової, Л. Ваховського та ін.[4], А. Горілого[5], які досліджували теорію, практику та історію цього феномену. Важливо зазначити, що у своїх працях ці вчені висвітлюють різні види реабілітації (медичної, соціальної та професійної) та водночас здійснили спробу комплексно охарактеризувати досліджуване явище (робота І. Мисули та Л. Вакуленко)[6].

Соціальному захисту військовослужбовців Збройних Сил України у 1991–2005 рр. та висвітленню його історичного аспекту присвячена праця С. Корольова[7]. Не менш вагомим є доробок вітчизняних учених, які у колективній праці «Реабілітація

[3] Романовська Л. І. Теорія та практика реабілітаційної роботи: навч. посібник. Хмельницький : ХНУ, 2009. 222 с.

[4] Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядники: Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Песоцька О.П., Кратінова В.О., Караман О.Л. Луганськ: Альма-матер, 2005. 408 с.

[5] Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: Видавництво Астон. 2004. 174 с.

[6] Медична та соціальна реабілітація: навчальний посібник / За заг. ред. І.Р. Мисули, Л.О. Вакуленко. Тернопіль: ТДМУ, 2005. 402 с.

[7] Корольов С. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (1991–2005 рр.): історичний аспект : дис. канд. іст. наук: спец. 20.02.22. Київ, 2006. 208 с.

військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану» розкрили питання відновлення досліджуваної категорії осіб. Науковці узагальнили значний теоретичний і практичний матеріал, що мало для нас важливе значення в плані розкриття сутності феномену соціальної реабілітації[8]. На увагу заслуговує і монографічна праця В. Лескова, у якій здійснено спробу розкрити феномен соціально-психологічної реабілітації тих військовослужбовців, які повернулися із зон військових конфліктів[9].

Наступна група наукових досліджень, присвячених проблемам соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та їх сімей, охоплює роботи про таку реабілітацію учасників антитерористичної операції, які були підготовлені в нових історичних умовах так званої «гібридної війни» (період АТО/операції об'єднаних сил (ООС)) (з 2014 – до 24 лютого 2022 р.) Базуючись на різних методологічних підходах до висвітлення реабілітації військовослужбовців, учені формулюють дефініцію поняття «реабілітація військовослужбовців – учасників бойових дій», аналізують низку законодавчих актів, предметом регулювання яких є відносини із забезпечення соціального захисту військовослужбовців та їх сімей (наукові праці учених В. Шевчука, Н. Беляєвої, О. Яворовенка[10], С. Ветлинського[11], Д. Шаршаткіна[12] та ін.).

На окрему увагу заслуговують праці Н. Олексюк, у яких авторка наголошує, що діяльність військовослужбовців в умовах, що склалися, починаючи з 2014 р., має нові наслідки як для самих учасників бойових дій (військовослужбовців), так і для членів їх родин. Вона пропонує виокремлювати сім'ї військовослужбовців, як особливу категорію населення, що також мають потребу у соціальній допомозі[13].

Суттєво, що інший учений, Ю. Бриндіков, у своїй роботі зробив акцент на основних напрямках реабілітаційної діяльності соціального працівника та здійснив спробу надати власне трактування слова «реабілітація»[14].

---

[8] Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 406 с.

[9] Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : дис... канд. наук: 19.00.09 – 2008. URL. http://www.disslib.org/sotsialno-psykholohichna-reabilitatsia-viyskovosluzhbovtsiv-iz-rajoniv-viyskovykh.html.

[10] Шевчук В.І., Беляєва Н.М., Яворовенко О.Б. Медико-соціальна реабілітація інвалідів військової служби та учасників антитерористичної операції: Наукове видання. Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2015. 256 с.

[11] Ветлинський С.О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерестичної операції. *Ефективність державного управління.* 2016 ВИП. 4 (49). Ч. 1. 198-205 с. URL: https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/374.

[12] Шаршаткін Д.Ю. Концепція вдосконалення надання адміністративних та соціальних послуг учасникам антитерористичної операції. *Право та державне управління*: зб. наук. Праць. 2016. 153-157 с URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID..

[13] Олексюк Н.С. Основні ресурси соціального супроводу сімей військовослужбовців в умовах реформування Збройних сил України. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=10.%09%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%8E%D0%BA+%D0%9D.

[14] Бриндіков Ю.Л. Технологія здійснення реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями, учасниками бойових дій [Електронний ресурс] / Ю. Л. Бриндіков. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.* Педагогічні науки. Луганськ, 2017. № 8(1). С. 252– 260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8(1)__34

Вагоме значення для покращення практичної діяльності з надання соціальної реабілітації учасникам бойових дій та їх сім'ям мають наукові дослідження третього періоду – з 24 лютого 2022 р. (початок запровадження правового режиму воєнного стану) – дотепер (період екзистенційних умов). Такі розробки представлені науковими роботами вітчизняних учених О. Тімченка[15], М. Матяша[16], О. Мельниченка, Л. Моісєєнка[17], О. Міхєєва[18] та інших. Умови правового режиму воєнного стану в Україні, що був оголошений в результаті відкритої військової агресії російської федерації проти нашої держави, призвели до появи значної кількості осіб, які отримали поранення, контузії, постраждали від бойових дій, тимчасової окупації й викликали появу нових наукових досліджень, які присвячені питанням надання допомоги та підтримки таких учасників бойових дій, а також пошуку адекватних та дієвих шляхів підвищення ефективності надання медико-соціально-психологічної реабілітації учасникам бойових дій та членам сімей.

Серед наукових досліджень означеного нами періоду вважаємо за необхідне акцентувати увагу на роботі С. Базарного «Соціальна реабілітація військово-службовців», у якій досліджуваний феномен учений спочатку характеризує як самостійну галузь охорони здоров'я в рамках сучасної медицини, однак надалі не обмежується лише такою її однобокою характеристикою, а відносить до основних видів такої реабілітації медичну (включно лікувальну), психологічну, фізичну, військово-професійну.

Науковець не тільки охарактеризував кожен із указаних різновидів, але й навів приклади такої реабілітації вказаної категорії осіб.

Важливо, що свою працю учений адресує не тільки дослідникам, але й командирам, військовим психологам, медичним працівникам, військовим юристам, громадським структурам[19].

Як зазначалось вище, в основу методології цього дослідження покладені світоглядні принципи, підходи і методи. Наріжним каменем методології пізнання нами обрано ідею прав людини – людиноцентристську парадигму.

Базовим та відправним елементом при дослідженні проблематики феномену соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх родин нами обрано принципи пізнання: всебічності та повноти, об'єктивності й історизму (принципи пізнання – це

---

[15] Тімченко О.В. Шлях підвищення ефективності медико-соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/1987/simple.

[16] Матяш М.М. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах російсько-української війни: етнопсихологічний дискурс, національні перспективи громадського здоров'я. URL: https://www.umj.com.ua/article/239628/mediko-psihologichna-reabilitatsiya-vijskovosluzhbovtsiv-v-umovah-rosijsko-ukrayinskoyi-vijni-etnopsihologichnij-diskurs-natsionalni-perspektivi-gromadskogo-zdorov-ya.

[17] Мельниченко О.А., Моісєєнко Л.В. Інституціональне забезпечення медико-соціальної реабілітації постраждалих унаслідок військової агресії. URL: https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/.pdf.

[18] Міхєєва О.Ю. Характеристика основних форм та методів соціальної підтримки сімей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2015. Вип. 20. 70-79 с.

[19] Базарний С.В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. URL: http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf.

загальнозначущі вимоги та ідеї, що мають найвищу імперативність, лежать в основі дослідження та пронизують його).

Так, принцип всебічності й повноти забезпечив дослідження соціальної реабілітації вказаної категорії осіб у взаємозв'язку та взаємодії цього явища із іншими видами реабілітації.

Принцип об'єктивності сприяв пізнанню феномену соціальної реабілітації у всій його багатогранності, складності, враховуючи сукупність як позитивних, так і негативних моментів, незважаючи на його суб'єктивне сприйняття та оцінку.

Принцип історизму дозволив пізнати ґенезу феномену, що досліджується, а також нормативного регулювання цих відносин на тлі процесів розвитку нашої державності в період незалежності.

Наступним елементом обраної нами методології є методологічний підхід, під яким ми пропонуємо розуміти сумативне утворення – сукупність методів (включно філософських і загальнонаукових) та принципів дослідження. У роботі ми послугувалися двома підходами: 1) комплексним, який сприяв висвітленню феномена соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їх родин як системного та цілісного явища, яке тісно взаємопов'язане з державними інституціями, а також соціально-економічними, політичними та історичними чинниками, що впливають на таку реабілітацію; 2) аксіологічним, в основу якого покладено пізнання обраного нами предмету дослідження з погляду конституційного визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю (ч. 1 ст. 3 Основного Закону)[20].

Провідну роль при підготовці дослідження відіграли методи наукового пізнання, відправним із яких є діалектичний. Він забезпечив з'ясування ґенези соціальної реабілітації військовослужбовців, а також членів їх сімей в Україні за період незалежності, у взаємозв'язку з іншими видами реабілітації, що надало змогу охарактеризувати сучасний стан соціальної реабілітації та визначити подальші напрямки її розвитку.

Вагоме значення у проведенні цього дослідження належить загальнонауковим методам: а) формально-логічним методам аналізу та синтезу, індукції і дедукції, що дозволили розкрити зміст поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей» та системному. Завдяки використанню можливостей останнього досліджуваний нами феномен був розглянутий як певне системне явище із своїми ознаками, що включене до порядку більш високого рівня (реабілітації в цілому); б) історичному, що дозволив дослідити процес нормативно-правового регулювання соціальної реабілітації вказаної категорії осіб у нашій державі за роки незалежності (саме цей метод дозволяє дослідити процеси виникнення, формування й розвитку досліджуваних феноменів державно-правової дійсності; уможливлює виокремлення етапів соціальної реабілітації та ін.)[21]; в) порівняльному. Пізнавальні можливості

[20] Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[21] Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект : монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ , Ліра, 2015. с. 59.

останнього були використані нами при з'ясуванні співвідношення понять «реабілітація» та «соціальна реабілітація», що утворюють єдиний понятійний ряд.

Наступну групу методів пізнання досліджуваного нами явища склали конкретно-наукові методи (як сукупність принципів, прийомів, способів і засобів, правил дослідження, набір яких залежить від природи об'єкта і умов процесу пізнання)[22], а саме: а) формально-догматичний дозволив сформулювати дефініцію поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей» й виокремити його суттєві ознаки; б) використання можливостей спеціально-юридичного методу сприяло розкриттю змісту нормативно-правових актів, що регламентують відносини із надання такої реабілітації вказаній категорії осіб.

Отже, обрана нами методологія дослідження забезпечила досягнення поставленої мети, а проведений аналіз наукових праць надає нам підстави стверджувати про наявність достатньо широкого кола наукових праць правників, учених інших галузей знань, в яких різноаспектно висвітлено окремі положення, що торкаються як соціальної реабілітації Захисників/Захисниць, так і членів їх родин.

Одним із завдань наукової розвідки є висвітлення нормативно-правової основи діяльності держави із соціальної реабілітації військовослужбовців (громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях) та членів їх сімей.

Конституційно-правові акти, які містять норми про забезпечення прав військовослужбовців, зокрема й їх права на соціальний захист, соціальну реабілітацію, виконують одну функцію – офіційно засвідчують визнання державою Україна особливостей правового становища цієї категорії населення та необхідність надання їм відповідних послуг та виплат, реабілітаційних заходів, соціальної захищеності в цілому.

Базовими документами та законами, що містять положення про соціальну реабілітацію учасників бойових дій, а також членів їх родин є: Конституція України, в якій ч. 5 ст. 17 закріплено, що саме держава забезпечує соціальний громадян, які служать у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, а також захищає і членів їх родин[23], Закони України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[24] та «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[25], Наказ МВС «Про затвердження положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах»[26], наказ МВС «Про організацію

[22] Там само, с. 60.

[23] Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[24] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

[25] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

[26] Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в

обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських»[27] та ін.

Вважаємо, що вищезгаданий конституційний припис, закріплений ч. 5 ст. 17 Основного Закону Української держави і суспільства, знайшов своє безпосереднє продовження у Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». У ст. 1 цього нормативного акта визначено, що соціальний захист військовослужбовців є однією із функцій держави й така діяльність спрямована на: а) встановлення системи соціальних і правових гарантій, які забезпечують реалізацію їх конституційних прав і свобод; б) задоволення як матеріальних, так і духовних потреб воїнів, що обумовлене їх статусом у суспільстві, особливим видом такої службової діяльності, необхідністю підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі та ін.[28]

Важливо, що у квітні 2022 р. вищевказаний вище Закон України було доповнено окремим абзацом, який збагатив цей нормативний акт поняттям «реабілітація». Законодавець зазначає, що у період дії в Україні правового режиму воєнного стану захисники, які безпосередню здійснювали заходи із оборони держави, захищали безпеку населення й інтереси держави у зв'язку з широкомасштабною агресією збройних сил російської федерації проти України й безпосередньо перебували в місцях здійснення таких заходів, у разі необхідності можуть отримати медичну допомогу або медико-психологічну реабілітацію в медичних закладах, розташованих за межами України[29].

У 2024-2025 рр. законодавець доповнив пункт 1 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» абзацами одинадцятим та дванадцятим, які надають додаткові гарантії військовослужбовцям під час лікування та реабілітації у закладах охорони здоров'я всіх форм власності.

Важливим є і той факт, що у ст. 1 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» визначені основні завдання із соціального захисту вказаної категорії населення, які зводяться до: а) створення державою відповідних умов для підтримання їх здоров'я та довготривалості життя; б) організації соціального обслуговування ветеранів, що потребує як підготовки відповідних спеціалістів, так і матеріального та технічного зміцнення служб і закладів, які утворені для забезпечення надання такого обслуговування; в) виконання цільових програм правового та соціального захисту таких осіб; г) надання законодавцем соціальних гарантій, пільг та

антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ МВС від 09.12.2015 № 702. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text.

[27] Про організацію обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських: Наказ МВС від 18.06.2018 № 516 (зі змінами, внесеними наказом МВС від 26.12.2018 № 1055). URL: https://mvs.gov.ua/documents/normativno-pravovi-akti/departament-oxoroni-zdorovya/nakaz-mvs-vid-18062018-516-pro-organizaciyu-obovyazkovogo-proxodzennya-mediko-psixologicnoyi-reabilitaciyi-viiskovosluzbovciv-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-ta-policeiskix-zi-zminami-vnesenimi-nakazom-mvs-vid-26122018-1055.

[28] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 15, ст. 190. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

[29] Там само.

переваг ветеранам у процесі їх трудової діяльності відповідно до професійної підготовки та з урахуванням стану здоров'я. Суттєво, що дія цього акту (після внесення до нього змін у 2022 році) стосується не лише категорії ветеранів війни, але й членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України[30].

Заслуговує на увагу той факт, що у 2023 році суб'єкт законотворчості доповнив ч. 1 ст. 6 вищезазначеного аналізованого Закону пунктом 25, в якому визначено кому у зв'язку з військовим вторгненням російської федерації проти України надається статус учасника бойових дій[31].

Суттєве значення для характеристики нормативно-правової основи соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей відіграє Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». У цьому нормативному акті законодавець надає визначення соціальної реабілітації та трактує її як сукупність заходів, що спрямовані на створення й забезпечення умов для повернення особи до активної участі у житті, поновлення її соціального статусу та спроможності до самостійної родинно-побутової й суспільної діяльності через соціально-побутову адаптацію та соціально-середовищну орієнтацію, а також задоволення потреб особи у забезпеченні її допоміжними засобами реабілітації[32].

Зауважимо, що питання удосконалення правової основи діяльності державних організацій із соціальної реабілітації тих, хто бере участь у бойових діях, членів їх сімей постійно перебуває у полі зору Уряду України. Підтвердженням цьому є Постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057 «Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях» та Постанові від 12 липня 2017 р. № 497 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції та постраждалих учасників Революції Гідності» й ін.

Відзначимо, що 12 квітня 2023 р. на Міжнародному форумі реабілітації у місті Львові міністр у справах ветеранів України наголосила, що держава повинна надати всі необхідні інструменти для безпроблемної реінтеграції учасників бойових дій та членів їх сімей до мирного життя, і чільне місце при цьому має бути відведено саме комплексній реабілітації[33].

Вагомо, що у квітні 2023 р. Кабінет Міністрів України затвердив Стратегію формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на період

---

[30] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 1993, № 45, ст. 425. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

[31] Там само.

[32] Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 2-3, ст. 36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text

[33] Лапутіна Ю. Впровадження системи переходу до цивільного життя гарантуватиме комплексну психосоціальну підтримку ветеранам та їхнім родинам. URL: https://mva.gov.ua/ua/news/yuliya-laputina.

до 2032 р., а також План дій допомоги в адаптації ветеранам на найближчі два роки[34], які були розроблені за підтримки Прем'єр-міністра, Офісу реформ Кабінету Міністрів України та дотичних міністерств і силових відомств за принципом людиноцентричного підходу.

На окрему увагу заслуговує Наказ МВС України «Про затвердження положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах». Аналізуючи його доходимо висновку, що нормотворець загострює свою увагу на двох терміно-поняттях: 1) превентивній реабілітації, що зводиться до відновлення здоров'я практично здорового учасника військових дій/військовослужбовця за використанням немедикаментозних засобів до так званого «безпечного» рівня; 2) психологічній реабілітації, яка характеризується комплексом заходів, спрямованих на підтримку, відновлення та компенсацію порушених психічних функцій, якостей, особистісного та соціального статусу, сприяння психосоціальній адаптації до змінених життєвих ситуацій, осмисленню досвіду, отриманого в екстремальних ситуаціях, та використання його в житті[35].

У іншому Наказі МВС України «Про організацію обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських» вказується на необхідність протягом 10-ти днів після повернення військовослужбовців та поліцейських з районів здійснення заходів забезпечення національної безпеки до пункту постійної дислокації проведення психологічного обстеження й за його результатом вирішувати питання про направлення військовослужбовців та поліцейських на медичну комісію для визначення потреби проходження ними медико-психологічної реабілітації[36].

Водночас, вищевикладене дає підстави для висновку про те, що в умовах ведення широкомасштабної війни російського агресора проти України, правова основа діяльності держави із забезпечення учасникам бойових дій та членів їх сімей соціальної реабілітації потребує подальшого удосконалення. Серед найбільш нагальних питань, які потребують свого невідкладного вирішення є такі:

---

[34] Затверджено Стратегію формування системи переходу від військової служби до цивільного життя. URL: https://armyinform.com.ua/2023/04/07/zatverdzheno-strategiyu-formuvannya-systemy-perehodu-vid-vijskovoyi-sluzhby-do-czyvilnogo-zhyttya/

[35] Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ МВС від 09.12.2015 № 702. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text.

[36] Про організацію обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських: Наказ МВС від 18.06.2018 № 516 (зі змінами, внесеними наказом МВС від 26.12.2018 № 1055). URL: https://mvs.gov.ua/documents/normativno-pravovi-akti/departament-oxoroni-zdorovya/nakaz-mvs-vid-18062018-516-pro-organizaciyu-obovyazkovogo-proxodzennya-mediko-psixologicnoyi-reabilitaciyi-viiskovosluzbovciv-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-ta-policeiskix-zi-zminami-vnesenimi-nakazom-mvs-vid-26122018-1055.

– необхідно розмежовувати соціальну реабілітацію та інші види реабілітації, які мають за конституційним принципом рівності (ст. 21, 24 Основного Закону Української держави і суспільства) поширюватися не тільки на закріплені у назвах нормативних актів осіб (ветеранів війни та членів їх сімей, інвалідів та ін.), але й військовослужбовців та членів їх сімей, що мають бути прирівняні у можливостях отримання реабілітації;

– унормувати проведення заходів із превентивної реабілітації, які мають забезпечити формування психологічної стійкості учасників бойових дій та належної їх реакції на вплив психотравмуючих чинників, що можуть виникати у бойовій ситуації;

– забезпечити повернення учасників бойових дій після реабілітації до несення служби тих осіб, які мають досвід ведення бойових дій.

2. Соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей: поняття, види та принципи: сучасний концепт

Зауважимо, що у методологічному плані важливе значення має розуміння терміну «концепт», під яким розуміють зміст поняття, а формулювання дефініцій, уточнення понятійно-категоріального апарату є важливим науковим завданням[37], [38]. Досліджувана нами категорія «соціальна реабілітація» є невід'ємною складовою зазначеного категоріального апарату і звернення до визначення такого терміно-поняття набуває особливої актуальності в умовах триваючого протистояння відкритій військовій агресії збройних сил російської федерації, коли такої реабілітації потребує значна кількість воїнів-захисників та членів їх сімей.

При формулюванні вказаної дефініції найбільш оптимальним уважаємо алгоритм, що передбачає розкриття змісту досліджуваного поняття через слова, що його утворюють – реабілітація та соціальна[39].

Так, термін «реабілітація» походить від латинського «habilitatis» й означає спроможність, здатність, придатність, а префікс «ha» у цьому слові значить повторну або зворотну дію, тобто, відновлення придатності, здатності, спроможності. Це поняття є досить поширеним й ним широко послуговуються представники багатьох сфер суспільної діяльності людини (медичної, політичної та ін.)[40]. Не є винятком і правнича сфера.

---

[37] Боняк В. О. Співвідношення поняття «орган охорони правопорядку України» із суміжними категоріями. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 117-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5_22.

[38] Сердюк І. А. Поняття, що відображають повну або часткову відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб´єктів: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 40-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2019_1_10.

[39] Боняк В., Горобець В. Інтерпретація поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 74-ій річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 8 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 70.

[40] Реабілітація, її визначення, завдання, становлення, види, принципи. URL: https://tdmuv.com/kafedra/internal/fiz_reabil/lectures_stud/uk/med/health/.

У словнику української мови слово «реабілітація» означає: а) поновлення несправедливо заплямованої репутації, безпідставно звинуваченої людини або доброго імені; б) відновлення людини у правах, щодо якої скасовано судовий вирок; в) сукупність заходів, які у своїй єдності спрямовані на повернення працездатності хворої особи [41].

Автори іншого науково-довідникового видання визначають реабілітацію як лікувально-відновлювальні заходи. Зауважимо, що поряд із медичною, професійною, фізичною реабілітацією учені окремо акцентують увагу на соціальній й визначають це явище як такі суспільно-державні дії, котрі мають на меті правовий і матеріальний захист існування людини, повернення її до активної участі у житті[42].

Словник іншомовних слів трактує термін «соціальний», що з латинської означає: а) товариський, громадський (як такий, що тісно переплетений із життям особи та відносинами між людьми); б) суспільний [43].

Зауважимо, що законодавець, на відміну від наукових та довідкових джерел, окремої уваги досліджуваному нами терміну «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей» не приділяє, тобто, його законодавче закріплення на національному рівні відсутнє. Поряд із цим, у Законі України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» суб'єкт законотворчості надає визначення поняття «реабілітація» й зводить його до системи заходів, що їх потребує особа, котра у взаємодії з середовищем зазнає/може зазнати обмежень повсякденного функціонування внаслідок стану здоров'я або старіння[44].

Інший нормативно-правовий акт – Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» містить терміно-поняття «соціальна реабілітація», однак він стосується лише вказаної у назві категорії осіб. Цей феномен трактується як комплекс заходів, які мають на меті: а) створити й забезпечити умови для повернення особи (інваліда) до активної участі у житті; б) відновити соціальний статус та здатність таких осіб до самостійної родинно-побутової та суспільної діяльності через побутову адаптацію та соціально-середовищну орієнтацію; 3) задовольнити наявні потреби у допоміжних засобах реабілітації.

Водночас у змінах і доповненнях, яких зазнала ст. 4 вищевказаного правого акта, суб'єкт нормотворчості уточнює, що дія вищевказаного Закону поширюється на дві такі категорії: 1) військовослужбовців (військовозобов'язаних, резервістів, добровольців Сил територіальної оборони) наших Збройних Сил, Нагвардії України, Служби безпеки та ін.; 2) захисників (мирних мешканців територій проведення антитерористичної операції, районів здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях), якщо такими особами не було скоєно

[41] Словник української мови в 20-ти томах. URL: https://slovnyk.me/dict/newsum/%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F

[42] Мерзлікіна О.А., Гузій О.В. Тлумачний словник термінів і словосполучень фізичної реабілітації. Львів, 2002. 48 с.

[43] Словник іншомовних слів. URL: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D1%EE%F6%B3%E0%EB%FC%ED%E8%E9

[44] Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text.

кримінальних злочинів. Ці групи населення повинні бути забезпечені медичними виробами, послугами медичної реабілітації та допоміжними засобами реабілітації [45].

Неабиякий науковий інтерес для нас являли праці тих дослідників, які надавали власне трактування поняттю «реабілітація»:

– М. Сиротюк соціальну реабілітацію визначає як відновлення фізичного та ментального здоров'я військовослужбовців після стресової ситуації в умовах війни [46];

– у соціальному контексті характеризує реабілітацію військовослужбовців/учасників бойових дій В. Турбан. Авторка трактує досліджуваний нами феномен як єдину систему фізичних, соціальних, етичних, медичних, психологічних заходів, які спрямовані на відновлення психоемоційного стану, здоров'я, працездатності, покращення процесу соціалізації та адаптації до умов мирного життя цієї категорії осіб. Суттєво, що дослідниця акцентує увагу на соціальній реабілітації як: а) багатогранному комплексному явищі, що має на меті відновити соціальний статус військовослужбовців/ учасників бойових дій; б) можливості для особи стати повноправним та повноцінним учасником різних суспільно-соціальних процесів. У соціальному контексті значення слова «реабілітація» науковець зводить до відновлення соціального статусу людини, який міг бути втраченим або зниженим через проблеми, які призвели до складної ситуації або ж через погіршення її стану здоров'я [47];

– інший учений, О. Назаренко досліджував феномен соціально-психологічної реабілітації військовослужбовців та визначив це явище як системне, що спрямоване на відновлення людини у соціальному статусі та її правах, у працездатності та здоров'ї [48].

– В. Лесков інтерпретує поняття «соціально-психологічна реабілітація учасників бойових дій» у такий спосіб: це сукупність низки психолого-педагогічних, психологічних, психотерапевтичних заходів, що спрямовані на відновлення порушених психічних функцій і станів, психічного здоров'я, а також особистісного та соціального статусу таких захисників, які брали участь у бойових діях в районах військових конфліктів [49];

– позиція О. Міхеєвої щодо соціальної реабілітації також зводиться до того, що це явище: а) системне та таке, що спрямоване на відновлення соціального статусу військовослужбовців та учасників бойових дій; б) дозволяє такій категорії осіб

---

[45] Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 2-3, ст. 36. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text.

[46] Сиротюк М.І. Соціальна реабілітація військовослужбовців крізь призму часу. Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 300-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди, 21.10.2022 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. с.170.

[47] Турбан В.В. Реабілітаційна та реінтеграційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій в центрах соціальних служб: етичний аспект. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/33.pdf.

[48] Назаренко О. Л. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2018/19.pdf.

[49] Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : дис... канд. наук: 19.00.09 – 2008. URL. http://www.disslib.org/sotsialno-psykholohichna-reabilitatsia-viyskovosluzhbovtsiv-iz-rajoniv-viyskovykh.html.

відновити втрачені права, соціальний статус, здоров'я, працездатність, тобто, стати повноцінними учасниками соціального процесу [50];

– С. Базарний надає найбільш розгорнуте визначення поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців», а саме, зводить її до сукупності заходів суспільного, державного та військового характеру, що мають на меті створити і забезпечити умови для інтеграції таких осіб з інвалідністю або будь-якою психічною травмою у військовий колектив та в суспільство, відновити їх військовий та соціальний статус і здатність до самостійної родинно-побутової й суспільної діяльності, а також створити можливості для подальшого проходження військової служби (через соціально-побутову адаптацію, орієнтацію в соціальному й військовому середовищі та різноманітні види соціального, військового та іншого обслуговування)[51].

Наведені нами вище наукові судження дослідників про феномен соціальної реабілітації військовослужбовців уважаємо обґрунтованими, логічно виваженими, однак такими, що практично поза увагою залишають таку складову досліджуваної нами категорії як члени сімей військовослужбовців. Проаналізувавши вищевикладені підходи до явища, що складає предмет нашого дослідження, ми дійшли наступних умовиводів, які мають методологічне значення для інтерпретації цього терміно-поняття:

1) феномен соціальної реабілітації військовослужбовців, а також членів їх сімей ще не став предметом комплексних наукових розвідок вітчизняних дослідників. Учені здебільше акцентують увагу на соціальній реабілітації осіб з інвалідністю, дітей або лише військовослужбовців. Водночас запекле військове протистояння російському агресору, що має наслідком численні контузії, каліцтва, поранення такої конституційно закріпленої категорії як громадяни України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей вимагає уваги саме до соціальної реабілітації військовослужбовців і членів їх родин;

2) серед учених відсутня єдність у інтерпретації поняття «соціальна реабілітація»: його характеризують то-як: а) систему заходів (Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні», дослідження В. Лесков); б) комплекс заходів (Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я», праці В. Турбан, О. Назаренко); в) державно-суспільні дії (О. Мерзлікіна, О. Гузій); г) процес відновлення фізичного та ментального здоров'я військовослужбовців після стресової ситуації в умовах війни (М. Сиротюк). Підтримуємо тих учених, які методологічно правильно характеризують досліджуваного поняття саме як систему заходів (у філософії система – це сукупність взаємопов'язаних елементів, що знаходяться у взаємозв'язку, взаємодії і утворюють певну цілісність, єдність);

3) дослідники не акцентують уваги на тому, хто та на підставі чого повинен/ здійснює такі заходи щодо учасників бойових дій та членів їх родин (за винятком

[50] Міхеєва О.Ю. Соціальна реабілітація військовослужбовців з числа учасників бойових дій. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку:* матеріали Всеукр. наук.–практ. конф. м. Дніпро, 2023 р. с. 238-241. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf#page=239.

[51] Базарний С.В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. URL: http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf.

дефініції «соціальна реабілітація військовослужбовців», наведеної С. Базарним, який наголошує, що така реабілітація є комплексом суспільних, державних та військових заходів).

Синтез вищенаведених підходів надає можливість сформулювати авторське визначення поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей»: це законодавчо визначена система державних, суспільних та військових заходів медичного (включно і лікувального), фізичного, військово-професійного та психологічного характеру, які спрямовані на створення і забезпечення умов для повернення цієї категорії осіб до активної участі у житті, відновлення їх соціального статусу й здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності шляхом соціально-середовищної орієнтації та соціально-побутової адаптації, задоволення потреб у забезпечення допоміжними засобами реабілітації[52].

Наступним кроком у нашому дослідження є звернення до змісту, принципів, видів соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та членів їх сімей.

Зауважимо, що і як будь-яке складне та системне явище, цей вид реабілітації потребує комплексної характеристики, висвітлення її змісту, принципів та видів. Опрацювання доктринальних джерел надало нам можливість визначити зміст досліджуваної категорії, сутність якої зводиться до включення досліджуваної групи населення у соціальну дійсність (відновлення здоров'я, соціальних можливостей, життєвого потенціалу тощо), яку вони втратили внаслідок війни частково чи повністю, а також відновлення службових, бойових здібностей учасників бойових дій й досягнення ними гідного матеріального рівня забезпечення.

Такий зміст базується на аксіологічному підході, що визначає людину як найвищу соціальну цінність, а звідси соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей має охоплювати собою: психологічний супровід; медичну реабілітацію; професійну перепідготовку; соціальну адаптацію; підтримку родини; сутність соціальної реабілітації зводиться до створення позитивного середовища, в якому постраждала особа має змогу відчути підтримку та безпеку.

В основі соціальної реабілітації ваійськовослужбовців та членів їх родин лежать засади (принципи), які не тільки складають базу, фундамент, але й буквально «пронизують» це явище; це основоположні ідеї, що ними дослідник керується як універсальними та найбільш значущими, тобто такі вимоги, що мають найвищу імперативність при пізнанні предмету дослідження[53]. Підкреслимо, що успіх здійснення такої реабілітації значною мірою залежить від дотримання основних принципів, до яких учені пропонують віднести:

---

[52] Боняк В., Горобець В. Інтерпретація поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 74-ій річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 8 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 74.

[53] Боняк В.О., Єрмоленко Я.В. Конституційна скарга як юридична гарантія прав і свобод людини в Україні: монограф. / В. О. Боняк, Я. В. Єрмоленко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. с. 47

– комплексність, етапність, послідовність, доступність та переважно безоплатність для найбільш нужденних, диференційованість (І. Сазанова)[54];

– наступність і безперервність у проведенні реабілітаційних заходів (О. Замашкіна)[55];

– цінність особистості людини (гуманістична спрямованість); єдність діагностики та корекції; врахування індивідуальних якостей особи на всіх етапах процесу соціальної реабілітації; принцип опори на позитивні сторони особистості та принцип психологічної комфортності (О. Колишкін)[56].

На нашу думку, найбільш повний перелік указаних принципів надав В. Лесков, він виокремлює такі принципи: 1) індивідуального підходу (визначення реабілітаційних заходів відповідно до потреб та запитів особи з інвалідністю); 2) невідкладності; 3) єдності психосоціальних і психофізіологічних методів впливу (єдність та взаємодоповненість принципів і методів реабілітації та лікування); 4) послідовності та ієрархічності реабілітаційних заходів (їх черговість, плановість, можливість коригування); 5) партнерства (співпраця між особою, якій надається допомога, та реабілітологами); 6) відповідності[57].

Наступним елементом при характеристиці такого феномену як соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей є питання щодо видів такої реабілітації. Термін «вид» трактується як: а) окремий напрямок роботи; б) різновид у ряді предметів, явищ; в) заняття[58].

Серед науковців усталеним є підхід до характеристики соціальної реабілітації як феномену, що поділяється на такі види, як медична, психологічна, педагогічна, соціально-економічна, професійна, побутова.

У ст. 24 Закону України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» законодавець щодо вказаної категорії осіб виокремлює такі види реабілітаційних заходів: з реабілітації у сфері охорони здоров'я; психологічні; професійні (охоплюють собою сприяння у професійному навчанні та професійній адаптації); трудові (це раціональне працевлаштування і психологічна підтримка у ході адаптації); соціальні (мова йде про соціально-побутову адаптацію); психолого-педагогічні (відповідна корекція); фізкультурно-спортивні[59]. Наданий законодавцем поділ реабілітаційних заходів узгоджується з видами соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх родин. Однак, з огляду на специфічні потреби досліджуваної категорії осіб

---

[54] Сазанова І.О. Основи практичної діяльності у фізичній реабілітації. Метод. реком. для практ. занять. Запоріжжя. 2020. 19 с. URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12904/1/Sazanova_%D0%BF6.pdf.

[55] Замашкіна О.Д. Основи соціальної реабілітації: навчально-методичні рекомендації. ІДГУ-Ізмаїл, 2019. 193 с.

[56] Колишкін О.В. Соціальна реабілітація як важлива галузь соціалізації осіб з обмеженими можливостями. URL: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/3968/1/Kolyshkin.pdf.

[57] Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : Дис... канд. наук: 19.00.09 – 2008. URL. http://www.disslib.org/sotsialno-psykholohichna-reabilitatsia-viyskovosluzhbovtsiv-iz-rajoniv-viyskovykh.html.

[58] Словник української мови в 20-ти томах. URL: https://slovnyk.me/dict/newsum/%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.

[59] Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text

(особливо в умовах запеклого військового протистояння, триваючих військових дій і цінністю життя та здоров'я кожного захисника), вважаємо за необхідне доповнити вищевказану видову диференціацію таким її різновидом, як екстрена реабілітація (це комплекс заходів із своєчасного попередження та відновлення порушених психосоматичних функцій, які мають на меті профілактувати можливі захворювання, підтримати працездатність військових та ін.)[60].

Отже, в межах розгляду цього питання нами запропоновано сучасний концепт змісту, принципів та видів соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей. Така реабілітація є системним явищем, котре потребує багатовимірної характеристики й має стати предметом подальших наукових досліджень у цій царині, особливо правників, психологів, медиків-реабілітологів, соціологів та ін.

3. Сучасний стан та шляхи вдосконалення соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їх сімей

Соціальна реабілітація громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях і членів їх сімей, має важливе значення не тільки в плані відновлення функцій кожної такої особи, але й відіграє вагому роль для повноцінного функціонування демократичної держави, що обрала вектор європейського розвитку.

Провідне місце при цьому належить саме державній політиці (політиці держави) (від англ. – State Policy, Public Policy) – системі дій всіх органів державної влади з метою вирішення сукупності взаємопов'язаних проблем у певній сфері суспільної діяльності відповідно до визначених цілей, напрямів, принципів[61]. Як наголошувалося вище, за умов дії правового режиму воєнного стану в Україні соціальна реабілітація займає суттєве місце серед напрямів діяльності держави. Поділяємо підхід, відповідно до якого під категорією «соціальна реабілітація» слід розуміти так звану «третинну профілактику» (до первинної відносять попередження захворювань, а до вторинної – лікування захворювань)[62]. В умовах триваючого військового протистояння російському агресору соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей має важливе значення в плані відновлення функцій кожної такої особи та включно є і питанням національної безпеки України. Український Парламент у Законі України «Про національну безпеку» національні інтереси держави визначає не тільки як життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її поступальний прогресивний демократичний розвиток, але й акцентує увагу на безпечних умовах життєдіяльності та добробуті громадян нашої країни[63].

---

[60] Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2022. С. 4. 406 с.

[61] Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

[62] Базарний С. В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. 2020. Вип. 32. С. 152–157. URL : http://www.scinotes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf.

[63] Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

Представники громадськості також слушно зауважують на тому, що: 1) недостатня увага до проблем соціальної реабілітації потенційно загрожує країні; 2) вирішити її можна лише тоді, коли цим питанням будуть займатися спільно як держава, так і суб'єкти громадянського суспільства[64]. Прикладом такої співпраці може слугувати проведення у 2024 році на базі Дніпровського державного університету внутрішніх справ Регіонального спортивного форуму ветеранів під назвою «Сильні України», співорганізаторами якого стали Дніпропетровська обласна військова адміністрація та ГО «Федерація стронгмену України», у ході якого відбувся відкритий та якісний діалог між учасниками бойових дій, ветеранами, органами державної влади різних рівнів, представниками бізнесу з питань надання спортивно-оздоровчих послуг, що дозволив досягти мети заходу – обговорення актуальних проблем соціальної реабілітації ветеранів, визначення шляхів їх вирішення та перспектив реабілітації через спорт. Суттєво, що у межах заходу був представлений мобільний додаток для ветеранів війни «TRENVET», який надає можливість ветеранам та військовослужбовцям знайти тренера й отримати безоплатну спортивну реабілітацію[65].

Отже, у нашій державі повернення у мирне життя військовослужбовців, усіх осіб, постраждалих від війни, є пріоритетом діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, громадян України і здійснюється така допомога через різні види реабілітації: а) фізичну, що є базовою, бо ж без неї неможливе повноцінне повернення до мирного життя (надається через мережу сучасних реабілітаційних центрів для військових, які створені на базі шпиталів та лікарень та у закладах санаторно-курортного типу (наприклад, у системі МВС України така допомога надається у медично-реабілітаційних центрах, що розташовані у Київській області, містах Миргороді та Трускавці й ін.)); б) психологічну (надається у військовому госпіталі у випадку поранення; через сімейного лікаря, який направляє постраждалого до психолога тощо); в) саме соціальну (зводиться до адаптації військовослужбовців та членів їх сімей у мирних умовах: оформлення документів; пошук роботи й ін.). Водночас, наявних видів реабілітації явно недостатньо з огляду на те, що життя вимагає більш ефективного та результативного реагування на нові виклики, що з необхідністю вимагають розвитку й інших, не менш значимих видів реабілітації (наприклад, таких як, дружньої – надається колишніми військовими не на базі лікарень; родинної, енімал реабілітації, освітньої, бізнес-реабілітації та ін.[66].

На сучасному етапі державотворення вагомими здобутками в плані реалізації соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей в нашій державі є:

---

[64] Соціальна реабілітація учасників бойових дій та цивільних громадян України. Укрінформ. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3618857-socialna-reabilitacia-ucasnikiv-bojovih-dij-ta civilnih-gromadan-ukraini.html.

[65] На базі ДДУВС відбувся Регіональний спортивний форум ветеранів «Сильні України». Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL : https://dduvs.in.ua/2024/02/09/na bazi-dduvs-vidbuvsya-regionalnyj-sportyvnyj-forum-veteraniv-sylni-ukrayiny/.

[66] Боняк В.О. Реалізація державної політики у сфері соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їхніх сімей в Україні: сучасні виклики. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук. практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. І. 740 с. С. 122-123.

– функціонування створеної мережі спеціалізованих військових шпиталів та центрів, у яких здійснюються реабілітаційні заходи. Такими є Національний військово-медичний клінічний центр «Головний військовий клінічний госпіталь», Український державний медико соціальний центр ветеранів війни, госпіталь ветеранів війни під назвою «Лісова поляна» та ін.;

– надання соціальної реабілітації включно і в цивільних лікарнях (наприклад, у Науково-практичному медичному реабілітаційно-діагностичному центрі Міністерства охорони здоров'я України й ін.);

– широка співпраця вітчизняних медичних та соціальних працівників, психологів із зарубіжними партнерами з Великої Британії, Німеччини, Естонії, Сполучених Штатів Америки, Хорватії та інших держав світу й ін.[67]

Водночас, опрацювання проблеми, що досліджується надало нам можливість акцентувати увагу на тих викликах, які потребують свого комплексного вирішення, а саме:

– існує потреба у ефективній комунікації державних, громадських структур із питань соціального захисту та реабілітації громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях та членів їх сімей, особливо взаємодія між різними міністерствами й відомствами з питань планування та облікування такої допомоги;

– необхідне вивчення набутого з 2014 року вітчизняного досвіду здійснення заходів соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей та врахуванням різноаспектного зарубіжного досвіду, особливо в питаннях, коли мова йде про розлади, що отримали назву «український синдром» (отримані після травм, вимушеного переселення та ін.);

– перегляду соціальними службами, медичними закладами усталених методик проведення реабілітаційних заходів та опробування й застосування нових, модерних, що будуть більш ефективними та результативними (включно і соматичних (неврологічних)), поведінкових розладів в учасників бойових дій та членів їх сімей[68];

– налагодження співпраці держави та інститутів громадянського суспільства у воєнний час, яка має бути ефективно-дієвою та максимально спрямованою на розбудову сучасної системи соціальної реабілітації військовослужбовців, членів їх родин і включати: а) утворення нових закладів і установ, які займатимуться реабілітацією досліджуваної категорії населення; б) проведення різноманітних науково-практичних заходів, форумів, предметом обговорення яких будуть питання надання високоякісних послуг у сфері соціальної реабілітації досліджуваній категорії осіб; в) широке залучення до цієї діяльності волонтерів та ін.[69]

---

[67] Там само. С. 123

[68] Матяш М.М. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах російсько-української війни: етнопсихологічний дискурс, національні перспективи громадського здоров'я. Український медичний часопис. URL : https://www.umj.com.ua/article/239628/mediko-psihologichna-reabilitatsiya vijskovosluzhbovtsiv-v-umovah-rosijsko-ukrayinskoyi-vijni-etnopsihologichnij-diskurs-natsionalni perspektivi-gromadskogo-zdorov-ya.

[69] Боняк В.О. Реалізація державної політики у сфері соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їхніх сімей в Україні: сучасні виклики. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук. практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. І. С. 123-124.

Вивчення зарубіжного досвіду засвідчує, що питання покращення соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей також є наріжним каменем діяльності урядів. Наприклад, у Хорватії учасників бойових дій/ветеранам надається право безоплатної забудови землі, а час, проведений на війні, зараховується у подвійний страховий стаж.

У Естонії такі особи можуть звернутися до капелана з питань релігії та сповіді, богослужіння, реєстрації шлюбу, душпастирства тощо. Уряд Естонії також фінансує відпочинок у СПА для військових/ветеранів та членів їх родин протягом трьох місяців з моменту повернення з місії (для підтримки морального здоров'я). У цій державі кошти від продажу благодійного об'єкту для збору коштів – брошки у вигляді блакитної квітки – направляються на підтримку родин ветеранів[70].

Водночас, у нашій державі необхідно, по-перше, започаткувати на державному рівні роботу «гарячої лінії» з питань соціального захисту та реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей (на сьогодні ж існують такі лінії лише для ветеранів), що забезпечить надання консультацій такій категорії осіб із широкого кола питань (включно й юридичних), психологічну підтримку та поширення інформації про різноманітні проекти й ін.

По-друге, необхідність розробки й прийняття Стратегії надання соціальної допомоги військовослужбовцям та членам їх сімей (на кшталт Національної стратегії у сфері прав людини), метою якої має стати подальше удосконалення діяльності державних і недержавних інституцій з метою покращання існуючої системи із надання такої допомоги, що має зводитись до: активізації роботи із розробки/удосконалення нормативних актів, спрямованих на покращення «третинної профілактики», насамперед, розширення пільг та компенсацій військовослужбовцям та членам їх сімей; надання психологічної підтримки цій категорії осіб на різних етапах життя; повноцінної інтеграції таких осіб у цивільне життя та участі у громадському житті суспільства; удосконалення усталених методик проведення реабілітаційних заходів та опробування нових, модерних, що будуть більш ефективними та результативними (з урахуванням напрацьованого вітчизняного та зарубіжного досвіду); усунення дубляжу у повноваженнях органів державної влади задля зменшення бюрократичних перепон із надання різних видів соціальної реабілітації Захисників/Захисниць та членам їх сімей; подальшого розвитку громадського сектору (волонтерського руху) соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей й ін.[71]

Вважаємо, що реалізація цих напрямків забезпечить втілення у життя людиноцентристського конституційного принципу «рівний-рівному».

ВИСНОВКИ

Отже, кожен день військового протистояння наших Захисників/Захисниь російському агресору породжує нові виклики, що вимагає від науковців зосередження уваги як на усталених складових соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб,

[70] Боняк В. О., Горобець В. В. Основні напрями діяльності державних та громадських організацій України із соціальної реабілітації учасників бойових дій і членів їх родин війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 148-150. С. 148-149

[71] Там само, с. 149-150.

так і на нових її сторонах, і особливо в умовах, коли такої допомоги потребує все більша кількість наших військовослужбовців та членів їх родин.

Проблематика соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб й повернення їх до мирного життя є і має залишитися пріоритетним напрямом діяльності Української держави і суспільства. Саме врахування вищевказаних як сучасних досягнень, так і викликів сприятиме формуванню в суспільстві єдино-злагодженого підходу до вирішення проблем соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей, продемонструє реальну турботу органів державної влади та інститутів громадянського суспільства про тих, хто захищає незалежність України ціною найдорожчого – свого життя і здоров'я.

АНОТАЦІЯ

Обґрунтовано концепцію соціальної реабілітації військовослужбовців та їх сімей в Україні; здійснено періодизацію наукових праць із досліджуваної проблематики. За основу методології пізнання взято сукупність світоглядних принципів, підходів і методів, що забезпечило досягнення поставленої мети.

Охарактеризовано нормативно-правову основу соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей й запропоновано внесення змін до чинного законодавства.

Надано авторську дефініцію поняття «соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей».

Визначено зміст та принципи такої реабілітації, виокремлено основні її види (у сфері охорони здоров'я; психологічну; професійну; трудову; соціальну; психолого-педагогічну; фізкультурно-спортивну; екстрену та ін.).

Висвітлено сучасні виклики соціальної реабілітації досліджуваної категорії осіб, подолання яких вимагають комплексного підходу, та запропоновано напрямки удосконалення діяльності державних і громадських організацій із соціальної реабілітації військовослужбовців та членів їх сімей.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Боняк В. О., Горобець В. В. Основні напрями діяльності державних та громадських організацій України із соціальної реабілітації учасників бойових дій і членів їх родин. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 лютого 2024 року) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 148-150.

3. Романовська Л. І. Теорія та практика реабілітаційної роботи : навч. посібник. Хмельницький : ХНУ, 2009. 222 с.

4. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядники: Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Песоцька О.П., Кратінова В.О., Караман О.Л. Луганськ: Альма-матер, 2005. 408 с.

5. Горілий А.Г. Історія соціальної роботи: навчальний посібник. Тернопіль: Видавництво Астон. 2004. 174 с.

6. Медична та соціальна реабілітація: навчальний посібник / За заг. ред. І.Р. Мисули, Л.О. Вакуленко. Тернопіль: ТДМУ, 2005. 402 с.

7. Корольов С. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (1991–2005 рр.): історичний аспект : дис. канд. іст. наук: спец. 20.02.22. Київ, 2006. 208 с.

8. Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 406 с.

9. Лесков В.О. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців із районів військових конфліктів : дис... канд. наук: 19.00.09. 2008. URL. http://www.disslib.org/sotsialno-psykholohichna-reabilitatsia-viyskovosluzhbovtsiv-iz-rajoniv-viyskovykh.html.

10. Шевчук В.І., Беляєва Н.М., Яворовенко О.Б. Медико-соціальна реабілітація інвалідів військової служби та учасників антитерористичної операції: Наукове видання. Вінниця: ФОП Рогальська І.О., 2015. 256 с.

11. Ветлинський С.О. Соціальний захист військовослужбовців в умовах проведення антитерестичної операції. *Ефективність державного управління.* 2016 ВИП. 4 (49). Ч. 1. 198-205 с. URL: https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/374.

12. Шаршаткін Д.Ю. Концепція вдосконалення надання адміністративних та соціальних послуг учасникам антитерористичної операції. *Право та державне управління*: зб. наук. праць, 2016. 153-157 с URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID.

13. Олексюк Н.С. Основні ресурси соціального супроводу сімей військовослужбовців в умовах реформування Збройних сил України. URL: https://scholar.google.com.ua/scholar?hl=uk&as_sdt=0%2C5&q=10.%09%D0%9E%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%8E%D0%BA+%D0%9D.

14. Бриндіков Ю.Л. Технологія здійснення реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями, учасниками бойових дій [Електронний ресурс] / Ю. Л. Бриндіков. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.* Педагогічні науки. Луганськ, 2017. № 8(1). С. 252– 260. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2017_8(1)__34.

15. Тімченко О.В. Шлях підвищення ефективності медико-соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/1987/simple.

16. Матяш М.М. Медико-психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах російсько-української війни: етнопсихологічний дискурс, національні перспективи громадського здоров'я. URL: https://www.umj.com.ua/article/239628/mediko-psihologichna-reabilitatsiya-vijskovosluzhbovtsiv-v-umovah-rosijsko-ukrayinskoyi-vijni-etnopsihologichnij-diskurs-natsionalni-perspektivi-gromadskogo-zdorov-ya.

17. Мельниченко О.А., Моісєєнко Л.В. Інституціональне забезпечення медико-соціальної реабілітації постраждалих унаслідок військової агресії. URL: https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/.pdf.

18. Міхєєва О.Ю. Характеристика основних форм та методів соціальної підтримки сімей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка.* 2015. Вип. 20. 70-79 с.

19. Базарний С.В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. URL: http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/38.pdf.

20. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра, 2015. 372 с.

21. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. URL*:* https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

22. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.

23. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ МВС від 09.12.2015 № 702. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text.

24. Про організацію обов'язкового проходження медико-психологічної реабілітації військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських: Наказ МВС від 18.06.2018 № 516 (зі змінами, внесеними наказом МВС від 26.12.2018 № 1055). URL: https://mvs.gov.ua/documents/normativno-pravovi-akti/departament-oxoroni-zdorovya/nakaz-mvs-vid-18062018-516-pro-organizaciyu-obovyazkovogo-proxodzennya-mediko-psixologicnoyi-reabilitaciyi-viiskovosluzbovciv-nacionalnoyi-gvardiyi-ukrayini-ta-policeiskix-zi-zminami-vnesenimi-nakazom-mvs-vid-26122018-1055.

25. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text.

26. Лапутіна Ю. Впровадження системи переходу до цивільного життя гарантуватиме комплексну психосоціальну підтримку ветеранам та їхнім родинам. URL: https://mva.gov.ua/ua/news/yuliya-laputina.

27. Затверджено Стратегію формування системи переходу від військової служби до цивільного життя. URL: https://armyinform.com.ua/2023/04/07/zatverdzheno-strategiyu-formuvannya-systemy-perehodu-vid-vijskovoyi-sluzhby-do-czyvilnogo-zhyttya/.

28. Боняк В. О. Співвідношення поняття «орган охорони правопорядку України» із суміжними категоріями. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 117-125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_5_22.

29. Сердюк І. А. Поняття, що відображають повну або часткову відсутність правових норм чи їх окремих елементів, необхідних для врегулювання поведінки право-дієздатних суб′єктів: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 40-44. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/Nvdduvs_2019_1_10.

30. Боняк В., Горобець В. Інтерпретація поняття «соціальна реабілітація учасників бойових дій та членів їх сімей. *Права людини: методологічний, гносеологічний та онтологічний аспекти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 74-ій річниці проголошення Загальної декларації прав людини (м. Дніпро, 8 грудня 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 70-74.

31. Реабілітація, її визначення, завдання, становлення, види, принципи. URL: https://tdmuv.com/kafedra/internal/fiz_reabil/lectures_stud/uk/med/health/.

32. Словник української мови в 20-ти томах. URL: https://slovnyk.me/dict/newsum/%D1%80%D0%B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F.

33. Мерзлікіна О.А., Гузій О.В. Тлумачний словник термінів і словосполучень фізичної реабілітації. Львів, 2002. 48 с.

34. Словник іншомовних слів. URL: https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%D1%EE%F6%B3%E0%EB%FC%ED%E8%E9.

35. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text.

36. Сиротюк М.І. Соціальна реабілітація військовослужбовців крізь призму часу. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 300-річчю з дня народження Григорія Савича Сковороди, 21.10.2022 р. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. С. 169– 170.

37. Турбан В.В. Реабілітаційна та реінтеграційна робота з військовослужбовцями, учасниками бойових дій в центрах соціальних служб: етичний аспект. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i11/33.pdf.

38. Назаренко О. Л. Соціально-психологічна реабілітація військовослужбовців. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2018/19.pdf.

39. Міхеєва О.Ю. Соціальна реабілітація військовослужбовців з числа учасників бойових дій. *Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку:* матеріали Всеукр. наук.–практ. конф. м. Дніпро, 2023 р. с. 238-241. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/ndc/2023/materiali%20konf/4_%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20(2).pdf#page=239.

40. Боняк В.О., Єрмоленко Я.В. Конституційна скарга як юридична гарантія прав і свобод людини в Україні: монограф. / В. О. Боняк, Я. В. Єрмоленко. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 192 с.

41. Сазанова І.О. Основи практичної діяльності у фізичній реабілітації. Метод. реком. для практ. занять. Запоріжжя. 2020. URL: http://dspace.zsmu.edu.ua/bitstream/123456789/12904/1/Sazanova_%D0%BF6.pdf.

42. Замашкіна О.Д. Основи соціальної реабілітації: навчально-методичні рекомендації. ІДГУ-Ізмаїл, 2019. 193 с.

43. Колишкін О.В. Соціальна реабілітація як важлива галузь соціалізації осіб з обмеженими можливостями. URL: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/3968/1/Kolyshkin.pdf.

44. Реабілітація військовослужбовців в Україні. Загальні проблеми та особливості організації під час воєнного стану. Київ. ВД «Професіонал», 2022. 406 с.

45. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

46. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text.

47. Соціальна політика: Україна використає кращий міжнародний досвід організації та функціонування ветеранської патронатної служби. URL: https://komspip.rada.gov.ua/news/main_news/76517.html.

48. На базі ДДУВС відбувся Регіональний спортивний форум ветеранів «Сильні України». Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. URL : https://dduvs.in.ua/2024/02/09/na bazi-dduvs-vidbuvsya-regionalnyj-sportyvnyj-forum-veteraniv-sylni-ukrayiny/.

49. Боняк В.О. Реалізація державної політики у сфері соціальної реабілітації учасників бойових дій та членів їхніх сімей в Україні: сучасні виклики. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнар. наук. практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.) ; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. І. 740 с. С. 122-123.

Information about the author:
Boniak Valentyna Oleksiivna,
Doctor of Law, Professor,
Head at the Department of Theory and History of State and Law,
Constitutional Law and Human Rights
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-3

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Бортнікова О. Г.

ВСТУП

Трансформації визначальних сфер українського суспільства в контексті перебігу воєнно-політичних подій в Україні та навколо неї протягом 2014–2026 рр. обумовлює необхідність переосмислення засад державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення.

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми реінтеграції військовослужбовців як ключового напряму державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення з найбільш важливими науковими та практичними завданнями наукового дослідження особливостей та динаміки соціальних процесів входу у війну[1] та виходу з війни[2], їх прояви в українському суспільстві в умовах російсько-української війни.

На підставі аналізу результатів досліджень вітчизняних науковців з проблематики російсько-української війни[3] можна констатувати, що проблема виходу суспільства з війни є не менш актуальною, ніж проблема входження в неї. Це обумовлено зміною свідомості та світосприйняття людини, соціальних груп і суспільства в ході війни[4], значною інертністю воєнно-політичної свідомості[5], а також посттравматичними

---

[1] Бортнікова О.Г. Моделювання державного управління системою формування мотиваційної готовності особового складу ЗСУ до збройного захисту України: методико-процедурний аспект. *Стійкість особового складу Збройних Сил України: актуальні питання емпіричного виміру та розвитку*: матеріали IV науково-практичного семінару (Київ, 27 листопада 2025 р.). Київ: НДЦГПЗСУ, 2025. С. 5-10.

[2] Шевченко М.М., Зозуля О.С., Лєпіхов А.В., Храпач Г.С. Російсько-українська війна: особливості реалізації загроз державному суверенітету України та перспективи виходу з війни. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. № 2 (75). 2022. С. 6-15.

[3] Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України : монографія / колектив авторів; за заг. ред. А. М. Сиротенка. К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 176 с.; Теоретико-прикладні аспекти російсько-української війни: всеохоплююча оборона, розвиток та посилення спроможностей : монографія / колектив авторів; за заг. ред. М.В. Коваля. К. : НУОУ, 2025. 212 с. Шевченко М.М., Зозуля О.С., Лєпіхов А.В., Храпач Г.С. Російсько-українська війна: особливості реалізації загроз державному суверенітету України та перспективи виходу з війни. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. № 2 (75). 2022. С. 6-15.

[4] Лисенко О. Гуманітарний вимір збройних конфліктів сучасності: спроба антропологічної рефлексії. *Війни і збройні конфлікти у Східній Європі в XX – на початку XXI століть*: матеріали Всеукранської наукової конференції (Житомир, 22 травня 2015 р.). Житомир: Полісся, 2015. С. 3-9.

[5] Шевченко М.М. Імагологія та проблеми формування воєнно-політичної свідомості українського суспільства в умовах маніпуляції історичною інформацією. *Воєнна історія*. 2007. № 1 3. С. 99 – 106.

стресовими розладами в учасників бойових дій, соціальним джерелом яких є стан страху[6].

Актуальність теми дослідження зумовлена також ще й тим, що в українському науковому дискурсі не отримало належної уваги осмислення проблематики виходу з війни[7], а також питання методології дослідження цього феномену[8].

Саме тому метою розділу є узагальнення та систематизація зарубіжного і українського досвіду щодо розвитку теорії і практики психологічної реабілітації військовослужбовців.

1. Зарубіжний і український наукові дискурси впливу війни на психологію військових та цивільних

У вітчизняному науковому дискурсі представлено результати наукових досліджень проблематики впливу війни на психологію військових та цивільних,[9] й проблем реагування на загрози інформаційно-психологічній безпеці військових ЗСУ і цивільного населення України у російсько-українській війні.[10] Зокрема, в колективній монографії «Гібридна війна: in verbo et in praxi», виокремлено способи впливу псипростору-агресора на псипростір-жертви:

а) психологічний тиск, що охоплює собою залякування й погрози життю, приниження та провокування почуття провини;

б) інформаційні атаки;

в) економічну блокаду;

г) прогресуючу політичну й соціальну ізоляцію;

д) культурну агресію, що передбачає руйнування об'єктів культури;

ж) воєнні дії й ін. [11]

---

[6] Стасюк В.В. Страх і паніка на війні : монографія. Київ: НУОУ, 2013. 290 с.

[7] Культура диалога. Разрешение конфликтов. Примерение / сост. И. Соломадин. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 264 с.

[8] Шевченко М.М. Проблема виходу з війни: спроба соціально-філософської рефлексії. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (Ірпінь, 24 берез ня 2017 року). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2017. С. 234-238.

[9] Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця : ТОВ "Нілан-ЛТД", 2017. 412 с.; Твердохліб Ю.М. Інформаційно-психологічні операції у російсько-українській гібридній війні: дис. … канд. політ. наук : 23.00.04. / Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. Чернівці, 2019. 219 с.

[10] Зозуля О. С. Державне управління забезпеченням інформаційної безпеки України в умовах інформаційно психологічного протиборства: дис. … канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / НАДУ. Київ, 2017. 261 с.; Зозуля О.С., Печенюк І.С., Шевченко М. М. Паспортизація загроз військово-психологічній безпеці в інтересах підвищення ефективності державного воєнного управління. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції*: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 3 червня 2015 року). Київ: НУОУ, 2015. С. 92-94.

[11] Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця : ТОВ "Нілан-ЛТД", 2017. С.46-47.

В згаданій монографії автори акцентують увагу на питаннях вразливості психіки від інформаційного середовища, сутнісних характеристиках насильства й примушування як інструментів «гарячих» та інформаційних війн. Автори монографії доводять, що насильство є інструментом впливу на зовнішні вияви психопростору жертви-агресії, що дозволяє змусити її дотримуватися нав'язаних їй правил поведінки психопростором агресора й водночас викликати в неї тимчасові емоційні стани: жах, страх, переляк, стрес. Примушування є інструментом впливу на внутрішні вияви психопростору жерви-агресії – індивідуальні світоглядні парадигми (психологічні установки) й особистісні чуттєво-емоційні стани.

В умовах війни, бойових дій, однією з психотравмуючих обставин, чинником, що спричиняє стрес і, як наслідок, виникненню бойових психічних травм (БПТ) у військовослужбовців є втрати серед особового складу. Результати багаторічних досліджень вчених з проблем бойових психічних травм у військовослужбовців свідчать про спільні риси та відмінності в специфіці виникнення, характеристиках БПТ у військовослужбовців різних армій. Так, американський дослідник Д. Гроссман в книзі «Вбивство. Психологічна плата за навчання вбивати на війні і в мирний час» подає інформацію про втрати на війні через психотравми:

британці вважали, що під час Першої світової війни їхні солдати можуть бути в нормі кількасот днів, після чого вони неминуче отримують психотравми. Така психологічна витривалість забезпечувалася практикою ротацій солдатів – після приблизно дванадцяти днів ведення бойових дій їм давали чотири дні відпочинку;

в США під час Другої світової війни понад 800000 чоловік були кваліфіковані як непридатні до військової служби через психотравми, водночас американські збройні сили в ході Другої світової війни втратили 504 000 осіб через психічні розлади;

в ході Другої світової війни після шістдесяти днів бойових дій 98% солдатів американських збройних сил, котрі вижили, зазнавали різного ступеню психотравм, 2% з них перетворювалися на «агресивну психопатичну особистість», здатну витримати тривалий бій;

у короткій арабо-ізраїльській війні 1973 р. майже третина всіх ізраїльських втрат була спричинена психотравмами;

у 1982 р. під час вторгнення до Лівану втрати ізраїльських військ від психотравм удвічі перевищували кількість загиблих;

на війні завжди мають місце втрати від психотравм, проте саме у війнах XX ст. наші фізичні й матеріально-технічні можливості підтримувати бойові дії перевищили психічну здатність людини їх переносити. [12]

Українські дослідники Т. Кружева та О. Роженственський у 1997 р. на міжнародній науково-практичній конференції вказали на те, що для Збройних Сил України (далі – ЗСУ) наступ можливий при наявності 30% втрат серед особового складу, а оборона – при 50% втрат. В італійській армії втрати в межах 1,5–3% вважаються критичними, а частини й підрозділи – недієздатними. Кількість військовослужбовців з психічною патологією, яких евакуювали в тил із лав Червоної Армії в 1943 році було (згідно різних джерел) від 7 до 16%, тоді як в армії США в цей же період відповідні втрати

[12] Гроссман Д. Вбивство. Психологічна плата за навчання вбивати на війні і в мирний час / пер. з англ. Андрій Накорчевський; фаховий редактор Олег Фещовець. Львів: Видавництво «Астролябія», 2024. С. 99-101.

становили 33% випадків серед офіцерів і 4% – серед солдат. Вітчизняні дослідники також зазначили, що в умовах сучасних війн та збройних конфліктів в структурі санітарних втрат, психологічні втрати будуть складати до 36%, а при застосуванні зброї масового ураження – до 90%. [13]

Протягом 2006-2010 рр. у Клініці психіатрії і бойового стресу військового медичного інституту (м. Варшава) було госпіталізовано 144 ветерани польських військових контингентів. З них 25 (24%) військовослужбовців проходили службу в польському контингенті в Афганістані. У 68% госпіталізованих військовослужбовців були виявлені психічні розлади, пов'язані із стресом, у тому числі 40% мали посттравматичну стресову реакцію. Водночас, 10-15% військовослужбовців, котрі повернулися з Іраку та Афганістану, мали симптоми, типові для стресового розладу. [14]

Вважається, що бойовий стрес є передпатологічним дестабілізуючим станом, що вичерпує функціональний резерв організму, збільшує ризик дезінтеграції психічної діяльності, психоматичних розладів і виникнення стійких сомато-вегетативних дисфункцій. Так, значна нервово-емоційна напруга бойових умов у 75% випадків супроводжується дезорганізацією психічної діяльності, а боєздатність підрозділів на 65% обумовлена функціональним станом організму військовослужбовця. [15] Аналіз результатів досліджень дозволяють констатувати, що серед військовослужбовців, котрі брали участь у сучасних бойових діях 62% – відчували максимальне психологічне навантаження, 58% з них під час бою були нездатними вести прицільний вогонь, 80% солдатів і сержантів та 60% офіцерів перебували у стані стресу, що загрожувало зриву виконання бойових завдань. Загалом після завершення бойових дій від 40% до 80% особового складу потребує психологічної та фізіологічної корекції, підтримки. Військові психологи встановили, що 30% особового складу відчуває найбільший страх перед боєм, 35% – під час бою, 16% – після бою, інші – до, після і під час бойових дій. [16]

В науковій літературі психогенні розлади воєнного часу розглядаються окремо в учасників бойових дій і в цивільному населенні. Розходження зумовлені тим, що солдат в умовах бойової обстановки постійно піддається загрозі смерті – загрозі, від

---

[13] Кружева Т.В., Роженственський О.О. Методика попередження психічних травм і подолання їх наслідків у представників різних етносів. *Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 – 26 травня 1997 р.): у 2 ч. – Київ – Чернівці : КВГІ, 1997. Ч.2. – С. 175-176.

[14] Олійник В.О. Програма психолого-психіатричної допомоги військовослужбовцям збройних сил Польщі. А*ктуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 218-219.

[15] Варивончик Д.В., Мальцев О.В., Кальниш В.В., Пишнов Г.Ю. Система психофізіологічної реабілітації військовослужбовців – ключова ланка у збереженні психічного здоров'я учасників антитерористичної операції. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 52-53.

[16] Алещенко В.І. Психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах бойової обстановки й післябою. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 134.

якої не має права ухилятися, тоді як для цивільного населення цілком прийнятним є ухилення від згаданої загрози шляхом пошуку порятунку власного життя й відсутність стресу безпосередньої зустрічі зі своїми потенційними вбивцями. [17]

За даними часів Другої світової війни:

до лікувальних установ армії США (з 1 січня 1942 р. по 30 червня 1945 р.) надійшло близько 1 млн. осіб з нервово-психічними захворюваннями, у тому числі 64% із психоневрозами, 7% із психозами. Водночас, майже половина демобілізованих за станом здоров'я з армії США військовослужбовців під час Другої світової війни страждали на нервово-психічні захворювання, у тому числі 70% з них – психоневрозами; [18]

населення Німеччини та Англії не зазнавало масових психотравм унаслідок стратегічних бомбардувань. Ці бомбардування призводили швидше до того, що серця людей загартовувалися й зростала готовність убивати ворога. Феномен недієздатності доктрини Дуе «стратегічних бомбардувань», яка передбачала катастрофічні наслідки для цивільного населення Німеччини та Англії, пояснювався повоєнними психологами та психіатрами теорією вигоди через хворобу. Проте, Д. Гроссман зазначає: «Теорія вигоди через хворобу, не працює з двох причин: солдати стають жертвами психотравм навіть тоді, коли зовсім не мають від цього вигоди – така природа божевілля, – і, по-друге, цивільні дійсно могли мати вигоду, «звільнившись від пут реальності» і тікаючи в сільську місцевість, або, ще краще, тікаючи до психіатричних клінік, що, як правило, були розташовані далеко від об'єктів стратегічних бомбардувань». [19]

Є сенс зауважити, що в українському науковому дискурсі визначено роль ідеї Джуліо Дуе щодо повітряної війни в емпіричних узагальненнях у сфері національного спротиву України російській агресії. [20] Проте питання масових психотравм цивільного населення України унаслідок стратегічних бомбардувань росією є предметом дослідження лише окремих експертів.

Є сенс зауважити, що у військовослужбовців ЗСУ, котрі проходили лікування у Військово-медичному клінічному центрі професійної патології особового складу ЗСУ (м. Ірпінь) у 2014 р. було діагностовано супутню патологію постравматичної стресової реакції майже у половини, [21] а в 2016 р. – гостру реакцію на стрес у 23%

[17] Гроссман Д. Вбивство. Психологічна плата за навчання вбивати на війні і в мирний час / пер. з англ. Андрій Накорчевський; фаховий редактор Олег Фещовець. Львів: Видавництво «Астролябія», 2024. С.112-129.

[18] Стасюк В.В. Страх і паніка на війні : монографія. Київ: НУОУ, 2013. С. 110.

[19] Гроссман Д. Вбивство. Психологічна плата за навчання вбивати на війні і в мирний час / пер. з англ. Андрій Накорчевський; фаховий редактор Олег Фещовець. Львів: Видавництво «Астролябія», 2024. С.115.

[20] Андреєв С.С., Шевченко М.М. Роль ідей Джуліо Дуе щодо повітряної війни в емпіричних узагальненнях у сфері національного спротиву України російській агресії. *Воєнна історія України : історична ретроспектива* : матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 31 жовтня 2024 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2024. С. 39-43.; Абрамов В. І., Зюзя О. В. Удосконалена базова модель міждержавного протиборства з урахуванням сучасних тенденцій російсько-української війни. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2679

[21] Кіх А.Ю., Волянський О.М., Блінов О.А. Проблемні питання організації медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції на госпітальному етапі.

військовослужбовців, посттравматичний стресовий розлад у 10%, окремі симптоми ПТРС у 32%, розлади адаптації у 35% військовослужбовців. [22]

Результати психологічних досліджень, які були проведені у травні-серпні 2014 р. свідчать, що військовослужбовці ЗСУ – учасники бойових дій у зоні антитерористичної операції (далі – АТО) мали істотно вищий рівень вираженості як узагальнених показників посттравматичного та гострого стресового розладу, так і показників їх окремих симптомів (вторгнення – 42%, уникнення – 64%, гіперактивізація – 44%, дистрес, дезадаптація). [23]

Вітчизняний дослідник В. Алещенко розглядаючи проблему «синдрому АТО» констатує:

станом на 1 квітня 2018 р. 545 учасників бойових дій на Донбасі вчинили самогубство;

через об'єктивну відсутність достатньої кількості фахівців-психологів з практичним досвідом (близько 300 фахівців) у військових частинах підхід до психологічної реабілітації з об'єктивних причин залишався вимушено формальним;

централізовані заходи з психологічної реабілітації учасників АТО в Україні у 2018 р. не здійснювалися взагалі, попри вимоги «Порядку проведення психологічної реабілітації учасників АТО» затвердженого Урядом України від 27 грудня 2017 р. № 1057. [24]

У 2018 р. результати діагностики психічного стану військовослужбовців ЗСУ показали, що дві третина респондентів зовсім не задоволені тим, як вони живуть, і тільки третина посередньо в загальному задоволені життям. Серед опитаних виявлено 68% військовослужбовців, що переживали високий рівень особистої тривожності, 32% – середній рівень тривожності, 28% – середній рівень фрустрації, 12% – високий рівень агресивності, 32% – прояви агресивності час від часу. [25]

Зауважимо, що діапазон чинників впливу війни на психологію учасників бойових дій надзвичайно широкий, а наслідки такого впливу суперечливі та позначаються

А*ктуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 170.

[22] Блинов О.А. Организация работы отделение психологической реабилитации Ирпенского клинического госпиталя. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (Ірпінь, 24 берез ня 2017 року). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2017. С. 8-12.

[23] Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Дослідження негативних психічних станів військовослужбовців А*ктуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 174.

[24] Алещенко В.І. Побудова моделі психологічної реабілітації учасників АТО. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 13-14.

[25] Березовська Л.І. Психічні стани військовослужбовців, що переживають наслідки військових дій. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 30-31.

протягом тривалого періоду після закінчення війни. Остання накладає відбиток на свідомість і, відповідно, поведінку людей, що брали безпосередню участь в збройній боротьбі, на усе їх наступне життя. Як правило, післявоєнне суспільство відноситься до своїх недавніх захисників з певним нерозумінням і побоюванням. У цьому полягає одна з найважливіших причин такого явища, як посттравматичний стресовий синдром, [26] і як наслідок – різного роду конфліктів з «новим середовищем» (психологічних, соціальних і навіть політичних), коли люди, котрі повернулися з війни, не можуть стати «такими, як усі», прийняти інші «правила ігри», від яких вже відвикли або після усього пережитого вважають їх безглуздими і неприйнятними. [27] В таких обставинах найбільш помітними проявами специфічної дії війни на психологію її учасників є «фронтовий максималізм», синдром силових методів і спроб їх застосування (особливо на перших порах) в конфліктних ситуаціях мирного часу.

Людині, у котрої виробилася миттєва, загострена реакція на будь-яку небезпеку, а у свідомості затвердилися переосмислені життєві цінності, які відрізняються від цінностей «цивільних» людей, досить важко стриматися, виявити гнучкість, відмовитися від звички в критичних ситуаціях «хапатися за зброю», будь-то в прямому або у переносному розумінні. Душевні надломи, зриви, озлоблення, непримиренність, підвищена конфліктність, – з одного боку; і втома, апатія, – з іншою, – як природна реакція організму на наслідки тривалої фізичної і нервової напруги у бойовій обстановці, стають характерними ознаками поведінки учасників бойових дій.

За таких умов, що склалися цілями державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення є:

збереження людського потенціалу України – її людей;

реінтеграція військових складовими якої є психологічна й медична реабілітація, соціалізація військовослужбовців.

Це, в свою чергу, потребує виконання низки завдань:

науково-методичне і клінічне забезпечення воєнної психогігієни і психологічної реабілітації як цілісного засобу збереження здоров'я і життя українських військовослужбовців; [28]

удосконалення моделі управління психологічною реабілітацією українських військовослужбовців, структурними елементами якої є: мета, завдання, засоби, процес, принципи, функції, механізми психологічної реабілітації [29] в контексті нових

---

[26] Максименко С.Д. Психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 15-17.

[27] Іванова Н.Г. Посттравматичні стресові розлади учасників антитерористичної операції. А*ктуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 157-159.

[28] Болтівець С.І. Національна мережа збереження психічного здоров'я і психологічної реабілітації учасників бойових дій. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 39-42.

[29] Алещенко В.І. Побудова моделі психологічної реабілітації учасників АТО. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань*

викликів динамічного безпекового середовища публічно-управлінській практиці психологічної реабілітації українських військових.

2. Науково-методичне забезпечення психологічної реабілітації військовослужбовців: зарубіжний і український досвід

У вітчизняному науковому дискурсі поняття «реабілітація» (відновлення) трактується як «третинна профілактика», розуміючи при цьому під первинною профілактикою попередження захворювань, під вторинною профілактикою – лікування хвороби. При цьому розглядаючи питання комплексної реабілітації учасників бойових дій, які отримали посттравматичний стресовий розлад (далі – ПТСР) враховується такий чинник, який визначатиме зорієнтованість всієї реабілітаційної системи – чи буде пацієнт продовжувати військово-професійну діяльність у якості військовослужбовця, чи він вже є некомбатантом, звільненим у запас. [30]

Зауважимо, що різниця у зарубіжних і вітчизняних підходах до практики реабілітації військових полягає у варіативному введенні до реабілітаційного комплексу заходів блоку відновлення військово-професійних навичок.

У США діє гнучка система комплексної реабілітації психотравмованих ветеранів бойових дій – PTSD Treatment Programs in the U.S. Department of Veterans Affairs. Ця програма включає в себе два основних організаційних підходи до реабілітації військових:

1. Specialized Outpatient PTSD Programs (SOPPs) – програми реабілітації, які розраховані на позаклінічну реабілітацію психотравмованих, які містять у собі три варіанти:

PTSD Clinical Teams (PCTs) – проведення індивідуальних та групових сеансів стандартної реабілітації виїзними групами;

Substance Use PTSD Teams (SUPTs) – проведення індивідуальних та групових сеансів інтенсивної реабілітації виїзними групами у випадку складних ПТСР;

Women's Stress Disorder Treatment Teams (WSDTTs) – проведення індивідуальних та групових сеансів стандартної реабілітації жінок-військовослужбовців виїзними групами.

2. Specialized Intensive PTSD Programs (SIPPs) – програми реабілітації, які розраховані на комплексне здійснення соціальної, відновлювальної, трудової реабілітації, в основному в стаціонарних (клінічних) умовах:

PTSD Day Hospitals (DH) – здійснення індивідуальних та групових сеансів амбулаторної реабілітації протягом 4-8 годин, один або декілька разів на тиждень;

Evaluation and Brief Treatment of PTSD Units (EBTPUs) – стаціонарний реабілітаційний курс протягом 14-28 днів;

PTSD Residential Rehabilitation Programs (PRRPs) – стаціонарний курс поглибленої реабілітації протягом 28-90 днів;

Specialized Inpatient PTSD Units (SIPUs) – стаціонарний спеціалізований курс поглибленої реабілітації протягом 28-90 днів;

в особливих умовах : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 14-15.

[30] Стасюк В.В. Страх і паніка на війні : монографія. Київ: НУОУ, 2013. С. 219-220.

PTSD Domiciliary (PTSD Dom) – стаціонарний курс поглибленої варіативної реабілітації протягом певного періоду часу;

Women's Trauma Recovery Program (WTRP) – стаціонарна реабілітаційна програма для психотравмованих жінок-військовослужбовців у відновлювальному центрі протягом 60 днів. [31]

В збройних силах Польщі з метою запобігання наслідків БПТ реалізовувалася Програма допомоги військовослужбовцям ЗС Польщі в групах психолого-психіатричного розладу на період 2014-2015 рр. (далі –Програма). [32] Ця програма була призначена для військовослужбовців, котрі планувалися до участі в миротворчих операціях за кордоном, командирів бойових підрозділів та тактичних з'єднань, психологів, лікарів, капеланів.

Метою психолого-освітньої Програми було визначено підготовку вищевказаних категорій військовослужбовців до можливого виявлення у них, їхніх колег та підлеглий БПТ, пов'язаних з участю в бойових діях в рамках польського військового контингенту. Наявна психопрофілактична система передбачала мінімізацію ризиків виникнення вказаних психічних розладів та пояснювала способи їх завчасного виявлення. Проактивне реагування на психічні розлади сприяли наданню швидкої спеціалізованої допомоги військовослужбовцям і забезпечувало їх від подальшого розвитку згаданих розладів.

Окремими цілями психолого-освітньої Програми було визначено:

надання можливості скористатися допомогою спеціалістів та визначення способів покращення здоров'я внаслідок психолого-психіатричних впливів;

розвиток підстав, основ і пропагування здорового способу життя, корисного для психічного здоров'я військовослужбовця;

вивчення способів конструктивного реагування на виникаючий емоційний тиск, вивчення ефективних способів відпочинку;

поширення знань про поведінку і загрози, які виникають внаслідок психічних розладів;

набуття вмінь надання основної підтримки і першої психологічної допомоги психотравмованим особам;

набуття вмінь надання спеціальної медико-психологічної підтримки.

У вітчизняному науковому дискурсі репрезентовано наступну модель проведення реабілітації учасників бойових дій з ПТСР (завдання, які вирішуються; методи, які використовуються для виконання відповідних завдань): [33]

І етап – підготовчий.

1. Зняття неактуальної психічної напруги.

Методи: аутотренінг, м'язова релаксація, голотропне дихання, тілесно-орієнтована терапія.

ІІ етап – корекційно-розвиваючий етап.

2. Створення сприятливої психологічної атмосфери.

---

[31] Стасюк В.В. Страх і паніка на війні : монографія. Київ: НУОУ, 2013. С. 220-221.

[32] Олійник В.О. Програма психолого-психіатричної допомоги військовослужбовцям збройних сил Польщі. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 218-220.

[33] Стасюк В.В. Страх і паніка на війні : монографія. Київ: НУОУ, 2013. С. 221.

Методи: ігротехнічні засоби, праце-, натуро-, естетотерапія, раціональна психотерапія.

ІІІ етап – інтеграція в систему соціальних зв'язків та відносин.

3. Гармонізація системи відносин особистості.

4. Корекція поведінки.

5. Підвищення соціально-психологічної компетенції.

6. Підвищення комунікативної компетенції.

7. Закріплення ефективних схем поведінки.

Методи: особистісно-реконструктивна психотерапія, поведінкова психотерапія, логотерапія, системно-образне проективне тренування, залучення до суспільної діяльності, створення «реадаптуючого» середовища.

У реальності російсько-української війни, як новій реальності існування українського суспільства, актуалізувалася потреба розуміння змін, які відбуваються на індивідуально-психологічному рівні життєтворення кожного учасника бойових дій.

Традиційно досвід збройних протистоянь асоціювався із суто негативними психологічними змінами учасників бойових дій, змінюючи їхній внутрішній світ, емоційні стани, цінності, погляди на життя. Проте, на початку XXI ст. у світовій психологічній науці спостерігається стрімка зміна парадигм: на противагу традиційній «патологізованій» парадигмі протиставляється нова – позитивно орієнтована. Тобто в наукових дослідженнях не лише констатується деструктивний бік участі у бойових діях, але й емпірично підтверджуються позитивні, адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання бойового досвіду. [34].

У західній психології позитивні наслідки травматичного досвіду знайшли своє представлення у концепції посттравматичного зростання. Її автори Р. Тедескі та Л. Калхоун поняття «посттравматичне зростання» визначають як відчуття позитивних змін, унаслідок боротьби зі значною життєвою кризою. [35]

Посттравматичне зростання проявляється в тому, що змінюється відношення людини в трьох вимірах: до самої себе, до інших людей, до світу. Людина водночас починає себе відчувати більш вразливою й більш сильною, ніж раніше. Іноді відкриваються нові можливості. Життя починає сприйматися не як даність, а як дар, те чим варто користуватися із розумінням. При цьому конфлікт переживається як випробовування, «перевірка на міцність».[36]

У 1996 р. Р. Тедескі та Л. Калхоуном було розроблено психометричну методику кількісної оцінки посттравматичного зростання «Опитувальник посттравматичного

---

[34] Осьодло В.І. Зубовський Д.С. Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (Ірпінь, 24 берез ня 2017 року). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2017. С. 143-148.

[35] Зубовський Д.С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 87.

[36] Культура диалога. Разрешение конфликтов. Примерение / сост. И. Соломадин. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. С. 194.

зростання». [37] Проте, перші емпіричні дослідження після наукової концептуалізації посттравматичного зростання з'явилися у науковій літературі в 2005 р. Ці дослідження були проведені американськими вченими й фокусувалися на ветеранах збройних сил США, котрі приймали участь у війні в Перській затоці, війні в Іраку. [38]

Попередньо підсумуємо: постановка проблеми вивчення ПТСР та проведення реабілітації учасників бойових дій з ПТСР в арміях США, Польщі, України в першій декаді 2000-х р. здійснювалися переважно в рамках традиційної «патологзованої» парадигми психологічної науки. На початку XXI ст. у світовій психологічній науці на зміну традиційній «патологізованій» парадигмі прийшла нова – позитивно орієнтована в рамках якої не лише констатується деструктивний бік участі у бойових діях, але й емпірично підтверджуються позитивні, адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання бойового досвіду.

3. Парадигмальні засади особистісного зростання учасників бойових дій у посттравматичний період: українські реалії

У грудні 2017 р. було проведено дослідження наявності особистісного зростання учасників АТО у посттравматичний період та встановлено структуру його проявів: [39]

9,5% всієї вибіркової сукупності учасників АТО повідомили про низький рівень прояву посттравматичного зростання;

Більш ніж 70% вибіркової сукупності учасників АТО повідомили про помірний рівень посттравматичного зростання;

20% учасників АТО продемонстрували значний рівень прояву цього феномену.

Отже, переважна більшість респондентів відзначила у своїй особистості певні позитивні психологічні зміни в результаті досвіду участі у збройному конфлікті.

Групою реінтеграції Генерального штабу ЗСУ у квітні-липні 2022 р. було проведено соціально-психологічне дослідження результати якого вказують на те, що: [40]

77% звільнених осіб із російського полону, вважають полон одним із ризиків професійної діяльності військовослужбовців, а також – це унікальний досвід, який надає можливість подивитися на життя з іншої сторони;

47% звільнених осіб із російського полону в глибині душі відчувають провину та сором, бояться осуду та зневаги із боку оточуючих;

---

[37] Осьодло В.І. Зубовський Д.С. Перевірка факторної структури україномовної методики «Опитувальник посттравматичного зростання». *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 177.

[38] Зубовський Д.С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 87-88.

[39] Зубовський Д.С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 88-89.

[40] Чижевський С.О. Психологічна складова реінтеграційних заходів із звільненими з полону. *Стійкість особового складу Збройних Сил України: актуальні питання емпіричного виміру та розвитку*: Збірник матеріалів науково-практичних семінарів (Київ, 2022–2024 р.р.) Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2025. С. 329-336.

дії лише 40% звільнених осіб були спрямовані за будь-яких умов зберегти себе живим – здатися в полон.

Після проходження звільненими із російського полону реінтеграційних заходів:

45% опитаних повідомили про плани продовження військової служби;

17% опитаних вказали на бажання перевестися до інших підрозділів;

8% опитаних вказали про наміри звільнитися із військової служби.

Зазначена статистика вказує на ефективність реінтеграційних заходів, й зокрема психологічної та медичної реабілітації, соціалізації військовослужбовців.

Отже, на початку XXI ст. у світовій психологічній науці на зміну традиційній «патологізованій» парадигмі прийшла нова – позитивно орієнтована в рамках якої не лише констатується деструктивний бік участі у бойових діях, але й емпірично підтверджуються позитивні, адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання бойового досвіду.

В сучасній вітчизняній практиці психологічної реабілітації військовослужбовців намітилася позитивна тенденція застосування концепції посттравматичного зростання, що дає свої позитивні результати в реінтеграції військових.

ВИСНОВКИ

1. Систематизація та узагальнення результатів зарубіжних і вітчизняних наукових досліджень з проблем впливу війни на психологію військових та цивільних дозволяє констатувати, що на війні завжди мають місце втрати від психотравм, проте саме у війнах XX – початку XXI ст. наші фізичні й матеріально-технічні можливості підтримувати бойові дії перевищили психічну здатність людини їх переносити. За таких умов, що склалися цілями державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення є:

збереження людського потенціалу України – її людей;

реінтеграція військових складовими якої є психологічна й медична реабілітація, соціалізація військовослужбовців.

2. Показано, що постановка проблеми вивчення ПТСР та проведення реабілітації учасників бойових дій з ПТСР в арміях США, Польщі, України в першій декаді 2000-х р. здійснювалися переважно в рамках традиційної «патологзованої» парадигми психологічної науки.

На початку XXI ст. у світовій психологічній науці на зміну традиційній «патологізованій» парадигмі прийшла нова – позитивно орієнтована в рамках якої не лише констатується деструктивний бік участі у бойових діях, але й емпірично підтверджуються позитивні, адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання бойового досвіду.

3. Встановлено, що в сучасній вітчизняній практиці психологічної реабілітації військовослужбовців намітилася позитивна тенденція застосування концепції посттравматичного зростання. Реалізація цієї концепції передбачає орієнтацію колишніх учасників бойових дій при подоланні наслідків ПТСР не на пасивну реадаптацію до колишнього життя, а на активізацію здатності життєтворення, тобто здатності перепроектувати власне життя та втілювати, реалізовувати ці оновлені проекти у професійній, сімейній, особистій та інших сферах, досягаючи все більш високого рівня психологічного благополуччя.

АНОТАЦІЯ

Метою розділу є узагальнення та систематизація зарубіжного і українського досвіду щодо розвитку теорії і практики психологічної реабілітації військовослужбовців.

Для вирішення завдань дослідження нами використовувалися діалектичний метод та системно-ситуаційний метод, метод узагальнення та метод систематизації.

Показано, що на початку XXI ст. у світовій психологічній науці на зміну традиційній «патологізованій» парадигмі прийшла нова – позитивно орієнтована в рамках якої не лише констатується деструктивний бік участі у бойових діях, але й емпірично підтверджуються позитивні, адаптаційні зміни особистості внаслідок переживання бойового досвіду.

Встановлено, що в сучасній вітчизняній практиці психологічної реабілітації військовослужбовців намітилася позитивна тенденція застосування концепції посттравматичного зростання.

Література

1. Абрамов В. І., Зюзя О. В. Удосконалена базова модель міждержавного протиборства з урахуванням сучасних тенденцій російсько-української війни. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=2679

2. Алещенко В.І. Побудова моделі психологічної реабілітації учасників АТО. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 13-16.

3. Алещенко В.І. Психологічна реабілітація військовослужбовців в умовах бойової обстановки й післябою. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 134-138.

4. Андреєв С.С., Шевченко М.М. Роль ідей Джуліо Дуе щодо повітряної війни в емпіричних узагальненнях у сфері національного спротиву України російській агресії. *Воєнна історія України: історична ретроспектива*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 31 жовтня 2024 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2024. С. 39-43.

5. Березовська Л.І. Психічні стани військовослужбовців, що переживають наслідки військових дій. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 30-33.

6. Болтівець С.І. Національна мережа збереження психічного здоров'я і психологічної реабілітації учасників бойових дій. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 39-43.

7. Бортнікова О.Г. Моделювання державного управління системою формування мотиваційної готовності особового складу ЗСУ до збройного захисту України: методико-процедурний аспект. *Стійкість особового складу Збройних Сил*

України: актуальні питання емпіричного виміру та розвитку: матеріали IV науково-практичного семінару (Київ, 27 листопада 2025 р.). Київ: НДЦГПЗСУ, 2025. С. 5-10.

8. Блинов О.А. Организация работы отделение психологической реабилитации Ирпенского клинического госпиталя. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (Ірпінь, 24 берез ня 2017 року). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2017. С. 8-12.

9. Варивончик Д.В., Мальцев О.В., Кальниш В.В., Пишнов Г.Ю. Система психофізіологічної реабілітації військовослужбовців – ключова ланка у збереженні психічного здоров'я учасників антитерористичної операції. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 52-56.

10. Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України: монографія / колектив авторів; за заг. ред. А. М. Сиротенка. К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2020. 176 с.

11. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія / Донецький національний університет імені Василя Стуса / під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с.

12. Гроссман Д. Вбивство. Психологічна плата за навчання вбивати на війні і в мирний час / пер. з англ. Андрій Накорчевський; фаховий редактор Олег Фещовець. Львів: Видавництво «Астролябія», 2024. 560 с.

13. Зозуля О. С. Державне управління забезпеченням інформаційної безпеки України в умовах інформаційно психологічного протиборства: дис. … канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / НАДУ. Київ, 2017. 261 с.

14. Зозуля О.С., Печенюк І.С., Шевченко М. М. Паспортизація загроз військово-психологічній безпеці в інтересах підвищення ефективності державного воєнного управління. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції*: матеріали науково-практичної конференції (Київ, 3 червня 2015 року). Київ: НУОУ, 2015. С. 92-94.

15. Зубовський Д.С. Особистісне зростання учасників АТО у посттравматичний період. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 87-92.

16. Іванова Н.Г. Посттравматичні стресові розлади учасників антитерористичної операції. А*ктуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 157-159.

17. Кіх А.Ю., Волянський О.М., Блінов О.А. Проблемні питання організації медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції на госпітальному етапі. А*ктуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 169-171.

18. Кокун О.М., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Дослідження негативних психічних станів військовослужбовців А*ктуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної*

та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 173-175.

19. Кружева Т.В., Роженственський О.О. Методика попередження психічних травм і подолання їх наслідків у представників різних етносів. *Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 – 26 травня 1997 р.): у 2 ч. Київ – Чернівці : КВГІ, 1997. Ч.2. С. 173-177.

20. Лисенко О. Гуманітарний вимір збройних конфліктів сучасності: спроба антропологічної рефлексії. *Війни і збройні конфлікти у Східній Європі в XX – на початку XXI століть*: матеріали Всеукранської наукової конференції (Житомир, 22 травня 2015 р.). Житомир: Полісся, 2015. С. 3-9.

21. Максименко С.Д. Психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Актуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 15-17.

22. Олійник В.О. Програма психолого-психіатричної допомоги військовослужбовцям збройних сил Польщі. А*ктуальні проблеми психологічної допомоги, спеціальної та медико-психологічної реабілітації учасників антитерористичної операції*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 3 червня 2015 р.). Київ: НАОУ, 2015. С. 218-220.

23. Осьодло В.І. Зубовський Д.С. Перевірка факторної структури україномовної методики «Опитувальник посттравматичного зростання». *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 7 червня 2018 р.). Київ: НАОУ, 2018. С. 177-182.

24. Осьодло В.І. Зубовський Д.С. Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (Ірпінь, 24 березня 2017 року). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2017. С. 143-148.

25. Стасюк В.В. Страх і паніка на війні: монографія. Київ: НУОУ, 2013. 290 с.

26. Твердохліб Ю.М. Інформаційно-психологічні операції у російсько-українській гібридній війні: дис. … канд. політ. наук: 23.00.04. / Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича. Чернівці, 2019. 219 с.

27. Теоретико-прикладні аспекти російсько-української війни: всеохоплююча оборона, розвиток та посилення спроможностей: монографія / колектив авторів; за заг. ред. М.В. Коваля. К. : НУОУ, 2025. 212 с.

28. Чижевський С.О. Психологічна складова реінтеграційних заходів із звільненими з полону. *Стійкість особового складу Збройних Сил України: актуальні питання емпіричного виміру та розвитку*: Збірник матеріалів науково-практичних семінарів (Київ, 2022 – 2024 р.р.) Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2025. С. 329-336.

29. Шевченко М.М. Імагологія та проблеми формування воєнно-політичної свідомості українського суспільства в умовах маніпуляції історичною інформацією. *Воєнна історія*. 2007. № 13. С. 99 – 106.

30. Шевченко М.М. Проблема виходу з війни: спроба соціально-філософської рефлексії. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнського науково-практичного круглого столу (Ірпінь, 24 берез ня 2017 року). Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2017. С. 234-238.

31. Шевченко М.М., Зозуля О.С., Лєпіхов А.В., Храпач Г.С. Російсько-українська війна: особливості реалізації загроз державному суверенітету України та перспективи виходу з війни. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. № 2 (75). 2022. С. 6-15.

Information about the author:
Bortnikova Olena Hennadiivna,
Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-4

РЕІНТЕГРАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ

Бурдін М. Ю., Безуса Ю. О., Расторгуєва Н. О.

ВСТУП

Повномасштабна збройна агресія проти України суттєво вплинула на державну політику у сфері національної безпеки та оборони держави. Сучасні виклики у сфері безпеки свідчать, що ефективне функціонування державних інститутів, спроможність суспільства протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам, а також забезпечувати швидке відновлення після ускладнень безпосередньо залежать від рівня сформованості системи національної стійкості. На сьогодні, національна стійкість вже не розглядається як елемент сектору безпеки та оборони і набуває ознак комплексної державної політики, яка охоплює політичну, економічну, соціальну, гуманітарну, інформаційну та правову сфери.

Значна кількість громадян України, яка захищає Батьківщину, збільшує кількість осіб, які, після завершення бойових дій, потребуватимуть комплексної підтримки з боку держави та суспільства. Таким чином, питання реінтеграції військовослужбовців перетворюється на один із ключових напрямів державної політики, безпосередньо пов'язаний із забезпеченням національної стійкості України. Ефективність повернення військовослужбовців до мирного життя визначатиме не лише якість їхнього життя, а й рівень соціальної згуртованості, довіри до державних інституцій, економічного розвитку територіальних громад та успішність післявоєнного відновлення держави. Однак слід пам’ятати, що процес реінтеграції військовослужбовців є надзвичайно складним і багатовимірним явищем. Він охоплює психологічну адаптацію, медичну та фізичну реабілітацію, професійну переорієнтацію, відновлення соціальних зв’язків, забезпечення належного рівня соціального захисту, реалізацію права на працю, освіту, житло та інші права. Порядок реінтеграції зумовлює необхідність міжгалузевого підходу до її нормативного забезпечення, узгодження діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, роботодавців, закладів охорони здоров'я та освіти. Лише за умови скоординованої взаємодії зазначених суб'єктів можливо сформувати ефективну систему підтримки військовослужбовців після завершення ними виконання військового обов'язку. У цьому контексті, реінтеграція військовослужбовців стає важливим елементом реалізації державної політики.

1. Національна стійкість як сучасна концепція забезпечення безпеки України

Сучасний світ постійно стикається з різноманітними загрозами його безпечному існуванню. Розв’язання цих викликів потребує прийняття різноманітних рішень як а національному, так і міжнародному рівнях. Військова агресія проти України, поставила перед державою завдання стосовно адаптації механізмів забезпечення

національної безпеки на новий рівень[1]. Важливе місце у цій системі займає забезпечення національної стійкості як важливої складової національного суверенітету. Це спричинено тим, що розуміння національної безпеки, яка тривалий розглядалася як воєнна могутність держави та функціонування сектору безпеки й оборони, істотно розширюється. На сьогодні, перед нами постає ситуація, що ефективна протидія загрозам можлива лише за умови комплексного функціонування всіх державних інституцій, високого рівня суспільної консолідації, здатності органів публічної влади швидко реагувати на кризові ситуації та забезпечувати безперервність виконання основних функцій держави. Саме тому, дослідження національної стійкості привертають до себе більше уваги.

У науковому середовищі, цьому питанню приділяється дедалі більше уваги. Зокрема, визначення поняття «національна стійкість» надається як на нормативному, та і доктринальному рівні. Так, під національною стійкістю розуміється «здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій»[2]. В Указі Президента України від 27.09.2021 року № 479/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості"»[3] акцентовано увагу на проблемних питаннях забезпечення національної стійкості та окреслено основні шляхи її належного функціонування[4], що мало на меті вдосконалення механізмів боротьби з різноманітними загрозами. Водночас, агресивна війна проти України сприяла пришвидшенню цього процесу, пошуку нових механізмів реагування на сучасні

[1] Стійкість до небезпекових викликів: український та європейський контекст : навч. посібник / О. В. Князєва, М. М. Іжа, К. О. Дядюра [та ін.]. Одеса : НУ «Одеська політехніка», 2025.С. 6.

[2] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості" : Указ Президента України від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text; Конопка Н. Поняття «стійкості» у сфері національної безпеки. *Безпекові студії: концепції, методологія, освіта* : матеріали Міжнар. конф. (м. Острог, 30–31 жовт. 2023 р.). Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2023. С. 50. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9792/1/Stiikosti.pdf; Аналіз шляхів формування системи національної стійкості у національній безпеці : аналітична записка з дисципліни «Стійкість громадян до гібридних загроз». URL: https://zulu-help.com/wp-content/uploads/Analitychna-zapyska.pdf; Платонов І. Нормативні підходи до визначення поняття національної стійкості. *Підприємництво, господарство і право*. 2025. № 2. С. 62. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2025.2.10.; Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів : колективна монографія / Г. П. Ситник, М. Г. Орел, Т. В. Запорожець [та ін.] ; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : Академпрес, 2024. С. 141.

[3] Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості" : Указ Президента України; Концепція від 27.09.2021 р. № 479/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text

[4] Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів: колективна монографія /за заг. ред. Г.П. Ситника; ТОВ «Академпрес». Київ, 2024. С. 17.

загрози, які постали не лише перед нашою державою, а й перед світовою безпекою[5]. Для України, цей процес ми можемо розглядати як новий етап державотворення, оскільки, як зазначає, Н. Хома «національна стійкість проявляється як у своєчасній ідентифікації загроз, виявленні вразливостей, так і оцінюванні ризиків, запобіганні настанню кризових ситуацій, реагуванні на можливі загрози та кризові ситуації»[6]. Таким чином, національна стійкість сприяє посиленню здатності держави протидіяти різноманітним загрозам, належним чином функціонувати, знаходити шляхи по відновленню після надзвичайних ситуацій[7]. Маємо констатувати, що закріплення національної стійкості на нормативному рівні стало логічним кроком держави на якісно нові виклики, що постали перед Україною після початку широкомасштабної агресії. Якщо раніше основна увага приділялася переважно питанням оборони та військового реагування, то сучасний підхід передбачає формування цілісної системи, здатної забезпечити безперервність функціонування держави навіть за умов несприятливої ситуації.

На сьогодні, концепція національної стійкості набуває особливого значення як одна з фундаментальних засад забезпечення ефективного функціонування держави та суспільства. Таким чином, «система національної стійкості виступає багаторівневою системою – від національного до локального рівнів»[8]. «Національна стійкість, на відміну від національної безпеки, яка більше концентрується на військовій складовій, є більш ширшим поняттям і охоплює протидію загрозам в усіх сферах – політичній, економічній, військово-політичній, інформаційній, гуманітарній, екологічній»[9]. «Головний акцент національної стійкості не на реагуванні на гібридні виклики та деструктивні впливи, а на застосуванні стратегій випередження їх появи, формування у державі та суспільстві стійкого імунітету до них за допомогою створення несприятливого середовища для реалізації гібридних загроз і викликів»[10]. Водночас, варто зважати на те, що забезпечення національної стійкості неможливе лише за допомогою центральних органів державної влади. Її ефективність значною мірою

[5] Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів: колективна монографія /за заг. ред. Г.П. Ситника; ТОВ «Академпрес». Київ, 2024. С. 17.

[6] Хома Н. М. Національна стійкість: зміст та стратегія забезпечення в умовах війни та повоєнного відновлення. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія*. 2024. Вип. 38. С. 121. DOI: 10.34079/2226-2830-2024-14-38-119-128.

[7] Хома Н. М. Національна стійкість: зміст та стратегія забезпечення в умовах війни та повоєнного відновлення. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія*. 2024. Вип. 38. С. 121. DOI: 10.34079/2226-2830-2024-14-38-119-128.

[8] Хома Н. М. Національна стійкість: зміст та стратегія забезпечення в умовах війни та повоєнного відновлення. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія*. 2024. Вип. 38. С. 121. DOI: 10.34079/2226-2830-2024-14-38-119-128.

[9] Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів: колективна монографія /за заг. ред. Г.П. Ситника; ТОВ «Академпрес». Київ, 2024. С. 203; Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*. № 2(188). 2022. С. 3-10.

[10] Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів: колективна монографія /за заг. ред. Г.П. Ситника; ТОВ «Академпрес». Київ, 2024. С. 203; Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*. № 2(188). 2022. С. 3-10.

визначається функціонуванням територіальних громад, які є базовим рівнем організації суспільного життя. Саме на місцевому рівні забезпечуються безперервність надання публічних послуг, соціальна підтримка населення, функціонування критичної інфраструктури, організація гуманітарної допомоги та взаємодія між державними інституціями і громадянським суспільством[11].

Не менш важливим елементом національної стійкості виступає національна ідентичність. Вона забезпечує консолідацію суспільства навколо спільних цінностей, сприяє зміцненню довіри до державних інституцій та формує готовність громадян до спільного подолання кризових явищ. Саме національна ідентичність стає тією соціальною основою, яка забезпечує стійкість держави незалежно від масштабу зовнішніх викликів. «Головною метою (місією) механізму забезпечення національної стійкості на усіх ієрархічних рівнях соціальних систем є своєчасне та адекватне реагування на фактори, які є причинами небезпек національній ідентичності»[12]. «Національна ідентичність значною мірою є наслідком консолідації правлячої еліти, суспільства і кожної людини навколо національних цінностей, а її формування та збереження процесом реалізації цивілізаційного національного проєкту»[13].

Досліджуючи це питання, маємо стверджувати, що сучасне розуміння національної стійкості суттєво виходить за межі традиційного сприйняття національної безпеки як виключно військової категорії. В умовах сучасних безпекових викликів вона постає комплексною характеристикою спроможності держави, суспільства та їхніх інститутів ефективно функціонувати в умовах криз, адаптуватися до нових загроз, забезпечувати безперервність виконання основних державних функцій та швидко відновлюватися після негативних впливів.

2. Реінтеграція військовослужбовців як складова забезпечення національної стійкості України

Перехід від аналізу загальнотеоретичних засад національної стійкості до дослідження реінтеграції військовослужбовців є закономірним, оскільки саме людина становить центральний елемент будь-якої системи національної безпеки. Під час війни, одним із головних ресурсів держави є військовослужбовці, які забезпечують її незалежність, територіальну цілісність і суверенітет. Після завершення військової служби вони повертаються до мирного життя, однак цей процес супроводжується істотними соціальними, психологічними, професійними та правовими змінами. Саме тому процес ресоціалізації військовослужбовців набуває особливої соціально-психологічної ваги в умовах сучасних геополітичних викликів та перманентних

[11] Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів: колективна монографія /за заг. ред. Г.П. Ситника; ТОВ «Академпрес». Київ, 2024. С. 73

[12] Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів: колективна монографія /за заг. ред. Г.П. Ситника; ТОВ «Академпрес». Київ, 2024. С. 73

[13] Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів: колективна монографія /за заг. ред. Г.П. Ситника; ТОВ «Академпрес». Київ, 2024. С. 74-75.

воєнних дій[14]. Наразі, наголошується, що процес повернення військовослужбовців до мирного життя є значно складнішим, ніж звичайна зміна професійної діяльності, оскільки він «супроводжується докорінною трансформацією соціальних ролей, зміною звичного оточення, способу життєдіяльності та переформатуванням системи ціннісно-смислових орієнтацій, що створює суттєве психоемоційне навантаження на особистість. Фундаментальною умовою успішної реінтеграції є конструктивне переосмислення комбатантами бойового досвіду та його гармонійна імплементація у загальну структуру життєвого шляху»[15]. «Бойовий досвід постає як інтенсивний та екстремальний життєвий чинник, здатний детермінувати як особистісне зростання (посттравматичне зростання), так і дезінтеграцію самосвідомості, конфлікт ролей, втрату життєвої перспективи та стагнацію психологічного благополуччя. Ефективність трансформації ідентичності в постконфліктний період детермінується наявністю та мобілізацією внутрішніх особистісних ресурсів, що забезпечують когнітивну та емоційну переробку пережитого досвіду з метою його інтеграції в цілісну структуру особистості»[16]. Тому повернення до мирного / цивільного життя нерідко супроводжується необхідністю переосмислення власного життєвого досвіду, відновлення соціальних контактів, зміни системи цінностей та вироблення нових моделей поведінки.

Важливим підходом до розуміння процесу реінтеграції військовослужбовців є концепція трансформації особистості, відповідно до якої повернення до мирного / цивільного життя не зводиться до простого відновлення довоєнного способу існування. У цьому випадку, особливого значення набуває категорія резильєнтності, яка характеризує здатність особистості, соціальної групи або суспільства загалом ефективно функціонувати в умовах кризових явищ, адаптуватися до змін та відновлюватися після пережитих потрясінь [17].

«Трансформація ідентичності військовослужбовців у процесі адаптації до бойових дій має вектор переходу від індивідуалізованого цивільного «Я» до соціально-інтегрованої, смислово-орієнтованої та резильєнтної ідентичності комбатанта. Така трансформація базується на синергії внутрішнього самоприйняття, здатності до управління складним середовищем та чіткій цілепокладності, що в сукупності забезпечує не лише виживання, а й збереження психологічного благополуччя особистості в умовах воєнного стану»[18]. «Резильєнтність драйвує процес

[14] Чиханцова О. Резильєнтність як чинник успішної трансформації ідентичності військових у період повернення до цивільного життя. *Психологічний часопис*. 2026. Вип. 12(1). С. 25 DOI: https://doi.org/10.31108/1.2026.12.1.2.

[15] Чиханцова О. Резильєнтність як чинник успішної трансформації ідентичності військових у період повернення до цивільного життя. *Психологічний часопис*. 2026. Вип. 12(1). С. 25-26. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2026.12.1.2.

[16] Чиханцова О. Резильєнтність як чинник успішної трансформації ідентичності військових у період повернення до цивільного життя. *Психологічний часопис*. 2026. Вип. 12(1). С. 26. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2026.12.1.2.

[17] Чиханцова О. Резильєнтність як чинник успішної трансформації ідентичності військових у період повернення до цивільного життя. *Психологічний часопис*. 2026. Вип. 12(1). С. 26. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2026.12.1.2.

[18] Чиханцова О. Резильєнтність як чинник успішної трансформації ідентичності військових у період повернення до цивільного життя. *Психологічний часопис*. 2026. Вип. 12(1). С. 31. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2026.12.1.2.

особистісного зростання, що дозволяє розглядати досвід війни не лише як травматичний чинник, а й як простір для набуття нових компетенцій та посттравматичного розвитку»[19].

Слід зважати, що важливою умовою успішної реінтеграції є відновлення соціальних зв'язків військовослужбовця. Повернення до сім'ї, професійного середовища та місцевої громади нерідко супроводжується необхідністю взаємної адаптації як ветерана, так і його найближчого оточення.

Таким чином, реінтеграція військовослужбовців виступає не лише складовою державної ветеранської політики, а й одним із визначальних чинників забезпечення національної стійкості України. Від ефективності цього процесу залежить рівень соціальної згуртованості суспільства, зміцнення довіри до державних інституцій, розвиток територіальних громад та успішність післявоєнного відновлення країни. Саме тому сучасна державна політика повинна забезпечувати комплексне нормативно-правове регулювання, інституційну координацію та ресурсне забезпечення реінтеграційних заходів, що створює передумови для переходу до аналізу організаційно-правових засад функціонування державної системи підтримки військовослужбовців.

3. Організаційно-правові засади державної політики реінтеграції військовослужбовців

Формування сучасної державної політики у сфері реінтеграції військовослужбовців стало закономірною відповіддю України на масштабні виклики, пов'язані зі збройною агресією та суттєвим збільшенням кількості ветеранів. «Реінтеграція ветеранів повинна розглядатися як стратегічна мета державної ветеранської політики. Її реалізація потребує належного адміністративно-правового забезпечення, формування ефективних механізмів державної підтримки, розвитку програм професійної адаптації, працевлаштування та підприємницької діяльності ветеранів»[20]. «Сучасна державна ветеранська політика являє собою сукупність заходів, спрямованих на створення умов для повернення ветеранів до цивільного життя, їх соціальної адаптації та повноцінної участі у суспільному житті. Однією із стратегічних цілей такої політики є реінтеграція ветеранів, яка передбачає забезпечення можливостей для відновлення їх соціальної активності, реалізації професійного потенціалу та підтримання належного рівня добробуту»[21]. «Сучасні засади державної політики України щодо ветеранів війни та членів їхніх сімей

[19] Чиханцова О. Резильєнтність як чинник успішної трансформації ідентичності військових у період повернення до цивільного життя. *Психологічний часопис*. 2026. Вип. 12(1). С. 33. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2026.12.1.2.

[20] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Вип. 94. Ч. 1. С. 109. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.

[21] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Вип. 94. Ч. 1. С. 110-111. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.

визначаються низкою стратегічних документів, прийнятих у 2024 році»[22]. «До них належать Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року разом із затвердженим операційним планом заходів з її реалізації у 2024-2027 роках[23], а також Стратегія формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та операційний план заходів з її реалізації у 2025-2027 роках»[24]. «Стратегія повернення спрямована на створення необхідних інституційних, соціально-економічних та суспільних умов для функціонування системи реабілітації та соціально-економічної адаптації ветеранів»[25].

«Питання реінтеграції ветеранів також знайшли відображення у Законі України «Про внесення змін до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», де визначено заходи щодо створення системи оцінювання індивідуальних потреб ветеранів війни та забезпечення їх підтримки протягом життя після завершення військової служби»[26]. «Важливу роль у цьому процесі відіграють органи публічної влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, суб'єкти господарювання, фінансові установи та освітні заклади, діяльність яких має

---

[22] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Вип. 94. Ч. 1. С. 110. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.; Про внесення змін до Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері : Закон України від 11.03.2025 р. № 4285-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4285-20#Text; Концепція державної політики щодо ветеранів і ветеранок : експертний огляд та рекомендації Коаліції громадських організацій / Ветеран Хаб, Принцип, Юридична сотня, Простір Можливостей; упоряд. та аналіт. група: К. Скороход, М. Куделя, А. Костенко [та ін.]; за заг. ред. Е. Чорноморченко. 2025. 110 с. URL: https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2025/12/derzhavna-veteranska-polityka-1.pdf.

[23] Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 груд. 2024 р. № 1350-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-%D1%80#Text.

[24] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Вип. 94. Ч. 1. С. 110. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.

[25] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Вип. 94. Ч. 1. С. 110. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.; Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України; Стратегія, План, Заходи від 31.12.2024 р. № 1350-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-%D1%80#Text

[26] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Вип. 94. Ч. 1. С. 110. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.; Про внесення змін до Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері : Закон України від 11.03.2025 р. № 4285-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4285-20#Text

забезпечувати можливість ветеранам безперешкодно користуватися наявними програмами підтримки»[27]. «Ефективність такої політики значною мірою залежить від належного адміністративно-правового забезпечення діяльності публічної влади у сфері реінтеграції ветеранів. Удосконалення законодавства, визначення повноважень відповідних органів, розвиток державних і місцевих програм підтримки, а також організація взаємодії між суб'єктами, які беруть участь у реалізації ветеранської політики, мають забезпечувати створення реальних можливостей для соціальної та професійної реалізації ветеранів після завершення військової служби»[28]. Це акцентує нашу увагу на тому, що сучасний підхід до реінтеграції виходить за межі індивідуальної роботи з ветераном і охоплює його найближче соціальне середовище. Маємо наголосити, що успішність адаптації значною мірою залежить від рівня підтримки з боку членів сім'ї, тому державна політика поступово розширює коло суб'єктів, які охоплюються відповідними програмами. Надання психологічної допомоги, інформаційного супроводу, соціальних програм та інших видів підтримки членам сімей військовослужбовців сприяє формуванню сприятливого середовища для повернення ветерана до цивільного життя та мінімізує ризики його соціальної ізоляції.

Таким чином, сучасна система організаційно-правового забезпечення реінтеграції військовослужбовців поступово набуває ознак цілісної державної політики, заснованої на принципах комплексності, міжвідомчої взаємодії, безперервності супроводу та людиноцентризму. Водночас, масштаби сучасних викликів потребують подальшого вдосконалення нормативно-правового регулювання, розвитку механізмів координації між усіма суб'єктами публічного управління, розширення повноважень територіальних громад та впровадження нових інструментів підтримки ветеранів.

4. Перспективи розвитку системи реінтеграції військовослужбовців як складової забезпечення національної стійкості України

Поступове формування в Україні комплексної системи реінтеграції військовослужбовців свідчить про істотну трансформацію державної ветеранської політики. Сучасні безпекові виклики обумовлюють необхідність її подальшого розвитку. Це покликано тим, що «реінтеграційні заходи – комплекс заходів, спрямований на відновлення та повернення до повноцінної діяльності звільнених оборонців України після їх перебування в ізоляції, що передбачає надання медичної та психологічної допомоги звільненим особам, їх опитування для отримання інформації, важливої для діяльності сил безпеки і оборони, а також вивчення досвіду перебування в ізоляції. Реінтеграційні заходи, зокрема, включають медичні заходи, декомпресію (постізоляційну) та дебрифінг (постізоляційний)»[29]. «Метою реінтеграційних заходів

[27] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Вип. 94. Ч. 1. С. 111. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.

[28] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Вип. 94. Ч. 1. С. 111. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.

[29] Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких

з оборонцями України в системі Міноборони є відновлення їх фізичного та психічного здоров'я, оптимальної працездатності, соціальної активності та продовження виконання ними службових обов'язків»[30]. «Завдання реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України, полягають у: відновленні функцій органів та систем організму; відновленні когнітивних, регулятивних, мотиваційних та комунікативних функцій психіки; досягненні оптимального рівня психологічної стійкості й адаптивності у подоланні життєвих труднощів; профілактиці або лікуванні психічних та поведінкових розладів; відновленні контактів із соціальним оточенням (зокрема, членами сім'ї); посттравматичному зростанні; отриманні та збереженні цілісності важливої інформації для діяльності сил безпеки і оборони про обставини потрапляння, перебування та звільнення оборонців України з полону; вивченні та узагальненні досвіду про перебування оборонців України в полоні для якісної підготовки військ та запобіганню втратам особового складу»[31]. «Основними реінтеграційними заходами є: інформування та психоедукація; медичне сортування, допомога та лікування; постізоляційний психологічний скринінг та тріаж (сортування); дебрифінги (постізоляційні); індивідуальне консультування та психологічний супровід; реабілітаційне обстеження та надання реабілітаційної допомоги; заходи соціальної та правової підтримки; підтримка членів сімей звільнених оборонців України»[32].

У подальшому, ветеранська політика продовжує бути серед пріоритетів держави. Це означає, що підтримка ветеранів й ветеранок стане важливим напрямом роботи у регіонах. Одним із пріоритетних напрямів подальшого розвитку державної політики має стати розширення ролі територіальних громад у процесі реінтеграції військовослужбовців. Саме на місцевому рівні відбувається безпосереднє повернення ветерана до активного суспільного життя, відновлення його соціальних зв'язків, реалізація права на працю, освіту, медичне обслуговування та участь у житті громади. Слід зважати, що «саме громади першими зустрічають тих, хто повертається з війни: тут звертаються за медичною допомогою та реабілітацією, соціальними гарантіями та послугами, шукають роботу та можливості для самореалізації. Від того, наскільки громади готові підтримати ветеранів і ветеранок, залежить їхнє успішне повернення до цивільного життя, довіра до держави та якість життя загалом. На місцях краще знають потреби своїх Захисників і Захисниць, можуть швидше реагувати на запити та забезпечувати комплексну підтримку. Такий підхід робить ветеранську політику не формальною, а реально дієвою та доступною для кожного ветерана й ветеранки»[33].

встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 р. № 296. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF/ed20240315#n21

[30] Про затвердження Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України : Міноборони України; Наказ, Порядок від 09.10.2025 р. № 671. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1767-25#Text

[31] Про затвердження Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України : Міноборони України; Наказ, Порядок від 09.10.2025 р. № 671. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1767-25#Text

[32] Про затвердження Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України : Міноборони України; Наказ, Порядок від 09.10.2025 р. № 671. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1767-25#Text

[33] Комплексна підтримка ветеранів й ветеранок – один із ключових напрямків роботи в регіонах у 2026 році. Міністерство у справах ветеранів України : офіційний вебсайт. URL:

Аналіз сучасної практики свідчить про наявність низки питань, що ускладнюють ефективну реалізацію державної політики у сфері реінтеграції військовослужбовців. Слід зважати, що «процес реінтеграції ветеранів війни в Україні є складним і довгостроковим, залежним від багатьох факторів, таких як тривалість війни, недостатній рівень поваги до ветеранів з боку суспільства та ускладнена нормативно-правова база»[34]. «Для ефективної реінтеграції необхідно спрощувати та оптимізувати законодавство, враховуючи специфічні потреби ветеранів» [35]. «Масштабність та жорстокість війни в Україні просто вражає і потребує абсолютно безпрецендентних підходів до реінтеграції ветеранів війни в мирне життя, оскільки майже кожен п'ятий відноситиметься до цієї категорії населення, і жодна країна світу не має такого досвіду адаптації військових у післявоєнний період»[36]. «Існують національні та міжнародні програми, такі як програма реінтеграції від IREX, проєкти «еРобота» та Український фонд ветеранів, програма «еОселя», нові експериментальні проєкти уряду, а також підтримка від ЄС та МОМ»[37]. «Ці програми спрямовані на комплексну підтримку ветеранів, включаючи працевлаштування, професійне навчання, психосоціальну та фізичну реабілітацію, доступ до житла та юридичну допомогу»[38]. «Однак, враховуючи кількість ветеранів та продовження бойових дій, цих програм недостатньо, тому їх необхідно розширювати та масштабувати на національному рівні для забезпечення ефективної реінтеграції»[39].

Важливим напрямом удосконалення державної політики стосовно ветеранів також є розвиток економічної складової реінтеграції. Світовий досвід переконливо свідчить, що успішне повернення ветеранів до мирного життя значною мірою визначається

---

https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/kompleksna-pidtrimka-veteraniv-y-veteranok---odin-iz-kluchovih-napryamkiv-roboti-v-regionah-u-2026-rotsi-1

[34] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

[35] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

[36] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

[37] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

[38] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

[39] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

можливістю реалізувати власний професійний потенціал, отримати гідне працевлаштування, започаткувати підприємницьку діяльність або здобути нову професію відповідно до потреб сучасного ринку праці. «Економічна реінтеграція передбачає формування економічної самодостатності ветеранів та їхніх сімей через гранти, професійну адаптацію, перекваліфікацію та цифрову екосистему «Кар'єра ветерана». «Адаптація військового краще відбувається там, де вже сформовано культуру зустрічі військовослужбовця: визнання його діяльності, підтримка його статусу, вдячність за захист, вміння спілкуватися з ветераном та бережно ставитися до його психотравмованого стану»[40]. Тобто, економічна незалежність військовослужбовців є не лише гарантією їхнього соціального благополуччя, а й важливим чинником розвитку національної економіки, оскільки дозволяє ефективно використовувати знання, навички та лідерські якості, набуті під час військової служби.

Не менш важливого значення набуває формування позитивного суспільного ставлення до ветеранів. «Питання національної стійкості не має бути виключною відповідальністю уряду, державного сектора, а стати відповідальністю усіх та кожного для формування колективної стійкості»[41]. «Ефективний механізм для реінтеграції ветеранів війни є необхідним елементом соціально-економічного розвитку України, як під час війни, так і в повоєнний період»[42]. «Зміст реінтеграції відображає не лише процес повернення ветеранів до мирного життя, а й створення умов для їх повноцінної участі у суспільному та економічному житті держави»[43]. Саме взаємодія держави, громадянського суспільства та місцевих громад забезпечує комплексний характер реінтеграційного процесу і відповідає сучасним принципам формування національної стійкості.

Підбиваючи підсумки, маємо зазначити, що перспективи розвитку системи реінтеграції військовослужбовців безпосередньо пов'язані з подальшим удосконаленням державної ветеранської політики, посиленням ролі територіальних громад, упровадженням сучасних моделей соціального супроводу та забезпеченням комплексного нормативно-правового регулювання цієї сфери. У сучасних умовах реінтеграція ветеранів має розглядатися як довгострокова інвестиція держави у людей, соціальну стабільність та післявоєнний розвиток. Саме ефективне використання потенціалу військовослужбовців після їхнього повернення до цивільного життя є

[40] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

[41] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

[42] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

[43] Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

однією з необхідних передумов зміцнення національної стійкості України та забезпечення її сталого демократичного розвитку.

ВИСНОВКИ

На сьогодні, категорія національної стійкості набуває принципово нового змісту, виходячи за межі традиційного розуміння системи національної безпеки. Повномасштабна збройна агресія проти України поклала шлях до розширення розуміння цієї категорії. Зважаючи на сучасні виклики, «національна стійкість» має розглядатися як категорія, що охоплює політичну, економічну, соціальну, гуманітарну, інформаційну та правову складові.

Під час війни, першочергову цінність для держави складають її громадяни. Особливе місце тут займають військовослужбовці, які, виконують конституційний обов'язок із захисту незалежності та територіальної цілісності України. Після завершення військової служби саме вони потребують посиленого піклування. У цьому контексті, реінтеграція військовослужбовців перестає бути виключно елементом соціального захисту ветеранів і трансформується в один із ключових напрямів державної політики забезпечення національної стійкості.

Сучасне розуміння реінтеграції військовослужбовців ґрунтується на комплексному підході, який охоплює психологічне відновлення, медичну реабілітацію, професійну адаптацію, соціальну інтеграцію, реалізацію права на працю, освіту, підприємницьку діяльність, забезпечення житлом, відновлення сімейних відносин та повноцінну участь ветеранів у суспільному житті. Такий підхід відповідає сучасним міжнародним концепціям резильєнтності та посттравматичного зростання, відповідно до яких пережитий бойовий досвід може стати важливим ресурсом подальшого особистісного, професійного та громадянського розвитку особи за умови створення належних організаційних і правових механізмів підтримки.

На сьогодні, в Україні сформовано основи сучасної державної ветеранської політики, яка поступово набуває системного характеру. Підготовка системи нормативно-правових актів, розроблення комплексних програм повернення військовослужбовців до цивільного життя, визначення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, розвиток механізмів медичної, психологічної та соціальної підтримки створюють необхідне підґрунтя для функціонування цілісної системи реінтеграції.

Територіальні громади відіграють ключову роль у реінтеграції військовослужбовців. Це виявляється у тому, що саме громади найбільш наближені до потреб ветерана та його сім'ї, що дозволяє забезпечити індивідуальний підхід до організації медичної, психологічної, соціальної та професійної підтримки. У зв'язку з цим перспективним напрямом розвитку державної політики має стати розширення організаційної та фінансової спроможності територіальних громад, створення місцевих центрів підтримки ветеранів, удосконалення механізмів взаємодії з інститутами громадянського суспільства та розвиток партнерства між державним і недержавним секторами.

Варто зауважити, що реінтеграція військовослужбовців є не лише важливим напрямом державної ветеранської політики, а й одним із системоутворюючих елементів забезпечення національної стійкості України. Від її ефективності залежить здатність держави зберегти людей, забезпечити соціальну згуртованість суспільства,

підвищити довіру до державних інституцій, створити належні умови для післявоєнного відновлення та забезпечити сталий демократичний розвиток країни. Саме тому, удосконалення інституційних механізмів, посилення міжвідомчої координації та активне залучення територіальних громад повинні розглядатися як пріоритетні напрями формування сучасної державної політики у сфері реінтеграції військовослужбовців, що відповідає стратегічним завданням зміцнення національної стійкості України.

АНОТАЦІЯ

У роботі розглянуто особливості реінтеграції військовослужбовців як одного з ключових напрямів забезпечення національної стійкості України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Розкрито сучасні підходи до розуміння категорій «національна стійкість» і «реінтеграція військовослужбовців», визначено їх взаємозв'язок у системі державної політики у сфері національної безпеки. Проаналізовано нормативно-правові та інституційні засади формування державної політики реінтеграції, охарактеризовано роль органів державної влади, органів місцевого самоврядування, системи охорони здоров'я, соціального захисту та інших суб'єктів у забезпеченні комплексної підтримки військовослужбовців після завершення військової служби. Обґрунтовано, що реінтеграція має здійснюватися на засадах комплексності, міжвідомчої координації, безперервності супроводу, людиноцентризму та активного залучення територіальних громад. Особливу увагу приділено психологічній, соціальній, професійній та економічній складовим реінтеграційного процесу, а також їх значенню для збереження людського капіталу держави та зміцнення суспільної згуртованості. Визначено нагальні питання функціонування сучасної системи реінтеграції військовослужбовців і окреслено перспективні напрями її вдосконалення. Зауважено, що ефективна реінтеграція військовослужбовців є одним із системоутворюючих елементів забезпечення національної стійкості України та важливою передумовою успішного післявоєнного відновлення держави. Запропоновано концептуальні напрями вдосконалення державної політики, спрямовані на підвищення ефективності організаційно-правового механізму реінтеграції військовослужбовців і зміцнення інституційної спроможності держави у цій сфері.

Література

1. Аналіз шляхів формування системи національної стійкості у національній безпеці : аналіт. записка з дисципліни «Стійкість громадян до гібридних загроз». URL: https://zulu-help.com/wp-content/uploads/Analitychna-zapyska.pdf.

2. Комплексна підтримка ветеранів й ветеранок – один із ключових напрямків роботи в регіонах у 2026 році / Міністерство у справах ветеранів України : URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/kompleksna-pidtrimka-veteraniv-y-veteranok---odin-iz-kluchovih-napryamkiv-roboti-v-regionah-u-2026-rotsi-1.

3. Конопка Н. Поняття «стійкості» у сфері національної безпеки. *Безпекові студії: концепції, методологія, освіта* : матеріали Міжнар. конф. (м. Острог, 30-31 жовт. 2023 р.). Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2023. С. 50-53. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/9792/1/Stiikosti.pdf.

4. Концептуальні засади національної стійкості та державна політика врегулювання воєнно-політичних конфліктів : колективна монографія / Г. П. Ситник, М. Г. Орел, Т. В. Запорожець [та ін.] ; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : Академпрес, 2024. 312 с.

5. Концепція державної політики щодо ветеранів і ветеранок : експертний огляд та рекомендації Коаліції громадських організацій / Ветеран Хаб, Принцип, Юридична сотня, Простір Можливостей; упоряд. та аналіт. група: К. Скороход, М. Куделя, А. Костенко [та ін.]; за заг. ред. Е. Чорноморченко. Київ, 2025. 317 с. URL: https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2025/12/derzhavna-veteranska-polityka-1.pdf.

6. Нестуля О. Реінтеграція ветеранів війни в мирне життя в Україні: сучасний стан та майбутні виклики. *Вісник Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" (економічні науки)*. 2025. № 2. С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55.

7. Пирожков С. І. Національна стійкість України: стратегія забезпечення. *Український географічний журнал*. 2022. № 2(188). С. 3-10. DOI: https://doi.org/10.15407/ugz2022.02.003.

8. Платонов І. Нормативні підходи до визначення поняття національної стійкості. *Підприємництво, господарство і право*. 2025. № 2. С. 62–67. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2025.2.10.

9. Про внесення змін до Закону України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері : Закон України від 11 берез. 2025 р. № 4285-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4285-20#Text.

10. Про затвердження Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України : Наказ Міністерства оборони України від 09 жовт. 2025 р. № 671. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1767-25#Text.

11. Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення : Постанова Кабінету Міністрів України від 15 берез. 2024 р. № 296. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF/ed20240315#n21.

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості" (разом з Концепцією національної системи стійкості) : Указ Президента України від 27 вер. 2021 р. № 479/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text.

13. Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 груд. 2024 р. № 1350-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-%D1%80#Text.

14. Стійкість до небезпекових викликів: український та європейський контекст : навч. посібник / О. В. Князєва, М. М. Іжа, К. О. Дядюра [та ін.]. Одеса : НУ «Одеська політехніка», 2025. 248 с.

15. Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2026. Вип. 94, ч. 1. С. 109-115. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.

16. Хома Н. М. Національна стійкість: зміст та стратегія забезпечення в умовах війни та повоєнного відновлення. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія, Політологія*. 2024. Вип. 38. С. 121-128. DOI: https://doi.org/10.34079/2226-2830-2024-14-38-119-128.

17. Чиханцова О. Резильєнтність як чинник успішної трансформації ідентичності військових у період повернення до цивільного життя. *Психологічний часопис*. 2026. Вип. 12(1). С. 25-34. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2026.12.1.2.

Information about the authors:
Burdin Mykhailo Yuriiovych,
Doctor of Law,
Professor, Vice-Rector
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

Bezusa Yuliia Olehivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
Theory and History of State and Law
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

Rastorhuieva Nataliia Olehivna,
Doctor of Philosophy in Specialty 081 “Law”,
Associate Professor at the Department of Administrative Activity
Educational and Scientific Institute No. 3
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-5

EDUCATIONAL SUPPORT FOR THE OCCUPATIONAL REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL INTO THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE THROUGH THE DEVELOPMENT AND TRANSFER OF PROFESSIONAL COMPETENCIES

Valieiev R. H.

INTRODUCTION

Ukraine continues its existential struggle for its very survival, territorial integrity, and the preservation of its national identity. The central pillar of Ukrainian society has become the military, which comprises hundreds of thousands of representatives from the security and defence sector. The pace of the country's post-war recovery, the level of social cohesion, and the resilience of democratic institutions will largely depend on their physical and mental health, social well-being, professional self-realisation, economic capacity, readiness for further socially useful activity, and successful integration into peaceful life. The recognition of this reality has prompted the formation of a state veteran policy in Ukraine aimed at providing comprehensive support to male and female veterans and their family members.

At the same time, scholars, policymakers, healthcare professionals, social workers, and public administration experts worldwide emphasise that the reintegration of service members is one of the most complex stages of completing military service, requiring a comprehensive, interagency, long-term, and preventive approach. In Ukraine, this issue acquires particular urgency not only due to the need to support veterans amidst ongoing warfare, but also because of the unprecedented scale of mobilisation, prolonged periods of military service, and the vast number of citizens who possessed established civilian professions, educations, and careers before the war, and who, following demobilisation, will require either a return to their professional activities or career reorientation.

The work by Elnitsky, Fisher, and Blevins (2017)[1] became one of the first comprehensive studies to offer a unified definition of service member reintegration, outline its primary domains, and substantiate the need for an interdisciplinary approach to evaluating the success of this process. The systematic metasynthesis[2] summarises international experiences regarding the transition from military to civilian culture, identifying key difficulties in transforming professional identity, restoring social connections, and achieving professional adaptation among veterans.

[1] Elnitsky C. A., Fisher M. P., Blevins C. L. Military service member and veteran reintegration: A conceptual analysis, unified definition, and key domains. *Frontiers in psychology. 2017. T. 8.* C. 369

[2] Sachdev S., Dixit S. Military to civilian cultural transition experiences of retired military personnel: A systematic meta-synthesis. *Military Psychology. 2024. T. 36. № 6.* C. 579-592.

The article[3] focuses on the mechanisms for translating military experience into professional competencies in demand by civilian employers, as well as the role of education in this process. The study[4] analyses barriers to veteran employment, problems related to the transfer of professional skills, interaction with employers, and organisational support during the transition to civilian employment. In the chapter of an edited volume[5], a comprehensive model of successful reintegration is proposed, encompassing psychological, social, educational, medical, professional, and organisational factors involved in the transition to civilian life.

Ukrainian scholars are also actively researching these issues. In particular, the study[6] analyses the current state of state veteran policy in Ukraine, identifying its strengths and outlining strategic challenges for the post-war period. The research[7] examines the specifics of veteran adaptation to higher education institutions, mechanisms of psychosocial support, and the potential for applying international experience. The work[8] is devoted to the legal and regulatory framework governing the adaptation of military personnel after completing service and identifying avenues for improving Ukrainian legislation.

An analysis of contemporary research allows us to outline two aspects that remain insufficiently developed. First, most foreign reintegration models have been formulated based on data from voluntary professional militaries, which substantially limits the possibility of their direct application to the Ukrainian realities of mass mobilisation and large-scale post-war demobilisation. Second, existing studies virtually ignore the professional reintegration of veterans through public safety institutions, primarily through service in the National Police of Ukraine. In this study, the professional training of veterans for police service is considered not merely as a mechanism for acquiring a new profession, but as a comprehensive tool for their social, psychological, and professional reintegration, facilitating the translation of military experience into policing competencies and the formation of a new professional identity without losing the core values of public service.

1. The Concept of Veteran Reintegration and Its Primary Obstacles

In contemporary scientific literature, the concept of reintegration is used to denote the comprehensive process of a service member's return to full functioning following the completion of military service or combat missions. Most frequently, this term is associated with the return of veterans to civilian life or the resumption of professional activities

[3] Tillberg L.V., Truusa T.T., Tillberg P. The Skillful Veteran: Transforming Overseas Experience into Competence, from the Military to Civilian Working Life Domain. *Vocations and Learning. 2026. T. 19. № 1.* C. 5-24

[4] Dexter J.C. Human resources challenges of military to civilian employment transitions. *Career Development International. 2020. T. 25. № 5.* C. 481-500.

[5] Castro C.A. et al. Essential components for a successful military-to-civilian transition. *Military Veteran Reintegration.* Academic Press, 2019. C. 245-251.

[6] Nestulia O. Reintegration of war veterans into peaceful life in Ukraine: current state and future challenges *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu" Kharkivskyi politekhnichnyi instytut"(ekonomichni nauky). 2025. T. 2.* C. 55-59.

[7] Shkoliar M. et al. Student veterans in Ukrainian higher education: Reintegration, psychosocial support, and international perspectives. *Mental Health: Global Challenges. 2025. T. 8. № 1.* C. 92-101.

[8] Inshyn M. et al. Features of Service Members' Adaptation to Civilian Life: Legal Aspects. *International Journal of Criminology and Sociology. 2020. № 9.* C. 1252-1262.

undertaken prior to military service. However, the modern understanding of reintegration is significantly broader. It encompasses psychological adaptation, social functioning, physical health status, the restoration of family and professional ties, interaction with the local community, needs for medical and physical rehabilitation, the provision of social services, as well as employment and further professional development.

One of the most comprehensive current definitions of reintegration was proposed by American researchers Elnitsky, Fisher, and Blevins (2017)[9]. In their view, the success of reintegration is determined not by a single indicator, but by a veteran's capacity to function effectively across various domains of life. The authors identify ten interconnected domains of such functioning: psychological health; social and family relationships; physical health; employment and professional activity; housing; financial well-being; education and lifelong learning; legal aspects; spiritual development and a sense of life purpose; as well as general psychosocial functioning that cannot be attributed solely to one of these categories. This approach demonstrates that reintegration is a multidimensional process, the success of which is defined by a combination of interconnected social, psychological, medical, educational, and professional factors.

The multidimensional nature of reintegration explains why veterans in many countries assess existing mechanisms of state and public support as insufficient[10]. A meta-analysis of twenty-eight international studies further demonstrated a relatively high similarity in the reintegration experience regardless of the veterans' country of residence: despite differences in national social protection systems, the majority of former military personnel face similar psychological, social, and professional challenges[11].

Importantly, the difficulties of reintegration are not limited to veterans who have sustained injuries or have diagnosed mental health disorders. According to Sayer et al., even among service members without physical or psychological injuries, at least a quarter report substantial difficulties in social functioning, self-care, and fulfilling daily life roles upon returning from a combat deployment zone. Furthermore, a significant proportion of veterans face employment challenges, interpersonal and family relationship issues, the risk of homelessness, the consequences of combat trauma, and elevated suicidal behavior[12].

According to Castro et al. (2019)[13], the process of transitioning from the military to the civilian sphere is accompanied by a set of interconnected difficulties. These include securing employment, continuing education, resolving financial issues, adapting military competencies to the requirements of civilian professional activity, meeting personal healthcare needs, restoring family and friendly relationships, and redefining one's professional and personal identity following the completion of military service.

Existing conceptualisations provide a comprehensive understanding of veteran reintegration. However, they were predominantly developed in countries with professional volunteer armed forces and therefore only partially explain the challenges faced by countries experiencing large-scale mobilisation during an ongoing interstate war.

Really, an analysis of foreign literature indicates that the majority of studies traditionally focus on the consequences of participation in combat operations and adaptation problems

[9] Elnitsky C. A., Fisher M. P., Blevins C. L. *Op. cit.*
[10] Sachdev S., Dixit S. *Op. cit.*
[11] *ibid*
[12] Elnitsky C. A., Fisher M. P., Blevins C. L. *Op. cit.*
[13] Castro C.A., Dursun S., MacLean M.B, Lazier R., Fossey M., Pedlar D. *Op. cit*.

associated with post-traumatic stress disorder, traumatic brain injuries, physical wounds, or suicidal behavior. Undeniably, such research holds important practical significance; however, it reflects only partially the prevailing understanding of reintegration[14]. In contrast, Ukrainian state veteran policy is increasingly grounded in the principle of prevention, according to which "the cornerstone of the approach when developing support mechanisms is focusing attention on the early identification of risks to the well-being of veterans and their family members, as well as on preventing negative trends in their lives. It is analytics, forecasting, and prevention that must become the key task of state policy regarding veterans and their family members"[15].

Systematising the results of modern research, Shivani Sachdeva and Shikha Dixit proposed highlighting several key clusters of challenges that determine the success of veteran reintegration. These include military institutionalisation, the cultural contrast between the military and civilian domains, three interconnected transition challenges–stereotypes, the transfer of professional skills, and the support system–the transformation of professional and personal identity, the restoration of social ties with family, friends, and civilian colleagues, as well as ensuring effective guidance during the transition phase from military to civilian activity. This specific classification will serve as our theoretical framework for further analysing the prospects of professional retraining of veterans for service in the National Police of Ukraine as a promising mechanism for their comprehensive reintegration[16]. Below, we briefly outline the specific characteristics of these aspects of service members' reintegration.

At the same time, it is necessary to take into account that the vast majority of these concepts were developed based on data from voluntary professional militaries, where military service constitutes a consciously chosen, long-term career. The Ukrainian experience differs substantially: a significant proportion of service members already possessed an established civilian profession, professional identity, and work experience prior to mobilisation. In this regard, reintegration under Ukrainian conditions often implies not so much the acquisition of an entirely new civilian identity as a return to an interrupted professional activity or its transformation in light of acquired military experience. It is precisely this circumstance that necessitates the search for new models of professional reintegration, one of which, in our view, could be the preparation of veterans for service in the National Police of Ukraine.

From this perspective, professional retraining for service in the National Police of Ukraine should not be viewed merely as an employment opportunity. Rather, it may constitute a distinct institutional model of professional reintegration that bridges military and civilian occupational cultures while preserving veterans' professional identity and public-service motivation.

1.1. Military Institutionalisation and the Contrast with Civilian Service

Researchers consider the phenomenon of military institutionalisation–that is, the long-term internalisation by a service member of norms, values, behavioural patterns, and professional culture that define their worldview and lifestyle–to be one of the most significant

[14] Sachdev S., Dixit S. *Op. cit.*

[15] Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р. Retrieved 21.07.2026

[16] Sachdev S., Dixit S. *Op. cit*.

challenges of reintegration. As noted by S. Sachdev and S. Dixit[17], military culture is built upon a sense of duty, honour, self-sacrifice, discipline, unconditional execution of orders, loyalty to the state, and a high level of trust among service members. Its integral elements include readiness to operate under conditions of constant risk, prolonged periods away from family, a rigid organisational structure, and the systematic formation of a professional identity.

Another specific feature of military service is that it gradually alters an individual's system of priorities. Constant exposure to environments where matters of life and death are decided daily shapes a different attitude towards mundane problems, material goods, and ordinary life difficulties. What may hold fundamental importance for a civilian is often perceived by veterans as secondary or insignificant. Simultaneously, operating for years under conditions of strict subordination, defined rules of conduct, and unconditional discipline significantly influences the subsequent perception of other social institutions.

This is precisely why returning to civilian life is frequently accompanied by a so-called cultural contrast. While the military environment is characterised by a clear chain of command, a distinct distribution of responsibility, and a unified value system, civilian society relies to a much greater extent on individual autonomy, freedom of choice, pluralism of views, and less formalised interaction mechanisms. Consequently, many veterans perceive the civilian environment as insufficiently organised, overly focused on personal interests, material values, or the resolution of minor domestic matters.

A distinct manifestation of this cultural contrast is the absence of the rigid hierarchy customary in military service. In most civilian organisations, managerial decisions are made in a less formalised manner, and employee relationships are built on partnership principles. For many veterans who have spent an extended period within a system of strict subordination, such work organisation may be perceived as insufficiently structured or even chaotic. The lack of clear procedures, established interaction rules, and a single decision-making centre sometimes engenders a sense of uncertainty and complicates professional adaptation.

Compounding this is another psychological factor increasingly highlighted in recent research–the sense of lost time. Upon returning to civilian life, certain veterans realise that during the war years, their peers continued pursuing education, advancing their professional careers, accumulating material resources, and building social networks. In the Ukrainian context, such feelings may be intensified by public debates surrounding specific categories of individuals who received deferments or were reserved from mobilisation. Regardless of the legal validity of such decisions, their subjective perception by veterans is frequently linked to a sense of social injustice and their own professional lag.

Previous studies also draw attention to significant differences between the military and civilian spheres regarding the pace of work, professional communication styles, work organisation, and the degree of personal identification with one's profession. Collectively, these factors form a phenomenon described in foreign literature as a "culture clash". It extends far beyond professional adaptation, as it is accompanied by psychological discomfort, the need to redefine one's role, and a gradual restructuring of one's value system. This is further illustrated by the observation that many veterans considered themselves unqualified for employment in the civilian sector. These findings suggest that professions occupying an

[17] *Ibid*.

intermediate position between military and civilian domains may facilitate reintegration more effectively than conventional civilian employment.

In our view, this specific aspect opens up an opportunity to rethink approaches to veterans' professional reintegration. If a significant portion of difficulties stems from a sharp transition between two fundamentally different organisational cultures, it is appropriate to seek professional activities that combine characteristics of both environments. Service in the National Police of Ukraine represents one such domain. Police work, on the one hand, retains discipline, official subordination, teamwork, clear procedures, and an orientation towards public duty; on the other hand, it requires daily communication with the population, adherence to the principles of the rule of law, proportionality, and service-oriented interaction with the community. Therefore, police service can be viewed not merely as a new profession, but as a transitional institutional space that substantially softens the cultural gap between the military and civilian spheres. Rather than representing a complete occupational change, police service provides an institutional bridge between military and civilian professional cultures.

1.2. The Problem of Identity Loss

One of the deepest problems of reintegration is the transformation of a veteran's professional and personal identity. The conclusion of military service signifies not only a change of workplace, but also the loss of a social role that for a long time defined one's lifestyle, value system, social circle, and sense of public purpose. Consequently, many veterans undergo a complex process of detachment from their military identity and experience nostalgia for the cohesion of the military collective, mutual support, and a clearly defined mission of service to the state.

According to findings from international studies, the loss of official status, authority, and the accustomed social environment is sometimes accompanied by feelings of confusion, uselessness, or a loss of life direction. Certain veterans report that outside the military context, it is difficult for them to comprehend their own social role and professional prospects.

Simultaneously, existing research highlights another trend. A portion of veterans deliberately avoids self-identifying as veterans due to prevalent societal stereotypes[18] that link this status exclusively with physical injuries, post-traumatic stress disorder, or other psychological issues. As a result, veteran status is often perceived not as evidence of professional experience and service to the state, but as a potential source of stigmatisation.

The existential identity crisis of "who am I?" is exacerbated by the fact that veterans have already undergone an acute transition from civilian to military life. In Ukraine, this first transition often occurred not entirely through the free exercise of will, but as a fulfillment of the constitutional duty to defend the Motherland.

In our opinion, these findings require a certain reinterpretation within Ukrainian conditions. Whereas for most countries whose experience is analysed in foreign literature, the transition from a multi-year professional military career to civilian life is typical, a significant proportion of Ukrainian service members had an established civilian profession, work experience, and professional identity prior to mobilisation. Therefore, following demobilisation, the issue is not so much the formation of an entirely new civilian identity as

[18] Tillberg L.V., Truusa T.T., Tillberg P. *Op. cit.*

the integration of three components of personal experience: pre-war professional role, military experience, and future professional activity.

For this reason, it is more appropriate to speak not of identity loss, but of its sequential transformation. In this context, service in the National Police of Ukraine offers substantial advantages, as it allows for the preservation of the core components of military professional culture–discipline, public service, teamwork, readiness to act under risk, and accountability to the state–while gradually fostering a new police professional identity. Professional retraining acts precisely as a mechanism for such controlled transformation, ensuring the continuity of service values and minimising the psychological losses associated with changing professional roles. Beyond developing professional competencies, police education also performs an important symbolic function by legitimising veterans' transition into a new public-service identity. Professional retraining therefore functions as a mechanism of identity transformation rather than merely a process of knowledge acquisition.

1.3. Three Key Challenges of the Transition Period: Stereotypes, Transfer of Competencies, and the Support System

One of the most widespread obstacles to successful veteran reintegration is the system of mutual social stereotypes formed between the military and civilian society. Foreign research (Grimell, 2020) indicates that employers frequently demonstrate biased attitudes towards former service members, associating their experience with increased conflictuality, psychological instability, or difficulties adapting to a civilian workforce. Such stereotypes may manifest in discriminatory hiring practices and instil a sense of social rejection among veterans.

No less important is another aspect of this issue–the discrepancy between employers' assessments of veterans' competencies and the veterans' own professional self-awareness. Researchers have established that employers often underestimate service members' "soft skills" and doubt the feasibility of effectively utilizing military experience within civilian organisations. Consequently, competencies developed during service frequently remain undervalued, even when they directly align with the demands of the modern labour market.

At the same time, prejudice exists among veterans as well. Studies show that after completing service, certain military personnel harbour distrust towards the civilian environment, perceiving civilians as incapable of fully understanding their experience. Literature describes cases where veterans characterised civilians as overly naive, insufficiently disciplined, self-centred, or inclined to superficial assessments of military service. Such mutual distrust complicates social interaction and prolongs the adaptation process[19].

Another manifestation of military professional culture is the persistent belief that seeking psychological or social assistance signifies weakness. This perception, which researchers link to the traditional model of military masculinity, often results in veterans seeking necessary support late. The situation is further complicated by the negative experiences of certain veterans when interacting with state institutions, reinforcing distrust towards existing support mechanisms[20].

[19] Sachdev S., Dixit S. *Op. cit*.
[20] *Ibid*.

Alongside stereotypes, the transfer of professional competencies remains a key challenge of reintegration. Many veterans seek a sphere of activity that allows them to maintain the team-oriented nature of work, a sense of professional brotherhood, a public mission, and the opportunity to utilise acquired military experience. As noted by Grimell, and Van den Berg (2020), professions with an organisational culture close to military service significantly facilitate professional transition and reduce the risk of identity loss[21].

In our view, service in the National Police of Ukraine is of particular interest from this standpoint. It allows veterans not only to continue public service to the state, but also to apply a substantial portion of their already established professional qualities–discipline, responsibility, readiness to act in high-risk environments, teamwork, and self-control. Thus, professional retraining for policing can be viewed not as a radical career shift, but as a logical continuation of a professional trajectory that substantially softens the cultural gap between the military and civilian spheres.

To substantiate this conclusion, it is helpful to turn to the recent study by Tillberg, Truusa, & Tillberg (2026)[22]. Swedish researchers, drawing on reflective practitioner theory, view veterans' career transitions as reflective processes involving navigation through uncertain professional territories. The authors consider veterans' professional transition not as a one-time job change, but as an extended reflective process of rethinking one's experience and professional competencies within a new organisational environment. In their view, the primary issue is not a lack of necessary competencies among veterans, but the difficulty of recognising, reinterpreting, and applying them within a different professional context. This is particularly relevant to transitions between domains that differ significantly in organisational culture, management structure, and professional interaction models[23].

In this context, Schön's concept of the "swampy lowlands of practice" acquires special relevance. In contrast to the technical rationality model, which assumes the mechanical application of scientific knowledge to standard situations, a reflective practitioner is capable of operating under conditions of uncertainty, making decisions without ready-made algorithms, and using personal professional experience as a source of practical judgment. It is precisely this ability to act effectively in complex, dynamic, and ambiguous situations that characterises a significant portion of service members, while simultaneously constituting one of the key competencies of a modern policemen.

Simultaneously, numerous studies demonstrate that veterans already possess a broad range of competencies highly valued by civilian employers. These include communication skills, adaptability, teamwork capacity, discipline, responsibility, reliability, emotional resilience, and effective performance under elevated stress[24]. These qualities are traditionally regarded as the foundation of professional efficacy in public safety, further reinforcing the prospects of veterans' professional reintegration into police bodies.

However, the main problem remains not the absence of these competencies, but the inability to present and translate them adequately to a civilian employer. As noted by Binks and Cambridge, as well as Morris and Hanna, many veterans find it difficult to explain how their military experience aligns with the requirements of a specific civilian profession. The

[21] Grimell J., Van den Berg M. Advancing an understanding of the body amid transition from a military life //Culture & Psychology. – 2020. – Т. 26. – №. 2. – С. 187-210.

[22] Tillberg L.V., Truusa T.T., Tillberg P. *Op. cit*.

[23] *Ibid.*

[24] *Ibid.*

consequence is often underemployment, placement in positions below their qualification level, or a loss of professional potential[25].

Unlike many civilian occupations, policing requires comparatively little reinterpretation of veterans' existing competencies because many operational, organisational, and ethical foundations remain compatible. Therefore, professional retraining can function as a "translator of competencies", transforming military experience into a system of knowledge, skills, and professional conduct models comprehensible to the policing profession.

1.4. Reconnecting with Family, Friends, and Civilian Colleagues

Another vital direction of reintegration is the gradual restoration of social connections following the completion of military service. According to international studies, upon returning from combat zones, many veterans become more reserved in communication, avoid discussing past experiences, distance themselves from loved ones, or encounter difficulties returning to customary family roles[26]. Such alienation is explained not only by the psychological consequences of war, but also by the awareness that the civilian environment is often unable to fully understand the combat experience endured.

In this regard, the activity of veteran communities and peer-support programmes assumes special importance. Scholars note that many veterans describe their combat experience as a "black box", the contents of which can truly be understood only by individuals who have personally undergone similar trials. Consequently, communicating with other veterans often becomes an important psychological resource that facilitates the return to peaceful life[27].

At the same time, in our opinion, long-term reintegration cannot be limited solely to the veteran environment. If a veteran's professional and social life continues to concentrate exclusively within the community of former service members, this may slow down their integration into broader society. Therefore, professional activity in the National Police of Ukraine offers an additional advantage: it combines the preservation of veteran peer support with constant interaction with the civilian population, local government bodies, educational institutions, non-governmental organisations, and other institutions. Daily interaction with citizens transforms reintegration from an episodic intervention into a continuous social process. All these formats of professional activity create natural conditions for the gradual restoration of a veteran's social capital and their successful integration into civilian society.

2. Approaches to Addressing Reintegration Challenges Among Veterans

The application of foreign veteran reintegration concepts in Ukraine must be undertaken with certain caveats, as international reintegration models are typically oriented towards a smaller scale of military personnel returning to civilian life, with such returns occurring gradually over established timelines. In contrast, the scale of mobilization and future demobilization in Ukraine is so vast that all social institutions must adapt and prepare for it. Furthermore, amid the active phase of the war–an existential struggle for survival–it is impossible to schedule concrete timelines. The situation is further complicated by the necessity of economic recovery and the restoration of specific political institutions, including political elections, under post-war reconstruction conditions.

[25] *Ibid.*
[26] Sachdev S., Dixit S. *Op. cit*.
[27] Tillberg L.V., Truusa T.T., Tillberg P. *Op. cit*.

In effect, foreign models deal with the formation of a new civilian identity, whereas the Ukrainian situation involves the restoration of a pre-existing civilian role. Under Ukrainian conditions, the scale of return must be such that the institutions themselves–employers, universities, public authorities, the police, the healthcare system, and others–will also have to adapt. Consequently, reintegration in Ukraine assumes a two-way character: adaptation is required not only from the individual, but also from the social environment. Taking this into account, we highlight both international and our own conclusions that reflect the Ukrainian context.

2.1. Addressing the Challenge of Military Institutionalisation and the Contrast with Civilian Life and Service

We share the conclusions of international researchers regarding the significance of military institutionalisation, the transformation of professional identity, and the cultural contrast between the military and civilian spheres. At the same time, we believe that under Ukrainian conditions, one of the most promising mechanisms for overcoming these challenges lies in the targeted professional reintegration of veterans into the bodies of the National Police of Ukraine. Education within higher education institutions with specific training conditions operating under the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, alongside professional police training, can facilitate a gradual rather than abrupt transition from a military model of professional activity to a policing one.

Such a transition is natural, as military and police service share a substantial array of professional characteristics. These include service discipline, execution of lawful orders, a high level of personal responsibility, readiness to operate in high-risk and uncertain environments, teamwork, a clear distribution of functions, operational planning, situational decision-making, continuous professional training and drills, psychological resilience, the ability to act under severe time constraints, the use of specialised tactics, adherence to professional ethics, the wearing of uniforms, service within a hierarchical organizational structure, and an awareness of a special mission of service to the state and society. For this reason, police work does not represent a fundamentally alien professional reality for veterans, but is rather perceived as a logical continuation of public service in another institutional form.

At the same time, the police profession differs significantly from the military in terms of its functional purpose and system of professional values. While a service member's activity is primarily oriented towards neutralising external threats, police service is grounded in the principles of the rule of law, legality, the priority of human rights and freedoms, proportionality in the use of force, service orientation, community partnership, effective communication, conflict de-escalation, mediation, non-discrimination, tolerance, openness, public accountability, and the exercise of discretionary decision-making tailored to specific real-life situations. The cultivation of these specific competencies must constitute the core of veterans' professional retraining.

In effect, professional police education fulfils not only an educational function, but also a resocialisation one. It creates the conditions for a gradual re-evaluation of one's professional role, the translation of military experience into policing competencies, and the internalisation of a new professional culture without dismantling the qualities developed during military service.

In this context, service in the National Police of Ukraine can be viewed not merely as a direction for veteran employment, but as a transitional professional institution between the

military and civilian spheres. Unlike most civilian professions, it simultaneously preserves an organizational culture that is comprehensible to the veteran while facilitating the gradual acquisition of democratic policing standards.

Importantly, adaptation occurs not only on the part of the veteran. Police teams–particularly given the extensive participation of National Police officers in repelling armed aggression–understand the nature of military experience much better than most civilian organisations. Furthermore, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the National Police of Ukraine have already initiated a systemic veteran support policy, which encompasses the development of appropriate institutional infrastructure, psychological support, mentorship, and the creation of favourable service conditions following demobilisation.

In our view, professional police education serves as the key element of this model. It establishes a safe educational environment within which veterans can gradually transform military behavioural patterns into professional policing competencies, master modern standards of law enforcement, practice algorithms for the lawful exercise of police powers, and form a new professional identity. As a result, all parties benefit: the veteran gains a clear trajectory for professional self-realisation, the police gain motivated and disciplined specialists with unique practical experience, and society receives additional guarantees for the safe and effective reintegration of Ukraine's defenders into peaceful life.

2.2. Transfer of Competencies as a Challenge to the Reintegration of Service Members

Western authors emphasize that veterans often struggle to demonstrate their skills to civilian employers. The police force, as an employer, substantially resolves this issue. Many competencies required of an effective police officer are already well-developed in veterans: discipline, stress resilience, teamwork, tactical thinking, and decision-making. Professional training is called upon not to create these qualities from scratch, but rather to convert them into policing competencies. It is worth noting that higher education institutions within the system of the Ministry of Internal Affairs have long implemented a competence-based approach to professional police training.

The system of professional police education recognizes that the development of the National Police as a qualitatively new law enforcement institution, structured and operating according to European standards, is impossible without the targeted educational cultivation of a police officer's personality. In contemporary education, the primary objects of pedagogical impact are competencies–the ability of a person to successfully socialise, learn, and engage in professional activity, arising on the basis of a dynamic combination of knowledge, skills, practical abilities, ways of thinking, attitudes, values, and other personal qualities[28].

Psychological and pedagogical science requires us to add that this complex of knowledge, skills, abilities, values, beliefs, and attitudes is consciously recognized by the individual as their own capability to carry out a specific type of activity, particularly professional activity.

Under current conditions of the information society, there is a widespread understanding that an educational degree cannot be obtained once for a lifetime; instead, continuous

[28] Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004.

refinement of one's competencies is required. In this context, the Council of Europe develops and implements the concept of key competences for lifelong learning[29]. It is no coincidence that the aforementioned regulatory definition characterizes competence, in part, as an individual's ability to successfully engage in further learning.

It should be noted that police officers must develop cognitive abilities such as the skill to search for and make effective decisions under time constraints and incomplete information; the capacity to perform various tasks simultaneously and independently; readiness to act in extreme situations; accountability for decisions made; and the ability to retrieve, process, store, and transmit information, including through the use of modern technical equipment.

A police officer's cognitive competencies are required in numerous professional scenarios, particularly during operational and search activities, preventive and coercive police measures, investigative actions, and the maintenance of public order. In carrying out these tasks, an officer must efficiently and promptly execute cognitive (search, investigative, exploratory) activity; organize communication with offenders, victims, suspects, witnesses, partners, dispatchers, and management; and mobilize their own motivational, volitional, and intellectual qualities to take optimal measures within police powers under conditions of time and information deficits, as well as mental and physical stress.

Psychological and pedagogical science in the post-Soviet space refers to this comprehensive capacity for effective cognitive activity as cognitive autonomy, whereas Western scholars in this context examine cognitive and informational competencies and abilities. We highlight those that are particularly relevant for police officers:

– conscious and targeted control of attention;

– capacity for effective perception and rational control over not only the focus of attention, but also peripheral vision and listening;

– substantial working (short-term) memory capacity and speed of recalling professional visual and verbal information from long-term memory (in particular, operational alerts and wanted bulletins);

– ability to switch between "diffuse" and "focused" modes of thinking;

– ability to establish and effectively maintain professionally oriented communication, including with "challenging" individuals, in a foreign language, and under extreme or non-standard conditions;

– critical thinking;

– media literacy and information culture;

– competence to engage in further self-education, among others.

It must be specifically emphasized that professional police activity takes place in situations of information uncertainty, time pressure, and psycho-emotional stress. Accordingly, police officers' cognitive independence should be defined as a complex, professionally oriented cognitive competence grounded in cognitive interests, cognitive initiative, and cognitive activity. It integrates cognitive motivation, a volitional drive towards knowledge, and a complex of knowledge, skills, abilities, and capacities, thereby ensuring effective, independent cognitive activity in professional situations characterized by

[29] European Parliament and Council of the European Union. (2006). Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC). *Official Journal of the European Union*, L 394, 30.12.2006, pp. 10–18.

information uncertainty, time constraints, and psychophysical strain, while also serving as the foundation for further professional self-development.

Thus, we can state that key cognitive competencies and cognitive independence are not only a prerequisite for the effective execution of professional police activities, but also the bedrock for officers' further professional development. These gains added urgency within the limited timeframe allotted for veteran retraining, where a vital objective is the formation of law enforcement officers' self-educational competence.

Ultimately, police education does not merely impart knowledge–it shapes a new professional culture. Specifically, this occurs through case studies, situational modelling, role-playing games, group work, scenario-based tasks, and police quests. It is for this reason that the educational process serves as a mechanism of cultural resocialization.

2.3. Training Workshops as Educational Technologies Suitable for the Professional Retraining of Veterans

As previously noted, an essential tool in this context is training workshops, particularly those focused on policing communication. They can be regarded as a prerequisite for human rights compliance, as the effective communication skills developed during these sessions enable conflict de-escalation and the execution of police powers without the use of force[30].

It is worth noting that among all pedagogical methods, training is specifically oriented towards the formation of skills, techniques, and their complexes in the form of competencies. Furthermore, it is advisable to conduct training through business and role-playing games, as well as the scenario-based modelling and simulation of situational tasks reflecting future professional activity[31].

Training workshops aim to address several of the aforementioned challenges in veteran reintegration: the transformation of professional identity; the cultivation of a new professional culture; the development of soft skills; and the reduction of the cultural contrast between military and police service.

Training represents the most suitable form of adult education, as it enables participants to actively re-evaluate their own professional experience, exchange insights between veterans and active police officers, model new behavioural patterns, and receive safe feedback. Crucially, training does not reject a veteran's military background; rather, it integrates this experience into a new professional role.

As an illustrative example, we may consider policing communication training. The most common police measure is consistently the questioning of individuals. Quite frequently, police questioning occurs within an unfriendly or adversarial communication environment. Police practice and science have developed specific tactics for conducting questioning and interrogations. Even when officers possess theoretical knowledge regarding the necessity of establishing cooperation and specific techniques to achieve it, they require practical

[30] Валєєв Р.Г. Тренінг поліцейської комунікації як передумова дотримання прав людини. *Права людини та юридична практика їх захисту: основні напрями їх взаємовпливу та підвищення ефективності в умовах глобалізованого суспільства, присвячена проголошенню загальної декларації прав людини: матер. Міжнар. науково-практ. конфер. (Дніпро, 9 грудня 2019 р.)*; укладач канд. юрид. наук, доцент Л.М. Сердюк, – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. – 238 с. – С. 83-87.

[31] Валєєв Р. Г. Використання дидактичних прийомів e-Learning для розвитку пізнавальної самостійності суб'єктів навчання. *Постметодика*. 2010. № 4 (95). С. 7-14.

experience. Considering this, we deem it necessary to form and train the following communication skills:

– identifying the interlocutor's position through verbal and non-verbal cues;
– identifying the interlocutor's attitude through verbal and non-verbal cues;
– verbally and non-verbally defining (and/or neutralising) one's own position;
– verbally and non-verbally defining (and/or neutralising) one's own attitude;
– expressing empathy and understanding;
– inviting cooperation and/or soliciting an admission of guilt;
– listening to and adjusting the flow of the narrative;
– detecting verbal and non-verbal signs of deception and subterfuge;
– precisely employing legal terminology alongside its simplified explanatory interpretation;
– logically analysing retrieved information and identifying contradictions;
– formulating clear questions;
– employing diverse questioning tactics.

In points 1–4, in using the terms "position" and "attitude", we rely on Timothy Leary's interpersonal diagnosis framework–specifically the positions of dominance versus submission, and the attitudes of aggressiveness/hostility versus friendliness/cooperation[32].

With this in mind, we have adapted for Ukrainian police training a business game technology developed by M. Bruijnes et al. utilizing actors and an instructor acting as a "meta-agent". The instructor observes the simulated communication of the police officer and directs the actor along a specific branch of the scenario depending on the officer's behaviour[33].

The technology of the business game we developed involves using distinct branching scenarios with detective plots, alongside detailed briefing for the actors so that they select a specific scenario branch depending on the police officer's communication choices. For instance, they begin cooperating when the officer successfully displays empathy, understanding, identifies inconsistencies in testimony, or selects rational arguments. After the actor changes tactics or upon conclusion of the scenario, the instructor facilitates a reflection session for the officer (and the audience) addressing the following questions: what tactic did the suspect adopt initially; what position did they assume; did they define their attitude towards the interaction; did they alter their position, attitude, or tactic during the session; what influenced this shift; and which specific verbal and non-verbal cues indicated the selection, neutralisation, or change of position, attitude, or tactic.

To add complexity and variety to the business game, supplementary cards have been developed, the contents of which are known only to those playing the role of the suspect. These cards force a change in initial tactics or, conversely, dictate maintaining a tactic for a specified period despite correct actions by the officer. Separate task cards have also been designed for the officer, requiring them to neutralise or adapt their own positions, attitudes, and tactics depending on specific conditions or time constraints. Accordingly, in this case, the instructor organizes audience reflection on questions similar to those outlined above.

---

[32] Leary, T. (1957). *Interpersonal diagnosis of personality: A functional theory and methodology for personality evaluation*. Ronald Press.

[33] Bruijnes M, Kolkmeier J., Akker R., Linssen J., Theune M., Heylen D. Keeping up stories: design considerations for a police interview training game. *Proceedings of the Social Believability in Games Workshop (SBG2013).* Centre for Telematics and Information Technology (CTIT), 2013. – C. 14-28.

Group reflection, the use of supplementary cards, gamification elements (detective plots, unveiling new circumstances, introduction of new characters), and the simulation of professional activity (examining simulated operational and procedural documents) stimulate learners' positive motivation. Therefore, we consider it appropriate to employ these technologies in the professional reintegration of military personnel within the context of training future police officers to develop communication skills under conditions of hostile contact.

2.4. Scenarios to identify verbal and nonverbal signs of deception

An important aspect of developing communicative competencies is also preparing officers to identify verbal and non-verbal signs of deception during police interactions. This involves didactic techniques such as examining graphic materials and video recordings illustrating verbal and non-verbal indicators of lying; explaining the psychological and physiological factors underlying signs of deception; analyzing video clips containing verbal indicators of lying; identifying signs of deception across various photographs and video recordings; and utilizing situational scenario techniques[34].

Furthermore, at Dnipro State University of Internal Affairs, a blitz business game has been implemented, wherein actors initially receive roles (either ordinary supermarket visitors or terrorists) and subsequently perform specific actions in a virtual environment. In the second, central stage, learners interview these actors, attempting to determine what they actually "did" (whether they truly visited the supermarket or transported and planted an explosive device). In this setup, the actors do not simulate truthful or deceptive answers, but rather state actual truth or distort it. We adapted this didactic method from the work of Dando and Bull[35].

For this purpose, taking into account requirements for electronic educational resources, we created a simple role-playing game using MS PowerPoint software. On the eve of the quest, actors randomly receive role assignments of one of two types: "a day in the life of a civilian" or "a day in the life of a terrorist". A "civilian" must complete specific tasks during their "day"–for example, a retail vendor receives instructions from a point-of-sale owner, moves to the central city square to trade, selects required goods, loads them, orders a vehicle, transports, and unloads the merchandise. Conversely, actors assigned the "terrorist" role locate missing components for an explosive device the day before the blast, manufacture it, conduct reconnaissance at the central city square, and plant the device; however, during questioning during the quest, such an actor also attempts to play the role of a "civilian".

The task for the learners is to question all actors "found near the explosive device" and attempt to identify real verbal and non-verbal signs of deception on their part, ultimately identifying the "terrorist". This type of quest offers higher replayability compared to the first type. It is advisable to introduce a high reward for successful task completion to artificially

---

[34] Валєєв Р.Г. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, як складова соціального розвитку держави. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 1 груд. 2023 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека»; Консультат. місія Європейського Союзу. – Вінниця : ХНУВС, 2023. – 174 с. С. 128 – 130.

[35] Dando C. J., Bull R. Maximising opportunities to detect verbal deception: Training police officers to interview tactically. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling.* 2011. Т. 8. № 2. С. 189-202.

"raise the stakes", thereby further stimulating the emotional-motivational sphere to provoke subconscious verbal and non-verbal signs of deception (in the "terrorist") and to foster emotional self-control (among the learners conducting the "questioning"). Therefore, for sessions involving veterans, it is appropriate to engage cadets as actors, as they can be more easily motivated within this context.

It is also recommended to conduct the preliminary stage of the quest ("a day in the life") one day prior. In this case, memories of the tasks performed by the actors migrate from working memory to long-term memory.

2.6. Police Quests as a Variety of Professionally Oriented Quests

It should be noted that in the educational process of higher education institutions with specific training conditions operating within the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, police quest technology is widely applied alongside training workshops. We have analysed the theory and practice of implementing police and other professionally oriented quests and can identify the following specific characteristics:

– the objective of such a quest is the development of practical work skills;

– the content lies in simulating and modelling future professional activity, resolving both routine and extreme operational situations;

– the structure of the quest involves several sequential stages/phases/stations (where the condition for progressing to the next stage is "resolving the preceding task");

– diverse forms of support for participants are introduced: including preliminary briefings, video instructions, assistance from instructors, trainers, tutors (when applying distance learning technologies), and mentors (individuals who have previously successfully completed this or a similar quest);

– stimulation of a high level of educational-cognitive motivation: achieved through scenario-based methods, problem-based approaches, gamification techniques, role-playing and business games, team-building methods, and establishing effective communication among participants;

– debriefing and organizing participant reflection.

Additional features of the quest frequently include:

– dividing participants into teams or organizing competition;

– distribution of roles (both preliminary and situational upon receiving the task);

– the interdisciplinary nature of quest tasks;

– the non-linear nature of quest stages (tasks);

– utilization of the Internet to provide tasks, instructions, clues, solve problems, and choose quest trajectories.

Dnipro State University of Internal Affairs has developed corresponding regulations, and the police quest is utilized "during practical and/or elective classes, during the professionally oriented business game 'Line-102', the defense of results for all types of practical training (introductory, educational, internship), and the assessment of higher education learners".

A fundamental aspect of the police quest is its orientation toward generating high motivation to solve it, even under demanding learning conditions. To achieve this, the quest is built upon scenarios of future professional activity, utilizing gamification elements such as detective plots, as well as organizing competition between teams for the fastest and most complete resolution.

Considering this, we have developed quests that feature a short execution timeframe and rely on distance learning technologies, enabling the quests to be continued during self-study following the conclusion of the class. Furthermore, a fundamental aspect is the focus on building high motivation to complete the quest. To this end, the quest is grounded in future professional scenarios, incorporating gamification elements such as a detective plot and structured competition between teams.

Thus, quests allow veterans during their studies to: make decisions; work in teams; act under conditions of uncertainty; observe the consequences of their choices; and synthesize legal, tactical, and communicative competencies. Perhaps most importantly, they closely mirror real-world police service within a safe, controlled training environment.

2.7. The Potential of Distance Learning Technologies in the Veteran Reintegration Process

In the context of service member reintegration, distance learning ensures convenience, the opportunity to study at one's own pace regardless of location, and the cultivation of continuous lifelong learning. It allows for the commencement of retraining prior to demobilisation, enabling the combination of medical treatment, rehabilitation, employment, and family care.

Distance courses within the system of institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are created using the MIA "Osvita" system. This system is actively developing, continuously refining its pedagogical, technological, and administrative components. At its core, it is based on the MOODLE LMS, a conceptually structured system built upon the principles of "social constructionism".

These principles incorporate the developments of andragogy (adult education) and are ideally suited for facilitating the professional reintegration of veterans. Regarding education, they are formulated as follows:

– In a genuine learning environment, we are all simultaneously potential teachers and learners.
– We learn better when we create or explain something for others.
– We can learn a great deal by observing the activities of others.
– Understanding other people enables us to transform ourselves.
– We learn particularly well when the learning environment is flexible and adapts to our needs[36].

Thus, the concept of distance education in MOODLE fully aligns with contemporary pedagogical paradigms of learner-centred and action-oriented learning, aimed at overcoming the familiar alienation between instructors and students in distance education.

Furthermore, under martial law, electronic educational resources contribute to the establishment of a safer and more effective learning environment. This is achieved through their flexibility, lack of rigid physical classroom requirements, and ability to organize individual or collaborative independent work for learners without the direct participation of an instructor. Examples of resources suitable for this purpose include the aforementioned interactive police web quests, procedural document drafting simulators, and specific elements of business games, role-playing exercises, and training workshops.

[36] MOODLE: Five key principles [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://docs.moodle.org/19/en/five_key_principles. Retrieved: 27.07.2026

What, then, are the advantages of interactive modes, interactive session formats, interactive pedagogical techniques, and learning tools? First, there is an increase in learning motivation–specifically, situational motivation. They are capable of capturing attention and stimulating at least situational motivation through specific methods and techniques, including simulation (of communication, reality, or future professional scenarios), gamification, storytelling, visual brightness, novelty, and modelling.

Such training aids also include the following. Video lessons with embedded questions, where the subsequent progression of the lesson depends on the chosen answer options. Virtual dialogue simulators that model typical professional scenarios (e.g., responding to a victim's report, questioning a citizen, or verifying documents). Photographs of the surrounding environment, the "interlocutor", and audio or text messages are integrated into such a simulator. Depending on the actions and communication choices selected by the student (cadet), the scenario unfolds along different branches–for example, leading to conflict escalation or de-escalation.

Interactive test tasks with graphic objects suitable for positioning (dragging and dropping) within a conditional virtual space (e.g., placing figures of police officers, vehicles, cover, or barriers on a tactical diagram). A fully fledged virtual learning environment[37] that provides opportunities for virtual communication among various participants in the educational process and the joint execution of specific tasks, including project-based assignments.

The second advantage is the natural integration of interactivity with multimedia. These interactive tools organically broaden the modality of learning content presentation, delivering it not only as text, but also through graphical imagery, audio messages, and video materials[38]. This is particularly important for assessment events in practice-oriented disciplines, such as when a cadet must remotely demonstrate skills in tactical movement and positioning–a task impossible to evaluate using text-based questions and answers alone.

We would like to mention separately Simulators for Drafting Procedural Document. In the context of veterans' professional training, such simulators should be viewed not merely as instruction in the bureaucratic aspects of police work, but as the internalisation of a legal mindset. At the core of this mindset lies decision-making and its legal justification. The process of drafting procedural documents fosters: argumentation; evidence-based reasoning; adherence to the principles of legality and proportionality; and individualisation of decisions alongside the exercise of discretionary powers. Once again, this activity is conducted in a safe environment, where an interactive simulator provides immediate feedback without the fear of error.

Certain interactive simulators for drafting procedural documents–specifically, administrative offense reports–have proven to be effective electronic educational resources in practice. For instance, based on the outcomes of solving a police web quest, cadets receive

---

[37] Валєєв Р.Г. Конструювання віртуального освітнього середовища при підготовці майбутніх поліцейських у ВНЗ. *Всеукраїнська наук.-практ. конф. «Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016»: Зб. тез доповідей. – Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ».* – С. 157-159

[38] Валєєв Р.Г. Формування пізнавальної самостійності курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України засобами інформаційних технологій : дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Валєєв Руслан Гельманович. Луганськ : ЛНУ, 2013. 362 с.

template documents of an "offender" and must draft an offense report regarding them by systematically identifying the correct options for almost every element of the report.

It is deemed expedient to embed typical errors committed by police officers during the documentation of offenses into these simulators. For instance, on the screen shown in Fig. 3, a non-standard name for the offender appears, which in practice frequently leads to the writing of a typical analogue of the name and the subsequent spoiling of the document form.

So, interactive distance learning technologies support the individualisation of learning. The virtual educational environment created–specifically, a distance learning course–can be configured to adapt to each individual user, their level of educational ambition, preferences, and cognitive learning style.

CONCLUSIONS

Ukraine's defenders, who risk their lives daily, require systemic support from the state and society. At the same time, international experience in veteran reintegration points to substantial challenges in this domain. In Ukraine, the situation is further complicated by the ongoing war, large-scale mobilisation, and the critical need for economic recovery. The majority of foreign concepts have been formulated based on data from voluntary professional militaries, rendering them only partially applicable to Ukrainian realities. Nevertheless, findings from international literature regarding military institutionalisation, the cultural contrast with civilian life, identity transformation, and transition period difficulties remain highly relevant to the Ukrainian context.

The Ukrainian environment possesses significant specificities: the majority of those mobilised already had established civilian professions and work experience prior to the war. Consequently, reintegration in Ukraine consists not so much in forming an entirely new civilian identity as in restoring or transforming an interrupted professional activity while accounting for acquired military experience.

To soften the cultural gap between the military and civilian spheres, it is advisable to select professional activities that combine characteristics of both environments. One such transitional institutional space is the National Police of Ukraine. It allows for the preservation of a service culture understandable to veterans–characterised by discipline, teamwork, and public service–while simultaneously ensuring continuous interaction with civilian society, thereby preventing isolation exclusively within the veteran community. At the initial stage, higher education institutions within the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine serve as the primary environment for this adaptation.

Police education fulfils the function of controlled resocialisation: it ensures not only the acquisition of knowledge, but also the transformation of professional identity and the re-evaluation of combat experience. Many qualities essential for a police officer are already well-developed in veterans. The objective of professional training is to facilitate their transfer into policing competencies, at the core of which lies cognitive autonomy.

Blended learning represents the optimal format for organizing educational and professional reintegration, as distance learning technologies enable the combination of education with medical treatment, rehabilitation, and family responsibilities. Among educational technologies, the most effective include training workshops, police quests, case studies, scenario-based situational tasks, and simulation tools.

Overall, preparing veterans for service in the National Police of Ukraine serves as a comprehensive tool for addressing several strategic objectives: the effective reintegration of

defenders, the qualitative renewal of law enforcement personnel capacity, the strengthening of public trust in the police, and the reduction of the social distance between military personnel and civilians.

SUMMARY

This chapter is dedicated to substantiating the concept of veterans' professional reintegration through their retraining for service in the National Police of Ukraine. Drawing upon contemporary international research, it analyses the key challenges involved in the transition from military to civilian activity: military institutionalisation, the transformation of professional identity, the cultural contrast between military and civilian service, difficulties in the transfer of professional competencies, the impact of social stereotypes, and the restoration of social ties.

It is demonstrated that under Ukrainian conditions, traditional reintegration models require re-evaluation in light of large-scale mobilisation and the significant proportion of veterans who possessed an established civilian professional identity prior to military service. Professional police education and retraining are proposed as an institutional mechanism for the controlled transformation of professional identity, the development and transfer of competencies, and the integration of veterans into the public safety domain.

To this end, the implementation of distance learning technologies, training workshops, the case study method, police quests, scenario-based learning, and simulation methods is substantiated.

References

1. Castro C.A. et al. Essential components for a successful military-to-civilian transition. *Military Veteran Reintegration.* Academic Press, 2019. С. 245-251. DOI: https://doi.org/10.1016/B978-0-12-815310-8.00010-8

2. Dando C. J., Bull R. Maximising opportunities to detect verbal deception: Training police officers to interview tactically. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling.* 2011. Т. 8. № 2. С. 189-202. DOI: https://doi.org/10.1002/jip.145

3. Dexter J.C. Human resources challenges of military to civilian employment transitions. *Career Development International. 2020. Т. 25. № 5.* С. 481-500. DOI: https://doi.org/10.1108/CDI-11-2019-0255

4. Elnitsky C. A., Fisher M. P., Blevins C. L. Military service member and veteran reintegration: A conceptual analysis, unified definition, and key domains. *Frontiers in psychology. 2017. Т. 8.* С. 369. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00369

5. European Parliament and Council of the European Union. (2006). Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning (2006/962/EC). *Official Journal of the European Union*, L 394, 30.12.2006, pp. 10–18.

6. Grimell J., Van den Berg M. Advancing an understanding of the body amid transition from a military life. *Culture & Psychology. 2020. Т. 26. № 2.* С. 187-210. DOI: https://doi.org/10.1177/1354067X19899062

7. Inshyn M. et al. Features of Service Members' Adaptation to Civilian Life: Legal Aspects. *International Journal of Criminology and Sociology. 2020. № 9.* С. 1252-1262. DOI: https://doi.org/10.6000/1929-4409.2020.09.144

8. Leary T. (1957). *Interpersonal diagnosis of personality: A functional theory and methodology for personality evaluation*. Ronald Press.

9. Bruijnes M, Kolkmeier J., Akker R., Linssen J., Theune M., Heylen D. Keeping up stories: design considerations for a police interview training game. *Proceedings of the Social Believability in Games Workshop (SBG2013).* Centre for Telematics and Information Technology (CTIT), 2013. – С. 14-28.

10. MOODLE: Five key principles URL: https://docs.moodle.org/19/en/five_key_principles.

11. Nestulia O. Reintegration of war veterans into peaceful life in Ukraine: current state and future challenges. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu" Kharkivskyi politekhnichnyi instytut"(ekonomichni nauky). 2025. T. 2.* С. 55-59. DOI: https://doi.org/10.20998/2519-4461.2025.2.55

12. Sachdev S., Dixit S. Military to civilian cultural transition experiences of retired military personnel: A systematic meta-synthesis. *Military Psychology. 2024. Т. 36. № 6.* С. 579-592. DOI: https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2268487

13. Shkoliar M. et al. Student veterans in Ukrainian higher education: Reintegration, psychosocial support, and international perspectives. *Mental Health: Global Challenges. 2025. Т. 8. № 1.* С. 92-101. DOI: https://doi.org/10.32437/mhgc.v8i1.215

14. Tillberg L.V., Truusa T.T., Tillberg P. The Skillful Veteran: Transforming Overseas Experience into Competence, from the Military to Civilian Working Life Domain. *Vocations and Learning. 2026. Т. 19. № 1.* С. 5-24. DOI: https://doi.org/10.1007/s12186-025-09365-2

15. Tohochynskyi, O., Valieiev, R., Arsentieva, O., Ivchuk, Y., Sidash, N., & Pekarchuk, V. Burnout Among Correctional Staff: Effects of Job Satisfaction. *Postmodern Openings*, 2020. Issue 11 (2Sup1), p. 161-181. DOI: https://doi.org/10.18662/po/11.2Sup1/185

16. Валєєв Р.Г., Герасимчук Ю.В. Стресори у роботі поліцейського: підходи західних науковців. *Вісн. Луганського держ. ун-тету внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. № 3 (87). С. 220-234. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.220-234

17. Валєєв Р.Г. Конструювання віртуального освітнього середовища при підготовці майбутніх поліцейських у ВНЗ. *Всеукраїнська наук.-практ. конф. «Національна поліція Донеччини: проблеми становлення та стратегія розвитку – 2016»: Зб. тез доповідей. – Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ».* – С. 157-159

18. Валєєв Р.Г. Використання дидактичних прийомів e-Learning для розвитку пізнавальної самостійності суб'єктів навчання. *Постметодика*. 2010. № 4 (95). С. 7-14.

19. Валєєв Р.Г. Поліцейська діяльність, орієнтована на громаду, як складова соціального розвитку держави. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 1 груд. 2023 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека»; Консультат. місія Європейського Союзу. – Вінниця : ХНУВС, 2023. – 174 с. С. 128–130.

20. Валєєв Р.Г. Роль поліції у забезпеченні безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2024 р.)*; у 2-х ч. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. Ч. І. 740 с. С. 400–403.

21. Валєєв Р.Г. Тренінг поліцейської комунікації як передумова дотримання прав людини. *Права людини та юридична практика їх захисту: основні напрями їх взаємовпливу та підвищення ефективності в умовах глобалізованого суспільства, присвячена проголошенню загальної декларації прав людини: матер. Міжнар. науково-практ. конфер. (Дніпро, 9 грудня 2019 р.)*; укладач канд. юрид. наук, доцент Л.М. Сердюк, – Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. – 238 с. – С. 83-87.

22. Валєєв Р.Г. Формування пізнавальної самостійності курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України засобами інформаційних технологій : дис. на здобуття наук. ступеню канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія та методика професійної освіти / Валєєв Руслан Гельманович. Луганськ : ЛНУ, 2013. 362 с.

23. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст.2004.

24. Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р.

Information about the author:
Valieiev Ruslan Helmanovych,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Administrative Law and Process
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-6

PERSONALIZED STEPPED-CARE PSYCHOLOGICAL REHABILITATION FOR SERVICE MEMBERS AND VETERANS AFFECTED BY COMBAT-RELATED TRAUMA: INTEGRATING EVIDENCE-BASED INTERVENTIONS, MORAL INJURY-INFORMED CARE, AND DIGITAL SUPPORT INTO REINTEGRATION

Varina H. B., Falko N. M.

INTRODUCTION

In the context of the full-scale war in Ukraine, the psychological rehabilitation of service members and veterans has become a critical component of preserving human potential, national defence capacity, and societal resilience. Combat experience may combine repeated threats, injury, loss, sleep disruption, pain, guilt, shame, helplessness, or betrayal. After discharge or demobilization, these consequences intersect with the need to resume family and occupational roles. Rehabilitation should therefore be understood as a continuous, person-centered process aimed at restoring functioning, autonomy, relationships, and a meaningful future perspective. Throughout the chapter, evidence derived specifically from veteran samples is identified as such; recommendations refer to both active service members and veterans unless the context requires a narrower population.

The scale of potential need is unprecedented. As of 1 July 2025, more than 1.28 million people in Ukraine were officially recognized as combat veterans, and the Ministry of Veterans Affairs projected that the number of veterans could reach 5–6 million by the end of the war[1]. The 2026 RDNA5 emphasizes that veteran reintegration, together with refugee return and women's labor-force participation, will shape Ukraine's economic recovery[2]. These projections make continuity between clinical recovery and social reintegration a system-level requirement rather than an optional extension of treatment.

Combat-related distress does not automatically constitute a mental disorder. Many service members recover functioning, whereas cumulative exposure increases the likelihood of clinically significant conditions. The World Health Organization estimates that mental disorders affect approximately one in five people who have experienced war or armed conflict during the previous 10 years, while psychological distress is more common and may decline without becoming persistent[3]. In the WHO national household survey conducted in April 2025, more than 70% of respondents reported symptoms of anxiety, depression, or

[1] National Institute for Strategic Studies. Pilot Project "Veteran Care Space": Initial Implementation Results. 17 September 2025. URL: https://niss.gov.ua/en/news/niss-news/pilot-project-veteran-care-space-initial-implementation-results.

[2] World Bank. Ukraine – Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5): February 2022 – December 2025. Washington, D.C. : World Bank Group, 2026. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/099022026094036395.

[3] World Health Organization. Mental health in emergencies. 6 May 2025. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies.

severe stress during the preceding year, yet only one in five sought professional help[4]. These population-level findings should not be interpreted as prevalence estimates for service members, but they demonstrate a substantial treatment gap and reinforce the need for accessible, differentiated care.

The 2025 Portrait of a Veteran study further illustrates the multidimensional character of reintegration needs. Its veteran component comprised face-to-face interviews with 240 veterans conducted in December 2025. Among those interviewed, 28% identified psychological support as a current need; 85% regarded "psycho-emotional instability" as a likely challenge in civilian life, 79% identified the risk of alcohol or drug dependence, and 75% pointed to insufficient understanding by society[5]. Because the veteran sample was relatively modest, these percentages are descriptive findings from the surveyed group rather than national prevalence estimates. Nevertheless, they demonstrate that rehabilitation should address psychological symptoms alongside family functioning, substance-related risks, social understanding, employment, physical rehabilitation, and pain management.

Combat-related consequences are clinically and functionally heterogeneous. PTSD may coexist with depression, anxiety, sleep disturbance, grief, substance use, traumatic brain injury, chronic pain, family conflict, and occupational impairment. Moral injury may overlap with PTSD while focusing on guilt, shame, betrayal, loss of trust, and disrupted meaning. Trauma-focused psychotherapy is first-line treatment for PTSD, but intervention selection must also account for safety, comorbidity, functioning, readiness, and informed preferences[6].

Digital technologies can support secure telepsychotherapy, referral, navigation, psychoeducation, monitoring, and continuity, but they should not replace professional assessment or clinical responsibility. Resolution No. 1338 of the Cabinet of Ministers of Ukraine establishes three levels of psychological assistance for war veterans, members of their families, and other specified categories of persons[7]. During 2025, the Ministry of Veterans Affairs reported that the number of veterans and members of their families receiving psychological care through the state program increased from 669 in January to 1,109 in December, representing a 65.8% rise[8]. This expansion is important, but growth in service volume does not by itself demonstrate that care is sufficiently personalized, continuous, or matched to clinical and functional need.

This chapter substantiates a personalized, stratified, stepped-care, and adaptive model that integrates international evidence, Ukrainian regulation, moral injury-informed care, digital support, outcome monitoring, and reintegration within a coherent rehabilitation pathway.

---

[4] World Health Organization. Regional Office for Europe. Health needs assessment of the adult population in Ukraine: survey report: April 2025. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2025. 50 p.

[5] Портрет ветерана 2025 : звіт / Український ветеранський фонд Міністерства у справах ветеранів України, Соціологічна група «Рейтинг». Київ, 2025.

[6] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[7] Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 № 1338.

[8] Мінветеранів змінює систему психологічної підтримки ветеранів й ветеранок: за рік кількість отримувачів допомоги зросла на 65,8 % / Міністерство у справах ветеранів України. 2026.

1. Theoretical, Methodological, and Regulatory Foundations of Personalized Stepped-Care Psychological Rehabilitation for Service Members and Veterans

Psychological rehabilitation should be distinguished from related forms of assistance. Psychological support primarily preserves resources, reduces situational distress, provides psychoeducation, and prevents deterioration. Psychological care may include assessment, counseling, crisis intervention, structured psychological interventions, and psychotherapy. Psychotherapy has defined clinical targets and uses scientifically supported methods to treat mental disorders or persistent psychological difficulties. Rehabilitation integrates these measures into a broader process of restoring functioning, whereas reintegration refers to renewed participation in family, occupational, and community life.

This understanding corresponds to the functional paradigm of the International Classification of Functioning, Disability and Health[9]. Functioning emerges through interactions among body functions and structures, activities, participation, health conditions, and environmental factors. The same diagnosis therefore does not imply identical rehabilitation needs: service members with comparable post-traumatic symptoms may differ in autonomy, physical injury, comorbidity, family support, occupational prospects, personal resources, and readiness for treatment.

The biopsychosocial model translates this principle into clinical practice. Biological factors include injury, traumatic brain injury, chronic or phantom pain, sensory impairment, sleep disturbance, and medication effects. Psychological factors include post-traumatic, depressive, anxiety, cognitive, identity-related, and meaning-related changes. Social factors include military culture, unit relationships, family functioning, access to services, employment, community attitudes, and opportunities for participation. Because these domains interact, intervention focused on only one domain is often insufficient. Immediate suicide risk, psychosis, or medical instability requires safety and specialized care; stable mental status combined with impaired family or occupational functioning requires restoration of routines, skills, relationships, and participation.

Contemporary combat exposure is heterogeneous in duration, intensity, recurrence, and subjective meaning. It may involve direct threat, injury, shelling, losses, witnessing mass violence, responsibility for others, decisions under severe constraints, and events that conflict with fundamental moral beliefs. I. Frankova, V. Klochkov, M. Pyvovarenko, O. Hukovskyy, J. Zohar, and E. Vermetten[10] conceptualize resilience in prolonged warfare as a dynamic process operating at the individual, group, and unit levels. This perspective requires attention to service history, leadership, cohesion, support from fellow service members, and preservation of a meaningful military identity during recovery.

Clinical studies of Ukrainian service members demonstrate the need for such differentiation. In a medical-rehabilitation sample of 590 active-duty personnel with combat experience, P. Hyland and colleagues found high rates of ICD-11 PTSD or complex PTSD; because the sample was clinical, the result must not be generalized to all Ukrainian service

[9] World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health: ICF. Geneva : World Health Organization, 2001. 299 p.

[10] Frankova I., Klochkov V., Pyvovarenko M. et al. Psychological resilience in trench warfare: Leveraging mental health frameworks for Ukrainian soldiers. Neuroscience Applied. 2025. Vol. 4. Art. 105528. DOI: https://doi.org/10.1016/j.nsa.2025.105528.

members[11]. A retrospective study published in 2025 by O. Druz, O. Chaban, I. Frankova, and colleagues analyzed 9,109 military psychiatric inpatient admissions recorded between January 2014 and December 2018 and identified substantial diagnostic heterogeneity, including depressive, anxiety, adjustment-related, substance-related, somatoform, and other disorders[12].

Expected responses to extreme stress and clinically significant disorders must be distinguished. Heightened vigilance, irritability, sleep disruption, intrusive memories, impaired concentration, or temporary avoidance may decrease after safety, rest, support, and restoration of control. Persistence, escalation, marked impairment, or risk indicates the need for specialized assessment. The Ukrainian Unified Clinical Protocol[13] differentiates acute stress reaction, PTSD, and adjustment disorders and provides a clinical basis for referral and treatment.

Both over-pathologization of expected stress responses and their minimization under assumptions of military resilience are clinically and methodologically problematic. The first can intensify self-stigma and obscure resources; the second can delay recognition of severe conditions, substance-related problems, family dysfunction, and suicidal behavior. Rehabilitation must therefore be based on systematic assessment of the individual's safety, symptoms, functioning, needs, goals, and resources rather than on assumptions that every service member is either inevitably traumatized or expected to cope without assistance.

Personalization refers to the evidence-informed selection of intervention content, intensity, sequence, duration, and format according to an individual profile. It should be distinguished from person-centeredness, stratification, stepped care, and adaptability. Person-centeredness establishes participation in decisions; stratification determines the appropriate starting level; stepped care organizes services by intensity and specialization; adaptability allows the care pathway to change in response to outcomes. These principles are complementary rather than interchangeable.

Person-centered care treats the service member as an active participant in defining problems, priorities, and criteria for success. Shared decision-making combines clinical evidence with needs, values, preferences, practical circumstances, and acceptable risk[14]. This is particularly important when combat, injury, evacuation, or captivity has involved prolonged loss of control. Clear information, jointly established goals, and meaningful choice can support autonomy without transferring professional responsibility for safety and clinical standards to the recipient of care.

---

[11] Hyland P., Shevlin M., Karatzias T. et al. Clinician Assessed Rates of PTSD and Complex PTSD in a Medical-Rehabilitation Sample of Active-Duty Military Personnel in the Armed Forces of Ukraine. Acta Psychiatrica Scandinavica. 2026. Vol. 153, no. 2. P. 133–139. DOI: https://doi.org/10.1111/acps.70050.

[12] Druz O., Chaban O., Frankova I. et al. Prevalence and Distribution of Mental Disorders at Inpatient Psychiatry Service of a Large Military Hospital in Ukraine. Psychiatry and Clinical Psychopharmacology. 2025. Vol. 35, suppl. 1. P. S47–S56. DOI: https://doi.org/10.5152/pcp.2025.24871.

[13] Про затвердження Уніфікованого клінічного протоколу первинної та спеціалізованої медичної допомоги «Гостра реакція на стрес. Посттравматичний стресовий розлад. Порушення адаптації» : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.07.2024 № 1265.

[14] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

A functional orientation prevents recovery from being reduced to diagnostic remission. A person may no longer meet formal PTSD criteria yet continue to experience severe problems with sleep, parenting, intimacy, work, or public spaces. Conversely, some symptoms may remain while meaningful activity and social participation improve. In a qualitative study, M. Weber and colleagues[15] found that veterans valued well-being, coping, relationships, everyday activity, and progress toward personal goals in addition to symptom change.

Trauma-informed care concerns the organization and ethics of assistance rather than a specific psychotherapeutic technique. It requires predictability, informed consent, transparent explanation, respect for boundaries, confidentiality, and attention to overload, dissociation, hyperarousal, or emotional shutdown. Trauma-informed care should not replace trauma-focused treatment: detailed processing of combat events is indicated only when clinically appropriate, safe, acceptable to the individual, and delivered by a suitably trained professional[16].

Evidence-based practice integrates the best available research, professional competence, case formulation, and informed preferences. Personalization does not justify arbitrary combinations of unvalidated methods, while fidelity does not mean rigid application without regard to health status, cognitive capacity, military culture, or social context. The PATh study described by T. Galovski and colleagues[17] illustrates an effort to personalize Cognitive Processing Therapy through case formulation while preserving its core components; its protocol should not be interpreted as completed proof of superiority.

A systemic orientation locates recovery within relationships among the military unit, health care services, the family, social protection, employers, veteran organizations, and the community. Transitions between military and civilian services or between inpatient and outpatient care are especially vulnerable to loss of continuity. A qualitative assessment by L. Lawry and colleagues identified fragmentation, workforce shortages, insufficient equipment, and limited integration of mental health care within Ukraine's rehabilitation system[18].

The organizational expression of these principles is stepped care. In its classical form, an individual receives the least intensive intervention likely to be sufficient and moves to more specialized care when improvement is inadequate. Evidence is heterogeneous: a PTSD-

[15] Weber M. C., Jendro A. M., Fischer E. P. et al. Veterans' Experiences of and Preferences for Patient-Centered, Measurement-Based PTSD Care. Medical Care. 2024. Vol. 62, no. 12, suppl. 1. P. S84–S90. DOI: https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000002070.

[16] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[17] Galovski T. E., McSweeney L. B., Nixon R. D. V. et al. Personalizing cognitive processing therapy with a case formulation approach to intentionally target impairment in psychosocial functioning associated with PTSD. Contemporary Clinical Trials Communications. 2024. Vol. 42. Art. 101385. DOI: https://doi.org/10.1016/j.conctc.2024.101385.

[18] Lawry L. L., Korona-Bailey J., Hamm T. E. et al. A qualitative assessment of war-related rehabilitation needs and gaps in Ukraine. Journal of Health, Population and Nutrition. 2025. Vol. 44. Art. 175. DOI: https://doi.org/10.1186/s41043-025-00912-4.

specific review found no consistent advantage across all outcomes[19], while a broader 2026 review similarly emphasized variation among populations, models, and implementation conditions[20]. Stepped care is therefore an organizational framework, not an intervention whose effectiveness is guaranteed independently of treatment quality and routing decisions.

For military populations, stepped care must be combined with initial stratification. High suicide risk, psychosis, severe depression, marked dissociation, acute intoxication or withdrawal, medical instability, or complex combinations of physical and mental health conditions require direct access to specialized care rather than mandatory progression through low-intensity services. Movement may also be horizontal, for example to another evidence-based intervention at the same level, and downward after stabilization to maintenance support.

The starting point is multidimensional assessment of combat exposure, post-traumatic, depressive, and anxiety symptoms, sleep, suicide risk, substance use, cognition, traumatic brain injury, pain, dissociation, grief, moral injury, interpersonal and occupational functioning, physical health, family circumstances, access to care, resources, and readiness[21]. Assessment should lead to an individualized clinical case formulation that explains maintaining mechanisms and sets priorities, intervention sequence, safety indicators, and criteria for changing the pathway.

Adaptability requires measurement-based care. Repeated assessment should address at least clinical symptoms, everyday and occupational functioning, family and social participation, safety, treatment engagement, and progress toward individual goals. A transition should not depend solely on a symptom score; it may also be required because of worsening risk, newly identified comorbidity, renewed trauma exposure, loss of support, adverse effects, practical barriers, or a discrepancy between clinical change and personally meaningful outcomes[22].

Ukraine's regulatory framework already contains several elements of this model. The Law of Ukraine 'On Rehabilitation in the Field of Health Care'[23] establishes functioning, quality of life, an individual rehabilitation plan, and multidisciplinary teamwork as core elements of rehabilitation. It provides a broad legal foundation for functional orientation and interdisciplinarity but does not specify psychological stratification algorithms for service members affected by combat-related trauma.

Multidimensional assessment should lead to an individualized clinical case formulation rather than to a list of disconnected diagnoses. The formulation should explain which factors

---

[19] Roberts L. N., Nixon R. D. V. Systematic Review and Meta-Analysis of Stepped Care Psychological Prevention and Treatment Approaches for Posttraumatic Stress Disorder. Behavior Therapy. 2023. Vol. 54, no. 3. P. 476–495. DOI: https://doi.org/10.1016/j.beth.2022.11.005.

[20] Ohms R., Sveticic J., Ross M. H. et al. Effectiveness of stepped versus usual care for mental health service delivery: a systematic review and meta-analysis. International Journal of Mental Health Systems. 2026. Advance online publication, 15 July 2026. DOI: https://doi.org/10.1186/s13033-026-00717-w.

[21] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[22] Weber M. C., Jendro A. M., Fischer E. P. et al. Veterans' Experiences of and Preferences for Patient-Centered, Measurement-Based PTSD Care. Medical Care. 2024. Vol. 62, no. 12, suppl. 1. P. S84–S90. DOI: https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000002070.

[23] Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX.

precipitated or maintain current difficulties, how post-traumatic symptoms interact with pain, sleep, cognition, family relationships, occupational demands, and social circumstances, and which barriers may interfere with recovery. It links assessment findings to intervention priorities, sequencing, intensity, safety indicators, and criteria for modifying the pathway. Because symptoms, resources, and life circumstances change over time, the formulation should be reviewed throughout rehabilitation rather than treated as a fixed initial conclusion[24].

The Unified Clinical Protocol[25] defines the clinical responsibilities of primary and specialized care, while Resolution No. 1338 of the Cabinet of Ministers[26] establishes three levels of psychological assistance for veterans and specified family members: social and psychological support and social services; psychological assistance; and comprehensive medical and psychological assistance. At the third level, assistance is delivered by a multidisciplinary team.

Changes in the level of care should not depend solely on whether scores on a symptom measure decrease. Escalation may also be required when safety deteriorates, functional limitations increase, previously unrecognized comorbidity emerges, new trauma occurs, social support is lost, or the selected format becomes inaccessible. Conversely, completion of an intensive phase should not be defined only by the number of sessions delivered. It requires evidence that gains are sufficiently stable, that the service member can use acquired skills independently, that a plan exists for responding to deterioration, and that maintenance and rapid re-entry arrangements are available.

These levels require operational criteria. The first level should provide accessible psychoeducation, early identification, adaptation support, and referral without attempting to treat severe disorders. The second provides structured assessment and psychological intervention when intensive medical and psychological care is not required. The third integrates psychological, psychotherapeutic, medical, and rehabilitation measures in complex cases. Without criteria for initial allocation, escalation, horizontal transfer, and completion, the system may remain a formal distribution of providers rather than an adaptive pathway[27].

The Ministry of Defence procedure adopted in 2025[28] recognizes psychological recovery during active service and establishes a distinct regulatory pathway within the military system. The Law of Ukraine 'On the Mental Health Care System in Ukraine'[29] establishes evidence-based assistance, rights, intersectoral cooperation, professional responsibility, and

[24] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[25] Про затвердження Уніфікованого клінічного протоколу первинної та спеціалізованої медичної допомоги «Гостра реакція на стрес. Посттравматичний стресовий розлад. Порушення адаптації» : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.07.2024 № 1265.

[26] Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 № 1338.

[27] Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 № 1338.

[28] Про затвердження Порядку організації психологічної допомоги в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 11.11.2025 № 768.

[29] Про систему охорони психічного здоров'я в Україні : Закон України від 15.01.2025 № 4223-IX.

supervision. The Strategy for Veteran Policy until 2030[30] links health with family well-being, education, employment, social protection, and community participation.

Personalized stepped-care psychological rehabilitation can therefore be defined as a continuous, person-centered, functionally oriented, evidence-based, and interdisciplinary process of assessment, planning, intervention, monitoring, and adjustment. Its starting level and subsequent intensity are determined by safety, the nature of combat experience, symptom configuration, comorbidity, functional limitations, resources, goals, and social context. The model connects rather than merely lists services and evaluates success through sustainable restoration of autonomy, functioning, relationships, and participation.

The conceptual distinction between treatment and rehabilitation becomes especially important when combat-related conditions are chronic, fluctuating, or accompanied by physical injury. Treatment usually defines a disorder-specific therapeutic target, whereas rehabilitation asks how the person can regain stable functioning despite the interaction of symptoms, bodily limitations, environmental barriers, and changing social roles. A service member may therefore require trauma-focused psychotherapy, pain management, sleep treatment, cognitive rehabilitation, occupational adaptation, and family support within the same period, without any single intervention being sufficient to describe the rehabilitation process. The ICF perspective supports this broader interpretation because it locates disability and recovery in the interaction between health conditions, activities, participation, and context rather than in diagnosis alone.

The temporal organization of care also matters. Combat-related difficulties can change substantially across evacuation, acute medical treatment, convalescence, return to a unit, discharge, demobilization, prosthetic fitting, vocational retraining, and transition to community living. A static plan developed at one stage may become inappropriate at the next. Personalized rehabilitation therefore requires planned reassessment at transition points and an explicit distinction between temporary stabilization goals and longer-term recovery goals. In practical terms, an intervention may be clinically effective while the overall pathway still fails if the person loses contact with services during transfer, cannot obtain the next component of care, or repeatedly undergoes assessment without a responsible professional coordinating subsequent decisions.

Safety is a cross-cutting dimension rather than a separate level that can be assessed once at entry. Suicide-related thoughts and behavior may fluctuate with acute losses, pain exacerbation, intoxication or withdrawal, relationship breakdown, disciplinary or legal stress, unemployment, renewed trauma exposure, or changes in treatment. The 2024 VA/DoD guideline structures suicide-risk care around identification of acute risk, comprehensive assessment, and management, and explicitly cautions against relying on a single screening instrument in place of clinical evaluation[31]. For a stepped-care model, this means that safety status can override the usual sequence of interventions and require immediate escalation even when symptom severity on a PTSD scale has not changed substantially.

---

[30] Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р.

[31] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Assessment and Management of Patients at Risk for Suicide. Version 3.0. Washington, DC, 2024. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/srb/.

The same logic applies to sleep. Insomnia is not merely a secondary symptom that will necessarily resolve when PTSD improves. Chronic insomnia may persist independently, intensify fatigue and irritability, reduce concentration, and diminish the capacity to complete demanding trauma-focused homework. The 2025 VA/DoD guideline for chronic insomnia and obstructive sleep apnea separates screening, insomnia management, and sleep-apnea management into distinct clinical pathways, reinforcing the need to assess sleep as a treatment target in its own right[32]. In rehabilitation planning, sleep status should therefore influence treatment timing, session structure, driving and occupational safety, and the interpretation of cognitive complaints.

Substance use requires similarly differentiated reasoning. Alcohol or other psychoactive substances may be used to suppress arousal, facilitate sleep, reduce intrusive memories, manage pain, or avoid moral and interpersonal distress. Such short-term effects can reinforce use while worsening sleep architecture, mood instability, family conflict, treatment adherence, and safety. The VA/DoD substance-use guideline supports systematic assessment and evidence-based management rather than excluding people with substance-use disorders from mental health treatment solely because comorbidity is present[33]. A personalized pathway should distinguish acute intoxication or withdrawal, which may require medical stabilization, from stable comorbidity in which concurrent treatment of PTSD and substance use may be appropriate.

Traumatic brain injury further illustrates why symptom attribution should remain provisional. Headache, dizziness, sleep disruption, irritability, fatigue, slowed processing, memory complaints, and concentration difficulties can arise from post-concussive processes, PTSD, depression, pain, medication effects, or combinations of these factors. The VA/DoD post-acute mild traumatic brain injury guideline recommends a symptom-focused, function-oriented approach for most persistent presentations rather than assuming that every complaint is caused by structural brain damage[34]. For psychological rehabilitation, this supports practical adaptations such as shorter segments of complex sessions, written summaries, repetition, reduced cognitive load, and coordination with medical or neuropsychological assessment when indicated.

Pain is another mechanism that can organize the entire rehabilitation trajectory. Persistent nociceptive, neuropathic, residual-limb, or phantom-limb pain may increase avoidance, sleep disturbance, anger, helplessness, and reliance on sedating medication, while trauma-related hypervigilance can amplify attention to bodily threat. Pain should therefore be assessed as both a medical condition and a functional context for psychological work. The VA/DoD opioid guideline emphasizes patient-centered risk assessment and ongoing monitoring when opioid therapy is considered, rather than treating medication exposure as a purely

[32] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management of Chronic Insomnia Disorder and Obstructive Sleep Apnea. Version 3.0. Washington, DC, 2025. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/CD/insomnia/.

[33] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management of Substance Use Disorders. Version 4.0. Washington, DC, 2021. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/sud/.

[34] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management and Rehabilitation of Post-Acute Mild Traumatic Brain Injury. Version 3.0. Washington, DC, 2021. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Rehab/mtbi/.

pharmacological issue[35]. This is particularly relevant when PTSD, hazardous substance use, sleep-disordered breathing, or suicide risk coexist.

For service members with limb loss, rehabilitation planning must additionally integrate body image, mobility, prosthetic use, participation, pain, confidence in public environments, family role changes, and return to work. The 2025 VA/DoD lower-limb amputation guideline is explicitly multidisciplinary and spans pre-amputation, post-amputation, and ongoing care[36]. Psychological interventions are most useful when coordinated with the timing of physical rehabilitation and prosthetic training, because anxiety, avoidance, grief, pain, and expectations about function can influence participation in rehabilitation without implying that the physical problem is psychogenic.

A further methodological requirement is to distinguish severity from complexity. A person can have severe symptoms within a relatively coherent PTSD presentation and respond well to a focused first-line therapy. Another person may show only moderate scores on individual symptom scales but have a highly complex profile involving TBI, chronic pain, alcohol misuse, family conflict, occupational loss, and unstable housing. Complexity therefore concerns the number and interaction of maintaining mechanisms, safety factors, and service interfaces, not simply the maximum value on one measure. This distinction helps prevent inappropriate routing in which clinically complex cases remain at a low level because no single questionnaire crosses a predetermined threshold.

Initial stratification should accordingly combine categorical and dimensional information. Diagnostic formulation identifies syndromes that have evidence-based treatments; dimensional assessment establishes severity and change; functional assessment determines the extent to which daily life is restricted; risk assessment identifies conditions that cannot safely wait; and contextual assessment clarifies barriers and resources. The result should be a reasoned starting-level decision rather than a score-based administrative category. The stepped model remains useful only when these forms of information are integrated and the reasons for routing are transparent to both the professional team and the service member.

The clinical formulation should also identify treatment-interfering mechanisms that are modifiable without being mistaken for contraindications. Examples include severe sleep deprivation, practical barriers to weekly attendance, fear of stigma within a unit, difficulty concentrating after TBI, lack of privacy for telepsychotherapy, or a belief that discussing trauma represents disloyalty to deceased comrades. Such factors may require preparatory or parallel interventions, but they do not automatically justify indefinite postponement of evidence-based PTSD treatment. The distinction between a temporary barrier and a true safety contraindication should be documented explicitly and reviewed at predetermined intervals.

Collaborative-care research provides a useful organizational precedent for this logic. RESPECT-Mil demonstrated the feasibility of a systems-level collaborative-care approach for depression and PTSD in military primary care, addressing conditions that often remain underdetected or undertreated when access depends on self-referral to specialty mental health

[35] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Use of Opioids in the Management of Chronic Pain. Version 4.0. Washington, DC, 2022. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Pain/cot/.

[36] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Rehabilitation of Individuals with Lower Limb Amputation. Version 3.0. Washington, DC, 2024. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Rehab/amp/.

services[37]. The model is relevant not because it can be transferred mechanically to Ukraine, but because it illustrates how screening, care management, primary care, specialist consultation, and systematic follow-up can be combined around a defined pathway rather than functioning as disconnected services.

The STEPS-UP randomized clinical trial extended this systems perspective by testing centrally assisted collaborative telecare for PTSD and depression among military personnel in primary care. The trial involved multiple military installations and combined centrally supported care management with stepped psychosocial and pharmacological options; outcomes showed modest but meaningful advantages for PTSD and depression compared with usual integrated care[38]. Its practical implication for a personalized model is that stepped care requires active management, treatment adjustment, and specialist support; simply offering a menu of services without follow-up is not equivalent to a stepped-care intervention.

Within Ukraine, the legal architecture increasingly supports a similar shift from isolated interventions toward coordinated care. The Law of Ukraine on the mental health care system entered into operation on 7 February 2026 and establishes an intersectoral framework for mental health services, including principles relevant to comprehensive care, professional responsibility, and case management. This creates a legal basis for conceptualizing continuity as an organized function rather than an informal expectation placed on the patient. Because the law is system-wide, implementation still requires operational protocols defining who assumes responsibility for coordination at different stages and how information is transferred across military, health, veteran, and community services.

The 2026 experimental project on medical and psychological support for defenders with disorders related to psychoactive substance use, including alcohol, is particularly relevant to integrated routing. It establishes a dedicated mechanism for assessment and individualized medical-psychological support for eligible defenders and requires monitoring of service outcomes[39]. This development is important because substance-related disorders are often managed in a separate treatment sector, creating a risk that trauma, pain, family, and reintegration needs will be addressed sequentially rather than concurrently. A personalized pathway should instead clarify which problems require parallel treatment and which require temporary sequencing for safety.

System capacity must be considered alongside clinical design. WHO's 2025 assessment of rehabilitation financing in Ukraine, although focused primarily on physical rehabilitation within the publicly financed Programme of Medical Guarantees, identified broader system-capacity constraints, including workforce shortages, the absence of some national protocols,

[37] Engel C. C., Oxman T., Yamamoto C. et al. RESPECT-Mil: Feasibility of a Systems-Level Collaborative Care Approach to Depression and Post-Traumatic Stress Disorder in Military Primary Care. Military Medicine. 2008. Vol. 173, no. 10. P. 935–940. DOI: https://doi.org/10.7205/MILMED.173.10.935.

[38] Engel C. C., Jaycox L. H., Freed M. C. et al. Centrally Assisted Collaborative Telecare for Posttraumatic Stress Disorder and Depression Among Military Personnel Attending Primary Care: A Randomized Clinical Trial. JAMA Internal Medicine. 2016. Vol. 176, no. 7. P. 948–956. DOI: https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2016.2402.

[39] Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо надання послуг із медико-психологічного супроводу окремим категоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і мають розлади, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин, включаючи алкоголь : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2026 № 195. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/195-2026-%D0%BF.

and the need to better synchronize service delivery and financing as demand increases[40]. These constraints mean that personalization cannot be defined as unlimited choice or unrestricted specialist intensity. It should be understood as the best evidence-based match that can be delivered safely and continuously within available resources, with transparent escalation criteria and deliberate use of lower-intensity, remote, group, or community supports when these are clinically appropriate.

The broader health-system environment also remains exposed to wartime disruption. WHO reported in February 2026 that attacks on health care had increased during 2025 and highlighted restricted availability of inpatient rehabilitation and assistive technologies in surveyed facilities[41]. For psychological rehabilitation, this has a direct methodological consequence: service plans must include contingency arrangements for interrupted transport, relocation, loss of a provider, air-raid alerts, and temporary changes in the location or modality of care. Continuity under wartime conditions is therefore not merely a convenience but part of clinical risk management.

Community entry points can reduce fragmentation when they are linked to clinical governance. The VETERAN PRO initiative was designed as an inclusive network of multifunctional veteran spaces offering a single point of access to psychological, legal, rehabilitation, educational, and entrepreneurship-related support, with veteran-support specialists involved in navigation[42]. Such spaces can strengthen engagement and reduce the burden of searching for services, but they should not blur professional boundaries: navigation, peer support, clinical assessment, psychotherapy, medical treatment, and social case management remain distinct functions that require appropriate competence and accountability.

Taken together, these developments support a model in which personalization is produced by a sequence of explicit decisions: identification of urgent risk; multidimensional assessment; formulation of interacting mechanisms; selection of the appropriate starting intensity; agreement on outcomes that matter to the service member; delivery of an evidence-based intervention; measurement of change; and modification of the pathway when the expected response is not achieved. This sequence also clarifies why stepped care should not be interpreted as a fixed ladder. A person may enter at a specialized level, move horizontally to another treatment, receive several coordinated interventions in parallel, or step down to maintenance support when safety and functioning have stabilized.

---

[40] World Health Organization. Regional Office for Europe. Financing rehabilitation services in Ukraine: a situation assessment and policy options. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2025. 62 p. URL: https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EURO-2025-12703-52477-81012.

[41] World Health Organization. Regional Office for Europe. Attacks on Ukraine's health care increased by 20% in 2025. 23 February 2026. URL: https://www.who.int/europe/news/item/23-02-2026-attacks-on-ukraine-s-health-care-increased-by-20--in-2025.

[42] Мінветеранів запускає масштабний проєкт ветеранських просторів VETERAN PRO / Міністерство у справах ветеранів України. 28 серпня 2024. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/minveteraniv-zapuskae-masshtabniy-proekt-veteranskih-prostoriv-veteran-pro.

2. Differentiating Evidence-Based Psychological Interventions and Ensuring Digital and Organizational Continuity of Rehabilitation for Service Members and Veterans Affected by Combat-Related Trauma and Moral Injury

The differentiation of evidence-based interventions means selecting the content, intensity, sequence, and delivery format of care according to the mechanisms maintaining the condition, level of risk, functional limitations, resources, stage of recovery, and individual goals. Evidence defines the boundaries of professionally defensible choices, while personalization identifies the most appropriate option within those boundaries. Flexibility may concern pacing, sequencing, format, and duration, but should not remove active therapeutic components or replace a structured intervention with nonspecific supportive conversation.

Individual psychotherapies have the strongest guideline support for PTSD. The 2023 VA/DoD guideline[43] provides strong recommendations for Cognitive Processing Therapy, Prolonged Exposure, and Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR), with additional recommendations for Cognitive Therapy for PTSD, Present-Centered Therapy, and Written Exposure Therapy. The Ministry of Health of Ukraine likewise directs clinicians toward evidence-based approaches and has approved a regulatory list of psychotherapeutic methods with demonstrated effectiveness[44].

In the early period after a combat-related event, priorities are physical safety, medical stabilization, sleep, orientation, basic resources, contact with family members, fellow service members, or the military unit, psychoeducation, and repeated assessment. Intense reactions do not necessarily indicate an established disorder. Universal detailed recounting immediately after trauma should not be imposed, and single-session individual psychological debriefing is not recommended as PTSD prevention. Trauma-focused cognitive behavioral therapy may be appropriate for acute stress disorder when clinically indicated[45].

When fear, re-experiencing, avoidance, and a persistent sense of current threat predominate, interventions should enable controlled processing of traumatic memory and gradual reduction of avoidance. Prolonged Exposure supports discrimination between past danger and current conditions; EMDR combines structured engagement with traumatic memories, bilateral stimulation, and reprocessing of associated cognitions, emotions, and bodily responses. Written Exposure Therapy provides a briefer structured option when treatment duration or extensive oral narration is a barrier. In a randomized clinical trial, D. Sloan, B. Marx, R. Acierno, and colleagues[46] found Written Exposure Therapy noninferior to Prolonged Exposure, with lower dropout.

---

[43] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[44] Перелік методів психотерапії з доведеною ефективністю : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.12.2023 № 2118.

[45] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[46] Sloan D. M., Marx B. P., Acierno R. et al. Written Exposure Therapy vs Prolonged Exposure Therapy in the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder: A Randomized Clinical Trial. JAMA Psychiatry. 2023. Vol. 80, no. 11. P. 1093–1100. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2023.2810.

When persistent negative beliefs, exaggerated responsibility, self-blame, shame, and loss of trust predominate, Cognitive Processing Therapy or another structured cognitive therapy for PTSD may be appropriate. The task is not to deny moral complexity but to evaluate the context, information available at the time, intention, coercion, control, and actual consequences. Clinically warranted responsibility must be distinguished from trauma-amplified overresponsibility and from global conclusions that the person is irreparably damaged. Comorbid depression or substance use does not automatically justify indefinite postponement of PTSD treatment once safety and treatment participation are possible[47].

Moral injury requires separate assessment. It is not a psychiatric diagnosis and cannot be inferred solely from exposure to a morally complex event. Potentially morally injurious experiences may involve one's own action or omission, inability to prevent suffering, responsibility for death, witnessing violence, or betrayal by trusted people or institutions. Moral-injury-related distress becomes clinically significant and functionally impairing when persistent guilt, shame, anger, self-condemnation, loss of trust or meaning, relationship disruption, and functional restrictions are present. A systematic evidence overview[48] found associations with greater PTSD, depression, and anxiety symptoms, while emphasizing major methodological heterogeneity.

For formulation, four overlapping profiles are clinically useful: perceived transgression through one's own action or omission; betrayal by commanders, institutions, or significant others; helpless witnessing, inability to protect, or survivor guilt; and consequences associated with killing or perceived responsibility for death. The distinction is analytical rather than diagnostic. Several mechanisms can coexist, and the morally salient event may also function as a traumatic memory that maintains PTSD.

Leading trauma-focused therapies can reduce PTSD symptoms when moral events are embedded in traumatic memories, but reductions in fear and avoidance do not always resolve persistent self-condemnation or the need for moral repair. Adaptive Disclosure-Enhanced[49] combines trauma-memory processing with strategies for moral transgression and traumatic loss. Trauma-Informed Guilt Reduction Therapy[50] is a brief cognitive behavioral intervention targeting guilt and values-consistent action. Controlled trials provide encouraging evidence, while replication across military cultures and careful attention to indications remain necessary.

---

[47] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[48] Beech E. H., Mackey K. M., Parr N. J. et al. Moral Injury and Mental Health Among US Military Service Members and Veterans: A Systematic Review and Evidence Overview. Washington, DC : Evidence Synthesis Program, Health Systems Research, Office of Research and Development, Department of Veterans Affairs. VA ESP Project #09-199; 2024.

[49] Litz B. T., Yeterian J., Berke D. et al. A controlled trial of adaptive disclosure-enhanced to improve functioning and treat posttraumatic stress disorder. Journal of Consulting and Clinical Psychology. 2024. Vol. 92, no. 3. P. 150–164. DOI: https://doi.org/10.1037/ccp0000873.

[50] Norman S. B., Capone C., Panza K. E. et al. A clinical trial comparing trauma-informed guilt reduction therapy (TrIGR), a brief intervention for trauma-related guilt, to supportive care therapy. Depression and Anxiety. 2022. Vol. 39, no. 4. P. 262–273. DOI: https://doi.org/10.1002/da.23244.

Evidence for Impact of Killing remains preliminary. A randomized controlled pilot trial[51] indicated feasibility and potential clinical benefit, while a 2026 qualitative study[52] found that veterans generally regarded the intervention as acceptable and relevant. These findings do not establish superiority over first-line PTSD treatment and should not be generalized to Ukrainian service members without cultural adaptation and independent evaluation.

Moral injury-informed work should avoid premature forgiveness, imposed spiritual explanations, or denial of genuine responsibility. It should distinguish intention, information, coercion, control, consequences, and retrospective judgment. Where responsibility is real, therapy can support acknowledgment, self-compassion, proportionate reparation, reconnection, and renewed values-consistent action without erasing ethical awareness. Assessment should address guilt, shame, anger, self-condemnation, trust, alienation, meaning, suicide-related thoughts, and social avoidance. The Moral Injury and Distress Scale (MIDS)[53] may support assessment and case formulation but does not replace clinical interviewing; the Ukrainian psychometric study cited below did not validate the MIDS.

Ukrainian measurement requires validated instruments and population-specific interpretation. A cross-sectional survey of 5,523 Ukrainian adults conducted in May-July 2025 by M. Mezhenska, A. Contractor, and T. Nazarenko[54] supported the structural validity and reliability of Ukrainian versions of the PCL-5 and Part 2 of the Moral Injury Outcome Scale. Because 66.6% of participants were civilians, these findings provide an important psychometric foundation but should not be treated as military-specific clinical norms or as validation of the MIDS.

In clinical practice, moral injury measures should support case formulation rather than function as stand-alone diagnostic instruments. Assessment should establish whether guilt, shame, anger, self-condemnation, loss of trust, alienation, disruption of meaning, suicide-related thoughts, or avoidance of relationships are persistent and functionally significant. The MIDS can help characterize clinically meaningful moral distress, whereas the Ukrainian-language psychometric evidence reported by M. Mezhenska, A. A. Contractor, and T. Nazarenko concerns the PCL-5 and Part 2 of the Moral Injury Outcome Scale (MIOS). These instruments address different constructs and should not be treated as interchangeable; neither standardized measurement nor local psychometric evidence replaces clinical

[51] Maguen S., Burkman K., Madden E. et al. Impact of Killing in War: A Randomized, Controlled Pilot Trial. Journal of Clinical Psychology. 2017. Vol. 73, no. 9. P. 997–1012. DOI: https://doi.org/10.1002/jclp.22471.

[52] Purcell N., Usman H., Mehlman H. et al. The Impact of Killing (IOK) mental health treatment for moral injury: U.S. military veteran perspectives on acceptability, fit, and impact. Psychological Services. 2026. Published online 9 March 2026. DOI: https://doi.org/10.1037/ser0001035.

[53] Maguen S., Griffin B. J., Pietrzak R. H. et al. Using the Moral Injury and Distress Scale to identify clinically meaningful moral injury. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 4. P. 685–696. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23050.

[54] Mezhenska M., Contractor A. A., Nazarenko T. Moral injury and PTSD among Ukrainians exposed to full-scale war. European Journal of Psychotraumatology. 2026. Vol. 17, no. 1. Art. 2685934. DOI: https://doi.org/10.1080/20008066.2026.2685934.

interviewing, risk assessment, differential diagnosis, or population-specific interpretation[55,56].

Intervention planning must also address conditions that maintain distress or reduce capacity to participate in therapy. Persistent insomnia may sustain irritability and cognitive exhaustion. Chronic or phantom limb pain requires integration with medical care, physical therapy, occupational therapy, and prosthetic care, while avoiding psychogenic reductionism. Suspected traumatic brain injury requires medical and neuropsychological assessment and may justify shorter sessions, repetition, written reminders, and coordination with cognitive rehabilitation.

Table 1

Differentiation of Psychological Interventions and Digital and Organizational Support Across the Rehabilitation Pathway

Clinical and functional profile	Primary targets	Priority interventions	Digital/organizational support and route-change criteria
Acute stress or subclinical distress with preserved functioning	Safety, sleep, orientation, support, symptom trajectory, suicide risk	Psychoeducation, practical support, brief counseling, active monitoring; trauma-focused CBT for acute stress disorder when indicated	Secure contact, reminders, repeat screening, navigation; escalate if risk, symptoms, or functional loss increase
PTSD dominated by fear, re-experiencing, and avoidance	Traumatic memory, avoidance, current-threat appraisals, behavioral restriction	Prolonged Exposure, EMDR, or Written Exposure Therapy according to indications and preferences; clinician-guided VRET in selected cases	Secure video, digital homework, symptom monitoring; modify the pathway for safety deterioration, marked dissociation, nonresponse, or participation barriers
PTSD with negative beliefs, guilt, and self-blame	Responsibility appraisals, global negative beliefs, shame, trust, social avoidance	Cognitive Processing Therapy or another structured cognitive therapy for PTSD	Electronic worksheets and video consultations; assess moral injury if self-condemnation persists

[55] Maguen S., Griffin B. J., Pietrzak R. H. et al. Using the Moral Injury and Distress Scale to identify clinically meaningful moral injury. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 4. P. 685–696. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23050.

[56] Mezhenska M., Contractor A. A., Nazarenko T. Moral injury and PTSD among Ukrainians exposed to full-scale war. European Journal of Psychotraumatology. 2026. Vol. 17, no. 1. Art. 2685934. DOI: https://doi.org/10.1080/20008066.2026.2685934.

Moral injury related to action, omission, or killing	Guilt, shame, responsibility, self-punishment, disrupted meaning and belonging	Cognitive Processing Therapy; TrIGR, Adaptive Disclosure-Enhanced, or Impact of Killing when clearly indicated and evidence level is considered	Structured reflection and coordinated support; escalate for suicidality, dependence, social breakdown, or persistent functional deterioration
Moral injury related to betrayal or inability to protect	Anger, mistrust, alienation, grief, survivor guilt, loss of meaning	Structured cognitive work, Adaptive Disclosure-Enhanced, grief-focused and values-based components	Secure remote care when privacy is adequate; mobilize family/social resources; modify the pathway for isolation, aggression, risk, or persistent avoidance
PTSD with insomnia, pain, TBI sequelae, or substance use	Interaction of post-traumatic, somatic, cognitive, and behavioral mechanisms; treatment capacity	Parallel or integrated care; comorbidity does not automatically exclude evidence-based PTSD treatment; HRV biofeedback only as an adjunct	Sleep/pain diaries, reminders, professional coordination; urgent escalation for medical instability, withdrawal, uncontrolled pain, or cognitive deterioration
Maintenance and reintegration	Relapse prevention, family and occupational roles, autonomy, participation, new goals	Maintenance consultations, family work, relapse-prevention planning, coordination of social/vocational services	Self-management plan, rapid re-entry, digital navigation; return to higher intensity for recurrence, new trauma, or major crisis

Note. The table presents an indicative framework for clinical decision-making and does not replace individualized assessment.[57]

This framework is not a diagnostic algorithm. Safety assessment precedes treatment selection, and the functional profile and maintaining mechanisms carry greater weight than a symptom count. When response is insufficient, clinicians should review case formulation, therapeutic alliance, protocol fidelity, comorbidity, adverse effects, organizational barriers, and fit between the delivery format and the service member's preferences before increasing intensity, changing method, or involving a multidisciplinary team.

Digitalization should be understood as a system of tools that modifies access, delivery, monitoring, coordination, and maintenance rather than as an autonomous alternative to professional care. Secure videoconferencing can deliver a complete psychotherapy; mobile applications can provide psychoeducation or homework support; virtual reality can mediate exposure; wearable devices can provide supplementary physiological data; and case-management systems can support navigation. Their value depends on therapeutic function, evidence, risk, and integration into the rehabilitation plan.

[57] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

Synchronous telepsychotherapy has the most established evidence among digital formats. A randomized trial by R. Acierno, D. Gros, K. Ruggiero, and colleagues[58] found home-based telehealth delivery of a structured exposure-based PTSD treatment noninferior to in-person delivery, while L. Liu and colleagues[59] reported noninferiority for Cognitive Processing Therapy delivered by videoconference. Remote work nevertheless requires confirmation of location, privacy, connection quality, crisis contacts, emergency access, and procedures for dissociation, suicide risk, and loss of connection. In the Ukrainian wartime context, the safety protocol should additionally specify how a session will be managed if an air-raid alert or another security-related disruption occurs.

Before telepsychotherapy begins, the practitioner should establish the service member's current location, available privacy, connection stability, access to emergency services, and a crisis contact. Trauma-focused sessions require a pre-agreed procedure for dissociation, sudden escalation of suicidal intent, loss of connection, or inability to complete the session safely; Ukrainian services should also define procedures for interruption by air-raid alerts and other security events. When private and stable communication cannot be ensured, hybrid care or access to an equipped clinical room is preferable. These precautions are part of treatment delivery rather than optional technical arrangements[60].

Unguided internet programs and mobile applications have a weaker and more heterogeneous evidence base. Systematic reviews indicate generally small or uncertain effects, with better engagement and outcomes when professional support is present[61,62]. Such tools are most defensible as adjuncts for verified psychoeducation, self-monitoring, reminders, homework, and repeated assessment, not as substitutes for diagnosis or first-line treatment.

The clinical usefulness of self-guided digital tools depends on their integration into a professional care plan. Appropriate functions include verified psychoeducation, structured homework, symptom or sleep diaries, brief self-regulation exercises, reminders, and support for repeated assessment. These tools should be linked to explicit escalation rules and clinician

[58] Acierno R., Gros D. F., Ruggiero K. J. et al. Behavioral Activation and Therapeutic Exposure for Posttraumatic Stress Disorder: A Noninferiority Trial of Treatment Delivered in Person Versus Home-Based Telehealth. Depression and Anxiety. 2016. Vol. 33, no. 5. P. 415–423. DOI: https://doi.org/10.1002/da.22476.

[59] Liu L., Thorp S. R., Moreno L. et al. Videoconferencing psychotherapy for veterans with PTSD: Results from a randomized controlled non-inferiority trial. Journal of Telemedicine and Telecare. 2020. Vol. 26, no. 9. P. 507–519. DOI: https://doi.org/10.1177/1357633X19853947.

[60] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[61] Belsher B. E., Beech E. H., Anderson J. K., Parr N. J. Internet and Mobile Interventions for Adults with PTSD and Their Family Members: A Systematic Review. Washington, DC : Evidence Synthesis Program, Health Services Research and Development Service, Office of Research and Development, Department of Veterans Affairs. VA ESP Project #09-199; 2024.

[62] Metts A., Harris E., Martinez N., Pearson R., Creech S. K. Digital interventions targeting the impact of stress on stress-related mental health outcomes in military personnel and veterans: a systematic review. Journal of Behavioral Medicine. 2026. Published online 22 March 2026. DOI: https://doi.org/10.1007/s10865-026-00653-7.

review when deterioration occurs, with clear communication that they cannot establish a diagnosis, select treatment intensity, or manage acute risk autonomously[63,64].

Virtual Reality Exposure Therapy (VRET) uses a controlled virtual environment in which a trained therapist gradually presents trauma-related sensory and situational stimuli. Its mechanism remains exposure-based processing, reduction of avoidance, and new safety learning; virtual reality is a delivery environment rather than an independent school of psychotherapy. Individualized case formulation should determine stimulus selection because technological realism and sensory intensity do not in themselves improve outcomes and may increase distress or cybersickness[65].

A systematic review and meta-analysis of 11 studies found VRET superior to waitlist control but not to other active psychotherapies[66]. A 2026 veteran-focused meta-analysis of nine randomized trials likewise found substantial pre-post improvement but no stable superiority over active comparisons[67]. VRET should therefore be considered a clinician-guided alternative or adjunct for carefully selected cases, including marked avoidance or difficulty engaging in imaginal exposure, rather than a universally preferred treatment.

VRET requires assessment of suicide risk, dissociation, psychosis, traumatic brain injury sequelae, seizure history, vestibular problems, migraine, flicker sensitivity, nausea, and prior cybersickness. A technical failure must not leave the person highly activated without a structured conclusion. In moral injury, virtual exposure may process memory but cannot by itself resolve responsibility, betrayal, shame, or loss of meaning and should be embedded in broader cognitive, emotional, relational, and values-based work.

An experimental approach combines virtual reality exposure with transcranial direct current stimulation. A double-blind randomized trial of 54 U.S. veterans found greater improvement in selected outcomes with active stimulation than with sham, but the sample and experimental protocol do not support routine use[68]. Heart rate variability biofeedback has

---

[63] Belsher B. E., Beech E. H., Anderson J. K., Parr N. J. Internet and Mobile Interventions for Adults with PTSD and Their Family Members: A Systematic Review. Washington, DC : Evidence Synthesis Program, Health Services Research and Development Service, Office of Research and Development, Department of Veterans Affairs. VA ESP Project #09-199; 2024.

[64] Metts A., Harris E., Martinez N., Pearson R., Creech S. K. Digital interventions targeting the impact of stress on stress-related mental health outcomes in military personnel and veterans: a systematic review. Journal of Behavioral Medicine. 2026. Published online 22 March 2026. DOI: https://doi.org/10.1007/s10865-026-00653-7.

[65] Eshuis L. V., van Gelderen M. J., van Zuiden M. et al. Efficacy of immersive PTSD treatments: A systematic review of virtual and augmented reality exposure therapy and a meta-analysis of virtual reality exposure therapy. Journal of Psychiatric Research. 2021. Vol. 143. P. 516–527. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.11.030.

[66] Eshuis L. V., van Gelderen M. J., van Zuiden M. et al. Efficacy of immersive PTSD treatments: A systematic review of virtual and augmented reality exposure therapy and a meta-analysis of virtual reality exposure therapy. Journal of Psychiatric Research. 2021. Vol. 143. P. 516–527. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.11.030.

[67] Felemban R. G., Alzahrani R. R., Alrefaei N. F. et al. Efficacy of Virtual Reality-Based Exposure Therapy for Post-Traumatic Stress Disorder in Military Veterans: A Systematic Review and Meta-Analysis. Frontiers in Psychiatry. 2026. Vol. 17. Art. 1857109. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyt.2026.1857109.

[68] van 't Wout-Frank M., Arulpragasam A. R., Faucher C. et al. Virtual Reality and Transcranial Direct Current Stimulation for Posttraumatic Stress Disorder: A Randomized Clinical Trial. JAMA Psychiatry. 2024. Vol. 81, no. 5. P. 437–446. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2023.5661.

shown a moderate pooled effect in a small military evidence base and may support breathing and autonomic regulation, but it should remain adjunctive to first-line psychotherapy[69].

Digital infrastructure can support measurement-based care through questionnaires, diaries, and dashboards that track symptoms, sleep, pain, functioning, engagement, adverse effects, and personal goals. Automated alerts may accelerate contact but should not replace clinical assessment. Within the proposed rehabilitation model, artificial intelligence should be restricted to bounded informational, administrative, and clinician-supervised decision-support functions, such as organizing verified information, navigation, reminders, accessible-language support, documentation, and structured review of data. It should not independently diagnose PTSD, determine suicide risk, allocate a level of care, or conduct unsupervised trauma-focused therapy. WHO guidance on large multi-modal models emphasizes defined tasks, transparency, human oversight, accountability, data protection, and context-specific validation; these are governance and safety boundaries rather than evidence that autonomous AI has been clinically validated for these high-stakes functions[70].

Data governance is a clinical and ethical requirement. Administrative status data, clinical notes, psychodiagnostic results, and suicide-risk information have different levels of sensitivity and should not be merged into an unrestricted profile. Access should be role-based and limited to what is necessary. Digitally supported pathways must also preserve non-digital alternatives for people affected by unstable internet, sensory impairment, traumatic brain injury, low digital literacy, lack of a device, or lack of privacy[71].

Digital accessibility should be treated as a rehabilitation-routing variable rather than as a prerequisite for receiving care. Device availability, connection stability, visual or hearing impairment, cognitive consequences of traumatic brain injury, digital literacy, and the ability to secure privacy may determine whether remote, hybrid, telephone, or in-person delivery is appropriate. A digitally supported pathway is equitable only when it preserves non-digital alternatives and prevents technological barriers from delaying clinically indicated assistance.

Digital support must remain subordinate to clinical logic. Technology should be selected after the therapeutic target, risk level, functional needs, accessibility constraints, and acceptable format have been determined. Secure videoconferencing has the strongest evidence as a delivery format; VRET, mobile applications, biofeedback, wearables, monitoring systems, and AI tools perform specialized, adjunctive, or organizational functions[72].

---

[69] Kenemore J., Benham G., Charak R., Hernandez Rodriguez J. Heart Rate Variability Biofeedback as a Treatment for Military PTSD: A Meta-Analysis. Military Medicine. 2024. Vol. 189, no. 9–10. P. e1903–e1909. DOI: https://doi.org/10.1093/milmed/usae003.

[70] World Health Organization. Ethics and governance of artificial intelligence for health: guidance on large multi-modal models. Geneva : World Health Organization, 2024. 98 p.

[71] World Health Organization. Ethics and governance of artificial intelligence for health: guidance on large multi-modal models. Geneva : World Health Organization, 2024. 98 p.

[72] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

Table 2

Clinical Status and the Role of Digital Technologies in the Psychological Rehabilitation of Service Members and Veterans

Digital technology	Primary function	Evidence status	Appropriate place in pathway	Key limitations and safety conditions
Secure video telepsychotherapy	Real-time delivery of validated psychotherapy	Strongest evidence among digital formats; noninferiority supported for selected PTSD therapies	Second level, post-discharge continuation, remote access, hybrid programs	Secure connection, privacy, location confirmation, crisis plan, emergency access, digital-access assessment
Guided internet programs and mobile applications	Psychoeducation, homework, brief skills, diaries, engagement	Limited and heterogeneous; effects usually modest and stronger with professional involvement	First-level support, adjunct to therapy, maintenance, repeat screening	Do not replace diagnosis or first-line therapy; verified content, crisis procedure, confidentiality, engagement monitoring
VRET	Clinician-guided exposure in a virtual environment	Promising symptom reduction but no consistent superiority over active treatments	Specialized second or third level; marked avoidance, imaginal-exposure difficulty, or insufficient previous response	Trained therapist, stimulus titration, dissociation/cybersickness monitoring, technical contingency, data protection
VRET with tDCS	Experimental enhancement of exposure learning	One small RCT reported positive outcomes; insufficient for standard recommendation	Research protocols or highly specialized services	Medical contraindications, specialized equipment, uncertain long-term effects, no unsupervised use
HRV biofeedback	Training in respiratory and autonomic regulation	Small evidence base with a moderate pooled effect	Adjunct to stabilization, preparation, or maintenance	Does not replace trauma processing; interpretation depends on device, breathing, health, and medication
Wearables and remote monitoring	Supplementary monitoring of sleep, activity, heart rate, adherence	Indicators are nonspecific and not independent diagnostic markers	Measurement-based care for sleep, pain, activity, and deterioration prevention	False conclusions, excessive self-monitoring, data overload; voluntary use and clinical contextualization
Electronic questionnaires and dashboards	Repeated measurement of symptoms, functioning, risk, engagement, goals	Consistent with measurement-based care; technology does not replace interpretation	All levels, stratification, review, transition criteria	Validated Ukrainian instruments, proportionate frequency, shared review, response algorithm for critical results

AI assistants and predictive tools	Information navigation, regulatory retrieval, technical support, data organization	Insufficient for autonomous diagnosis, treatment selection, or suicide-risk assessment	Administrative adjunct under human oversight	Error, bias, opacity, confidentiality, cultural/linguistic validation, assigned professional responsibility

Note. Technological complexity is not an indicator of clinical superiority. Every decision requires professional assessment, informed consent, data protection, and safety monitoring[73].

At the end of the intervention-selection stage, clinical, digital, and organizational decisions should be integrated into a single provisional rehabilitation plan rather than treated as separate service streams. The plan should state the current therapeutic targets; safety and functional priorities; the selected evidence-based intervention; delivery format; concurrent medical, social, family, or vocational supports; responsible professionals; outcome measures; and explicit criteria for continuation, horizontal transfer, escalation, or reduction of intensity. This synthesis converts assessment data into a testable pathway and preserves a direct link between case formulation, the individual rehabilitation plan, and subsequent routing[74].

Digital infrastructure should then be evaluated by the pathway function it performs: maintaining access during relocation, supporting homework and repeated measurement, enabling secure handover, or facilitating timely human review when deterioration is detected. Technology should support, rather than define, the clinical sequence. Case coordination likewise remains an organizational function: a coordinator may connect services and track transitions, but diagnostic, psychotherapeutic, medical, rehabilitation, and social-work responsibilities remain with appropriately qualified professionals. Quality should therefore be evaluated through both individual outcomes and pathway reliability, including waiting time, treatment initiation and completion, protocol fidelity, supervision, justified transitions, territorial access, continuity between military and civilian services, workforce capacity, and data protection[75].

For implementation, the rehabilitation plan should specify a limited set of decision points that are understandable to both the service member and the professionals involved. These include the expected interval for reassessment, indicators requiring urgent escalation, criteria for continuing the current intervention, conditions for a horizontal transition to another evidence-based method, and criteria for reducing intensity after stabilization. Outcome review should combine symptom measures with functioning, safety, treatment engagement, family and occupational participation, and progress toward personally defined goals. This approach prevents measurement-based care from becoming a purely administrative exercise and links repeated assessment directly to shared clinical decisions[76].

[73] World Health Organization. Ethics and governance of artificial intelligence for health: guidance on large multi-modal models. Geneva : World Health Organization, 2024. 98 p.

[74] Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX.

[75] Lawry L. L., Korona-Bailey J., Hamm T. E. et al. A qualitative assessment of war-related rehabilitation needs and gaps in Ukraine. Journal of Health, Population and Nutrition. 2025. Vol. 44. Art. 175. DOI: https://doi.org/10.1186/s41043-025-00912-4.

[76] Weber M. C., Jendro A. M., Fischer E. P. et al. Veterans' Experiences of and Preferences for Patient-Centered, Measurement-Based PTSD Care. Medical Care. 2024. Vol. 62, no. 12, suppl. 1. P. S84–S90. DOI: https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000002070.

An additional requirement for an adaptive pathway is to calibrate the frequency of monitoring to the volatility of the clinical and functional profile. Reassessment should be more frequent during periods of elevated suicide risk, recent treatment change, renewed trauma exposure, early discharge from inpatient care, or transition between institutions. When improvement becomes stable, monitoring can be reduced without terminating access to support. This makes the pathway genuinely adaptive: not only the intensity of psychotherapy, but also the intensity of observation, coordination, and follow-up should change in response to current need. Re-entry criteria should be agreed in advance so that symptom recurrence, a new injury, a family or occupational crisis, or renewed trauma exposure leads to rapid clinical review rather than restarting the referral process from the beginning[77,78].

At the system level, continuity should be treated as a measurable rehabilitation outcome rather than as an administrative assumption. Relevant indicators include time from referral to first contact, the proportion of planned handovers successfully completed, treatment discontinuation during transfer, duplication of assessments, availability of a named responsible professional, and time required for rapid re-entry after deterioration. These indicators complement symptom and functioning measures by identifying failures that arise at organizational boundaries rather than within a particular psychotherapy. Such monitoring is especially important in Ukraine, where service members may move among military health care, civilian rehabilitation facilities, veterans' services, and community-based providers[79].

Differentiation of evidence-based interventions and digital and organizational support therefore constitute a single rehabilitation process. Clinical and functional profiles determine therapeutic targets; safety and impairment determine the required intensity of care; repeated measurement determines whether the current plan should be maintained, modified, or escalated; and digital infrastructure supports access, coordination, and continuity. This logic converts isolated consultations into a managed pathway oriented toward restoration of values, relationships, occupational capacity, autonomy, and participation in civilian and community life.

The quality of such a pathway depends not only on the availability of individual services but also on the reliability of transitions between them. A clinically coherent system should identify the professional responsible for coordination, specify referral criteria and expected response times, preserve essential information when a service member moves between military, medical, rehabilitation, veterans' and community services, and minimize repeated assessment when existing data remain clinically valid. These organizational requirements are

[77] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[78] Weber M. C., Jendro A. M., Fischer E. P. et al. Veterans' Experiences of and Preferences for Patient-Centered, Measurement-Based PTSD Care. Medical Care. 2024. Vol. 62, no. 12, suppl. 1. P. S84–S90. DOI: https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000002070.

[79] Lawry L. L., Korona-Bailey J., Hamm T. E. et al. A qualitative assessment of war-related rehabilitation needs and gaps in Ukraine. Journal of Health, Population and Nutrition. 2025. Vol. 44. Art. 175. DOI: https://doi.org/10.1186/s41043-025-00912-4.

particularly important after inpatient treatment, changes in service status, relocation, or return to civilian life, when discontinuity may result in delayed care or loss of therapeutic gains[80].

Outcome evaluation should therefore combine symptom measures with indicators of functioning and service continuity. In addition to changes in PTSD, depression, anxiety, sleep, pain, or moral distress, monitoring should consider participation in family and occupational roles, progress toward personally defined goals, treatment engagement, adverse effects, missed transitions, and the ability to re-enter care promptly after deterioration. The resulting information should be reviewed jointly with the service member and used to support shared decisions rather than functioning as an administrative reporting exercise[81].

Implementation quality also depends on distinguishing personalization from uncontrolled protocol modification. Individualization may appropriately affect pacing, sequencing, mode of delivery, explanatory language, and the management of barriers identified in the case formulation, but it should preserve the active therapeutic components on which evidence of effectiveness rests. T. Galovski and colleagues emphasize this combination of protocol fidelity and individualized case formulation in PTSD care[82]. Services should therefore document why clinically meaningful adaptations were made, whether the clinician had relevant training and supervision, and whether change was observed in both symptoms and functioning. This provides a transparent basis for deciding whether a limited response reflects insufficient treatment exposure, a mismatch between the intervention and the principal maintaining mechanisms, comorbidity, implementation failure, or the need for a different level of care. Cultural and linguistic fit should be evaluated with the same discipline. The 2026 study by M. Mezhenska, A. Contractor, and T. Nazarenko supports the structural validity and reliability of the Ukrainian PCL-5 and MIOS Part 2 in adults living in Ukraine during the full-scale war; however, because most participants were civilians, these findings should not be treated as military-specific clinical norms[83]. Standardized measures should therefore inform, rather than replace, clinical interview, functional assessment, risk evaluation, and contextualized case formulation.

Sleep disturbance warrants an explicit treatment pathway because it can be both a symptom of PTSD and an independent disorder. Clinically, the assessment should distinguish difficulty initiating sleep, frequent awakenings, trauma-related nightmares, circadian disruption, sleep-disordered breathing, medication effects, pain-related awakening, and behavioral patterns that perpetuate insomnia. The 2025 VA/DoD insomnia/OSA guideline places structured behavioral treatment within an evidence-based management pathway and

[80] Lawry L. L., Korona-Bailey J., Hamm T. E. et al. A qualitative assessment of war-related rehabilitation needs and gaps in Ukraine. Journal of Health, Population and Nutrition. 2025. Vol. 44. Art. 175. DOI: https://doi.org/10.1186/s41043-025-00912-4.

[81] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[82] Galovski T. E., McSweeney L. B., Nixon R. D. V. et al. Personalizing cognitive processing therapy with a case formulation approach to intentionally target impairment in psychosocial functioning associated with PTSD. Contemporary Clinical Trials Communications. 2024. Vol. 42. Art. 101385. DOI: https://doi.org/10.1016/j.conctc.2024.101385.

[83] Mezhenska M., Contractor A. A., Nazarenko T. Moral injury and PTSD among Ukrainians exposed to full-scale war. European Journal of Psychotraumatology. 2026. Vol. 17, no. 1. Art. 2685934. DOI: https://doi.org/10.1080/20008066.2026.2685934.

also emphasizes screening for obstructive sleep apnea[84]. In service members with injury, weight change, sedating medication, or alcohol use, failure to recognize sleep apnea can complicate fatigue and cognitive complaints and may create safety risks in driving, weapons-related duties, or return-to-work planning.

Cognitive Behavioral Therapy for Insomnia (CBT-I) is therefore best conceptualized as a targeted intervention that can be delivered before, during, or after trauma-focused treatment depending on the formulation. A randomized controlled trial in PTSD demonstrated that CBT-I can improve sleep outcomes and supports the view that insomnia should not simply be expected to remit when trauma symptoms improve[85]. For stepped care, clinically significant insomnia with preserved overall safety may justify parallel CBT-I, whereas severe sleep deprivation that prevents sustained attention during trauma processing may justify a brief period of sleep-focused stabilization before intensive trauma work.

More recent evidence addresses sequencing directly. In a 2025 randomized trial involving 94 veterans with PTSD and insomnia, P. Colvonen and colleagues compared an integrated CBT-I plus Prolonged Exposure sequence with sleep-hygiene education plus Prolonged Exposure[86]. The study supports the clinical importance of treating insomnia but does not justify assuming that adding CBT-I will necessarily produce superior PTSD outcomes for every patient. The appropriate interpretation is functional: sleep treatment can be used to reduce an independent source of impairment and to improve treatment capacity, while PTSD outcomes should continue to be monitored separately.

Nightmares require similarly careful formulation. Trauma-related dreams may improve with trauma-focused psychotherapy, but persistent nightmares can continue to disrupt sleep even when daytime avoidance decreases. Their assessment should consider frequency, awakening, fear of sleep, safety behaviors, alcohol or sedative use, and the degree to which the person delays bedtime to avoid dreaming. The rehabilitation plan should define whether nightmare-related distress is being addressed within the trauma-focused protocol, through a separate sleep intervention, or through medication under medical supervision. The key methodological point is to avoid equating one sleep symptom with the entire sleep problem.

Sleep outcomes should also be linked to participation outcomes. Improvement can be clinically meaningful when the service member becomes able to maintain a predictable sleep-wake schedule, attend morning appointments, drive more safely, participate in physical rehabilitation, or resume parenting and employment routines, even if occasional nightmares remain. Conversely, a reduction in self-rated PTSD symptoms without restoration of sleep may leave substantial functional risk. This illustrates why measurement-based rehabilitation

---

[84] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management of Chronic Insomnia Disorder and Obstructive Sleep Apnea. Version 3.0. Washington, DC, 2025. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/CD/insomnia/.

[85] Talbot L. S., Maguen S., Metzler T. J., Schmitz M., McCaslin S. E., Richards A., Perlis M. L., Posner D. A., Weiss B., Ruoff L., Varbel J., Neylan T. C. Cognitive Behavioral Therapy for Insomnia in Posttraumatic Stress Disorder: A Randomized Controlled Trial. Sleep. 2014. Vol. 37, no. 2. P. 327–341. DOI: https://doi.org/10.5665/sleep.3408.

[86] Colvonen P. J., Hunt C., Park J., Angkaw A. C., Gehrman P., Clare K., Norman S. B. Cognitive Behavioral Therapy for Insomnia With Prolonged Exposure Compared to Sleep Hygiene and Prolonged Exposure: A Randomized Controlled Trial. Journal of Clinical Psychiatry. 2025. Vol. 86, no. 3. Art. 24m15584. DOI: https://doi.org/10.4088/JCP.24m15584.

requires parallel tracking of disorder-specific symptoms and everyday functioning rather than a single global score.

Substance use represents another domain in which sequential treatment assumptions have historically created barriers. When PTSD and alcohol or drug problems coexist, clinicians may fear that trauma-focused therapy will destabilize substance use or that ongoing use makes trauma work impossible. The VA/DoD substance-use guideline instead supports evidence-based assessment and treatment based on current severity, withdrawal risk, and individual clinical circumstances[87]. Acute intoxication, severe withdrawal, or inability to participate safely requires stabilization, but stable substance-use comorbidity is not equivalent to a universal contraindication to trauma-focused psychotherapy.

The COPE randomized clinical trial provides direct evidence for concurrent treatment in military veterans. S. Back and colleagues compared an integrated intervention combining Prolonged Exposure with substance-use treatment against relapse-prevention treatment and found greater reductions in PTSD severity in the integrated condition while substance-use outcomes improved across conditions[88]. The study does not imply that every veteran with substance use should receive COPE, but it demonstrates that trauma-focused exposure can be incorporated into concurrent care when safety, readiness, and monitoring are adequate.

A personalized formulation should identify the function of substance use rather than documenting quantity alone. Alcohol may be used to initiate sleep, reduce social anxiety, suppress guilt, disengage from intrusive memories, or cope with pain; stimulants may be used to overcome exhaustion; sedatives may be used to manage hyperarousal. These functions point to different treatment targets and relapse risks. If the same maintaining function is addressed only by prohibiting substance use without providing an alternative strategy, the rehabilitation plan may be clinically fragile. Functional analysis should therefore connect substance use to sleep, trauma cues, pain, relationships, and daily routines.

Ukraine's 2026 experimental project for defenders with disorders related to psychoactive substance use provides an opportunity to operationalize such integrated care. The project establishes medical-psychological support rather than limiting the intervention to administrative referral, and its design includes assessment and monitoring of outcomes[89]. Within a stepped model, this pathway can be coordinated with PTSD, pain, and family interventions so that the presence of an addiction-related diagnosis does not result in fragmented treatment across unrelated services.

Substance-related risk also intersects with suicide prevention. Intoxication can increase impulsivity and reduce the reliability of previously agreed safety plans, while withdrawal and abrupt changes in use may intensify anxiety, sleep disturbance, and dysphoria. The

---

[87] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management of Substance Use Disorders. Version 4.0. Washington, DC, 2021. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/sud/.

[88] Back S. E., Killeen T., Badour C. L. et al. Concurrent treatment of substance use disorders and PTSD using Prolonged Exposure: A randomized clinical trial in military veterans. Addictive Behaviors. 2019. Vol. 90. P. 369–377. DOI: https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2018.11.032.

[89] Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо надання послуг із медико-психологічного супроводу окремим категоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і мають розлади, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин, включаючи алкоголь : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2026 № 195. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/195-2026-%D0%BF.

rehabilitation pathway should therefore specify who responds to an acute change, how after-hours risk is managed, when medical assessment is required, and what information must be shared across the treatment team. These procedures are especially important when psychological and addiction services are delivered by different organizations.

Traumatic brain injury requires comparable integration. Persistent post-concussive complaints should be assessed without assuming either that all symptoms are neurologically determined or that they are merely psychological. The VA/DoD post-acute mTBI guideline supports a symptom-focused approach and emphasizes functional management[90]. For psychotherapy, the most relevant questions are whether the person can encode and recall session material, sustain attention, tolerate emotional activation, complete homework, and use new skills independently between sessions.

Evidence indicates that a history of TBI does not automatically preclude trauma-focused treatment. In veterans and active-duty service members with PTSD and TBI histories, G. Wolf and colleagues found that Prolonged Exposure outcomes generalized to improvements in several postconcussive and functional domains[91]. The study should not be interpreted as evidence that psychotherapy treats structural brain injury; rather, it demonstrates that PTSD treatment can remain clinically useful when postconcussive symptoms coexist and that symptom overlap should not become a reason for therapeutic exclusion.

Practical adaptation for cognitive difficulties should preserve active treatment components while reducing unnecessary cognitive burden. Useful modifications can include shorter information segments, written or electronic summaries, repetition of the rationale, external reminders, review of homework at the beginning and end of sessions, slower progression when memory consolidation is poor, and coordination with occupational or cognitive rehabilitation. Such adaptations differ from diluting the trauma-focused intervention: the therapeutic mechanism remains intact, while delivery is adjusted to the service member's cognitive capacity.

The interpretation of concentration and memory complaints should be revisited over time. Severe insomnia, depression, pain, medication effects, and hyperarousal can produce cognitive inefficiency that resembles persistent post-concussive impairment. If cognitive complaints improve after sleep or PTSD treatment, the formulation should be updated rather than retaining a fixed attribution to TBI. Conversely, persistent neurological signs, marked decline, or functional deterioration require medical reassessment. Adaptive care therefore depends on willingness to revise causal hypotheses as new outcome data become available.

Chronic pain requires an equally non-reductionist approach. Pain can be a consequence of injury, surgery, nerve damage, musculoskeletal changes, or amputation and should never be presumed to be psychogenic because PTSD is present. At the same time, avoidance, catastrophic interpretation, inactivity, sleep disruption, and trauma-related arousal can

[90] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management and Rehabilitation of Post-Acute Mild Traumatic Brain Injury. Version 3.0. Washington, DC, 2021. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Rehab/mtbi/.

[91] Wolf G. K., Mauntel G. J., Kretzmer T., Crawford E., Thors C., Strom T. Q., Vanderploeg R. D. Comorbid Posttraumatic Stress Disorder and Traumatic Brain Injury: Generalization of Prolonged-Exposure PTSD Treatment Outcomes to Postconcussive Symptoms, Cognition, and Self-Efficacy in Veterans and Active Duty Service Members. Journal of Head Trauma Rehabilitation. 2018. Vol. 33, no. 2. P. E53–E63. DOI: https://doi.org/10.1097/HTR.0000000000000344.

intensify disability. An early integrated-treatment pilot by J. Otis and colleagues demonstrated the feasibility of combining cognitive-behavioral pain and PTSD elements for veterans, although the sample was very small and the findings should be treated as preliminary[92].

Larger clinical experience also supports integrated rather than mutually exclusive pathways. A veteran chronic-pain management program evaluated by J. Van Der Merwe and colleagues included veterans with and without PTSD and addressed the practical problem that people with both conditions may otherwise be passed between services when each condition is treated as a contraindication to the other[93]. This organizational lesson is particularly relevant for rehabilitation systems: the presence of pain should prompt coordination and adaptation, not automatic deferral of trauma treatment.

Opioid exposure adds a further layer of risk. The 2022 VA/DoD opioid guideline emphasizes patient-centered assessment, risk mitigation, and careful management across initiation, maintenance, tapering, and discontinuation[94]. In a rehabilitation context, abrupt changes in analgesia may destabilize sleep, mood, function, and treatment participation; conversely, hazardous use can increase overdose and safety risks. Psychological rehabilitation should not independently direct medication changes but must communicate clinically relevant information to the prescribing team and incorporate pain-related functioning into outcome monitoring.

A randomized controlled pilot trial by K. Vowles and colleagues tested an integrated behavioral treatment for veterans with chronic pain and hazardous opioid use and provided preliminary support for the feasibility of addressing pain interference and unsafe opioid behavior together[95]. The modest scale of the study limits generalization, but it reinforces a broader principle: when two problems mutually maintain disability, a coordinated plan may be more rational than requiring complete resolution of one before the other is addressed.

For limb loss, the psychological task extends beyond symptom reduction to adaptation to altered embodiment and participation. The 2025 VA/DoD lower-limb amputation guideline organizes rehabilitation across phases and explicitly places multidisciplinary care at the center of recovery[96]. Psychological support may be needed around traumatic memory, grief for lost function, body image, fear of falling, public self-consciousness, changes in intimacy,

---

[92] Otis J. D., Keane T. M., Kerns R. D., Monson C., Scioli E. The Development of an Integrated Treatment for Veterans with Comorbid Chronic Pain and Posttraumatic Stress Disorder. Pain Medicine. 2009. Vol. 10, no. 7. P. 1300–1311. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1526-4637.2009.00715.x.

[93] Van Der Merwe J., Brook S., Fear C., Benjamin M. J., Libby G., Williams A. C. de C., Baranowski A. P. Military veterans with and without post-traumatic stress disorder: results from a chronic pain management programme. Scandinavian Journal of Pain. 2021. Vol. 21, no. 3. P. 560–568. DOI: https://doi.org/10.1515/sjpain-2019-0182.

[94] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Use of Opioids in the Management of Chronic Pain. Version 4.0. Washington, DC, 2022. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Pain/cot/.

[95] Vowles K. E., Witkiewitz K., Cusack K. J. et al. Integrated Behavioral Treatment for Veterans With Co-Morbid Chronic Pain and Hazardous Opioid Use: A Randomized Controlled Pilot Trial. Journal of Pain. 2020. Vol. 21, no. 7–8. P. 798–807. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jpain.2019.11.007.

[96] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Rehabilitation of Individuals with Lower Limb Amputation. Version 3.0. Washington, DC, 2024. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Rehab/amp/.

chronic or phantom pain, and uncertainty about return to work. These domains should be addressed without implying that successful adjustment requires the absence of grief or that distress necessarily represents a psychiatric disorder.

The timing of psychological work around prosthetic rehabilitation should be individualized. During early recovery, the priority may be orientation, pain coping, sleep, and tolerating repeated medical procedures. Later, exposure-based principles may be useful for avoiding public settings, vehicles, or locations associated with injury; values-based work may support return to meaningful roles; and family sessions may address overprotection or redistribution of responsibilities. The goal is to align psychological intervention with the actual tasks of physical and social rehabilitation rather than delivering a generic trauma program in parallel.

Suicide risk must remain a standing decision variable across all of these profiles. The 2024 VA/DoD suicide-risk guideline organizes care around identification, comprehensive assessment, and management, and stresses that a validated tool cannot substitute for clinical interview and assessment of risk and protective factors[97]. In a stepped pathway, suicide risk should therefore influence level of care, frequency of contact, involvement of supports, access to emergency services, and the appropriateness of remote delivery.

Risk assessment should be dynamic and contextual. A service member who denies suicidal intent during a stable outpatient visit may require rapid reassessment after a new death, relationship rupture, legal or financial crisis, severe pain exacerbation, intoxication, or loss of a military role. Conversely, chronic passive thoughts without acute intent do not automatically require hospitalization if a comprehensive assessment supports outpatient management. The stepped-care model should avoid both underreaction and automatic escalation by defining observable criteria and documenting the rationale for the selected level of monitoring.

Moral injury is especially relevant to suicide-related formulation because global self-condemnation, perceived unforgivability, betrayal, and loss of belonging can intensify hopelessness even when fear-based PTSD symptoms are not dominant. The appropriate response is not to treat moral injury as a direct proxy for suicide risk, but to include moral emotions and belonging within a comprehensive assessment. The safety plan should identify triggers related to anniversaries, legal investigations, media reports, unit losses, or family conflict when these are relevant to the individual's moral narrative.

Bereavement also requires differentiation from PTSD and depression. Grief after the death of fellow service members or civilians can involve yearning, sadness, anger, guilt, intrusive images, and avoidance, but most grief does not constitute a mental disorder. A nationally representative study of U.S. veterans found clinically significant prolonged-grief symptoms in a minority of participants and showed substantial psychiatric burden and association with suicidal thoughts and attempts among those screening positive[98]. These

[97] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Assessment and Management of Patients at Risk for Suicide. Version 3.0. Washington, DC, 2024. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/srb/.

[98] Na P. J., Fischer I. C., Shear K. M., Pietrzak R. H. Prevalence, Correlates, and Psychiatric Burden of Prolonged Grief Disorder in U.S. Military Veterans: Results From a Nationally Representative Study. American Journal of Geriatric Psychiatry. 2023. Vol. 31, no. 7. P. 543–548. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jagp.2023.02.007.

findings cannot be transferred as prevalence estimates to Ukrainian personnel, but they support routine attention to persistent grief when loss remains functionally disabling.

In formulation, prolonged grief is distinguished from PTSD by the centrality of separation distress and difficulty adapting to the reality of loss, although both can coexist when death occurred violently. Treatment planning should therefore identify whether the primary maintaining process is fear and threat, guilt and moral conflict, persistent yearning and avoidance of the finality of loss, depression, or a combination. This distinction prevents the automatic use of exposure solely because intrusive images are present and allows grief-focused work to be integrated when the clinical profile warrants it.

Military bereavement also has relational and identity dimensions. The deceased may have been a commander, subordinate, close friend, or member of a tightly bonded unit, and recovery can evoke concerns about loyalty, remembrance, and the meaning of surviving. Psychological rehabilitation should permit continuing bonds and commemoration while addressing forms of avoidance or self-punishment that restrict life. Reintegration goals can include finding ways to carry the significance of the deceased into values-consistent civilian action rather than framing recovery as detachment from the relationship.

Family functioning is a major determinant of whether clinical gains translate into everyday recovery. Partners and relatives may have adapted for months or years to the service member's absence, injury, or emotional unavailability and may have developed new roles that cannot simply be reversed on return. Symptoms such as irritability, avoidance, sleep disruption, alcohol use, and hypervigilance can affect the entire household. Family assessment should therefore identify communication patterns, safety concerns, caregiving burden, parenting responsibilities, intimacy, finances, and the degree to which relatives are becoming overprotective or withdrawing.

Evidence supports the possibility of directly treating PTSD and relationship functioning within a conjoint format in selected cases. In a randomized controlled trial, C. Monson and colleagues found that cognitive-behavioral couple therapy improved PTSD symptoms and relationship satisfaction compared with a wait-list condition[99]. This does not mean that couple treatment should replace individual trauma-focused therapy when the latter is indicated, but it provides an evidence-based option when relationship processes are central to impairment and both partners can participate safely.

Family involvement must be bounded by confidentiality and clinical appropriateness. Relatives can contribute observations about sleep, alcohol use, anger, cognition, or functional change, but the service member remains an autonomous participant in care. In cases of interpersonal violence, coercive control, or severe relationship instability, conjoint treatment may be inappropriate until safety is established. A personalized model should therefore distinguish supportive family participation, psychoeducation, caregiver support, and formal couple therapy as separate interventions with different indications.

Occupational functioning should be treated as a rehabilitation outcome rather than deferred until symptoms have completely resolved. Work can provide structure, social contact, financial security, competence, and renewed identity, but an unsuccessful return can also amplify shame and avoidance. Assessment should consider cognitive and physical

[99] Monson C. M., Fredman S. J., Macdonald A., Pukay-Martin N. D., Resick P. A., Schnurr P. P. Effect of Cognitive-Behavioral Couple Therapy for PTSD: A Randomized Controlled Trial. JAMA. 2012. Vol. 308, no. 7. P. 700–709. DOI: https://doi.org/10.1001/jama.2012.9307.

requirements, travel, sleep schedule, sensory triggers, interpersonal demands, disability accommodation, and whether the service member's previous military competencies can be translated into civilian terms.

Individual Placement and Support provides one evidence-based vocational model. In a randomized trial of veterans with PTSD, L. Davis and colleagues found substantially better competitive-employment outcomes for supported employment than for a traditional vocational rehabilitation program[100]. The implication for a psychological rehabilitation pathway is that employment support can be integrated while clinical treatment continues, rather than waiting for complete symptom remission before vocational goals are addressed.

Economic evaluation also matters when designing national pathways. N. Jordan and colleagues reported that Individual Placement and Support involved higher annual health-service costs than usual vocational services, driven by greater use of vocational support, while patterns of high-intensity health-care use did not differ[101]. Such findings underscore that effective reintegration may require investment outside narrowly defined psychotherapy budgets. Cost should therefore be assessed against functional outcomes and social participation rather than only the number of clinical sessions delivered.

The process by which treatment options are explained can itself affect access to evidence-based care. A qualitative study by K. Hooyer and colleagues of real-world PTSD treatment-planning sessions found that clinicians used rich descriptions, questions, prior success examples, inviting language, and tailoring to communicate evidence-based options[102]. For shared decision-making, this suggests that presenting CPT, PE, EMDR, WET, or other options as unexplained labels is insufficient. The service member needs a clear description of what treatment involves, why it is recommended, what discomfort is expected, and what alternatives remain available.

Digital delivery can reduce some access barriers but should not be used to conceal service shortages. The evidence for synchronous videoconferencing is strongest when it reproduces a validated psychotherapy with an appropriately trained clinician. More experimental models can extend reach but require explicit evidence boundaries. A 2024 pilot randomized trial by C. McLean, N. Malek, and C. Straud evaluated peer-coached online exposure for veterans. Half of randomized participants did not initiate treatment; among treatment starters, clinically meaningful improvements were observed, while equivalence between written and verbal exposure conditions remained inconclusive[103]. The findings therefore support cautious

[100] Davis L. L., Leon A. C., Toscano R., Drebing C. E., Ward L. C., Parker P. E., Kashner T. M., Drake R. E. A Randomized Controlled Trial of Supported Employment Among Veterans With Posttraumatic Stress Disorder. Psychiatric Services. 2012. Vol. 63, no. 5. P. 464–470. DOI: https://doi.org/10.1176/appi.ps.201100340.

[101] Jordan N., Stroupe K. T., Richman J. et al. Comparing Service Use and Costs of Individual Placement and Support With Usual Vocational Services for Veterans With PTSD. Psychiatric Services. 2022. Vol. 73, no. 10. P. 1109–1116. DOI: https://doi.org/10.1176/appi.ps.202100197.

[102] Hooyer K., Hamblen J., Kehle-Forbes S. M., Larsen S. E. "Pitching" posttraumatic stress disorder treatment: A qualitative study of how providers discuss evidence-based psychotherapies with patients. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 6. P. 901–912. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23058.

[103] McLean C. P., Malek N., Straud C. L. A pilot randomized controlled trial of online written exposure therapy delivered by peer coaches to veterans with posttraumatic stress disorder. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 3. P. 471–482. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23020.

investigation of digitally supported delivery rather than claims of established feasibility or unsupervised substitution for specialist care.

Collaborative telecare offers a different digital function: it supports a system rather than replacing the clinician. The STEPS-UP trial combined centralized assistance, care management, monitoring, and stepped treatment in military primary care[104]. This model is particularly relevant to geographically dispersed or relocated service members because specialist expertise can support local providers while responsibility for follow-up remains explicit. Digitalization therefore has greatest strategic value when it connects levels of care, not when it merely adds another standalone application.

For Ukraine, the design of digital support should be integrated with physical veteran spaces and specialist navigation rather than positioned as a separate ecosystem. VETERAN PRO was developed as a network of inclusive multifunctional spaces offering a single point of entry for multiple types of assistance and involving veteran-support specialists[105]. Digital tools can complement such entry points through appointment coordination, information, reminders, and referral tracking, while face-to-face alternatives remain essential for people with sensory, cognitive, connectivity, or privacy barriers.

Across these comorbid and functional domains, the principle of treatment fidelity remains critical. Personalization may change the order, pace, setting, format, and supportive adaptations around an evidence-based intervention, but it should not remove the active components that define the intervention without documenting a clinically justified reason. When outcomes are poor, the first response should be to review attendance, therapeutic alliance, fidelity, dose, formulation, barriers, and comorbidity before concluding that the evidence-based method itself has failed. This protects personalization from becoming an unstructured accumulation of techniques[106].

[104] Engel C. C., Jaycox L. H., Freed M. C. et al. Centrally Assisted Collaborative Telecare for Posttraumatic Stress Disorder and Depression Among Military Personnel Attending Primary Care: A Randomized Clinical Trial. JAMA Internal Medicine. 2016. Vol. 176, no. 7. P. 948–956. DOI: https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2016.2402.

[105] Мінветеранів запускає масштабний проєкт ветеранських просторів VETERAN PRO / Міністерство у справах ветеранів України. 28 серпня 2024. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/minveteraniv-zapuskae-masshtabniy-proekt-veteranskih-prostoriv-veteran-pro.

[106] Galovski T. E., McSweeney L. B., Nixon R. D. V. et al. Personalizing cognitive processing therapy with a case formulation approach to intentionally target impairment in psychosocial functioning associated with PTSD. Contemporary Clinical Trials Communications. 2024. Vol. 42. Art. 101385. DOI: https://doi.org/10.1016/j.conctc.2024.101385.

Table 3

Comorbidity-Informed Adaptation of Evidence-Based Psychological Rehabilitation

Co-occurring domain	Key assessment questions	Implications for intervention	Route-change indicators
Chronic insomnia / sleep apnea	Is insomnia independent of PTSD? Are there apnea indicators, sedating medications, or occupational safety risks?	CBT-I and medical sleep assessment can run in parallel with trauma-focused care; adapt timing when sleep loss impairs participation.	Escalate for severe daytime impairment, suspected untreated apnea, safety-critical fatigue, or inability to engage in treatment.
Substance use	Is use hazardous, dependent, or associated with intoxication/withdrawal? What function does it serve?	Medical stabilization when required; otherwise integrate or closely coordinate SUD treatment and evidence-based PTSD treatment.	Urgent medical care for severe withdrawal/intoxication; increase intensity for recurrent risk, overdose, or treatment disengagement.
Traumatic brain injury	Which symptoms are neurological, overlapping, or modifiable by sleep/pain/PTSD treatment?	Preserve core psychotherapy components with shorter segments, repetition, written supports, and medical/neuropsychological coordination.	Reassess for progressive neurological change, marked cognitive deterioration, or inability to retain treatment material.
Chronic / phantom pain	What is the pain mechanism, functional interference, medication exposure, and relationship to avoidance or sleep?	Integrate psychological rehabilitation with medical, physical, occupational, and pain care; avoid psychogenic reductionism.	Escalate for uncontrolled pain, medication-related risk, rapid functional decline, or significant opioid-related safety concerns.
Limb loss	How do mobility, body image, prosthetic training, pain, grief, intimacy, and public participation interact?	Coordinate psychological work with prosthetic and physical rehabilitation; target trauma, avoidance, grief, and role restoration as indicated.	Increase multidisciplinary intensity for persistent nonparticipation, severe depression, suicidality, or complex pain and prosthetic problems.
Prolonged grief / moral injury	Is the principal process separation distress, threat, responsibility, betrayal, self-condemnation, or a combination?	Use diagnosis-specific trauma treatment when indicated and add grief– or moral injury-informed components according to formulation.	Escalate for worsening suicide risk, pervasive self-punishment, profound isolation, or sustained functional deterioration.
Family / occupational disruption	Are relationship patterns or work barriers maintaining symptoms and disability?	Consider conjoint/family interventions, supported employment, accommodation, and coordinated social services alongside clinical care.	Modify route when violence, housing/financial crisis, employment failure, or loss of support materially changes clinical risk.

Note. The table is an implementation framework and does not replace individualized clinical assessment[107,108,109].

[107] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Assessment and Management of Patients at Risk for Suicide. Version 3.0. Washington, DC, 2024.

[108] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management of Chronic Insomnia Disorder and Obstructive Sleep Apnea. Version 3.0. Washington, DC, 2025.

[109] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management and Rehabilitation of Post-Acute Mild Traumatic Brain Injury. Version 3.0. Washington, DC, 2021.

3. Operationalizing a Continuous Personalized Rehabilitation Pathway: Routing, Multidisciplinary Coordination, Reintegration, and Quality Assurance

A personalized stepped-care model becomes operational only when its decision rules can be applied consistently across services. The pathway therefore requires explicit criteria for entry, assessment, allocation, coordination, monitoring, transition, and completion, together with named responsibility for each decision. These rules should support clinical judgement rather than replace it and should remain understandable to service members, families, and professionals.

The first operational component is an accessible point of entry. Entry should not depend on the individual already knowing which professional or institution is appropriate, because uncertainty about the system is itself a barrier to care. A single-entry-point or navigation model is especially relevant after discharge, relocation, or change in legal status, when the person may simultaneously need psychological care, documentation, rehabilitation, employment support, and family services. The VETERAN PRO concept is consistent with this principle by positioning multifunctional veteran spaces as points at which different needs can be identified and routed[110].

At first contact, services should collect only the minimum information required for safe routing: current location and contact details, immediate medical concerns, suicide and violence risk, intoxication or withdrawal, acute neurological change, severe functional disruption, and urgent social needs. Comprehensive diagnostic assessment can follow once safety and an appropriate level of care have been established.

Urgent routing criteria should be explicit. Acute suicide risk, severe withdrawal, psychosis, delirium, major neurological change, uncontrolled medical instability, severe violence risk, or inability to maintain basic safety requires direct access to emergency or highly specialized care. The 2024 VA/DoD suicide guideline provides a useful model by separating identification, comprehensive assessment, and acute-risk management[111]. The principle is transferable even where specific institutional procedures differ: high-risk conditions bypass routine low-intensity steps.

The second operational component is a multidimensional assessment that produces decisions rather than merely data. Assessment should include diagnosis when appropriate, but its main function in rehabilitation is to determine the current combination of therapeutic targets, functional restrictions, risks, resources, and barriers. A long battery of questionnaires is not inherently more personalized than a short one. The relevant question is whether each measure contributes to a decision about treatment selection, intensity, monitoring, or transition.

A practical assessment architecture can be organized into six domains: safety; clinical symptoms and diagnoses; physical and cognitive health; functioning and participation; social and family context; and personal goals and resources. Within each domain, the team should

[110] Мінветеранів запускає масштабний проєкт ветеранських просторів VETERAN PRO / Міністерство у справах ветеранів України. 28 серпня 2024. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/minveteraniv-zapuskae-masshtabniy-proekt-veteranskih-prostoriv-veteran-pro.

[111] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Assessment and Management of Patients at Risk for Suicide. Version 3.0. Washington, DC, 2024. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/srb/.

identify both problems and protective factors. For example, severe intrusive memories may coexist with strong family support and intact occupational competence, while moderate PTSD symptoms may coexist with unstable housing and hazardous alcohol use. The latter profile may require more organizational intensity despite lower symptom severity.

The third component is case formulation. Formulation should describe how the current problems are connected and which mechanisms are most likely to maintain disability. It can distinguish trauma-memory avoidance, negative beliefs, moral self-condemnation, prolonged grief, sleep dysregulation, pain-related fear, substance reinforcement, cognitive overload, family conflict, or social disconnection. The formulation should also state what evidence would lead the team to revise its assumptions. This makes the plan testable and supports adaptive changes rather than impressionistic switching between interventions.

Shared decision-making should occur after the professional has established the boundaries of safe and evidence-based options. The service member should receive understandable explanations of the expected process, duration, benefits, burdens, and uncertainties of each reasonable alternative. Real-world qualitative evidence suggests that the way clinicians explain trauma-focused therapies affects whether veterans view them as acceptable choices[112]. A shared decision is therefore not simply a signature of consent but a structured conversation that links evidence with the person's goals and concerns.

The fourth component is allocation to a starting level. Low-intensity support is appropriate when safety is stable, functioning is largely preserved, distress is mild or subclinical, and the main needs concern psychoeducation, normalization, practical support, and monitoring. Professional psychological treatment is indicated when symptoms or maladaptive patterns are persistent and functionally significant but medical complexity does not require intensive multidisciplinary management. Comprehensive medical-psychological rehabilitation is indicated when severe symptoms, substantial functional impairment, significant comorbidity, injury, cognitive problems, or risk require coordinated specialist input.

Starting-level allocation should be documented in a short rationale. For example, 'Level 2 because PTSD symptoms are clinically significant, suicide risk is currently low, physical status is stable, and the service member can participate in weekly trauma-focused therapy' is more useful than a label alone. Documentation should also specify conditions that would trigger escalation, such as emerging suicidal intent, repeated intoxication, inability to attend, worsening pain, or progressive cognitive difficulty. This transforms stepped care from an administrative classification into a prospective clinical plan.

Measurement-based care provides the data needed for these transitions. At minimum, outcome monitoring should include the primary target of the intervention, safety, functioning, and progress toward the person's own goals. Additional measures can address sleep, pain, substance use, grief, moral distress, or relationship functioning when they are part of the formulation. The frequency of measurement should reflect volatility: high-risk periods require closer monitoring, whereas stable maintenance can use longer intervals.

Outcome data should be reviewed jointly rather than stored only for reporting. A clinically meaningful review asks whether the observed change is large enough to matter,

[112] Hooyer K., Hamblen J., Kehle-Forbes S. M., Larsen S. E. “Pitching” posttraumatic stress disorder treatment: A qualitative study of how providers discuss evidence-based psychotherapies with patients. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 6. P. 901–912. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23058.

whether it is consistent with the service member's experience, whether functioning has changed in parallel, and whether there are new problems that the original measure does not capture. If symptoms improve while employment or family functioning deteriorates, the pathway should not be considered successful simply because a PTSD score is lower. This principle is consistent with veterans' expressed preferences for patient-centered measurement that includes outcomes beyond symptoms[113].

The fifth component is multidisciplinary coordination. A multidisciplinary team is not merely a group of professionals who treat the same person. Coordination requires a shared formulation, clarity about roles, agreed priorities, and a method for resolving conflicting recommendations. The psychologist or psychotherapist may lead trauma-focused treatment; the psychiatrist may manage medication or severe mental disorder; the rehabilitation physician may coordinate physical rehabilitation; the physical and occupational therapists may address mobility and function; the social worker may address benefits and housing; and a veteran-support specialist may navigate community services. The lead clinical responsibility and the navigation responsibility should be named separately when they are held by different professionals.

For service members with TBI, amputation, chronic pain, or other significant injury, the interface between physical and psychological rehabilitation is especially important. The 2025 lower-limb amputation guideline emphasizes multidisciplinary rehabilitation across phases of care[114]. Psychological work should be scheduled in a way that does not undermine intensive physical therapy or exhaust the person, while rehabilitation teams should recognize when avoidance, traumatic reminders, sleep, or depression are reducing participation. Mutual communication prevents physical and psychological explanations from becoming competing narratives.

Pain management requires similar shared planning. The objective is neither to interpret pain as a psychological symptom nor to separate it completely from behavior and function. Interdisciplinary communication should address analgesia, sleep, activity, fear of movement, prosthetic use, pacing, opioid risk, and trauma treatment. The VA/DoD opioid guideline offers a structured framework for patient-centered risk management when opioids are used[115]. Psychological providers should contribute observations about functioning and risk while respecting medical prescribing boundaries.

Sleep care can be embedded in the pathway using parallel treatment rules. If chronic insomnia is a major independent source of impairment, CBT-I can be delivered alongside or in planned sequence with trauma-focused therapy. The 2025 insomnia/OSA guideline provides current evidence-based decision pathways, while trials in PTSD populations demonstrate that targeted insomnia treatment can improve sleep even when trauma symptoms

[113] Weber M. C., Jendro A. M., Fischer E. P. et al. Veterans' Experiences of and Preferences for Patient-Centered, Measurement-Based PTSD Care. Medical Care. 2024. Vol. 62, no. 12, suppl. 1. P. S84–S90. DOI: https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000002070.

[114] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Rehabilitation of Individuals with Lower Limb Amputation. Version 3.0. Washington, DC, 2024. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Rehab/amp/.

[115] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Use of Opioids in the Management of Chronic Pain. Version 4.0. Washington, DC, 2022. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Pain/cot/.

require separate treatment[116,117]. The routing plan should specify which clinician monitors sleep and how possible sleep apnea or medication-related sedation is communicated to medical providers.

Substance-related care should also have predefined interfaces. The 2026 Ukrainian experimental project on medical-psychological support for defenders with disorders related to psychoactive substances creates a current national mechanism that can be connected with trauma rehabilitation[118]. A clinically coherent pathway should allow concurrent or closely coordinated PTSD treatment when safe, rather than requiring prolonged abstinence as a universal prerequisite. The COPE trial in military veterans supports the feasibility of integrated trauma-focused and substance-use treatment in selected patients[119].

The sixth component is continuity across institutional transitions. Discharge from a military hospital, transfer to a civilian rehabilitation facility, return to a unit, demobilization, or relocation should trigger a planned handover rather than a new search for care. A minimum handover should include the current formulation, safety status, active treatments, medication information where appropriate, functional restrictions, agreed goals, pending referrals, and the name of a responsible professional. Repeating traumatic histories simply because information was not transferred should be minimized when clinically valid records already exist.

WHO system analyses identify rehabilitation-capacity constraints and the need to synchronize service delivery and resource allocation, while wartime attacks on health care create additional continuity risks. These conditions make continuity a quality indicator rather than an abstract value. Services should be able to report waiting time between referral and first contact, successful completion of planned handovers, unplanned treatment interruption, duplication of assessments, and time to rapid re-entry into care after deterioration[120,121].

Collaborative-care models provide practical mechanisms for maintaining continuity when specialist resources are scarce. RESPECT-Mil and STEPS-UP illustrate how care

---

[116] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management of Chronic Insomnia Disorder and Obstructive Sleep Apnea. Version 3.0. Washington, DC, 2025. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/CD/insomnia/.

[117] Colvonen P. J., Hunt C., Park J., Angkaw A. C., Gehrman P., Clare K., Norman S. B. Cognitive Behavioral Therapy for Insomnia With Prolonged Exposure Compared to Sleep Hygiene and Prolonged Exposure: A Randomized Controlled Trial. Journal of Clinical Psychiatry. 2025. Vol. 86, no. 3. Art. 24m15584. DOI: https://doi.org/10.4088/JCP.24m15584.

[118] Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо надання послуг із медико-психологічного супроводу окремим категоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і мають розлади, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин, включаючи алкоголь : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2026 № 195. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/195-2026-%D0%BF.

[119] Back S. E., Killeen T., Badour C. L. et al. Concurrent treatment of substance use disorders and PTSD using Prolonged Exposure: A randomized clinical trial in military veterans. Addictive Behaviors. 2019. Vol. 90. P. 369–377. DOI: https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2018.11.032.

[120] World Health Organization. Regional Office for Europe. Financing rehabilitation services in Ukraine: a situation assessment and policy options. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2025. 62 p. URL: https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EURO-2025-12703-52477-81012.

[121] World Health Organization. Regional Office for Europe. Attacks on Ukraine's health care increased by 20% in 2025. 23 February 2026. URL: https://www.who.int/europe/news/item/23-02-2026-attacks-on-ukraine-s-health-care-increased-by-20--in-2025.

managers, primary care, specialist consultation, and systematic outcome monitoring can be connected within military settings[122,123]. Their relevance to Ukraine is conceptual rather than prescriptive: centralized expertise can support distributed local care, but accountability for follow-up must remain visible and referral pathways must be adapted to national regulation and local capacity.

The seventh component is digital support designed around the pathway. Digital tools should answer specific operational questions: Can the person find the correct service? Can a referral be tracked? Can a clinician review outcomes between visits? Can treatment continue during relocation? Can a high-risk result trigger human review? Can records be transferred securely? These functions differ from autonomous therapy and should be evaluated separately. A sophisticated application that does not improve any of these pathway functions may add complexity without improving rehabilitation.

Secure videoconferencing is most defensible when it delivers an established psychotherapy and when safety procedures are explicit. The existing evidence summarized earlier supports remote delivery of selected PTSD treatments. Emerging models, such as peer-coached online Written Exposure Therapy, may extend reach but should retain clear supervision and escalation mechanisms because the evidence remains preliminary[124]. The pathway should also preserve telephone and in-person alternatives for people who cannot use video safely or privately.

Digital equity should be measured rather than assumed. Device ownership does not guarantee reliable broadband, private space, adequate vision or hearing, cognitive ability to navigate an application, or confidence in data security. Service members with TBI, sensory impairment, limited digital literacy, or temporary displacement may require simplified interfaces or non-digital alternatives. Failure to accommodate these factors can make a formally available service functionally inaccessible and can create systematic disparities in who is able to receive evidence-based care.

Data governance should follow the principle of minimum necessary access. Clinical notes, suicide-risk assessments, psychometric results, disability information, veteran status, and administrative documentation do not need to be visible to every professional involved in the broader support network. Role-based access, informed consent, logging of sensitive data use, and clear responsibility for automated alerts are essential. WHO guidance on artificial intelligence in health emphasizes human oversight, transparency, accountability, and protection of health data; these principles are especially important when military and health information intersect[125].

---

[122] Engel C. C., Oxman T., Yamamoto C. et al. RESPECT-Mil: Feasibility of a Systems-Level Collaborative Care Approach to Depression and Post-Traumatic Stress Disorder in Military Primary Care. Military Medicine. 2008. Vol. 173, no. 10. P. 935–940. DOI: https://doi.org/10.7205/MILMED.173.10.935.

[123] Engel C. C., Jaycox L. H., Freed M. C. et al. Centrally Assisted Collaborative Telecare for Posttraumatic Stress Disorder and Depression Among Military Personnel Attending Primary Care: A Randomized Clinical Trial. JAMA Internal Medicine. 2016. Vol. 176, no. 7. P. 948–956. DOI: https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2016.2402.

[124] McLean C. P., Malek N., Straud C. L. A pilot randomized controlled trial of online written exposure therapy delivered by peer coaches to veterans with posttraumatic stress disorder. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 3. P. 471–482. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23020.

[125] World Health Organization. Ethics and governance of artificial intelligence for health: guidance on large multi-modal models. Geneva : World Health Organization, 2024. 98 p.

Artificial intelligence should therefore be assigned bounded functions. It can help organize verified information, support navigation, translate plain-language instructions, structure documentation, or assist clinicians in reviewing large datasets, but it should not independently diagnose PTSD, determine suicide risk, select a level of care, or conduct unsupervised trauma-focused therapy. The clinically responsible professional must remain able to understand, challenge, and override algorithmic output. A model that cannot explain why a person was escalated or excluded from care is incompatible with transparent shared decision-making.

The eighth component is family and social reintegration. Reintegration begins before the formal end of treatment because the service member's roles, routines, and relationships are part of recovery. Family goals may include restoring communication, renegotiating responsibilities, addressing overprotection, rebuilding intimacy, and supporting parenting. Couple-based PTSD treatment has randomized evidence for improving both symptoms and relationship satisfaction in selected cases[126]. This supports inclusion of family interventions within the rehabilitation menu when relationship functioning is a central target and safety permits conjoint work.

The transition from military to civilian culture adds an identity dimension that cannot be reduced to psychiatric symptoms. A systematic meta-synthesis by S. Sachdev and S. Dixit identified recurring themes of military institutionalization, cultural contrast, stereotypes, skills and support, identity loss, reconnection with family and civilians, and facilitators of transition[127]. These findings suggest that a successful pathway should help service members translate military competencies, preserve valued aspects of military identity, and develop civilian belonging rather than treating reintegration as simple removal of military habits.

Vocational rehabilitation should be activated according to readiness for work, not after complete clinical remission. Individual Placement and Support has randomized evidence in veterans with PTSD for improving competitive employment compared with traditional vocational rehabilitation[128]. Its principle of rapid engagement with real employment is compatible with recovery-oriented rehabilitation because work becomes part of functional restoration rather than a final reward for symptom elimination.

Vocational goals should nevertheless be individualized around injury, cognitive capacity, sleep, transport, family responsibilities, and the emotional meaning of work. Some service members may seek a role closely related to previous military expertise; others may need retraining because the former role is physically impossible or psychologically unacceptable. Supported employment, educational guidance, entrepreneurship support, and gradual return-to-work arrangements should therefore be available as different pathways rather than a single vocational endpoint.

---

[126] Monson C. M., Fredman S. J., Macdonald A., Pukay-Martin N. D., Resick P. A., Schnurr P. P. Effect of Cognitive-Behavioral Couple Therapy for PTSD: A Randomized Controlled Trial. JAMA. 2012. Vol. 308, no. 7. P. 700–709. DOI: https://doi.org/10.1001/jama.2012.9307.

[127] Sachdev S., Dixit S. Military to civilian cultural transition experiences of retired military personnel: A systematic meta-synthesis. Military Psychology. 2024. Vol. 36, no. 6. P. 579–592. DOI: https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2237835.

[128] Davis L. L., Leon A. C., Toscano R., Drebing C. E., Ward L. C., Parker P. E., Kashner T. M., Drake R. E. A Randomized Controlled Trial of Supported Employment Among Veterans With Posttraumatic Stress Disorder. Psychiatric Services. 2012. Vol. 63, no. 5. P. 464–470. DOI: https://doi.org/10.1176/appi.ps.201100340.

Community veteran spaces can support this broader reintegration when clinical and nonclinical roles are clearly differentiated. VETERAN PRO was designed to combine psychological and legal help, rehabilitation-related support, education, entrepreneurship, and veteran navigation within inclusive spaces[129]. Such centers can serve as stable community anchors after formal psychotherapy ends, but they should retain referral links to specialist mental health and medical services for problems that exceed the scope of navigation or peer support.

The ninth component is workforce competence. Expanding the number of contacts is not sufficient if providers lack training in evidence-based trauma treatment, suicide-risk management, TBI-aware adaptation, substance-use comorbidity, moral injury formulation, or telehealth safety. Workforce planning should distinguish competencies required at each level of care and define when consultation or supervision is mandatory. The WHO financing assessment for rehabilitation in Ukraine specifically identifies workforce shortages as a continuing system constraint[130].

Supervision should be treated as part of service quality rather than optional professional development. Trauma-focused therapies require skill in managing avoidance without coercion, maintaining protocol fidelity, recognizing dissociation, and responding to risk. Moral injury work requires the ability to engage guilt and responsibility without moralizing or offering premature absolution. Telepsychotherapy requires competence in crisis procedures and privacy. Regular supervision can identify drift from evidence-based practice before poor outcomes become attributed to patient 'resistance.'

Fidelity monitoring should be proportional to risk and intervention complexity. It can include training records, structured supervision, session checklists, review of selected recordings with consent, or periodic competency assessment. Fidelity data should not be used punitively but should help distinguish treatment failure from implementation failure. If a service reports poor outcomes for CPT or PE but clinicians routinely omit core components, the appropriate system response is training and supervision rather than concluding that the therapy is ineffective for the population.

Cultural adaptation requires the same discipline. Adaptation can improve understandable language, examples, metaphors, military relevance, and sensitivity to Ukrainian social and moral contexts, but it should preserve the mechanism of an evidence-based treatment unless there is evidence for a modified protocol. Ukrainian-language validation of measures such as the PCL-5 and MIOS Part 2 provides an important foundation, yet civilian psychometric performance cannot automatically be treated as military clinical norms. Adaptation should

[129] Мінветеранів запускає масштабний проєкт ветеранських просторів VETERAN PRO / Міністерство у справах ветеранів України. 28 серпня 2024. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/minveteraniv-zapuskae-masshtabniy-proekt-veteranskih-prostoriv-veteran-pro.

[130] World Health Organization. Regional Office for Europe. Financing rehabilitation services in Ukraine: a situation assessment and policy options. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2025. 62 p. URL: https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EURO-2025-12703-52477-81012.

therefore be documented and evaluated rather than assumed to be beneficial because it appears culturally intuitive[131].

The tenth component is a quality framework that combines clinical, functional, organizational, and experiential outcomes. Clinical indicators include change in PTSD, depression, anxiety, sleep, substance use, pain interference, grief, or moral distress when these are treatment targets. Functional indicators include self-care, mobility, family roles, work or education, social participation, and goal attainment. Organizational indicators include waiting times, treatment initiation, completion, planned transitions, continuity, and rapid re-entry. Experience indicators include perceived respect, clarity of information, involvement in decisions, and trust in confidentiality.

Waiting time deserves particular attention because delay changes clinical need. A person referred with moderate symptoms may deteriorate during several weeks without treatment, while someone referred urgently may improve with stabilization and no longer require the originally planned intensity. Triage should therefore be repeated when waiting periods are clinically significant. Services should monitor not only average waiting time but also whether risk was reassessed and interim support was available during the wait.

Treatment engagement is another process indicator that should prompt clinical review rather than blame. Missed sessions may reflect avoidance, cognitive problems, transport disruption, unit duties, pain flares, alcohol use, caregiving, relocation, stigma, or dissatisfaction with the treatment explanation. The response should be guided by formulation. Evidence on treatment-planning conversations suggests that clear, tailored explanations can increase openness to first-line PTSD therapies[132]. Engagement work should therefore include communication quality as well as logistical reminders.

Rapid re-entry is essential in a chronic-risk environment. A service member who previously completed effective treatment should not need to restart the entire referral and assessment process after a new trauma, symptom recurrence, relationship crisis, or major change in physical health. The maintenance plan should identify warning signs, designated contact points, what prior information remains valid, and which conditions require full reassessment. Rapid re-entry reduces the clinical cost of fragmentation and supports the idea that rehabilitation is a longitudinal pathway rather than a single episode.

The eleventh component is implementation under resource constraints. A national model should distinguish essential functions from ideal resources. Essential functions include risk identification, an accountable professional, evidence-based treatment access, monitoring, referral, and continuity. Advanced technologies, specialized virtual-reality systems, or extensive multidisciplinary facilities can enhance care but should not become prerequisites for basic evidence-based treatment. This protects against a technology-driven model in which innovation is concentrated in a few centers while routine access remains limited.

Resource allocation should also consider opportunity cost. WHO's analysis, which focuses primarily on physical rehabilitation financing within the Programme of Medical

[131] Mezhenska M., Contractor A. A., Nazarenko T. Moral injury and PTSD among Ukrainians exposed to full-scale war. European Journal of Psychotraumatology. 2026. Vol. 17, no. 1. Art. 2685934. DOI: https://doi.org/10.1080/20008066.2026.2685934.

[132] Hooyer K., Hamblen J., Kehle-Forbes S. M., Larsen S. E. "Pitching" posttraumatic stress disorder treatment: A qualitative study of how providers discuss evidence-based psychotherapies with patients. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 6. P. 901–912. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23058.

Guarantees, emphasizes that growth in spending must be aligned with population need and service priorities rather than equated with effectiveness[133]. In psychological rehabilitation, this implies prioritizing interventions with established benefit, supervision that protects fidelity, and navigation that reduces loss to follow-up before investing heavily in technologies whose comparative advantage remains uncertain.

Implementation should proceed iteratively. A service can begin with a standardized assessment core, defined routing criteria, named case responsibility, access to first-line psychotherapies, and a basic measurement set. Subsequent phases can add integrated sleep, substance-use, pain, TBI, family, vocational, and digital components as workforce and coordination mature. Each expansion should be evaluated for whether it shortens delays, improves outcomes, reduces dropout, or increases continuity rather than being judged only by the number of new services introduced.

Research priorities follow directly from implementation gaps. Ukrainian military populations require more prospective evidence on PTSD and complex PTSD treatment outcomes, moral injury trajectories, grief, TBI and pain comorbidity, family interventions, digital delivery, vocational recovery, and the effectiveness of current levels of psychological care. Measurement studies should establish clinically meaningful change and functional thresholds in military samples rather than importing cut-offs without validation. Comparative implementation research is also needed to determine which combinations of centralized expertise, community navigation, and digital support are sustainable across regions.

Particular caution is required when transferring evidence from U.S., Canadian, or other veteran systems to Ukraine. The mechanisms of PTSD treatment may generalize, but military organization, duration and intensity of combat, legal status, family displacement, health care infrastructure, cultural meanings of responsibility, and ongoing exposure to war differ. International evidence should therefore define the range of defensible interventions while Ukrainian data determine how those interventions are organized, communicated, monitored, and integrated with local rehabilitation and veteran policy[134].

The operational model can finally be summarized as a closed learning cycle. Assessment generates a formulation; formulation determines the starting level and pathway; treatment produces outcome data; outcome data test the formulation; and the revised formulation determines whether care is continued, adapted, stepped up, shifted horizontally, or stepped down. Reintegration outcomes feed back into the same cycle because family, work, pain, sleep, or social participation may reveal needs that were not visible during acute treatment. A service becomes genuinely personalized when this cycle is routine rather than exceptional[135].

---

[133] World Health Organization. Regional Office for Europe. Financing rehabilitation services in Ukraine: a situation assessment and policy options. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2025. 62 p. URL: https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EURO-2025-12703-52477-81012.

[134] Lawry L. L., Korona-Bailey J., Hamm T. E. et al. A qualitative assessment of war-related rehabilitation needs and gaps in Ukraine. Journal of Health, Population and Nutrition. 2025. Vol. 44. Art. 175. DOI: https://doi.org/10.1186/s41043-025-00912-4.

[135] Weber M. C., Jendro A. M., Fischer E. P. et al. Veterans' Experiences of and Preferences for Patient-Centered, Measurement-Based PTSD Care. Medical Care. 2024. Vol. 62, no. 12, suppl. 1. P. S84–S90. DOI: https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000002070.

This model guards against both therapeutic minimalism and unnecessary escalation. Complex needs should not be reduced to nonspecific support when impairment persists, but treatment intensity should not increase without evidence of need. The appropriate response is proportionate, evidence-based care reviewed against safety, functioning, engagement, and personally meaningful outcomes.

For Ukrainian service members and veterans, the principal outcome is sustainable participation under conditions that may remain difficult for years. Depending on health status, personal goals, and life circumstances, this may involve return to military duties, civilian employment or education, family roles, community participation, or combinations of these domains. The pathway should preserve clinically meaningful choice while defining success through functioning, autonomy, relationships, and participation rather than a single normative endpoint.

A continuous personalized pathway therefore links evidence-based psychotherapy with medical rehabilitation, suicide prevention, sleep and substance-use treatment, family and vocational support, navigation, digital access, and quality assurance. Its central feature is not the number of available interventions but the quality of the decisions connecting them. When those decisions are explicit, measurable, revisable, and shared with the service member, stepped care becomes a clinically governed system of rehabilitation rather than a hierarchy of service providers[136].

Table 4

Outcome Domains and Decision Rules in a Personalized Stepped-Care Pathway

Outcome domain	Minimum monitoring content	Clinical interpretation	Possible response
Safety	Suicidal thoughts/behavior, violence risk, intoxication/withdrawal, acute medical or neurological instability	Safety can override symptom-based stepping and requires contextual clinical assessment.	Urgent escalation, crisis response, medical assessment, increased monitoring, or protective support.
Primary clinical target	Validated measure relevant to PTSD, depression, insomnia, SUD, grief, pain interference, or other principal target	Evaluate trajectory, clinically meaningful change, residual mechanisms, and adverse effects.	Continue, adapt, switch evidence-based method, add parallel treatment, or step intensity up/down.
Functioning	Self-care, mobility, family roles, work/education, social participation, personally meaningful activities	Symptom improvement without functional recovery may indicate residual barriers or an incomplete pathway.	Add rehabilitation, vocational, family, social, or accessibility interventions; revise goals.

[136] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

Engagement	Attendance, homework/skills use, reasons for missed contact, treatment preference, therapeutic alliance	Nonparticipation may reflect avoidance, practical barriers, poor explanation, cognitive load, or treatment mismatch.	Problem-solve barriers, improve treatment explanation, adapt delivery, reconsider fit before labeling nonresponse.
Continuity	Waiting time, referral completion, handover success, named responsible professional, rapid re-entry time	Organizational failure can cause deterioration even when individual therapies are effective.	Case coordination, direct handover, interim support, escalation of unresolved referral barriers.
Experience of care	Understanding of plan, involvement in decisions, perceived respect, trust in confidentiality and data use	Poor experience can reduce disclosure and engagement and may signal trauma-uninformed delivery.	Clarify plan, revise communication, address privacy, change provider or modality when justified.

Note. Outcome review should support shared clinical decisions rather than function solely as administrative reporting[137,138].

CONCLUSIONS

The theoretical, empirical, clinical, and regulatory synthesis supports a personalized, stratified, stepped-care, and adaptive model of psychological rehabilitation for service members and veterans affected by combat-related trauma. The model integrates multidimensional assessment, allocation to an appropriate starting level, shared goal-setting, evidence-based intervention, measurement-based monitoring, case coordination, and adaptive transitions. Decisions should reflect safety, symptom configuration, maintaining mechanisms, comorbidity, functioning, readiness, context, and informed preferences rather than diagnosis alone. Trauma-focused psychotherapies, including EMDR, remain first-line for PTSD, while persistent guilt, shame, self-condemnation, betrayal, loss of trust, and disruption of meaning warrant moral injury-informed assessment and targeted care. Comorbidity should not automatically delay evidence-based PTSD treatment once safety and participation are established. Digital technologies should be selected according to clinical function and evidence: secure videoconferencing has the strongest support, while VRET, biofeedback, wearables, mobile tools, monitoring systems, and artificial intelligence have selective adjunctive or organizational roles under professional oversight. A coherent pathway requires criteria for escalation, transfer, step-down, and rapid re-entry across relevant

[137] Hooyer K., Hamblen J., Kehle-Forbes S. M., Larsen S. E. "Pitching" posttraumatic stress disorder treatment: A qualitative study of how providers discuss evidence-based psychotherapies with patients. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 6. P. 901–912. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23058.

[138] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Assessment and Management of Patients at Risk for Suicide. Version 3.0. Washington, DC, 2024. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/srb/.

services, with sustainable autonomy, functioning, relationships, and participation as its ultimate outcomes[139].

SUMMARY

This chapter presents a personalized stepped-care model for service members and veterans affected by combat-related trauma. It integrates person-centered stratification, measurement-based monitoring, evidence-based PTSD treatment, moral injury-informed care, management of key comorbidities, and clinically governed digital support. Success is defined by sustainable functioning and meaningful participation rather than symptom reduction alone[140].

References

1. National Institute for Strategic Studies. Pilot Project "Veteran Care Space": Initial Implementation Results. 17 September 2025. URL: https://niss.gov.ua/en/news/niss-news/pilot-project-veteran-care-space-initial-implementation-results (accessed 7 August 2026).

2. World Bank. Ukraine – Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5): February 2022 – December 2025. Washington, D.C.: World Bank Group, 2026. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/099022026094036395 (accessed 7 August 2026).

3. World Health Organization. Mental health in emergencies. 6 May 2025. URL: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-in-emergencies (accessed 7 August 2026).

4. World Health Organization. Regional Office for Europe. Health needs assessment of the adult population in Ukraine: survey report: April 2025. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2025. 50 p. URL: https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2025-6904-46670-80597 (accessed 7 August 2026).

5. Портрет ветерана 2025 : звіт / Український ветеранський фонд Міністерства у справах ветеранів України, Соціологічна група «Рейтинг». Київ, 2025. URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/12/Portret-veterana-2025.pdf (accessed 7 August 2026).

6. Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/ptsd/ (accessed 7 August 2026).

7. Мінветеранів змінює систему психологічної підтримки ветеранів й ветеранок: за рік кількість отримувачів допомоги зросла на 65,8 % / Міністерство у справах ветеранів України. 2026. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/minveteraniv-zminue-sistemu-psihologichnoi-pidtrimki-veteraniv-y-veteranok-za-rik-kilkist-otrimuvachiv-dopomogi-zrosla-na-658 (accessed 7 August 2026).

8. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health: ICF. Geneva : World Health Organization, 2001. 299 p.

[139] Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023.

[140] Roberts L. N., Nixon R. D. V. Systematic Review and Meta-Analysis of Stepped Care Psychological Prevention and Treatment Approaches for Posttraumatic Stress Disorder. Behavior Therapy. 2023. Vol. 54, no. 3. P. 476–495. DOI: https://doi.org/10.1016/j.beth.2022.11.005.

9. Frankova I., Klochkov V., Pyvovarenko M., Hukovskyy O., Zohar J., Vermetten E. Psychological resilience in trench warfare: Leveraging mental health frameworks for Ukrainian soldiers. Neuroscience Applied. 2025. Vol. 4. Art. 105528. DOI: https://doi.org/10.1016/j.nsa.2025.105528.

10. Hyland P., Shevlin M., Karatzias T. et al. Clinician Assessed Rates of PTSD and Complex PTSD in a Medical-Rehabilitation Sample of Active-Duty Military Personnel in the Armed Forces of Ukraine. Acta Psychiatrica Scandinavica. 2026. Vol. 153, no. 2. P. 133–139. DOI: https://doi.org/10.1111/acps.70050.

11. Druz O., Chaban O., Frankova I., Lahutina S., Lyzak O., Kyryliuk S., Khaustova O. Prevalence and Distribution of Mental Disorders at Inpatient Psychiatry Service of a Large Military Hospital in Ukraine. Psychiatry and Clinical Psychopharmacology. 2025. Vol. 35, suppl. 1. P. S47–S56. DOI: https://doi.org/10.5152/pcp.2025.24871.

12. Про затвердження Уніфікованого клінічного протоколу первинної та спеціалізованої медичної допомоги «Гостра реакція на стрес. Посттравматичний стресовий розлад. Порушення адаптації»: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.07.2024 № 1265. URL: https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukrayini-vid-19-07-2024-1265-pro-zatverdzhennya-unifikovanogo-klinichnogo-protokolu-pervinnoyi-ta-specializovanoyi-medichnoyi-dopomogi-gostra-reakciya-na-stres-posttravmatichnij-stresovij-rozlad-porushennya-adaptaciyi (accessed 7 August 2026).

13. Weber M. C., Jendro A. M., Fischer E. P., Drummond K. L., Haltom T. M., Hundt N. E., Cucciare M. A., Pyne J. M. Veterans' Experiences of and Preferences for Patient-Centered, Measurement-Based PTSD Care. Medical Care. 2024. Vol. 62, no. 12, suppl. 1. P. S84–S90. DOI: https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000002070.

14. Galovski T. E., McSweeney L. B., Nixon R. D. V., Wachen J. S., Smith B. N., Noorbaloochi S., Vogt D., Niles B. L., Kehle-Forbes S. M. Personalizing cognitive processing therapy with a case formulation approach to intentionally target impairment in psychosocial functioning associated with PTSD. Contemporary Clinical Trials Communications. 2024. Vol. 42. Art. 101385. DOI: https://doi.org/10.1016/j.conctc.2024.101385.

15. Lawry L. L., Korona-Bailey J., Hamm T. E., Maddox J., Janvrin M., Juman L., Berezyuk O., Smolinski G., Brim W., Koehlmoos T. P. A qualitative assessment of war-related rehabilitation needs and gaps in Ukraine. Journal of Health, Population and Nutrition. 2025. Vol. 44. Art. 175. DOI: https://doi.org/10.1186/s41043-025-00912-4.

16. Roberts L. N., Nixon R. D. V. Systematic Review and Meta-Analysis of Stepped Care Psychological Prevention and Treatment Approaches for Posttraumatic Stress Disorder. Behavior Therapy. 2023. Vol. 54, no. 3. P. 476–495. DOI: https://doi.org/10.1016/j.beth.2022.11.005.

17. Ohms R., Sveticic J., Ross M. H., Hartley N., Worthy P., Russell T. Effectiveness of stepped versus usual care for mental health service delivery: a systematic review and meta-analysis. International Journal of Mental Health Systems. 2026. Advance online publication, 15 July 2026. DOI: https://doi.org/10.1186/s13033-026-00717-w.

18. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1053-20 (accessed 7 August 2026).

19. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 № 1338 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1338-2022-%D0%BF (accessed 7 August 2026).

20. Про затвердження Порядку організації психологічної допомоги в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 11.11.2025 № 768, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 23.12.2025 за № 1930/45336. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z1930-25 (accessed 7 August 2026).

21. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні : Закон України від 15.01.2025 № 4223-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4223-20 (accessed 7 August 2026).

22. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1209-2024-%D1%80 (accessed 7 August 2026).

23. Перелік методів психотерапії з доведеною ефективністю : затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.12.2023 № 2118, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 25.01.2024 за № 129/41474. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0129-24 (accessed 7 August 2026).

24. Sloan D. M., Marx B. P., Acierno R., Messina M., Muzzy W., Gallagher M. W., Litwack S., Sloan C. Written Exposure Therapy vs Prolonged Exposure Therapy in the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder: A Randomized Clinical Trial. JAMA Psychiatry. 2023. Vol. 80, no. 11. P. 1093–1100. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2023.2810.

25. Beech E. H., Mackey K. M., Parr N. J., Baltich Nelson B., Young S., Belsher B. E. Moral Injury and Mental Health Among US Military Service Members and Veterans: A Systematic Review and Evidence Overview. Washington, DC : Evidence Synthesis Program, Health Systems Research, Office of Research and Development, Department of Veterans Affairs. VA ESP Project #09-199; 2024. URL: https://www.hsrd.research.va.gov/publications/esp/moral-injury.cfm (accessed 7 August 2026).

26. Litz B. T., Yeterian J., Berke D., Lang A. J., Gray M. J., Nienow T., Frankfurt S., Harris J. I., Maguen S., Rusowicz-Orazem L. A controlled trial of adaptive disclosure-enhanced to improve functioning and treat posttraumatic stress disorder. Journal of Consulting and Clinical Psychology. 2024. Vol. 92, no. 3. P. 150–164. DOI: https://doi.org/10.1037/ccp0000873.

27. Norman S. B., Capone C., Panza K. E., Haller M., Davis B. C., Schnurr P. P., Shea M. T., Browne K., Norman G. J., Lang A. J., Kline A. C., Golshan S., Allard C. B., Angkaw A. A clinical trial comparing trauma-informed guilt reduction therapy (TrIGR), a brief intervention for trauma-related guilt, to supportive care therapy. Depression and Anxiety. 2022. Vol. 39, no. 4. P. 262–273. DOI: https://doi.org/10.1002/da.23244.

28. Maguen S., Burkman K., Madden E., Dinh J., Bosch J., Keyser J., Schmitz M., Neylan T. C. Impact of Killing in War: A Randomized, Controlled Pilot Trial. Journal of Clinical Psychology. 2017. Vol. 73, no. 9. P. 997–1012. DOI: https://doi.org/10.1002/jclp.22471.

29. Purcell N., Usman H., Mehlman H., Gloria R., Burkman K., Lehrner A., Maguen S. The Impact of Killing (IOK) mental health treatment for moral injury: U.S. military veteran perspectives on acceptability, fit, and impact. Psychological Services. 2026. Published online 9 March 2026. DOI: https://doi.org/10.1037/ser0001035.

30. Maguen S., Griffin B. J., Pietrzak R. H., McLean C. P., Hamblen J. L., Norman S. B. Using the Moral Injury and Distress Scale to identify clinically meaningful moral injury. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 4. P. 685–696. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23050.

31. Mezhenska M., Contractor A. A., Nazarenko T. Moral injury and PTSD among Ukrainians exposed to full-scale war. European Journal of Psychotraumatology. 2026. Vol. 17, no. 1. Art. 2685934. DOI: https://doi.org/10.1080/20008066.2026.2685934.

32. Acierno R., Gros D. F., Ruggiero K. J., Hernandez-Tejada B. M. A., Knapp R. G., Lejuez C. W., Muzzy W., Frueh C. B., Egede L. E., Tuerk P. W. Behavioral Activation and Therapeutic Exposure for Posttraumatic Stress Disorder: A Noninferiority Trial of Treatment Delivered in Person Versus Home-Based Telehealth. Depression and Anxiety. 2016. Vol. 33, no. 5. P. 415–423. DOI: https://doi.org/10.1002/da.22476.

33. Liu L., Thorp S. R., Moreno L., Wells S. Y., Glassman L. H., Busch A. C., Zamora T., Rodgers C. S., Allard C. B., Morland L. A., Agha Z. Videoconferencing psychotherapy for veterans with PTSD: Results from a randomized controlled non-inferiority trial. Journal of Telemedicine and Telecare. 2020. Vol. 26, no. 9. P. 507–519. DOI: https://doi.org/10.1177/1357633X19853947.

34. Belsher B. E., Beech E. H., Anderson J. K., Parr N. J. Internet and Mobile Interventions for Adults with PTSD and Their Family Members: A Systematic Review. Washington, DC : Evidence Synthesis Program, Health Services Research and Development Service, Office of Research and Development, Department of Veterans Affairs. VA ESP Project #09-199; 2024. URL: https://www.hsrd.research.va.gov/publications/esp/resources-for-ptsd.cfm (accessed 7 August 2026).

35. Metts A., Harris E., Martinez N., Pearson R., Creech S. K. Digital interventions targeting the impact of stress on stress-related mental health outcomes in military personnel and veterans: a systematic review. Journal of Behavioral Medicine. 2026. Published online 22 March 2026. DOI: https://doi.org/10.1007/s10865-026-00653-7.

36. Eshuis L. V., van Gelderen M. J., van Zuiden M., Nijdam M. J., Vermetten E., Olff M., Bakker A. Efficacy of immersive PTSD treatments: A systematic review of virtual and augmented reality exposure therapy and a meta-analysis of virtual reality exposure therapy. Journal of Psychiatric Research. 2021. Vol. 143. P. 516–527. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2020.11.030.

37. Felemban R. G., Alzahrani R. R., Alrefaei N. F., Alharbi N. M., Alghamdi A. S., Alqadi S. Efficacy of Virtual Reality-Based Exposure Therapy for Post-Traumatic Stress Disorder in Military Veterans: A Systematic Review and Meta-Analysis. Frontiers in Psychiatry. 2026. Vol. 17. Art. 1857109. DOI: https://doi.org/10.3389/fpsyt.2026.1857109.

38. van 't Wout-Frank M., Arulpragasam A. R., Faucher C., Aiken E., Shea M. T., Jones R. N., Greenberg B. D., Philip N. S. Virtual Reality and Transcranial Direct Current Stimulation for Posttraumatic Stress Disorder: A Randomized Clinical Trial. JAMA Psychiatry. 2024. Vol. 81, no. 5. P. 437–446. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2023.5661.

39. Kenemore J., Benham G., Charak R., Hernandez Rodriguez J. Heart Rate Variability Biofeedback as a Treatment for Military PTSD: A Meta-Analysis. Military Medicine. 2024. Vol. 189, no. 9–10. P. e1903–e1909. DOI: https://doi.org/10.1093/milmed/usae003.

40. World Health Organization. Ethics and governance of artificial intelligence for health: guidance on large multi-modal models. Geneva : World Health Organization, 2024. 98 p. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240084759 (accessed 7 August 2026).

41. Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management of Chronic Insomnia Disorder and Obstructive Sleep Apnea. Version 3.0. Washington, DC, 2025. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/CD/insomnia/. (accessed 7 August 2026).

42. Colvonen P. J., Hunt C., Park J., Angkaw A. C., Gehrman P., Clare K., Norman S. B. Cognitive Behavioral Therapy for Insomnia With Prolonged Exposure Compared to Sleep Hygiene and Prolonged Exposure: A Randomized Controlled Trial. Journal of Clinical Psychiatry. 2025. Vol. 86, no. 3. Art. 24m15584. DOI: https://doi.org/10.4088/JCP.24m15584.

43. Talbot L. S., Maguen S., Metzler T. J., Schmitz M., McCaslin S. E., Richards A., Perlis M. L., Posner D. A., Weiss B., Ruoff L., Varbel J., Neylan T. C. Cognitive Behavioral Therapy for Insomnia in Posttraumatic Stress Disorder: A Randomized Controlled Trial. Sleep. 2014. Vol. 37, no. 2. P. 327–341. DOI: https://doi.org/10.5665/sleep.3408.

44. Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management of Substance Use Disorders. Version 4.0. Washington, DC, 2021. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/sud/. (accessed 7 August 2026).

45. Back S. E., Killeen T., Badour C. L. et al. Concurrent treatment of substance use disorders and PTSD using Prolonged Exposure: A randomized clinical trial in military veterans. Addictive Behaviors. 2019. Vol. 90. P. 369–377. DOI: https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2018.11.032.

46. Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо надання послуг із медико-психологічного супроводу окремим категоріям осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і мають розлади, що виникли внаслідок вживання психоактивних речовин, включаючи алкоголь : постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2026 № 195. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/195-2026-%D0%BF. (accessed 7 August 2026).

47. Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Management and Rehabilitation of Post-Acute Mild Traumatic Brain Injury. Version 3.0. Washington, DC, 2021. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Rehab/mtbi/. (accessed 7 August 2026).

48. Wolf G. K., Mauntel G. J., Kretzmer T., Crawford E., Thors C., Strom T. Q., Vanderploeg R. D. Comorbid Posttraumatic Stress Disorder and Traumatic Brain Injury: Generalization of Prolonged-Exposure PTSD Treatment Outcomes to Postconcussive Symptoms, Cognition, and Self-Efficacy in Veterans and Active Duty Service Members. Journal of Head Trauma Rehabilitation. 2018. Vol. 33, no. 2. P. E53–E63. DOI: https://doi.org/10.1097/HTR.0000000000000344.

49. Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for the Use of Opioids in the Management of Chronic Pain. Version 4.0. Washington, DC, 2022. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Pain/cot/. (accessed 7 August 2026).

50. Otis J. D., Keane T. M., Kerns R. D., Monson C., Scioli E. The Development of an Integrated Treatment for Veterans with Comorbid Chronic Pain and Posttraumatic Stress Disorder. Pain Medicine. 2009. Vol. 10, no. 7. P. 1300–1311. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1526-4637.2009.00715.x.

51. Vowles K. E., Witkiewitz K., Cusack K. J. et al. Integrated Behavioral Treatment for Veterans With Co-Morbid Chronic Pain and Hazardous Opioid Use: A Randomized Controlled Pilot Trial. Journal of Pain. 2020. Vol. 21, no. 7–8. P. 798–807. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jpain.2019.11.007.

52. Van Der Merwe J., Brook S., Fear C., Benjamin M. J., Libby G., Williams A. C. de C., Baranowski A. P. Military veterans with and without post-traumatic stress disorder: results from a chronic pain management programme. Scandinavian Journal of Pain. 2021. Vol. 21, no. 3. P. 560–568. DOI: https://doi.org/10.1515/sjpain-2019-0182.

53. Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Assessment and Management of Patients at Risk for Suicide. Version 3.0. Washington, DC, 2024. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/MH/srb/. (accessed 7 August 2026).

54. Na P. J., Fischer I. C., Shear K. M., Pietrzak R. H. Prevalence, Correlates, and Psychiatric Burden of Prolonged Grief Disorder in U.S. Military Veterans: Results From a Nationally Representative Study. American Journal of Geriatric Psychiatry. 2023. Vol. 31, no. 7. P. 543–548. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jagp.2023.02.007.

55. Monson C. M., Fredman S. J., Macdonald A., Pukay-Martin N. D., Resick P. A., Schnurr P. P. Effect of Cognitive-Behavioral Couple Therapy for PTSD: A Randomized Controlled Trial. JAMA. 2012. Vol. 308, no. 7. P. 700–709. DOI: https://doi.org/10.1001/jama.2012.9307.

56. Davis L. L., Leon A. C., Toscano R., Drebing C. E., Ward L. C., Parker P. E., Kashner T. M., Drake R. E. A Randomized Controlled Trial of Supported Employment Among Veterans With Posttraumatic Stress Disorder. Psychiatric Services. 2012. Vol. 63, no. 5. P. 464–470. DOI: https://doi.org/10.1176/appi.ps.201100340.

57. Sachdev S., Dixit S. Military to civilian cultural transition experiences of retired military personnel: A systematic meta-synthesis. Military Psychology. 2024. Vol. 36, no. 6. P. 579–592. DOI: https://doi.org/10.1080/08995605.2023.2237835.

58. Engel C. C., Oxman T., Yamamoto C. et al. RESPECT-Mil: Feasibility of a Systems-Level Collaborative Care Approach to Depression and Post-Traumatic Stress Disorder in Military Primary Care. Military Medicine. 2008. Vol. 173, no. 10. P. 935–940. DOI: https://doi.org/10.7205/MILMED.173.10.935.

59. Engel C. C., Jaycox L. H., Freed M. C. et al. Centrally Assisted Collaborative Telecare for Posttraumatic Stress Disorder and Depression Among Military Personnel Attending Primary Care: A Randomized Clinical Trial. JAMA Internal Medicine. 2016. Vol. 176, no. 7. P. 948–956. DOI: https://doi.org/10.1001/jamainternmed.2016.2402.

60. McLean C. P., Malek N., Straud C. L. A pilot randomized controlled trial of online written exposure therapy delivered by peer coaches to veterans with posttraumatic stress disorder. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 3. P. 471–482. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23020.

61. World Health Organization. Regional Office for Europe. Financing rehabilitation services in Ukraine: a situation assessment and policy options. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2025. 62 p. URL: https://www.who.int/ukraine/publications/i/item/WHO-EURO-2025-12703-52477-81012. (accessed 7 August 2026).

62. Department of Veterans Affairs; Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Rehabilitation of Individuals with Lower Limb Amputation. Version 3.0. Washington, DC, 2024. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/Rehab/amp/. (accessed 7 August 2026).

63. Мінветеранів запускає масштабний проєкт ветеранських просторів VETERAN PRO / Міністерство у справах ветеранів України. 28 серпня 2024. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/minveteraniv-zapuskae-masshtabniy-proekt-veteranskih-prostoriv-veteran-pro. (accessed 7 August 2026).

64. Hooyer K., Hamblen J., Kehle-Forbes S. M., Larsen S. E. “Pitching” posttraumatic stress disorder treatment: A qualitative study of how providers discuss evidence-based psychotherapies with patients. Journal of Traumatic Stress. 2024. Vol. 37, no. 6. P. 901–912. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23058.

65. Jordan N., Stroupe K. T., Richman J. et al. Comparing Service Use and Costs of Individual Placement and Support With Usual Vocational Services for Veterans With PTSD.

Psychiatric Services. 2022. Vol. 73, no. 10. P. 1109–1116. DOI: https://doi.org/10.1176/appi.ps.202100197.

66. World Health Organization. Regional Office for Europe. Attacks on Ukraine's health care increased by 20% in 2025. 23 February 2026. URL: https://www.who.int/europe/news/item/23-02-2026-attacks-on-ukraine-s-health-care-increased-by-20--in-2025. (accessed 7 August 2026).

Information about the authors:
Varina Hanna Borysivna,
Master of Psychology,
Senior Lecturer at the Department of Psychology,
Faculty of Physical Education, Sports and Psychology
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University
59, Naukove Mistechko str., Zaporizhzhia, 69000, Ukraine

Falko Natalia Mykolaivna,
Doctor of Psychological Sciences, Professor, Rector
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University
59, Naukove Mistechko str., Zaporizhzhia, 69000, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-7

РЕІНТЕГРАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Войтюк М. П.

ВСТУП

В умовах тривалої збройної агресії проти України, що супроводжується значними втратами та травмуванням військовослужбовців, особливого значення набуває формування ефективної державної політики у сфері захисту осіб, які забезпечують обороноздатність країни. Військовослужбовці є особливою категорією суспільства, діяльність якої щоденно пов'язана з підвищеним ризиком для життя та здоров'я, обмеженнями цивільних прав і свобод, а також високим рівнем психоемоційного навантаження. Сама специфіка військової служби потребує від держави створення дієвого інституційного середовища, здатного компенсувати ці ризики шляхом надання чітких соціальних стандартів, гарантій та матеріально-фінансових інструментів підтримки.

Актуальність дослідження державних соціальних гарантій та механізмів реінтеграції військовослужбовців в умовах сучасних викликів посилюється об'єктивною потребою суспільства у збалансованому переході громадян, які перебувають на службі в Збройних Силах України та інших військових формуваннях від військової служби до цивільного життя.

Різні аспекти соціального захисту та забезпечення військовослужбовців були предметом розгляду В. Алещенка, П. Богуцького, В. Бондара, О. Бухтіярова, О. Верби, І. Дацюка, Л. Малюги, Р. Миронюка, В. Кириленка, В. Пашинського, Б. Шамрая, Ю. Прудова, О. Сайнецького, Л. Цюкала, Ю. Юрчака, К. Пісоцької та інших дослідників[1]. У своїх наукових працях вони наголошують, що фінансова стабільність військовослужбовця є важливим мотиваційним чинником та інструментом забезпечення гідного рівня життя для членів родини захисника та захисниці.

У цьому контексті комплексний процес реінтеграції не є суто індивідуальною адаптацією особистості; це складний комплекс динамічних взаємодій між звільненим у запас (у відставку) військовослужбовцем та державними й суспільними інститутами. Ефективність цього процесу безпосередньо залежить від того, наскільки законодавчо закріплені соціальні стандарти втілюються в реальні грошові виплати, забезпечення житлом, правовий захист та дієві програми професійної реінтеграції й працевлаштування. Через недосконале або декларативне застосування цих механізмів в умовах воєнного та повоєнного стану існує високий ризик соціальної дезадаптації

[1] Войтюк М.П. Соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей як найважливіша функція сучасної Української держави : дис. ... д-ра філософії : 081 / Дніпровський держ. університ. внутр. справ. 2026. с. 18 URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/rn-2026/011/-d.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

захисників, зростання соціальної напруженості в суспільстві та зниження мотивації громадян до військової служби.

Метою цього розділу є комплексний теоретико-прикладний аналіз нормативно-правового забезпечення, фінансово-економічних гарантій та інституційних механізмів, які визначають зміст і спрямованість процесів соціального захисту та професійної реінтеграції військовослужбовців в Україні. Для досягнення цієї мети у розділі послідовно розв'язуються завдання щодо дослідження базових державних стандартів соціального захисту, вивчення структури фінансово-економічних гарантій, аналізу інституційних механізмів соціальної реінтеграції, а також оцінювання чинних програм професійної реінтеграції та працевлаштування військовослужбовців як фінального етапу їхнього успішного повернення у цивільний соціум.

1. Нормативно-правове забезпечення та державні стандарти соціального захисту військовослужбовців

Дослідження архітектоніки нормативно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців потребує першочергового звернення до положень Основного Закону Української держави. Відповідно до статті 17 Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності держави, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу[2]. Водночас виконання громадянами цього конституційного обов'язку актуалізує зустрічне зобов'язання держави щодо створення системи гарантій соціальної справедливості для тих, хто безпосередньо здійснює оборонну функцію. Правовий статус військовослужбовця є специфічним правовим статусом, у межах якого законне обмеження деяких загальногромадянських прав і свобод (зокрема, свободи пересування, права на страйки чи підприємницьку діяльність та ін.) має обов’язково компенсуватися розширеним пакетом преференцій (державних стандартів і соціальних пільг).

Базові засади реалізації цих конституційних імперативів закладені в Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»[3]. У контексті військової служби державні стандарти соціального захисту визначають той законодавчо встановлений мінімум матеріального, фінансового та правового супроводу, нижче якого держава не може опускатися в процесі забезпечення життєдіяльності військовослужбовців та членів їхніх родин.

Центральним елементом нормативно-правового масиву у цій сфері виступає базовий Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[4].

Саме цей нормативно-правовий акт визначає правове регулювання відносин у сфері формування умов проходження служби, встановлює недоторканність статусу

[2] Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 12.07.2026).

[3] Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text (дата звернення від 12.07.2026).

[4] Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 12.07.2026).

військовослужбовців та закладає правову основу для їхньої подальшої інтеграції у цивільний соціум після звільнення. Детальний аналіз положень зазначеного Закону дозволяє виокремити ключові юридичні вектори, на яких базуються державні стандарти захисту військових. Зокрема, стаття 1-2 Закону чітко регламентує, що ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їхніх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України. Особливу науково-практичну цінність для дослідження процесів реінтеграції становлять норми статті 8 щодо гарантій правового і соціального захисту при звільненні зі служби, а також статті 14, яка визначає пільги для осіб, які безпосередньо брали участь у бойових діях або виконували службові обов'язки в умовах воєнного стану [5].

Принагідно варто відзначити, що сучасні безпекові виклики, спричинені тривалою збройною агресією проти України, зумовили необхідність адаптувати нормативно-правову базу у зазначеній сфері та здійснити перегляд чинних державних стандартів. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження динаміки змін, внесених до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» за період 2022–2026 років. На підтвердження цього варто виокремити ключові зміни внесені до зазначеного нормативно-правового акта, які доцільно класифікувати за такими основними напрямами:

1. Законодавче врегулювання системи додаткових винагород та виплат у період дії правового режиму воєнного стану. Важливим етапом реформування фінансово-економічного блоку стало доповнення Закону статтею 9-2, яка нормативно закріпила обов’язок держави щодо щомісячної виплати додаткових грошових винагород військовослужбовцям на період дії воєнного стану, диференційованих залежно від умов та районів виконання бойових (службових) завдань (зокрема, так званих «бойових» виплат). Окрім цього, на законодавчому рівні було врегульовано порядок виплати винагород за знищене або захоплене озброєння та бойову техніку противника[6].

2. Нормативне регулювання порядку надання відпусток та організації службового часу. З метою попередження професійного вигорання та підтримання психоемоційного стану особового складу, норми статті 10-1 Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» зазнали суттєвого розширення. Тривалість щорічних основних відпусток під час дії воєнного стану була збільшена до 30 календарних днів (із наданням частинами). Окремим вагомим гуманітарним кроком (ухваленим Законом від 18.12.2025 № 4749-IX) стало законодавче закріплення у пункті 23 статті 10-1 права на обов’язкову тривалу відпустку зі збереженням грошового забезпечення для військовослужбовців, звільнених із полону[7].

3. Оптимізація системи одноразових виплат та пенсійних гарантій військовослужбовців. Протягом аналізованого хронологічного періоду законодавець суттєво переглянув правові підстави та коло суб'єктів, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги (далі – ОГД). Зокрема, статті 16 та 16-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»

[5]Там само.
[6] Там само.
[7] Там само.

(в редакції Закону від 16.07.2025 № 4546-IX та наступних правок) чітко деталізували процедури виплат у разі часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності внаслідок поранень. У синергії із зазначеним Законом, практична реалізація цих стандартів забезпечується через Постанову Кабінету Міністрів України від 25 грудня 2013 року № 975, внесені зміни до якої протягом 2024–2026 років дозволили оптимізувати адміністративні механізми призначення виплат чинним військовослужбовцям[8].

Значущим кроком у забезпеченні соціальної справедливості на рівні закону стало також зрівняння у правах родин військових, які загинули безпосередньо в бою та тих захисників і захисниць, які перебували в полоні й загинули (померли) під час утримання ворогом або внаслідок отриманих там травм. Це в подальшому отримало практичне відображення та законодавче закріплення у порядку нарахування гарантованої державою ОГД у розмірі 15 мільйонів гривень відповідно до положень Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168, що дозволило забезпечити безперервність фінансової підтримки сімей[9].

4. Посилення соціального захисту родин військовослужбовців та безвісти зниклих. Водночас у зазначений період чітко окреслилася тенденція до пошуку нормативних механізмів збалансування бюджетної системи в умовах тривалих витрат держави на оборону. Зокрема, на рівні законодавчих ініціатив (зокрема, законопроєкту № 13646) активно дискутується питання щодо впровадження граничних меж для сукупного розміру таких виплат, що відображає прагнення держави оптимізувати фінансові витрати без втрати гарантій для родин захисників та захисниць України.

Окреслені зміни державних стандартів соціального захисту військовослужбовців, закріплені у базовому Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[10], мають обов'язковий характер, проте їхня практична реалізація безпосередньо залежить від організаційно-правових меж самої військової служби. У цьому контексті логічним та предметно необхідним є звернення до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»[11]. Якщо попередній нормативно-правовий акт визначає зміст і обсяг соціальних пільг та гарантій, то даний Закон закладає сам правовий фундамент проходження служби – від моменту призову чи укладання контракту до моменту звільнення в запас або відставку.

---

[8] Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2013 № 975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2013-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.07.2026).

[9] Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.07.2026).

[10] Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 12.07.2026).

[11] Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 13.07.2026).

Протягом 2022 – 2026 років внутрішня структура Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» під впливом викликів воєнного стану також зазнала суттєвих змін, що безпосередньо вплинуло на державні гарантії захисників. Зокрема, законодавець чітко диференціював та оновив підстави для звільнення з військової служби (через сімейні обставини, стан здоров'я чи досягнення граничного віку), що є тією юридичною точкою відліку, з якої розпочинається процес соціальної та професійної реінтеграції особи. Окрім того, законодавчі зміни торкнулися правового регулювання строків служби за контрактом в умовах дії воєнного стану, що дозволило забезпечити безперервність кадрового потенціалу Збройних Сил України та інших військових формувань і водночас сформувати чіткі очікування захисників щодо їхнього соціально-правового статусу. Таким чином, у своїй сукупності ці два фундаментальних закони[12], [13] створюють цілісну нормативно-правову основу, яка не лише регламентує права та обов'язки військовослужбовця, а й забезпечує його захищеність на всіх етапах проходження служби.

Системним кроком у розширенні державних стандартів стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист»[14]. Згаданий нормативно-правовий акт ліквідував застарілу категорію «обмежено придатний», встановивши чіткі межі медичного оцінювання стану здоров'я захисників і, тим самим, удосконаливши процедуру проходження військово-лікарської комісії. Крім того, зазначений Закон заклав європейські стандарти гендерної рівності в секторі оборони, зрівнявши у соціально-побутових правах військовослужбовців обох статей, зокрема в частині реалізації права на відпустку по догляду за дитиною. Нормативне закріплення також отримали обов'язкові програми безкоштовної психологічної реабілітації та супроводу, що суттєво посилило гуманітарну складову системи соціального захисту на сучасному етапі.

Підсумовуючи вищевикладене, варто наголосити, що державні стандарти соціального захисту військовослужбовців в Україні пройшли шлях адаптації до умов воєнного і повоєнного стану. Аналіз зазначених стандартів дозволяє стверджувати, що виконання громадянами конституційного обов'язку, пов'язаного із захистом Батьківщини, покладає на державу взаємне зобов'язання щодо відшкодування за специфічні умови та ризики проходження військової служби через визначену систему преференцій. Нормотворча діяльність періоду 2022–2026 років наочно продемонструвала, що національне військове законодавство змінилося у напрямі суттєвого посилення фінансово-правових і соціальних гарантій особового складу. Кодифікація системи додаткових винагород, модернізація порядку надання відпусток (зокрема, обов'язкового відпочинку для звільнених із полону) та вдосконалення механізмів виплати одноразової грошової допомоги стали реальними інструментами

[12] Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 12.07.2026).

[13] Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 13.07.2026).

[14] Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист : Закон України від 21.03.2024 № 3621-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text (дата звернення: 13.07.2026).

підтримки захисників та захисниць. Інтеграція новітніх стандартів гендерної рівності та ліквідація застарілих категорій придатності до служби довели здатність правової системи реагувати на сучасні соціально-гуманітарні виклики. У такий спосіб аналізований нормативно-правовий масив у своїй сукупності створив цілісну основу, яка забезпечує безперервність захищеності особи на всіх етапах проходження служби, і сформував передумови для переходу до практичної реалізації фінансово-економічних гарантій військовослужбовців.

2. Фінансово-економічні гарантії військовослужбовців в Україні

Ефективна реалізація фінансово-економічних гарантій громадян, які перебувають на службі в Збройних Силах України та інших військових формуваннях виступає тим базовим елементом, який покликаний нівелювати матеріальні ризики, пов'язані з виконанням військового обов'язку. Специфіка цих гарантій полягає в тому, що вони за своєю сутністю не є класичною цивільною заробітною платою, а являють собою особливий інститут державного забезпечення. Його призначення полягає у компенсації за екстремальні умови діяльності, підвищеного ризику для життя і здоров'я, а також законодавчо встановлених обмежень окремих конституційних прав захисників.

Специфіка функціонування фінансово-економічних важелів у секторі оборони, проблеми формування бюджету Збройних Сил України та оптимізація структури виплат військовослужбовцям перебувають у полі зору таких фахівців у галузі військового управління, фінансового та адміністративного права, як М. Журавльова, О. Приходько, Н. Вапнярчук, С. Бондаренко, Б. Шамрая, Л. Цюкало, Є. Подорожнього, Л. Малюги та інші.

У своїх наукових працях дослідники обґрунтовують, що в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні ефективне функціонування системи фінансового забезпечення, яка включає структуровані механізми грошових виплат особовому складу та гарантії пенсійного забезпечення після звільнення зі служби, безпосередньо корелює з боєздатністю військ.

Наприклад С. Бондаренко у своїй статті, присвяченій висвітленню питання про систему фінансового забезпечення Збройних Сил України в умовах воєнного стану[15], обґрунтовує концепцію багатоканальної моделі фінансування оборони як специфічної інституційної відповіді на умови затяжного конфлікту високої інтенсивності, систематизації взаємодії каналів фінансування та виявленні їх комплементарного характеру. Водночас дослідниця вказує низку проблем системного характеру, які безпосередньо впливають на рівень захищеності особового складу, а саме:

1) затримки виплат грошового забезпечення через бюрократизацію процедур та відсутність належного документального підтвердження участі в бойових діях;

2) виникнення фінансових розривів при переведенні військовослужбовців між підрозділами;

3) ускладнення процесів матеріально-технічного забезпечення на рівні окремих військовослужбовців через обмеженість доступу до інформації з міркувань безпеки;

[15] Бондаренко С. А., Науменко М. В. Система фінансового забезпечення Збройних Сил України в умовах воєнного стану: структура, механізми, трансформації. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2026. (26) С. 3. https://doi.org/10.5281/zenodo.18472375

4) складність процедур контролю за цільовим використанням коштів волонтерських організацій, що передаються безпосередньо підрозділам[16].

Окреслені С. Бондаренко системні виклики знаходять своє змістовне відображення у науковому доробку інших вітчизняних дослідників, які предметно вивчають правові засади соціального захисту військових. Зокрема, безпосередній аналіз структури, механізмів нарахування та правової природи грошового забезпечення військовослужбовців перебуває в центрі уваги М. Журавльова[17], Н. Вапнярчук[18] та Є. Подорожнього[19] та ін.

Український науковець М. Журавльов на основі проведеного дослідження виділяє матеріальну підтримку військовослужбовців та членів їхніх сімей як один із ключових напрямів забезпечення соціального захисту[20]. У межах окресленого підходу дослідник систематизує засоби забезпечення соціального захисту, серед яких фундаментальне місце посідає безпосереднє фінансування (грошове, речове, медичне, продовольче забезпечення, страхування та пенсійні виплати)[21].

У свою чергу, Н. Вапнярчук досліджує проблематику соціального захисту військовослужбовців Служби безпеки України, обґрунтовуючи, що підвищення рівня їхнього матеріального забезпечення є одним із пріоритетних напрямів соціальної політики в умовах сучасних викликів[22]. Науковиця наголошує, що чинні нормативно-правові акти недостатньо чітко визначають механізми захисту прав і свобод цієї категорії осіб, через що багато норм мають декларативний характер. На думку дослідниці, неналежний рівень соціальної захищеності в умовах сучасності обумовлений не лише недосконалістю законодавства, а й відсутністю достатнього державного фінансування[23].

На надважливому значенні грошового забезпечення як провідної соціальної гарантії наголошує і правник Є. Подорожній, зазначаючи, що в умовах щоденного ризику для життя захисників цей інструмент набуває особливої ваги. Водночас автор вказує на недосконалість механізмів реалізації цієї гарантії, що викликано фінансово-економічною нестабільністю в країні та проблемами організаційного характеру,

---

[16] Там само с.19.

[17] Журавльов М. В. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (2014–2018 рр.): історико-правовий аспект : дис. ... д-ра філософії : 253 / Нац. ун-т оборони України. Київ. 2024. 309 с.

[18] Вапнярчук Н. М. До питання соціального захисту військовослужбовців Служби безпеки України. Актуальні проблеми інноваційної економіки та права. 2025. № 2. С. 24-27.

[19] Подорожній, Є. Ю., Подорожній, А. Ю. Грошове забезпечення як важлива соціальна гарантія трудової діяльності військовослужбовців в Україні. *Право*. №1, 2024. С. 240-245.

[20] Журавльов М. В. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (2014–2018 рр.): історико-правовий аспект : дис. ... д-ра філософії : 253 / Нац. ун-т оборони України. Київ. 2024. С. 187.

[21] Там само с. 187.

[22] Вапнярчук Н. М. До питання соціального захисту військовослужбовців Служби безпеки України. Актуальні проблеми інноваційної економіки та права. 2025. № 2. С. 26.

[23] Вапнярчук Н. М. До питання соціального захисту військовослужбовців Служби безпеки України. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. 2025. № 2. С. 26.

пов'язаними з оперативним визначенням конкретних видів матеріального забезпечення військовослужбовців у різні періоди несення служби.[24],[25].

Питання надання пенсійного забезпечення особам, звільненим з військової служби, виплати одноразової грошової допомоги (ОГД) сім'ям захисників та захисниць у разі їхньої загибелі (смерті) під час виконання військового обов'язку, а також гарантії подальшого довгострокового фінансового супроводу родин у зв'язку із втратою годувальника ґрунтовно розглядаються у працях Б. Шамрая[26], Л. Цюкало[27], В. Теремецький[28], О. Приходько[29], М. Войтюк[30] та ін. Дослідники акцентують увагу на правових колізіях обчислення військової вислуги років у пільговому режимі («місяць за три») під час участі у бойових діях, а також досліджують фінансово-правові механізми захисту прав непрацездатних членів сім'ї, які перебували на утриманні загиблого військовослужбовця.

Для усунення правових суперечностей науковець В. Теремецький пропонує вдосконалити правове регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців шляхом закріплення всіх випадків пільгового обчислення вислуги років безпосередньо у профільному Законі України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», а не у підзаконних актах Уряду[31].

Дослідниця О. Приходько у своїх розвідках системно класифікує актуальні виклики у сфері пенсійного забезпечення військових, виділяючи правові колізії, прогалини в законодавстві [32], відсутність чіткого механізму індексації виплат, бюрократизацію процедур підтвердження статусу учасника бойових дій[33] та дефіцит

---

[24] Подорожній, Є. Ю., Подорожній, А. Ю. Грошове забезпечення як важлива соціальна гарантія трудової діяльності військовослужбовців в Україні. *Право*. №1, 2024. С. 243.

[25] Там само с.243-244.

[26] Захист прав військовослужбовців та членів їх сімей: навч.-практ. посіб. / за заг. ред. С. В. Пєткова, Київ: Юрінком Інтер, 2024. 428 с.

[27] Цюкало Л., Туманська М. Фактори впливу на грошове забезпечення військовослужбовців. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2022. С. 56-60.

[28] Теремецький В. І., Новиков, О. В., Глущенко А. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 125. С. 83-91.

[29] Приходько О. Система пенсійного забезпечення військовослужбовців: актуальні виклики та перспективи реформування в контексті євроінтеграції України. *Право і оборона.* 2026. 1(1). С. 88-99.

[30] Войтюк М.П. Соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей як найважливіша функція сучасної Української держави : дис. ... д-ра філософії : 081 / Дніпровський держ. університ. внутр. справ. 2026. с. 18. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/rn-2026/011/-d.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

[31] Теремецький В. І., Новиков, О. В., Глущенко А. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 125. С. 89.

[32] Приходько О. Система пенсійного забезпечення військовослужбовців: актуальні виклики та перспективи реформування в контексті євроінтеграції України. *Право і оборона.* 2026. 1(1). С. 91.

[33] Там само с. 92.

державного фінансування [34]. Для вирішення даних проблем О. Приходько пропонує концептуальну модель трирівневої пенсійної системи дозволить поступово наблизити українські стандарти до європейських, забезпечити фінансову стійкість системи та гарантувати гідний рівень життя військових пенсіонерів[35].

Питанням фінансових гарантій родичам присвячені також праці А. Сидоренко, яка фокусує увагу на проблематиці виплати ОГД сім'ям захисників і захисниць, які загинули (померли), захищаючи суверенітет і територіальну цілісність України, та нарахуванні пенсій непрацездатним членам родини, які перебували на утриманні військовослужбовця [36].

На системних бар'єрах та тривалості процедур оформлення цих виплат наголошує й М. Войтюк, яка водночас відзначає позитивні зрушення у правозастосовній практиці. Яскравим прикладом цього виступає правовий прецедент, сформований Постановою Верховного Суду від 10 травня 2024 року у справі № 440/6725/23, згідно з якою право на отримання ОГД визнано за дитиною, яка народилася після смерті батька-військовослужбовця (була зачата за його життя)[37]. Ця судова позиція фактично заблокувала спроби розпорядників бюджетних коштів штучно звузити коло осіб, які мають право на державні соціальні гарантії[38].

У такий спосіб інтеграція теоретичних підходів зазначених авторів дозволяє сформувати комплексне бачення фінансового супроводу військовослужбовця та його родини на всіх етапах, що актуалізує потребу в переведенні аналізу у предметну площину чинного законодавства, насамперед норм базового Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

Правовою основою практичної реалізації зазначених гарантій виступає стаття 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Відповідно до частини 2 цієї статті чинна система фінансового підтримання військовослужбовців має чітку диференціацію, поділяючись на базову систему грошового забезпечення та систему додаткових винагород, що безпосередньо залежить від інтенсивності та специфіки виконання завдання в умовах правового режиму воєнного стану[39].

Згідно з частиною 3 статті 9 зазначеного Закону[40], базова складова грошового забезпечення військовослужбовців має ієрархічну структуру. Вона охоплює основні види (посадовий оклад, оклад за військовим званням і надбавку за вислугу років, яка

---

[34] Там само с.93.

[35] Там само с. 94.

[36] Сидоренко О.А. До питання соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців у сфері соціального захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Вип. 79: ч. 1. 2023. С. 343-348.

[37]Постанова Верховного Суду від 10.05.2024 у справі № 440/6725/23. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1605426/ (дата звернення: 18.07.2026).

[38] Право дитини загиблого військовослужбовця, народженої після його смерті, на одноразову грошову допомогу у випадку її попередньої виплати іншим членам сім'ї: позиція КАС Верховного Суду. URL: https://5aa.court.gov.ua/sud4854/pres-centr/news/1956690/# (дата звернення: 18.07.2026).

[39] Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 12.07.2026).

[40] Там само.

фіксує тривалість та досвід служби) та щомісячні додаткові види виплат. Конкретний порядок нарахування та розміри цих виплат деталізуються Постановою Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 року № 704 «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб»[41]. Останні включають різноманітні надбавки за особливі умови служби, таємність, кваліфікаційні рівні, а також доплати й премії, що відображають складність конкретного військового фаху. Практичний аналіз свідчить, що стабільність саме базового грошового забезпечення є основою соціальної захищеності захисника та захисниці, адже від розміру цих постійних окладів напряму залежить обсяг майбутнього фінансової підтримки у разі втрати працездатності, а також розрахунок інших державних виплат.

Водночас особливістю сучасної системи матеріального забезпечення військовослужбовців є функціонування механізму додаткових грошових винагород, запроваджених на період дії правового режиму воєнного стану в Україні. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям»[42], державою реалізується принцип гнучкого фінансового розподілу, де розмір щомісячної додаткової винагороди чітко диференціюється залежно від покладених на захисників обов'язків, специфіки завдань та географічних районів їхнього виконання. Економічна суть цього інструменту полягає у безпосередній матеріальній компенсації за перебування в умовах підвищеної бойової небезпеки та на лінії безпосереднього зіткнення. Проте фінансово-економічний аналіз такої моделі виявляє певну диспропорцію між базовою та додатковою частинами грошового забезпечення, оскільки в періоди ведення інтенсивних бойових дій питома вага тимчасових винагород може суттєво перевищувати розмір постійних окладів. Це актуалізує необхідність подальшої стабілізації фінансових гарантій з метою збалансування бюджетних видатків в умовах значних витрат держави на оборону України, захист її суверенітету та територіальної цілісності.

Окремим напрямом у системі досліджуваних гарантій виступає грошове забезпечення військовослужбовців, які потрапили в полон або визнані безвісти зниклими за особливих обставин, а також фінансова підтримка сімей, які втратили годувальника. Відповідно до чинного законодавства, зокрема положень Постанови Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 року № 884, державою гарантується безперервність та стабільність грошових виплат сім'ям полонених та безвісти зниклих захисників[43]. Зміст цього механізму полягає в тому, що за такими військовослужбовцями повністю зберігається виплата посадових окладів, окладів за

[41] Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 № 704. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.07.2026).

[42] Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.07.2026).

[43] Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти : Постанови Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 884. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-2016-%D0%BF#Text (дата звернення: 15.07.2026).

військовими званнями, надбавок за вислугу років та інших щомісячних видів грошового забезпечення, які щомісячно нараховуються членам їхніх родин. Підтримка членів сімей захисників та захисниць дозволяє забезпечити їм на певний час фінансову стабільність у складний період життєвої та правової невизначеності.

Водночас, якщо виконання військового обов'язку щодо захисту територіальної цілісності та недоторканності Української держави призвело до загибелі (смерті) захисника чи захисниці, на державу покладено обов’язок щодо довгострокового пенсійного забезпечення членів їх сімей у зв'язку із втратою годувальника. Згідно з нормами Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»[44], право на таку пенсію мають непрацездатні члени сімей, які перебували на утриманні загиблого військовослужбовця, при цьому розмір виплати розраховується у відсотковому співвідношенні від грошового забезпечення і не може бути нижчим за встановлені державні нормативи. У такий спосіб фінансово-економічні гарантії військовослужбовців охоплюють не лише період безпосереднього проходження служби, а й продовжуються у вигляді довгострокових інструментів соціального захисту їхніх родин.

3. Інституційні механізми соціально-професійної реінтеграції військовослужбовців в Україні

Практична реалізація фінансово-економічних гарантій, проаналізованих у попередньому підрозділі, є базовою матеріальною передумовою, яка потребує подальшого підкріплення через розвинену систему інституційних механізмів соціальної та професійної реінтеграції військовослужбовців. Перехід захисників та захисниць від військової служби до цивільного життя є складним та тривалим процесом, успішність якого залежить від злагодженої взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства.

В аспекті нашого дослідження поняття «реінтеграція» стосовно ветеранів та ветеранок розглядається як адаптація окремих індивідів, що опинилися у специфічних соціальних, соціально-політичних та соціально-економічних умовах, які ускладнюють або унеможливлюють їхню участь у суспільному житті держави як повноцінних членів. Цей процес передбачає надання визначеної нормативно-правовими актами різнобічної допомоги з метою відновлення звичного для особи соціального статусу[45].

Водночас зміст поняття «реінтеграція» військовослужбовців, які звільнені з полону, визначено як цілісну систему заходів, метою яких є повноцінне постізоляційне відновлення звільненого оборонця України, його фізичного та психічного здоров'я, оптимальної працездатності та соціальної активності як передумови повернення до виконання службових обов'язків[46].

---

[44] Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text (дата звернення: 16.07.2026).

[45] Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветераном. Аналітичне дослідження. 2023. 28 с. URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/Rol-derzhavy-u-sotsialniy-reintehratsii-veteraniv-i-veteranok.pdf (дата звернення: 18.07.2026).

[46] Про затвердження Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України : Наказ Міністерства оборони України від 09.10.2025 № 671. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1767-25 (дата звернення: 18.07.2026).

Суб'єктами формування та реалізації державної політики у сфері соціальної та професійної реінтеграції громадян, які перебувають на службі в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, виступають органи державної влади та місцевого самоврядування, чия діяльність має комплексний і міжвідомчий характер.

На державному рівні забезпечується нормативно-правове регулювання, загальна координація та вищий контроль за виконанням соціальної функції держави. До суб'єктів державного рівня належить:

1. *Верховна Рада України*, яка через діяльність профільних комітетів здійснює безперервний моніторинг та контроль за реалізацією бюджетних програм соціального спрямування[47].

2. Виконавчо-розпорядчу функцію та фінансове забезпечення процесів покладено на *Кабінет Міністрів України*, що координує міжвідомчу взаємодію, зокрема шляхом розробки та впровадження інноваційних проєктів соціального супроводу й масштабної цифровізації послуг.

3. Важливим елементом незалежного контролю та позасудового захисту соціально-правового статусу захисників є *Офіс Військового омбудсмена* – новоутворена правозахисна інституція, яка офіційно розпочала свою діяльність 27 січня 2026 року та покликана оперативно реагувати на порушення прав військових[48].

4. У свою чергу, практичне адміністрування та призначення довгострокових виплат ветеранам і членам їхніх родин у зв'язку із втратою годувальника забезпечується через *Пенсійний фонд України*[49].

На відомчому рівні безпосередня організаційна та процедурна реалізація встановлених гарантій здійснюється у межах *Міністерства у справах ветеранів України* (далі – Мінветеранів), яке координує міжвідомчі зусилля, розробляє цільові програми та впроваджує новітні цифрові сервіси підтримки, зокрема через розширення функціоналу платформи «Е-ветеран».

Також до відомчого рівня належить насамперед *Міністерство оборони України*, яке через Департамент соціального забезпечення та Центральне управління захисту прав військовослужбовців здійснює безпосереднє оперативне управління галузевими соціальними програмами.

Вагому роль відіграє *Міністерство внутрішніх справ України* в частині забезпечення соціального захисту військовослужбовців Національної гвардії України та Державної прикордонної служби України, що реалізується через відповідні профільні управління соціального захисту та кадрового забезпечення.

У свою чергу, *Служба безпеки України* через функціонування власних фінансово-економічних і медичних підрозділів забезпечують повністю закритий цикл

---

[47] Войтюк М. П. Система організаційних форм здійснення функції соціального захисту військовослужбовців: теоретико-правовий аспект. *Успіхи і досягнення у науці*. 2026. № 4(26). С. 158. URL: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-4(26)-153-166.

[48] Про Військового омбудсмана : Закон України від 17.09.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text (дата звернення: 19.08.2026).

[49] Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України : постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#Text

соціального, матеріального та медико-психологічного супроводу військовослужбовців.

Фінансово-економічний та соціальні складники реінтеграції формуються через інституційні механізми:

1. Міністерства соціальної політики України, що відповідає за адресну допомогу та соціальні послуги;

2. Міністерства економіки України, яке через *Державну службу зайнятості* виступає головним драйвером професійного відновлення, реалізуючи програми працевлаштування, грантової підтримки ветеранського бізнесу та професійного перепрофілювання.

Натомість на *місцевому рівні* суб'єкти реінтеграції захисників та захисниць України представлені *територіальними громадами* та *центрами надання адміністративних послуг* (далі – ЦНАП). Функціональний потенціал цих суб'єктів полягає у забезпеченні оперативного надання соціально-побутових пільг за місцем проживання захисників, а також у розробці й фінансуванні локальних програм підтримки з місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування створюють ветеранські простори та реалізують місцеві програми соціальної підтримки. При цьому центри надання адміністративних послуг та ветеранські хаби виступають спеціалізованими установами, утвореними на базі територіальних громад з метою консультування, надання психологічної та юридичної допомоги за принципом «єдиного вікна» (One-stop shop)[50].

Не менш важливою інновацією цього рівня, що безпосередньо забезпечує індивідуалізацію реінтеграційного супроводу, виступає *інститут фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб*. Головне завдання цих спеціалістів полягає у наданні безпосередньої, адресної допомоги захисникам та захисницям під час їхнього переходу до цивільного життя. Професійна допомога фахівця із супроводу охоплює інформаційну та юридичну підтримку на етапі оформлення статусів і державних пільг, сприяння у розв'язанні житлово-побутових проблем, організаційну координацію процесів медичної, психологічної реабілітації, а також безпосередній супровід у питаннях професійної орієнтації, здобуття освіти та подальшого працевлаштування. Виступаючи комунікаційним містком між ветераном, державними інституціями та роботодавцями, такий фахівець забезпечує мінімізацію ризиків соціальної ізоляції особи та усуває бюрократичні бар'єри на рівні конкретної громади[51].

У практичній площині можливості вищезазначених суб'єктів переходять у конкретні державні та цільові програми для військових, спрямовані на мінімізацію соціально-економічних ризиків в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

У загальній структурі державної політики реінтеграції військовослужбовців одним із ключових питань є вирішення житлової проблеми. Протягом 2022–2026 років в Україні відбулася істотна зміна у зазначеній сфері, в результаті якої впроваджено

[50] Войтюк М. П. Система організаційних форм здійснення функції соціального захисту військовослужбовців: теоретико-правовий аспект. *Успіхи і досягнення у науці*. 2026. № 4(26). С. 159. URL: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-4(26)-153-166.

[51] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-%D0%BF#n12.

високотехнологічні інструменти змішаного фінансування та цифровізації послуг, що охоплює кілька ключових напрямів:

- по-перше, діє механізм прямої грошової компенсації у вигляді безповоротного державного субсидіювання, який реалізується Міністерством у справах ветеранів України. Замість фізичного надання квартир держава перераховує на спеціальні рахунки бенефіціарів цільові кошти для самостійного придбання житла;
- по-друге, розгорнуто державне пільгове іпотечне кредитування в межах програми «єОселя». Це новітній інституційно-фінансовий механізм, побудований на міжвідомчій взаємодії Міністерства економіки, Міністерства цифрової трансформації та ПрАТ «Укрфінжитло». У межах програми демобілізовані ветерани війни, які вже звільнені в запас та мають статус учасника бойових дій, кредитуються на загальних ветеранських умовах під 7% річних.

Попри нормативно задекларовану інклюзивність програми, частка звільнених із військової служби ветеранів, які реально скористалися кредитом «єОселя», становить лише 2% від загального масиву погоджених позик. Цьому передує низка фінансово-економічних та психологічних бар'єрів. Зокрема, комерційні банки оцінюють ветеранів за стандартними цивільними критеріями платоспроможності, оскільки рівень їхніх офіційних доходів часто не відповідає вимогам установ. Крім того, існує відчутна диференціація у відсотковому еквіваленті, обумовлена ставкою у 3% для чинних військовослужбовців за контрактом проти 7% для звільнених ветеранів, що створює додаткове фінансове навантаження на сімейний бюджет. Також вагомим є психологічний чинник, пов’язаний із тим, що захисники та захисниці не бажають брати на себе довгострокових боргових зобов'язань перед банками. За офіційними даними ПрАТ «Укрфінжитло» за І півріччя 2026 року понад 10100 кредитів (що становить понад 50% пільгового портфеля під 3%) було спрямовано безпосередньо на забезпечення житлом військовослужбовців та представників сектору безпеки, тоді як частка демобілізованих ветеранів стабільно не перевищувала маркер у 2%[52].

Третім напрямом виступає механізм цільових житлових сертифікатів у межах програми «єВідновлення», де компенсація призначена для відновлення житлових прав осіб, чиє майно було повністю знищене або суттєво пошкоджене внаслідок бойових дій чи тимчасової окупації.

Поряд із довгостроковими житловими програмами, важливим елементом стабілізації соціального статусу звільнених військовослужбовців є надання їм системи соціально-побутових пільг на рівні територіальних громад. Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[53], інституційні механізми на місцях забезпечують реалізацію прав на 75-відсоткову знижку плати за користування житлом та комунальними послугами, безкоштовний проїзд у всіх видах міського та приміського транспорту, а також позачергове надання місць у дитячих закладах для дітей військових. Водночас практичний аналіз функціонування цих механізмів виявляє суттєву регіональну диспропорцію, оскільки

[52] Видано понад 20 тисяч кредитів за програмою «єОселя» : офіційний вебсайт. ПрАТ «Укрфінжитло». URL: https://ukrfinzhytlo.in.ua/vydano-ponad-20-tysiach-kredytiv-za-prohramoiu-ieoselia/ (дата звернення: 19.07.2026).

[53] Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 12.07.2026)

фінансова спроможність окремих місцевих бюджетів безпосередньо впливає на якість, швидкість та обсяг надання соціальних послуг.

З метою успішного відновлення економічного потенціалу осіб виступає їхня професійна реінтеграція та працевлаштування, що покликані мінімізувати ризики тривалого безробіття та запобігти дезадаптації колишніх захисників та захисниць України на ринку праці. Базовим юридичним стандартом захисту робочого місця виступає стаття 119 Кодексу законів про працю України[54], яка гарантує збереження попереднього місця роботи та посади за працівниками, призваними на військову службу під час мобілізації або прийнятими за контрактом. Зазначена норма забезпечує первинну правову стабільність військовослужбовця одразу після його демобілізації чи звільнення в запас за станом здоров'я. Водночас для осіб, які під час служби частково втратили працездатність або прагнуть змінити професійну діяльність, державою реалізуються програми професійного навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації через Державну службу зайнятості України.

Протягом 2022 – 2026 років вагомого значення набув інститут надання ваучерів на навчання, які дозволяють військовослужбовцям безкоштовно здобути нову цивільну спеціальність або пройти магістерські програми у закладах вищої освіти[55].

Окремим стратегічним напрямом стало стимулювання ветеранського підприємництва через грантову програму «Власна справа» (діє у межах проєкту «єРобота»), де держава надає безповоротні фінансові кошти на старт або розвиток бізнесу для учасників бойових дій та їхнього подружжя[56]. Концепція закладена в цій програмі полягає не лише в забезпеченні зайнятості самого ветерана, а й у створенні додаткових робочих місць для інших демобілізованих військових.

Таким чином, поєднання побутових і трудових гарантій, житлових програм та підтримки власної справи формує завершену та стійку модель комплексної реінтеграції військовослужбовців в Україні.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи вищевикладене, варто наголосити, що формування та реалізація державної політики у сфері соціальної та професійної реінтеграції – це не просто елемент загальної соціальної допомоги, а обов'язок держави перед військовослужбовцями, які ціною власного здоров'я та життя захищали суверенітет і територіальну цілісність Української держави проти відкритої збройної агресії.

Науково-практичний аналіз свідчить, що на сучасному етапі держава активно працює в напрямках цифровізації сервісів, розвитку іпотечного кредитування на житло, збереження трудових гарантій та розгортання інституту менторства (фахівців із супроводу ветеранів та демобілізованих осіб) на місцях задля забезпечення позитивної реінтеграції захисників і захисниць. Указане безпосередньо виявляється у функціонуванні програм пільгового кредитування «Оселя», наданні ваучерів на

[54] Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення 19.07.2026).

[55] Отримати Ваучер на навчання : офіційний вебсайт. *Державна служба зайнятості*. URL: https://www.dcz.gov.ua/profnavch/voucher (дата звернення: 21.07.2026).

[56] Мікрогранти в межах урядової програми «єРобота». *Державна служба зайнятості*. URL: dcz.gov.ua (дата звернення: 21.07.2026).

навчання, виділенні грантів на розвиток ветеранського підприємництва та діяльності фахівців із супроводу в громадах.

Водночас у зв'язку із триваючим масштабним збройним протистоянням держави-агресора проти України та колосальним тиском на національну економіку, сфера фінансового забезпечення реінтеграційних процесів стикається з дефіцитом бюджетних ресурсів. Брак коштів для повноцінного покриття всіх цільових програм повернення військовослужбовців до умов цивільного життя актуалізує потребу в залученні міжнародної допомоги, розвитку державно-приватного партнерства та задля гідного виконання державних зобов'язань перед українськими оборонцями.

АНОТАЦІЯ

У науковій праці здійснено комплексний теоретико-прикладний аналіз нормативно-правового забезпечення, фінансово-економічних гарантій та багаторівневої системи інституційних механізмів соціальної та професійної реінтеграції військовослужбовців в Україні за період 2022 – 2026 років. Окреслено конституційно-правову природу статусу військовослужбовців та досліджено динаміку розвитку нормативного забезпечення у означеній сфері в умовах дії правового режиму воєнного стану. Визначено внутрішню структуру матеріального забезпечення особового складу, (базову) частину та гнучку систему додаткових винагород, а також виплати одноразової грошової допомоги та пенсій у зв'язку із втратою годувальника.

У межах дослідження систематизовано інституційну архітектуру реінтеграційних процесів на державному, відомчому та місцевому рівнях, зокрема висвітлено роль Офісу Військового омбудсмена, силових міністерств, територіальних громад та новоутвореного інституту фахівців із супроводу ветеранів. Проаналізовано практичну реалізацію та результативність профільних державних програм (пільгової іпотеки «єОселя», грантів «Власна справа», ваучерів на навчання). Доведено, що формування реінтеграційної політики є обов’язком держави, ефективне виконання якого на сучасному етапі обмежене дефіцитом бюджетних ресурсів, зумовленим триваючим масштабним збройним протистоянням проти держави-агресора.

Ключові слова: військовослужбовці, соціальний захист, грошове забезпечення, соціальна та професійна реінтеграція, інституційні механізми, воєнний стан, державні програми.

Література

1. Бондаренко, С. А., Науменко, М. В. Система фінансового забезпечення Збройних Сил України в умовах воєнного стану: структура, механізми, трансформації. *Здобутки економіки: перспективи та інновації*. 2026. (26) С. 1-44. https://doi.org/10.5281/zenodo.18472375

2. Вапнярчук Н. М. До питання соціального захисту військовослужбовців Служби безпеки України. Актуальні проблеми інноваційної економіки та права. 2025. № 2. С. 24-27.

3. Видано понад 20 тисяч кредитів за програмою «єОселя» : офіційний вебсайт. ПрАТ «Укрфінжитло». URL: https://ukrfinzhytlo.in.ua/vydano-ponad-20-tysiach-kredytiv-za-prohramoiu-ieoselia/ (дата звернення: 19.07.2026).

4. Войтюк М. П. Соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей

як найважливіша функція сучасної Української держави : дис.... д-ра філософії : 081 / Дніпровський держ. універ. внутр. справ. 2026. 224 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/rn-2026/011/-d.pdf (дата звернення: 10.07.2026).

5. Войтюк М. П. Система організаційних форм здійснення функції соціального захисту військовослужбовців: теоретико-правовий аспект. *Успіхи і досягнення у науці*. 2026. № 4(26). С. 153-166. URL: https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-4(26)-153-166.

6. Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-%D0%BF#n12 (дата звернення: 19.07.2026).

7. Журавльов М. В. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (2014–2018 рр.): історико-правовий аспект : дис.... д-ра філософії : 253 / Нац. ун-т оборони України. Київ. 2024. 309 с.

8. Захист прав військовослужбовців та членів їх сімей: навч.-практ. посіб. / за заг. ред. С. В. Пєткова, Київ: Юрінком Інтер, 2024. 428 с.

9. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text (дата звернення 19.07.2026).

10. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 12.07.2026).

11. Мікрогранти в межах урядової програми «єРобота». *Державна служба зайнятості*. URL: dcz.gov.ua (дата звернення: 21.07.2026).

12. Отримати Ваучер на навчання : офіційний вебсайт. *Державна служба зайнятості*. URL: https://www.dcz.gov.ua/profnavch/voucher (дата звернення: 21.07.2026).

13. Право дитини загиблого військовослужбовця, народженої після його смерті, на одноразову грошову допомогу у випадку її попередньої виплати іншим членам сім'ї: позиція КАС Верховного Суду. URL: https://5aa.court.gov.ua/sud4854/pres-centr/news/1956690/# (дата звернення: 18.07.2026).

14. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text (дата звернення від 12.07.2026).

15. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 12.07.2026).

16. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 13.07.2026).

17. Про затвердження Порядку призначення і виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), інвалідності або часткової втрати працездатності без встановлення інвалідності військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.12.2013 № 975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/975-2013-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.07.2026).

18. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прав військовослужбовців та поліцейських на соціальний захист : Закон України від 21.03.2024 № 3621-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3621-20#Text (дата звернення: 13.07.2026).

19. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 № 704. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 14.07.2026).

20. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 09.04.1992 № 2262-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text (дата звернення: 16.07.2026).

21. Подорожній Є. Ю., Подорожній А. Ю. Грошове забезпечення як важлива соціальна гарантія трудової діяльності військовослужбовців в Україні. *Право*. №1, 2024. С. 240-245.

22. Постанова Верховного Суду від 10.05.2024 у справі № 440/6725/23. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1605426/ (дата звернення: 18.07.2026).

23. Про затвердження Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України : Наказ Міністерства оборони України від 09.10.2025 № 671. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1767-25 (дата звернення: 18.07.2026).

24. Про Військового омбудсмана : Закон України від 17.09.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text (дата звернення: 18.07.2026).

25. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України : постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-2014-%D0%BF#Text (дата звернення: 19.07.2026).

26. Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветераном. Аналітичне дослідження. 2023. 28 с. URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/Rol-derzhavy-u-sotsialniy-reintehratsii-veteraniv-i-veteranok.pdf (дата звернення: 18.07.2026).

27. Сидоренко О. А. До питання соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців у сфері соціального захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Вип. 79: ч. 1. 2023. С.343-348.

28. Теремецький В. І., Новиков О. В., Глущенко А. М. Правове регулювання пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 125. С. 83-91.

29. Цюкало Л., Туманська М. Фактори впливу на грошове забезпечення військовослужбовців. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2022. С.56-60.

Information about the author:
Voitiuk Maryna Petrivna,
Senior Lecturer at the Department of Theory and History of State and Law,
Constitutional Law and Human Rights
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49000, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-8

ФІНАНСОВО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ

Гетманець О. П., Кирєєва І. В.

ВСТУП

Соціальний захист військовослужбовців не є можливим без його фінансового забезпечення. Соціальний захист є конституційним правом громадян. Саме норми Основного Закону України закріплюють право громадян на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними (ст. 46) і визначають, що виключно законами України встановлюються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення (ст. 92), також «виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків» (ст. 95)[1]. Отже, будь-які норми підзаконних нормативно-правових актів мають відповідати нормам Конституції та законів України, одним з яких є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[2]. Фінансування витрат та програм на соціальний захист військовослужбовців здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, державних цільових фондів та інших спеціально створюваних фондів. Реалізація права на соціальний захист будь-яких категорій населення залежить від сучасних можливостей матеріального покриття, отже, фінансові відносини щодо забезпечення прав військовослужбовців на соціальний захист складають коло відносин, які характеризуються як фінансово-правові в сфері соціального забезпечення і складають умови для організації фінансово-правового захисту. Соціальні гарантії для військовослужбовців та працівників правоохоронних органів відповідно до Рішень Конституційного суду України щодо пенсій, додаткових виплат, житла та ін. залежать, як визначено, від «соціально-економічних можливостей держави, проте мають забезпечувати конституційне право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, гарантоване статтею 48 Конституції України». Проте вказані соціально-економічні права не є абсолютними, і «механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення шляхом пропорційного перерозподілу

[1] Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

2 Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 року№ 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#n95

коштів з метою збереження балансу інтересів усього суспільства»[3]. Отже, основним завданням є ефективний перерозподіл бюджетних коштів із врахуванням прав військовослужбовців щодо отримання якомога повного задоволення своїх законних інтересів, що залежить від рішення Верховної Ради України, яким встановлюється обсяг фінансування видатків, напрями розподілу ресурсів з метою фінансового забезпечення реалізації правових норм із захисту соціальних прав громадян.

Загальною метою фінансово-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців є матеріальне забезпечення відповідного напрямку державної соціальної політики в Україні. Виконання завдань соціальної політики по відношенню до військовослужбовців залежить від спроможності держави фінансувати систему видів соціального захисту, що складаються з гарантованих державою соціальних стандартів та нормативів і визначають механізм реалізації соціальних прав цієї категорії населення. При цьому особливе значення має реформування норм соціального захисту, що обумовлено фактами правових колізій та розбіжностей, а також практичною недостатністю фінансування заходів соціального захисту. Означене обумовлює значну кількість судових спорів з приводу відсутності практичного забезпечення соціальних гарантій. Також слід вказати на відсутність одностайності серед науковців щодо системи соціального захисту та джерел її фінансування.

1. Сутність соціального захисту військовослужбовців в контексті державної соціальної політики

Соціальний захист військовослужбовців реалізується, спираючись на врегульоване правом фінансування заходів з соціального захисту населення, що гарантуються Конституцією України. Метою фінансування соціальної функції держави є матеріальне забезпечення державної соціальної політики в Україні, яке наразі охоплює загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальний захист та соціальне забезпечення громадян.

Реалізація захисту військовослужбовців відбувається, як шляхом здійснення заходів з матеріального забезпечення соціальних гарантій захисту їх конституційних прав, як громадян, так і шляхом забезпечення соціальних прав, що надає держава, з врахуванням особливостей їх діяльності та правового статусу, враховуючи особливий характер їх служби із захисту держави. Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» соціальний захист військовослужбовців – це функція держави, яка спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника,

[3] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20 рп/2011 / Конституційний суд України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/446 pravo-na-socialnyy-zahyst

безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом. (ст. 1 «Соціальний захист військовослужбовців»)[4].

Тривала військова агресія та пов'язані з нею наслідки (дія воєнного стану) підкреслюють особливу важливість як діяльності самих військовослужбовців – захист держави, прав та свобод громадян, так і їх соціальний захист, який включає формування відповідних умов: особиста безпека, що проявляється у належних фізичних та соціальних умовах професійної діяльності та побуту військовослужбовців, а також членів їх сімей.

Сутність соціального захисту, на справедливу думку В.В. Москаленко, полягає в тому, що він є пріоритетним напрямом діяльності соціальної держави, одним із завдань соціальної політики поряд із забезпеченням зайнятості населення, охорони здоров'я, якісної освіти, наданням житла і комунальних послуг. Соціальна політика в Україні, відповідно до загальноприйнятих сучасних вимог, передбачає вирішення трьох головних завдань: розробка й реалізація програм соціального захисту населення, спрямованих на забезпечення прогресу на міжнародному, національному й регіональному рівнях у різних сферах суспільного життя; формування правової культури населення, що передбачає насамперед подолання правового нігілізму, «правового екстремізму»; здійснення економічних перетворень, необхідних для забезпечення переходу до ринкової економіки, диференційованої багатоукладної моделі виробництва й розподілу, здатної гнучко реагувати на погіршення становища окремих соціальних верств і категорій населення. Будучи невід'ємною складовою соціальної політики, соціальний захист визначає обличчя соціальної держави, є інструментом втілення конституційних положень, перетворення гасел на дійсність[5]. Таким чином, соціальний захист військовослужбовців є одним із елементів змісту державної соціальної політики, одним із маркерів відношення держави до категорії – соціальна.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, інші центральні органи виконавчої влади відповідно до їх компетенції розробляють та вносять у встановленому порядку пропозиції щодо грошового забезпечення військовослужбовців. До складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення[6]. Принцип достатності перелічених видів змісту соціального забезпечення розкривається у встановлених нормативах, які підкріплюються належним фінансуванням. Безпосередньо законодавством встановлюється принцип державного гарантування достатності матеріального, грошового та іншого видів забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів.

---

[4] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 року№ 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#n95

[5] С. 43-44 Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. Наукові записки. Політичні науки. Т. 21. 2003. С. 41-44

[6] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#n95

Фінансово-правове забезпечення соціального захисту військовослужбовців в Україні не обмежується наданням грошової допомоги. До складу соціального забезпечення військовослужбовців згідно чинного законодавства входить у тому числі й грошове забезпечення, продовольче, речове та інше забезпечення. Зазначено, що у силах безпеки та силах оборони організовується забезпечення військовослужбовців-жінок засобами особистої гігієни, форменим одягом/одностроєм, спорядженням, засобами індивідуального захисту відповідно до антропометричних даних та фізіологічних особливостей згідно із встановленими нормами забезпечення. Видача військовослужбовцям сил безпеки та сил оборони, які зазнали травм, поранень або захворювань під час чи внаслідок виконання обов'язків військової служби під час безпосередньої участі у бойових діях предметів адаптивного одягу і засобів особистої гігієни здійснюється з урахуванням індивідуальних потреб для особистого користування і не підлягають поверненню [7].

Фінансово-правове забезпечення, як напрям діяльності держави, спрямоване на створення матеріальних умов для утворення комплексу заходів з соціальної політики держави.

С.М. Бондаренко та Н.В. Бугас справедливо наголошують на тому, що соціальна політика є складовою внутрішньої політики держави. Вона спрямована на забезпечення добробуту громадян через надання їм можливості отримати необхідні матеріальні, культурні та духовні блага. Соціальна політика є методом державного регулювання ринкової економіки шляхом розподілу і перерозподілу суспільних благ та розбудови відносин між працівниками при їх створенні. Вона має специфічні особливості, такі, як гуманістичне спрямування, орієнтованість на розвиток людини. Соціальна політика держави реалізується через соціальні програми, які базуються на законодавчо-нормативній базі країни. Соціальна політика впливає на конкурентоспроможність національної економіки, так як забезпечує розвиток людського потенціалу, покращення інвестиційно-інноваційного клімату в країні, соціальну стабільність та у суспільстві[8]. Соціальна політика держави охоплює заходи: по-перше, з соціального захисту, що має направлений, адресний зміст; по-друге, з соціального забезпечення, що має всеохоплюючу роль у суспільстві і характеризує якість життя; по-трете, з утримання закладів соціальної сфери та надання послуг. Складові соціальної політики держави утримуються завдяки реалізації відносин з фінансово-правового захисту, оскільки фінансова діяльність держави націлена на формування, розподіл та використання публічних фінансових ресурсів для здійснення завдань та функцій, що поставлені Конституцією України, серед яких – бюджетне фінансування завдань з соціального захисту.

Відповідно до чинного законодавства загальнообов'язкове державне соціальне страхування складається з таких видів: пенсійне, страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, медичне страхування, страхування від нещасного випадку на

[7] Про затвердження Порядку речового, медичного, психологічного та соціального забезпечення військовослужбовців з урахуванням потреб жінок і чоловіків. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2024 р. № 1234. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1234-2024-%D0%BF#n9

[8] Бондаренко С.М., Бугас Н.В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 2. 2021. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/42.pdf

виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, страхування на випадок безробіття та інші види страхування, передбачені законами України (ст. 4. «Види загальнообов'язкового державного соціального страхування»)[9]. Держава визначає мінімальні розміри заробітної плати, пенсії за віком тощо. До того ж державна соціальна політика враховує також утримання сфери соціальних благ та послуг населення, тобто такі галузі, як: освіта, медицина, житлове-комунальне господарство, фізкультурні та спортивні заходи, культурні та інші, – забезпечення яких покладається на публічні фінансові ресурси. Отже, потрібно враховувати, як соціальні виплати та допомоги, які призначаються державою у разі настання особливих життєвих обставин, так і ті, що гарантують якісний рівень життя.

Державна політика в сфері соціального захисту військовослужбовців встановлюється з метою надання (як і іншим громадянам) соціальних послуг, визначених Конституцією України, для реалізації гарантованих державою соціальних прав та державних соціальних гарантій і потребує відповідного фінансування, що і убезпечує функціонування соціальної сфери.

Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» визначає державні соціальні стандарти та нормативи для встановлення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації[10]. Завдання щодо реалізації державних соціальних стандартів та нормативів залежать від «визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери» (ст. 2. «Мета встановлення державних соціальних стандартів і нормативів»)[11]. Отже, види основних соціальних гарантій визначаються на основі соціальних стандартів і їх обсяг, а саме: мінімальна заробітна плата, пенсії за віком та інші види соціальних допоміг та виплат – залежать від обсягу публічних фінансових ресурсів, які встановлені бюджетним законом.

Мета соціальної політики держави реалізується у відповідних фінансових зобов'язаннях, що забезпечують їх виконання, як для всіх громадян, так і окремих категорій, зокрема щодо діяльності військовослужбовців з врахуванням особливостей їх діяльності та потреб. Розподіл фінансових ресурсів на соціальні потреби залежить від обсягу бюджетних коштів, інших фондів, тобто регламентується фінансово-правовими нормами. Держава регулює систему відносин з фінансово-правового захисту, проте розподіл та використання публічних фондів коштів залежить: по-перше, від їх обсягу; по-друге, від пріоритетів соціальної політики; по-третє, від повноважень та функцій задіяних учасників.

Гарантовані державою права та свободи громадян України розповсюджуються на військовослужбовців, проте врахування особливостей їх діяльності позначається на потребі встановлення особливих видів соціального забезпечення. Закон України «Про

[9] Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#top

[10] Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text

[11] Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text

соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» визначає, що у зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації [12].

Отже, система соціального захисту військовослужбовців передбачає, як соціальні гарантій та допомоги, що визначені для всіх громадян України, та особливі їх види, що пов'язані з специфікою діяльності. Однак реалізація завдань із соціального захисту та соціального забезпечення військовослужбовців наштовхується на їх фінансування, тобто потребує удосконалення відносин з фінансово-правового захисту. Законодавство України щодо фінансування соціальних прав військовослужбовців, як і інших особливо вразливих категорій громадян, а саме: ветеранів та учасників бойових дій, осіб, які постраждали від Чорнобильської АЕС, інвалідів, внутрішньо перемішених осіб, правоохоронців тощо – не реалізується в наслідок розбіжностей між визначеними видами соціальних виплат і джерелами їх фінансування. Колізії, неточності та розбіжності у чинному законодавстві щодо фінансування соціальної політики ставлять перешкоди реалізації відносин з фінансово-правового захисту, що потребує удосконалення чинного законодавства.

Мета соціального та правового захисту військовослужбовців визначена Конституцією України та чинним законодавством – це система правових та соціальних гарантій щодо реалізації їх конституційних прав та свобод, а відповідні завдання щодо реалізації соціальної політики конкретизуються у чинних законах. Завдання фінансово-правового захисту військовослужбовців реалізуються у фінансуванні соціальних прав та державних соціальних гарантій діяльності військовослужбовців, що пов'язані з здійсненням: прав, пов'язаних з проходження служби; прав на соціальну та професійну адаптацію осіб, які звільняються або звільнені з військової служби; прав військовослужбовців на вибір місця проживання і виїзд за кордон після проходження служби; достатнього матеріального, грошового та інших видів забезпечення; прав на відпустку, зокрема, відпустки військовослужбовцям-жінкам у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустками для догляду за дитиною, а також відпустки у зв'язку з хворобою або для лікування після тяжкого поранення за висновком (постановою) військово-лікарської комісії; прав військовослужбовців на охорону здоров'я та медичну допомогу; заходів з забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей жилими приміщеннями; прав військовослужбовців та членів їх сімей на освіту; пенсійного забезпечення і допомог та інших[13].

Вказані права військовослужбовців – це соціальні права та гарантії, які забезпечуються, як і для інших громадян України, бюджетним фінансуванням, страховими внесками на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а також з інших джерел. Фінансово-правове забезпечення цих соціальних стандартів для військовослужбовців, як і для інших громадян України, спирається на нормативи фінансового забезпечення державних соціальних гарантій, а саме нормативи фінансування поточних витрат на одного мешканця, на одну особу, що підлягає

[12] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#n95

[13] Крет Ю. М. Завдання фінансово-правового захисту військовослужбовців в умовах венного стану. Вісник ХНУВС. Т. 10 (№ 2). Ч. 1. 2023. С. 114-123. URL: https://doi.org/10.32631/v.2023.2.11

даному виду обслуговування, на утримання мережі закладів охорони здоров'я, освіти, підприємств, установ соціально-культурного, житлово-комунального та побутового обслуговування, нормативи державних капітальних вкладень та інші (ст. 21 «Нормативи фінансового забезпечення державних соціальних гарантій»)[14]. Держава також забезпечує цільову підтримку місцевих бюджетів щодо фінансування окремих державних соціальних гарантій за рахунок бюджетів об'єднаних територіальних громад.

2. Мета та завдання фінансово-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців

Нормативи фінансування встановлюються під час бюджетного процесу, що відбувається у поточному році щодо формування бюджету та фондів соціального страхування на наступний рік. Закон також встановлює, що порядок надання відповідних соціальних гарантій та пільг встановлюється Кабінетом Міністрів України[15] (далі КМ України).

Отже, активним учасником бюджетного процесу виступає КМ України, але при виконанні завдань по фінансуванню соціальних стандартів, гарантій та пільг чинний бюджетний Закон України вже діє і це обмежує можливості КМ України щодо зміни обсягів фінансування соціальних заходів. Фінансування соціальних заходів держави залежить від наявних бюджетних можливостей держави. Слід вказати, що у період з 2014 року по 2019 роки (до початку пандемій та введення венного стану) вчені відмічають збільшення видатків державного та місцевих бюджетів на соціальне забезпечення, при наявності низки проблем, які значно погіршують надання потрібних коштів, а саме – варіативність у фінансуванні бюджетних програм соціального захисту, надмірна централізація фінансових ресурсів, які направляються на соціальний захист, обмежені можливості місцевих бюджетів щодо фінансування соціального захисту, недоліки пенсійної системи, політизація соціальної сфери та інші[16].

Видатки Державного бюджету України у сумі 6.407.084.605 тис. гривень, у тому числі видатки загального фонду Державного бюджету України – у сумі 4.495.025.504,6 тис. гривень та видатки спеціального фонду Державного бюджету України – у сумі 1.912.059.100,4 тис. гривень. На національну безпеку і оборону виділяється близько 50% всього бюджету, що складає 1 трлн. 141 млрд. грн. або 18,2% валового внутрішнього продукту[17]. Серед інших пріоритетів фінансування, бюджетом встановлено кошти на: будівництво (придбання) житла для військовослужбовців Державної прикордонної служби України – 600000 грн., для військовослужбовців Національної гвардії України – 450000. грн. Також у 2026 році створено фонд ліквідації наслідків збройної агресії у складі спеціального фонду Державного бюджету України з метою ліквідації наслідків (у тому числі гуманітарних, соціальних,

[14] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#n95

[15] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#n95

[16] С. 182 Кіріленко О.П., Огінська А.Ю. Фінансування соціального захисту населення в Україні: тенденції та перспективи. Інноваційна економіка. № 1-2. 2018. С. 175-182

[17] Портал: Бухгалтерія для бюджету та ОМС. URL: https://oblikbudget.com.ua/news/59050-derzhbyudzhet-2023-shcho-khovaetsya-v-golovnomu-koshtorisi-kraini-na-nastupniy-rik»

економічних), спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Рішення про виділення коштів з фонду ліквідації наслідків збройної агресії (з відкриттям у разі потреби нових бюджетних програм, включаючи трансферти місцевим бюджетам) приймаються КМ України. Кошти фонду ліквідації наслідків збройної агресії спрямовуються на: компенсацію за знищений/пошкоджений об'єкт житлового призначення (у тому числі будинки дачні та садові); завершення проектів (об'єктів, заходів), реалізація яких у попередніх бюджетних періодах здійснювалася за рахунок коштів фонду ліквідації наслідків збройної агресії; відновлення об'єктів інфраструктури, пов'язаних з наданням послуг з водопостачання, водовідведення, виробництва теплової енергії, теплопостачання, електропостачання; відновлення пошкоджених об'єктів житлового призначення (у тому числі будинків дачних та садових)[18]. Отже, незважаючи на орієнтацію певної частини Державного бюджету на покращення та збільшення охоплення соціальних витрат на покриття наслідків ведення бойових дій та військової агресії, фінансова спроможність сфери соціального захисту військовослужбовців залишається поки незадовільною, але доступною.

Слід враховувати, що соціальна політика держави на сьогодні обумовлена воєнним станом у державі, проте розподіл коштів, виділених на виконання соціальної функції держави на види заходів з соціальної політики держави, тобто на соціальний захист, соціальне забезпечення та утримання соціальної сфери – є предметом дискусії у науці та недосконалим на практиці.

Аналіз Закону України «Про Державний бюджет України» свідчить про дві важливі цілі, які встановлюються при розподілі бюджетних коштів, по-перше, фінансування збройних сил та всіх заходів, пов'язаних з обороною країни, а, по-друге, відшкодування шкоди, заподіяної наслідками військової агресії, та деякою мірою захист цивільного населення, зокрема внутрішньо-переміщених осіб. Слід вказати, що основні соціальні стандарти, тобто соціальні гарантії, які торкаються всіх громадян, зокрема і військовослужбовців, цим Бюджетним Законом не передбачено змінювати. Таким чином, прожитковий мінімум, як і розмір мінімальної заробітної плати залишається на рівні попередніх років при прогнозуванні зростання рівня споживчої інфляції у 2026 році як мінімум до 9,4%.

Проте деякі норми Бюджетного Закону щодо соціального захисту військовослужбовців, цивільного населення хоч і мають особливо важливе значення для підтримки соціальної та економічної рівноваги в суспільстві, але мають доволі загальний та абстрактний зміст. Наприклад, надання щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. Бюджетним Законом встановлено, але не достатньо чітко окреслені критерії отримання такої допомоги. Означена недоурегульованість притаманна й сфері отримання пільгових, довгострокових державних кредитів. Також передбачено видатки на надання довгострокових кредитів на придбання житла ВПО, учасникам АТО та ООС, проте фінансування у повному обсязі цих кредитів залишається недостатньо повно врегульованим, оскільки передбачається, що кошти в необхідному розмірі будуть надходити від сплати відсотків за користування кредитами та пені за порушення строків платежів з їх погашення, що має вірогідний

[18] Про Державний бюджет на 2026 рік. Закон України від 3 грудня 2025 р. № 4695-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text

зміст. Подібна ситуація складається й щодо отримання коштів для фінансування соціальних проектів за рахунок субвенцій від Європейського інвестиційного банку, або фінансування субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на реалізацію проектів в рамках Програми з відновлення України[19]. Слід вказати на те, що практична вірогідність отримання коштів конкретними особами, які мають право на соціальний захист, у тому числі й військовослужбовцями, викликає низку проблем застосування відповідних соціально-забезпечувальних норм.

Зазначимо, що бюджет містить норми на фінансування діяльності Збройних сил України та оборону держави, які підтверджують потребу надання значних обсягів коштів на соціальний захист військовослужбовців, проте іноді внаслідок відсутності адресного характеру бюджетної норми, складаються обставини, які унеможливлюють отримання цих коштів. Доцільно відмітити, що надання таких регулятивних повноважень пов'язаних з перерозподілом бюджетних коштів, згідно бюджетного законодавства, Верховному Головнокомандувачу ЗСУ можуть бути доволі корисним для забезпечення завдань діяльності ЗСУ.

Згідно норм Порядку використання коштів резервного фонду бюджету в умовах воєнного стану Кабінет Міністрів України може приймати рішення за погодженням з Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України щодо скорочення видатків і кредитування державного бюджету та їх спрямування до резервного фонду державного бюджету з метою використання на потреби Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних та інших органів, залучених до виконання завдань щодо відсічі збройної агресії, забезпечення недоторканності державного кордону та захисту держави (до початку роботи Верховної Ради України). Кошти резервного фонду бюджету можуть використовуватися на здійснення: а) заходів з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціального та воєнного характеру; б) інших непередбачених заходів, які відповідно до законів можуть здійснюватися за рахунок коштів бюджету, але не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету[20]. Разом із тим слід підкреслити, що таке механічне регулювання видатків допустимо у воєнні часи, проте потребує доопрацювання законодавства у мірні часи, оскільки може призвести до безвідповідальності, а також до порушення соціальної справедливості.

Огляд бюджетного фінансування заходів з соціального забезпечення, соціального захисту та сфери соціальних послуг, як у мирні часи, так і у період воєнного стану, свідчить про наявність проблем, пов'язаних з недосконалістю, як фінансового забезпечення соціальної політики, так і системи соціального захисту, що склалася в країні і потребує негайного реформування, з позицій фінансово-правового забезпечення захисту, як населення, так і окремих категорій, зокрема військовослужбовців. Становище з розподілом бюджетних видатків у фінансовій діяльності держави на соціальний захист, що склалося, відображається на фінансово-

[19] С. 119 Крет Ю. М. Завдання фінансово-правового захисту військовослужбовців в умовах венного стану. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. № 2 (101). Ч. 1. 2023. С. 114-123. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/53109cce-991e-42d4-b280-0df8e7f33e25/content

[20] Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 415. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2002-%D0%BF#Text

правому захисті військовослужбовців, як громадян України, і впливає на їх специфічні соціальні права, які пов'язані з особливостями їх професійної діяльності.

Чинний Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-XII (далі – Закон № 2011-XII) встановлює, що військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції та законах України, з урахуванням особливостей, встановлених цим та іншими законами. У зв'язку з особливим характером військової служби, яка пов'язана із захистом Вітчизни, військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації. Ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України [21]. Права, що складають зміст соціального забезпечення військовослужбовців, пов'язані з виконанням обов'язків, вкрай важливих для сучасного стану держави, та потребують належного фінансування. Вони не можуть бути скасовані чи призупинені без їх рівноцінної заміни.

Важливо, що військовослужбовці та члени їх сімей, які мають право на особливі соціальні права, що визначені Законом № 2011-XII, користуються пільгами, гарантіями та компенсаціями, встановленими для громадян України законами та іншими нормативно-правовими актами, а також рішеннями органів місцевого самоврядування. Якщо такі особи одночасно мають право на отримання однієї і тієї ж пільги, гарантії чи компенсації з кількох підстав, то їм надається за їх вибором пільга, гарантія чи компенсація тільки з однієї підстави, крім випадків, передбачених законами, що підтверджує наявність особливих соціальних прав у військовослужбовців, які встановлені законодавцем[22].

Отже, вказані особливі соціальні права військовослужбовців встановлені чинним Законом України № 2011-XII, проте забезпечуються при наявності відповідного фінансування, що передбачене, але реалізуються за умови наявного фінансового забезпечення, яке встановлює держава у щорічному Законі України про Державний бюджет, у місцевих бюджетах та соціальних фондах, а також іноді за рахунок інших джерел. Закон України № 2011-XII визначає, що фінансове забезпечення витрат на особливі соціальні права військовослужбовців здійснюється за рахунок коштів, що передбачаються в Державному бюджеті України на відповідний рік для Міністерства оборони України. Держава встановлює, що пільги, гарантії та компенсації, які встановлені Законом України № 2011-XII, надаються за рахунок і в межах бюджетних асигнувань на утримання відповідних бюджетних установ. Таким чином, реалізація особливих соціальних прав військовослужбовців залежить від їх фінансово-правового захисту, оскільки забезпечується розподілом бюджетних коштів та їх використанням, як встановлює бюджетний закон.

Проблеми фінансово-правового забезпечення особливих соціальних прав військовослужбовців пов'язані, по-перше, з проблемами дефіциту державного бюджету та недосконалістю системи соціального захисту, яка властива для забезпечення реалізації соціальної функції держави, а, по-друге, з розподілом

[21] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#n95

[22] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#n95

бюджетних коштів, розпорядником яких встановлено Міністерство оборони України, наявний обсяг коштів якого є, безумовно, наслідком розподілу державних видатків, що склалося взагалі у бюджетному процесі і залежить від наявних фінансів та впливу різних політичних, економічних та інших факторів. Видатки на соціальну сферу взагалі та зокрема на фінансування особливих соціальних прав військовослужбовців, як і фінансування інших категорій громадян, потребує врегулювання на стадіях розробки, розгляду та прийняття бюджетного закону, але після його прийняття неможливо вносити зміни цим законом в інші закони, заради і важливих соціальних завдань[23]. Як визначено у Рішенні Конституційного Суду України щодо законності фінансування окремих пільг особливим категоріям громадян, що пов'язано з потребою при виконанні бюджетного закону вносити зміни у чинне законодавство, встановлено, що «… законом про Держбюджет – встановлення тільки доходів та видатків держави на загальносуспільні потреби, а тому закон про Держбюджет не може скасовувати чи змінювати обсяг прав і обов'язків, пільг, компенсацій і гарантій, передбачених іншими законами України…» [24]. Проте вказане рішення привело до призупинення бюджетного фінансування окремих соціальних пільг громадян і мало наслідками потребу перегляду бюджетного фінансування соціальних стандартів та соціальних гарантій, на що і було вказано у окремих думках суддів. Так, суддя Конституційного Суду України В.М. Кампа щодо вказаного рішення визначив, що «… законодавець при прийнятті законів стосовно забезпечення соціально-економічних прав людини і громадянина повинен додержуватися принципу пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави, між інтересами кожної особи та держави» [25]. Суддя зазначив, що підхід до аналізу та оцінки конституційності закону про Державний бюджет, який у Рішенні був формально-юридичний, і «… не заохочує владу до збалансування соціального захисту громадян та фінансових можливостей держави». Підтримуючи цю позицію, Суддя Конституційного Суду України, П. Ткачук зазначив, що важливою конституційною гарантією особливих соціальних прав є наявність у бюджеті України окремого видатку[26].

Доцільно наголосити на тому, що кожне соціальне гарантування забезпечення законних інтересів військовослужбовця має бути підкріплено відповідними бюджетними розрахунками. До прикладу, норма щодо відшкодування військовослужбовцям заподіяної моральної і матеріальної шкоди має ознаки

---

[23] С. 119-120Крет Ю. М. Завдання фінансово-правового захисту військовослужбовців в умовах венного стану. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. № 2 (101). Ч. 1. 2023. С. 114-123. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/53109cce-991e-42d4-b280-0df8e7f33e25/content

[24] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності). Документ v010p710-08, від 22.05.2008: Рішення Конституційного Суду від 22.05.2008 № 10-рп/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text

[25] Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В. М. стосовно рішення Конституційного Суду України у справі щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України від 22.05.2008 № 10-рп/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08

[26] Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В. М. стосовно рішення Конституційного Суду України у справі щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України від 22.05.2008 № 10-рп/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08

декларативності, адже чинним бюджетним законом не визначено окремий пункт коштів на такі витрати.

Слід погодитися з тим, що окремого фінансування за функціональним кодом бюджетної класифікації потребують соціальні права членів сімей військовослужбовців, що може регулюватися Кабінетом Міністрів України ще на першій та другій стадії бюджетного процесу, і надасть обґрунтованості фінансуванню цих прав. Також вимагає уточнення диспозиція та гіпотеза норми ст. 17 «Відшкодування заподіяної шкоди» Закону України № 2011-XII, оскільки за назвою у вказаному законі залишається декларативною її зміст та формальний характер[27].

Отже, в загальному вигляді одним із пріоритетних завдань фінансово-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців є фінансування соціальних стандартів та державних соціальних гарантій цієї особливої категорії громадян, як засіб забезпечення їх особливого правового статусу. Для цього доцільно вдосконалити саме адресну допомогу військовослужбовцям, насамперед означене стосується матеріальних надходжень при настанні особливих обставин.

ВИСНОВКИ

Реалізація фінансово-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців знаходить свій прояв через нормативно-правове регулювання бюджетного законодавства як основи досягнення мети соціального гарантування діяльності військовослужбовців. Соціальний захист як об'єкт фінансово-правового забезпечення є: по-перше, одним із елементів адміністративно-правового статусу військовослужбовців, що відображає особливе значення їх функціональних завдань для забезпечення існування української держави, визнання нею авторитету військовослужбовців та підкреслення їх вагомого суспільного становища. По-друге, гарантією виконання військовослужбовцями встановлених перед ними завдань через їх захищеність, шляхом забезпечення фінансової реалізації встановлених вимог щодо їх матеріального утримання.

Метою фінансово-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців є належне врегулювання правових підстав розподілу та використання фінансових ресурсів публічного походження, їх спрямування на уможливлення втілення норм із соціального захисту військовослужбовців як особливої категорії громадян.

Така мета втілюється через реалізацію бюджетних відносин, які мають соціально-забезпечувальне значення та є гарантом суспільно-економічної сталості країни. Завдання фінансово-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців полягають, по-перше, у грошово-матеріальному задоволенні законних інтересів військовослужбовців у додержанні визначених законодавством соціальних стандартів, визначених для всіх громадян країни як основи соціально-орієнтованої політики держави. По-друге, через задоволення обсягу та рівню особливих соціальних гарантій прав військовослужбовців як особливої категорії громадян, які на основі значного ризику для життя та здоров'я виконують завдання із захисту Вітчизни. На наш погляд, слід підтримати позиції тих практиків та науковців, які наголошують на необхідності створення спеціального фонду фінансування витрат

[27] С. 122 Крет Ю. М. Завдання фінансово-правового захисту військовослужбовців в умовах венного стану. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. № 2 (101). Ч. 1. 2023. С. 114-123. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/53109cce-991e-42d4-b280-0df8e7f33e25/content

на пільги, гарантії та компенсації військовослужбовцям, що слугуватиме більш надійним фактором їх соціального захисту.

АНОТАЦІЯ

У розділі розглянуто питання значення соціального захисту військовослужбовців як елементу реалізації державної соціальної політики, а також мету та завдання фінансово-правового забезпечення соціального захисту. Зазначено, що соціальний захист військовослужбовців, який є конституційним правом громадян не є можливим без його фінансового забезпечення. Наголошується на тому, що реалізація права на соціальний захист будь-яких категорій населення залежить від сучасних можливостей бюджету щодо матеріального покриття. Фінансові відносини щодо забезпечення прав військовослужбовців на соціальний захист складають коло відносин, які характеризуються як фінансово-правові в сфері соціального забезпечення і складають умови для організації фінансово-правового захисту. Акцентовано увагу на тому, що виконання завдань соціальної політики держави по відношенню до військовослужбовців залежить від її спроможності фінансувати систему видів соціального захисту. В основі такої системи лежать гарантовані державою соціальні стандарти та нормативи, які визначають механізм реалізації соціальних прав цієї категорії населення. Підкреслено особливе значення реформування норм соціального захисту, що обумовлено фактами правових колізій та розбіжностей, а також практичною недостатністю фінансування заходів соціального захисту. Зроблено висновок про те, що метою фінансово-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців є належне врегулювання правових підстав розподілу та використання фінансових ресурсів публічного походження, їх спрямування на уможливлення втілення норм з приводу соціального захисту військовослужбовців як особливої категорії громадян. Така мета втілюється через реалізацію бюджетних відносин, які мають соціально-забезпечувальне значення та є гарантом суспільно-економічної сталості країни.

Література

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/conv#n95.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20 рп/2011 / Конституційний суд України. URL: https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/446 pravo-na-socialnyy-zahyst.

4. Москаленко В.В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. Наукові записки. *Політичні науки*. Т. 21. 2003. С. 41-44.

5. Про затвердження Порядку речового, медичного, психологічного та соціального забезпечення військовослужбовців з урахуванням потреб жінок і чоловіків. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2024 р. № 1234. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1234-2024-%D0%BF#n9.

6. Бондаренко С.М., Бугас Н.В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 2. 2021. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/42.pdf. DOI: 10.32702/2307-2156-2021.2.40

7. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Закон України від 14.01.1998 р. № 16/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#top.

8. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text.

9. Крет Ю. М. Завдання фінансово-правового захисту військовослужбовців в умовах венного стану. *Вісник ХНУВС*. Т. 10 (№ 2). Ч. 1. 2023. С. 114-123. URL: https://doi.org/10.32631/v.2023.2.11.

10. Кіріленко О.П., Огінська А.Ю. Фінансування соціального захисту населення в Україні: тенденції та перспективи. *Інноваційна економіка*. № 1-2. 2018. С. 175-182.

11. Портал: Бухгалтерія для бюджету та ОМС. URL: https://oblikbudget.com.ua/news/59050-derzhbyudzhet-2023-shcho-khovaetsya-v-golovnomu-koshtorisi-kraini-na-nastupniy-rik».

12. Про Державний бюджет на 2026 рік. Закон України від 3 грудня 2025 р. № 4695-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4695-20#Text.

13. Про затвердження Порядку використання коштів резервного фонду бюджету. Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 415. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2002-%D0%BF#Text.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності). Документ v010p710-08, від 22.05.2008: Рішення Конституційного Суду від 22.05.2008 № 10-рп/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text.

15. Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В. М. стосовно рішення Конституційного Суду України у справі щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України від 22.05.2008 № 10-рп/2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-08.

Information about the authors:
Getmanets Olga Petrivna,
Doctor of Juridical Sciences,
Head at the Department of Legal Support for
Entrepreneurial Activity and Financial Security
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

Kyryeyeva Irina Valeriivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of Legal Support for
Entrepreneurial Activity and Financial Security
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-9

REINTEGRATION OF VETERANS AS A STRATEGIC PRIORITY OF UKRAINE'S FINANCIAL POLICY IN THE CONTEXT OF MARTIAL LAW AND DIGITAL TRANSFORMATION OF SOCIETY

Desyatnyuk O. O., Tkachyk F. P., Ivanova A. M.

INTRODUCTION

Global security transformations, military and post-war challenges, the implementation of Ukraine's European integration course and the evolution of the modern model of public administration actualize the need to rethink the theoretical and methodological determinants of financial support for inclusive development of territories. Under such conditions, the financial policy of Ukraine acquires a new role, combining the functions of ensuring social cohesion, restoring and developing human capital, reintegration of veterans, increasing the socio-economic resilience of territorial communities and strengthening the national security of the state.

Today, the reintegration of veterans is gradually transforming from a separate direction of social policy into one of the key prerequisites for restoring human potential, economic activity and social cohesion of territories. The lack of a coordinated concept of financial support for this process creates risks of uneven access of veterans and their family members to services, increasing territorial disparities, duplication of budget programs and inefficient use of financial resources. In this regard, the state need is not only to increase the amount of funding, but primarily to scientifically substantiate the principles of its distribution, coordination and adaptation to the specifics of individual territories.

Therefore, the reintegration of veterans should be considered as a strategic priority of the state's financial policy, which requires the formation of a holistic architecture of financial support, focused not only on compensating for social risks, but also on restoring human capital, economic subjectivity and financial self-sufficiency of veterans in the context of digital transformation and European integration of Ukraine.

The purpose of the study is to substantiate the theoretical and applied principles and determine strategic directions for the modernization of Ukraine's financial policy in the field of veterans' reintegration based on a study of modern trends in state veteran policy, systematization of the dominants of financial support for the restoration of human capital and outlining the prospects for the transformation of financial mechanisms in accordance with the challenges of martial law, digitalization and European integration.

1. Modern trends and conceptual approaches of state financial policy in the context of reintegration and adaptation of veterans

The full-scale Russian-Ukrainian war led to a fundamental transformation of the social structure of Ukraine and highlighted the need to form a qualitatively new model of state policy towards veterans, capable of ensuring not only the appropriate level of their social protection, but also a full return to civil, economic and social life. The scale of these processes

is determined by the fact that the veteran community is gradually turning into one of the significant socio-demographic groups of Ukrainian society. According to expert estimates of the National Institute for Strategic Studies, after the end of the war the number of veterans together with their family members may reach 5–6 million people, or about a fifth of the projected population of Ukraine. Thus, the reintegration of veterans goes far beyond the boundaries of traditional social policy, acquiring the features of a long-term strategic priority of the state, directly related to the preservation of human capital, the functioning of the labor market, social cohesion, the development of territorial communities and the formation of prerequisites for post-war recovery.

In modern scientific and managerial discourse, it is appropriate to consider the reintegration of veterans as a complex multidimensional process of restoring and forming their social, economic and professional ties, acquiring new civilian roles, ensuring access to public goods and opportunities for self-realization after the completion or termination of military service. In this context, adaptation to civilian life is not a one-time change in the status of a serviceman, but a long-term process that includes medical and psychological rehabilitation, professional adaptation and employment, education and retraining, housing, restoration of family and social ties, economic independence, entrepreneurial activity, participation in the life of the territorial community and society as a whole.

This approach fundamentally changes the content of veteran policy: from the dominance of the compensation-benefit paradigm, there is a gradual transition to a model of developing veteran opportunities, within which state support should create the prerequisites for the restoration of economic activity, professional and personal self-realization, social mobility and the maximum possible autonomy of a person. Modern veteran policy should not only form an effective system of social protection, but also ensure the involvement of veterans as an economically and socially active part of the population in strengthening the country's stability, its reconstruction, the development of civic processes and social cohesion[1]. The success of such a policy, accordingly, is determined not by the volume of benefits provided as such, but by the achieved level of well-being, social participation and self-realization of veterans.

The institutional consolidation of this transition was primarily achieved through the adoption of the Veteran Policy Strategy for the Period until 2030, approved by Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1209-r dated 29 November 2024[2]. The document established a strategic framework for public policy aimed at creating appropriate conditions for veterans' self-realization and well-being, as well as leveraging their acquired experience and potential for the country's economic and social development. Importantly, within this policy model, veterans are increasingly viewed not merely as recipients of state assistance but as holders of human, professional, managerial, and social capital.

At the same time, another key strategic document is the Strategy for Establishing a System for Transitioning from Military Service to Civilian Life for the Period until 2033,

[1] Власенко Р. В., Гущук І. В., Жаліло Я. А. та ін. Державна політика щодо ветеранів війни : аналіт. доп. / за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2025. 118 с. DOI: 10.53679/NISS-analytrep.2025.04.

[2] Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text.

approved by Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1350-r dated 31 December 2024. Its fundamental significance lies in institutionalizing the transition from military service to civilian life as a distinct area of public governance. The Strategy provides for coordinated action by central and local government authorities, enterprises, institutions, organizations, and other stakeholders aimed at developing a comprehensive set of interconnected measures to facilitate service members' transition to civilian life. Among other measures, it envisages assessing the accessibility of social, rehabilitation, healthcare, and educational services; facilitating professional adaptation, retraining, and skills development; promoting employment; and assessing the capacity of territorial communities to ensure the functioning of the relevant infrastructure[3].

Thus, the effectiveness of Ukraine's veteran policy depends on the alignment of policies in the areas of social protection, healthcare, employment, education, entrepreneurship, regional development, digitalization, accessibility, and local self-government. Accordingly, the range of stakeholders involved in veteran policy is objectively expanding to encompass public institutions, territorial communities, veteran organizations, civil society, businesses, educational institutions, and international partners.

The European dimension of the transformation of Ukraine's veteran policy should be considered in the context of the European Union's strategic priorities concerning social inclusion, employment, human capital development, and equal opportunities. Of particular relevance in this regard is the European Pillar of Social Rights Action Plan, adopted by the European Commission in 2021, which establishes the EU's strategic objectives for 2030 in the areas of employment, skills development, social protection, equal opportunities, and the prevention of poverty and social exclusion. At the same time, the Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030 provides an important institutional framework for promoting accessibility, non-discrimination, independent living, and equal participation in social and economic life, education, and employment[4]. Although these documents do not explicitly identify veteran reintegration as a separate area of EU policy, the principles embedded in them provide an important institutional and methodological foundation for developing a modern veteran policy framework in Ukraine. Their implementation in the context of Ukraine's European integration entails a gradual transition from a predominantly compensatory model of support towards a comprehensive approach focused on human capital restoration, professional adaptation, economic empowerment, accessibility, and the full participation of veterans in society. In this context, aligning Ukraine's veteran support system with European social standards should be regarded as part of the broader institutional modernization of national social policy, requiring the coordination of governance mechanisms, financial instruments, and funding sources across the central, regional, and local levels.

---

[3] Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 № 1350-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-formuvannia-systemy-povernennia-z-viiskovoi-sluzhby-do-tsyvilnoho-zhyttia-na-period-do-2033-roku-1350r-311224.

[4] European Commission. Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030. Brussels, 2021. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/enhancing-strategy-rights-persons-disabilities-2030_en.

At the same time, one of the key challenges remains ensuring coherence among various programs, instruments, and funding sources, as well as a clear delineation of responsibilities across the central, regional, and local levels. In this context, it is particularly important to move away from fragmented financing of individual benefits and programs towards developing an integrated architecture for the financial provision of veteran policy, in which budgetary resources are allocated not only to mitigating the consequences of war but also to investing in the restoration and development of human capital.

Research conducted by the International Organization for Migration (IOM) indicates that veteran reintegration is shaped by a set of interconnected factors, including physical and mental health, material well-being, access to employment, housing and social services, family relationships, the level of social acceptance, and opportunities for participation in community life[5]. Among the significant barriers identified by IOM are shortages of qualified professionals, bureaucratic obstacles, insufficient physical and emotional support, limited access to rehabilitation services, and the inadequate adaptation of local infrastructure to veterans' needs.

According to the 2025 study by the United Nations Development Program (UNDP) and SeeD, Adapting to Civilian Life: Key Areas for Strengthening the Reintegration of Veterans in Ukraine, major challenges continue to include access to services, coping with the consequences of injuries and traumatic experiences, and finding employment. At the same time, veterans demonstrate a high level of civic responsibility and considerable interest in entrepreneurial activity[6]. This dimension is particularly important from the perspective of public policy transformation, as it demonstrates substantial potential for shifting from passive forms of social support towards instruments that foster economic participation and empowerment.

Economic and social reintegration can be characterized by multidirectional dynamics: even with the improvement of individual economic parameters, the sense of belonging of veterans to the community can weaken. Veterans with disabilities and veterans who have experienced internal displacement are particularly vulnerable, for whom the risks of insufficient income, problems with housing, access to medical and psychological care and sustainable sources of livelihood simultaneously accumulate.

Therefore, one of the defining trends in modern state policy is the personalization of support. Differentiated support should provide the opportunity to return to a decent standard of living through the realization of professional and creative abilities, while temporary measures of the transition period (treatment, psychological care, professional adaptation and employment promotion) should differ from long-term mechanisms for compensating for the irreversible consequences of war.

An important trend is the decentralization of veteran policy. It is the territorial community that is the environment in which the veteran actually returns, as he receives medical and social services, looks for work, starts a business, gets an education, and restores family and social ties. Therefore, the ability of communities to create an appropriate veteran infrastructure

[5] International Organization for Migration. Veterans Reintegration in Ukraine: Compounding Vulnerabilities and Access to Support Among Veterans. May 2026. IOM Displacement Tracking Matrix.

[6] United Nations Development Programme, Centre for Sustainable Peace and Democratic Development. Adapting to Civilian Life: Key Areas for Strengthening the Reintegration of Veterans in Ukraine (Results of the 2024 reSCORE Study). 2025. UNDP Ukraine.

becomes one of the key factors in the effectiveness of national policy. During 2025–2026, the development of a network of veteran spaces, support and development centers, employment and education offices for veterans, which combine psychological, legal, educational, professional, and entrepreneurial services, is being traced. On the one hand, such localization of support makes it possible to bring services as close as possible to the recipient and take into account the specifics of a particular community; on the other hand, it creates the risk of territorial asymmetry of veteran opportunities, when the volume and quality of support can significantly depend on the financial capacity of the community, the state of its infrastructure, human resources, and the activity of the public sector. Therefore, the decentralization of veterans' policy should be accompanied by the formation of appropriate inter-budgetary mechanisms, state service standards, and instruments for equalizing the financial capacity of territories to perform relevant functions.

The theoretical and methodological foundations of the study are shaped by the conceptual propositions advanced in the works of Nobel laureates J. Stiglitz and A. Sen, as well as D. Acemoglu and J. Robinson, whose scholarly contributions laid the foundations for the contemporary understanding of the interrelationships among institutional quality, public policy, human development, social inclusion, and a state's long-term economic capacity. A. Sen's capability approach makes it possible to conceptualize development through the expansion of individuals' substantive opportunities to participate fully in economic and social life[7], while J. Stiglitz's contributions emphasize the role of the state, effective institutions, and public investment in reducing inequality and fostering inclusive development[8]. The institutional approach developed by D. Acemoglu and J. Robinson further advances this perspective by substantiating the critical role of inclusive institutions in ensuring equitable access to economic opportunities, enabling the productive utilization of human potential, and promoting societal well-being[9].

Within Ukrainian academic discourse, these conceptual propositions acquire particular relevance in the works of E. Libanova[10], devoted to human development, demographic resilience, social vulnerability, and the preservation of Ukraine's human potential during the war and throughout post-war recovery, as well as in the research of O. Obodynskyi[11], which addresses the institutional and legal mechanisms for the formation and implementation of state veteran policy, emphasizing the importance of institutional coordination and a comprehensive approach to veteran reintegration. The synthesis of these theoretical approaches provides a basis for conceptualizing veteran reintegration not merely as a component of social protection, but as a comprehensive process of restoring and enhancing

[7] Sen A. Development as Freedom. New York : Oxford University Press, 1999. 366 p.

[8] Stiglitz J. E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. New York : W. W. Norton & Company, 2012. 414 p.

[9] Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York : Crown Publishers, 2012. 544 p.

[10] Лібанова Е. М. Людський капітал України: втрати війни та пріоритети повоєнного відновлення. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 2 (56). С. 3–24. DOI: https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038

[11] Ободинський О. Інституційно-правовий механізм формування і реалізації державної ветеранської політики. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. 2025. № 2 (22). DOI: 10.17721/2616-9193.2025/22-11/14.

human potential, expanding economic opportunities, and strengthening the social participation of individuals transitioning from military service to civilian life.

Accordingly, state support for veterans should increasingly assume the characteristics of long-term investment in the restoration of health and professional capacity, the enhancement of economic activity and entrepreneurial capabilities, and the promotion of social inclusion. Under this approach, the financial provision of veteran policy evolves from a predominantly compensatory mechanism into an integral component of public policy aimed at human capital regeneration and the strengthening of societal resilience. This transformation is particularly significant in the context of Ukraine's post-war recovery and the development of a new model of inclusive territorial development.

The financial and economic mechanisms underpinning veteran reintegration are specifically addressed in the research of S. Yehorycheva, which systematizes the principal sources of financial resources and instruments of veteran support. These include funding from the state and local budgets, international financial assistance, grant programs, preferential lending, financing for professional adaptation and educational programs, support for veteran entrepreneurship, and measures aimed at enhancing financial inclusion. The author substantiates the need for effective coordination among funding sources, alignment between public and non-governmental institutions, and the orientation of financial mechanisms not only towards meeting veterans' immediate needs but also towards ensuring their long-term economic self-sufficiency[12].

At the same time, the economic dimension of reintegration is becoming increasingly important. Employment, professional retraining, recognition of competencies acquired during military service, and support for entrepreneurial initiatives serve not only as instruments for securing veterans' income but also as mechanisms for restoring their economic agency. Failure to adequately address these dimensions may generate long-term adverse consequences, including unemployment, the loss of a significant share of labor potential, increased social exclusion, and greater pressure on state and local budgets.

It is equally important to recognize that reintegration is inherently a two-way process. Adaptation to veterans' return is required not only on the part of veterans themselves, but also from civil society, employers, educational institutions, public authorities, and territorial communities. In this context, public policy should foster a culture of respect and non-discrimination, while promoting an informed and appropriate societal understanding of military experience[13].

Thus, the current stage of development of Ukraine's state policy towards veterans is characterized by a gradual transition from a fragmented system of benefits and compensations to a comprehensive model of reintegration, focused on the restoration and development of human capital. Its key trends are the strategization of veteran policy; interdepartmental integration; personalization of support; decentralization and strengthening of the role of territorial communities; development of the institution of veteran support; emphasis on employment, education and entrepreneurship; digitalization of services;

[12] Єгоричева С. Б. Фінансово-економічні механізми забезпечення реінтеграції ветеранів війни в Україні. Економіка і регіон. 2024. № 3 (94). С. 133–140. DOI: 10.26906/EiR.2024.3(94).3493.

[13] Казарян О. Інноваційні підходи до фінансування соціальних послуг для ветеранів у системі сталого розвитку. Modeling the Development of the Economic Systems. 2025. № 4. С. 384–391. DOI: 10.31891/mdes/2025-18-48.

formation of a barrier-free environment; as well as the involvement of civil society and business in the reintegration processes. At the same time, it is the scale and multi-component nature of such transformation that form a new set of challenges for public finances. The growth in the number of recipients of veteran services, the need to develop rehabilitation and social infrastructure, financing housing programs, professional adaptation, entrepreneurship, digital services and accessibility objectively increase the need to reconfigure the financial mechanisms of state veteran policy. Therefore, its effectiveness will increasingly be determined not by the absolute volume of budget expenditures, but by the state's ability to ensure their strategic prioritization, interdepartmental coordination, targeting, territorial balance, and orientation towards long-term socio-economic results[14].

In this context, financing the reintegration of veterans should be interpreted not only as social expenditures of the state, but as a specific form of public investment in the restoration of human capital, economic activity, and social resilience. It is this approach that creates a conceptual basis for rethinking the place of veteran policy in the system of strategic priorities of Ukraine's financial policy and further research into the institutional and financial mechanisms for its implementation.

2. Dominants of financial support for the restoration of human capital and the reintegration of veterans under martial law

It is advisable to form the dominants of financial support for veterans' reintegration around interrelated areas: restoring health and working capacity; ensuring economic independence; professional adaptation and education; developing veteran entrepreneurship; housing and infrastructure support; building the institutional capacity of territorial communities; digitalization of access to services; and diversification of funding sources. The systematic nature of such an approach means that none of these areas can provide a sustainable result in isolation. For example, vocational training without restoring health, affordable housing, psychological support, or proper transport infrastructure may not lead to employment, while grant support for entrepreneurship without consulting support, access to credit, and sales markets increases the risk of terminating a business that has been started. Let us characterize the outlined dominants more thoroughly:

1. Financing the restoration of physical and mental health. The health of a veteran is a basic prerequisite for his professional, economic and social activity, therefore, expenses for treatment and rehabilitation should not be interpreted only as current social consumption. In their economic content, they are investments in restoring a person's ability to work, self-service, study, entrepreneurial activity and full participation in community life. The rehabilitation system should provide for the interaction of state healthcare institutions, the private sector, social enterprises, public and volunteer organizations, as well as the involvement of the veteran's family. The financial model of this area should be multi-channel and combine funds from state and local budgets, a medical guarantee program, resources from international partners, charitable funding and mechanisms for public-private interaction.

Financing psychological rehabilitation requires special attention, as its effectiveness depends not only on the number of specialists or the amount of budget allocations, but also on veterans' trust in the care system, confidentiality, accessibility of services in communities

[14] Десятнюк О. М., Ткачик Ф. П. Трансформація управління податковими ризиками в Україні в умовах формування нового європейського безпекового порядку. Економічний аналіз. 2026. Т. 36, № 2. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/issue/view/96.

and overcoming stigma. The results of the IOM study indicate the need to expand mental health and psychosocial support programs; representatives of veterans' organizations directly link the limited range of services to insufficient funding[15]. Therefore, the relevant expenditures should cover not only the payment of consultations, but also the training of specialists, the development of support centers, mobile teams, remote services, information campaigns and long-term monitoring of the health status of veterans and their family members.

In this context, financing the reintegration of veterans should be interpreted not only as social spending by the state, but also as a specific form of public investment in the restoration of human capital, economic activity and social stability. It is this approach that creates a conceptual basis for rethinking the place of veteran policy in the system of strategic priorities of Ukraine's financial policy and further research into the institutional and financial mechanisms for its implementation.

2. Professional Adaptation, Education, and Restoration of Labor Potential. A significant proportion of veterans are of working age; therefore, their prolonged absence from the labor market would result not only in a deterioration in the well-being of their families but also in the loss of a substantial share of the country's economic potential. B. Torokhtii emphasizes that the effectiveness of state veteran policy should be assessed in terms of veterans' economic activity, sustainable employment, social participation, and the realization of their professional potential. At the same time, the study identifies job loss among some veterans following military service, difficulties in finding employment, limited availability of suitable vacancies, and health-related constraints affecting their ability to return to work[16].

Funding for professional adaptation should ensure a continuous transition pathway from the assessment and recognition of acquired competencies to employment or self-employment. Its key components should include career guidance; recognition of qualifications and competencies acquired during military service; short– and long-term training; acquisition of new professional qualifications; digital skills development; internships; job-search assistance; compensation to employers for the costs associated with creating or adapting workplaces; and measures to support the employment of veterans with disabilities.

S. Yehorycheva and M. Lakhyzha emphasize that reintegration is a broader process than social adaptation, as it entails veterans' active participation in economic and social life. The authors highlight the importance of employment, professional retraining, and business start-ups, as well as the need to involve local self-government authorities, financial institutions, educational institutions, and businesses in this process[17]. In this context, budgetary support should be aimed not at merely ensuring veterans' formal participation in training programs,

[15] International Organization for Migration. Veterans Reintegration in Ukraine: Compounding Vulnerabilities and Access to Support Among Veterans. May 2026. IOM Displacement Tracking Matrix.

[16] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Вип. 94, ч. 1. С. 108–112. DOI: 10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.

[17] Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Реінтеграція ветеранів війни в Україні: управлінські та економічні аспекти. Розвиток міста. 2024. Вип. 2 (02). С. 55–62. DOI: 10.32782/city-development.2024.2-7.

but at achieving tangible outcomes, including employment, higher income, business creation, or enhanced professional mobility.

Particular attention should be paid to incentivizing employers. Relevant financial instruments may include partial wage subsidies, reimbursement of workplace adaptation costs, tax incentives, support for adapting the working environment, and funding for mentoring and professional support. For veterans with disabilities, particular importance should be attached to subsidizing specially adapted workplaces, expanding opportunities for remote employment, and supporting social enterprises.

3. Financial Support for Veteran Entrepreneurship. The third key pillar is the development of veteran entrepreneurship as a mechanism for economic self-realization, job creation, and veterans' engagement in post-war recovery. Entrepreneurship is particularly important for veterans seeking greater economic autonomy, those with managerial experience, and those unable to return to their previous employment due to health conditions, displacement, or structural changes in the economy.

Financial support for veteran-owned businesses should not be limited to one-off grants. Instead, it should constitute an integrated support ecosystem combining start-up financing, preferential lending, credit guarantees, interest-rate subsidies, mentoring, business education, assistance in developing business plans, and access to infrastructure and markets. Additional instruments may include preferential terms for leasing municipally owned property, facilitating participation in public procurement, and engaging veteran-owned businesses in territorial recovery and reconstruction projects.

The report of the National Institute for Strategic Studies (NISS)[18] substantiates the need to support the recovery and establishment of veteran-owned businesses through interest-free loans, grants, assistance in business plan development, partnership programs, and preferential terms for leasing municipal premises. Potential stakeholders in such support mechanisms include socially responsible businesses, civil society organizations, international funds, and local self-government authorities.

In practice, a number of grant instruments have already been formed in Ukraine, in particular the veteran component of the "Own Business" program, the programs of the Ukrainian Veterans Fund and other small business support initiatives. Since the beginning of 2025, as of the end of March, grants for starting or developing a business were approved for 279 veterans and their family members in the amount of UAH 137 million; the total amount of support since the beginning of the veteran component of the program at that time reached UAH 700 million[19]. At the same time, the quantitative expansion of grant programs should be accompanied by an assessment of the viability of the created enterprises, the number of jobs, the dynamics of income, tax revenues and the duration of the operation of the veteran business. A promising model is the combined financing, in which the grant covers the initial part of the costs, and the further expansion of the business is provided by preferential lending, guarantees or investment resources. For this, it is necessary to more actively involve banks, credit unions, entrepreneurship development funds, international financial organizations and

[18] Власенко Р. В., Гущук І. В., Жаліло Я. А. та ін. Державна політика щодо ветеранів війни : аналіт. доп. / за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2025. 118 с. DOI: 10.53679/NISS-analytrep.2025.04.

[19] Гранти ветеранам: майже 300 ветеранів та других з їхнього подружжя отримають гранти на розвиток бізнесу з початку 2025 року. 31.03.2025. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail/49c859d7-79a1-47ea-a6a6-63799e44105f?lang=uk-UA&title=GrantiVeteranam-Maizhe300-VeteranivTaDrugikhZYikhnogoPodruzhzhiaOtrimaiutGrantiNaRozvitokBiznesuZPochatku2025-Roku.

private investors. It is also important to develop financial literacy of veterans, since access to resources without skills in managing cash flows, taxation, risks and obligations may not ensure the long-term economic sustainability of the business.

In foreign practice, support for veteran entrepreneurship includes financial, credit and tax instruments, technical support for enterprises, mentoring programs and involvement of veteran business as a contractor in the implementation of government orders. Adaptation of such mechanisms in Ukraine will contribute to the transformation of veteran entrepreneurship from a predominantly social initiative into a full-fledged segment of the recovery economy.

4. Income, social protection and financial stability of veteran households. Return to civilian life is often accompanied by a temporary loss of income, medical expenses, the need to change residence, retraining or find a job. Under such conditions, social payments and compensations perform a stabilizing function, preventing poverty, excessive debt and social exclusion.

However, the long-term dominance of passive transfers can weaken incentives for employment and create dependence on state assistance. Therefore, financial support should be differentiated into transitional and long-term. Transitional support should be effective during the period of treatment, professional adaptation, training or job search. Long-term payments should compensate for irreversible losses of health and working capacity and ensure a decent standard of living for veterans who objectively cannot fully restore economic activity.

The effectiveness of social protection depends on the targeting and coordination of various programs. A veteran or a member of his family may simultaneously need medical, housing, educational, legal and financial support provided by different authorities. In the absence of an integrated needs assessment, there is a risk of duplication of individual payments and at the same time ignoring critical needs. Solving this problem involves the development of the institute of support specialists, the application of an individual reintegration plan and the digital integration of registers[20].

5. Housing Provision, Accessibility, and Reintegration Infrastructure. Access to adequate housing directly affects health, family stability, employment opportunities, education, and the ability to start a business. For veterans with disabilities, housing policy should encompass not only the purchase or construction of housing but also its adaptation to individual needs, accessibility of the surrounding residential environment, and access to transport, healthcare, and social services.

Under martial law, housing support is financed through dedicated budget programs and subventions to local budgets. In December 2025, the Cabinet of Ministers of Ukraine reallocated state budget expenditures and approved the distribution of a subvention from the state budget to local budgets for the payment of monetary compensation for housing to which certain categories of veterans and their family members are entitled, in a total amount of UAH 503.4 million[21]. This demonstrates the significant role of intergovernmental fiscal transfers

[20] Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань розроблення та впровадження системи переходу від військової служби до цивільного життя : постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1190. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2021-%D0%BF#Text.

[21] Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024

in implementing housing policy; however, periodic reallocations of funds also indicate the need for more accurate forecasting of the number of beneficiaries, housing costs, and the capacity of territorial communities to administer the relevant programs[22].

Funding for accessibility should be integrated into all public investment, ranging from the reconstruction of healthcare facilities and transport infrastructure to digital services and workplaces. Fragmented adaptation of individual facilities does not create a comprehensive barrier-free environment throughout a veteran's reintegration pathway. It is therefore advisable to introduce territorial accessibility plans, financial standards for adapting facilities, and accessibility criteria for selecting projects eligible for state and local funding.

6. Territorial Dimension and Intergovernmental Fiscal Mechanisms. Reintegration effectively takes place at the local level, where veterans access healthcare and social services, seek employment, interact with educational institutions, and use transport and housing infrastructure. At the same time, territorial communities differ substantially in terms of budget revenues, human resource capacity, the number of veterans residing within their territories, the condition of infrastructure, and the consequences of hostilities.

Under these circumstances, assigning identical responsibilities to communities with significantly different financial capacities may exacerbate territorial inequalities in veterans' access to services. Public policy should therefore combine basic standards and guarantees with fiscal equalization mechanisms, while ensuring sufficient autonomy for territorial communities to determine their local priorities[23].

At the same time, it is important to support veteran civil society organizations as partners of the state and local self-government authorities in the reintegration process. An IOM study found that 72% of surveyed veteran organizations identified insufficient funding and resources as the main barrier to engaging a greater number of veterans, while 44% reported inadequate coordination and communication within communities[24]. These findings highlight the relevance of applying mechanisms such as social contracting, competitive funding, grants from local budgets, and the procurement of social services from civil society organizations on a transparent and competitive basis.

7. Diversification of funding sources. Given the priority allocation of state funds to defense, the budget's ability to finance the rapidly growing needs of veterans' policy is limited. Therefore, a sustainable model should combine:

- state budget funds and targeted budget programs;
- subventions to local budgets;
- own resources of territorial communities;

№ 1350-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-formuvannia-systemy-povernennia-z-viiskovoi-sluzhby-do-tsyvilnoho-zhyttia-na-period-do-2033-roku-1350r-311224.

[22] Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань розроблення та впровадження системи переходу від військової служби до цивільного життя : постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1190. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2021-%D0%BF#Text.

[23] Кириленко О. П., Кириленко С. В. Інклюзивний розвиток територіальних громад в умовах новітніх викликів. Інклюзивна економіка. 2024. № 3 (05). С. 39–46. DOI: 10.32782/inclusive_economics.5-6.

[24] European Commission. Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030. Brussels, 2021. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/enhancing-strategy-rights-persons-disabilities-2030_en.

- international technical and financial assistance;
- resources of the Ukrainian Veterans Fund;
- bank lending and guarantee mechanisms;
- social investment;
- charitable contributions;
- public-private partnership;
- procurement of social and rehabilitation services from non-state providers.

Diversification should not be equated with a mechanical increase in the number of sources. Its effectiveness depends on the coherence of programs, uniform reporting standards, transparency of resource allocation, and prevention of duplication of funding. The state should retain the role of guarantor of the basic level of support, while private and international resources can ensure the testing of innovative models, expansion of the range of services and financing of development projects. Public-private partnerships in the field of rehabilitation, housing, vocational training, prosthetics, digital technologies and veteran entrepreneurship are promising[25]. However, their use requires a clear allocation of risks, guarantees of accessibility of services and prevention of shifting the main financial responsibility of the state to the charitable or private sector.

8. Digitalization and effectiveness of financial provision. Integrated digital solutions can provide automated confirmation of status, assessment of individual needs, personalized information, submission of applications, selection of service providers, control of the rehabilitation trajectory and evaluation of program effectiveness.

The financial significance of digitalization lies in reducing administrative costs, reducing the terms of receiving assistance, preventing duplication of payments and increasing the transparency of budget flows. At the same time, creating a digital ecosystem requires adequate funding for registries, interoperability of information systems, protection of personal data, cybersecurity, and digital inclusion of veterans.

An important priority should be the transition from financing institutional networks to results-based financing. This requires the introduction of a system of indicators that reflect not only the budget execution of relevant programs but also tangible improvements in veterans' well-being and socio-economic circumstances. Such indicators may include:

- the share of veterans who have restored their capacity to work;
- the employment rate following completion of adaptation programs;
- the share of veterans employed in accordance with newly acquired qualifications;
- the number of sustainable veteran-owned businesses;
- the average level of household income;
- the accessibility of healthcare and psychological support services;
- waiting times for housing support;
- the level of veteran satisfaction;
- the share of services accessed without excessive administrative procedures;
- territorial disparities in access to support[26].

[25] Шулюк Б. С., Врубель Ю. Р., Матляк А. В. Фінанси публічно-приватного партнерства та їх роль у післявоєнній відбудові об'єктів інфраструктури. Ефективна економіка. 2026. № 1. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/8830.

[26] Терюханова І. М. Роль працевлаштування ветеранів війни у їхній реінтеграції та відтворенні потенціалу солідаризації в Україні. Вчені записки. 2025. № 40 (3). С. 193–206. DOI: 10.33111/vz_kneu.40.25.03.17.116.122

The relevance of the effective approach is also confirmed by changes in budget financing during the year. In 2025, the government repeatedly redistributed expenditures between programs of the Ministry of Veterans Affairs, in particular between support measures, activities of support specialists, development of veteran spaces and housing subventions. This indicates the need to improve the quality of forecasting, planning of needs and flexibility of budget management, but at the same time requires an assessment of whether such redistributions do not lead to instability of financing of individual services.

Therefore, the financial support for the restoration of human capital and the reintegration of veterans should be based on the transition from a fragmented compensation and benefit model to an integrated investment and development architecture. Its content is to direct public resources not only to compensate for the consequences of the war, but also to restore the health, working capacity, professional mobility, economic subjectivity and social inclusion of veterans.

In our opinion, the financial provision of veteran reintegration should be conceptualized as a structural and functional model for the mobilization, allocation, and utilization of public, private, and international financial resources aimed at restoring veterans' health and professional capacity, strengthening their economic self-sufficiency and social participation, and supporting members of their families. Its strategic outcome should extend beyond the provision of adequate social protection to encompass human capital regeneration, a reduction in the long-term burden on public finances, and the active engagement of the veteran community in Ukraine's reconstruction, modernization, and resilience-building.

3. Modernization of Ukraine's financial policy in the process of veteran reintegration under digitalization and European integration

The expanding scale and functional scope of Ukraine's veteran policy create an objective need to modernize its financial support framework. Over time, the system of veteran support has largely been based on a status-based approach, whereby financial resources were directed primarily towards legally defined benefits, compensatory payments, and social transfers. Although this approach remains an essential component of the social security system, the large-scale return of military personnel to civilian life has exposed its limitations in addressing the increasingly diverse and complex needs of veterans. The issue is no longer limited to social protection as a means of compensating for losses or functional limitations; rather, it concerns a comprehensive process of restoring human potential, work capacity, professional capabilities, economic self-reliance, and active participation in society.

Veteran reintegration encompasses a combination of medical and psychological rehabilitation, education and vocational retraining, employment support, assistance for entrepreneurial activity, housing provision, the development of barrier-free environments, digital inclusion, and access to social services. Accordingly, the financial support of this policy should not be viewed as a set of separate budget programmes, but rather as an interconnected system of financial mechanisms capable of ensuring the consistency and continuity of individual reintegration pathways. Research on the sources of financial support for inclusive territorial development also highlights the need to combine budgetary and other

financial resources to foster comprehensive socio-economic development at the local level[27]. At the same time, recent research on veteran entrepreneurship emphasizes its potential to strengthen the resilience of an inclusive economy and public finances[28].

The need to reconsider existing approaches to financial support is further evidenced by the dynamics of local government expenditures under the functional classification code 1030, "Social Protection of War and Labor Veterans". These expenditures amounted to UAH 654.1 million in 2021, declined to UAH 553.2 million in 2022, increased to UAH 917.5 million in 2023, reached UAH 2.17 billion in 2024, and rose further to UAH 4.18 billion in 2025[29]. Thus, compared with 2021, local expenditure on veteran support increased more than sixfold. While this growth indicates a substantial increase in the importance of veteran policy within the system of local public finances, expenditure growth alone does not demonstrate the quality or effectiveness of resource utilization. Where fragmentation of programmers, duplication of functions, and insufficient coordination among policy actors persist, increased financial resources may fail to translate into a proportional improvement in socio-economic outcomes[30].

Against this background, the modernization of financial policy for veteran reintegration can be understood as a purposeful transformation of the principles, instruments, institutions, and information mechanisms governing the mobilization and allocation of public financial resources, with a focus on achieving measurable outcomes in terms of human capital recovery and the economic integration of veterans. This approach makes it possible to conceptualize the modernization of financial policy for veteran reintegration as an integrated system of interconnected elements in which sources of financial resources, allocation principles, digital management mechanisms, key funding priorities, and expected socio-economic outcomes form a coherent management framework (Fig. 1).

As illustrated in Fig. 1, the modernization of financial policy involves the systematic integration of resource, institutional, digital, and performance-oriented components. Its foundation is a diversified system of funding sources, encompassing state and local budgets, intergovernmental transfers, international assistance, grants and donor funding, credit instruments, public-private partnerships, and social investment. These resources should be allocated and utilized in accordance with the principles of targeting, inclusiveness, transparency, coordination, effectiveness, and alignment with European standards.

[27] Желюк Т. Л., Жуковська А. Ю. Джерела фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад. Вісник економіки. 2022. Вип. 3. С. 183–202. DOI: 10.35774/visnyk2022.03.183.

[28] Тріпак М. М., Петруха С. В., Петруха Н. М., Коноваленко Д. В. Ветеранський бізнес: резильєнтність інклюзивної економіки та державних фінансів. Інклюзивна економіка. 2024. № 2 (04). С. 42–55. DOI: 10.32782/inclusive_economics.4-8.

[29] Open Budget : державний вебпортал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua

[30] Іванова А. Особливості забезпечення соціального захисту в умовах децентралізації бюджетних повноважень. Світ фінансів. 2021. Вип. 1. С. 38–47. DOI: 10.35774/sf2021.01.038.

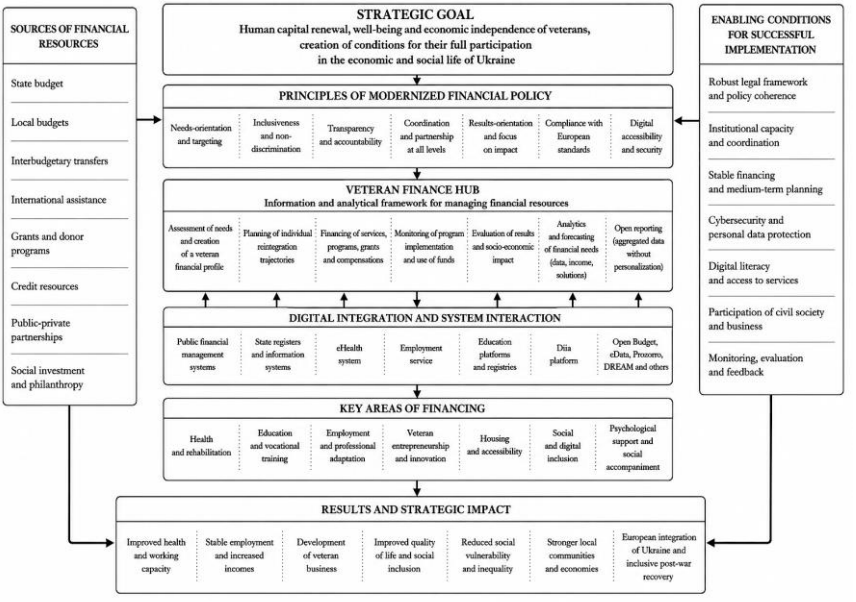

Fig. 1. Structural and functional model of the modernization of Ukraine's financial policy in the sphere of veteran reintegration under digitalization and European integration

A primary direction of this transformation is the shift from predominantly status-based to targeted financing. Formal veteran status constitutes the necessary legal basis for receiving public support; however, it does not capture individual differences in health status, work capacity, professional qualifications, financial circumstances, family situation, or geographical access to services. Veterans with the same legal status may require fundamentally different forms of support, ranging from long-term medical treatment and rehabilitation to vocational training, employment assistance, workplace adaptation, or funding to establish their own business. Therefore, budgetary financing should increasingly be guided by a comprehensive assessment of individual needs and the development of personalized reintegration pathways. This approach can reduce the formalization of support, prevent duplication across programs, and improve the targeting of public resources.

Another important direction is the transition from financing individual measures and maintaining institutional networks to financing services and outcomes. Traditional approaches to evaluating budget programs often focus on the volume of appropriations disbursed, the number of activities implemented, or the number of beneficiaries formally covered by a program. However, such indicators do not reveal the extent to which public funding has contributed to the actual improvement of veterans' socio-economic well-being. Financial policy should therefore be assessed in terms of tangible outcomes, including the restoration of functional capacity and the ability to live independently, employment or

sustainable self-employment, the viability of supported businesses, income growth, access to housing and social services, and the level of social inclusion[31].

In this context, financial support for veteran entrepreneurship is of particular importance. It should be viewed not merely as a form of one-off financial assistance, but as an instrument for fostering veterans' long-term economic self-reliance. This approach is consistent with contemporary concepts of inclusive entrepreneurship, according to which an enabling environment for entrepreneurial activity contributes not only to the socio-economic reintegration of particular population groups but also to territorial development. Accordingly, the effectiveness of grants and other forms of entrepreneurial support should be assessed not only by the number of grants awarded, but also by the proportion of viable enterprises, revenue dynamics, job creation, and business survival rates. Studies of an integrated ecosystem of inclusive entrepreneurship for the socio-economic reintegration of veterans, as well as research on veteran-owned businesses as a factor in the resilience of the inclusive economy and public finances, support the relevance of this approach[32].

An important direction of modernization is the transition to medium-term and long-term financial planning. Veteran reintegration does not end when an individual acquires the relevant legal status or leaves military service. It may involve successive stages of medical treatment, rehabilitation, education, job search, professional adaptation, or the development of entrepreneurial activity, all of which require continuity of financial support. It is therefore advisable to develop medium-term budget programs with predictable funding levels and clearly defined performance indicators. At the same time, a distinction should be made between transitional financing aimed at restoring economic activity and long-term support for individuals who, due to irreversible consequences of injuries, illnesses, or disabilities, require ongoing assistance.

At the same time, modernization should strengthen the multi-level nature of financial support. Veteran reintegration is an area of shared responsibility involving the state, local communities, civil society, businesses, and international partners. Accordingly, alongside state and local budgets, greater use should be made of grant-based, charitable, international, and private resources, as well as co-financing arrangements and public-private partnerships. Diversifying the funding base can reduce the financial burden on individual levels of the public finance system while creating opportunities to implement comprehensive programs that cannot be fully financed from a single source.

Ensuring territorial balance in financial support is also of particular importance. Veterans' actual access to services depends on the financial and institutional capacity of local communities, which differ substantially in terms of their own-source revenues, the size of the veteran population, the condition of social infrastructure, human resource capacity, and the consequences of the war. This creates a risk of territorial inequality, whereby the scope and quality of actual support may depend on where a veteran lives. To mitigate this risk, nationwide support standards should be combined with financial equalization mechanisms that take into account the number of veterans, the number of persons with disabilities, the

[31] Онищенко С. В., Скрильник А. С. Інтегрована екосистема інклюзивного підприємництва для соціально-економічної реінтеграції ветеранів. Інклюзивна економіка. 2026. № 2 (12). С. 139–146. DOI: 10.32782/inclusive_economics.12-19.

[32] OECD. The OECD Going Digital Integrated Policy Framework 2026. OECD Digital Economy Papers. 2026. No. 381. 32 p. DOI: 10.1787/0254ae07-en.

structure of needs for rehabilitation and social services, the level of security-related pressures, and the financial capacity of the respective territory.

Digitalization of the financial mechanism for veteran reintegration is an important instrument for implementing these directions. Its potential lies not so much in transferring individual administrative procedures into electronic form as in creating an information foundation for the coordinated management of financial, social, healthcare, educational, and employment-related resources. Fragmented information systems, duplication of functions, and insufficient coordination among actors involved in veteran policy reduce the effectiveness of public expenditure. Digital tools should therefore provide more than access to individual services; they should establish an information link between a veteran's needs, the source of funding, the specific service provided, and the outcome achieved.

First and foremost, greater compatibility among public information systems is required. Information on veteran status, social benefits received, rehabilitation services undertaken, and participation in educational and vocational programs may be stored across different information resources, making it difficult to assess individual needs comprehensively and creating risks of duplicated funding. Digital modernization should therefore provide for regulated data exchange between relevant systems, while ensuring compliance with requirements for personal data protection, cybersecurity, and access control.

Another important direction is the automation of the assignment and delivery of selected forms of support. Where the necessary data are available, certain services and payments can be provided proactively, without requiring beneficiaries to repeatedly submit the same documents. This can reduce administrative costs, accelerate access to support, and limit opportunities for corrupt practices. At the same time, digitalization should not result in the complete elimination of direct communication between veterans and service professionals or of offline channels for accessing support. Digital transformation should serve as a means of improving accessibility rather than becoming a new source of social inequality.

An important direction of digital modernization is the use of data for budget planning and forecasting financial needs. Information on the number of veterans, the structure of their needs, their geographical distribution, actual service utilization, and program outcomes can be used to estimate future financial requirements, model alternative funding scenarios, identify service gaps, and assess territorial disparities. In this context, digitalization facilitates a transition towards a more evidence-based financial policy in which budgetary decisions are grounded in up-to-date data rather than relying exclusively on previous funding levels or administrative requests from spending units.

Equally important is the digital monitoring of the effectiveness of financial resource utilization. An information system should capture not only the amounts of funds approved and spent, but also the outcomes achieved through their use, including the number of veterans employed after completing training, the proportion of rehabilitation programs successfully completed, the number and viability of supported businesses, access to housing and social services, changes in beneficiaries' incomes, and their level of satisfaction with the support received. Digital monitoring should therefore provide a foundation for moving beyond the control of financial discipline towards performance-based management.

In this context, the establishment of a specialized Veteran Finance Hub as a digital information and analytical framework for managing the financial resources of veteran policy is advisable. Rather than being conceived as a new autonomous government platform duplicating existing digital systems, it should function as a mechanism for coordinating their

interaction in the area of financial support for veteran reintegration. Its primary purpose would be to consolidate information on the sources, allocation, beneficiaries, and outcomes of funding, thereby improving the targeting, transparency, and effectiveness of financial policy.

Functionally, the Veteran Finance Hub could provide for the consolidation of information on budgetary, international, grant-based, and private resources; the development of a digital profile of a veteran's financial needs; coordination of an individual reintegration financing pathway; electronic administration of grants, loans, and compensation payments; monitoring of state and local programs; assessment of the social and economic effects of public expenditure; forecasting of financial needs at both national and local levels; and the generation of open aggregated reporting without disclosure of personal data. Its interaction with existing digital tools for public finance management, electronic government services, healthcare, employment and education systems, as well as information resources of local communities, would create the basis for a coherent information environment for financing veteran reintegration.

It is particularly important that such integration should not rely on the physical consolidation of all data within a single information database, but rather on the compatibility of information systems and their ability to exchange relevant data in accordance with established protocols, mandates, and access rights. This approach would make it possible to combine the advantages of digital management with the need to protect veterans' sensitive information. In practical terms, the functional alignment of such a framework with existing instruments for transparency and public resource management, including Open Budget, eData, Prozorro, DREAM, and the Diia digital services, would be appropriate, avoiding the creation of duplicative infrastructure.

Digitalization should, however, be viewed as a means of improving financial management rather than as an end in itself. The development of new digital solutions requires an assessment of their necessity, life-cycle costs, compatibility with existing systems, and expected outcomes. Otherwise, there is a risk of functional duplication, increased administrative costs, and inefficient use of public funds. Other important risks include the digital divide, cybersecurity threats, unauthorized access to sensitive information, and the potential for algorithmic bias in the automated assessment of needs or prioritization of financial support.

Ukraine's European integration process imposes additional requirements on the modernization of financial policy in the field of veteran reintegration. Its development should be aligned with the principles of transparency, accountability, non-discrimination, equal access, evidence-based policymaking, and multilevel governance. Transparency requires accessible information on national and local programs, their funding, eligibility criteria, and outcomes. At the same time, openness must be balanced with the protection of personal data and the prevention of disclosure of information that could create additional security risks.

Accountability should extend beyond the legality of public expenditure to include assessment of its socio-economic impact. This requires strengthening independent auditing, public monitoring, evaluation of budget program effectiveness, and the disclosure of information on actual outcomes. The principle of non-discrimination, in turn, requires attention to the specific needs of veterans with disabilities, women veterans, internally displaced persons, residents of rural and remote areas, and individuals with limited digital literacy. Accordingly, the digitalization of financial mechanisms should be accompanied by

measures to ensure digital accessibility and preserve alternative channels for accessing services.

Equally important is the principle of partnership and multilevel governance. Veteran reintegration cannot be achieved solely through the activities of central government institutions. It requires coordinated interaction among the state, local communities, civil society organizations, socially responsible businesses, and international partners. From a financial perspective, this implies the development of transparent mechanisms for competitive funding of non-governmental service providers, project co-financing, social contracting, grant support, and public-private partnerships.

Thus, European integration and digitalization should not be regarded as processes external to financial policy. Rather, they constitute interconnected drivers of its internal modernization: European principles establish requirements for the quality, transparency, and accountability of financial decisions, while digital technologies provide practical tools for implementing these principles.

The effectiveness of the modernized financial policy should be assessed through interrelated groups of financial, socio-economic, digital, and institutional indicators. Financial indicators should capture the volume and structure of funding, the share of expenditure allocated to active reintegration measures, the execution of budget programs, administrative costs, and the volume of international and private resources mobilized. Socio-economic indicators should reflect veterans' employment rates, income stability, the number and viability of veteran-owned enterprises, the proportion of individuals who complete vocational training and subsequently secure employment, as well as access to housing, healthcare, and rehabilitation services. Digital indicators should include the share of services available electronically, the average time required to access them, the degree of integration among information systems, the share of automated operations, digital accessibility, and security. Institutional indicators should reflect the level of interagency coordination, territorial equality of access, program transparency, veterans' satisfaction, the involvement of civil society organizations, and the quality of financial oversight.

At the same time, the evaluation system should not become a mechanical accumulation of formal indicators. Each indicator should be directly linked to a specific financial policy objective and used to inform adjustments to budgetary decisions. This would enable the establishment of a closed-loop management cycle (Fig. 2).

This logic enables a shift from passive financing of social obligations towards an adaptive financial policy capable of responding to changing needs among veterans and local communities.

Thus, the modernization of Ukraine's financial policy in the field of veteran reintegration should involve not simply an increase in budgetary expenditure or an expansion of digital services, but a comprehensive transformation of the mechanisms for the mobilization, allocation, administration, and evaluation of financial resources. Its essence lies in the transition from status-based to targeted financing, from maintaining individual programs and measures to financing services and outcomes, from short-term budgetary responses to medium-term planning, and from fragmented resource utilization to coordinated financial management at the national, regional, and local levels.

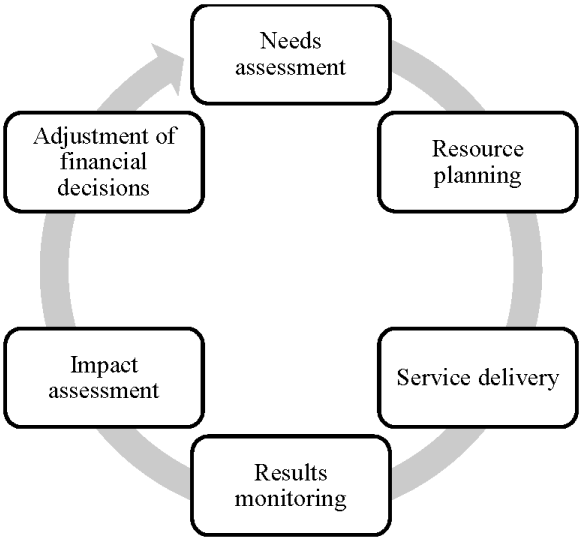

Fig. 2. Management cycle for financing social programs

Within this system, digitalization should perform an enabling function by improving the targeting of financial support, the quality of forecasting, the transparency of public expenditure, and the capacity of public authorities to evaluate program outcomes. At the same time, European integration provides the institutional framework for this transformation, reinforcing the principles of accountability, non-discrimination, good governance, partnership, evidence-based policymaking, and equal access. As a result, financial policy for veteran reintegration should evolve from a predominantly compensatory mechanism of social protection into an instrument for the recovery and development of human capital.

The strategic direction of this transformation should be the shift from financing veteran status to financing the individual pathway of return to civilian life, and from accounting for budgetary funds spent to assessing the human potential restored and the socio-economic value created. This approach makes it possible to view veteran policy not merely as a component of the social protection system, but as an important dimension of Ukraine's financial policy for recovery, strengthening economic activity in local communities, and building their long-term financial resilience.

CONCLUSIONS

The conducted research showed that the reintegration of veterans in the conditions of war and post-war reconstruction should be considered as one of the strategic directions of the financial policy of Ukraine. It is not only about social payments and benefits, but also about financial support for the restoration of health, professional capacity, employment, entrepreneurship, housing support and economic independence of veterans. This requires a

transition from a fragmented compensation model to an integrated system of public investments in the restoration of human capital.

Practically oriented priorities for financial support should be a combination of funds from state and local budgets, international assistance, grant and loan programs, public-private partnership mechanisms; development of performance-oriented budgeting; improvement of inter-budgetary mechanisms; support for veteran entrepreneurship; financing of professional adaptation and accessibility. At the same time, it is advisable to allocate resources taking into account the individual needs of veterans and the financial capacity of territorial communities.

Further modernization of veteran financial policy should be based on medium-term planning, digitalization of budget and social processes, integration of registers and assessment of actual program results. The proposed Veteran Finance Hub can perform the function of a digital information and analytical circuit, which will provide consolidation of data on sources of financing, veterans' needs, use of budget funds and achieved socio-economic results. This will make it possible to increase the targeting of support, transparency of financial flows and quality of budget planning.

Therefore, the key guideline should be the transition from financing the veteran's status to financing the effective trajectory of his return to civilian life. The effectiveness of financial policy should be assessed not only by the volume of budget resources used, but also by the restoration of working capacity, employment and income levels, sustainability of veteran business, accessibility of services and reduction of territorial disparities. Such an approach will allow combining the social function of the state with the investment logic of restoring human capital and strengthening the financial and social resilience of Ukraine.

SUMMARY

The study addresses the transformation of Ukraine’s financial policy in the field of veteran reintegration, driven by the scale of wartime challenges, the need to restore human capital, and the imperative of strengthening the socio-economic resilience of the state and territorial communities. It is substantiated that the current model of veteran support requires a transition from a predominantly social and compensatory approach towards a financial framework focused on comprehensive adaptation to civilian life and veterans’ economic self-sufficiency. Current trends in the state veteran policy are examined, and the key determinants of financial support for veteran reintegration and human capital restoration are identified. Financial instruments supporting employment, professional adaptation, veteran entrepreneurship, housing provision, accessibility, and access to socially important services are systematized. The need to diversify funding sources and strengthen the coordination of resources from the state and local budgets, international assistance, grant programs, and public-private partnership mechanisms is determined. The directions for modernizing financial policy based on needs-oriented and performance-based financing, medium-term budget planning, digitalization, and alignment with European approaches to public governance are substantiated. The concept of a Veteran Finance Hub is proposed as an integrated digital information and analytical instrument designed to improve the targeting of financial support, enhance the transparency of budget flows, and assess the effectiveness of relevant programs. The expediency of shifting from financing veteran status towards financing an effective individual reintegration pathway is substantiated, which will contribute to human capital restoration, economic activity, and the strengthening of Ukraine’s financial and societal resilience.

Key words: economics, finance, financial policy, veteran reintegration, social adaptation, inclusive development, human capital, digitalisation, security transformations.

References

1. Власенко Р. В., Гущук І. В., Жаліло Я. А. та ін. Державна політика щодо ветеранів війни : аналіт. доп. / за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2025. 118 с. DOI: 10.53679/NISS-analytrep.2025.04.

2. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text.

3. Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 № 1350-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-formuvannia-systemy-povernennia-z-viiskovoi-sluzhby-do-tsyvilnoho-zhyttia-na-period-do-2033-roku-1350r-311224.

4. European Commission. Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030. Brussels, 2021. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/enhancing-strategy-rights-persons-disabilities-2030_en.

5. International Organization for Migration. Veterans Reintegration in Ukraine: Compounding Vulnerabilities and Access to Support Among Veterans. May 2026. IOM Displacement Tracking Matrix.

6. United Nations Development Programme, Centre for Sustainable Peace and Democratic Development. Adapting to Civilian Life: Key Areas for Strengthening the Reintegration of Veterans in Ukraine (Results of the 2024 reSCORE Study). 2025. UNDP Ukraine.

7. Stiglitz J. E. The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future. New York : W. W. Norton & Company, 2012. 414 p.

8. Sen A. Development as Freedom. New York : Oxford University Press, 1999. 366 p.

9. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. New York : Crown Publishers, 2012. 544 p.

10. Лібанова Е. М. Людський капітал України: втрати війни та пріоритети повоєнного відновлення. Демографія та соціальна економіка. 2024. № 2 (56). С. 3–24. DOI: https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038

11. Ободинський О. Інституційно-правовий механізм формування і реалізації державної ветеранської політики. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. 2025. № 2 (22). DOI: 10.17721/2616-9193.2025/22-11/14.

12. Єгоричева С. Б. Фінансово-економічні механізми забезпечення реінтеграції ветеранів війни в Україні. Економіка і регіон. 2024. № 3 (94). С. 133–140. DOI: 10.26906/EiR.2024.3(94).3493.

13. Казарян О. Інноваційні підходи до фінансування соціальних послуг для ветеранів у системі сталого розвитку. Modeling the Development of the Economic Systems. 2025. № 4. С. 384–391. DOI: 10.31891/mdes/2025-18-48.

14. Десятнюк О. М., Ткачик Ф. П. Трансформація управління податковими ризиками в Україні в умовах формування нового європейського безпекового порядку. Економічний аналіз. 2026. Т. 36, № 2. URL: https://www.econa.org.ua/index.php/econa/issue/view/96.

15. Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Вип. 94, ч. 1. С. 108–112. DOI: 10.24144/2307-3322.2026.94.1.14.

16. Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Реінтеграція ветеранів війни в Україні: управлінські та економічні аспекти. Розвиток міста. 2024. Вип. 2 (02). С. 55–62. DOI: 10.32782/city-development.2024.2-7.

17. Гранти ветеранам: майже 300 ветеранів та других з їхнього подружжя отримають гранти на розвиток бізнесу з початку 2025 року. 31.03.2025. URL: https://www.me.gov.ua/News/Detail/49c859d7-79a1-47ea-a6a6-63799e44105f?lang=uk-UA&title=GrantiVeteranam-Maizhe300-VeteranivTaDrugikhZYikhnogoPodruzhzhiaOtrimaiutGrantiNaRozvitokBiznesuZPochatku2025-Roku.

18. Про утворення Міжвідомчої робочої групи з питань розроблення та впровадження системи переходу від військової служби до цивільного життя : постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.2021 № 1190. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2021-%D0%BF#Text.

19. Уряд перерозподілив видатки держбюджету та затвердив розподіл субвенції на виплату житлових компенсацій ветеранам. Голос України. 2025. 18 груд. URL: https://www.golos.com.ua/article/389375.

20. Кириленко О. П., Кириленко С. В. Інклюзивний розвиток територіальних громад в умовах новітніх викликів. Інклюзивна економіка. 2024. № 3 (05). С. 39–46. DOI: 10.32782/inclusive_economics.5-6.

21. Шулюк Б. С., Врубель Ю. Р., Матляк А. В. Фінанси публічно-приватного партнерства та їх роль у післявоєнній відбудові об'єктів інфраструктури. Ефективна економіка. 2026. № 1. URL: https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/8830.

22. Терюханова І. М. Роль працевлаштування ветеранів війни у їхній реінтеграції та відтворенні потенціалу солідаризації в Україні. Вчені записки. 2025. № 40 (3). С. 193–206. DOI: 10.33111/vz_kneu.40.25.03.17.116.122

23. Желюк Т. Л., Жуковська А. Ю. Джерела фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад. Вісник економіки. 2022. Вип. 3. С. 183–202. DOI: 10.35774/visnyk2022.03.183.

24. Тріпак М. М., Петруха С. В., Петруха Н. М., Коноваленко Д. В. Ветеранський бізнес: резильєнтність інклюзивної економіки та державних фінансів. Інклюзивна економіка. 2024. № 2 (04). С. 42–55. DOI: 10.32782/inclusive_economics.4-8.

25. Open Budget : державний вебпортал бюджету для громадян. URL: https://openbudget.gov.ua

26. Іванова А. Особливості забезпечення соціального захисту в умовах децентралізації бюджетних повноважень. Світ фінансів. 2021. Вип. 1. С. 38–47. DOI: 10.35774/sf2021.01.038.

27. Онищенко С. В., Скрильник А. С. Інтегрована екосистема інклюзивного підприємництва для соціально-економічної реінтеграції ветеранів. Інклюзивна економіка. 2026. № 2 (12). С. 139–146. DOI: 10.32782/inclusive_economics.12-19.

28. OECD. The OECD Going Digital Integrated Policy Framework 2026. OECD Digital Economy Papers. 2026. No. 381. 32 p. DOI: 10.1787/0254ae07-en.

Information about the authors:
Desyatnyuk Oksana Myronivna,
Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector
West Ukrainian National University
11, Lvivska str., Ternopil, 46000, Ukraine

Tkachyk Fedir Petrovych,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor at the Department of Finance named after S. I. Yurii
West Ukrainian National University
11, Lvivska str., Ternopil, 46000, Ukraine

Ivanova Anna Mykolaivna,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Finance named after S. I. Yurii
West Ukrainian National University
11, Lvivska str., Ternopil, 46000, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-10

ADDICTION VULNERABILITY IN WARTIME UKRAINE: DOPAMINERGIC MECHANISMS, AGE-RELATED RISK, AND SOCIAL STRESS

Dzhafarova O. V., Shatrava S. O., Leshchenko D.

INTRODUCTION

Addiction remains a major clinical and public health concern with broad social consequences. In wartime, the conditions that sustain addictive behavior often become more intense: prolonged stress, displacement, social disruption, and reduced psychological safety can erode coping capacity and increase reliance on maladaptive forms of self-regulation[1]. Since the start of the full-scale Russian invasion, Ukraine has been exposed to these overlapping stressors, creating a context in which both substance-related and behavioral addictions may become more common[2].

At the neurobiological level, addiction is closely related to the dopaminergic reward system, which contributes to reinforcement, motivation, craving, and compulsive behavior[3]. Repeated exposure to rewarding stimuli can heighten cue salience, strengthen reward-seeking, and weaken behavioral control over time[4]. At the same time, addiction cannot be

[1] Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780; Patel, S. S., Sukhovii, O., Zvinchuk, O., Neylan, J. H., & Erickson, T. B. (2021). Converging impact of the ongoing conflict and COVID-19 pandemic on mental health and substance use disorders in Ukraine. *Journal of Emergency Management, 19*(9), 63–68. https://doi.org/10.5055/jem.0603.

[2] Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780; Patel, S. S., Sukhovii, O., Zvinchuk, O., Neylan, J. H., & Erickson, T. B. (2021). Converging impact of the ongoing conflict and COVID-19 pandemic on mental health and substance use disorders in Ukraine. *Journal of Emergency Management, 19*(9), 63–68. https://doi.org/10.5055/jem.0603; Deac, A. A., Zaviryukha, I., Rozanova, J., Zeziulin, O., Kiriazova, T., Shenoi, S., Peycheva, A., Solórzano de Souza, R., Skipper, H., Abubakar, A. A., Gustilo, V. B., Thornicroft, G., Dellamura, P., Rich, K. M., Earnshaw, V., Bromberg, D. J., Mamedova, E., & Yariy, V. (2023). Treatment system adaptations during war: Lessons from Ukrainian addiction treatment providers. *Substance Use & Misuse, 58*(11), 1447–1450. https://doi.org/10.1080/10826084.2023.2212377.

[3] Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8; Speranza, L., di Porzio, U., Viggiano, D., de Donato, A., & Volpicelli, F. (2021). Dopamine: The neuromodulator of long-term synaptic plasticity, reward and movement control. *Cells, 10*(4), Article 735. https://doi.org/10.3390/cells10040735; Uhl, G. R., Koob, G. F., & Cable, J. (2019). The neurobiology of addiction. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1451*(1), 5–28. https://doi.org/10.1111/nyas.13989.

[4] Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8; Kalivas, P. W., & Volkow, N. D. (2005). The neural basis of addiction: A pathology of motivation and choice. *American Journal of Psychiatry, 162*(8), 1403–1413.

reduced to neurobiology alone. Its development depends on how brain-based mechanisms interact with age, stress exposure, social environment, and access to support[5].

This interplay becomes particularly visible under wartime conditions in Ukraine. Both population-based and group-specific studies have reported a substantial burden of anxiety, depression, trauma-related symptoms, and stress among war-affected Ukrainians, especially among displaced populations, adolescents, and other socially vulnerable groups[6]. In such settings, psychoactive substances or repetitive reward-seeking behaviors may serve as short-term responses to distress, uncertainty, and emotional overload[7]. Age is likely to shape this risk in important ways, because adolescence, emerging adulthood, and some military age groups combine heightened stress exposure with still-uneven coping and self-regulatory capacity[8].

---

https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.8.1403; Wanat, M. J., Willuhn, I., Clark, J. J., & Phillips, P. E. M. (2009). Phasic dopamine release in appetitive behaviors and drug abuse. *Current Drug Abuse Reviews, 2*(2), 195–213. https://doi.org/10.2174/1874473710902020195.

[5] Uhl, G. R., Koob, G. F., & Cable, J. (2019). The neurobiology of addiction. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1451*(1), 5–28. https://doi.org/10.1111/nyas.13989; Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Office of the Surgeon General. (2016). The neurobiology of substance use, misuse, and addiction. In *Facing addiction in America: The Surgeon General's report on alcohol, drugs, and health*. U.S. Department of Health and Human Services. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK424849/; Patel, S. S., Zvinchuk, O., & Erickson, T. B. (2020). The conflict in East Ukraine: A growing need for addiction research and substance use intervention for vulnerable populations. *Forensic Science and Addiction Research, 5*(3), 406–408. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7194209/.

[6] Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780; Riad, A., Drobov, A., Krobot, M., Antalová, N., Alkasaby, M. A., Peřina, A., & Koščík, M. (2022). Mental health burden of the Russian-Ukrainian War 2022 (RUW-22): Anxiety and depression levels among young adults in Central Europe. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(14), Article 8418. https://doi.org/10.3390/ijerph19148418; Lushchak, O., Velykodna, M., Bolman, S., Strilbytska, O., Berezovskyi, V., & Storey, K. B. (2024). Prevalence of stress, anxiety, and symptoms of post-traumatic stress disorder among Ukrainians after the first year of Russian invasion: A nationwide cross-sectional study. *The Lancet Regional Health – Europe, 36*, Article 100773. https://doi.org/10.1016/j.lanepe.2023.100773; Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental health of adolescents exposed to the war in Ukraine. *JAMA Pediatrics, 178*(5), 480–488. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295.

[7] Uhl, G. R., Koob, G. F., & Cable, J. (2019). The neurobiology of addiction. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1451*(1), 5–28. https://doi.org/10.1111/nyas.13989; Deac, A. A., Zaviryukha, I., Rozanova, J., Zeziulin, O., Kiriazova, T., Shenoi, S., Peycheva, A., Solórzano de Souza, R., Skipper, H., Abubakar, A. A., Gustilo, V. B., Thornicroft, G., Dellamura, P., Rich, K. M., Earnshaw, V., Bromberg, D. J., Mamedova, E., & Yariy, V. (2023). Treatment system adaptations during war: Lessons from Ukrainian addiction treatment providers. *Substance Use & Misuse, 58*(11), 1447–1450. https://doi.org/10.1080/10826084.2023.2212377.

[8] Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental health of adolescents exposed to the war in Ukraine. *JAMA Pediatrics, 178*(5), 480–488. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295; Arain, M., Haque, M., Johal, L., Mathur, P., Nel, W., Rais, A., Sandhu, R., & Sharma, S. (2013). Maturation of the adolescent brain. *Neuropsychiatric Disease and Treatment, 9*, 449–461. https://doi.org/10.2147/NDT.S39776.

Although the mental health effects of the war in Ukraine are now well documented, the relationship between dopaminergic mechanisms, age-related vulnerability, and wartime social stress has received less focused attention in the addiction literature[9]. This narrative review addresses that gap by examining how dopamine-related mechanisms, age, and war-related social conditions may jointly influence substance-related and behavioral addictions in contemporary Ukraine. Particular attention is paid to youth, displaced populations, and military personnel, whose wartime experiences reflect different but partly intersecting forms of vulnerability.

This article was prepared as a narrative review of literature on addiction in wartime Ukraine, with attention to dopaminergic mechanisms, age-related vulnerability, and the effects of prolonged social stress. The review covered studies on addiction neurobiology, behavioral and substance-related addictions, trauma, displacement, youth mental health, and military populations, with a particular focus on the Ukrainian context.

Relevant publications were identified through PubMed, PubMed Central, Google Scholar, and other academic sources during the preparation of the manuscript from February to May 2026. The search used different combinations of the following terms: addiction, dopamine, reward system, behavioral addiction, substance use, Ukraine, war, trauma, displacement, adolescents, students, and military personnel. Most of the sources included in the review were English-language peer-reviewed journal articles, although selected official reports were also used when they were directly related to the topic. The main emphasis was placed on publications from 2020 to May 2026, while earlier studies were cited in cases where they provided essential background on dopamine function, addiction neurobiology, or developmental vulnerability.

This is a narrative review, so no formal protocol such as PRISMA was applied. The literature was selected according to its relevance to the research question and its analytical value for the topic under consideration. Special attention was given to studies dealing with war-related mental health problems, maladaptive coping, age differences in vulnerability, and addiction risk in Ukrainian or other war-affected populations. The review is intended as a focused analytical synthesis rather than a complete account of all publications on addiction and war in Ukraine.

The selected material was examined thematically. For the purposes of analysis, the literature was grouped into four main areas: dopaminergic mechanisms of addiction formation, behavioral and substance-related addictions in youth, war-related social vulnerability and addiction risk, and age– and occupation-related differences, including military personnel. This made it possible to consider neurobiological and psychosocial factors together in one analytical structure.

[9] Uhl, G. R., Koob, G. F., & Cable, J. (2019). The neurobiology of addiction. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1451*(1), 5–28. https://doi.org/10.1111/nyas.13989; Patel, S. S., Zvinchuk, O., & Erickson, T. B. (2020). The conflict in East Ukraine: A growing need for addiction research and substance use intervention for vulnerable populations. *Forensic Science and Addiction Research, 5*(3), 406–408. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7194209/.

1. Dopamine Mechanisms in Addiction Formation

Addiction is a chronic and relapsing condition marked by compulsive substance use or behavior, impaired control, and persistence despite harmful consequences[10]. Dopamine is central to this process through D1-like and D2-like receptor systems involved in motivation, reinforcement learning, and reward-seeking behavior[11]. At the neurobiological level, addiction involves dysfunction in the mesocorticolimbic dopamine system, particularly the ventral tegmental area-nucleus accumbens pathway, which is important for reward processing and reinforcement[12]. Repeated dopaminergic reinforcement increases the salience of addiction-related cues, making them more likely to attract attention, trigger craving, and promote repeated seeking behavior[13].

With repeated exposure, neuroadaptive changes further strengthen addictive behavior[14]. Phasic dopamine signaling reinforces learned responses to salient cues, whereas altered tonic activity and repeated overstimulation may reduce sensitivity to natural rewards and contribute to tolerance and compulsive engagement[15].

At the same time, impaired prefrontal regulation may weaken decision-making and self-control, increasing the likelihood that behavior becomes cue-driven rather than goal-

[10] Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8.

[11] Klein, M. O., Battagello, D. S., Cardoso, A. R., Hauser, D. N., Bittencourt, J. C., & Correa, R. G. (2019). Dopamine: Functions, signaling, and association with neurological diseases. *Cellular and Molecular Neurobiology, 39*(1), 31–59. https://doi.org/10.1007/s10571-018-0632-3.

[12] Klein, M. O., Battagello, D. S., Cardoso, A. R., Hauser, D. N., Bittencourt, J. C., & Correa, R. G. (2019). Dopamine: Functions, signaling, and association with neurological diseases. *Cellular and Molecular Neurobiology, 39*(1), 31–59. https://doi.org/10.1007/s10571-018-0632-3; Morita, K., Morishima, M., Sakai, K., & Kawaguchi, Y. (2013). Dopaminergic control of motivation and reinforcement learning: A closed-circuit account for reward-oriented behavior. *Journal of Neuroscience, 33*(20), 8866–8890. https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.4614-12.2013; Speranza, L., di Porzio, U., Viggiano, D., de Donato, A., & Volpicelli, F. (2021). Dopamine: The neuromodulator of long-term synaptic plasticity, reward and movement control. *Cells, 10*(4), Article 735. https://doi.org/10.3390/cells10040735.

[13] Speranza, L., di Porzio, U., Viggiano, D., de Donato, A., & Volpicelli, F. (2021). Dopamine: The neuromodulator of long-term synaptic plasticity, reward and movement control. *Cells, 10*(4), Article 735. https://doi.org/10.3390/cells10040735; Wanat, M. J., Willuhn, I., Clark, J. J., & Phillips, P. E. M. (2009). Phasic dopamine release in appetitive behaviors and drug abuse. *Current Drug Abuse Reviews, 2*(2), 195–213. https://doi.org/10.2174/1874473710902020195

[14] Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8; Speranza, L., di Porzio, U., Viggiano, D., de Donato, A., & Volpicelli, F. (2021). Dopamine: The neuromodulator of long-term synaptic plasticity, reward and movement control. *Cells, 10*(4), Article 735. https://doi.org/10.3390/cells10040735.

[15] Kalivas, P. W., & Volkow, N. D. (2005). The neural basis of addiction: A pathology of motivation and choice. *American Journal of Psychiatry, 162*(8), 1403–1413. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.8.1403; Wanat, M. J., Willuhn, I., Clark, J. J., & Phillips, P. E. M. (2009). Phasic dopamine release in appetitive behaviors and drug abuse. *Current Drug Abuse Reviews, 2*(2), 195–213. https://doi.org/10.2174/1874473710902020195.

directed[16]. Together, these processes show that addiction is maintained not only by immediate reward, but also by lasting changes in motivation, learning, and executive control.

2. Behavioral and Substance Addictions in Ukrainian Youth

In young people, addictive problems may involve psychoactive substances as well as repetitive behaviors such as gaming, problematic internet use, gambling, or excessive online communication. These manifestations are usually discussed as substance addictions and behavioral addictions. They are not identical, but they share several clinical features, including impaired control, repeated engagement despite harm, and reinforcement through reward-related learning[17]. Behavioral addiction involves repeated engagement in maladaptive behaviors that overlap clinically with substance use disorder[18]. Substance addiction, in turn, is commonly described as a chronic, relapsing condition marked by compulsive substance seeking and use, impaired control, and continued use despite harmful consequences[19]. The ICD-11 classification distinguishes an episode of harmful substance use, a harmful pattern of substance use, and substance dependence[20]. Dependence is characterized by impaired control, increasing priority of substance use over other areas of life, and continued use despite adverse consequences[21].

This distinction is particularly relevant in wartime Ukraine because it allows behavioral and substance-related manifestations to be analyzed together without obscuring their clinical differences. In Ukrainian youth, behavioral addiction does not follow a single pattern. Instead, its form varies by age and gender. In a sample of 316 participants aged 15-21 years, Hangan et al. (2024) found different cyber-addiction profiles: gaming-related patterns were more typical of boys, whereas selfie– and cybercommunication-related patterns were more typical of girls[22]. Their subgroup analysis also pointed to differences across age categories,

---

[16] Jiménez-González, A., Gómez-Acevedo, C., Ochoa-Aguilar, A., & Chavarría, A. (2022). The role of glia in addiction: Dopamine as a modulator of glial responses in addiction. *Cellular and Molecular Neurobiology, 42*(7), 2109–2120. https://doi.org/10.1007/s10571-021-01105-3; Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8.

[17] Kalivas, P. W., & Volkow, N. D. (2005). The neural basis of addiction: A pathology of motivation and choice. *American Journal of Psychiatry, 162*(8), 1403–1413. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.8.1403; Boumparis, N., Haug, S., Abend, S., Billieux, J., Riper, H., & Schaub, M. P. (2022). Internet-based interventions for behavioral addictions: A systematic review. *Journal of Behavioral Addictions, 11*(3), 620–642. https://doi.org/10.1556/2006.2022.00054.

[18] Boumparis, N., Haug, S., Abend, S., Billieux, J., Riper, H., & Schaub, M. P. (2022). Internet-based interventions for behavioral addictions: A systematic review. *Journal of Behavioral Addictions, 11*(3), 620–642. https://doi.org/10.1556/2006.2022.00054

[19] Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8.

[20] Volkow, N. D., & Blanco, C. (2023). Substance use disorders: A comprehensive update of classification, epidemiology, neurobiology, clinical aspects, treatment and prevention. *World Psychiatry, 22*(2), 203–229. https://doi.org/10.1002/wps.21073.

[21] Volkow, N. D., & Blanco, C. (2023). Substance use disorders: A comprehensive update of classification, epidemiology, neurobiology, clinical aspects, treatment and prevention. *World Psychiatry, 22*(2), 203–229. https://doi.org/10.1002/wps.21073.

[22] Hanhan, Y., Yang, Y., Porpulit, O., Melnichuk, I., & Synitska, T. (2024). A study of cyber-addictions in Ukrainian youth. *Amazonia Investiga, 13*(78), 124–133. https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.11.

suggesting that the expression of behavioral addiction changes across adolescence and emerging adulthood rather than following a stable pattern[23]. A developmental perspective helps explain this pattern. Adolescence and emerging adulthood are periods in which reward sensitivity remains comparatively high, while executive control is still maturing. Under these conditions, dopaminergic reinforcement may increase the pull of digital and behavioral rewards, and still-developing self-regulation may make repetitive engagement harder to resist[24]. For war-exposed youth, this vulnerability may be intensified by chronic stress and maladaptive coping. In a national sample of 8,096 adolescents aged 15 years and older, Goto et al. (2024) reported that 20.5% screened at medium risk or higher for substance use disorder[25]. The same study documented a substantial burden of depression, anxiety, trauma-related symptoms, and substance-use risk among war-exposed adolescents, underscoring the need for integrated prevention and early intervention[26]. In Ukrainian youth, behavioral addictions may take different forms depending on age and gender, whereas substance-related disorders should be interpreted clinically and in the context of prolonged wartime stress.

3. War-Related Social Vulnerability and Addiction Risk in Ukraine

War-related conditions may increase addiction risk unevenly across social groups. In Ukraine, this risk rises when people face trauma, financial hardship, displacement, family separation, and the loss of social support. Long-term stress and disruptions in everyday life can weaken coping abilities and make substance use more likely. During wartime, addiction is linked not only to health factors but also to the social instability caused by war[27]. In Ukraine, these conditions frequently overlap. In such settings, addictive behavior may function as a maladaptive way of coping with persistent psychological overload.

At the national level, the full-scale invasion created a prolonged environment of chronic stress that may increase vulnerability to addictive behaviors. Under chronic stress, psychoactive substances may be used as a short-term way to reduce emotional overload and escape from distress[28]. A nationwide survey of 3,173 adults, conducted 9-12 months after the invasion, found that 83.7% of Ukrainians who remained in their usual place of residence, 86.0% of internally displaced persons, and 89.9% of refugees reported moderate or high

[23] Hanhan, Y., Yang, Y., Porpulit, O., Melnichuk, I., & Synitska, T. (2024). A study of cyber-addictions in Ukrainian youth. *Amazonia Investiga, 13*(78), 124–133. https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.11.

[24] Jiménez-González, A., Gómez-Acevedo, C., Ochoa-Aguilar, A., & Chavarría, A. (2022). The role of glia in addiction: Dopamine as a modulator of glial responses in addiction. *Cellular and Molecular Neurobiology, 42*(7), 2109–2120. https://doi.org/10.1007/s10571-021-01105-3

[25] Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental health of adolescents exposed to the war in Ukraine. *JAMA Pediatrics, 178*(5), 480–488. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295.

[26] Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental health of adolescents exposed to the war in Ukraine. *JAMA Pediatrics, 178*(5), 480–488. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295.

[27] Lorek, M., Kamiński, P., Baszyński, J., Tadrowski, T., Gorzelańczyk, E. J., Feit, J., Kurhaluk, N., Woźniak, A., & Tkaczenko, H. (2024). Molecular and environmental determinants of addictive substances. *Biomolecules, 14*(11), Article 1406. https://doi.org/10.3390/biom14111406.

[28] Lorek, M., Kamiński, P., Baszyński, J., Tadrowski, T., Gorzelańczyk, E. J., Feit, J., Kurhaluk, N., Woźniak, A., & Tkaczenko, H. (2024). Molecular and environmental determinants of addictive substances. *Biomolecules, 14*(11), Article 1406. https://doi.org/10.3390/biom14111406.

stress, while only 7.2% showed low levels of stress, anxiety, and PTSD symptoms[29]. PTSD symptoms were reported in 32.9% of those who remained in their original location, 39.4% of internally displaced persons, and 47.2% of refugees. The lowest level of mental health problems was observed among people who did not have to leave their homes, whereas internal displacement and especially migration to a different cultural environment were associated with much higher levels of stress, anxiety, and PTSD. Some social groups are particularly vulnerable under these conditions. Pensioners, internally displaced persons, and people with disabilities were reported among the most stressed groups, with stress affecting about 90% of individuals in these categories[30]. Such conditions may increase the likelihood of substance use as a coping response to prolonged stress, especially among displaced and war-affected populations exposed to trauma, family separation, and loss of livelihoods[31]. At the same time, many Ukrainians continue to struggle to meet basic needs, while a substantial share of the population relies on crisis or emergency coping strategies, particularly in displacement-affected and frontline settings[32]. Material deprivation, prolonged uncertainty, social loss, and chronic psychological strain together create a setting in which both substance-related and behavioral addictions may become more common. For some groups, these pressures are especially severe. Military personnel and veterans face repeated trauma exposure and a high burden of stress-related symptoms. Internally displaced persons and refugees often experience disruption of daily life, economic instability, and weakened social ties. Bereaved individuals may also face an elevated risk because prolonged grief and depressive symptoms can intensify maladaptive coping patterns[33].

Age modifies these risk patterns. Children and adolescents may be especially vulnerable to maladaptive coping under prolonged stress. In wartime, this may include both substance-related risk and excessive reliance on digital forms of escape. In wartime, Ukrainian adolescents use social media to express themselves, stay connected with peers, and distract themselves from anxiety. More intensive social media use may increase the risk of overinvolvement and addiction[34]. Earlier substance use may lead to faster development of

[29] Lorek, M., Kamiński, P., Baszyński, J., Tadrowski, T., Gorzelańczyk, E. J., Feit, J., Kurhaluk, N., Woźniak, A., & Tkaczenko, H. (2024). Molecular and environmental determinants of addictive substances. *Biomolecules, 14*(11), Article 1406. https://doi.org/10.3390/biom14111406.

[30] Lorek, M., Kamiński, P., Baszyński, J., Tadrowski, T., Gorzelańczyk, E. J., Feit, J., Kurhaluk, N., Woźniak, A., & Tkaczenko, H. (2024). Molecular and environmental determinants of addictive substances. *Biomolecules, 14*(11), Article 1406. https://doi.org/10.3390/biom14111406.

[31] Patel, S. S., Zvinchuk, O., & Erickson, T. B. (2020). The conflict in East Ukraine: A growing need for addiction research and substance use intervention for vulnerable populations. *Forensic Science and Addiction Research, 5*(3), 406–408. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7194209/

[32] International Organization for Migration. (2024). *Mental health in Ukraine: Displacement, vulnerabilities and support – Thematic brief (November 2024).* https://reliefweb.int/report/ukraine/mental-health-ukraine-displacement-vulnerabilities-and-support-thematic-brief-november-2024.

[33] Kulish, O., Avramchenko, S., & Tuz, L. (2025). The impact of the war in Ukraine on the addictive behaviour of individuals. *Psychological Journal, 15*, 78–85. https://doi.org/10.31499/2617-2100.15.2025.342124.

[34] Stoliarchuk, O., Prorok, N., Serhieienkova, O., Khrypko, S., Sychynska, M., & Lobanchuk, O. (2022). Real and virtual space of life activities of Ukrainian adolescents in war conditions. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security, 22*(6). https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.75.

addiction, while young adulthood remains a high-risk period; approximately 30% of young adults develop heroin use disorder, and 25% develop methamphetamine use disorder within one year after first use[35]. This pattern is broadly consistent with developmental evidence showing that reward-related circuitry matures earlier than prefrontal control systems, which may increase sensitivity to reward and weaken behavioral control during adolescence and emerging adulthood[36].

Changes in opioid agonist treatment also reflect the wartime transformation of addictive behavior. Despite the destruction of clinics, the occupation of territories, and the large-scale migration of people who inject drugs, the number of patients receiving treatment increased from 17,232 at the beginning of the war to 19,342 by August 2022[37]. This increase indicates both the resilience of the treatment system and a growing need for addiction-related care. In practical terms, forced displacement and persistent traumatic stress may have contributed to both relapse and the emergence of new dependence-related cases[38].

Overall, the full-scale war in Ukraine has created age-specific and socially uneven conditions that increase the risk of addictive behavior across multiple groups. Chronic stress, trauma, social disintegration, and restricted access to resources weaken adaptive coping and increase vulnerability to maladaptive forms of self-regulation. These conditions are especially relevant for adolescents and young adults, internally displaced persons, older adults, people with chronic health conditions, veterans, and bereaved individuals, all of whom need special attention in prevention and intervention.

4. Age-and gender-related vulnerability to addiction under wartime conditions

Age-related vulnerability to addiction under wartime conditions can be observed across several groups of Ukrainian youth and young adults. Evidence from Ukrainian students collected in October 2023 points to the same age-related vulnerability[39]. In that study of 1,398 students with a mean age of 19.6 years, 48.1% met the criteria for PTSD, 34.1% reported moderate or severe anxiety, 33.6% had depression, and 68.5% had experienced war-related trauma. These data suggest that young adults may be especially vulnerable to maladaptive

[35] Volkow, N. D., Han, B., Einstein, E. B., et al. (2021). Prevalence of substance use disorders by time since first substance use among young people in the US. *JAMA Pediatrics, 175*(6). https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2020.6981

[36] Arain, M., Haque, M., Johal, L., Mathur, P., Nel, W., Rais, A., Sandhu, R., & Sharma, S. (2013). Maturation of the adolescent brain. *Neuropsychiatric Disease and Treatment, 9*, 449–461. https://doi.org/10.2147/NDT.S39776

[37] Ivasiy, R., Galvez de Leon, S. J., Meteliuk, A., et al. (2023). Responding to health policy recommendations on managing opioid use disorder during Russia's invasion of Ukraine: Divergent responses from the frontline to the west. *Frontiers in Public Health, 10*, Article 1044677. https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.1044677.

[38] Patel, S. S., Sukhovii, O., Zvinchuk, O., Neylan, J. H., & Erickson, T. B. (2021). Converging impact of the ongoing conflict and COVID-19 pandemic on mental health and substance use disorders in Ukraine. *Journal of Emergency Management, 19*(9), 63–68. https://doi.org/10.5055/jem.0603.

[39] Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1; Wagner, F. A., & Anthony, J. C. (2002). From first drug use to drug dependence: Developmental periods of risk for dependence upon marijuana, cocaine, and alcohol. *Neuropsychopharmacology, 26*(4), 479–488.

responses under war-related stress[40]. Among people aged 18-25, severe distress may increase vulnerability to maladaptive behavioral responses, including those associated with dependence risk[41]. The same age-related tendency is visible in military samples. Younger service members may be more likely to rely on maladaptive coping strategies, including behaviors associated with addiction. Although students and military personnel differ in their social roles, both groups include young people exposed to war-related stress at a stage when coping skills and self-regulation may still be unstable. Here, vulnerability seems to depend not only on profession but also on age, chronic stress, and limited adaptive reserve.

Gender is relevant here, but the pattern is more complex than a simple contrast between men and women. In Ukraine, many men have experienced more direct wartime exposure, including combat participation, injury, prolonged threat to life, and the loss of relatives or close others[42]. Such experiences are associated with PTSD and other mental health problems that may complicate post-war adaptation and affect family and social functioning[43]. Women, however, may be more vulnerable to prolonged emotional strain, especially when it is linked to uncertainty, exhaustion, isolation, and chronic fear. Gender-related vulnerability is better understood through differences in stress exposure than through a simple hierarchy of risk[44].

This interpretation is supported by broader population studies. Recent findings indicate markedly elevated psycho-emotional distress among Ukrainians during the war, including high levels of stress, anxiety, depressive symptoms, and post-traumatic stress, with especially unfavorable outcomes among displaced populations and those affected by war-related

[40] Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1; Wagner, F. A., & Anthony, J. C. (2002). From first drug use to drug dependence: Developmental periods of risk for dependence upon marijuana, cocaine, and alcohol. *Neuropsychopharmacology, 26*(4), 479–488.

[41] Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1; Wagner, F. A., & Anthony, J. C. (2002). From first drug use to drug dependence: Developmental periods of risk for dependence upon marijuana, cocaine, and alcohol. *Neuropsychopharmacology, 26*(4), 479–488.

[42] Chaban, O. S., Bezsheyko, V. H., Khaustova, O. O., Burlaka, O. V., Ryvak, T. B., & Kyrylyuk, S. S. (2018). Gender-related differences of stress reactions in Ukrainian combatants. *Pharmacia, 65*(2), 3–10. https://bsphs.org/wp-content/uploads/magazine/2018/2/Ryvak.pdf; Schroeder, A. (2022, March 9). Gender, health, and the war in Ukraine. *ReliefWeb*. https://reliefweb.int/report/ukraine/gender-health-and-war-ukraine.

[43] Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1190465. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1190465; Chaban, O. S., Bezsheyko, V. H., Khaustova, O. O., Burlaka, O. V., Ryvak, T. B., & Kyrylyuk, S. S. (2018). Gender-related differences of stress reactions in Ukrainian combatants. *Pharmacia, 65*(2), 3–10. https://bsphs.org/wp-content/uploads/magazine/2018/2/Ryvak.pdf.

[44] Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1190465. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1190465; Chaban, O. S., Bezsheyko, V. H., Khaustova, O. O., Burlaka, O. V., Ryvak, T. B., & Kyrylyuk, S. S. (2018). Gender-related differences of stress reactions in Ukrainian combatants. *Pharmacia, 65*(2), 3–10. https://bsphs.org/wp-content/uploads/magazine/2018/2/Ryvak.pdf.

disruption[45]. In a 2023 survey of adults living in Ukraine (n=2,050), 11.1% met criteria for PTSD, 15.2% for generalized anxiety disorder, and 8.1% for depressive disorder[46]. Comorbidity was common, with about half of affected respondents meeting criteria for more than one disorde[47]. A similar pattern is evident among young women. A study of 3,467 Ukrainian female university students surveyed in 2022, 2023, and 2024 found that fear of war, depression, burnout, and loneliness varied across the three years, with lower levels in 2023 and higher levels again in 2024[48]. Fear of war, depression, and loneliness were significantly associated with burnout, suggesting that prolonged psychological strain may contribute to age– and gender-related vulnerability under wartime conditions and may also increase susceptibility to maladaptive coping, including potentially addictive behaviors[49].

5. Military personnel as a separate socio-professional group

Military personnel form a specific socio-professional group whose alcohol-related risk and coping patterns may differ from those seen in civilians. In those undergoing psychological recovery, age may be one of the factors associated with alcohol-related risk and coping style[50]. The present analysis draws on data from a study of 162 male members of the Ukrainian Defense Forces aged 20-60 years. Most participants were privates and non-commissioned officers with 6-10 months of combat experience who had been referred from combat positions to a rehabilitation center for the 14-day "Invincibility Program". The study used the WHO AUDIT and the COPE Inventory, and the data were analyzed by hierarchical cluster analysis and multiple regression in SPSS 20.0.[51].

---

[45] Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1190465. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1190465.

[46] Martsenkovskyi, D., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., Bondjers, K., Fox, R., Karatzias, T., Martsenkovska, I., Martsenkovsky, I., Pfeiffer, E., Sachser, C., Vallières, F., & Hyland, P. (2024). Mental health in Ukraine in 2023. *European Psychiatry, 67*(1), e27. https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2024.12.

[47] Martsenkovskyi, D., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., Bondjers, K., Fox, R., Karatzias, T., Martsenkovska, I., Martsenkovsky, I., Pfeiffer, E., Sachser, C., Vallières, F., & Hyland, P. (2024). Mental health in Ukraine in 2023. *European Psychiatry, 67*(1), e27. https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2024.12

[48] Reznik, A., Pavlova, I., Pavlenko, V., Kurapov, A., Drozdov, A., Korchakova, N., Romem Porat, S.-I., & Isralowitz, R. (2025). Mental health and well-being among Ukrainian female university students: The impact of war over 3 years. *Cambridge Prisms: Global Mental Health, 12*, e149. https://doi.org/10.1017/gmh.2025.10112

[49] Reznik, A., Pavlova, I., Pavlenko, V., Kurapov, A., Drozdov, A., Korchakova, N., Romem Porat, S.-I., & Isralowitz, R. (2025). Mental health and well-being among Ukrainian female university students: The impact of war over 3 years. *Cambridge Prisms: Global Mental Health, 12*, e149. https://doi.org/10.1017/gmh.2025.10112; Stellern, J., Xiao, K. B., Grennell, E., Sanches, M., Gowin, J. L., & Sloan, M. E. (2023). Emotion regulation in substance use disorders: A systematic review and meta-analysis. *Addiction, 118*(1), 30–47. https://doi.org/10.1111/add.16001.

[50] Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1.

[51] Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after

In the total sample, the mean age was 41.84 years; 69.14% of participants had a low alcohol-related risk, and 29.01% had a moderate risk. Regression analysis showed a positive association between substance-use coping and alcohol-related risk, whereas planning and mental disengagement were associated with lower risk. These data point to greater vulnerability in younger service members under combat stress[52].

The cluster analysis makes this pattern more distinct. The oldest group, with a mean age of 43.6 years, showed more productive coping and lower alcohol-related risk, whereas the youngest group, with a mean age of 30.2 years, had the highest risk. This difference indicates that age-related variation in coping resources and stress regulation may influence vulnerability to maladaptive alcohol-related behavior in military personnel[53].

The literature reviewed here suggests that addiction in wartime Ukraine reflects the interaction of neurobiological mechanisms and severe social stress rather than a single causal pathway. Dopamine remains central to this process because it increases the motivational salience of substance-related and behavioral cues, strengthens craving, and supports repeated reward-seeking over time[54]. At the same time, these mechanisms do not operate independently of context. Under wartime conditions, they are shaped by trauma exposure, displacement, chronic uncertainty, and the disruption of ordinary routines, all of which may weaken adaptive coping and increase vulnerability to maladaptive forms of self-regulation[55].

The reviewed evidence also indicates that vulnerability is not distributed evenly across the population. Population-level studies point to a high burden of stress, anxiety, and trauma-related symptoms across war-affected Ukrainians, with especially unfavorable patterns among internally displaced persons and refugees[56]. In such conditions, material deprivation,

---

participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1

[52] Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1

[53] Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1

[54] Wanat, M. J., Willuhn, I., Clark, J. J., & Phillips, P. E. M. (2009). Phasic dopamine release in appetitive behaviors and drug abuse. *Current Drug Abuse Reviews, 2*(2), 195–213. https://doi.org/10.2174/1874473710902020195; Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8; Speranza, L., di Porzio, U., Viggiano, D., de Donato, A., & Volpicelli, F. (2021). Dopamine: The neuromodulator of long-term synaptic plasticity, reward and movement control. *Cells, 10*(4), Article 735. https://doi.org/10.3390/cells10040735; Jiménez-González, A., Gómez-Acevedo, C., Ochoa-Aguilar, A., & Chavarría, A. (2022). The role of glia in addiction: Dopamine as a modulator of glial responses in addiction. *Cellular and Molecular Neurobiology, 42*(7), 2109–2120. https://doi.org/10.1007/s10571-021-01105-3.

[55] Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780

[56] Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780;

social instability, loss of support, and prolonged psychological overload may increase the likelihood of both substance-related and behavioral addictions[57]. This interpretation is consistent with the broader view that addiction risk in wartime settings reflects not only reward-related neurobiology but also accumulated psychosocial strain and reduced coping capacity.

A particularly important distinction in the Ukrainian wartime context is that between substance-related and behavioral addictions. These forms are not identical, but they share core features such as impaired control, persistence despite harm, and reinforcement through reward-related learning[58]. In young people, this connection is especially relevant because addiction-related behavior may involve psychoactive substances as well as digital or online activities, including gaming, problematic internet use, and excessive online communication. The Ukrainian youth data reviewed here support this heterogeneity: behavioral addiction did not follow a single stable pattern, and some forms appeared to vary by gender and age group. This suggests that addiction risk in youth should be approached as a differentiated phenomenon rather than as a single uniform category.

Age emerged as one of the clearest modifiers of vulnerability across the reviewed literature. Adolescence and emerging adulthood are developmental periods in which reward sensitivity remains comparatively high while executive control is still maturing, a combination that may increase susceptibility to both behavioral and substance-related problems[59]. War appears to intensify this vulnerability. Among Ukrainian adolescents, 20.5% screened at medium risk or higher for substance use disorder, alongside a substantial burden of depression, anxiety, and trauma-related symptoms. A similar pattern was reported among university students, among whom PTSD symptoms, moderate or severe anxiety, moderate or severe depression, and war-related traumatic exposure were all common. Taken together, these findings suggest that younger age groups are vulnerable not only because they are

Patel, S. S., Sukhovii, O., Zvinchuk, O., Neylan, J. H., & Erickson, T. B. (2021). Converging impact of the ongoing conflict and COVID-19 pandemic on mental health and substance use disorders in Ukraine. *Journal of Emergency Management, 19*(9), 63–68. https://doi.org/10.5055/jem.0603.

[57] Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780; Riad, A., Drobov, A., Krobot, M., Antalová, N., Alkasaby, M. A., Peřina, A., & Koščík, M. (2022). Mental health burden of the Russian-Ukrainian War 2022 (RUW-22): Anxiety and depression levels among young adults in Central Europe. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(14), Article 8418. https://doi.org/10.3390/ijerph19148418.

[58] World Health Organization. (2024). *Clinical descriptions and diagnostic requirements for ICD-11 mental, behavioural and neurodevelopmental disorders*. World Health Organization. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/dcf73611-9e0f-4d5c-85f6-85a58b0da6de/content; Kalivas, P. W., & Volkow, N. D. (2005). The neural basis of addiction: A pathology of motivation and choice. *American Journal of Psychiatry, 162*(8), 1403–1413. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.8.1403; Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8.

[59] Wanat, M. J., Willuhn, I., Clark, J. J., & Phillips, P. E. M. (2009). Phasic dopamine release in appetitive behaviors and drug abuse. *Current Drug Abuse Reviews, 2*(2), 195–213. https://doi.org/10.2174/1874473710902020195; Arain, M., Haque, M., Johal, L., Mathur, P., Nel, W., Rais, A., Sandhu, R., & Sharma, S. (2013). Maturation of the adolescent brain. *Neuropsychiatric Disease and Treatment, 9*, 449–461. https://doi.org/10.2147/NDT.S39776.

exposed to war stress, but because such stress interacts with a biological developmental stage marked by less stable self-regulation and coping resources.

The same logic is visible in occupation-specific groups, especially military personnel. The evidence reviewed here indicates that military populations represent a distinct socio-professional group in which addiction-related risk is shaped by combat stress, exposure to intense hostilities, and the demands of psychological recovery. In the military sample discussed in this review, most participants had low alcohol-related risk, but nearly one third had moderate risk, and younger service members showed less adaptive coping and greater alcohol-related vulnerability than older ones. This pattern suggests that addiction-related risk in military settings is influenced not only by combat exposure itself, but also by age-related differences in coping resources and stress regulation.

Gender-related vulnerability appears more complex than a simple contrast between men and women. Men are more often exposed to direct combat, injury, and life-threatening events, whereas women may experience a heavier burden of prolonged emotional strain, uncertainty, loneliness, and burnout[60]. The evidence on young Ukrainian women is particularly important here, as rising levels of fear of war, depression, loneliness, and burnout suggest that prolonged war fatigue may become a meaningful pathway of psychological vulnerability even in the absence of direct combat exposure. Rather than treating gender as a fixed hierarchy of risk, it may be more accurate to interpret gender differences through patterns of stress exposure and the social forms through which distress is experienced.

Across the reviewed literature, coping emerges as a key link between war-related stress and addiction-related risk. In several groups, addictive behavior appears less as a stand-alone disorder than as a maladaptive attempt to regulate distress, uncertainty, and emotional overload. This helps explain why both substance use and behavioral overinvolvement may increase under prolonged stress. It also aligns with findings that Ukrainian adolescents use digital communication and social media to maintain connections, regulate emotions, and distract themselves from anxiety, even though heavier reliance on these platforms may gradually increase the risk of problematic use.

At the same time, these findings should be interpreted cautiously. The reviewed studies differ in sample type, age structure, and outcome measures, and they do not assess clinically confirmed addiction in the same way[61]. Some focus on behavioral addiction, some on substance-use risk, and others on PTSD, anxiety, or depression as related vulnerability

[60] Riad, A., Drobov, A., Krobot, M., Antalová, N., Alkasaby, M. A., Peřina, A., & Koščík, M. (2022). Mental health burden of the Russian-Ukrainian War 2022 (RUW-22): Anxiety and depression levels among young adults in Central Europe. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(14), Article 8418. https://doi.org/10.3390/ijerph19148418; Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780.

[61] Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1; Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1

factors[62]. Even so, the overall pattern remains consistent: across different social groups, prolonged war stress is associated with weaker adaptive coping and a greater likelihood of maladaptive reward-seeking behavior[63].

From a practical perspective, the literature points to several priorities for prevention and support. First, attention should be directed toward groups with cumulative stress exposure, especially adolescents and young adults, displaced populations, and military personnel. Second, addiction screening should not be separated from screening for trauma, anxiety, and depression, because these problems repeatedly co-occur in the reviewed material[64]. For this reason, trauma-informed and age-sensitive interventions are likely to be more effective than narrowly addiction-focused approaches alone[65]. In the Ukrainian wartime context, continuity of care, psychosocial support, and early identification of maladaptive coping may be central to preventing both substance-related and behavioral forms of dependence[66].

---

[62] Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1; Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1; Hanhan, Y., Yang, Y., Porpulit, O., Melnichuk, I., & Synitska, T. (2024). A study of cyber-addictions in Ukrainian youth. *Amazonia Investiga, 13*(78), 124–133. https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.11.

[63] Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1; Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1

[64] Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1; Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1

[65] Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental health of adolescents exposed to the war in Ukraine. *JAMA Pediatrics, 178*(5), 480–488. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295; International Organization for Migration. (2024). *Mental health in Ukraine: Displacement, vulnerabilities and support – Thematic brief (November 2024).* https://reliefweb.int/report/ukraine/mental-health-ukraine-displacement-vulnerabilities-and-support-thematic-brief-november-2024; Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1.

[66] International Organization for Migration. (2024). *Mental health in Ukraine: Displacement, vulnerabilities and support – Thematic brief (November 2024).* https://reliefweb.int/report/ukraine/mental-health-ukraine-displacement-vulnerabilities-and-support-thematic-brief-november-2024; Hanhan, Y., Yang, Y., Porpulit, O., Melnichuk, I., & Synitska, T. (2024). A study of cyber-addictions in Ukrainian youth. *Amazonia Investiga, 13*(78),

CONCLUSION

Addiction in wartime Ukraine is better viewed as the result of interacting neurobiological and social pressures rather than any single factor[67]. Dopamine-related reinforcement remains central to addictive processes, but under wartime conditions, these mechanisms are shaped by trauma, displacement, chronic uncertainty, and reduced coping resources across different social groups[68]. The reviewed evidence also indicates that vulnerability is modified by age: adolescents, young adults, and younger military personnel appear to be especially susceptible under sustained war-related stress[69]. At the same time, substance-related and behavioral addictions should be considered within a common framework of maladaptive reward-seeking while preserving their clinical distinctions[70]. These findings support the need for trauma-

124–133. https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.11; Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1

[67] Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780; Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8; Patel, S. S., Zvinchuk, O., & Erickson, T. B. (2020). The conflict in East Ukraine: A growing need for addiction research and substance use intervention for vulnerable populations. *Forensic Science and Addiction Research, 5*(3), 406–408. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7194209/.

[68] Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780; Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8; Speranza, L., di Porzio, U., Viggiano, D., de Donato, A., & Volpicelli, F. (2021). Dopamine: The neuromodulator of long-term synaptic plasticity, reward and movement control. *Cells, 10*(4), Article 735. https://doi.org/10.3390/cells10040735

[69] Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental health of adolescents exposed to the war in Ukraine. *JAMA Pediatrics, 178*(5), 480–488. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295; Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1; Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1.

[70] World Health Organization. (2024). *Clinical descriptions and diagnostic requirements for ICD-11 mental, behavioural and neurodevelopmental disorders*. World Health Organization. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/dcf73611-9e0f-4d5c-85f6-85a58b0da6de/content; Kalivas, P. W., & Volkow, N. D. (2005). The neural basis of addiction: A pathology of motivation and choice. *American Journal of Psychiatry, 162*(8), 1403–1413. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.8.1403; Hanhan, Y., Yang, Y., Porpulit, O., Melnichuk, I., & Synitska, T. (2024). A study of cyber-addictions in Ukrainian youth. *Amazonia Investiga, 13*(78), 124–133. https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.11.

informed, age-sensitive, and integrated approaches to prevention and support in wartime Ukraine, especially for youth, displaced populations, and military personnel[71].

SUMMARY

This narrative review examines how dopaminergic processes, age-related susceptibility, and war-related social stress contribute to substance-related and behavioral addictions in Ukraine during the full-scale Russian invasion. It focuses on three related dimensions of risk: neurobiological reinforcement, developmental factors, and wartime adversity across civilians, displaced populations, and military personnel.

The review draws on peer-reviewed articles, international reports, and official health materials identified through PubMed, PubMed Central, Google Scholar, and other academic databases. The review primarily includes publications from 2020 to May 2026, while earlier foundational studies were included to clarify dopamine function, addiction neurobiology, and developmental risk.

This is a narrative rather than a systematic review, so no formal PRISMA protocol was applied. The literature was selected for its relevance to the research question and grouped into four thematic domains: dopaminergic mechanisms of addiction formation, behavioral and substance-related addictions in youth; war-related social vulnerability and addiction risk in Ukraine; and age– and occupation-related differences, including military personnel.

The literature suggests that addiction risk in wartime Ukraine is shaped by the interaction of neurobiological reward processes and prolonged social stress rather than by any single factor. Dopamine-related reinforcement remains central to craving, reward salience, and repeated seeking behavior, while wartime trauma, displacement, economic hardship, bereavement, and reduced social support may heighten risk by weakening adaptive coping. The reviewed evidence indicates greater risk under sustained war-related stress among adolescents, young adults, internally displaced persons, refugees, bereaved individuals, and some military subgroups. The literature also suggests that wartime addictive behavior may involve both psychoactive substances and behavioral forms, including problematic digital use among young people.

The evidence base is heterogeneous with respect to study design, sample composition, age structure, and outcome definitions, and many studies assess distress, coping, or addiction risk rather than clinically confirmed addiction. As this is a narrative review, the conclusions should be read as an analytical synthesis rather than a pooled effect estimate or a formal assessment of evidence quality.

In wartime Ukraine, addiction risk may increase when dopaminergic reinforcement interacts with developmental sensitivity and chronic social stress. These findings support trauma-informed, age-sensitive, and socially targeted prevention and intervention

[71] International Organization for Migration. (2024). *Mental health in Ukraine: Displacement, vulnerabilities and support – Thematic brief (November 2024).* https://reliefweb.int/report/ukraine/mental-health-ukraine-displacement-vulnerabilities-and-support-thematic-brief-november-2024; Hanhan, Y., Yang, Y., Porpulit, O., Melnichuk, I., & Synitska, T. (2024). A study of cyber-addictions in Ukrainian youth. *Amazonia Investiga, 13*(78), 124–133. https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.11; Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1

approaches, especially for adolescents and young adults, displaced populations, bereaved individuals, and military personnel living under sustained war-related stress.

References

1. Kurapov, A., Kalaitzaki, A., Keller, V., Danyliuk, I., & Kowatsch, T. (2023). The mental health impact of the ongoing Russian-Ukrainian war 6 months after the Russian invasion of Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1134780. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1134780

2. Patel, S. S., Sukhovii, O., Zvinchuk, O., Neylan, J. H., & Erickson, T. B. (2021). Converging impact of the ongoing conflict and COVID-19 pandemic on mental health and substance use disorders in Ukraine. *Journal of Emergency Management, 19*(9), 63–68. https://doi.org/10.5055/jem.0603

3. Koob, G. F., & Volkow, N. D. (2016). Neurobiology of addiction: A neurocircuitry analysis. *The Lancet Psychiatry, 3*(8), 760–773. https://doi.org/10.1016/S2215-0366(16)00104-8

4. Speranza, L., di Porzio, U., Viggiano, D., de Donato, A., & Volpicelli, F. (2021). Dopamine: The neuromodulator of long-term synaptic plasticity, reward and movement control. *Cells, 10*(4), Article 735. https://doi.org/10.3390/cells10040735

5. Uhl, G. R., Koob, G. F., & Cable, J. (2019). The neurobiology of addiction. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1451*(1), 5–28. https://doi.org/10.1111/nyas.13989

6. Substance Abuse and Mental Health Services Administration, Office of the Surgeon General. (2016). The neurobiology of substance use, misuse, and addiction. In *Facing addiction in America: The Surgeon General's report on alcohol, drugs, and health*. U.S. Department of Health and Human Services. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK424849/

7. Patel, S. S., Zvinchuk, O., & Erickson, T. B. (2020). The conflict in East Ukraine: A growing need for addiction research and substance use intervention for vulnerable populations. *Forensic Science and Addiction Research, 5*(3), 406–408. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7194209/

8. World Health Organization. (2024). *Clinical descriptions and diagnostic requirements for ICD-11 mental, behavioural and neurodevelopmental disorders*. World Health Organization. https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/dcf73611-9e0f-4d5c-85f6-85a58b0da6de/content

9. Kalivas, P. W., & Volkow, N. D. (2005). The neural basis of addiction: A pathology of motivation and choice. *American Journal of Psychiatry, 162*(8), 1403–1413. https://doi.org/10.1176/appi.ajp.162.8.1403

10. Riad, A., Drobov, A., Krobot, M., Antalová, N., Alkasaby, M. A., Peřina, A., & Koščík, M. (2022). Mental health burden of the Russian-Ukrainian War 2022 (RUW-22): Anxiety and depression levels among young adults in Central Europe. *International Journal of Environmental Research and Public Health, 19*(14), Article 8418. https://doi.org/10.3390/ijerph19148418

11. Lushchak, O., Velykodna, M., Bolman, S., Strilbytska, O., Berezovskyi, V., & Storey, K. B. (2024). Prevalence of stress, anxiety, and symptoms of post-traumatic stress disorder among Ukrainians after the first year of Russian invasion: A nationwide cross-sectional study. *The Lancet Regional Health – Europe, 36*, Article 100773. https://doi.org/10.1016/j.lanepe.2023.100773

12. Kiro, L., Urbanovych, A., & Zak, M. (2024). Intervention impact on quality of life in Ukrainians with post-traumatic stress disorder. *BMC Psychology, 12*(1), Article 601. https://doi.org/10.1186/s40359-024-02109-6

13. Deac, A. A., Zaviryukha, I., Rozanova, J., Zeziulin, O., Kiriazova, T., Shenoi, S., Peycheva, A., Solórzano de Souza, R., Skipper, H., Abubakar, A. A., Gustilo, V. B., Thornicroft, G., Dellamura, P., Rich, K. M., Earnshaw, V., Bromberg, D. J., Mamedova, E., & Yariy, V. (2023). Treatment system adaptations during war: Lessons from Ukrainian addiction treatment providers. *Substance Use & Misuse, 58*(11), 1447–1450. https://doi.org/10.1080/10826084.2023.2212377

14. Goto, R., Pinchuk, I., Kolodezhny, O., Pimenova, N., Kano, Y., & Skokauskas, N. (2024). Mental health of adolescents exposed to the war in Ukraine. *JAMA Pediatrics, 178*(5), 480–488. https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2024.0295

15. Klein, M. O., Battagello, D. S., Cardoso, A. R., Hauser, D. N., Bittencourt, J. C., & Correa, R. G. (2019). Dopamine: Functions, signaling, and association with neurological diseases. *Cellular and Molecular Neurobiology, 39*(1), 31–59. https://doi.org/10.1007/s10571-018-0632-3

16. Morita, K., Morishima, M., Sakai, K., & Kawaguchi, Y. (2013). Dopaminergic control of motivation and reinforcement learning: A closed-circuit account for reward-oriented behavior. *Journal of Neuroscience, 33*(20), 8866–8890. https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.4614-12.2013

17. Wanat, M. J., Willuhn, I., Clark, J. J., & Phillips, P. E. M. (2009). Phasic dopamine release in appetitive behaviors and drug abuse. *Current Drug Abuse Reviews, 2*(2), 195–213. https://doi.org/10.2174/1874473710902020195

18. Jiménez-González, A., Gómez-Acevedo, C., Ochoa-Aguilar, A., & Chavarría, A. (2022). The role of glia in addiction: Dopamine as a modulator of glial responses in addiction. *Cellular and Molecular Neurobiology, 42*(7), 2109–2120. https://doi.org/10.1007/s10571-021-01105-3

19. Boumparis, N., Haug, S., Abend, S., Billieux, J., Riper, H., & Schaub, M. P. (2022). Internet-based interventions for behavioral addictions: A systematic review. *Journal of Behavioral Addictions, 11*(3), 620–642. https://doi.org/10.1556/2006.2022.00054

20. Volkow, N. D., & Blanco, C. (2023). Substance use disorders: A comprehensive update of classification, epidemiology, neurobiology, clinical aspects, treatment and prevention. *World Psychiatry, 22*(2), 203–229. https://doi.org/10.1002/wps.21073

21. Hanhan, Y., Yang, Y., Porpulit, O., Melnichuk, I., & Synitska, T. (2024). A study of cyber-addictions in Ukrainian youth. *Amazonia Investiga, 13*(78), 124–133. https://doi.org/10.34069/AI/2024.78.06.11

22. Lorek, M., Kamiński, P., Baszyński, J., Tadrowski, T., Gorzelańczyk, E. J., Feit, J., Kurhaluk, N., Woźniak, A., & Tkaczenko, H. (2024). Molecular and environmental determinants of addictive substances. *Biomolecules, 14*(11), Article 1406. https://doi.org/10.3390/biom14111406

23. International Organization for Migration. (2024). *Mental health in Ukraine: Displacement, vulnerabilities and support – Thematic brief (November 2024).* https://reliefweb.int/report/ukraine/mental-health-ukraine-displacement-vulnerabilities-and-support-thematic-brief-november-2024

24. Kulish, O., Avramchenko, S., & Tuz, L. (2025). The impact of the war in Ukraine on the addictive behaviour of individuals. *Psychological Journal, 15*, 78–85. https://doi.org/10.31499/2617-2100.15.2025.342124

25. Stoliarchuk, O., Prorok, N., Serhieienkova, O., Khrypko, S., Sychynska, M., & Lobanchuk, O. (2022). Real and virtual space of life activities of Ukrainian adolescents in war conditions. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security, 22*(6). https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.6.75

26. Volkow, N. D., Han, B., Einstein, E. B., et al. (2021). Prevalence of substance use disorders by time since first substance use among young people in the US. *JAMA Pediatrics, 175*(6). https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2020.6981

27. Arain, M., Haque, M., Johal, L., Mathur, P., Nel, W., Rais, A., Sandhu, R., & Sharma, S. (2013). Maturation of the adolescent brain. *Neuropsychiatric Disease and Treatment, 9*, 449–461. https://doi.org/10.2147/NDT.S39776

28. Ivasiy, R., Galvez de Leon, S. J., Meteliuk, A., et al. (2023). Responding to health policy recommendations on managing opioid use disorder during Russia's invasion of Ukraine: Divergent responses from the frontline to the west. *Frontiers in Public Health, 10*, Article 1044677. https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.1044677

29. Polyvianaia, A., Vyshnya, K., Kovalchuk, O., Klymenko, V., & Klymenko, T. (2025). Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. *BMC Psychiatry, 25*(1), Article 236. https://doi.org/10.1186/s12888-025-06654-1

30. Wagner, F. A., & Anthony, J. C. (2002). From first drug use to drug dependence: Developmental periods of risk for dependence upon marijuana, cocaine, and alcohol. *Neuropsychopharmacology, 26*(4), 479–488.

31. Kurapov, A., Danyliuk, I., Loboda, A., Kalaitzaki, A., Kowatsch, T., Klimash, T., & Predko, V. (2023). Six months into the war: A first-wave study of stress, anxiety, and depression among in Ukraine. *Frontiers in Psychiatry, 14*, Article 1190465. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2023.1190465

32. Chaban, O. S., Bezsheyko, V. H., Khaustova, O. O., Burlaka, O. V., Ryvak, T. B., & Kyrylyuk, S. S. (2018). Gender-related differences of stress reactions in Ukrainian combatants. *Pharmacia, 65*(2), 3–10. https://bsphs.org/wp-content/uploads/magazine/2018/2/Ryvak.pdf

33. Schroeder, A. (2022, March 9). Gender, health, and the war in Ukraine. *ReliefWeb*. https://reliefweb.int/report/ukraine/gender-health-and-war-ukraine

34. Reznik, A., Pavlenko, V., Kurapov, A., Zavatska, L., Korchakova, N., Pavlova, I., Romem-Porat, S.-I., & Isralowitz, R. (2025). War impact on mental health and well-being among Ukrainian and Israeli women: A cross-national comparison. *Cambridge Prisms: Global Mental Health, 12*, e46. https://doi.org/10.1017/gmh.2025.30

35. Martsenkovskyi, D., Shevlin, M., Ben-Ezra, M., Bondjers, K., Fox, R., Karatzias, T., Martsenkovska, I., Martsenkovsky, I., Pfeiffer, E., Sachser, C., Vallières, F., & Hyland, P. (2024). Mental health in Ukraine in 2023. *European Psychiatry, 67*(1), e27. https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2024.12

36. Reznik, A., Pavlova, I., Pavlenko, V., Kurapov, A., Drozdov, A., Korchakova, N., Romem Porat, S.-I., & Isralowitz, R. (2025). Mental health and well-being among Ukrainian female university students: The impact of war over 3 years. *Cambridge Prisms: Global Mental Health, 12*, e149. https://doi.org/10.1017/gmh.2025.10112

37. Stellern, J., Xiao, K. B., Grennell, E., Sanches, M., Gowin, J. L., & Sloan, M. E. (2023). Emotion regulation in substance use disorders: A systematic review and meta-analysis. *Addiction, 118*(1), 30–47. https://doi.org/10.1111/add.16001

38. Prykhodko, O., Hordiienko, I., Hordiienko, O., Klymenko, T., & Klymenko, O. (2024). The risk of developing alcohol addiction – what coping strategies do Ukrainian military personnel use after participating in intense hostilities? *European Journal of Clinical and Experimental Medicine, 22*(3), 482–490. https://doi.org/10.15584/ejcem.2024.3.1

Information about the authors:
Dzhafarova Olena Viacheslavivna,
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Head at the Department of Administrative Activities
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

Shatrava Serhii Oleksandrovych,
Doctor of Legal Sciences, Professor,
Head of the Research Laboratory on the Problems of Pre-trial Investigation
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

Leshchenko Dmytro,
Adjunct at the Department of Postgraduate,
Adjunct and Doctoral Studies
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-11

МІЖЦІЛЬОВА ПАРТНЕРСЬКА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ТА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ВЕТЕРАНІВ У ПРОЦЕСІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ

Дмитрук З. А.

ВСТУП

В умовах повномасштабної агресії рф на території України суттєво актуалізується проблема психологічної реабілітації військовослужбовців і ветеранів як одного з пріоритетних напрямів державної політики у сфері охорони психічного здоров'я, соціального захисту та відновлення людського потенціалу. Системні бойові дії супроводжуються тривалим впливом екстремальних психотравмувальних чинників, що зумовлюють не лише порушення психоемоційного стану, а й трансформацію системи життєвих цінностей, соціальних ролей, моделей взаємодії, професійної ідентичності та життєвих перспектив військовослужбовців. Після завершення служби перед ветеранами постає складне завдання інтеграції набутого бойового досвіду у мирне життя, що потребує комплексного психологічного супроводу та створення ефективних механізмів соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку.

Соціально-психологічна адаптація – процес активного пристосування до вимог середовища. З точки зору системного підходу це явище слід розглядати як безперервний процес взаємозалежних взаємодій людини та її соціального оточення, успішність і адекватність яких залежать як від індивідуально-психологічних особливостей, так і від факторів зовнішнього середовища. Адаптація відбувається шляхом поєднання несвідомого та свідомого моделювання власної поведінки як індивідуальної стратегії та ситуативної тактики досягнення бажаного результату.[1]

На формулювання бажаної мети та методи її досягнення впливають зовнішні та внутрішні соціальні фактори. Зовнішніми соціальними регуляторами є поведінкові норми, правила, вимоги, а також бажання та очікування щодо поведінки.

Внутрішніми соціальними регуляторами є інтереси, потреби, цінності та орієнтації на сенс життя, які в сукупності визначають життєві цілі, критерії оптимальної соціальної адаптації та індивідуально прийнятні методи і форми соціальної адаптації.

Психологічними чинниками, що визначають особливості соціальної адаптації, є психологічні особливості особистості, індивідуальні когнітивні стилі обробки інформації, копінг-стратегії, способи і тенденції емоційно-поведінкових реакцій залежно від ступеня соціальної адаптації. Процес соціальної адаптації – це низка

[1] Лупак В.С. Соціально-психологічна адаптація як системне явище: теоретичні підходи та концептуалізація поняття/Габітус. Випуск 73, 2025. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.73.31

психологічних реакцій на конкретну об’єктивну ситуацію, які виявляються в поведінці, спрямованій на вирішення конкретного завдання.[2]

Слід зазначити, що традиційні моделі психологічної реабілітації переважно зосереджені на подоланні наслідків психотравматизації, відновленні психічного здоров'я та корекції окремих дезадаптивних проявів. Водночас, сучасні виклики вимагають переходу від вузько клінічної або медико-психологічної парадигми до цілісного підходу, що розглядає особистість військовослужбовця чи ветерана як активного суб'єкта власного розвитку, здатного до відновлення, самореалізації, набуття нових життєвих смислів і конструктивної взаємодії з соціальним середовищем. За таких умов психологічна реабілітація набуває ознак безперервного процесу особистісного розвитку, що охоплює когнітивний, емоційний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий та соціальний компоненти.

Особливої актуальності набуває необхідність інтеграції зусиль усіх суб'єктів, які беруть участь у реабілітаційному процесі: самого військовослужбовця або ветерана, членів його сім'ї, психологів, медичних працівників, фахівців соціальної сфери, представників громадських організацій, органів державної влади та місцевого самоврядування. Ефективність психологічної реабілітації дедалі більше визначається не лише якістю окремих психотерапевтичних чи реабілітаційних технологій, а й рівнем узгодженості спільних цілей, взаємної відповідальності, партнерської взаємодії та координації діяльності всіх учасників реабілітаційного процесу.

У зазначеному контексті перспективним напрямом наукового пошуку є розроблення концепції міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та розвитку (З. Дмитрук), яка ґрунтується на інтеграції цілей, ресурсів, можливостей та відповідальності всіх суб'єктів психологічної реабілітації. Запропонований авторський підхід розглядає адаптацію не як пасивне пристосування особистості до нових умов життя, а як багатовекторний процес досягнення узгоджених результатів, що забезпечуються партнерською взаємодією, взаємною підтримкою та спільною діяльністю учасників реабілітаційного простору[3]. При цьому міжцільовий підхід виступає системоутворювальним принципом, який забезпечує інтеграцію індивідуальних, професійних, соціальних та суспільних цілей у єдину модель психологічної реабілітації.

Авторська концепція дозволяє розширити традиційне розуміння соціально-психологічної адаптації, доповнивши його положеннями про особистісне зростання, розвиток психологічної стійкості, формування нових життєвих смислів, відновлення суб'єктності, соціальної активності та готовності до конструктивної взаємодії і партнерства у післявоєнному суспільстві. У центрі запропонованого підходу перебуває людина як активний учасник реабілітаційного процесу, здатний не лише відновлювати втрачені психологічні ресурси, а й формувати нові можливості для особистісного та професійного розвитку.

---

[2] Профілактика порушень адаптації молоді до повсякденних стресів і кризових життєвих ситуацій: навч. посіб. / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2011. 272 с.

[3] Дмитрук З.А. Теорія і практика управління процесом позиціонування закладу освіти на основі ціннісних орієнтацій. Захист прав дитини в умовах збройної агресії: Колективна монографія. Львів –Торунь : Liha-Pres, 2025. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-12

У розділі висвітлено теоретико-психологічні засади авторської концепції міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації, розкрито її психологічні механізми, принципи та ресурси, а також представлено модель її реалізації у процесі психологічної реабілітації військовослужбовців і ветеранів.

1. Теоретико-методологічні засади психології міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації військовослужбовців і ветеранів

Психологічна реабілітація військовослужбовців і ветеранів сьогодні є одним із найважливіших напрямів розвитку сучасної психологічної науки та практики. Повномасштабна військова агресія російської федерації проти України зумовила безпрецедентне зростання кількості осіб, які пережили бойовий стрес, втрату побратимів, поранення, полон, вимушену зміну соціальних ролей та інші психотравмувальні події. Водночас повернення до мирного життя не означає автоматичного завершення психологічної адаптації. Навпаки, саме після завершення безпосередньої участі у бойових діях перед військовослужбовцем постає складне завдання інтеграції бойового досвіду у нову систему соціальних відносин, професійної діяльності, сімейного життя та особистісного розвитку.

Військовий приходить додому, але не повертається з війни: пам'ять закарбовує спогади про війну, обстріли, моменти «прильоту» мін або снарядів чи загибелі побратимів. Намагається позбутись спогадів, але не може. Спогади повертаються у нічні кошмари, не дають спокійно жити, «вганяють» людину у депресивний стан. Час іде, а проблеми не зникають. Часто виявляється, що тільки часу замало – потрібні спеціалізовані форми допомоги, щоб відбулось зцілення, затягнулись «рани» минулого[4]. І сьогодні ми усвідомлюємо, що потрібен саме комплексний багатоаспектний підхід у процесах адаптації та особистісного розвитку людини з досвідом війни, який не тільки забезпечуватиме процес застосування організму до зовнішніх умов, а й сприятиме глибокій трансформації особистості.

У сучасній психології адаптація розглядається як складний багаторівневий процес активної взаємодії особистості із середовищем, у ході якого відбувається не лише пристосування до нових умов життєдіяльності, але й трансформація особистості, її ціннісно-смислової сфери, поведінкових стратегій, соціальних ролей та системи міжособистісних взаємин. Такий підхід суттєво відрізняється від класичних біологічних концепцій адаптації, які трактували її переважно як процес пристосування організму до змін зовнішнього середовища. У психологічному вимірі адаптація є активним процесом, що передбачає взаємний вплив особистості та соціального середовища, постійне переосмислення життєвого досвіду, формування нових способів поведінки та вироблення ефективних стратегій подолання труднощів.

Фундаментальні засади сучасного розуміння адаптації були закладені у працях Ж. Піаже, який розглядав її як універсальний механізм взаємодії людини із середовищем, що реалізується через процеси асиміляції та акомодації[5][6] На думку

[4] К.Возніцина, Л.Литвиненко Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців / Київ, 2020

[5] Piaget J. (1995). Sociological Studies. London: Routledge.

[6] Piaget J. (2001). Studies in Reflecting Abstraction. Hove, UK: Psychology Press.

вченого, розвиток особистості відбувається завдяки постійному встановленню динамічної рівноваги між уже сформованими когнітивними структурами та новими вимогами навколишнього світу. Саме ця рівновага забезпечує можливість розвитку, навчання та особистісного зростання.

Подальший розвиток проблема адаптації отримала у працях представників гуманістичної психології. А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Олпорт наголошували, що психологічна адаптація не обмежується процесом пристосування до зовнішніх умов, а передбачає реалізацію внутрішнього потенціалу людини, прагнення до саморозвитку, особистісного зростання та самореалізації[7]. Відповідно до гуманістичного підходу успішна адаптація характеризується не відсутністю труднощів, а здатністю людини конструктивно долати життєві виклики, зберігати цілісність особистості та реалізовувати власні цінності навіть у складних життєвих обставинах[8].

Особливе місце серед сучасних концепцій посідає суб'єктно-діяльнісний підхід, розроблений у працях С. Л. Рубінштейна, О. М. Леонтьєва, Г. С. Костюка, С. Д. Максименка[9]. Згідно з цим підходом, людина є не пасивним об'єктом зовнішніх впливів, а активним суб'єктом власного життя, який самостійно визначає способи взаємодії із соціальним середовищем, обирає стратегії поведінки, оцінює наслідки власних рішень та несе відповідальність за їх реалізацію. Саме суб'єктність виступає психологічною передумовою успішної адаптації, оскільки забезпечує активне перетворення не лише зовнішніх умов, але й внутрішнього світу особистості.

Вітчизняні дослідники С. Д. Максименко, Т. М. Титаренко, М. В. Савчин, Л. М. Карамушка, В. Г. Панок розглядають психологічну адаптацію як інтегральний процес, що охоплює когнітивний, емоційний, мотиваційний, поведінковий та соціальний компоненти особистості. На їхню думку, ефективність адаптації визначається не лише здатністю людини пристосовуватися до нових умов, а й рівнем її психологічної стійкості, сформованістю системи життєвих цінностей, особистісною зрілістю, рефлексивністю та готовністю до активної взаємодії із соціальним середовищем.

Суттєвий внесок у розвиток психології адаптації зробили дослідження Р. Лазаруса і С. Фолкман, які запропонували транзакційну модель стресу та копінгу[10]. У межах цієї концепції адаптація розглядається як безперервний процес когнітивної оцінки ситуації, оцінки власних ресурсів і вибору найбільш ефективних стратегій подолання труднощів. Принципово важливим є положення про те, що рівень психологічного стресу визначається не стільки об'єктивними характеристиками ситуації, скільки способом її суб'єктивної інтерпретації. Саме тому когнітивні процеси, рефлексія, критичне мислення та психологічна саморегуляція набувають визначального значення у процесі адаптації особистості до кризових умов.

---

[7] Rogers Carl. Client-Centered Therapy. – Cambridge Massachusetts: The Risverside Press, 1951. – S.430.

[8] Maslow A. H. The Psychology of Science: A Reconnaissance / A. H. Maslow. – N. Y. : Harper and Row, 1966.–168p.

[9] С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, Т.В. Зайчикова, «Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: ґендерні аспекти» : навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Міленіум, 2006. 368 с.

[10] Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer Publishing Company

У сучасній психології травми дедалі більшого поширення набуває концепція посттравматичного зростання, запропонована Р. Тедескі та Л. Калгуном[11]. Дослідники доводять, що переживання психотравмувальних подій може стати не лише джерелом психологічних втрат, але й поштовхом до переосмислення життєвих цінностей, розвитку нових смислів, зміцнення міжособистісних відносин, підвищення рівня особистісної зрілості та соціальної відповідальності. Таким чином, адаптація дедалі більше розглядається як процес розвитку, а не лише як повернення до попереднього рівня функціонування.

Особливо актуальними зазначені положення є щодо військовослужбовців і ветеранів. Бойовий досвід докорінно змінює систему життєвих координат людини, її ставлення до себе, інших людей, суспільства, професії та майбутнього. Саме тому психологічна реабілітація не може обмежуватися подоланням окремих симптомів психотравматизації. Її кінцевою метою має стати створення умов для відновлення суб'єктності особистості, розвитку її психологічної стійкості, соціальної активності та здатності до повноцінної інтеграції у мирне життя.

Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить, що більшість існуючих моделей психологічної реабілітації зосереджується переважно на індивідуальному рівні функціонування особистості. Водночас значно менше уваги приділяється дослідженню психологічних закономірностей взаємодії всіх суб'єктів реабілітаційного процесу, узгодженню їхніх цілей, координації ресурсів та розвитку партнерських відносин. Саме ця обставина, на нашу думку, обмежує ефективність багатьох реабілітаційних програм, оскільки адаптація військовослужбовця або ветерана відбувається не ізольовано, а в системі складних взаємовідносин із сім'єю, побратимами, психологами, медичними працівниками, соціальними службами, роботодавцями, громадою та державою.

У цьому контексті виникає потреба у розробленні нової теоретико-методологічної парадигми, яка б розглядала психологічну адаптацію не лише як індивідуальний процес, а як багаторівневу систему партнерської взаємодії, засновану на узгодженні особистісних, професійних, соціальних і суспільних цілей. Такою парадигмою, на нашу думку, виступає концепція міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та розвитку, яка ґрунтується на розумінні адаптації як активного, цілеспрямованого й безперервного процесу, що реалізується через конструктивну взаємодію всіх суб'єктів реабілітації, інтеграцію їхніх ресурсів і спільне досягнення взаємоузгоджених цілей особистісного, професійного та соціального розвитку[12].

Зазначені тенденції вже мають місце, наприклад, у посібнику «Люди з досвідом війни. Гідність. Взаємодія», що створено Координаційним центром з психічного здоров’я Кабінету Міністрів України за підтримки кампанії Visa, у співпраці з експертами, неурядовими організаціями: Центром психічного здоров’я та реабілітації «Лісова поляна»МОЗ України, благодійним фондом Mindy, програмою реінтеграції

[11] Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). Trauma and transformation: Growth in the aftermath ofsuffering.Thousand Oaks, CA: Sage Publications

[12] Дмитрук З.А. «Ціннісно-смислові орієнтації в управлінських та освітніх процесах закладу освіти як невід’ємна складова захисту прав дитини на якісну освіту» / Захист прав дитини в умовах воєнного стану : монографія / В. М. Афтанасів, О. З. Панкевич, О. О. Барабаш та ін. Львів; Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 265–297.

DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-12

ветеранів IREX, Українським ветеранським фондом,Veteran Hub, громадськими організаціями «Простір можливостей» та «Громадський рух «Жіноча Сила України», було враховано і думки експертів, фахівців, і результати певних досліджень державних та неурядових організацій різних сфер, які мають дотичність до відновлення та реабілітації ветеранів і військовослужбовців[13].

Узагальнення теоретико-методологічних підходів до проблеми соціально-психологічної адаптації дає підстави констатувати, що її традиційне розуміння переважно зосереджується на встановленні оптимальної взаємодії особистості із середовищем, відновленні психологічної рівноваги, формуванні адаптивних стратегій поведінки та мобілізації внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Водночас специфіка психологічної реабілітації військовослужбовців і ветеранів потребує розширення такого трактування, оскільки повернення до цивільного або трансформованого професійного середовища передбачає не лише пристосування до нових умов, а й переосмислення життєвого досвіду, перебудову системи цілей, цінностей і соціальних ролей, відновлення суб'єктності та формування нової перспективи особистісного розвитку.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає у введенні поняття «міжцільова партнерська соціально-психологічна адаптація та розвиток», у межах якого адаптація розглядається як динамічний процес взаємного узгодження різнорівневих цілей суб'єктів соціальної взаємодії. Принциповим є положення про те, що адаптаційний процес не обмежується досягненням відповідності між вимогами середовища та можливостями особистості. Його психологічний зміст розширюється через формування такого простору взаємодії, у якому індивідуальні, сімейні, професійні, групові та суспільні цілі не існують ізольовано, а співвідносяться, взаємно коригуються та інтегруються на партнерських засадах.

Саме категорія «міжцільового підходу» становить специфічну ознаку авторської концепції та характеризує не механічне поєднання різних цілей, а процес встановлення смислових, мотиваційних і діяльнісних зв'язків між ними. Для військовослужбовця або ветерана це може виявлятися у необхідності узгодження цілей психологічного відновлення, сімейної взаємодії, професійної самореалізації, соціальної інтеграції та подальшого особистісного розвитку. Відтак, соціально-психологічна адаптація набуває характеру не односпрямованого пристосування людини до середовища, а взаємного трансформаційного процесу.

Другою принциповою характеристикою концепції є партнерськість. Особистість військовослужбовця або ветерана розглядається не як пасивний отримувач психологічної, медичної чи соціальної допомоги, а як повноправний суб'єкт реабілітаційного процесу, який бере участь у визначенні його цілей, прийнятті рішень, виборі ресурсів і способів їх реалізації. Водночас фахівці, сім'я, громада, соціальні інституції та інші учасники реабілітаційного середовища утворюють систему партнерської взаємодії, ефективність якої залежить від узгодженості цілей, довіри, діалогічності, взаємної відповідальності та визнання суб'єктності кожного учасника.

[13] Акименко Ю.Ф., Кириленко М.І., Лахтадир А.М., Одиниця В.В. Люди з досвідом війни. Гідність. Взаємодія. Посібник для тренерів / Всеукраїнська програма ментального здоров'я за ініціативою Олени Зеленської https://howareu.com/static-objects/howareu/media/PDF/training-manual.pdf

Третьою відмінною характеристикою є поєднання адаптації та розвитку в єдиному психологічному процесі. У запропонованому підході успішна адаптація не розглядається як кінцева точка психологічної реабілітації. Вона створює передумови для переходу особистості на новий рівень функціонування, що може виявлятися у переосмисленні життєвих цілей і цінностей, розвитку психологічної стійкості, формуванні нових компетентностей, відновленні або трансформації професійної ідентичності, розширенні соціальної активності та конструюванні перспективи майбутнього.

Важливим авторським положенням є також розуміння психологічної стійкості не лише як результату адаптації, а як ресурсу подальшого розвитку. Досягнутий рівень стійкості створює основу для активної участі особистості у партнерській взаємодії, реалізації нових життєвих цілей та переходу від стратегії подолання кризової ситуації до стратегії розвитку.

Таким чином, теоретико-методологічний аналіз засвідчує необхідність розглядати соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців і ветеранів як багаторівневий, суб'єктний і розвивальний процес. Запропонована концепція міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та розвитку розширює традиційні уявлення про адаптацію завдяки включенню механізмів узгодження різнорівневих цілей, партнерської взаємодії, мобілізації ресурсів та особистісного розвитку. *У контексті психологічної реабілітації це означає зміщення акценту з моделі «відновлення до попереднього стану» на створення умов для формування нової системи життєвих цілей, соціальних зв'язків, психологічних ресурсів і перспектив самореалізації військовослужбовця або ветерана.* Відтак психологічна реабілітація постає не лише як процес подолання наслідків кризового досвіду, а як простір партнерської взаємодії, у якому адаптація стає передумовою психологічної стійкості та подальшого особистісного й соціального розвитку.

2. Психологічна модель міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку

Сучасні соціальні трансформації, зумовлені повномасштабною війною в Україні, актуалізували необхідність переосмислення традиційних підходів до психологічної реабілітації військовослужбовців і ветеранів. Бойовий досвід суттєво впливає не лише на психоемоційний стан людини, а й трансформує її систему цінностей, життєві смисли, соціальні ролі, професійну ідентичність, характер міжособистісної взаємодії та способи прийняття рішень. За таких умов психологічна допомога не може обмежуватися лише подоланням наслідків психотравматизації чи відновленням довоєнного рівня функціонування особистості. Значно важливішим стає створення умов для формування нової якості особистісного функціонування, що забезпечує ефективну інтеграцію бойового досвіду, розвиток психологічної стійкості та реалізацію життєвого потенціалу в нових соціальних умовах.

У першому підрозділі ми проаналізували теоретичні основи щодо розвитку комплексної системи психологічної допомоги, однак практична реалізація часто залишається орієнтованою переважно на окремі компоненти відновлення – клінічний, психотерапевтичний, соціальний або професійний. Слід зазначити, що недостатньо уваги приділяється процесам узгодження цілей усіх учасників реабілітації,

формуванню партнерської взаємодії між ними та створенню єдиного психологічного простору розвитку.

Саме ці обставини стали підґрунтям для розроблення авторської психологічної моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку, яка пропонує, в тому числі, і нове бачення психологічної реабілітації як багаторівневого процесу взаємодії суб'єктів, об'єднаних спільною метою відновлення та розвитку особистості.

На відміну від традиційних моделей, де адаптація переважно розглядається як пристосування особистості до змінених умов життєдіяльності, запропонована модель виходить із положення, що адаптація є процесом взаємного узгодження індивідуальних, професійних, сімейних, інституційних та суспільних цілей, які реалізуються через партнерську взаємодію всіх учасників психологічної реабілітації. Такий підхід дає змогу перейти від моделі зовнішнього впливу на особистість до моделі її активної суб'єктної участі у власному відновленні.

Концептуально модель міжцільової партнерської адаптації та розвитку ґрунтується на інтеграції системного, суб'єктно-діяльнісного, гуманістичного, аксіологічного, ресурсного, екологічного та компетентнісного підходів. Їх поєднання забезпечує комплексне розуміння психологічної реабілітації як відкритої динамічної системи, у якій зміни відбуваються одночасно на особистісному, міжособистісному, професійному та соціальному рівнях.

Відповідно до системного підходу психологічна адаптація являє собою цілісну систему взаємопов'язаних компонентів, кожен із яких впливає на функціонування інших. Зміни психологічного стану військовослужбовця або ветерана неминуче відображаються на сімейних взаєминах, професійній діяльності, соціальній активності та характері взаємодії з реабілітаційним середовищем. Ефективність соціально-психологічної допомоги залежить від узгодженості дій усіх суб'єктів цієї системи.

Суб'єктно-діяльнісний підхід визначає військовослужбовця чи ветерана не як пасивного отримувача психологічної допомоги, а як активного суб'єкта власного розвитку. Це означає, що успішність психологічної реабілітації визначається не лише професійною компетентністю психолога чи ефективністю реабілітаційної програми, а насамперед рівнем усвідомленої участі самої особистості у процесі відновлення, готовністю приймати рішення, брати відповідальність за власний розвиток і активно використовувати внутрішні та зовнішні ресурси.

Важливе місце у структурі моделі займає гуманістичний підхід, відповідно до якого кожна людина володіє потенціалом до розвитку навіть після переживання тяжких психотравмувальних подій. Реабілітація в такому розумінні спрямована не лише на усунення симптомів психологічного неблагополуччя, а й на підтримку особистісного зростання, розвиток автономності, формування нових життєвих смислів і відновлення здатності до продуктивної взаємодії із суспільством.

Одним із визначальних положень авторської концепції є аксіологічний підхід, згідно з яким основою ефективної адаптації виступає узгодження системи особистісних цінностей із новими умовами життєдіяльності. Війна часто призводить до глибокої трансформації ціннісно-смислової сфери особистості, тому психологічна реабілітація повинна сприяти не поверненню до попередньої системи цінностей, а їх переосмисленню, інтеграції бойового досвіду та формуванню нової життєвої перспективи.

Не менш важливим є ресурсний підхід, який передбачає наступне: психологічна реабілітація повинна бути орієнтована не лише на подолання дефіцитів або психологічних порушень, а насамперед на виявлення, актуалізацію та розвиток ресурсного потенціалу особистості. До таких ресурсів належать психологічна стійкість, критичне мислення, самоефективність, життєстійкість, емоційна саморегуляція, соціальна підтримка, професійні компетентності, позитивний бойовий досвід, ціннісно-смислові орієнтації та мотивація до розвитку.

Особливістю запропонованої моделі є включення екологічного підходу, який дозволяє розглядати адаптацію як процес взаємодії особистості з різними рівнями соціального середовища. Психологічна реабілітація реалізується не лише у взаєминах «психолог – ветеран», а в широкому контексті взаємодії сім'ї, побратимів, медичних працівників, роботодавців, громадських організацій, територіальних громад і державних інституцій. Ефективність реабілітації визначається якістю взаємозв'язків між цими рівнями.

Компетентнісний підхід забезпечує спрямованість моделі на формування нових психологічних і соціальних компетентностей, необхідних для успішного функціонування після завершення військової служби. Йдеться про розвиток комунікативної компетентності, навичок конструктивного вирішення конфліктів, емоційної компетентності, критичного мислення, здатності до саморегуляції, командної взаємодії, професійної мобільності та прийняття рішень в умовах невизначеності.

Принципово новим елементом запропонованої моделі є міжцільовий підхід, що визначає психологічний механізм інтеграції різнорівневих цілей суб'єктів реабілітаційного процесу. На відміну від традиційного підходу, де кожен учасник реалізує власні завдання, міжцільовий підхід передбачає їх свідоме узгодження, взаємне коригування та об'єднання навколо спільної стратегічної мети – відновлення психологічного благополуччя та забезпечення особистісного розвитку військовослужбовця або ветерана. Саме завдяки цьому створюється єдиний психологічний простір партнерської взаємодії, у якому *особистість виступає не об'єктом допомоги, а активним суб'єктом власного розвитку.*

Таким чином, авторська психологічна модель міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку пропонує нову концептуальну рамку психологічної реабілітації, що поєднує принципи системності, суб'єктності, партнерства, ресурсності, аксіологічної спрямованості та розвитку. Її ключовою відмінністю є розуміння адаптації як процесу узгодження різнорівневих цілей усіх учасників реабілітації, що забезпечує не лише відновлення психологічного функціонування, а й створення умов для стійкого особистісного зростання, соціальної інтеграції та активної життєвої самореалізації.

Якщо проаналізувати структурні компоненти психологічної моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку у процесі реабілітації військовослужбовців та ветеранів, можна зазначити наступне.

На відміну від лінійних моделей адаптації, у яких домінує послідовність «стрес – допомога – адаптація», запропонована модель розглядає психологічну реабілітацію як безперервний процес взаємного розвитку всіх учасників партнерської взаємодії. Центральним механізмом функціонування системи виступає узгодження індивідуальних, професійних, групових та суспільних цілей, що забезпечує не лише

відновлення психологічного благополуччя військовослужбовця або ветерана, а й створює умови для його подальшого особистісного розвитку та активної інтеграції в суспільство.

Структура моделі має багаторівневий характер і включає взаємопов'язані компоненти, кожен із яких виконує самостійну функцію, але водночас забезпечує цілісність усієї системи. До таких компонентів належать: цільовий, суб'єктний, ціннісно-смисловий, ресурсний, процесуально-діяльнісний, комунікативно-партнерський, рефлексивно-регулятивний та результативно-розвивальний. Саме їх взаємодія визначає ефективність міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації.

Цільовий компонент. Провідним структурним елементом моделі є цільовий компонент, який визначає стратегічний напрям функціонування всієї системи. У традиційних моделях психологічної реабілітації цілі, як правило, формуються окремо кожним суб'єктом процесу: психологом, лікарем, соціальним працівником, самим ветераном чи членами його родини. Така фрагментарність нерідко знижує ефективність допомоги, оскільки відсутність єдиного бачення очікуваного результату призводить до дублювання або навіть суперечності реабілітаційних заходів.

У запропонованій моделі поняття «міжцільовмй підхід» означає якісно інший спосіб організації реабілітаційного процесу. Його сутність полягає не у простому поєднанні різних цілей, а в їх багатоаспектності, системному узгодженні, взаємному коригуванні та інтеграції. Таким чином формується спільний психологічний простір, у якому кожен учасник зберігає власну професійну або особистісну автономію, проте його діяльність підпорядковується єдиній стратегічній меті – забезпеченню психологічного благополуччя, соціальної адаптації та особистісного розвитку військовослужбовця чи ветерана.

Саме узгодженість цілей виступає першою необхідною умовою ефективної партнерської взаємодії.

Суб'єктний компонент. Другим структурним компонентом моделі є суб'єктний компонент, який визначає склад учасників психологічної реабілітації та характер їх взаємодії. Принциповою особливістю авторської концепції є відмова від традиційного уявлення про ветерана як пасивного отримувача допомоги. У моделі він виступає центральним суб'єктом психологічної реабілітації, який бере активну участь у визначенні власних потреб, постановці цілей, виборі шляхів їх досягнення, оцінюванні результатів і корекції власної поведінки. Такий підхід відповідає сучасним принципам людиноцентризму, суб'єктності та партнерства.

Система психологічної реабілітації включає значно ширше коло суб'єктів: членів сім'ї, побратимів, психологів, психотерапевтів, лікарів, соціальних працівників, капеланів, представників ветеранських організацій, роботодавців, освітніх закладів, територіальних громад і державних інституцій. Кожен із них має власні функції, ресурси та відповідальність, однак їх діяльність набуває максимальної ефективності лише за умови міжцільового партнерського узгодження. Отже, у центрі моделі перебуває не окремий спеціаліст і навіть не окрема людина, а система суб'єктної взаємодії, що функціонує на засадах довіри, відкритості, взаємної відповідальності та спільного прийняття рішень.

Ціннісно-смисловий компонент. Особливе місце у структурі моделі посідає ціннісно-смисловий компонент, оскільки саме він визначає внутрішню спрямованість особистості після переживання кризового або бойового досвіду.

Військова служба істотно трансформує систему особистісних цінностей. Для багатьох ветеранів змінюється ставлення до життя, безпеки, професії, родини, громадянської відповідальності, власного майбутнього. Саме тому психологічна реабілітація повинна бути спрямована не лише на подолання психологічних труднощів, а й на інтеграцію нового життєвого досвіду у систему особистісних смислів.

У межах авторської моделі цей компонент забезпечує узгодження індивідуальних цінностей із новими життєвими обставинами та суспільними очікуваннями. Реалізація зазначеного компоненту передбачає розвиток рефлексії, формування позитивної життєвої перспективи, переосмислення власного досвіду, відновлення мотивації до професійної діяльності та активної соціальної участі. Саме ціннісно-смислова інтеграція створює психологічне підґрунтя для переходу від стратегії виживання до стратегії особистісного розвитку.

Ресурсний компонент. Наступним структурним елементом є ресурсний компонент, який відображає потенціал особистості та соціального середовища, необхідний для успішної адаптації. У запропонованій автором моделі ресурси розглядаються як багатовимірна система можливостей, що забезпечують ефективне функціонування особистості в умовах тривалого стресу. До внутрішніх ресурсів належать психологічна стійкість, критичне мислення, емоційна саморегуляція, життєстійкість, самоефективність, оптимізм, професійна компетентність, відповідальність, мотивація до розвитку та сформованість особистісної рефлексії, стресостійкість.

Слід зазначити, що стресостійкість є соціально значущою інтегральною характеристикоюособистості, що, в першу чергу, включає здатність до повноцінної самореалізації, особистісного зростання таадекватного вирішення внутрішньоособистісних конфліктів. Стресостійкість передбачає збереження відносної стабільності емоційної сфери, сформованість навичок емоційно-вольової регуляції, а також, уміння підтримувати мотиваційну напруженість, необхідну для досягнення професійних і життєвих цілей[14].

Зовнішні ресурси представлені підтримкою сім'ї, побратимів, професійної спільноти, психологічної служби, медичних установ, громадських організацій, територіальної громади та державної системи соціального захисту.

Особливого значення набувають когнітивні та рефлексивні ресурси особистості, зокрема критичне мислення. Воно забезпечує аналіз змінених життєвих умов, переоцінку власних можливостей, співвіднесення індивідуальних цілей із цілями інших суб'єктів взаємодії, оцінювання альтернатив та усвідомлене прийняття рішень. Тому критичне мислення доцільно розглядати як один із психологічних механізмів,

[14] Дмитрук З.А. Стратегії розвитку стресостійкості та саморегуляції працівників Національної поліції України / Система психологічного супроводу професійної діяльності працівників поліції: сучасні моделі та стратегії: практичний посібник / О.Г. Бабчук, І.В. Бужина, О.М. Пасько та ін. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. – 216 с.

що забезпечує перехід від реактивного пристосування до усвідомленої, суб'єктної та партнерської адаптації[15].

Важливою особливістю моделі є положення про взаємне посилення внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Саме партнерська взаємодія створює умови для їх інтеграції та ефективного використання.

Процесуально-діяльнісний компонент. Функціонування моделі забезпечує процесуально-діяльнісний компонент, який охоплює конкретні види діяльності всіх учасників реабілітаційного процесу. Він включає психологічну діагностику, консультування, психотерапевтичний супровід, психоосвіту, соціально-психологічний тренінг, професійне консультування, сімейне консультування, групову роботу, наставництво, супервізію, волонтерські та громадські ініціативи. Особливістю цього компонента є його гнучкість. Зміст діяльності визначається не жорстко встановленими програмами, а реальними потребами особистості та узгодженими цілями всіх суб'єктів партнерської взаємодії.

Таким чином, процес психологічної реабілітації набуває індивідуалізованого характеру й водночас залишається інтегрованим у загальну систему міжцільової партнерської взаємодії.

Отже, структурні компоненти авторської моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та розвитку утворюють цілісну систему, у якій кожен елемент виконує самостійну функцію, але водночас забезпечує реалізацію єдиної стратегічної мети – психологічної реабілітації, соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку військовослужбовців і ветеранів. Принциповою відмінністю моделі є її інтегративний характер: психологічна реабілітація розглядається як процес взаємодії не окремих методів чи спеціалістів, а системи взаємопов'язаних компонентів, об'єднаних механізмом міжцільового узгодження. Це створює концептуальні передумови для побудови ефективної партнерської моделі психологічного супроводу, орієнтованої не лише на подолання наслідків психотравматичного досвіду, а й на формування умов для довготривалого особистісного розвитку.

Отже, унікальність концепції міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та розвитку визначається сукупністю взаємопов'язаних положень: міжцільовим підходом як механізмом узгодження різнорівневих цілей; партнерськістю як способом організації взаємодії; суб'єктністю особистості як основою активної участі у власному відновленні; ресурсністю як орієнтацією на внутрішній і зовнішній потенціал; а також нерозривним зв'язком адаптації з подальшим особистісним і соціальним розвитком. Такий підхід дозволяє перейти від традиційної моделі «вплив середовища → пристосування особистості» до більш складної логіки «узгодження цілей → партнерська взаємодія → мобілізація ресурсів → адаптація → психологічна стійкість → особистісний і соціальний розвиток».

---

[15] Дмитрук З.А. Шихірев М.О. Критичне мислення як психологічний ресурс адаптації особистості в умовах воєнного стану/ Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти: збірник наукових праць з матеріалами VII Міжнародної наукової конференції, м. Харків, 31 липня, 2026 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. – Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2026. – 318 с.

ISBN 978-617-8687-72-4 DOI 10.62731/mcnd-31.07.2026

Важливо визначити суб'єкти партнерської взаємодії у психологічній моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку.

Психологічна реабілітація військовослужбовців і ветеранів у сучасних умовах є складним багаторівневим процесом, ефективність якого визначається не лише професійною компетентністю окремих фахівців, а й якістю взаємодії всіх учасників реабілітаційного процесу. Досвід сучасної психологічної практики свідчить, що навіть високий рівень професійної допомоги не забезпечує стійких позитивних результатів за відсутності узгодженості дій між різними суб'єктами, залученими до підтримки особистості. Саме тому у запропонованій психологічній моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку центральне місце посідає партнерська взаємодія як системоутворювальний механізм організації реабілітаційного процесу.

На відміну від традиційних моделей, у яких взаємодія між учасниками нерідко має ієрархічний характер, авторська концепція ґрунтується на принципі суб'єкт–суб'єктного партнерства. Кожен учасник процесу визнається активним носієм власних ресурсів, компетентностей, досвіду, відповідальності та цілей. Відповідно, психологічна реабілітація постає як процес спільного вироблення рішень, координації дій і взаємного доповнення ресурсів, спрямований на досягнення інтегрованого результату.

Центральним суб'єктом запропонованої моделі є особистість військовослужбовця або ветерана. На відміну від медикоцентричних або патерналістських підходів, де людина розглядається переважно як об'єкт реабілітаційного впливу, у запропонованій концепції вона є активним суб'єктом психологічної реабілітації та особистісного розвитку.

Суб'єктна позиція передбачає усвідомлення власних потреб, формулювання особистісно значущих цілей, прийняття відповідальності за процес відновлення, активну участь у виборі способів психологічної допомоги, оцінювання її ефективності та готовність до переосмислення власного життєвого досвіду. Саме ця активність забезпечує перехід від зовнішньо детермінованої допомоги до внутрішньо мотивованого розвитку. Особистість не функціонує ізольовано. Її адаптація та розвиток відбуваються у просторі численних соціальних взаємозв'язків, що обумовлює необхідність формування багаторівневої системи партнерської взаємодії.

Першим рівнем такої взаємодії є сімейна система. Родина виконує функції емоційної підтримки, психологічної безпеки, соціальної інтеграції та формування мотивації до відновлення. Саме в сімейному середовищі відбувається первинна перевірка ефективності психологічної адаптації ветерана після повернення до мирного життя.

Разом із тим адаптації потребує не лише військовослужбовець або ветеран, а й сама родина. Зміна ролей, трансформація сімейних взаємин, особливості комунікації після бойового досвіду часто стають джерелом додаткових труднощів. У зв'язку з цим сім'я повинна розглядатися не як пасивний учасник психологічної допомоги, а як повноцінний партнер реабілітаційного процесу.

У межах авторської моделі міжцільовий підхід сімейної взаємодії проявляється в узгодженні особистих цілей ветерана з очікуваннями членів його родини, виробленні

спільної стратегії подальшого життя, взаємній підтримці та розвитку культури відкритого діалогу.

Другий рівень партнерської взаємодії представлений міждисциплінарною командою фахівців. До її складу можуть входити психологи, психотерапевти, лікарі, фахівці з фізичної реабілітації, соціальні працівники, юристи, капелани, консультанти з працевлаштування, педагоги, кар'єрні радники та інші спеціалісти.

У запропонованій моделі діяльність кожного фахівця розглядається не ізольовано, а як складова єдиної системи партнерства. Важливого значення набувають постійний обмін інформацією, координація професійних дій, спільне планування реабілітаційних заходів, взаємна підтримка та оцінювання проміжних результатів.

Саме міжцільове узгодження професійних цілей дозволяє уникнути дублювання функцій, суперечливих рекомендацій та фрагментарності психологічної допомоги.

Особливе місце у психологічній моделі займає ветеранська спільнота. Побратими є носіями унікального спільного досвіду, що значною мірою визначає їхню здатність до взаєморозуміння, емоційної підтримки та формування атмосфери довіри. У межах партнерської моделі взаємодія з ветеранською спільнотою сприяє нормалізації переживань, розвитку взаємної підтримки, формуванню позитивної соціальної ідентичності, зміцненню почуття належності та відновленню соціальної активності.

Авторська концепція виходить за межі традиційного розуміння груп взаємодопомоги. Побратими виступають не лише джерелом підтримки, а й активними учасниками міжцільового партнерства, здатними спільно формувати нові соціальні проєкти, реалізовувати громадські ініціативи, здійснювати наставництво для військовослужбовців, які лише проходять етап повернення до цивільного життя.

Наступний рівень моделі становить територіальна громада. Саме вона створює соціальні умови для реального включення ветерана в суспільне життя.

Громада забезпечує можливості працевлаштування, освіти, участі в громадських проєктах, спортивних і культурних заходах, волонтерській діяльності, місцевому самоврядуванні. Таким чином вона виконує не лише підтримувальну, а й розвивальну функцію.

У межах авторської моделі громада розглядається як партнер, який одночасно адаптується до інтеграції ветеранів і створює умови для їхньої активної участі в житті суспільства. Такий двосторонній характер взаємодії є однією з принципових особливостей концепції.

Найвищий рівень партнерської взаємодії представлений державними інституціями, органами місцевого самоврядування, закладами охорони здоров'я, освітніми установами, центрами зайнятості, громадськими та благодійними організаціями. Їх основною функцією є створення нормативно-правових, організаційних, фінансових та ресурсних умов для ефективної психологічної реабілітації.

В авторській моделі підкреслюється, що ефективність діяльності цих інституцій визначається не лише обсягом наданих послуг, а передусім їх здатністю до партнерської взаємодії між собою та з безпосередніми учасниками реабілітаційного процесу.

На основі проведеного теоретичного аналізу пропонується автором багаторівнева система партнерської взаємодії, яка включає п'ять взаємопов'язаних рівнів:

Перший рівень – особистісний. Передбачає внутрішню взаємодію особистості із власною системою цінностей, життєвих цілей, потреб, емоцій і досвіду. Саме на цьому рівні формується готовність до змін, прийняття допомоги та особистісного розвитку.

Другий рівень – сімейний. Забезпечує емоційну підтримку, відновлення міжособистісної довіри, узгодження сімейних цілей і ролей, формування безпечного психологічного середовища.

Третій рівень – професійний. Охоплює взаємодію між усіма фахівцями, залученими до психологічної реабілітації, та передбачає координацію професійних дій, міждисциплінарну співпрацю й інтеграцію ресурсів.

Четвертий рівень – громадський. Передбачає взаємодію ветерана з громадою, ветеранськими об'єднаннями, волонтерськими рухами, роботодавцями, освітніми та культурними установами, сприяючи соціальній інтеграції та розширенню можливостей для самореалізації.

П'ятий рівень – суспільно-державний. Забезпечує нормативно-правову, інституційну, організаційну та ресурсну підтримку психологічної реабілітації, а також формує державну політику у сфері підтримки військовослужбовців і ветеранів.

Принципово важливо, що ці рівні не функціонують автономно. Вони поєднані механізмом міжцільового партнерського узгодження, який забезпечує єдність стратегічної мети, координацію дій, взаємний обмін ресурсами, інформацією та відповідальністю.

Таким чином, у запропонованій психологічній моделі суб'єкти партнерської взаємодії утворюють цілісну багаторівневу систему, у якій кожен учасник є активним носієм ресурсів, компетентностей і відповідальності. Наукова новизна авторського підходу полягає у переході від традиційного розуміння психологічної реабілітації як сукупності професійних впливів до концепції міжцільового партнерства, що забезпечує узгодження цілей, координацію діяльності та спільну відповідальність усіх суб'єктів за досягнення результатів. Така взаємодія створює умови не лише для успішної соціально-психологічної адаптації військовослужбовців і ветеранів, а й для їхнього довготривалого особистісного розвитку, зміцнення психологічної стійкості та активної участі у суспільному житті.

3. Практичні аспекти реалізації міжцільової партнерської моделі у процесі психологічної реабілітації військовослужбовців і ветеранів

Організація міждисциплінарної взаємодії є одним з ключових механізмів реалізації моделі міжцільової партнерської адаптації та розвитку. Практична реалізація психологічної моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку передбачає не лише використання сучасних психореабілітаційних технологій, а насамперед створення ефективної системи міждисциплінарної взаємодії, яка забезпечує узгодження цілей, координацію діяльності та інтеграцію ресурсів усіх учасників реабілітаційного процесу. Саме міждисциплінарне партнерство виступає основною організаційною умовою функціонування запропонованої моделі, оскільки психологічна реабілітація військовослужбовців і ветеранів є складним багатовимірним процесом, що охоплює психологічний, медичний, соціальний, освітній, професійний та громадський напрями підтримки.

На відміну від традиційної практики, де діяльність різних спеціалістів часто здійснюється автономно, міжцільова партнерська модель передбачає формування єдиного реабілітаційного простору, у якому кожен учасник виконує визначені функції, але водночас працює в межах спільної стратегії розвитку особистості. Центральним об'єктом координації стає не окремий напрям допомоги, а життєва ситуація військовослужбовця або ветерана в її цілісності.

Основним принципом організації міждисциплінарної взаємодії є узгодження цілей. Кожний суб'єкт реабілітаційного процесу має власні професійні завдання, однак їх реалізація повинна бути інтегрована у спільну систему стратегічних і тактичних цілей. Такий підхід мінімізує ризики дублювання функцій, суперечливих рекомендацій або фрагментарного супроводу, забезпечуючи послідовність і наступність реабілітаційних заходів.

У практичному вимірі міждисциплінарна взаємодія передбачає створення координаційної команди, до складу якої можуть входити психолог, психотерапевт, лікар, фахівець із фізичної реабілітації, соціальний працівник, юрист, кар'єрний консультант, представник служби зайнятості, капелан, наставник із числа ветеранів, представники громадських організацій, а за потреби – члени родини військовослужбовця або ветерана. Така команда функціонує не як сукупність окремих спеціалістів, а як єдина система професійного партнерства.

Важливою особливістю авторської моделі є зміна ролі психолога, який не лише здійснює психодіагностику чи психологічне консультування, а виступає координатором партнерської взаємодії, забезпечуючи інтеграцію інформації, організацію міжпрофесійної комунікації, підтримку спільного бачення реабілітаційних цілей і моніторинг динаміки розвитку особистості. У цьому контексті психолог виконує функцію фасилітатора міждисциплінарної команди, сприяючи продуктивній взаємодії між усіма учасниками процесу.

Організація міждисциплінарної взаємодії повинна ґрунтуватися на принципах суб'єктності, добровільності, відкритої комунікації, професійної відповідальності, конфіденційності та взаємної поваги. Особливого значення набуває принцип партисипативності, який передбачає активне залучення самого військовослужбовця або ветерана до прийняття рішень щодо власної реабілітації. У такому випадку особистість перестає бути пасивним об'єктом допомоги та набуває статусу рівноправного партнера. Ефективність взаємодії значною мірою визначається якістю комунікації між членами команди. Тому практична реалізація моделі передбачає регулярні міждисциплінарні та супервізійні зустрічі, спільне планування індивідуальних маршрутів реабілітації, використання єдиної системи оцінювання результатів, а також постійний зворотний зв'язок між усіма суб'єктами партнерства.

Запропонована модель не обмежується застосуванням окремої психотерапевтичної школи чи конкретного методу психологічної допомоги. Навпаки, вона передбачає інтеграцію різноманітних психологічних технологій відповідно до індивідуальних потреб особистості та етапу реабілітації.

Доцільним є використання психологічної діагностики, кризового консультування, когнітивно-поведінкових технологій, методів розвитку критичного мислення, психоосвітніх програм, тренінгів емоційної компетентності, програм розвитку резильєнтності, методів наративної практики, груп взаємопідтримки, сімейного

консультування, арттерапевтичних і тілесно орієнтованих практик, програм професійного консультування та розвитку життєвих компетентностей.

Особливе місце займають технології розвитку партнерської взаємодії: фасилітовані діалоги, сімейні конференції, медіація, міждисциплінарні кейс-конференції, групове планування індивідуальної траєкторії відновлення, взаємне наставництво, психологічний коучинг і програми розвитку навичок конструктивної комунікації. Саме вони забезпечують практичне втілення принципу міжцільового партнерства, створюючи умови для узгодження різних позицій і спільного вироблення рішень.

Практична реалізація моделі потребує системного оцінювання її результативності. Водночас авторська концепція виходить із того, що ефективність психологічної реабілітації не може визначатися виключно зменшенням симптоматики або завершенням окремого етапу лікування.

Оцінювання доцільно здійснювати як багатовимірний процес, що охоплює декілька взаємопов'язаних рівнів.

Перший рівень – психологічний, який відображає зміни у психологічній стійкості, емоційній саморегуляції, рівні тривожності, депресивності, розвитку критичного мислення, самооцінки, мотивації до розвитку та життєстійкості.

Другий рівень – соціально-психологічний, що характеризується якістю міжособистісних взаємин, рівнем соціальної інтеграції, відновленням сімейних зв'язків, розвитком соціальної активності, участю в житті громади, розширенням мережі соціальної підтримки.

Третій рівень – професійний, який передбачає оцінювання готовності до працевлаштування, професійної адаптації, розвитку нових компетентностей, успішності професійної самореалізації.

Четвертий рівень – ціннісно-розвивальний, який є однією з ключових особливостей авторської моделі, – охоплює формування нової життєвої перспективи, інтеграцію бойового досвіду, розвиток особистісної суб'єктності, узгодження індивідуальних і соціальних цілей, здатність до довгострокового життєвого планування та готовність до подальшого саморозвитку.

Доцільним є застосування принципу динамічного моніторингу, коли оцінювання здійснюється не лише на початку й після завершення програми, а протягом усього процесу психологічної реабілітації. Це дає змогу своєчасно коригувати індивідуальний маршрут допомоги, змінювати інтенсивність втручань і адаптувати їх до актуальних потреб особистості.

Перспективи впровадження міжцільової партнерської моделі. Практична цінність запропонованої моделі визначається можливістю її застосування в різних організаційних умовах: у військових госпіталях, центрах психологічної реабілітації, ветеранських просторах, закладах охорони здоров'я, територіальних громадах, закладах вищої освіти, системі соціального захисту та діяльності громадських організацій. Завдяки своїй модульній структурі модель може бути адаптована до різних категорій отримувачів допомоги та рівнів надання психологічних послуг.

Особливо перспективним напрямом є створення регіональних міждисциплінарних партнерських мереж, які об'єднуватимуть державні установи, медичні заклади, освітні інституції, органи місцевого самоврядування, громадські й ветеранські організації та роботодавців. Такі мережі забезпечуватимуть не лише безперервність психологічної

реабілітації, а й координацію ресурсів, обмін інформацією, впровадження єдиних стандартів супроводу та розвиток партнерської культури взаємодії.

Важливим напрямом є також підготовка фахівців нового покоління, здатних працювати не лише в межах власної професійної компетентності, а й у форматі міждисциплінарного партнерства. Це передбачає включення до програм підготовки психологів, соціальних працівників, лікарів, педагогів і менеджерів охорони здоров'я освітніх модулів із командної взаємодії, фасилітації, конфлікт-менеджменту, міжвідомчої комунікації, проєктного управління та оцінювання комплексних реабілітаційних програм.

Перспективним є впровадження цифрової координаційної платформи міжцільової партнерської взаємодії, яка забезпечуватиме безпечний обмін інформацією між суб'єктами реабілітаційного процесу (з дотриманням вимог конфіденційності), спільне планування індивідуальних програм супроводу, моніторинг динаміки адаптації, накопичення аналітичних даних та підтримку управлінських рішень. Така платформа може стати технологічним інструментом реалізації моделі на регіональному та національному рівнях.

У перспективі запропонована модель може бути покладена в основу розроблення державних стандартів міждисциплінарного психологічного супроводу військовослужбовців і ветеранів, програм підготовки фахівців, алгоритмів взаємодії між інституціями та систем оцінювання ефективності реабілітації. Її застосування сприятиме переходу від розрізнених реабілітаційних практик до цілісної системи, у якій узгодження цілей, партнерська взаємодія та розвиток особистості стають основними принципами організації психологічної допомоги.

Практична реалізація психологічної моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку передбачає перехід від функціонально роз'єднаної системи допомоги до інтегрованої моделі міждисциплінарного партнерства. *Наукова новизна авторського підходу полягає в тому, що центральним об'єктом координації виступає не окрема послуга чи фахівець, а процес узгодження цілей, ресурсів і відповідальності всіх суб'єктів психологічної реабілітації.* Це забезпечує безперервність супроводу, підвищує ефективність використання професійних ресурсів, зміцнює суб'єктну позицію військовослужбовця або ветерана та створює умови для переходу від психологічного відновлення до довготривалого особистісного розвитку. Саме тому модель міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та розвитку може розглядатися не лише як теоретична концепція, а й як перспективна організаційно-психологічна технологія модернізації системи психологічної реабілітації в Україні.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне дослідження дало змогу обґрунтувати авторську концепцію міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку, зокрема і військовослужбовців та ветеранів, яка дає можливість розглянути психологічну реабілітацію як багаторівневий, безперервний та інтегративний процес, спрямований не лише на подолання негативних наслідків бойового досвіду, а й на відновлення особистісного потенціалу, формування нових життєвих перспектив та активне включення людини у професійне й суспільне життя.

На відміну від традиційних підходів, що зосереджуються переважно на психологічній корекції окремих травматичних проявів або соціальній адаптації після завершення військової служби, запропонована модель ґрунтується на принципах партнерської взаємодії, узгодження індивідуальних, професійних та суспільних цілей, суб'єктності особистості, міждисциплінарності та розвитку внутрішніх психологічних ресурсів. У межах цієї концепції адаптація трактується не як пасивне пристосування до нових життєвих умов, а як активний процес особистісного розвитку, у якому військовослужбовець або ветеран виступає повноправним суб'єктом прийняття рішень, планування власної життєвої траєкторії та реалізації особистісного потенціалу.

Теоретичний аналіз сучасних психологічних досліджень дозволив визначити, що ефективність психологічної реабілітації залежить від взаємодії комплексу когнітивних, емоційних, мотиваційних, комунікативних та ціннісно-смислових чинників. Особливого значення у структурі моделі набувають критичне мислення, психологічна стійкість (резильєнтність), особистісна суб'єктність, соціальна підтримка, розвиток партнерських відносин та здатність до конструктивного переосмислення власного життєвого досвіду.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає у розробленні психологічної моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку, що інтегрує психологічні, соціальні, професійні та організаційні компоненти реабілітаційного процесу в єдину систему. У моделі обґрунтовано структурні компоненти, визначено суб'єктів партнерської взаємодії, окреслено психологічні ресурси та чинники ефективності, а також запропоновано практичні механізми організації міждисциплінарної взаємодії.

Одним із ключових положень авторської концепції є розуміння міждисциплінарного партнерства як основного механізму реалізації психологічної реабілітації. Доведено, що ефективність адаптаційних процесів суттєво підвищується за умови узгодження діяльності психологів, лікарів, соціальних працівників, педагогів, фахівців із фізичної реабілітації, представників громадських організацій, органів державної влади, членів родини та самого ветерана як центрального суб'єкта партнерської взаємодії. Саме інтеграція професійних ресурсів забезпечує комплексність психологічної підтримки та створює умови для довготривалого особистісного розвитку.

Практична значущість моделі полягає у можливості її впровадження в діяльність центрів психологічної реабілітації, закладів охорони здоров'я, ветеранських просторів, територіальних громад, закладів освіти, структур сектору безпеки й оборони, а також громадських організацій, що здійснюють супровід військовослужбовців і ветеранів. Запропонований підхід може бути використаний як методологічна основа для створення комплексних програм психологічної реабілітації, організації міжвідомчої взаємодії, підготовки фахівців мультидисциплінарних команд, розроблення навчально-методичних матеріалів та вдосконалення державної політики у сфері підтримки людей з бойовим досвідом.

Важливою перевагою моделі є її універсальність і відкритість до адаптації відповідно до специфіки різних категорій отримувачів психологічної допомоги. Концептуальні положення можуть бути використані не лише у роботі з військовослужбовцями та ветеранами, а й у системі психологічного супроводу членів

їхніх сімей, внутрішньо переміщених осіб, працівників сектору безпеки, рятувальників та інших категорій населення, які пережили тривалий вплив кризових і травматичних подій.

Перспективи подальших наукових досліджень доцільно пов'язати з емпіричною перевіркою ефективності запропонованої моделі, розробленням психодіагностичного інструментарію для оцінювання рівня міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку, створенням стандартизованих програм міждисциплінарного супроводу військовослужбовців і ветеранів, а також дослідженням психологічних механізмів формування партнерської взаємодії у процесі відновлення після бойового досвіду.

Отже, запропонована психологічна модель міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку розширює сучасні наукові уявлення про психологічну реабілітацію взагалі та, зокрема військовослужбовців і ветеранів, поєднуючи психологічний, соціальний, організаційний та ціннісно-смисловий виміри адаптації. Її реалізація сприятиме формуванню ефективної системи психологічної підтримки, розвитку партнерської культури взаємодії, зміцненню психологічної стійкості особистості та успішній інтеграції людей з бойовим досвідом у мирне життя.

АНОТАЦІЯ

У розділі представлено авторську концепцію психологічної моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку, в тому числі, зорієнтовану на військовослужбовців і ветеранів у процесі психологічної реабілітації. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади моделі, що базуються на суб'єкт-суб'єктному підході, принципах партнерської взаємодії, міждисциплінарності, особистісної активності та узгодження індивідуальних, професійних і суспільних цілей. Розкрито структурні компоненти моделі, визначено суб'єктів партнерської взаємодії, охарактеризовано психологічні ресурси ефективності соціально-психологічної адаптації й особистісного розвитку.

Особливу увагу приділено організації міждисциплінарної взаємодії як ключовому механізму реалізації моделі, що забезпечує координацію діяльності психологів, лікарів, соціальних працівників, педагогів, представників державних інституцій, громадських організацій, членів родини та самого військовослужбовця або ветерана як активного суб'єкта реабілітаційного процесу. Обґрунтовано практичні підходи до використання психологічних технологій, оцінювання ефективності адаптації та особистісного розвитку, а також визначено перспективи впровадження моделі в систему психологічної реабілітації військовослужбовців і ветеранів України.

Наукова новизна розділу полягає у розробленні авторської психологічної моделі міжцільової партнерської соціально-психологічної адаптації та особистісного розвитку, яка інтегрує психологічні, соціальні, професійні та організаційні складові реабілітаційного процесу в єдину систему. Запропонована модель розглядає психологічну реабілітацію як безперервний процес розвитку особистості, що реалізується через партнерську взаємодію, узгодження цілей, мобілізацію внутрішніх і зовнішніх ресурсів та створення умов для успішної інтеграції військовослужбовців і ветеранів у мирне життя.

Ключові слова: військовослужбовці, ветерани, психологічна реабілітація, міжцільова партнерська соціально-психологічна адаптація і розвиток, міжцільова партнерська взаємодія, міждисциплінарна взаємодія, психологічні ресурси.

Література

1. Лупак В.С. Соціально-психологічна адаптація як системне явище: теоретичні підходи та концептуалізація поняття/Габітус. Випуск 73, 2025. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.73.31

2. Профілактика порушень адаптації молоді до повсякденних стресів і кризових життєвих ситуацій: навч. посіб. / Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології; за наук. ред. Т. М. Титаренко. Київ : Міленіум, 2011. 272 с.

3. Дмитрук З.А. Теорія і практика управління процесом позиціонування закладу освіти на основі ціннісних орієнтацій. Захист прав дитини в умовах збройної агресії: Колективна монографія. Львів –Торунь : Liha-Pres, 2025. DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-12

4. К.Возніцина, Л.Литвиненко. Невидимі наслідки війни. Як розпізнати? Як спілкуватись? Як допомогти подолати? Довідник для широкого кола фахівців / Київ, 2020.

5. Piaget J. (1995). Sociological Studies. London: Routledge.

6. Piaget J. (2001). Studies in Reflecting Abstraction. Hove, UK: Psychology Press.

7. Rogers Carl. Client-Centered Therapy. – Cambridge Massachusetts: The Risverside Press, 1951. – S.430.

8. Maslow A. H. The Psychology of Science: A Reconnaissance / A. H. Maslow. – N. Y. : Harper and Row, 1966.–168p.

9. С.Д. Максименко, Л.М. Карамушка, Т.В. Зайчикова, «Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: ґендерні аспекти»: навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Міленіум, 2006. 368с.

10. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer Publishing Company.

11. Tedeschi, R. G., & Calhoun, L. G. (1995). Trauma and transformation: Growth in the aftermath ofsuffering.Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

12. Дмитрук З.А. «Ціннісно-смислові орієнтації в управлінських та освітніх процесах закладу освіти як невід'ємна складова захисту прав дитини на якісну освіту» / Захист прав дитини в умовах воєнного стану : монографія / В. М. Афтанасів, О. З. Панкевич, О. О. Барабаш та ін. Львів; Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 265–297. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-560-3-12

13. Акименко Ю.Ф., Кириленко М.І., Лахтадир А.М., Одиниця В.В. Люди з досвідом війни. Гідність. Взаємодія. Посібник для тренерів / Всеукраїнська програма ментального здоров'я за ініціативою Олени Зеленської https://howareu.com/static-objects/howareu/media/PDF/training-manual.pdf

14. Дмитрук З.А. Стратегії розвитку стресостійкості та саморегуляції працівників Національної поліції України / Система психологічного супроводу професійної діяльності працівників поліції: сучасні моделі та стратегії: практичний посібник / О.Г. Бабчук, І.В. Бужина, О.М. Пасько та ін. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. – 216 с.

15. Дмитрук З.А. Шихірев М.О. Критичне мислення як психологічний ресурс адаптації особистості в умовах воєнного стану/ Цифрове наукове суспільство: соціально-економічні, правові та міжнародні аспекти: збірник наукових праць з матеріалами VII Міжнародної наукової конференції, м. Харків, 31 липня, 2026 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. – Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2026. – 318 с. ISBN 978-617-8687-72-4 DOI 10.62731/mcnd-31.07.2026

Information about the author:
Dmytruk Zoia Anatoliivna,
PhD in Educational and Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department
of Psychology and Pedagogy
Odessa State University of Internal Affairs
1, Uspenska, 65014, Odesa, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-12

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

Долинська М. С.

ВСТУП

Проходження військової служби пов'язане з небезпекою як щодо здоров'я, так і життя особи (військовослужбовця).

Ми погоджуємося, що військова служба в Україні як особливий вид публічної служби за своїм змістом є багатогранним соціально-правовим явищем, яке постійно розвивається[1].

Війна в Україні привела до загибелі як захисників та захисниць держави, цивільного населення, зокрема військових. Як правило, особистим способом захисту цивільних прав фізичних осіб на випадок смерті виступає воля самої особи, яка проявляється у формі складення та посвідчення заповіту.

Соціальному захисту військовослужбовців та членів їх сімей приділяється належна увага в більшості держав світу, в тому числі і в Україні.

Н. Болотіна розглядає соціальний захист у вузькому та широкому значеннях. На думку вченої, «у вузькому значенні, розуміння соціального захисту становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо убезпечення населення від негативних наслідків соціальних ризиків. У широкому значенні соціальний захист становить зміст соціальних функцій держави, є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі»[2].

Питання захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей у разі загибелі (смерті) військовослужбовців є надзвичайно важливим під час повномасштабної війни в Україні. Запроваджені українським законодавством зміни щодо порядку призначення та виплати одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) військовослужбовців, які набрали чинність лише у 2024 році залишаються недостатньо дослідженими.

Метою роботи є дослідження трансформації правового та законодавчого регулювання цивільного – правового та соціального захисту прав військовослужбовців та членів їх сімей на випадок загибелі (смерті) військово-службовців. Виокремлено питання правового регулювання виплати одноразової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців та складання заповітів військовослужбовцями, в історичній ретроспективі.

---

[1] Сахній А. В. Адміністративно– правове забезпечення проходження військової служби жінками в Україні: дис. …

доктора філософії 081 «Право». Науково– дослідний інститут публічного права. Київ, 2024. С. 254.

[2] Болотіна Н. Право соціального захисту населення України : навч. посіб. К. : Знання, 2005. С. 56.

1. Правове та законодавче регулювання виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі військовослужбовців в Україні

Мають рацію В. Курило та Л. Гуменний, що військовослужбовці є особливою категорією населення, відданість військовій службі яких має бути належно оцінена з боку держави і суспільства[3].

Відповідно до статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII[4], держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів. До складу грошового забезпечення входять: посадовий оклад, оклад за військовим званням; щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія); одноразові додаткові види грошового забезпечення.

Виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців є одним із способів соціального захисту їх родин та здійснюється численними законодавчими та нормативно-правовими актами.

З точки зору теми дослідження, вважаємо за доцільне прослідкувати еволюцію законодавчого регулювання виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців.

У первинній редакції статті 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-XII[5] встановлено, що військовослужбовці, а також військовозобов'язані, які призвані на збори, підлягають державному обов'язковому особистому страхуванні на випадок загибелі або смерті в розмірі 100– кратного прожиткового рівня населення України на час загибелі або смерті.

Законом України Законом № 2004-VIII від 6 квітня 2017 року запроваджено зміни статті 16^2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Відповідно до яких – збільшено розмір одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) військовослужбовців визначеним законодавством особам у наступних розмірах:

– 750-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі загибелі (смерті) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста у випадках, зазначених у підпункті 1 пункту 2 статті 16 вказаного Закону;

– 500-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі загибелі (смерті) військовослужбовця,

[3] Курило В. І., Гуменний А. П. Соціальний захист через призму військової служби. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Юридичні науки. 2025. № 5. С. 20-25.DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-10960.

[4] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

[5] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

військовозобов'язаного або резервіста у випадках, зазначених у підпунктах 2-3 пункту 2 статті 16 казаного Закону[6].

Істотні зміни щодо виплати одноразової грошової допомоги у випадку загибелі (смерті), запроваджено Законом України № 3515-IX від 09.12.2023 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги», що вступив у законну силу 29 березня 2024 року[7]. Законом внесено зміни до Кодексу цивільного захисту України[8], Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[9], Закону України «Про національну поліцію»[10], Закон України «Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України»[11].Зокрема, надано право військовим, поліцейським, особам рядового і начальницького складу служби цивільного захисту та працівникам критичної інфраструктури складати особисте розпорядження на випадок загибелі одноразової грошової допомоги у разі загибелі, визначаючи отримувача та частку виплати[12].

Законом № 3515-IX доповнено статтю 16 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» новою частиною четвертою, якою надано право складати особисте розпорядження щодо отримання одноразової грошової допомоги у разі їх загибелі (смерті), визначаючи отримувача та частку виплати наступним категоріям осіб: військовослужбовцям, військовозобов'язаним або резервістам, які призваний на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві. Військовослужбовець, військовозобов'язаний або резервіст, який призваний на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, має право скласти в письмовій довільній формі особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги особі (особам) за його

---

[6]Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення рівня соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 6 квітня 2017 року № 2004-VIII. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2004-19#Text

[7] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги: Закон України від 09.12.2023 року № 3515-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3520#Text.

[8] Кодекс цивільного захисту: Закон України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

[9] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

[10] Про національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

[11] Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України: Закон України від 20 березня 2023 року № 2980-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2980-20#Text

[12] Долинська М.С. Окремі питання захисту цивільних прав військовослужбовцями на випадок смерті під час воєнних дій в Україні. *Права людини та публічне врядування*: IX Міжнародний правничий форум, 29 травня 2026 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2026. С.42.

вибором, визначивши розмір частки таких осіб у відсотках. Тобто відбулося розширення повноважень нотаріусів (державних та приватних) в частині засвідчення підпису на особистому розпорядженні військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських, працівників об'єктів критичної інфраструктури, держслужбовців та посадових осіб місцевого самоврядування у випадку їх загибелі (смерті).

Текст особистого розпорядження викладається нотаріусом на спеціальному бланку нотаріальних документів, про що свідчить відповідне роз'яснення Міністерства юстиції України.

Військовослужбовець, військовозобов'язаний або резервіст, який призваний на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, має право у будь-який час скасувати особисте розпорядження або скласти нове, яке може бути засвідчене у нотаріальному порядку. Кожне нове особисте розпорядження скасовує дійсність попереднього. Законодавцем наголошено, що заборонено розголошувати зміст особистого розпорядження до встановлення факту загибелі (смерті) особи, яка його склала.

Більш детально процес складання особистого розпорядження на випадок загибелі (смерті) військовослужбовців врегульовано Постановою Кабінету Міністрів України № 550 від 14 травня 2024 року «Про затвердження Порядку та строків передачі військовослужбовцем оригіналу особистого розпорядження командиру військової частини, командиру/керівнику підрозділу органу (служби, військового формування) для зберігання в особовій справі»[13].

Комісія аналітично-методичного забезпечення нотаріальної діяльності Нотаріальної палати України підготувала відповідні інформаційні листи нотаріусами держави «Щодо засвідчення справжності підпису на особистих розпорядженнях на випадок загибелі (смерті), визначених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги» № 3515-IX від 09.12.2023 року», в тому числі № 9/2024 від 11 квітня 2024 року та № 11/2024 від 04 червня 2024 року. Зокрема, в останньому листі виокремлено положення Постанови Кабінету Міністрів України № 550 від 14 травня 2024 року, а також додатком надано Примірний зразок особистого розпорядження.

Варто зауважити, що засвідчення підпису на особистому розпорядженні здійснюється як інша нотаріальна дія, а не як засвідчення підпису на документі.

Після засвідчення справжності підпису на особистому розпорядженні у двох примірниках, один передається особі (військовослужбовцю), а інший примірник – зберігається в справах приватного нотаріуса чи державної нотаріальної контори. На бажання військовослужбовця нотаріус вправі засвідчити копії з складеного ним та посвідченого нотаріусом особистого розпорядження.

Варто виокремити зміни, запроваджені Законом України «Про внесення зміни до статті 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та

[13] Про затвердження Порядку та строків передачі військовослужбовцем оригіналу особистого розпорядження командиру військової частини, командиру/керівнику підрозділу органу (служби, військового формування) для зберігання в особовій справі: постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 550. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2024-%D0%BF#Text

членів їх сімей»[14] від 20 серпня 2024 року № 3900-IX Керуючись ними, дія Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» дія закону поширюється на:

1) військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, Служби зовнішньої розвідки України, розвідувального органу Міністерства оборони України, розвідувального органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (далі – військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів), які проходять військову службу на території України, і військовослужбовців зазначених вище військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів – громадян України, які виконують військовий обов'язок за межами України, у тому числі на території держави-агресора, під час їх безпосередньої участі у здійсненні та/або забезпеченні здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку із збройною агресією проти України, а також на членів їх сімей;

1) військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням військової служби, чи внаслідок захворювання після звільнення їх з військової служби, пов'язаного з проходженням військової служби, та членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти;

3) військовозобов'язаних та резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, і членів їх сімей;

4) членів добровольчих формувань територіальних громад під час їх участі у заходах підготовки добровольчих формувань територіальних громад, а також виконання ними завдань територіальної оборони України[15].

При цьому дія вказаного Закону № 2011-XII не поширюється на іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту, Національній гвардії України, крім положень, що стосуються грошового забезпечення, надання відпусток, медичної допомоги та медичних послуг таким військовослужбовцям.

Відзначаємо Закон України від 8 жовтня 2024 року № 3995-IX «Про внесення зміни до пункту 6 статті 9 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" щодо грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх»[16], який набрав чинність 1 лютого

[14] Про внесення зміни до статті 3 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей": Закон України 20 серпня 2024 року № 3900-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР*), 2024, № 48, ст.289

[15] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

[16] Про внесення зміни до пункту 6 статті 9 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" щодо грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у

2025 року. Законодавець наголошує на дотриманні одного із основних соціальних прав військовослужбовців, а саме: на збереженні за військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, а також інтернованими в нейтральних державах або зниклими безвісти – виплати грошового забезпечення.

Також військовослужбовець має право скласти у письмовій довільній формі особисте розпорядження на випадок захоплення його в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти про виплату належного йому грошового забезпечення особі (особам) за його вибором, визначивши розмір частки таких осіб у відсотках [17].

Порядок підтвердження справжності підпису військовослужбовця на особистому розпорядженні на випадок полону, оформлення та зберігання такого розпорядження та його скасування здійснюються у порядку, передбаченому пунктом 4 статті 16 Закону «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», тобто аналогічні до правил складання особистого розпорядження на випадок загибелі (смерті).

У разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону грошове забезпечення виплачується дружині (чоловіку), законним представникам малолітніх (неповнолітніх) дітей, дітям з числа осіб з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) або їх законним представникам та батькам військовослужбовців (крім тих із зазначених осіб, які одержують від військовослужбовця аліменти, а також батьків, позбавлених батьківських прав, за умови що ці права не були поновлені). Таким особам рівними частками виплачується частина грошового забезпечення, що в загальній сумі не перевищує 50 відсотків грошового забезпечення, визначеного після здійснення встановлених законом відрахувань. У разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону та осіб, зазначених в абзаці четвертому цього пункту, грошове забезпечення виплачується повнолітнім дітям, рідним братам (сестрам), законним представником яких є військовослужбовець. Таким особам рівними частками виплачується частина грошового забезпечення, що в загальній сумі не перевищує 20 відсотків грошового забезпечення, визначеного після здійснення встановлених законом відрахувань[18].

Також за військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, а також інтернованими в нейтральних державах або зниклими безвісти, зберігаються передбачені законом інші види забезпечення. При цьому законодавець наголосив на тому, що положення щодо виплати грошового забезпечення не поширюється на військовослужбовців, які добровільно здалися в полон, самовільно залишили військові частини (місця служби) або дезертирували зі Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів.

нейтральних державах або безвісно відсутніх Закон України від 8 жовтня 2024 року № 3995-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3995-20#n5

[17] Про внесення зміни до пункту 6 статті 9 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" щодо грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх Закон України від 8 жовтня 2024 року № 3995-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3995-20#n5

[18] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

У Законі № 3995-IX варто виокремити норми, які встановлюють, що у разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону та осіб, зазначених в абзацах четвертому – п'ятому пункту 6 статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», належні та не виплачені військовослужбовцям, захопленим у полон або заручниками, а також інтернованим у нейтральних державах або зниклим безвісти, суми грошового забезпечення після оголошення їх судом померлими **включаються до складу спадщини.** Подібні зміни також запроваджено Законом України «Про внесення змін до статті 10^{-1} Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[19]. А саме, у новій редакції викладено пункт 22 статті 10^{-1} Закону України № 2011-XII (1992). У разі загибелі (смерті) військовослужбовців грошова компенсація за всі не використані ними за час проходження військової служби дні щорічних основної та додаткової відпусток, а також додаткової відпустки військовослужбовцям, які мають дітей або повнолітню дитину – особу з інвалідністю з дитинства підгрупи А І групи, та додаткової відпустки, передбаченої статтею 16^{-2} Закону України "Про відпустки", виплачується особі (особам), визначеній (визначеним) в особистому розпорядженні на випадок полону, а в разі відсутності такого розпорядження – особам, зазначеним у пункті 6 статті 9 Закону 2011-XII, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, а у разі їх відсутності – **входить до складу спадщини**[20].

Тобто здійснюється на загальних засадах спадкування відповідно до вимог книги Шостої Цивільного кодексу України 2003 року, в тому числі в порядку спадкування за заповітом, якщо військовослужбовець зробив заповітне розпорядження за життя. Більш детально порядок складення та посвідчення заповіту військовослужбовцем буде розглянуто у наступному параграфі.

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо окремих питань виплати одноразової грошової допомоги»[21] від 16 липня 2025 року № 4546-IX встановив, що розмір одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовця в період дії воєнного стану визначається Кабінетом Міністрів України з урахуванням такого: розмір одноразової грошової допомоги, що виплачується у разі загибелі (смерті) військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби, у тому числі під час перебування у полоні (крім військовослужбовців, які добровільно здалися у полон), становить 15 мільйонів гривень.

Станом на травень 2026 року, згідно частини другої статті 16 «Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», одноразова грошова допомога у разі загибелі (смерті) призначається і виплачується у разі:

---

[19] Про внесення змін до статті 10^{-1} Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" Закон України від 4 червня 2025 року № 4470-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4470-20#n8

[20] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

[21] Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо окремих питань виплати одноразової грошової допомоги: Закон України від 16 липня 2025 року № 4546-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4546-20#n10.

1) загибелі (смерті) військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби, або смерті особи, звільненої з військової служби, протягом року після звільнення її з військової служби, якщо смерть настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби;

2) смерті військовослужбовця, що настала в період проходження ним військової служби або внаслідок захворювання чи нещасного випадку, що мали місце в період проходження ним військової служби, або смерті особи, звільненої з військової служби, протягом року після звільнення її з військової служби, якщо смерть настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, нещасного випадку, пов'язаних з проходженням військової служби;

3) загибелі (смерті) військовозобов'язаного або резервіста, якого призвано на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, що настала під час виконання обов'язків військової служби або служби у військовому резерві.

Значущі зміни щодо правового регулювання складення особистого розпорядження військовослужбовцями на випадок смерті (загибелі) запроваджено постановою Кабінету Міністрів України № 449 від 15 квітня 2025 року «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 884 і від 14 травня 2024 р. № 550 [10][22]. При цьому законодавець наголошує, що вказаний Порядок в редакції Постанови КМ № 449 від 15.04.2025 – застосовується з 1 лютого 2025 року.

Постановою 449 викладено у новій редакції викладено два порядки, а саме: Порядок виплати грошового забезпечення сім'ям військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх та Порядок та строки передачі військовослужбовцем оригіналу особистого розпорядження командиру військової частини, командиру/керівнику підрозділу органу (служби, військового формування) для зберігання в особовій справі, які деталізували прийняті законодавчі акти у цій сфері.

Вважаємо за доцільне більш детально зупинитися на аналізі правил складання та передачі на зберігання особистого розпорядження військовослужбовця на випадок загибелі (смерті). Порядок визначає механізм та строки передачі командиру військової частини, командиру/керівнику підрозділу органу (служби, військового формування) військовослужбовцем, військовозобов'язаним, який призваний на навчальні (перевірочні) та спеціальні збори, або резервістом, який призваний на навчальні (перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, оригіналу особистого розпорядження, складеного на випадок своєї загибелі (смерті), про виплату одноразової грошової допомоги особі (особам) за його вибором, та військовослужбовцем оригіналу особистого розпорядження, складеного на випадок

[22] Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 884 і від 14 травня 2024 р. № 550 : постанова Кабінету Міністрів України № 449 від 15 квітня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2025-%D0%BF#n88

захоплення в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти, про виплату грошового забезпечення особі (особам) за його[23].

Відповідно до пункту 2 Порядку, військовослужбовець має право скласти особисте розпорядження на випадок полону та особисте розпорядження на випадок загибелі, визначивши розмір частки виплати грошового забезпечення (одноразової грошової допомоги) особі (особам) у відсотках.

Військовозобов'язаний або резервіст має право скласти особисте розпорядження на випадок загибелі, визначивши розмір частки одноразової грошової допомоги особі (особам) у відсотках.

Аналізуючи чинне законодавство та вищевказані норми вбачається, що військовослужбовець вправі скласти два окремі особисті розпорядження:

1. особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги особі (особам) за його вибором;

2. особисте розпорядження складеного на випадок захоплення в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти, про виплату грошового забезпечення особі (особам) за його вибором.

Стосовно теми дослідження виокремлюємо пункт 3 вищевказаного Порядку, де встановлено основні правила складення особистих розпоряджень.

Особисті розпорядження складаються письмово в довільній формі із зазначенням військового звання, прізвища, імені та по батькові (за наявності), дати народження, адреси зареєстрованого/задекларованого місця проживання (перебування), реєстраційного номера облікової картки платника податків або даних про реєстраційний номер облікової картки платника податків з Державного реєстру, внесених до паспорта громадянина України (крім осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідному контролюючому органу і мають відмітку в паспорті) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста, а також місця і часу складення особистих розпоряджень.

В особистих розпорядженнях обов'язково зазначаються частка (частки) належного до виплати грошового забезпечення на випадок захоплення в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти та відповідно одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті), а також інформація про особу (осіб), якій (яким) здійснюватимуться такі виплати. Для оперативного розшуку особи (осіб), якій (яким) здійснюватимуться такі виплати, в особистому розпорядженні на випадок полону/особистому розпорядженні на випадок загибелі необхідно зазначити їх прізвища, імена та по батькові (за наявності), дати народження, адреси зареєстровано-го/задекларованого місця проживання (перебування), реєстраційні номери облікової картки платника податків або дані про реєстраційний номер облікової картки платника податків з Державного реєстру, внесені до паспорта громадянина України (крім осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідному контролюючому органу і мають відмітку в паспорті),

[23] Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 884 і від 14 травня 2024 р. № 550 : постанова Кабінету Міністрів України № 449 від 15 квітня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2025-%D0%BF#n88

номери телефонів, адреси електронної пошти. В особистих розпорядженнях також можуть зазначатися відомості щодо територіального центру комплектування та соціальної підтримки, яким призваний/прийнятий на військову службу військовослужбовець, або номер військової частини, в якій він проходить військову службу, номери телефонів, адреси електронної пошти.

Наголошуємо, що особисті розпорядження повинні бути особисто підписані військовослужбовцем, військовозобов'язаним або резервістом.

Пункт 4 Порядку регулює порядок засвідчення справжності підпису на особистому розпорядженні. Справжність підпису військовослужбовця Збройних Сил, військовозобов'язаного або резервіста на особистому розпорядженні на випадок загибелі засвідчує командир військової частини або нотаріус. Справжність підпису військовослужбовця Збройних Сил на особистому розпорядженні на випадок полону засвідчує командир військової частини або нотаріус. У разі складення особистих розпоряджень військовослужбовцем СБУ справжність його підпису засвідчується начальником (керівником) підрозділу Центрального управління, регіонального органу, закладу, установи СБУ, штабу Антитерористичного центру при СБУ або нотаріусом, а у разі складення військовослужбовцем іншого органу або військового формування, крім Збройних Сил, зазначеного у підпункті 1 пункту 1 статті 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», – командиром/керівником підрозділу органу (служби, військового формування) або нотаріусом.

Оригінали особистих розпоряджень відповідно до пункту 5 Порядку, передаються військовослужбовцем, військовозобов'язаним або резервістом командиру військової частини, командиру/керівнику підрозділу органу (служби, військового формування) в день засвідчення на них справжності підпису або у 30-денний строк з дня засвідчення підпису (у разі засвідчення справжності підпису на таких розпорядженнях нотаріусом), про що робиться відповідний запис на копіях особистих розпоряджень. Копії особистих розпоряджень зберігаються у осіб, які їх склали (військовослужбовців).

Після засвідчення справжності підпису оригінали особистих розпоряджень передаються командиром військової частини командиром/керівником підрозділу органу (служби, військового формування) до служби діловодства (канцелярії) військової частини, реєструються у журналі, який ведеться у паперовій чи електронній формі (за технічної можливості) та: долучаються і зберігається в особовій справі військовослужбовця СБУ, іншого органу або військового формування, зазначеного у підпункті 1 пункту 1 статті 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»; долучаються до особової справи послужних (скорочених послужних) карток; обліково-послужних карток, які ведуться відповідно до категорії обліку таких осіб за видами військової служби) військовослужбовця Збройних Сил та у разі його загибелі (смерті) або виключення із списків особового складу військової частини у зв'язку із звільненням з військової служби надсилаються на зберігання до територіального центру комплектування та соціальної підтримки (за місцем його взяття на військовий облік або проживання осіб, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»); надсилаються на зберігання до територіального центру комплектування та соціальної підтримки за

задекларованим/зареєстрованим місцем проживання (перебування) або за місцем призову (прийняття) на військову службу такої особи, якщо такий призов (прийняття) на військову службу здійснювався (здійснювалося) не за задекларованим/ зареєстрованим місцем проживання (перебування) військовозобов'язаного або резервіста. Командирам військових частин командирам/керівникам підрозділів органів (служби, військового формування), працівникам служб персоналу або діловодства (канцелярії) військових частин, а також іншим особам, яким під час виконання службових обов'язків став відомий зміст особистих розпоряджень, заборонено розголошувати зміст таких розпоряджень до встановлення факту захоплення в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти, а також загибелі (смерті) військовослужбовця, військовозобов'язаного або резервіста.

Ще раз відзначаємо, що військовослужбовець, військовозобов'язаний або резервіст мають право у будь-який час скасувати особисті розпорядження. Кожне нове особисте розпорядження скасовує дійсність попереднього, про що робиться запис в кожному новому особистому розпорядженні.

У разі скасування особистого розпорядження або складення нового особистого розпорядження військовослужбовець, військовозобов'язаний або резервіст подає командиру військової частини, командиру/керівнику підрозділу органу (служби, військового формування) за місцем проходження служби (проведення зазначених зборів) відповідний рапорт або нове особисте розпорядження, складене з урахуванням вимог пункту 3 вказаного Порядку.

У випадку, якщо особисте розпорядження на одноразову грошову допомогу не складено, тоді допомога розподіляється рівними частками між близькими родичами (батьки, діти, вдова/вдівець, утриманці).

За наявності розпорядження, право на частку на одноразову грошову допомогу у разі загибелі мають непрацездатні діти, вдова/вдівець та батьки загиблого. Тобто держава гарантує право обов'язковим спадкоємцям загиблої особи (перелік яких встановлено при умові спадкування за заповітом – стаття 1241 Цивільного кодексу України) право на отримання частини одноразової грошової допомоги. При цьому, особи, які мають право на отримання одноразової грошової допомоги, передбаченої Законом № 2011-XII, можуть реалізувати його протягом трьох років з дня виникнення у них такого права.

Ми погоджуємося з науковцями, що право на отримання гарантій, пільг та компенсацій, передбачених Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» пов'язане із статусом військовослужбовця. Суб'єктами такого права є не тільки військовослужбовці, але і члени їх сімей[24].

Зауважуємо, що римський інститут *peculium castrense* є дуже подібним до особистого розпорядження військового на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги вказаним ним особі (особам).

Особисте розпорядження щодо долі одноразової грошової допомоги у разі загибелі, як і заповіт є одностороннім правочином. На відміну від заповіту, особисте

[24] Омельчук В.А., Лісова А.Н. Нормативно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців: проблеми та перспективи. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки. 2024. № 11. С.24-29. DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11060.

розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) у разі загибелі укладається визначеним законодавством колом осіб та лише на конкретно визначене майно – одноразову грошову допомогу з визначенням розміром часток у відсотках.

Складене військовослужбовцем особисте розпорядження, не позбавляє його права скласти від свого імені заповіт на все інше належне йому майно.

2. Заповіт як особистий спосіб захисту прав військовослужбовців на випадок смерті /загибелі

Інститут спадкування своїм корінням сягає у глибоку давнину. Загально відомо, що у древніх державах існували публічні та приватні заповіти[25].

Відомий римський правник Гай у своїй науковій праці Інституції Гая (Institutionum juris civilis commentaries) (2,101), стверджує, що у найдавнішому праві існували дві форми заповітів: testamentum comitis calatis (складався або перед усім народом на зборах по куріях, які скликалися для цієї мети двічі на рік); testamentum in procinctu (перед виступом у військовий похід, тобто тоді, коли громадяни брали до рук зброю і готувалися до битви). Словом procinctus позначалося озброєне військо, готове до бою. Отже, один вид заповіту складався в мирний час, а другий – безпосередньо перед походом на війну.

Оскільки, імператор Август заборонив солдатам одружуватися, тому вони не мали можливості мати законних дітей. Серед солдатів також часто були чоловіки, які все ще перебували у владі своїх батьків, і тому не мали заповідальної дієздатності.[26] Вони мали її лише стосовно так званого *peculium castrense,* тобто табірної пекулії, яка являла собою майно, яке вони набували на військовій службі, тобто їхня зарплата, винагорода або частка здобичі.[27]

Варто нагадати про існування окремих видів військових заповітів. Право складати військовий заповіт спочатку належало лише легіонерам, тобто римлянам, у часи безпосередньої небезпеки для їхнього життя. Пізніше воно було поширене на членів флоту та вігілії, навіть на офіцерів під час військової кампанії та осіб, які супроводжували кампанію.[28]

За Гаєм (2, 102) пізніше набув поширення третій вид заповіту – за допомогою міді та ваг (per aes et libram). Якщо особа не склала заповіту ні на куріатних зборах, ні перед походом, а їй раптово починала загрожувати смерть, вона передавала своє сімейне майно (тобто все своє майно) другові або іншій довіреній особі та просила її розпорядитися ним відповідно до своєї останньої волі. Цей вид заповіту називався заповітом за допомогою міді та ваг, оскільки здійснювався у формі урочистого символічного продажу. За Гаєм, перші два види заповітів із часом вийшли з ужитку, тоді як – заповіт за допомогою міді та ваг – зберігся, проте його стали здійснювати інакше, ніж раніше.

З часом, поряд з розвитком інституту спадкування, відбувся розвиток інституту заповітів: від усних заповітів – до письмової форми заповіту, посвідченого

[25] Макарчук В.С. Римське приватне право. Начальний посібник. К.: Атіка.20007. С.234.

[26] Šešina, M. Pořízení pro případ smrti podle nového občanského zákoníku. Ad Notam. 2012, č. 3, s. 3.

[27] Petrov, J. a kol. Občanský zákoník: komentář. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 1567.

[28] Chalupa. I., Reiterman. D., Muzikář. M. Dědické Právo: základy soukromého práva IX. Praha: C.H. Beck, 2018, s. 59-67.

уповноваженими на це особами, скріпленого печатками, який підлягав відповідній реєстрації, та секретного заповіту[29].

Як правило, особистим способом захисту цивільних прав фізичних осіб на випадок смерті виступає воля самої особи, яка проявляється у формі складення та посвідчення заповіту. Кожна людина, незалежно від того, чиє вона громадянином України, іноземцем, чи особою без громадянства, вправі посвідчити від свого імені заповіт на території України. Складення заповіту на випадок смерті є одним із прав фізичної особи. Згідно частини другої статті 1247 Цивільного кодексу України 2003 року[30], заповіт має бути посвідчений нотаріусом або іншими посадовими, службовими особами, визначеними у статтях 1251-1252 вказаного Кодексу.

Аналізуючи норми закону України «Про нотаріат» 1993 року [31] органами і особами, які вчиняють заповіти, а також прирівняні до нотаріальних заповіти є: державні та приватні нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування сільських населених пунктів; консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, – на дипломатичні представництва України; особи, вказані у статті 40 Закону України «Про нотаріат», уповноважені на посвідчення заповітів прирівняних до нотаріальних. Тобто Нотаріальний законодавчий акт, на відміну від Цивільного кодексу України, надає право посвідчувати заповіти також посадовим особам консульських установ та дипломатичних представництв [32].

З метою захисту прав та законних інтересів всіх верст населення України під час війни прийнято низку нормативних актів. Постановою Кабінету Міністрів України № 209 від 06.03.2022 року[33], розширено перелік суб'єктів, уповноважених на посвідчення заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, в умовах воєнного стану. Має рацію О. Кухарєв[34], що вищевказаною постановою розширено переліку осіб, що наділені правом посвідчувати прирівняні до нотаріальних заповіти, в умовах воєнного стану.

Постанова Кабінету Міністрів № 480 від 19 квітня 2022 року[35], також розширено перелік суб'єктів, уповноважених на посвідчення заповітів, а саме: надано право

---

[29] Долинська М. С. Захист спадкових прав дітей в умовах воєнного стану в Україні в нотаріальному порядку /*Захист прав дитини в умовах воєнного стану :* Колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С.300-301.

[30] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

[31] Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12

[32] Долинська М.С. Окремі питання захисту цивільних прав військовослужбовцями на випадок смерті під час воєнних дій в Україні. Права людини та публічне врядування: IX Міжнародний правничий форум, 29 травня 2026 р. – Львів – Торунь: Liha-Pres, 2026. С.40.

33 Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 року № 209. *Урядовий кур'єр* від 06.03.2022. № 49.

[34] Кухарєв Олександр. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовтня 2022 року. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voyennogo-stanu.

[35] Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство

начальнику табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених посвідчувати заповіти військовополонених; та зобов'язано осіб, уповноважених на посвідчення таких заповітів, укладати їх згідно з вимогами Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених[36].

Нових осіб, які вправі скласти заповіти в умовах воєнного стану, згідно з постановами Кабінету Міністрів, прийнятими у 2022 році, варто поділити на три окремі групи. По-перше, це військовослужбовці Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань. По-друге, працівники правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, у тому числі працівники Національної поліції. По-третє, військовополонені[37].

Суб'єктами, які вправі посвідчувати прирівняні до нотаріальних заповіти від вищевказаних осіб в умовах воєнного стану є: командир (начальник) або уповноважена таким командиром (начальником) особа Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів військових формувань, а також правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави; начальник табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених.[38]

Доцільно, щоби командир (начальник) уповноважував посвідчувати прирівняні до нотаріальних заповіти особі, яка має певні навички щодо правильності складання та оформлення вказаних прирівняних до нотаріальних дій. Пропонуємо, закріпити надання провадження новим суб'єктам щодо посвідчення прирівняних до нотаріальних заповітів у законодавчому порядку шляхом внесення відповідних змін до статті 1252 Цивільного кодексу України та статті 40 Закону України «Про нотаріат»[39].

юстиції, в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 року № 480. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2022. № 96.

[36] Долинська М. Заповіт як підстава спадкування під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. № 78. Частина 1. С. 169. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.26

[37] Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 36.

[38] Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 37.

[39] Долинська М.С. Компартивістський аналіз органів, уповноважених на посвідчення прирівняних до нотаріальних заповітів за законодавством радянської україни та незалежної України. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 16 січ. 2026 р.) : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цив.-прав. політики, права інтелект. власності та інновацій, Каф. цив. права ; Ін-т правотворчості та наук.-прав. експертиз НАН України. Харків : Право, 2026. С. 58. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617202.

Закономірність та правильність укладення новими квазінотаріальними органами заповітів, сприятиме ефективному захисту інтересів спадкоємців, зокрема неповнолітніх та осіб з інвалідністю. Мають рацію науковці, що передбачені службові особи потребують допомоги у складанні прирівняних до нотаріальних заповітів[40].

З метою допомоги у складанні прирівняних до нотаріальних заповітів під час воєнного стану в державі автором дослідження розроблено два довідники: Порядок посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до нотаріально посвідчених, а також Порядок посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених.[41] При потребі з ними можна ознайомитися на сайті Львівського державного університету внутрішніх справ.

Із порівняльного аналізу органів, уповноважених на посвідчення заповітів за нормами Книги шостої Цивільного кодексу України 2003 року[42] та Книги сьомої Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного)[43] права приватного вбачається, що норми Книги сьомої Кодексу права приватного залишилися огульно такими ж, як і Книги шостої в попередньому Цивільному кодексі 2003 року, за винятком окремих редагувань.[44] Тобто укладати та посвідчувати заповіти мають право органи нотаріату та квазінотаріату.

Закономірність та правильність укладення новими квазінотаріальними органами заповітів, сприятиме ефективному захисту інтересів спадкоємців, зокрема неповнолітніх та осіб з інвалідністю. Дійсно, вказані службові особи потребують допомоги у складанні прирівняних до нотаріальних заповітів[45].

Однак, на відміну від заповіту, особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) укладається військовослужбовцями чи призовниками, тобто визначеним законодавством колом осіб, та лише на конкретно визначене майно – одноразову грошову допомогу з визначенням розміром часток у відсотках.

Заповіт – це особисте розпорядження фізичної особи на випадок своєї смерті, яке складається у письмовій формі, із зазначенням місця та часу його складання та посвідчується нотаріусом або спеціально уповноваженими на це посадовими особами. Право на заповіт здійснюється особисто фізичною особою з повною цивільною

---

[40] Маковій В.П., Якимець О.І., Книш З.І. Правове регулювання спадкових відносин під час воєнного стану. Вісник ХНУВС. 2022. № 4 (99). С.105.

[41] Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених: довідник . Львів: Растр-7. 2023. 184 с. Порядок посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Галицька видавнича спілка, 2024. 48 с.

[42] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15

[43] Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного): Законопроект № 14394 від 22.01.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528.

[44] Долинська М. С. Компаративістський аналіз органів, уповноважених на посвідчення заповітів за Цивільним кодексом України 2003 року та Кодексом права приватного. *Оновлений Цивільний кодекс України: перспективи та проблеми праворозуміння і правозастосування* : збірник матеріалів XV Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 3 квітня 2026 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. С.60-65.

[45] Маковій В.П., Якимець О.І., Книш З.І. Правове регулювання спадкових відносин під час воєнного стану. Вісник ХНУВС. 2022. № 4 (99). С. 105.

дієздатністю, а вчинення заповіту через представника не допускається. Тобто заповідач реалізує своє право розпорядження майном на випадок смерті[46].

Особливість заповіту полягає в тому, що він містить у собі волю особи, яку вона виклала за життя, але безпосереднє здійснення цієї волі можливе за неодмінної умови – смерті цієї особи. Ця обставина й обумовлює особливі вимоги до форми і змісту заповіту.

Залежно від суб'єкта посвідчення, заповіти можна класифікувати на дві основні групи: нотаріальні та квазінотаріальні (тобто не нотаріальні, які, однак, прирівняні до нотаріальної форми). За порядком посвідчення заповіти поділяються на три групи: звичайний; заповіт при свідках; секретний заповіт.

Звичайний заповіт посвідчується за правилами статті 1247 ЦК України. У заповіті заповідач може записати загалом все належне йому майно або визначену певну частку одному або декільком фізичним чи юридичним особам, територіальній громаді, державі.

Заповіт за участю свідків укладається за правил встановлених статтею 1253 Цивільного кодексу України. Законодавець встановлює два види посвідчення заповітів при свідках. У першому – це відбувається за бажанням заповідача, а у другому – обов'язкова присутність свідків при посвідченні заповіту регулюється статтями 1248, 1252 Цивільного кодексу України.

Дійсно, залучені до процесу посвідчення свідки мають засвідчити, що заповідач на момент складення та посвідчення заповіту: розумів значення своїх дій та міг керувати ними; висловив свою істинну волю та до нього не застосовувався психічний або фізичний вплив; особисто власноручно підписав заповіт або на його прохання заповіт підписала в його присутності інша особа[47].

Нотаріус посвідчує заповіти лише фізичних осіб з повною цивільною дієздатністю, зокрема подружжя, які складені відповідно до вимог статей 1233–1257 ЦК України та подані нотаріусу.

Посвідчити секретний заповіт вправі лише державні та приватні нотаріуси. Згідно зі ст. 1249 Цивільного кодексу України, нотаріус, посвідчуючи секретний заповіт, не ознайомлюється з його текстом (змістом). Нотаріус приймає вказаний заповіт у заклеєному конверті, на якому підписується заповідач. Нотаріус ставить на конверті відповідний посвідчувальний напис, скріплює печаткою та в присутності заповідача поміщає його в інший конверт та опечатує. Нотаріус повинен роз'яснювати заповідачу, що текст заповіту має бути викладений таким чином, щоб розпорядження заповідача не викликало неясностей чи суперечок після відкриття спадщини[48]. З метою допомоги посадовим особам органів місцевого самоврядування у вчиненні

---

[46] Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених: довідник . Львів: Растр-7. 2023. С.60-61.

[47] Кухарєв О. Є. Спадкове право України: навч.-практ. посіб. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. С. 109.

[48] Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ 2019. С. 532. Долинська М. С. Нотаріат: підручник. Львів. Ліга-Прес. 2018. С. 258. Долинська М. С. Довідник посадових осіб. К.: Юстініа. 2007. С.225; Dolynska Mariia.Theoretical-legal and applied aspects of the notarial procedure concerning the certification of wills. *Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph* / edited by authors. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2018. p. 62-84.

нотаріальних дій, автором дослідження було підготовлено «Довідник посадових осіб»[49].

Законодавець у статті 1243 Цивільного кодексу України передбачив право подружжя скласти спільний заповіт, яким призначаються спадкоємці об'єктів лише спільної сумісної власності. Складання заповіту подружжя передбачає наявність одночасно двох умов: перебування осіб, які бажають скласти спільний заповіт, між собою у шлюбі, з яким пов'язано набуття правового статусу подружжя; та наявність у кожного з подружжя відповідного обсягу дієздатності, необхідного для вчинення заповіту. Спадкоємцями заповіту подружжя будуть особи, які зазначені в їхньому заповіті, проте вступити у володіння майном вони зможуть лише після смерті обох з подружжя.

Має рацію Н. Василина, що після розірвання шлюбу колишнє подружжя не позбавляється можливості залишити за собою право на збереження їхнього заповіту щодо майна, яка є їхньою спільною сумісною власністю[50].

І нотаріус, і відповідна посадова чи службова особа перед посвідченням заповіту зобов'язані роз'яснити заповідачеві його права: заповідати майно одній або кільком особам незалежно від їх входження до кола спадкоємців за законом, іншим учасникам цивільних відносин; у разі складення заповіту на користь кількох осіб зазначити в ньому, в яких частинах заповідається майно кожному зі спадкоємців; залишити за заповітом усе своє майно або частку його, зокрема предмети домашньої обстановки та вжитку, а також заповісти майно, яке стане його власністю в майбутньому і на яке він матиме право в день його смерті; позбавити в заповіті права спадкоємства одного, кількох або всіх спадкоємців за законом; зробити заповідальний відказ, або легат; у будь-який час змінити чи скасувати зроблений ним заповіт, склавши новий, або заявою відмінити складений заповіт; призначити виконавця заповіту (за його згодою), який виступає гарантом здійснення волі заповідача[51].

Наголошуємо, що при посвідченні заповіту від заповідача не вимагається подання доказів, які підтверджують його право на майно, що заповідається [52]

У разі посвідчення заповіту з призначенням виконавця, нотаріус зобов'язаний вимагати присутності виконавця заповіту при його складанні. Виконавець зобов'язаний дати згоду на його призначення шляхом спеціального напису на тексті заповіту, під яким він повинен підписатися (або до заповіту долучається заява про його згоду на призначення).[53]

Посвідчуючи заповіти, нотаріуси, посадові, службові та консульські посадові особи повинні дотримуватися Конституції України, Цивільного, Сімейного, Земельного кодексів України, Закону України «Про нотаріат», Консульського статуту України, Порядку посвідчення заповітів і довіреностей, що прирівнюються до

[49] Долинська М. С. Довідник посадових осіб. К.: Юстініа. 2007. 360 с.;

[50] Василина Н. В. Право на заповіт та окремі питання його реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2014. Серія право. Випуск 28. Том 1. С. 111.

[51] Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ 2019. С. 530. Долинська М. С. Нотаріат: підручник. Львів. Ліга-Прес. 2018. С. 257.

[52] Долинська М.С. Проблеми нотаріального процесу. ЛьвДУВС. 2022. С. 581.

[53] Долинська Марія. Актуальні питання посвідчення заповітів в Україні. Життя і право. 2004. № 4. С. 13.

нотаріально посвідчених, а також інших нормативно-правових актів. Відомості про заповіти, його скасування підлягають обов'язковій державній реєстрації у Спадковому реєстрі, згідно із Положенням, затвердженим Наказом Мінюсту від 07.07.2011 р. № 1810/5.

Слід наголосити на тому, що при посвідченні заповітів, прирівнюваних до нотаріально посвідчених, законодавством визначені певні посадові та службові особи, які мають право це робити. Принцип свободи заповіту, хоч і надає заповідачу широкий обсяг правомочностей щодо розпорядження майном на випадок смерті, але одночасно обмежує його право позбавити права спадкування обов'язкових спадкоємців.[54]

Наголошуємо, що умови заповіту мають бути такими, що не суперечать закону або моральним засадам суспільства, але водночас вони мають захищати права окремих спадкоємців[55], зокрема тих, які мають право на обов'язкову частку у спадщині незалежно від змісту заповіту.

Варто зазначити, що право на обов'язкову частку в спадщині існувало ще в римському праві, яке визначалося четвертиною законної частки, тобто, тієї частки, яку спадкоємець одержав би у разі спадкування за законом[56].

Право на обов'язкову частку в спадщині в Україні мають лише особи, визначені в статті 1241 Цивільного кодексу України[57]. Законодавець виокремлює три категорії осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині: малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця (в тому числі усиновлених); непрацездатні вдова (вдівець); непрацездатні батьки, які успадковують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала би кожному з них у разі спадкування за законом.

Право на обов'язкову частку – це є перерозподіл спадщини державою з урахуванням інтересів найбільш незахищених верств громадян в разі не зазначення їх в заповіті або порушення їхніх прав за змістом заповіту[58]. Вказані норми щодо обов'язкових спадкоємців відображені також у проєкті Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) – стаття 1736[59].

Перелік обов'язкових спадкоємців не підлягає розширеному тлумаченню, тобто є вичерпним[60]. Право на обов'язкову частку у спадщині не залежить від згоди інших спадкоємців, волі спадкодавця та не пов'язане зі спільним проживанням спадкодавця й осіб, які мають право на обов'язкову частку. Право на обов'язкову частку у спадщині має особистий характер та не може переходити в порядку спадкової трансмісії. При цьому неповнолітня особа зберігає за собою право на обов'язкову частку при набутті

---

[54] Заїка Ю. О, Рябоконь Є. О. Спадкове право: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2009. С. 10.

[55] Долинська М.С. Спадкування в Україні. *Довідник нотаріуса*. К.: Істина. 2007. № 5. С. 19.

[56] Dolynska Mariia.Theoretical-legal and applied aspects of the notarial procedure concerning the certification of wills / Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph / edited by authors. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2018. p. 72.

[57] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

[58] Фурса С.Я., Фурса Є. І. Спадкове право. Теорія та практика: навчальний посібник. К: Атіка, 2002. С. 75.

[59] Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного). 14394 від 22.01.2026. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/3283743

[60] Долинська М. С. Захист спадкових прав дітей в умовах воєнного стану в Україні в нотаріальному порядку /*Захист прав дитини в умовах воєнного стану :* Колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С. 318.

повної цивільної дієздатності, тобто у разі реєстрації такою особою шлюбу до досягнення повноліття, праці за трудовим договором при досягненні шістнадцяти років, запису такої неповнолітньої особи матір'ю або батьком дитини.[61]

Дійсно, законодавчі зміни періоду воєнного стану (2022–2025 рр.) спрямовані на посилення резильєнтності соціальної системи. Ключовим нововведенням стало суттєве підвищення розмірів одноразової грошової допомоги (ОГД) у випадку загибелі військовослужбовця (до 15 млн грн) або втрати працездатності, що стало безпрецедентним проявом фінансової відповідальності держави перед родинами загиблих Героїв[62].

ВИСНОВКИ

Одним з різновидів соціального захисту є соціальний захист військовослужбовців, зокрема у випадку їх поранення, загибелі (смерті).

Право складати особисте розпорядження щодо отримання одноразової грошової допомоги у разі їх загибелі (смерті) військовослужбовця, визначаючи отримувача та частку виплати наступним категоріям осіб мають: військовослужбовці, військовозобов'язані або резервісти.

Військовослужбовець в Україні вправі скласти два окремі особисті розпорядження: особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги особі (особам) за його вибором та особисте розпорядження складеного на випадок захоплення в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти, про виплату грошового забезпечення особі (особам) за його вибором.

Провівши аналіз норм статей 1251–1252 ЦК України, статей 1, 37, 38, 40 Закону України «Про нотаріат», можна дійти висновку, що у статті 1247 ЦК не включено до кола осіб, які мають право посвідчувати заповіти, посадових осіб консульських установ України, а також органів, уповноважених на їх посвідчення в умовах воєнного стану в Україні.

Нотаріуси вправі оформлювати спадщину та видавати свідоцтва про право на спадщину на підставі заповітів, які посвідчено під час воєнного стану в Україні новими квазінотаріальними органами. Однак нотаріуси не видають свідоцтва про право на спадщину на виплату одноразової грошової допомоги в разі загибелі (смерті) військовослужбовців на підставі складеного військовослужбовцями особистого розпорядження на випадок загибелі (смерті).

АНОТАЦІЯ

Виплата одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців є одним із способів соціального захисту родин військовослужбовців.

Метою роботи виступає дослідження трансформації правового та законодавчого регулювання цивільного – правового та соціального захисту прав

[61] Долинська М.С. Особливості видачі нотаріусами свідоцтв про право на спадщину за заповітом. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2012. Вип. 56. С. 240.

[62] Шевченко С. О. , Філімонов В. М., Дунайний Д. В. Удосконалення соціального захисту військовослужбовців в Україні. Успіхи і досягнення у науці. 2026. № 1. С. 1350-1360. https://doi.org/10.52058/3041-1254-2026-1(23)-1350-1360

військовослужбовців та членів їх сімей на випадок загибелі (смерті) військовослужбовців. Виокремлено питання правового регулювання виплати одноразової допомоги у разі загибелі (смерті) військовослужбовців та складання заповітів військовослужбовцями, в історичній ретроспективі.

Право складати особисте розпорядження щодо отримання одноразової грошової допомоги в Україні у разі їх загибелі (смерті) військовослужбовця, визначаючи отримувача та частку виплати мають: військовослужбовці, військовозобов'язані або резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві.

Автор приходить до висновку що військовослужбовець вправі скласти два окремі особисті розпорядження: 1) особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги особі (особам) за його вибором; 2) особисте розпорядження на випадок захоплення в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти, про виплату грошового забезпечення особі (особам) за його вибором.

Справжність підпису військовослужбовця Збройних Сил України, військовозобов'язаного, резервіста, на особистому розпорядженні вправі засвідчити командир військової частини або нотаріус. Зроблене військовослужбовцем особисте розпорядження на випадок своєї загибелі (смерті) про виплату одноразової грошової допомоги, не позбавляє його права скласти та посвідчити від свого імені заповіт на все інше належне йому майно.

Ключові слова: військовослужбовці, особисте розпорядження, заповіт, нотаріус, прирівняний до нотаріального заповіт.

Література

1. Сахній А. В. Адміністративно-правове забезпечення проходження військової служби жінками в Україні: дис. … доктора філософії 081 «Право». Науково– дослідний інститут публічного права. Київ, 2024. 284 с

2. Болотіна Н. Право соціального захисту населення України : навч. посіб. К. : Знання, 2005. 615 с.

3. Курило В. І., Гуменний А. П. Соціальний захист через призму військової служби. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Юридичні науки. 2025. № 5. С. 20-25.DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-10960

4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо підвищення рівня соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 6 квітня 2017 року № 2004-VIII. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2004-19#Text

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо призначення і виплати одноразової грошової допомоги: Закон України від 09.12.2023 року № 3515-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3520#Text.

7. Кодекс цивільного захисту: Закон України від 2 жовтня 2012 року № 5403-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

8. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

9. Про національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

10. Про одноразову грошову допомогу за шкоду життю та здоров'ю, завдану працівникам об'єктів критичної інфраструктури, державним службовцям, посадовим особам місцевого самоврядування внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України: Закон України від 20 березня 2023 року № 2980-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2980-20#Text

11. Долинська М.С. Окремі питання захисту цивільних прав військовослужбовцями на випадок смерті під час воєнних дій в Україні. *Права людини та публічне врядування*: IX Міжнародний правничий форум, 29 травня 2026 р. Львів – Торунь: Liha-Pres, 2026. С.39-44.

12. Про затвердження Порядку та строків передачі військовослужбовцем оригіналу особистого розпорядження командиру військової частини, командиру/керівнику підрозділу органу (служби, військового формування) для зберігання в особовій справі: постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 550. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2024-%D0%BF#Text

13. Про внесення зміни до статті 3 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей": Закон України 20 серпня 2024 року № 3900-IX. *Відомості Верховної Ради України*, 2024, № 48, ст.289

14. Про внесення зміни до пункту 6 статті 9 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" щодо грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або безвісно відсутніх Закон України від 8 жовтня 2024 року № 3995-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3995-20#n5

15. Про внесення змін до статті 10^{-1} Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" Закон України від 4 червня 2025 року № 4470-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4470-20#n8

16. Долинська М. Заповіт як підстава спадкування під час воєнного стану в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. № 78. Частина 1. С. 166-171. С. 168-169. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.26.

17. Про внесення змін до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо окремих питань виплати одноразової грошової допомоги: Закон України від 16 липня 2025 року № 4546-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4546-20#n10.

18. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 884 і від 14 травня 2024 р. № 550 : постанова Кабінету Міністрів України № 449 від 15 квітня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/449-2025-%D0%BF#n88

19. Омельчук В.А., Лісова А.Н. Нормативно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців: проблеми та перспективи. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки. 2024. № 11. С. 24-29. DOI: 10.25313/2520-2308-2025-5-11060

20. Макарчук В.С. Римське приватне право. Начальний посібник. К.: Атіка. 2007. 256 с.

21. Долинська М. С. Захист спадкових прав дітей в умовах воєнного стану в Україні в нотаріальному порядку /*Захист прав дитини в умовах воєнного стану :* Колективна монографія. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2025. С.298-326.

22. Šešina, M. Pořízení pro případ smrti podle nového občanského zákoníku. Ad Notam. 2012, č. 3, s. 3.

23. Petrov, J. a kol. Občanský zákoník: komentář. Praha: C. H. Beck, 2019, s. 1567.

24. Chalupa. I., Reiterman. D., Muzikář. M. Dědické Právo: základy soukromého práva IX. Praha: C.H. Beck, 2018, s. 59-67.

25. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15.

26. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-ХП. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3425-12

27. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 року № 209. *Урядовий кур'єр* від 06.03.2022. № 49.

28. Долинська М. С. Порядок посвідчення довіреностей та заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 184 с.

29. Долинська М. С. Порядок посвідчення заповітів, прирівняних до нотаріально посвідчених : довідник. Львів : Галицька видавнича спілка, 2024. 48 с.

30. Кухарєв Олександр. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовтня 2022 року. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voyennogo-stanu.

31. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 року № 480. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2022. № 96.

32. Долинська М.С. Компартивістський аналіз органів, уповноважених на посвідчення прирівняних до нотаріальних заповітів за законодавством радянської україни та незалежної України. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (м. Харків, 16 січ. 2026 р.) : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цив.-прав. політики, права інтелект. власності та інновацій, Каф. цив. права ; Ін-т правотворчості та наук.-прав. експертиз НАН України. Харків : Право, 2026. С. 53-59. DOI: https://doi.org/10.31359/9786178617202.

33. Маковій В.П., Якимець О.І., Книш З.І. Правове регулювання спадкових відносин під час воєнного стану. Вісник ХНУВС. 2022. № 4 (99). С. 93-107.

34. Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного): Законопроект № 14394 від 22.01.2026. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528.

35. Долинська М. С. Компаративістський аналіз органів, уповноважених на посвідчення заповітів за Цивільним кодексом України 2003 року та Кодексом права

приватного. Оновлений Цивільний кодекс України: перспективи та проблеми праворозуміння і правозастосування : збірник матеріалів XV Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 3 квітня 2026 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2026. С.60-65.

36. Кухарєв О. Є. Спадкове право України: навч.-практ. посіб. К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. 221 с.

37. Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ 2019. 652 с.

38. Долинська М. С. Нотаріат: підручник. Львів. Ліга-Прес. 2018. 398 с.

39. Заїка Ю. О, Рябоконь Є. О. Спадкове право: навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2009. 352 с.

40. Долинська М. С. Довідник посадових осіб. К.: Юстініа. 2007. 360 с.

41. Dolynska Mariia. Theoretical-legal and applied aspects of the notarial procedure concerning the certification of wills. *Development trends in legal science and practice: the experience of countries of Eastern Europe and prospects of Ukraine: monograph* / edited by authors. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2018. p. 62-84.

42. Василина Н. В. Право на заповіт та окремі питання його реалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2014. Серія право. Випуск 28. Том 1. С. 111.

43. Долинська М.С. Проблеми нотаріального процесу. ЛьвДУВС. 2022. 744 с.

44. Долинська М.С. Спадкування в Україні. *Довідник нотаріуса*. К.: Істина. 2007. № 5. 96 с.

45. Фурса С.Я., Фурса Є. І. Спадкове право. Теорія та практика: навчальний посібник. К: Атіка, 2002. 496 с.

46. Долинська М.С. Особливості видачі нотаріусами свідоцтв про право на спадщину за заповітом. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2012. Вип. 56. С. 237–243.

47. Шевченко С. О., Філімонов В. М., Дунайний Д. В. Удосконалення соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Успіхи і досягнення у науці.*2026.№1. С. 1350-1360. DOI: 10.52058/3041-1254-2026-1(23)-1350-1360

Information about the author:
Dolynska Maria Stepanivna,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Civil Law Disciplines
Lviv State University of Internal Affairs
26, Horodotska str., Lviv, 79007, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-13

МЕХАНІЗМИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ У СФЕРУ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Дуліна О. В.

ВСТУП

Реінтеграція ветеранів війни набуває значення одного з пріоритетних напрямів публічної політики та публічного управління в Україні. Масштабність цього процесу зумовлена не лише необхідністю забезпечення соціального захисту осіб, які завершують військову службу, а й потребою створення інституційних умов для їх повноцінного повернення до цивільного життя, професійної самореалізації та участі у суспільному розвитку. У цьому контексті реінтеграція ветеранів безпосередньо пов'язана з відтворенням людського капіталу, функціонуванням ринку праці, соціальною згуртованістю, довірою до інститутів держави, спроможністю територіальних громад та стійкістю системи громадської безпеки.

Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року орієнтує державну політику на відновлення людського капіталу, добробут ветеранів і членів їх сімей, визнання їхнього внеску та визначення ролі ветеранів у забезпеченні безпеки й обороноздатності держави[1]. Стратегія формування системи повернення з військової служби до цивільного життя до 2033 року, у свою чергу, закладає підстави для переходу від окремих пільг і послуг до цілісної системи супроводу особи після завершення служби[2].

Актуальність інституціоналізації такої системи посилюється тим, що реінтеграція ветеранів відбувається ще до завершення війни, в умовах одночасного функціонування мобілізаційної армії, постійного поповнення ветеранської спільноти, високої потреби в реінтеграції, дефіциту кадрів і ресурсів сфери громадської безпеки, нерівномірної спроможності територіальних громад та збереження безпекових загроз. Звіти ПРООН показують, що ветерани стикаються з труднощами доступу до послуг, працевлаштування[3], водночас демонструючи високий рівень громадянської відповідальності та готовність брати участь у житті громад[4].

---

[1] Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1209-2024-р

[2] Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 № 1350-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1350-2024-р

[3] United Nations Development Programme. Returning Home: Understanding the Perspectives of Veterans in Ukraine after 24 February 2022. 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/returning-home-understanding-perspectives-veterans-ukraine-after-24th-february-2022

[4] United Nations Development Programme. Adapting to Civilian Life: Entry Points to Strengthen Veterans' Reintegration in Ukraine. 2025. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/adapting-civilian-life-entry-points-strengthen-veterans-reintegration-ukraine-based-rescore-ukraine-2024

Особливого значення набуває професійна реінтеграція у сферу громадської безпеки. Йдеться не про автоматичне повернення ветеранів до військової чи правоохоронної діяльності, а про добровільне й нормативно врегульоване використання їх компетентностей у Національній поліції, системі цивільного захисту, гуманітарному розмінуванні, захисті критичної інфраструктури, кризовому управлінні, кібербезпеці та інших нормативно визначених напрямах цивільної безпекової діяльності. Розширення у травні 2026 року мандата Консультативної місії Європейського Союзу в Україні, EUAM Ukraine, на підтримку реінтеграції ветеранів у цивільний сектор безпеки та сектор цивільного захисту свідчить про визнання цього напряму складовою європейської підтримки реформ, верховенства права, належного врядування та стійкості України[5].

Отже, актуальним завданням публічного управління є не лише визначення можливих напрямів професійної реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки, а й наукове обґрунтування механізмів її інституціоналізації, які забезпечуватимуть перехід від окремих програм, проєктів і практик до цілісної, нормативно врегульованої, багаторівневої системи.

1. Теоретико-методологічні засади інституціоналізації системи реінтеграції ветеранів війни

У науковому дискурсі реінтеграція ветеранів розглядається як багатовимірний процес повернення особи після завершення військової служби до цивільних соціальних ролей, економічної діяльності, сімейного та громадського життя. Водночас термін «повернення» не повинен тлумачитися як просте відновлення довоєнного стану, оскільки бойовий досвід, зміни стану здоров'я, професійної ідентичності, системи цінностей та соціального оточення нерідко унеможливлюють буквальне повернення до попереднього способу життя.

В. Сичова та С. Вакуленко систематизують соціологічний, системний, інституційний, інтегративний, міждисциплінарний, психологічний, аксіологічний і гендерний підходи до реінтеграції. Це дозволяє розглядати її як комплексну трансформацію взаємозв'язків ветерана із сім'єю, громадою, ринком праці, державними інституціями та суспільством[6]. У дослідженні А. Яковини та О. Іваницької реінтеграція визначається як завершальна фаза відновлення суб'єктності та соціальної автономії ветерана. Автори обґрунтовують необхідність одночасного охоплення медичного, психологічного, професійного, соціально-побутового та громадсько-політичного вимірів і вказують на фрагментарність міжвідомчої взаємодії[7].

---

[5] Council of the European Union. EUAM Ukraine: Council broadens the Mission's mandate to counter hybrid threats and support veteran reintegration. 11 May 2026. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/05/11/euam-ukraine-council-broadens-the-mission-s-mandate-to-counter-hybrid-threats-and-support-veteran-reintegration/

[6] Сичова В. В., Вакуленко С. М. Концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* 2024. Вип. 102. С. 131–143. DOI: https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.12

[7] Яковина А., Іваницька О. Удосконалення механізмів державного управління соціальною адаптацією ветеранів російсько-української війни в умовах воєнного стану та повоєнного

Міжнародні психологічні дослідження засвідчують, що військово-цивільний перехід ускладнюється розривом між військовою і цивільною організаційними культурами, зміною ідентичності, втратою звичної структури й відчуття належності, стереотипами роботодавців, проблемами перекладу військових компетентностей мовою цивільних професій та ризиком недовикористання потенціалу ветеранів[8].

На основі узагальнення теоретичних положень і наукових підходів, представлених у сучасних дослідженнях, у межах цієї роботи *реінтеграцію ветеранів війни* пропонується розглядати як добровільний, безперервний, індивідуалізований і багатовимірний процес відновлення та трансформації правового статусу, соціальних ролей, професійної спроможності, економічної самостійності, сімейних і громадських зв'язків ветерана після завершення військової служби, що здійснюється за участю органів публічної влади, роботодавців, громадянського суспільства, сім'ї та самого ветерана. Цей процес характеризується такими ознаками:

– реінтеграція має двосторонній характер, оскільки адаптації потребує не лише ветеран, а й цивільні інституції, трудові колективи та територіальні громади;

– ветеран виступає не пасивним отримувачем допомоги, а активним суб'єктом вибору та співучасником вироблення управлінських рішень;

– результатом реінтеграції має бути не формальне отримання окремих послуг, а відновлення реальної спроможності особи самостійно реалізовувати свої права, ухвалювати рішення та повноцінно брати участь у суспільному житті.

Поняття системи передбачає наявність сукупності взаємопов'язаних суб'єктів, норм, ресурсів, процесів і каналів зворотного зв'язку, спрямованих на досягнення спільного результату. І. Лазебна обґрунтовує необхідність інтегрованої системи публічного управління адаптацією ветеранів, яка поєднує діяльність центральних і місцевих органів влади, цифровізацію послуг, розвиток мережі регіональних офісів, комплексну психолого-соціальну підтримку, прозоре фінансування та постійний моніторинг результативності програм[9].

Система реінтеграції ветеранів може бути визначена як відкрита багаторівнева соціально-управлінська система, до складу якої входять:

– нормативно-правове регулювання;
– органи публічної влади;
– професійні й соціальні послуги;
– механізми оцінювання потреб;
– бюджетне та позабюджетне фінансування;
– інформаційно-цифрова інфраструктура;
– роботодавці та заклади освіти;
– ветеранські та галузеві громадські організації;

відновлення. *Координати публічного управління.* 2025. № 2. С. 738–751. DOI: https://doi.org/10.62664/cpa.2025.02.34

[8] Shepherd S., Sherman D. K., MacLean A., Kay A. C. The Challenges of Military Veterans in Their Transition to the Workplace: A Call for Integrating Basic and Applied Psychological Science. *Perspectives on Psychological Science.* 2021. Vol. 16, No. 3. P. 590–613. DOI: https://doi.org/10.1177/1745691620953096

[9] Лазебна І. В. Інтегрована система публічного управління адаптацією ветеранів у воєнний період. *Інвестиції: практика та досвід.* 2025. № 17. С. 316–320. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.17.316

– індивідуальні маршрути повернення;

– внутрішній контроль, аудит і громадський моніторинг.

У структурно-функціональному вигляді вона охоплює:

– вхідні ресурси – правові норми, фінанси, кадри, дані, інфраструктуру та партнерства;

– управлінські процеси – виявлення потреб, професійне профілювання, кейс-менеджмент, працевлаштування, адаптацію робочого місця, психологічний і правовий супровід;

– безпосередні продукти – кількість наданих послуг, пройдених програм, створених робочих місць, укладених партнерств;

– результати – стійке працевлаштування, професійна самостійність, доступність середовища, участь у житті громади;

– суспільний вплив – соціальну згуртованість, довіру до держави, зміцнення людського капіталу та громадської безпеки.

Теоретичне обґрунтування механізмів інституціоналізації системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки в умовах післявоєнного відновлення потребує поєднання положень інституціонального та неоінституціонального підходів із сучасними концепціями публічного управління і врядування. Така методологічна синтеза зумовлена комплексною природою предмета дослідження, який перебуває на перетині ветеранської, соціальної, безпекової, кадрової та регіональної політики, а його практична реалізація передбачає взаємодію органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів сектору безпеки, громадянського суспільства, ветеранських організацій, закладів освіти, роботодавців та самих ветеранів.

Відтак інституціоналізацію в досліджуваній сфері не можна ототожнювати ані зі створенням окремого органу чи установи, ані виключно з нормативно-правовим закріпленням певної діяльності. Йдеться про значно ширший процес формування та стабілізації інституційного середовища, у межах якого визначаються легітимні цілі, норми, статуси і ролі, компетенція суб'єктів, сталі моделі взаємодії, організаційні структури, ресурсні потоки, професійні стандарти, процедури контролю та суспільно визнані практики.

Вихідною теоретико-методологічною основою такого дослідження є інституціональний підхід. Д. Норт розмежовує інститути як формальні й неформальні «правила гри», що структурують взаємодію, та організації як суб'єктів, які діють у межах відповідного інституційного середовища[10]. Такий підхід має принципове значення для предмета дослідження, оскільки система реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки не повинна зводитися до мережі спеціалізованих установ. Її інституційний зміст становить сукупність правових норм, компетенцій, організаційних і професійних правил, статусів, соціальних ролей, цінностей, процедур, формальних та неформальних зв'язків. У цьому аспекті положення Д. Норта доцільно доповнити концепцією В. Р. Скотта про регулятивну, нормативну та культурно-когнітивну основи інституту[11]. Для досліджуваної системи це означає, що її інституціоналізація потребує одночасно правового визначення правил та

[10] North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. DOI: 10.1017/CBO9780511808678

[11] Scott W. R. *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities*. 4th ed. Thousand Oaks, CA : SAGE Publications, 2014.

повноважень, формування професійних норм і стандартів та суспільного визнання нової соціально-професійної ролі ветерана. Отже, юридичне закріплення необхідне, але саме по собі не є достатнім для утворення стійкого інституту.

Такий висновок кореспондує з підходами української науки публічного управління. А. М. Михненко й Е. М. Макаренко пов'язують інституціоналізацію з формуванням і закріпленням стійких моделей суспільної взаємодії, їх формалізацією у правилах, нормах та процедурах[12]. У ширшому розумінні інституціоналізація охоплює виникнення суспільної потреби, формування спільних цілей, вироблення норм і правил, процедур їх реалізації, їх практичне закріплення, формування статусів і ролей та засобів підтримання відповідного інституційного порядку. Такий підхід дозволяє розглядати реінтеграцію ветеранів не як сукупність розрізнених соціальних заходів, а як процес формування нового сегмента публічно-управлінських відносин, який поступово набуває властивостей системності, нормативної визначеності та відтворюваності.

Заслуговують на увагу положення С. В. Ковбасюка, який розглядає інституційний підхід як міждисциплінарний інструментарій дослідження державно-правових явищ. Автор виходить із того, що інституційний світ із його правилами, організаціями, функціями й елементами розвивається під впливом суспільних потреб, для задоволення яких відповідні інститути формуються. Інституціоналізація при цьому має подвійний зміст: вона охоплює як створення нових інститутів, так і закріплення, укорінення та стабілізацію вже сформованих моделей суспільної взаємодії. В інституціоналізації державно-правової сфери Ковбасюк виокремлює нормативну, організаційну, функціональну та суб'єктну складові, а її юридичне оформлення пов'язує з наданням правового змісту процесам формування та укорінення інститутів, їх легалізацією та встановленням правових форм діяльності[13]. Важливим є виокремлення С. В. Ковбасюком трьох основних моментів інституціоналізації. Першим є виникнення суспільної потреби, задоволення якої вимагає організації спільної діяльності; другим – формування соціальних зв'язків, взаємодій та відносин, ядром яких стають певні цінності, норми, ідеали та моделі поведінки; третім – адаптація індивідів і колективів до нормативних вимог інституту, в процесі якої формуються соціально-психологічні механізми його стабільності[14]. У контексті реінтеграції ветеранів перший аспект проявляється у взаємному поєднанні двох стратегічних суспільних потреб: з одного боку, створення умов для професійної та суспільної самореалізації ветеранів після завершення військової служби, а з іншого, забезпечення кадрової, інституційної та функціональної спроможності системи громадської безпеки в умовах післявоєнного відновлення. Їх узгодження створює

[12] Михненко А. М., Макаренко Е. М. Інституціалізація // *Енциклопедія державного управління : у 8 т.* / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князєв, І. В. Розпутенко (співголови) та ін. С. 258–261.

[13] Ковбасюк С. В. Інститут та інституалізація як вираження міждисциплінарного підходу в дослідженні державної влади. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 28–33.

[14] Ковбасюк С.В. Інституційна характеристика сучасної держави: теоретико-правове дослідження : дис.. … канд.. юрид наук : 12.00.01. Одеса, 2021. 225 с. URI: https://hdl.handle.net/11300/14594

передумови для трансформації набутого ветеранами досвіду й компетентностей у ресурс підвищення стійкості держави та територіальних громад. Відповідно, вихідною точкою інституціоналізації стає не сам факт демобілізації ветерана і не адміністративне рішення про створення відповідної програми, а виникнення стійкого суспільного запиту на організоване поєднання ветеранського людського капіталу з потребами громадської безпеки.

Другий момент інституціоналізації – формування соціальних зв'язків, дозволяє визначити, що об'єктом інституційного конструювання має бути не лише певна служба або програма, а система суспільних відносин: ветеран, територіальна громада, орган місцевого самоврядування, органи державної влади, суб'єкти сектору громадської безпеки, ветеранські й громадські організації, заклади професійної підготовки, роботодавці. Сталість, унормованість і передбачуваність таких зв'язків перетворює ситуативну співпрацю на інституційну систему. Щодо третього моменту – адаптації, то її доцільно розглядати не лише як послугу з повернення ветерана до цивільного життя, а як самостійний механізм інституціоналізації, в межах якого відбувається засвоєння нових професійних ролей, норм цивільної взаємодії, правових обмежень діяльності у сфері громадської безпеки та нової професійної ідентичності.

На цій основі доцільно запропонувати принцип двосторонньої інституційної адаптації. Він передбачає як адаптацію ветерана до цивільного інституційного середовища, так і зустрічну адаптацію системи публічного управління та громадської безпеки до компетентностей, досвіду і специфічних потреб ветеранів. Ідеться про інституціоналізацію процедур визнання набутих під час військової служби компетентностей, професійного профілювання, перенавчання, наставництва, психологічного супроводу, модифікації кадрових процедур та формування організаційної культури, спроможної інтегрувати військовий досвід у цивільні безпекові практики без механічного перенесення військових моделей поведінки у сферу цивільного врядування. Отже, адаптаційний механізм має спрямовуватися одночасно на трансформацію особи та інституційного середовища.

Важливе значення має також розмежування двох шляхів інституціоналізації. За С. В. Ковбасюком, інститути можуть цілеспрямовано створюватися рішеннями органів публічної влади або соціально активних громадян, а можуть виникати в реальній практиці суспільних відносин як фактичні моделі поведінки, які лише згодом набувають статусу загальновизнаних правил[15]. Для досліджуваної системи це дозволяє розрізняти інституціоналізацію «згори», шляхом законодавчого регулювання, державних стратегій, стандартів, програм, бюджетного забезпечення та створення організаційних структур. І інституціоналізацію «знизу», джерелом якої є ветеранські ініціативи, громадські практики безпеки, самоорганізація, волонтерські мережі, місцеві партнерства та експериментальні проєкти територіальних громад. При цьому найбільш перспективною для післявоєнного відновлення видається конвергентна модель інституціоналізації, у якій успішна низова практика проходить апробацію суспільними відносинами, набуває суспільного визнання, отримує нормативно-правове оформлення, ресурсне забезпечення та масштабується як

[15] Ковбасюк С. В. Інститут та інституалізація як вираження міждисциплінарного підходу в дослідженні державної влади. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 28–33

стандарт публічної політики. Таким чином забезпечується синтез державної керованості й соціальної легітимності інституційних перетворень.

Розвиток цієї логіки простежується у працях Р. В. Лелюка[16], який досліджує інституціоналізацію владно-громадських ініціатив як складову переходу до моделі публічного управління. Значення цього підходу для предмета дослідження полягає в тому, що інституціоналізація пов'язується не лише із владним рішенням, а з організаційно-методичним супроводом, ресурсною підтримкою, системною комунікацією, використанням цифрових платформ і реальною участю громадськості у територіальному управлінні та виробленні рішень. З позицій цієї концепції ветерани мають розглядатися не виключно як об'єкти державної соціальної політики або одержувачі публічних послуг, а як суб'єкти вироблення та реалізації публічної політики у сфері громадської безпеки. Це змінює саму управлінську логіку реінтеграції – від патерналістської моделі де «держава надає допомогу ветерану», до партнерської моделі «держава, громада і ветеран спільно створюють суспільно значущий результат».

Водночас для формування теоретичного стрижня механізмів інституціоналізації положення інституціоналізму доцільно поєднати із сучасними парадигмами публічного управління. Першою з них є концепція належного демократичного врядування (*Good Democratic Governance*), яка визначає нормативно-ціннісні межі конструювання нової інституційної системи[17]. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2023)5 закріплює належне демократичне врядування як здійснення публічної влади та відповідальності ефективним способом, заснованим на реальній демократії; сучасні європейські стандарти акцентують верховенство права, права людини, участь, відкритість, прозорість, підзвітність, ефективність, спроможність і здатність реагувати на суспільні потреби[18]. Для інституціоналізації реінтеграції ветеранів у громадську безпеку цей підхід має конструктивне значення. Він вимагає правової визначеності статусу ветерана у відповідній системі, чіткого розмежування компетенції, недопущення невиправданого делегування владно-примусових функцій, дотримання прав людини, прозорості фінансування, підзвітності суб'єктів та реальної участі ветеранів і громад у формуванні безпекової політики.

У межах концепції нового публічного управління (*New Public Management, NPM*), основні засади якої систематизовано К. Гудом, акцент переноситься з дотримання формальних адміністративних процедур на досягнення вимірюваних суспільно значущих результатів, управлінську відповідальність, ефективне використання ресурсів та застосування інструментів стратегічного управління й управління результативністю (*performance management*). У контексті реінтеграції ветеранів такий підхід передбачає оцінювання не лише обсягів наданих послуг і реалізованих заходів,

[16] Лелюк Р. В. Інституалізація владно-громадських ініціатив як складова становлення публічного управління в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2018. Вип. 3. С. 82–88.

[17] Addink, Henk, *Good Governance: Concept and Context* (Oxford, 2019; online edn, Oxford Academic, 23 May 2019), https://doi.org/10.1093/oso/9780198841159.001.0001

[18] Recommendation CM/Rec(2023)5 of the Committee of Ministers to member States on the principles of good democratic governance. Adopted by the Committee of Ministers on 6 September 2023 at the 1473rd meeting of the Ministers' Deputies. Strasbourg : Council of Europe, 2023. URL: https://rm.coe.int/0900001680abeb87

а передусім їх фактичних результатів: стійкості працевлаштування, професійної адаптації, соціальної включеності ветеранів та посилення інституційної спроможності системи громадської безпеки[19]. З позицій NPM обґрунтовуються стандарти послуг, система показників результативності, професійне управління людськими ресурсами, програмно-цільове фінансування, оцінювання ефективності витрат та персоніфікація управлінської відповідальності. Це безпосередньо посилює фінансово-ресурсний, професійно-адаптаційний механізми інституціоналізації.

Принципове значення для змістовного визначення кінцевої мети досліджуваної системи має концепція публічної цінності (*Public Value*), започаткована М. Муром[20] і розвинена Дж. О'Флінн у контексті переходу від New Public Management до Public Value[21] та Дж. Брайсоном, Б. Кросбі і Л. Блумберг у концепції врядування на основі публічної цінності (*Public Value Governance, PVG*)[22]. На відміну від логіки NPM, у якій домінує ефективність надання послуг, парадигма Public Value виходить із того, що діяльність публічних інституцій має оцінюватися через суспільно значущий результат, його легітимність і підтримку та наявність операційної спроможності для його досягнення. М. Мур підкреслює, що публічний сектор не може оцінюватися за приватним аналогом прибутку. Значення мають колективно визначені цілі, справедливість, довіра, задоволення стейкхолдерів і стійкість створеної цінності. Для досліджуваної системи публічна цінність виникає у досягненні подвійного суспільного результату: сталої реінтеграції ветерана та одночасного підвищення безпеки, довіри, соціальної згуртованості й резильєнтності територіальної громади. Це дозволяє сформувати принципово іншу систему критеріїв ефективності інституціоналізації, де поряд із кількісними показниками зайнятості мають оцінюватися сталість професійної інтеграції, суспільна довіра, спроможність громади, якість владно-громадської взаємодії та фактичне підвищення громадської безпеки.

Найбільш безпосередньо організаційній природі системи реінтеграції ветеранів відповідає теорія мережевого врядування (network governance). Положення теорії мережевого врядування мають особливе значення для формування системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки, оскільки така система за своєю природою є багатосуб'єктною та не може ефективно функціонувати в межах виключно ієрархічної моделі управління. Р. Родс обґрунтовує врядування через взаємозалежність державних і недержавних суб'єктів та функціонування самоорганізованих міжорганізаційних мереж[23]. У контексті досліджуваної системи це передбачає формування сталих горизонтальних зв'язків між органами державної

[19] Hood C. A Public Management for All Seasons? *Public Administration*. 1991. Vol. 69, No. 1. P. 3–19. DOI: 10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x

[20] Moore M. H. *Creating Public Value: Strategic Management in Government*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1995. 402 p.

[21] O'Flynn J. From New Public Management to Public Value: Paradigmatic Change and Managerial Implications. *Australian Journal of Public Administration*. 2007. Vol. 66, No. 3. P. 353–366. DOI: 10.1111/j.1467-8500.2007.00545.x

[22] Bryson J. M., Crosby B. C., Bloomberg L. Public Value Governance: Moving Beyond Traditional Public Administration and the New Public Management. *Public Administration Review*. 2014. Vol. 74, No. 4. P. 445–456. DOI: 10.1111/puar.12238

[23] Rhodes R. A. W. The New Governance: Governing without Government. *Political Studies*. 1996. Vol. 44, No. 4. P. 652–667. DOI: 10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x

влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами сектору безпеки, ветеранськими та громадськими організаціями, закладами професійної підготовки, роботодавцями і самими ветеранами.

Положення К. Прована та П. Кеніса дозволяють конкретизувати організаційно-координаційний механізм такої системи через визначення форми управління мережею та встановлення відповідального координаційного центру[24]. Адже для реінтеграції ветеранів у цивільне життя вкрай актуальним є інституційне визначення суб'єкта або спеціальної координаційної структури, відповідальної за узгодження діяльності учасників, обмін інформацією, забезпечення єдиних стандартів та досягнення спільних результатів.

Підхід Е.-Г. Клейна, Й. Коппеняна, Вутер Спеккінк та Ріанна Варсен дає змогу розглядати процес реінтеграції як взаємодію суб'єктів, кожен з яких володіє лише частиною необхідних ресурсів, компетенцій та повноважень, а тому досягнення суспільно значущого результату залежить від їх взаємозалежності, координації та узгодження інтересів[25]. Особливої значущості цей підхід набуває у процесі реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки, де досягнення цілісного результату потребує міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії, оскільки жоден окремий суб'єкт публічного управління не спроможний самостійно забезпечити повний цикл професійної адаптації, підготовки, працевлаштування, психологічного супроводу та інтеграції ветеранів у відповідні безпекові практики територіальних громад.

Водночас положення Е. Соренсен і Я. Торфінга про метаврядування дозволяють обґрунтувати особливу роль держави та органів місцевого самоврядування не як єдиних виконавців усіх функцій, а як організаторів, координаторів і регуляторів мережевої взаємодії[26]. У такій моделі публічна влада формує нормативні рамки, визначає стандарти, забезпечує ресурси, підтримує комунікацію та контролює дотримання публічного інтересу, водночас залишаючи простір для участі ветеранських організацій, громад та інших недержавних суб'єктів. Отже, з позицій мережевого врядування інституціоналізація системи реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки має передбачати формування стійкої багаторівневої мережі взаємозалежних суб'єктів із нормативно визначеними ролями, механізмами координації, розподілом ресурсів і відповідальності та процедурами спільного вироблення й реалізації управлінських рішень.

Положення концепції колаборативного врядування (*collaborative governance*), розроблені К. Анселлом та А. Гаш, дають підстави розглядати інституціоналізацію системи реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки як процес формування інституційно визначених механізмів спільної участі органів публічної влади, ветеранів, ветеранських і громадських організацій та інших заінтересованих суб'єктів

[24] Provan K. G., Kenis P. Modes of Network Governance: Structure, Management, and Effectiveness. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2008. Vol. 18, No. 2. P. 229–252. DOI: 10.1093/jopart/mum015

[25] Klijn, E.H., Koppenjan, J., Spekkink, W., & Warsen, R. (2015). Governance Networks in the Public Sector (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315887098

[26] Sorensen E., Torfing J. Making Governance Networks Effective and Democratic Through Metagovernance. Public Administration. 2009. Vol. 87, No. 2. P. 234–258. DOI: 10.1111/j.1467-9299.2009.01753.x

у виробленні й реалізації управлінських рішень. Ефективність такої взаємодії передбачає формування довіри, спільного розуміння цілей, належного інституційного дизайну, збалансованості участі та механізмів узгодження інтересів[27].

Застосування концепції співвиробництва публічних послуг (*co-production of public services*) Т. Боварда до реінтеграції ветеранів передбачає перехід від одностороннього надання державою визначеного набору послуг до спільного формування їх змісту органами публічної влади, ветеранами, ветеранськими організаціями, територіальними громадами та іншими заінтересованими суб'єктами. У сфері громадської безпеки співвиробництво може реалізовуватися через участь ветеранів у розробленні місцевих безпекових програм, визначенні професійних маршрутів, оцінюванні якості реінтеграційних послуг, наставництві та діяльності консультативно-дорадчих органів[28].

2. Публічно-управлінські засади реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки

З позицій післявоєнного відновлення зазначений комплекс теорій має бути доповнений концептом резильєнтного публічного врядування (*resilient public governance*). Актуальність застосування цього підходу в українському контексті посилюється положеннями сучасних аналітичних і рекомендаційних документів OECD, орієнтованих на розвиток партисипативного врядування, міжсекторальної взаємодії та залучення громадян до формування і реалізації публічної політики. У Public Governance Review of Ukraine 2026 р. інституційна резильєнтність, стратегічне планування і координація, цілісність інформаційного середовища, участь громадян і стейкхолдерів, спроможна публічна служба та технологічна модернізація визначаються як взаємопов'язані напрями формування здатної до відновлення держави[29]. Резильєнтність, на наш погляд, доцільно трактувати як наскрізну властивість інституціоналізованої системи, тобто її здатність зберігати ключові функції, адаптуватися до зміни безпекових і соціальних умов, навчатися на основі зворотного зв'язку та трансформувати організаційні практики без втрати правової визначеності й суспільної легітимності.

Урахування європейських принципів належного публічного управління у процесі формування та реалізації державної політики є важливою передумовою інституційного зближення України з Європейським Союзом. У цьому контексті методологічне значення для дослідження мають оновлені *Principles of Public Administration* OECD/SIGMA 2023 р., які визначають орієнтири розвитку публічного управління для країн, що перебувають у процесі європейської інтеграції. Безпосередньо дотичними до формування системи реінтеграції ветеранів є вимоги щодо узгодженості та координації державної політики, чіткого розподілу повноважень і відповідальності між публічними інституціями, професійного управління людськими

[27] Ansell C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2008. Vol. 18, No. 4. P. 543–571. DOI: 10.1093/jopart/mum032

[28] Bovaird T. Beyond Engagement and Participation: User and Community Coproduction of Public Services. *Public Administration Review*. 2007. Vol. 67, No. 5. P. 846–860. DOI: 10.1111/j.1540-6210.2007.00773.x

[29] OECD. *Public Governance Review of Ukraine*. OECD Public Governance Reviews. Paris: OECD Publishing, 2026. 257 p. DOI: 10.1787/7810f059-en

ресурсами, забезпечення доступних і людиноцентричних публічних послуг, цифровізації управлінських процесів, належного фінансового забезпечення, підзвітності, а також систематичного моніторингу результатів реалізації політики[30]. З огляду на це інституціоналізацію системи реінтеграції ветеранів доцільно розглядати не лише як напрям післявоєнної соціальної та безпекової політики, а й як складову модернізації системи публічного управління України відповідно до європейських принципів правової визначеності, міжвідомчої та багаторівневої координації, людиноцентричності, цифровізації, підзвітності й орієнтації на результати.

Отже, інституціональна теорія пояснює внутрішню логіку становлення досліджуваної системи, тоді як сучасні концепції публічного управління визначають принципи та способи її функціонування. З урахуванням наведеного теоретичним стрижнем моделі інституціоналізації доцільно визначити взаємодію кількох взаємодоповнювальних концептів. Сучасні українські реалії, зумовлені воєнними наслідками та перспективами післявоєнного відновлення, об'єктивно вимагають формування нової моделі публічного управління реінтеграцією ветеранів, заснованої на інституційній спроможності, міжвідомчій і владно-громадській взаємодії, участі самих ветеранів у виробленні публічних рішень, орієнтації на суспільно значущий результат, адаптивності та стійкості відповідних механізмів.

Післявоєнне відновлення України об'єктивно розширює зміст державної ветеранської політики: поряд із соціальним захистом, медичною та психологічною реабілітацією дедалі більшого значення набуває створення інституційних умов для продуктивного використання людського, професійного та соціального потенціалу ветеранів. Однією зі сфер, у межах якої такий потенціал може реалізовуватися, є громадська безпека. При цьому професійна реінтеграція ветеранів до цієї сфери не повинна ототожнюватися з механічним продовженням військової служби або перенесенням бойових практик у цивільне середовище. Йдеться про добровільну, диференційовану й нормативно врегульовану трансформацію набутого під час військової служби досвіду у компетентності, необхідні для цивільної правоохоронної, цивільно-захисної, превентивної, кризово-управлінської, аналітичної та громадської діяльності.

Важливим методологічним підґрунтям дослідження є перехід від «дефіцитної» моделі, за якої ветеран розглядається переважно як отримувач соціальної підтримки та носій адаптаційних потреб, до ресурсно орієнтованої моделі, що визнає його суб'єктність, професійний досвід, набуті компетентності та потенціал участі у створенні суспільно значущої публічної цінності. В. В. Сичова та С. М. Вакуленко[31] відзначають зміну парадигми дослідження реінтеграції ветеранів у напрямі комплексного підходу, орієнтованого на сильні сторони особи. Це дає підстави розглядати бойовий і професійний досвід ветерана не лише через наслідки участі у війні, а й як складову людського капіталу, що за відповідних інституційних умов може бути трансформований у ресурс розвитку держави та територіальних громад.

---

[30] OECD. *The Principles of Public Administration*. Paris: OECD Publishing, 2023. 44 p. DOI: 10.1787/7f5ec453-en

[31] Сичова В. В., Вакуленко С. М. Концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* 2024. Вип. 102. С. 131-143. DOI https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.12

В. Г. Фатхутдінов[32] розглядає громадську безпеку у взаємозв'язку з категорією національної безпеки, наголошуючи на необхідності її операціоналізації через систему загроз, об'єктів захисту, суб'єктів забезпечення та відповідних управлінських механізмів. Такий підхід дозволяє трактувати громадську безпеку як функціональний складник ширшої системи національної безпеки, зміст якого змінюється відповідно до характеру суспільних ризиків і безпекового середовища. Автор безпосередньо пов'язує концептуалізацію громадської безпеки з розвитком змісту категорій національної безпеки, загрози та небезпеки.

М. Г. Вербенський також характеризує громадську безпеку як елемент національної безпеки, суспільна значущість якого визначається впливом широкого кола внутрішніх і зовнішніх факторів. Відповідно, забезпечення громадської безпеки не може бути зведене до реагування на правопорушення, оскільки воно передбачає попередження загроз, захист суспільних відносин, формування безпечного середовища та координацію діяльності різних суб'єктів[33]. Розвиток цього підходу простежується у дослідженні О. Г. Кулика, який визначає громадську безпеку як соціально-правове явище та акцентує увагу на багатокомпонентності її структури[34]. Такий широкий підхід є важливим для дослідження реінтеграції ветеранів, оскільки відкриває можливість розглядати громадську безпеку як міжінституційну сферу, що охоплює правоохоронну, превентивну, цивільно-захисну, кризову, інформаційну та громадську діяльність.

В умовах воєнних загроз і післявоєнного відновлення зміст громадської безпеки доцільно розглядати ширше за її традиційний правоохоронний вимір, пов'язаний переважно з охороною громадського порядку, запобіганням правопорушенням та захистом прав і свобод людини. Законодавче розуміння громадської безпеки і порядку вже ґрунтується на захищеності життєво важливих інтересів особи й суспільства та передбачає узгоджену діяльність сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування і громадськості[35]. Проте характер сучасних безпекових викликів зумовлює необхідність урахування суміжних функціональних напрямів – цивільного захисту населення і територій, забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури, безперервності надання мешканцям громади життєвоважливих послуг, а також підвищення спроможності територіальних громад протистояти кризовим ситуаціям і відновлюватися після них. Законодавство про критичну інфраструктуру та Національний план її захисту і стійкості[36] передбачають, зокрема, розроблення місцевих програм забезпечення безпеки і стійкості критичної

[32] Фатхутдінов В. Г. Категорія «національна безпека» як детермінанта операціоналізації поняття «громадська безпека». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3 (100). С. 160–170

[33] Вербенський М. Г. Громадська безпека як елемент національної безпеки: фактори впливу та суспільна значимість. *Наука і правоохорона*. 2020. № 4 (50). С. 140–149. DOI: 10.36486/np.2020.4(50)

[34] Кулик О. Г. Громадська безпека як соціально-правове явище. *Наука і правоохорона*. 2023. № 1 (59). С. 154–162. DOI: 10.36486/np.2023.1(59).17.

[35] Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

[36] Про затвердження Національного плану захисту та забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2023 р. № 825-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/825-2023-%D1%80#Text

інфраструктури та програм підвищення стійкості територіальних громад. За таких умов особливого значення набуває розвиток нормативно визначених форм участі громадян у забезпеченні безпеки на місцевому рівні[37].

Отже, у межах цього дослідження сфера громадської безпеки розглядається як комплексний напрям публічно-управлінської та безпекової діяльності, спрямований на забезпечення правопорядку, запобігання і реагування на загрози, захист населення, цивільний захист та підвищення стійкості територіальних громад. У цьому контексті ветерани можуть становити важливий кадровий і компетентнісний ресурс для територіальних громад, оскільки частина з них володіє досвідом кризового реагування, організації взаємодії, зв'язку, домедичної допомоги, управління ризиками, логістики, охорони об'єктів та роботи в команді в умовах підвищеної небезпеки. Водночас наявність такого досвіду є лише передумовою, а не автоматичною підставою для залучення до відповідної діяльності: його використання має здійснюватися добровільно, у межах визначених законом повноважень, після оцінювання релевантності набутих компетентностей, необхідної цивільної підготовки та, за потреби, професійного відбору. Тому включення ветеранів до місцевих систем цивільного захисту, громадської безпеки та стійкості доцільно розглядати як інституційно врегульований напрям їх професійної й громадської реінтеграції, здатний одночасно посилювати спроможність і резильєнтність територіальних громад.

Перспективним напрямом професійної реінтеграції ветеранів є їх залучення до функціонування суміжних із громадською безпекою систем антитерористичної безпеки, захисту критичної інфраструктури та кібербезпеки. Інституціоналізація такого напряму має передбачати виявлення та цивільну валідацію набутих під час військової служби компетентностей, спеціалізовану підготовку та подальше працевлаштування ветеранів у нормативно визначених органах, установах і операторах критичної інфраструктури відповідно до встановлених кваліфікаційних, професійних і безпекових вимог. Такий підхід дає змогу поєднати завдання професійної реінтеграції ветеранів із посиленням кадрової спроможності, захищеності та стійкості держави і територіальних громад.

Передумовою професійної реінтеграції ветеранів у зазначені напрями може бути наявність сформованих під час військової служби компетентностей у сфері зв'язку, інформаційних технологій, радіоелектронних систем, кіберзахисту, аналітичної діяльності, управління інформацією та безпілотних систем. Водночас наявність такого досвіду слід розглядати як необхідну, проте недостатню умову професійного включення до відповідних цивільних безпекових систем. Військові компетентності потребують оцінювання їх релевантності конкретній посаді, визнання або підтвердження, за необхідності –

адаптації та доповнення цивільними професійними компетентностями, а також проходження передбачених законодавством процедур професійного, медичного, психологічного чи спеціального відбору. Отже, інституційне завдання полягає у цілеспрямованій трансформації військового досвіду у професійний ресурс відповідної системи громадської безпеки та стійкості.

[37] Про затвердження Положення про добровільні формування цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 616. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/616-2013-%D0%BF

Це створює підстави розглядати реінтеграцію ветеранів у ширшому безпеково-резильєнтному контурі громадської безпеки, який пропонується розуміти як сукупність взаємопов'язаних інституцій, механізмів і практик забезпечення громадської безпеки, цивільного захисту, захисту критичної інфраструктури, кібер– та антитерористичної безпеки, кризового реагування і стійкості територіальних громад, функціонування яких спрямоване на запобігання загрозам, збереження життєво важливих функцій, адаптацію до криз та відновлення після їх наслідків.

Така конструкція має принципове значення для публічного управління, оскільки відображає полісуб'єктний характер забезпечення громадської безпеки, результативність якого залежить не лише від діяльності правоохоронних органів, безпекових структур, а й від скоординованої взаємодії органів публічної влади, інститутів громадянського суспільства та інших стейкхолдерів, зокрема у сфері бізнесу.

З позицій сталого розвитку професійна та суспільна реінтеграція повинна забезпечувати не лише вирішення індивідуальних проблем ветерана, а й використання його людського капіталу в інтересах відновлення держави та територіальних громад[38]. Тому професійний досвід ветеранів може розглядатися як один із ресурсів післявоєнної відбудови, якщо його використання ґрунтується на добровільності, професійній відповідності, правовій визначеності та належному інституційному супроводі.

Особливого значення набуває суб'єктність ветерана у системі громадської безпеки. В. С. Курило, І. В. Мигович, О. М. Товстуха та Я. І. Юрків, аналізуючи міжнародні й українські механізми емпауерменту ветеранів, обґрунтовують необхідність переходу від моделі ветерана переважно як отримувача державної підтримки до моделі активного суб'єкта соціальних змін, розвитку громад і суспільного лідерства[39].

Для сфери громадської безпеки цей підхід має особливе значення, оскільки ветеран може одночасно виступати:

– отримувачем реінтеграційних послуг;
– носієм професійних і безпекових компетентностей;
– агентом розвитку стійкості територіальної громади.

Отже, інституціоналізація реінтеграції повинна передбачати насамперед створення каналів участі ветеранів у виробленні та реалізації рішень у сфері громадської безпеки, безпеки та стійкості критичної інфраструктури та підвищення стійкості територіальних громад до надзвичайних ситуацій. Такий підхід відповідає концепції емпауерменту: держава не лише компенсує наслідки служби, а розширює

[38] Івчук В. М. Реінтеграція ветеранів російсько-української війни як об'єкт державного регулювання крізь призму забезпечення сталого розвитку. Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід: матеріали VI Міжнар. науково-практ. конференції, 10 жовтня 2025 р. Харків: ДБТУ, 2025. С. 152-155 https://repo.btu.kharkiv.ua/handle/123456789/73713

[39] Курило В. С., Мигович І. В., Товстуха О. М., Юрків Я. І. Компаративний аналіз концептуальних засад та інституційних механізмів емпауерменту ветеранів: міжнародний досвід та українська практика. *Освіта та педагогічна наука*. 2026. № 1 (191). С. 163–186. DOI: 10.12958/2227-2747-2026-1(191)-163-186

реальні можливості ветерана застосовувати набуті компетентності, брати участь у суспільному житті та впливати на розвиток громади.

Водночас інституціоналізація такого залучення потребує розвиненого міжсекторного партнерства. Н. Малярчук та О. Коваленкова[40] доводять, що недержавний сектор може виконувати сервісну, інтеграційну, посередницьку та адвокаційно-інноваційну функції у професійній адаптації ветеранів. Авторки наголошують на значенні кейс-менеджменту, координації державних і недержавних ресурсів, освітньо-професійної підготовки та подолання адміністративних бар'єрів.

Для системи громадської безпеки це означає, що взаємодія Національної поліції, органів цивільного захисту, місцевого самоврядування, закладів освіти, ветеранських організацій та роботодавців не повинна залишатися сукупністю окремих меморандумів або короткострокових проєктів. Вона має набувати ознак постійного механізму мережевого врядування із визначеними повноваженнями, процедурами обміну інформацією, ресурсами, стандартами професійної підготовки та системою оцінювання результатів.

Конкретизація наведеного вище поняття реінтеграції ветеранів щодо предметної сфери дослідження дає підстави *визначити реінтеграцію ветеранів у сферу громадської безпеки* як інституційно організований, добровільний і диференційований процес адаптації та реалізації набутого під час військової служби професійного, організаційного й соціального досвіду та компетентностей у цивільних професійних і громадських формах діяльності, спрямованих на забезпечення правопорядку, цивільного захисту, запобігання загрозам, захист населення та підвищення стійкості територіальних громад.

У контексті післявоєнного відновлення важливим є не лише забезпечення поточного стану громадської безпеки, а формування її стійкості. Стійкість відображає здатність інституцій і суспільства передбачати загрози, протистояти їхньому впливу, підтримувати критично важливі функції, адаптуватися до змін, відновлюватися після криз та інституційно використовувати набутий досвід.

Для територіальної громади це означає здатність підтримувати правопорядок, функціонування цивільного захисту, критично важливих послуг і систем комунікації навіть за умов значних зовнішніх або внутрішніх потрясінь. У цьому сенсі реінтеграція ветеранів може виступати одним із механізмів накопичення адаптивної спроможності громади, оскільки дає змогу залучати до її безпекового та відновлювального потенціалу досвід, знання, навички й соціальні ресурси, сформовані під час військової служби.

Ресурсний потенціал ветеранів, що може бути реалізований у процесі їх професійної та громадської реінтеграції у сферу громадської безпеки, охоплює професійні знання і практичні навички, організаційно-управлінський досвід, комунікаційні компетентності, досвід кризового реагування, соціальні зв'язки, лідерський та репутаційний потенціал.

Отже, включення ветеранів до сфери громадської безпеки громад створює потенційний позитивний синергетичний ефект: реінтеграційна політика одержує додаткові професійні траєкторії для ветеранів, а система громадської безпеки додатковий людський, професійний і соціальний капітал. Проте цей зв'язок не є

[40] Малярчук Н., Коваленкова О. Співпраця з недержавним сектором як фактор успішної професійної адаптації та реінтеграції ветеранів ЗСУ. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. 2026. Т. 1, № 15. С. 40–60. https://journals.uran.ua/vsgf_pstu/article/view/363646/349233

автоматичним. Військова компетентність не тотожна поліцейській, рятувальній або управлінській компетентності. Тому трансформація досвіду має передбачати професійне профілювання, перепідготовку, засвоєння стандартів прав людини, деескалації, цивільної комунікації, психологічну підтримку та наставництво. Особливої уваги потребує недопущення мілітаризації цивільних суспільних відносин, стигматизації ветеранів, необґрунтованого спрощення професійних вимог і делегування громадським структурам владних функцій, не передбачених законом. З позицій публічного управління реінтеграція ветеранів у сферу громадської безпеки має будуватися за моделлю «ветеран як носій людського капіталу, професійної компетентності та громадянської суб'єктності, інтегрований у демократичну систему забезпечення безпеки». Така концептуальна конструкція дозволяє поєднати ветеранську політику, політику громадської безпеки та політику післявоєнного відновлення в єдиній системі публічного управління, кінцевими результатами якої мають стати одночасно професійна і соціальна самореалізація ветерана, підвищення інституційної спроможності безпекових органів, зміцнення соціальної згуртованості та підвищення стійкості територіальних громад.

3. Механізми та концептуальна модель інституціоналізації системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки

Інституціоналізація системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки передбачає перехід від сукупності окремих державних, місцевих і громадських ініціатив до сталої системи публічного управління, у межах якої визначено суб'єктів, їх повноваження, процедури взаємодії, джерела ресурсного забезпечення, професійні стандарти, канали комунікації та способи оцінювання результатів. За такого підходу *механізми інституціоналізації* слід розуміти як взаємопов'язану сукупність способів, методів, організаційних процедур та управлінських засобів, за допомогою яких забезпечуються нормативне закріплення, організаційна сталість і практичне функціонування системи реінтеграції.

Особливість досліджуваної системи полягає в тому, що її інституціоналізація не може бути забезпечена одним універсальним механізмом. Реінтеграція ветеранів у сферу громадської безпеки одночасно охоплює правові відносини, діяльність органів публічної влади, професійну адаптацію, взаємодію з роботодавцями і громадянським суспільством, психологічний та соціальний супровід, використання бюджетних і позабюджетних ресурсів, цифровий обмін даними та оцінювання суспільних результатів. Тому доцільно розглядати комплекс взаємопов'язаних нормативно-правового, організаційно-координаційного, партисипативного, професійно-адаптаційного, соціально-психологічного, фінансово-ресурсного, інформаційно-комунікаційного механізмів. Їх поєднання формує цілісну управлінську конструкцію, у межах якої кожен механізм виконує власну функцію, але результативність одного залежить від належного функціонування інших.

Базовим у цій системі є *нормативно-правовий механізм*, оскільки саме він переводить реінтеграцію ветеранів із площини окремих проєктів, політичних намірів і добровільних практик у сферу формалізованих суспільних відносин. Його функціональне призначення полягає у визначенні правового статусу учасників системи, компетенції органів публічної влади, прав і гарантій ветеранів, порядку професійної адаптації, умов доступу до служби або працевлаштування, стандартів надання послуг, процедур міжвідомчої взаємодії та механізмів правового захисту. Водночас правове регулювання має усувати необґрунтовані бар'єри та забезпечувати

можливість адаптованого професійного добору відповідно до функціонального змісту конкретної посади.

Нормативно-правовий механізм реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки доцільно розглядати як послідовне нормативне оформлення переходу від загальних стратегічних орієнтирів ветеранської політики до конкретних секторальних і кадрових процедур професійного включення. На стратегічному рівні Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року та Стратегія формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року закріплюють орієнтацію державної політики на реалізацію потенціалу ветеранів, їх професійну адаптацію, зайнятість та залучення до діяльності органів публічної влади. На програмному рівні ці положення конкретизуються Державною цільовою програмою «Ветеран. Робота» на 2026–2027 роки[41], яка передбачає, зокрема, сприяння працевлаштуванню ветеранів на державну службу та службу в органах місцевого самоврядування. Для місцевого рівня додаткові можливості формує законодавство про критичну інфраструктуру[42] та стійкість громад: Методичні рекомендації Адміністрації Держспецзв'язку № 997[43] визначають порядок розроблення місцевих програм безпеки і стійкості, включаючи ідентифікацію загроз, визначення заходів, відповідальних виконавців, необхідних ресурсів та індикаторів виконання, що дає організаційну основу для включення до таких програм заходів із використання кадрового й компетентнісного потенціалу ветеранів. Водночас самі Методичні рекомендації прямо визначені як документ інформаційного та рекомендаційного характеру, що не є нормативно-правовим актом.

Найбільш завершений перехід від загальної політики до спеціальної кадрової процедури нині простежується у системі Національної поліції: Закон № 4792-IX змінив статтю 50 Закону «Про Національну поліцію»[44], а накази МВС № 474 та № 476[45] конкретизували перелік відповідних посад і процедуру звільнення визначених законом кандидатів від перевірки рівня фізичної підготовки. Водночас інституціоналізація реінтеграції ветеранів не повинна обмежуватися поліцейською службою. Правові передумови для їх професійного або громадського залучення існують також у сферах цивільного захисту, захисту та стійкості критичної інфраструктури, кібербезпеки й участі громадян в охороні громадського порядку,

[41] Про затвердження Державної цільової програми «Ветеран. Робота» на 2026–2027 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.02.2026 № 154-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/154-2026-%D1%80

[42] Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1882-20

[43] Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення та затвердження місцевих програм забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури, програм підвищення стійкості територіальних громад до кризових ситуацій, викликаних припиненням або погіршенням надання важливих для їх життєдіяльності послуг чи для здійснення життєво важливих функцій : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 30.11.2023 № 997. URL: https://ips.ligazakon.net/document/FN079655

[44] Про внесення зміни до статті 50 Закону України «Про Національну поліцію» щодо деяких питань перевірки кандидатів на службу в поліції: Закон України від 24.02.2026 № 4792-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4792-20

[45] Про внесення зміни до Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.05.2026 № 476, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 02.06.2026 за № 794/46188. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0794-26

однак відповідні базові акти насамперед регулюють функціонування цих систем і форми участі громадян, а не формують спеціальні ветеранські кадрові маршрути. Тому подальший розвиток нормативно-правового механізму доцільно пов'язувати із запровадженням у кожному з таких напрямів спеціалізованих процедур оцінювання і визнання набутих під час військової служби компетентностей, професійної адаптації та перепідготовки, визначення придатних посад і функцій, відбору, стажування та подальшого професійного супроводу ветеранів.

Організаційно-координаційний механізм забезпечує узгодження повноважень, дій і ресурсів суб'єктів реінтеграції на різних рівнях управління та формування цілісної системи їх міжвідомчої й міжсекторної взаємодії. З позицій теорії мережевого врядування інституціоналізація реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки потребує організації сталої взаємодії між взаємозалежними суб'єктами, жоден із яких не спроможний самостійно забезпечити повний цикл професійного включення ветерана. Міністерство у справах ветеранів, органи системи МВС, служба зайнятості, заклади освіти, органи регіональної та місцевої влади, державні ветеранські установи, роботодавці, ветеранські й громадські організації володіють різними повноваженнями та ресурсами, які мають бути поєднані в єдиний маршрут реінтеграції.

У цьому аспекті релевантним є підхід К. Прована і П. Кеніса[46], які виокремлюють три моделі управління міжорганізаційними мережами: спільне управління учасниками мережі, управління провідною організацією та управління через спеціально створену мережеву адміністративну організацію. Для системи реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки найбільш перспективним видається поєднання моделі провідної організації, роль якої може виконувати Міністерство у справах ветеранів України, з елементами спеціалізованої мережевої координації, необхідної для узгодження діяльності суб'єктів різної відомчої та секторальної належності.

Саме така логіка обґрунтовує доцільність створення постійно діючого міжвідомчого координаційного центру, який не підміняв би компетенцію Мінветеранів та інших органів, а виконував функцію організаційного ядра мережі, забезпечуючи узгодження професійних маршрутів ветеранів, кадрових потреб безпекових інституцій, програм підготовки та перепідготовки, процедур відбору, працевлаштування і подальшого супроводу. У його структурі доцільно передбачити окрему секторальну лінію реінтеграції у сферу громадської безпеки та стійкості.

Таку лінію доцільно формувати наскрізно в межах уже наявної ветеранської інфраструктури, не створюючи для кожної установи окремого безпекового підрозділу. На стратегічному рівні Радник – уповноважений Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій[47] та Координаційна рада з питань підтримки, реабілітації та протезування військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в

[46] Keith G. Provan, Patrick Kenis, Modes of Network Governance: Structure, Management, and Effectiveness, *Journal of Public Administration Research and Theory*, Volume 18, Issue 2, April 2008, Pages 229–252, https://doi.org/10.1093/jopart/mum015

[47] Про призначення В. Свириденка Радником – уповноваженим Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій : Указ Президента України від 15.06.2021 № 246/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2462021-39173

обороні України, ветеранів війни[48] можуть забезпечувати експертне й координаційне сприяння та формування пропозицій щодо розвитку відповідного напряму державної політики. Чинне Положення про Координаційну раду прямо передбачає сприяння міжвідомчій взаємодії та посиленню інституційної спроможності державних і місцевих органів.

На урядовому рівні запропонований Міжвідомчий координаційний центр з реінтеграції ветеранів при Кабінеті Міністрів України мав би забезпечувати операційну координацію, а його постійна секторальна платформа «Громадська безпека та стійкість» – узгоджувати кадрові потреби поліції, цивільного захисту, критичної інфраструктури, кібербезпеки та інших цивільних безпекових напрямів із можливостями професійної адаптації ветеранів.

На рівні спеціалізованої ветеранської інфраструктури ця секторальна лінія набувала б конкретного змісту відповідно до функцій кожної установи. Український ветеранський фонд[49] може забезпечувати ресурсну підтримку пілотних програм навчання, професійної адаптації та проєктів ветеранських організацій, оскільки він є бюджетною установою у сфері управління Мінветеранів і вже використовує конкурсні механізми фінансування ветеранських ініціатив. ННЕЦ «Бородянка»[50] забезпечувати психосоціальну адаптацію, кар'єрне консультування та підготовку до переходу у цивільне професійне середовище, зокрема у сектор громадської безпеки. Відповідні послуги вже належать до напрямів його діяльності. ДНТ «Державний ветеранський простір»[51] та мережа державних ветеранських просторів можуть виконувати функцію територіально доступної точки входу й маршрутизації, оскільки їх нормативно визначеним завданням є організація, координація та розвиток мережі ветеранських просторів і забезпечення їх взаємодії.

На регіональному рівні секторальна лінія має продовжувалася через координаційні платформи при обласних державних (військових) адміністраціях, які поєднували б регіональні структури Мінветеранів, поліції, ДСНС, служби зайнятості, заклади освіти, операторів критичної інфраструктури, ветеранські організації та роботодавців. На рівні громади її практичним координатором у роботі з конкретною особою може виступати фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб[52], однак не як суб'єкт кадрового відбору, а як кейс-координатор, який виявляє професійний запит ветерана, спрямовує його до оцінювання компетентностей, навчання, служби зайнятості та відповідного роботодавця чи безпекової інституції. Чинний порядок уже

[48] Про внесення змін до Указу Президента України від 4 червня 2025 року № 389/2025 : Указ Президента України від 10 липня 2026 р. № 591/2026. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5912026-60305

[49] Про утворення бюджетної установи «Український ветеранський фонд» : постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 720. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/720-2021-%D0%BF

[50] Науково-навчальний експертний центр «Бородянка». Міністерство у справах ветеранів України. URL: https://mva.gov.ua/tsentri-sotsialno-psihologichnoi-reabilitatsii-1

[51] Деякі питання створення та забезпечення функціонування мережі державних ветеранських просторів: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2025 № 1560. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-2025-%D0%BF#Text

[52] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/881-2024-%D0%BF

визначає фахівця із супроводу як елемент системи організації допомоги ветеранам на індивідуальному рівні.

Отже, окрема функціональна лінія професійного включення ветеранів у сферу громадської безпеки має проходити через усі рівні системи – від стратегічної координації до індивідуального супроводу, забезпечуючи не створення паралельної ветеранської системи безпеки, а спрямування ветерана до вже існуючих цивільних інституцій відповідно до його досвіду, стану, професійних інтересів та встановлених вимог. Її кінцевим результатом має бути індивідуалізований професійний маршрут ветерана: професійний запит, оцінювання й визнання релевантних компетентностей, психосоціальна та цивільна адаптація, необхідна підготовка або перепідготовка, стажування чи відбір, працевлаштування у відповідній сфері громадської безпеки, наставництво та моніторинг професійної адаптації. Саме такий наскрізний характер дає змогу перетворити сукупність окремих установ і послуг на інституціоналізовану систему реінтеграції.

Важливим компонентом інституціоналізації виступає *партисипативний (публічно-громадський) механізм,* який забезпечує включення ветеранів та інституцій громадянського суспільства у процес формування, реалізації та оцінювання політики. Відповідно, інституціоналізація повинна створювати постійні канали участі ветеранів у консультативно-дорадчих органах, підготовці стратегій і місцевих програм, визначенні стандартів професійної адаптації, громадському моніторингу та формуванні безпекових пріоритетів територіальних громад. Доцільно передбачити спеціалізоване представництво ветеранської спільноти у громадських радах та інших консультативно-дорадчих органах при центральних і місцевих органах публічної влади, зокрема через постійні комітети або робочі групи з питань ветеранської політики, професійної реінтеграції та громадської безпеки. На рівні територіальних громад такими формами можуть бути ради ветеранів при виконавчих органах місцевих рад, ветеранські консультативні групи при координаційних органах з питань безпеки та стійкості, а також представництво ветеранських організацій у робочих групах з розроблення місцевих програм громадської безпеки, цивільного захисту, захисту критичної інфраструктури та підвищення стійкості територіальних громад. У цьому контексті ветеранський рух набуває значення наскрізного суб’єкта мережевого врядування, що забезпечує зв’язок між публічним сектором, громадянським суспільством і бізнесом.

Професійно-адаптаційний механізм забезпечує переведення набутого ветераном досвіду у компетентності, придатні для цивільної професійної діяльності у сфері громадської безпеки. Його зміст охоплює оцінювання та визнання релевантних компетентностей, професійну орієнтацію, необхідну підготовку або перепідготовку та адаптацію до вимог конкретної посади. Особливого значення набуває засвоєння цивільних правових і професійно-етичних стандартів, зокрема принципів дотримання прав людини, деескалації, пропорційності, підзвітності та взаємодії з населенням. Таким чином, механізм забезпечує відповідність військового досвіду вимогам цивільних професій у сфері громадської безпеки**.**

З професійною адаптацією нерозривно пов’язаний *соціально-психологічний механізм.* Його необхідність зумовлена тим, що перехід від військової служби до цивільної діяльності супроводжується зміною організаційної культури, соціального статусу, професійної ідентичності, способів комунікації та системи взаємних

очікувань. При цьому адаптація повинна мати двосторонній характер. Тому об'єктом управлінського впливу виступає не тільки ветеран, а й інституційне середовище, до якого він повертається. Це особливо важливо для інституцій громадської безпеки, діяльність яких значною мірою залежить від комунікації з населенням, високих етичних стандартів і суспільної довіри.

Функціонування зазначених механізмів неможливе без *фінансово-ресурсного механізму,* який забезпечує матеріальну сталість системи. Практика реалізації ветеранської політики демонструє ризик значної залежності від міжнародної технічної допомоги, короткострокових грантів і проєктного фінансування. Такий підхід є прийнятним для апробації інноваційних практик, але недостатнім для інституціоналізованої системи. Її базові функції мають бути забезпечені стабільним публічним фінансуванням. Тому фінансово-ресурсний механізм повинен поєднувати кошти державного та місцевих бюджетів, державне замовлення на професійну підготовку, субвенції, механізми співфінансування, конкурсне фінансування громадських організацій, міжнародну технічну допомогу та ресурси приватного сектору. При цьому міжнародні й грантові кошти доцільно спрямовувати передусім на інновації, пілотні моделі, цифрові рішення, навчання та масштабування успішних практик, тоді як сталі функції системи мають поступово інтегруватися у бюджетний процес.

В умовах масштабності та міжвідомчого характеру реінтеграції дедалі більшого значення набуває *інформаційно-комунікаційний механізм*. Його метою є забезпечення доступності інформації, безперервності індивідуального маршруту ветерана, сумісності інформаційних систем та прозорої комунікації між усіма суб'єктами. Наявність великої кількості програм сама по собі не забезпечує доступності підтримки, якщо ветеран не знає про можливості або повинен самостійно встановлювати, до якого органу звертатися на кожному етапі. Тому цифрова інфраструктура має забезпечувати логічно пов'язаний маршрут від визначення потреб і професійного профілю до навчання, пошуку вакансії, працевлаштування та подальшого супроводу. Інформаційно-комунікаційний вимір також охоплює публічні кампанії, спрямовані на подолання стереотипів щодо ветеранів, інформування роботодавців та формування позитивного суспільного сприйняття їх професійної участі у післявоєнному відновленні.

Функціонування системи реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки потребує чіткого розмежування її інституційної основи, форм діяльності та інструментів практичної реалізації. Інституційну основу становить сукупність нормативно-правових, стратегічно-програмних, організаційних, ресурсних та інформаційних умов, які закріплюють статус і повноваження суб'єктів, визначають напрями державної політики, порядок їх взаємодії, джерела фінансування та загальні правила функціонування системи. До неї належать нормативно-правові акти, державні й місцеві стратегії та програми, плани заходів, положення про органи й установи, професійні стандарти, інституційна мережа суб'єктів реінтеграції, а також відповідна фінансова та цифрова інфраструктура. Саме ця основа забезпечує сталість системи та переводить окремі програми й практики у нормативно й організаційно оформлену модель діяльності.

На відміну від інституційної основи, форми реінтеграції відображають способи організації практичної діяльності та взаємодії її учасників. У досліджуваній системі до

них доцільно віднести міжвідомчу й міжсекторальну взаємодію; індивідуальний супровід і маршрутизацію ветерана; професійну підготовку, перепідготовку, стажування, наставництво та працевлаштування; психосоціальну адаптацію; партнерську і проєктну співпрацю державних органів, ветеранських організацій, закладів освіти та роботодавців; участь ветеранів у консультативно-дорадчих органах, робочих групах і громадському контролі; а також добровільне залучення до передбачених законодавством форм діяльності у сфері громадського порядку, цивільного захисту.

Практичне здійснення зазначених форм забезпечується інструментами реінтеграції, тобто конкретними засобами управлінського впливу та підтримки індивідуального маршруту ветерана. До таких інструментів належать професійне профілювання, оцінювання і визнання набутих компетентностей, матриці відповідності військового досвіду цивільним професіям, індивідуальний план та професійний маршрут реінтеграції, навчальні й сертифікаційні модулі, програми стажування і наставництва, кадрові резерви, протоколи міжвідомчої маршрутизації, цифрові реєстри й електронні кабінети, а також засоби зворотного зв'язку, моніторингу й оцінювання результатів. Таким чином, інституційна основа визначає правові й організаційні рамки системи, форми характеризують способи організації діяльності, а інструменти забезпечують її безпосередню практичну реалізацію.

Отже, *інституціоналізацію системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки* слід вважати процес нормативного закріплення, організаційного оформлення та ресурсного забезпечення сталої системи взаємодії органів публічної влади, громадянського суспільства, приватного сектору і ветеранів на державному, регіональному та місцевому рівнях, спрямованої на професійне й громадське включення ветеранів у сферу громадської безпеки. Організаційною основою такої системи є багаторівневе врядування, яке поєднує вертикальну координацію між державним, регіональним і місцевим рівнями з горизонтальною міжсекторною взаємодією.

З огляду на викладене, результати проведеного дослідження узагальнено у вигляді концептуальної моделі інституціоналізації системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки (рис. 1). Її побудова дає змогу системно відобразити взаємозв'язок ключових складових досліджуваного процесу та логіку їх взаємодії.

Метою моделі є формування організаційних, правових, управлінських і ресурсних умов для сталого, добровільного та професійно орієнтованого включення ветеранів у сферу громадської безпеки. Об'єктом інституціоналізації в межах моделі виступає система реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки як упорядкована сукупність інституційних зв'язків, норм, ролей, процедур і механізмів взаємодії. Суб'єктне поле системи формують органи державної влади, органи місцевого самоврядування, суб'єкти сектору безпеки, ветеранські та громадські організації, заклади освіти, роботодавці, інші представники приватного сектору, а також самі ветерани. При цьому ветеран посідає особливе місце в системі, оскільки одночасно виступає ключовим учасником і співсуб'єктом реінтеграційного процесу та кінцевим бенефіціаром його результатів. Взаємодія суб'єктів публічного, приватного та громадського секторів здійснюється на національному, регіональному та місцевому рівнях і ґрунтується на принципах законності, добровільності, людиноцентричності,

індивідуалізації, двосторонньої адаптації, професійної відповідності, партнерства, субсидіарності, доступності, підзвітності та орієнтації на результат.

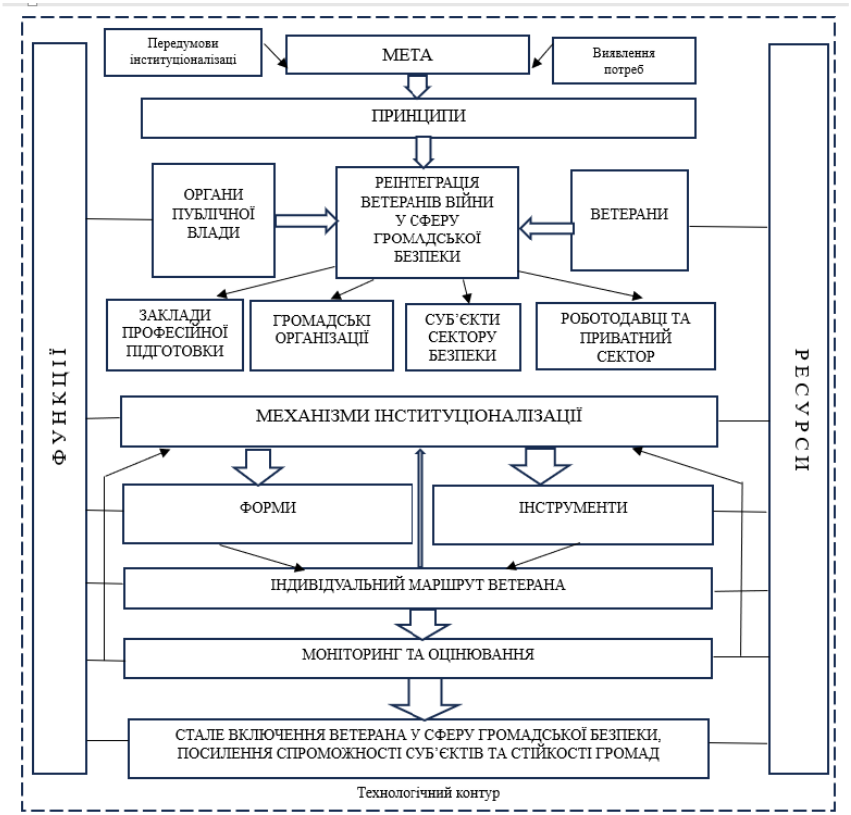

Рис. 1. Концептуальна модель інституціоналізації системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки

Джерело: Сформовано автором

Функціональне ядро моделі становить сукупність взаємопов'язаних механізмів інституціоналізації, через які управлінські рішення трансформуються у конкретні форми діяльності та інструменти реінтеграції. У запропонованій моделі цифровізація розглядається як наскрізний технологічний контур, що забезпечує інформаційну зв'язаність усіх її складових, безперервність індивідуального маршруту ветерана, міжвідомчий обмін даними та взаємодію суб'єктів на різних рівнях управління. Його основу становлять цифрові реєстри, системи міжвідомчого обміну даними, електронні сервіси, електронний кабінет ветерана та платформа «е-Ветеран», інтегроване

використання яких забезпечує послідовність і безперервність взаємодії ветерана з відповідними установами на всіх етапах реінтеграції.

Одночасно модель передбачає поєднання прямих і зворотних зв'язків. Прямі зв'язки відображають рух управлінських рішень, ресурсів, послуг та інформації від суб'єктів системи через відповідні механізми й інструменти до конкретного ветерана. Зворотні зв'язки забезпечують надходження інформації про результати реалізації маршруту, проблеми взаємодії та відповідність послуг реальним потребам, що створює підстави для коригування управлінських рішень, процедур і ресурсного забезпечення. Ресурсне забезпечення системи охоплює фінансові, кадрові, інформаційні, інфраструктурні та партнерські ресурси.

Моніторинг та оцінювання в цій конструкції виконують функцію постійного аналітичного супроводу, забезпечуючи зіставлення фактичних результатів із визначеними критеріями результативності та формування управлінського зворотного зв'язку. Результативність функціонування моделі пропонується оцінювати за критеріями сталості професійного та громадського включення ветеранів, якості міжвідомчої й міжсекторальної взаємодії, посилення кадрової та інституційної спроможності суб'єктів громадської безпеки, рівня суспільної довіри, соціальної згуртованості та стійкості територіальних громад. Кінцевим результатом функціонування моделі є стале професійне або громадське включення ветерана у сферу громадської безпеки, яке поєднується з посиленням кадрової й функціональної спроможності відповідних інституцій та підвищенням стійкості територіальних громад.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу обґрунтувати інституціоналізацію системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки як комплексний процес нормативного закріплення, організаційного оформлення та ресурсного забезпечення сталих взаємозв'язків між органами публічної влади, інститутами громадянського суспільства, приватним сектором і ветеранами. Встановлено, що реінтеграція не може зводитися до сукупності соціальних послуг або заходів із працевлаштування, оскільки її результативність залежить від узгодженого функціонування правових норм, інституцій, ресурсів, професійних маршрутів, форм міжсекторної взаємодії та механізмів зворотного зв'язку. Організаційною основою такої системи визначено багаторівневе врядування, що поєднує вертикальну координацію між державним, регіональним і місцевим рівнями з горизонтальною міжсекторною взаємодією.

Теоретико-методологічне обґрунтування досліджуваної системи засвідчило доцільність поєднання інституціонального та неоінституціонального підходів із положеннями належного демократичного, мережевого, колаборативного та резильєнтного врядування, концепціями публічної цінності й співвиробництва публічних послуг. На цій основі обґрунтовано принцип двосторонньої інституційної адаптації, відповідно до якого професійне й громадське включення ветеранів потребує не лише їх адаптації до цивільного інституційного середовища, а й відповідної адаптації публічно-управлінських, кадрових та організаційних практик до набутого ветеранами досвіду, компетентностей і специфічних потреб.

Визначено, що в умовах післявоєнного відновлення громадська безпека має розглядатися як комплексний напрям публічно-управлінської та безпекової діяльності, пов'язаний із забезпеченням правопорядку, цивільним захистом, запобіганням і реагуванням на загрози, захистом населення та підвищенням стійкості територіальних

громад. Професійний, організаційний і соціальний досвід ветеранів за відповідних інституційних умов може виступати ресурсом посилення кадрової та функціональної спроможності відповідних суб'єктів, однак його використання має ґрунтуватися на принципах добровільності, професійної відповідності, правової визначеності та попередньої цивільної адаптації набутих компетентностей. Такий підхід унеможливлює механічне перенесення військових практик у цивільну сферу та дозволяє поєднати інтереси ветерана з потребами громадської безпеки і стійкості територіальних громад.

Обґрунтовано комплекс взаємопов'язаних нормативно-правового, організаційно-координаційного, партисипативного, професійно-адаптаційного, соціально-психологічного, фінансово-ресурсного та інформаційно-комунікаційного механізмів, через які забезпечується перехід від окремих програм і практик до сталої інституціоналізованої системи. Встановлено необхідність розмежування інституційної основи, форм діяльності та конкретних інструментів реінтеграції, що забезпечує послідовність переходу від нормативного й організаційного оформлення системи до практичної реалізації індивідуального маршруту ветерана.

Результати дослідження узагальнено у концептуальній моделі інституціоналізації системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки. Її функціональне ядро становлять взаємопов'язані механізми інституціоналізації, а цифровізація виконує роль наскрізного технологічного контуру, що забезпечує інформаційну зв'язаність складових системи та безперервність індивідуального маршруту ветерана. Моніторинг та оцінювання формують аналітичний контур зворотного зв'язку і створюють підстави для коригування управлінських рішень. Кінцевим результатом функціонування запропонованої системи визначено стале професійне або громадське включення ветерана у сферу громадської безпеки, поєднане з посиленням кадрової й функціональної спроможності відповідних інституцій та підвищенням стійкості територіальних громад.

АНОТАЦІЯ

Досліджено проблему інституціоналізації системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки в умовах післявоєнного відновлення України. Обґрунтовано необхідність переходу від фрагментарних програм і практик підтримки ветеранів до цілісної багаторівневої системи публічного управління, що поєднує потреби професійної самореалізації ветеранів із кадровими та функціональними потребами сфери громадської безпеки. Уточнено зміст реінтеграції ветеранів у сферу громадської безпеки як добровільного, диференційованого та інституційно організованого процесу адаптації й реалізації набутого під час військової служби досвіду та компетентностей у цивільних професійних і громадських формах діяльності. Обґрунтовано принцип двосторонньої інституційної адаптації, що передбачає одночасну адаптацію ветерана до цивільного інституційного середовища та відповідну трансформацію управлінських, кадрових і організаційних практик з урахуванням його компетентностей і потреб. Визначено комплекс нормативно-правового, організаційно-координаційного, партисипативного, професійно-адаптаційного, соціально-психологічного, фінансово-ресурсного та інформаційно-комунікаційного механізмів інституціоналізації системи реінтеграції. Доведено, що організаційною основою такої системи має бути багаторівневе врядування, яке поєднує вертикальну координацію між державним, регіональним і місцевим рівнями з горизонтальною міжсекторальною взаємодією органів публічної влади,

громадянського суспільства, приватного сектору та ветеранів. Розкрито ресурсний потенціал ветеранів для посилення кадрової та функціональної спроможності суб'єктів громадської безпеки за умови професійного оцінювання, цивільної адаптації та дотримання встановлених правових і професійних вимог. Запропоновано концептуальну модель інституціоналізації системи реінтеграції ветеранів війни у сферу громадської безпеки, у якій цифровізація визначена наскрізним технологічним контуром, а моніторинг та оцінювання – інструментами аналітичного супроводу і формування управлінського зворотного зв'язку. Встановлено, що результативність функціонування такої системи має виявлятися у сталому професійному та громадському включенні ветеранів, посиленні спроможності відповідних інституцій, підвищенні суспільної довіри, соціальної згуртованості та стійкості територіальних громад.

Література

1. Addink, Henk, *Good Governance: Concept and Context* (Oxford, 2019; online edn, Oxford Academic, 23 May 2019), https://doi.org/10.1093/oso/9780198841159.001.0001
2. Ansell C., Gash A. Collaborative Governance in Theory and Practice. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2008. Vol. 18, No. 4. P. 543–571. DOI: 10.1093/jopart/mum032
3. Bovaird T. Beyond Engagement and Participation: User and Community Coproduction of Public Services. *Public Administration Review*. 2007. Vol. 67, No. 5. P. 846–860. DOI: 10.1111/j.1540-6210.2007.00773.x
4. Bryson J. M., Crosby B. C., Bloomberg L. Public Value Governance: Moving Beyond Traditional Public Administration and the New Public Management. *Public Administration Review*. 2014. Vol. 74, No. 4. P. 445–456. DOI: 10.1111/puar.12238
5. Council of the European Union. EUAM Ukraine: Council broadens the Mission's mandate to counter hybrid threats and support veteran reintegration. 11 May 2026. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2026/05/11/euam-ukraine-council-broadens-the-mission-s-mandate-to-counter-hybrid-threats-and-support-veteran-reintegration/
6. Hood C. A Public Management for All Seasons? *Public Administration*. 1991. Vol. 69, No. 1. P. 3–19. DOI: 10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x
7. Klijn, E.H., Koppenjan, J., Spekkink, W., & Warsen, R. (2015). Governance Networks in the Public Sector (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315887098
8. Moore M. H. *Creating Public Value: Strategic Management in Government*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1995. 402 p.
9. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. DOI: 10.1017/CBO9780511808678
10. O'Flynn J. From New Public Management to Public Value: Paradigmatic Change and Managerial Implications. *Australian Journal of Public Administration*. 2007. Vol. 66, No. 3. P. 353–366. DOI: 10.1111/j.1467-8500.2007.00545.x
11. OECD. *Public Governance Review of Ukraine*. OECD Public Governance Reviews. Paris: OECD Publishing, 2026. 257 p. DOI: 10.1787/7810f059-en
12. OECD. *The Principles of Public Administration*. Paris: OECD Publishing, 2023. 44 p. DOI: 10.1787/7f5ec453-en

13. Provan K. G., Kenis P. Modes of Network Governance: Structure, Management, and Effectiveness. *Journal of Public Administration Research and Theory*. 2008. Vol. 18, No. 2. P. 229–252. DOI: 10.1093/jopart/mum015

14. Recommendation CM/Rec(2023)5 of the Committee of Ministers to member States on the principles of good democratic governance. Adopted by the Committee of Ministers on 6 September 2023 at the 1473rd meeting of the Ministers' Deputies. Strasbourg : Council of Europe, 2023. URL: https://rm.coe.int/0900001680abeb87

15. Rhodes R. A. W. The New Governance: Governing without Government. *Political Studies*. 1996. Vol. 44, No. 4. P. 652–667. DOI: 10.1111/j.1467-9248.1996.tb01747.x

16. Scott W. R. *Institutions and Organizations: Ideas, Interests, and Identities*. 4th ed. Thousand Oaks, CA : SAGE Publications, 2014.

17. Shepherd S., Sherman D. K., MacLean A., Kay A. C. The Challenges of Military Veterans in Their Transition to the Workplace: A Call for Integrating Basic and Applied Psychological Science. *Perspectives on Psychological Science.* 2021. Vol. 16, No. 3. P. 590–613. DOI: https://doi.org/10.1177/1745691620953096

18. Sorensen E., Torfing J. Making Governance Networks Effective and Democratic Through Metagovernance. Public Administration. 2009. Vol. 87, No. 2. P. 234–258. DOI: 10.1111/j.1467-9299.2009.01753.x

19. United Nations Development Programme. Adapting to Civilian Life: Entry Points to Strengthen Veterans' Reintegration in Ukraine. 2025. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/adapting-civilian-life-entry-points-strengthen-veterans-reintegration-ukraine-based-rescore-ukraine-2024

20. United Nations Development Programme. Returning Home: Understanding the Perspectives of Veterans in Ukraine after 24 February 2022. 2024. URL: https://www.undp.org/ukraine/publications/returning-home-understanding-perspectives-veterans-ukraine-after-24th-february-2022

21. Вербенський М. Г. Громадська безпека як елемент національної безпеки: фактори впливу та суспільна значимість. *Наука і правоохорона*. 2020. № 4 (50). С. 140–149. DOI: 10.36486/np.2020.4(50)

22. Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/881-2024-%D0%BF

23. Деякі питання створення та забезпечення функціонування мережі державних ветеранських просторів: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2025 № 1560. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-2025-%D0%BF#Text

24. Івчук В. М. Реінтеграція ветеранів російсько-української війни як об'єкт державного регулювання крізь призму забезпечення сталого розвитку. Механізми забезпечення сталого розвитку економіки: проблеми, перспективи, міжнародний досвід: матеріали VI Міжнар. науково-практ. конференції, 10 жовтня 2025 р. Харків: ДБТУ, 2025. С. 152-155 https://repo.btu.kharkiv.ua/handle/123456789/73713

25. Ковбасюк С. В. Інститут та інституалізація як вираження міждисциплінарного підходу в дослідженні державної влади. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. Вип. 5. С. 28–33.

26. Ковбасюк С.В. Інституційна характеристика сучасної держави: теоретико-правове дослідження : дис.. … канд.. юрид наук : 12.00.01. Одеса, 2021. 225 с. URI: https://hdl.handle.net/11300/14594

27. Кулик О. Г. Громадська безпека як соціально-правове явище. *Наука і правоохорона*. 2023. № 1 (59). С. 154–162. DOI: 10.36486/np.2023.1(59).17.

28. Курило В. С., Мигович І. В., Товстуха О. М., Юрків Я. І. Компаративний аналіз концептуальних засад та інституційних механізмів емпауерменту ветеранів: міжнародний досвід та українська практика. *Освіта та педагогічна наука*. 2026. № 1 (191). С. 163–186. DOI: 10.12958/2227-2747-2026-1(191)-163-186

29. Лазебна І. В. Інтегрована система публічного управління адаптацією ветеранів у воєнний період. *Інвестиції: практика та досвід.* 2025. № 17. С. 316–320. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.17.316

30. Лелюк Р. В. Інституалізація владно-громадських ініціатив як складова становлення публічного управління в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2018. Вип. 3. С. 82–88.

31. Малярчук Н., Коваленкова О. Співпраця з недержавним сектором як фактор успішної професійної адаптації та реінтеграції ветеранів ЗСУ. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування*. 2026. Т. 1, № 15. С. 40–60. https://journals.uran.ua/vsgf_pstu/article/view/363646/349233

32. Михненко А. М., Макаренко Е. М. Інституціалізація // *Енциклопедія державного управління : у 8 т.* / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1 : Теорія державного управління / наук.-ред. колегія : В. М. Князєв, І. В. Розпутенко (співголови) та ін. С. 258–261.

33. Науково-навчальний експертний центр «Бородянка». Міністерство у справах ветеранів України. URL: https://mva.gov.ua/tsentri-sotsialno-psihologichnoi-reabilitatsii-1

34. Про внесення змін до Указу Президента України від 4 червня 2025 року № 389/2025 : Указ Президента України від 10 липня 2026 р. № 591/2026. URL: https://www.president.gov.ua/documents/5912026-60305

35. Про внесення зміни до Положення з організації перевірки рівня фізичної підготовленості кандидатів до вступу на службу в Національну поліцію України : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 22.05.2026 № 476, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 02.06.2026 за № 794/46188. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0794-26

36. Про внесення зміни до статті 50 Закону України «Про Національну поліцію» щодо деяких питань перевірки кандидатів на службу в поліції: Закон України від 24.02.2026 № 4792-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4792-20

37. Про затвердження Державної цільової програми «Ветеран. Робота» на 2026–2027 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 11.02.2026 № 154-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/154-2026-%D1%80

38. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розроблення та затвердження місцевих програм забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури, програм підвищення стійкості територіальних громад до кризових ситуацій, викликаних припиненням або погіршенням надання важливих для їх життєдіяльності послуг чи для здійснення життєво важливих функцій : наказ Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 30.11.2023 № 997. URL: https://ips.ligazakon.net/document/FN079655

39. Про затвердження Національного плану захисту та забезпечення безпеки та стійкості критичної інфраструктури : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2023 р. № 825-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/825-2023-%D1%80#Text

40. Про затвердження Положення про добровільні формування цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 616. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/616-2013-%D0%BF

41. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1882-20

42. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19

43. Про призначення В. Свириденка Радником – уповноваженим Президента України з питань реабілітації учасників бойових дій : Указ Президента України від 15.06.2021 № 246/2021. URL: https://www.president.gov.ua/documents/2462021-39173

44. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1209-2024-р

45. Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 № 1350-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1350-2024-р

46. Про утворення бюджетної установи «Український ветеранський фонд» : постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 № 720. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/720-2021-%D0%BF

47. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1835-14

48. Сичова В. В., Вакуленко С. М. Концептуальні підходи до реінтеграції ветеранів російсько-української війни та їхніх сімей. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики.* 2024. Вип. 102. С. 131–143. DOI: https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.12

49. Фатхутдінов В. Г. Категорія «національна безпека» як детермінанта операціоналізації поняття «громадська безпека». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3 (100). С. 160–170

50. Яковина А., Іваницька О. Удосконалення механізмів державного управління соціальною адаптацією ветеранів російсько-української війни в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. *Координати публічного управління.* 2025. № 2. С. 738–751. DOI: https://doi.org/10.62664/cpa.2025.02.34

Information about the author:
Dulina Oksana Vasylivna,
PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Public Administration and Regional Chair
Odesa Polytechnic National University
1, Shevchenko Avenue, Odesa, 65044, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-14

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ: СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ, ГАРАНТІЇ, ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ПРОФЕСІЙНА РЕІНТЕГРАЦІЯ

Живко З. Б., Остапенко О. М., Живко М. О.

ВСТУП

Повномасштабна війна, розв'язана проти України, суттєво трансформувала систему державної політики у сфері соціального захисту населення та визначила нові пріоритети щодо забезпечення належного рівня соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей. В умовах воєнного стану військовослужбовці виконують ключову роль у забезпеченні національної безпеки, територіальної цілісності та державного суверенітету, що зумовлює необхідність створення ефективної системи їх соціалізації, соціального забезпечення та подальшої інтеграції у цивільне життя після завершення військової служби. Особливої актуальності набуває питання формування комплексної системи соціального захисту, яка охоплює не лише матеріальне забезпечення, а й медичну, психологічну, професійну, освітню та трудову підтримку військовослужбовців на всіх етапах проходження служби та після її завершення.

Післявоєнне відновлення України значною мірою залежатиме від ефективності державної політики щодо відновлення людського капіталу, важливою складовою якого є військовослужбовці та ветерани. Їхня успішна соціалізація, професійна адаптація, можливість реалізації трудового потенціалу, доступ до якісних соціальних послуг і державних гарантій визначатимуть рівень соціальної стабільності, економічного розвитку та суспільної згуртованості країни. Саме тому питання соціалізації військовослужбовців сьогодні виходить за межі соціальної політики та стає одним із ключових елементів державної політики післявоєнного відновлення України.

Водночас сучасна система соціального захисту військовослужбовців і ветеранів функціонує в умовах значних викликів. Серед них – постійне збільшення чисельності осіб, які потребують соціальної підтримки, необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення, недостатній рівень координації між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, роботодавцями та громадськими організаціями, а також потреба у цифровізації процесів надання соціальних послуг. Не менш важливими залишаються питання забезпечення своєчасності соціальних виплат, доступності медичної та психологічної реабілітації, забезпечення житлом, реалізації права на освіту, професійну перепідготовку та працевлаштування після завершення військової служби. В умовах зростання кількості ветеранів особливого значення набуває формування сучасної моделі соціальної реінтеграції, що сприятиме їх успішній адаптації до мирного життя та активній участі у соціально-економічному розвитку держави.

Соціальні гарантії та система соціального забезпечення є важливими інструментами реалізації державної соціальної політики щодо військовослужбовців. Вони охоплюють грошове забезпечення, компенсаційні та страхові виплати, пенсійне

забезпечення, медичне обслуговування, житлові програми, освітні пільги, соціальне страхування, професійну підготовку та інші види державної підтримки. Їх ефективне функціонування забезпечує соціальну захищеність військовослужбовців, підвищує мотивацію до проходження військової служби, сприяє збереженню кадрового потенціалу сектору безпеки і оборони та створює передумови для успішної професійної реалізації військовослужбовців після завершення служби. Особливого значення набуває розвиток механізмів працевлаштування ветеранів, стимулювання підприємницької діяльності, професійної перепідготовки та співпраці держави, бізнесу й громадянського суспільства у створенні інклюзивного ринку праці.

Метою дослідження є комплексний аналіз процесів соціалізації військовослужбовців у сучасних умовах функціонування України, дослідження системи соціальних стандартів, соціального забезпечення, соціальних гарантій, видів державних виплат та механізмів працевлаштування військовослужбовців, а також обґрунтування напрямів удосконалення державної політики у сфері їх соціального захисту та професійної реінтеграції.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання дослідження: проаналізувати сучасний стан нормативно-правового забезпечення соціального захисту військовослужбовців; дослідити систему соціальних стандартів, соціальних гарантій та видів соціального забезпечення; охарактеризувати механізми надання грошових, компенсаційних і страхових виплат; оцінити сучасний стан професійної адаптації та працевлаштування військовослужбовців після завершення служби; визначити основні проблеми функціонування системи соціального захисту та обґрунтувати перспективні напрями її вдосконалення відповідно до потреб післявоєнного відновлення України та сучасних європейських стандартів соціальної політики.

1. Соціальні стандарти та система соціального забезпечення військовослужбовців

Соціальний захист військовослужбовців є одним із ключових напрямів державної соціальної політики, що забезпечує належний рівень соціальної безпеки осіб, які виконують конституційний обов'язок щодо захисту суверенітету, незалежності та територіальної цілісності держави. В умовах повномасштабної війни та післявоєнної трансформації України питання формування ефективної нормативно-правової системи соціального забезпечення військовослужбовців набуває особливого значення, оскільки безпосередньо впливає на обороноздатність держави, кадрову стабільність сектору безпеки і оборони, соціальну справедливість та довіру суспільства до державних інституцій. Система соціального захисту має гарантувати військовослужбовцям і членам їхніх сімей належний рівень матеріального забезпечення, соціальних гарантій, медичного обслуговування, житлового забезпечення, пенсійного забезпечення, професійної адаптації та соціальної реінтеграції після завершення військової служби.

Нормативно-правове забезпечення соціального захисту військовослужбовців в Україні ґрунтується на багаторівневій системі правових актів, що включає Конституцію України, міжнародні договори, закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази центральних органів виконавчої влади та відомчі нормативні документи. Така ієрархічна система

забезпечує комплексне правове регулювання відносин у сфері соціального забезпечення військовослужбовців та визначає права, гарантії й механізми реалізації державної соціальної політики.

Основоположним нормативно-правовим актом є Конституція України, яка визначає Україну як соціальну та правову державу (стаття 1) і встановлює обов'язок держави забезпечувати соціальний захист громадян. Відповідно до статті 17 Конституції України держава гарантує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Дана конституційна норма є фундаментальною правовою гарантією, яка визначає пріоритетність соціального забезпечення військовослужбовців у системі державної соціальної політики[1].

Право кожної особи на соціальний захист також закріплено статтею 46 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають право на забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, старості та в інших випадках, передбачених законом. Для військовослужбовців зазначене право конкретизується спеціальним законодавством, яке враховує особливості проходження військової служби, підвищений рівень професійного ризику та необхідність забезпечення додаткових державних гарантій.

Базовим спеціальним нормативно-правовим актом у сфері соціального забезпечення військовослужбовців є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», який визначає основні принципи державної політики щодо забезпечення соціальних прав військовослужбовців[2]. Закон регламентує систему грошового забезпечення, порядок надання медичної допомоги, забезпечення житлом, пенсійного забезпечення, державного страхування, освіти, професійної підготовки, соціальних пільг, компенсацій та інших гарантій. Важливою особливістю зазначеного Закону є закріплення принципу компенсації підвищеного ризику військової служби шляхом надання додаткових соціальних гарантій, які перевищують загальнодержавні стандарти соціального забезпечення.

Важливе місце у системі нормативного регулювання займає Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», який визначає правові засади проходження військової служби, порядок її проходження, підстави звільнення та соціальні гарантії військовослужбовців на різних етапах служби[3]. Закон встановлює взаємозв'язок між проходженням військової служби та реалізацією права на соціальне забезпечення, професійну освіту, перепідготовку та працевлаштування після звільнення зі служби.

Соціальне забезпечення військовослужбовців нерозривно пов'язане із системою пенсійного забезпечення. Правові засади його функціонування визначає Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», який встановлює порядок призначення пенсій за вислугу років, по

---

[1] Конституція України. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2020, підстава – 27-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

[2] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст.190 зі змінами. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2011-12#Text

[3] Закон України Про військовий обов'язок і військову службу. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст.385. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text

інвалідності та у разі втрати годувальника[4]. Особливістю цієї системи є врахування специфіки проходження військової служби, підвищених професійних ризиків та необхідності забезпечення соціальної стабільності після завершення кар'єри військовослужбовця.

Суттєве значення для розвитку системи соціального забезпечення має Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», який визначає комплекс соціальних прав осіб, які брали участь у захисті держави[5]. Закон регламентує порядок надання пільг, компенсацій, медичного забезпечення, санаторно-курортного лікування, професійної адаптації, психологічної реабілітації, забезпечення житлом та інших видів державної підтримки. В умовах війни сфера його застосування значно розширилася, що потребувало внесення численних змін, спрямованих на вдосконалення механізмів соціальної підтримки ветеранів та членів сімей загиблих Захисників і Захисниць України.

Окремий блок нормативно-правового регулювання формують акти Кабінету Міністрів України, якими визначаються порядок виплати грошового забезпечення, механізми надання одноразової грошової допомоги, компенсацій, житлових субсидій, медичного забезпечення, реабілітації, психологічної підтримки та інших соціальних послуг. Особливу роль після 2022 року відіграли урядові рішення щодо встановлення додаткової винагороди військовослужбовцям, збільшення розмірів грошового забезпечення, удосконалення порядку здійснення страхових виплат та підтримки сімей загиблих військовослужбовців.

Важливим напрямом розвитку нормативної бази стало створення сучасної системи ветеранської політики. У цьому контексті значну роль відіграє діяльність Міністерства у справах ветеранів України, яке забезпечує формування державної політики щодо соціальної адаптації, професійної реабілітації, працевлаштування, психологічної підтримки та розвитку підприємницької активності ветеранів війни. Поступово відбувається перехід від переважно компенсаційної моделі соціального забезпечення до моделі комплексної соціальної інтеграції військовослужбовців і ветеранів.

Нормативно-правові засади соціального захисту військовослужбовців формуються також під впливом міжнародного права. Україна є учасницею низки міжнародних договорів, що визначають базові стандарти соціального захисту населення. До них належать Загальна декларація прав людини (1948 р.)[6], Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.)[7], Європейська соціальна

[4] Закон України Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 29, ст. 399. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text

[5] Закон України Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 45, ст.425. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text

[6] Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

[7] Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Статус Пакту див. (995_i 17). Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

хартія (переглянута)[8], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод[9], а також низка конвенцій Міжнародної організації праці, які закріплюють принципи соціального забезпечення, рівності прав, недискримінації та права на достатній життєвий рівень. Після набуття Україною статусу країни-кандидата на вступ до Європейського Союзу особливого значення набуває гармонізація національного законодавства із соціальним надбанням ЄС, що передбачає вдосконалення механізмів соціального захисту, цифровізацію соціальних послуг, підвищення прозорості бюджетного фінансування та впровадження європейських стандартів управління соціальною сферою.

Сучасний розвиток нормативно-правового забезпечення характеризується переходом до людиноцентричної моделі державної політики, у центрі якої перебуває не лише забезпечення матеріальних виплат, а й створення умов для повноцінної соціальної адаптації військовослужбовців, відновлення їх фізичного та психологічного здоров'я, розвитку професійного потенціалу та успішної інтеграції до цивільного життя. Такий підхід відповідає сучасним концепціям людського розвитку, соціальної безпеки та сталого розвитку, які визначають соціальний захист як інвестицію у людський капітал, а не виключно як механізм бюджетного фінансування.

Разом із тим сучасна нормативно-правова база залишається динамічною та потребує подальшого вдосконалення. Серед основних напрямів її розвитку доцільно виділити систематизацію законодавства, усунення дублювання окремих нормативних актів, розширення цифрових механізмів реалізації соціальних прав, удосконалення міжвідомчої взаємодії, гармонізацію із законодавством Європейського Союзу та впровадження комплексної моделі соціального супроводу військовослужбовців і ветеранів протягом усього життєвого циклу – від початку військової служби до повної соціальної та професійної реінтеграції після її завершення.

Таким чином, нормативно-правові засади соціального захисту військовослужбовців в Україні сформували багаторівневу систему правового регулювання, що поєднує конституційні гарантії, спеціальне галузеве законодавство, підзаконні нормативно-правові акти та міжнародні соціальні стандарти. Подальший розвиток цієї системи має бути спрямований на підвищення її адаптивності, прозорості, цифрової трансформації та відповідності сучасним європейським підходам до забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей.

2. Державні соціальні стандарти та структура соціального забезпечення військовослужбовців

Система соціального забезпечення військовослужбовців є невід'ємною складовою державної політики у сфері національної безпеки та соціального захисту населення. Її ефективність визначає не лише рівень соціальної захищеності осіб, які проходять

[8] ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ (переглянута). Страсбург, 3 травня 1996 року. Хартію ратифіковано із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006, ВВР, 2006, N 43, ст.418. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

[9] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

військову службу, а й безпосередньо впливає на обороноздатність держави, мотивацію до військової служби, кадрову стабільність сектору безпеки й оборони та успішність післявоєнного відновлення країни. У сучасних умовах воєнного стану система соціального забезпечення набуває стратегічного значення, оскільки забезпечує відтворення людського потенціалу, підтримку військовослужбовців та їхніх сімей, а також створює передумови для ефективної соціальної адаптації ветеранів після завершення військової служби.

Державні соціальні стандарти виступають основою формування механізму соціального забезпечення військовослужбовців. Відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» вони визначають систему соціальних норм і нормативів, на базі яких встановлюються мінімальні державні гарантії щодо рівня життя громадян[10]. Однак специфіка військової служби, пов'язана з підвищеним ризиком для життя і здоров'я, особливими умовами праці та обмеженням окремих конституційних прав, зумовлює необхідність встановлення спеціальних соціальних стандартів, що суттєво перевищують загальнодержавний рівень соціального забезпечення.

На відміну від загальної системи соціального захисту населення, соціальні стандарти для військовослужбовців мають компенсаційний характер і покликані відшкодовувати негативний вплив професійних ризиків, фізичних і психологічних навантажень, а також забезпечувати гідний рівень матеріального добробуту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Саме тому державна політика у цій сфері базується на принципах соціальної справедливості, адресності, гарантованості, безперервності соціального забезпечення та відповідності рівня соціального захисту характеру й складності виконуваних службових обов'язків.

Система державних соціальних стандартів щодо військовослужбовців охоплює комплекс матеріальних, фінансових, медичних, житлових, освітніх та соціальних гарантій, які забезпечуються державою протягом усього періоду проходження військової служби, а також після звільнення в запас чи відставку. Її функціонування ґрунтується на поєднанні бюджетного фінансування, державного соціального страхування, спеціальних компенсаційних механізмів і програм соціальної підтримки.

Одним із ключових елементів державних соціальних стандартів є грошове забезпечення військовослужбовців, яке виконує одночасно соціальну, компенсаційну, стимулюючу та мотиваційну функції. Його структура включає посадовий оклад, оклад за військовим званням, надбавки за вислугу років, виконання особливо важливих завдань, службу в умовах підвищеного ризику, премії, одноразові винагороди та інші додаткові виплати. Після початку повномасштабної агресії Російської Федерації механізм грошового забезпечення було істотно переглянуто шляхом запровадження додаткових виплат військовослужбовцям, які беруть участь у бойових діях, що дозволило частково компенсувати ризики військової служби та підвищити її соціальну привабливість.

Важливим напрямом соціального забезпечення є одноразові та компенсаційні виплати, які надаються у разі поранення, отримання інвалідності, загибелі

[10] Закон України Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 48, ст.409. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 107-VI від 28.12.2007, ВВР, 2008, № 5-6, № 7-8, ст.78 – зміни діють по 31 грудня 2008 року. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2017-14#Text

військовослужбовця або втрати працездатності. Такі виплати виконують компенсаційну функцію та забезпечують матеріальну підтримку військовослужбовців і членів їхніх сімей. Одночасно вони є елементом державного страхового механізму, який дозволяє частково мінімізувати соціально-економічні наслідки військових ризиків.

Особливе місце у структурі соціального забезпечення посідає пенсійне забезпечення, яке враховує специфіку проходження військової служби, тривалість вислуги років, стан здоров'я та умови виконання службових обов'язків. Пенсійна система для військовослужбовців має спеціальний характер і спрямована на забезпечення соціальної стабільності після завершення професійної діяльності. Водночас сучасні демографічні та економічні виклики потребують її подальшого реформування, зокрема удосконалення механізмів індексації пенсій, забезпечення фінансової стійкості та справедливого співвідношення між рівнем грошового забезпечення під час служби і розміром пенсійних виплат.

Не менш важливою складовою державних соціальних стандартів є медичне забезпечення, яке включає первинну, спеціалізовану та високоспеціалізовану медичну допомогу, медичну реабілітацію, психологічну підтримку, санаторно-курортне лікування та протезування. З огляду на значне зростання кількості військовослужбовців, які отримали бойові поранення або психологічні травми, особливого значення набуває розвиток системи комплексної фізичної та психосоціальної реабілітації. Сучасні підходи передбачають інтеграцію медичної, психологічної, соціальної та професійної реабілітації, що відповідає рекомендаціям Всесвітньої організації охорони здоров'я та міжнародним стандартам ветеранської політики.

Важливою соціальною гарантією є житлове забезпечення військовослужбовців, яке реалізується через надання службового житла, компенсації за оренду житла, участь у державних житлових програмах, пільгове кредитування та інші механізми підтримки. Незважаючи на суттєві зміни у законодавстві, забезпечення житлом залишається одним із найскладніших напрямів державної соціальної політики. Наявність значної черги на отримання житла, недостатній обсяг бюджетного фінансування та зростання потреб після 2022 року свідчать про необхідність модернізації житлової політики із застосуванням сучасних фінансових інструментів, державно-приватного партнерства та цифрових систем обліку.

До структури соціального забезпечення також входять освітні гарантії, що забезпечують можливість здобуття освіти, професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації військовослужбовців і ветеранів. Особливого значення ці механізми набувають у процесі переходу від військової служби до цивільної професійної діяльності. Професійна перепідготовка, розвиток підприємницьких компетентностей, цифрових навичок та підтримка ветеранського бізнесу сприяють успішній соціальній реінтеграції й формуванню конкурентоспроможного людського капіталу.

У сучасних умовах соціальне забезпечення дедалі більше набуває комплексного характеру, поєднуючи матеріальні виплати із системою соціальних послуг. До таких послуг належать психологічний супровід, соціальний патронаж, юридична допомога, підтримка сімей військовослужбовців, професійне консультування, сприяння працевлаштуванню, розвиток соціального підприємництва та інтеграція ветеранів у місцеві громади. Саме такий підхід відповідає сучасній концепції людиноцентричної

державної політики, де основною метою є не лише компенсація втрат, а й забезпечення довгострокової соціальної стійкості особи.

Структуру соціального забезпечення військовослужбовців доцільно розглядати як багаторівневу систему взаємопов'язаних компонентів, яка включає (рис. 1):

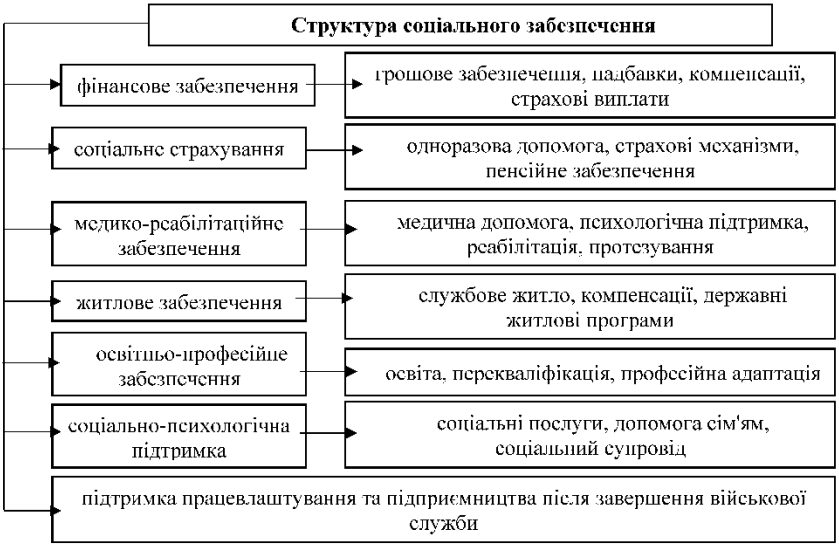

Рис. 1. Структуру соціального забезпечення військовослужбовців*

**Сформовано авторами*

Системний аналіз дозволяє стверджувати, що сучасна модель соціального забезпечення повинна функціонувати не як сукупність окремих соціальних виплат, а як інтегрована екосистема соціального захисту, що забезпечує безперервний соціальний супровід військовослужбовця протягом усього життєвого циклу: від вступу на військову службу, проходження служби та участі у бойових діях до демобілізації, професійної реадаптації, працевлаштування й повноцінної інтеграції у цивільне життя.

Особливої актуальності набуває цифрова трансформація системи соціального забезпечення. Впровадження електронних реєстрів ветеранів, цифрових кабінетів отримувачів соціальних послуг, автоматизація призначення соціальних виплат, електронний документообіг та використання інформаційно-аналітичних систем дозволяють підвищити прозорість, оперативність та адресність надання державної підтримки. Крім того, цифровізація сприяє зниженню адміністративного навантаження, мінімізації бюрократичних процедур і підвищенню якості управління соціальною сферою.

Отже, державні соціальні стандарти та структура соціального забезпечення військовослужбовців формують комплексну багаторівневу систему гарантій,

спрямовану на забезпечення належного рівня життя, соціальної безпеки та професійної реалізації військовослужбовців і членів їхніх сімей. Подальший розвиток цієї системи має ґрунтуватися на принципах людиноцентричності, адресності, цифрової трансформації, міжвідомчої інтеграції та гармонізації із соціальними стандартами Європейського Союзу, що забезпечить підвищення ефективності державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців та їх успішну соціальну реінтеграцію в умовах післявоєнного відновлення України.

3. Сучасні проблеми функціонування системи соціального захисту та міжнародний досвід її розвитку

Трансформація системи соціального захисту військовослужбовців в Україні відбувається в умовах повномасштабної війни, суттєвого зростання чисельності військовослужбовців, збільшення кількості ветеранів, осіб з інвалідністю внаслідок війни та сімей загиблих Захисників і Захисниць України. За таких умов соціальний захист набуває стратегічного значення, оскільки виступає не лише інструментом реалізації державної соціальної політики, а й важливим чинником забезпечення національної безпеки, обороноздатності держави, суспільної стабільності та післявоєнного відновлення людського капіталу. Незважаючи на суттєве вдосконалення законодавчої бази, система соціального забезпечення військовослужбовців залишається недостатньо адаптованою до сучасних викликів, що потребує її комплексної модернізації з урахуванням міжнародного досвіду.

Однією з ключових проблем є фрагментарність нормативно-правового регулювання. Соціальні гарантії військовослужбовців регламентуються значною кількістю законів, постанов Кабінету Міністрів України, відомчих нормативних актів та спеціальних програм, що нерідко призводить до дублювання функцій, колізій правових норм і різного трактування механізмів реалізації соціальних прав[11]. Відсутність єдиного кодифікованого документа, який би комплексно регулював питання соціального забезпечення військовослужбовців і ветеранів, ускладнює практичне застосування законодавства та знижує ефективність державного управління у цій сфері.

Серйозним викликом залишається недостатня інтегрованість інституційної системи соціального захисту. Надання соціальних послуг здійснюють різні органи державної влади: Міністерство оборони України, Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство охорони здоров'я України, Пенсійний фонд України, органи місцевого самоврядування та інші установи. Відсутність належної міжвідомчої координації призводить до дублювання адміністративних процедур, збільшення термінів розгляду звернень, надмірного документообігу та зниження доступності соціальних послуг.

Не менш важливою проблемою є фінансова стійкість системи соціального забезпечення. Значне збільшення бюджетних видатків на оборону та соціальну підтримку військовослужбовців істотно підвищує навантаження на державні фінанси.

[11] Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо проходження військової служби особами, звільненими умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом. https://ips.ligazakon.net/document/T264931?utm_source =jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=FNL000044

У перспективі післявоєнного відновлення Україна зіткнеться зі стрімким зростанням кількості ветеранів, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів сімей загиблих військовослужбовців, що потребуватиме довгострокового фінансування соціальних програм. За таких умов актуалізується питання впровадження сучасних механізмів бюджетного планування, програмно-цільового фінансування, державно-приватного партнерства, розвитку соціального страхування та залучення міжнародної фінансової підтримки.

Особливого значення набуває проблема психологічної реабілітації та соціальної адаптації військовослужбовців після завершення служби. Бойовий досвід, тривале перебування в зоні бойових дій, фізичні травми та психологічні навантаження значно ускладнюють повернення до цивільного життя. Водночас існуюча система соціальної підтримки недостатньо інтегрує медичну, психологічну, професійну та соціальну реабілітацію. У сучасних умовах необхідно переходити до комплексної моделі реінтеграції ветеранів, яка охоплюватиме психологічний супровід, професійну перепідготовку, підтримку підприємницької діяльності, працевлаштування та соціальну адаптацію сімей військовослужбовців.

Суттєвим викликом залишається працевлаштування ветеранів війни. Багато військовослужбовців після демобілізації стикаються з труднощами адаптації до цивільного ринку праці, невідповідністю набутих військових компетентностей вимогам роботодавців, фізичними обмеженнями або психологічними наслідками бойових дій. Водночас роботодавці нерідко не мають достатнього досвіду інтеграції ветеранів у трудові колективи. Це обумовлює необхідність розвитку програм професійної перепідготовки, системи визнання компетентностей, здобутих під час військової служби, стимулювання роботодавців до працевлаштування ветеранів, а також підтримки ветеранського підприємництва як важливого напряму економічної реінтеграції.

Окремої уваги потребує цифрова трансформація соціальної сфери. Незважаючи на активний розвиток електронного урядування, значна частина адміністративних процедур щодо призначення соціальних виплат, компенсацій та пільг залишається складною, потребує подання великої кількості документів і взаємодії з різними державними органами. У перспективі розвиток цифрових платформ, інтегрованих державних реєстрів, електронної ідентифікації та автоматизованого призначення соціальних виплат має стати одним із пріоритетних напрямів модернізації системи соціального захисту.

Вирішення зазначених проблем доцільно здійснювати з урахуванням міжнародного досвіду, який демонструє ефективність комплексного підходу до соціальної підтримки військовослужбовців та ветеранів.

У США функціонує одна з найрозвиненіших систем підтримки ветеранів, яка реалізується через Department of Veterans Affairs[12]. Її особливістю є комплексність соціального супроводу, що включає медичне забезпечення, психологічну допомогу, житлові програми, освітні гранти, професійну підготовку, працевлаштування, підтримку підприємництва та цифрові сервіси. Особлива увага приділяється індивідуальним програмам реабілітації та розвитку людського потенціалу ветеранів.

[12] Let us help you get started. VA. Talk to the Veterans Crisis Line now. https://www.va.gov/

У Канаді соціальна політика ґрунтується на принципах персоналізованого супроводу ветерана. Програми Veteran Well-being Program забезпечують комплексну підтримку фізичного, психологічного, соціального та економічного благополуччя військовослужбовців. Значний акцент робиться на професійній перепідготовці, розвитку підприємницьких навичок, психологічній реабілітації та підтримці членів сімей ветеранів[13].

У Великій Британії реалізується концепція Armed Forces Covenant, відповідно до якої держава, роботодавці, органи місцевого самоврядування та громадські організації несуть спільну відповідальність за забезпечення соціальної інтеграції військовослужбовців і ветеранів[14]. Особливістю британської моделі є активна участь бізнесу у працевлаштуванні ветеранів, реалізації освітніх програм та підтримці соціального підприємництва.

Для країн НАТО характерним є впровадження принципу «безперервного супроводу військовослужбовця» (*continuum of care*), який передбачає комплексний соціальний супровід від моменту вступу на військову службу до повної інтеграції після її завершення[15]. Такий підхід поєднує медичну допомогу, психологічну підтримку, соціальне страхування, професійну адаптацію, працевлаштування та підтримку сімей військовослужбовців. Він базується на міжвідомчій взаємодії, цифровому управлінні та оцінюванні ефективності соціальних програм.

Для України особливий інтерес становить досвід Польщі, яка в процесі реформування сектору безпеки гармонізувала національне законодавство з вимогами Європейського Союзу та НАТО. Польська модель характеризується високим рівнем інтеграції військової, соціальної, медичної та освітньої політики, широким використанням цифрових сервісів, програм професійної адаптації та партнерства між державою й роботодавцями.

Узагальнення міжнародної практики дозволяє сформулювати основні напрями вдосконалення української системи соціального захисту військовослужбовців (рис. 2).

Таким чином, міжнародний досвід підтверджує, що ефективна система соціального захисту військовослужбовців має ґрунтуватися не лише на механізмах матеріального забезпечення, а й на створенні цілісної моделі розвитку людського капіталу, яка забезпечує довгострокову соціальну стійкість, економічну активність та успішну інтеграцію ветеранів у цивільне життя.

Дослідження теоретико-правових та організаційних засад соціального захисту військовослужбовців свідчить, що в сучасних умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України ця сфера набуває стратегічного значення для забезпечення національної безпеки, розвитку людського капіталу та соціальної стабільності. Соціальний захист військовослужбовців перестає бути виключно інструментом матеріальної підтримки й трансформується у багаторівневу систему державної політики, що поєднує фінансові, соціальні, медичні, психологічні, освітні та професійні механізми підтримки військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей.

---

[13] VA. Health Care. Whole Health. Well-Being Programs. https://www.va.gov/WHOLEHEALTH/veteran-resources/Well-Being-Programs.asp

[14] Armed Forces Covenant. https://www.armedforcescovenant.gov.uk/

[15] Висновок до проекту Закону України від 29.01.2019 № 9181 (одержаний ВР України). Про комбатантів України/ https://ips.ligazakon.net/ document/XH73100A

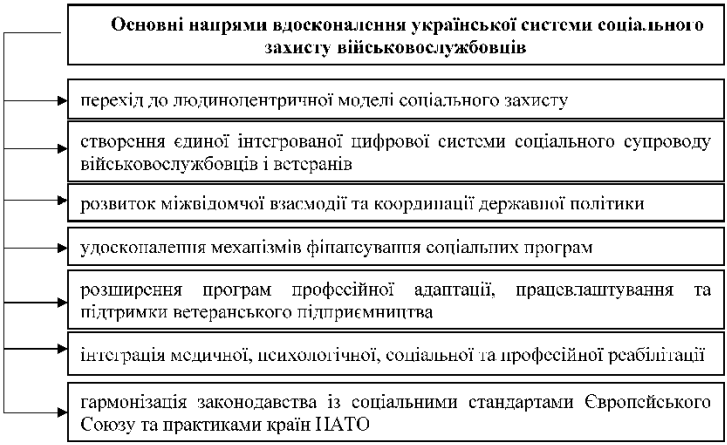

Рис. 2. Основні напрями вдосконалення української системи соціального захисту військовослужбовців*

**Сформовано авторами*

Встановлено, що нормативно-правове забезпечення соціального захисту сформувало комплексну систему державних гарантій, яка базується на положеннях Конституції України, спеціальному законодавстві, підзаконних нормативно-правових актах та міжнародних соціальних стандартах. Водночас сучасні умови функціонування сектору безпеки і оборони вимагають подальшої систематизації законодавства, усунення правових колізій, удосконалення механізмів реалізації соціальних прав та гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу.

Аналіз структури соціального забезпечення показав, що вона охоплює взаємопов'язані складові: грошове забезпечення, соціальне страхування, медичну та психологічну реабілітацію, житлові програми, освітню підтримку, професійну адаптацію, працевлаштування та соціальну інтеграцію ветеранів. Ефективність функціонування цієї системи визначається не лише обсягами фінансування, а й рівнем міжвідомчої координації, цифровізації соціальних послуг, прозорістю адміністративних процедур та якістю управління.

Водночас сучасна система соціального захисту стикається з низкою системних проблем, серед яких фрагментарність нормативного регулювання, недостатня інтегрованість державних інституцій, фінансові обмеження, складність процедур отримання соціальних послуг, недостатній розвиток програм професійної реінтеграції та психологічної підтримки ветеранів. Їх подолання потребує комплексної модернізації всієї системи соціального забезпечення.

Дослідження міжнародного досвіду США, Канади, Великої Британії, Польщі та інших країн – членів НАТО засвідчило доцільність переходу до інтегрованої людиноцентричної моделі соціального захисту, заснованої на принципі безперервного

соціального супроводу військовослужбовця протягом усього життєвого циклу. Для України перспективними напрямами розвитку є цифровізація соціальної сфери, посилення міжвідомчої взаємодії, удосконалення програм професійної адаптації та працевлаштування ветеранів, розвиток державно-приватного партнерства, підтримка ветеранського підприємництва та гармонізація соціальної політики з європейськими стандартами.

Отже, формування сучасної системи соціального захисту військовослужбовців має здійснюватися на засадах комплексності, адресності, безперервності соціального супроводу, цифрової трансформації та орієнтації на розвиток людського капіталу. Реалізація зазначених підходів сприятиме підвищенню ефективності державної соціальної політики, зміцненню соціальної безпеки військовослужбовців і ветеранів, а також створить необхідні передумови для успішного післявоєнного відновлення та сталого розвитку України.

4. Соціальні гарантії, види виплат та механізми їх реалізації

Соціальні гарантії військовослужбовців є одним із фундаментальних елементів державної політики у сфері національної безпеки та соціального захисту. Їх основне призначення полягає у забезпеченні належного рівня життя військовослужбовців і членів їхніх сімей, компенсації професійних ризиків, пов'язаних із проходженням військової служби, а також створенні умов для соціальної стабільності, професійної мотивації та успішної реінтеграції у цивільне життя після завершення військової кар'єри. В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України система соціальних гарантій набуває особливого значення, оскільки виступає важливим чинником формування обороноздатності держави, збереження людського капіталу та зміцнення суспільної довіри до державних інституцій.

Грошове забезпечення є основною формою матеріального забезпечення військовослужбовців та виконує соціальну, компенсаційну, стимулюючу і мотиваційну функції. Його головною метою є забезпечення достатнього рівня матеріального добробуту військовослужбовців відповідно до складності виконуваних завдань, рівня відповідальності, професійної кваліфікації та ступеня ризику для життя і здоров'я.

Структура грошового забезпечення включає посадовий оклад, оклад за військовим званням, надбавки за вислугу років, проходження служби в особливих умовах, виконання бойових завдань, премії, одноразові винагороди та інші додаткові виплати. В умовах повномасштабної війни система грошового забезпечення була суттєво модернізована шляхом запровадження додаткових виплат військовослужбовцям, які безпосередньо беруть участь у бойових діях або виконують завдання в районах ведення бойових дій.

Грошове забезпечення виконує не лише функцію відшкодування витрат праці, але й є інструментом державної кадрової політики, спрямованої на підвищення престижності військової служби, збереження професійного кадрового потенціалу та залучення висококваліфікованих фахівців до сектору безпеки й оборони. Важливим компонентом соціального захисту військовослужбовців є система одноразових, компенсаційних та страхових виплат, яка спрямована на мінімізацію соціально-економічних наслідків професійних ризиків.

Одноразова грошова допомога призначається у випадках загибелі (смерті) військовослужбовця, встановлення інвалідності, часткової втрати працездатності, отримання тяжких поранень або інших обставин, визначених законодавством, такі виплати виконують компенсаційну функцію та забезпечують фінансову підтримку військовослужбовців і членів їхніх сімей у кризових життєвих ситуаціях. Компенсаційні виплати охоплюють відшкодування витрат, пов'язаних із лікуванням, медичною реабілітацією, забезпеченням протезуванням, санаторно-курортним лікуванням, орендою житла, переїздом до нового місця служби, оплатою комунальних послуг та іншими соціальними потребами.

Страхові механізми соціального захисту передбачають державне обов'язкове особисте страхування військовослужбовців. Вони забезпечують фінансову компенсацію ризиків, пов'язаних із загибеллю, пораненням, інвалідністю або втратою працездатності під час виконання службових обов'язків. В умовах сучасних воєнних конфліктів розвиток системи страхового захисту повинен здійснюватися на основі диверсифікації джерел фінансування, впровадження цифрових механізмів адміністрування страхових виплат та використання міжнародного досвіду військового страхування. Пенсійне забезпечення військовослужбовців є складовою системи довгострокових державних соціальних гарантій. Воно має спеціальний характер, оскільки враховує особливості проходження військової служби, підвищений рівень професійного ризику та специфіку виконання службових обов'язків.

Право на пенсію виникає залежно від вислуги років, стану здоров'я або втрати працездатності. Законодавством передбачено призначення пенсій за вислугу років, по інвалідності та у разі втрати годувальника членами сімей загиблих військовослужбовців. Сучасна система пенсійного забезпечення потребує подальшого реформування. Основними напрямами вдосконалення є забезпечення справедливої індексації пенсій, підвищення їх фінансової стійкості, гармонізація пенсійного законодавства із сучасними соціально-економічними умовами та запровадження елементів накопичувального пенсійного забезпечення для окремих категорій військовослужбовців.

Комплексна система соціальних гарантій охоплює не лише матеріальні виплати, а й широкий спектр соціальних послуг. Медичне забезпечення включає безоплатну медичну допомогу, лікування у військово-медичних закладах, реабілітацію, протезування, психологічну допомогу, санаторно-курортне лікування та заходи із відновлення фізичного й психічного здоров'я. Після початку повномасштабної війни особливого значення набули програми комплексної фізичної, психологічної та соціальної реабілітації військовослужбовців.

Житлове забезпечення реалізується шляхом надання службового житла, компенсації вартості оренди житла, забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, участі у державних програмах пільгового кредитування та інших механізмах державної підтримки. Водночас забезпечення житлом залишається одним із найпроблемніших напрямів соціальної політики через недостатній житловий фонд та значне збільшення потреб військовослужбовців і ветеранів.

Освітнє забезпечення спрямоване на розвиток людського капіталу військовослужбовців. Воно охоплює професійну освіту, підвищення кваліфікації, перепідготовку, здобуття вищої освіти, післядипломне навчання та професійну

адаптацію після завершення військової служби. Особливо актуальними є програми перекваліфікації ветеранів відповідно до потреб сучасного ринку праці, розвитку цифрових компетентностей, управлінських навичок та підтримки ветеранського підприємництва.

Одним із найважливіших напрямів модернізації системи соціального забезпечення є цифровізація державних послуг. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології створюють можливості для підвищення прозорості, оперативності та адресності соціальної підтримки. Основними напрямами цифрової трансформації є створення єдиних державних реєстрів військовослужбовців і ветеранів, електронних особових справ, інтегрованих інформаційних систем, цифрових кабінетів отримувачів соціальних послуг, автоматизованого призначення виплат, електронного документообігу та використання технологій міжвідомчого обміну даними.

Цифровізація дозволяє суттєво скоротити терміни оформлення соціальних гарантій, мінімізувати адміністративні бар'єри, зменшити кількість паперових документів, підвищити рівень прозорості використання бюджетних коштів та забезпечити ефективний моніторинг соціальних програм. Крім того, використання цифрових платформ створює передумови для персоналізації соціальних послуг та впровадження ризик-орієнтованого управління соціальною сферою.

Перспективним напрямом є застосування технологій штучного інтелекту та великих даних для прогнозування потреб військовослужбовців у соціальній підтримці, оцінювання ефективності соціальних програм, виявлення випадків дублювання виплат і формування персоналізованих програм соціального супроводу. Незважаючи на значний прогрес у розвитку державної політики, система соціального забезпечення військовослужбовців стикається з низкою системних проблем. Однією з найбільш актуальних є складність адміністративних процедур оформлення соціальних гарантій. Отримання окремих видів допомоги потребує значної кількості документів, взаємодії з різними державними органами та тривалого часу на прийняття рішень.

Проблемою залишається недостатня інтеграція державних інформаційних систем, що призводить до дублювання документів, необхідності повторного підтвердження статусу військовослужбовця або ветерана та збільшення адміністративного навантаження на громадян. Фінансові виклики пов'язані зі значним збільшенням кількості отримувачів соціальної підтримки, необхідністю забезпечення довгострокового фінансування програм соціального захисту та обмеженими можливостями державного бюджету в умовах воєнного стану. Це обумовлює потребу у диверсифікації джерел фінансування, розвитку механізмів соціального страхування, міжнародної технічної допомоги та державно-приватного партнерства.

Важливим напрямом удосконалення є забезпечення рівного доступу до соціальних послуг незалежно від місця проживання військовослужбовця чи ветерана. Особливої уваги потребують жителі віддалених територіальних громад, особи з інвалідністю, тяжкопоранені військовослужбовці та члени сімей загиблих Захисників України.

Системний аналіз свідчить, що сучасна модель соціального забезпечення має еволюціонувати від переважно компенсаційної до інтегрованої людиноцентричної моделі, яка забезпечуватиме безперервний соціальний супровід військовослужбовця на всіх етапах його життєвого циклу: від проходження військової служби до професійної реінтеграції у цивільне життя. Такий підхід відповідає сучасним міжнародним стандартам соціальної політики, практикам держав – членів НАТО та

Європейського Союзу і створює передумови для підвищення ефективності державного управління соціальною сферою, зміцнення людського капіталу та забезпечення сталого розвитку України в умовах післявоєнного відновлення.

5. Соціалізація, професійна адаптація та працевлаштування військовослужбовців

Соціалізація військовослужбовців є складним багатовимірним процесом, що охоплює відновлення соціального статусу особи, її інтеграцію у цивільне середовище, професійну самореалізацію, психологічну стабілізацію та відновлення соціальних зв'язків після завершення військової служби. У сучасних умовах повномасштабної війни в Україні питання соціальної реінтеграції військовослужбовців набуває стратегічного значення, оскільки масштаби демобілізації у післявоєнний період істотно впливатимуть на функціонування ринку праці, соціальну стабільність, економічний розвиток та відновлення людського капіталу держави.

Світовий досвід свідчить, що ефективна соціальна адаптація ветеранів є не лише складовою соціальної політики, а й одним із ключових чинників сталого розвитку держави. Саме тому сучасні підходи до соціального захисту військовослужбовців дедалі більше орієнтуються на людиноцентричну модель, яка передбачає комплексний соціальний супровід особи протягом усього періоду переходу від військової до цивільної діяльності.

Соціальна адаптація військовослужбовців є процесом відновлення соціальних функцій особистості, набуття нового професійного статусу та інтеграції до цивільного суспільства після завершення військової служби. Цей процес передбачає не лише отримання державних соціальних гарантій, а й формування нових професійних компетентностей, відновлення сімейних відносин, соціальної активності та економічної самостійності.

Для більшості військовослужбовців перехід до цивільного життя супроводжується суттєвими соціально-психологічними змінами. Втрачається звичне професійне середовище, змінюється соціальна роль, виникає необхідність адаптації до нових умов праці, цивільних моделей управління, економічних відносин та суспільних комунікацій. Особливо складним цей процес є для осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях, отримали поранення або тривалий час перебували в екстремальних умовах.

Ефективна соціальна адаптація повинна здійснюватися на засадах безперервності та індивідуалізації. Це означає, що підтримка військовослужбовця має розпочинатися ще під час проходження служби, продовжуватися після демобілізації та включати соціальний супровід на всіх етапах професійної та суспільної інтеграції. Важливими складовими цього процесу є інформаційне консультування, юридична допомога, професійна орієнтація, психологічний супровід, соціальний патронаж та підтримка сімей військовослужбовців.

Одним із найважливіших компонентів соціалізації є психологічна та професійна реабілітація. Військова служба, особливо участь у бойових діях, пов'язана зі значними психоемоційними навантаженнями, які можуть негативно впливати на подальшу професійну діяльність, міжособистісні відносини та якість життя. Психологічна реабілітація має комплексний характер і включає психодіагностику, індивідуальне та групове консультування, психотерапевтичну підтримку, роботу з членами сімей,

заходи із соціальної інтеграції та формування навичок подолання стресу. Особливої уваги потребують військовослужбовці, які мають посттравматичні стресові розлади, бойові психологічні травми або тривалий досвід перебування у зоні активних бойових дій.

Водночас психологічна підтримка не може бути ізольованою від професійної реабілітації. Сучасний підхід передбачає інтеграцію психологічної допомоги із професійною підготовкою, розвитком нових компетентностей та формуванням індивідуальної кар'єрної траєкторії.

Професійна реабілітація охоплює оцінювання професійного потенціалу військовослужбовців, визнання компетентностей, отриманих під час проходження служби, професійну орієнтацію, перепідготовку, підвищення кваліфікації та розвиток цифрових навичок. Особливо перспективним напрямом є використання систем навчання протягом життя (*lifelong learning*), які дозволяють ветеранам постійно оновлювати професійні компетентності відповідно до вимог сучасного ринку праці.

Працевлаштування є одним із головних індикаторів успішної соціальної адаптації військовослужбовців. Саме можливість отримати достойну роботу забезпечує економічну незалежність, соціальну інтеграцію та відновлення активної участі ветеранів у суспільному житті. В Україні реалізуються державні програми підтримки працевлаштування ветеранів, що передбачають професійну перепідготовку, ваучери на навчання, сприяння відкриттю власної справи, компенсаційні механізми для роботодавців, кар'єрне консультування та професійну орієнтацію.

Водночас дедалі більшого значення набувають регіональні програми соціальної інтеграції, які враховують особливості місцевих ринків праці, структуру економіки регіону та кадрові потреби підприємств. Органи місцевого самоврядування активно залучають центри зайнятості, заклади професійної освіти, університети, роботодавців та громадські організації до реалізації програм професійної адаптації ветеранів.

Перспективним напрямом є створення спеціалізованих кар'єрних центрів для ветеранів, які забезпечуватимуть комплексне консультування, оцінювання компетентностей, підбір вакансій, супровід під час працевлаштування та моніторинг результатів професійної адаптації.

Світова практика свідчить, що ветеранське підприємництво є одним із найбільш ефективних механізмів економічної реінтеграції військовослужбовців. Власна справа не лише забезпечує економічну самостійність, а й сприяє психологічній стабілізації, розвитку лідерських якостей, самореалізації та створенню нових робочих місць. Під час проходження військової служби військовослужбовці набувають компетентностей, які є надзвичайно цінними для підприємницької діяльності: стратегічне мислення, управління ризиками, командне лідерство, кризове управління, швидке прийняття рішень, відповідальність та організаційна дисципліна.

Для розвитку ветеранського підприємництва необхідно забезпечити доступ до пільгового кредитування, грантових програм, бізнес-інкубаторів, освітніх програм із підприємництва, консультаційної підтримки та наставництва. Доцільним є створення спеціалізованих ветеранських бізнес-хабів, які об'єднуватимуть освітні, фінансові та консультаційні сервіси.

Соціальна реінтеграція військовослужбовців є багатосекторним процесом, який неможливо забезпечити виключно ресурсами держави. Саме тому сучасні моделі соціальної політики базуються на принципах партнерства між державними органами,

бізнесом, громадянським суспільством, міжнародними організаціями та місцевими громадами.

Держава забезпечує нормативно-правове регулювання, фінансування соціальних програм та координацію державної політики. Бізнес створює робочі місця, бере участь у програмах стажування, професійної підготовки та адаптації ветеранів, а також реалізує корпоративні програми соціальної відповідальності.

Водночас громадські організації виконують важливу функцію соціального супроводу, психологічної підтримки, правового консультування, професійної орієнтації та розвитку ветеранських спільнот. Особливо ефективними є моделі соціального партнерства, коли реалізація програм здійснюється спільно державними структурами, бізнесом, університетами, міжнародними фондами та громадськими об'єднаннями.

Аналіз сучасних тенденцій дозволяє зробити висновок, що подальший розвиток системи соціального захисту має здійснюватися шляхом формування інтегрованої моделі соціальної реінтеграції військовослужбовців.

Автор пропонує розглядати таку модель як єдину багаторівневу систему, що поєднує нормативно-правові, соціальні, економічні, медичні, психологічні, освітні та цифрові механізми підтримки військовослужбовця протягом усього життєвого циклу.

Концептуально інтегрована система повинна складатися з шести взаємопов'язаних функціональних блоків (рис. 3):

Рис. 3. Взаємопов'язані функціональні блоки інтегрованої системи*

**Сформовано авторами*

Особливістю запропонованої моделі є її людиноцентричність, безперервність соціального супроводу, міжвідомча інтеграція, цифровізація управління та орієнтація на довгостроковий розвиток людського капіталу. На відміну від традиційних моделей, які зосереджуються переважно на матеріальному забезпеченні, інтегрована система розглядає ветерана як активного суб'єкта соціально-економічного розвитку держави.

Таким чином, соціалізація, професійна адаптація та працевлаштування військовослужбовців повинні стати одним із ключових напрямів державної політики післявоєнного відновлення України. Формування інтегрованої системи соціальної реінтеграції, що поєднує соціальні гарантії, психологічну підтримку, професійну адаптацію, працевлаштування, розвиток підприємництва та цифрові механізми управління, створить необхідні передумови для ефективного використання людського потенціалу ветеранів, зміцнення соціальної згуртованості суспільства та забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держави.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчило, що соціалізація військовослужбовців є одним із ключових напрямів сучасної державної соціальної політики, від ефективності якої залежать не лише рівень соціальної захищеності Захисників і Захисниць України, а й кадрова спроможність сектору безпеки і оборони, соціальна згуртованість суспільства та успішність післявоєнного відновлення держави. В умовах воєнного стану та майбутньої масштабної демобілізації система соціального забезпечення повинна трансформуватися із моделі переважно компенсаційної підтримки у комплексну інтегровану систему розвитку людського потенціалу військовослужбовців і ветеранів.

У результаті дослідження встановлено, що чинна система соціального захисту України сформувала нормативно-правову основу забезпечення військовослужбовців, яка включає соціальні стандарти, матеріальне забезпечення, пенсійні гарантії, медичне обслуговування, житлове забезпечення, професійну освіту та програми соціальної адаптації. Водночас сучасні виклики суттєво змінили масштаби й зміст потреб військовослужбовців та членів їхніх сімей, що обумовлює необхідність подальшої модернізації державної політики з урахуванням європейських підходів, стандартів НАТО та кращих міжнародних практик.

Аналіз сучасного стану соціального забезпечення дозволив визначити низку системних проблем, які стримують ефективність функціонування цієї сфери. До основних із них належать фрагментарність нормативно-правового регулювання, недостатня міжвідомча координація органів державної влади, складність адміністративних процедур отримання соціальних гарантій, нерівномірний доступ до соціальних послуг у різних регіонах, недостатній рівень цифровізації процесів, обмеженість механізмів професійної адаптації та працевлаштування ветеранів, а також потреба у довгостроковому фінансовому забезпеченні соціальних програм в умовах післявоєнного відновлення. Особливої уваги потребує розвиток комплексної системи психологічної реабілітації, соціальної адаптації та підтримки сімей військовослужбовців.

Проведене дослідження підтвердило, що ефективність соціального захисту визначається не стільки обсягом матеріальних виплат, скільки здатністю держави забезпечити безперервний соціальний супровід військовослужбовця на всіх етапах його життєвого циклу: від вступу на військову службу до професійної та соціальної

реінтеграції після її завершення. Саме такий підхід відповідає сучасній концепції людиноцентричного державного управління та забезпечує довгострокове відновлення людського капіталу.

На основі узагальнення результатів дослідження доцільно рекомендувати такі напрями удосконалення системи соціального забезпечення військовослужбовців (табл. 1):

Таблиця 1

Напрями удосконалення системи соціального забезпечення військовослужбовців*

№ з/п	Напрями удосконалення системи соціального забезпечення військовослужбовців
1	систематизувати нормативно-правову базу шляхом гармонізації законодавства, усунення правових колізій та забезпечення єдиних підходів до реалізації соціальних гарантій
2	удосконалити державні соціальні стандарти відповідно до сучасних соціально-економічних умов, європейських вимог та стандартів держав – членів НАТО
3	забезпечити прозорість і адресність механізмів надання соціальних гарантій шляхом цифровізації адміністрати вних процедур, інтеграції державних інформаційних систем, створення єдиного електронного реєстру військовослужбовців і ветеранів та автоматизації процесів призначення соціальних виплат
4	модернізувати систему грошового забезпечення, компенсаційних, страхових і пенсійних виплат з урахуванням професійних ризиків, рівня інфляції, необхідності своєчасної індексації та забезпечення фінансової стійкості соціальних програм
5	розширити доступ до медичної, психологічної та соціальної реабілітації шляхом розвитку міждисциплінарних центрів відновлення, сучасних реабілітаційних технологій та програм підтримки сімей військовослужбовців
6	удосконалити державну політику професійної адаптації через розвиток системи безперервної освіти, професійної перепідготовки, кар'єрного консультування, стимулювання роботодавців до працевлаштування ветеранів і розширення програм підтримки ветеранського підприємництва
7	активізувати механізми державно-приватного партнерства, залучення бізнесу, органів місцевого самоврядування, міжнародних організацій та інститутів громадянського суспільства до реалізації програм соціальної реінтеграції військовослужбовців

**Сформовано авторами*

Перспективним напрямом розвитку державної політики є формування інтегрованої системи соціалізації військовослужбовців, яка об'єднає соціальні стандарти, фінансові гарантії, медичне та психологічне забезпечення, цифрові сервіси, професійну адаптацію, працевлаштування та підтримку ветеранського підприємництва в єдину взаємопов'язану систему. Концептуально така модель має ґрунтуватися на принципах людиноцентричності, адресності, безперервності соціального супроводу, цифрової трансформації, міжвідомчої координації та оцінювання результативності соціальних програм.

Запропонований підхід дозволить підвищити ефективність державного управління у сфері соціального захисту військовослужбовців, забезпечити їх успішну соціальну та професійну реінтеграцію, зміцнити людський капітал держави та створити

необхідні передумови для сталого соціально-економічного розвитку України в умовах післявоєнної відбудови та європейської інтеграції.

АНОТАЦІЯ

У розділі досліджено сучасні підходи до соціалізації військовослужбовців у контексті розвитку системи соціального захисту України. Проаналізовано нормативно-правові засади соціального забезпечення, державні соціальні стандарти, соціальні гарантії та механізми надання матеріального забезпечення військовослужбовцям. Розглянуто основні види грошових, компенсаційних, страхових і пенсійних виплат, а також особливості їх практичної реалізації. Значну увагу приділено питанням соціальної адаптації, професійної реінтеграції та працевлаштування військовослужбовців після завершення служби. Визначено основні проблеми функціонування чинної системи соціального захисту в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення держави. Обґрунтовано необхідність комплексного підходу до формування механізму соціалізації, що поєднує державні гарантії, цифровізацію соціальних послуг, розвиток ринку праці та підтримку ветеранського підприємництва. Запропоновано напрями удосконалення державної політики у сфері соціального забезпечення та професійної реінтеграції військовослужбовців. Отримані результати можуть бути використані під час розроблення державних програм соціального захисту, удосконалення нормативно-правової бази та формування ефективної системи підтримки військовослужбовців і ветеранів в Україні.

Література

1. Конституція України. Документ 254к/96-ВР, чинний, поточна редакція – Редакція від 01.01.2020, підстава – 27-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 15, ст.190 зі змінами. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text
3. Закон України Про військовий обов'язок і військову службу. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст. 385. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text
4. Закон України Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 29, ст.399. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text
5. Закон України Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 45, ст. 425. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text
6. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
7. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. Статус Пакту див. (995_і 17). Міжнародний пакт ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

8. ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ (переглянута). Страсбург, 3 травня 1996 року. Хартію ратифіковано із заявами Законом № 137-V від 14.09.2006, ВВР, 2006, № 43, ст.418. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

10. Закон України Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 48, ст.409. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 107-VI від 28.12.2007, ВВР, 2008, № 5-6, № 7-8, ст.78 – зміни діють по 31 грудня 2008 року. https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/2017-14#Text

11. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо проходження військової служби особами, звільненими умовно-достроково від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом. https://ips.ligazakon.net/document/T264931?utm_source =jurliga.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=FNL000044

12. Let us help you get started. VA. Talk to the Veterans Crisis Line now. https://www.va.gov/

13. VA. Health Care. Whole Health. Well-Being Programs. https://www.va.gov/ WHOLEHEALTH/veteran-resources/Well-Being-Programs.asp

14. Armed Forces Covenant. https://www.armedforcescovenant.gov.uk/

15. Висновок до проекту Закону України від 29.01.2019 № 9181 (одержаний ВР України). Про комбатантів України/ https://ips.ligazakon.net/ document/XH73100A

Information about the authors:

Zhyvko Zinaida Bohdanivna,
Doctor of Sciences in Economics, Professor,
Professor at the Department of Aviation Management
Ukrainian State Flight Academy
1, Stepan Chobanu str., Kropyvnytskyi, 25005, Ukraine

Ostapenko Oksana Mykolaivna,
PhD in Education,
Senior Lecturer at the Department of Aviation Management
Ukrainian State Flight Academy
1, Stepan Chobanu str., Kropyvnytskyi, 25005, Ukraine

Zhyvko Mykhailo Oleksandrovych,
PhD in Law, Junior Researcher
Scientific Center of Innovative Research
Püssi, Estonia

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-15

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: СТАНДАРТИ, ПРАКТИКИ, НОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ

Завадська І. М., Комарніцька Л. М.

ВСТУП

Психологічна реабілітація військовослужбовців належить до напрямів сучасної соціальної, медичної та освітньої політики, де поєднуються питання безпеки, здоров'я, професійної спроможності, родинної стійкості та громадянської інтеграції. Для України ця проблема має особливу гостроту, оскільки тривала війна формує значну кількість військових і ветеранів, які потребують не лише лікування, а й довготривалого психологічного, соціального та професійного супроводу.

Психологічна реабілітація не може зводитися до короткого курсу консультацій. Вона охоплює виявлення потреб, роботу з наслідками бойового стресу, підтримку саморегуляції, допомогу родині, сприяння поверненню до навчання або праці та створення середовища, у якому військовослужбовець не втрачає суб'єктності. Такий підхід відповідає сучасному розумінню психічного здоров'я як поєднання клінічного благополуччя і соціальної участі[1].

Проблема ускладнюється тим, що бойовий досвід по-різному впливає на людей. Частина військовослужбовців відновлює рівновагу завдяки власним ресурсам, підтримці підрозділу, родини та громади. Інші потребують спеціалізованої допомоги через прояви посттравматичного стресового розладу, порушень адаптації, труднощів сну, емоційної регуляції та соціальної взаємодії[2].

Актуальність дослідження визначається зростанням потреби у якісній психологічній допомозі для військовослужбовців, ветеранів і членів їхніх родин. Українська система підтримки перебуває у процесі оновлення: діють нормативні механізми психологічної реабілітації, формується трирівнева система допомоги, розширюються програми супроводу демобілізованих осіб, активізуються громадські й освітні ініціативи[3].

Важливим чинником актуальності є оновлення доказової бази щодо гострих реакцій на стрес, ПТСР і порушень адаптації. Українська клінічна настанова 2024 року орієнтує фахівців на структуроване оцінювання, міждисциплінарну взаємодію та

[1] Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій в системі соціальних служб : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2019. 39 с.

[2] Клінічна настанова, заснована на доказах «Гостра реакція на стрес. Посттравматичний стресовий розлад. Порушення адаптації». Київ : Міністерство охорони здоров'я України, 2024. URL: https://www.dec.gov.ua/mtd/posttravmatychnyj-stresovyj-rozlad/

[3] Кабінет Міністрів України. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб : постанова від 27.12.2017 № 1057.

індивідуалізацію допомоги. Міжнародні стандарти VA/DoD і ВООЗ також підкреслюють необхідність психотерапевтичних підходів із доведеною ефективністю, безпечного маршруту допомоги й урахування переваг людини[4].

Розвиток цифрових технологій створює додаткові можливості для реабілітації. Телепсихологія, мобільні застосунки, віртуальна реальність і цифровий моніторинг можуть допомогти тим, хто не має регулярного доступу до очного фахівця. Разом з тим технологізація породжує ризики: формальне збирання даних, недостатню перевіреність інструментів, загрози конфіденційності та нерівний доступ до інтернету[5].

Українська наукова думка розглядає психологічну реабілітацію військовослужбовців як складову ширшого соціального відновлення. Ю. Бриндіков обґрунтовує, що реабілітація учасників бойових дій у системі соціальних служб має включати психологічну підтримку, відновлення комунікативних зв'язків, професійне самовизначення та роботу з родиною[6]. О. Гульбс і О. Кобець акцентують увагу на подоланні дезадаптації, відновленні емоційної рівноваги й формуванні ресурсів саморегуляції[7].

Нормативний вимір проблеми окреслено у постанові Кабінету Міністрів України № 1057, яка визначає механізм організації психологічної реабілітації для окремих категорій учасників бойових дій, постраждалих осіб і членів їхніх сімей. Українська доказова клінічна настанова 2024 року щодо гострої реакції на стрес, ПТСР та порушень адаптації зближує національну систему допомоги з міжнародними клінічними орієнтирами[8].

Колективна монографія О. Колесніченка, І. Приходька та Я. Мацегори поглиблює розуміння реабілітації військовослужбовців після службово-бойових завдань як програмно організованого процесу[9]. І. Приходько, Я. Мацегора та М. Байда доводять значення структурованих програм відновлення після тривалої участі у бойових діях[10].

---

[4] World Health Organization. Conditions related to stress: evidence-based recommendations for management of conditions related to stress in non-specialized health settings. 2023 updates. URL: https://www.who.int/teams/mental-health-and-substance-use/treatment-care/mental-health-gap-action-programme/evidence-centre/conditions-related-to-stress.

[5] Hallenbeck H. W., Jaworski B. K., Wielgosz J., Kuhn E., Ramsey K. M., Taylor K., Juhasz K., McGee-Vincent P., Mackintosh M. A., Owen J. E. PTSD Coach Version 3.1: A Closer Look at the Reach, Use, and Potential Impact of This Updated Mobile Health App in the General Public. JMIR Mental Health. 2022. Vol. 9, no. 3. e34744. DOI: 10.2196/34744.

[6] Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій в системі соціальних служб : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2019. 39 с.

[7] Гульбс О., Кобець О. Психологічна реабілітація учасників бойових дій. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2021. № 3(47). С. 12-15. DOI: 10.17721/1728-2217.2021.47.12-15.

[8] Клінічна настанова, заснована на доказах «Гостра реакція на стрес. Посттравматичний стресовий розлад. Порушення адаптації». Київ : Міністерство охорони здоров'я України, 2024. URL: https://www.dec.gov.ua/mtd/posttravmatychnyj-stresovyj-rozlad/.

[9] Колесніченко О. С., Приходько І. І., Мацегора Я. В. Психологічна реабілітація військовослужбовців після виконання службово-бойових завдань в бойових умовах : монографія. Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2021. 75 с.

[10] Приходько І. І., Мацегора Я. В., Байда М. С. Психологічне відновлення українських військовослужбовців після тривалої участі у бойових діях. Честь і закон. 2023. № 4(87). С. 121-128.

А. Швець та співавтори, аналізуючи досвід країн НАТО, підкреслюють роль раннього виявлення проблем, міжвідомчої координації, підготовки персоналу та спеціалізованих центрів[11].

Зарубіжні стандарти орієнтовані на доказовість втручань, вимірювання результатів і спільне ухвалення рішень. Настанова VA/DoD 2023 року систематизує рекомендації щодо менеджменту ПТСР та гострого стресового розладу[12]. Рекомендації ВООЗ щодо станів, пов'язаних зі стресом, наголошують на психологічних і психосоціальних втручаннях у спеціалізованих та неспеціалізованих умовах[13]. Дослідження PTSD Coach і метааналіз віртуальної реальності підтверджують потенціал технологій, але також вказують на потребу професійного супроводу[14].

1. Теоретико-методологічні засади психологічної реабілітації військовослужбовців

Психологічна реабілітація військовослужбовців – це організована система заходів, спрямованих на відновлення психічного здоров'я, адаптаційних ресурсів, соціального функціонування й життєвої перспективи після впливу бойових або службових факторів. Її завдання полягає не лише у зменшенні симптомів, а й у поверненні здатності діяти, навчатися, працювати, будувати стосунки та відчувати контроль над власним життям[15].

У структурі реабілітації поєднуються клінічний, психотерапевтичний, соціальний, родинний та освітній компоненти. Клінічний компонент охоплює оцінювання психічного стану і визначення потреб. Психотерапевтичний компонент спрямований на роботу з травматичним досвідом, униканням, емоційною регуляцією та переконаннями. Соціальний компонент пов'язаний із поверненням до родини, громади, навчання, праці й громадянської участі.

Стандарти психологічної реабілітації задають межі безпечної та якісної допомоги. Вони не замінюють клінічне мислення, проте зменшують випадковість і ризик використання методів без доказової основи. Для військовослужбовців це особливо

---

[11] Швець А. В., Горішна О. В., Кіх А. Ю., Іванцова Г. В., Горшков О. О., Ричка О. В. Особливості організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в країнах-членах та партнерах НАТО. Український журнал військової медицини. 2021. Т. 2, № 4. С. 26-39. DOI: 10.46847/ujmm.2021.4(2)-026.

[12] Department of Veterans Affairs, Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/mh/ptsd/.

[13] World Health Organization. Conditions related to stress: evidence-based recommendations for management of conditions related to stress in non-specialized health settings. 2023 updates. URL: https://www.who.int/teams/mental-health-and-substance-use/treatment-care/mental-health-gap-action-programme/evidence-centre/conditions-related-to-stress.

[14] Kothgassner O. D., Goreis A., Kafka J. X., Van Eickels R. L., Plener P. L., Felnhofer A. Virtual reality exposure therapy for posttraumatic stress disorder (PTSD): a meta-analysis. European Journal of Psychotraumatology. 2019. Vol. 10, no. 1. Article 1654782. DOI: 10.1080/20008198.2019.1654782.

[15] Клінічна настанова, заснована на доказах «Гостра реакція на стрес. Посттравматичний стресовий розлад. Порушення адаптації». Київ : Міністерство охорони здоров'я України, 2024. URL: https://www.dec.gov.ua/mtd/posttravmatychnyj-stresovyj-rozlad/.

важливо, оскільки наслідки бойового стресу можуть поєднуватися з порушеннями сну, тривожністю, соматичними скаргами, змінами у стосунках та труднощами повернення до мирного середовища.

Таблиця 1

Нормативно-доказові орієнтири психологічної реабілітації військовослужбовців

Джерело / рівень	Що регулює або обґрунтовує	Практичне значення для реабілітації
Постанова КМУ № 1057	Організаційний порядок психологічної реабілітації визначених категорій осіб	Надає правову рамку для доступу до послуг і роботи надавачів
Клінічна настанова МОЗ 2024	Доказовий підхід до гострої реакції на стрес, ПТСР і порушень адаптації	Спрямовує фахівців на стандартизовану оцінку та безпечні втручання
Трирівнева допомога Мінветеранів	Соціально-психологічна підтримка, спеціалізована допомога, комплексна реабілітація	Створює маршрут від первинної підтримки до спеціалізованої допомоги
VA/DoD CPG 2023	Рекомендації щодо менеджменту ПТСР та гострого стресового розладу	Уточнює доказові психотерапії, оцінювання й спільне ухвалення рішень
ВООЗ mhGAP	Психологічні й психосоціальні втручання у спеціалізованих і неспеціалізованих умовах	Підкреслює доступність допомоги та роль підготовлених неспеціалістів

У таблиці показано, що сучасна система має спиратися на поєднання правових, клінічних і сервісних орієнтирів.

У стандартизованій моделі оцінювання потреб не зводиться до діагнозу. Воно включає психічний стан, фізичне здоров'я, соціальні обставини, наявність підтримки, освітні або професійні плани, ризики стигматизації та готовність людини до різних форм допомоги. Така широка оцінка дозволяє поєднати клінічну допомогу з соціальною реінтеграцією.

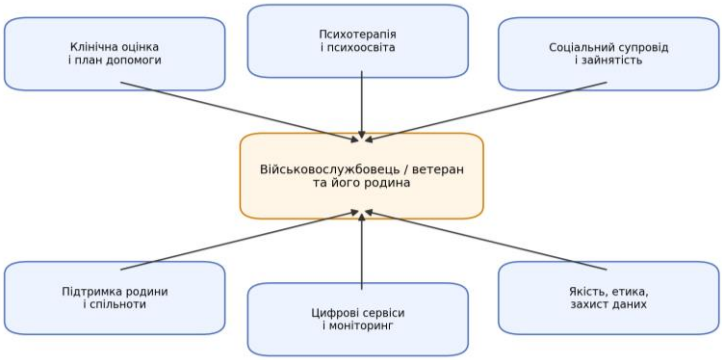

Рис. 1. Системна модель психологічної реабілітації військовослужбовців

Рисунок відображає реабілітацію як багаторівневу систему, у центрі якої перебуває військовослужбовець або ветеран з родиною.

У сучасній психологічній практиці пріоритет надається доказовим методам психологічної реабілітації, ефективність яких підтверджена результатами наукових досліджень. Доказові практики психологічної реабілітації ґрунтуються на застосуванні психотерапевтичних підходів, ефективність яких підтверджена результатами наукових досліджень. Найбільш обґрунтованими для роботи з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) залишаються методи, що мають чітку структуру, перевірену ефективність і визначені критерії завершення терапії. Міжнародні настанови виокремлюють серед них травмофокусовані втручання, зокрема когнітивну процесуальну терапію, пролонговану експозицію, EMDR та травмофокусовану когнітивно-поведінкову терапію[16].

Вибір методу не повинен бути механічним. Важливими є готовність людини, клінічний стан, супутні труднощі, рівень родинної підтримки, культурний контекст і попередній досвід звернення по допомогу. Українські дослідники підкреслюють, що психологічне відновлення після тривалої участі у бойових діях потребує програмної організації, а не фрагментарного консультування[17].

Таблиця 2

Доказові та підтримувальні практики у психологічній реабілітації

Практика	Зміст	Умови безпечного використання
Психоосвіта	Пояснення реакцій на бойовий стрес, інформування про доступні сервіси	Мова без стигми, чіткі межі між самодопомогою і спеціалізованою допомогою
Травмофокусована психотерапія	Структурована робота з травматичним досвідом, переконаннями, уникненням і симптомами ПТСР	Підготовлений фахівець, добровільна участь, індивідуальний темп
Групова підтримка	Взаємна підтримка, розвиток навичок комунікації та адаптації	Конфіденційність, професійна фасилітація, відсутність тиску на розкриття досвіду
Сімейне консультування	Підтримка родини, зменшення напруження у стосунках	Згода учасників, повага до меж, недопущення перекладання відповідальності
Супровід реінтеграції	Повернення до навчання, праці, громадської активності	Співпраця з соціальними службами, роботодавцями та освітніми установами

Таблиця демонструє, що реабілітаційна програма може поєднувати психоосвіту, терапію, групову підтримку, роботу з родиною та соціальну реінтеграцію.

[16] Department of Veterans Affairs, Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/mh/ptsd/

[17] Приходько І. І., Мацегора Я. В., Байда М. С. Психологічне відновлення українських військовослужбовців після тривалої участі у бойових діях. Честь і закон. 2023. № 4(87). С. 121-128.

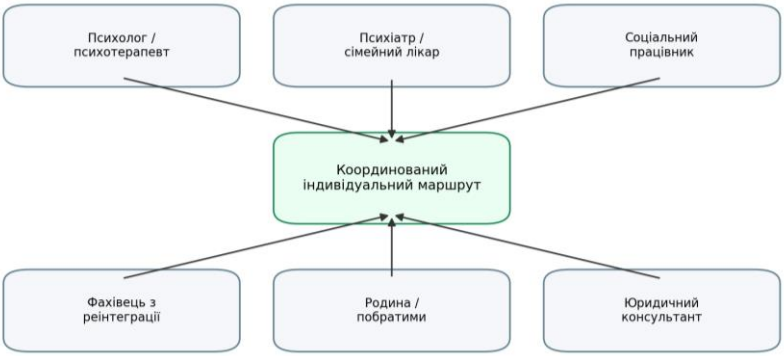

Рис. 2. Мультидисциплінарна команда психологічної реабілітації

Схема підкреслює, що стійкий результат формується у співпраці клінічних, соціальних, родинних, освітніх і правових учасників підтримки.

Рис. 3. Маршрут психологічної допомоги військовослужбовцю

Маршрут побудовано як послідовність взаємопов’язаних рішень, а не як механічну схему.

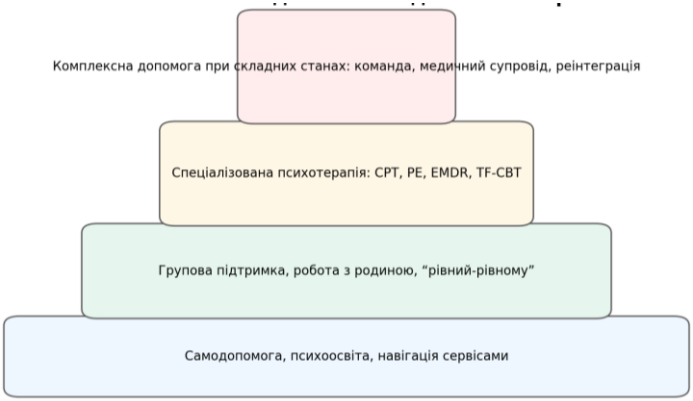

Рис. 4. Рівні психологічної допомоги та доказовість практик

Рисунок показує, що базові форми підтримки не замінюють спеціалізовану терапію, але створюють умови для доступу і мотивації.

2. Інноваційні технології та перспективи розвитку системи психологічної реабілітації військовослужбовців

Стрімкий розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для вдосконалення психологічної реабілітації та розширення доступу до фахової психологічної допомоги. Технологічні рішення мають розглядатися як засоби розширення доступу, підтримки безперервності та підвищення якості моніторингу. Вони не замінюють терапевтичний альянс, клінічне мислення та етичну відповідальність фахівця. Найперспективнішими є телепсихологія, мобільні застосунки, віртуальна реальність, цифрові щоденники стану та системи підтримки клінічних рішень.

Прикладом мобільного рішення є PTSD Coach, розроблений для ветеранів і людей з досвідом травми. Дослідження версії 3.1 засвідчує, що застосунок може виконувати роль ресурсу для психоосвіти, самоспостереження та коротких вправ підтримки[18]. Його цінність полягає не у самостійному лікуванні, а у створенні додаткового каналу між професійною допомогою і щоденною саморегуляцією.

Віртуальна реальність є спеціалізованим напрямом технологізації. Метааналіз досліджень VRET показує позитивний вплив на симптоми ПТСР, однак така технологія має впроваджуватися лише у межах професійного терапевтичного протоколу[19]. Для військових і ветеранів важливо не створювати неконтрольоване занурення у травматичний досвід, а забезпечити дозовану, підготовлену й добровільну роботу під супроводом фахівця.

Схема демонструє, що цифрові рішення мають передавати корисну інформацію до клінічного рішення, а не підміняти його.

Важливим джерелом удосконалення системи психологічної реабілітації є аналіз успішного міжнародного досвіду та адаптація перевірених практик до національних умов. У США важливу роль відіграє система VA/DoD, яка пропонує клінічні настанови, навчання фахівців і широку мережу ветеранських сервісів. Її цінність для України полягає у принципах: вимірювання результатів, підготовка фахівців, доступ до різних форматів допомоги та поєднання очних і цифрових сервісів[20].

У Великій Британії служба Op COURAGE позиціонується як спеціалізована система психічного здоров'я для ветеранів, резервістів, осіб, які залишають військову службу, та їхніх родин[21]. Її перевагою є впізнавана точка входу і можливість

[18] Hallenbeck H. W., Jaworski B. K., Wielgosz J., Kuhn E., Ramsey K. M., Taylor K., Juhasz K., McGee-Vincent P., Mackintosh M. A., Owen J. E. PTSD Coach Version 3.1: A Closer Look at the Reach, Use, and Potential Impact of This Updated Mobile Health App in the General Public. JMIR Mental Health. 2022. Vol. 9, no. 3. e34744. DOI: 10.2196/34744.

[19] Kothgassner O. D., Goreis A., Kafka J. X., Van Eickels R. L., Plener P. L., Felnhofer A. Virtual reality exposure therapy for posttraumatic stress disorder (PTSD): a meta-analysis. European Journal of Psychotraumatology. 2019. Vol. 10, no. 1. Article 1654782. DOI: 10.1080/20008198.2019.1654782.

[20] Department of Veterans Affairs, Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/mh/ptsd/.

[21] National Health Service. Op COURAGE: The Veterans Mental Health and Wellbeing Service. URL: https://www.nhs.uk/nhs-services/armed-forces-community/mental-health/veterans-reservists/.

самозвернення або направлення через фахівців. Така модель зменшує фрагментованість послуг.

Таблиця 3

Нові технології в психологічній реабілітації військовослужбовців

Технологічне рішення	Функція	Переваги	Обмеження
Телепсихологія	Консультації та психотерапія на відстані	Доступність для віддалених громад	Потребує приватного простору, стабільного зв'язку та протоколу безпеки
Мобільні застосунки	Психоосвіта, самоспостереження, вправи саморегуляції	Підтримка між сесіями, зручність	Не замінює клінічної оцінки; потребує перевірки якості
Віртуальна реальність	Контрольоване терапевтичне середовище	Дозована робота з реакціями у безпечному просторі	Потребує терапевта, технічного забезпечення та запобіжників
Цифровий моніторинг	Відстеження динаміки стану	Допомагає бачити зміни між зустрічами	Може створювати хибне відчуття точності без інтерпретації
Підтримка клінічних рішень	Узагальнення даних для фахівця	Сприяє послідовності допомоги	Потребує прозорих алгоритмів, захисту даних і відповідальності фахівця

У таблиці окреслено потенціал цифрових інструментів і ризики їх формального застосування.

Рис. 5. Архітектура інтеграції цифрових технологій у психологічну реабілітацію

Канадські Operational Stress Injury Clinics працюють із психологічними травмами, пов'язаними зі службою, зокрема з ПТСР, депресією, тривожними станами та іншими

наслідками операційного стресу[22]. Австралійська служба Open Arms демонструє значення сімейного виміру реабілітації, оскільки надає індивідуальне, парне, сімейне консультування, групові програми й онлайн-формати[23].

Таблиця 4

Реальні приклади психологічної реабілітації військовослужбовців і ветеранів у світі

Країна / сервіс	Реальний приклад	Ключові особливості	Уроки для України
Україна	Трирівнева психологічна допомога Мінветеранів	Соціально-психологічна підтримка, спеціалізована допомога, комплексна медико-психологічна реабілітація	Потрібна навігація між рівнями і контроль якості
США	Система VA/DoD	Доказові настанови, CPT, PE, EMDR, цифрові ресурси	Варто поєднувати протоколи, навчання фахівців і оцінювання результатів
Велика Британія	NHS Op COURAGE	Служба для ветеранів, резервістів, осіб, які залишають службу, та родин	Потрібна єдина впізнавана точка входу
Канада	Operational Stress Injury Clinics	Клініки для психологічних травм, пов'язаних зі службою	Корисна модель спеціалізованих регіональних центрів
Австралія	Open Arms	Індивідуальне, парне, сімейне консультування, групові й онлайн-програми	Робота з родиною має бути регулярною частиною системи

Порівняння сервісів засвідчує, що ефективні системи роблять акцент на впізнаваності, спеціалізації, сімейній підтримці та координації.

Сучасний етап розвитку системи психологічної реабілітації в Україні вимагає переходу від фрагментарного надання послуг до інтегрованої моделі міжсекторальної взаємодії. Доцільною є модель, у якій психологічна реабілітація військовослужбовців інтегрується з медичними, соціальними, освітніми та ветеранськими сервісами. Практична проблема полягає не лише у відсутності окремих послуг, а й у слабкій координації між ними. Людина може отримати консультацію психолога, але не мати доступу до сімейного супроводу, юридичної консультації або програми професійної адаптації.

Організаційна модель має спиратися на принцип єдиного маршруту, де звернення до будь-якої точки системи не залишає військовослужбовця наодинці з бюрократичним пошуком. У цьому маршруті важливі первинне інформування, скринінг потреб, направлення до відповідного рівня допомоги, супровід родини,

[22] Veterans Affairs Canada. Operational Stress Injury Clinics. URL: https://www.veterans.gc.ca/en/mental-and-physical-health/mental-health-and-wellness/assessment-and-treatment/osi-clinics.

[23] Open Arms – Veterans & Families Counselling. Counselling, treatment programs and workshops. URL: https://www.openarms.gov.au/.

документування динаміки та можливість повернення до підтримки у разі зміни стану[24].

Освітні установи можуть брати участь у реабілітації через підготовку фахівців, підвищення кваліфікації, програми перекваліфікації для ветеранів, створення інклюзивних умов навчання і дослідження ефективності програм. Важливо, щоб такі ініціативи не дублювали медичну допомогу, а доповнювали її через освітню, соціальну та професійну реінтеграцію.

Таблиця 5

Управлінські напрями впровадження психологічної реабілітації в Україні

Напрям	Зміст рішення	Очікуваний результат
Єдина навігація	Зрозумілі канали звернення для військових, ветеранів і родин	Швидше отримання допомоги
Підготовка фахівців	Навчання доказовим методам, супервізія, робота з бойовою травмою	Підвищення якості послуг
Мультидисциплінарні команди	Узгодження роботи психолога, лікаря, соціального працівника, юриста	Комплексне відновлення
Цифрова інфраструктура	Онлайн-запис, дистанційні консультації, цифровий моніторинг	Доступність і контроль динаміки
Оцінювання якості	Показники стану, задоволеності, функціонування й доступності	Удосконалення програм на основі даних

Таблиця показує, що впровадження потребує управлінської інфраструктури: навігації, навчання, командної роботи, цифрових сервісів і оцінювання.

Таблиця 6

Критерії якості психологічної реабілітації військовослужбовців

Критерій	Що потрібно оцінювати	Можливий індикатор
Доступність	Чи може людина швидко знайти допомогу	Час від звернення до первинної консультації
Доказовість	Чи використовуються методи з науковою підтримкою	Частка фахівців, навчених доказовим протоколам
Безперервність	Чи не переривається маршрут між службами	Наявність координатора або супровідного плану
Етичність	Чи збережено гідність, конфіденційність і добровільність	Аудит згоди, правила доступу до даних
Результативність	Чи змінюється стан і соціальне функціонування	Динаміка симптомів, повернення до навчання/праці

Критерії якості допомагають перейти від формального обліку послуг до оцінювання реальних змін у доступності, етичності та результативності.

[24] Міністерство у справах ветеранів України. Безоплатна психологічна допомога для ветеранів, ветеранок та їхніх родин: що важливо знати. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/bezoplatna-psihologichna-dopomoga-dlya-veteraniv-veteranok-ta-ihnih-rodin-scho-vazhlivo-znati.

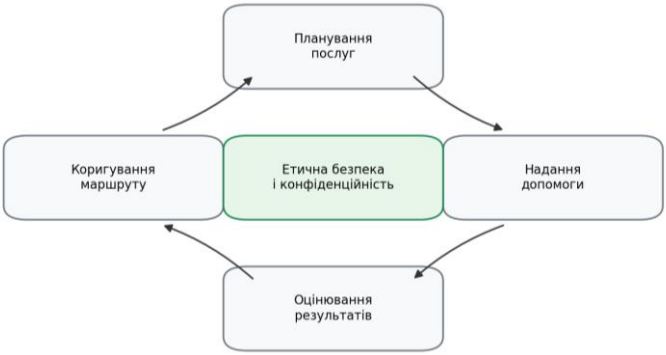

Рис. 6. Цикл якості впровадження реабілітаційних програм

Цикл якості підкреслює, що програма має постійно уточнюватися на основі даних, зворотного зв'язку й етичних вимог.

Етичний вимір має бути центральним. Військовослужбовець або ветеран не повинен відчувати, що звернення по допомогу автоматично означає втрату репутації, професійної спроможності або контролю над персональними даними. Конфіденційність, добровільність, поінформована згода, безпечне зберігання інформації та право на зрозуміле пояснення рішень мають бути практичними правилами кожного сервісу.

Важливою умовою результативності є подолання стигми, пов'язаної зі зверненням по психологічну допомогу. У військовому середовищі психологічні труднощі можуть сприйматися як ознака слабкості, хоча з наукового погляду вони є закономірною реакцією на екстремальні навантаження. Реабілітаційна система має формувати повідомлення, у яких допомога подається як елемент професійної відповідальності, турботи про бойову і життєву спроможність, а не як маркер неспроможності людини.

Окрема складова впровадження – підготовка фахівців до роботи з військовою культурою. Психолог, соціальний працівник або викладач, який супроводжує ветерана в освітньому середовищі, має розуміти специфіку субординації, побратимства, службового досвіду, втрат, повернення до цивільних ролей і напруги між військовою та мирною логікою життя. Без такого розуміння навіть коректні методики можуть сприйматися формально й не викликати довіри.

Родинний вимір реабілітації потребує системного включення, оскільки члени сім'ї часто першими помічають зміни у стані військовослужбовця, але не завжди розуміють їх причини. Сімейне консультування, психоосвіта для близьких і програми підтримки партнерів допомагають зменшити напруження, відновити комунікацію та створити домашнє середовище, у якому людина не відчуває ізоляції. Водночас родина не повинна підміняти професійну допомогу або нести повну відповідальність за відновлення.

Для національної системи важливо забезпечити не лише наявність програм, а й контроль їхньої реальної результативності. Оцінювання має включати доступність послуг, динаміку стану, стабільність соціального функціонування, задоволеність учасників, безперервність маршруту та дотримання етичних правил. Дані такого

моніторингу дають змогу відмовлятися від неефективних практик, підтримувати фахівців через супервізію і коригувати програми відповідно до потреб військовослужбовців та ветеранів.

Упровадження нових технологій потребує окремої політики цифрової безпеки. Потрібно визначати, які дані збираються, хто має до них доступ, як довго вони зберігаються, яким чином військовослужбовець може відкликати згоду або отримати пояснення щодо використання інформації. Без таких правил цифрові сервіси можуть втрачати довіру, навіть якщо технічно вони є зручними та функціональними.

Перспективним напрямом є поєднання психологічної реабілітації з програмами освіти дорослих, професійної перепідготовки та підтриманого працевлаштування. Для багатьох ветеранів повернення до продуктивної діяльності є важливим маркером відновлення, але цей процес має відбуватися без тиску і з урахуванням індивідуальної готовності. Освітні й професійні програми можуть стати продовженням реабілітації, якщо вони враховують досвід військової служби, потребу у гнучкому темпі навчання та доступ до психологічної підтримки.

ВИСНОВКИ

Психологічна реабілітація військовослужбовців є комплексним напрямом відновлення, що поєднує клінічні, соціальні, освітні, родинні та технологічні складові. Її мета полягає не лише у зменшенні проявів ПТСР або інших стрес-асоційованих станів, а й у поверненні людини до активної участі у житті родини, громади, професії та освіти.

Аналіз джерел засвідчує, що українська наукова й нормативна база вже містить важливі передумови для розвитку такої системи: правовий порядок психологічної реабілітації, клінічну настанову щодо стресових станів, трирівневу модель психологічної допомоги ветеранам, дослідження психологічного відновлення після бойових дій та аналіз досвіду НАТО[25].

Світовий досвід демонструє різні, але взаємодоповнювальні рішення. США акцентують доказові клінічні настанови та цифрові ресурси, Велика Британія створює впізнавану спеціалізовану службу Op COURAGE, Канада розвиває мережу клінік операційного стресу, Австралія підкреслює значення сімейного консультування й групових програм[26].

Нові технології здатні підсилити психологічну реабілітацію, якщо вони впроваджуються відповідально. Мобільні застосунки, телепсихологія, VR-інструменти і цифровий моніторинг можуть забезпечувати додаткові канали підтримки, але їх ефективність залежить від професійного супроводу, доказовості, захисту даних та етичної регуляції[27].

---

[25] Приходько І. І., Мацегора Я. В., Байда М. С. Психологічне відновлення українських військовослужбовців після тривалої участі у бойових діях. Честь і закон. 2023. № 4(87). С. 121-128.

[26] Open Arms – Veterans & Families Counselling. Counselling, treatment programs and workshops. URL: https://www.openarms.gov.au/.

[27] Kothgassner O. D., Goreis A., Kafka J. X., Van Eickels R. L., Plener P. L., Felnhofer A. Virtual reality exposure therapy for posttraumatic stress disorder (PTSD): a meta-analysis. European Journal of Psychotraumatology. 2019. Vol. 10, no. 1. Article 1654782. DOI: 10.1080/20008198.2019.1654782.

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито психологічну реабілітацію військовослужбовців як комплексний напрям відновлення психічного здоров'я, соціальної адаптації, родинної взаємодії та професійної спроможності після впливу бойового стресу. Обґрунтовано, що сучасна допомога має спиратися на нормативні стандарти, доказові психотерапевтичні практики, мультидисциплінарну координацію, цифрові сервіси й етичний захист людини. Особливу увагу приділено українському контексту, у якому психологічна реабілітація розвивається під впливом повномасштабної війни, потреб військовослужбовців, ветеранів і членів їхніх родин. Проаналізовано підходи України, VA/DoD, ВООЗ, а також практики США, Великої Британії, Канади й Австралії. Показано, що телепсихологія, мобільні застосунки, віртуальна реальність і цифровий моніторинг можуть посилювати доступність допомоги, але не замінюють фахівця та потребують доказової перевірки, безпечного впровадження і захисту персональних даних.

Література

1. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій в системі соціальних служб : автореф. дис.... д-ра пед. наук : 13.00.05. Тернопіль, 2019. 39 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/12237/1/Aref_Bryndikov.pdf

2. Гульбс О., Кобець О. Психологічна реабілітація учасників бойових дій. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2021. № 3(47). С. 12-15. DOI: 10.17721/1728-2217.2021.47.12-15.

3. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб : постанова від 27.12.2017 № 1057. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-%D0%BF.

4. Клінічна настанова, заснована на доказах «Гостра реакція на стрес. Посттравматичний стресовий розлад. Порушення адаптації». Київ : Міністерство охорони здоров'я України, 2024. URL: https://www.dec.gov.ua/mtd/posttravmatychnyj-stresovyj-rozlad/.

5. Колесніченко О. С., Приходько І. І., Мацегора Я. В. Психологічна реабілітація військовослужбовців після виконання службово-бойових завдань в бойових умовах : монографія. Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2021. 75 с. URL: https://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Monograf_Psykholohichna_reabilitatsiia_vsk.pdf

6. Міністерство у справах ветеранів України. Безоплатна психологічна допомога для ветеранів, ветеранок та їхніх родин: що важливо знати. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/bezoplatna-psihologichna-dopomoga-dlya-veteraniv-veteranok-ta-ihnih-rodin-scho-vazhlivo-znati.

7. Приходько І. І., Мацегора Я. В., Байда М. С. Психологічне відновлення українських військовослужбовців після тривалої участі у бойових діях. Честь і закон. 2023. № 4(87). С. 121-128. DOI:10.33405/2078-7480/2023/4/87/295208

8. Швець А. В., Горішна О. В., Кіх А. Ю., Іванцова Г. В., Горшков О. О., Ричка О. В. Особливості організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в країнах-членах та партнерах НАТО. Український журнал військової медицини. 2021. Т. 2, № 4. С. 26-39. DOI: 10.46847/ujmm.2021.4(2)-026.

9. Department of Veterans Affairs, Department of Defense. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Version 4.0. Washington, DC, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/guidelines/mh/ptsd/.

10. Hallenbeck H. W., Jaworski B. K., Wielgosz J., Kuhn E., Ramsey K. M., Taylor K., Juhasz K., McGee-Vincent P., Mackintosh M. A., Owen J. E. PTSD Coach Version 3.1: A Closer Look at the Reach, Use, and Potential Impact of This Updated Mobile Health App in the General Public. JMIR Mental Health. 2022. Vol. 9, no. 3. e34744. DOI: 10.2196/34744.

11. Kothgassner O. D., Goreis A., Kafka J. X., Van Eickels R. L., Plener P. L., Felnhofer A. Virtual reality exposure therapy for posttraumatic stress disorder (PTSD): a meta-analysis. European Journal of Psychotraumatology. 2019. Vol. 10, no. 1. Article 1654782. DOI: 10.1080/20008198.2019.1654782.

12. National Health Service. Op COURAGE: The Veterans Mental Health and Wellbeing Service. URL: https://www.nhs.uk/nhs-services/armed-forces-community/mental-health/veterans-reservists/.

13. Open Arms – Veterans & Families Counselling. Counselling, treatment programs and workshops. URL: https://www.openarms.gov.au/.

14. Veterans Affairs Canada. Operational Stress Injury Clinics. URL: https://www.veterans.gc.ca/en/mental-and-physical-health/mental-health-and-wellness/assessment-and-treatment/osi-clinics.

15. World Health Organization. Conditions related to stress: evidence-based recommendations for management of conditions related to stress in non-specialized health settings. 2023 updates. URL: https://www.who.int/teams/mental-health-and-substance-use/treatment-care/mental-health-gap-action-programme/evidence-centre/conditions-related-to-stress.

Information about the authors:
Zavadska Iryna Mykhailivna,
PhD in History, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Inclusive Education,
Rehabilitation and the Humanities
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"
13, Hodovantsia str., Kamianets-Podilskyi, 32300, Ukraine

Komarnitska Liudmyla Mykolaivna,
PhD in Philology,
Associate Professor at the Department of Psychology,
Rehabilitation and Adaptation
Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education
"Kamianets-Podilskyi State Institute"
13, Hodovantsia str., Kamianets-Podilskyi, 32300, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-16

PHYSICAL THERAPY FOR MILITARY PERSONNEL WITH TRANSRADIAL AMPUTATION AND PROSTHETICS WITHIN THE MEDICAL REHABILITATION SYSTEM DURING THE WAR IN UKRAINE

Ivanets O. R.

INTRODUCTION

The full-scale war in Ukraine has significantly increased the number of severe combat injuries. Among them, a significant part is injuries to the upper extremities. Mine-explosive, gunshot and shrapnel wounds can lead to complex injuries to bones, muscles, blood vessels and nerves. In the most severe cases, this may require amputation.

As noted in the literature, transradial amputation is one of the common levels of upper limb amputation. Despite the preservation of the elbow joint, such an amputation can significantly limit a person's functional capabilities. This makes it difficult to perform daily tasks, self-care and professional activities and can affect social activity[1, 2].

The publications emphasize that physical therapy plays an important role in the rehabilitation of military personnel after transradial amputation. It helps prepare the stump for prosthetics and prevent postoperative complications. Physical therapy restores motor functions and develops skills in using the prosthesis. Its main goal is to achieve the maximum possible level of functional independence of the patient[3]. In war conditions, the organization of such assistance in accordance with international standards and principles of the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF) becomes especially important.

A summary of scientific publications showed that despite the development of modern rehabilitation medicine, the issues of rehabilitation of military personnel with transradial amputation require further study. This especially applies to physical therapy and medical rehabilitation, taking into account the specifics of modern combat injuries. It is also important to consider the conditions and features of the organization of rehabilitation care in Ukraine.

The aim of the work is to generalize modern scientific approaches to medical rehabilitation and physical therapy of military personnel with transradial amputation in the conditions of war in Ukraine. A separate direction of work is to determine the main approaches to training military personnel for prosthetics and the features of physical therapy at different stages of recovery. An important task is also to determine approaches to restoring

[1] Guryev S. O., Kushnir V. A., Solovyov O. S., Panasenko S. I. Substantiation of indications for limb amputation in civilian victims with multisystem injuries as a result of modern warfare. *The Ukrainian Journal of Clinical Surgery*. 2025. № 1. С. 49–56. DOI: 10.26779/2786-832X.2025.1.49.

[2] Tennent D.J., Wenke J.C., Rivera J.C., Krueger C.A. Characterisation and outcomes of upper extremity amputations. *Injury.* 2014 Jun;45(6):965-9. doi: 10.1016/j.injury.2014.02.009. Epub 2014 Feb 15. PMID: 24657058.

[3] Esquenazi A. Amputation rehabilitation and prosthetic restoration: From surgery to community reintegration. Disability and Rehabilitation. 2004. Vol. 26(14–15). P. 831–836. DOI: 10.1080/09638280410001708850.

functional activity and facilitating the return of military personnel to everyday and professional life.

To achieve this goal, relevant domestic and foreign scientific sources were analyzed. Modern approaches to organizing the rehabilitation process, physical therapy and prosthetics of military personnel after transradial amputation were summarized. The role of physical therapy in the prevention of secondary complications, restoration of functional capabilities and improvement of the quality of life of patients was considered. The work used methods of analysis and generalization of scientific literature, bibliographic, comparative and systematic analysis.

1. Basic principles of medical rehabilitation and physical therapy after transradial amputation

Modern approaches to medical rehabilitation after transradial amputation. Combat injuries of servicemen of the Armed Forces of Ukraine are particularly severe. As a result of serious wounds received in battle, in many cases there is a need for transradial amputation. Such amputation is quite common.

A study of published works shows a significant number of mine and explosive injuries as a result of the full-scale war in Ukraine. The number of shrapnel injuries and gunshot injuries has also increased. As a result of such injuries, muscle tissue and bones are destroyed. There is a rupture of blood vessels and nerve fibers. Such lesions often require amputation.

The results of studies indicate that with amputation of the upper limb, patients experience phantom pain and psychoemotional disorders. Secondary disorders of the musculoskeletal system are noted, and the effectiveness of self-care is impaired. The functions of grasping and manipulating certain essential items are significantly limited. This reduces the patient's ability to self-service. This is also associated with a decrease in the social activity of patients, disruption of their professional, specialist and labor activities[4, 5, 6, 7].

Research in scientific publications indicates the importance of the biopsychosocial model in modern medical rehabilitation. At the same time, the emphasis is on the importance of taking into account biological factors, psychological and social aspects. Thus, the process of recovery of patients and their return to social activity is complex. At the same time, scientific works emphasize that for the patient, not only compensation for one or another activity is especially important, but also the formation of his functional independence. His optimal psycho-emotional state and psycho-emotional well-being are important. The patient's social

[4] Tennent D.J., Wenke J.C., Rivera J.C., Krueger C.A. Characterisation and outcomes of upper extremity amputations. *Injury.* 2014 Jun;45(6):965-9. doi: 10.1016/j.injury.2014.02.009. Epub 2014 Feb 15. PMID: 24657058.

[5] Tintle S.M., Baechler M.F., Nanos G.P., Forsberg J.A., Potter B.K. Reoperations following combat-related upper-extremity amputations. *The Journal of Bone and Joint Surgery. American Volume*. 2012. Vol. 94, No. 16. Art. e119(1–6). DOI: 10.2106/JBJS.K.00197.

[6] Швець А.В., Горішна О.В., Депутат Ю.М., Ричка О.В., Жалдак А.Ю., Кіх А.Ю. Прогностична оцінка потреби у медичній реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України на основі даних структури їх бойової травми. *Український журнал військової медицини*. 2022. Т. 3, № 3. С. 110–117. DOI: 10.46847/ujmm.2022.3(3)-110.

[7] Cancio J.M., Eskridge S., Shannon K., Orr A., Mazzone B., Farrokhi S. Development of overuse musculoskeletal conditions after combat-related upper limb amputation: a retrospective cohort study. *Journal of Hand Therapy*. 2023. Vol. 36, No. 1. P. 66–73. DOI: 10.1016/j.jht.2021.05.003.

activity and his professional realization are also noted as an important component of rehabilitation.

In general, scientists emphasize that the process of rehabilitation of patients should be continuous. The emphasis is on its patient-orientedness and compliance with the principles of the International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF).

The literature indicates that for the successful recovery of the patient, his early involvement in rehabilitation interventions is important. In the early stages of rehabilitation, after the patient is stabilized, first of all, rehabilitation measures are carried out that are preventive in nature and prevent complications. Such complications can occur after surgery. Measures that protect the patient from contractures and swelling of the stump are also important. Maintaining the mobility of the shoulder and elbow joints is also very important. The patient also needs to be taught to hold the limb correctly and perform therapeutic exercises properly.

At this stage, it is necessary to pay primary attention to the formation of the stump. Scientific articles emphasize that such indicators as the shape of the stump, its sensitivity, the condition of soft tissues, as well as scars are important factors. These factors determine, to a large extent, the possibility of successful prosthetics. In the future, they ensure the patient's effective use of the prosthesis[8, 9].

As the conducted studies show, an important place in the rehabilitation process is occupied by the prevention and treatment of pain syndrome. It is noted that postoperative pain, as well as neuropathic and phantom pains, are the most common. It is emphasized that such forms of pain significantly limit the effectiveness of rehabilitation and the functional characteristics of the patient.

The analyzed literature notes the features of the modern approach to the rehabilitation process. It is emphasized that the rehabilitation approach should be comprehensive. It should include, in particular, medication, mirror and physical therapy. The process of stump desensitization is important, which increases the effectiveness of rehabilitation interventions. Psychological support of the patient and the use of cognitive-behavioral therapy methods are also essential. Studies have shown that the combination of interventions of this nature provides pain relief, reduces its intensity, and, in general, improves the results of subsequent prosthetics. Rehabilitation of military personnel after transradial amputation requires coordinated work of specialists from different fields. The combination of medical care and physical therapy allows to simultaneously take into account the health status of the military personnel, their functional capabilities and individual needs for rehabilitation. Interdisciplinary interaction plays an important role in this process. Such interaction ensures the consistency of rehabilitation measures and contributes to the comprehensive recovery of patients. This approach is especially important for military personnel with the combined

[8] Smith D.G., Ehde D.M., Legro M.W., Reiber G.E., del Aguila M.A., Boone D.A. Phantom limb, residual limb, and back pain after lower extremity amputations. *Clinical Orthopaedics and Related Research*. 1999. No. 361. P. 29–38. DOI: 10.1097/00003086-199904000-00005.

[9] Highsmith M.J., Kahle J.T., Miro R.M., Mengelkoch L.J., Orriola J.J., Lewandowski A.L. Interventions to manage residual limb ulceration due to prosthetic use in individuals with lower extremity amputation: a systematic review. *Technology and Innovation*. 2016. Vol. 18, No. 2–3. P. 115–124. DOI: 10.21300/18.2-3.2016.115.

consequences of severe combat trauma, when physical recovery must be carried out simultaneously with medical, psychological and social support[10, 11].

The purpose, tasks and principles of physical therapy. Physical therapy is the main component of comprehensive medical rehabilitation of military personnel after transradial amputation.

Its main goal is multifaceted and includes the following aspects:

– restoration of the maximum possible level of functional independence of the patient,

– preparation of the patient for effective prosthetics,

– formation of skills in using the prosthesis,

– return of the patient to professional activity and active life.

The literature indicates the differences between the features of the treatment of acute trauma and physical therapy. It is emphasized that physical therapy is aimed both at eliminating the consequences of surgical intervention and at adapting the patient to new conditions determined by transradial amputation. In particular, first of all, we are talking about changing the anatomical and functional characteristics of the patient and developing new motor stereotypes. Prevention of secondary disorders is also important.

Analysis of literary sources shows certain characteristics of the rehabilitation process that ensure its effectiveness. Emphasis is placed on the implementation of an individual approach to rehabilitation interventions.

The physical therapy program should take into account the following indicators:

– the patient's functional status,

– the level of amputation,

– the presence of phantom pain,

– the presence of concomitant injuries,

– the patient's physical fitness

– the patient's motivation for recovery.

It is also necessary to take into account the fact that mine and blast injuries and shrapnel wounds are often accompanied by significant damage to soft tissues, blood vessels, nerves and bones. Such injuries are often combined with other injuries and psycho-emotional disorders that may be observed in the patient [12, 13].

Scientists in their publications indicate that modern physical therapy is based on the following principles:

---

[10] Chan B.L., Witt R., Charrow A.P., Magee A., Howard R., Pasquina P.F., Heilman K.M., Tsao J.W. Mirror therapy for phantom limb pain. *The New England Journal of Medicine*. 2007. Vol. 357, No. 21. P. 2206–2207. DOI: 10.1056/NEJMc071927.

[11] Іванець О.Р., Макар О.Р. Синергія внутрішньої медицини та фізичної терапії у відновленні здоров'я постраждалих внаслідок водних забруднень бойового походження. *Внутрішня медицина XXI століття: інтеграція знань та практики : зб. наук. праць наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 12 червня 2025 р., Львів.* Львів : ДНТ «ЛНМУ ім. Д. Галицького», 2025. С. 21–24.

[12] Stinner D.J., Burns T.C., Kirk K.L., Ficke J.R. Return to duty rate of amputee soldiers in the current conflicts in Afghanistan and Iraq. *The Journal of Trauma*. 2010. Vol. 68, No. 6. P. 1476–1479. *DOI:* 10.1097/TA.0b013e3181bb9a6c.

[13] Швець А.В., Горішна О.В., Депутат Ю.М., Ричка О.В., Жалдак А.Ю., Кіх А.Ю. Прогностична оцінка потреби у медичній реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України на основі даних структури їх бойової травми. *Український журнал військової медицини*. 2022. Т. 3, № 3. С. 110–117. DOI: 10.46847/ujmm.2022.3(3)-110.

– early start of rehabilitation interventions,
– continuity of rehabilitation,
– individual approach to patients,
– functional orientation of rehabilitation,
– gradual increase in load,
– active participation of the patient in the rehabilitation process.

A very important condition for the successful conduct of the rehabilitation process is the coordinated work and interaction of specialists in an interdisciplinary team.

A physical therapist must closely cooperate with a doctor of physical and rehabilitation medicine, an occupational therapist, a prosthetist, a psychologist and other members of the professional team that conducts the rehabilitation and recovery of the patient.

The following main tasks of physical therapy are highlighted in literary sources:
– prevention of postoperative complications, contractures and swelling of the stump;
– formation of a functionally suitable stump,
– reduction of the patient's pain syndrome,
– restoration of joint mobility and muscle strength,
– preparation of the patient for prosthetics,
– teaching the patient to use the prosthesis,
– restoration of household, professional and social skills,
– prevention of overload of the healthy upper limb and spine[14].

Physical therapy in the early postoperative period. As emphasized in the publications, one of the most important stages of rehabilitation is the early postoperative period. This pattern is determined, in particular, by the fact that it is at this time that the prerequisites for successful prosthetics and further functional recovery are laid.

Rehabilitation measures are started with the permission of the attending physician after stabilization of the patient's general condition.

Scientific articles define the main tasks of this period. They are as follows:
– prevention of postoperative complications,
– reduction of pain and edema,
– maintenance of mobility of the shoulder and elbow joints,
– formation of the correct stump,
– prevention of contractures.

To perform these tasks, the following methodological approaches are used:
– breathing exercises,
– early activation,
– exercises for a healthy upper limb and lower limbs,
– active and isometric exercises for the shoulder girdle,
– exercises for patient relaxation

Scientists emphasize that the amputated limb must be in the correct positioning. It is noted that prolonged stay of the shoulder joint in the adduction position, as a rule, leads to the formation of contractures. This, in turn, in the future, significantly complicates the patient's use of the prosthesis. To avoid such a situation, the patient must be taught the correct position

[14] Østlie K., Franklin R.J., Skjeldal O.H., Skrondal A., Magnus P. Musculoskeletal pain and overuse syndromes in adult acquired major upper-limb amputees. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2011. Vol. 92, No. 12. P. 1967–1973. DOI: 10.1016/j.apmr.2011.06.026.

of the limb during rest and sleep. The position of the patient's limb during his daily activities is also important[15].

The results of numerous studies confirm that stump care is of great importance.

Analysis of literary sources allows us to highlight the following rehabilitation actions that are used after the healing of the postoperative wound:

– compression therapy,
– light massage,
– desensitization,
– exercises to form the optimal shape of the stump,
– exercises to prepare the stump for using the prosthesis receiving sleeve.

At the same time, prevention of skin hypersensitivity and cicatricial changes is carried out.

Generalization of research results also allows us to highlight a set of measures aimed at preventing phantom pain. In this case, the following are used:

– drug treatment,
– mirror therapy,
– exercises for imaginary movements,
– desensitization,
– muscle relaxation methods,
– psychological support.

It is noted that the combination of these methods helps reduce the intensity of the pain syndrome and improves the patient's readiness for the next stages of rehabilitation [16].

The completion of the early postoperative period is also important. At that time, according to literature sources, the following parameters are assessed:

– the condition of the stump,
– the volume of movements,
– the patient's muscle strength,
– the severity of pain,
– the patient's general physical fitness.

The results obtained are used in the future to develop an individual approach in conducting a further physical therapy program. These results also allow us to determine the patient's level of readiness for the stage of pre-prosthetic preparation.

Pre-prosthetic preparation. A significant amount of data has accumulated in the scientific literature, which indicates that the decisive stage of rehabilitation is pre-prosthetic preparation. The effectiveness of the patient's further use of the prosthesis largely depends on this stage.

The purpose of pre-prosthetic preparation includes the following options:

– achieving the optimal functional state of the stump,
– restoring the patient's physical performance,
– preparing the patient for learning to control the prosthesis.

---

[15] Esquenazi A. Amputation rehabilitation and prosthetic restoration: From surgery to community reintegration. *Disability and Rehabilitation*. 2004. Vol. 26(14–15). P. 831–836. DOI: 10.1080/09638280410001708850.

[16] Chan B.L., Witt R., Charrow A.P., Magee A., Howard R., Pasquina P.F., Heilman K.M., Tsao J.W. Mirror therapy for phantom limb pain. *The New England Journal of Medicine*. 2007. Vol. 357, No. 21. P. 2206–2207. DOI: 10.1056/NEJMc071927.

The main tasks of this stage, as evidenced by the study of published works, are as follows:
– final formation of the stump,
– reduction of stump edema,
– increase in scar tissue mobility,
– development of strength and endurance of the muscles of the shoulder girdle
– development of strength and endurance of the residual limb segment,
– maintenance of the full range of motion in the shoulder and elbow joints,
– prevention of contractures,
– correction of posture disorders.

An important component is the desensitization of the stump. In this case, according to the literature, the following are used:
– massage,
– compression therapy,
– tactile training,
– gradual increase in tolerance to mechanical stress[17].

According to the generalization of the results of studies published in scientific works, physical therapy at the stage of pre-prosthetic preparation includes the following components:
– active resistance exercises,
– exercises to stabilize the scapula,
– exercises to strengthen the muscles of the trunk,
– exercises to develop coordination and balance.

When performing exercises, special attention is paid to the symmetry of the movements performed by the patient. Prevention of compensatory mechanisms also plays an important role. Such compensatory mechanisms can lead to overloading of the healthy upper limb, cervical and thoracic spine.

An important place at this stage is also occupied by the psychological preparation of the patient for prosthetics.

The generalization of the materials of the publications allows, in this case, to highlight the following components of joint interactions, members of the multidisciplinary team. The key role, in this case, is played by the physical therapist, as well as the psychologist and the prosthetist. These scales, each from their own perspective, explain the features of the future use of the prosthesis, as well as form realistic expectations of the patient regarding its functional capabilities. They provide motivation for the patient to actively participate in the rehabilitation[18, 19].

[17] Esquenazi A. Amputation rehabilitation and prosthetic restoration: From surgery to community reintegration. *Disability and Rehabilitation*. 2004. Vol. 26(14–15). P. 831–836. DOI: 10.1080/09638280410001708850.

[18] Østlie K., Franklin R.J., Skjeldal O.H., Skrondal A., Magnus P. Musculoskeletal pain and overuse syndromes in adult acquired major upper-limb amputees. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2011. Vol. 92, No. 12. P. 1967–1973. DOI: 10.1016/j.apmr.2011.06.026.

[19] Resnik L., Klinger S.L., Etter K. The DEKA Arm: Its features, functionality, and evolution during the Veterans Affairs Study to optimize the DEKA Arm. *Prosthetics and Orthotics International*. 2013. Vol. 38, No. 6. P. 492–504. *DOI:* 10.1177/0309364613506913.

2. Physical therapy during the stages of preparation for prosthetics and use of the prosthesis

Physical preparation for using the prosthesis. Physical preparation of the patient for primary prosthetics begins after the stump is ready.

Its main goal, as noted in the publications, is to create the necessary physical prerequisites for effective control of the prosthesis and the performance of functional movements.

An analysis of literary sources has shown that such a program includes the following elements:

– development of muscle strength (shoulder girdle, torso, residual limb segment),
– training of the patient's endurance and coordination,
– working out the speed of motor reactions,
– development of proprioception.

As noted, exercises that ensure the stability of the shoulder girdle are of particular importance. It is the shoulder girdle that takes an active part in controlling most mechanical and myoelectric prostheses. Therefore, such exercises are very important for the development of the patient's further ability to control the prosthesis[20].

Physical therapy during the initial use of the prosthesis. Physical therapy after prosthetics is aimed at developing stable skills in the patient regarding its use. It is important to integrate the patient into everyday activities.

An analysis of the literature allows us to identify several main stages of rehabilitation interventions to achieve such tasks.

At the initial stage, the patient is taught the following skills:

– correct putting on and taking off the prosthesis,
– rules for caring for the stump,
– monitoring the condition of the skin,
– safe operation of the prosthesis.

Next, the patient must acquire the following skills in controlling the prosthesis:

– mastering the skills of opening and closing the gripping mechanism,
– holding objects of different shapes and masses,
– performing simple actions using the prosthesis,
– performing more complex household and professional manipulations.

As noted in the publications, when using myoelectric prostheses, special attention is paid to training isolated muscle contractions. It is these muscle contractions that provide precise control of the prosthesis' electronic system[21, 22].

It is emphasized that at this stage the patient is functionally trained. Such training simulates his future everyday and professional actions.

---

[20] Keszler M.S., Heckman J.T., Kaufman G.E., Morgenroth D.C. Advances in prosthetics and rehabilitation of individuals with limb loss. *Physical Medicine and Rehabilitation Clinics of North America*. 2019. Vol. 30, No. 2. P. 423–437. DOI: 10.1016/j.pmr.2018.12.013.

[21] Biddiss E., Chau T. Upper-limb prosthetics: Critical factors in device abandonment. *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*. 2007. Vol. 86, No. 12. P. 977–987. DOI: 10.1097/PHM.0b013e3181587f6c.

[22] Resnik L., Klinger S.L., Etter K. The DEKA Arm: Its features, functionality, and evolution during the Veterans Affairs Study to optimize the DEKA Arm. *Prosthetics and Orthotics International*. 2013. Vol. 38, No. 6. P. 492–504. *DOI:* 10.1177/0309364613506913.

The literature provides options that the patient is trained in. These are the following positions:

– coordination of movements of the trunk and upper limbs,

– maintenance of correct posture,

– control of the position of the shoulder girdle,

– avoidance of irrational compensatory movements.

It is noted that for military personnel, the needs associated with the performance of professional tasks, physical training and a high level of functional activity are additionally taken into account[23, 24].

An important principle of functional training, as noted in the scientific literature, is the principle of gradual complication of tasks. Tasks are complicated from simple movements in controlled conditions to the performance of complex actions in a real everyday environment.

Exercises performed by the patient should be aimed at the development and improvement of the following functions in terms of motor activity:

– coordination of movements,

– accuracy, speed and smoothness of movements,

– development of bilateral interaction of the upper limbs

– formation of economical motor stereotypes.

At the same time, the scientific literature emphasizes that along with such exercises, correction of compensatory movements should be carried out. Such movements may occur in the patient as a result of excessive use of the trunk or a healthy upper limb.

In general, as indicated, such work allows preventing the development of chronic pain in the neck, shoulder girdle and spine, as well as increasing the efficiency of using the prosthesi[25].

Scientists in their publications note the close interaction and combination of physical therapy and occupational therapy, which is observed at this stage of the patient's rehabilitation.

The complex work of a physical therapist and occupational therapist is aimed at developing a number of important skills in the patient, among which the following are the most important:

– restoration of self-service,

– performance of various activities in everyday life,

– use of communication means,

– writing skills,

– work with tools.

In general, the development of various functional skills that are necessary for the patient's independent life and professional activity is important.

---

[23] Metzger A.J., Dromerick A.W., Holley R.J., Lum P.S. Characterization of compensatory trunk movements during prosthetic upper limb reaching tasks. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2012. Vol. 93, No. 11. P. 2029–2034. DOI: 10.1016/j.apmr.2012.03.011.

[24] Cancio J.M., Orr A., Eskridge S., Shannon K., Mazzone B., Farrokhi S. Occupational therapy practice patterns for military service members with upper limb amputation. *Military Medicine*. 2020. Vol. 185, No. 3–4. P. 444–450. DOI: 10.1093/milmed/usz341.

[25] Metzger A.J., Dromerick A.W., Holley R.J., Lum P.S. Characterization of compensatory trunk movements during prosthetic upper limb reaching tasks. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2012. Vol. 93, No. 11. P. 2029–2034. DOI: 10.1016/j.apmr.2012.03.011.

Long-term physical therapy after prosthetics. As scientists indicate in their works, after the patient has completed the initial adaptation to the prosthesis, the rehabilitation stage begins, which is designed to ensure his long-term functional recovery.

A generalization of the literature data showed that the main goal of this stage includes several components, namely:

– improving the patient's skills in using the prosthesis,

– increasing the patient's physical performance,

– preventing secondary complications that may arise,

– ensuring the patient's maximum independence in everyday life and professional activities.

In accordance with the set goal, as emphasized in the publications, exercises are selected to form an individual physical therapy rehabilitation program, the implementation of which should ensure the solution of a number of tasks. This program includes, in particular, exercises for:

– developing muscle strength,

– patient endurance,

– coordination of movements,

– patient balance,

– aerobic performance.

Special attention, as emphasized in the publications, is paid to training bilateral coordination of movements, accuracy of manipulations and speed of performing functional tasks set for the patient[26, 27].

Analysis of scientific sources shows that one of the priority areas is the prevention of secondary disorders of the patient's musculoskeletal system. This is due to the fact that after amputation, the load on the patient's healthy upper limb, as well as on his shoulder girdle and spine, increases significantly. Such changes can lead to the development of pain syndromes, posture disorders and various degenerative processes in the patient.

To prevent such phenomena, it is recommended to use a set of exercises aimed at:

– strengthening the muscles of the trunk,

– maintaining symmetry of movements,

– correcting the patient's posture,

– forming economical motor stereotypes.

It is especially emphasized that continuous care for the stump occupies an important place in the rehabilitation process.

Patient care for the stump, as indicated in literary sources, includes the following items:

– daily monitoring of the skin condition,

– prevention of abrasions,

– correct use of compression devices,

[26] Resnik L., Klinger S.L., Etter K. The DEKA Arm: Its features, functionality, and evolution during the Veterans Affairs Study to optimize the DEKA Arm. *Prosthetics and Orthotics International*. 2013. Vol. 38, No. 6. P. 492–504. *DOI:* 10.1177/0309364613506913.

[27] Biddiss E., Chau T. Upper-limb prosthetics: Critical factors in device abandonment. *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*. 2007. Vol. 86, No. 12. P. 977–987. DOI: 10.1097/PHM.0b013e3181587f6c.

– timely detection of signs of inflammation or excessive pressure of the receiving sleeve[28, 29].

Analysis of modern scientific sources shows the importance of the patient's physical activity and his return to professional activity. This approach is an integral part of the lifestyle of a serviceman after completing the basic rehabilitation course. The patient's physical activity, as is recognized, plays a very important role.

The publications draw attention to the fact that regular training of patients performs a number of very important functions. In particular, the following trainings:

– support the patient's functional capabilities,

– improve his endurance,

– contribute to the prevention of cardiovascular diseases

– have a positive effect on the patient's psycho-emotional state.

Published works indicate that an important direction of modern rehabilitation is adaptive sports. It contributes to the restoration of physical fitness, the development of coordination and strength. Adaptive sports form confidence in the patient's own abilities and are also an important element of social integration. The patient's participation in certain types of physical activity depends on the level of his functional capabilities.

In general, playing sports and participating in various types of physical activity help maintain a high level of motivation in the patient and improve their quality of life[30, 31].

The current state of research suggests that for military personnel, the ultimate goal of rehabilitation is to achieve a high level of functional readiness. The achieved level of rehabilitation should allow the patient to return to professional duties and successfully adapt to civilian life.

After prosthetics, the rehabilitation process does not end, since the military personnel must gradually adapt to the prosthesis and restore the skills of using it in everyday and professional activities. At this stage, physical therapy should be aimed not only at maintaining the achieved results, but also at further developing strength, coordination, endurance and functional independence. It is also important to regularly assess the functional capabilities of the military personnel and, if necessary, adjust the rehabilitation program in accordance with their individual needs and life goals. This approach allows us to consider physical therapy as

[28] Resnik L., Borgia M., Clark M.A., Ni P. Measuring residual limb health in persons with upper limb amputation: Modifications of the Prosthetic Evaluation Questionnaire residual limb health scale. *PM&R*. 2023. Vol. 15, No. 10. P. 1208–1217. DOI: 10.1097/PXR.0000000000000227.

[29] Cancio J.M., Ikeda A.J., Barnicott S.L., Childers W.L., Alderete J.F., Goff B. Upper Extremity Amputation and Prosthetics Care Across the Active Duty Military and Veteran Populations. *Physical Medicine and Rehabilitation Clinics of North America*. 2019. Vol. 30, No. 1. P. 73–87. DOI: 10.1016/j.pmr.2018.08.011.

[30] Resnik L., Borgia M., Clark M.A. Function and quality of life of unilateral major upper limb amputees: Effect of prosthesis use and type. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2020. Vol. 101, No. 8. P. 1396–1406. DOI: 10.1016/j.apmr.2020.04.003.

[31] Burger H., Franchignoni F., Heinemann A.W., Kotnik S., Giordano A. Validation of the Orthotics and Prosthetics Users' Survey Upper Extremity Functional Status Module in people with unilateral upper limb amputation. *Journal of Rehabilitation Medicine*. 2008. Vol. 40, No. 5. P. 393–399. DOI: 10.2340/16501977-0183.

a continuous component of recovery – from pre-prosthetic preparation to long-term post-prosthetic support[32].

Telerehabilitation can be an important addition to physical therapy. Its use allows you to continue rehabilitation support at home, monitor the implementation of recommended exercises, timely adjust the program and maintain the patient's motivation. This form of work may be especially relevant for military personnel who have limited access to rehabilitation services due to distance from the institution, relocation or other organizational circumstances. At the same time, telerehabilitation should be considered as a supplement to in-person care, and its use should be determined taking into account the functional state and individual needs of the patient. The scientific literature emphasizes that the decision to return to military service is made individually for each patient. In this case, his functional capabilities, type of prosthesis, nature of professional tasks and medical indications are taken into account[33, 34, 35, 36, 37].

Assessment of the effectiveness of physical therapy. Assessment of the effectiveness of physical therapy is an important component of the rehabilitation process.

Analysis of the literature shows that the effectiveness of physical therapy is assessed at all stages of rehabilitation. It is noted that a comprehensive examination of the patient includes the determination of the following parameters:

– muscle strength,
– range of motion in the joints,
– patient endurance,
– coordination,
– functional capabilities of the upper limb,
– intensity of pain syndrome,
– level of independence in daily activities.

---

[32] Ivanets O.R. Physical rehabilitation as a component of innovative solutions for management of hydroecological threats during the war in Ukraine: from pre-prosthetic preparation to post-prosthetic recovery // Сталий розвиток охорони здоров'я: національний та глобальний вимір. Колективна монографія. Рига: Izdevnieciba "Baltija Publishing. 2026. (В друці).

[33] Stinner D.J., Burns T.C., Kirk K.L., Ficke J.R. Return to duty rate of amputee soldiers in the current conflicts in Afghanistan and Iraq. *The Journal of Trauma*. 2010. Vol. 68, No. 6. P. 1476–1479. *DOI:* 10.1097/TA.0b013e3181bb9a6c

[34] Dharm-Datta S., Etherington J., Mistlin A., Rees J., Clasper J. The outcome of British combat amputees in relation to military service. *Injury*. 2011. Vol. 42, No. 11. P. 1362–1367. DOI: 10.1016/j.injury.2011.06.028.

[35] Швець А.В., Мальцев О.В., Кисельов С.М., Каплюк О.Б. Особливості процесу реабілітаційного менеджменту серед комбатантів: світовий досвід. *Український журнал військової медицини*. 2024. Т. 5, № 3. С. 39–49. DOI: 10.46847/ujmm.2024.3(5)-039.

[36] Tkachuk A.V., Yesselbaieva A.K., Aravitska M.H. Dolzhykova O.V., Morozenko D.V., Babkina O.P., Danylchenko S.I. Social aspects of post-amputation rehabilitation of military personnel. *Actual Problems of Modern Medicine: Bulletin of Ukrainian Medical Stomatological Academy*. 2025. Vol. 25, No. 4 (92). P. 267-272. DOI: 10.31718/2077-1096.25.267.

[37] Іванець О.Р., Макар О.Р. Телереабілітація у фізичній терапії після перелому діафіза плечової кістки: перспективи впровадження. *V Національний конгрес фізичної та реабілітаційної медицини 14–15 листопада 2025 року,* м. Львів. С. 22-24.

At the same time, as evidenced by the generalization of literature sources, along with clinical examination, standardized functional tests and assessment scales are used. This approach allows you to objectively determine the following parameters:

– dynamics of patient recovery,

– effectiveness of prosthetics

– timely adjustment of the individual physical therapy program.

The emphasis is also on the appropriateness of taking into account the patient's quality of life indicators, satisfaction with the use of the prosthesis and the achievement of individually defined functional goals in accordance with the principles of the ICF. When assessing the results of physical therapy, it is important to take into account not only changes in the physical and functional state of the serviceman, but also his psycho-emotional well-being. Psycho-emotional distress can affect the patient's involvement in the rehabilitation process, his motivation and ability to consistently follow the recommendations of specialists. Therefore, it is advisable to evaluate the effectiveness of physical therapy after transradial amputation in a comprehensive manner, combining the analysis of functional results with the assessment of the psychological state, quality of life and level of social activity of the serviceman[38, 39, 40, 41, 42].

In general, the literature review showed that physical therapy is a key component of medical rehabilitation of military personnel after transradial amputation. It ensures consistent restoration of functional capabilities at all stages of treatment, starting from the early postoperative period to the patient's full adaptation to the use of the prosthesis.

The effectiveness of physiotherapeutic interventions depends on the following factors:

– early start of rehabilitation,

– individualization of the rehabilitation program,

– productive interaction of specialists in an interdisciplinary team,

– active participation of the patient in the physiotherapeutic process

– application of modern methods of physical therapy and prosthetics.

---

[38] Іванець О.Р., Макар О.Р. Психоемоційний дистрес як предиктор результатів фізичної терапії у онкопацієнтів із переломами діафіза плечової кістки в умовах війни. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Перспективи розвитку медичної реабілітації на різних рівнях надання медичної допомоги»* – Тернопіль : ТНМУ. 2026. С. 59 – 63.

[39] Resnik L., Borgia M. Reliability of outcome measures for people with upper-limb amputations: a systematic review. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2012. Vol. 93, No. 6. P. 1038–1048. DOI: 10.1016/j.apmr.2011.11.001.

[40] Burger H., Franchignoni F., Heinemann A.W., Kotnik S., Giordano A. Validation of the Orthotics and Prosthetics Users' Survey Upper Extremity Functional Status Module in people with unilateral upper limb amputation. *Journal of Rehabilitation Medicine*. 2008. Vol. 40, No. 5. P. 393–399. DOI: 10.2340/16501977-0183. .

[41] Волянський О.М., Кіх А.Ю. Застосування Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я для оцінки ефективності реабілітації військовослужбовців. *Український журнал військової медицини*. 2024. Т. 5, № 3. С. 75–84. DOI: 10.46847/ujmm.2024.3(5)-075.

[42] Shostak S.M., Andriichuk O.Ya., Ulianytska N.Ya., Sakharuk L.Yu. Psycho-emotional state of patients: assessment of anxiety during the early stage of post-traumatic physical therapy and occupational therapy. *International Medical Herald*. 2025. Vol. 1, No. 3–4. P. 49–56. DOI: 10.64108/imh.2025.3.4.49

Ensuring the restoration of the patient's functional independence and improving the quality of his life is ensured by such criteria as:

– a comprehensive combination of physiotherapeutic exercises,
– functional training,
– preparation of the patient for prosthetics,
– teaching the patient to use the prosthesis,
– prevention of secondary complications
– maintenance of the patient's physical activity.

These factors create conditions for the successful professional and social reintegration of military personnel.

CONCLUSIONS

Transradial amputation of the upper limb is one of the most common consequences of severe combat injuries of military personnel during the war in Ukraine. It leads to significant impairment of the functional capabilities of patients, limitation of their daily activities and decrease in professional performance. In general, the quality of life of people significantly deteriorates. These negative factors determine the need for a comprehensive, continuous and patient-oriented system of medical rehabilitation.

Medical rehabilitation of military personnel with transradial amputation is based on the following principles:

– early onset,
– staged implementation,
– individualization of the rehabilitation program,
– continuity of rehabilitation interventions,
– effective interaction of specialists in a multidisciplinary team.

Important components of the rehabilitation process are such measures as preparation of a functionally suitable stump and prevention of postoperative complications. A significant place in this process is occupied by such areas as the treatment of pain syndrome and psychological support of the patient. Great attention should also be paid to the preparation of the patient for prosthetics and his social adaptation.

Physical therapy is a defining component of comprehensive rehabilitation. It performs a number of important tasks, in particular, such as:

– ensuring the restoration of the patient's motor functions,
– maintaining the full range of movements in adjacent joints,
– developing strength, endurance and coordination,
– preventing contractures and secondary disorders of the musculoskeletal system. Physical therapy measures should be consistent with the rehabilitation stage and the functional needs of the patient. For the full return of military personnel with transradial amputation to everyday life, it is important to ensure proper preparation for prosthetics. It is no less important to gradually teach them to use a mechanical or myoelectric prosthesis to restore self-service skills, professional activity and social activity. Further functional training of patients also plays an important role, helping them to confidently use the prosthesis in real life situations.

In this case, it is necessary to use functionally oriented methods of physical therapy, which should be as close as possible to the real living conditions and professional activities of patients.

Effective recovery of military personnel after transradial amputation requires a comprehensive approach. This approach involves a combination of medical rehabilitation, physical therapy, occupational therapy, psychological support of the patient, as well as modern prosthetics and social reintegration measures. This interaction helps restore the functional independence of the patient, improve the quality of his life and create conditions for returning to professional activity and active participation in social relations.

Further development of the rehabilitation system for military personnel in Ukraine requires orientation on modern and scientifically based approaches. Important areas are the introduction of evidence-based methods of physical therapy, strengthening cooperation between specialists of different specialties and wider use of modern prosthetic technologies.

Improving rehabilitation approaches will contribute to better organization of care and more complete consideration of the individual needs of each patient. This will create more favorable conditions for restoring functional independence of patients and their return to daily and professional activities.

SUMMARY

The paper summarizes modern scientific approaches to medical rehabilitation and physical therapy of military personnel with transradial amputation in the conditions of war in Ukraine. Special attention is paid to preparation for prosthetics and gradual training in the use of the prosthesis. Modern approaches to the restoration of functional activity and the return of military personnel to everyday and professional life after upper limb amputation are also considered.

The effectiveness of rehabilitation of military personnel after transradial amputation largely depends on how early the recovery is started and how consistently it is carried out. An important role is played by the coordinated work of a multidisciplinary team and an individual approach to the needs of each serviceman. Medical rehabilitation involves the preparation of a functionally suitable stump, prevention of postoperative complications and control of pain syndrome. At the same time, important components are psychological support, social adaptation and preparation for prosthetics.

Physical therapy plays an important role in restoring motor abilities after upper limb amputation. It is aimed at developing strength, endurance and coordination, preventing contractures, as well as developing skills in using mechanical and myoelectric prostheses.

Comprehensive medical rehabilitation and physical therapy are an important part of the recovery of military personnel with transradial amputation. Their implementation should be based on evidence-based approaches, coordinated work of a multidisciplinary team and taking into account the individual needs of the patient.

Key words: transradial amputation, military personnel, medical rehabilitation, physical therapy, prosthetics, war in Ukraine.

References

1. Волянський О.М., Кіх А.Ю. Застосування Міжнародної класифікації функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я для оцінки ефективності реабілітації військовослужбовців. *Український журнал військової медицини*. 2024. Т. 5, № 3. С. 75–84. DOI: 10.46847/ujmm.2024.3(5)-075.

2. Іванець О.Р., Макар О.Р. Синергія внутрішньої медицини та фізичної терапії у відновленні здоров’я постраждалих внаслідок водних забруднень бойового

походження. *Внутрішня медицина XXI століття: інтеграція знань та практики : зб. наук. праць наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 12 червня 2025 р., Львів.* Львів : ДНТ «ЛНМУ ім. Д. Галицького», 2025. С. 21–24.

3. Іванець О.Р., Макар О.Р. Телереабілітація у фізичній терапії після перелому діафіза плечової кістки: перспективи впровадження. *V Національний конгрес фізичної та реабілітаційної медицини 14–15 листопада 2025 року,* м. Львів. С. 22-24.

4. Іванець О.Р., Макар О.Р. Психоемоційний дистрес як предиктор результатів фізичної терапії у онкопацієнтів із переломами діафіза плечової кістки в умовах війни. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Перспективи розвитку медичної реабілітації на різних рівнях надання медичної допомоги»* – Тернопіль : ТНМУ. 2026. С. 59 – 63.

5. Швець А.В., Горішна О.В., Депутат Ю.М., Ричка О.В., Жалдак А.Ю., Кіх А.Ю. Прогностична оцінка потреби у медичній реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України на основі даних структури їх бойової травми. *Український журнал військової медицини.* 2022. Т. 3, № 3. С. 110–117. DOI: 10.46847/ ujmm.2022.3(3)-110.

6. Швець А.В., Мальцев О.В., Кисельов С.М., Каплюк О.Б. Особливості процесу реабілітаційного менеджменту серед комбатантів: світовий досвід. *Український журнал військової медицини*. 2024. Т. 5, № 3. С. 39–49. DOI: 10.46847/ujmm.2024.3(5)-039.

7. Biddiss E., Chau T. Upper-limb prosthetics: Critical factors in device abandonment. *American Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*. 2007. Vol. 86, No. 12. P. 977–987. DOI: 10.1097/PHM.0b013e3181587f6c.

8. Burger H., Franchignoni F., Heinemann A. W., Kotnik S., Giordano A. Validation of the Orthotics and Prosthetics Users' Survey Upper Extremity Functional Status Module in people with unilateral upper limb amputation. *Journal of Rehabilitation Medicine*. 2008. Vol. 40, No. 5. P. 393–399. DOI: 10.2340/16501977-0183.

9. Cancio J. M., Eskridge S., Shannon K., Orr A., Mazzone B., Farrokhi S. Development of overuse musculoskeletal conditions after combat-related upper limb amputation: a retrospective cohort study. *Journal of Hand Therapy*. 2023. Vol. 36, No. 1. P. 66–73. DOI: 10.1016/j.jht.2021.05.003.

10. Cancio J. M., Ikeda A. J., Barnicott S. L., Childers W. L., Alderete J. F., Goff B. Upper Extremity Amputation and Prosthetics Care Across the Active Duty Military and Veteran Populations. *Physical Medicine and Rehabilitation Clinics of North America*. 2019. Vol. 30, No. 1. P. 73–87. DOI: 10.1016/j.pmr.2018.08.011.

11. Cancio J. M., Orr A., Eskridge S., Shannon K., Mazzone B., Farrokhi S. Occupational therapy practice patterns for military service members with upper limb amputation. *Military Medicine*. 2020. Vol. 185, No. 3–4. P. 444–450. DOI: 10.1093/milmed/usz341.

12. Chan B.L., Witt R., Charrow A.P., Magee A., Howard R., Pasquina P.F., Heilman K.M., Tsao J.W. Mirror therapy for phantom limb pain. *The New England Journal of Medicine*. 2007. Vol. 357, No. 21. P. 2206–2207. DOI: 10.1056/NEJMc071927.

13. Dharm-Datta S., Etherington J., Mistlin A., Rees J., Clasper J. The outcome of British combat amputees in relation to military service. *Injury*. 2011. Vol. 42, No. 11. P. 1362–1367. DOI: 10.1016/j.injury.2011.06.028.

14. Esquenazi A. Amputation rehabilitation and prosthetic restoration: From surgery to community reintegration. *Disability and Rehabilitation*. 2004. Vol. 26(14–15). P. 831–836. DOI: 10.1080/09638280410001708850.

15. Guryev S.O., Kushnir V.A., Solovyov O.S., Panasenko S.I. Substantiation of indications for limb amputation in civilian victims with multisystem injuries as a result of modern warfare. *The Ukrainian Journal of Clinical Surgery*. 2025. № 1. С. 49–54. DOI: 10.26779/2786-832X.2025.1.49.

16. Highsmith M.J., Kahle J.T., Miro R.M., Mengelkoch L.J., Orriola J.J., Lewandowski A.L. Interventions to manage residual limb ulceration due to prosthetic use in individuals with lower extremity amputation: a systematic review. *Technology and Innovation*. 2016. Vol. 18, No. 2–3. P. 115–124. DOI: 10.21300/18.2-3.2016.115.

17. Ivanets O.R. Physical rehabilitation as a component of innovative solutions for management of hydroecological threats during the war in Ukraine: from pre-prosthetic preparation to post-prosthetic recovery // Сталий розвиток охорони здоров'я: національний та глобальний вимір. Колективна монографія. Рига: Izdevnieciba "Baltija Publishing. 2026 (В друці).

18. Keszler M.S., Heckman J.T., Kaufman G.E., Morgenroth D.C. Advances in prosthetics and rehabilitation of individuals with limb loss. *Physical Medicine and Rehabilitation Clinics of North America*. 2019. Vol. 30, No. 2. P. 423–437. DOI: 10.1016/j.pmr.2018.12.013.

19. Tennent D.J., Wenke J.C., Rivera J.C., Krueger C.A. Characterisation and outcomes of upper extremity amputations. *Injury.* 2014 Jun;45(6):965-9. doi: 10.1016/j.injury.2014.02.009. Epub 2014 Feb 15. PMID: 24657058.

20. Metzger A.J., Dromerick A.W., Holley R.J., Lum P.S. Characterization of compensatory trunk movements during prosthetic upper limb reaching tasks. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2012. Vol. 93, No. 11. P. 2029–2034. DOI: 10.1016/j.apmr.2012.03.011.

21. Østlie K., Franklin R.J., Skjeldal O.H., Skrondal A., Magnus P. Musculoskeletal pain and overuse syndromes in adult acquired major upper-limb amputees. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2011. Vol. 92, No. 12. P. 1967–1973. DOI: 10.1016/j.apmr.2011.06.026.

22. Resnik L., Borgia M. Reliability of outcome measures for people with upper-limb amputations: a systematic review. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2012. Vol. 93, No. 6. P. 1038–1048. DOI: 10.1016/j.apmr.2011.11.001.

23. Resnik L., Borgia M., Clark M. A., Ni P. Measuring residual limb health in persons with upper limb amputation: Modifications of the Prosthetic Evaluation Questionnaire residual limb health scale. *PM&R*. 2023. Vol. 15, No. 10. P. 1208–1217. DOI: 10.1097/PXR.0000000000000227.

24. Resnik L., Borgia M., Clark M. Function and quality of life of unilateral major upper limb amputees: Effect of prosthesis use and type. *Archives of Physical Medicine and Rehabilitation*. 2020. Vol. 101, No. 8. P. 1396–1406. DOI: 10.1016/j.apmr.2020.04.003.

25. Resnik L., Klinger S. L., Etter K. The DEKA Arm: Its features, functionality, and evolution during the Veterans Affairs Study to optimize the DEKA Arm. *Prosthetics and Orthotics International*. 2013. Vol. 38, No. 6. P. 492–504. *DOI:* 10.1177/0309364613506913.

26. Shostak S. M., Andriichuk O. Ya., Ulianytska N. Ya., Sakharuk L. Yu. Psycho-emotional state of patients: assessment of anxiety during the early stage of post-traumatic physical therapy and occupational therapy. *International Medical Herald*. 2025. Vol. 1, No. 3–4. P. 49–56. DOI: 10.64108/imh.2025.3.4.49

27. Smith D.G., Ehde D.M., Legro M.W., Reiber G.E., del Aguila M.A., Boone D.A. Phantom limb, residual limb, and back pain after lower extremity amputations. *Clinical Orthopaedics and Related Research*. 1999. No. 361. P. 29–38. DOI: 10.1097/00003086-199904000-00005.

28. Stinner D.J., Burns T.C., Kirk K.L., Ficke J.R. Return to duty rate of amputee soldiers in the current conflicts in Afghanistan and Iraq. *The Journal of Trauma*. 2010. Vol. 68, No. 6. P. 1476–1479. *DOI:* 10.1097/TA.0b013e3181bb9a6c

29. Tintle S.M., Baechler M.F., Nanos G.P., Forsberg J.A., Potter B.K. Reoperations following combat-related upper-extremity amputations. *The Journal of Bone and Joint Surgery. American Volume*. 2012. Vol. 94, No. 16. Art. e119(1–6). DOI: 10.2106/JBJS.K.00197.

30. Tkachuk A.V., Yesselbayeva A.K., Aravitska M.G. Dolzhykova O.V., Morozenko D.V., Babkina O.P., Danylchenko S.I. Social aspects of post-amputation rehabilitation of military personnel. *Actual Problems of Modern Medicine: Bulletin of Ukrainian Medical Stomatological Academy*. 2025. Vol. 25, No. 4 (92). P. 267-272. DOI: 10.31718/2077-1096.25.267.

Information about the author:
Ivanets Oleh Romanovych,
Candidate of Biological Sciences,
Physical Therapist,
Associate Professor at the Department of Physical Therapy and Ergotherapy,
Faculty of Postgraduate Education
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
69, Pekarska str., Lviv, 79010, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-17

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕАГУВАННЯ НА ЗАГРОЗИ ВІЙСЬКОВО-СОЦІАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ В КОНТЕКСТІ ЗАВДАНЬ ПОЛІТИКИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Іванова В. М.

ВСТУП

В Стратегії національної безпеки України визначено, що метою агресивних дій росії є виснаження української економіки і підрив суспільно-політичної стабільності, що насамкінець може призвести до знищення Української держави і захоплення її території.[1] Аналіз перебігу подій російсько-української війни й оцінка безпекової ситуації в Україні дозволяє констатувати, що наразі спостерігається тенденція різкого зростання загроз військово-соціальній безпеці України.[2] Така ситуація, що склалася породжує перешкоди для досягнення цілей державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення загалом, й реінтеграції військовослужбовців, зокрема.

Одним із завдань практики державного військового управління України є своєчасне й адекватне державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці у Збройних Силах України (далі – ЗСУ), що, в свою чергу вимагає:

виявлення викликів та загроз військово-соціальній безпеці;

розробки заходів та інструментарію державного реагування на виявлені загрози військово-соціальній безпеці.

Ця обставина й визначає зв'язок загальної проблеми досягнення цілей державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення з найбільш важливими науково-прикладними та практичними завданнями інформаційно-аналітичного забезпечення політики реінтеграції військовослужбовців. Ці завдання уявляються надзвичайно відповідальними. Адже затримка у зміні традиційних підходів до забезпечення військово-соціальної безпеки у ЗСУ гальмує процеси реінтеграції військовослужбовців і насамкінець може призвести до зриву цього процесу. Такий стан справ буде негативно впливати на:

ефективність сектору безпеки і оборони України і відповідно буде ускладнювати успішну реалізацію Стратегії національної безпеки України;

рівень морально-психологічного потенціалу ЗСУ загалом, й рівень мотиваційної готовності військовослужбовців до збройного захисту та психологічної стійкості до виконання бойових завдань;

---

[1] Про Стратегію національної безпеки України, Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text

[2] Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 266-276.

рівень військово-соціальної напруженості у ЗСУ та суспільно-політичну стабільність в країні.

На підставі аналізу актуальних досліджень і наукових публікацій[3] можна дійти висновку, що проблеми забезпечення військово-соціальної безпеки поступово привертають увагу фахівців із державного та військового управління, економістів, соціологів та політологів. Водночас, залишаються недостатньо вивченими проблеми, що спричинені фундаментальними протиріччями:

між необхідністю здійснення професіоналізації армії за стандартами НАТО та знаннями реальних шляхів та умов процесу впровадження військово-соціальних стандартів НАТО у вітчизняну практику гарантування військово-соціальної безпеки в українському війську;

між існуючою системою умов та чинниками забезпечення військово-соціальної безпеки українського війська та необхідними умовами і чинниками, що забезпечують престижність військової служби;

між нагальною потребою забезпечення військово-соціальної безпеки українського війська та кризовим станом вітчизняної економіки, рівнем військово-економічним потенціалом України;

між рівнем реальних загроз військово-соціальній безпеці в українському війську в умовах зовнішньої агресії рф та можливостями органів державного військового управління щодо своєчасного та адекватного реагування на виявлені загрози.

Саме тому актуальність наукового дослідження визначається важливістю пошуку шляхів удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення державного реагування на загрози військово-соціальній безпеці українського війська, що сприятиме розв'язанню проблем своєчасного та адекватного реагування на виявлені загрози військово-соціального характеру, гарантуванню суспільно-політичної стабільності в країні та реінтеграції військовослужбовців як одного із напрямків державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення.

---

[3] Голота О.П. Фінансове забезпечення соціальної сфери Збройних Сил України в умовах їх реформування: автореф. дис. . на здобуття наук. ступеня: спец. : 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». Київ, 2008. 17 с.; Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми. Київ: Вижавничий Дім «Корпорація», 2004. 196 с.; Дацюк І. П. Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня: спец. 25.00.02. «Механізми державного управління» / ІХРІНАДУ. Харків, 2010. 23 с.; Реагування на кризові ситуації у сфері оборони: теорія і практика : монографія / [Коваль М.В., Телелим В.М., Артамощенко В.С. та ін.] / за аг. ред. М.В. Коваля. Київ: НУОУ, 2026. 396 с.; Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX– початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 266-276.; Іванова В.М. Паспортизація загроз військово-соціальній безпеці України. *Виклики національній безпеці України: соціальний вимір : матеріали круглого столу* (Київ, 11 листопада 2025 року, м. Київ) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Г.П. Ситника, Н.Г. Клименко. Київ : Навч.-наук. ін.-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2025. С. 34-37.; Шевченко М.М. Контури військово-соціальної безпеки в українському війську: нові контексти та інтерпретації. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія.* 2016. №2 (8). С. 203-214.

Актуальність теми наукового дослідження зумовлена також ще й тим, що державні службовці та фахівці-управлінці в органах державного військового управління, які безпосередньо залучені до процесу формування гуманітарної, інформаційної, соціальної політики в ЗСУ, мають недостатню методологічну та прогностичну культуру. Наслідком цього є досить посередній науковий рівень планування та державно-управлінської діяльності в питаннях забезпечення військово-соціальної безпеки в українському війську.

Метою розділу є обґрунтування пропозицій щодо удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення державного реагування на загрози військово-соціальній безпеці в контексті завдань політики реінтеграції військовослужбовців.

1. Уточнення категоріально-понятійного апарату проблематики військово-соціальної безпеки

Сьогодні категоріально-понятійний апарат проблематики військово-соціальної безпеки динамічно розвивається.

Аналіз результатів наукових досліджень[4] дає підстави констатувати наступне:

відсутність системності в розробленні категорійно-понятійного апарату проблематики реагування на загрози та кризові ситуації у сферах оборони, воєнної політики, військового будівництва України;

наявність розбіжностей у термінології;

відсутність чіткого розмежування термінів за їхнім обсягом і значенням.

Актуальність дослідження проблем удосконалення понятійно-категоріального апарату військово-соціальної безпеки зумовлена нагальною потребою функціонування системи військово-соціальної безпеки у науково обґрунтованій термінології.

Під поняттям «військово-соціальна безпека» пропонуємо розуміти стан захищеності професійних, духовних, морально-психологічних, інтелектуальних та інших цінностей і якостей військовослужбовців та військових колективів, що забезпечує успішне виконання завдань за призначенням по протидії загрозам воєнного характеру.[5]

Похідними військово-соціальної безпеки є: військово-професійна безпека; соціальна безпека військовослужбовців; гуманітарна безпека військовослужбовців; військово-психологічна безпека; безпека військової служби, військово-інформаційна та інші види безпеки.[6]

---

[4] Реагування на кризові ситуації у сфері оборони: теорія і практика : монографія / [Коваль М.В., Телелим В.М., Артамощенко В.С. та ін.] / за аг. ред. М.В. Коваля. Київ: НУОУ, 2026. С. 58.

[5] Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267.

[6] Шевченко М.М. Контури військово-соціальної безпеки в українському війську: нові контексти та інтерпретації. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія.* 2016. №2 (8). С. 203-214.

Під соціальною безпекою військовослужбовців пропонуємо розуміти:

1) стан гарантованої правової та інституційної захищеності життєво важливих соціальних інтересів військовослужбовців та членів їх сімей від зовнішніх та внутрішніх загроз;

2) стан коли значення критеріїв соціальної захищеності військовослужбовців та членів їх сімей перебувають не нижче порогових значень, що становлять загрозу для соціальної безпеки країни.[7]

Під поняттям «інституційна криза системи військово-соціальної безпеки» будемо розуміти ситуацію, коли мають місце:

розриви у функціонуванні системи військово-соціальної безпеки, метою якої є гарантування захищеності професійних, духовних, морально-психологічних, інтелектуальних та інших цінностей і якостей військовослужбовців й військових колективів, що гарантує успішне виконання завдань за призначенням по протидії загрозам воєнного характеру;

втрати системою військово-соціальної безпеки стійкості й рівноваги. При цьому ситуація має зворотній характер як результат своєчасного й адекватного даній ситуації кризового реагування держави. [8]

Наслідками реалізації інституційної кризи системи військово-соціальної безпеки можуть бути:

низький рівень військово-соціальної безпеки;

низький рівень мотиваційної готовності військовослужбовців до збройного захисту держави.

Під поняттям «кризи військово-медичного характеру» будемо розуміти кризи в питаннях медичного забезпечення військ (сил) в частині їх впливу на соціальну безпеку[9], а саме:

а) криза військово-медична – реальна загроза порушення штатного режиму функціонування системи медичного забезпечення та охорони здоров'я військовослужбовців;

б) інституційна криза управління системою медичного забезпечення військ – це реальна загроза порушень у функціонуванні системи медичного забезпечення, яка виникла унаслідок:

ухвалення неефективних управлінських рішень у військово-медичній сфері та недосконалої структурно-функціональної побудови системи управління у цій сфері;

---

[7] Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

[8] Іванова В.М. Паспортизація загроз військово-соціальній безпеці України. *Виклики національній безпеці України: соціальний вимір : матеріали круглого столу* (Київ, 11 листопада 2025 року, м. Київ) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Г.П. Ситника, Н.Г. Клименко. Київ : Навч.-наук. ін.-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2025. С. 34-37.

[9] Іванова В.М. Паспортизація загроз військово-соціальній безпеці України. *Виклики національній безпеці України: соціальний вимір : матеріали круглого столу* (Київ, 11 листопада 2025 року, м. Київ) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Г.П. Ситника, Н.Г. Клименко. Київ : Навч.-наук. ін.-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2025. С. 34-37.

руйнування каналів комунікації та взаємодії із єдиною системою управління військами.

Наслідком реалізації кризи військово-медичного характеру може стати інституційна неспроможність системи медичного забезпечення військ (сил) виконати завдання за призначенням.

Дослідження військово-соціальної безпеки дозволяють визначати найвагоміші загрози з огляду на те, що безпека в соціальній сфері по суті інтегрує деякі загрози, що стосуються інших сфер життя держави. Загрози (у деяких авторів – ризики: термін застосовується як синонім) соціальної безпеки не можна розглядати як нерозвинуті загрози, не кожний ризик переростає в загрозу. Важливо не допустити переростання виклику в загрозу, оскільки завчасне її попередження ефективніше, ніж ліквідація наслідків її реалізації.

2. Ризики виникнення загрози військово-соціальній безпеці

Управління соціальними ризиками вважається основою соціального захисту населення й розглядається як його мета. [10] Саме тому, маємо потребу у врахуванні їх для попередження погіршення умов забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців.

Відповідно до класифікації соціальних ризиків щодо ступеня типовості соціальних ризиків та причини їх виникнення, у вітчизняному науковому дискурсі ризики соціальній безпеці військовослужбовців згруповано у такі види:

загальносоціальні, які можна поділити на загальнопоширені (хвороба, непрацездатність, материнство, сімейні витрати, безробіття, старість, загибель, смерть, вдівство);

незагальнопоширені, які кожна держава визначає самостійно (скорочення укомплектованості військових частин в ході реформування збройних сил; різке зниження загальноосвітнього рівня призивного контингенту; падіння престижу військової служби;

погіршення матеріально-побутових умов військовослужбовців;

втрата значної частини стимулів до військової служби;

недостатньо чітке нормативно-правове регулювання порядку мобілізації, несення служби, взаємовідносин у військовому колективі, прав і відповідальності військовослужбовців;

професійні, зумовлені негативними чинниками військової служби, що призводять до травматизму, професійних захворювань, загибелі;

державно-політичні, пов’язані з воєнними діями, політичними репресіями;

техногенні та екологічні (аварії та катастрофи на військових об’єктах).[11]

Дію соціальних ризиків соціальній безпеці військовослужбовців посилюють ризики несоціального характеру, а саме:

загострення воєнно-політичної ситуації навколо держави;

несприятливі соціально-економічні та політичні зміни;

---

[10] Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми. Київ: Вижавничий Дім «Корпорація», 2004. 196 с.

[11] Шевченко М.М. Контури військово-соціальної безпеки в українському війську: нові контексти та інтерпретації. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія.* 2016. №2 (8). С. 203-214.

нестабільність чинного законодавства, коливання ринкової кон'юнктури;

обмеженість або неповнота інформації про динаміку макроекономічних змін, тінізацію економіки тощо. [12]

Деякі ризики одночасно впливають на декілька факторів та різні показники соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Розподіл соціальних ризиків за загальним рівнем впливу на соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей представлено в таблиці 1. [13]

Стан соціальної безпеки військовослужбовців визначається сучасним характером внутрішніх та зовнішніх загроз в їх загальному вигляді. Загроза у широкому розумінні – це будь-який намір, можливість здійснити фізичну, матеріальну чи іншу шкоду суспільним чи особистим інтересам. Враховуючи той факт, що система загроз військово-соціальній безпеці досить широка, в даному досліджені зупинимося лише на її соціальній складовій як найбільш небезпечної через можливість виникнення соціальної напруженості в ЗСУ, яка, в свою чергу, детермінована процесами політичної, економічної та соціальної сфер українського суспільства.

Виходячи з реальної ситуації в ЗСУ у процесі їх участі у воєнних діях в ході російсько-української війни (низький рівень соціальної безпеки військовослужбовців, наслідком чого стало скептичне ставлення наявних категорій військовослужбовців та мобілізованих людських резервів до перспектив військової служби, ухиляння від призову і навіть дезертирство), можна констатувати, що соціальним загрозам передують соціальні протиріччя. [14]

В соціальній сфері ЗСУ причиною виникнення протиріч стає розрив між декларуванням повноцінного соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей та їхньою реальною беззахисністю.

Соціальні протиріччя часто приводять до соціальної напруженості та соціальних конфліктів, які рельєфно проявляються у політичній, соціальній та власне у військовій сферах.

---

[12] Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

[13] Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

[14] Шевченко М.М., Кочерга Д.А. Кризи, що загрожують національній безпеці України та національна рамка реагування на них. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 25 травня 2023 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2023. Вип. 12. С. 284-310.

Таблиця 1

Вплив соціальних ризиків на фактор соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

№ п/п	Показник и соціальног о захисту	Фактори впливу на показник соціального захисту військовослужбовців (в/с) та членів їх сімей	Соціальні ризики
1	Індекс здоров'я	1) Чисельність хронічно хворих; 2) чисельність травмованих під час виконання службових та бойових завдань; 3) чисельність інвалідів; 4) загальна кількість зареєстрованих випадків захворювань.	Ризик травматизму під час виконання службових та бойових завдань (фактори 1-4); ризик загальної захворюваності (фактори 1-4); ризик інвалідності (фактори 1-4).
2	Забезпечен ість житлом	Забезпеченість житлом у середньому на одного в/с.	Ризик втрати житла внаслідок пожежі; ризик втрати житла внаслідок аварії та катастрофи на військових об'єктах; ризик втрати роботи.
3	Коефіцієнт природног о приросту населення	1) Чисельність народжених; 2) чисельність померлих.	Ризик смертності; ризик аборту.
4	Коефіцієнт кваліфікаці йного рівня освіти в/с та членів їх сімей	Чисельність в/с та членів їх сімей: 1) з базовою (середньою) освітою; 2) з середньою професійною освітою; 3) з неповною вищою освітою; 4) з вищою освітою.	Ризик втрати роботи (фактори 2, 3, 4);
5	Рівень доходів в/с та членів їх сімей	1) Грошове забезпечення / заробітна плата; 2) прибуток, змішаний дохід та дохід від власності; 3) соціальні допомоги та інші одержані поточні трансфери.	Ризик втрати роботи (фактори 1, 3); ризик травматизму під час виконання службових та бойових завдань (фактор 3); ризик загальної захворюваності (фактор 1); ризик інвалідності (фактор 2); ризик втрати годувальника (фактор 3).
6	Рівень зайнятості в/с та членів їх сімей	1) Рівень безробіття серед в/с та членів їх сімей; 2) рівень працевлаштування в/с, котрі мають намір укласти контракт і безробітних членів сімей в/с; 3) рівень попиту на робочу силу в збройних силах, %.	Ризик втрати роботи (фактори 1, 2, 3); ризик інвалідності (фактор 3); ризик загибелі під час виконання службових та бойових завдань (фактор 3).

Пропонуємо виокремити наступні показники (загрози) зростання військово-соціальної напруженості в ЗСУ, що може призвести до соціального збурення та високого ступеня ризику невиконання завдань за призначенням:[15]

а) у політичній сфері:

розчарування і падіння довіри до влади;

протиріччя в органах державної влади (Президент – Верховна Рада – Кабінет Міністрів);

протиріччя між воєнно-політичним керівництвом України;

погіршення керованості державою;

зростання розколу в суспільстві;

зростання корупції у вищих ешелонах влади;

протиріччя між прибічниками та противниками зовнішньополітичної інтеграції України до ЄС, воєнно-політичної інтеграції до НАТО;

протиріччя між прибічниками та противниками ідеї чинення збройного спротиву російській агресії до остаточної перемоги над росією;

нагнітання антидержавницьких, сепаратистських, екстремістських настроїв у Збройних Силах України;

б) у соціальній сфері:

зростання цін на енергоносії, транспорт, промислові та продовольчі товари, комунальні послуги, ліки і т.д.;

зростання цін на дитячі товари і розходи на утримання дітей;

зростання протестного потенціалу в суспільстві;

загострення криміногенної ситуації;

зростання безробіття;

незадовільне медичне та правове забезпечення населення країни;

погіршення санітарно-епідемологічної обстановки;

падіння рівня життя основної маси населення;

падіння купівельної спроможності населення;

зростання корупції і бюрократії;

в) у сферах державного військового управління і військового управління:

розчарування і падіння довіри до командного складу ЗСУ та командирів окремих частин;

зростання невдоволення професійним рівнем військового управління в ході ведення бойових дій;

зростання невдоволення бюрократичними перепонами в процесі оформлення статусу учасника бойових;

зростання невдоволення воєнно-політичним курсом керівництва Міністерства оборони України;

корупція і фінансові махінації в збройних силах;

протиріччя в органах державного військового управління і військового управління;

---

[15] Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

г) у військово-соціальній сфері:

зростання невдоволення рівнем грошового забезпечення військовослужбовців;

зростання невдоволення військово-соціальними відносинами в армійському середовищі;

зростання невдоволення рівнем забезпечення військовослужбовців військовою формою та засобами індивідуального захисту;

зростання невдоволення рівнем матеріально-технічного забезпечення частин, що залученні до виконання завдань за призначенням в зоні бойових дій;

зростання невдоволення побутовими умовами військовослужбовців;

застій у вирішенні житлової проблеми військовослужбовців та членів їх сімей;

падіння престижу військової служби;

зростання невдоволення пенсійним забезпеченням;

зростання невдоволення соціальною несправедливістю в процесі надання статусу учасника бойових дій.

3. Передумови виникнення та динаміка розвитку кризових та надзвичайних ситуацій суспільно-політичного характеру у війську

У ЗСУ можуть бути різні за рівнем соціального збурення ситуації (кризові та надзвичайні ситуації), тобто рівні соціального невдоволення, соціального протесту, які мають різний потенціал загроз військово-соціальній безпеці. Тому соціальне збурення можна розглядати як індикатор, а той чи інший рівень вказаного збурення – як інтегральний вимір загроз військово-соціальній безпеці, що породжують кризові та надзвичайні ситуації суспільно-політичного характеру в українському війську.

На рис. 1 представлено результати аналізу передумов виникнення і розвитку кризових та надзвичайних ситуацій суспільно-політичного характеру у збройних силах, а саме встановлено залежність між рівнями військово-соціальної напруженості та фазами розгортання соціального конфлікту у війську. [16]

Типовий графік динаміки військо-соціальної напруженості під час загострення військово-соціальних протиріч, дає змогу визначити цілі державного реагування на загрози військово-соціальній безпеці, а також розробити заходи щодо профілактики та запобігання вказаним загрозам.

На графіку можна визначити такі зони:

А – зона фонової напруженості, де військово-соціальна напруженість має безсистемний характер і перебуває в межах «норми» (стабільний стан) – до моменту перевищення фонової напруженості (t_1) та після моменту повернення до неї (t_5). Існування рівня фонової напруженості ($Н_ф$) обумовлюється неможливістю повністю задовольнити постійно зростаючі соціальних потреби військовослужбовців та членів їх сімей. В цій зоні можливе виникнення соціальних сплесків – одиничних, короткочасних явищ, пов'язаних із різким погіршенням ситуації в одній із сфер військово-соціальної безпеки, які швидко минають. Такі неорганізовані, спонтанні форми прояву незадоволення, занепокоєності у зв'язку з порушенням звичного

[16] Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

порядку речей на фоні відносно прихованого зростання загального невдоволення військовослужбовців та членів їх сімей не мають явного продовження та затухають (проходять) після застосування відповідних заходів (задоволення потреб, відновлення соціальних прав тощо).

В – зона військово-соціальної кризи, тобто поступового зростання військово-соціальної напруженості до її критичного рівня ($H_{кр}$) – від моменту перевищення фонової напруженості (t_1) до моменту інциденту (t_2). t2 – це точка інциденту, з якої починається лавиноподібне зростання військово-соціальної напруженості. У цій зоні відбувається зародження військово-соціального конфлікту. Під інцидентом розуміється привід для загострення військово-соціальної ситуації, після якого конфлікт набуває невідворотного характеру.

С – зона розгортання надзвичайної ситуації суспільно-політичного характеру у війську, це різкого зростання соціальної напруженості, що відповідає розвитку військово-соціального конфлікту. За час від моменту інциденту (t_2) до моменту надзвичайного стану (t_3) військово-соціальна напруженість досягає свого найвищого рівня (H_{max}). У зазначеному часовому інтервалі, крім інциденту, знаходиться ще одна критична точка – соціальний вибух, який відбувається після досягнення певного порогу. Після перевищення рівня військово-соціальної напруженості ($H_{пор}$), напруженість набуває вибухонебезпечного характеру та здатна вибухнути при наявності відповідних соціальних детонаторів.

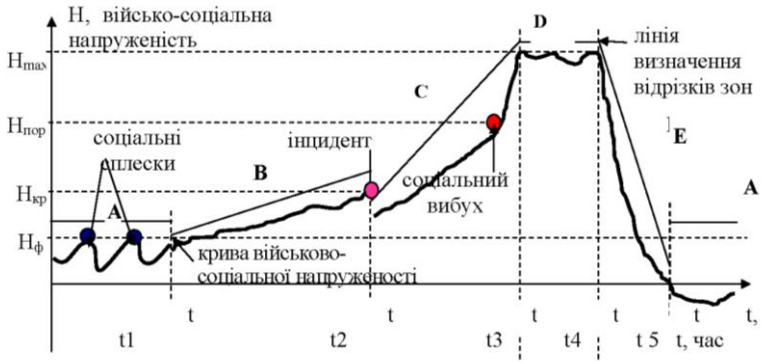

Рис. 1. Типовий графік динаміки військово-соціальної напруженості в ході розгортання соціального конфлікту у війську

D – зона піку військово-соціальної напруженості – кульмінація військово-соціального конфлікту. В інтервалі від моменту розгортання надзвичайного стану (t_3) до моменту спаду напруженості (t_4) відсутні будь-які суттєві тенденції у бік зростання або зниження військово-соціальної напруженості. Надзвичайний стан суспільно-політичного характеру у війську характеризується порушенням суспільно-політичної стабільності у війську, руйнуванням морально-психологічного потенціалу збройних сил, стрімким падінням рівня мотиваційної готовності військовослужбовців до

збройного захисту Батьківщини та їхньої психологічної стійкості в ході виконання бойових завдань, і проявляється в масовому незадоволенні військовослужбовців своїм соціальним становищем. Після досягнення піку військово-соціальний конфлікт або розв'язується, або переходить в іншу форму.

Е – зона зниження військово-соціальної напруженості – урегулювання конфлікту. Від моменту спаду напруженості (t_4) до моменту повернення до фонової напруженості (t_5) існує стійка тенденція до зменшення рівня військово-соціальної напруженості. Нахил кривої графіку залежить від характеру розв'язання військово-соціального конфлікту.

Фоновий рівень військово-соціальної напруженості присутній постійно, що обумовлено постійно існуючими соціальними протиріччями у військово-соціальній системі. Зростання рівня військово-соціальної напруженості, що детерміновано певними чинниками, призводить до виникнення військово-соціальних конфліктів. Насамкінець така ситуація може перерости у надзвичайні ситуації соціально-політичного характеру у війську.

Водночас, підвищена військово-соціальна напруженість може слугувати каталізатором подальшої ескалації військово-соціального конфлікту, що може реалізовуватися в окремих актах непокори військовослужбовців своїм командирам, у дезертирстві та ін. Соціальними детонаторами у такому разі можуть виступають несвоєчасні або неадекватні дії органів військового управління, діяльність різноманітних громадсько-політичних та волонтерських організацій, деструктивний інформаційно-психологічний вплив у суспільстві ЗМІ, ворожа пропаганда та ін.

Неможливість повного й остаточного усунення військово-соціальної напруженості, доцільність запобігання виникнення військово-соціальних конфліктів, зумовлюють необхідність проведення постійного моніторингу рівня військово-соціальної напруженості, причин його зростання та наявності соціальних детонаторів, спроможних викликати ескалацію військово-конфлікту.

4. Пропозиції щодо удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення державного реагування на загрози військово-соціальній безпеці

Завданням моніторингу рівня військово-соціальної напруженості є визначення:

показників рівня фонової військово-соціальної напруженості (Нф);

критичного рівня військово-соціальної напруженості (Нкр);

рівня порогу військово-соціальної напруженості (Нпор);

поточного рівня військово-соціальної напруженості, ураховуючи її мінливість не тільки у часі, а й у просторі.

Серед багатьох причин зростання рівня військово-соціальної напруженості варто розрізняти:

політичні причини, які пов'язані із різними типами політичної свідомості та рівнями політичної культури громадян, їх оцінками сучасного соціально-політичного стану суспільства і держави в умовах зовнішньої агресії рф;

соціально-економічні причини, що зумовлені загальними негативними процесами у соціальній сфері й економіці України. Унаслідок цього можуть відбуватися зміни в структурі зайнятості населення і матеріальному становищі людей (членів сімей військовослужбовців);

психологічні причини, які є спонукальним чинником учасників протестних акцій (членів сімей військовослужбовців).

Проведення постійного моніторингу рівня військово-соціальної напруженості, причин його зростання та наявності соціальних детонаторів дасть змогу передбачити переростання кризової ситуації (зона В графіку – рис. 1) у надзвичайну ситуацію, а також розробити систему своєчасних та адекватних заходів державного реагування щодо зниження рівня військово-соціальної напруженості з метою недопущення соціального вибуху у війську. У разі виникнення надзвичайних ситуацій соціально-політичного характеру у війську зазначений моніторинг перевищення рівня порогу напруженості ($Н_{пор}$) сприятиме своєчасному виявленню реальної загрози військово-соціальній безпеці.

Зауважимо, що найбільш сприятливими умовами для профілактики та запобігання соціальних конфліктів в інтересах забезпечення військово-соціальної безпеки є фази: зона фонової напруженості (зона А графіку), зона військово-соціальної кризи (зона В графіку) та зона зниження військо-соціальної напруженості (зона Е графіку).

З метою організації та здійснення заходів своєчасного та адекватного реагування на загрози військово-соціальній безпеці в ЗСУ пропонуємо впровадити в практику державного реагування паспорт загроз згаданій безпеці.

Паспорт загроз військо-соціальній безпеці в ЗСУ повинен мати таку структуру: [17]

1. Загальна характеристика загроз військово-соціальній безпеці.

1.1. Структура загроз:

1) невирішені соціальні протиріччя у сфері військово-соціальних відносин;

2) військово-соціальна напруженість;

3) військово-соціальні конфлікти, що дестабілізують ситуацію в підрозділах / військових частинах та загалом у ЗСУ;

4) інституційні кризи у військово-соціальній сфері та кризи військово-медичного характеру.

1.2. Об'єкти загроз військово-соціальній безпеці:

1) соціальний захист військовослужбовців;

2) соціальна справедливість у сфері військово-соціальних відносин;

3) мотиваційна готовність військовослужбовців ЗСУ до збройного захисту Вітчизни;

4) довіра військовослужбовців до військово-політичного керівництва держави та військового командування;

1.3. Джерела загроз військово-соціальній безпеці:

1) невідповідність програм реформування ЗСУ і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;

2) неефективність державної політики щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

2. Можливий розвиток загроз військово-соціальній безпеці.

2.1. Масштаб та ймовірність виникнення загрози.

---

[17] Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

Українське військо болісно реагує на низький рівень соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, а зниження його рівня на тлі загального зубожіння загрожує наростанням соціальної напруженості в українському війську.

2.2. Тенденції розвитку загрози.

У разі невідповідності програм реформування ЗСУ і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам можливі такі тенденції розвитку загроз:

1) зростання невдоволення рівнем грошового забезпечення військовослужбовців;

2) зростання невдоволення соціальними відносинами в армійському середовищі;

3) зростання невдоволення професійним рівнем військового управління в ході ведення бойових дій;

4) зростання невдоволення рівнем матеріально-технічного забезпечення частин, що залученні до виконання завдань за призначенням в зоні бойових дій;

5) зростання невдоволення побутовими умовами військовослужбовців;

6) застій у вирішенні житлової проблеми;

7) падіння престижу військової служби;

8) зростання невдоволення пенсійним забезпеченням;

9) зростання невдоволення соціальною несправедливістю в процесі надання статусу учасника бойових дій;

10) зростання невдоволення бюрократичними перепонами в процесі оформлення статусу учасника бойових дій;

11) зростання невдоволення воєнно-політичним курсом керівництва Міністерства оборони України;

12) зростання невдоволення медичним забезпеченням.

У наслідок неефективної державної політики щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей можуть мати місце наступні тенденції розвитку загроз:

1) падіння рівня життя військовослужбовців;

2) падіння купівельної спроможності сімей військовослужбовців;

3) зростання ризику розриву контракту.

2.3. Можливі наслідки загроз військово-соціальній безпеці.

У сукупності це може призвести до:

– зниження рівня довіри до воєнно-політичного керівництва держави;

– зниження рівня довіри до військового керівництва Збройними Силами України;

– катастрофічного зниження рівня мотиваційної готовності військовослужбовців до збройного захисту Вітчизни.

3. Діяльність суб'єктів забезпечення військово-соціальної безпеки з реагування на загрози.

3.1. Суб'єкти забезпечення військово-соціальної безпеки:

1) Президент України;

2) Уряд України;

3) Міністерство оборони України.

3.2. Ресурсне забезпечення. Передбаченні у Державному бюджеті України кошти на реалізацію державних програм розвитку ЗСУ, державних і регіональних програм соціального розвитку.

3.3. Технології реагування на загрози військово-соціальній безпеці. Залежно від стадії формування та реалізації загроз військово-соціальній безпеці виокремлюють такі технології державного реагування на загрози, як-от:

1) на етапі передкризової ситуації – профілактика загроз військово-соціальній безпеці, а саме процес впливу силами і засобами системи кризового реагування на причини, що породжують загрози військово-соціальній безпеці, а також на умови, що сприяють їх виникненню та реалізації;

2) на етапі розгортання кризової ситуації (подія, яка вже відбулася й несе в собі потенційні загрози військово-соціальній безпеці) – попередження та припинення дії загрози військово-соціальній безпеці:

– попередження загрози військово-соціальній безпеці – це вплив силами і засобами системи кризового реагування на процес підготовки до реалізації загрози військово-соціальній безпеці з боку її джерела або носія / супротивника;

– припинення загрози військово-соціальній безпеці – це безпосередній вплив силами і засобами системи кризового реагування на процес реалізації загрози військово-соціальній безпеці.

3) на етапі розгортання надзвичайної / катастрофічної ситуації (подія, яка вже відбулася й несе в собі реальні загрози військово-соціальній безпеці) – локалізація та нейтралізація загрози військово-соціальній безпеці:

– локалізація загрози військово-соціальній безпеці – це процес усунення силами і засобами системи кризового реагування шкідливих наслідків реалізації загрози військово-соціальній безпеці.

– нейтралізація загрози військово-соціальній безпеці – це процес зведення силами і засобами системи кризового реагування шкідливих наслідків реалізації загрози військово-соціальній безпеці до їх мінімального рівня.

В таблиці 2 наведено пропозиції щодо визначення показників (індикаторів) стану соціальної безпеки військовослужбовців. [18]

[18] Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 267-269.

Таблиця 2

Пропозиції щодо визначення показників (індикаторів) стану соціальної безпеки військовослужбовців

Національні інтереси у військово-соціальній сфері	Найменування показника соціальної безпеки військовослужбовців (в/с) / Порогове значення показника (одиниці вимірювання)	Ймовірні наслідки у випадку виходу за порогове значення показника соціальної безпеки військовослужбовців	Зони стратегічного ризику у військово-соціальній сфері
1	2	3	4
Рівень життя і добробут в/с та членів їх сімей (розраховується за Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України затверджена Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 року № 1277	Частка в/с та членів їх сімей із сукупними витратами, які нижче 75% медіанного рівня сукупних витрат (рівень бідності) / не більше 25% Частка в/с та членів їх сімей із середніми сукупними витратами на одну особу на місяць, які нижче прожиткового мінімуму / не більше 40% Відношення середньої зарплати до прожиткового мінімуму / не більше 3% Частка витрат на харчування (продовольчі товари та харчування поза домом) у загальному обсязі споживчих грошових витрат домогосподарств / не більше 50% Наявність житлового фонду в середньому на одну людину / не менше 25 кв. м.	Деструктивний вплив бідності на військово-соціальну безпеку полягає в тому, що бідність, формує ряд специфічних загроз зростання соціальної напруженості у військово-соціальній системі: зростання невдоволення відносинами у військовому середовищі; зростання невдоволення рівнем грошового забезпечення; зростання невдоволення побутовим не облаштуванням в/с; падіння престижу військової служби; зростання невдоволення пенсійним забезпеченням. В кінцевому підсумку може мати місце висування в/с вимог до командування щодо покращення матеріального положення і просування по службі, зниження рівня мотиваційної готовності до збройного захисту Вітчизни.	Відносне та абсолютне зниження рівня та якості життя в/с та членів їх сімей, що спричинить зростання соціальної напруженості у військово-соціальній системі.
Довіра особового складу до керівництва держави та збройних сил	Наявність в/с, котрі не довіряють керівництву держави та збройних сил / не більше 25 %	Не виконання вимог військового керівництва стосовно якості бойової підготовки та освоєння військової техніки. Не виконання наказів військового керівництва та Верховного головнокомандувача ЗСУ щодо збройного захисту Вітчизни.	Відчуження в/с від влади та військового керівництва.
Ефективність діяльності органів військового управління	Рівень злочинності (кількість злочинів на 1000 в/с) / Не більше 5 Рівень корупції в органах військового управління / (%) (порогові значення потребують розробки)	Постійне зростання грубих порушень військової дисципліни і злочинів у військах. Корупція та фінансові махінації у збройних силах.	Криміналізація військово-соціальних відносин.

ВИСНОВКИ

1. Встановлено, що важливим напрямом удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення державного реагування на загрози військово-соціальній безпеці є паспортизація та уточнення переліку загроз вказаній безпеці.

2. Обґрунтовано, що загальна структура загроз військово-соціальній безпеці України має включає такі загрози: невирішеність соціальних протиріч у сфері військово-соціальних відносин; високий рівень військово-соціальної напруженості; військово-соціальні конфлікти, що дестабілізують ситуацію в підрозділах / військових частинах ЗСУ.

До переліку основних загроз військово-соціальній безпеці України запропоновано включити окремі положення з існуючих аналізів та оцінок безпекового середовища щодо викликів, ризиків, безпекових сценаріїв, як-от: інституційні кризи у військово-соціальній сфері та кризи військово-медичного характеру.

АНОТАЦІЯ

В розділі здійснено аналіз актуальних проблем інформаційно-аналітичного забезпечення військово-соціальної безпеки, а також визначено соціальні ризики і загрози військово-соціальній безпеці в ЗСУ, представлено класифікацію соціальних ризиків щодо ступеня типовості ризиків соціальній безпеці військовослужбовців та причини їх виникнення.

Показано, що зростання військово-соціальної напруженості в ЗСУ може призвести до високого ступеня ризику невиконання цілей державної політики по реінтеграції військовослужбовців. Відповідно, визначення показників (індикаторів) стану соціальної безпеки військовослужбовців, паспортизація загроз військово-соціальній безпеці, запровадження постійного моніторингу загроз військово-соціальній безпеці сприятиме формуванню більш обґрунтованих державно-управлінських рішень та підвищенню ефективності регулювання військово-соціальних процесів в інтересах реінтеграції військовослужбовців як ключового напряму державної політики України в умовах воєнного стану та в період повоєнного відновлення.

Література

1. Про Стратегію національної безпеки України, Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text

2. Голота О.П. Фінансове забезпечення соціальної сфери Збройних Сил України в умовах їх реформування: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня: спец. : 08.00.08. «Гроші, фінанси і кредит». Київ, 2008. 17 с.

3. Гошовська В. Соціальна домінанта національної безпеки: актуальні проблеми. Київ: Вижавничий Дім «Корпорація», 2004. 196 с.

4. Дацюк І. П. Механізми соціального захисту військовослужбовців у трансформаційному суспільстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня: спец. 25.00.02. «Механізми державного управління» / ІХРІНАДУ. Харків, 2010. 23 с.

5. Реагування на кризові ситуації у сфері оборони: теорія і практика : монографія / [Коваль М.В., Телелим В.М., Артамощенко В.С. та ін.] / за заг. ред. М.В. Коваля. Київ: НУОУ, 2026. 396 с.

6. Іванова В.М., Шевченко М.М. Державне реагування на загрози військово-соціальній безпеці в Збройних Силах України. *Досвід застосування збройних сил у*

світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 22 травня 2025 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2025. Вип. 14. С. 266-276.

7. Іванова В.М. Паспортизація загроз військово-соціальній безпеці України. *Виклики національній безпеці України: соціальний вимір : матеріали круглого столу* (Київ, 11 листопада 2025 року, м. Київ) / за заг. ред. Л.Г. Комахи, Г.П. Ситника, Н.Г. Клименко. Київ : Навч.-наук. ін.-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка, 2025. С. 34-37.

8. Шевченко М.М. Контури військово-соціальної безпеки в українському війську: нові контексти та інтерпретації. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія.* 2016. №2 (8). С. 203-214.

9. Шевченко М.М., Кочерга Д.А. Кризи, що загрожують національній безпеці України та національна рамка реагування на них. *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах XX – початку XXI ст.: тенденції та закономірності*: матеріали міжвузівського науково-практичного семінару (Київ, 25 травня 2023 р.). Київ: ЦП «Компринт», 2023. Вип. 12. С. 284-310.

Information about the author:
Ivanova Viktoriia Mykolaivna,
Doctor of Public Administration,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor at the Department of Financial and Economic Security
National Academy of the Security Service of Ukraine
22, Mykhaila Maksymovycha str., Kyiv, 03066, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-18

МОДЕЛЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПІЗНАННЯ ОСОБИ ВІЙСЬКОВОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Калюга К. В.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку криміналістичної науки характеризується трансформацією об'єктів криміналістичного пізнання, ускладненням механізмів злочинної діяльності та появою нових форм утворення, збереження й поширення криміналістично значущої інформації. Технологізація суспільних відносин, цифровізація комунікацій, використання складних технічних систем і функціональна диференціація діяльності суб'єктів зумовлюють необхідність переосмислення традиційних підходів до дослідження особи злочинця. За таких умов криміналістичне значення мають не лише соціальні, фізико-біологічні та психологічні властивості особи, а й набуті професійні компетентності, функціональна роль суб'єкта у механізмі злочинної діяльності, засвоєні алгоритми поведінки та закономірності їх зовнішнього відображення у системі слідів. Особливо виразно зазначені процеси проявляються у військовій сфері. Військове середовище є нормативно, організаційно, функціонально та професійно структурованою системою, що характеризується ієрархією та субординацією, професійною спеціалізацією її суб'єктів, централізованими механізмами управління, використанням систем озброєння і військової техніки, спеціальних засобів зв'язку, розвідки, навігації та цифрового управління. Зазначені чинники здатні детермінувати не лише спосіб учинення кримінального правопорушення, а й характер функціонального включення окремої особи у механізм злочинної діяльності, її взаємодію з іншими учасниками та специфіку утворюваної криміналістично значущої інформації. Військово-професійна підготовка, бойовий досвід, спеціалізація, навички застосування конкретних систем озброєння, досвід командування, здатність до організації зв'язку, розвідки або прихованого виконання завдань формують стійкі алгоритми професійної поведінки. Реалізуючись у злочинній діяльності, такі алгоритми можуть об'єктивуватися у способі дії, просторово-часовій організації події, характері використаних засобів, структурі комунікацій та специфіці слідової картини. Це створює принципово важливу для криміналістики можливість зворотного пізнання: від системи криміналістично значущих відображень – до способу дії, а від нього – до ймовірних професійних навичок, військової спеціалізації та функціональної ролі невстановленого суб'єкта. Широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України актуалізувала комплекс проблем, пов'язаних із документуванням і розслідуванням воєнних злочинів, кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, диверсійної та окремих форм колабораційної діяльності, а також інших суспільно небезпечних діянь, механізм учинення та слідове відображення яких детерміновані специфікою військового середовища. Бойова обстановка, динамічність оперативної ситуації, обмежений або відстрочений доступ до місць подій, значні масиви цифрової інформації, використання сучасних систем озброєння, безпілотних технологій та електронних засобів комунікації істотно змінюють характер слідоутворення й потребують розвитку

спеціалізованих криміналістичних підходів до виявлення, одержання, фіксації, дослідження, оцінки та використання інформації про злочинну діяльність і причетних до неї осіб. Водночас недостатньо дослідженими залишаються закономірності відображення військово-професійних властивостей особи у способі дії та слідовій картині; залежність характеру криміналістично значущої інформації від функціональної ролі суб'єкта; співвідношення локалізованих контактних слідів із просторово, часово й інформаційно розподіленими відображеннями діяльності різних учасників; можливості реконструкції військової спеціалізації, професійних навичок, функціонального типу та поведінкової моделі невстановленої особи. Окремого теоретичного осмислення потребують закономірності об'єктивізації поведінкових моделей особи військового злочинця в інформаційному середовищі та можливості використання виявлених поведінкових патернів для реконструкції й прогнозування її ймовірної подальшої поведінки. Отже, наукова проблема полягає не лише у визначенні переліку властивостей особи військового злочинця або їх класифікації, а у встановленні закономірних зв'язків між властивостями особи, її військово-професійною підготовкою, функціональним включенням у механізм злочинної діяльності, поведінковою реалізацією та специфікою слідового відображення. Її вирішення потребує переходу від статичного опису особи військового злочинця до побудови моделі її криміналістичного пізнання, заснованої на зворотній реконструкції ймовірних властивостей суб'єкта за системою криміналістично значущих відображень його діяльності [12]. З огляду на викладене пропонуємо авторське визначення військової криміналістики. Військова криміналістика – це спеціалізована теорія криміналістичної науки, що досліджує закономірності формування, організації, реалізації та відображення злочинної діяльності у військовій сфері, а також закономірності виявлення, одержання, фіксації, дослідження, оцінки й використання криміналістично значущої інформації про таку діяльність і на цій основі розробляє спеціальні криміналістичні засоби, прийоми, методи, технології та рекомендації щодо виявлення, документування й розслідування кримінальних правопорушень, механізм учинення та слідове відображення яких детерміновані специфікою військового середовища. Запропоноване розуміння не обмежує предмет військової криміналістики виключно воєнними злочинами або періодом збройного конфлікту, а охоплює інші кримінальні правопорушення, механізм учинення та слідове відображення яких зумовлені специфікою військового середовища [34]. Метою дослідження є розроблення дворівневої функціонально-поведінкової моделі криміналістичного пізнання особи

[1] UNESCO; International Association of Prosecutors. Guidelines for Prosecutors on Digital Evidence Collection in Compliance with International Standards on Freedom of Expression and Privacy. Paris : UNESCO, 2025. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000395060.

[2] Оржинська Е. І. Воєнна криміналістика як окрема теорія. С. 267-293. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/505/13422/28098-1?inline=1. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-469-6-11.

[3] Калюга К. В. Військова криміналістика як окрема галузь знань: сучасний стан і перспективи розвитку. Ucraina militaris : збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29–30 жовтня 2025 р.) / за ред. К. В. Єргідзей, В. В. Корнієнка. Київ : НУОУ, 2025. С. 430-433. URL: https://mail.nuou.org.ua/assets/documents/tezy-ucraina-militaris-1a.pdf.

[4] Калюга К. В. Термінологічний апарат військової криміналістики. Наука і вища освіта: матеріали XXXIV Міжнародна наукова конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених (м. Запоріжжя, 12 листопада 2025 року). Запоріжжя : КПУ, 2025. С. 29-30.

військового злочинця шляхом визначення системи її криміналістично значущих властивостей, установлення закономірностей їх реалізації та відображення у механізмі злочинної діяльності, обґрунтування функціонально-криміналістичної типізації та поведінкових моделей, а також визначення можливостей зворотної реконструкції ймовірних військово-професійних, функціональних і поведінкових характеристик невстановленої особи для формування її інформаційно-реконструктивного криміналістичного портрета, висунення версій і визначення напрямів пошуку доказової інформації.

1. Чому саме «військова криміналістика», а не «воєнна криміналістика»

Запропонована назва спеціалізованої теорії – «військова криміналістика» – має не лише термінологічне, а й предметно-методологічне значення, оскільки безпосередньо пов'язана з визначенням сфери досліджуваних закономірностей, меж криміналістичного пізнання та перспектив розвитку відповідного напряму криміналістичної науки. Назва спеціалізованої криміналістичної теорії, на нашу думку, повинна відображати передусім специфіку тієї сфери об'єктивної реальності, у межах якої формуються особливі закономірності злочинної діяльності та її криміналістично значущого відображення, а не лише окрему кримінально-правову категорію діянь або конкретні історичні умови їх учинення. У цьому контексті принципового значення набуває розмежування понять «воєнний» і «військовий». Термін «воєнний» семантично та юридично пов'язаний насамперед із війною, збройним конфліктом, веденням воєнних дій та відповідними міжнародно-правовими режимами. У кримінально-правовій і міжнародно-правовій площині він закономірно використовується у понятті «воєнні злочини», яким охоплюються серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, що тягнуть індивідуальну кримінальну відповідальність. Відповідно, використання терміну «воєнна криміналістика» зміщує предметний акцент у напрямі криміналістичного забезпечення виявлення, документування та розслідування злочинної діяльності, пов'язаної зі збройним конфліктом, насамперед воєнних злочинів [5][6][7].

Поняття «військовий», натомість, характеризує належність до військової сфери як особливого нормативно, організаційно, функціонально та професійно структурованого середовища людської діяльності. Таке середовище охоплює проходження військової служби, функціонування військових формувань і органів військового управління, систему командування та підпорядкування, бойову й спеціальну підготовку, військову дисципліну, логістичне забезпечення, експлуатацію озброєння та військової техніки, використання спеціальних систем зв'язку, розвідки,

[5] Amnesty International. *Official website.* URL: https://www.amnesty.org.

[6] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 14-37.

[7] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 215.

навігації й цифрового управління [89]. Його криміналістичне значення полягає у тому, що зазначені характеристики здатні детермінувати механізм злочинної діяльності, функціональний розподіл дій між її учасниками, способи використання спеціальних засобів та характер утворюваних криміналістично значущих відображень [10].

Саме специфіка військового середовища, а не факт існування війни як такий, становить вихідний предметноутворювальний критерій запропонованої нами спеціалізованої теорії. Злочинна діяльність, механізм якої детермінований військовою ієрархією, професійною спеціалізацією, функціональним розподілом, системою командування, доступом до спеціальних систем озброєння або військових інформаційних ресурсів, може здійснюватися як в умовах міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту, так і поза межами активних бойових дій. Відповідно, обмеження предмета відповідного криміналістичного напряму виключно умовами війни не дозволяло б охопити весь комплекс специфічних закономірностей злочинної діяльності, сформованих саме військовим середовищем [1112].

З цих позицій поняття «військова криміналістика» пропонується використовувати для позначення спеціалізованої теорії, предметом якої є криміналістичні закономірності злочинної діяльності та утворення, виявлення, дослідження й використання криміналістично значущої інформації у випадках, коли механізм відповідної діяльності та її слідове відображення детерміновані специфікою військового середовища. Предметна сфера такого дослідження не визначається виключно кримінально-правовою кваліфікацією діяння. До неї можуть належати кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, воєнні злочини, кримінальні правопорушення, пов'язані з функціонуванням системи військового управління або використанням військових ресурсів, а також окремі інші суспільно небезпечні діяння за умови, що специфіка їх механізму та криміналістичного відображення обумовлена військовим середовищем.

Такий підхід дозволяє уникнути механічного ототожнення військової криміналістики з криміналістичною методикою розслідування військових

---

[8] Оржинська Е. І. Military forensics: research perspectives. Proceedings of the International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system” (Riga, 7-8 February 2024). Riga : Baltija Publishing, 2024. С. 180-182. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-409-2-41.

[9] Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

[10] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 14-37.

[11] Оржинська Е. І. Military forensics: research perspectives. Proceedings of the International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system” (Riga, 7-8 February 2024). Riga : Baltija Publishing, 2024. С. 180-182. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-409-2-41.

[12] Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

кримінальних правопорушень. Визначальним критерієм віднесення певного об'єкта до предметної сфери військової криміналістики є не лише належність конкретного діяння до певного розділу кримінального закону, а наявність специфічних закономірностей механізму злочинної діяльності та її інформаційного відображення, детермінованих структурою, функціями, професійними алгоритмами й техніко-організаційними можливостями військового середовища.

Показовим у цьому аспекті є принцип системності наукової термінології. У суміжних галузях знань усталеними є поняття «військове право», «військова психологія», «військова медицина», «військова педагогіка», «військова соціологія», «військова логістика». У кожному з таких випадків прикметник «військовий» вказує не на часовий період війни, а на специфічну сферу діяльності, інституційне середовище та особливий об'єкт наукового пізнання. Використання терміну «військова криміналістика» відповідає аналогічній логіці предметної спеціалізації наукового знання [13].

Не менш важливим є прогностичний аспект запропонованого підходу. Необхідність криміналістичного пізнання закономірностей злочинної діяльності у військовому середовищі не припиняється із завершенням активної фази бойових дій або припиненням дії правового режиму воєнного стану. Функціонування військових формувань, систем військового управління, спеціальних систем озброєння та інформаційних ресурсів, а також розслідування кримінальних правопорушень у військовій сфері об'єктивно зберігають потребу у спеціалізованих криміналістичних засобах, методах і рекомендаціях. Отже, часова прив'язка відповідного напряму виключно до війни або збройного конфлікту методологічно звужувала б перспективи його розвитку.

Таким чином, вибір терміна «військова криміналістика» ґрунтується на предметному критерії: визначальним для формування спеціалізованої криміналістичної теорії є існування специфічних закономірностей злочинної діяльності та її криміналістично значущого відображення, детермінованих військовим середовищем. Поняття «воєнна криміналістика» доцільно пов'язувати з криміналістичним забезпеченням документування та розслідування злочинної діяльності в контексті збройного конфлікту, передусім воєнних злочинів. Військова криміналістика має інший предметний масштаб: її концептуальним центром є не війна як історико-правовий стан і не окрема категорія кримінальних правопорушень, а військове середовище як специфічна детермінанта механізму злочинної діяльності та закономірностей її криміналістичного відображення. Саме ця обставина, на нашу думку, обґрунтовує використання терміна «військова криміналістика» для позначення запропонованої спеціалізованої теорії криміналістичної науки [14].

[13] Дрозд О. Ю., Журавльов Д. В., Шкляр С. В. та ін. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. О. Ю. Дрозда. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 1472 с.

[14] Canter D. Criminal Shadows: Inside the Mind of the Serial Killer. London : HarperCollins, 1994. P. 23-39.

2. Поняття особи військового злочинця та криміналістичне значення її властивостей

Поняття особи злочинця традиційно посідає важливе місце у криміналістиці, оскільки інформація про її властивості використовується під час реконструкції механізму кримінального правопорушення, висунення криміналістичних версій, визначення напрямів пошуку доказової інформації та формування ймовірнісного криміналістичного портрета невстановленої особи. У військовій криміналістиці значення цієї категорії набуває додаткової специфіки, зумовленої функціональною розподіленістю окремих механізмів злочинної діяльності, професійною спеціалізацією їх учасників, використанням систем озброєння, військової техніки, спеціальних засобів зв'язку та цифрового управління, а також нормативно визначеною субординацією й ієрархічною структурою військового середовища.

У криміналістичному розумінні особа злочинця може розглядатися як носій системи соціальних, фізико-біологічних, психологічних та інших індивідуально значущих властивостей, які здатні реалізовуватися у злочинній діяльності та об'єктивуватися у пов'язаній із нею криміналістично значущій інформації. Для криміналістики принципове значення має не лише встановлення факту наявності певної властивості, а пізнання механізму її діяльнісного прояву та інформаційного відображення. Саме можливість переходу від властивості особи до особливостей її дій, а від системи криміналістично значущих відображень – до зворотної реконструкції ймовірних властивостей суб'єкта визначає криміналістичний зміст досліджуваної категорії [15][16].

У межах цього дослідження *особу військового злочинця* пропонуємо розуміти як особу, криміналістично значущі властивості, професійно сформовані можливості та функціональне включення якої у механізм злочинної діяльності пов'язані зі специфікою військового середовища й закономірно об'єктивуються у способі дії, характері використаних засобів, взаємодії з іншими учасниками та системі матеріальних, ідеальних, цифрових, документальних, інформаційних і кореляційних відображень.

Запропоноване визначення ґрунтується не лише на кримінально-правовому статусі суб'єкта або формальній належності особи до військового формування. Визначальним для військово-криміналістичного пізнання є детермінуючий зв'язок між специфікою військового середовища, властивостями та професійно сформованими можливостями особи, способом її функціонального включення у механізм злочинної діяльності й характером утворюваної криміналістично значущої інформації. Відтак предметом дослідження можуть бути не лише властивості військовослужбовця як формально визначеного спеціального суб'єкта, а й криміналістично значущі характеристики іншої особи, якщо її злочинна діяльність реалізується з використанням професійних

[15] Дрозд О. Ю., Журавльов Д. В., Шкляр С. В. та ін. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. О. Ю. Дрозда. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 1472 с.

[16] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 215.

алгоритмів, техніко-організаційних можливостей, систем управління, озброєння, інформаційних ресурсів або функціональних зв'язків військового середовища [1718].

Криміналістичне значення властивостей особи військового злочинця визначається не фактом їх існування, а можливістю встановлення закономірностей їх реалізації та зовнішнього відображення у механізмі злочинної діяльності. Одна й та сама властивість може мати різний ступінь криміналістичної інформативності залежно від характеру події, функціональної ролі суб'єкта та способу його взаємодії з обстановкою. Так, фізична підготовка може об'єктивуватися у способі подолання перешкод і просторовій динаміці дій; спеціальна військова підготовка – у характері застосування конкретної системи озброєння; досвід командування – у структурі інформаційних потоків і послідовності управлінських рішень; навички розвідки – у способах прихованого спостереження, збору та передавання інформації. Отже, криміналістично значущою є не властивість сама по собі, а система її діяльнісних та інформаційних проявів [192021].

Звідси випливає принципова для нашого дослідження теза: властивість особи → її діяльнісна реалізація → криміналістично значуще відображення становлять взаємопов'язані елементи механізму криміналістичного відображення. Криміналістичне пізнання здійснюється у зворотному напрямі: криміналістично значущі відображення → реконструкція способу дії → встановлення ймовірних професійно сформованих можливостей і властивостей особи. Саме ця зворотна реконструкція становить методологічну основу формування криміналістичного портрета невстановленого суб'єкта.

У зв'язку з цим інформаційно-реконструктивний ***криміналістичний портрет*** особи військового злочинця пропонуємо визначати як сформовану в результаті комплексного аналізу системи криміналістично значущих відображень ймовірнісну інформаційну модель властивостей, професійно сформованих можливостей, функціональної ролі та поведінкових характеристик невстановленого суб'єкта, призначену для висунення й перевірки криміналістичних версій, звуження кола ймовірних осіб, визначення напрямів пошуку доказової інформації та прогнозування ймовірної подальшої поведінки.

Ймовірнісний характер такого портрета є його принциповою методологічною властивістю. Встановлений спосіб застосування зброї не доводить автоматично належність особи до конкретної військової спеціальності; характер цифрової

---

[17] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 74-80.

[18] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 215.

[19] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 74-80.

[20] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 215

[21] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 7-13.

комунікації не є самостійним доказом виконання командної функції; зміна поведінкового патерну не підтверджує без додаткової перевірки усвідомлення особою загрози викриття. Кожна реконструйована характеристика повинна розглядатися як криміналістична версія відповідного рівня ймовірності та перевірятися шляхом зіставлення незалежних інформаційних відображень [2223].

Саме тому в межах запропонованої концепції необхідно розмежовувати структуру криміналістично значущих властивостей особи військового злочинця та рівні її криміналістичного моделювання. До системи властивостей особи доцільно віднести фізико-біологічні, соціальні, психологічні, військово-професійні та цифрово-поведінкові характеристики. Функціонально-криміналістичний тип і поведінкова модель не є однопорядковими з названими властивостями структурними елементами особи. Вони становлять аналітичні результати криміналістичної реконструкції: функціонально-криміналістичний тип відображає спосіб включення суб'єкта у механізм злочинної діяльності, а поведінкова модель – стійку спрямованість і динаміку криміналістично значущого реагування особи. Отже, подальше дослідження особи військового злочинця доцільно здійснювати у двох взаємопов'язаних площинах. Перша – властивісна, спрямована на встановлення системи фізико-біологічних, соціальних, психологічних, військово-професійних і цифрово-поведінкових характеристик та закономірностей їх криміналістичного відображення. Друга – реконструктивно-модельна, у межах якої на основі системи доступних відображень визначаються ймовірний функціонально-криміналістичний тип суб'єкта та характерна для нього поведінкова модель. Поєднання зазначених площин створює методологічну основу запропонованої дворівневої функціонально-поведінкової моделі криміналістичного пізнання особи військового злочинця.

3. Фізико-біологічні властивості особи військового злочинця та закономірності їх криміналістичного відображення

Фізико-біологічні властивості становлять один із базових рівнів криміналістичного пізнання особи військового злочинця та охоплюють анатомічні, фізіологічні, біометричні й генетично детерміновані характеристики людини, здатні безпосередньо або опосередковано об'єктивуватися у криміналістично значущій інформації. Їх значення не обмежується можливістю індивідуальної ідентифікації особи. У певних умовах система таких відображень дозволяє реконструювати окремі фізичні й функціональні можливості невстановленого суб'єкта, особливості його просторової поведінки та характер взаємодії з матеріальною обстановкою події [24].

До фізико-біологічних властивостей особи доцільно віднести анатомічні характеристики – стать, вік, зріст, особливості статури й зовнішності, індивідуальні

[22] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 81-87.

[23] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 219 с.

[24] The UN Guidelines on “Battlefield” Evidence and Terrorist Offences: A Frame, a Monet, or a Patchwork? 2020. JustSecurity. URL : https://www.justsecurity.org/72094/the-un-guidelines-on-battlefield-evidence-and-terrorist-offences-a-frame-a-monet-or-a-patchwork/.

прикмети, шрами, татуювання, стійкі наслідки травм і поранень; біометричні характеристики – особливості папілярних узорів, голосу, ходи, геометрії та морфології обличчя, інших біометрично вимірюваних параметрів; фізіологічні характеристики – функціональні особливості організму, фізичну витривалість, рухові обмеження, стійкі наслідки захворювань, травм, контузій і поранень; генетично зумовлені та молекулярно-генетичні характеристики, інформація про які може використовуватися під час ідентифікаційних та діагностичних криміналістичних досліджень. Водночас сам факт наявності певної фізико-біологічної властивості не надає їй автоматичного криміналістичного значення. Такого значення вона набуває лише за умови існування інформаційно пізнаваного зв'язку між властивістю особи, способом її діяльнісної реалізації та характером утвореного відображення. Зріст особи як біологічна характеристика сам по собі не є об'єктом криміналістичного пізнання невстановленого суб'єкта доти, доки його ймовірні параметри не можуть бути реконструйовані за просторовими характеристиками слідів, відеозображенням, співвідношенням антропометричних орієнтирів або іншою доступною інформацією. Аналогічно, наслідок поранення набуває криміналістичного значення тоді, коли зумовлене ним функціональне обмеження об'єктивується у специфіці ходи, асиметрії рухів, характері навантаження кінцівок, способі переміщення або інших повторюваних особливостях поведінки [25][26][27].

Отже, для фізико-біологічного рівня особи характерний специфічний механізм криміналістичного відображення: морфологічна або фізіологічна властивість → функціональна можливість чи обмеження → особливість фізичної дії → матеріальне або цифрово зафіксоване відображення. Криміналістичне пізнання здійснюється у зворотному напрямі – від установлених параметрів сліду, просторової динаміки дій або біометрично значущого відображення до реконструкції ймовірної фізико-біологічної характеристики особи.

Така закономірність особливо виразно проявляється у дослідженні рухової поведінки суб'єкта. Антропометричні параметри, фізична сила, витривалість, координація рухів, наявність стійких функціональних обмежень закономірно впливають на довжину й ритм кроку, розподіл навантаження, спосіб подолання перешкод, темп переміщення, характер перенесення вантажу, зброї або спорядження [28]. Окремо взята особливість руху, як правило, не дозволяє сформулювати достовірний висновок про властивості особи. Проте повторювана сукупність просторово-динамічних характеристик, зафіксована у матеріальних слідах, фото– і відеоматеріалах або даних технічних систем спостереження, може утворювати

[25] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 74-101.

[26] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 219.

[27] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 7-31.

[28] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 7-13.

інформаційну модель, придатну для висунення версії щодо фізичних можливостей або стійких функціональних обмежень невстановленого суб'єкта.

У цьому аспекті доцільно розмежовувати ідентифікаційне та реконструктивне значення фізико-біологічних властивостей. Ідентифікаційне значення полягає у можливості встановлення конкретної особи за індивідуалізуючими характеристиками – папілярними узорами, молекулярно-генетичним профілем, комплексом ознак зовнішності або іншими придатними для ідентифікації відображеннями. Реконструктивне значення полягає у можливості за системою неповних, опосередкованих і взаємопов'язаних відображень сформувати ймовірнісне уявлення про окремі фізико-біологічні властивості ще не встановленої особи. Саме другий напрям набуває особливого значення для формування інформаційно-реконструктивного криміналістичного портрета. Специфіка військового середовища створює додаткові умови для прояву фізико-біологічних властивостей особи. Діяльність, пов'язана з переміщенням у складному рельєфі, тривалим фізичним навантаженням, перенесенням озброєння та спорядження, перебуванням у засобах індивідуального захисту, керуванням окремими видами техніки або виконанням спеціалізованих завдань, висуває певні вимоги до фізичних і функціональних можливостей суб'єкта. Тому встановлена система фізичних дій у конкретній обстановці може використовуватися не лише для реконструкції антропометричних або фізіологічних характеристик особи, а й для оцінки функціональної сумісності невстановленого суб'єкта з певним видом військової діяльності [29][30][31].

Під функціональною сумісністю у цьому контексті пропонуємо розуміти ймовірнісно встановлювану відповідність реконструйованих фізико-біологічних можливостей особи об'єктивним вимогам виконання конкретної дії або комплексу дій у військовому середовищі. Йдеться не про автоматичне встановлення військової спеціальності за фізичними характеристиками, а про криміналістичне виключення або, навпаки, пріоритетну перевірку окремих версій. Якщо реконструйований механізм події об'єктивно передбачав виконання тривалого фізичного навантаження, специфічну координацію рухів, роботу в обмеженому просторі або подолання складних перешкод, інформація про фізичні можливості й функціональні обмеження ймовірного суб'єкта може набувати версійного значення.

Водночас між фізико-біологічними та військово-професійними властивостями особи існує не тотожність, а кореляційний зв'язок. Високий рівень фізичної витривалості не доводить належності особи до спеціального підрозділу; характерна рухова поведінка не встановлює автоматично наявність бойового досвіду; спосіб перенесення зброї сам по собі не підтверджує конкретну військову спеціальність.

---

[29] Оржинська Е. І. Military forensics: research perspectives. Proceedings of the International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system” (Riga, 7-8 February 2024). Riga : Baltija Publishing, 2024. С. 180-182. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-409-2-41.

[30] Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

[31] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 7-13.

Однак збіг кількох незалежних відображень – фізичних параметрів дій, характеру переміщення, способу взаємодії зі спорядженням та інших криміналістично значущих ознак – може підвищувати обґрунтованість відповідної криміналістичної версії.

У зв'язку з цим пропонуємо виходити із закономірності сукупного реконструктивного значення фізико-біологічних відображень: криміналістична інформативність окремої фізико-біологічної ознаки, як правило, є обмеженою, тоді як її стійке поєднання з іншими незалежними відображеннями здатне істотно підвищувати рівень обґрунтованості висновку про ймовірні властивості невстановленої особи. Відтак реконструкція фізико-біологічних характеристик повинна здійснюватися не шляхом прямого приписування властивості за одиничним слідом, а через інтегративний аналіз системи матеріальних, біологічних, біометричних і цифрово зафіксованих відображень.

Важливим методологічним обмеженням є недопустимість змішування фізико-біологічних властивостей із психологічними та військово-професійними характеристиками особи. Темперамент, емоційна стійкість, особливості реагування на стрес і психологічна адаптація до екстремальних умов належать до психологічного рівня дослідження. Бойовий досвід, тактична підготовка, навички використання систем озброєння, засобів зв'язку або спеціальної техніки характеризують військово-професійні властивості. Наслідки поранення, контузії або травми можуть досліджуватися у фізико-біологічній площині лише в частині їх стійкого фізіологічного чи функціонального прояву. Причини набуття відповідної травми та її зв'язок із професійною діяльністю становлять інший рівень криміналістичного аналізу.

Таким чином, фізико-біологічні властивості особи військового злочинця становлять первинний морфофункціональний рівень її криміналістичного пізнання. Їх криміналістичне значення визначається здатністю об'єктивуватися у системі матеріальних, біологічних, біометричних і цифрово зафіксованих відображень та забезпечувати зворотну реконструкцію ймовірних фізичних і функціональних характеристик невстановленого суб'єкта. У військовій криміналістиці така реконструкція набуває додаткового значення через можливість оцінки функціональної сумісності особи з окремими видами військової діяльності. Водночас відповідні висновки мають імовірнісний характер і набувають криміналістичної обґрунтованості лише внаслідок комплексного аналізу системи незалежних, взаємопов'язаних відображень.

4. Соціальні властивості особи військового злочинця та закономірності їх криміналістичного відображення

Соціальні властивості особи військового злочинця характеризують її положення у системі суспільних, правових, службових і групових відносин та відображають сформовану сукупність соціальних зв'язків, статусних позицій і можливостей взаємодії з іншими суб'єктами. У криміналістичному аспекті їх значення визначається не самим фактом належності особи до певної соціальної або професійної групи, а здатністю відповідної соціальної позиції створювати, обмежувати або модифікувати реальні можливості участі суб'єкта у механізмі злочинної діяльності. У військовій криміналістиці соціальні властивості набувають специфічного змісту, оскільки військове середовище становить формалізовану соціально-організаційну систему, у межах якої статус особи пов'язаний із нормативно визначеним обсягом повноважень,

системою підпорядкування, доступом до інформації, матеріальних ресурсів, озброєння й військової техніки, можливістю використання спеціальних каналів комунікації та участю у процесах прийняття і реалізації управлінських рішень. Відтак соціальна позиція військовослужбовця здатна виступати не лише характеристикою його особи, а й організаційною передумовою певного способу функціонального включення у механізм злочинної діяльності [32].

До соціальних властивостей особи військового злочинця доцільно відносити соціально-демографічні характеристики – вік, освіту, громадянство, сімейний стан, місце проживання та інші відомості, що характеризують загальну соціальну позицію особи; соціально-статусні характеристики – професію, посаду, службове становище та інші показники статусної позиції; соціально-правові характеристики – відомості про попереднє притягнення до юридичної відповідальності, судимості, дисциплінарні стягнення, службові перевірки та інші юридично значущі факти соціально-службової біографії; соціально-групові характеристики – належність до певного військового колективу або іншої соціальної групи, систему формальних і неформальних зв'язків, фактичний авторитет, характер взаємодії з командуванням і підлеглими, стійкість групових контактів та ступінь включеності особи у колективні механізми діяльності.

Проте криміналістична інформативність зазначених властивостей є неоднаковою. Вік, сімейний стан або громадянство можуть мати переважно орієнтувальне чи ідентифікаційне значення, тоді як службове становище, характер зв'язків, фактичний авторитет, доступ до ресурсів та включеність у стійкі комунікаційні структури здатні безпосередньо впливати на механізм злочинної діяльності. Тому соціальні властивості особи військового злочинця доцільно оцінювати не як статичний перелік біографічних відомостей, а за ступенем їх діяльнісної та реконструктивної значущості для конкретного механізму кримінального правопорушення.

У цьому аспекті пропонуємо виділяти соціально-функціональний потенціал особи – сукупність об'єктивно та фактично доступних суб'єкту можливостей впливати на перебіг подій, одержувати, передавати або блокувати інформацію, використовувати матеріальні й технічні ресурси, залучати інших осіб, координувати їхні дії або створювати умови для приховування кримінально протиправної діяльності, що зумовлені його соціально-службовою позицією та системою зв'язків.

Соціально-функціональний потенціал не є тотожним функціонально-криміналістичному типу особи. Перший характеризує можливість певної участі, сформовану соціально-службовою позицією суб'єкта; другий відображає фактично реконструйований спосіб його включення у механізм конкретної злочинної діяльності. Командна посада може створювати потенційну можливість віддання наказу, однак сама по собі не доводить реалізації командної функції у конкретному злочинному механізмі. Наявність доступу до службової інформації створює можливість її передавання, але не підтверджує факту такого передавання. Саме тому криміналістичний аналіз повинен здійснювати перехід від встановлення соціально зумовленої можливості до виявлення її фактичної діяльнісної реалізації.

Відповідно, для соціального рівня криміналістичного пізнання особи військового злочинця характерним є такий механізм: соціально-службова позиція → доступ до

[32] Inman K., Rudin N. The Origin of Evidence. *Forensic Science International*. 2002. Vol. 126. No. 1. P. 11–16. DOI: 10.1016/S0379-0738(02)00031-2.

інформації, ресурсів і соціальних зв'язків → соціально-функціональний потенціал → фактична реалізація відповідної можливості у злочинній діяльності → організаційне, документальне, комунікаційне або цифрове відображення. Криміналістична реконструкція здійснюється у зворотному напрямі – від системи виявлених інформаційних відображень до встановлення фактичних зв'язків, доступу, реальних можливостей суб'єкта та його місця у соціально-службовій структурі.

На відміну від фізико-біологічних властивостей, які можуть безпосередньо відображатися у морфологічних, біологічних або просторово-динамічних характеристиках слідів, соціальні властивості переважно утворюють розподілену систему опосередкованих інформаційних відображень. Відомості про соціально-службову позицію особи можуть міститися у кадрових і службових документах, наказах, журналах обліку, документації щодо видачі озброєння або техніки, схемах підпорядкування, даних про переміщення підрозділів, електронному листуванні, цифрових комунікаціях, відомостях про частоту й спрямованість контактів, показаннях співслужбовців, підлеглих, командирів, потерпілих та інших осіб. При цьому окреме інформаційне джерело може відображати лише фрагмент соціальної позиції суб'єкта. Штатний документ встановлює формальну посаду; журнал обліку – доступ до певного ресурсу; цифрова комунікація – фактичний контакт; показання співслужбовця – характер неформального впливу; послідовність інформаційних обмінів – реальне місце особи у комунікаційній структурі. Лише їх інтегративний аналіз дозволяє реконструювати фактичну соціально-службову позицію особи у досліджуваному механізмі події [33][34].

Саме тому принципового значення набуває розмежування формального та фактичного соціально-службового статусу. Формальний статус визначається нормативно, організаційно або документально закріпленою позицією особи. Фактичний статус відображає реальний обсяг її впливу, доступу до інформації й ресурсів, інтенсивність комунікацій, можливість координувати інших осіб та фактичну участь у прийнятті або реалізації рішень.

У військовому середовищі ці статуси можуть не збігатися. Особа, яка формально займає нижчу службову позицію, може внаслідок професійного досвіду, неформального авторитету, особистих зв'язків або фактичного контролю над інформаційним чи технічним ресурсом здійснювати істотний вплив на дії інших учасників. І навпаки, наявність високого військового звання або керівної посади не дозволяє автоматично зробити висновок про безпосередню участь особи у конкретному механізмі злочинної діяльності.

Звідси випливає закономірність статусно-функціональної нетотожності: формально закріплений соціально-службовий статус суб'єкта не завжди тотожний його фактичній функціональній ролі у механізмі злочинної діяльності. Чим складнішою, ієрархічно розподіленішою та інформаційно опосередкованішою є

[33] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 81-87.

[34] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 223.

досліджувана діяльність, тим менш обґрунтованим є пряме виведення функціональної ролі особи виключно з її формальної посади або військового звання [35].

Встановлення фактичного статусу потребує дослідження не лише вертикальних відносин «командир – підлеглий», а й горизонтальних та неформальних зв'язків між учасниками. У цьому контексті криміналістично значущими можуть бути повторюваність контактів, послідовність передавання інформації, напрям комунікаційних потоків, часові інтервали між одержанням інформації однією особою та діями інших учасників, стійкість окремих груп взаємодії, а також зміна структури контактів до, під час і після досліджуваної події [3637].

Такий підхід дозволяє перейти від традиційного вивчення «соціальних зв'язків особи» до реконструкції соціально-комунікаційної архітектури злочинної діяльності. Під нею пропонуємо розуміти криміналістично реконструйовану систему формальних і фактичних зв'язків між учасниками, через які здійснювалися передавання інформації, координація дій, реалізація впливу, доступ до ресурсів та функціональна взаємодія у межах механізму досліджуваної події.

Криміналістичне значення такої реконструкції полягає у можливості встановити осіб, які формально не залишили локалізованих контактних слідів на місці безпосередньої реалізації злочинного результату, однак їхня участь могла об'єктивуватися у структурі інформаційних потоків, управлінських рішень, доступі до ресурсів або закономірній послідовності дій інших учасників. У цьому проявляється зв'язок соціальних властивостей особи із запропонованою нами закономірністю функціональної дистанції: зі збільшенням дистанції суб'єкта від безпосереднього злочинного результату значення локалізованих контактних слідів може зменшуватися, тоді як криміналістична інформативність організаційних, документальних, комунікаційних, цифрових і кореляційних відображень – зростати. Особливої обережності потребує оцінка групової належності особи. Сам факт перебування суб'єкта у складі конкретного військового підрозділу, участі у певній операції або наявності стійких контактів з іншими особами не може автоматично розглядатися як підтвердження його участі у злочинній діяльності. Групова належність має орієнтувальне та версійне значення лише у поєднанні з відображеннями конкретних дій, рішень, комунікацій або реалізованого доступу. Такий підхід є принципово важливим для недопущення підміни криміналістичної реконструкції механічним перенесенням характеристик групи на окремого її учасника.

Соціальні властивості необхідно також відмежовувати від психологічних і військово-професійних характеристик особи. Мотиви, ціннісні орієнтації,

---

[35] Вейц А. М. Воєнна криміналістика: сучасні підходи до розслідування кримінальних правопорушень у зонах конфліктів. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право».* 2024. № 9(37). С. 289–301. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-289-301.

[36] Оржинська Е. І. Military forensics: research perspectives. Proceedings of the International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system” (Riga, 7-8 February 2024). Riga : Baltija Publishing, 2024. С. 180-182. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-409-2-41.

[37] Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

переконання, емоційні реакції та інші внутрішні психічні характеристики становлять психологічний рівень криміналістичного пізнання. Військова спеціальність, бойовий досвід, рівень тактичної підготовки, навички застосування систем озброєння або спеціальних засобів характеризують військово-професійні властивості. Військове звання та посада можуть досліджуватися у соціальному аспекті лише як показники формальної соціально-службової позиції, тоді як їх співвідношення з професійною підготовкою та фактично виконуваними функціями потребує окремого військово-професійного і функціонально-криміналістичного аналізу [38][39][40][41].

Таким чином, соціальні властивості особи військового злочинця становлять соціально-організаційний рівень її криміналістичного пізнання. Їх криміналістичне значення полягає у можливості реконструкції соціально-службової позиції суб'єкта, системи його формальних і неформальних зв'язків, доступу до інформації та ресурсів і сформованого ними соціально-функціонального потенціалу. Водночас встановлення такого потенціалу не є доказом його реалізації у злочинній діяльності. Перехід від соціальної можливості до висновку про фактичне функціональне включення особи потребує комплексного аналізу організаційних, документальних, комунікаційних, цифрових та кореляційних відображень. Саме їх системне дослідження забезпечує зворотну реконструкцію фактичної соціально-службової позиції суб'єкта та створює інформаційну основу для подальшого визначення його функціонально-криміналістичного типу.

5. Психологічні властивості особи військового злочинця та закономірності їх поведінкової об'єктивізації

Психологічні властивості становлять особливий рівень криміналістичного пізнання особи військового злочинця, оскільки пов'язані з внутрішніми механізмами сприйняття та оцінки ситуації, формування мотиваційної спрямованості, вибору варіанта поведінки, прийняття рішень і психічної регуляції їх реалізації. На відміну від соціальних властивостей, які характеризують позицію особи у системі суспільних, службових і групових відносин, та військово-професійних властивостей, що відображають сформовані спеціальні знання, навички й професійні алгоритми діяльності, психологічні властивості характеризують індивідуальні особливості психічної регуляції поведінки суб'єкта. До психологічних властивостей, здатних

[38] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 74-101.

[39] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 223.

[40] Оржинська Е. І. Military forensics: research perspectives. Proceedings of the International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system” (Riga, 7-8 February 2024). Riga : Baltija Publishing, 2024. С. 180-182. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-409-2-41.

[41] Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

набувати криміналістичного значення, можуть належати особливості емоційного реагування, рівень самоконтролю, стійкість або лабільність поведінкових реакцій, схильність до імпульсивних чи ризикованих дій, особливості сприйняття небезпеки та невизначеності, характер прийняття рішень, здатність до рефлексії, особливості морально-ціннісної оцінки власних дій та їх наслідків, а також сформовані механізми психологічної адаптації й захисту. Водночас криміналістична релевантність зазначених властивостей визначається не самим фактом їх існування, а можливістю встановлення закономірностей їх зовнішньої поведінкової об'єктивізації [42].

Психологічна властивість як внутрішня характеристика психіки не є безпосередньо доступною криміналістичному спостереженню. Слідчий, експерт або інший суб'єкт криміналістичного пізнання досліджує не агресивність, імпульсивність, емоційну нестійкість чи схильність до ризику як такі, а інформаційно доступні результати поведінкових актів, у механізмі формування яких відповідні психологічні властивості могли відігравати певну роль. Відтак психологічне криміналістичне пізнання має принципово опосередкований, реконструктивний та ймовірнісний характер [4344].

У зв'язку з цим пропонуємо розмежовувати психологічну властивість, поведінкову реалізацію та криміналістично значуще відображення поведінки. Психологічна властивість належить до внутрішньої структури особи та характеризує відносно стійкі особливості психічної регуляції. Поведінкова реалізація становить зовнішній спосіб реагування суб'єкта на конкретну ситуацію. Криміналістично значуще відображення є інформаційно доступним результатом відповідної діяльності, зафіксованим у матеріальному, ідеальному, цифровому, комунікаційному або іншому середовищі.

Між зазначеними елементами не існує однозначної лінійної залежності. Одна й та сама психологічна властивість залежно від характеру бойової обстановки, функціональної ролі особи, групового впливу, змісту одержаної інформації або наказу, попереднього досвіду та інших ситуаційних чинників може реалізовуватися у різних поведінкових актах. Водночас зовні подібна дія може бути результатом різних психологічних механізмів. Саме тому пряме виведення психологічної характеристики особи з одиничного поведінкового акту або окремого сліду методологічно є недостатньо обґрунтованим. Наприклад, надмірна інтенсивність насильства сама по собі не може автоматично інтерпретуватися як прояв підвищеної агресивності суб'єкта. Вона може бути пов'язана з індивідуальною агресивністю, гострим емоційним збудженням, помстою, груповим тиском, виконанням злочинного наказу, демонстративною метою, прагненням залякати інших осіб або взаємодією декількох зазначених чинників. Криміналістичної інформативності набуває не ізольований факт застосування надмірного насильства, а система повторюваних і ситуаційно співвідносних поведінкових проявів: стійкість способу дії, повторюваність характеру

[42] Eurojust. Prosecuting War Crimes in EU Member States: National Practices and Challenges. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2020. P. 21-47.

[43] Вейц А. М. Воєнна криміналістика: сучасні підходи до розслідування кримінальних правопорушень у зонах конфліктів. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право».* 2024. № 9(37). С. 289–301. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-289-301.

[44] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 14-20.

насильства, особливості вибору потерпілих, послідовність дій, характер комунікації, реакція на опір та поведінка суб'єкта після завершення відповідного епізоду [45].

Таким чином, для психологічного рівня особи військового злочинця характерний опосередкований механізм криміналістичного відображення: психологічна властивість → сприйняття та оцінка ситуації → прийняття рішення → вибір способу поведінки → система дій → криміналістично значущі відображення. Криміналістичне пізнання здійснюється у зворотному напрямі: система криміналістично значущих відображень → реконструкція дій → виявлення повторюваного поведінкового патерну → встановлення ймовірного механізму психічної регуляції → висунення версії щодо психологічних властивостей особи.

З огляду на це пропонуємо сформулювати закономірність опосередкованої поведінкової об'єктивізації психологічних властивостей: психологічна властивість особи набуває криміналістичного значення не через можливість її безпосереднього спостереження, а через відносно стійкі особливості психічної регуляції, які за співмірних ситуаційних умов здатні повторювано реалізовуватися у поведінкових актах та утворювати систему взаємопов'язаних криміналістично значущих відображень. Водночас у військовому середовищі зазначений механізм істотно ускладнюється дією специфічних модифікуючих чинників. Військова субординація, групова згуртованість, авторитет командира, нормативно визначений обов'язок виконання законних наказів, бойовий стрес, тривалий контакт із насильством, професійна адаптація до небезпеки, дегуманізація противника та особливості військової субкультури здатні посилювати, послаблювати, приховувати або трансформувати зовнішні прояви індивідуальних психологічних властивостей. Відтак поведінка особи у військовому середовищі формується внаслідок взаємодії індивідуально-психологічного, ситуаційного, групового та функціонального рівнів детермінації. Саме ця обставина зумовлює необхідність розмежування індивідуально детермінованого поведінкового патерну та організаційно відтворюваного алгоритму поведінки. Індивідуально детермінований патерн характеризується відносною стійкістю способу реагування конкретної особи у різних, але співмірних ситуаціях. Організаційно відтворюваний алгоритм є повторюваним способом дії, характерним для декількох учасників певної структурованої групи та зумовленим спільним порядком діяльності, змістом наказів, груповими нормами, професійною підготовкою або неформально схваленою практикою [4647].

Повторюваність подібних дій у межах одного військового підрозділу не може автоматично інтерпретуватися як доказ тотожності психологічних властивостей

[45] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 74-101.

[46] Оржинська Е. І. Military forensics: research perspectives. Proceedings of the International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system” (Riga, 7-8 February 2024). Riga : Baltija Publishing, 2024. С. 180-182. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-409-2-41.

[47] Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

окремих виконавців. Вона може відображати єдиний алгоритм виконання завдання, групову норму, систематично відтворюваний спосіб реалізації наказу або сформовану практику неформального схвалення певної поведінки. І навпаки, стійке відхилення поведінки конкретного суб'єкта від типового алгоритму дій інших учасників може набувати підвищеної криміналістичної інформативності та потребувати окремого психологічно-реконструктивного аналізу.

У цьому аспекті пропонуємо використовувати категорію поведінкової диференціації – криміналістичного зіставлення поведінкових проявів конкретної особи з типовими алгоритмами діяльності відповідної групи з метою встановлення стійких збігів і відхилень, які можуть мати значення для реконструкції індивідуально зумовлених особливостей поведінки. Чим істотнішим і стійкішим є відхилення способу реагування суб'єкта від організаційно відтворюваного алгоритму за співмірних умов, тим вищою може бути його криміналістична інформативність для висунення версії щодо індивідуальних психологічних характеристик. Особливого криміналістичного значення психологічні властивості набувають у зв'язку зі стійкими поведінковими патернами, що формуються або проявляються після реалізації злочинної діяльності та в умовах зростання інформаційної чи процесуальної загрози. Повторюване заперечення власної участі всупереч наявності об'єктивних даних, систематичне перекладання відповідальності на командування, раціоналізація вчинених дій посиланнями на військову необхідність, демонстративне виправдання насильства, послідовне знищення або модифікація цифрової інформації, зміна способів комунікації та ухилення від встановлення місцеперебування становлять інформаційно доступні поведінкові прояви, аналіз яких може використовуватися для висунення версій щодо механізмів психологічного захисту, особливостей оцінки особою власної поведінки, ставлення до відповідальності та ймовірних способів подальшого реагування. Проте й у цьому випадку методологічно неприпустимою є формула «певний слід – певна психологічна властивість». Пізнавальне значення має система взаємопов'язаних поведінкових проявів, що повторюються у різних, але співмірних ситуаціях і підтверджуються інформацією з незалежних джерел. У зв'язку з цим можна сформулювати закономірність зростання психологічної реконструктивної інформативності поведінкового патерну: зі збільшенням кількості незалежно зафіксованих, ситуаційно співвідносних епізодів повторюваної поведінки та стійкості способу реагування зростає обґрунтованість криміналістичної версії щодо ймовірних особливостей психічної регуляції поведінки суб'єкта за умови виключення або належного врахування альтернативних ситуаційних, групових і функціональних детермінант. Водночас криміналістична реконструкція психологічних властивостей не повинна підміняти судово-психологічну або судово-психіатричну діагностику. Йдеться не про встановлення психічного стану, діагнозу чи категоричного психологічного висновку щодо особи, а про формування криміналістично значущих ймовірнісних версій стосовно стійких способів поведінкового реагування, які можуть

використовуватися для організації пошуку інформації, вибору напрямів перевірки версій та прогнозування ймовірної подальшої поведінки суб'єкта [484950].

Таким чином, психологічні властивості особи військового злочинця становлять психорегулятивний рівень її криміналістичного пізнання. Їх криміналістичне значення визначається закономірностями опосередкованої поведінкової об'єктивізації, за яких внутрішні особливості психічної регуляції через сприйняття ситуації, прийняття рішення та вибір способу поведінки здатні повторювано проявлятися у системі криміналістично значущих відображень. Криміналістична реконструкція таких властивостей повинна ґрунтуватися на комплексному аналізі повторюваних поведінкових патернів, їх ситуаційної співвідносності, співвідношення з груповими й організаційними алгоритмами та підтвердженні незалежними джерелами інформації. Саме такий підхід створює інформаційну основу для висунення версій щодо ймовірних психологічних характеристик невстановленого суб'єкта та прогнозування характерних способів його подальшого поведінкового реагування.

6. Військово-професійні властивості особи військового злочинця

У запропонованій структурі криміналістичного пізнання особи військового злочинця самостійну підсистему становлять військово-професійні властивості. Необхідність їх виокремлення зумовлена специфікою військової діяльності як професійно організованої сфери, у межах якої систематичне навчання, бойова підготовка, професійна спеціалізація та практичне виконання військових функцій формують у суб'єкта спеціальні знання, уміння, навички, компетентності й відносно стійкі алгоритми професійної поведінки. Зазначені властивості здатні закономірно об'єктивуватися у способі підготовки, реалізації та приховування кримінального правопорушення, характері використаних засобів, просторово-часовій організації дій, способах взаємодії з іншими учасниками та специфіці слідової картини.

Під військово-професійними властивостями особи військового злочинця пропонуємо розуміти сформовану внаслідок військової підготовки, професійної спеціалізації та практичного досвіду систему спеціальних знань, умінь, навичок, компетентностей і професійно засвоєних алгоритмів діяльності, які визначають здатність особи виконувати певні військові функції та можуть закономірно проявлятися у механізмі злочинної діяльності й системі криміналістично значущих відображень [5152].

---

[48] UN Security Council Reports. URL: https://www.un.org.

[49] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 88-93.

[50] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 14-20.

[51] Оржинська Е. І. Military forensics: research perspectives. Proceedings of the International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system” (Riga, 7-8 February 2024). Riga : Baltija Publishing, 2024. С. 180-182. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-409-2-41.

[52] Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

До військово-професійних властивостей особи військового злочинця доцільно відносити військову спеціалізацію; належність до певного виду або роду військ настільки, наскільки вона пов'язана зі специфікою професійної підготовки; бойовий досвід; досвід командування та управління; досвід виконання спеціальних завдань та участі у спеціальних операціях; навички застосування конкретних видів озброєння і військової техніки; рівень тактичної, вогневої, інженерної та іншої спеціальної підготовки; навички використання військових засобів зв'язку, навігаційних, розвідувальних і спеціалізованих інформаційних систем; цифрові компетентності, сформовані або реалізовані у зв'язку з виконанням військово-професійних функцій [53].

Виділення зазначеної підсистеми є авторською пропозицією щодо структури криміналістичного пізнання особи військового злочинця та ґрунтується на положенні про те, що професійна військова підготовка не може розглядатися лише як елемент біографічної, соціальної або службової характеристики суб'єкта. Набуті особою спеціальні знання та навички здатні безпосередньо впливати на спосіб дії, вибір і характер застосування засобів, організацію взаємодії, послідовність операцій та механізм слідоутворення. Саме можливість встановлення закономірного зв'язку між реалізованою професійною компетентністю та системою утворених відображень зумовлює самостійне криміналістичне значення військово-професійних властивостей. При цьому військове звання у запропонованій структурі не доцільно безпосередньо відносити до військово-професійних властивостей, оскільки воно характеризує передусім формально-службову позицію особи у військовій організації та належить до соціально-службового рівня її криміналістичного пізнання. Військове звання може мати кореляційне значення під час реконструкції ймовірного професійного досвіду, характеру доступних особі повноважень або кола виконуваних функцій, однак саме по собі не є достатнім індикатором рівня спеціальної підготовки, фактичного командного досвіду чи реальної функціональної ролі суб'єкта у механізмі злочинної діяльності. Особа, яка має відповідне військове звання, не обов'язково володіє фактичним досвідом управління підрозділом, тоді як суб'єкт із формально нижчим статусом за певних умов може мати значний практичний досвід координації та організації діяльності інших осіб. Принциповим у цьому контексті є положення про закономірну професійну об'єктивізацію військово-професійних властивостей у механізмі злочинної діяльності. Спеціальні знання, навички та професійно засвоєні алгоритми не залишаються виключно внутрішніми характеристиками підготовки особи, а реалізуються через вибір і послідовність дій, спосіб використання технічних засобів, просторову організацію діяльності, характер комунікації та взаємодії з іншими учасниками. Взаємодіючи з матеріальним, цифровим, соціальним та інформаційним середовищем, така професійно детермінована діяльність утворює систему криміналістично значущих відображень. Зазначене дозволяє сформулювати закономірність професійно детермінованого криміналістичного відображення, зміст якої полягає у тому, що сформовані військово-професійні властивості суб'єкта за умов їх фактичної реалізації у конкретній діяльності здатні зумовлювати відносно стійкі особливості способу дії, використання спеціальних засобів, просторово-часової

[53] Калюга К. В. Про поняття особи злочинця у військовій криміналістиці. Права людини та публічне врядування : IX Міжнародний правничий форум, 29 травня 2026 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. С. 285-289. URL: http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/473/15555/38419-1. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-68.

організації поведінки та взаємодії з іншими учасниками, які об'єктивуються у системі взаємопов'язаних криміналістично значущих відображень. Військова спеціалізація може знаходити відображення передусім у характері використаних засобів та способі їх застосування. Особливості вогневого ураження, розташування вогневих позицій, вибір секторів обстрілу, характер пошкоджень об'єктів, тип використаних боєприпасів, послідовність завдання ударів, способи встановлення інженерних загороджень або особливості керування безпілотною системою здатні містити інформацію про наявність у суб'єкта спеціальних знань і навичок у сфері артилерійської, снайперської, інженерно-саперної підготовки, управління безпілотними системами чи застосування інших спеціальних засобів [54][55][56][57][58].

Криміналістичне значення таких відображень полягає у можливості здійснення зворотної реконструкції: від характеру утворених слідів і встановленого способу дії – до комплексу професійних операцій, необхідних для реалізації відповідного механізму; від професійних операцій – до ймовірних спеціальних знань і навичок; від них – до можливого військово-професійного профілю суб'єкта. При цьому встановлення професійного профілю не означає автоматичної ідентифікації конкретної особи, однак дозволяє істотно звузити коло суб'єктів, професійно здатних реалізувати відповідний спосіб діяльності.

Належність особи до певного виду або роду військ також набуває криміналістичного значення не як формальна біографічна характеристика, а настільки, наскільки вона пов'язана зі специфікою професійної підготовки, штатного озброєння, технічного забезпечення, тактичних прийомів і типових алгоритмів діяльності. Наприклад, характер мінування території, спосіб установлення вибухових пристроїв, конфігурація та маскування інженерних загороджень можуть бути пов'язані з реалізацією спеціальних інженерно-саперних навичок. Особливості маршруту польоту безпілотного апарата, вибору висоти, траєкторії наближення до об'єкта, способу спостереження або коригування вогню можуть містити інформацію про рівень підготовки оператора безпілотної системи. Отже, криміналістично значущою є не формальна належність суб'єкта до певного військового формування як така, а відображення у механізмі події професійних компетентностей, характерних для відповідного напряму військової діяльності. Бойовий досвід може проявлятися у ступені адаптованості особи до екстремальної обстановки та сформованості стійких алгоритмів діяльності в умовах небезпеки, дефіциту часу й інформаційної невизначеності. Особа зі значним практичним досвідом, як правило, використовує

[54] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[55] Human Rights Watch. URL: https://www.hrw.org.

[56] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

[57] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 215.

[58] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 14-20.

засвоєні способи оцінки простору, виявлення потенційних загроз, вибору маршрутів переміщення, використання укриттів і організації спостереження. У слідовій картині це може відображатися у раціональному виборі позицій, контролі секторів місцевості, мінімізації часу перебування на відкритих ділянках, організації відходу, використанні природних і штучних укриттів та вжитті заходів протидії спостереженню. Водночас наявність окремої тактично правильної дії не є достатньою підставою для категоричного висновку про значний бойовий досвід суб'єкта. Криміналістичної інформативності набуває комплекс взаємопов'язаних професійно організованих дій, їх послідовність, ситуаційна доцільність і повторюваність. Аналогічно наявність очевидних тактичних помилок може бути підставою лише для висунення версії щодо недостатньої підготовки, відсутності відповідного досвіду, дії стресового чинника або інших обставин, що вплинули на реалізацію професійних навичок. Наприклад, самостійне криміналістичне значення має досвід командування та управління. Ця властивість не повинна поглинатися військовим званням, посадою або формальним службовим становищем особи. Реальний командний досвід характеризується сформованою здатністю організовувати діяльність групи, розподіляти функції, визначати послідовність дій, підтримувати інформаційну взаємодію, координувати декілька елементів системи та здійснювати контроль за реалізацією прийнятого рішення [596061626364].

У механізмі злочинної діяльності такі властивості можуть об'єктивуватися не у локалізованому контактному сліді конкретної особи, а в самій організаційній структурі події: синхронності дій декількох груп; функціональному розподілі операцій; часовій узгодженості окремих етапів; наявності єдиного алгоритму поводження з потерпілими; координованому переміщенні особового складу або техніки; послідовній зміні завдань; системності заходів приховування наслідків учиненого. Таким чином, організованість механізму злочинної діяльності може містити криміналістично значущу інформацію про ймовірну участь особи, яка має досвід командування або управління. При цьому необхідно розмежовувати наявність командного досвіду як військово-професійну властивість та фактичне виконання командної функції у конкретному механізмі злочину. Перше характеризує професійну здатність особи організовувати та координувати діяльність інших; друге встановлюється шляхом реконструкції її реального місця у системі інформаційних, управлінських і функціональних зв'язків конкретної події. Отже, командний досвід

[59] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[60] Human Rights Watch. URL: https://www.hrw.org.

[61] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[62] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

[63] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 215.

[64] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 21-27.

створює професійну придатність до виконання відповідної функції, але не є сам по собі доказом її фактичної реалізації.

Досвід участі у спеціальних операціях або виконання спеціальних завдань здатний формувати специфічний комплекс професійних навичок, пов'язаних із прихованим пересуванням, спостереженням і контрспостереженням, автономним виконанням завдань, використанням спеціальних каналів комунікації, конспірацією та мінімізацією інформаційної помітності діяльності. Високий рівень організованості прихованих дій, складність способів маскування, контроль інформаційної взаємодії та системне обмеження випадкових відображень можуть бути підставою для висунення версії щодо спеціальної підготовки суб'єкта лише за умови їх комплексної оцінки та співвіднесення з іншими елементами механізму події. Навички застосування зброї безпосередньо або опосередковано відображаються у балістичній та ситуаційній картині події. Купчастість влучань, дистанція й напрямок стрільби, вибір позиції, характер зміни вогневих рубежів, спосіб використання конкретної системи озброєння, особливості поводження зі зброєю та боєприпасами можуть використовуватися для висунення версій щодо рівня вогневої або спеціальної підготовки суб'єкта. Однак окрема характеристика слідової картини не може автоматично визнаватися індикатором конкретної військової спеціалізації, оскільки однаковий результат може бути зумовлений різними механізмами, умовами та рівнем випадковості. За умови фактичної реалізації спеціалізованої військово-професійної навички у механізмі конкретної події підвищення ступеня її професійної специфічності, як правило, супроводжується звуженням кола суб'єктів, здатних відтворити відповідний комплекс дій, та зростанням реконструктивної інформативності системи утворених відображень щодо ймовірного професійного профілю особи. Цю залежність пропонуємо визначати як закономірність зростання професійно-реконструктивної специфічності слідової системи. Її зміст полягає у тому, що за умови реалізації спеціальної військово-професійної компетентності у механізмі злочинної діяльності зростання специфічності комплексу професійно детермінованих дій здатне підвищувати інформативність їх сукупного відображення для реконструкції ймовірної спеціалізації та функціональної придатності невстановленого суб'єкта. Водночас така закономірність не має абсолютного характеру. Професійно підготовлена особа може виконувати дії, які не потребують реалізації її спеціальних навичок, свідомо спрощувати спосіб діяльності або маскувати професійну підготовку. Крім того, характер слідового відображення може змінюватися під впливом бойової обстановки, технічних несправностей, дефіциту часу, групової взаємодії, випадкових чинників або протидії з боку інших осіб. Тому реконструкція військово-професійного профілю повинна грунтуватися не на пошуку одиничної «професійної ознаки», а на

встановленні системи взаємопов'язаних відображень, альтернативні механізми виникнення яких підлягають перевірці [6566676869].

Так, рівень тактичної підготовки проявляється передусім у просторово-часовій організації дій. Вибір маршруту, порядок переміщення особи або групи, використання укриттів, організація спостереження, контроль території, розподіл секторів, послідовність наближення до об'єкта та спосіб залишення місця події формують тактичний малюнок події. Його реконструкція може дозволити встановити ступінь організованості дій, наявність попереднього планування та ймовірний рівень тактичної підготовки учасників. При цьому тактичний малюнок не є механічною сумою окремих маршрутів або позицій. Криміналістично значущою є система просторово-часових взаємозв'язків між діями учасників, використаними об'єктами місцевості, моментами інформаційної взаємодії та змінами обстановки. Саме системний аналіз таких взаємозв'язків дозволяє відрізняти випадкову просторову послідовність дій від професійно організованого алгоритму діяльності. Навички використання військових засобів зв'язку та спеціалізованих інформаційних систем можуть проявлятися у характері координації дій та структурі комунікаційних відображень. Використання спеціальних каналів зв'язку, позивних, кодованих повідомлень, спеціалізованих інформаційних платформ, особливості тривалості, періодичності й послідовності сеансів комунікації здатні містити інформацію про професійний рівень учасників та характер організації їх взаємодії. Аналіз часової кореляції між комунікаційною активністю і конкретними подіями може використовуватися для реконструкції інформаційної послідовності дій та

[65] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[66] Human Rights Watch. URL: https://www.hrw.org.

[67] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

[68] Оржинська Е. І. Military forensics: research perspectives. Proceedings of the International scientific conference “Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system” (Riga, 7-8 February 2024). Riga : Baltija Publishing, 2024. С. 180-182. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-409-2-41.

[69] Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

встановлення ймовірного зв'язку між одержанням або передаванням інформації й реалізацією окремих елементів злочинного механізму [70][71][72][73][74].

Цифрова компетентність у межах військово-професійного рівня характеризує здатність особи професійно використовувати цифрові технології для виконання військових функцій. Вона може проявлятися у володінні спеціалізованими системами зв'язку, навігаційними та геоінформаційними ресурсами, безпілотними платформами, цифровими засобами розвідки, управління або коригування. Криміналістично значущим є не загальний рівень цифрової грамотності суб'єкта, а наявність таких цифрових способів діяльності, які потребують спеціальної військово-професійної підготовки та можуть бути реконструйовані за характером виконаних операцій і системою цифрових відображень. Водночас цифрова компетентність як військово-професійна властивість не повинна ототожнюватися з цифрово-поведінковими характеристиками особи. У першому випадку предметом криміналістичного пізнання є професійна здатність суб'єкта використовувати спеціалізовані цифрові технології для реалізації військових функцій. У другому – закономірності поведінки особи у цифровому середовищі, які можуть відображати її соціальні зв'язки, психологічні особливості, функціональну роль або способи реагування на загрозу викриття. Таке розмежування дозволяє уникнути дублювання відповідних рівнів криміналістичного аналізу. Таким чином, військово-професійні властивості особи військового злочинця утворюють самостійну підсистему криміналістично значущих характеристик, специфіка якої полягає у професійній детермінованості способу діяльності та можливості реконструкції ймовірного військово-професійного профілю невстановленого суб'єкта за системою взаємопов'язаних відображень реалізованих

[70] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[71] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[72] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

[73] Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

[74] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 21-27.

ним спеціальних знань, навичок, компетентностей і професійно засвоєних алгоритмів [75][76][77][78].

Напрям криміналістичного пізнання у цьому випадку має зворотний характер: система криміналістично значущих відображень → реконструйований спосіб дії → комплекс імовірних професійних навичок → імовірний військово-професійний профіль → коло функцій, до виконання яких суб'єкт був професійно придатним → звуження кола ймовірних осіб.

Встановлений у такий спосіб військово-професійний профіль не ототожнюється з конкретною особою або її фактичною роллю у механізмі злочину. Він становить ймовірнісну криміналістичну модель професійної підготовленості невстановленого суб'єкта та створює інформаційну основу для подальшої реконструкції фактично виконуваних ним функцій. Саме на цьому рівні криміналістичне пізнання переходить від питання «якими спеціальними знаннями, навичками та професійними алгоритмами, ймовірно, володіла особа?» до питання «яку функцію вона фактично виконувала у механізмі злочинної діяльності?», що зумовлює необхідність подальшого дослідження функціонально-криміналістичних типів особи військового злочинця.

7. Цифрово-поведінкові характеристики та закономірності цифрового відображення особи військового злочинця

Цифровізація військової діяльності істотно трансформує механізм криміналістичного відображення властивостей особи військового злочинця. Використання електронних засобів зв'язку, цифрових систем управління, соціальних мереж, інформаційних платформ, геолокаційних сервісів, цифрових фінансових інструментів та інших елементів цифрового середовища призводить до виникнення нового за структурою масиву криміналістично значущої інформації, у якому відображаються не лише окремі дії суб'єкта, а й часові, комунікаційні, просторові та операційні закономірності його поведінки [79][80].

У зв'язку з цим пропонуємо використовувати категорію цифрово-поведінкових характеристик особи військового злочинця, під якими слід розуміти стійкі або ситуаційно повторювані особливості поведінки особи у цифровому середовищі, що

---

[75] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[76] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[77] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[78] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

[79] Eurojust; Genocide Network; Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Documenting International Crimes and Human Rights Violations for Criminal Accountability Purposes: Guidelines for Civil Society Organisations. The Hague : Eurojust, 2022. DOI: 10.2812/682168.

[80] Turvey B. E. Crime Reconstruction. 4th ed. San Diego, CA : Academic Press, 2017. P. 157-184.

об'єктивуються у способах використання електронних засобів зв'язку, цифрових платформ, інформаційних систем, соціальних мереж, геолокаційних сервісів та інших цифрових технологій і можуть бути реконструйовані на основі системного аналізу утворених цифрових відображень.

Криміналістично значущим при цьому є не сам факт використання особою певного технічного засобу, програмного продукту або цифрової платформи. Одиничне використання конкретного месенджера, мобільного пристрою чи облікового запису саме по собі має обмежену реконструктивну інформативність щодо властивостей суб'єкта. Значення набуває структура цифрової поведінки: вибір і зміна каналів комунікації; періодичність, тривалість і часовий розподіл цифрової активності; стійкість або трансформація кола контактів; способи створення, використання та зміни цифрових ідентифікаторів; характер взаємодії між декількома пристроями або обліковими записами; способи видалення, модифікації чи приховування інформації; використання засобів анонімізації; особливості геолокаційної активності; а також зміна цифрової поведінки у відповідь на трансформацію бойової, оперативної, інформаційної або процесуальної ситуації. Водночас цифрово-поведінкові характеристики не доцільно розглядати як ізольовану від інших властивостей особи самостійну систему. За своєю криміналістичною природою вони становлять специфічну форму зовнішньої об'єктивізації соціальних, психологічних, військово-професійних, функціональних і поведінкових характеристик суб'єкта у цифровому середовищі. Саме тому одна й та сама цифрова дія може містити інформацію про декілька рівнів криміналістичного пізнання особи [81][82][83][84].

Так, використання спеціалізованих або професійно орієнтованих засобів цифрової комунікації може опосередковано відображати рівень військово-професійної підготовки особи. Структура цифрових контактів, частота взаємодії та напрям інформаційних потоків можуть характеризувати фактичне місце суб'єкта у системі службової або групової взаємодії. Послідовне видалення цифрової інформації, синхронна зміна декількох облікових записів або припинення звичних цифрових контактів можуть бути пов'язані з реалізацією моделі приховування чи ухилення. Характер цифрової реакції на появу інформації про розслідування може мати значення для встановлення точки поведінкової трансформації та висунення версії щодо усвідомлення особою загрози викриття. Отже, цифрове середовище виконує у механізмі криміналістичного відображення подвійну функцію. З одного боку, воно є середовищем реалізації конкретних дій суб'єкта: передавання інформації, координації, отримання команд, поширення контенту, здійснення фінансових операцій або приховування даних. З іншого боку, цифрове середовище є специфічним

[81] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[82] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[83] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[84] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

інформаційним простором накопичення множинних відображень поведінки особи, системний аналіз яких дозволяє реконструювати закономірності, що не завжди можуть бути встановлені за окремим цифровим слідом [85868788].

У зв'язку з цим пропонуємо розмежовувати одиничний цифровий слід і цифрово-поведінковий патерн. Одиничний цифровий слід відображає конкретний акт взаємодії особи з цифровим середовищем або технічний результат такої взаємодії. Цифрово-поведінковий патерн становить відносно стійку або ситуаційно повторювану систему взаємопов'язаних цифрових дій, яка характеризується певною часовою, комунікаційною, просторовою чи операційною структурою. Наприклад, факт видалення одного повідомлення не дозволяє обґрунтовано висунути версію щодо реалізації особою моделі приховування. Водночас послідовне видалення повідомлень, зміна пристрою, припинення контактів із певною групою осіб, створення нового облікового запису та зміна звичного маршруту переміщення після конкретної інформаційної або процесуальної події утворюють систему взаємопов'язаних відображень. Саме їх часова і ситуаційна співвідносність може набувати підвищеної криміналістичної інформативності. На цій підставі пропонуємо сформулювати закономірність системного цифрового відображення поведінки особи: зі збільшенням кількості функціонально, часово, комунікаційно та ситуаційно пов'язаних цифрових актів поведінки зростає можливість реконструкції не лише окремої дії суб'єкта, а й відносно стійкого цифрово-поведінкового патерну, який може використовуватися для висунення версій щодо його соціальних зв'язків, військово-професійних компетентностей, функціональної ролі та характерних способів поведінкового реагування. Особливого значення для військової криміналістики набуває кореляційний аналіз цифрових відображень. Цифрова активність особи повинна досліджуватися не ізольовано, а у співвідношенні з бойовою, оперативною та просторово-часовою структурою події. Збіг моментів цифрової активності з переміщенням підрозділу, застосуванням певної системи озброєння, зміною оперативної обстановки, передаванням інформації між іншими учасниками або настанням конкретного злочинного результату може вказувати на функціональне включення особи у відповідний механізм діяльності. При цьому принципового значення набуває не лише наявність цифрової активності, а й її аномальна зміна або відсутність. Різке припинення звичного цифрового патерну, зміна часу комунікації, перехід на інші канали зв'язку, синхронне припинення активності декількох взаємопов'язаних суб'єктів або виникнення нетипового періоду цифрового мовчання можуть становити криміналістично значущі негативні цифрові обставини. У зв'язку з цим пропонуємо використовувати поняття цифрової поведінкової аномалії – істотного

[85] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[86] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[87] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[88] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

відхилення цифрової активності особи від її раніше встановленого відносно стійкого патерну, що виникає у часовому або ситуаційному зв'язку з криміналістично значущою подією та потребує перевірки як можливе відображення зміни способу поведінкового реагування суб'єкта. Водночас цифрова поведінкова аномалія сама по собі не може розглядатися як доказ участі особи у кримінальному правопорушенні. Зміна цифрової активності може бути зумовлена технічними несправностями, втратою пристрою, зміною умов зв'язку, бойовою обстановкою, виконанням законного службового завдання або іншими об'єктивними чинниками. Її криміналістичне значення визначається лише у системному зв'язку з іншими цифровими, матеріальними, ідеальними, організаційними та кореляційними відображеннями [8990].

Окремою закономірністю цифрового відображення є те, що прагнення особи контролювати, приховати або трансформувати цифрову інформацію здатне саме породжувати нові цифрові відображення її поведінки. Видалення інформації, зміна облікових записів, використання нових каналів комунікації, перенесення цифрової активності на інші пристрої або залучення третіх осіб до передавання інформації утворюють нові часові, комунікаційні та операційні зв'язки. Цю залежність пропонуємо визначати як закономірність вторинного цифрового слідоутворення: активна зміна особою усталеного способу цифрової поведінки з метою приховування, модифікації або ускладнення виявлення криміналістично значущої інформації здатна спричиняти виникнення додаткової системи цифрових відображень, що характеризують уже не первинну злочинну діяльність, а поведінкову реакцію суб'єкта на загрозу її викриття. Таким чином, цифрово-поведінкові характеристики доцільно розглядати не як окрему групу внутрішніх властивостей особи військового злочинця, а як особливий цифровий рівень криміналістичного відображення її соціальних, психологічних, військово-професійних, функціональних і поведінкових характеристик. Криміналістичне пізнання на цьому рівні здійснюється шляхом переходу від одиничних цифрових слідів до встановлення їх часової, комунікаційної, просторової, операційної та ситуаційної взаємопов'язаності, реконструкції цифрово-поведінкових патернів і подальшого висунення ймовірнісних версій щодо властивостей, функціональної ролі та характерних способів поведінкового реагування невстановленого суб'єкта [91].

8. Функціонально-криміналістична типізація особи військового злочинця

Традиційне криміналістичне дослідження особи злочинця переважно ґрунтується на встановленні системи її соціальних, фізико-біологічних, психологічних, професійних та інших криміналістично значущих властивостей. Такий підхід дозволяє

[89] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[90] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[91] Оржинська Е. І. Воєнна криміналістика як окрема теорія. С. 267-293. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/505/13422/28098-1?inline=1. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-469-6-11.

охарактеризувати ймовірного суб'єкта злочинної діяльності, однак сам по собі не завжди забезпечує реконструкцію способу його фактичного включення у механізм конкретного кримінального правопорушення. Особливо виразно зазначена проблема проявляється у військовій сфері, де прийняття рішення, планування, інформаційне забезпечення, передавання команд, визначення координат, технічна реалізація та безпосереднє виконання дій можуть здійснюватися різними особами, бути просторово й часово розподіленими та утворювати єдиний функціонально пов'язаний механізм злочинної діяльності. За таких умов встановлення лише сукупності властивостей особи є недостатнім. Дві особи з подібною військово-професійною підготовкою можуть виконувати принципово різні функції у механізмі злочину, а одна й та сама особа залежно від конкретного епізоду може реалізовувати різні способи функціонального включення у злочинну діяльність. Відповідно, для військової криміналістики самостійного пізнавального значення набуває встановлення не лише того, якими властивостями характеризується суб'єкт, а й того, яким чином його діяльність функціонально пов'язана з формуванням злочинного результату та утворенням відповідної системи криміналістично значущих відображень. Саме характер цього функціонального зв'язку пропонуємо використовувати як критерій функціонально-криміналістичної типізації особи військового злочинця. Йдеться не про класифікацію військовослужбовців за посадою, військовим званням, спеціальністю або місцем у штатній структурі підрозділу. Криміналістичним критерієм є фактичний спосіб включення діяльності особи у механізм конкретного злочину та закономірності відображення цієї діяльності у слідовій картині. Командир за посадою може безпосередньо виконувати злочинні дії; оператор технічної системи – брати участь у формуванні вихідних даних або плануванні; особа з розвідувальною підготовкою – реалізовувати диверсійне завдання. Отже, формальний військово-службовий статус не визначає функціонально-криміналістичний тип автоматично. З огляду на це під ***функціонально-криміналістичним типом особи військового злочинця*** пропонуємо розуміти узагальнену інформаційно-реконструктивну модель способу фактичного включення діяльності особи у механізм злочину, що характеризується специфічним функціональним зв'язком із формуванням злочинного результату та закономірно детермінує переважний характер, локалізацію і структуру криміналістично значущих відображень її діяльності. На цій основі пропонуємо виокремлювати ***шість базових функціонально-криміналістичних типів особи військового злочинця***: командний, виконавський, штабний, операторський, розвідувальний та диверсійний. Запропонований перелік має характер базової функціонально-криміналістичної типізації та не претендує на відтворення всього різноманіття військових посад, спеціальностей або професійних функцій. Логістична, інженерна, медична, комунікаційна, інформаційно-психологічна та інша спеціалізована діяльність не утворює автоматично самостійного функціонально-криміналістичного типу. Критерієм такого виокремлення є не зміст військово-професійної спеціалізації як такої, а наявність відносно самостійного способу функціонального включення діяльності особи у механізм злочину, який закономірно зумовлює специфічний механізм її слідового відображення. Тому залежно від фактично виконуваної у конкретному злочинному механізмі функції особа відповідної військової спеціалізації може бути віднесена до одного з базових функціонально-криміналістичних типів. Водночас у межах складного або багатоепізодного механізму

злочинної діяльності одна й та сама особа може послідовно або одночасно реалізовувати кілька функцій, що зумовлює поєднання у слідовій картині закономірностей відображення, характерних для різних функціонально-криміналістичних типів. Зазначені типи розмежовуються не за ступенем суспільної небезпечності, формою вини, видом співучасті або військовою посадою, а за характером функціонального зв'язку між діяльністю особи, механізмом формування злочинного результату та специфікою його слідового відображення [92].

Особливого методологічного значення у запропонованій системі набуває *командний функціонально-криміналістичний тип*, аналіз якого найбільш виразно демонструє залежність між способом функціонального включення особи у механізм злочину та характером слідового відображення її діяльності. Його виокремлення має принципове значення для військової криміналістики, оскільки традиційна орієнтація криміналістичного дослідження на локальне місце безпосереднього вчинення злочину об'єктивно підвищує інформаційну видимість виконавця і водночас може ускладнювати встановлення особи, діяльність якої полягала у формуванні, організації, спрямуванні або контролі відповідного механізму. Командир може не перебувати на місці розстрілу цивільних осіб, катування, незаконного утримання або ураження цивільного об'єкта. Відповідно, на локальному місці події можуть бути відсутні його біологічні сліди, сліди рук, взуття чи інші традиційні об'єкти ідентифікаційного дослідження. Проте відсутність контактного сліду не означає відсутності криміналістичного відображення його діяльності. Діяльність особи командного типу об'єктивується передусім у структурі організації злочинного механізму. Повторюваність однакових способів дій різними групами військовослужбовців, синхронність окремих епізодів, сталі алгоритми поводження з певними категоріями потерпілих, узгоджені маршрути підрозділів, централізована зміна характеру дій після сеансів зв'язку, повторюваність часової послідовності «одержання інформації – передавання команди – зміна поведінки підлеглих» можуть утворювати систему взаємопов'язаних відображень управлінської діяльності. Отже, для встановлення особи командного типу криміналістично значущим є не одиничний слід, а структура кореляцій між множинними слідами, епізодами, інформаційними потоками та діями інших осіб.

У цьому контексті вже на рівні аналізу командного типу виявляється закономірність, яка надалі дозволяє сформулювати категорію функціональної дистанції слідового відображення: зі зростанням ступеня опосередкованості діяльності особи щодо безпосереднього формування злочинного результату зменшується ймовірність утворення її локалізованих контактних слідів, однак зростає системність, просторовий масштаб і кореляційна значущість опосередкованих відображень її діяльності. Тому встановлення командного типу потребує переходу від локального аналізу окремого місця події до міжепізодного криміналістичного аналізу. Об'єктом пізнання стає не ізольований злочинний епізод, а система подій, їх

[92] International Criminal Court. Regulations of the Office of the Prosecutor. The Hague : International Criminal Court, 2013. P. 45.

хронологія, географія, інформаційні зв'язки, канали управління та повторювані алгоритми поведінки підлеглих [93][94][95][96].

Виконавський функціонально-криміналістичний тип, навпаки, характеризується мінімальною функціональною дистанцією від безпосереднього формування злочинного результату. Особа фізично реалізує дію, яка безпосередньо спричиняє відповідний результат: застосовує зброю, здійснює фізичне насильство, незаконно переміщує або утримує потерпілого, вилучає майно чи виконує іншу дію, що становить елемент об'єктивного механізму кримінального правопорушення. Унаслідок безпосередньої взаємодії з потерпілим, предметами та матеріальною обстановкою діяльність виконавця характеризується високою інтенсивністю локального слідоутворення. Його діяльність може відображатися у слідах застосування зброї, біологічних об'єктах, слідах рук і взуття, предметах екіпірування, слідах транспортних засобів, відеозаписах, геолокаційних даних мобільних пристроїв та ідеальних слідах у пам'яті потерпілих і очевидців. Саме тому виконавець найчастіше набуває найбільшої криміналістичної видимості. Водночас інтенсивність персоніфікованого слідового відображення не свідчить автоматично про визначальну роль особи у формуванні злочинного механізму [97][98][99][100].

Порівняння командного та виконавського типів дозволяє виявити принципову невідповідність між ступенем функціонального впливу особи на формування злочинного механізму та інтенсивністю її безпосереднього слідового відображення. Зазначене явище пропонуємо визначати як асиметрію криміналістичної видимості функціональних суб'єктів злочинної діяльності. Її сутність полягає у невідповідності між інтенсивністю безпосереднього слідового відображення діяльності особи та

---

[93] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[94] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[95] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[96] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua..

[97] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[98] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[99] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[100] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

[101] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 215.

[102] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 28-31.

ступенем її фактичного впливу на формування злочинного механізму. Суб'єкт, який безпосередньо реалізує злочинну дію, як правило, утворює більший масив локалізованих і персоніфікованих слідів, тоді як діяльність особи, яка приймає рішення, організовує, координує або інформаційно забезпечує відповідний механізм, може мати значно меншу контактну видимість, але відображатися у системі просторово, часово, інформаційно та організаційно розподілених зв'язків. Відтак інтенсивність локального слідоутворення не може розглядатися як показник функціональної значущості особи у механізмі злочину. Виявлена асиметрія криміналістичної видимості є зовнішнім проявом закономірності функціональної дистанції слідового відображення. Чим більш опосередкованою щодо безпосереднього формування злочинного результату є фактично виконувана особою функція, тим меншою, за інших співмірних умов, є ймовірність її локального контактного відображення і тим більшого криміналістичного значення набувають просторово, часово, інформаційно, організаційно та функціонально розподілені зв'язки між множинними епізодами діяльності. Таким чином, функціональна дистанція визначає переважний механізм слідового відображення діяльності суб'єкта, а асиметрія криміналістичної видимості характеризує наслідок цієї закономірності для процесу його криміналістичного встановлення.

Штабний функціонально-криміналістичний тип характеризується інформаційним та організаційно-аналітичним способом включення особи у механізм злочинної діяльності. Така особа може не приймати остаточного управлінського рішення і не реалізовувати його фізично, однак її діяльність забезпечує оброблення, систематизацію та перетворення первинних відомостей на структуровану інформаційну сукупність, функціонально необхідну для подальшої реалізації відповідного механізму: план, координати, маршрут, часові параметри, розрахунок, перелік об'єктів або інші систематизовані відомості. Слідове відображення діяльності штабного типу має переважно документально-цифровий та інформаційно-кореляційний характер. Його можуть утворювати електронні документи та їх версії, цифрові карти, геоінформаційні шари, файли координат, журнали доступу, метадані, службові повідомлення, історія редагування і передавання інформації. Криміналістично значущою закономірністю є часова та інформаційна кореляція між діями особи і подальшою реалізацією злочинного механізму [103][104][105][106]. Тому функціональна роль штабного типу реконструюється шляхом встановлення інформаційно-функціонального ланцюга «одержання первинних відомостей → оброблення і систематизація → формування структурованої інформаційної сукупності → передавання → подальша реалізація дії».

---

[103] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[104] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[105] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[106] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

Операторський функціонально-криміналістичний тип характеризується технічно опосередкованою реалізацією дії, за якої функціональний зв'язок особи зі злочинним результатом здійснюється через систему озброєння, військову техніку, безпілотну систему або інший спеціалізований технічний комплекс. На відміну від виконавця контактного типу, оператор може бути просторово віддаленим від об'єкта впливу, однак функціонально безпосередньо включеним у технічну реалізацію дії, що спричинила злочинний результат. Самостійне виокремлення операторського типу зумовлене не фактом використання технічного засобу як таким, а специфічним механізмом слідового відображення діяльності суб'єкта. Якщо діяльність виконавського типу переважно об'єктивується у контактній взаємодії особи з потерпілим, предметом або матеріальною обстановкою, то діяльність операторського типу відображається через параметри функціонування технічної системи, цифрові журнали, телеметричні дані, послідовність команд, режими роботи та інші машинно фіксовані характеристики реалізованої дії. Отже, критерієм розмежування є не юридичний характер виконуваної дії, а відмінність механізму її криміналістичного відображення.

Професійні властивості оператора можуть об'єктивуватися у параметрах функціонування технічної системи: послідовності операцій, виборі режимів роботи, характері наведення, коригуванні, точності та інших технічно фіксованих показниках. Між рівнем професійної підготовки оператора і технічною морфологією реалізованої дії може існувати криміналістично значущий кореляційний зв'язок. Водночас він має ймовірнісний характер, оскільки на результат впливають технічний стан системи, зовнішні умови, якість вихідних даних та діяльність інших учасників [107][108][109][110].

Розвідувальний функціонально-криміналістичний тип характеризується випереджальним щодо основного злочинного епізоду інформаційним включенням у механізм діяльності. Особа здійснює виявлення об'єкта, збирання, перевірку або уточнення відомостей про його місцезнаходження, характеристики, режим функціонування, маршрути переміщення чи інші параметри, які надалі використовуються іншими суб'єктами у процесі формування злочинного результату. Від штабного типу розвідувальний відрізняється характером функціонального зв'язку з інформацією. Для штабного типу визначальним є її оброблення, структуризація, трансформація та включення у систему організаційного забезпечення подальших дій. Для розвідувального типу первинною є функція виявлення, здобуття, перевірки або уточнення відомостей про об'єкт. Відповідно, відрізняється і переважна локалізація криміналістично значущих відображень: у першому випадку – у системі руху й трансформації інформації, у другому – у передподієвій інформаційно-пошуковій

[107] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[108] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[109] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[110] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

активності суб'єкта. Специфіка слідового відображення розвідувального типу полягає у тому, що криміналістично значущі відображення його діяльності можуть виникати до основної події. Це дозволяє виокремити передподієвий інформаційний сегмент слідової картини, до якого можуть належати маршрути переміщення, повторюване перебування у точках спостереження, цифрова фіксація об'єкта, пошукова активність, накопичення геопросторової інформації, передавання координат або інших відомостей. Інформаційна активність набуває криміналістичного значення внаслідок її часової, просторової та функціональної кореляції з подальшим злочинним результатом [111][112][113].

Диверсійний функціонально-криміналістичний тип характеризується прихованим, відносно автономним і спеціально організованим способом включення особи у механізм злочинної діяльності. Специфіка виконуваної функції зумовлює орієнтацію на мінімізацію можливостей виявлення суб'єкта, приховування маршрутів, обмеження комунікацій та скорочення кількості персоніфікованих слідів. Саме щодо диверсійного типу проявляється специфічний криміналістичний парадокс: професійна підготовка особи спрямована на зменшення кількості слідів, однак системність і цілеспрямованість такого зменшення можуть самі набувати інформаційного значення. Відсутність очікуваних цифрових відображень, свідоме уникнення технічних засобів спостереження, використання нетипових маршрутів, спеціально організований спосіб проникнення та відходу, а також інші негативні обставини можуть утворювати взаємопов'язану систему ознак навмисної мінімізації слідового відображення. На цій основі може бути сформульована закономірність інформативності організованої відсутності слідів: системна відсутність криміналістично очікуваних відображень за умов, коли звичайний механізм аналогічної діяльності закономірно мав би спричинити їх утворення, може сама набувати криміналістичного значення як результат цілеспрямованої діяльності з мінімізації слідового відображення. Пізнавального значення при цьому набуває не відсутність окремого сліду як така, а стійка невідповідність між очікуваною та фактично встановленою структурою слідової картини.

Отже, відмінність між командним, виконавським, штабним, операторським, розвідувальним і диверсійним функціонально-криміналістичними типами визначається не назвою військової посади або формальним місцем особи у структурі підрозділу, а різним способом функціонального включення її діяльності у механізм злочину та, відповідно, різними закономірностями слідового відображення. Діяльність командного типу переважно об'єктивується у системності організації, міжепізодних кореляціях і структурі управління; виконавського – у локалізованих контактних та персоніфікованих слідах; штабного – у русі, трансформації й передаванні інформації; операторського – у технічних і цифрових параметрах реалізації дії; розвідувального –

[111] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[112] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[113] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

у передподієвому інформаційному сегменті слідової картини; диверсійного – у системі негативних обставин та закономірно організованій мінімізації слідового відображення. Запропонована функціонально-криміналістична типізація становить самостійний елемент авторської концепції військової криміналістики. Її методологічне значення полягає у переході від статичного опису властивостей особи до реконструкції способу її фактичного функціонального включення у механізм злочинної діяльності. Встановлення функціонально-криміналістичного типу виконує пошуково-реконструктивну функцію, оскільки дозволяє прогнозувати переважний механізм відображення діяльності суб'єкта та визначати ті сегменти слідової системи, у яких найбільш імовірно міститься інформація про його участь [114][115][116][117].

Проведений аналіз дозволяє сформулювати систему взаємопов'язаних закономірностей і похідних криміналістичних явищ, що характеризують слідове відображення функціонально диференційованої злочинної діяльності у військовій сфері. Базове значення у цій системі має закономірність функціональної дистанції слідового відображення, відповідно до якої зміна ступеня опосередкованості виконуваної особою функції щодо безпосереднього формування злочинного результату закономірно змінює переважний механізм відображення її діяльності. Зовнішнім проявом дії цієї закономірності є асиметрія криміналістичної видимості функціональних суб'єктів злочинної діяльності – невідповідність між інтенсивністю локального персоніфікованого слідоутворення та ступенем фактичного функціонального впливу особи на формування злочинного механізму. Самостійне значення має закономірність інформативності організованої відсутності слідів, відповідно до якої системна невідповідність між криміналістично очікуваною та фактично встановленою структурою слідової картини може набувати інформаційного значення, якщо вона є результатом цілеспрямованої мінімізації слідового відображення. У сукупності встановлені закономірності та похідні від них криміналістичні явища обґрунтовують необхідність переходу від локально-слідового до системно-функціонального рівня криміналістичного пізнання злочинної діяльності у військовій сфері.

Водночас функціонально-криміналістичний тип характеризує відносно стабільний спосіб структурного включення особи у механізм конкретної злочинної діяльності, але не пояснює динаміку її реагування після вчинення злочину, збереження його слідів та виникнення загрози викриття. Одна й та сама особа, зберігаючи відповідну функціональну роль, може послідовно змінювати способи приховування, пояснення, виправдання власних дій або ухилення від встановлення та притягнення до

---

[114] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[115] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[116] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[117] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

відповідальності. Це зумовлює необхідність виокремлення другого, поведінкового рівня криміналістичного моделювання особи військового злочинця.

9. Специфіка формування та прояву криміналістично значущих властивостей особи у військовому середовищі

Виокремлення особи військового злочинця як специфічного об'єкта криміналістичного пізнання не означає існування особливого антропологічного, психологічного або кримінологічного типу людини, апріорі схильної до вчинення кримінальних правопорушень у військовій сфері. Криміналістична специфіка такої особи визначається не наявністю наперед заданого комплексу «військових» властивостей, а особливим механізмом формування, реалізації та зовнішнього відображення індивідуальних властивостей суб'єкта у специфічному військовому середовищі [118][119][120].

Військове середовище у цьому контексті доцільно розглядати як особливу організаційно-функціональну та інформаційну систему, у межах якої діяльність особи здійснюється в умовах нормативно визначеної ієрархії й субординації, функціонального розподілу повноважень, централізованих механізмів управління, професійної спеціалізації, регламентованої комунікації, доступу до озброєння, військової техніки та спеціальних інформаційних систем. Додаткового значення набувають бойова обстановка, дефіцит часу, інформаційна невизначеність, тривале перебування в умовах небезпеки, групова згуртованість та необхідність координованого виконання функціонально взаємопов'язаних дій.

Зазначені обставини не можуть розглядатися як безпосередні причини злочинної поведінки. Бойовий досвід, доступ до зброї, військова підготовка, перебування у стресовій ситуації або належність до військового колективу самі по собі не свідчать про кримінальну схильність особи та не детермінують учинення нею кримінального правопорушення. Їх криміналістичне значення полягає в іншому: вони здатні впливати на форму реалізації властивостей особи, доступний їй інструментарій діяльності,

[118] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 74-101.

[119] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 223.

[120] Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. С. 28-31.

спосіб функціонального включення у механізм події та характер зовнішнього відображення її дій [121122123124125].

У зв'язку з цим пропонуємо розмежовувати детермінанти злочинної поведінки та детермінанти криміналістичного відображення діяльності особи. Перші пов'язані з формуванням і реалізацією причинного комплексу злочинної поведінки та становлять предмет міждисциплінарного кримінологічного, психологічного і кримінально-правового пізнання. Другі визначають умови, форми, інтенсивність, локалізацію та структуру зовнішнього відображення фактично реалізованої діяльності суб'єкта у матеріальному, соціальному, інформаційному й цифровому середовищі.

Саме другий аспект має безпосереднє значення для військової криміналістики. Військово-професійна підготовка може обумовлювати технічний спосіб реалізації дії; функціональна спеціалізація – визначати сегмент злочинного механізму, у якому об'єктивується діяльність особи; система субординації – впливати на структуру інформаційних і управлінських зв'язків; використання спеціалізованих технічних систем – переносити значну частину слідового відображення з локального матеріального середовища до цифрових журналів, телеметричних даних, службових комунікацій та інших машинно фіксованих інформаційних масивів. Отже, військове середовище здатне змінювати не лише спосіб діяльності суб'єкта, а й архітектуру її криміналістичного відображення.

Під архітектурою криміналістичного відображення діяльності особи слід розуміти закономірно сформовану структуру локалізації, взаємозв'язку та інформаційного розподілу криміналістично значущих відображень її діяльності між матеріальними, ідеальними, цифровими, інформаційними, організаційними та іншими носіями. Така архітектура визначається характером фактично виконуваної функції, способом дії, використаними засобами, структурою взаємодії з іншими суб'єктами та властивостями середовища, у якому реалізується відповідна діяльність [126].

Особливо виразно специфіка військового середовища проявляється у психологічному аспекті криміналістичного пізнання особи. Стресові реакції, наслідки тривалого перебування в умовах небезпеки або клінічно встановлені посттравматичні стани не можуть самі по собі розглядатися як ознаки кримінальної схильності чи як чинники, що закономірно зумовлюють учинення злочину. Криміналістичне значення мають лише конкретні зовнішні поведінкові прояви, які об'єктивувалися у механізмі досліджуваної події та підтверджуються сукупністю криміналістично значущої інформації. Відповідно, реконструкція ймовірного психоемоційного стану особи

---

[121] Amnesty International. *Official website.* URL: https://www.amnesty.org.

[122] International Telecommunication Union. Emerging Technology Trends: Artificial Intelligence and Big Data for Development 4.0. Geneva : International Telecommunication Union, 2021. Publication No. D-TND-02-2021. URL: https://www.itu.int/pub/D-TND-02-2021.

[123] Joint Investigation Team (JIT). URL: https://www.om.nl.

[124] Вейц А. М. Воєнна криміналістика: сучасні підходи до розслідування кримінальних правопорушень у зонах конфліктів. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право».* 2024. № 9(37). С. 289–301. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-289-301.

[125] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 223.

[126] Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків : Прапор, 1996. С. 64-91.

повинна здійснюватися виключно у межах імовірнісного криміналістичного пізнання та не може підміняти висновків судово-психологічної або судово-психіатричної експертизи [12712812913013113213 3].

Аналогічної методологічної обережності потребує оцінка адаптації особи до систематичного насильства. Зниження емоційної реактивності на насильницькі події, професійне звикання до умов бойової діяльності або зміна сприйняття небезпеки не можуть автоматично ототожнюватися з готовністю до протиправного насильства. Криміналістично значущим є не передбачуваний внутрішній стан суб'єкта, а стійка система його зовнішніх поведінкових проявів: повторюваний вибір способу насильства, характер та інтенсивність його застосування, поведінка щодо потерпілих, реакція на припинення опору, відтворення аналогічних алгоритмів у різних епізодах і характер подальшої посткримінальної поведінки.

Груповий характер військової діяльності також здатний модифікувати механізм прояву та відображення індивідуальних властивостей. Включеність особи у стійку систему субординаційних, професійних і неформальних зв'язків може впливати на сприйняття поведінки інших учасників, спосіб прийняття рішень і оцінку власних дій. Однак належність до військового колективу або високий рівень групової згуртованості самі по собі не мають криміналістично викривального значення. Об'єктом криміналістичного аналізу є зовнішньо встановлювані форми групової діяльності: синхронність дій, повторюваність однакових алгоритмів, функціональна узгодженість поведінки, спільні способи приховування інформації, відтворення подібних моделей пояснення або виправдання та зміна поведінки учасників після надходження певних командних чи інформаційних сигналів [134135].

За таких умов одним із принципових завдань криміналістичного пізнання стає розмежування індивідуально детермінованого поведінкового прояву та організаційно

---

[127] Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

[128] Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. P. 118-121.

[129] International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

[130] Turvey B. E. Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis. 5th ed. San Diego, CA : Academic Press (Elsevier), 2023. P. 125-132.

[131] WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

[132] Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. С. 94-101.

[133] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 228.

[134] Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. 3rd ed. Waltham, MA : Academic Press, 2011. P. 82-87. URL: https://shop.elsevier.com/books/digital-evidence-and-computer-crime/casey/978-0-08-092148-8.

[135] Turvey B. E. Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis. 4th ed. Burlington, MA : Academic Press, 2011. P. 44-52.

відтворюваного алгоритму діяльності. Повторюваність однакових дій різними військовослужбовцями одного підрозділу може бути пов'язана не з тотожністю їх психологічних властивостей, а з реалізацією спільного способу дії, виконанням єдиного функціонального алгоритму або дією централізованого механізму управління. І навпаки, стійке відхилення поведінки конкретної особи від типового алгоритму діяльності відповідної групи може набувати самостійного криміналістичного значення як прояв індивідуального способу дії або поведінкового патерну.

Таким чином, особливість криміналістичного дослідження особи військового злочинця полягає не у конструюванні образу «особливого злочинця», принципово відмінного від інших суб'єктів кримінальних правопорушень, а у встановленні закономірностей взаємодії властивостей особи з військовим середовищем та механізму відображення результатів цієї взаємодії у системі криміналістично значущої інформації. Одна й та сама психологічна властивість, професійна навичка або поведінкова установка залежно від функціональної ролі особи, бойової обстановки, групової взаємодії та використаних засобів може мати різні форми зовнішньої реалізації й утворювати різну структуру слідового відображення.

Відповідно, криміналістична специфіка особи військового злочинця визначається не окремою властивістю і не механічною сукупністю «військових» ознак, а системою взаємозв'язків «властивості особи → військове середовище → функціональний спосіб включення у механізм злочину → спосіб дії → архітектура криміналістичного відображення». Саме аналіз цієї системи дозволяє перейти від статичного опису суб'єкта до зворотної реконструкції механізму реалізації його властивостей у конкретній злочинній діяльності.

Концепція криміналістичного портрета, розроблена автором у попередньому дисертаційному дослідженні, виходила з розуміння такого портрета як системи відомостей про соціальні, фізико-біологічні та психологічні властивості особи, сформованої в результаті комплексного аналізу джерел криміналістично значущої інформації [136]. У межах військової криміналістики зазначений підхід потребує подальшого теоретичного розвитку. Специфіка військового середовища, функціональна диференціація злочинної діяльності та встановлені особливості її слідового відображення зумовлюють необхідність переходу від переважно властивісної моделі криміналістичного портрета до властивісно-функціональної інформаційно-реконструктивної моделі особи.

У запропонованому розумінні криміналістичний портрет особи військового злочинця повинен охоплювати не лише ймовірні соціальні, фізико-біологічні та психологічні властивості суб'єкта, а й реконструйовані військово-професійні характеристики, цифрово-поведінкові патерни, спосіб дії, характер використання спеціальних засобів та ймовірний функціонально-криміналістичний тип особи. Саме поєднання властивісного та функціонального рівнів дозволяє встановлювати не лише те, якими ймовірними властивостями характеризується невстановлений суб'єкт, а й яким способом його діяльність могла бути включена у механізм конкретного злочину та в яких сегментах слідової системи найбільш імовірно об'єктивувалася його участь.

[136] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. С. 236.

Поведінковий патерн у цьому контексті пропонуємо розуміти як стійку або ситуаційно повторювану систему взаємопов'язаних дій і способів реагування особи чи групи осіб, яка відтворюється у співмірних умовах, об'єктивується у сукупності криміналістично значущих відображень та може використовуватися для реконструкції ймовірного способу поведінки суб'єкта. Від поведінкового патерну необхідно відмежовувати modus operandi. Останній характеризує переважно операційний спосіб підготовки, реалізації та приховування злочинної діяльності, тоді як поведінковий патерн охоплює ширшу систему повторюваних способів реагування особи, включаючи її комунікаційну, цифрову та посткримінальну поведінку.

Для військової криміналістики таке розмежування має принципове значення. Властивості особи характеризують потенційно значущі індивідуальні особливості суб'єкта; військово-професійні навички визначають доступний йому спектр спеціалізованих способів діяльності; функціонально-криміналістичний тип відображає спосіб фактичного включення особи у механізм злочину; modus operandi характеризує операційний алгоритм реалізації злочинної діяльності; поведінковий патерн відображає стійкі або повторювані способи реагування і взаємодії; архітектура криміналістичного відображення характеризує структуру зовнішньої об'єктивації відповідної діяльності у системі слідів. Лише комплексне дослідження зазначених компонентів дозволяє перейти від фрагментарного опису окремих ознак до побудови цілісної інформаційно-реконструктивної моделі особи військового злочинця [137][138][139].

Таким чином => військовий злочинець ≠ звичайний злочинець.

10. Прикладна ілюстрація інформаційно-реконструктивної моделі криміналістичного пізнання особи військового злочинця

Запропонована інформаційно-реконструктивна модель криміналістичного пізнання особи військового злочинця може бути проілюстрована на прикладах подій, у механізмі яких простежується різний характер функціонального включення суб'єктів у злочинну діяльність та, відповідно, різна архітектура криміналістичного відображення їхніх дій. Значення таких прикладів полягає не у ретроспективному віднесенні конкретних установлених осіб до запропонованих функціонально-криміналістичних типів, а у демонстрації пізнавального алгоритму, за якого аналіз системи матеріальних, цифрових, інформаційних, організаційних і кореляційних відображень дозволяє висувати версії щодо ймовірних властивостей, професійної підготовки та способу функціонального включення невстановлених суб'єктів у механізм досліджуваної події.

Показовим у цьому аспекті є комплекс подій у м. Буча Київської області у 2022 році. Для криміналістичного пізнання значення мають не лише окремі локалізовані сліди конкретних актів насильства щодо цивільного населення, а їх просторове, часове

---

[137] Douglas J. E., Burgess A. W., Burgess A. G., Ressler R. K. Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crime. 3rd ed. Hoboken : Wiley, 2013. P. 214-219.

[138] Saferstein R., Roy T. Criminalistics: An Introduction to Forensic Science. 13th ed. Hoboken, NJ : Pearson, 2021. P. 311-318.

[139] Калюга К. В. Особа злочинця як об’єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 32 с.

та поведінкове співвідношення. Повторюваність окремих способів поводження з потерпілими, характер локалізації тіл, ознаки попереднього контролю осіб, територіальна концентрація епізодів та їх співвідношення з періодами перебування конкретних військових формувань створюють можливість переходу від ізольованого аналізу місця події до міжепізодної криміналістичної реконструкції. Саме на цьому рівні набуває значення запропоноване розмежування індивідуально детермінованого поведінкового прояву та організаційно відтворюваного алгоритму діяльності. Повторюваність співмірних способів дій у різних просторово локалізованих епізодах може бути підставою для висунення альтернативних криміналістичних версій: про діяльність одного суб'єкта або сталої групи виконавців; про відтворення неформально сформованого групового алгоритму; про функціонально узгоджені дії різних осіб; про існування організаційного або командного механізму, який впливав на поведінку виконавців. Вибір між такими версіями потребує зіставлення локальних слідів із даними про структуру підрозділів, маршрути їх переміщення, службові та цифрові комунікації, часові параметри окремих подій і повторюваність способів дії.

Отже, у подібній ситуації виявляється асиметрія криміналістичної видимості функціональних суб'єктів. Безпосередній виконавець може залишати персоніфіковані матеріальні, біологічні, цифрові та ідеальні сліди у межах конкретного епізоду. Діяльність суб'єкта командного або координаційного типу, навпаки, може не мати локального контактного відображення на конкретному місці події. Її ймовірні ознаки необхідно шукати у системності множинних епізодів, структурі інформаційних зв'язків, повторюваності алгоритмів поведінки та кореляції між надходженням управлінських сигналів і подальшими діями виконавців. Таким чином, характер слідової картини визначає не лише обсяг доступної інформації про особу, а й напрям пошуку того сегмента відображень, у якому найбільш імовірно об'єктивувалася її функціональна участь [140].

Інший механізм криміналістичного відображення простежується на прикладі збиття пасажирського літака рейсу MH17 у 2014 році. Технічно опосередкований характер формування злочинного результату принципово змінює структуру криміналістичного пізнання суб'єктів відповідної діяльності. Використання складної системи озброєння передбачає існування функціонально пов'язаного ланцюга дій, який може включати переміщення технічного засобу, вибір і підготовку позиції, технічне обслуговування, одержання або формування інформації про повітряну обстановку, безпосередню експлуатацію системи та подальше переміщення або приховування техніки.

За таких умов локальний аналіз місця настання злочинного результату об'єктивно не здатний відобразити повну систему суб'єктів, функціонально включених у його формування. Діяльність оператора технічної системи повинна реконструюватися передусім через техніко-функціональний ланцюг «параметр системи → команда або операція → технічна дія → машинно фіксований результат → зовнішній наслідок». Водночас діяльність інших учасників може об'єктивуватися у транспортних маршрутах, цифрових комунікаціях, фото– і відеоматеріалах, часових параметрах переміщення техніки, документах, свідченнях та кореляції між окремими інформаційними подіями.

[140] OHCHR (OOH). URL: https://www.ohchr.org.

Цей приклад демонструє дію закономірності функціональної дистанції слідового відображення. Чим більш опосередкованою є функція особи щодо безпосереднього технічного формування результату, тим менш імовірним стає виявлення її персоніфікованих контактних слідів у локальному просторі події і тим більшого значення набуває реконструкція просторово, часово, технічно та інформаційно розподілених зв'язків. Відповідно, криміналістичний портрет невстановленого суб'єкта у такому механізмі формується не лише за ознаками його професійної підготовки, а через встановлення того, яку функціонально необхідну операцію він міг виконувати та який тип відображень закономірно мала утворити така діяльність [141].

Іншу архітектуру криміналістичного відображення демонструє діяльність іррегулярних збройних формувань і терористичних структур. На прикладі діяльності так званої «Ісламської держави» криміналістичне значення може мати системне співвідношення способів використання саморобних вибухових пристроїв, мобільності малих груп, маскування серед цивільного середовища, конспіративної комунікації та цифрового інформаційного супроводу насильницьких дій.

У такій ситуації окремий спосіб виготовлення або застосування вибухового пристрою може відображати військово-професійні чи інженерно-технічні навички суб'єкта; повторюваність конструктивних і операційних рішень – стійкий modus operandi; характер переміщення, комунікації та реагування на зміну обстановки – поведінковий патерн; цифрове поширення матеріалів – цифрово-поведінкові характеристики; взаємозв'язок між підготовкою, реалізацією та інформаційним супроводом окремих епізодів – функціональну структуру діяльності різних суб'єктів[142].

Принципове значення має те, що зазначені елементи не повинні механічно об'єднуватися у єдиний «криміналістичний почерк» організації. Однаковий спосіб застосування технічного засобу, повторювана цифрова активність або подібний характер маскування можуть бути результатом діяльності однієї особи, передавання професійних навичок, стандартизації підготовки, функціонального розподілу діяльності або відтворення групового алгоритму. Саме тому завданням зворотної криміналістичної реконструкції є встановлення рівня, на якому виникає повторюваність: індивідуального, функціонального, групового чи організаційного. Від правильного визначення такого рівня залежить обґрунтованість висновку щодо ймовірних характеристик конкретного суб'єкта [143].

Події у м. Маріуполь у 2022 році дозволяють проілюструвати значення середовища для формування архітектури криміналістичного відображення масштабної та функціонально розподіленої діяльності. Урбанізований простір, щільна цивільна забудова, наявність критичної інфраструктури, гуманітарних маршрутів і місць концентрації цивільного населення утворюють складну систему просторових та функціональних зв'язків. За таких умов окремий факт ураження об'єкта не може

[141] Kocsis R. N. Criminal Profiling: Principles and Practice. Totowa, NJ : Humana Press, 2006. P. 311-318.

[142] Carrier B. File System Forensic Analysis. Boston : Addison-Wesley Professional, 2005. P. 39-41 URL: https://raw.githubusercontent.com/Urinx/Books/master/Forensic/File System Forensic Analysis.pdf.

[143] American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). 5th ed. Washington, DC : American Psychiatric Publishing, 2013. P. 54-57.

аналізуватися ізольовано від загальної географії подій, часової послідовності ударів, характеру обраних об'єктів, використаних засобів ураження та доступної суб'єктам інформації про відповідну територію.

Криміналістичне значення у такому випадку набуває реконструкція передподієвого інформаційного сегмента слідової картини. Якщо реалізація певної дії потребувала попереднього одержання координат, відомостей про об'єкт, уточнення його характеристик, формування завдання та передавання відповідної інформації, то слідова система злочинної діяльності об'єктивно починає формуватися до моменту безпосереднього фізичного впливу на об'єкт. Відповідно, пошук інформації про суб'єктів штабного, розвідувального або командного функціонально-криміналістичного типу має бути спрямований не лише на наслідки конкретного ураження, а й на інформаційні процеси, що передували йому.

Зіставлення повторюваності вибору об'єктів, просторової й часової структури подій, технічних характеристик використаних засобів, інформаційної доступності відомостей про цілі та комунікаційних зв'язків між функціонально різними суб'єктами дозволяє переходити від аналізу окремих епізодів до реконструкції системи діяльності. Саме на цьому рівні може висуватися версія про ймовірну командну, штабну, розвідувальну або операторську складову відповідного механізму. При цьому функціонально-криміналістичний тип не встановлює кримінально-правової відповідальності особи, а визначає напрям пошуку того сегмента криміналістично значущої інформації, у якому найбільш імовірно відобразилася її фактична діяльність [144][145].

Наведені приклади демонструють, що одна й та сама система традиційних характеристик особи не забезпечує достатньої реконструкції суб'єкта у функціонально розподіленому механізмі злочинної діяльності. Криміналістичне пізнання потребує встановлення взаємозв'язку між властивостями особи, військовим середовищем, фактично виконуваною функцією, способом дії, поведінковими патернами та архітектурою криміналістичного відображення її діяльності.

Отже, прикладна логіка запропонованої моделі має зворотний характер. Дослідник рухається не від наперед сформованого уявлення про «типового військового злочинця» до пошуку підтверджувальних ознак, а від системи криміналістично значущих відображень – до реконструкції структури дій; від структури дій – до встановлення способу функціонального включення суб'єкта; від функції – до визначення ймовірного функціонально-криміналістичного типу; від характеру реалізації функції – до реконструкції ймовірних військово-професійних, цифрово-поведінкових та інших криміналістично значущих властивостей особи.

Саме ця зворотна спрямованість криміналістичного пізнання становить методологічну основу побудови ймовірнісного криміналістичного портрета особи військового злочинця: система криміналістично значущих відображень → архітектура криміналістичного відображення → структура дій → modus operandi та поведінкові патерни → функціональний спосіб включення у механізм злочину → функціонально-криміналістичний тип → ймовірні властивості особи → криміналістичний портрет.

---

[144] International Criminal Court. Elements of Crimes. The Hague : International Criminal Court, 2011. P. 96-104.

[145] UN Security Council Reports. URL: https://www.un.org.

Таким чином, наведені приклади демонструють, що криміналістичний портрет особи військового злочинця у військовій криміналістиці формується не шляхом механічного накопичення відомостей про окремі властивості суб'єкта, а в результаті комплексної реконструкції закономірностей відображення його діяльності. Поведінкові патерни, modus operandi, військово-професійні навички, цифрово-поведінкові характеристики, особливості використання зброї та військової техніки, характер взаємодії з бойовою, окупаційною або іншою криміналістично значущою обстановкою, а також функціональна роль суб'єкта у механізмі злочинної діяльності повинні досліджуватися як взаємопов'язані елементи єдиної інформаційно-реконструктивної системи.

Повторюваність алгоритмів дій, специфіка застосування спеціальних засобів, просторово-часова організація діяльності, характер комунікації між учасниками, способи приховування інформації та структура криміналістично значущих відображень дозволяють реконструювати не лише ймовірні властивості невстановленої особи, а й її військово-професійну спеціалізацію, рівень підготовки та фактичний спосіб функціонального включення у механізм злочинної діяльності. У цьому полягає принципова відмінність запропонованого підходу від традиційного описового портретування особи злочинця [146].

З урахуванням викладеного пропонуємо авторську рівневу модель формування інформаційно-реконструктивного криміналістичного портрета особи військового злочинця. Зазначена модель характеризує не формальну послідовність накопичення інформації та не структуру властивостей особи, а ступінь криміналістичної реконструкції невстановленого суб'єкта на основі системи доступних відображень його діяльності. У цьому аспекті її необхідно відмежовувати від запропонованої дворівневої функціонально-поведінкової моделі криміналістичного пізнання особи військового злочинця. Якщо функціонально-поведінкова модель визначає що саме підлягає реконструкції у механізмі участі та поведінки суб'єкта – спосіб його функціонального включення у злочинну діяльність і характерну динаміку криміналістично значущого реагування, – то рівнева модель відображає як поглиблюється криміналістичне пізнання невстановленої особи від первинної реконструкції механізму події до перевірки сформованого портрета щодо конкретного кола осіб.

Перший – слідово-реконструктивний рівень. На цьому рівні здійснюється первинна систематизація доступної криміналістично значущої інформації та реконструкція механізму досліджуваної події. Об'єктом аналізу є не лише матеріальна обстановка локального місця події, а вся доступна система відображень злочинної діяльності: матеріальні, ідеальні, цифрові, документальні, інформаційні та геопросторові дані. Результатом такого аналізу є встановлення ймовірного способу дії, просторово-часової структури події та первинного комплексу характеристик суб'єкта, функціонально необхідних або ймовірно значущих для реалізації реконструйованого механізму діяльності.

Другий – функціонально-диференційний рівень. Його зміст становить перехід від реконструйованого способу дії до встановлення ймовірних військово-професійних

[146] International Criminal Court. Regulations of the Office of the Prosecutor. The Hague : International Criminal Court, 2013. P. 45-48.

можливостей, спеціалізації та способу функціонального включення особи у механізм злочинної діяльності. На цьому рівні аналізується, яку саме функцію невстановлений суб'єкт міг фактично виконувати у загальному механізмі злочину: безпосередньо реалізовувати злочинну дію, здійснювати технічне керування системою озброєння або іншим спеціальним засобом, забезпечувати інформаційне супроводження, координувати діяльність інших учасників, брати участь у формуванні та передаванні управлінських рішень або автономно реалізовувати спеціалізований алгоритм дій. Результатом є висунення версії щодо одного чи декількох імовірних функціонально-криміналістичних типів особи та відповідна диференціація напрямів подальшого криміналістичного пошуку.

Третій – кореляційно-інтегративний рівень. На цьому рівні здійснюється системне зіставлення реконструйованих характеристик суб'єкта з інформацією, одержаною з незалежних джерел, установлюються просторові, часові, інформаційні, організаційні та функціональні зв'язки між окремими епізодами, діями різних учасників, комунікаційною активністю, переміщенням військових формувань, використанням систем озброєння та реалізацією управлінських процесів. Окремі відображення оцінюються не ізольовано, а як елементи системи взаємопов'язаних даних. Саме на цьому рівні можуть виявлятися стійкі поведінкові патерни, повторюваність modus operandi, міжепізодні зв'язки, закономірні зміни цифрової поведінки та ознаки єдиного функціонально організованого механізму злочинної діяльності.

Четвертий – верифікаційно-ідентифікаційний рівень. Його призначення полягає у перевірці сформованої інформаційно-реконструктивної моделі щодо конкретного кола ймовірних суб'єктів. Реконструйовані характеристики портрета зіставляються з відомостями про військову спеціальність, рівень професійної підготовки, службове становище, бойовий і командний досвід, доступ до відповідних систем озброєння, технічних засобів або інформації, цифрову активність, фактичне місцеперебування та систему функціональних і комунікаційних зв'язків конкретних осіб. На цьому рівні окремі елементи первинної моделі можуть підтверджуватися, конкретизуватися, переоцінюватися або виключатися, а сформовані криміналістичні версії – одержувати різний ступінь інформаційної обґрунтованості.

Запропоновані рівні не слід розглядати як жорстко лінійну послідовність слідчих або інших процесуальних дій. Вони характеризують ступені поглиблення криміналістичної реконструкції особи, а сам процес формування криміналістичного портрета має інтегративний характер. Надходження нової інформації на будь-якому рівні може зумовити повернення до реконструкції механізму події, перегляд припущення щодо військово-професійної спеціалізації, зміну оцінки функціонально-криміналістичного типу або уточнення встановленого поведінкового патерну. Відповідно, інформаційно-реконструктивний криміналістичний портрет є динамічною ймовірнісною моделлю, ступінь обґрунтованості якої змінюється залежно від обсягу, якості, незалежності та взаємної узгодженості доступної криміналістично значущої інформації.

Джерельну основу формування інформаційно-реконструктивного криміналістичного портрета особи військового злочинця становить система носіїв криміналістично значущої інформації. До неї доцільно відносити матеріальну обстановку місця події та її просторові характеристики; сліди застосування зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв, військової техніки й безпілотних систем; об'єкти

злочинного посягання та інформацію про потерпілих; ідеальні відображення, збережені у пам'яті потерпілих, свідків, очевидців і співслужбовців; цифрові сліди комунікації, геолокації, використання пристроїв, облікових записів та інформаційних систем; фото-, відео– й аудіоматеріали; військову, службову, облікову та іншу документацію; відомості про структуру військових формувань, систему командування й функціональний розподіл обов'язків; дані дистанційного зондування Землі та іншу геопросторову інформацію; відомості про переміщення військових підрозділів і техніки; результати експертних досліджень; а також ознаки інсценування, приховування, знищення або штучної модифікації інформаційного середовища та інші негативні обставини.

Особливе місце у запропонованій моделі посідають кореляційні відображення. Їх не слід ототожнювати з окремим матеріальним або цифровим джерелом криміналістично значущої інформації. Під кореляційними відображеннями пропонуємо розуміти криміналістично пізнавані закономірні взаємозв'язки між просторово, часово, інформаційно, організаційно або функціонально розподіленими даними, кожен з яких окремо може не містити достатньої інформації про конкретну особу, однак їх системне зіставлення дозволяє реконструювати спосіб функціонального включення суб'єкта у механізм злочинної діяльності.

До таких відображень можуть належати часові співвідношення між комунікаційною активністю окремих осіб і реалізацією певних дій; закономірний зв'язок між переміщенням військового підрозділу та повторюваністю конкретного способу злочинної поведінки; послідовність передавання інформації, зміни бойової обстановки та застосування певної системи озброєння; повторювані часові інтервали між управлінським або інформаційним сигналом і діями виконавців; збіг геолокаційної активності, функціональних контактів і окремих епізодів злочинної діяльності; стійка залежність між зміною структури комунікацій та способами приховування або модифікації цифрової інформації.

Криміналістичне значення кореляційних відображень особливо зростає зі збільшенням функціональної дистанції суб'єкта від безпосереднього формування злочинного результату. За таких умов локалізовані контактні сліди діяльності конкретної особи можуть бути відсутніми або мати обмежену інформативність, тоді як закономірна повторюваність просторово, часово та інформаційно розподілених зв'язків здатна відображати її фактичну участь у формуванні, організації, інформаційному забезпеченні або координації злочинного механізму. Саме тому кореляційний аналіз у військовій криміналістиці слід розглядати як один із ключових способів інтеграції розподіленої криміналістично значущої інформації під час реконструкції діяльності функціонально дистанційованих суб'єктів [147][148].

[147] Saferstein R. Criminalistics: An Introduction to Forensic Science. 12th ed. Hoboken, NJ : Pearson, 2018. P. 58-63.

[148] United Nations. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York : United Nations, 2016. P. 15-27.

11. Закономірності реалізації військово-професійних властивостей особи у механізмі злочинної діяльності та слідоутворенні

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що криміналістична специфіка особи військового злочинця значною мірою виявляється через сформовані у процесі професійної підготовки способи взаємодії зі спеціальними засобами та середовищем діяльності. Навички володіння зброєю, тактичного оцінювання обстановки, орієнтування на місцевості, маскування, використання військової техніки, безпілотних систем, спеціальних засобів зв'язку та інформаційних систем не мають кримінального значення самі по собі. Криміналістично значущими вони стають у разі реалізації у механізмі конкретного кримінального правопорушення та об'єктивізації у способі дії й системі утворених криміналістично значущих відображень.

Зв'язок між властивостями особи та слідовою картиною має опосередкований характер. Властивість особи або сформована професійна навичка не утворює слід безпосередньо. Вона визначає доступний суб'єкту діапазон способів діяльності, рівень складності операцій, які він здатний виконати, характер взаємодії зі спеціальними засобами та можливість реалізації певних алгоритмів поведінки. Конкретна обстановка, функціональна роль особи та мета діяльності зумовлюють актуалізацію певної навички й вибір відповідного способу дії. Реалізація такого способу у взаємодії з матеріальним, інформаційним і цифровим середовищем спричиняє виникнення системи криміналістично значущих відображень.

У зв'язку з цим пропонуємо виокремити закономірність опосередкованого професійно-функціонального відображення властивостей особи військового злочинця. Її сутність полягає у тому, що військово-професійні властивості та навички суб'єкта відображаються у слідовій картині не безпосередньо, а через обумовлений ними вибір і реалізацію доступних способів діяльності, характер використання спеціальних засобів та фактично виконувану функцію у механізмі злочину. Відповідно, напрям криміналістичного пізнання має зворотний характер: від системи криміналістично значущих відображень – до реконструкції способу дії; від способу дії – до встановлення функціонально необхідних професійних навичок; від комплексу таких навичок – до формування ймовірнісної моделі військово-професійних властивостей невстановленого суб'єкта [149].

Зазначений механізм може бути представлений у вигляді авторської конструкції «особа → професійна навичка → спеціальний засіб → функціональна роль → обстановка → спосіб дії → слідове відображення». Така конструкція характеризує механізм реалізації та криміналістичного відображення властивостей суб'єкта у конкретній злочинній діяльності. У зворотному напрямі вона набуває реконструктивного значення: «слідове відображення → спосіб дії → характер використання спеціального засобу → функціональна роль → професійна навичка → ймовірні властивості особи».

Особливе місце у цьому контексті посідає категорія озброєного злочинця. У попередніх авторських дослідженнях її криміналістичний зміст розглядався через системну взаємодію елементів «особистість – зброя». Застосування зазначеної

[149] Оржинська Е. І. Воєнна криміналістика як окрема теорія. С. 267-293. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/505/13422/28098-1?inline=1. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-469-6-11.

конструкції до військової криміналістики потребує її подальшого теоретичного розвитку. Для військовослужбовця зброя нерідко є не випадково обраним знаряддям кримінального правопорушення, а елементом професійного середовища, щодо якого сформовані спеціальні знання, моторні навички, алгоритми застосування, правила технічного обслуговування та способи тактичного використання. Більше того, сучасна військова діяльність передбачає використання не лише індивідуальної зброї, а складних технічних та інформаційно-керованих систем, функціонування яких може забезпечуватися діяльністю декількох професійно спеціалізованих суб'єктів.

Тому у військовій криміналістиці традиційна система «особистість – зброя» трансформується у складний механізм професійно, технічно та функціонально опосередкованої взаємодії. Особа є носієм індивідуальних властивостей і набутого професійного досвіду; професійна навичка визначає доступні алгоритми використання спеціального засобу; зброя, військова техніка, безпілотна система, засіб зв'язку або інший спеціальний об'єкт створюють технічні можливості та обмеження діяльності; функціональна роль визначає місце дій суб'єкта у загальному механізмі події; обстановка формує просторові, часові, інформаційні та ситуаційні умови реалізації відповідної діяльності; обраний спосіб дії безпосередньо визначає характер взаємодії суб'єкта із середовищем та механізм утворення криміналістично значущих відображень.

Саме системна взаємодія зазначених елементів визначає специфіку слідоутворення. Одна й та сама система озброєння може формувати різну слідову картину залежно від рівня підготовки оператора, способу її застосування, характеру одержаної інформації, фактично виконуваної функції та особливостей обстановки. Водночас зовні подібний злочинний результат може бути досягнутий із застосуванням різних технічних засобів, різних операційних алгоритмів і за участю суб'єктів із різною професійною спеціалізацією. Тому криміналістична реконструкція не може ґрунтуватися на спрощеній формулі «вид зброї – військова спеціальність особи».

Методологічно обґрунтованим є встановлення комплексу функціонально необхідних ознак діяльності. Під таким комплексом пропонуємо розуміти сукупність взаємопов'язаних характеристик способу дії, технічних параметрів використаного засобу, просторово-часової організації діяльності та інформаційної взаємодії, наявність яких об'єктивно передбачає володіння суб'єктом певними знаннями, навичками або професійними компетентностями. Криміналістичне значення має не окрема технічна ознака, а їх системне поєднання, що дозволяє сформувати ймовірнісне судження про професійні можливості невстановленої особи.

Запропонований підхід особливо важливий для дослідження злочинної діяльності, результат якої має технічно або інформаційно опосередкований характер. Оператор безпілотної системи, артилерійського комплексу, ракетної системи або іншого дистанційно керованого засобу може не перебувати у безпосередньому контакті з потерпілим чи локальним місцем настання злочинного результату. За таких умов його професійні властивості відображаються переважно не у традиційних контактних слідах, а у технічних параметрах функціонування системи, траєкторіях, телеметричних даних, характері коригування, структурі інформаційних потоків і часових співвідношеннях між комунікаційною активністю та реалізацією конкретної дії.

Зазначене підтверджує сформульовану вище закономірність функціональної дистанції слідового відображення. Чим більш технічно, інформаційно або

організаційно опосередкованою є діяльність особи щодо безпосереднього злочинного результату, тим меншою є ймовірність утворення її локалізованих контактних слідів і тим більшого криміналістичного значення набувають технічні, цифрові, інформаційні та кореляційні відображення. Отже, військово-професійна підготовка суб'єкта впливає не лише на спосіб учинення кримінального правопорушення, а й на структуру криміналістичної видимості його діяльності.

У цьому аспекті можна сформулювати ще одну важливу закономірність: зі зростанням рівня професійної спеціалізації діяльності суб'єкта зростає специфічність комплексу функціонально необхідних ознак, за якими може здійснюватися зворотна реконструкція його ймовірної військово-професійної підготовки. Інакше кажучи, складний спеціалізований алгоритм діяльності потенційно звужує коло осіб, здатних його реалізувати, однак криміналістичне встановлення таких осіб потребує переходу від аналізу окремого сліду до системного дослідження способу дії, технічних параметрів, інформаційних зв'язків та функціонального контексту події.

Військове середовище водночас здатне впливати на форму реалізації індивідуальних властивостей особи. Бойова обстановка, тривале перебування в умовах небезпеки, дефіцит часу, інформаційна невизначеність, групова взаємодія та субординаційна залежність можуть модифікувати способи прийняття рішень і зовнішні форми поведінкового реагування. Однак зазначені умови не повинні інтерпретуватися як такі, що закономірно трансформують військовослужбовця у злочинця або автоматично зумовлюють психологічну деформацію особи. Предметом криміналістичного аналізу є конкретні зміни у спостережуваній поведінці, які відтворюються у співмірних ситуаціях і знаходять об'єктивне відображення у криміналістично значущій інформації [150][151].

У цьому зв'язку доцільно розрізняти ситуативно зумовлену поведінкову реакцію та стійкий поведінковий патерн. Перша виникає під впливом конкретної сукупності обставин і сама по собі не дозволяє робити висновки про стійкі властивості особи. Поведінковий патерн характеризується повторюваністю взаємопов'язаних способів реагування у співмірних ситуаціях та підтверджується сукупністю незалежних інформаційних відображень. Саме встановлення повторюваності, стійкості та міжепізодної подібності поведінки створює підстави для використання відповідної інформації під час побудови криміналістичного портрета [152][153].

З огляду на викладене вважаємо методологічно недоцільним формування окремої криміналістичної типізації військових злочинців за критеріями «стресовий», «професійно деформований», «адаптований до насильства» або іншими передбачуваними внутрішніми станами особи. Такі характеристики мають різну психологічну, кримінологічну та клінічну природу, не утворюють єдиного класифікаційного критерію та не забезпечують диференціації напрямів пошуку

[150] Inman K., Rudin N. The Origin of Evidence. *Forensic Science International.* 2002. Vol. 126. No. 1. P. 11–16. DOI: 10.1016/S0379-0738(02)00031-2.

[151] UN Security Council Reports. URL: https://www.un.org.

[152] Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. 3rd ed. Waltham, MA : Academic Press, 2011. 840 p. URL: https://shop.elsevier.com/books/digital-evidence-and-computer-crime/casey/978-0-08-092148-8.

[153] Turvey B. E. Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis. 4th ed. Burlington, MA : Academic Press, 2011. 728 p.

криміналістично значущої інформації. Водночас мотив, ціннісні орієнтації, корислива спрямованість, ідеологічне виправдання насильства, імпульсивність та інші психологічні або соціально-психологічні характеристики можуть ураховуватися як додаткові параметри криміналістичного портрета за умови, що їх імовірний прояв реконструюється на основі стійких комплексів поведінкових відображень. Вони не замінюють запропоновану функціонально-криміналістичну типізацію, а поглиблюють інформаційну модель конкретної особи. Командний, виконавський, операторський, штабний, розвідувальний або диверсійний функціонально-криміналістичний тип може поєднуватися з різними мотиваційними та поведінковими характеристиками, оскільки тип визначається способом фактичного функціонального включення особи у механізм злочину, а не її передбачуваним внутрішнім станом.

Отже, специфіка особи військового злочинця у криміналістичному пізнанні визначається не презюмованою девіантністю військовослужбовця і не самим фактом володіння зброєю, наявності бойового досвіду чи перебування у бойовій обстановці. Вона полягає у специфічному механізмі реалізації та відображення індивідуальних властивостей, військово-професійних навичок і функціональної ролі особи у взаємодії зі спеціальними засобами та військовим середовищем. Виявлені закономірності опосередкованого професійно-функціонального відображення, функціональної дистанції та зростання специфічності комплексу функціонально необхідних ознак зі збільшенням професійної спеціалізації діяльності створюють теоретичне підґрунтя для зворотної реконструкції ймовірних характеристик невстановленого суб'єкта, побудови його інформаційно-реконструктивного криміналістичного портрета та визначення диференційованих напрямів пошуку доказової інформації [154][155][156].

12. Авторська дворівнева функціонально-поведінкова модель криміналістичного пізнання особи військового злочинця

Запропоновані поведінкові моделі не є взаємовиключними та не характеризують незмінний тип особи військового злочинця. Поведінкове реагування суб'єкта здатне змінюватися залежно від розвитку інформаційної, оперативної та процесуальної ситуації. Первинна модель приховування може поєднуватися з раціоналізацією; після появи публічної криміналістично значущої інформації – трансформуватися у демонстративне виправдання; у разі персоніфікації участі конкретної особи – доповнюватися моделлю колективного розчинення відповідальності; після виникнення реальної або суб'єктивно сприйнятої загрози викриття – переходити у модель втечі та ухилення від правосуддя. Саме тому поведінкові моделі доцільно розглядати не як статичні типи особи, а як динамічну систему криміналістично значущих способів реагування суб'єкта на вчинену подію, існування її інформаційних відображень та зміну рівня загрози його встановлення і притягнення до відповідальності.

---

[154] Douglas J. E., Burgess A. W., Burgess A. G., Ressler R. K. Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crime. 3rd ed. Hoboken : Wiley, 2013. P. 214-219.

[155] Inman K., Rudin N. Principles and Practice of Criminalistics: The Profession of Forensic Science. Boca Raton : CRC Press, 2001. P. 67-74. DOI: 10.1201/9781420036930.

[156] United Nations. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York : United Nations, 2016. P. 15-27.

У цьому полягає їх принципова відмінність від функціонально-криміналістичних типів особи військового злочинця. Командний, виконавський, штабний, операторський, розвідувальний і диверсійний типи характеризують спосіб фактичного функціонального включення особи у механізм злочинної діяльності та визначають закономірності її участі у формуванні злочинного результату. Поведінкові моделі приховування, раціоналізації, демонстративного виправдання, колективного розчинення відповідальності та втечі й ухилення від правосуддя, своєю чергою, характеризують закономірності реагування особи на факт учинення кримінального правопорушення, існування його слідів, зміну інформаційної обстановки та виникнення загрози викриття.

З огляду на викладене пропонуємо розмежовувати два взаємопов'язані рівні криміналістичного моделювання особи військового злочинця – функціональний і поведінковий. Функціональний рівень спрямований на встановлення місця особи у механізмі злочинної діяльності, характеру її фактичної участі, професійної спеціалізації, військово-службових можливостей та закономірностей утворення криміналістично значущих відображень відповідної діяльності. Поведінковий рівень орієнтований на дослідження способів реагування особи на вчинений злочин, характеру її інформаційної, комунікаційної, цифрової та посткримінальної поведінки, а також прогнозування подальших моделей її дій.

Зазначені рівні не утворюють жорсткої послідовності криміналістичного пізнання і не є взаємовиключними. Вони функціонують паралельно, взаємно доповнюють один одного та можуть реконструюватися у різній послідовності залежно від характеру наявної доказової інформації. В окремих випадках першочергово може бути встановлений функціонально-криміналістичний тип особи (наприклад, операторський чи штабний), тоді як поведінкова модель реконструюється лише після аналізу цифрової активності або комунікацій. В інших ситуаціях саме особливості поведінкового реагування дозволяють звузити коло ймовірних функціональних ролей суб'єкта. Таким чином, функціональний і поведінковий напрями криміналістичної реконструкції перебувають у відносинах взаємної інформаційної корекції.

На цій основі пропонуємо авторську дворівневу функціонально-поведінкову модель криміналістичного пізнання особи військового злочинця, яка відображає як об'єктивний механізм реалізації злочинної діяльності, так і зворотний процес її криміналістичної реконструкції.

Об'єктивний механізм реалізації та відображення діяльності особи може бути представлений у вигляді такої системи взаємозв'язків:

– криміналістично значущі властивості особи → військово-професійні можливості та навички → функціональний спосіб включення у механізм злочинної діяльності → взаємодія зі спеціальними засобами та конкретною обстановкою → система дій → криміналістично значущі відображення.

У цій системі індивідуальні властивості та професійно сформовані можливості визначають потенційний діапазон доступних способів діяльності; функціональна роль зумовлює місце особи у загальному механізмі злочину; взаємодія зі спеціальними засобами, озброєнням, військовою технікою, цифровими системами та конкретною бойовою або службовою обстановкою визначає спосіб реалізації діяльності, результатом чого стає формування системи матеріальних, ідеальних, цифрових, документальних, інформаційних та інших криміналістично значущих відображень.

Криміналістичне пізнання особи здійснюється у зворотному напрямі. Його логіка може бути представлена таким чином:

– система криміналістично значущих відображень → реконструкція окремих дій → встановлення повторюваних поведінкових патернів → формування ймовірної поведінкової моделі → визначення функціонально-криміналістичного типу → реконструкція військово-професійних можливостей та інших криміналістично значущих властивостей особи → формування інформаційно-реконструктивного криміналістичного портрета.

При цьому поведінкова модель не є об'єктивним елементом механізму злочинної діяльності, а становить результат криміналістичного узагальнення встановлених поведінкових патернів, реконструйованих за сукупністю криміналістично значущих відображень. Саме тому вона виконує евристичну функцію, забезпечуючи висунення криміналістичних версій, прогнозування подальшої поведінки особи та визначення найбільш імовірних напрямів пошуку доказової інформації.

Водночас запропонований перелік поведінкових моделей має характер базової криміналістичної систематизації і не претендує на вичерпність. Подальший розвиток військової криміналістики може обґрунтувати виокремлення інших моделей поведінкового реагування за умови встановлення їх самостійної спрямованості, стійкої сукупності взаємопов'язаних поведінкових патернів та специфічного механізму криміналістичного відображення. Разом із тим розширення цієї системи не повинно здійснюватися шляхом механічного перетворення окремої дії, мотиву чи психологічної властивості особи на самостійну поведінкову модель [157].

Таким чином, авторська дворівнева функціонально-поведінкова модель криміналістичного пізнання особи військового злочинця поєднує два відносно самостійні, але інформаційно взаємопов'язані напрями реконструкції. Функціональний рівень дозволяє встановити спосіб фактичного включення особи у механізм злочинної діяльності та прогнозувати закономірності відображення її участі у слідовій картині. Поведінковий рівень забезпечує систематизацію повторюваних способів реагування суб'єкта на вчинене кримінальне правопорушення, існування його слідів та зміну інформаційної й процесуальної ситуації. Їх інтеграція створює методологічну основу для формування динамічного інформаційно-реконструктивного криміналістичного портрета особи військового злочинця, придатного для висунення криміналістичних версій, визначення напрямів пошуку доказової інформації, прогнозування подальшої поведінки суб'єкта та підвищення ефективності документування і розслідування кримінальних правопорушень у військовій сфері.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило сформувати цілісну концепцію криміналістичного пізнання особи військового злочинця як одного з центральних об'єктів військової криміналістики. Обґрунтовано, що криміналістичне значення особи визначається не сукупністю її індивідуальних властивостей, а закономірностями їх зовнішнього відображення у механізмі злочинної діяльності, способі вчинення

[157] United Nations Human Rights Council. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine : A/HRC/52/62. Geneva : United Nations, 2023. P. 4-9. URL: https://digitallibrary.un.org/record/4027584.

кримінального правопорушення та системі криміналістично значущої інформації. Запропоновано розглядати особу військового злочинця як інтегровану систему соціальних, фізико-біологічних, психологічних, військово-професійних, цифрово-поведінкових, функціональних і поведінкових характеристик, що набувають криміналістичного значення лише у взаємозв'язку з механізмом злочинної діяльності та закономірностями її криміналістичного відображення. Обґрунтовано доцільність розширення традиційної структури криміналістичної характеристики особи злочинця шляхом включення військово-професійних, цифрово-поведінкових, функціонально-криміналістичних і посткримінальних поведінкових компонентів. Доведено, що військове середовище не формує особливого антропологічного чи психологічного типу злочинця, проте істотно впливає на механізм реалізації індивідуальних властивостей особи, її професійних навичок, функціональної ролі та характер криміналістичного відображення діяльності. Запропоновано авторське визначення поняття особи військового злочинця як інтегрованої системи криміналістично значущих властивостей суб'єкта, що закономірно проявляються у способі підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення, характері взаємодії з іншими учасниками, використанні спеціальних засобів, поведінці після вчинення злочину та системі криміналістично значущих відображень [158][159]. Розроблено авторську функціонально-криміналістичну типізацію особи військового злочинця, критерієм якої визначено фактичний спосіб функціонального включення особи у механізм злочинної діяльності. Виокремлено командний, виконавський, штабний, операторський, розвідувальний і диверсійний функціонально-криміналістичні типи та доведено, що кожному з них відповідає власний механізм формування криміналістично значущої інформації. Сформульовано закономірність функціональної дистанції слідового відображення та обґрунтовано категорію асиметрії криміналістичної видимості функціональних суб'єктів, які пояснюють взаємозв'язок між функціональною роллю особи та характером її слідового відображення. Розроблено систему посткримінальних поведінкових моделей особи військового злочинця (приховування, раціоналізації, демонстративного виправдання, колективного розчинення відповідальності та втечі), доведено можливість їх використання для прогнозування поведінки суб'єкта, висунення криміналістичних версій і визначення напрямів пошуку доказової інформації. Уперше запропоновано розмежування функціонального та поведінкового рівнів криміналістичного моделювання особи, що стало основою авторської дворівневої функціонально-поведінкової моделі криміналістичного пізнання особи військового злочинця. Обґрунтовано самостійне криміналістичне значення цифрово-поведінкових характеристик особи як специфічної форми зовнішньої об'єктивізації її діяльності у цифровому середовищі та доведено можливість реконструкції комунікаційної, геолокаційної, інформаційної й посткримінальної поведінки за цифровими слідами. Розвинуто концепцію інформаційно-реконструктивного криміналістичного портрета особи військового злочинця та запропоновано чотирирівневу модель його формування, що відображає послідовність криміналістичної реконструкції

[158] Council of the European Union. MH17: EU response. URL: https://www.consilium.europa.eu.

[159] Вейц А. М. Воєнна криміналістика: сучасні підходи до розслідування кримінальних правопорушень у зонах конфліктів. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право».* 2024. № 9(37). С. 289–301. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-289-301.

невстановленої особи від системи слідів до її ймовірного криміналістичного портрета. У сукупності запропоновані положення формують авторську концепцію криміналістичного пізнання особи військового злочинця у межах військової криміналістики та створюють методологічне підґрунтя для подальшого розвитку криміналістичних засобів побудови криміналістичних версій, реконструкції механізму злочинної діяльності, прогнозування поведінки невстановлених суб'єктів і підвищення ефективності документування та розслідування кримінальних правопорушень у військовій сфері.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено теоретико-методологічні засади криміналістичного пізнання особи військового злочинця з урахуванням специфіки військового середовища. Обґрунтовано необхідність переходу від традиційного статичного опису властивостей особи злочинця до їх системної реконструкції за криміналістично значущими відображеннями злочинної діяльності. Визначено вплив військової ієрархії, субординації, професійної спеціалізації, систем управління, озброєння, зв'язку, розвідки та цифрових технологій на механізм злочинної діяльності й характер слідової картини. Запропоновано авторське визначення військової криміналістики як спеціалізованої теорії криміналістичної науки, предмет якої охоплює закономірності злочинної діяльності у військовій сфері та закономірності роботи з криміналістично значущою інформацією про таку діяльність. Установлено, що криміналістичне значення мають не лише фізико-біологічні, соціальні та психологічні властивості особи, а й її військово-професійна підготовка, функціональна роль і сформовані алгоритми поведінки. Обґрунтовано можливість зворотної реконструкції військової спеціалізації, професійних навичок, функціонального типу та поведінкової моделі невстановленого суб'єкта за системою матеріальних, ідеальних, цифрових, документальних, інформаційних і кореляційних відображень. Розроблено дворівневу функціонально-поведінкову модель криміналістичного пізнання особи військового злочинця, що поєднує дослідження її властивостей із реконструкцією способу функціонального включення у механізм злочинної діяльності. Визначено значення цієї моделі для формування інформаційно-реконструктивного криміналістичного портрета, висунення та перевірки криміналістичних версій, звуження кола ймовірних осіб і визначення напрямів пошуку доказової інформації.

Ключові слова: військова криміналістика, особа військового злочинця, криміналістичне пізнання, військово-професійні властивості, функціонально-криміналістичний тип, поведінкова модель, криміналістично значущі відображення, інформаційно-реконструктивний криміналістичний портрет.

Література

1. American Psychiatric Association. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-5). 5th ed. Washington, DC : American Psychiatric Publishing, 2013. 947 p.
2. Amnesty International. *Official website.* URL: https://www.amnesty.org.
3. Bellingcat; Global Legal Action NetWork. Justice and Accountability Unit. Methodology for online open source investigations into incidents taking place in Ukraine since 24 February 2022 ; GLAN. 2022. URL: https://www.bellingcat.com/app/uploads/2022/12/JA-Manual-for-PUBLICATION.pdf.

4. Bessel van der Kolk B. A. The Body Keeps the Score: Brain, Mind, and Body in the Healing of Trauma. New York : Viking, 2014. 464 p.

5. Canter D. Criminal Shadows: Inside the Mind of the Serial Killer. London : HarperCollins, 1994. 464 p.

6. Carrier B. File System Forensic Analysis. Boston : Addison-Wesley Professional, 2005. 382 p. URL: https://raw.githubusercontent.com/Urinx/Books/master/Forensic/File System Forensic Analysis.pdf.

7. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers and the Internet. 3rd ed. Waltham, MA : Academic Press, 2011. 840 p. URL: https://shop.elsevier.com/books/digital-evidence-and-computer-crime/casey/978-0-08-092148-8.

8. Council of the European Union. MH17: EU response. URL: https://www.consilium.europa.eu.

9. Douglas J. E., Burgess A. W., Burgess A. G., Ressler R. K. Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crime. 3rd ed. Hoboken : Wiley, 2013. 560 p.

10. Eurojust. Prosecuting War Crimes in EU Member States: National Practices and Challenges. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2020. 72 p.

11. Eurojust; Genocide Network; Office of the Prosecutor of the International Criminal Court. Documenting International Crimes and Human Rights Violations for Criminal Accountability Purposes: Guidelines for Civil Society Organisations. The Hague : Eurojust, 2022. DOI: 10.2812/682168.

12. Human Rights Watch. URL: https://www.hrw.org.

13. Inman K., Rudin N. Principles and Practice of Criminalistics: The Profession of Forensic Science. Boca Raton : CRC Press, 2001. 392 p. DOI: 10.1201/9781420036930.

14. Inman K., Rudin N. The Origin of Evidence. *Forensic Science International*. 2002. Vol. 126. No. 1. P. 11–16. DOI: 10.1016/S0379-0738(02)00031-2.

15. International Criminal Court (ICC). URL: https://www.icc-cpi.int.

16. International Criminal Court. Elements of Crimes. The Hague : International Criminal Court, 2011. 130 p.

17. International Criminal Court. Regulations of the Office of the Prosecutor. The Hague : International Criminal Court, 2013. 76 p.

18. International Telecommunication Union. Emerging Technology Trends: Artificial Intelligence and Big Data for Development 4.0. Geneva : International Telecommunication Union, 2021. Publication No. D-TND-02-2021. URL: https://www.itu.int/pub/D-TND-02-2021.

19. Joint Investigation Team (JIT). URL: https://www.om.nl.

20. Kocsis R. N. Criminal Profiling: Principles and Practice. Totowa, NJ : Humana Press, 2006. 368 p.

21. OHCHR (OOH). URL: https://www.ohchr.org.

22. Saferstein R. Criminalistics: An Introduction to Forensic Science. 12th ed. Hoboken, NJ : Pearson, 2018. 576 p.

23. Saferstein R., Roy T. Criminalistics: An Introduction to Forensic Science. 13th ed. Hoboken, NJ : Pearson, 2021. 624 p.

24. The UN Guidelines on “Battlefield” Evidence and Terrorist Offences: A Frame, a Monet, or a Patchwork? 2020. JustSecurity. URL : https://www.justsecurity.org/72094/the-

un-guidelines-on-battlefield-evidence-and-terrorist-offences-a-frame-a-monet-or-a-patchwork/.

25. Turvey B. E. Crime Reconstruction. 4th ed. San Diego, CA : Academic Press, 2017. 656 p.

26. Turvey B. E. Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis. 4th ed. Burlington, MA : Academic Press, 2011. 728 p.

27. Turvey B. E. Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis. 5th ed. San Diego, CA : Academic Press (Elsevier), 2023. 920 p.

28. UN Security Council Reports. URL: https://www.un.org.

29. UNESCO; International Association of Prosecutors. Guidelines for Prosecutors on Digital Evidence Collection in Compliance with International Standards on Freedom of Expression and Privacy. Paris : UNESCO, 2025. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000395060.

30. United Nations Human Rights Council. Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine : A/HRC/52/62. Geneva : United Nations, 2023. 19 p. URL: https://digitallibrary.un.org/record/4027584.

31. United Nations. The Minnesota Protocol on the Investigation of Potentially Unlawful Death (2016). New York : United Nations, 2016. 68 p.

32. WarCrimes.gov.ua : офіційний портал документування воєнних злочинів, учинених Російською Федерацією проти України. *Офіс Генерального прокурора України.* URL: https://warcrimes.gov.ua.

33. Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вивчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. 352 с.

34. Вейц А. М. Воєнна криміналістика: сучасні підходи до розслідування кримінальних правопорушень у зонах конфліктів. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право».* 2024. № 9(37). С. 289–301. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-289-301.

35. Дрозд О. Ю., Журавльов Д. В., Шкляр С. В. та ін. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. О. Ю. Дрозда. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 1472 с.

36. Зелінський А. Ф. Кримінологія : курс лекцій. Харків : Прапор, 1996. 260 с.

37. Калюга К. В. Військова криміналістика як окрема галузь знань: сучасний стан і перспективи розвитку. Ucraina militaris : збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 29–30 жовтня 2025 р.) / за ред. К. В. Єргідзей, В. В. Корнієнка. Київ : НУОУ, 2025. С. 430-433. URL: https://mail.nuou.org.ua/assets/documents/tezy-ucraina-militaris-1a.pdf.

38. Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : автореф. дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 32 с.

39. Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2021. 474 с.

40. Калюга К. В. Про поняття особи злочинця у військовій криміналістиці. Права людини та публічне врядування : IX Міжнародний правничий форум, 29 травня 2026 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2026. 376 с. (С. 285-289). URL: http://catalog.liha-

pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/473/15555/38419-1. DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-68.

41. Калюга К. В. Термінологічний апарат військової криміналістики. Наука і вища освіта: матеріали XXXIV Міжнародна наукова конференція здобувачів вищої освіти і молодих учених (м. Запоріжжя, 12 листопада 2025 року). Запоріжжя : КПУ, 2025. С. 29-30.

42. Оржинська Е. І. Military forensics: research perspectives. Proceedings of the International scientific conference "Scientific innovations in law amidst the impact of the Russian-Ukrainian war on the legal system" (Riga, 7-8 February 2024). Riga : Baltija Publishing, 2024. С. 180-182. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-409-2-41.

43. Оржинська Е. І. Воєнна криміналістика як окрема теорія. С. 267-293. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/505/13422/28098-1?inline=1. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-469-6-11.

44. Оржинська Е. І., Мартинова Д. О. Воєнна криміналістика: від теорії до тенденцій. *Південноукраїнський правничий часопис. Організаційно-правові аспекти досудового слідства.* 2024. № 1. С. 177-181. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2024/1/30.pdf. DOI: https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.28.

45. Салтевський М. В. Сліди людини та прийоми їх використання для отримання інформації про злочинця та обставини злочину : лекція. Київ: НДіРІО КВШ МВС СРСР, 1983. 44 с.

Information about the author:
Kaliuha Karina Viktorivna,
Doctor of Law, Professor,
Acting Head of the Department of Criminal Law, Procedure, and Forensics,
Institute of Economics and Law
Classic Private University
70b, Zhukovskoho Str., Zaporizhzhia, 69002, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-19

РЕІНТЕГРАЦІЯ БІЙЦІВ ШТУРМОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ: ПРАВОВИЙ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТИ

Кононець В. П., Коба В. Б., Гаркавець Є. І.

ВСТУП

Дослідження питання участі штурмових підрозділів Національної поліції в системі державної політики, на прикладі Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у відсічі збройної агресії рф та особливостей реалізації пріоритетів діяльності підрозділу в умовах правового режиму воєнного стану є надзвичайно актуальною темою.

1. Нормативно-правові засади та інституційна трансформація Національної поліції України

З моменту створення у 2015 році Національна поліція України інституційно замінилася та започаткувала нову модель правоохоронної діяльності, що ґрунтується на принципах публічного адміністрування, підзвітності й сервісної орієнтації. В умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації ключовим суб'єктом забезпечення публічної безпеки та правопорядку довелося адаптувати свій функціонал до потреб воєнного часу. Відповідно до статей 23 і 24 Закону України «Про Національну поліцію», органи поліції залучаються до виконання завдань територіальної оборони, заходів правового режиму воєнного стану та бойових завдань у тісній взаємодії зі Збройними Силами України. У цьому контексті особливої актуальності набуває діяльність Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють», яка поєднує класичні правоохоронні функції з військово-оперативною діяльністю, інтегруючись до єдиного оперативного замислу сил оборони держави[1].

Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України спричинила суттєву трансформацію функціонального призначення, змісту та форм діяльності органів Національної поліції України. В умовах дії правового режиму воєнного стану окремі структурні підрозділи поліції інтегровані до системи оборони держави та залучаються до виконання бойових (спеціальних) завдань у тісній міжвідомчій взаємодії зі складовими сектору безпеки й оборони. Така зміна характеру діяльності зумовлює необхідність комплексного наукового аналізу нормативно-правових засад, організаційно-управлінських механізмів і ресурсного забезпечення їх функціонування, а також оцінки результативності реалізації визначених державою стратегічних пріоритетів у сфері національної безпеки[2].

[1] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379. https://doi.org/10.32689/zakon-580

[2] Софина І. Функціональне призначення Національної поліції в контексті прав людини: сучасні виклики. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: ПРАВО. 2025. Вип. 91. С. 220–224

Сучасний безпековий простір України характеризується розширенням спектра загроз, зокрема гібридного характеру, що поєднують воєнні, інформаційні, диверсійні та інші деструктивні впливи. Водночас наявні інституційні механізми забезпечення національної безпеки виявили обмежену спроможність до оперативної адаптації в умовах динамічних трансформацій безпекового середовища та нетипових викликів [3].

У цьому контексті актуальності набуває дослідження практичного досвіду Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють», підрозділи якого виконують завдання безпосередньо в районах ведення активних бойових дій. Йдеться про поєднання правоохоронної функції з елементами військово-оперативної діяльності, що обумовлює специфіку правового статусу, порядку застосування заходів примусу, а також особливості командування та підпорядкування.

Згідно статті 23 Закону України «Про Національну поліцію», органи поліції беруть участь відповідно до покладених на них повноважень у забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх введення на всій території України або в окремій місцевості. В той же час, стаття 24 даного закону визначає додаткові повноваження органів поліції під час введення воєнного стану, а саме, органи поліції беруть участь у виконанні завдань територіальної оборони, забезпеченні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану[4].

Під повноваженням поліцейських варто розуміти визначені нормами адміністративного права юридично закріплені права та обов'язки щодо вчинення дій з метою реалізації завдань держави у сфері забезпечення правопорядку й оборони. Вони виконують регулятивну, охоронну та оборонну функції, сприяючи ефективному публічному адмініструванню. Юридично повноваження закріплені в Конституції України, законах і підзаконних актах, а законні вимоги поліцейських є обов'язковими до виконання. Функціонально вони реалізуються через превентивну діяльність, застосування заходів примусу та надання поліцейських послуг. Процедурна складова забезпечується адміністративними процедурами, визначеними законодавством, а ієрархічна – статусом Національної поліції як централізованого органу виконавчої влади[5].

Г. Муляр, під визначенням «забезпечення та здійснення заходів правового режиму воєнного стану» пропонує розуміти наступні заходи:

1) посилений режим охорони публічного порядку та безпеки:

2) боротьба з диверсійно-розвідувальними силами:

3) охорона стратегічно важливих об'єктів і комунікацій життєдіяльності:

4) забезпечення взаємодії суб'єктів територіальної оборони;

---

[3] Резворович К. Р., Юнін О. С., Круглова О. О., Савельєва М. О., Юніна М. П., Ярошенко А. С., Нагорна О. О., Шурин І. В., Костенко О. М. Фінансово-економічна безпека: теоретико-правові аспекти : навч. посіб. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 195 с.

[4] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379. https://doi.org/10.32689/zakon-580

[5] Попова С. М., Сердюк Є. В., Замрига А. В. Юридична природа та зміст повноважень працівників правоохоронних органів як складова їх адміністративно-правового статусу: на прикладі поліцейських Національної поліції України. Право і суспільство. 2024. № 3. С. 405–410.

5) сприяння діяльності військової адміністрації, судів, прокуратури, судових органів в період дії воєнного стану[6].

Нормативно-правову основу діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в особливий період, зокрема в умовах запровадження воєнного стану, становить комплекс актів різної юридичної сили. Визначальне місце серед них посідає Конституція України, яка закріплює засади організації та функціонування публічної влади. Спеціальне правове регулювання забезпечується, зокрема, Законом України «Про правовий режим воєнного стану», Законом України «Про оборону України» та Законом України «Про національну безпеку України». Правові підстави безпосереднього запровадження воєнного стану встановлено Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» та Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні». Крім того, важливе значення мають рішення Ради національної безпеки і оборони України, зокрема рішення «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні» від 26.11.2018 № 0012525-18.

У межах реалізації планових документів Національної поліції та визначених пріоритетних напрямів діяльності в особливий період підрозділи бригади здійснюють бойові (спеціальні) завдання з відсічі збройної агресії у взаємодії зі Збройними Силами України, Головним управлінням розвідки Міністерства оборони України, Національною гвардією України та іншими суб'єктами сектору безпеки й оборони.

2. Практичні аспекти службово-бойової діяльності та напрями вдосконалення підрозділу ОШБ «Лють»

Практична діяльність підрозділів Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у районах ведення активних бойових дій охоплює широкий спектр завдань: від інженерного облаштування оборонних позицій до ведення комплексної розвідувальної та контрдиверсійної боротьби. Сучасний етап характеризується масштабним застосуванням технологій, зокрема безпілотних літальних апаратів і систем радіоелектронної боротьби (РЕБ) для виявлення, подавлення та знищення повітряних цілей противника. З огляду на специфіку поєднання правоохоронних і бойових завдань, науково-правовий аналіз засвідчує необхідність удосконалення законодавчого забезпечення. Зокрема, виникає потреба чітко визначити статус спеціальних підрозділів поліції в системі сил оборони, врегулювати порядок застосування БпЛА та посилити соціально-правові гарантії захисту поліцейських, які беруть безпосередню участь у бойових діях.

За період збройної агресії зведені підрозділи Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» здійснювали виконання бойових (спеціальних) завдань на значних проміжках фронту. Такий формат застосування підрозділів засвідчує їх інтеграцію до загальної системи оборони держави та функціонування в межах єдиного оперативного замислу.

[6] Муляр Г. В. Діяльність органів національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2023. № 61. С. 130–133.

Організація діяльності бригади передбачала комплексне планування й реалізацію штурмових (наступальних, контрдиверсійних) заходів, ведення оборонних дій, а також побудову ефективної системи управління та координації із суміжними підрозділами. З метою забезпечення безперервності управління було впроваджено цілодобове чергування на пунктах управління, що дало змогу здійснювати моніторинг оперативної обстановки в режимі реального часу, узагальнювати дані щодо бойового і чисельного складу, положення підрозділів, їх спроможностей і потреб, а також своєчасно доповідати інформацію органам військового управління [7][9, с. 52].

Одним із важливіших напрямків діяльності підрозділу є протидія повітряним цілям. У фаховій літературі відзначається, що безпілотні літальні апарати (БпЛА) беззаперечно посіли системоутворюючe місце у структурі загальновійськового та локального бою (спеціальної операції), що зумовлено їх інтеграцією у розвідувальні, коригувальні та ударні контури управління. Організаційно це відображається у штатній побудові підрозділів. Наприклад один взвод застосування БпЛА, спроможний забезпечувати повний спектр їх використання, від повітряної розвідки до безпосередньої участі в ураженні цілей. Аналогічний підхід до організаційно-штатної побудови використано і при формуванні Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють», що свідчить про інституціоналізацію безпілотної компоненти в її структурі. Водночас інтеграція БпЛА у службово-бойову діяльність Національної поліції України має власну специфіку та перспективи розвитку. На відміну від Збройних Сил України, де застосування безпілотних систем орієнтоване переважно на досягнення оперативно-стратегічних цілей, у діяльності поліції їх використання характеризується більш вузькою функціональною спрямованістю, обумовленою завданнями забезпечення публічної безпеки, стабілізаційних заходів, контрдиверсійної діяльності та підтримки спеціальних операцій. Таким чином, різняться не лише масштаби, а й цільові установки застосування безпілотних платформ [8][11, с. 463].

Узагальнення практичного досвіду застосування підрозділів у районі виконання завдань дає підстави виокремити основні напрями бойової діяльності, які визначають зміст, структуру та пріоритети функціонування бригади в умовах воєнного стану.

1. Інженерне забезпечення оборони.

Одним із ключових напрямів діяльності стало інженерне облаштування позицій першого та другого ешелонів оборони у визначених секторах населених пунктів Донецької області. Підрозділи здійснювали обладнання вогневих позицій, зведення фортифікаційних споруд, укриттів та інженерних загороджень. Реалізація зазначених заходів сприяла підвищенню стійкості оборони, зниженню втрат особового складу та недопущенню просування противника в зоні відповідальності.

2. Протидія безпілотним літальним апаратам противника.

З огляду на інтенсивне використання противником розвідувальних, ударних та FPV-дронів, протидія безпілотним літальним апаратам (БпЛА) набула

[7] Шевченко Т. В., Власенко І. В., Котелюх М. О. Аналіз використання безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності національної поліції України. Юридичний бюлетень. 2023. Вип. 29. С. 459–465.

[8] Yevhen L., Pryimachenko D., Moroz V., Pakulova T., Salo O. Legal Status of the Territory of Crimea after the Accession of Russia. Revista do Curso de Direito do UNIFOR. 2022. Vol. 13, N. 2. P. 28–37.

системоутворюючого значення у структурі бойового забезпечення підрозділів бригади. Зазначена діяльність має комплексний, багаторівневий характер і охоплює взаємопов'язані елементи: виявлення, радіоелектронний вплив та кінетичне ураження повітряних цілей.

2.1. Виявлення та моніторинг повітряної обстановки.

Постійний контроль повітряного простору в зоні відповідальності забезпечується постами перехоплення та засобами радіоелектронної розвідки. Зокрема, шляхом виявлення каналів управління безпілотними літальними апаратами (БпЛА), фіксація активності їхніх операторів, визначення напрямків переміщення повітряних цілей, а також оперативна передача розвідувальної інформації підрозділам першого ешелону та суміжним силам.

Ми можемо констатувати про надзвичайно високу інтенсивність застосування повітряних засобів розвідки та ураження, щодо безпілотних літальних апаратів противника. З огляду на це, загальний масштаб використання безпілотних систем є значно більшим, що об'єктивно ускладнює ведення бойових дій.

Таким чином, сучасний характер війни набуває виразних ознак технологізованого протистояння, у межах якого безпілотні літальні апарати застосовуються масово та системно, здійснюючи сотні щоденних польотів над територією України.

2.2. Радіоелектронне подавлення.

Ключовим інструментом нейтралізації БпЛА є застосування засобів радіоелектронної боротьби (РЕБ), які забезпечують подавлення каналів управління, блокування навігаційних сигналів, примусову посадку або втрату керування апаратом, а також зрив виконання ним бойових завдань. У середньому щомісячно засобами РЕБ подавлюється велика кількість БпЛА різних типів, що суттєво знижує ефективність повітряної розвідки противника та мінімізує ризики ураження позицій і логістичних маршрутів.

2.3. Вогневе ураження повітряних цілей.

У випадках, коли радіоелектронний вплив є недостатнім або технічно неможливим, застосовуються кінетичні засоби ураження. Зокрема, знищення повітряних цілей здійснювалося за допомогою FPV-перехоплювачів, стрілецької зброї та безпілотних систем. Використання FPV-перехоплювачів забезпечує ураження високошвидкісних і маневрових дронів, тоді як стрілецька зброя є ефективною проти БпЛА малого радіусу дії на низьких висотах. Залучення безпілотних систем дозволяє здійснювати активну протидію ворожим операторам та їх позиціям.

2.4. Координація в межах загальної системи оборони.

Система протидії БпЛА функціонує у тісній взаємодії з підрозділами Збройних Сил України та іншими складовими сектору безпеки й оборони. Оперативна інформація про повітряну обстановку передається до пунктів управління, враховується під час планування наступальних і оборонних дій, а також використовується для коригування вогню та маневру підрозділів. Таким чином, протидія безпілотним загрозам є інтегрованим елементом загальної системи бойового забезпечення.

Загалом діяльність щодо протидії БпЛА полягає у створенні інтегрованої системи виявлення, радіоелектронного впливу та вогневого знищення повітряних цілей. Поєднання розвідувальних можливостей, засобів РЕБ і кінетичних інструментів ураження дозволяє ефективно обмежувати потенціал противника у сфері повітряної

розвідки та ударних дронів, забезпечуючи стійкість оборони й збереження особового складу.

3. Розвідувальна та радіоелектронна діяльність

У процесі здійснення розвідувальної діяльності на тактичному рівні документуються випадки переміщення особового складу противника, що дало змогу оцінити характер його маневрових дій, логістичного забезпечення та ротаційних заходів.

Зазначені показники відображають результати діяльності лише одного управління в межах визначеної зони відповідальності. Відтак вони демонструють не лише високу інтенсивність розвідувальних заходів, а й значну насиченість оперативного середовища цілями різних типів. Сукупність отриманих даних свідчить про комплексний характер сучасних бойових дій, у яких тактична розвідка відіграє ключову роль у своєчасному виявленні загроз, уточненні бойових порядків противника та забезпеченні прийняття обґрунтованих управлінських рішень на рівні підрозділів.

Підрозділи радіоелектронної розвідки здійснюють моніторинг частот ультракороткохвильового діапазону. На основі отриманих даних формуються аналітичні зведення, систематизуються позивні та робочі частоти з визначенням їх приналежності до конкретних підрозділів рф.

Зазначена діяльність забезпечує уточнення відомостей щодо чисельності, організаційної структури, маршрутів переміщення, технічного оснащення, логістичного забезпечення та втрат підрозділів противника на лінії бойового зіткнення. У сукупності це підвищує обґрунтованість управлінських рішень, ефективність планування бойових дій і рівень міжвідомчої координації в межах сектору безпеки й оборони.

Підсумовуючи проведений нами комплексний науково-правовий аналіз участі Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у відсічі збройної агресії російської федерації доцільно сформулювати наступні пропозиції щодо вдосконалення діяльності підрозділу в умовах воєнного стану.

Так, з метою вдосконалення правового забезпечення діяльності підрозділу доцільно внести зміни до законодавства, зокрема до Закону України «Про Національну поліцію», передбачивши чітке нормативне визначення особливостей участі спеціальних підрозділів поліції у виконанні бойових (спеціальних) завдань в умовах воєнного стану, їх статусу в системі сил оборони, порядку підпорядкування та взаємодії з іншими складовими сектору безпеки й оборони. Окремого врегулювання потребує питання застосування безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності, включаючи визначення правових підстав їх використання, стандарти підготовки операторів та правила інтеграції безпілотних систем у єдиний розвідувально-ударний контур. Водночас необхідно посилити правові гарантії соціального та професійного захисту поліцейських, які беруть безпосередню участь у бойових діях.

В організаційному вимірі доцільним є впровадження постійно діючих міжвідомчих механізмів координації на рівні пунктів управління, удосконалення системи бойової та спеціальної підготовки особового складу (зокрема з питань застосування БпЛА та засобів радіоелектронної боротьби), а також створення

розвиненої аналітичної складової для обробки розвідувальної інформації. Необхідним є також нормативне закріплення мінімальних стандартів технічного оснащення підрозділів, включаючи сучасні засоби протидії повітряним загрозам, що забезпечить підвищення їх оперативної спроможності та стійкості в умовах воєнного стану.

Стратегічні передумови та нормативно-правові засади створення спеціального поліцейського підрозділу.

Продовжуючи наукове дослідження особливостей службово-бойової та організаційної діяльності Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» в умовах воєнного стану та на етапі післявоєнного відновлення, окремої уваги заслуговує перспективний напрям інституційного розвитку підрозділу, пов'язаний із його інтеграцією до системи міжнародної безпекової співпраці.

У цьому контексті стратегічно обґрунтованою пропозицією є створення спеціального поліцейського підрозділу у складі ДПОП Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, що охоплює комплекс правових та організаційних аспектів.

Оскільки реалізація стратегічних пріоритетів зовнішньополітичної діяльності України, зокрема виконання Плану дій з реалізації Стратегії зовнішньополітичної діяльності України (затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 року № 327-р), після припинення або скасування правового режиму воєнного стану передбачено відновлення участі держави в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Відповідно до визначених державних орієнтирів та ініціативи щодо формування нормативної бази у сфері «експорту безпеки», національні силові структури мають забезпечити належний внесок у міжнародні безпекові процеси.

Для Національної поліції України це зумовлює необхідність комплексного наукового осмислення та практичної підготовки до створення спеціального поліцейського підрозділу у складі Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» (ДПОП ОШБ «Лють»). Аналіз наявних кадрових, матеріально-технічних та організаційних ресурсів свідчить, що саме ДПОП Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» є найбільш оптимальною платформою для формування такого підрозділу, оскільки його особовий склад володіє унікальним бойовим досвідом, сучасними тактичними навичками та високим рівнем професійної підготовки. Водночас поствітчизняна реінтеграція ветеранів-поліцейських та розширення міжнародної безпекової співпраці вимагають ґрунтовного дослідження правових, організаційних і ресурсних механізмів інтеграції українських поліцейських сил до мандатів ООН, ОБСЕ та інше.

Саме тому, створення спеціального поліцейського підрозділу у складі ДПОП Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки є своєчасним, обґрунтованим і стратегічно важливим завданням. Воно поєднує в собі виконання зовнішньополітичних пріоритетів держави, розвиток інституційної спроможності Національної поліції України та ефективну реінтеграцію ветеранів-поліцейських.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів дослідження дає підстави стверджувати, що участь Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» у відсічі збройної агресії рф засвідчує трансформацію ролі Національної поліції України в умовах воєнного стану – від класичного правоохоронного органу до повноцінного суб'єкта сектору безпеки й оборони, інтегрованого в оперативно-тактичну систему Сил оборони. Практика застосування підрозділів бригади у смузі відповідальності військових формувань, виконання штурмових, оборонних, контрдиверсійних завдань, здійснення інженерного облаштування позицій, розвідувально-аналітичної діяльності та комплексної протидії безпілотним літальним апаратам свідчить про формування багатофункціональної моделі службово-бойової діяльності. Особливого значення набуває інтеграція розвідувальних, радіоелектронних і вогневих спроможностей, що забезпечує зниження потенціалу противника, підвищення стійкості оборони та збереження особового складу.

Водночас динамічний характер сучасних бойових дій, зростання ролі безпілотних систем та гібридних загроз обумовлюють необхідність подальшого вдосконалення правового й організаційного забезпечення діяльності підрозділу. Йдеться про нормативне уточнення його статусу та повноважень у системі сил оборони, регламентацію застосування БпЛА та засобів радіоелектронної боротьби, посилення міжвідомчої координації, стандартизацію технічного оснащення й спеціальної підготовки особового складу. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню інституційної спроможності підрозділу, зміцненню національної стійкості та забезпеченню ефективної реалізації пріоритетів діяльності Національної поліції України в умовах воєнного стану.

Відновлення участі України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки є стратегічною складовою державної політики у сфері безпекової співпраці, яка вже активно опрацьовується іншими складовими сектору безпеки. У цьому контексті створення спеціального поліцейського підрозділу у структурі Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» є обґрунтованим кроком, що дозволить не лише виконати міжнародні зобов'язання держави, а й забезпечити ефективну реінтеграцію поліцейських-ветеранів, зберегти унікальний кадровий потенціал та підтримувати високий рівень професійної мотивації особового складу в післявоєнний період.

АНОТАЦІЯ

У роботі проаналізовано нормативно-правові засади функціонування підрозділу, його адміністративно-правовий статус, а також специфіку виконання бойових (спеціальних) завдань у складі сил оборони держави.

Констатується, що в умовах повномасштабної збройної агресії відбулася трансформація ролі Національної поліції України та її спеціалізованих підрозділів, які інтегрувалися до системи сектору безпеки й оборони. Практична діяльність бригади «Лють» охоплює виконання штурмових і оборонних завдань, інженерне облаштування позицій, здійснення розвідувально-аналітичної роботи, а також формування комплексної системи протидії безпілотним літальним апаратам

противника із застосуванням засобів радіоелектронної боротьби та вогневого ураження.

Обґрунтовується позиція, що вдосконалення правового та організаційного забезпечення діяльності підрозділу є необхідною умовою підвищення його ефективності в умовах воєнного стану. Зокрема, потребують уточнення нормативні засади участі спеціальних підрозділів поліції у бойових операціях, регламентація застосування БпЛА та засобів РЕБ, а також стандарти міжвідомчої взаємодії, технічного оснащення й спеціальної підготовки особового складу.

Робиться висновок, що діяльність Департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють» є важливим елементом забезпечення національної стійкості та обороноздатності держави. Подальший розвиток нормативної бази, інституційних механізмів управління та ресурсного забезпечення сприятиме зміцненню спроможностей підрозділу та ефективній реалізації завдань із захисту суверенітету й територіальної цілісності України.

Ключові слова: воєнний стан, Національна поліція України, правовий режим надзвичайного стану, адміністративно-правові засади, штурмова бригада, бойові завдання, радіоелектронна розвідка, БпЛА, адміністративно-правове забезпечення, сектор безпеки й оборони, ведення активних бойових дій.

Література

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України. 2015.* № 40–41. Ст. 379. https://doi.org/10.32689/zakon-580.

2. Софина І. Функціональне призначення Національної поліції в контексті прав людини: сучасні виклики. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія: ПРАВО. 2025. Вип. 91. С. 220–224.
https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.35

3. Резворович К. Р., Юнін О. С., Круглова О. О., Савельєва М. О., Юніна М. П., Ярошенко А. С., Нагорна О. О., Шурин І. В., Костенко О. М. Фінансово-економічна безпека: теоретико-правові аспекти : навч. посіб. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 195 с.
https://doi.org/10.31733/2019-195-FEB

4. Пінчук Р. С. Впровадження міжнародного досвіду підготовки спецпідрозділу США SWAT для потреб департаменту поліції особливого призначення «Об'єднана штурмова бригада Національної поліції України «Лють». *Держава та регіони. Серія: Право.* 2025. № 2 (88). С. 36–43.
https://doi.org/10.32840/1813-338X-2025.2.5

5. Попова С. М., Сердюк Є. В., Замрига А. В. Юридична природа та зміст повноважень працівників правоохоронних органів як складова їх адміністративно-правового статусу: на прикладі поліцейських Національної поліції України. Право і суспільство. 2024. № 3. С. 405–410.
https://doi.org/10.32849/2663-5313/2024.3.58

6. Муляр Г. В. Діяльність органів національної поліції України в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Серія: Юриспруденція. 2023. № 61. С. 130–133. https://doi.org/10.32841/2409-725X.2023.61.22

7. Шевченко Т. В., Власенко І. В., Котелюх М. О. Аналіз використання безпілотних літальних апаратів у службово-бойовій діяльності національної поліції України. *Юридичний бюлетень.* 2023. Вип. 29. С. 459–465. https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.61

8. Yevhen L., Pryimachenko D., Moroz V., Pakulova T., Salo O. Legal Status of the Territory of Crimea after the Accession of Russia. *Revista do Curso de Direito do UNIFOR*. 2022. Vol. 13, № 2. P. 28–37. https://doi.org/10.5020/23172150.2022.v13n2p28-37

9. Костюк В. Л., Литвин В. В., Мозоль В. В., Шаповалова А. О., Сербин Р. А. Організація діяльності підрозділів Національної поліції України щодо забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану : метод. рек. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2023. 52 с. https://doi.org/10.56215/naou.2023.52

10. Яценко В. П. Окремі аспекти реалізації повноважень Національної поліції в умовах сьогодення. Актуальні проблеми адміністративно-деліктного права України : матеріали круглого столу (м. Вінниця, 30 жовт. 2024 р.) / МВС України ; Нац. акад. правових наук України ; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Навч.-наук. ін-т № 3, Каф. адмін. права та процесу. Вінниця : ХНУВС, 2024. С. 165–168. https://doi.org/10.32631/apadp.2024.168

11. Стратегія розвитку Національної поліції України на 2026–2030 роки. URL: https://npu.gov.ua/static-objects/npu/sites/1/uploaded-files/strategiia-rozvitku-nacionalnoyi-policiyi-ukrayini-na-2026-2030-roki.pdf. https://doi.org/10.5281/zenodo.1000001

Information about the authors:
Kononets Vita Petrivna,
Doctor of Sciences in Law, Professor Chief Researcher
National Academy of Internal Affairs
1, Solomyanska Sq., Kyiv, 03035, Ukraine

Koba Valerii Borysovych,
Candidate of Legal Sciences,
Head of the Department for Ensuring the Activities
of the Head of the National Police of Ukraine
10, Akademika Bohomoltsia Str., Kyiv, 01601, Ukraine

Harkavets Yevhen Ihorovych,
PhD in Pedagogical Sciences,
Head of the International Cooperation Organization Department "Lut"
Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine
25, Fedora Maksymenka str., Kyiv, 03100, Ukrain

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-20

РЕІНТЕГРАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК СФЕРА ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ПРАВОВІ ЗАСАДИ

Кривенко Ю. В.

Волонтерам, з якими маю
честь працювати, – з глибокою вдячністю
за людяність, самовідданість
і невтомну працю заради України.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку української держави та суспільства характеризується безпрецедентними викликами, зумовленими тривалою збройною агресією російської федерації. Одним із найбільш критичних і стратегічно значущих завдань забезпечення національної безпеки, соціальної стабільності та сталого демографічного розвитку є формування ефективної системи переходу військовослужбовців від військової служби до цивільного життя. Реінтеграція комбатантів є багатоаспектним процесом, що охоплює правову, соціально-економічну, психологічну та медичну складові й потребує узгодженої взаємодії держави, територіальних громад та інститутів громадянського суспільства.

Попри наявність централізованих механізмів державної ветеранської політики, які реалізуються через профільні міністерства та Український ветеранський фонд, державна система нерідко стикається з обмеженістю ресурсів, бюрократичними перепонами та низькою адаптивністю до індивідуальних потреб особи на рівні територіальних громад. За таких умов провідну роль у доповненні інституційної спроможності держави перебирають на себе волонтерський рух та організації громадянського суспільства. Показовим у цьому контексті є досвід Одещини, де волонтерські організації, зокрема громадські об'єднання, що діють у м. Одесі та області, системно здійснюють супровід поранених захисників у закладах охорони здоров'я, матеріально-технічну та гуманітарну підтримку військовослужбовців, сприяють їхній подальшій соціальній адаптації. Волонтерська діяльність у сфері реінтеграції військовослужбовців постає не лише інструментом оперативного гуманітарного реагування, а й формою участі волонтерів та організацій, що залучають волонтерів, у правовідносинах, яка потребує чіткого теоретико-правового осмислення та належного нормативного врегулювання.

Стан наукового розроблення проблеми. Питання соціальної адаптації, реабілітації та реінтеграції ветеранів досліджувалися у працях вітчизняних і закордонних соціологів, психологів, фахівців із публічного управління та правників, зокрема Т. Захаріної, Т. Лузан, Н. Тілікіної, І. Пєшої (державна ветеранська політика та шляхи забезпечення її ефективності). Проблематику правового регулювання волонтерської діяльності розробляли В. Вашкович (адміністративно-правове забезпечення волонтерства як складова соціальної функції держави), В. Голуб (сутність державної політики у сфері волонтерської діяльності), Т. Лях (проблеми

нормативно-правового забезпечення волонтерської діяльності) та інші. Водночас комплексний юридичний аналіз участі волонтерів та організацій, що залучають волонтерів, у правовідносинах, які виникають у процесі реінтеграції військовослужбовців, — у тому числі з урахуванням регіонального досвіду – досі залишається фрагментарним і потребує подальшого наукового опрацювання.

Метою дослідження є комплексний теоретико-правовий та практичний аналіз реінтеграції військовослужбовців як сфери волонтерської діяльності, визначення змісту її складових, оцінка чинної нормативно-правової бази, а також обґрунтування перспективних моделей взаємодії між державою, учасниками волонтерської діяльності та ветеранською спільнотою на прикладі Одещини.

1. Теоретико-правова характеристика реінтеграції військовослужбовців як сфери волонтерської діяльності

Звертаючись до поняття «реінтеграція», необхідно насамперед визначити його з точки зору сутнісного та смислового навантаження. У загальнонауковому дискурсі цей термін трактується як процес, спрямований на об'єднання, відновлення, повторне поєднання раніше роз'єднаного або дезінтегрованого територіального, політичного, економічного, соціального утворення.

Етимологічно термін «реінтеграція» походить від латинських *re-* та *integratio*. Компонент *integratio* означає «відновлення», «об'єднання», «цілісність», тоді як префікс *re–* надає значення повторності або повернення до попереднього стану. Отже, в буквальному розумінні реінтеграція означає повторне відновлення цілісності або повторне включення до єдиного цілого. Отже, в лінгвістичному контексті реінтеграція може бути визначена як повернення чого-небудь до складу більшого об'єкта задля досягнення ним своєї завершеності.

Водночас феномен реінтеграції є недостатньо дослідженим у сучасній гуманітарній науці й наразі не має загальноприйнятих правових чи соціологічних підходів до його аналізу та однозначного трактування. Це поняття насамперед розглядається політологами та соціологами в межах проблемного поля соціалізації/ресоціалізації населення, зокрема ветеранів бойових дій. З огляду на міждисциплінарний характер категорії, її юридичний зміст має вибудовуватися з урахуванням напрацювань суміжних наук, але з чітким виокремленням саме правового виміру – зміни правового статусу особи, обсягу її прав, гарантій та механізмів їх реалізації.

У міжнародній практиці поняття реінтеграції комбатантів має усталену інституційну історію. Ще наприкінці 1980-х років під егідою Організації Об'єднаних Націй було започатковано програми роззброєння, демобілізації та реінтеграції (DDR – Disarmament, Demobilization, Reintegration), а у 2006 році ухвалено Комплексні стандарти ООН щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції, які визначили реінтеграцію як завершальну та найтривалішу фазу переходу комбатанта до цивільного життя. Показовим є досвід постконфліктних держав: зокрема, у Шрі-Ланці реалізовувалася програма «4R» (реабілітація, включення в суспільство, реінтеграція, примирення), яка згодом трансформувалася в «Модель 6+1» з доповненням духовно-релігійною складовою; подібні довгострокові програми професійної та соціальної

інтеграції учасників бойових дій запроваджувалися й у Сьєрра-Леоне[1]. Цей досвід засвідчує, що реінтеграція розглядається світовою спільнотою не як одноразовий акт надання допомоги, а як багаторічний керований процес, що потребує участі держави, громад та неурядового сектору.

У вітчизняній доктрині найбільш розгорнуте визначення запропоновано Т. Захаріною, яка розглядає соціальну реінтеграцію ветеранів російсько-української війни як процес і результат системної діяльності суб'єктів, що забезпечують повернення ветерана в умови невоєнного соціуму, створюючи для нього оптимальні умови реалізації соціальних і культурних потреб життєдіяльності з урахуванням наявного особистого соціального досвіду, орієнтації на особистісні зміни та самовдосконалення[2]. Цінність цього підходу полягає в акцентуванні двоєдиної природи реінтеграції – як процесу і як результату, а також у визнанні множинності її учасників.

При цьому реінтеграцію слід відмежовувати від суміжних категорій. Адаптація характеризує пристосування особи до нових умов життєдіяльності й може бути лише одним з етапів реінтеграції; реабілітація (медична, психологічна, фізична) спрямована на відновлення втрачених функцій та стану здоров'я; ресоціалізація передбачає повторне засвоєння соціальних норм і ролей. Реінтеграція ж є найширшою за обсягом категорією, що охоплює зазначені процеси як власні складові та додає до них правовий компонент – відновлення й трансформацію правового статусу особи, реалізацію гарантій, передбачених законодавством про соціальний захист.

Окремого розгляду потребує цивільно-правовий аспект реінтеграції, який здебільшого залишається поза фокусом досліджень, зосереджених на публічно-правових та соціально-психологічних аспектах. Реінтеграційні процеси породжують значний масив приватноправових відносин: безоплатне надання послуг волонтерами, договори про надання соціальних, реабілітаційних та освітніх послуг, благодійні пожертви на користь військовослужбовців та ветеранів, передання майна для потреб реабілітації, відносини за участю громадських об'єднань і благодійних організацій як юридичних осіб приватного права. Учасниками таких відносин у розумінні ст. 2 Цивільного кодексу України виступають фізичні особи (волонтери, ветерани, члени їхніх сімей) та юридичні особи (організації, що залучають волонтерів, благодійні організації, надавачі послуг), а також держава й територіальні громади. Саме участь волонтерів та організацій, що залучають волонтерів, у цивільних правовідносинах, пов'язаних із процесом реінтеграції, становить предмет цього дослідження.

Слушним є спостереження Т. Лузан: словосполучення «реінтеграція ветеранів» стало загальновживаним щонайменше в експертному середовищі й визначає одну зі складових мети державної ветеранської політики, проте легальної дефініції цього поняття саме щодо ветеранів чинне законодавство не містить. Дослідниця також наголошує, що реінтеграція не є одностороннім процесом, результат якого покладається виключно на ветерана: активну роль у ньому відіграють держава і

[1] Реінтеграція ветеранів – світовий та український досвід. Громадський простір. URL: https://www.prostir.ua/m/?id=207406 (дата звернення: 19.07.2026).

[2] Захаріна Т. І. Теоретико-методичні засади соціальної реінтеграції ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти: дис. … д-ра пед. наук: 13.00.05. Київ: Ін-т проблем виховання НАПН України, 2024. 660 с.

суспільство загалом, громада, роботодавці та сім'я, і реінтеграційні заходи мають бути реальними й досяжними, а не існувати лише «на папері»[3].

В українському законодавчому полі термін «реінтеграція» має декілька контекстуальних вимірів, які не завжди повною мірою відображають специфіку роботи з демобілізованими військовослужбовцями. Так, у Законі України «Про зовнішню трудову міграцію» реінтеграція в суспільство визначається як комплекс соціальних, правових, економічних та інших заходів, спрямованих на сприяння адаптації в суспільстві трудових мігрантів і членів їхніх сімей після повернення з держави перебування[4]. Водночас таке розуміння є надто вузьким і непридатним для сфери ветеранської політики, оскільки орієнтоване на принципово іншу категорію осіб та інший характер розриву соціальних зв'язків.

Більш наближеним до практичної діяльності є галузеве законодавство про соціальні послуги: відповідно до ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» реінтеграція розглядається як соціальна послуга, що передбачає узгоджені дії фахівців із надання постійної або систематичної комплексної допомоги[5]. Проте в контексті військово-цивільного переходу реінтеграція є значно ширшою за правовим змістом, ніж надання окремої соціальної послуги: це стратегічний процес зміни правового та соціального статусу особи.

Базовим актом, що визначає коло осіб, на яких спрямовується реінтеграційна політика, залишається Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», який закріплює категорії учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників війни та встановлює систему пільг і гарантій їх соціального захисту[6]. Стратегічний рівень регулювання представлений Стратегією ветеранської політики на період до 2030 року, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р, яка визначає три стратегічні цілі: відновлення людського капіталу та добробуту ветеранів, ветеранок і членів їхніх сімей; шанування та визнання; забезпечення національної безпеки та обороноздатності[7]. Слід зазначити, що Стратегія напрацьовувалася Міністерством у справах ветеранів України спільно з коаліцією організацій громадянського суспільства та ветеранською спільнотою, що саме по собі ілюструє партнерську модель формування ветеранської політики, в якій неурядовий сектор є повноцінним учасником.

Центральним органом виконавчої влади, відповідальним за формування та реалізацію державної політики щодо ветеранів війни, учасників бойових дій та членів

---

[3] Лузан Т. Реінтеграція ветеранів і ветеранок: політика без визначення. LB.ua. 2026. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_luzan/733922_reintegratsiya_veteraniv.html (дата звернення: 19.07.2026).

[4] Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 р. № 761-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19 (дата звернення: 19.07.2026).

[5] Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (дата звернення: 19.07.2026).

[6] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12 (дата звернення: 19.07.2026).

[7] Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р (дата звернення: 19.07.2026).

їхніх сімей є Міністерство у справах ветеранів України[8]. Основні напрями діяльності Міністерства охоплюють: розроблення та реалізацію державних програм соціального захисту ветеранів; координацію роботи регіональних органів щодо надання соціальних послуг; створення єдиної електронної інформаційної системи ветеранів; організацію спеціалізованих реабілітаційних та психологічних програм; взаємодію з громадськими ветеранськими організаціями.

Особливо важливою є робота з впровадження Єдиного державного реєстру ветеранів війни, що дає змогу вдосконалити систему обліку, спростити доступ до пільг і цифровізувати процеси надання соціальних послуг. Мінветеранів також координує міжнародні проєкти, спрямовані на підвищення якості реабілітації та професійної адаптації ветеранів. Ефективна система соціальної підтримки ветеранів є важливою складовою державної політики, що забезпечує не лише соціальний захист осіб, які брали участь у бойових діях, а й їхню успішну реінтеграцію в цивільне життя.

Важливим етапом у розбудові інфраструктури переходу від військової служби до цивільного життя стало запровадження інституту помічника ветерана. Відповідний експериментальний проєкт було започатковано постановою Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 р. № 652 у Вінницькій, Дніпропетровській, Львівській та Миколаївській областях, а у 2024 році масштабовано на всю територію держави[9]. Помічники ветеранів – фахівці із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб – здійснюють індивідуально орієнтований консультативний супровід безпосередньо в територіальних громадах, допомагаючи ветеранам та членам їхніх сімей реалізувати передбачені законодавством можливості. Поява цього інституту є прикладом наближення реінтеграційних механізмів до рівня громади, тобто саме до того рівня, на якому традиційно найактивніше діють волонтери та організації громадянського суспільства.

Фінансово-грантову складову державної підтримки забезпечує Український ветеранський фонд – державна установа у сфері управління Мінветеранів, що реалізує конкурсні програми фінансування проєктів ветеранського підприємництва та ініціатив підтримки ветеранів і членів їхніх родин[10]. Тож станом на сьогодні в Україні сформовано багаторівневу інституційну систему: стратегічний рівень (Стратегія ветеранської політики), центральний рівень (Мінветеранів, Український ветеранський фонд, Єдиний державний реєстр ветеранів війни) та рівень територіальних громад (помічники ветеранів). Водночас саме на рівні громад інституційна спроможність держави є найбільш вразливою, і саме тут найвиразніше проявляється значення волонтерської діяльності.

Проте попри декларативні здобутки державного управління, реальний стан нормативного та практичного забезпечення процесів адаптації піддається суттєвій

[8] Питання Міністерства у справах ветеранів: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-п (дата звернення: 19.07.2026).

[9] Про реалізацію експериментального проєкту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 р. № 652. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-п (дата звернення: 19.07.2026).

[10] Український ветеранський фонд: офіційний вебсайт. URL: https://veteranfund.com.ua (дата звернення: 19.07.2026).

критиці. Слушною є позиція дослідниці Т. Захаріної, яка зазначає, що «реінтеграційні програми, що існують на сьогоднішній момент в Україні, є досить поверхневими, потребують значного вдосконалення, необхідного для забезпечення комплексної соціальної реабілітації. Нагальною проблемою є їхнє удосконалення відповідно до викликів суспільства, наповнення їх чіткими алгоритмами взаємодії всіх структур, задіяних у процесі реінтеграції, їх критичний аналіз фахівцями різних галузей»[11].

Узагальнюючи доктринальні та нормативні підходи, вважаємо за можливе запропонувати таке робоче визначення: реінтеграція військовослужбовців – це комплексний багатоетапний та індивідуалізований процес відновлення і трансформації правового, соціального, професійного та психологічного статусу особи, яка завершила проходження військової служби або звільнена з неї, що здійснюється шляхом узгодженої діяльності держави, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, роботодавців, сім'ї, а також волонтерів та організацій, що залучають волонтерів, і має на меті повноцінне включення такої особи в цивільне життя з реалізацією її прав, законних інтересів та особистісного потенціалу. Саме така дефініція, на наше переконання, відображає і правовий зміст явища, і множинність учасників відповідних відносин, серед яких учасники волонтерської діяльності набувають дедалі більшого значення.

Важливо також розуміти аксіологічний (ціннісний) вимір цього процесу. Реінтеграція військовослужбовців – це насамперед особистий досвід, і кожен окремий ветеран несе персональну відповідальність за пошук свого місця в мирному житті. Проте суспільство й держава зобов'язані діяти синергетично: забезпечуючи відповідні правові та соціальні умови для успішної реінтеграції, вони забезпечують передумови для повноцінної соціальної та професійної реалізації ветеранів, сприяючи їхній активній участі в житті територіальних громад. У цьому контексті волонтерська діяльність, що вирізняється гнучкістю, адресністю та довірою з боку військовослужбовців, органічно доповнює державні механізми і потребує окремого розгляду, який буде здійснено в наступних підрозділах.

Реінтеграція ветеранів охоплює комплекс заходів, спрямованих на відновлення їхніх соціальних, економічних та психологічних функцій у суспільстві. Процес соціальної реінтеграції визначається комплексною структурою, яка включає медичні, психологічні, соціально-економічні, правові, професійно-трудові, моральні, соціально-культурні та інші аспекти. Така система реінтеграції спрямована на відновлення різних сфер життєдіяльності ветеранів: фізичного здоров'я, психологічної стійкості, соціальної адаптації та економічної самодостатності[12]. Розглянемо змістове наповнення кожної зі складових докладніше, звертаючи увагу на нормативне підґрунтя та на те, в яких роль волонтерської діяльності є визначальною. Соціальна складова реінтеграції передбачає включення ветерана в основні соціальні процеси: працевлаштування, освіту, соціальне забезпечення, культурне життя, спорт, участь у житті громади. У цьому контексті окремо слід виділити поняття «соціальна реабілітація», яка спрямована на допомогу ветерану в адаптації до цивільного життя і

[11] Захаріна Т. І. Реінтеграція військовослужбовців як складова соціальної політики та соціальної роботи. Наука і освіта. 2023. № 2. С. 27–33.

[12] Відновлення та реінтеграція: науковий погляд на стратегічні шляхи до сталого розвитку: монографія / О. С. Власюк, А. І. Мокій, Н. С. Науменко та ін.; за заг. ред. І. О. Цимбалюк; упоряд. Н. В. Павліха. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). С. 87.

включає навчання навичкам самообслуговування, освоєння нових професійних навичок, допомогу в пошуку роботи та житла. Соціальна складова є наскрізною: саме через неї особа відновлює втрачені або ослаблені соціальні зв'язки – сімейні, дружні, професійні, громадські. Характерно, що значна частина відповідних заходів (клуби ветеранів, спільноти взаємопідтримки, спортивні та культурні ініціативи) в українських реаліях організовуються не державними інституціями, а громадськими об'єднаннями та волонтерами.

Психологічна складова реінтеграції охоплює допомогу в подоланні наслідків психологічної травматизації, отриманої під час участі в бойових діях, шляхом надання психологічної підтримки, терапії посттравматичного стресового розладу (ПТСР) та консультування. Нормативною основою тут є, зокрема, Порядок проведення психологічної реабілітації, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1057, який визначає механізм надання послуг із психологічної реабілітації учасникам бойових дій та членам їхніх сімей[13]. Принципово важливо забезпечити ветеранам доступ до кваліфікованих спеціалістів, які можуть надати необхідну допомогу у відновленні психічного здоров'я, – це невід'ємна умова повноцінної реінтеграції в суспільство. Водночас практика засвідчує, що першим «контактним» середовищем для військовослужбовця нерідко стають саме волонтери та побратими, яким він довіряє більше, ніж формалізованим інституціям; тому налагодження взаємодії між волонтерськими ініціативами та професійними службами психологічної допомоги є окремим практичним завданням.

Медична складова реінтеграції реалізується через систему реабілітації у сфері охорони здоров'я, засади якої визначено Законом України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» від 3 грудня 2020 р. № 1053-IX: реабілітаційна допомога надається мультидисциплінарними реабілітаційними командами за індивідуальним реабілітаційним планом[14]. Для поранених захисників медична реабілітація хронологічно передує решті напрямів і значною мірою визначає їхню подальшу траєкторію: від якості протезування, відновного лікування та фізичної терапії залежить сама можливість професійної і соціальної реінтеграції. Саме в медичній ланці волонтерська участь історично виявилася чи не найпомітнішою – від супроводу поранених у закладах охорони здоров'я та придбання реабілітаційного обладнання до організації немедичної підтримки шпиталів.

Професійна (економічна) складова реінтеграції передбачає створення умов для працевлаштування ветеранів та забезпечення їхніх економічних потреб. Вона реалізується через програми професійної адаптації та перепідготовки, сприяння ветеранському підприємництву, грантову підтримку, а також державні та приватні ініціативи щодо створення робочих місць. Право військовослужбовців та звільнених осіб на соціальну і професійну адаптацію передбачено Законом України «Про

[13] Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації проти України, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1057. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-п (дата звернення: 19.07.2026).

[14] Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 р. № 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20 (дата звернення: 19.07.2026).

соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»[15]. Ефективна економічна реінтеграція сприяє зменшенню рівня безробіття серед ветеранів та забезпечує їм стабільний дохід, що є важливою передумовою соціальної стабільності як самої особи, так і її родини. При цьому роботодавці – і державний, і приватний сектори – виступають самостійними учасниками реінтеграційного процесу, від готовності яких створювати інклюзивні робочі місця залежить результативність усіх попередніх етапів.

Поряд із чотирма «класичними» складовими дедалі більшого значення набуває морально-ціннісна складова реінтеграції – суспільна шана та визнання внеску захисників і захисниць. Невипадково Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року визначає шанування та визнання однією з трьох стратегічних цілей державної ветеранської політики[16]. Ідеться про формування в суспільстві культури поваги до ветеранської спільноти, коректних комунікаційних практик, меморіальних та просвітницьких ініціатив. Ця складова має виразний недержавний характер: атмосферу визнання неможливо запровадити адміністративним рішенням – вона твориться щоденними практиками громад, медіа, закладів освіти, культурних інституцій і значною мірою саме волонтерським середовищем, яке протягом років війни утримує суспільну увагу на потребах війська та ветеранів.

Наведені складові не існують ізольовано: вони взаємно зумовлюють одна одну й мають реалізовуватися скоординовано. Це, у свою чергу, актуалізує питання про систему суб'єктів підтримки, задіяних у реінтеграційному процесі. До неї належать: держава в особі Міністерства у справах ветеранів України та інших центральних органів виконавчої влади; органи місцевого самоврядування і територіальні громади (зокрема через інститут помічника ветерана); надавачі соціальних, медичних, реабілітаційних та освітніх послуг державної, комунальної і приватної форм власності; роботодавці; сім'я та найближче оточення ветерана; нарешті, інститути громадянського суспільства – громадські об'єднання, благодійні організації, волонтери та організації, що залучають волонтерів. Ефективність реінтеграції визначається не сумою зусиль кожного з цих суб'єктів окремо, а якістю їх взаємодії, що відповідає засадам субсидіарності: допомога має надаватися на найближчому до людини рівні, а вищі рівні – підключатися тоді, коли ресурсу нижчих недостатньо.

Місце волонтерської діяльності в цій системі визначається Законом України «Про волонтерську діяльність», який серед напрямів такої діяльності прямо називає надання волонтерської допомоги військовослужбовцям, пораненим, а також сприяння проведенню заходів з їх реабілітації та адаптації[17]. Порівняно з державними механізмами волонтерська діяльність вирізняється низкою функціональних властивостей: гнучкістю (відсутність тривалих бюрократичних процедур), адресністю

[15] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12 (дата звернення: 19.07.2026).

[16] Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р (дата звернення: 19.07.2026).

[17] Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17 (дата звернення: 19.07.2026).

(робота з конкретною людиною та її індивідуальними потребами), оперативністю реагування та високим рівнем довіри з боку військовослужбовців. Волонтери й організації, що залучають волонтерів, у процесі такої діяльності вступають у цивільні відносини – від безоплатного надання послуг до отримання і передання благодійних пожертв, – що підтверджує зроблений у попередньому підрозділі висновок про приватноправовий вимір реінтеграції.

Регіональна практика підтверджує ці узагальнення. На Одещині волонтерські організації та громадські об'єднання системно працюють практично в усіх складових реінтеграції: здійснюють супровід поранених захисників у закладах охорони здоров'я та немедичну підтримку шпиталів, забезпечують військовослужбовців матеріально-технічними засобами, організовують заходи соціальної адаптації, культурні та спортивні ініціативи для ветеранів і членів їхніх родин, акумулюють благодійні пожертви для потреб реабілітації. Такий досвід демонструє, що на рівні громади волонтерська діяльність фактично виконує функцію першої ланки реінтеграційної підтримки, доповнюючи і подекуди випереджаючи державні механізми.

Держава виконує ключові функції в забезпеченні стабільності та розвитку реінтеграційних програм через розробку ефективних механізмів державного управління, спрямованих на координацію дій різних інституцій та регулювання процесів, пов'язаних із соціальною адаптацією ветеранів. Окрім того, держава відіграє активну роль у створенні сприятливого середовища для розвитку соціальної інфраструктури, яка забезпечує ветеранам доступ до різноманітних послуг та можливостей для їхнього подальшого розвитку та інтеграції в суспільство[18]. Водночас громадські організації та волонтерський рух дедалі відчутніше впливають на процес реінтеграції, пропонуючи різноманітну підтримку – від матеріальної допомоги до соціального супроводу, – і саме тому їхня діяльність потребує належного правового опосередкування.

Виникнення та розвиток волонтерського руху обумовили появу законодавства, що регулює питання здійснення волонтерської діяльності, встановлює правила та визначає стандарти надання волонтерської допомоги; в цьому виявляється нормотворча функція волонтерства – суспільна практика тут випереджала законодавця і фактично формувала запит на регулювання[19]. Нормативно-правову базу волонтерської діяльності у сфері реінтеграції військовослужбовців доцільно розглядати як багаторівневу систему, що охоплює конституційні засади, спеціальне законодавство про волонтерство, суміжне законодавство про інститути громадянського суспільства, а також цивільне і податкове законодавство.

Конституційне підґрунтя становлять положення про Україну як соціальну державу, обов'язок якої – утвердження і забезпечення прав людини (статті 1, 3 Конституції України) та гарантоване статтею 36 право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення й захисту прав і свобод, задоволення суспільних

[18] Відновлення та реінтеграція: науковий погляд на стратегічні шляхи до сталого розвитку: монографія / за заг. ред. І. О. Цимбалюк; упоряд. Н. В. Павліха. Луцьк: Вежа-Друк, 2024. 231 с. С. 97. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/24527 (дата звернення: 19.07.2026).

[19] Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

інтересів. Саме на цій основі функціонують організаційні форми, в яких провадиться волонтерська діяльність.

Міжнародно-правовий рівень регулювання хоч і має переважно рекомендаційний характер, задає ціннісні орієнтири для національного законодавця. Основоположні засади волонтерського руху сформульовано в Загальній декларації волонтерів, ухваленій на XI Конгресі Міжнародної асоціації волонтерів (Париж, 1990 р.), яка визначає волонтерство як добровільний вибір, що відображає особисті погляди й активну громадянську позицію та здійснюється в межах спільної діяльності на благо суспільства. Значну роль у легітимації волонтерства відіграли й документи Організації Об'єднаних Націй, зокрема резолюції Генеральної Асамблеї, ухвалені за підсумками Міжнародного року волонтерів (2001), що містять рекомендації урядам щодо створення сприятливого правового середовища для волонтерської діяльності[20]. Український законодавець загалом сприйняв ці підходи, що відобразилося в принципах добровільності, безоплатності та неприбутковості, покладених в основу національного закону.

Центральне місце в системі спеціального регулювання посідає Закон України «Про волонтерську діяльність» від 19 квітня 2011 р. № 3236-VI, який визначає волонтерську діяльність як добровільну, соціально спрямовану, неприбуткову діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги, та закріплює її принципи – законність, гуманність, рівність, добровільність, безоплатність, неприбутковість[21]. Для цілей нашого дослідження принципово, що серед напрямів волонтерської діяльності закон прямо називає надання допомоги військовослужбовцям, пораненим та сприяння проведенню заходів з їхньої реабілітації і соціальної адаптації. Суттєве значення мало реформування цього закону у 2015 році, коли Законом України від 5 березня 2015 р. № 246-VIII було спрощено умови провадження волонтерської діяльності (зокрема скасовано обов'язковість попередньої реєстрації організацій у спеціальному переліку) та розширено її напрями з урахуванням потреб оборони держави[22].

Правовий статус волонтера за законом характеризується такими елементами. Волонтером є фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги; волонтерами можуть стати особи, які досягли 14 років (неповнолітні – за згодою батьків або законних представників і лише за напрямами, що не загрожують їхньому здоров'ю та розвитку). Волонтер має право на належні умови здійснення діяльності, отримання достовірної інформації про її умови, відшкодування витрат, пов'язаних із наданням волонтерської допомоги, а також на страхування; водночас він зобов'язаний сумлінно виконувати взяті на себе зобов'язання та не розголошувати конфіденційну інформацію, що стала йому відома. Відносини між волонтером та організацією, що залучає волонтерів, можуть оформлюватися договором про провадження

[20] Рекомендації щодо підтримки волонтерства : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 05.12.2001 р. A/RES/56/38. URL: https://undocs.org/A/RES/56/38

[21] Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17 (дата звернення: 19.07.2026).

[22] Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності: Закон України від 05.03.2015 р. № 246-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-19 (дата звернення: 19.07.2026).

волонтерської діяльності, який за своєю природою є цивільно-правовим і безоплатним.

Щодо організаційного складника, то закон оперує поняттям «організації та установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів», – це юридичні особи приватного права, які здійснюють діяльність без мети одержання прибутку. Найпоширенішими організаційно-правовими формами такої участі є громадські об'єднання, правовий статус яких визначено Законом України «Про громадські об'єднання»[23], та благодійні організації, що діють на підставі Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»[24]. Розмежування цих форм має практичне значення: громадське об'єднання створюється для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних інтересів, тоді як благодійна організація – саме для провадження благодійної діяльності; на практиці волонтерські ініціативи у сфері реінтеграції нерідко поєднують обидві форми або діють через партнерство громадських об'єднань із благодійними фондами.

Податково-правовий вимір регулювання представлений нормами Податкового кодексу України, які передбачають ведення Реєстру волонтерів центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику: включення волонтера до Реєстру надає податкові гарантії щодо благодійної допомоги, яку він збирає та розподіляє на користь військовослужбовців, поранених та інших визначених законом категорій осіб[25]. Цей механізм є прикладом легалізації фактично сформованої практики індивідуального волонтерського фандрейзингу, яка набула масового характеру з початком повномасштабного вторгнення.

Отже, цивільно-правову основу участі волонтерів та організацій, що залучають волонтерів, у реінтеграційних відносинах становлять положення Цивільного кодексу України: про учасників цивільних відносин (ст. 2), про юридичних осіб приватного права, про договори дарування та пожертви (статті 717–730), якими опосередковується передання коштів і майна для потреб реабілітації та підтримки захисників[26]. Тож волонтерська діяльність у сфері реінтеграції функціонує в перетині публічно-правового (адміністративного, податкового) та приватноправового (цивільного) регулювання, причому саме цивільно-правові конструкції забезпечують її повсякденну динаміку.

Регіональний вимір проблематики добре ілюструє практика Одещини. Волонтерські організації регіону діють переважно у формі громадських об'єднань та благодійних організацій, зареєстрованих як юридичні особи приватного права зі статусом неприбутковості; вони укладають договори з волонтерами, ведуть облік благодійних пожертв, взаємодіють із закладами охорони здоров'я, військовими частинами та органами місцевого самоврядування на підставі листів про співпрацю та меморандумів. Досвід одеських організацій демонструє і типові правові труднощі:

[23] Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17 (дата звернення: 19.07.2026).

[24] Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17 (дата звернення: 19.07.2026).

[25] Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 19.07.2026).

[26] Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 19.07.2026).

потребу документального підтвердження цільового використання пожертв, складнощі страхування волонтерів, які працюють в умовах воєнних ризиків, а також відсутність спеціальних норм, які регулювали б волонтерську діяльність саме у сфері реінтеграції ветеранів як окремий напрям.

2. Практичні моделі та вдосконалення правового регулювання волонтерської діяльності у сфері реінтеграції військовослужбовців

Аналіз практики останніх років дає підстави стверджувати, що взаємодія волонтерських організацій з державою та ветеранськими інституціями у сфері реінтеграції військовослужбовців здійснюється в кількох організаційно-правових формах, які умовно можна поділити на інституційні, договірні та програмно-проєктні. Кожна з них має власне нормативне підґрунтя, суб'єктний склад і механізм реалізації, а їх поєднання формує змішану (гібридну) модель надання реінтеграційних послуг, у якій держава визначає стандарти та гарантії, а волонтерський сектор забезпечує гнучкість, адресність і людський вимір допомоги.

Нормативною основою такої взаємодії є передусім Закон України «Про волонтерську діяльність», який визначає волонтерську діяльність як добровільну, соціально спрямовану, неприбуткову діяльність, що здійснюється шляхом надання волонтерської допомоги, та відносить до її напрямів, зокрема, надання допомоги учасникам бойових дій, особам з інвалідністю внаслідок війни та членам їхніх сімей[27]. Водночас Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» окреслює коло осіб, на яких спрямовується реінтеграційна підтримка, та систему державних гарантій, що створює «точку дотику» між публічно-правовим механізмом соціального захисту і приватноправовими за своєю природою волонтерськими ініціативами[28]. Важливе значення має також Закон України «Про соціальні послуги», який передбачає можливість надання соціальних послуг недержавними суб'єктами та запроваджує механізм соціального замовлення, завдяки чому громадські організації можуть отримувати бюджетне фінансування для надання послуг ветеранам на конкурсних засадах[29].

Інституційна форма взаємодії реалізується через участь представників волонтерських і ветеранських організацій у діяльності консультативно-дорадчих органів: громадських рад при Міністерстві у справах ветеранів України, координаційних рад з питань ветеранської політики при обласних державних (військових) адміністраціях та органах місцевого самоврядування, робочих груп з розроблення місцевих цільових програм. Така форма забезпечує канал зворотного зв'язку: волонтери, які щоденно працюють з ветеранами та їхніми родинами, транслюють реальні потреби цільової аудиторії у процес формування державної та місцевої політики. Окремим інституційним майданчиком є Український ветеранський фонд, утворений при Міністерстві у справах ветеранів, який на грантових засадах підтримує проєкти громадських організацій, у тому числі реінтеграційного

[27]Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17

[28]Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12

[29]Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19

спрямування, поєднуючи в такий спосіб державне фінансування з недержавним виконанням.

Якісно новим етапом інституціоналізації взаємодії стало запровадження інституту помічника ветерана. Експериментальний проєкт, започаткований постановою Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 р. № 652 у Вінницькій, Дніпропетровській, Львівській та Миколаївській областях[30], згодом був поширений на інші регіони[31], а з 2024 року функціонування інституту помічника ветерана забезпечується на постійній основі відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2024 р. № 881. Згідно із затвердженим нею Порядком фахівці із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб здійснюють заходи з підтримки ветеранів, членів їхніх сімей та сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України під час їх реадаптації та реінтеграції в територіальних громадах[32]. Принципово, що значна частина помічників ветеранів прийшла в цю систему саме з волонтерського та ветеранського середовища, а супровід будується за принципом «рівний – рівному», який був апробований насамперед у практиці громадських організацій. Отже, в цьому випадку спостерігається своєрідна «конвертація» волонтерського досвіду в професійну, інституціалізовану державою діяльність.

Другим наскрізним інструментом стали ветеранські простори – багатофункціональні заклади, метою діяльності яких є реінтеграція ветеранів війни шляхом надання їм та членам їхніх сімей інформаційно-консультаційної підтримки, організації реабілітації та адаптації. Методичні рекомендації щодо створення та функціонування таких просторів затверджено наказом Міністерства у справах ветеранів від 5 червня 2024 р. № 168[33], а постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2025 р. № 1560 врегульовано питання створення та забезпечення функціонування мережі державних ветеранських просторів[34]. Особливість цієї моделі полягає в тому, що ветеранський простір може створюватися в різних організаційно-правових формах – як комунальна установа, як структурний підрозділ закладу соціального обслуговування або на базі громадської чи благодійної організації, – що юридично закріплює багатосуб'єктність системи реінтеграції та відкриває волонтерським структурам шлях до участі в ній не лише фактично, а й формально.

---

[30]Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 р. № 652. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-п

[31]Деякі питання реалізації експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2023 р. № 1074. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-2023-п

[32]Деякі питання забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-п

[33]Про затвердження Методичних рекомендацій щодо створення та функціонування ветеранських просторів: наказ Міністерства у справах ветеранів України від 05.06.2024 р. № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168923-24

[34]Деякі питання створення та забезпечення функціонування мережі державних ветеранських просторів: постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2025 р. № 1560. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-2025-п

Договірні форми взаємодії охоплюють широкий спектр правових конструкцій: меморандуми та угоди про співпрацю між органами влади і громадськими організаціями; договори про надання соціальних послуг за результатами соціального замовлення; грантові договори з Українським ветеранським фондом та міжнародними донорами; договори благодійної пожертви та благодійні гранти відповідно до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»[35]; договори про безоплатне користування комунальним майном, за якими громадам передаються приміщення для ветеранських хабів. З цивілістичного погляду саме договірний інструментарій є юридичним «каркасом» взаємодії: він дозволяє визначити взаємні права та обов'язки сторін, розподілити ресурси і відповідальність, а також забезпечити підзвітність використання публічних коштів недержавними виконавцями. Водночас практика свідчить, що значна частина відносин між волонтерськими організаціями і державними інституціями досі оформлюється меморандумами декларативного змісту, які не породжують юридично забезпечених зобов'язань, що знижує стабільність і передбачуваність співпраці.

Показовим для характеристики практичних моделей взаємодії є досвід Одеської області, де сформувалася фактично трирівнева система підтримки ветеранів, у якій волонтерський компонент започаткував відповідні процеси. Першим ветеранським простором на Одещині стала громадська організація «Veterans HUB ODESA», заснована в серпні 2019 року ветеранами для ветеранів: команда простору надає соціальні послуги, психологічну та юридичну допомогу, а сам хаб функціонує як платформа для навчання, самореалізації і творчості учасників російсько-української війни та членів їхніх сімей[36]. Отже, громадська ініціатива тут хронологічно випередила створення відповідної державної та комунальної інфраструктури, підтвердивши відзначену дослідниками «компенсаторну» функцію волонтерського руху.

Другий рівень представлений комунальним сектором: у 2023 році Одеська міська рада створила комунальну установу «Сервісний офіс «Хаб Ветеран», у якій ветерани та чинні військовослужбовці можуть отримати комплекс соціальних послуг, юридичний захист, консультації щодо лікування, реабілітації, працевлаштування, відкриття власної справи та психологічну допомогу; паралельно в місті діють недержавні ветеранські простори, зокрема простір «Плем'я»[37]. Третій рівень – поширення цієї моделі на громади області: так, в Ізмаїлі ухвалено рішення про створення ветеранського простору на базі палацу спорту, основною метою якого визначено реінтеграцію в життя громади ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України через реабілітацію, психологічну

[35]Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17

[36]Veterans HUB ODESA. Ветеранська політика: Департамент соціальної та сімейної політики Одеської обласної державної адміністрації. URL: https://dssp.od.gov.ua/diyalnist/veteranska-polityka/veterans-hub-odesa/

[37]Підтримка ветеранів та військових в Одесі: що пропонують бізнес, ГО та місцева влада. URL: https://recovery.win/novyny/pidtrymka-veteraniv-ta-vijskovyh-v-odesi-shho-proponuyut-biznes-go-ta-misczeva-vlada

підтримку і соціальну адаптацію[38]. Співіснування в межах одного регіону громадських, комунальних та змішаних форм ветеранських просторів наочно демонструє, що реінтеграція військовослужбовців є сферою спільної відповідальності держави, місцевого самоврядування і громадянського суспільства.

Водночас розвиток комунального сегмента цієї системи не можна оцінювати однозначно позитивно. Створення комунальних установ на кшталт сервісних офісів та державних ветеранських просторів є, по суті, спробою держави і територіальних громад узяти під контроль та адміністративно спрямувати діяльність у сфері, яка історично сформувалася «знизу» – як самоорганізована відповідь суспільства на потреби, що їх публічна влада вчасно не задовольнила. Така етатизація вступає в суперечність із засадничими цінностями волонтерського руху – добровільністю, незалежністю та ініціативністю, про які йшлося вище: волонтер, інтегрований у комунальну установу, з носія вільної ініціативи перетворюється на виконавця адміністративно визначених функцій, а простір довіри, побудований за принципом «рівний – рівному», ризикує бути заміщеним відносинами «надавач послуги – отримувач послуги». Небезпідставними є й побоювання, що бюджетне фінансування супроводжуватиметься уніфікацією форм роботи, звітністю та показниками, які вимірюють активність, але не якість людського контакту, – тобто саме тим, від чого волонтерський рух свідомо дистанціювався.

Менш дослідженими в науковій літературі залишаються недержавні ветеранські простори, створені громадськими організаціями. Утім, і їх важко беззастережно кваліфікувати як волонтерські: їхня діяльність значною мірою професіоналізована – послуги надають штатні або залучені фахівці (психологи, юристи, кейс-менеджери), нерідко на оплачуваній основі за рахунок грантових коштів, тоді як волонтерська діяльність за Законом України «Про волонтерську діяльність» є добровільною і неприбутковою за самою своєю природою. Тож коректніше вести мову не про волонтерські структури, а про організації громадянського суспільства з волонтерським компонентом, у яких добровольча участь поєднується з професійним наданням послуг. Це підтверджує відзначену дослідниками тенденцію становлення волонтерських структур як організацій громадянського суспільства, що професійно задовольняють певні потреби, – але водночас загострює доктринальне питання про межі поняття волонтерської діяльності у сфері реінтеграції: власне волонтерським у чистому вигляді залишається насамперед індивідуальне та неформалізоване служіння (шпитальне волонтерство, адресна допомога, супровід родин), тоді як інституціалізовані форми поступово мігрують у площину професійної соціальної роботи.

Не менш важливим є внесок «класичних» волонтерських організацій Одещини, які, не маючи статусу ветеранських інституцій, фактично виконують реінтеграційні функції: здійснюють госпітальне волонтерство та супровід поранених захисників у закладах охорони здоров'я, забезпечують адресну гуманітарну допомогу військовослужбовцям та їхнім родинам, залучають ветеранів і членів їхніх сімей до спільної діяльності громад (зокрема, виготовлення маскувальних сіток, організація зборів, культурних та комеморативних заходів). Прикладом може слугувати діяльність

[38]В Ізмаїлі запланували створити ветеранський простір. Інтент: суспільно-політичне видання. 2026. URL: https://intent.press/news/localgovernment/2026/v-izmaili-zaplanuvali-stvoriti-veteranskii-prostir/

громадської організації «З надією в майбутнє» (м. Одеса), досвід якої засвідчує, що волонтерська підтримка пораненого захисника нерідко розпочинається ще на госпітальному етапі – тобто до формального набуття статусу ветерана війни – і саме тому здатна забезпечити безперервність супроводу, якої бракує державним механізмам, «прив'язаним» до юридичного статусу особи.

Особливе місце в цій системі посідають шпитальні волонтери – особи, які впродовж років щоденно супроводжують поранених військовослужбовців у закладах охорони здоров'я, поєднуючи побутову, інформаційну, психологічну та фактично соціально-правову підтримку. Символічною для Одеси в цьому сенсі є постать волонтерки Наталі Чижикової, яка з 2014 року допомагає пораненим воїнам повернутися до цивільного життя: її супровід охоплює весь шлях захисника – від перших днів у шпиталі, через лікування, протезування, вирішення побутових і документальних питань – до відновлення соціальних зв'язків. Такий багаторічний персоналізований супровід «однією людиною – однієї людини» фактично став прообразом інституту помічника ветерана, нормативно запровадженого державою лише у 2023 році, і переконливо свідчить, що практики безперервного індивідуального супроводу були напрацьовані саме шпитальним волонтерством задовго до їх інституціоналізації.

Узагальнення наведених практичних моделей дозволяє виокремити низку проблем правового регулювання взаємодії волонтерського сектору з державою у сфері реінтеграції. По-перше, законодавство про волонтерську діяльність не містить спеціальних положень щодо волонтерської діяльності у сфері реінтеграції ветеранів як окремого напряму, що ускладнює її облік, підтримку та професіоналізацію. По-друге, механізм соціального замовлення застосовується до реінтеграційних послуг фрагментарно: більшість громадських і волонтерських організацій фінансуються за рахунок благодійних пожертв та грантів, що робить надання послуг нестабільним і залежним від донорської кон'юнктури. По-третє, відсутній уніфікований правовий статус недержавних ветеранських просторів: заклади, створені громадськими організаціями, не завжди можуть претендувати на державну підтримку нарівні з комунальними, попри фактичну тотожність виконуваних функцій. По-четверте, потребують урегулювання питання захисту персональних даних ветеранів під час їх супроводу недержавними суб'єктами, а також страхування і навчання волонтерів, які працюють із психологічно травмованими особами.

З огляду на викладене, вдосконалення правового регулювання доцільно здійснювати за такими напрямами: 1) доповнення Закону України «Про волонтерську діяльність» положеннями про волонтерську діяльність у сфері підтримки ветеранів війни, демобілізованих осіб та членів їхніх сімей як самостійний напрям, з визначенням особливих вимог до підготовки таких волонтерів; 2) законодавче закріплення рівного доступу комунальних і недержавних ветеранських просторів до програм державної підтримки за умови дотримання єдиних стандартів якості послуг – однак із принциповим застереженням: така підтримка не повинна супроводжуватися адміністративним підпорядкуванням недержавних надавачів органам публічної влади, а має здійснюватися зі збереженням організаційної автономії, самоврядності та ціннісної ідентичності волонтерських і громадських організацій, оскільки саме незалежність є джерелом довіри ветеранського середовища до них; 3) розширення практики соціального замовлення реінтеграційних послуг із запровадженням

багаторічних договорів, що забезпечить фінансову передбачуваність для організацій-надавачів; 4) нормативне врегулювання взаємодії помічників ветеранів з волонтерськими організаціями громади, зокрема через механізм переадресації (маршрутизації) ветерана до недержавних надавачів послуг; 5) стимулювання договірних форм співпраці з чітко визначеними зобов'язаннями сторін замість декларативних меморандумів. Реалізація цих пропозицій дозволить перетворити фактично сформовану, але значною мірою неформалізовану модель взаємодії держави і волонтерського руху на стійку правову конструкцію, здатну забезпечити тривалий процес реінтеграції сотень тисяч захисників і захисниць України.

Крізь призму людиноцентричної концепції, реінтеграція військовослужбовця постає не як одномоментний юридичний факт набуття статусу ветерана війни, а як тривалий процес, що розпочинається задовго до демобілізації – нерідко з моменту поранення – і триває доти, доки особа не відновить повноцінні соціальні зв'язки. Саме волонтерські практики найповніше відповідають такій логіці, оскільки вони «прив'язані» не до формального статусу, а до реальної життєвої ситуації людини. Аналіз діяльності волонтерських організацій, зокрема Одещини, дозволяє виокремити три базові практичні моделі волонтерської реінтеграційної роботи, які відповідають послідовним етапам повернення захисника до цивільного життя: 1) супровід у госпіталях (шпитальне волонтерство); 2) адаптаційні програми; 3) підтримка родин військовослужбовців, зокрема сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України.

Перша модель – супровід у госпіталях – історично найдавніша і водночас найменш формалізована. Її змістом є комплексна підтримка пораненого військовослужбовця в період стаціонарного лікування: забезпечення засобами гігієни, одягом (зокрема адаптивним), харчуванням понад гарантований мінімум; інформаційна допомога – роз'яснення прав, порядку проходження військово-лікарської комісії, оформлення документів; комунікативна функція – підтримання зв'язку з родиною та побратимами; нарешті, емоційна присутність, значення якої важко переоцінити для особи, що переживає наслідки бойової травми. У волонтерських методичних матеріалах окремо наголошено, що поранені військовослужбовці мають різні характери та потреби, часто потребують психологічної підтримки, і завданням волонтера у відповідних випадках є скерування захисника до профільних організацій[39]. Отже, шпитальний волонтер фактично виконує функцію первинної маршрутизації, яку згодом – уже на нормативному рівні – було покладено на фахівців із супроводу в межах інституту помічника ветерана[40].

На Одещині ця модель реалізується насамперед довкола закладів охорони здоров'я, в яких проходять лікування поранені захисники, і має виразно персоналізований характер: за кожним волонтером чи волонтерською групою закріплюється фактичний «портфель» підопічних, супровід яких триває місяцями, а подекуди роками. Як зазначалося у попередньому підрозділі, саме в цьому середовищі

[39]Підтримка поранених військових: як волонтери можуть допомогти. Платформа волонтерства. URL: https://platforma.volunteer.country/page/pidtrimka-poranenix-viiskovix-iak-volonteri-mozut-dopomogti

[40]Деякі питання забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-п

сформувалися практики багаторічного індивідуального супроводу «від шпитального ліжка до повернення в громаду», що згодом стали прообразом державних механізмів. Складовою цієї моделі є й діяльність громадських організацій, для яких госпітальні відвідування поєднуються з адресною допомогою: передання конкретному пораненому необхідних йому засобів реабілітації, технічних пристроїв, ліків, організація дозвілля у відділеннях, вітання з нагоди свят – тобто дії, спрямовані на збереження в людини відчуття дотичності до нормального соціального життя.

З правового погляду шпитальне волонтерство є найбільш «вразливою» моделлю. Закон України «Про волонтерську діяльність» передбачає можливість залучення волонтерів організаціями та установами, в тому числі на підставі договору про провадження волонтерської діяльності[41], однак спеціального режиму волонтерської діяльності в закладах охорони здоров'я не встановлено. Унаслідок цього доступ волонтерів до відділень визначається розсудом адміністрації закладу; не врегульовано питання про обсяг відомостей про стан здоров'я пацієнта, які можуть бути відомі волонтеру, хоча такі відомості становлять медичну таємницю відповідно до Основ законодавства України про охорону здоров'я[42], а їх обробка підпадає під режим захисту персональних даних особливої категорії[43]. Невирішеним залишається і питання психологічної підготовки та супервізії самих волонтерів, які систематично контактують із наслідками тяжких травм: вторинна травматизація й емоційне вигорання шпитальних волонтерів є емпірично підтвердженим явищем, проте жодних юридичних механізмів їх профілактики (обов'язкове навчання, психологічна підтримка, страхування) законодавство не передбачає.

Друга модель – адаптаційні програми – охоплює діяльність, спрямовану на відновлення соціальної компетентності ветерана після завершення лікування: групи психологічної підтримки, освітні курси, спортивну реабілітацію, розвиток ветеранського підприємництва, клубні та дозвільні формати. Ключовим методологічним принципом тут є взаємодія «рівний – рівному», за якої носієм підтримки виступає особа з аналогічним досвідом. Показовою є практика громадської організації «Veterans HUB ODESA»: у просторі організовано ветеранський клуб, діє український розмовний клуб, проводяться уроки англійської мови для ветеранів та членів їхніх сімей, інтерактивні заходи та мотиваційні зустрічі, а сам хаб позиціонується як платформа для навчання, самореалізації і творчості учасників російсько-української війни[44]. Окремим напрямом адаптаційної роботи в Одесі стала спортивна реабілітація: у місті створюється сучасний спортивно-реабілітаційний

[41]Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17

[42]Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12

[43]Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17

[44]Veterans HUB ODESA. Ветеранська політика: Департамент соціальної та сімейної політики Одеської обласної державної адміністрації. URL: https://dssp.od.gov.ua/diyalnist/veteranska-polityka/veterans-hub-odesa/

простір для ветеранів[45], а участь одеських спортсменів-ветеранів у міжнародних змаганнях на кшталт Ігор Нескорених наочно демонструє реабілітаційний потенціал адаптивного спорту.

Юридична кваліфікація відносин у межах адаптаційних програм має переважно цивільно-правовий характер: між організацією та учасником фактично складаються відносини з безоплатного надання послуг, які, однак, майже ніколи не оформлюються договором, – сторони діють у режимі фактичних відносин, що унеможливлює як захист прав отримувача в разі неякісного надання послуги (особливо чутливо це у сфері психологічної допомоги), так і захист організації від необґрунтованих претензій. Відсутні й уніфіковані стандарти якості адаптаційних послуг недержавних надавачів: якщо для соціальних послуг, що надаються за бюджетні кошти, застосовуються державні стандарти, то програми, фінансовані грантами й пожертвами, залишаються поза будь-яким зовнішнім контролем якості. Це створює парадоксальну ситуацію, за якої найчисленніший сегмент реінтеграційних послуг є водночас найменш юридично структурованим.

Третя модель – підтримка родин військовослужбовців – ґрунтується на визнанні того, що реінтеграція є процесом не лише індивідуальним, а й сімейним: повернення захисника до цивільного життя відбувається насамперед у родині, і саме родина першою стикається з наслідками бойового стресу. Ця модель має подвійний вимір. Перший – підтримка родин чинних військовослужбовців та ветеранів: інформаційно-правові консультації щодо статусів, виплат і гарантій, психологічна допомога дружинам і дітям, групи взаємопідтримки, залучення членів родин до спільної діяльності громади. Другий – супровід сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, які є самостійною категорією отримувачів державних гарантій за Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[46], однак потребують передусім того, чого держава надати не може, – людської присутності, пам'яті і включеності у спільноту.

Досвід Одеського регіону демонструє обидва виміри цієї моделі. Волонтерські та громадські ініціативи міста системно працюють із сім'ями загиблих: організовуються комеморативні та підтримувальні заходи, як-от проведена в Одесі до Дня батька акція для родин загиблих захисників[47], що поєднують вшанування пам'яті з живою підтримкою тих, хто залишився. Не менш значущою є практика залучення членів родин військовослужбовців до самої волонтерської діяльності – виготовлення маскувальних сіток, участі у зборах, пакуванні допомоги: спільна праця на користь війська виконує тут подвійну функцію, будучи одночасно внеском в обороноздатність і м'якою формою групової психологічної підтримки, яка дозволяє людині перетворити тривогу за близького на осмислену дію. Досвід волонтерських осередків Одещини свідчить, що саме такі «спільноти дії» нерідко стають для дружин, матерів і дітей

[45]В Одесі з'явиться сучасний спортивно-реабілітаційний простір для ветеранів. URL: https://www.048.ua/news/4111267/v-odesi-zavitsa-sucasnij-sportivno-reabilitacijnij-prostir-dla-veteraniv

[46]Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12

[47]«Це просто вирване серце»: в Одесі до Дня батька провели акцію для родин загиблих захисників. Суспільне. Одеса. 2026. URL: https://suspilne.media/odesa/1335628-ce-prosto-virvane-serce-v-odesi-do-dna-batka-proveli-akciu-dla-rodin-zagiblih-zahisnikiv/

військовослужбовців основним середовищем соціальної підтримки, випереджаючи за доступністю і психологічною прийнятністю формалізовані послуги.

Аналіз правового виміру третьої моделі дає змогу виявити прогалину, спільну для всього законодавства про реінтеграцію: члени сімей військовослужбовців (на відміну від членів сімей загиблих) здебільшого не розглядаються як самостійні суб'єкти права на підтримку, а волонтерська допомога їм не виокремлена як напрям волонтерської діяльності. Особливо гострою є ситуація родин осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: невизначеність правового і фактичного становища таких сімей робить їх однією з найуразливіших категорій, підтримка якої сьогодні тримається майже виключно на волонтерському й громадському секторі.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що три розглянуті моделі не є ізольованими напрямами, а утворюють послідовний цикл волонтерського супроводу, що відповідає етапам життєвої траєкторії захисника: госпітальний етап – етап соціальної адаптації – етап родинно-громадської інтеграції. Цінність цього циклу полягає в його безперервності та персоналізованості – властивостях, які прямо випливають із людиноцентричної концепції й яких найважче досягти в межах формалізованих державних процедур. Водночас проведений аналіз засвідчує, що кожна з моделей функціонує у стані правової невизначеності: без спеціального режиму волонтерства в закладах охорони здоров'я, без договірного оформлення та стандартів якості адаптаційних послуг, без визнання членів сімей військовослужбовців самостійними отримувачами підтримки. Саме ці емпірично виявлені прогалини мають стати відправним пунктом для вдосконалення правового регулювання, напрями якого розглянуто в наступному підрозділі.

Вказані проблеми характеризують систему соціального захисту ветеранів загалом. Водночас предмет цього дослідження вимагає сфокусувати аналіз на правовому регулюванні саме волонтерської складової реінтеграції військовослужбовців, яка, як було показано в попередніх підрозділах, фактично виконує системоутворюючу роль, проте юридично залишається найменш урегульованою. Виявлені у процесі дослідження прогалини та суперечності доцільно згрупувати в п'ять блоків: концептуально-термінологічний, статусний, договірно-фінансовий, секторальний та координаційний. Такий підхід дозволяє не лише констатувати недоліки, а й сформулювати щодо кожного блоку відповідні пропозиції de lege ferenda.

Концептуально-термінологічний блок. Ключовою прогалиною чинного регулювання є відсутність легальної дефініції реінтеграції військовослужбовців: це поняття вживається в підзаконних актах – зокрема, в Порядку забезпечення інституту помічника ветерана йдеться про підтримку осіб «під час їх реадаптації та реінтеграції в територіальних громадах»[48], – однак на рівні закону ані зміст реінтеграції, ані співвідношення суміжних понять («реадаптація», «перехід від військової служби до цивільного життя», «постізоляційна реінтеграція») не визначено. Певним зрушенням стало доповнення Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» статтею 10-1, яка серед засад внутрішньої політики у ветеранській сфері закріпила створення ефективної системи визначення індивідуальних потреб ветеранів війни та

[48]Деякі питання забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя: постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-п

надання підтримки протягом їхнього життя після завершення військової служби[49]; на розгляді парламенту перебуває і рамковий законопроєкт про основні засади державної ветеранської політики[50]. Проте волонтерська складова реінтеграції в цих актах належно не артикульована: Закон України «Про волонтерську діяльність» не виокремлює підтримку ветеранів, демобілізованих осіб та членів їхніх сімей як самостійний напрям волонтерської діяльності[51], унаслідок чого цей – фактично наймасовіший – сегмент волонтерства існує в законодавстві лише імпліцитно.

Статусний блок. Законодавство не встановлює жодних особливих вимог до волонтерів, які працюють із особами з бойовою травмою, хоча специфіка такої діяльності є очевидною: невдале втручання може завдати шкоди психічному стану захисника, а систематичний контакт із наслідками війни створює ризики вторинної травматизації самого волонтера. Страхування життя і здоров'я волонтерів за чинним законом має переважно диспозитивний характер, обов'язкової психологічної підготовки та супервізії не передбачено взагалі. Не визначено і статус шпитального волонтера, попри те, що саме ця категорія працює в найчутливішому середовищі. Окремої уваги потребує співвідношення волонтера і фахівця із супроводу (помічника ветерана): запровадження оплачуваної посади, функціонал якої значною мірою відтворює напрацьовані волонтерські практики, породжує як позитивний ефект професіоналізації, так і ризик «вимивання» найдосвідченіших волонтерів із громадського сектору без збереження механізмів їх взаємодії з ним.

Договірно-фінансовий блок виявляє найбільше суто цивілістичних проблем. Матеріальною основою волонтерської реінтеграційної роботи є пожертви – за статтею 729 Цивільного кодексу України дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей, особам для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети, з правом пожертвувача здійснювати контроль за використанням пожертви відповідно до статті 730 ЦК України[52]. Однак правовий режим публічного збору благодійних пожертв докладно врегульовано лише щодо благодійних організацій[53], тоді як масова практика зборів, які фізичні особи – волонтери проводять на особисті банківські рахунки, залишається фактично поза спеціальним регулюванням. Це породжує цілу низку проблем: невизначеність правового титулу зібраних коштів та їх змішування з особистим майном волонтера; відсутність формалізованого механізму контролю за цільовим використанням; ризики для спадкоємців і контрагентів у разі смерті волонтера, на рахунку якого перебувають зібрані кошти; податкову кваліфікацію надходжень; нарешті, вразливість самого інституту довіри, на якому тримається

[49]Про внесення змін до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері: Закон України від 11.03.2025 р. № 4285-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4285-20

[50]Проект Закону про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України: реєстр. № 13696. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57192

[51]Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17

[52]Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15

[53]Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17

волонтерський фандрейзинг. Видається доцільним запровадження спеціального правового режиму волонтерських рахунків для публічного збору коштів фізичними особами – з цільовим призначенням, виключенням таких коштів зі складу особистого майна та спрощеною публічною звітністю.

До цього ж блоку належить проблема фінансової нестабільності організацій-надавачів реінтеграційних послуг. Механізм соціального замовлення, передбачений Законом України «Про соціальні послуги»[54], застосовується до реінтеграційних послуг фрагментарно і в межах однорічних бюджетних циклів, що унеможливлює планування довгострокових програм супроводу, – тоді як реінтеграція за своєю природою є багаторічним процесом. Грантова підтримка, зокрема з боку Українського ветеранського фонду, має проєктний, а отже, тимчасовий характер. Наслідком є ситуація, за якої безперервність супроводу конкретної людини – головна перевага волонтерських моделей – забезпечується всупереч фінансово-правовій логіці, а не завдяки їй. Розв'язанням могло б стати запровадження багаторічних договорів соціального замовлення та стабільних програм інституційної (а не лише проєктної) підтримки організацій, які надають реінтеграційні послуги.

Секторальний блок охоплює проблеми, що виникають на перетині волонтерського законодавства з іншими галузями та інститутами. У сфері охорони здоров'я неврегульованим є доступ волонтерів до закладів, у яких лікуються поранені військовослужбовці, обсяг відомостей про стан здоров'я пацієнта, з якими волонтер неминуче стикається і які становлять медичну таємницю[55], а також особливості обробки персональних даних отримувачів допомоги, включно з даними особливої категорії. У сфері соціального захисту невирішеною залишається проблема правового становища членів сімей військовослужбовців, які не належать до членів сімей загиблих (померлих) ветеранів і тому здебільшого перебувають поза колом отримувачів гарантій за Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[56], а також родин осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. У безпековій площині потребує врегулювання допуск волонтерів до військово-медичних закладів в умовах воєнного стану – з розумним балансом між вимогами безпеки та недопущенням фактичної ізоляції поранених від громадської підтримки.

Координаційний блок. Попри формування державної інфраструктури переходу (помічники ветерана, ветеранські простори, цифрові сервіси), нормативно не визначено механізмів її взаємодії з волонтерським сектором: не передбачено ані порядку переадресації (маршрутизації) ветерана від фахівця із супроводу до недержавних надавачів послуг і навпаки, ані реєстру таких надавачів, ані стандартів обміну інформацією між ними. Взаємодія, яка на практиці існує – зокрема на Одещині, де державні, комунальні та громадські структури фактично працюють з одними й тими ж отримувачами, – тримається на особистих контактах і добрій волі, а не на правовому механізмі. Додатковим чинником є регіональна нерівномірність: обсяг і зміст місцевих програм підтримки ветеранів істотно різняться між областями та громадами, що

[54]Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19

[55]Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12

[56]Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12

ставить обсяг доступної особі допомоги в залежність від місця її проживання і суперечить конституційному принципу рівності.

Проведений аналіз дозволяє сформулювати консолідовану систему пропозицій щодо вдосконалення законодавства. По-перше, на рівні закону (в рамковому акті про державну ветеранську політику або шляхом доповнення чинних законів) слід закріпити легальну дефініцію реінтеграції військовослужбовців та визначити волонтерську діяльність як інституційну складову системи переходу від військової служби до цивільного життя. По-друге, Закон України «Про волонтерську діяльність» доцільно доповнити нормами про волонтерську діяльність у сфері підтримки ветеранів війни, демобілізованих осіб та членів їхніх сімей як самостійний напрям – із визначенням вимог до підготовки таких волонтерів, засад їх психологічної підтримки (супервізії) та особливостей страхування. По-третє, потребує запровадження спеціальний режим волонтерської діяльності в закладах охорони здоров'я, включно з порядком допуску, межами доступу до інформації про пацієнта та правилами конфіденційності. По-четверте, слід урегулювати публічний збір коштів фізичними особами через механізм цільових волонтерських рахунків. По-п'яте, необхідно перейти до багаторічного соціального замовлення реінтеграційних послуг і забезпечити рівний доступ недержавних надавачів до державної підтримки – із збереженням, як наголошувалося вище, їхньої організаційної автономії та ціннісної ідентичності. По-шосте, взаємодію помічників ветерана, ветеранських просторів і волонтерських організацій слід перевести з площини фактичних відносин у площину нормативно визначених процедур маршрутизації та інформаційного обміну, з дотриманням законодавства про захист персональних даних.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження волонтерської діяльності у сфері реінтеграції військовослужбовців дозволяє сформулювати такі підсумкові висновки.

1. Реінтеграцію військовослужбовців запропоновано розуміти як тривалий комплексний процес відновлення особою, яка проходила військову службу, повноцінної участі в цивільному житті – професійній, сімейній, громадській та культурній сферах, – що розпочинається з моменту виникнення відповідної потреби (поранення, демобілізація) і не вичерпується набуттям формального статусу ветерана війни. В основі такого розуміння лежить людиноцентрична концепція, за якою державна політика має орієнтуватися на потреби конкретної особи, а не на формальне виконання нормативних приписів. Чинне законодавство легальної дефініції реінтеграції не містить: відповідне поняття вживається лише в підзаконних актах, що зумовлює термінологічну неузгодженість і ускладнює побудову цілісного правового механізму.

2. Волонтерська діяльність у сфері реінтеграції є специфічним напрямом волонтерства, який сформувався як самоорганізована відповідь суспільства на потреби, що їх держава вчасно не задовольнила, і якому притаманні високий рівень ініціативності та незалежності, прихід волонтерів з різних сфер професійної діяльності, а також тенденція до професіоналізації – становлення волонтерських структур як організацій громадянського суспільства, що професійно задовольняють певні потреби. Ця тенденція загострює доктринальне питання про межі поняття волонтерської діяльності: власне волонтерським у «чистому» вигляді залишається

насамперед індивідуальне неформалізоване служіння (шпитальне волонтерство, адресна допомога, супровід родин), тоді як інституціалізовані форми поступово мігрують у площину професійної соціальної роботи.

3. Правові засади волонтерської реінтеграційної діяльності мають багаторівневий, але фрагментарний характер: вони охоплюють закони України «Про волонтерську діяльність», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальні послуги», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», положення Цивільного кодексу України про пожертву, а також динамічний масив актів 2023–2025 років, якими запроваджено інститут помічника ветерана, ветеранські простори та закріплено засади внутрішньої політики у ветеранській сфері. Водночас волонтерська складова реінтеграції в цьому масиві міститься лише імпліцитно: жоден акт не визначає підтримку ветеранів, демобілізованих осіб та членів їхніх сімей як самостійний напрям волонтерської діяльності.

4. Взаємодія волонтерських організацій з державою та ветеранськими інституціями здійснюється в інституційних, договірних і програмно-проєктних формах, поєднання яких утворює гібридну модель надання реінтеграційних послуг. Аналіз досвіду Одещини, де співіснують громадський, комунальний та змішані сегменти системи підтримки ветеранів, засвідчив, що громадська ініціатива хронологічно й змістовно випередила державну інфраструктуру. Водночас інституціоналізація супроводжується ризиком етатизації – заміщення довірчих відносин «рівний – рівному» адміністративною логікою, – що суперечить засадничим цінностям волонтерського руху: добровільності, незалежності, ініціативності.

5. Практична волонтерська реінтеграційна робота реалізується у трьох базових моделях – супровід у госпіталях, адаптаційні програми та підтримка родин військовослужбовців, – які утворюють послідовний цикл, відповідний життєвій траєкторії захисника: від шпитального ліжка через соціальну адаптацію до родинно-громадської інтеграції. Головними властивостями цього циклу є безперервність і персоналізованість супроводу, які прямо втілюють людиноцентричну концепцію і які найважче відтворити у формалізованих державних процедурах, «прив'язаних» до юридичного статусу особи.

6. Правове регулювання волонтерської складової реінтеграції містить прогалини п'яти рівнів: концептуально-термінологічного (відсутність легальної дефініції реінтеграції), статусного (невизначеність вимог до підготовки, супервізії та страхування волонтерів, які працюють з особами з бойовою травмою), договірно-фінансового (неврегульованість публічного збору коштів фізичними особами, однорічність соціального замовлення), секторального (медична таємниця, захист персональних даних, правове становище членів сімей військовослужбовців та родин зниклих безвісти) і координаційного (відсутність нормативних механізмів маршрутизації між державними та недержавними надавачами послуг).

7. Обґрунтовано систему пропозицій de lege ferenda: закріплення на рівні закону дефініції реінтеграції та визнання волонтерської діяльності інституційною складовою системи переходу від військової служби до цивільного життя; доповнення Закону України «Про волонтерську діяльність» нормами про підтримку ветеранів як самостійний напрям з вимогами до підготовки, супервізії та страхування волонтерів; запровадження спеціального режиму волонтерської діяльності в закладах охорони здоров'я; урегулювання публічного збору коштів фізичними особами через механізм

цільових волонтерських рахунків; перехід до багаторічного соціального замовлення реінтеграційних послуг із рівним доступом недержавних надавачів до державної підтримки за збереження їхньої організаційної автономії; нормативне визначення процедур маршрутизації та інформаційного обміну між помічниками ветеранів, ветеранськими просторами і волонтерськими організаціями.

8. Наскрізним висновком дослідження є теза про волонтерський рух як джерело «правотворення знизу»: емпірично вироблені ним моделі супроводу – багаторічний персоналізований супровід за принципом «рівний – рівному», первинна маршрутизація, спільноти дії – стали основою нормативних рішень держави, зокрема інституту помічника ветерана та ветеранських просторів. Відтак стратегічне завдання законодавця полягає не в одержавленні волонтерських практик, а в їх юридичному забезпеченні: створенні правових умов, за яких безперервний людиноцентричний супровід захисника здійснюватиметься стабільно, безпечно та у взаємодоповненні державного і волонтерського секторів. Така модель відповідає конституційному визнанню людини найвищою соціальною цінністю та суспільному боргу перед тими, хто захистив Україну.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено поняття, зміст та правові засади реінтеграції військовослужбовців як самостійної сфери волонтерської діяльності в Україні в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Проаналізовано зміст поняття «реінтеграція» в його співвідношенні з суміжними категоріями – «адаптація», «реабілітація», «ресоціалізація» – та визначено його специфіку в контексті волонтерської підтримки. Розглянуто нормативно-правове підґрунтя волонтерської діяльності у сфері реінтеграції, зокрема Закони України «Про волонтерську діяльність», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальні послуги», а також підзаконні акти, що регулюють функціонування інституту помічника ветерана та ветеранських просторів. Охарактеризовано Стратегію ветеранської політики на період до 2030 року як рамковий документ взаємодії держави, громадянського суспільства та волонтерського сектору. Практичну складову розкрито на прикладі Одеського регіону: проаналізовано діяльність Veterans HUB Odesa, створення спортивно-реабілітаційних просторів, досвід взаємодії громадських організацій, бізнесу та місцевої влади в підтримці ветеранів і членів сімей загиблих захисників. Виявлено прогалини чинного законодавства, що ускладнюють системну участь волонтерів у процесах реінтеграції. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання, зокрема в частині уточнення статусу волонтера-помічника ветерана та механізмів захисту персональних даних.

Література

1. В Ізмаїлі запланували створити ветеранський простір. *Інтент: суспільно-політичне видання*. 2026. URL: https://intent.press/news/localgovernment/2026/v-izmaili-zaplanuvali-stvoriti-veteranskii-prostir/ (дата звернення: 19.07.2026).

2. В Одесі з’явиться сучасний спортивно-реабілітаційний простір для ветеранів. *048.ua*. URL: https://www.048.ua/news/4111267/v-odesi-zavitsa-sucasnij-sportivno-reabilitacijnij-prostir-dla-veteraniv (дата звернення: 19.07.2026).

3. Відновлення та реінтеграція: науковий погляд на стратегічні шляхи до сталого розвитку : монографія / О. С. Власюк, А. І. Мокій, Н. С. Науменко та ін. ; за заг. ред. І. О. Цимбалюк ; упоряд. Н. В. Павліха. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. 231 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/24527 (дата звернення: 19.07.2026).

4. Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження : монографія. Київ : Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. 240 с.

5. Деякі питання забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-п (дата звернення: 19.07.2026).

6. Деякі питання реалізації експериментального проєкту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2023 р. № 1074. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-2023-п (дата звернення: 19.07.2026).

7. Деякі питання створення та забезпечення функціонування мережі державних ветеранських просторів : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2025 р. № 1560. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1560-2025-п (дата звернення: 19.07.2026).

8. Захаріна Т. І. Реінтеграція військовослужбовців як складова соціальної політики та соціальної роботи. *Наука і освіта*. 2023. № 2. С. 27–33. DOI: 10.24195/2414-4665-2023-2-5.

9. Захаріна Т. І. Теоретико-методичні засади соціальної реінтеграції ветеранів російсько-української війни у закладах вищої освіти : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.05. Київ : Ін-т проблем виховання НАПН України, 2024. 660 с.

10. Лузан Т. Реінтеграція ветеранів і ветеранок: політика без визначення. *LB.ua*. 2026. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_luzan/733922_reintegratsiya_veteraniv.html (дата звернення: 19.07.2026).

11. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12 (дата звернення: 19.07.2026).

12. Питання Міністерства у справах ветеранів : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 р. № 1175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-п (дата звернення: 19.07.2026).

13. Підтримка ветеранів та військових в Одесі: що пропонують бізнес, ГО та місцева влада. *Recovery.win*. URL: https://recovery.win/novyny/pidtrymka-veteraniv-ta-vijskovyh-v-odesi-shho-proponuyut-biznes-go-ta-misczeva-vlada (дата звернення: 19.07.2026).

14. Підтримка поранених військових: як волонтери можуть допомогти. *Платформа волонтерства*. URL: https://platforma.volunteer.country/page/pidtrimka-poranenix-viiskovix-iak-volonteri-mozut-dopomogti (дата звернення: 19.07.2026).

15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17 (дата звернення: 19.07.2026).

16. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17 (дата звернення: 19.07.2026).

17. Про внесення змін до деяких законів України щодо волонтерської діяльності : Закон України від 05.03.2015 р. № 246-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-19 (дата звернення: 19.07.2026).

18. Про внесення змін до Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» щодо формування комплексного підходу до внутрішньої політики у ветеранській сфері : Закон України від 11.03.2025 р. № 4285-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4285-20 (дата звернення: 19.07.2026).

19. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17 (дата звернення: 19.07.2026).

20. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17 (дата звернення: 19.07.2026).

21. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17 (дата звернення: 19.07.2026).

22. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо створення та функціонування ветеранських просторів : наказ Міністерства у справах ветеранів України від 05.06.2024 р. № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0168923-24 (дата звернення: 19.07.2026).

23. Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації проти України, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 р. № 1057. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-п (дата звернення: 19.07.2026).

24. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 05.11.2015 р. № 761-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-19 (дата звернення: 19.07.2026).

25. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 р. № 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20 (дата звернення: 19.07.2026).

26.Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : постанова Кабінету Міністрів України від 19.06.2023 р. № 652. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-п (дата звернення: 19.07.2026).

27.Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12 (дата звернення: 19.07.2026).

28. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19 (дата звернення: 19.07.2026).

29. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12 (дата звернення: 19.07.2026).

30. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р (дата звернення: 19.07.2026).

31. Проєкт Закону про основні засади державної ветеранської політики щодо ветеранів/ветеранок, які брали участь у відсічі збройної агресії Російської Федерації проти України : реєстр. № 13696. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57192 (дата звернення: 19.07.2026).

32. Реінтеграція ветеранів – світовий та український досвід. *Громадський простір*. URL: https://www.prostir.ua/m/?id=207406 (дата звернення: 19.07.2026).

33. Український ветеранський фонд : офіційний вебсайт. URL: https://veteranfund.com.ua (дата звернення: 19.07.2026).

34.Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 19.07.2026).

35. «Це просто вирване серце»: в Одесі до Дня батька провели акцію для родин загиблих захисників. *Суспільне. Одеса*. 2026. URL: https://suspilne.media/odesa/1335628-ce-prosto-virvane-serce-v-odesi-do-dna-batka-proveli-akciu-dla-rodin-zagiblih-zahisnikiv/ (дата звернення: 19.07.2026).

36. Veterans HUB ODESA. Ветеранська політика. *Департамент соціальної та сімейної політики Одеської обласної державної адміністрації*. URL: https://dssp.od.gov.ua/diyalnist/veteranska-polityka/veterans-hub-odesa/ (дата звернення: 19.07.2026).

Information about the author:
Kryvenko Yuliia Vasylivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil Law
National University "Odessa Law Academy"
23, Fontanska Doroga str., Odesa, 65009, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-21

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ У СИСТЕМІ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Леонтьєва Л. В., Брідня Є. О.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку України характеризується безпрецедентними викликами у сфері забезпечення національної безпеки й оборони, що виникли внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, запровадження правового режиму воєнного стану та необхідності забезпечення стійкого функціонування всіх складових сектору безпеки і оборони держави. За таких умов істотно трансформувалися не лише організаційні засади військового управління, а й підходи до нормативно-правового забезпечення діяльності органів військового командування, військових формувань та інших суб'єктів сектору безпеки і оборони. Практика ведення бойових дій, постійне вдосконалення законодавства, розширення повноважень військового командування, активне міжвідомче співробітництво та реалізація міжнародних зобов'язань України зумовлюють необхідність формування сучасної моделі правового забезпечення оборонної діяльності, центральне місце в якій належить юридичній службі.

Ефективність функціонування сил оборони сьогодні визначається не лише рівнем їхньої бойової готовності, кадрового потенціалу чи матеріально-технічного забезпечення, а й якістю правового супроводу діяльності органів військового управління. У сучасних умовах кожне управлінське рішення у сфері оборони повинно прийматися на основі вимог Конституції України, законів України, міжнародних договорів, принципів верховенства права та норм міжнародного гуманітарного права. Саме тому юридична служба перетворюється на один із ключових елементів механізму забезпечення законності у діяльності сил оборони, виконуючи функції правового супроводу управлінської діяльності, експертизи нормативно-правових і організаційно-розпорядчих актів, правового консультування командування, представництва інтересів держави, координації правозастосовної практики та контролю за додержанням законодавства.

Особливості правового режиму воєнного стану істотно розширили сферу діяльності юридичної служби. Її функціональне призначення вже не обмежується виключно забезпеченням внутрішньої правової роботи органів військового управління. Сучасна юридична служба бере безпосередню участь у підготовці та правовому супроводі управлінських рішень, що приймаються в умовах підвищеного рівня ризику, правової невизначеності та необхідності оперативного реагування на зміни безпекового середовища. При цьому ефективність її діяльності значною мірою визначається здатністю забезпечити баланс між потребами оборони держави, принципом законності, вимогами національного законодавства та міжнародними стандартами захисту прав людини і ведення збройних конфліктів.

Актуальність дослідження значною мірою обумовлюється також трансформацією системи військового управління, яка передбачає суттєве посилення міжвідомчої

взаємодії між усіма складовими сил оборони України. Виконання спільних завдань Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Службою безпеки України, Державною спеціальною службою транспорту, розвідувальними органами та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони потребує узгодженого нормативно-правового регулювання, єдиної правозастосовної практики, чіткого розмежування компетенції органів військового управління та належної координації діяльності юридичних служб. Саме юридична служба виступає тим інституційним механізмом, який забезпечує правову узгодженість міжвідомчих управлінських процесів, запобігає виникненню правових колізій, сприяє належному нормативному оформленню спільних рішень і створює необхідні передумови для ефективного функціонування всієї системи сил оборони.

Особливого значення зазначена проблематика набуває у контексті реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору. Адаптація національної системи оборонного управління до європейських і євроатлантичних стандартів охоплює не лише реформування організаційної структури сектору безпеки і оборони, а й удосконалення механізмів правового забезпечення його діяльності. Це передбачає гармонізацію законодавства, розвиток сучасних форм міжвідомчої взаємодії, цифровізацію юридичної діяльності, запровадження єдиних стандартів правової експертизи управлінських рішень, формування інтегрованого інформаційно-правового середовища та уніфікацію практики застосування законодавства відповідно до принципів належного врядування, верховенства права та демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

Водночас сучасні умови ведення бойових дій актуалізують питання забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України. Юридична служба відіграє визначальну роль у забезпеченні практичної імплементації норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та інших міжнародно-правових стандартів, що регламентують застосування військової сили під час збройних конфліктів. Правовий супровід діяльності органів військового управління, юридична оцінка управлінських рішень, консультування командування щодо застосування положень Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів до них 1977 року та інших міжнародних договорів сприяють забезпеченню законності оборонної діяльності, мінімізації правових ризиків і зміцненню міжнародного авторитету України як держави, що неухильно дотримується своїх міжнародних зобов'язань навіть в умовах широкомасштабної збройної агресії.

Незважаючи на значний розвиток законодавства у сфері національної безпеки і оборони, нормативно-правове забезпечення діяльності юридичних служб залишається недостатньо систематизованим і характеризується наявністю окремих прогалин, відомчих особливостей та неоднорідністю правозастосовної практики. Це зумовлює необхідність комплексного наукового осмислення організаційно-правових засад функціонування юридичної служби, визначення її місця у системі військового управління, дослідження механізмів взаємодії з юридичними службами інших складових сил оборони та вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства й організації правової роботи в умовах воєнного стану.

Саме зазначені обставини визначають актуальність цього монографічного дослідження, яке спрямоване на комплексне теоретичне осмислення сучасної моделі

функціонування юридичної служби у системі сил оборони України, аналіз чинного нормативно-правового регулювання, узагальнення практики діяльності юридичних служб, а також визначення перспективних напрямів їх подальшого розвитку відповідно до сучасних безпекових викликів, європейських та євроатлантичних стандартів правового забезпечення оборонної діяльності.

Метою монографії є комплексне дослідження організаційно-правових засад діяльності юридичної служби у системі сил оборони України в умовах правового режиму воєнного стану, визначення її місця та ролі у механізмі військового управління, аналіз нормативно-правових основ організації юридичної роботи, особливостей реалізації функцій і повноважень юридичної служби, дослідження правових механізмів її взаємодії з юридичними службами інших складових сил оборони, а також обґрунтування теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення діяльності сил оборони України, розвиток міжвідомчої координації, імплементацію міжнародно-правових стандартів та адаптацію національної системи юридичного забезпечення військового управління до сучасних європейських і євроатлантичних підходів.

1. Правове забезпечення діяльності юридичної служби та її взаємодії з органами військового управління в умовах воєнного стану

У сучасній системі забезпечення обороноздатності України юридична служба виконує одну з визначальних функцій у механізмі правового супроводу діяльності сектору безпеки і оборони. Її призначення полягає не лише у здійсненні правового обслуговування органів військового управління, а й у формуванні належних правових засад їх функціонування, забезпеченні законності управлінської діяльності, удосконаленні нормативно-правового регулювання та координації правозастосовної практики. Реалізація цих завдань сприяє зміцненню правопорядку, підвищенню ефективності військового управління й створенню організаційно-правових умов для належного виконання функцій із захисту державного суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України.

За таких умов юридична служба виконує системоутворюючу роль у забезпеченні функціонування єдиного правового механізму взаємодії суб'єктів сектору безпеки і оборони. Її діяльність спрямована на створення належних організаційно-правових передумов для координації діяльності органів військового управління, забезпечення однакового застосування законодавства, усунення нормативних прогалин і колізій, а також формування цілісного правового простору, необхідного для реалізації оборонної політики держави. Саме завдяки професійній діяльності юридичних служб забезпечується правова узгодженість управлінських рішень, їх відповідність положенням Конституції України, законодавству України, міжнародним договорам та міжнародно-правовим стандартам, що регулюють діяльність сил оборони.

У зв'язку з цим роль юридичної служби істотно розширюється. Вона виступає не лише структурним підрозділом, що забезпечує правовий супровід діяльності військових органів, а й важливим елементом механізму реалізації державної політики у сфері національної безпеки й оборони. Через здійснення правової експертизи, підготовку юридичних висновків, консультування командування та контроль за додержанням законодавства юридична служба сприяє прийняттю обґрунтованих

управлінських рішень і забезпечує їх відповідність вимогам Конституції України, законів України та міжнародно-правових зобов'язань держави.

Організація сучасної системи оборони України ґрунтується на взаємодії значної кількості суб'єктів сектору безпеки і оборони, до яких належать Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Державна спеціальна служба транспорту, розвідувальні органи, а також інші військові формування і державні органи, визначені законодавством. Ефективність їхньої спільної діяльності безпосередньо залежить від належного нормативного визначення компетенції кожного суб'єкта, чіткого розмежування повноважень, правового врегулювання порядку взаємодії та функціонування дієвих механізмів юридичної відповідальності за прийняті управлінські рішення.

За таких обставин юридична служба виконує інтегруючу функцію, забезпечуючи єдність правового регулювання діяльності всіх складових сектору безпеки і оборони. Її діяльність охоплює правовий супровід координації органів військового управління, вироблення єдиних підходів до застосування законодавства, виявлення та усунення нормативних колізій, а також удосконалення внутрішньої правозастосовної практики. Саме завдяки системній роботі юридичних підрозділів забезпечується відповідність управлінських рішень Конституції України, законам України, міжнародним договорам та загальновизнаним міжнародно-правовим стандартам у сфері оборони.

Одним із ключових напрямів ***діяльності юридичної служби є взаємодія з органами військового управління*** в умовах воєнного стану. Така взаємодія охоплює комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення діяльності командирів, штабів, органів військового управління та інших посадових осіб, які здійснюють керівництво військами. Її практичне значення полягає у створенні правових передумов для прийняття законних управлінських рішень, дотримання вимог національного законодавства та міжнародного права, а також своєчасного виявлення й мінімізації правових ризиків, що виникають під час виконання завдань із забезпечення оборони держави.

Об'єктивна необхідність такої взаємодії зумовлена тим, що під час дії правового режиму воєнного стану органи військового управління реалізують значно ширший обсяг повноважень, пов'язаних із застосуванням сил оборони, організацією мобілізаційних заходів, управлінням військами, функціонуванням територіальної оборони та координацією діяльності інших суб'єктів сектору безпеки і оборони. Відповідно до статті 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності держави є найважливішою функцією держави та справою всього Українського народу[1]. Практична реалізація цього конституційного припису неможлива без належного правового забезпечення діяльності органів військового управління, що покладає на юридичну службу особливу відповідальність за підтримання законності у процесі здійснення оборонної діяльності.

Правове регулювання взаємодії юридичної служби з органами військового управління базується на положеннях Конституції України, законів України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про національну безпеку України», а також підзаконних нормативно-

[1] Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к. (з наступ. змін. та доповн.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

правових актів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та інших уповноважених органів військового управління, які визначають організаційні засади здійснення юридичної роботи у сфері оборони.

Одним із ключових напрямів взаємодії юридичної служби з органами військового управління є здійснення правової експертизи проєктів управлінських рішень. В умовах функціонування сил оборони така діяльність набуває особливого значення, оскільки виконання завдань у сфері оборони супроводжується підготовкою значної кількості наказів, директив, бойових розпоряджень, інструкцій та інших управлінських документів, прийняття яких породжує юридичні наслідки для військовослужбовців, органів державної влади, суб'єктів господарювання та інших учасників правовідносин. У зв'язку з цим правова експертиза покликана забезпечити відповідність змісту таких документів вимогам чинного законодавства, своєчасно виявити можливі нормативні суперечності, запобігти виникненню правових колізій та гарантувати дотримання встановлених процедур під час підготовки управлінських рішень.

Важливим напрямом діяльності юридичної служби є також правовий супровід реалізації владних повноважень командирами (начальниками). Аналіз статті 6 Закону України «Про Збройні Сили України» свідчить, що командири уповноважені приймати рішення щодо застосування підпорядкованих сил і засобів, організації виконання бойових завдань, підтримання військової дисципліни та забезпечення належного функціонування підрозділів.[2] Водночас реалізація цих повноважень повинна здійснюватися виключно в межах компетенції, визначеної законодавством. За таких умов юридична служба виконує функцію професійного правового радника командування: надає консультації щодо застосування нормативно-правових актів, оцінює юридичні наслідки запланованих рішень та готує обґрунтовані висновки стосовно їх відповідності законодавству.

Не менш важливим елементом діяльності юридичних служб є участь у процесах оперативного та стратегічного планування оборонної діяльності. Сучасний характер збройних конфліктів зумовлює поступове посилення ролі правового компонента у системі військового управління. Досвід держав – членів НАТО переконливо демонструє, що військовий юрист є невід'ємним учасником процесу підготовки та проведення операцій, виконуючи функції радника командування з правових питань. Аналогічний підхід послідовно впроваджується й у практику функціонування сил оборони України. Під час планування операцій юридична служба аналізує правові підстави застосування військової сили, прогнозує можливі юридичні наслідки реалізації управлінських рішень та забезпечує врахування вимог міжнародного гуманітарного права на всіх етапах підготовки й проведення операцій.

У період дії правового режиму воєнного стану значення такого правового супроводу істотно зростає. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» наділяє військове командування низкою спеціальних повноважень, пов'язаних із запровадженням комендантської години, встановленням особливого режиму в'їзду та виїзду, використанням майна для потреб оборони, організацією евакуаційних заходів та реалізацією інших передбачених законом тимчасових обмежень прав і свобод

[2] Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII (з наступ. змін. та доповн.) URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text.

людини.[3] Реалізація зазначених повноважень можлива лише за умови неухильного додержання принципів законності, необхідності та пропорційності. Саме тому постійний правовий супровід діяльності військового командування є однією з необхідних гарантій правомірності управлінських рішень, що приймаються в особливий період.

Важливе місце у системі взаємодії юридичної служби з органами військового управління посідає правове забезпечення застосування норм міжнародного гуманітарного права під час планування, підготовки та ведення бойових дій. Актуальність цього напряму діяльності зумовлена тим, що в умовах міжнародного збройного конфлікту дотримання норм міжнародного гуманітарного права є одночасно міжнародно-правовим обов'язком України та необхідною передумовою здійснення законного військового управління. З огляду на це юридична служба бере безпосередню участь у впровадженні міжнародно-правових стандартів у практику діяльності органів військового управління, забезпечує їх урахування під час підготовки управлінських рішень, здійснює правовий аналіз відповідності таких рішень міжнародним зобов'язанням держави та контролює належне виконання встановлених вимог у процесі реалізації бойових завдань.

Нормативне підґрунтя зазначеної діяльності становлять насамперед чотири Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року, учасницею яких є Україна. Зокрема, спільна стаття 1 усіх чотирьох Женевських конвенцій покладає на держави-учасниці обов'язок «не лише поважати, а й забезпечувати повагу до положень Конвенцій за будь-яких обставин»[4]. Аналіз змісту цієї норми свідчить, що на державу покладається позитивний обов'язок сформувати дієві організаційно-правові механізми реалізації міжнародного гуманітарного права. У системі військового управління виконання цього обов'язку значною мірою забезпечується діяльністю юридичної служби, яка здійснює правовий супровід діяльності командування, оцінює відповідність управлінських рішень вимогам міжнародного гуманітарного права та сприяє їх практичній імплементації під час виконання завдань силами оборони.

Важливим напрямом діяльності юридичної служби є правовий аналіз бойових наказів, оперативних планів, директив, бойових розпоряджень та інших управлінських документів, які визначають порядок застосування сил і засобів оборони. Метою такого аналізу є перевірка відповідності запланованих заходів основоположним принципам міжнародного гуманітарного права, насамперед принципу розрізнення, закріпленому у статті 48 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій. Відповідно до зазначеної норми сторони збройного конфлікту зобов'язані постійно розрізняти цивільне населення і комбатантів, а також цивільні й військові об'єкти, спрямовуючи воєнні дії виключно проти військових цілей.[5] З огляду на це юридична служба оцінює правомірність визначення об'єктів ураження, перевіряє відповідність запланованих

[3] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII XII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

[4] Женевська конвенція про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

[5] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

операцій вимогам міжнародного гуманітарного права та формує обґрунтовані правові висновки щодо допустимості застосування військової сили в конкретних умовах.

Не менш вагомим напрямом правового супроводу є забезпечення дотримання принципу пропорційності, зміст якого розкривається у статті 51(5)(b) Додаткового протоколу І. «забороняються напади, унаслідок яких очікувані випадкові втрати серед цивільного населення або пошкодження цивільних об'єктів будуть надмірними порівняно з конкретною та безпосередньою військовою перевагою»[5]. Аналіз цієї норми свідчить, що під час підготовки та погодження бойових рішень юридична служба повинна оцінювати прогнозовані гуманітарні наслідки застосування сили, визначати співвідношення між військовою необхідністю та можливими ризиками для цивільного населення, а також надавати командуванню рекомендації щодо вибору способів виконання бойових завдань, які відповідають вимогам міжнародного гуманітарного права.

Важливим елементом правового супроводу діяльності органів військового управління є забезпечення виконання вимог статті 57 Додаткового протоколу І до Женевських конвенцій, яка покладає на сторони збройного конфлікту обов'язок уживати всіх можливих запобіжних заходів під час планування та проведення воєнних операцій з метою мінімізації втрат серед цивільного населення і пошкодження цивільних об'єктів. Аналіз змісту цієї норми свідчить, що її реалізація потребує системного правового супроводу процесу підготовки військових операцій. У цьому зв'язку юридична служба здійснює правову оцінку запланованих заходів, бере участь у перевірці законності вибору способів і засобів ведення бойових дій, аналізує можливі гуманітарні наслідки застосування озброєння та готує рекомендації для командування щодо дотримання міжнародно-правових обмежень, установлених міжнародним гуманітарним правом.

Окремого значення у діяльності юридичної служби набуває забезпечення міжнародно-правового захисту цивільного населення під час ведення бойових дій. Відповідно до статті 51 Додаткового протоколу І цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, що виникають унаслідок воєнних дій, а будь-які акти насильства або погрози насильством, головною метою яких є тероризування цивільного населення, забороняються. Водночас стаття 52 зазначеного Протоколу закріплює загальний принцип недоторканності цивільних об'єктів, визначаючи, що вони не можуть бути об'єктом нападу, якщо не використовуються у військових цілях. З огляду на наведені міжнародно-правові приписи юридична служба забезпечує правовий аналіз запланованих операцій, перевіряє обґрунтованість визначення військових цілей та сприяє врахуванню міжнародних гарантій захисту цивільних осіб і цивільної інфраструктури під час підготовки управлінських рішень.

Самостійним напрямом правового забезпечення діяльності органів військового управління є дотримання міжнародних стандартів поводження з військовополоненими. Правовий статус цієї категорії осіб визначається Третьою Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими 1949 року. Зокрема, стаття 13 Конвенції встановлює обов'язок забезпечувати гуманне поводження з

[5] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

військовополоненими за будь-яких обставин та захищати їх від актів насильства, залякування, образ і публічної цікавості. Крім того, стаття 17 Конвенції прямо забороняє застосування фізичного або психічного примусу під час їх допиту. Зміст наведених положень зумовлює необхідність постійного правового супроводу відповідної діяльності органів військового управління. З цією метою юридична служба консультує командування щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права, бере участь у розробленні внутрішніх алгоритмів поводження з військовополоненими, здійснює контроль за відповідністю діяльності військових підрозділів міжнародним зобов'язанням України та організовує праворoз'яснювальну роботу серед військовослужбовців

Складовою правового забезпечення діяльності органів військового управління є оцінка допустимості застосування окремих видів озброєння, військової техніки та методів ведення бойових дій з позицій міжнародного гуманітарного права. Відповідно до статті 35 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій право сторін збройного конфлікту обирати засоби і методи ведення війни не має необмеженого характеру. Подальший розвиток цього положення закріплено у статті 36 Протоколу, яка покладає на державу обов'язок здійснювати правову оцінку нових видів озброєння, засобів або методів ведення війни щодо їх відповідності нормам міжнародного гуманітарного права. Виконання цього міжнародного зобов'язання передбачає участь юридичної служби у підготовці правових висновків щодо можливості застосування окремих видів озброєння, аналізі міжнародно-правових обмежень та оцінці потенційних ризиків настання міжнародно-правової відповідальності держави у разі порушення встановлених вимог.

Не менш важливим напрямом діяльності юридичної служби є організація системної підготовки військовослужбовців з питань міжнародного гуманітарного права. Обов'язок держав забезпечувати поширення знань про норми права збройних конфліктів закріплено у статті 47 Першої Женевської конвенції, статті 48 Другої Женевської конвенції, статті 127 Третьої Женевської конвенції та статті 144 Четвертої Женевської конвенції, які передбачають необхідність широкого розповсюдження текстів Конвенцій та включення їх положень до програм військової освіти. Крім того, стаття 83 Додаткового протоколу I покладає на держави обов'язок забезпечувати навчання особового складу нормам міжнародного гуманітарного права як у мирний час, так і під час збройного конфлікту. З огляду на зазначені міжнародно-правові приписи юридична служба організовує відповідну правову підготовку військовослужбовців, проводить навчально-методичну та консультативну роботу, надає роз'яснення командуванню щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права та сприяє формуванню сталої правозастосовної практики в діяльності органів військового управління.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права є одним із системоутворюючих напрямів діяльності юридичної служби у сфері військового управління. Виконуючи експертно-аналітичні, консультативні, контрольні, нормотворчі та освітні функції, юридична служба створює необхідні правові передумови для реалізації міжнародних зобов'язань України, що випливають із Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів 1977 року та інших міжнародно-правових актів у сфері права збройних конфліктів. Практичне значення такої діяльності полягає не лише у забезпеченні відповідності

військового управління міжнародним стандартам, а й у мінімізації правових ризиків, зміцненні режиму законності та підвищенні рівня правової обґрунтованості рішень, які приймаються органами військового управління в умовах воєнного стану.

Поряд із нормотворчою, консультативною та контрольною діяльністю юридична служба виконує превентивну функцію, спрямовану на своєчасне виявлення, попередження та мінімізацію правових ризиків, що можуть виникати під час реалізації владних повноважень командирами (начальниками) та іншими посадовими особами. Її превентивне значення полягає не стільки в реагуванні на вже допущені порушення законодавства, скільки у формуванні такого механізму правового забезпечення управлінської діяльності, який дозволяє запобігти прийняттю незаконних або юридично необґрунтованих рішень ще на стадії їх підготовки. Саме тому одним із ключових інструментів діяльності юридичної служби є системна правова експертиза проєктів нормативних, індивідуальних та організаційно-розпорядчих актів, що розробляються органами військового управління.

Правове підґрунтя реалізації превентивної функції юридичної служби визначається конституційними засадами діяльності органів державної влади. Відповідно до статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права, тоді як стаття 19 Основного Закону встановлює, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами України. Для органів військового управління ці конституційні приписи мають особливе значення, оскільки їхня діяльність пов'язана з реалізацією владних повноважень у сфері оборони держави, застосуванням військової сили, запровадженням окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного стану, управлінням державним майном, організацією проходження військової служби та виконанням інших завдань, що безпосередньо впливають на права людини й інтереси держави. За таких умов правове забезпечення управлінської діяльності набуває не лише контрольного, а й превентивного значення.

Одним із основних інструментів реалізації превентивної функції є комплексна правова експертиза проєктів наказів, директив, бойових розпоряджень, службових документів та інших управлінських актів, які готуються органами військового управління. Під час її проведення перевіряється відповідність змісту таких документів положенням Конституції України, законів України «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про Збройні Сили України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про правовий режим воєнного стану», Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, а також іншим нормативно-правовим актам, що регулюють функціонування сектору безпеки і оборони. Такий підхід дає змогу своєчасно виявляти нормативні колізії, усувати юридичні неточності та запобігати прийняттю управлінських рішень, які можуть суперечити вимогам законодавства.

Зміст правової експертизи не зводиться виключно до формальної перевірки відповідності документів чинному законодавству. Вона передбачає всебічний аналіз можливих правових наслідків реалізації запропонованих управлінських рішень, оцінку ризиків виникнення судових спорів і притягнення посадових осіб до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності, а також прогнозування їхнього впливу на права

військовослужбовців, цивільного персоналу, членів сімей військовослужбовців та інших учасників відповідних правовідносин. Саме такий комплексний підхід забезпечує не лише дотримання принципу законності, а й реалізацію принципу правової визначеності, який відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини розглядається як одна з основоположних складових верховенства права.

Превентивна функція юридичної служби набуває особливої ваги у питаннях недопущення перевищення владних або службових повноважень посадовими особами органів військового управління та запобігання іншим формам неправомірного використання службового становища. Актуальність цього напряму діяльності обумовлена тим, що управлінські рішення у сфері оборони нерідко приймаються в умовах підвищеної оперативності, значного обсягу дискреційних повноважень і високого рівня юридичної відповідальності. У зв'язку з цим одним із ключових завдань юридичної служби є забезпечення відповідності проєктів управлінських актів компетенції посадових осіб, визначеній законодавством, військовими статутами та положеннями про органи військового управління.

Правове значення такої діяльності підтверджується положеннями Кримінального кодексу України. Зокрема, статті 423–426 Кодексу встановлюють кримінальну відповідальність військових службових осіб за зловживання військовою владою або службовим становищем, перевищення влади чи службових повноважень, недбале ставлення до військової служби та бездіяльність військової влади.[6] Враховуючи зазначені законодавчі приписи, юридична служба під час проведення правової експертизи управлінських документів оцінює можливі юридичні наслідки їх реалізації, виявляє потенційні ризики виходу посадових осіб за межі наданих повноважень і формує рекомендації, спрямовані на запобігання виникненню підстав для притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Важливим напрямом превентивної діяльності юридичної служби залишається також забезпечення законності у сфері проходження військової служби та реалізації соціальних гарантій військовослужбовців. Практика застосування військового законодавства свідчить, що найбільша кількість правових спорів виникає під час призначення на посади, переміщення по службі, оформлення відпусток, виплати грошового забезпечення, призначення одноразової грошової допомоги, забезпечення житлом, а також реалізації права на медичне забезпечення й інші соціальні гарантії. За таких умов юридична служба здійснює попередню правову експертизу кадрових рішень, перевіряє їх відповідність вимогам законодавства та оцінює правомірність дій командування під час вирішення питань проходження військової служби.

Практичне значення зазначеної діяльності істотно зростає в умовах дії правового режиму воєнного стану. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» органи військового управління отримують додаткові повноваження щодо забезпечення оборони держави, управління силами оборони, організації мобілізаційних заходів, взаємодії з військовими адміністраціями та іншими державними органами.[3] Разом із тим розширення компетенції не означає можливості її довільної реалізації. Будь-які рішення, пов'язані із застосуванням спеціальних

[6] Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (з наступ. змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

[3] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII XII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

заходів правового режиму воєнного стану чи обмеженням окремих прав і свобод людини, повинні прийматися виключно у порядку та межах, визначених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами. У цьому контексті юридична служба виконує функцію постійного правового супроводу діяльності органів військового управління, здійснює контроль за законністю прийнятих рішень і сприяє належній реалізації спеціальних повноважень, передбачених законодавством про воєнний стан.

Посилення превентивної ролі юридичної служби безпосередньо пов'язане зі специфікою управлінської діяльності органів військового управління в умовах бойових дій. Прийняття рішень у воєнній обстановці, як правило, здійснюється за дефіциту часу, неповноти інформації, значного психологічного навантаження та постійної загрози життю особового складу. За таких обставин істотно зростає ймовірність виникнення правових ризиків, пов'язаних із прийняттям управлінських рішень, які можуть не повною мірою відповідати вимогам національного законодавства або нормам міжнародного гуманітарного права. Це обумовлює необхідність постійного залучення юридичної служби до процесу підготовки та правового супроводу управлінських рішень. Виконуючи консультативну й експертно-аналітичну функції, військові юристи оцінюють можливі юридичні наслідки запропонованих рішень, визначають шляхи мінімізації правових ризиків та пропонують правові механізми досягнення поставлених військових цілей із дотриманням вимог законодавства України й міжнародних зобов'язань держави.

Разом із тим превентивна діяльність юридичної служби має комплексний характер і не зводиться виключно до проведення правової експертизи окремих управлінських документів. Її зміст охоплює системний моніторинг стану законності у військових частинах, аналіз причин та умов виникнення правопорушень, підготовку пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання, здійснення просвітницької діяльності серед військовослужбовців, а також участь у формуванні внутрішніх механізмів правового регулювання в органах військового управління. Зазначений підхід узгоджується із сучасними принципами належного врядування, ризик-орієнтованого управління та внутрішнього контролю, які послідовно впроваджуються у секторі безпеки і оборони держав – членів НАТО.

Проведений аналіз дає підстави дійти висновку, що ефективна взаємодія юридичної служби з органами військового управління є необхідною передумовою забезпечення законності у сфері оборонної діяльності держави. Її функціональне призначення виходить далеко за межі правової експертизи проєктів управлінських актів або консультативного супроводу командування. Сучасна юридична служба виконує комплекс взаємопов'язаних нормотворчих, експертно-аналітичних, консультативних, контрольних, превентивних та координаційних функцій, спрямованих на забезпечення правової обґрунтованості управлінських рішень, належної реалізації повноважень органів військового управління, дотримання міжнародних зобов'язань України та зміцнення режиму законності в умовах воєнного стану. Саме комплексний характер зазначеної діяльності визначає юридичну службу як один із ключових інститутів правового забезпечення функціонування сил оборони України та важливий елемент сучасної системи військового управління.

2. Правові засади взаємодії юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами складових сил оборони України

Функціонування сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану обумовлює необхідність забезпечення узгодженої діяльності всіх його складових не лише на організаційному та оперативному, а й на правовому рівнях. З огляду на комплексний характер сучасної системи оборони держави особливого значення набуває взаємодія юридичних служб, від ефективності якої залежить належне нормативно-правове забезпечення діяльності органів військового управління, однакове застосування законодавства, своєчасне вирішення правових питань і формування єдиної правозастосовної практики.

Правове забезпечення оборонної діяльності не може здійснюватися ізольовано в межах окремих військових формувань чи правоохоронних органів спеціального призначення. Виконання спільних завдань із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки потребує постійної координації між юридичними службами Збройних Сил України та інших складових сил оборони. Така взаємодія спрямована на вироблення узгоджених правових підходів до застосування законодавства, координацію нормотворчої діяльності, забезпечення законності управлінських рішень, а також належне виконання міжнародних зобов'язань України у сфері оборони та безпеки.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про національну безпеку України» до сил оборони належать Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, а також інші військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, які відповідно до закону залучаються до виконання завдань оборони держави.[7]

Юридичні служби складових сил оборони є невід'ємним елементом системи військового управління, покликаним забезпечувати законність управлінських рішень, правову визначеність діяльності органів військового управління, дотримання прав військовослужбовців, а також реалізацію державної політики у сфері національної безпеки та оборони. Взаємодія між ними являє собою системну, безперервну та цілеспрямовану діяльність, що здійснюється на основі законності, координації, єдності правозастосування та відповідальності за прийняті рішення.

Юридична служба Збройних Сил України займає центральне місце у системі правового забезпечення сил оборони. Це обумовлено провідною роллю Збройних Сил України у відсічі збройній агресії та здійсненні оборони держави. З метою вдосконалення організації правового забезпечення діяльності Збройних Сил України та приведення її у відповідність до сучасних потреб функціонування системи військового управління наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 30 березня 2021 року № 80 було затверджено Положення про юридичну службу Збройних Сил України.[8] Прийняття цього нормативного акта стало важливим етапом оновлення правового регулювання діяльності юридичної служби, оскільки одночасно було

[7] Про національну безпеку України: Закон України від Закон від 21.06.2018 № 2469-VIII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[8] Положення про юридичну службу Збройних Сил України: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України №80м від 30.03.2021. URL: https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf

визнано таким, що втратив чинність, наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 7 жовтня 2015 року № 393 «Про затвердження Положення про юридичну службу Збройних Сил України». Нове Положення конкретизувало правовий статус, основні завдання, функції та повноваження юридичної служби Збройних Сил України, визначило її місце у системі військового управління, а також удосконалило механізми правового забезпечення діяльності органів військового управління, військових частин, установ і організацій Збройних Сил України з урахуванням сучасних викликів у сфері національної безпеки й оборони.

До основних напрямів взаємодії юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами інших складових сил оборони належить насамперед спільна нормотворча діяльність. Її зміст полягає у підготовці, правовому опрацюванні та погодженні проєктів нормативно-правових актів, які регулюють питання оборони держави, мобілізаційної підготовки, проходження військової служби, організації військового управління та застосування сил оборони. Відповідно до Регламенту Кабінету Міністрів України, Правил підготовки проєктів актів Кабінету Міністрів України та Регламенту Міністерства оборони України такі проєкти підлягають обов'язковій юридичній експертизі й міжвідомчому погодженню. У межах зазначеної процедури юридична служба Збройних Сил України аналізує відповідність проєктів Конституції України, законам України, міжнародним договорам та актам права Європейського Союзу, а також бере участь у виробленні узгоджених правових позицій між суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Важливим напрямом співпраці є проведення правової експертизи проєктів наказів, директив, бойових розпоряджень, методичних рекомендацій та інших організаційно-розпорядчих документів, що розробляються Міністерством оборони України, Генеральним штабом Збройних Сил України та іншими органами військового управління. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 1040 юридичні служби здійснюють перевірку таких документів на відповідність законодавству, прогнозують можливі правові наслідки їх реалізації та готують мотивовані правові висновки. Узгодження підходів до проведення правової експертизи сприяє формуванню єдиних критеріїв оцінювання управлінських рішень і мінімізує ризик виникнення правових колізій у діяльності різних складових сил оборони.

Окреме значення має координація практики застосування законодавства у сфері оборони та проходження військової служби. Реалізація цього напряму передбачає організацію міжвідомчих робочих зустрічей, підготовку узагальнень правозастосовної практики, розроблення методичних рекомендацій, проведення консультацій та спільне вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації норм військового законодавства. В умовах воєнного стану, коли нормативна база динамічно оновлюється, така координація забезпечує однакове розуміння та практичне застосування законодавчих приписів усіма суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Самостійним напрямом взаємодії є правове забезпечення проведення спільних операцій сил оборони. Його нормативне підґрунтя становлять закони України «Про оборону України», «Про національну безпеку України» та «Про основи національного спротиву». У процесі планування й реалізації спільних заходів юридичні служби визначають правові підстави застосування сил і засобів, аналізують компетенцію кожного суб'єкта військового управління, забезпечують належне розмежування повноважень, супроводжують прийняття міжвідомчих управлінських рішень та

контролюють їх відповідність нормам національного законодавства і міжнародного гуманітарного права.

Важливою складовою міжвідомчої співпраці є також розроблення організаційно-правових механізмів взаємодії між органами військового управління. Йдеться про підготовку міжвідомчих інструкцій, порядків інформаційного обміну, алгоритмів координації дій, типових процедур прийняття управлінських рішень та інших документів, що визначають порядок функціонування сил оборони як цілісної системи. У межах цієї діяльності юридичні служби здійснюють правове моделювання управлінських процесів, визначають компетенцію учасників взаємодії, формують механізми врегулювання можливих компетенційних спорів і забезпечують відповідність таких документів вимогам законодавства України.

Завершальним, але не менш важливим напрямом є формування єдиної правозастосовної практики у сфері оборони. Досягнення цієї мети ґрунтується на систематичному аналізі практики застосування законодавства, результатів службових перевірок, правових позицій Верховного Суду, Конституційного Суду України, практики Європейського суду з прав людини, а також міжнародних судових установ у сфері міжнародного гуманітарного права. Узагальнення зазначених матеріалів створює підґрунтя для підготовки методичних рекомендацій, інформаційних листів, офіційних роз'яснень і пропозицій щодо вдосконалення законодавства, що забезпечує уніфікацію правозастосовної діяльності юридичних служб усіх складових сил оборони.

Особливо важливим є те, що саме юридична служба Збройних Сил України бере активну участь у формуванні правових механізмів функціонування об'єднаних угруповань військ та міжвідомчих органів військового управління, які створюються в умовах воєнного стану.

Особливе місце у системі взаємодії юридичних служб сил оборони займає ***співпраця між юридичними службами Збройних Сил України та Національної гвардії України***. Серед напрямів міжвідомчої взаємодії особливого значення набуває співробітництво юридичної служби Збройних Сил України з юридичною службою Національної гвардії України. Його специфіка визначається особливостями правового статусу Національної гвардії України, яка, на відміну від інших складових сил оборони, поєднує ознаки військового формування та правоохоронного органу спеціального призначення. Відповідно до статті 1 Закону України «Про Національну гвардію України» – Національна гвардія України входить до системи Міністерства внутрішніх справ України та призначена для виконання завдань із захисту життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, охорони громадського порядку, забезпечення державної безпеки, захисту державного кордону у взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони, а також участі у відсічі та стримуванні збройної агресії проти України.[9] Саме поєднання військових і правоохоронних функцій зумовлює комплексний характер правового супроводу її діяльності, який охоплює застосування норм військового, адміністративного, кримінального, службового та міжнародного гуманітарного права.

[9] Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

Нормативне підґрунтя співпраці юридичних служб Збройних Сил України та Національної гвардії України формується системою актів різної юридичної сили. Визначальне значення мають Конституція України, закони України «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про правовий режим воєнного стану» та «Про Національну гвардію України». Водночас практична організація такої взаємодії деталізується актами Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України та Міністерства внутрішніх справ України, які регламентують порядок координації діяльності органів військового управління, обмін правовою інформацією, підготовку спільних управлінських рішень і юридичний супровід виконання завдань у сфері національної безпеки та оборони.

В умовах дії правового режиму воєнного стану Збройні Сили України та Національна гвардія України виконують значну частину бойових і спеціальних завдань у межах єдиної системи сил оборони. Такий формат застосування військових формувань обумовлює необхідність вироблення спільних підходів до правового супроводу управлінської діяльності, оскільки законність прийнятих рішень безпосередньо впливає на ефективність міжвідомчої взаємодії. У зв'язку з цим юридичні служби обох відомств здійснюють комплексну правову експертизу спільних управлінських документів, аналізують правові підстави застосування сил і засобів, оцінюють законність залучення військових формувань до виконання конкретних завдань, а також перевіряють відповідність управлінських рішень вимогам національного законодавства та нормам міжнародного гуманітарного права.

Одним із ключових напрямів такої взаємодії є нормативне врегулювання порядку підпорядкування, координації діяльності та розмежування компетенції органів військового управління. Відповідні правові засади визначаються насамперед Законами України «Про національну безпеку України» та «Про оборону України», які закріплюють принципи єдиного стратегічного керівництва силами оборони, узгодженості управлінських рішень і чіткого розподілу повноважень між суб'єктами сектору безпеки і оборони. Практична реалізація цих положень забезпечується шляхом спільної роботи юридичних служб над підготовкою міжвідомчих нормативних актів, порядків взаємодії, типових інструкцій та алгоритмів управління, що регламентують координацію діяльності військових формувань під час виконання бойових і спеціальних завдань. Такий підхід сприяє однаковому застосуванню законодавства, мінімізує ризик виникнення компетенційних спорів між органами військового управління та підвищує ефективність функціонування сил оборони як цілісної системи.

Важливим напрямом співробітництва юридичних служб Збройних Сил України та Національної гвардії України є правовий супровід реалізації повноважень, пов'язаних із застосуванням заходів державного примусу, використанням фізичної сили, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, бойової та спеціальної техніки. Правові засади такої діяльності визначаються статтями 15–18 Закону України «Про Національну гвардію України», які встановлюють підстави, умови та межі застосування відповідних заходів.[10] Юридичні служби забезпечують правильне застосування зазначених норм, здійснюють правову оцінку законності використання

[10] Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

сили під час спільних операцій, надають консультації командуванню щодо меж реалізації відповідних повноважень та мінімізують ризики порушення вимог національного законодавства і міжнародного гуманітарного права.

Окремим напрямом міжвідомчої взаємодії є координація діяльності у сфері проходження військової служби та забезпечення однакового застосування законодавства щодо дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Практичне значення такої співпраці полягає в узгодженому застосуванні положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Дисциплінарного статуту Збройних Сил України та спеціальних нормативно-правових актів, які регламентують проходження служби військовослужбовцями Національної гвардії України. Вироблення спільних правових підходів забезпечує єдність практики під час вирішення кадрових, дисциплінарних і службових питань, а також сприяє однаковому тлумаченню норм військового законодавства.

Ефективність взаємодії значною мірою забезпечується систематичним обміном правовою інформацією між юридичними службами, узагальненням результатів правозастосовної практики, спільною підготовкою методичних рекомендацій, організацією міжвідомчих навчань, семінарів і консультативних заходів. Така форма професійної співпраці створює умови для своєчасного врахування змін у нормативно-правовому регулюванні, вироблення єдиних підходів до застосування законодавства та підвищення ефективності правового забезпечення діяльності сил оборони України.

Не менш важливим напрямом міжвідомчої взаємодії є співробітництво ***юридичних служб Збройних Сил України та Державної прикордонної служби України.*** Актуальність такої взаємодії істотно зросла після введення в Україні правового режиму воєнного стану, що супроводжувалося розширенням повноважень прикордонного відомства та його активним залученням до виконання завдань у складі сил оборони. Нормативну основу відповідної діяльності становлять закони України «Про Державну прикордонну службу України», «Про державний кордон України», «Про прикордонний контроль», «Про національну безпеку України», «Про оборону України» та «Про правовий режим воєнного стану», які визначають компетенцію органів охорони державного кордону, особливості їх функціонування в особливий період, а також правові засади взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації суттєво трансформувала функціональне призначення Державної прикордонної служби України. Поряд із виконанням традиційних завдань щодо охорони та захисту державного кордону її підрозділи безпосередньо залучаються до заходів із відсічі та стримування збройної агресії, виконують бойові й спеціальні завдання у взаємодії зі Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони, беруть участь у стабілізаційних заходах, забезпечують охорону об'єктів критичної інфраструктури, здійснюють контроль у пунктах пропуску через державний кордон і контрольних пунктах в'їзду-виїзду, а також протидіють діяльності диверсійно-розвідувальних груп. Розширення компетенції прикордонного відомства закономірно посилило потребу у постійній координації діяльності юридичних служб різних складових сил оборони. За таких умов міжвідомча правова взаємодія набуває системного характеру та спрямовується на вироблення єдиних підходів до застосування законодавства, належний юридичний

супровід спільних управлінських рішень і забезпечення законності під час виконання бойових та спеціальних завдань.

Відповідно до статей 2, 19 та 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» Державна прикордонна служба України забезпечує охорону державного кордону, бере участь у виконанні завдань із забезпечення оборони держави та взаємодіє з іншими складовими сил оборони під час реалізації заходів, спрямованих на захист національної безпеки. [10] [11] Саме комплексність визначених законом повноважень зумовлює необхідність постійної координації діяльності юридичних служб різних військових формувань. У межах такої взаємодії здійснюється правова експертиза міжвідомчих управлінських рішень, перевіряється їх відповідність Конституції України, законам та іншим нормативно-правовим актам, опрацьовуються проєкти спільних наказів, директив, інструкцій і порядків взаємодії, а також забезпечується належне юридичне оформлення рішень щодо залучення сил і засобів Державної прикордонної служби України до виконання бойових та спеціальних завдань.

Самостійний напрям міжвідомчої взаємодії становить правове забезпечення застосування зброї, бойової техніки, озброєння та спеціальних засобів під час охорони державного кордону й виконання бойових завдань. Правові підстави реалізації відповідних повноважень визначені статтями 21–24 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», які регламентують випадки та порядок застосування військовослужбовцями прикордонного відомства заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, бойової техніки й озброєння. За цих умов юридичні служби здійснюють комплексний правовий аналіз управлінських рішень щодо використання сили, оцінюють їх відповідність вимогам національного законодавства, нормам міжнародного гуманітарного права, а також принципам законності, військової необхідності та пропорційності. Такий правовий супровід спрямований на мінімізацію ризиків порушення міжнародно-правових зобов'язань України та забезпечення правомірності дій органів військового управління.

Окремим напрямом співробітництва юридичних служб є правове забезпечення функціонування прикордонного режиму та режиму державного кордону в умовах воєнного стану. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Закону України «Про державний кордон України» передбачають можливість запровадження у прикордонних районах спеціальних тимчасових обмежень, що стосуються порядку пересування громадян і транспортних засобів, переміщення товарів, функціонування пунктів пропуску, а також доступу до окремих територій.[12] Реалізація таких заходів потребує належного правового супроводу, який забезпечується юридичними службами шляхом проведення правової експертизи відповідних управлінських рішень, перевірки їх відповідності Конституції України та законам України, а також підготовки проєктів організаційно-розпорядчих документів, необхідних для запровадження встановлених режимних обмежень.

---

[11] Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text

[12] Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text

Важливе місце у системі взаємодії займає правове забезпечення діяльності військових адміністрацій та інших органів державної влади, які здійснюють свої повноваження у прикордонних регіонах. Нормативною основою такої діяльності є Закон України «Про правовий режим воєнного стану», укази Президента України про утворення військових адміністрацій та інші підзаконні нормативно-правові акти, що визначають особливості організації державного управління в умовах воєнного стану. У межах міжвідомчої взаємодії юридичні служби здійснюють правовий супровід спільних управлінських рішень, визначають межі компетенції кожного суб'єкта, надають правові висновки щодо законності застосування спеціальних заходів правового режиму воєнного стану та забезпечують узгодженість діяльності органів військового управління, військових адміністрацій і правоохоронних органів під час реалізації державної політики у сфері національної безпеки.[3]

В умовах широкомасштабної збройної агресії особливого значення набуває правове забезпечення гуманітарних заходів, що здійснюються у прикордонній смузі. До компетенції юридичних служб належить правовий супровід управлінських рішень, пов'язаних з евакуацією цивільного населення із районів підвищеної небезпеки, організацією гуманітарних коридорів, використанням транспортної інфраструктури в інтересах оборони, запровадженням спеціального режиму пересування громадян, а також координацією взаємодії з органами місцевого самоврядування, Державною службою України з надзвичайних ситуацій та іншими державними органами. Правову основу цієї діяльності становлять Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Кодекс цивільного захисту України, законодавство у сфері національної безпеки і оборони, а також міжнародно-правові зобов'язання України щодо забезпечення захисту цивільного населення під час збройних конфліктів.

Водночас одним із ключових елементів міжвідомчої співпраці є вироблення єдиних підходів до застосування законодавства у сфері оборони та прикордонної безпеки. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом постійного обміну правовою інформацією між юридичними службами, проведення спільних робочих нарад і консультацій, підготовки методичних рекомендацій, узагальнення правозастосовної практики, аналізу змін законодавства, практики Верховного Суду, а також норм і принципів міжнародного гуманітарного права. Такий механізм взаємодії сприяє уніфікації правозастосування в усіх складових сил оборони, мінімізує ризики виникнення правових колізій та забезпечує належний рівень правового супроводу міжвідомчої діяльності.

Отже, взаємодія юридичних служб Збройних Сил України та Державної прикордонної служби України є одним із базових елементів механізму правового забезпечення оборонної діяльності держави. Її зміст охоплює нормативно-правовий супровід міжвідомчого управління, правове забезпечення прикордонного режиму, діяльності військових адміністрацій, реалізації гуманітарних заходів, а також формування єдиної правозастосовної практики. Комплексне здійснення зазначених напрямів сприяє зміцненню законності у сфері оборони, підвищенню ефективності координації між складовими сил оборони та забезпеченню належної реалізації державної політики у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану.

[3] Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII XII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text.

В умовах триваючої збройної агресії проти України та трансформації сучасних загроз національній безпеці особливого значення набуває ***взаємодія юридичних служб Збройних Сил України зі Службою безпеки України.*** Необхідність такої співпраці зумовлена комплексним характером сучасних воєнних конфліктів, у межах яких традиційні форми збройного протиборства поєднуються із диверсійною діяльністю, терористичними проявами, розвідувально-підривними заходами, інформаційними операціями та кіберзагрозами. За таких умов ефективне виконання завдань із забезпечення оборони держави потребує належного нормативно-правового врегулювання міжвідомчої взаємодії. У цьому механізмі юридичні служби забезпечують розроблення й правовий супровід організаційно-правових рішень, спрямованих на координацію діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, а також створюють правові передумови для реалізації спільних заходів із захисту національної безпеки.

Нормативну основу взаємодії юридичних служб Збройних Сил України та Служби безпеки України становлять положення Конституції України, а також спеціальне законодавство, яке визначає правовий статус, компетенцію та порядок діяльності зазначених органів. Ключове значення у цьому контексті має Закон України «Про Службу безпеки України», відповідно до якого на Службу безпеки України покладаються завдання щодо захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, оборонного потенціалу, економічної, інформаційної та державної безпеки від внутрішніх і зовнішніх загроз. Водночас Закон України «Про національну безпеку України» визначає Службу безпеки України як одну зі складових сил безпеки, діяльність якої здійснюється у взаємодії із Збройними Силами України та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони.[8] Такий нормативний підхід формує правову основу міжвідомчої координації, визначає межі компетенції кожного суб'єкта та забезпечує узгодженість їхньої діяльності під час виконання завдань із захисту національної безпеки й оборони держави.

Основними напрямами взаємодії юридичних служб Збройних Сил України та Служби безпеки України є нормативно-правове забезпечення спільної діяльності у сфері захисту національної безпеки, протидії терористичним загрозам, контррозвідувального забезпечення, правового супроводу міжвідомчих операцій та уніфікації правозастосовної практики.

Одним із ключових напрямів такої співпраці є правове забезпечення заходів із виявлення, попередження та припинення диверсійної і терористичної діяльності. Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом здійснює Служба безпеки України, тоді як Збройні Сили України можуть залучатися до виконання відповідних завдань у випадках і порядку, визначених законодавством.[13] Саме тому ефективне проведення спільних антитерористичних заходів потребує належного нормативно-правового регулювання міжвідомчої взаємодії. В умовах широкого застосування державою-агресором диверсійно-розвідувальних груп, незаконних збройних формувань та інших інструментів гібридного впливу юридичні служби забезпечують правовий супровід

[8] Про національну безпеку України: Закон України від Закон від 21.06.2018 № 2469-VIII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

[13] Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV(з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text

підготовки міжвідомчих управлінських рішень, визначають правові підстави використання сил і засобів, здійснюють правову експертизу спільних наказів, директив, оперативних планів та інших організаційно-розпорядчих документів, а також оцінюють їх відповідність вимогам національного законодавства і міжнародно-правовим зобов'язанням України.

Важливим напрямом співробітництва юридичних служб є правове забезпечення контррозвідувальної діяльності, спрямованої на своєчасне виявлення, попередження та нейтралізацію загроз державному суверенітету, обороноздатності й іншим життєво важливим інтересам держави. Правові засади здійснення такої діяльності визначаються Законом України «Про контррозвідувальну діяльність», відповідно до якого контррозвідувальна діяльність охоплює систему спеціальних організаційних, оперативно-розшукових, інформаційно-аналітичних і правових заходів, спрямованих на протидію розвідувально-підривній діяльності іноземних держав, спеціальних служб, організацій та окремих осіб.[14] У межах реалізації зазначених завдань юридичні служби забезпечують належне нормативно-правове оформлення взаємодії між органами військового управління та підрозділами Служби безпеки України, беруть участь у підготовці міжвідомчих інструкцій і регламентів, визначають правові механізми інформаційного обміну, а також забезпечують правове регулювання діяльності спільних оперативних груп під час виконання заходів із забезпечення державної безпеки.

Самостійним напрямом взаємодії юридичних служб Збройних Сил України та Служби безпеки України є правове забезпечення охорони державної таємниці й захисту інформації з обмеженим доступом. Нормативну основу відповідної діяльності становить Закон України «Про державну таємницю», який визначає правові засади віднесення інформації до державної таємниці, порядок надання допуску до секретної інформації, організацію режиму секретності, а також відповідальність за порушення встановлених вимог.[15] Організація роботи зі службовою інформацією додатково регламентується Типовою інструкцією про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 року № 736.[16] У межах реалізації зазначених нормативно-правових актів юридичні служби здійснюють правову експертизу документів, які містять відомості з обмеженим доступом, оцінюють відповідність внутрішніх організаційно-розпорядчих актів вимогам законодавства, надають правові роз'яснення посадовим особам щодо застосування режиму секретності та сприяють належному функціонуванню системи захисту інформації у військових органах управління.

Важливим напрямом міжвідомчої співпраці є правовий супровід спеціальних і спеціально-оперативних заходів, що реалізуються із залученням підрозділів Збройних

---

[14] Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV (з наступ. змін. і доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text

[15] Про державну таємницю:Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

[16] Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: постанова Кабінету Міністрів України від від 19 жовтня 2016 р. № 736.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text

Сил України та Служби безпеки України. Проведення таких заходів потребує чіткого нормативного визначення компетенції кожного із суб'єктів, врегулювання порядку оперативного підпорядкування, розмежування функцій органів військового управління та встановлення ефективних механізмів міжвідомчої координації. З цією метою юридичні служби беруть участь у підготовці проєктів спільних нормативно-правових актів, здійснюють їх комплексну правову експертизу, а також забезпечують відповідність прийнятих управлінських рішень положенням Конституції України, законів України та міжнародно-правових зобов'язань держави.

Зростання ролі інформаційного простору у сучасних збройних конфліктах зумовлює необхідність тісної взаємодії юридичних служб у сфері забезпечення кібербезпеки та правового захисту об'єктів критичної інфраструктури. Правові засади такої діяльності визначає Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», відповідно до якого Служба безпеки України належить до основних суб'єктів національної системи кібербезпеки та здійснює заходи щодо протидії кібертероризму, кібершпигунству, кібердиверсіям та іншим проявам кіберзагроз.[17] У зв'язку з цим юридичні служби забезпечують нормативне врегулювання порядку міжвідомчого обміну інформацією про кіберінциденти, здійснюють правовий супровід функціонування інформаційно-комунікаційних систем військового призначення, беруть участь у підготовці нормативних документів, спрямованих на захист інформаційних ресурсів, державних інформаційних систем та об'єктів критичної інфраструктури, а також формують правові механізми реагування на кіберінциденти в умовах воєнного стану.

Окремої уваги потребує правове забезпечення міжвідомчого інформаційного обміну, який є необхідною умовою ефективної діяльності сил безпеки та сил оборони. Юридичні служби здійснюють правову експертизу проєктів міжвідомчих угод, наказів, інструкцій і регламентів, що визначають порядок передачі оперативної інформації, використання інформаційно-телекомунікаційних систем, функціонування спільних координаційних центрів та оперативних штабів. Одночасно встановлюються правові гарантії захисту інформації, визначаються правила доступу до відомостей з обмеженим доступом, а також механізми юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства щодо охорони державної таємниці та інформаційної безпеки.

Невід'ємною складовою ефективної взаємодії між Службою безпеки України та Збройними Силами України є належне правове регулювання міжвідомчого інформаційного обміну. Реалізація цього напряму передбачає правову експертизу проєктів міжвідомчих договорів, наказів, інструкцій, регламентів та інших документів, які визначають порядок передачі оперативної інформації, використання захищених інформаційно-телекомунікаційних систем, функціонування спільних координаційних центрів і оперативних штабів. Одночасно юридичні служби забезпечують формування правових гарантій захисту інформації з обмеженим доступом, визначають процедури надання доступу до відповідних відомостей, а також розробляють механізми юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства у сфері охорони державної таємниці, інформаційної та кібернетичної безпеки.

[17] Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

Такий комплексний підхід до правового забезпечення взаємодії між юридичними службами Збройних Сил України та Служби безпеки України сприяє підвищенню ефективності міжвідомчої координації, зміцненню законності у сфері безпеки й оборони, а також забезпечує належні правові умови для протидії сучасним воєнним, інформаційним і кібернетичним загрозам.

Важливим складником системи правового забезпечення сектору безпеки і оборони є ***взаємодія юридичної служби Збройних Сил України з юридичними підрозділами Державної спеціальної служби транспорту.*** Така співпраця має міжвідомчий характер і спрямована на формування узгоджених правових механізмів реалізації державної політики у сфері оборони, забезпечення законності діяльності органів військового управління та належного нормативно-правового супроводу виконання завдань, пов'язаних із функціонуванням транспортної інфраструктури в умовах воєнного стану.

Нормативну основу діяльності Державної спеціальної служби транспорту становить Закон України «Про Державну спеціальну службу транспорту», відповідно до якого вона є спеціалізованим військовим формуванням, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспортної системи держави як у мирний час, так і в особливий період.[18] Правове регулювання її діяльності також здійснюється Законами України «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про правовий режим воєнного стану» та іншими нормативно-правовими актами, що визначають організаційні та правові засади транспортного й інженерного забезпечення сил оборони.

В умовах широкомасштабної збройної агресії безперебійне функціонування транспортної інфраструктури набуло стратегічного значення для забезпечення обороноздатності держави. Ефективність переміщення військ, доставка озброєння, боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів, військової техніки та інших матеріально-технічних ресурсів безпосередньо залежить від належної організації транспортного забезпечення. За таких обставин юридичні служби здійснюють правовий супровід управлінських рішень щодо організації військових перевезень, експлуатації та відновлення об'єктів транспортної інфраструктури, використання залізничного, автомобільного і мостового господарства в інтересах оборони держави. Одночасно проводиться правова експертиза проєктів управлінських документів, що регламентують взаємодію органів військового управління з Державною спеціальною службою транспорту, а також перевіряється їх відповідність вимогам чинного законодавства України.

Важливим напрямом взаємодії юридичних служб Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту є нормативно-правове забезпечення логістичного функціонування сил оборони. Відповідно до положень Законів України «Про оборону України» та «Про національну безпеку України» правове супроводження логістичних процесів охоплює розроблення механізмів транспортного забезпечення військ, визначення порядку координації між органами військового управління, іншими державними органами та суб'єктами господарювання, а також юридичний супровід укладення й виконання договорів, пов'язаних із перевезенням

[18] Про Державну спеціальну службу транспорту: Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text

особового складу, військової техніки, озброєння та матеріально-технічних засобів. Такий підхід сприяє належному нормативному врегулюванню логістичних процесів і забезпечує їх реалізацію відповідно до вимог чинного законодавства.

Самостійне місце у системі міжвідомчої взаємодії займає правове регулювання використання земель оборони та спорудження об'єктів військової інженерної інфраструктури. Правовою основою зазначеної діяльності є Земельний кодекс України, Закон України «Про використання земель оборони», а також законодавство у сфері містобудування й оборони держави. У межах визначених повноважень юридичні служби здійснюють правове оформлення передачі земельних ділянок для будівництва фортифікаційних споруд, оборонних рубежів, військових шляхів сполучення та інших інженерних об'єктів, одночасно контролюючи додержання вимог земельного, екологічного та містобудівного законодавства.[19] Такий правовий супровід мінімізує ризики виникнення земельних спорів і забезпечує законність реалізації інженерних проєктів оборонного призначення.

Суттєве значення для функціонування сил оборони має взаємодія юридичних служб у сфері оборонних закупівель та використання бюджетних коштів. Відповідно до Закону України «Про оборонні закупівлі» на юридичні підрозділи покладається проведення правової експертизи державних контрактів, оцінка законності процедур закупівель, супроводження виконання договірних зобов'язань і контроль за дотриманням вимог бюджетного законодавства під час використання державних фінансових ресурсів.[20] Особливої ваги зазначена діяльність набуває під час виконання державного оборонного замовлення, коли виникає необхідність забезпечити оперативне задоволення потреб сил оборони із одночасним дотриманням принципів законності, ефективності, доброчесності та раціонального використання бюджетних коштів.

В умовах дії правового режиму воєнного стану важливим напрямом діяльності юридичних служб є також правове забезпечення процедур примусового відчуження або вилучення майна для потреб оборони. Правове регулювання таких процедур здійснюється Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» та Законом України «Про правовий режим воєнного стану». У межах своїх повноважень юридичні служби здійснюють перевірку законності рішень щодо відчуження майна, забезпечують належне оформлення правовстановлюючих документів, контролюють додержання прав власників та реалізацію встановлених законом гарантій відшкодування вартості примусово відчуженого майна.[21] Такий комплекс заходів сприяє забезпеченню балансу між потребами оборони держави та захистом конституційного права власності.

Отже, взаємодія юридичних служб Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту є невід'ємною складовою системи правового

[19] Про використання земель оборони: Закон України від 27 листопада 2003 року № 1345-IV(з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15#Text

[20] Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. (з наступ. змін. та доповн.).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text

[21] Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI(з наступ. змін. та доповн.).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text

забезпечення сектору безпеки і оборони України. Її зміст охоплює нормативно-правовий супровід логістичного забезпечення, військових перевезень, використання земель оборони, будівництва військової інженерної інфраструктури, здійснення оборонних закупівель і реалізації майнових процедур в умовах воєнного стану. Комплексний характер такої взаємодії забезпечує підвищення рівня законності, удосконалення міжвідомчої координації та ефективніше функціонування сил оборони в сучасних безпекових умовах.

Одним із найбільш специфічних напрямів міжвідомчої взаємодії у системі сил оборони України є ***співробітництво юридичної служби Збройних Сил України з юридичними підрозділами розвідувальних органів.*** Особливість такої взаємодії зумовлена тим, що результати розвідувальної діяльності безпосередньо впливають на ухвалення військово-управлінських рішень, планування та проведення бойових операцій, визначення способів застосування сил і засобів оборони, а також на формування державної політики у сфері воєнної та інформаційної безпеки. Відповідно до Закону України «Про розвідку» розвідувальна діяльність здійснюється виключно на засадах законності, верховенства права, поваги до прав і свобод людини, додержання Конституції України та законів України, а також під демократичним цивільним контролем.[22] За умов воєнного стану, коли масштаби взаємодії між розвідувальними органами та Збройними Силами України істотно розширюються, належний рівень юридичного супроводу набуває особливого значення.

Нормативне підґрунтя зазначеної взаємодії формують Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про розвідку», «Про державну таємницю», «Про інформацію», «Про правовий режим воєнного стану», а також відомчі нормативно-правові акти, що регламентують діяльність органів військового управління та суб'єктів розвідувального співтовариства. Відповідно до статті 12 Закону України «Про національну безпеку України» розвідувальні органи є складовою сил безпеки і сил оборони, що обумовлює необхідність вироблення уніфікованих правових механізмів їх взаємодії зі Збройними Силами України під час виконання спільних завдань у сфері оборони держави.[8]

Одним із ключових напрямів співробітництва є спільне нормативно-правове забезпечення діяльності розвідувальних органів. У межах реалізації цього напряму юридичні служби здійснюють підготовку та правову експертизу проєктів нормативно-правових і організаційно-розпорядчих актів, які визначають порядок інформаційної взаємодії, використання розвідувальних матеріалів, міжвідомчого обміну інформацією, координації діяльності органів військового управління та реалізації повноважень під час виконання спільних оборонних заходів. Такий підхід забезпечує узгодженість відомчого нормативного регулювання, мінімізує ризик виникнення правових колізій і сприяє формуванню єдиної практики застосування законодавства у сфері оборони та розвідки.

Важливою складовою міжвідомчої взаємодії є правовий супровід підготовки та проведення спеціальних заходів і військових операцій, у яких використовуються результати розвідувальної діяльності. Під час підготовки відповідних управлінських

[22] Про розвідку: Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX(з наступ. змін. та доповн.).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text

[8] Про національну безпеку України: Закон України від Закон від 21.06.2018 № 2469-VIII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

рішень юридичні служби оцінюють їх відповідність вимогам національного законодавства, перевіряють наявність належних правових підстав для застосування сил і засобів, здійснюють експертизу наказів, директив і планувальних документів та надають командуванню висновки щодо допустимості обраних способів виконання поставлених завдань. Водночас забезпечується врахування положень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, Додаткових протоколів I та II від 8 червня 1977 року, а також норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права, які є обов'язковими для України.

Особливого значення у діяльності юридичних служб набуває забезпечення належного режиму охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом. Зважаючи на специфіку розвідувальної діяльності, значний обсяг документів містить відомості, що становлять державну таємницю або службову інформацію. За цих умов юридичні підрозділи проводять правову експертизу документів на відповідність вимогам Закону України «Про державну таємницю», контролюють додержання режиму секретності, беруть участь у розробленні локальних нормативних актів із питань захисту інформації, забезпечують правове врегулювання процедур допуску до державної таємниці та надають правові консультації посадовим особам щодо застосування законодавства у сфері охорони секретної інформації.[23]

Вагомим напрямом співпраці є також правове забезпечення міжнародної діяльності суб'єктів розвідувального співтовариства. Згідно зі статтею 24 Закону України «Про розвідку» вони мають право взаємодіяти з компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями та безпековими структурами на підставі міжнародних договорів України і міжвідомчих угод. У цьому процесі юридичні служби здійснюють експертизу міжнародних договорів, меморандумів, угод про співробітництво та документів, що регламентують міжнародний інформаційний обмін, забезпечуючи належне виконання міжнародних зобов'язань України. Одночасно проводиться імплементація правових стандартів держав – членів НАТО та Європейського Союзу у сфері розвідувальної діяльності, що відповідає стратегічному курсу України на європейську й євроатлантичну інтеграцію.

Специфіка взаємодії юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами розвідувальних органів полягає у необхідності одночасного забезпечення законності управлінської діяльності, оперативності прийняття рішень та належного рівня захисту секретної інформації. На відміну від інших напрямів правового забезпечення діяльності сил оборони, юридичний супровід розвідувальної діяльності здійснюється в умовах особливого правового режиму, коли значна частина інформації має обмежений доступ, а управлінські рішення приймаються у стислі строки та безпосередньо впливають на ефективність виконання бойових завдань. Саме тому ефективна взаємодія юридичних служб у цій сфері є необхідною передумовою забезпечення правової визначеності діяльності суб'єктів розвідувального співтовариства, дотримання принципу верховенства права та підвищення ефективності функціонування всієї системи сил оборони України в умовах воєнного стану.

[23] Про державну таємницю:Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що взаємодія юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами інших складових сил оборони становить один із ключових інститутів системи правового забезпечення оборонної діяльності держави. Її функціонування ґрунтується на міжвідомчій координації правової роботи та охоплює взаємодію з юридичними підрозділами Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Державної спеціальної служби транспорту, розвідувальних органів, а також інших суб'єктів сектору безпеки і оборони відповідно до визначених законодавством повноважень. Такий формат співробітництва забезпечує узгодженість правозастосовної діяльності, єдність підходів до реалізації законодавства у сфері оборони та належний рівень правового супроводу діяльності органів військового управління.

Зміст міжвідомчої взаємодії юридичних служб характеризується комплексністю та охоплює широке коло правовідносин, пов'язаних із нормотворчою, експертно-аналітичною, консультативною та контрольної діяльністю. До її основних напрямів належать підготовка й правова експертиза нормативно-правових та організаційно-розпорядчих актів, забезпечення законності управлінських рішень, правовий супровід спільних бойових, спеціальних і стабілізаційних операцій, нормативне врегулювання логістичного забезпечення, військових перевезень, охорони державного кордону, здійснення контррозвідувальної діяльності, протидії диверсійним і терористичним загрозам, функціонування національної системи кібербезпеки, реалізації оборонних закупівель, використання земель оборони, спорудження фортифікаційних та інших військових інженерних об'єктів, забезпечення режиму охорони державної таємниці, розвитку міжнародного військового співробітництва, а також імплементації й практичного застосування норм міжнародного гуманітарного права під час виконання завдань із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та оборони України.

Водночас результативність діяльності юридичних служб безпосередньо визначається рівнем їхньої міжвідомчої координації, ефективністю інформаційного обміну, узгодженістю правових позицій та єдністю правозастосовної практики в межах сектору безпеки і оборони. У сучасних умовах особливого значення набуває подальше вдосконалення організаційно-правових механізмів такої взаємодії, що передбачає створення єдиного інформаційно-правового простору для юридичних служб складових сил оборони, розвиток цифрових інструментів електронного документообігу та міжвідомчої комунікації, удосконалення системи спільного методичного забезпечення, запровадження механізмів проведення комплексних міжвідомчих правових експертиз проєктів нормативно-правових актів, формування централізованих інформаційно-аналітичних баз із узагальненою практикою застосування законодавства, а також подальшу адаптацію національного законодавства до принципів, стандартів і процедур НАТО відповідно до стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в євроатлантичному безпековому просторі. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності правового забезпечення діяльності сил оборони, зміцненню законності у сфері військового управління, удосконаленню міжвідомчої взаємодії та посиленню інституційної спроможності сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

ВИСНОВОК

Проведене монографічне дослідження дозволяє дійти висновку, що в умовах сучасних трансформацій сектору безпеки і оборони України юридична служба набула статусу одного з ключових інституційних елементів системи правового забезпечення військового управління. Запровадження правового режиму воєнного стану, істотне розширення компетенції органів військового управління, необхідність оперативного прийняття управлінських рішень в умовах збройної агресії та інтегроване застосування складових сил оборони зумовили якісну трансформацію функціонального призначення юридичної служби. На сучасному етапі її діяльність виходить за межі традиційного правового супроводу та охоплює комплекс взаємопов'язаних нормотворчих, експертно-аналітичних, консультативних, контрольних і координаційних функцій, спрямованих на забезпечення законності управлінської діяльності, реалізацію міжнародно-правових зобов'язань України, формування єдиної правозастосовної практики та правове забезпечення функціонування сил оборони.

У процесі дослідження встановлено, що організаційно-правові засади діяльності юридичної служби визначаються багаторівневою системою нормативно-правового регулювання, яка включає норми Конституції України, законів України, міжнародних договорів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України та інших відомчих нормативно-правових актів. Разом із тим проведений аналіз засвідчив, що чинна нормативна база не забезпечує належної системності правового регулювання діяльності юридичних служб складових сил оборони. Наявність значної кількості відомчих нормативних актів, відсутність єдиних організаційно-правових підходів до міжвідомчої взаємодії, а також неоднорідність механізмів реалізації окремих повноважень негативно впливають на єдність правозастосовної практики та зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення законодавчого регулювання у цій сфері.

Обґрунтовано, що ефективне функціонування юридичної служби Збройних Сил України нерозривно пов'язане із системною взаємодією з юридичними службами інших складових сил оборони, визначених статтею 12 Закону України «Про національну безпеку України». Насамперед така взаємодія реалізується з юридичними підрозділами Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Державної спеціальної служби транспорту, розвідувальних органів України та інших суб'єктів сектору безпеки і оборони, діяльність яких безпосередньо спрямована на забезпечення оборони держави. Саме міжвідомча координація правової роботи створює необхідні передумови для узгодженого виконання спільних завдань, забезпечення законності управлінських процесів, оперативного нормативного врегулювання суспільних відносин у сфері оборони та мінімізації правових ризиків, що виникають під час реалізації державної оборонної політики.

Дослідження підтвердило визначальну роль юридичної служби у нормативно-правовому забезпеченні діяльності органів військового управління. Здійснюючи правову експертизу проєктів нормативно-правових актів, наказів, директив, бойових розпоряджень, договорів та інших управлінських документів, військові юристи забезпечують їх відповідність Конституції України, законам України, міжнародним договорам, принципам верховенства права та вимогам юридичної техніки. Така

діяльність сприяє підвищенню правової обґрунтованості управлінських рішень, забезпечує стабільність правового регулювання, запобігає виникненню правових колізій і створює належні умови для ефективного функціонування органів військового управління.

Окремий комплекс повноважень юридичної служби пов'язаний із забезпеченням виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері міжнародного гуманітарного права. Проведений аналіз засвідчив, що ефективність практичної реалізації положень Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, Додаткових протоколів до них 1977 року, Гаазьких конвенцій та інших міжнародно-правових актів значною мірою залежить від належного правового супроводу діяльності органів військового управління. Саме юридична служба здійснює правову оцінку управлінських рішень щодо застосування військової сили, перевіряє їх відповідність принципам і нормам міжнародного гуманітарного права, забезпечує консультативну підтримку командування та сприяє формуванню сталої практики правомірного ведення бойових дій відповідно до міжнародно визнаних стандартів.

За результатами дослідження встановлено, що сучасні умови функціонування сектору безпеки і оборони України потребують подальшого вдосконалення організаційно-правових механізмів діяльності юридичної служби. Насамперед актуальним є створення ефективної системи координації правової роботи між усіма складовими сил оборони шляхом нормативного закріплення єдиних принципів міжвідомчої взаємодії, визначення уніфікованого порядку інформаційного обміну, проведення спільної правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, а також вироблення узгоджених правових позицій щодо найбільш складних і дискусійних питань оборонної діяльності.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку юридичного забезпечення сил оборони має стати цифрова трансформація юридичної діяльності. Формування інтегрованого інформаційно-правового середовища, запровадження сучасних електронних систем документообігу, створення централізованих баз нормативних актів, правових висновків, методичних рекомендацій і матеріалів судової практики, автоматизація окремих процедур юридичної роботи та впровадження цифрових сервісів міжвідомчої взаємодії сприятимуть підвищенню оперативності правового супроводу, уніфікації правозастосовної практики та вдосконаленню механізмів прийняття управлінських рішень.

Важливе значення для підвищення ефективності функціонування юридичної служби має також розвиток кадрового потенціалу. Підготовка військових юристів повинна здійснюватися з урахуванням сучасних тенденцій розвитку військового права, міжнародного гуманітарного права, права НАТО, оборонного планування, кібербезпеки, міжнародного військового співробітництва та правового забезпечення багатонаціональних операцій. Перспективними напрямами є розширення системи спеціалізованої професійної підготовки, впровадження безперервного підвищення кваліфікації, проведення спільних міжвідомчих навчань, а також широке використання досвіду держав – членів НАТО щодо організації правового забезпечення діяльності військових формувань.

Водночас одним із пріоритетних завдань державної політики у сфері оборони має стати розроблення єдиної Концепції розвитку системи юридичного забезпечення сил оборони України, яка визначатиме стратегічні напрями розвитку юридичної служби,

принципи її організації, механізми міжвідомчої взаємодії, стандарти правового супроводу управлінської діяльності, а також основні напрями адаптації національного законодавства до правових стандартів НАТО та Європейського Союзу. Доцільним є також перегляд відомчих нормативно-правових актів з метою усунення дублювання повноважень юридичних служб, удосконалення розмежування їх компетенції та запровадження єдиних методичних підходів до здійснення правової роботи.

Таким чином, результати проведеного монографічного дослідження дають підстави стверджувати, що юридична служба Збройних Сил України є не лише структурним підрозділом, який забезпечує правовий супровід діяльності органів військового управління, а й одним із базових інституційних елементів системи забезпечення національної безпеки і оборони держави. Від рівня її організаційного розвитку, нормативного забезпечення, професійної спроможності та ефективності міжвідомчої взаємодії значною мірою залежить законність управлінської діяльності, реалізація державної оборонної політики, виконання міжнародно-правових зобов'язань України, дотримання принципів верховенства права та ефективність функціонування всієї системи сил оборони. Подальше вдосконалення організаційно-правових засад діяльності юридичної служби має здійснюватися на основі комплексної модернізації законодавства, інституційного посилення її статусу, розвитку міжвідомчої координації, цифрової трансформації правової діяльності та імплементації європейських і євроатлантичних стандартів правового забезпечення військового управління. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності функціонування сектору безпеки і оборони України, зміцненню законності, забезпеченню належного правового супроводу діяльності сил оборони та формуванню сучасної, інтегрованої системи юридичного забезпечення військового управління, здатної ефективно функціонувати як в умовах воєнного стану, так і в період повоєнного відновлення держави.

АНОТАЦІЯ

Монографію присвячено комплексному дослідженню організаційно-правових засад діяльності юридичної служби у системі сил оборони України в умовах правового режиму воєнного стану. У роботі здійснено всебічний аналіз сучасного нормативно-правового забезпечення функціонування юридичної служби, визначено її місце у системі військового управління, розкрито особливості реалізації функцій і повноважень, а також досліджено механізми взаємодії з юридичними службами інших складових сил оборони України. Обґрунтовано, що в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації юридична служба перетворилася на один із ключових інститутів правового забезпечення оборонної діяльності держави, який забезпечує законність управлінських рішень, нормативно-правовий супровід діяльності органів військового управління, координацію правозастосовної діяльності, правову експертизу нормативно-правових та організаційно-розпорядчих актів, а також сприяє реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у сфері міжнародного гуманітарного права. Проаналізовано систему нормативно-правових актів, що регламентують діяльність юридичної служби у секторі безпеки і оборони, досліджено організаційно-правові засади взаємодії юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Державної спеціальної служби транспорту,

розвідувальних органів та інших суб'єктів сектору безпеки і оборони. Особливу увагу приділено правовому забезпеченню міжвідомчої координації, проведенню правової експертизи управлінських рішень, нормативному супроводу спільних операцій, забезпеченню законності застосування військової сили, охороні державної таємниці, кібербезпеці, оборонним закупівлям, логістичному забезпеченню, міжнародному військовому співробітництву та імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Обгрунтовано доцільність створення інтегрованого інформаційно-правового середовища юридичних служб, удосконалення механізмів правової експертизи управлінських рішень, розвитку міжвідомчої координації та гармонізації національного законодавства зі стандартами НАТО і Європейського Союзу.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к. (з наступ. змін. та доповн.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр
2. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII (з наступ. змін. та доповн.) URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII XII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/389-19#Text.
4. Женевська конвенція про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (з наступ. змін. та допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text
7. Про національну безпеку України: Закон України від Закон від 21.06.2018 № 2469-VIII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 2469-19#Text
8. Положення про юридичну службу Збройних Сил України: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України №80м від 30.03.2021. URL: https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf
9. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text
10. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII (з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text
11. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 661-15#Text
12. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text
13. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV(з наступ. змін. та доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text
14. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV (з наступ. змін. і доповн.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text

15. Про державну таємницю:Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

16. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: постанова Кабінету Міністрів України від від 19 жовтня 2016 р. № 736.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text

17. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text ю

18. Про Державну спеціальну службу транспорту: Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text

19. Про використання земель оборони: Закон України від 27 листопада 2003 року № 1345-IV(з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15#Text

20. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. (з наступ. змін. та доповн.).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text

21. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI(з наступ. змін. та доповн.).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text

22. Про розвідку: Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX(з наступ. змін. та доповн.).URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text

23. Про державну таємницю:Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text

Information about the authors:
Leontieva Lina Vitaliivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Researcher at the Research Laboratory
Military Law Institute
Yaroslav Mudryi National Law University
4, Dynamivska str, Kharkiv, 61024, Ukraine

Bridnia Yehor Oleksandrovych,
Head at the Department of Military Law
Military Law Institute
Yaroslav Mudryi National Law University
4, Dynamivska str, Kharkiv, 61024, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-22

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я МВС УКРАЇНИ

Логвиненко Б. О., Янін П. П.

ВСТУП

В умовах триваючої протидії розв'язаній проти України повномасштабній збройній агресії Російської Федерації та запровадженого у зв'язку із цим особливого правового режиму воєнного стану, суттєво зростає значення охорони здоров'я. Це однаковою мірою стосується індивідуального та громадського здоров'я, санітарно-епідемічного благополуччя, медичної реабілітації, збереження генофонду Українського народу тощо. Здоров'я безпосередньо пов'язане з охороною праці, безпечним довкіллям, економікою та обороноздатністю нашої держави.

Згідно з Конституцією України від 28.06.1996, здоров'я людини визнається в Україні однією з найвищих соціальних цінностей (ст. 3), тоді як право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування гарантоване кожному ст. 49 Основного Закону[1].

Важливість здоров'я полягає у тому, що його не можна придбати, але можна поліпшити, зберегти та підтримати на максимально досяжному рівні. Саме з цією метою в Україні функціонує система охорони здоров'я, невід'ємною складовою якої є заклади охорони здоров'я МВС України.

Представлене дослідження присвячене розкриттю сутності та особливостей адміністративно-правового регулювання медичного обслуговування у цих закладах в сучасний період.

1. Поняття і сутність медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України

Розгляд медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України доцільно розпочати зі співвідношення медичного обслуговування із суміжними категоріями: медична послуга, медичне забезпечення, медична допомога.

Зауважимо, що згідно з Великим тлумачним словником сучасної української мови поняття «обслуговування» означає дію за значенням «обслуговувати». У свою чергу, поняття «обслуговувати» включає декілька значень: 1) виконувати роботу, функції, пов'язані з задоволенням чиїх-небудь запитів, потреб; 2) забезпечувати, налагоджувати роботу певних знарядь, машин, механізмів тощо[2].

У своєму дослідженні Г. В. Бухало здійснила спробу розмежувати поняття «медична послуга», «медична допомога» та «медичне обслуговування». Вчена

[1] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення 15.10.2022)

[2] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

наголошує, що поняття «медичне обслуговування», можна вважати узагальнюючим терміном, який містить в собі і медичну допомогу, і медичну послугу, адже це діяльність, «що не обов'язково обмежується медичною допомогою та/або реабілітаційною допомогою». В межах такого обслуговування, на її думку, і знаходяться медичні послуги[3].

Проводячи аналіз співвідношення медичних послуг та медичної діяльності, В. О. Савченко зазначає, що законодавство не дає чітких підстав для їхнього розмежування, а наукова доктрина не приділяє уваги дослідженню цієї проблематики. Спираючись на визначення медичної діяльності, закріплене у наказі МОЗ України від 10.08.2000 № 195 (втратив чинність), вчений пов'язує її з наданням громадянам лікувально-профілактичної допомоги. Наведене визначення не закріплює прямих вказівок відносно медичних послуг, виділяючи лише допомогу. Але сутність медичної допомоги не передбачає діяльність профілактичного характеру. На відміну від допомоги, медичні послуги можуть визначати своїм об'єктом діяльність як лікувального, так і профілактичного характеру. Автор доходить висновку, що медична діяльність проявляється у вигляді медичних послуг, складовою частиною яких виступає медична допомога. Для аргументації власної позиції він наводить рішення Приморського районного суду м. Одеса від 10.12.2010 № 2-2560/10, де операції з підтяжки обличчя, ендоскопічного підйому брів, пластики нижніх повік, лазерної шліфовки окремих зон обличчя, визначені як медична діяльність, що здійснювалася на підставі договору про надання медичних послуг[4].

Зі свого боку Д. Таранчук виходить із того, що вся діяльність державних та комунальних закладів в межах надання медичної допомоги, згідно зі статтею 49 Конституції України, повинна бути безоплатною, тоді як надання медичних послуг, що виходять за межі медичної допомоги, може бути побудоване, відповідно до закону, також на інших засадах (у тому числі платних). Фахівець вбачає юридичну колізію у Законі України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», згідно статті 4 якого різні види медичної допомоги віднесені до медичних послуг, що входять до програми медичних гарантій. Однак при цьому обсяг таких послуг обмежується тим, що одна частина гарантується за кошти Державного бюджету, а інша – завдяки додатковому фінансуванню, що суперечить статті 49 Конституції України[5].

Цікавою є позиція А. Ю. Кордіяк та Р. Р. Братусь-Гриньків, що діяльність фахівців з організації охорони здоров'я (громадського здоров'я), надання медичної допомоги чи медичних послуг має спільну мету – збереження та покращення здоров'я людини. Різне значення термінів, що позначають ці три поняття, зумовлене відмінностями

[3] Бухало Г. О. Поняття «медичне обслуговування», «медична допомога» та «медична послуга» : критерії розмежування. Основні тенденції сучасного реформування законодавства в сфері охорони здоров'я: зб. матеріалів наук.-прак. конф. з міжнар. участю (м. Запоріжжя, 20-21 груд. 2023 р.). Запоріжжя : ЗДМФУ, 2024. С. 7-10.

[4] Савченко В. О. Поняття медичних послуг, їх співвідношення з медичною допомогою та медичною діяльністю / Вісник юридичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків: ХНУ, 2012. № 1000. С. 354-359.

[5] Таранчук Д. «Медична допомога» vs «медична послуга»: що є що? Юридична газета № 7 (609) URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/medichna-dopomoga-vs-medichna-posluga-shcho-e-shcho.html

способів і засобів досягнення цієї мети. З урахуванням особливостей кожного з видів діяльності, медична допомога, як сегмент системи охорони здоров'я, може передбачати надання певних медичних послуг, або бути частиною послуг з медичного обслуговування[6].

Законодавче визначення поняття «медичне обслуговування» наведене у ч. 1 ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992, згідно з якою медичне обслуговування – це діяльність закладів охорони здоров'я, реабілітаційних закладів, відділень, підрозділів та фізичних осіб – підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію у встановленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою та/або реабілітаційною допомогою, але безпосередньо пов'язана з їх наданням[7].

У Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.01.2025 № 34-р, закріплено, що створення умов для ефективних і доступних медичних послуг та медичного обслуговування населення є конституційним обов'язком держави, а збереження, охорона та зміцнення здоров'я та благополуччя громадян – одним із ключових завдань та пріоритетів. Розв'язання проблем здоров'я населення є обов'язком не лише сектору охорони здоров'я – це потребує консолідації зусиль суспільства та лідерства Кабінету Міністрів України на національному, регіональному та місцевому рівні[8].

Розмежовуючи поняття «медичне забезпечення» та «медичне обслуговування» Л. В. Бобрішова вважає, що медичне обслуговування відзначається спрямованістю не лише на медичну допомогу, а й на реалізацію інших прав у сфері охорони здоров'я (реабілітацію, косметологічні послуги тощо). На її думку доволі цікавим вбачається розмежування «забезпечення» – як обов'язку надати допомогу та «обслуговування» – як обов'язку сприяти у задоволенні потреб, реалізації прав[9].

Ю. О. Рашед визначає медичне обслуговування членів сімей поліцейських як діяльність із надання лікувальних, реабілітаційних, санітарно-курортних та інших видів медичних послуг членам сімей поліцейських з метою охорони та поліпшення їх здоров'я спеціалізованими закладами охорони здоров'я МВС України у порядку, визначеному відомчим законодавством, норми якого спрямовані на регулювання роботи Національної поліції взагалі, та її службовців, зокрема[10].

Насамкінець, А. С. Смик пропонує розуміти під медичним обслуговуванням поліцейських упорядковану законодавством діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, основною метою якої є надання на безоплатній основі медичних, медико-

---

[6] Кордіяк А. Ю., Братусь-Гриньків Р. Р. Охорона здоров'я, медична допомога, медичне обслуговування: спільні ознаки та критерії розмежування. Via Stomatologiae. 2026. Вип. 3 (1) С. 57-65.

[7] Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

[8] Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2025 № 34-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2025-%D1%80#Text

[9] Адміністративно-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських в Україні : монографія / Л. В. Бобрішова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 208 с.

[10] Рашед Ю. О. Медичне обслуговування членів сімей поліцейських як важлива гарантія їх соціального забезпечення. Київський часопис права. 2023. № 1. С. 163-168.

реабілітаційних та лікарсько-експертних послуг працівникам Національної поліції України. Відштовхуючись від наведеного визначення, особливостями медичного обслуговування поліцейських, як гарантій їх соціального забезпечення, він називає: а) наявність окремих законодавчих положень пов'язаних із медичним обслуговуванням поліцейських у спеціальній, відомчій нормативно-правовій базі; б) існування механізму реалізації медичного обслуговування поліцейських, заснованого на підзаконних документах виданих в рамках функціонування МВС взагалі та Національної поліції України, зокрема; в) визначення медичного обслуговування поліцейських, як невід'ємної частини соціального забезпечення цієї категорії працівників, а також членів їх сімей[11].

Аналіз наведених вище наукових положень дає змогу зробити такі висновки:

1. Більшість науковців розглядають «медичне обслуговування», «медичну послугу», «медичне забезпечення» та «медичну допомогу» як суміжні, проте не тотожні поняття. Медична допомога асоціюється, насамперед, з її видами – екстрена, первинна, спеціалізована та паліативна допомога. Медичне забезпечення – з належним обсягом лікувально-профілактичної допомоги на певному рівні. Медичні послуги найчастіше пов'язуються з оплачуваним характером, хоча певний обсяг таких послуг гарантується державою на безоплатній основі.

2. У нормативно-правових актах одночасно використовуються поняття «медичне обслуговування» та «медичне забезпечення», причому сам Законодавець часто оперує обома категоріями без їхнього розмежування. Наприклад, ст. 95 Закону України «Про Національну поліцію» має назву «Медичне забезпечення та медичне обслуговування, реалізація права поліцейських на біологічне батьківство (материнство)». Це дозволяє стверджувати про різний характер обслуговування та забезпечення;

3. Медичне обслуговування є поняттям, що найбільшою мірою відповідає сутності діяльності закладів охорони здоров'я МВС України, адже така діяльність включає не лише медичну допомогу та реабілітацію, а й надання суміжних послуг у сфері охорони здоров'я;

4. Під медичним обслуговуванням в закладах охорони здоров'я МВС України запропоновано розуміти регламентовану законодавством діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на надання всіх видів медичної допомоги, санаторно-курортного лікування а також суміжних послуг у сфері охорони здоров'я прикріпленому контингенту;

5. Сутність медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України полягає в таких його ознаках: а) виступає узагальнювальним терміном, що охоплює медичні послуги, медичну допомогу та реабілітацію; б) становить собою невід'ємну складову соціального захисту поліцейських, військовослужбовців, цивільних працівників МВС України та членів їхніх сімей; в) спрямоване на реалізацію конституційного права на охорону здоров'я та задоволення потреб у цій сфері (реабілітація, косметологічні послуги тощо).

[11] Смик А. С. Медичне обслуговування, як важлива гарантія соціального забезпечення працівників поліції в Україні. Юридична наука. 2020. № 3 (105). С. 488-493.

2. Нормативно-правові засади організації медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України

Правове регулювання організації медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України становить собою багаторівневу систему нормативно-правових актів, сукупність яких визначає правовий статус закладів охорони здоров'я МВС, порядок їхнього функціонування, категорії осіб, які мають право на медичне обслуговування, особливості організації та надання окремих видів медичної допомоги, медичних послуг, реабілітації та санаторно-курортного лікування.

Погоджуючись з думкою В. Г. Огурченка заважимо, що терміни «нормативні засади», «нормативно-правові засади», «правова основа» розглядаються окремими науковцями як синонімічні й узагальнюючи більшість визначень, які надають вчені – це сукупність нормативно-правових актів, що становлять нормативне підґрунтя для врегулювання певного кола суспільних відносин[12].

Порівняно до загальної системи охорони здоров'я, медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України має власну специфіку, що потребує комплексного аналізу чинних нормативно-правових засад його організації та здійснення.

Враховуючи велику кількість критеріїв за якими здійснюється класифікація законодавства, запропоновано виходити з системи нормативно-правових актів України, ієрархічно структурованої від актів вищої юридичної сили до актів нижчої юридичної сили. Наведений підхід закріплений у ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» та включає:

1) Конституцію України – Основний Закон України;

2) закони;

3) підзаконні нормативно-правові акти: а) постанови Верховної Ради України, що містять норми права; б) укази Президента України, що містять норми права; в) постанови Кабінету Міністрів України, що містять норми права; г) накази міністерств, що містять норми права; ґ) акти інших державних органів, що містять норми права; д) постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, накази міністерств Автономної Республіки Крим, що містять норми права; е) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, накази керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, що містять норми права; є) акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права[13].

У контексті нашого дослідження найбільший інтерес представляють норми законів, а також підзаконних актів, насамперед наказів МВС України.

Конституція України. Право на охорону здоров'я закріплене ст. 49, відповідно до якої кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава

[12] Огурченко В. Г. Нормативно-правові засади реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції: питання сьогодення. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. № 5. С. 122-127.

[13] Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text

створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвиткові лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя[14].

Закони України. На рівні законів потрібно зупинитися на актах, що регулюють відносини у сфері охорони здоров'я й тих, що визначають правовий статус осіб, які мають право на медичне обслуговування у закладах МВС.

Найбільш визначальним актом з-поміж інших є Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992, якими визначені правові, організаційні, економічні та соціальні засади охорони здоров'я в Україні, врегульовано суспільні відносини у цій сфері з метою забезпечення гармонійного розвитку фізичних і духовних сил, високої працездатності і довголітнього активного життя громадян, усунення факторів, що шкідливо впливають на їх здоров'я, попередження і зниження захворюваності, інвалідності та смертності, поліпшення спадковості[15].

Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» від 19.10.2017 встановлює державні фінансові гарантії надання необхідних пацієнтам послуг з медичного обслуговування (медичних послуг) та лікарських засобів належної якості, реімбурсації лікарських засобів та медичних виробів (включаючи допоміжні засоби) за рахунок коштів Державного бюджету України за програмою медичних гарантій[16].

Закон України «Про систему громадського здоров'я» від 06.09.2022 визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади функціонування системи громадського здоров'я в Україні з метою зміцнення здоров'я населення, запобігання хворобам, покращення якості та збільшення тривалості життя, регулює суспільні відносини у сфері громадського здоров'я та санітарно-епідемічного благополуччя населення, визначає відповідні права і обов'язки державних органів та органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб у цій сфері, встановлює правові та організаційні засади здійснення державного нагляду (контролю) у сферах господарської діяльності, які можуть становити ризик для санітарно-епідемічного благополуччя населення[17].

Ще одним актом у сфері охорони здоров'я слід назвати Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000, що визначає правові, організаційні та фінансові засади діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, спрямованої на запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб людини, локалізацію та ліквідацію їх

[14] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

[15] Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

[16] Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text

[17] Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text

спалахів та епідемій, встановлює права, обов'язки та відповідальність юридичних і фізичних осіб у сфері захисту населення від інфекційних хвороб[18].

Звертаючись до іншої групи законодавчих актів, слід зазначити Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015, який визначає правові засади організації та діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України. Крім цього, ст. 95 цього закону закріплені медичне забезпечення та медичне обслуговування, реалізація права поліцейських на біологічне батьківство (материнство)[19].

Так само Закон України «Національну гвардію України» від 13.03.2014 визначає правові засади організації та порядку діяльності Національної гвардії України (далі – НГУ), її загальну структуру, функції та повноваження. Також, у ч. 10 ст. 21 «Соціальний і правовий захист особового складу Національної гвардії України і членів їхніх сімей» цього закону закріплено право на безоплатне медичне забезпечення в лікувально-профілактичних закладах НГУ та МВС України[20].

Підзаконні акти. Важливо відмітити, що саме на підзаконному рівні кількість документів, що регулюють медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України, є найбільшою. Відповідно, ми зосередимо нашу увагу лише на окремих із них.

Так, наказом МВС України від 17.12.2015 № 1583 затверджені Порядок психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції та Порядок обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності кандидатів на службу в поліції[21].

Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС затверджене наказом МВС України від 03.04.2017 № 285. Це Положення визначає порядок проведення лікарської, військово-лікарської та лікарсько-льотної експертиз медичними (військово-лікарськими) комісіями, утвореними в закладах охорони здоров'я, що належать до сфери управління МВС України та закладах охорони здоров'я, що входять до складу НГУ[22].

Наказом МВС України від 07.11.2017 № 910 затверджено Порядок медичного забезпечення поліцейських та військовослужбовців НГУ при виконанні оперативно-службових завдань під час подолання наслідків надзвичайних ситуацій, припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень[23].

---

[18] Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 № 1645-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text

[19] Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text

[20] Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text

[21] Про затвердження Порядку психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції та Порядку обстеження на предмет виявлення алкогольної, наркотичної та токсичної залежності кандидатів на службу в поліції : наказ МВС України від 17.12.2015 № 1583 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0037-16#n8

[22] Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС : наказ МВС України від 03.04.2017 № 285 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text

[23] Про затвердження Порядку медичного забезпечення поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії України при виконанні оперативно-службових

Перелік закладів охорони здоров'я МВС України затверджений наказом МВС України від 14.06.2017 № 507, згідно з яким такі заклади поділяються на три групи: лікувально-профілактичні заклади (лікарняні заклади, амбулаторно-поліклінічні заклади, санаторно-курортні заклади); санітарно-профілактичні заклади та фармацевтичні (аптечні) заклади[24].

Насамкінець, наказом МВС України від 03.06.2016 № 462 затверджено Інструкцію про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС. Зауважимо, що згідно з цією інструкцією право на медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС мають наступні категорії осіб:

1) державні службовці та працівники апарату МВС, територіальних органів з надання сервісних послуг МВС, закладів, установ і підприємств, що належать до сфери управління МВС;

2) військовослужбовці НГУ, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні або перевірочні та спеціальні збори, державні службовці та працівники головного органу військового управління НГУ, оперативно-територіальних об'єднань НГУ, з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони здоров'я та установ;

3) поліцейські, державні службовці та працівники центрального органу управління поліцією, територіальних (міжрегіональних) органів поліції, науково-дослідних установ та установ забезпечення, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Національної поліції;

4) державні службовці та працівники апарату Державної міграційної служби України (далі – ДМС), її територіальних органів та територіальних підрозділів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління ДМС;

5) поліцейські, військовослужбовці НГУ, державні службовці апарату МВС, які відповідно до законодавства відряджені (прикомандировані) до Верховної Ради України, Верховної Ради АР Крим, інших органів державної влади (закладів, установ) або органів місцевого самоврядування на час виконання відповідних повноважень на постійній основі із залишенням на службі в поліції, військовій службі, державній службі;

6) особи, які зараховані на навчання за державним замовленням на денну форму до закладу вищої освіти із специфічними умовами навчання, що належить до сфери управління МВС, – на період навчання. Поліцейські, які зараховані на навчання для проходження первинної професійної підготовки або післядипломної освіти за місцем дислокації закладу вищої освіти, – на період навчання. Військовослужбовці НГУ, які зараховані на навчання за державним замовленням на денну форму до вищого військового навчального закладу, навчальної військової частини (центрів) НГУ, – на період навчання;

7) громадяни України з числа:

завдань під час подолання наслідків надзвичайних ситуацій, припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень : наказ МВС України від 07.11.2017 № 910 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-17#n8

[24] Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 14.06.2017 № 507 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-17#Text

а) колишніх поліцейських, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, які були звільнені зі служби за станом здоров'я, за віком, у зв'язку зі скороченням штату;

б) колишніх працівників міліції, звільнених зі служби в органах внутрішніх справ за віком, хворобою або вислугою років;

в) колишніх працівників міліції, які станом на день опублікування Закону України «Про Національну поліцію» проходили службу в органах внутрішніх справ і мали календарну вислугу не менше п'яти років і продовжили роботу в МВС України або Національній поліції (їх територіальних органах, закладах та установах) на посадах, що заміщуються державними службовцями відповідно до Закону України «Про державну службу», а в навчальних, медичних закладах, установах забезпечення та науково-дослідних установах – на будь-яких посадах та яким призначено пенсію на підставі Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»;

г) військовослужбовців НГУ, звільнених з військової служби за віком, станом здоров'я, та осіб, звільнених з військової служби в запас або у відставку зі складу внутрішніх військ МВС України;

г) осіб, на яких поширюється дія Законів України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», за умови їх перебування на медичному обслуговуванні в закладі охорони здоров'я МВС, при звільненні зі служби, військової служби чи займаної посади;

8) члени сімей (дружина (чоловік), діти до 18 років, а в разі їх навчання у закладах вищої освіти – до 23 років):

а) поліцейських, осіб з числа колишніх поліцейських та колишніх осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, звільнених зі служби за станом здоров'я, за віком, у зв'язку зі скороченням штату;

б) колишніх працівників міліції, звільнених зі служби в органах внутрішніх справ за віком, хворобою або вислугою років;

в) військовослужбовців НГУ (крім військовослужбовців строкової військової служби) та осіб, звільнених з військової служби НГУ за віком, станом здоров'я, які мають вислугу 20 років і більше;

г) поліцейських, військовослужбовців НГУ, які відповідно до законодавства відряджені (прикомандировані) до Верховної Ради України, Верховної Ради АР Крим, інших органів державної влади (закладів, установ) або органів місцевого самоврядування на час виконання відповідних повноважень на постійній основі із залишенням на службі в поліції, військовій службі;

г) державних службовців та працівників навчальних закладів, медичних і наукових установ та установ забезпечення МВС України або Національної поліції з числа колишніх працівників міліції, які станом на день опублікування Закону України «Про Національну поліцію» проходили службу в органах внутрішніх справ та мали календарну вислугу не менше п'яти років і продовжили роботу в Міністерстві внутрішніх справ України або Національній поліції (їх територіальних органах,

закладах та установах) на посадах, що заміщуються державними службовцями відповідно до Закону України «Про державну службу», а в навчальних, медичних закладах, установах забезпечення та науково-дослідних установах – на будь-яких посадах, та громадян України з їх числа, яким призначено пенсію на підставі Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»;

д) поліцейських, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження служби в поліції (у тому числі під час участі в міжнародних миротворчих операціях), яким призначено пенсію на підставі Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»;

е) військовослужбовців НГУ, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або постраждали в полоні в ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, якщо ці особи прослужили в НГУ не менш як 20 календарних років, та військовослужбовців внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби до набрання чинності Законом України «Про Національну гвардію України»[25].

За результатами проведеного аналізу нормативно-правових засад організації медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України можна підсумувати наступне:

1. Нормативно-правові засади медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України утворені сукупністю нормативно-правових актів різної юридичної сили – від Конституції до відомчих нормативних актів МВС України. Норми Конституції та законів формують загальноправову основу реалізації права на охорону здоров'я. Водночас підзаконні нормативно-правові акти конкретизують реалізацію окремих процедур медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я. Ключову роль у правовому регулюванні медичного обслуговування в закладах МВС України відведено підзаконним нормативно-правовим актам, насамперед наказам МВС України.

2. Особливістю системи охорони здоров'я МВС України є спеціальний суб'єктний склад осіб, які мають право на медичне обслуговування (прикріплений контингент), до якого належать не лише поліцейські та військовослужбовці НГУ, а й працівники органів та установ системи МВС, курсанти, ветерани служби, пенсіонери, члени їхніх сімей тощо. Розширення суб'єктного складу осіб, що мають право на медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України протягом останніх років свідчить про уніфікацію системи відомчої охорони здоров'я та забезпечення рівних прав і можливостей у реалізації права на охорону здоров'я.

3. Нормативно-правові засади медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України поєднують загальнодержавні стандарти захисту права на охорону здоров'я зі спеціальними механізмами медичного обслуговування, що

[25] Про затвердження Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС : наказ МВС України від 03.06.2016 № 462 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-16#Text

обумовлено специфікою виконання правоохоронних та військових функцій, а також необхідністю підтримання належного рівня професійної придатності, працездатності та соціального захисту атестованого особового складу, цивільних працівників, ветеранів і пенсіонерів МВС України, а також членів їхніх сімей.

3. Основні складові медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України

Медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України є багатовекторною діяльністю, що обумовлено комплексним характером права на охорону здоров'я, а також розмаїттям складових медичної діяльності. Відповідно, представляє інтерес розкриття основних складових медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України.

Класифікувати складові медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України можна за багатьма критеріями. Тим більше, перелік таких складових є відкритим та змінюється у відповідності до функцій, які покладаються на Департамент охорони здоров'я МВС України й підпорядковані йому підрозділи та установи.

У попередніх дослідженнях нами здійснювались спроби проведення такої класифікації, згідно з якою були виокремлені наступні складові:

1) Організація лікувально-профілактичних заходів;

2) Діяльність з психолого-психіатричного забезпечення;

3) Діяльність військово-лікарських комісій та проведення військово-лікарських експертиз;

4) Медичне забезпечення у спеціальних установах МВС;

5) Медичне забезпечення в закладах освіти системи МВС;

6) Медичне забезпечення особового складу за умов надзвичайних ситуацій та масових заворушень;

7) Заходи, пов'язані з ліквідацією медичних наслідків Чорнобильської катастрофи;

8) Спеціальна діяльність (надання медичних послуг працівникам інших державних органів; відбір кандидатів до персоналу миротворчих місій; взаємодія з МОЗ України та правоохоронних структур зарубіжних держав з медичних питань)[26].

Враховуючи обмеження щодо обсягу змісту дослідження, пропонуємо зупинитися на двох найбільш важливих складових медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України – диспансеризації та діяльності медичних (військово-лікарських) комісій МВС.

Диспансеризація (комплексний медичний огляд). Нагадаємо, що порядок проходження комплексного медичного огляду (диспансеризації) поліцейськими затверджений Наказом МВС України від 10.12.2015 № 1561[27].

Загалом, диспансеризація, термін що має походження від слова диспансер (від англ. dispensary – лікарня для бідних). Під диспансеризацією можна розуміти метод діяльності медико-санітарних закладів, що полягає у синтезі лікувальних і

[26] Курінний Є. В., Логвиненко Б. О. Адміністративно-правові засади медичного забезпечення органів внутрішніх справ України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра-ЛТД. 2010. 196 с.

[27] Про затвердження Порядку проходження комплексного медичного огляду (диспансеризації) поліцейськими : наказ МВС України від 10.12.2015 № 1561 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1663-15#n13

профілактичних заходів, систематичному нагляді та вивченні умов праці і побуту, як етіологічних факторів захворюваності, та маючих своєю метою усунення чи пом'якшення шкідливих впливів навколишнього середовища на здоров'я колективу, забезпечення його правильного фізичного розвитку і попередження захворюваності та інвалідності шляхом проведення відповідних заходів лікувальної, профілактичної і соціальної допомоги[28].

Н. Лісневська зазначає, що міжнародний досвід свідчить, що поширеність чинників ризику основних неінфекційних захворювань серед населення пов'язана з рівнем смертності, а провідним фактором, що визначає здоров'я населення, є спосіб життя. Базовим завданням проведення диспансеризації є раннє виявлення хронічних неінфекційних захворювань (станів), які є основною причиною інвалідності та передчасної смертності населення. Крім того, важливою особливістю диспансеризації є не лише раннє виявлення хронічних неінфекційних захворювань і чинників ризиків їх розвитку, а й проведення профілактичного консультування серед пацієнтів із високим рівнем ризику. Тож диспансеризація населення – це провідна частина профілактичного напрямку охорони здоров'я і метод активного динамічного спостереження за станом здоров'я населення[29].

Відповідно до порядку проходження комплексного медичного огляду (диспансеризації) поліцейськими, комплексний медичний огляд (диспансеризація) поліцейських проводиться в закладах охорони здоров'я МВС за наявності в них ліцензії на право провадження господарської діяльності з медичної практики за спеціальностями «дерматовенерологія», «неврологія», «отоларингологія», «офтальмологія», «психіатрія», «терапія», «хірургія», «акушерство і гінекологія» та акредитаційного сертифіката[30].

Зауважимо, що згідно з п. 15) ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII, такий вид господарської діяльності як медична практика підлягає ліцензуванню[31].

У свою чергу, постановою Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» були затверджені відповідні умови, що встановлюють організаційні, кадрові і технологічні вимоги до матеріально-технічної бази ліцензіата, обов'язкові для виконання під час провадження господарської діяльності з медичної практики, а також визначають вичерпний перелік документів, що додаються до заяви про отримання ліцензії на провадження господарської діяльності з медичної практики[32].

---

[28] Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» / Борис Логвиненко. Київ : ВД «Дакор», 2021. 272 с.

[29] Устінов О. Диспансеризація населення: чи варто її відміняти? URL: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-125525-dispanserizatsiya-naselennya-chi-varto-yiyi-vidminyati

[30] Про затвердження Порядку проходження комплексного медичного огляду (диспансеризації) поліцейськими : наказ МВС України від 10.12.2015 № 1561 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1663-15#n13

[31] Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text

[32] Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#n8

Списки поліцейських, які проходять службу в органі (підрозділі) поліції, для проходження ними комплексного медичного огляду наступного року в кінці поточного року подаються підрозділами кадрового забезпечення до відповідних закладів охорони здоров'я МВС України. Важливим аспектом таких оглядів є безоплатний характер.

Принагідно зазначимо, що переліки лікувально-профілактичних закладів (https://health.mvs.gov.ua/zakladi_oxoroni_zdorovia/tmo) та медичних реабілітаційних закладів (https://health.mvs.gov.ua/zakladi_oxoroni_zdorovia/mrc) МВС України розташовані на сайті Департаменту охорони здоров'я МВС України, який включає широкий набір інструментів як для громадян, так і для медичних працівників[33].

Перед початком комплексного медичного огляду керівництво закладів охорони здоров'я МВС України складає план та графік його проведення і подає на затвердження керівництву центрального органу управління та територіальних органів Національної поліції. Зі свого боку, керівники органів (підрозділів) поліції організовують своєчасне прибуття підлеглих на комплексний медичний огляд. Організація і контроль за проведенням комплексного медичного огляду (диспансеризації) здійснюються відповідного керівником закладу охорони здоров'я МВС України.

Для проведення комплексних медичних оглядів у закладах охорони здоров'я МВС України щороку створюються комісії, склад та порядок роботи яких визначені наказом МОЗ України від 08.09.2025 № 1393 «Про організацію та проведення обов'язкових медичних оглядів працівників певних категорій»[34].

До складу комісії входять: лікар-дерматовенеролог, лікар-невропатолог, лікар-отоларинголог, лікар-офтальмолог, лікар-психіатр, лікар-терапевт, лікар-хірург, лікар-акушер-гінеколог. Кожен лікар, який бере участь в обстеженні поліцейського, дає висновок щодо стану його здоров'я, підтверджує його особистим підписом та печаткою, бере участь в остаточному обговоренні придатності поліцейського до виконання ним службових обов'язків та за необхідності визначає лікувально-оздоровчі заходи[35].

Слід зауважити, що при виявленні у поліцейського, який пройшов періодичний медичний огляд, захворювань, що є протипоказанням до виконання робіт, керівнику відповідного органу (підрозділу) поліції надсилається інформація про поліцейського, який за станом здоров'я потребує направлення на огляд до медичної (військово-лікарської) комісії закладу охорони здоров'я МВС для визначення його придатності до подальшої служби, за затвердженою наказом МВС України від 10.12.2015 № 1561 формою.

Динамічний нагляд осіб, хворих на туберкульоз, шкірно-венеричні, психічні, онкологічні та інші захворювання може проводитися у відповідних закладах охорони здоров'я, що забезпечують надання спеціалізованої медичної допомоги. Причому,

[33] МВС : Медицина та реабілітація URL: https://health.mvs.gov.ua/

[34] Про організацію та проведення обов'язкових медичних оглядів працівників певних категорій : наказ МОЗ України від 08.09.2025 № 1393 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1551-25#Text

[35] Про затвердження Порядку проходження комплексного медичного огляду (диспансеризації) поліцейськими : наказ МВС України від 10.12.2015 № 1561 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1663-15#n13

поліцейський, який проживає (зареєстрований) у районі, у якому відсутній заклад охорони здоров'я МВС України, може проходити динамічний нагляд в інших закладах охорони здоров'я державної та комунальної форм власності за наявності в них відповідної ліцензії на провадження медичної практики та акредитаційного сертифіката з урахуванням визначених цим Порядком вимог.

Зазначеним вище Порядком проходження комплексного медичного огляду (диспансеризації) поліцейськими також затверджено проведення періодичного та позачергового психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин. Відповідні огляди проводяться з метою встановлення придатності особи до виконання окремих видів діяльності (професії, роботи, служби) з особливими вимогами до стану її психічного здоров'я, що регламентується Законом України «Про психіатричну допомогу» від 22.02.2000 № 1489-III[36], постановою Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 577 «Про затвердження переліку медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи або оточуючих»[37] та Порядком проходження комплексного медичного огляду (диспансеризації) поліцейськими.

Такі огляди поліцейських проводяться лікарями-психіатрами закладів охорони здоров'я МВС України. За результатами періодичного та позачергового психіатричних оглядів лікар-психіатр оформляє форму первинної облікової документації (відповідний протокол). Такий протокол, дані обстеження, службова характеристика та інші матеріали зберігаються в закладі охорони здоров'я МВС України, у якому поліцейський проходив періодичний або позачерговий психіатричні огляди. Висновок періодичного та позачергового психіатричного огляду, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин, оформляється довідкою та видається поліцейському, який його пройшов.

При виявленні у поліцейського під час періодичного та позачергового психіатричних оглядів психічних розладів, у тому числі спричинених вживанням психоактивних речовин, що можуть визначити їх непридатність до подальшої служби, керівнику органу (підрозділу) поліції направляється інформація про поліцейського, який за станом здоров'я потребує направлення на огляд до медичної (військово-лікарської) комісії закладу охорони здоров'я МВС для визначення його придатності до подальшої служби, за затвердженою формою. Первинна медична документація щодо відповідних відомостей про проведення періодичних та позачергових психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання психоактивних речовин, вноситься до Реєстру медичних записів, записів про направлення та рецептів в електронній системі

[36] Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text

[37] Про затвердження переліку медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи або оточуючих : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.05.2022 № 577 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-2022-%D0%BF#Text

охорони здоров'я. У разі відсутності технічної можливості щодо внесення відомостей до зазначеного Реєстру, їх внесення здійснюється одразу при появі такої можливості[38].

Я. С. Пономаренко слушно вказує на те, що поліцейські в умовах збройної агресії зазнають різноманітних небезпечних для життя випадків. Це має згубний вплив на їх особистість, що призводить до цілого ряду проблем у майбутньому. В зазначених умовах, це дуже складно зробити, оскільки травматична обставина не є окремою подією, а являється щоденним стресовим фактором, який тривалий у часі, в якому стійкість допомагає підтримувати здорову психозбережувальну поведінку[39].

Таким чином, своєчасне виявлення та мінімізація стрес-чинників серед поліцейських, належна організація та проведення періодичного та позачергового психіатричних оглядів, у тому числі на предмет вживання ними психоактивних речовин, набуває в теперішніх умовах надзвичайно важливого значення та становить собою важливу складову медичного обслуговування.

Діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС України. Зазначена діяльність врегульована Положенням, затвердженим наказом МВС України від 03.04.2017 № 285 «Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС»[40]. Враховуючи значний обсяг відповідного Положення (10 розділів та 23 додатки), ми лише поверхнево зупинимось на його змісті.

Згідно з пп. 1, 2 Р. 1 Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС, ним визначено порядок проведення лікарської, військово-лікарської та лікарсько-льотної експертиз медичними (військово-лікарськими) комісіями (далі – ВЛК), утвореними в закладах охорони здоров'я, що належать до сфери управління МВС України, та закладах охорони здоров'я, що входять до складу Національної гвардії України (далі – НГУ).

До основних завдань ВЛК віднесені наступні:

1) визначення за станом здоров'я та фізичного розвитку, а для окремих видів службової діяльності, крім цього, за індивідуальними психофізіологічними особливостями, придатності кандидатів на службу в поліції, кандидатів на навчання за державним замовленням у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських (далі – ЗВО), здобувачів вищої освіти за державним замовленням у ЗВО, придатності поліцейських до подальшої служби в поліції, проходження служби у відрядженні за кордоном;

2) визначення за станом здоров'я та фізичного розвитку придатності кандидатів на військову службу за контрактом, у військовому резерві, кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах НГУ (далі – ВВНЗ НГУ), курсантів, військовослужбовців НГУ до подальшого проходження військової служби;

---

[38] Про затвердження Порядку проходження комплексного медичного огляду (диспансеризації) поліцейськими : наказ МВС України від 10.12.2015 № 1561 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1663-15#n13

[39] Пономаренко Я. С. Поліція в умовах війни: професійні стресові фактори. Особистість, суспільство, війна : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 95-98.

[40] Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС : наказ МВС України від 03.04.2017 № 285 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text

3) визначення причинного зв'язку захворювань, поранень (контузій, травм, каліцтв) поліцейських, військовослужбовців, колишніх поліцейських, осіб, звільнених з військової служби, а також колишніх осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ;

4) визначення причинного зв'язку захворювань, поранень (контузій, травм, каліцтв), що спричинили смерть (загибель) поліцейських, військовослужбовців, колишніх поліцейських, осіб, звільнених з військової служби, колишніх осіб рядового і начальницького складу;

5) визначення придатності військовослужбовців до військової служби у зв'язку з їх звільненням;

6) проведення лікарсько-льотної експертизи щодо кандидатів на службу в поліції, поліцейських, кандидатів на військову службу за контрактом, військовослужбовців, працівників поліції та НГУ, які претендують на призначення або призначені на посади льотного складу, персоналу з управління повітряним рухом, персоналу з керування безпілотними авіаційними комплексами;

7) формування висновку про необхідність забезпечення особи з обмеженнями повсякденного функціонування допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) за формою, наведеною в додатку до Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 321 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 07.12.2023 № 1306)[41] [42].

Стосовно діяльності медичних (військово-лікарських) комісій МВС України, Л. В. Бобрішова зауважує, що порядок та вимоги їх проведення встановлені розділом ІІІ «Організація проведення лікарської та військово-лікарської експертизи» Положення. Одночасно, з направленням на медичний огляд поліцейського, підрозділом кадрового забезпечення до ВЛК надається службова характеристика поліцейського, де зазначено інформацію про випадки звільнення від служби у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю. В разі наявності у поліцейського поранення, травм (їх наслідків) підрозділ кадрового забезпечення надає до ВЛК акт про нещасний випадок, складений за встановленою формою відповідно до Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій, що сталися в органах і підрозділах системи МВС України, затвердженого наказом МВС України від 27.12.2002 № 1346, а в необхідних випадках – висновок службового розслідування[43]. Згідно Акту про

[41] Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС : наказ МВС України від 03.04.2017 № 285 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text

[42] Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, їх переліку : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 321 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2012-%D0%BF#n15

[43] Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій, що сталися в органах і підрозділах системи МВС України : наказ МВС України від 27.12.2002 № 1346 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0083-03#Text

нещасний випадок та відповідної медичної документації, складеної за результатами лікування особи, яка отримала поранення (травму), ВЛК може прийняти постанову про їх причинний зв'язок[44].

Таким чином, Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС встановлює процедурно-організаційний механізм реалізації конституційного та законодавчого права на охорону здоров'я поліцейських та військовослужбовців НГУ у поєднанні з вимогами до придатності таких категорій осіб для проходження поліцейської/військової служби.

В умовах воєнного стану, здатність медичних фахівців закладів охорони здоров'я МВС України компетентно, оперативно та об'єктивно визначити стан придатності кандидатів на службу в Національній поліції України або НГУ, визначити спроможність нести службу діючих поліцейських, військовослужбовців НГУ та надати об'єктивну оцінку стану їх здоров'я, встановлення причинного зв'язку захворювань, поранень (контузій, травм, каліцтв) є надзвичайно важливою складовою медичного обслуговування.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що в ході триваючої протидії повномасштабній збройній агресії Російської Федерації та обумовленого цим воєнного стану значення відомчої медицини в системі МВС України є надзвичайно важливим.

Висока мотивація особового складу органів і підрозділів системи МВС України до несення служби (роботи) у сукупності з належним станом фізичного і психічного здоров'я безпосередньо пов'язані з обороноздатністю нашої держави в надскладних умовах сьогодення. Відповідно, здатність медичного персоналу закладів охорони здоров'я МВС України ефективно виконувати покладені на них повноваження, видається критично важливою запорукою для функціонування системи МВС у цілому.

Медичне обслуговування становить собою невід'ємну складову соціального захисту для багатьох категорій осіб, які охоплюються поняттям прикріпленого континенту. Комплексний та багатовекторний характер медичного обслуговування охоплює всі види медичної допомоги (екстрену, первинну, спеціалізовану); реабілітацію та санаторно-курортне лікування; експертну діяльність (військово-лікарські комісії); профілактичні заходи (диспансеризацію) та суміжні послуги, що надаються у закладах охорони здоров'я МВС України.

Для правового адміністративно-правового регулювання медичного обслуговування МВС України є властивим поєднання загального законодавства у сфері охорони здоров'я зі спеціальними (відомчими) підзаконними нормативно-правовими актами, що обумовлено специфікою виконання правоохоронних та військових функцій.

Таким чином, медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України становить собою не просте надання медичних або реабілітаційних послуг, а комплексну систему, що поєднує людиноцентристський орієнтир на охорону здоров'я

[44] Адміністративно-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських в Україні : монографія / Л. В. Бобрішова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 208 с.

кожної особи із підтриманням високої ефективності МВС України як ключового суб'єкта правоохоронної функції держави.

АНОТАЦІЯ

У дослідженні розкрито адміністративно-правове регулювання медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України. Наголошено, що медичне обслуговування є поняттям, що найбільшою мірою відповідає сутності діяльності закладів охорони здоров'я МВС України, адже така діяльність включає не лише медичну допомогу та реабілітацію, а й надання суміжних послуг у сфері охорони здоров'я. Під медичним обслуговуванням в закладах охорони здоров'я МВС України запропоновано розуміти регламентовану законодавством діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на надання всіх видів медичної допомоги, санаторно-курортного лікування а також суміжних послуг у сфері охорони здоров'я прикріпленому контингенту.

З'ясовано, що нормативно-правові засади медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України утворені сукупністю нормативно-правових актів різної юридичної сили – від Конституції до відомчих нормативних актів МВС України. Норми Конституції та законів формують загальноправову основу реалізації права на охорону здоров'я. Водночас підзаконні нормативно-правові акти конкретизують реалізацію окремих процедур медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я. Ключову роль у правовому регулюванні медичного обслуговування в закладах МВС України відведено підзаконним нормативно-правовим актам, насамперед наказам МВС України. Встановлено, що особливістю системи охорони здоров'я МВС України є спеціальний суб'єктний склад осіб, які мають право на медичне обслуговування (прикріплений контингент), до якого належать не лише поліцейські та військовослужбовці НГУ, а й працівники органів та установ системи МВС, курсанти, ветерани служби, пенсіонери, члени їхніх сімей тощо. Розширення суб'єктного складу осіб, що мають право на медичне обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України протягом останніх років свідчить про уніфікацію системи відомчої охорони здоров'я та забезпечення рівних прав і можливостей у реалізації права на охорону здоров'я. До найбільш важливих складових медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС України віднесено такі його складові як комплексні медичні огляди (диспансеризацію) та діяльність медичних (військово-лікарських) комісій МВС.

Ключові слова: медичне обслуговування, охорона здоров'я, МВС України, диспансеризація, медична експертиза, медичний огляд, право на охорону здоров'я, соціальний захист.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text (дата звернення 15.07.2026).

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

3. Бухало Г. О. Поняття «медичне обслуговування», «медична допомога» та «медична послуга» : критерії розмежування. Основні тенденції сучасного реформування законодавства в сфері охорони здоров'я : зб. матеріалів наук.-прак.

конф. з міжнар. участю (м. Запоріжжя, 20-21 груд. 2023 р.). Запоріжжя : ЗДМФУ, 2024. С. 7-10.

4. Савченко В. О. Поняття медичних послуг, їх співвідношення з медичною допомогою та медичною діяльністю / Вісник юридичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Харків: ХНУ, 2012. № 1000. С. 354-359.

5. Таранчук Д. «Медична допомога» vs «медична послуга»: що є що? Юридична газета № 7 (609) URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/medichna-dopomoga-vs-medichna-posluga-shcho-e-shcho.html (дата звернення 15.07.2026).

6. Кордіяк А. Ю., Братусь-Гриньків Р. Р. Охорона здоров'я, медична допомога, медичне обслуговування: спільні ознаки та критерії розмежування. Via Stomatologiae. 2026. Вип. 3 (1) С. 57-65.

7. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text_(дата звернення 15.07.2026).

8. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2025 № 34-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2025-%D1%80#Text (дата звернення 15.07.2026).

9. Адміністративно-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських в Україні : монографія / Л. В. Бобрішова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. 208 с.

10. Рашед Ю. О. Медичне обслуговування членів сімей поліцейських як важлива гарантія їх соціального забезпечення. Київський часопис права. 2023. № 1. С. 163-168.

11. Смик А. С. Медичне обслуговування, як важлива гарантія соціального забезпечення працівників поліції в Україні. Юридична наука. 2020. № 3 (105). С. 488-493.

12. Огурченко В. Г. Нормативно-правові засади реалізації оперативно-розшукової функції в адміністративній діяльності Національної поліції: питання сьогодення. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2023. № 5. С. 122-127.

13. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text (дата звернення 15.07.2026).

14. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення : Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text (дата звернення 15.07.2026).

15. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text (дата звернення 15.07.2026).

16. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 № 1645-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text (дата звернення 15.07.2026).

17. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення 15.07.2026).

18. Про Національну гвардію України : Закон України від 13.03.2014 № 876-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text (дата звернення 15.07.2026).

19. Про затвердження Порядку психофізіологічного обстеження кандидатів на службу в поліції та Порядку обстеження на предмет виявлення алкогольної,

наркотичної та токсичної залежності кандидатів на службу в поліції : наказ МВС України від 17.12.2015 № 1583 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0037-16#n8 (дата звернення 15.07.2026).

20. Про затвердження Положення про діяльність медичної (військово-лікарської) комісії МВС : наказ МВС України від 03.04.2017 № 285 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0559-17#Text (дата звернення 15.07.2026).

21. Про затвердження Порядку медичного забезпечення поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії України при виконанні оперативно-службових завдань під час подолання наслідків надзвичайних ситуацій, припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень : наказ МВС України від 07.11.2017 № 910 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1447-17#n8 (дата звернення 15.07.2026).

22. Про затвердження Переліку закладів охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ України : наказ МВС України від 14.06.2017 № 507 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0845-17#Text (дата звернення 15.07.2026).

23. Про затвердження Інструкції про порядок медичного обслуговування в закладах охорони здоров'я МВС : наказ МВС України від 03.06.2016 № 462 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0912-16#Text (дата звернення 15.07.2026).

24. Курінний Є. В., Логвиненко Б. О. Адміністративно-правові засади медичного забезпечення органів внутрішніх справ України : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС; Ліра-ЛТД. 2010. 196 с.

25. Про затвердження Порядку проходження комплексного медичного огляду (диспансеризації) поліцейськими : наказ МВС України від 10.12.2015 № 1561 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1663-15#n13 (дата звернення 15.07.2026).

26. Науково-практичний коментар до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» / Борис Логвиненко. Київ : ВД «Дакор», 2021. 272 с.

27. Устінов О. Диспансеризація населення: чи варто її відміняти? URL: www.umj.com.ua/uk/publikatsia-125525-dispanserizatsiya-naselennya-chi-varto-yiyi-vidminyati (дата звернення 15.07.2026).

28. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text

29. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#n8 (дата звернення 15.07.2026).

30. МВС : Медицина та реабілітація URL: https://health.mvs.gov.ua/ (дата звернення 15.07.2026).

31. Про організацію та проведення обов'язкових медичних оглядів працівників певних категорій : наказ МОЗ України від 08.09.2025 № 1393 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1551-25#Text (дата звернення 15.07.2026).

32. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22.02.2000 № 1489-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text (дата звернення 15.07.2026).

33. Про затвердження переліку медичних психіатричних протипоказань щодо виконання окремих видів діяльності (робіт, професій, служби), що можуть становити безпосередню небезпеку для особи або оточуючих : Постанова Кабінету Міністрів

України від 10.05.2022 № 577 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-2022-%D0%BF#Text (дата звернення 15.07.2026).

34. Пономаренко Я. С. Поліція в умовах війни: професійні стресові фактори. Особистість, суспільство, війна : тези доп. учасників міжнар. психол. форуму (м. Харків, 15 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Нац. поліція України та ін. Харків : ХНУВС, 2022. С. 95-98.

35. Про затвердження Порядку забезпечення допоміжними засобами реабілітації (технічними та іншими засобами реабілітації) осіб з інвалідністю, дітей з інвалідністю та інших окремих категорій населення і виплати грошової компенсації вартості за самостійно придбані такі засоби, їх переліку : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 321 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2012-%D0%BF#n15 (дата звернення 15.07.2026).

36. Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій, що сталися в органах і підрозділах системи МВС України : наказ МВС України від 27.12.2002 № 1346 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0083-03#Text (дата звернення 15.07.2026).

Information about the authors:
Lohvynenko Borys Oleksiyovych,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Law
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University
59, Scientific Town str., Zaporizhia, 69000, Ukraine

Yanin Pavlo Pavlovych,
Head
State Institution "Eastern Territorial Medical Association
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine"
16, Poligonna str., Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-23

ПСИХОЕМОЦІЙНЕ ВИСНАЖЕННЯ ТА МОРАЛЬНА ТРАВМА МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ І ВОЛОНТЕРІВ ПРИ РОБОТІ З ВЕТЕРАНАМИ: СИНТЕЗ КЛІНІЧНОГО, МІКРОБІОЛОГІЧНОГО ТА КАПЕЛАНСЬКОГО ПІДХОДІВ

Ляліков Я. В.

ВСТУП

Система охорони здоров'я та інститути цивільного суспільства України в умовах повномасштабної війни вже понад чотири роки функціонують у режимі тривалого надкритичного навантаження. Кожен новий етап бойових дій нарощує потік поранених, контужених та психологічно травмованих військовослужбовців, а державна політика дедалі виразніше зміщується в бік довгострокової реінтеграції ветеранів – процесу, юридичні рамки якого закріплені, зокрема, Законом України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я»[1] та Законом України «Про Службу військового капеланства»[2]. Але якість медичної, психологічної та соціальної реабілітації комбатантів прямо залежить від психофізіологічного стану самих суб'єктів надання допомоги – лікарів, реабілітологів, сестринського персоналу, а також залучених до цього процесу військових капеланів і волонтерів, чий ресурс рідко стає предметом системного наукового аналізу.

Більшість вітчизняних досліджень виснаження медичного персоналу зосереджені на класичній моделі професійного вигорання й розглядають лікарів, психологів чи капеланів як окремі, ізольовані категорії. Це залишає поза увагою те, що на практиці ці три групи фахівців працюють в одному й тому самому полі – біля ліжка пораненого, у реабілітаційному центрі, на волонтерському складі з технічними засобами реабілітації, – і водночас проживають цілком різний досвід дотику до чужого страждання. Лікар бачить тіло, капелан – душу, волонтер – незакриту потребу; кожна з цих оптик формує власний, специфічний механізм виснаження, і без порівняльного аналізу цих трьох перспектив програми профілактики ризикують залишатися однобічними, орієнтованими переважно на медичний персонал.

Унікальність сучасного вітчизняного досвіду полягає в тому, що на лінії медико-соціального супроводу ветерана регулярно опиняються фахівці, чия діяльність вимагає не лише високого рівня професійної компетенції, а й граничного емпатичного залучення – часто без відповідної інституційної підготовки до тривалого контакту з чужою травмою. Автор, поєднуючи бекграунд у природничих науках з практикою душпастирсько-волонтерського служіння, розглядає виснаження фахівця не як окремий функціональний збій чи звичайну психологічну втому, а як багаторівневий процес порушення психосоматичного та екзистенційного гомеостазу, що розгортається одночасно на тілесному, психологічному та смисловому рівнях.

---

[1]Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 8. Ст. 58.

[2]Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 6. Ст. 36.

Згідно з МКХ-11, синдром професійного вигорання (Burnout, QD85) інтерпретується як наслідок хронічного нерозв'язаного стресу на робочому місці[3]. Проте під час тривалого контакту з важкою воєнною травмою, ампутаційним синдромом, наслідками контузій та вираженим ПТСР у пацієнтів класичне вигорання трансформується у суміжні, але не тотожні феномени – вторинний травматичний стрес (Secondary Traumatic Stress)[4] та моральну травму (Moral Injury)[5], які по-різному виявляються залежно від професійної ролі фахівця. Останні дослідження серед українських медичних працівників, які працюють з військовою травмою, підтверджують, що саме моральний дистрес, а не самé навантаження, найсильніше пояснює зниження якості професійного життя в умовах війни[6].

Метою даної праці є концептуалізація та порівняльний аналіз чинників виснаження фахівців крізь призму трьох ключових ролей – медичного спеціаліста, капелана та волонтера, – а також розробка цілісної міждисциплінарної моделі захисту їхнього професійного та особистісного ресурсу. Дослідження побудоване як теоретичний синтез клінічної, капеланської та мікробіологічної літератури, доповнений авторськими спостереженнями з практики душпастирсько-волонтерського служіння.

1. Потрійна оптика сприйняття травми: порівняльний аналіз ролей лікаря, капелана та волонтера

Робота з ветеранами війни створює специфічне поле взаємодії, у якому різні суб'єкти допомоги сприймають страждання пацієнта крізь власні професійні та ціннісні призми. Розуміння цих відмінностей є критичним для розробки диференційованих програм профілактики виснаження.

Оптика медичного спеціаліста (клініко-біологічний підхід)

Медико-клінічна оптика вибудовується навколо збереження життя, відновлення анатомічних функцій, купірування гострого й хронічного болю та нормалізації фізіологічних показників організму. Це найбільш протокольно окреслена з трьох перспектив: лікар, реабілітолог чи медична сестра діють у межах чітких клінічних алгоритмів, а їхня відповідальність вимірюється передусім об'єктивними критеріями – виживанням, функціональним відновленням, відсутністю ускладнень. Саме ця протокольність водночас стає джерелом специфічного виснаження. Хронічна депривація сну, ухвалення рішень в умовах часового дефіциту та висока персональна відповідальність за наслідки цих рішень формують те, що можна назвати синдромом «професійної безпорадності» – відчуття, коли медична компетенція виявляється

[3]International statistical classification of diseases and related health problems : 11th ed. World Health Organization. 2019. URL: https://icd.who.int/ (дата звернення: 14.08.2026).

[4]Figley C. R. (ed.). Compassion fatigue: coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized. New York : Routledge, 1995. 268 p.

[5]Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral injury and moral repair in war veterans: a preliminary model and intervention strategy. Clinical Psychology Review. 2009. Vol. 29, № 8. P. 695-706. DOI: http://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003.

[6]Zasiekina L., Martyniuk A. War-related continuous traumatic stress as a potential mediator of associations between moral distress and professional quality of life in nurses: a cross-sectional study in Ukraine. BMC Nursing. 2025. Vol. 24, № 1. P. 1-8. DOI: http://doi.org/10.1186/s12912-024-02668-4.

безсилою перед масштабом каліцтва або смертю пацієнта. Класична модель Маслач і Лейтер описує це через три взаємопов'язані виміри – емоційне виснаження, деперсоналізацію та зниження відчуття професійної ефективності[7], і саме деперсоналізація стає провідним захисним механізмом медичного персоналу: емоційна відстороненість і формалізація дій, які при декомпенсації переростають у відкритий цинізм щодо пацієнтів і колег.

Показово, що для медиків, які працюють із військовою травмою, класична модель вигорання виявляється недостатньою. Вторинний травматичний стрес у медичних працівників, які постійно контактують з чужим болем, описується як окремий клінічний феномен, що потребує самостійної діагностики та профілактики[8]. Дослідження українських медсестер, залучених до надання допомоги пораненим військовослужбовцям, показало, що саме моральний дистрес – а не обсяг навантаження чи тривалість зміни – найсильніше опосередковує зв'язок між безперервним воєнним стресом і зниженням якості професійного життя[9]. Це означає, що для медичного персоналу, який працює з ветеранами, профілактичні програми, орієнтовані лише на фізичний відпочинок і ротацію графіків, лишають поза увагою етичний вимір виснаження – провину за неможливість врятувати, розчарування в системі, внутрішній конфлікт між клінічним протоколом і людяністю.

Оптика військового капелана (духовно-екзистенційний підхід)

Духовно-екзистенційна оптика військового капелана організована навколо принципово іншого предмета турботи – сенсу, не тіла. Капелан супроводжує ветерана в опрацюванні моральної травми, у пошуку нових життєвих сенсів після катастрофічного досвіду, у відновленні цілісності людського духу й зціленні того, що в душпастирській традиції називають «ранами душі». Модель моральної травми Літца й співавторів описує це явище як наслідок потенційно морально травматичних подій – участі, неспроможності запобігти або свідчення того, що порушує глибинні моральні переконання людини, – і наслідки цього виходять далеко за межі клінічної симптоматики ПТСР, зачіпаючи почуття провини, сорому та втрати довіри до світу[10]. Духовний вимір цієї травми не є другорядним доповненням до психологічного: дослідники підкреслюють, що морально травмовані ветерани часто потребують саме мовної й концептуальної рамки релігійної або екзистенційної традиції, аби назвати те,

[7]Maslach C., Leiter M. P. Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. World Psychiatry. 2016. Vol. 15, № 2. P. 103-111. DOI: http://doi.org/10.1002/wps.20311.

[8]Beck C. T. Secondary traumatic stress in nurses: a systematic review. Archives of Psychiatric Nursing. 2011. Vol. 25, № 1. P. 1-10.

[9]Zasiekina L., Martyniuk A. War-related continuous traumatic stress as a potential mediator of associations between moral distress and professional quality of life in nurses: a cross-sectional study in Ukraine. BMC Nursing. 2025. Vol. 24, № 1. P. 1-8. DOI: http://doi.org/10.1186/s12912-024-02668-4.

[10]Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral injury and moral repair in war veterans: a preliminary model and intervention strategy. Clinical Psychology Review. 2009. Vol. 29, № 8. P. 695-706. DOI: http://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003.

що з ними відбулося, – рамки, яку клінічна психологія сама по собі не завжди пропонує[11].

Виснаження капелана має інший механізм, ніж виснаження медика. Тут працює те, що можна умовно назвати «екзистенційним контейнуванням»: капелан приймає й проживає разом із ветераном його провину, гнів, зневіру та найгостріші питання до Бога і суспільства, не маючи змоги – і часто не маючи наміру – швидко «вирішити» цей стан клінічними засобами. Дослідження капеланської служби в збройних силах підтверджує, що саме ця роль контейнера чужого духовного болю, поєднана з браком інституційної підтримки, є специфічним фактором ризику для капеланів, які працюють з бойовою травмою[12]. Виснаження капелана настає тоді, коли власні душпастирські та віросповідні ресурси вичерпуються під тиском чужого страждання, яке неможливо ані виміряти, ані закрити протоколом. Захисним механізмом традиційно виступають глибока молитва й літургійне життя, однак за умови хронічного перевантаження це виснаження радше маскує, ніж усуває: дослідження серед капеланів фіксує пряму статистичну залежність вигорання від вторинного травматичного стресу, водночас показуючи, що структурована підтримка, усвідомлена саморефлексія та відчуття сенсу власного служіння є найсильнішими протективними факторами[13]. За відсутності цих факторів «духовна сухість» переростає в повноцінну екзистенційну кризу, яка може похитнути саму професійну ідентичність капелана.

Оптика волонтера (оперативно-гуманітарний підхід)

Оперативно-гуманітарна оптика волонтера зосереджена не на тілі й не на сенсі, а на конкретній, вимірюваній потребі – забезпеченні ліками, технічними засобами реабілітації, юридичному й соціальному супроводі родин військовослужбовців. Волонтер діє в логіці негайного результату: потреба або закрита, або ні, і саме ця орієнтація на швидкість відрізняє його виснаження від виснаження медика чи капелана. Ненормований графік, системний фандрейзинговий стрес і постійне зіткнення з бюрократичними перепонами накладаються на емоційне виснаження від безперервної включеності в чужу біду – стан, який Фіґлі описав ще у своїй класичній роботі про втому від співчуття як поступове виснаження здатності співпереживати в тих, хто регулярно взаємодіє з травмованими людьми[14]. На відміну від медичного персоналу, волонтер здебільшого не має інституційної структури, супервізії чи професійних меж, які б регулювали інтенсивність контакту з чужим стражданням, тому його захисним механізмом часто стає гіперактивність – спроба закрити якомога

[11]Wortmann J. H., Eisen E., Hundert C., Jordan A. H., Smith M. W., Nash W. P., Litz B. T. Spiritual features of war-related moral injury: a primer for clinicians. Spirituality in Clinical Practice. 2017. Vol. 4, № 4. P. 249-261. DOI: http://doi.org/10.1037/scp0000140.

[12]Smith-MacDonald L. A., Morin J.-S., Brémault-Phillips S. Spiritual dimensions of moral injury: contributions of mental health chaplains in the Canadian Armed Forces. Frontiers in Psychiatry. 2018. Vol. 9. Art. 592. DOI: http://doi.org/10.3389/fpsyt.2018.00592.

[13]Hotchkiss J. T., Lesher R. Factors predicting burnout among chaplains: compassion satisfaction, organizational factors, and the mediators of mindful self-care and secondary traumatic stress. Journal of Pastoral Care & Counseling. 2018. Vol. 72, № 2. P. 86-98. DOI: http://doi.org/10.1177/1542305018780655.

[14]Figley C. R. (ed.). Compassion fatigue: coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized. New York : Routledge, 1995. 268 p.

більше потреб якомога швидше. При виснаженні ця гіперактивність не згасає поступово, а обривається різким афективним колапсом і відчуттям цілковитої марності власних зусиль, яке важче піддається класичним інтервенціям, орієнтованим на професійні групи.

Синтез цих трьох оптик виявляє парадокс: усі три групи фахівців працюють з одним і тим самим джерелом травми – досвідом війни, – але декомпенсують по-різному, і жодна з наявних програм психогігієни не покриває водночас усі три профілі ризику. Таблиця 1 узагальнює ці відмінності за чотирма параметрами аналізу.

Таблиця 1

Порівняльний профіль виснаження за основними ролевими моделями

Параметр аналізу	Медичний працівник	Військовий капелан	Волонтер
Предмет постійного контакту	Фізична травма, біль, соматичне страждання	Моральна травма, провина, втрата сенсів	Бюрократичні бар'єри, дефіцит ресурсів
Домінуючий психологічний синдром	Класичне вигорання (Burnout), втома від співчуття	Екзистенційний дистрес, вторинна травматизація	Синдром гіпервідповідальності, емоційне знесилення
Основний ризик для особистості	Деперсоналізація, лікарські помилки	Втрата духовної опори, «вигорання душі»	Соціальне відчуження, фізичне виснаження
Джерело відновлення	Фізичний відпочинок, ротація, професійна автономія	Регулярна супервізія, молитва, духовні практики	Завершення проєктів, підтримка спільноти

Ця розбіжність механізмів виснаження – тілесного, духовного та операційного – має, однак, спільний фізіологічний субстрат, до аналізу якого звертається наступний розділ.

2. Мікробіологічні та психофізіологічні аспекти хронічного стресу у помогаючих професіях

Для глибшого розуміння патогенезу виснаження необхідно вийти за межі суто психологічного опису і звернутися до природничо-наукового базису явища. Хронічний стрес, у якому тривалий час перебувають медики, капелани та волонтери, не обмежується суб'єктивним дискомфортом – він призводить до вимірюваної соматичної декомпенсації, яка згодом і підтримує психологічну симптоматику виснаження.

Тривала системна активація гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової осі (ГГНО) супроводжується спершу стійкою гіперкортизолемією, а на пізніших етапах – фазою виснаження наднирників і відносною гіпокортизолемією. Цей зсув є не лише лабораторним показником, а й фізіологічною основою того, що фахівці суб'єктивно описують як «емоційне сплощення» чи втрату здатності реагувати навіть на очевидно

тяжкі клінічні випадки. На системному рівні тривала дизрегуляція ГГНО викликає щонайменше три взаємопов'язані наслідки.

По-перше, це імуносупресія та зміни системного мікробіому. Хронічний стрес пригнічує функціональну активність Т-лімфоцитів і природних кілерів (NK-клітин), одночасно змінюючи проникність бар'єрних тканин кишечника. З мікробіологічної точки зору стрес-індуковане виділення катехоламінів змінює склад пристінкової мікрофлори кишечника, зокрема через вісь «кишечник–мозок» – систему двобічної комунікації між шлунково-кишковим трактом і центральною нервовою системою, яка реалізується через нервові, ендокринні та імунні шляхи[15]. Порушення цієї осі призводить до системного низькоінтенсивного запалення, яке, своєю чергою, поглиблює депресивну симптоматику й знижує стійкість до подальших стресорів – тобто формує самопідтримуваний цикл, у якому психологічне виснаження й соматична дисфункція посилюють одне одного.

По-друге, це порушення сну та нейронної пластичності. Дистрес пригнічує синтез нейротрофічного фактора мозку (BDNF) – білка, критично важливого для формування нових синаптичних зв'язків і когнітивної гнучкості. Зниження рівня BDNF зменшує здатність фахівця швидко ухвалювати рішення в кризових ситуаціях і водночас знижує його емпатичну сприйнятливість – механізм, який частково пояснює, чому досвідчені фахівці з роками можуть ставати менш чутливими до страждання пацієнтів навіть за збереженої формальної компетентності. Хронічна депривація сну, характерна для всіх трьох професійних груп, лише посилює цей ефект, оскільки саме під час глибоких фаз сну відбувається консолідація емоційної пам'яті й «розвантаження» лімбічних структур від щоденного травматичного матеріалу.

По-третє, моральна травма функціонує не лише як етична, а й як біологічна категорія. Вона виникає при неможливості запобігти стражданню або через порушення базових етичних уявлень людини про себе й світ, і запускає стійкі соматоформні розлади – хронічний біль без органічної основи, шлунково-кишкові розлади, порушення серцевого ритму, – які не купуються стандартними відпочинковими заходами саме тому, що їхнє джерело не фізичне, а екзистенційне[16]. Це пояснює клінічний парадокс, добре відомий практикам: фахівець, який формально відпочив, виспався і пройшов ротацію, може продовжувати демонструвати ознаки виснаження, якщо в основі його стану лежить неопрацьована моральна травма, а не проста втома.

Таким чином, соматичний, нейрокогнітивний і екзистенційний рівні виснаження виявляються не паралельними, а взаємопроникними процесами. Це прямо визначає архітектуру профілактичних програм: втручання, спрямоване лише на один рівень – наприклад, суто фізичний відпочинок без роботи з моральною травмою – приречене залишатися частковим і тимчасовим.

---

[15]Cryan J. F., Dinan T. G. Mind-altering microorganisms: the impact of the gut microbiota on brain and behaviour. Nature Reviews Neuroscience. 2012. Vol. 13, № 10. P. 701-712. DOI: http://doi.org/10.1038/nrn3346.

[16]Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral injury and moral repair in war veterans: a preliminary model and intervention strategy. Clinical Psychology Review. 2009. Vol. 29, № 8. P. 695-706. DOI: http://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003.

3. Інтегративна модель профілактики виснаження та збереження кадрового ресурсу

Зважаючи на багаторівневий характер виснаження, описаний вище, система його профілактики серед медиків, капеланів і волонтерів не може обмежуватися одним організаційним заходом чи однією психологічною технікою. Вона повинна мати комплексну, міждисциплінарну структуру, яка одночасно охоплює інституційний, командний та індивідуальний рівні втручання.

Інституційно-організаційний рівень

Ключовим інструментом тут є впровадження ротаційних графіків – обов'язкового переведення фахівців із зон високої інтенсивності на ділянки з нижчим рівнем емоційного напруження на визначений період. Це особливо важливо для медичного персоналу, оскільки організаційні фактори – надмірне навантаження, брак контролю над власним графіком, відчуття несправедливості в розподілі складних випадків – є не менш вагомими предикторами вигорання, ніж індивідуальні особистісні риси[17]. Другим елементом цього рівня є нормативно-правовий захист: закріплення у внутрішніх регламентах закладів обов'язкового часу для міжзмінної психофізіологічної реабілітації, що для капеланів і волонтерів, які часто працюють поза формальними трудовими відносинами, потребує окремого унормування – наприклад, у межах статутних документів волонтерських організацій або внутрішніх інструкцій Служби військового капеланства.

Мережевий та командний рівень

Цей рівень передбачає міждисциплінарні дебрифінги – спільне обговорення складних випадків за участю лікарів, психологів і капеланів, яке дає змогу кожній стороні побачити ситуацію крізь оптику колеги і тим самим розширити власний репертуар реагування. Балінтовські групи та регулярна супервізія під керівництвом акредитованих фахівців створюють безпечний простір для відреагування травматичного досвіду до того, як він перетвориться на хронічне соматоформне порушення чи моральну травму. Дослідження серед капеланів прямо підтверджує цей ефект: підтримувальна організаційна структура та регулярні супервізійні стосунки виявилися одними з найсильніших протективних факторів проти вигорання і вторинного травматичного стресу, поряд із практиками усвідомленого самоспівчуття[18]. Немає підстав вважати, що цей механізм діє інакше для медичного персоналу чи волонтерів – радше йдеться про універсальний протективний ресурс, який наразі системно доступний лише окремим професійним групам.

Духовно-психологічний (індивідуальний) рівень

Цей рівень охоплює оволодіння навичками психогігієни – формування чіткої межі між професійною відповідальністю та особистим життям, яка не є втечею від співчуття, а швидше умовою його стійкості в часі. Окреме місце тут посідає рекультивація сенсу в дусі логотерапевтичного підходу: осмислення власної

[17]Maslach C., Leiter M. P. Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. World Psychiatry. 2016. Vol. 15, № 2. P. 103-111. DOI: http://doi.org/10.1002/wps.20311.

[18]Hotchkiss J. T., Lesher R. Factors predicting burnout among chaplains: compassion satisfaction, organizational factors, and the mediators of mindful self-care and secondary traumatic stress. Journal of Pastoral Care & Counseling. 2018. Vol. 72, № 2. P. 86-98. DOI: http://doi.org/10.1177/1542305018780655.

діяльності не як «порятунку всіх», а як якісного виконання своєї місії у визначених межах власних можливостей. Для капелана це може означати прийняття того, що не кожна духовна рана піддається зціленню за час його служіння; для медика – визнання меж клінічної компетенції; для волонтера – здатність відмовити у виконанні чергової потреби без відчуття провини за це. Саме ця здатність тримати межу власної відповідальності, не втрачаючи емпатичного залучення, і є, зрештою, спільним знаменником стійкості для всіх трьох професійних груп.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз показує, що виснаження медичного персоналу, військових капеланів та волонтерів, залучених до роботи з ветеранами, є багаторівневим деструктивним процесом, який охоплює соматичні (мікробіологічні, імунологічні), психологічні та екзистенційно-духовні виміри особистості одночасно, а не послідовно чи ізольовано один від одного. Порівняльний аналіз трьох професійних оптик – медичної, капеланської та волонтерської – показав, що кожна з них має власний, специфічний механізм декомпенсації: якщо медик першочергово потерпає від фізичного виснаження, депривації сну та клінічної відповідальності за життя пацієнта, а волонтер – від ресурсного дефіциту, ненормованого графіка й операційного стресу постійного контакту з незакритими потребами, то військовий капелан зіштовхується з глибинним екзистенційним дистресом і моральною травмою, які найважче піддаються стандартним відпочинковим і організаційним інтервенціям.

Природничо-науковий аналіз показав, що ці, здавалося б, різнорідні прояви виснаження мають спільний фізіологічний субстрат – хронічну дизрегуляцію гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової осі, яка через імуносупресію, зміни мікробіому осі «кишечник–мозок» та пригнічення нейротрофічного фактора мозку підтримує й поглиблює психологічну симптоматику незалежно від професійної ролі фахівця. Це означає, що моральна травма, попри свою етичну й духовну природу, є водночас біологічно вкоріненим станом, який не піддається усуненню суто відпочинковими заходами, якщо залишається неопрацьованим на рівні сенсу.

Подолання цього кризового стану вимагає відходу від вузькопрофільних, орієнтованих на одну професійну групу рішень на користь інтегративної моделі, яка одночасно охоплює нормалізацію праці й ротаційні графіки на інституційному рівні, системні міждисциплінарні супервізії та балінтовські групи на командному рівні, а також підтримання духовно-смислового каркасу особистості кожного окремого фахівця. Практичним наслідком проведеного аналізу є теза про те, що програми профілактики виснаження, розроблені виключно для медичного персоналу, систематично недооцінюють специфічні потреби капеланів і волонтерів, які працюють у тому самому травматичному полі, але переживають його інакше. Подальші дослідження в цьому напрямі варто зосередити на емпіричній валідизації запропонованої триоптичної моделі на вибірці українських фахівців, які супроводжують ветеранів війни, зокрема на порівнянні ефективності міждисциплінарних супервізійних форматів для кожної з трьох професійних груп.

АНОТАЦІЯ

У розділі колективної монографії проаналізовано феноменологію психоемоційного виснаження, «втоми від співчуття» та моральної травми (Moral Injury) у фахівців, залучених до медичної реабілітації та душпастирсько-волонтерського супроводу ветеранів війни. Актуальність теми зумовлена тим, що якість реінтеграції ветеранів безпосередньо залежить від психофізіологічного стану самих суб'єктів допомоги, тоді як наявні дослідження здебільшого розглядають медичний персонал, капеланів і волонтерів як ізольовані, непов'язані між собою категорії. Особливу увагу приділено порівняльному аналізу сприйняття травми з трьох перспектив: медико-клінічної, орієнтованої на протокол і фізіологічний гомеостаз; капеланської, орієнтованої на смислоутворення, екзистенційну та духовну підтримку; та волонтерської, орієнтованої на оперативне вирішення критичних потреб. Показано, що кожна з цих оптик має власний специфічний механізм декомпенсації – деперсоналізацію в медиків, екзистенційний дистрес у капеланів та афективний колапс у волонтерів. На основі синтезу клінічної, капеланської та мікробіологічної літератури розкрито спільний фізіологічний субстрат цих проявів – хронічну дизрегуляцію гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникової осі, її вплив на імунну систему, вісь «кишечник–мозок» та нейропластичність. Окремо обгрунтовано, що моральна травма є не лише етичною, а й біологічно вкоріненою категорією, яка не піддається усуненню суто відпочинковими заходами. Запропоновано міждисциплінарну модель профілактики виснаження кадрів, яка поєднує інституційну психогігієну, супервізійний супровід на командному рівні та відновлення екзистенційно-смислового ресурсу особистості на індивідуальному рівні. Отримані результати можуть бути використані для розробки диференційованих програм психологічної підтримки медичного персоналу, військових капеланів і волонтерів, які супроводжують процес реінтеграції ветеранів в Україні.

Література

1. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. Відомості Верховної Ради України. 2021. № 8. Ст. 58.

2. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 6. Ст. 36.

3. International statistical classification of diseases and related health problems : 11th ed. World Health Organization. 2019. URL: http://icd.who.int/.

4. Figley C. R. (ed.). Compassion fatigue: coping with secondary traumatic stress disorder in those who treat the traumatized. New York : Routledge, 1995. 268 p.

5. Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral injury and moral repair in war veterans: a preliminary model and intervention strategy. Clinical Psychology Review. 2009. Vol. 29, № 8. P. 695-706. DOI: http://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003.

6. Zasiekina L., Martyniuk A. War-related continuous traumatic stress as a potential mediator of associations between moral distress and professional quality of life in nurses: a cross-sectional study in Ukraine. BMC Nursing. 2025. Vol. 24, № 1. P. 1-8. DOI: http://doi.org/10.1186/s12912-024-02668-4.

7. Maslach C., Leiter M. P. Understanding the burnout experience: recent research and its implications for psychiatry. World Psychiatry. 2016. Vol. 15, № 2. P. 103-111. DOI: http://doi.org/10.1002/wps.20311.

8. Beck C. T. Secondary traumatic stress in nurses: a systematic review. Archives of Psychiatric Nursing. 2011. Vol. 25, № 1. P. 1-10. DOI: http://doi.org/10.1016/j.apnu.2010.05.005.

9. Wortmann J. H., Eisen E., Hundert C., Jordan A. H., Smith M. W., Nash W. P., Litz B. T. Spiritual features of war-related moral injury: a primer for clinicians. Spirituality in Clinical Practice. 2017. Vol. 4, № 4. P. 249-261. DOI: http://doi.org/10.1037/scp0000140.

10. Smith-MacDonald L. A., Morin J.-S., Brémault-Phillips S. Spiritual dimensions of moral injury: contributions of mental health chaplains in the Canadian Armed Forces. Frontiers in Psychiatry. 2018. Vol. 9. Art. 592. DOI: http://doi.org/10.3389/fpsyt.2018.00592.

11. Hotchkiss J. T., Lesher R. Factors predicting burnout among chaplains: compassion satisfaction, organizational factors, and the mediators of mindful self-care and secondary traumatic stress. Journal of Pastoral Care & Counseling. 2018. Vol. 72, № 2. P. 86-98. DOI: http://doi.org/10.1177/1542305018780655.

12. Cryan J. F., Dinan T. G. Mind-altering microorganisms: the impact of the gut microbiota on brain and behaviour. Nature Reviews Neuroscience. 2012. Vol. 13, № 10. P. 701-712. DOI: http://doi.org/10.1038/nrn3346.

Information about the author:
Lyalikov Yaroslav Volodymyrovych,
Master's Student
National University of Ostroh Academy
2, Seminarska str., Ostroh, 35800, Ukraine
Master of Microbiology, Military Chaplain, Volunteer

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-24

НАДАННЯ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ТА ВІЙСЬКОВИМ ВЕТЕРАНАМ ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Магдаліна І. В.

ВСТУП

Мета освіти полягає у всебічному розвитку особистості, наданні знань, навичок та цінностей, необхідних для успішної самореалізації, формування відповідальних громадян та створення продуктивних членів суспільства. Освіта має на меті розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, формування світогляду, цінностей та компетентностей, а також забезпечення можливості жити повноцінним життям та робити внесок у суспільство. Право громадян України на здобуття освіти є найвищою соціальною гарантією реалізації її прав гарантованих Конституцією України, яка в статті 53 закріплює положення, відповідно до якого «Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах»[1]. Реалізація права громадян на освіту здійснюється засобом врегулювання суспільних відносин у сфері освіти, які урегульовані системою нормативно-правових актів, в яких визначені механізми реалізації такого права в тому числі через створення інституційних форм реалізації права на освіту військових ветеранів до Європейських стандартів розвитку освітнього середовища. Європейські стандарти освіти для осіб для військових ветеранів базуються на принципах інклюзії, рівного доступу та індивідуалізації, передбачаючи комплексну підтримку (адаптовані програми, асистента, спеціальні умови), розширене визначення військових ветеранів та обов'язок освітніх закладів забезпечувати ці умови, що відображено в національних законодавствах країн-членів, що впроваджують ці європейські норми. В Україні ці стандарти інтегруються в національну систему освіти, яка має структуру європейського типу і включає різні рівні освіти від професійно-технічної до вищої.

Значний вплив на ефективність освітньої функції держави впливає раціональність модернізації та ефективність діяльності системи закладів освіти для потреб військових ветеранів. Виходячи з цього актуальною є необхідність комплексного узагальнюючого аналізу реалізації освітньої функції держави шляхом надання освіти військовим ветеранам, що і зумовило вибір тематики нашої роботи.

Стан дослідження тематики статті. Аналіз наукових досліджень освітянських проблем виявив, що найбільш актуальні суспільні відносини в галузі освіти, як правило, стають предметом дослідження у різних науках майже одночасно, зокрема проблеми державної освітньої політики аналізуються в працях цілого ряду українських вчених: Андрущенко В. П., Гаєвської Т. О., Губерської Н.Л., Курко М.Н., Кременя В. Г., Лукіної Л. А., Легенького М. І., Ніколаєнка С. М., Шаповала Р.В., Шинкарука В. Д., Савіщенко В.М., Щокіна Р. Г. та інших авторів.

[1] Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Особливості реалізації освітньої функції держави шляхом надання освіти військовим ветеранам досліджувались в роботах таких авторів, як: Бондаренко Д. В., Заярнюк, О. В., Колупаєва А.А., Коробкіна О. Г., Порошенко М.А., Тараченко О.М., Хомишин І. Ю. та ін. [2]. При цьому кожен науковець досліджує проблему з позицій відповідної науки, що здатне забезпечити всеохоплюваність вивчення того, чи іншого суспільного явища. У них здійснено аналіз формування та реалізації державної політики в галузі інклюзивної освіти, запропоновано авторське бачення сутності державної освітньої політики у галузі інклюзивної освіти. Проте, не зважаючи на значну кількість наукових праць, невирішеною проблемою залишається наявність цілого ряду дискусійних питань щодо правового забезпечення надання освіти військових ветеранів, інституційних змін в діяльності закладів освіти в яких навчаються військові ветерани, модернізації освітніх програм та методики навчання, ефективності підтримки діяльності системи закладів освіти держави, які надають освітні послуги військовим ветеранам, та ін.

Предметом дослідження є реалізація освітньої функції держави шляхом надання освіти військовим ветеранам. ***Задачами дослідження*** є: з'ясування правового забезпечення надання освіти військовим ветеранам в Україні та відповідність міжнародним стандартам; визначення інституційних особливостей діяльності закладів освіти в яких навчаються військові ветерани; виокремлення напрямів модернізації освітніх програм та методики навчання військових ветеранів; з'ясування стану ефективності підтримки діяльності системи закладів освіти держави, які надають освітні послуги військовим ветеранам та виокремлення напрямків удосконалення освітнього процесу для даної категорії осіб, яким надаються освітні послуги.

Виклад основних положень статті. Надання освітніх послуг ветеранам і військовим є ключовим інструментом соціальної реінтеграції та відновлення людського капіталу, через який сучасна Українська Держава реалізує свою соціальну та розвитку освітню функцію, гарантуючи безоплатне професійне навчання, перепідготовку та підтримку через Міністерство у справах ветеранів України. Сутність освітньої функції держави щодо ветеранів полягає в наступному: визначені пріоритетів національної політики – забезпечення трансформації системи переходу від військової служби до цивільного життя; відновлення людського капіталу – забезпечення конкурентоспроможності ветеранів на ринку праці; запровадження соціальної відповідальності – інтеграція захисників, демобілізованих осіб та членів їхніх родин у повноцінне економічне життя громади. Варто виділити найбільш

[2] Бондаренко Д. Становлення інклюзивної освіти в ЄС, наслідки впровадження та методи інтеграції в Україні. Київ, 2018. 17 с.; Інклюзивна освіта в Україні: шляхи від теорії до практики : реком. бібліогр. покажч. / Харк. нац.пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, наукова бібліотека ; уклад. Л. Г. Айдарова ; відп. ред. О. Г. Коробкіна. Харків : ХНПУ, 2017. 57 с. Заярнюк, О. В. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи вирішення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент : зб.наук. пр. Одеса, 2015. Вип. 11. С. 190-193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_11_45. Колупаєва А.А., Тараченко О.М. «Інклюзивна освіта: від основ допрактики»: Монографія. К. : ТОВ«АТОПОЛ», 2016. 152 с. (Серія «Інклюзивна освіта»). Порошенко М. Інклюзивна освіта : навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агенство Україна». 2019. 300 с. Хомишин І. Ю. Адміністративно-правове регулювання інклюзивної освіти в Україні. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 28. С. 53–55. URL: http://www. vestnik– pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc28/15.pdf.

ефективні форми та напрями надання освітніх послуг військовим ветеранам: 1) професійна підготовка та перепідготовка – опанування нових цивільних спеціальностей з урахуванням стану здоров'я та вимог ринку; 2) підвищення кваліфікації та магістратура – навчання за освітніми рівнями на базі наявної освіти, зокрема здобуття ступеня магістра; 3) компенсація витрат – державне фінансування навчання вартістю до 15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб; 4) спеціалізовані платформи – використання сервісів на кшталт платформи «Освіта для Ветеранів» для пошуку та підбору навчальних програм.

Механізм реалізації функції держави щодо надання освітніх послуг ветеранам полягає в наступному: подання ветераном заяви до місцевого структурного підрозділу з питань ветеранської політики або через центри зайнятості; проходження профорієнтації та підписання тристороннього договору (орган влади – заклад освіти – ветеран); залучення ветеранів до спеціалізованих проєктів перекваліфікації та адаптації військового досвіду до цивільних потреб.

1. Міжнародні стандарти надання освіти військовим ветеранам, а також стан його правового забезпечення в Україні

Міжнародні стандарти та практики надання освіти ветеранам охоплюють професійну реінтеграцію, протимінну діяльність, медичну реабілітацію та ментальне відновлення. Впровадження цих стандартів в Україні координується на державному рівні через спеціалізовані платформи та єдині освітні заходи. Слід виокремити такі складові міжнародних освітніх стандартів для ветеранів; 1) гуманітарне розмінування – навчальні програми за кордоном та в Україні базуються на міжнародних стандартах протимінної діяльності, управлінні ризиками та теорії вибухових речовин; 2) протезування та реабілітація – підготовка фахівців та робота з ветеранами здійснюється за протоколами ISPO та ВООЗ із залученням міжнародних експертів і принципу «рівний рівному»; 3) ментальне здоров'я – впровадження міжнародних стандартів відновлення через арт-терапію та мистецькі практики в освітніх закладах; 4) цифрові платформи та перекваліфікація – діяльність платформ формальної та неформальної освіти, таких як портал Освіта для Ветеранів, розроблений за підтримки міжнародних проєктів.

Міжнародні стандарти надання освіти військовим ветеранам визначені в наступних міжнародних актах: 1) Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, що передбачає рівність перед законом, заборону дискримінації, розумне пристосування та забезпечення прав у сферах життя, включаючи освіту, роботу, доступ до інформації та участі в суспільному житті, а також на Резолюції ООН 48/96 (1993), що встановлює Стандартні правила забезпечення однакових можливостей для інвалідів, зосереджуючись на чотирьох основних сферах: доступність, участь, професійна реабілітація та правовий захист. Дана Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю гарантує право на інклюзивну освіту на всіх рівнях без дискримінації, забезпечує розумне пристосування, підтримує використання жестових мов та шрифту Брайля, сприяє навчанню в доступних середовищах та підготовці кваліфікованих вчителів з інвалідністю, щоб особи з інвалідністю могли розвивати свій потенціал нарівні з

іншими, включаючи вищу освіту, професійне навчання та навчання протягом життя [3]. Серед інших міжнародних нормативних актів у цій сфері слід виділити: Всесвітню декларацію «Освіта для всіх» та Рамкову основу для задоволення базових потреб у навчанні (1990 р.), Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для інвалідів (1993 р.), Саламанську декларацію та Програму дій (1994 р.), Дакарську Декларацію (2000 р.), Інчхонську декларацію «Освіта– 2030» (2015 р.) та Римське міністерське комюніке (2020 р.).

В цілому слід зазначити, що міжнародні стандарти та найкращі практики надання освіти й професійної реінтеграції військовим ветеранам базуються на принципах інклюзивності, визнання попереднього досвіду (RPL), психологічної підтримки та адаптації до потреб ринку праці. Упровадження таких стандартів регулюється на рівні національних систем перепідготовки та спеціалізованих ініціатив. Ключові принципи та стандарти надання освіти й професійної реінтеграції військовим ветеранам полягають в наступному: 1) визнання попереднього досвіду (Recognition of Prior Learning) – конвертація військових навичок, звань і практики у цивільні кваліфікації та академічні кредити; 2) скорочення термінів навчання для ветеранів завдяки заліку армійського досвіду; 3) доступність та інклюзивність середовища – фізична доступність освітніх закладів за міжнародними стандартами (наприклад, ISO 21542); 4) наявність цифрових платформ дистанційного навчання із супроводом; 5) забезпечення дотримання принципу «рівний – рівному» (Peer-to-peer support) – злучення ветеранів до надання освітніх та консультаційних послуг; 6) менторство та психологічний супровід під час адаптації до цивільного освітнього середовища; 7) спеціалізована перекваліфікація та фокус на дефіцитні професії – інтеграція міжнародних протоколів у вузьких галузях (наприклад, стандарти протимінної діяльності чи медична реабілітація за стандартами ISPO/BOO3).

Національна та міжнародна практика в Україні щодо надання освіти й професійної реінтеграції військовим ветеранам полягає в затверджені Державних стандартів надавачів послуг – в Україні діють уніфіковані стандарти підготовки фахівців і надавачів послуг, які працюють із ветеранами та їхніми родинами, запроваджені спеціалізованих платформ та ініціативи – функціонують спеціалізовані ресурси на кшталт платформи «Освіта для ветеранів від МОН»; розгортаються міжнародні програми перекваліфікації та стажування із залученням провідних європейських та американських партнерів (зокрема, у сферах розмінування, протезування та бізнес-освіти).

2. Національні стандарти надання освіти військовим ветеранам

В Україні на державному рівні створюються умови для перекваліфікації та навчання військових ветеранів. Зокрема, Міністерство освіти і науки спільно з партнерами запустило спеціалізовану платформу Освіта для Ветеранів, а також діють затверджені професійні стандарти (наприклад, для фахівців із супроводу ветеранів) та спеціальні освітні програми. До державних освітніх ініціатив спрямованих на військових ветеранів слід віднести: 1) платформа «Освіта для ветеранів» – єдиний

[3] Конвенція про права інвалідів від 13.12.2006: Ратифікована Україною 16.12.2009, набрала чинності для України 06.03.2010. Офіційний вісник України офіційне видання. 2010. № 17. Стор. 93. Ст. 799.

інформаційний портал, де зібрані програми формальної та неформальної освіти, можливості професійно-технічного, фахового передвищого та вищого навчання; 2) запровадження професійних стандартів – розроблено кваліфікаційні вимоги до фахівців, які працюють із демобілізованими особами (зокрема, професійний стандарт фахівця із супроводу ветеранів вимагає рівня освіти не нижче бакалавра); 3) програми перекваліфікації – ветерани та учасники бойових дій мають можливість проходити безоплатне навчання за різними напрямами (зокрема в ІТ та інших галузях) завдяки державним та партнерським ініціативам.

Національні стандарти надання освіти військовим ветеранам, то вони протягом останніх десяти років значно змінились в сторону поліпшення правового забезпечення.

Спеціальними освітніми законами (зокрема, Законами України «Про освіту», «Про фахову передвищу освіту», «Про вищу освіту») урегульовано правові засади та гарантії надання освітніх послуг військовим ветеранам, але досить фрагментально Так, відповідно до ч. 6 ст. 3 Закону України «Про освіту» держава створює умови для здобуття освіти особами з особливими освітніми потребами (далі – ООП) з урахуванням індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів, а також забезпечує виявлення та усунення факторів, що перешкоджають реалізації прав і за доволенню потреб таких осіб у сфері освіти. В статті 1 Закону дано визначення інклюзивного навчання, як «системи освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників» та визначення інклюзивного освітнього середовища, як «сукупності умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей», окремо визначено, що «особою з особливими освітніми потребами є особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту». Більше того правові засади особливостей інклюзивної освіти визначені в окремих нормах, так, в статті 19 Закону «Освіта осіб з особливими освітніми потребами» виокремлено гарантії забезпечення прав і можливостей осіб з особливими освітніми потребами для здобуття ними освіти на всіх рівнях освіти з урахуванням їхніх індивідуальних потреб, можливостей, здібностей та інтересів. Тут же зазначено, що «категорії осіб з особливими освітніми потребами визначаються актами Кабінету Міністрів України з урахуванням міжнародних норм і стандартів» [4]. Окремо в статті 20 «Інклюзивне навчання» визначено особливості інклюзивного навчання здобувачів освіти, яке базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників. Також зазначено, що «організація інклюзивного навчання у закладах освіти на відповідних рівнях освіти здійснюється відповідно до порядків, затверджених Кабінетом Міністрів України». Аналогічні норми але з деякими особливостями містяться в профільних Законах України, які регулюють складники та рівні освіти, зокрема в Законах «Про фахову передвищу освіту», «Про вищу освіту». Зокрема, в статті 3 Закону «Про вищу освіту» визначено, що «формування і реалізація державної

[4] Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38-39. Ст.380.

політики у сфері вищої освіти забезпечуються шляхом, в тому числі, створення та забезпечення рівних умов доступу до вищої освіти, у тому числі забезпечення додатковою підтримкою в освітньому процесі осіб з особливими освітніми потребами, зокрема психолого-педагогічним супроводом, створення для них вільного доступу до інфраструктури закладу вищої освіти»[5]. Таким чином слід відмітити, що на законодавчому рівні вітчизняна правова система використовує різні рівні особливих форм навчання, як інклюзивну освіту так і освіту для осіб з особливими освітніми потребами, таким чином уникаючи деструктивного терміну «інвалідність» і в цьому є більш прогресивною від міжнародних правових актів у цій сфері.

Більш детально особливості забезпечення надання освіти особам з ООП в Україні визначені на підзаконному рівні. Зокрема, Постановою КМУ від 14 листопада 2018 р. № 952 «Про деякі категорії осіб з особливими освітніми потребами» затверджено перелік деяких категорій осіб з особливими освітніми потребами, якій не є сталий та може змінюватись [6].

Як було вище зазначено, організація інклюзивного навчання у закладах освіти на відповідних рівнях освіти здійснюється відповідно до порядків, затверджених Кабінетом Міністрів України, до них можна віднести: 1) Постанову КМУ від 10 липня 2019 р. № 635 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти» [7]; 2) Постанову КМУ від 10 липня 2019 р. № 636 «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти загальної середньої освіти» [8]. Ці документи регулюють організаційні засади інклюзивного навчання осіб з ООП за очною, заочною та дуальною формою здобуття освіти. Зокрема, основні правові засади даних нормативних актів визначають: організаційні засади вступу та навчання осіб з особливими освітніми потребами та створення інклюзивного середовища; можливості для навчання в доступних форматах; вимоги щодо адаптації територій, будівель, споруд і приміщень гуртожитків для осіб з інвалідністю та маломобільних груп населення; права на спеціальний навчально-реабілітаційний супровід і розумне пристосування; створення навчально-реабілітаційних підрозділів або команд психолого-педагогічного супроводу; можливості для забезпечення на території закладу фахової передвищої освіти соціальних послуг, зокрема супроводу під час інклюзивного навчання, фізичного супроводу осіб з інвалідністю та навчання жестовою мовою.

Слід відмітити, що у нормативному сегменті правового регулювання доступу осіб з ООП до здобуття повноцінної освіти та в цілому забезпечення організації

[5] Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 37-38. Ст.2004.

[6] Про деякі категорії осіб з особливими освітніми потребами: Постанова КМУ від 14 листопада 2018 р. № 952. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-kategoriyi-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami.

[7] Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 635. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text.

[8] Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах професійної (професійно-технічної) освіти загальної середньої освіти: Постанова КМУ від 10 липня 2019 р. № 636. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2019-%D0%BF#Text.

інклюзивної освіти великий масив займають нормативні акти (розпорядження, рішення, рекомендації) МОН, як центрального органу виконавчої влади, що реалізує освітню політику. До них слід віднести: Лист МОН від 28 березня 2022 року № 1/3710-22 «Про роботу інклюзивно-ресурсних центрів та організацію освітнього процесу для осіб з особливими освітніми потребами у період воєнного стану», Лист МОН від 15.06.2022 № 1/6435-22 «Щодо забезпечення освіти осіб з особливими освітніми потребами», та ін. Дані листи містять, зокрема, інструктивно-методичні рекомендації щодо організації дистанційного навчання в інклюзивних класах, дотримання закладами освіти умов архітектурної доступності, деталі проведення комплексної оцінки ІРЦ, проведення корекційно-розвиткових занять.

Отже слід резюмувати, що великий масив норм мають рекомендаційний характер і, фактично, певне коло досить важливих питань залишаються за межами адміністративно-правового регулювання даної сфери суспільних відносин, видання даних рекомендацій є відволіканням кадрового і ресурсного забезпечення самого профільного Міністерства, витратою значного часу та підготовку, розсилку таких листів та необхідності їх обробки закладами освіти. Тому, на нашу думку, єдиним вірним виходом із даної ситуації є розробка та затвердження закладом освіти Положення про організацію інклюзивного навчання та доступу до отримання освітніх послуг особами з особливим освітніми потребами в закладі освіти (в тому числі для військових ветеранів» на основі розробленого МОН типового Положення, з подальшим внесенням в нього змін та доповнень в процесі необхідності урегулювання потреб такої особливої форми освіти.

3. Освітні можливості для ветеранів та ветеранок у контексті реінтеграції

Платформа «Освіта для ветеранів»

4 грудня 2024 року Міністерство освіти і науки України презентувало платформу «Освіта для ветеранів», яку було розроблено за підтримки програми Skills4Recovery коштом уряду Німеччини. Платформа «Освіта для ветеранів» – це понад 1 200 освітніх можливостей: від короткострокових курсів до повноцінних навчальних програм у закладах професійної, передвищої та вищої освіти. Дана платформа включає в себе: 1) каталог програм формального й неформального навчання з чіткою інформацією про доступність закладу освіти, умови вступу, можливості фінансування тощо; 2) прогнози про найбільш запитувані професії до 2027 року; 3) інклюзивний інтерфейс для зручного користування, зокрема з адаптацією платформи для осіб з порушенням зору.

Платформу «Освіта для ветеранів» створено на виконання «Стратегії переходу та інтеграції українських ветеранів до освіти і робочої сили». Стратегію розроблено ГО «Українська асоціація маркетингу» в межах програми Skills4Recovery із залученням широкого кола організацій та експертів. Стратегія отримала підтримку Міністерства освіти і науки України й Міністерства економіки України, а її положення увійшли до Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року. Презентація платформи відбулася у Veteran Hub – просторі, створеному для підтримки

українських військових та їхніх родин. Доступ до цієї платформи здійснюється за посилання – https://osvitaveteraniv.gov.ua [9].

Ветеран PRO: все про освітні та професійні можливості для Захисників і Захисниць

У 2025 році Міністерство у справах ветеранів України (Мінветеран) спільно з МОН України розробило і запустило портал Ветеран PRO в якому окремий розділ платформи присвячений освіті та роботі. На цій платформі зібрано повну інформацію про: можливості здобуття освіти та підвищення кваліфікації; перекваліфікацію та отримання нової професії; державні програми навчання для ветеранів і ветеранок; гранти та освітні ініціативи; послуги з працевлаштування. Матеріали, розміщені на платформі, також допоможуть у складанні резюме, щоб правильно представити свій досвід на цивільному ринку праці. Крім цього, на Ветеран PRO можна знайти відповіді на поширені запитання: як ветеранам і ветеранкам вступити до закладів освіти або пройти безоплатне навчання; які програми перекваліфікації доступні та як до них долучитися; які державні та партнерські ініціативи допомагають із працевлаштуванням; як отримати грант на навчання або розвиток власної справи. Розділ побудований так, щоб допомогти не лише знайти конкретну можливість, а й зрозуміти, як саме рухатися до нової професії чи роботи.

Зокрема за допомогою цього порталу відкриваються такі освітні можливості для військових ветеранів та членів їх сімей:

1. *Отримання ваучеру на освіту.* Демобілізовані учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни можуть безоплатно пройти навчання або перекваліфікацію за рахунок держави. Для цього передбачено ваучер на освіту – документ, що підтверджує право на фінансування навчання у закладах освіти. Сума ваучера не може перевищувати 10-кратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (30 280 грн). Особа має звернутись до центру зайнятості за місцем проживання або зайти на офіційний сайт, подати заяву на отримання ваучера та документи– паспорт громадянина України, РНОКПП (ІПН), посвідчення УБД (документ, що підтверджує іншу пільгову категорію); обирає професію чи напрям навчання зі списку затверджених спеціальностей; отримає ваучер і укладає договір із навчальним закладом; після завершення навчання – отримує документ державного зразка.

2. *Отримання вищої освіти*. Учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та члени сімей загиблих Захисників і Захисниць України мають пріоритетні права при вступі до закладів вищої, професійної та фахової передвищої освіти. Вони мають можливість вступати до закладів професійної освіти на позаконкурсній основі. Держава забезпечує фінансову підтримку, соціальні гарантії та можливість здобути нову професію після служби. Механізм отримання: особа обирає навчальний заклад і дізнається про умови вступу для ветеранів; подає такі документи – паспорт громадянина України, посвідчення УБД (документ, що підтверджує пільговий статус), РНОКПП (ІПН), документи про попередню освіту, мотиваційний лист (за вимогою);

[9] МОН і Skills4Recovery презентували платформу «Освіта для ветеранів». Опубліковано 05 грудня 2024 року. URL: https://mon.gov.ua/news/mon-i-skills4recovery-prezentuvaly-platformu-osvita-dlia-veteraniv. (дата звернення: 26.06.2026)

подає заяву до приймальної комісії із зазначенням пільг і додає копії документів; отримує рішення про вступ і скористайтеся державною цільовою підтримкою.

3. *Державна допомога на навчання дітям.* Діти учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та діти загиблих Захисників і Захисниць України (до 23 років) мають право на державну одноразову цільову безповоротну фінансову допомогу. Вона надається на оплату навчання на контрактній основі у закладах фахової передвищої або вищої освіти. Також вона передбачена для всіх форм власності закладів (державних, комунальних і приватних) та форм навчання: очна, денна, вечірня, заочна, дистанційна, екстернатна, дуальна форма здобуття освіти або шляхом їх поєднання. Послуга реалізується у межах експериментального проєкту, який координує Міністерство у справах ветеранів України спільно з Міністерством освіти і науки та Міністерством цифрової трансформації. Механізм реалізації: подання документів до закладу освіти, який уклав договір з Мінветеранів, що підтверджують статус особи – належність до пільгової категорії осіб та свідоцтво про народження; заклад освіти вносить дані до Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО); після верифікації даних Міністерство освіти і науки передає інформацію до Мінцифри для формування електронного сертифіката застосунку «Дія»; після отримання сертифіката у «Дії» підтверджується згода на отримання допомоги протягом 20 днів з дня його одержання; МОН передає підтверджені дані до Мінветеранів, яке формує наказ про виплату державної допомоги на навчання та перераховує кошти закладу освіти одним платежем протягом навчального року. Повна інформація про освітні пільги для військових ветеранів та членів їх сімей міститься за посиланням – https://veteranpro.gov.ua.

Навчання військових ветеранів в ЗВО МВС

Попри важкі поранення, ампутації, протезування й тривалу реабілітацію, ветерани продовжують навчатися, служити та будувати майбутнє. Для кожного з них освітній процес адаптовують індивідуально – з урахуванням стану здоров'я, потреб і досвіду. Історії ветеранів, які вже сьогодні здобувають освіту у закладах вищої освіти системи МВС, доводять, що навіть після найважчих випробувань важливо рухатися вперед.

Заклади вищої освіти системи МВС продовжують створювати можливості для навчання ветеранів війни, які проходять службу в Силах безпеки та оборони. Освітні програми адаптуються до потреб кожного вступника, зокрема й тих, хто отримав важкі поранення, ампутації, має порушення зору чи інші травми внаслідок війни. Сьогодні у закладах вищої освіти системи МВС навчаються 1673 ветерани органів системи МВС – учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та учасники війни. Ще 820 ветеранів вже здобули відповідний ступінь вищої освіти у ЗВО МВС.

За ініціативи Міністерства внутрішніх справ у 2026 році ветерани з числа колишніх поліцейських, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, військовослужбовців ДПСУ та НГУ, які були звільнені зі служби за станом здоров'я після 24 лютого 2022 року, можуть вступати на навчання за державним замовленням на власний вибір до 11 закладів вищої освіти системи МВС. Навчання ветеранів здійснюватиметься на заочній формі відповідно до раніше здобутого освітнього ступеня. Особливу увагу приділяють не лише отриманню освіти, а й поверненню людини до активного професійного та соціального життя, можливості продовжити службу або реалізувати себе у новому напрямку.У 2026 році ветерани можуть вступати до закладів освіти системи МВС за напрямами, пов'язаними із психологією,

правоохоронною діяльністю, кібербезпекою, інформаційними системами та технологіями. Також доступне навчання у сфері цивільної та пожежної безпеки, комп'ютерних наук, державної безпеки, автомобільного транспорту, озброєння та військової техніки. Отже система освіти МВС створює для ветеранів можливість не лише отримати нову професію або продовжити професійний розвиток, а й повернутися до активного життя та служби з урахуванням власного досвіду, стану здоров'я та потреб відновлення [10].

ВИСНОВКИ

В підсумку слід зазначити, що в межах однієї публікації не можливо визначити всі концептуальні засади (завдання, форми, засоби та способи) надання освітніх послуг військовослужбовцям та військовим ветеранам, кожна концепція має досліджуватись з урахуванням видів та рівнів освіти.

Встановлено, що реалізація освітньої функції держави для військових ветеранів полягає у створенні інклюзивного та спеціального середовища через фінансування, матеріально-технічну підтримку, універсальний дизайн та розумне пристосування, що базується на індивідуальній програмі розвитку (ІПР) для забезпечення рівного доступу до освіти, адаптованої до їхніх потреб, та інтеграції у суспільство.

Надання освітніх послуг ветеранам і військовим є ключовим інструментом соціальної реінтеграції та відновлення людського капіталу, через який сучасна Українська Держава реалізує свою соціальну та розвитку освітню функцію, гарантуючи безоплатне професійне навчання, перепідготовку та підтримку через Міністерство у справах ветеранів України. Сутність освітньої функції держави щодо ветеранів полягає в наступному: визначені пріоритетів національної політики – забезпечення трансформації системи переходу від військової служби до цивільного життя; відновлення людського капіталу – забезпечення конкурентоспроможності ветеранів на ринку праці; запровадження соціальної відповідальності – інтеграція захисників, демобілізованих осіб та членів їхніх родин у повноцінне економічне життя громади. Варто виділити найбільш ефективні форми та напрями надання освітніх послуг військовим ветеранам: 1) професійна підготовка та перепідготовка – опанування нових цивільних спеціальностей з урахуванням стану здоров'я та вимог ринку; 2) підвищення кваліфікації та магістратура – навчання за освітніми рівнями на базі наявної освіти, зокрема здобуття ступеня магістра; 3) компенсація витрат – державне фінансування навчання вартістю до 15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб; 4) спеціалізовані платформи – використання сервісів на кшталт платформи «Освіта для Ветеранів» для пошуку та підбору навчальних програм.

Механізм реалізації функції держави щодо надання освітніх послуг ветеранам полягає в наступному: подання ветераном заяви до місцевого структурного підрозділу з питань ветеранської політики або через центри зайнятості; проходження профорієнтації та підписання тристороннього договору (орган влади – заклад освіти – ветеран); залучення ветеранів до спеціалізованих проєктів перекваліфікації та адаптації військового досвіду до цивільних потреб.

[10] Освіта, що допомагає відновитися: доступні програми, супровід та нові можливості для ветеранів у системі МВС. Публікація від 22.05.2026 року. URL: https://mvs.gov.ua/news/osvita-shho-dopomagaje-vidnovitisia-dostupni-programi-suprovid-ta-novi-mozlivosti-dlia-veteraniv-u-sistemi-mvs (дата звернення: 26.06.2026).

АНОТАЦІЯ

В статті досліджено особливості реалізації освітньої функції держави шляхом надання освітніх послуг військовослужбовцям та військовим ветеранам. В результаті дослідження встановлено, що реалізація освітньої функції держави для військових ветеранів полягає у створенні інклюзивного та спеціального середовища через фінансування, матеріально-технічну підтримку, універсальний дизайн та розумне пристосування, що базується на індивідуальній програмі розвитку (ІПР) для забезпечення рівного доступу до освіти, адаптованої до їхніх потреб, та інтеграції у суспільство.

Надання освітніх послуг ветеранам і військовим є ключовим інструментом соціальної реінтеграції та відновлення людського капіталу, через який сучасна Українська Держава реалізує свою соціальну та розвитку освітню функцію, гарантуючи безоплатне професійне навчання, перепідготовку та підтримку через Міністерство у справах ветеранів України. Сутність освітньої функції держави щодо ветеранів полягає в наступному: визначені пріоритетів національної політики – забезпечення трансформації системи переходу від військової служби до цивільного життя; відновлення людського капіталу – забезпечення конкурентоспроможності ветеранів на ринку праці; запровадження соціальної відповідальності – інтеграція захисників, демобілізованих осіб та членів їхніх родин у повноцінне економічне життя громади. Варто виділити найбільш ефективні форми та напрями надання освітніх послуг військовим ветеранам: 1) професійна підготовка та перепідготовка – опанування нових цивільних спеціальностей з урахуванням стану здоров'я та вимог ринку; 2) підвищення кваліфікації та магістратура – навчання за освітніми рівнями на базі наявної освіти, зокрема здобуття ступеня магістра; 3) компенсація витрат – державне фінансування навчання вартістю до 15 прожиткових мінімумів для працездатних осіб; 4) спеціалізовані платформи – використання сервісів на кшталт платформи «Освіта для Ветеранів» для пошуку та підбору навчальних програм.

Механізм реалізації функції держави щодо надання освітніх послуг ветеранам полягає в наступному: подання ветераном заяви до місцевого структурного підрозділу з питань ветеранської політики або через центри зайнятості; проходження профорієнтації та підписання тристороннього договору (орган влади – заклад освіти – ветеран); залучення ветеранів до спеціалізованих проєктів перекваліфікації та адаптації військового досвіду до цивільних потреб.

Ключові слова: освітня функція держави, реалізації освітньої функції держави, інклюзивна освіта, освітні послуги військовослужбовцям та військовим ветеранам.

Література

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.

2. Бондаренко Д. Становлення інклюзивної освіти в ЄС, наслідки впровадження та методи інтеграції в Україні. Київ, 2018. 17 с.

3. Інклюзивна освіта в Україні: шляхи від теорії до практики : реком. бібліогр. покажч. / Харк. нац.пед. ун-т імені Г. С. Сковороди, наукова бібліотека ; уклад. Л. Г. Айдарова ; відп. ред. О. Г. Коробкіна. Харків : ХНПУ, 2017. 57 с.

4. Заярнюк, О. В. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Серія: Економіка і

менеджмент : зб.наук. пр. Одеса, 2015. Вип. 11. С. 190-193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_11_45.

5. Колупаєва А.А., Таранченко О.М. «Інклюзивна освіта: від основ допрактики»: *Монографія.* К. : ТОВ«АТОПОЛ», 2016. 152 с. (Серія «Інклюзивна освіта»).

6. Порошенко М. Інклюзивна освіта : *навчальний посібник*. Київ: ТОВ «Агенство Україна». 2019. 300 с.

7. Хомишин І. Ю. Адміністративно-правове регулювання інклюзивної освіти в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2017. № 28. С. 53–55. URL: http://www.vestnik–pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc28/15.pdf.

8. Конвенція про права інвалідів від 13.12.2006: Ратифікована Україною 16.12.2009, набрала чинності для України 06.03.2010. *Офіційний вісник України офіційне видання.* 2010. № 17. Стор. 93. Ст. 799.

9. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38-39. Ст.380.

10. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 року № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2014. № 37-38. Ст.2004.

11. Про деякі категорії осіб з особливими освітніми потребами: Постанова КМУ від 14 листопада 2018 р. № 952. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-kategoriyi-osib-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami.

12. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 635. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text.

13. МОН і Skills4Recovery презентували платформу «Освіта для ветеранів». Опубліковано 05 грудня 2024 року. URL: https://mon.gov.ua/news/mon-i-skills4recovery-prezentuvaly-platformu-osvita-dlia-veteraniv. (дата звернення: 26.06.2026)

14. Освіта, що допомагає відновитися: доступні програми, супровід та нові можливості для ветеранів у системі МВС. Публікація від 22.05.2026 року. URL: https://mvs.gov.ua/news/osvita-shho-dopomagaje-vidnovitisia-dostupni-programi-suprovid-ta-novi-mozlivosti-dlia-veteraniv-u-sistemi-mvs (дата звернення: 26.06.2026)

Information about the author:
Magdalina Igor Valeriyovych,
Candidate of Technical Sciences,
Associate Professor, Acting Rector
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky ave., Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-25

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ДОКАЗОВІ ПРАКТИКИ Й ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ

Малімон В. І.

ВСТУП

Розвиток психологічної реабілітації військовослужбовців відображає загальну еволюцію сучасної науки про психічне здоров'я – від удосконалення окремих психотерапевтичних методів до комплексного переосмислення організації психологічної допомоги. Накопичення доказової бази щодо ефективності травма-фокусованих психотерапій істотно розширило можливості лікування наслідків бойової психотравми, водночас висунувши на перший план проблему забезпечення їх доступності, безперервності та системного впровадження у практику військової медицини й психології.

Сучасні воєнні конфлікти суттєво збільшили потребу у психологічній реабілітації. Зростання кількості військовослужбовців, які потребують тривалого психологічного супроводу, висока інтенсивність бойового навантаження, тривале відновлення після психотравмувальних подій, а також кадрові й організаційні обмеження системи охорони психічного здоров'я зумовлюють необхідність пошуку нових моделей організації реабілітаційної допомоги. За таких умов цифрові технології набувають особливого значення, оскільки їх потенціал значно виходить за межі технічної модернізації окремих елементів психологічної практики.

Водночас цифровізацію не можна розглядати як самостійну наукову концепцію або альтернативу доказовій психотерапії. Її цінність визначається здатністю підвищувати ефективність організації реабілітаційного процесу, підтримувати реалізацію доказових психотерапевтичних підходів і посилювати функціональні можливості системи психологічної допомоги. Саме тому оцінювання цифрових технологій потребує комплексного аналізу їх клінічної доцільності, організаційного потенціалу, професійних обмежень, етичних аспектів і перспектив інтеграції у практику психологічної реабілітації військовослужбовців.

Попри суттєве розширення міжнародної доказової бази, окремі аспекти цифрової психологічної реабілітації залишаються недостатньо опрацьованими. Подальшого наукового узагальнення потребують результати досліджень щодо ефективності цифрових технологій, механізмів їх інтеграції з доказовими психотерапевтичними підходами, критеріїв оцінювання результативності цифрових інтервенцій та можливостей адаптації міжнародного досвіду до потреб української системи психологічної допомоги військовослужбовцям. Комплексне осмислення цих питань є необхідною передумовою подальшого вдосконалення психологічної реабілітації, підвищення її ефективності та зміцнення психічного здоров'я військовослужбовців і ветеранів.

1. Доказові практики психологічної реабілітації військовослужбовців: сучасні концепції та міжнародні стандарти

Психологічна реабілітація військовослужбовців у сучасній науці дедалі менше розглядається як вузька система усунення окремих психопатологічних симптомів і дедалі більше – як комплексний, доказово обґрунтований, міждисциплінарний процес відновлення психічного здоров'я, соціального функціонування, професійної спроможності та особистісної цілісності людини після впливу бойової травми, втрат, тривалого стресу, моральних конфліктів і небезпеки для життя [1] [2].

У попередніх підходах допомога військовослужбовцям часто будувалася переважно навколо *медичної моделі*, у межах якої головним завданням було виявлення розладу, зменшення симптомів і повернення особи до виконання службових або соціальних ролей. Така модель мала очевидну практичну цінність, однак її обмеження полягало в тому, що вона не завжди враховувала складність бойового досвіду, зв'язок психічного стану з тілесним здоров'ям, сімейною системою, соціальним оточенням, професійною ідентичністю та морально-ціннісною сферою військовослужбовця. Саме тому сучасна міжнародна парадигма поступово зміщується від симптомоцентричного підходу до біопсихосоціальної, травма-інформованої та функціонально орієнтованої моделі реабілітації [3] [4].

Принципова зміна сучасної концепції полягає в тому, що психологічна реабілітація вже не ототожнюється лише з лікуванням посттравматичного стресового розладу. Безперечно, ПТСР залишається одним із центральних клінічних феноменів у роботі з військовослужбовцями та ветеранами. Однак бойовий досвід може супроводжуватися не лише інтрузіями, нічними кошмарами, униканням, гіперпильністю і негативними змінами настрою, а й депресивними проявами, тривожними розладами, порушеннями сну, суїцидальним ризиком, соматичними скаргами, зловживанням психоактивними речовинами, сімейною дезадаптацією та труднощами повернення до цивільного життя [5] [6].

---

[1] *U.S. Department of Veterans Affairs, U.S. Department of Defense*. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Washington, DC: Department of Veterans Affairs; Department of Defense, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/HEALTHQUALITY/guidelines/MH/ptsd/VA-DoD-CPG-PTSD-Full-CPG-Edited-111624-V5-81825.pdf.

[2] *American Psychological Association.* Clinical Practice Guideline for the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in Adults. Washington, DC: American Psychological Association, 2025. 186 p. URL: https://www.apa.org/ptsd-guideline/ptsd.pdf.

[3] Schnurr P. P., Hamblen J. L., Wolf J., et al. The Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder : Synopsis of the 2023 U.S. Department of Veterans Affairs and U.S. Department of Defense Clinical Practice Guideline. *Annals of Internal Medicine*. 2024. Vol. 177, № 3. P. 363–374. DOI: https://doi.org/10.7326/M23-2757.

[4] Lang A. J., Hamblen J. L., Holtzheimer P., et al. A clinician's guide to the 2023 VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. *Journal of Traumatic Stress.* 2024. Vol. 37, № 1. P. 19–34. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23013.

[5] *World Health Organization*. Mental Health Gap Action Programme (mhGAP) Guideline for Mental, Neurological and Substance Use Disorders. Geneva: World Health Organization, 2023. URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/93e56376-0e64-4a08-bdd0-703313be5354/content.

[6] Brohan E., Chowdhary N., Dua T., Barbui C., Thornicroft G., Kestel D., et al. The WHO Mental Health Gap Action Programme for mental, neurological, and substance use conditions : the new and updated guideline recommendations. *The Lancet Psychiatry*. 2024. Vol. 11, № 2. P. 155–158. DOI: https://doi.org/10.1016/S2215-0366(23)00370-X.

Отже, реабілітація має бути спрямована не тільки на редукцію симптомів, а й на відновлення здатності людини жити, працювати, підтримувати стосунки, приймати рішення і відчувати власну суб'єктність.

Сучасна еволюція підходів до психологічної реабілітації військовослужбовців може бути представлена через кілька взаємопов'язаних зрушень.

По-перше, відбулася зміна від моделі «*лікування розладу*» до моделі «*відновлення функціонування*». Це означає, що ефективність допомоги оцінюється не лише за зменшенням симптомів ПТСР, а й за тим, чи здатна людина повернутися до значущої діяльності, підтримувати соціальні зв'язки, здійснювати саморегуляцію, брати участь у сімейному та професійному житті. Для військовослужбовця цей критерій має особливе значення, оскільки травматичний досвід часто порушує не тільки емоційну стабільність, а й ідентичність, відчуття контролю, довіру до світу та готовність до майбутнього [7] [8].

По-друге, сучасна реабілітаційна парадигма ґрунтується на доказовості. Це означає, що психологічна допомога військовослужбовцям не може спиратися лише на загальні гуманістичні наміри, інтуїцію фахівця або популярні психотехніки. Її основою мають бути клінічні настанови, систематичні огляди, метааналізи, рандомізовані клінічні дослідження та постійне оцінювання результатів втручання. У цьому контексті міжнародні стандарти APA та VA/DoD визначають пріоритетність травма-фокусованих психотерапевтичних втручань для лікування ПТСР у дорослих, зокрема тих підходів, ефективність яких підтверджена якісною емпіричною базою [9] [10].

По-третє, важливим стало розуміння того, що травматичний досвід військовослужбовця має не лише клінічний, а й екзистенційний, моральний і соціальний вимір. У бойових умовах людина стикається з подіями, які можуть порушувати базові переконання про справедливість, безпеку, провину, відповідальність, довіру та межі людської витривалості. Саме тому сучасні доказові практики не повинні зводитися до формального усунення симптомів. Вони мають допомагати людині переосмислювати травматичний досвід, відновлювати

[7] Lancaster S. L., Renno S., Linkh D. J. Treatment outcomes for military-affiliated clients with posttraumatic stress disorder in a community mental health network. *Journal of Traumatic Stress*. 2026. Vol. 39, № 1. P. 5–14. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.70008.

[8] Fortney J. C., Kaysen D. L., Engel C. C., et al. Pragmatic Comparative Effectiveness of Primary Care Treatments for Posttraumatic Stress Disorder : A Randomized Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*. 2025. Vol. 82, № 12. P. 1203–1215. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2025.2962.

[9] *American Psychological Association*. Clinical Practice Guideline for the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in Adults. Washington, DC: American Psychological Association, 2025. 186 p. URL: https://www.apa.org/ptsd-guideline/ptsd.pdf.

[10] Schnurr P. P., Hamblen J. L., Wolf J., et al. The Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder : Synopsis of the 2023 U.S. Department of Veterans Affairs and U.S. Department of Defense Clinical Practice Guideline. *Annals of Internal Medicine*. 2024. Vol. 177, № 3. P. 363–374. DOI: https://doi.org/10.7326/M23-2757.

психологічну цілісність, інтегрувати складні спогади в особисту історію та поступово повертати відчуття керованості власним життям [11] [12].

По-четверте, сучасна концепція психологічної реабілітації дедалі більше враховує неоднорідність військового досвіду. Не існує єдиного «*типового*» військовослужбовця з бойовою травмою. Один пацієнт може мати досвід інтенсивних бойових дій, інший – досвід втрати побратимів, третій – поранення, четвертий – полон або тривалу загрозу смерті, п'ятий – військову сексуальну травму. Тому індивідуалізація реабілітації є не додатковою опцією, а необхідною умовою її ефективності. Систематичний огляд доказових методів лікування симптомів ПТСР у жінок-ветеранок після військової сексуальної травми [13] демонструє, що специфіка травматичного досвіду має враховуватися під час добору психотерапевтичної стратегії, формату допомоги та оцінювання ризиків.

По-п'яте, еволюція концепції психологічної реабілітації пов'язана з переходом від фрагментарної допомоги до інтегрованих маршрутів супроводу. У практичному вимірі це означає, що військовослужбовець або ветеран не повинен самостійно «*мандрувати*» між психологом, психіатром, сімейним лікарем, соціальним працівником, реабілітологом і ветеранськими службами. Навпаки, система має бути організована так, щоб клінічна оцінка, психотерапевтичне втручання, медикаментозна підтримка за потреби, соціальна допомога, сімейне консультування та професійна реінтеграція були узгодженими елементами єдиного процесу [14] [15].

По-шосте, сучасна модель реабілітації дедалі більше орієнтується на баланс між стандартизацією і персоналізацією. З одного боку, доказові протоколи необхідні, адже вони забезпечують якість, відтворюваність і наукову перевіреність допомоги. З іншого боку, надмірна протоколізація без урахування конкретної людини може призвести до формалізації терапевтичного процесу. Тому сучасний фахівець має поєднувати знання

[11] Raines A. M., Clauss K., Schafer K. M., et al. Cognitive Processing Therapy : A Meta-analytic Review Among Veterans and Military Personnel with PTSD. *Cognitive Therapy and Research*. 2024. Vol. 48. P. 361–370. DOI: https://doi.org/10.1007/s10608-023-10429-x.

[12] Schnurr P. P., Chard K. M., Ruzek J. I., et al. Comparison of Prolonged Exposure vs Cognitive Processing Therapy for Treatment of Posttraumatic Stress Disorder Among US Veterans : A Randomized Clinical Trial. *JAMA Network Open.* 2022. Vol. 5, № 1. Article e2136921. DOI: https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2021.36921.

[13] Campbell G. M., Biscoe N., Williamson V., Murphy D. Evidence-based treatments for PTSD symptoms resulting from military sexual trauma in women Veterans : A systematic review. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. 2024. Vol. 10, № 5. P. 30–50. DOI: https://doi.org/10.3138/jmvfh-2023-0037.

[14] *World Health Organization*. Mental Health Gap Action Programme (mhGAP) Guideline for Mental, Neurological and Substance Use Disorders. Geneva: World Health Organization, 2023. URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/93e56376-0e64-4a08-bdd0-703313be5354/content.

[15] Fortney J. C., Kaysen D. L., Engel C. C., et al. Pragmatic Comparative Effectiveness of Primary Care Treatments for Posttraumatic Stress Disorder : A Randomized Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*. 2025. Vol. 82, № 12. P. 1203–1215. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2025.2962.

міжнародних настанов із клінічною чутливістю до стану пацієнта, темпу його готовності, ризику дестабілізації та особистісних ресурсів [16] [17].

Особливу роль у сучасному розумінні реабілітації відіграє проблема прихильності до лікування. Для військовослужбовців і ветеранів дострокове припинення терапії може бути зумовлене не лише небажанням лікуватися, а й інтенсивністю симптомів, униканням травматичних спогадів, стигмою, побоюванням професійних наслідків, недовірою до системи допомоги або невідповідністю терапевтичного формату реальним потребам людини. Тому ефективна реабілітація має враховувати не тільки те, який метод має найвищу доказовість, а й те, чи зможе конкретний військовослужбовець пройти цей метод без передчасного вибуття, дестабілізації або втрати мотивації [18].

У межах доказової парадигми важливим показником результативності стає не лише статистично значуще зменшення симптомів, а й клінічно значуще покращення стану. Це означає, що дослідника і практика цікавить не тільки зміна середнього балу за шкалою ПТСР, а й реальна зміна якості життя людини: чи зменшилися нічні кошмари, чи стала людина менш уникаючою, чи може вона витримувати спогади без руйнівної тривоги, чи відновлюється сон, чи повертається здатність до близькості, праці, навчання, служби або громадської активності. Саме такий підхід відрізняє формальне лікування від справжньої реабілітації [19].

Суттєвою ознакою сучасної еволюції є також розширення місця первинної ланки у виявленні та супроводі психічних розладів. Військовослужбовці та ветерани не завжди звертаються безпосередньо до психотерапевта або психіатра. Часто першим контактом є сімейний лікар, лікар загальної практики, фахівець із реабілітації, соціальний працівник або представник ветеранської служби. Тому міжнародні підходи наголошують на необхідності підготовки ширшого кола фахівців до розпізнавання психічних розладів, маршрутизації пацієнтів і надання базової підтримки відповідно до компетенції. У цьому контексті настанови mhGAP [20] [21] мають значення не лише для

---

[16] Lang A. J., Hamblen J. L., Holtzheimer P., et al. A clinician's guide to the 2023 VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. *Journal of Traumatic Stress.* 2024. Vol. 37, № 1. P. 19–34. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23013.

[17] Penix-Smith E. A., Swift J. K. The protocol matters : A meta-analysis of psychotherapy dropout from specific PTSD treatment approaches in U.S. service members and veterans. *Psychological Trauma* : *Theory, Research, Practice, and Policy*. 2025. DOI: https://doi.org/10.1037/tra0002070.

[18] Milligan T., Smolenski D. J., Lara-Ruiz J., Kelber M. S. Loss of PTSD Diagnosis in Response to Evidence-Based Treatments : A Systematic Review and Meta-Analysis. *JAMA Psychiatry*. 2025. Vol. 82, № 7. P. 718–727. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2025.0695.

[19] Lancaster S. L., Renno S., Linkh D. J. Treatment outcomes for military-affiliated clients with posttraumatic stress disorder in a community mental health network. *Journal of Traumatic Stress*. 2026. Vol. 39, № 1. P. 5–14. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.70008.

[20] *World Health Organization*. Mental Health Gap Action Programme (mhGAP) Guideline for Mental, Neurological and Substance Use Disorders. Geneva: World Health Organization, 2023. URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/93e56376-0e64-4a08-bdd0-703313be5354/content.

[21] Brohan E., Chowdhary N., Dua T., Barbui C., Thornicroft G., Kestel D., et al. The WHO Mental Health Gap Action Programme for mental, neurological, and substance use conditions : the new and updated guideline recommendations. *The Lancet Psychiatry*. 2024. Vol. 11, № 2. P. 155–158. DOI: https://doi.org/10.1016/S2215-0366(23)00370-X.

спеціалізованої психіатричної допомоги, а й для побудови системи доступної психосоціальної підтримки.

У військовому середовищі особливого значення набуває також питання часу початку допомоги. Надто раннє й некоректне втручання може бути неефективним або навіть шкідливим, якщо воно не враховує стан гострої реакції на стрес, потребу у фізичній безпеці та стабілізації. Водночас тривале відкладання допомоги може сприяти хронізації симптомів, наростанню уникання, соціальній ізоляції та вторинним ускладненням. Тому сучасна концепція реабілітації передбачає поетапність: первинна стабілізація, психоосвіта, оцінка ризиків, підтримка базового функціонування, а вже потім – спеціалізована травма-фокусована психотерапія за наявності показань і готовності пацієнта [22] [23].

Відповідно до сучасної доказової логіки, психологічна реабілітація військовослужбовців має включати не лише терапевтичне втручання, а й системне оцінювання його результатів. Це передбачає використання валідизованих шкал симптомів ПТСР, депресії, тривоги, суїцидального ризику, порушень сну, функціонального стану та якості життя. Без такого моніторингу реабілітація ризикує перетворитися на набір добрих намірів без чіткої відповіді на запитання: чи справді людині стало краще, у чому саме полягає покращення і чи потребує вона зміни терапевтичної стратегії [24] [25].

Ще одним важливим етапом еволюції є перехід від індивідуальної відповідальності фахівця до організаційної відповідальності системи. Інакше кажучи, якість реабілітації не може залежати лише від компетентності окремого психолога або психотерапевта. Система має забезпечувати підготовку кадрів, супервізію, клінічні маршрути, етичні стандарти, доступність послуг, безперервність допомоги й контроль якості. Дослідження стратегій упровадження доказової психотерапії в військових клініках підтверджує, що навіть ефективні методи не стають реально доступними без організаційної підтримки, навчання фахівців і зміни інституційних практик [26].

---

[22] *U.S. Department of Veterans Affairs, U.S. Department of Defense*. VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Washington, DC: Department of Veterans Affairs; Department of Defense, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/HEALTHQUALITY/guidelines/MH/ptsd/VA-DoD-CPG-PTSD-Full-CPG-Edited-111624-V5-81825.pdf.

[23] Lang A. J., Hamblen J. L., Holtzheimer P., et al. A clinician's guide to the 2023 VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. *Journal of Traumatic Stress*. 2024. Vol. 37, № 1. P. 19–34. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23013.

[24] *American Psychological Association*. Clinical Practice Guideline for the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in Adults. Washington, DC: American Psychological Association, 2025. 186 p. URL: https://www.apa.org/ptsd-guideline/ptsd.pdf.

[25] Fortney J. C., Kaysen D. L., Engel C. C., et al. Pragmatic Comparative Effectiveness of Primary Care Treatments for Posttraumatic Stress Disorder : A Randomized Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*. 2025. Vol. 82, № 12. P. 1203–1215. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2025.2962.

[26] Rosen C. S., Peterson A. L., Riggs D. S., et al. Tailored strategies to increase the use of an evidence-based psychotherapy for posttraumatic stress disorder : A stepped-wedge randomized trial in military clinics. *Journal of Anxiety Disorders*. 2025. Vol. 116. Article 103080. DOI: https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2025.103080.

Отже, сучасна психологічна реабілітація військовослужбовців виходить за межі суто клінічної взаємодії між фахівцем і пацієнтом, перетворюючись на комплексну систему, ефективність якої визначається поєднанням професійної компетентності, інституційної спроможності та науково обґрунтованих організаційних рішень. За таких умов особливого значення набуває наявність єдиних методологічних орієнтирів, які визначають критерії якості психологічної допомоги, регламентують застосування доказових психотерапевтичних втручань, встановлюють вимоги до клінічної оцінки, міждисциплінарної взаємодії, моніторингу результатів і безперервності реабілітаційного процесу. Саме таку функцію виконують міжнародні стандарти психологічної реабілітації, які забезпечують уніфікований науковий підхід до організації допомоги військовослужбовцям, сприяють впровадженню доказових практик у клінічну діяльність і створюють основу для розроблення національних моделей реабілітації, адаптованих до сучасних воєнних викликів.

У сучасному контексті особливе значення мають три групи документів: рекомендації Всесвітньої організації охорони здоров'я щодо психічних, неврологічних і пов'язаних із уживанням психоактивних речовин станів; клінічна настанова Американської психологічної асоціації з лікування ПТСР у дорослих; клінічна настанова Департаменту у справах ветеранів США та Міністерства оборони США щодо ведення ПТСР і гострого стресового розладу [27] [28] [29].

Важливо підкреслити, що ці документи не дублюють один одного, а виконують різні функції. WHO mhGAP задає широку рамку доступної допомоги у сфері психічного здоров'я, особливо там, де спеціалізованих ресурсів недостатньо. APA концентрується на доказових психотерапевтичних підходах до лікування ПТСР у дорослих. VA/DoD має найбезпосередніше значення для військового й ветеранського контексту, оскільки орієнтована на клінічне ведення осіб із ПТСР і гострим стресовим розладом у системах, пов'язаних із військовою службою [30] [31].

---

[27] *World Health Organization*. Mental Health Gap Action Programme (mhGAP) Guideline for Mental, Neurological and Substance Use Disorders. Geneva: World Health Organization, 2023. URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/93e56376-0e64-4a08-bdd0-703313be5354/content.

[28] *American Psychological Association*. Clinical Practice Guideline for the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in Adults. Washington, DC: American Psychological Association, 2025. 186 p. URL: https://www.apa.org/ptsd-guideline/ptsd.pdf.

[29] *U.S. Department of Veterans Affairs, U.S. Department of Defense.* VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Washington, DC: Department of Veterans Affairs; Department of Defense, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/HEALTHQUALITY/guidelines/MH/ptsd/VA-DoD-CPG-PTSD-Full-CPG-Edited-111624-V5-81825.pdf.

[30] Brohan E., Chowdhary N., Dua T., Barbui C., Thornicroft G., Kestel D., et al. The WHO Mental Health Gap Action Programme for mental, neurological, and substance use conditions : the new and updated guideline recommendations. *The Lancet Psychiatry*. 2024. Vol. 11, № 2. P. 155–158. DOI: https://doi.org/10.1016/S2215-0366(23)00370-X.

[31] Lang A. J., Hamblen J. L., Holtzheimer P., et al. A clinician's guide to the 2023 VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. *Journal of Traumatic Stress*. 2024. Vol. 37, № 1. P. 19–34. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23013.

По-перше, стандарт WHO [32] є важливим тому, що розглядає психічне здоров'я не лише як предмет вузькоспеціалізованої психіатричної допомоги, а як сферу, де значна частина виявлення, маршрутизації та базової підтримки може здійснюватися на рівні первинної медичної допомоги та неспеціалізованих служб. Для країн, які перебувають у ситуації війни, це має принципове значення, оскільки кількість осіб, які потребують психологічної допомоги, може значно перевищувати наявні ресурси спеціалізованих служб.

По-друге, стандарт APA [33] є важливим для визначення психотерапевтичного ядра доказової допомоги при ПТСР. Його значення полягає в тому, що він відокремлює методи з переконливою доказовою базою від підходів, ефективність яких є менш підтвердженою або потребує подальшого дослідження. У практичному вимірі це означає, що при розробленні програм реабілітації військовослужбовців доцільно спиратися не на популярність методу, а на силу доказів, клінічні показання, безпечність і відповідність потребам конкретної людини.

По-третє, стандарт VA/DoD [34] має особливе значення саме для військовослужбовців і ветеранів, оскільки враховує клінічну специфіку ПТСР і гострого стресового розладу у популяціях, пов'язаних із військовою службою. Йдеться не тільки про вибір методу лікування, а й про маршрутизацію, скринінг, оцінку ризиків, фармакотерапевтичні рішення, психотерапевтичні рекомендації, супутні стани та організацію допомоги. Тому VA/DoD доцільно розглядати як найближчий міжнародний орієнтир для побудови системи психологічної реабілітації військовослужбовців.

Методологічна цінність WHO mhGAP полягає в тому, що ця рамка дозволяє мислити психологічну реабілітацію не лише як роботу вузького кола психотерапевтів, а як багаторівневу систему. Для України це особливо важливо з огляду на масовість воєнної травматизації. У такій ситуації спеціалізована допомога має залишатися необхідною для складних клінічних випадків, але первинне виявлення проблем, психоосвіта, базова підтримка, маршрутизація й моніторинг можуть бути частиною ширшої мережі допомоги.

Натомість APA-настанови важливі для уникнення методологічної розмитості. У сфері психологічної допомоги військовослужбовцям часто виникає спокуса включати до реабілітаційних програм будь-які практики, які мають позитивне емоційне сприйняття або окремі клінічні приклади успішності. Однак доказова логіка вимагає іншого підходу: метод має бути оцінений за результатами досліджень, порівняний з альтернативами, перевірений щодо безпечності та придатності для конкретної групи пацієнтів.

---

[32] *World Health Organization*. Mental Health Gap Action Programme (mhGAP) Guideline for Mental, Neurological and Substance Use Disorders. Geneva: World Health Organization, 2023. URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/93e56376-0e64-4a08-bdd0-703313be5354/content.

[33] *American Psychological Association*. Clinical Practice Guideline for the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in Adults. Washington, DC: American Psychological Association, 2025. 186 p. URL: https://www.apa.org/ptsd-guideline/ptsd.pdf.

[34] *U.S. Department of Veterans Affairs, U.S. Department of Defense.* VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. Washington, DC : Department of Veterans Affairs; Department of Defense, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/HEALTHQUALITY/guidelines/MH/ptsd/VA-DoD-CPG-PTSD-Full-CPG-Edited-111624-V5-81825.pdf.

VA/DoD-настанова є особливо цінною тому, що поєднує психотерапевтичні, фармакологічні, діагностичні й організаційні аспекти допомоги. Для військовослужбовців це критично, оскільки ПТСР рідко існує ізольовано від інших проблем. У реальній практиці фахівець часто має справу з комбінацією травматичних спогадів, депресії, порушень сну, хронічного болю, наслідків поранень, сімейних конфліктів, професійної дезадаптації та ризикової поведінки. Тому стандарт реабілітації має бути не лише психотерапевтичним, а й клінічно та організаційно інтегрованим.

Спільним для всіх трьох підходів є визнання того, що психічне здоров'я має розглядатися як частина ширшої системи людського функціонування. Це означає, що психологічна реабілітація військовослужбовців повинна включати щонайменше чотири взаємопов'язані блоки: клінічну оцінку, доказове втручання, функціональне відновлення та подальший супровід. Якщо хоча б один із цих блоків випадає, допомога стає неповною: без оцінки немає точного розуміння проблеми; без доказового втручання немає наукової надійності; без функціонального відновлення немає повноцінної реабілітації; без супроводу зростає ризик рецидиву або соціальної дезадаптації.

Особливої уваги заслуговує питання травма-фокусованих методів. APA та VA/DoD надають їм центральне місце у лікуванні ПТСР, що узгоджується із сучасними систематичними оглядами та метааналізами. Це не означає, що кожен військовослужбовець одразу має проходити інтенсивне опрацювання травми. Це означає, що за наявності ПТСР, достатньої стабільності та клінічних показань саме травма-фокусовані підходи повинні розглядатися як пріоритетні, а не другорядні [35].

Травма-фокусована терапія є ефективною не тоді, коли метод формально внесено до клінічного протоколу, а тоді, коли він правильно вбудований у реабілітаційний маршрут. Такий маршрут має передбачати скринінг, діагностичну оцінку, стабілізацію, вибір оптимального втручання, моніторинг динаміки, роботу з коморбідністю, сімейним і соціальним контекстом, а також підтримку функціонального відновлення. Без цього навіть найкращий метод ризикує перетворитися на ізольовану психотерапевтичну процедуру, відірвану від реальних потреб військовослужбовця [36].

Водночас побудова безперервного реабілітаційного маршруту є лише необхідною, але недостатньою умовою досягнення стійкого терапевтичного результату. Не менш важливим є забезпечення відповідності кожного етапу реабілітації індивідуальним клінічним, психологічним і соціальним характеристикам військовослужбовця. Міжнародні клінічні настанови та сучасні емпіричні дослідження переконливо свідчать, що ефективність навіть найбільш доказових травма-фокусованих психотерапій значною мірою залежить від своєчасності їх призначення, правильності добору психотерапевтичної моделі, урахування коморбідних психічних і соматичних станів, рівня функціонального відновлення, мотивації пацієнта до лікування та його готовності до опрацювання травматичного досвіду.

---

[35] McLean C. P., Levy H. C., Miller M. L., Tolin D. F. Exposure therapy for PTSD : A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*. 2022. Vol. 91. Article 102115. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cpr.2021.102115.

[36] Wood A. E., Zaccari B. A., Hee Wai T. Y., et al. Group Therapy for Posttraumatic Stress Disorder Symptoms Among Veterans With Military Sexual Trauma : A Randomized Clinical Trial. *JAMA Network Open*. 2026. Vol. 9, № 6. Article e2618896. DOI: https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2026.18896.

Отже, доказова психологічна реабілітація не може ґрунтуватися на стандартизованому застосуванні одного й того самого терапевтичного протоколу до всіх пацієнтів. Навпаки, її визначальною характеристикою є персоналізований підхід, за якого загальні міжнародні стандарти реалізуються через індивідуально сформований план психотерапевтичного втручання, що враховує клінічну картину, особливості бойового досвіду та реабілітаційний потенціал конкретного військовослужбовця.

Особливого значення набуває індивідуалізація втручання. Військовослужбовці не є однорідною групою: різними є тип травматичної події, тривалість бойового досвіду, наявність поранень, втрат, моральної травми, військової сексуальної травми, супутніх розладів і соціальної підтримки. Саме тому вибір між пролонгованою експозицією, когнітивно-процесуальною терапією, іншими травма-фокусованими підходами або їх адаптованими форматами має ґрунтуватися не на універсальному алгоритмі, а на клінічно обґрунтованому рішенні. Доказовість у цьому разі означає не однаковість допомоги, а науково вивірену персоналізацію [37].

Мультидисциплінарна взаємодія є ще однією умовою реальної ефективності травма-фокусованих психотерапій. Психолог або психотерапевт не може самостійно охопити весь спектр наслідків бойової травми, особливо коли йдеться про поєднання ПТСР, депресії, тривоги, хронічного болю, порушень сну, соматичних наслідків поранень, сімейної дезадаптації чи професійної невизначеності. Тому сучасна система реабілітації має інтегрувати роботу психологів, психіатрів, лікарів первинної ланки, реабілітологів, соціальних працівників, фахівців із професійної реінтеграції та ветеранських служб. У такій системі травма-фокусована психотерапія виконує роль не ізольованого втручання, а центрального клініко-психологічного елемента ширшого процесу відновлення [38].

З позиції міжнародних стандартів важливо також розрізняти підтримку, консультування і лікування. Психологічна підтримка може бути необхідною на ранніх етапах, особливо в умовах гострого стресу, втрати, виснаження або адаптації. Консультування може допомогти людині зорієнтуватися у власному стані, отримати психоосвіту й сформувати план подальших дій. Однак лікування ПТСР потребує структурованих доказових втручань, які мають чітку мету, протокол, критерії оцінювання ефективності та фахову підготовку виконавця [39].

Для української системи реабілітації військовослужбовців це має кілька практичних наслідків. По-перше, необхідно чітко розмежувати рівні допомоги: базова психосоціальна підтримка, первинне виявлення, спеціалізована психотерапія, психіатрична допомога, кризове втручання та довготривалий супровід. По-друге,

---

[37] Campbell G. M., Biscoe N., Williamson V., Murphy D. Evidence-based treatments for PTSD symptoms resulting from military sexual trauma in women Veterans : A systematic review. *Journal of Military, Veteran and Family Health*. 2024. Vol. 10, № 5. P. 30–50. DOI: https://doi.org/10.3138/jmvfh-2023-0037.

[38] Rosen C. S., Peterson A. L., Riggs D. S., et al. Tailored strategies to increase the use of an evidence-based psychotherapy for posttraumatic stress disorder : A stepped-wedge randomized trial in military clinics. *Journal of Anxiety Disorders.* 2025. Vol. 116. Article 103080. DOI: https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2025.103080.

[39] Chaban O., Sak L., Oliinyk A., Burdeinyi A., Odintsov A. Virtual Reality Exposure Therapy Protocol for Post-Traumatic Stress Disorder Treatment in Military Veterans : *Cross-Cultural Adaptation of Virtual Exposure Therapy in Ukraine. Mental Health : Global* Challenges Journal. 2024. Vol. 7, № 1. P. 118–128. DOI: https://doi.org/10.56508/mhgcj.v7i1.245.

потрібно визначити, які фахівці мають право здійснювати травма-фокусовану терапію, а які – базову підтримку і маршрутизацію. По-третє, необхідно впровадити регулярний моніторинг результатів, оскільки без нього неможливо оцінити якість реабілітаційних програм. По-четверте, національна модель має бути адаптована до реальних умов війни, але ця адаптація не повинна означати відмову від доказовості.

Отже, міжнародні стандарти WHO, APA та VA/DoD не слід розглядати як взаємозамінні чи конкуруючі нормативно-методичні документи. Кожен із них виконує самостійну функцію в системі психологічної реабілітації військовослужбовців, водночас формуючи цілісну доказову модель організації допомоги. Зокрема, рекомендації WHO визначають концептуальні засади доступності, інтеграції та безперервності психічного здоров'я в системі охорони здоров'я; настанови APA окреслюють доказові психотерапевтичні підходи до лікування посттравматичного стресового розладу; клінічні рекомендації VA/DoD деталізують особливості їх практичного застосування у військовому та ветеранському середовищі.

Таким чином, сучасна модель психологічної реабілітації військовослужбовців базується на інтеграції доказових психотерапевтичних втручань, стандартизованої клінічної оцінки, міждисциплінарної взаємодії та безперервного реабілітаційного супроводу. Її стратегічна мета полягає не лише у зменшенні вираженості психопатологічної симптоматики, а насамперед у відновленні особистісної цілісності, психологічної стійкості, соціального функціонування та здатності військовослужбовця до повноцінної професійної, сімейної й громадянської самореалізації. Саме така людиноцентрична та доказово орієнтована модель нині визначає основний вектор розвитку психологічної реабілітації у провідних країнах світу й водночас створює методологічне підґрунтя для подальшого впровадження інноваційних, зокрема цифрових, технологій психосоціальної допомоги.

2. Цифрові технології у психологічній реабілітації військовослужбовців: можливості, обмеження та перспективи розвитку

Цифрова трансформація психологічної реабілітації військовослужбовців є не випадковим технологічним трендом, а закономірною відповіддю на системні виклики, з якими зіткнулася сучасна сфера психічного здоров'я. Йдеться насамперед про зростання потреби в доступній, своєчасній і безперервній психологічній допомозі для військовослужбовців, ветеранів і членів їхніх родин, а також про обмеженість традиційної очної моделі допомоги, яка не завжди здатна забезпечити належне охоплення, регулярність і тривалість реабілітаційного супроводу [40] [41].

Першою передумовою цифрової трансформації є невідповідність між масштабом потреб у психологічній допомозі та реальною спроможністю традиційної системи її надання. Військовослужбовці та ветерани часто потребують не разової консультації, а

[40] Allen R. R., Herceg L., Malik M. A., Aquin C., Brémault-Phillips S., Sevigny P. R. Digital Health Interventions for Military Members, Veterans, and Public Safety Personnel : Scoping Review. *JMIR mHealth and uHealth.* 2025. Vol. 13. Article e65149. DOI: https://doi.org/10.2196/65149.

[41] Greene E. A., Eric J. Serpico E. J., Legault G. L. & Williams S. G. Staying Relevant in the Digital Age : Exploring the Evolving Frontier of Telehealth for Mental Health in the Military Health System and Veterans Health Administration. *Current Psychiatry Reports*. 2026. Vol. 28. DOI: https://doi.org/10.1007/s11920-025-01651-3.

тривалого маршруту реабілітації, що охоплює скринінг, діагностику, психотерапію, моніторинг симптомів, підтримку між сесіями та профілактику рецидивів. Саме тому цифрові інструменти почали розглядатися як спосіб розширення доступу до допомоги, особливо для осіб, які перебувають у віддалених регіонах, мають обмежену мобільність, стикаються зі стигмою або не можуть регулярно відвідувати очні сесії [42] [43].

Другою передумовою є потреба в безперервності реабілітаційного процесу. Традиційна модель психологічної допомоги часто залишається епізодичною: фахівець бачить пацієнта під час сесії, але має обмежені можливості відстежувати стан людини між зустрічами. Цифрові технології змінюють цю логіку, оскільки створюють умови для підтримки між сесіями, дистанційного моніторингу симптомів, нагадувань, психоосвітніх модулів, самоспостереження та швидшої реакції на погіршення стану. У цьому сенсі цифровізація не просто додає новий канал комунікації, а розширює часові межі реабілітації.

Третьою передумовою є розвиток доказової бази щодо телемедичної та цифрової психологічної допомоги. Систематичні огляди й метааналізи останніх років [44] [45] свідчать, що телемедичні втручання можуть бути ефективними для роботи з ПТСР, депресією та тривогою, а відеоформат здатний забезпечувати реалізацію травма-фокусованих доказових втручань за умови належної підготовки фахівців, клінічної оцінки та дотримання безпекових стандартів.

Четвертою передумовою є поява цифрових інтервенцій, які виходять за межі звичайної відеоконсультації. Йдеться про мобільні застосунки, онлайн-програми, керовані цифрові терапії, платформи самодопомоги, цифрові щоденники, модулі психоосвіти, інструменти підтримки експозиційної терапії та цифрові засоби супроводу пацієнта між сесіями. Огляди цифрових втручань для військовослужбовців, ветеранів і працівників служб безпеки [46] [47] засвідчують, що цифрова допомога поступово формується як окремий напрям доказово орієнтованої реабілітаційної

[42] Beech E. H., Young S., Anderson J. K., Belsher B. E. and Parr N. J. Evidence Brief : Safety and Effectiveness of Telehealth-delivered Mental Health Care. Washington, DC: Department of Veterans Affairs, 2022. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK586283.

[43] Bruce M. J., Pagan A. F., Acierno R. State of the Science : Evidence-based treatments for posttraumatic stress disorder delivered via telehealth. *Journal of Traumatic Stress*. 2025. Vol. 38, № 1. P. 5–15. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23074.

[44] Kelber M. S., Smolenski D. J., Boyd C., et al. Evidence-based telehealth interventions for post-traumatic stress disorder, depression, and anxiety : A systematic review and meta-analysis. *Journal of Telemedicine and Telecare.* 2025. Vol. 31, № 6. DOI: https://doi.org/10.1177/1357633X231224491.

[45] Holder N., Batten A., Neylan T. C., Shiner B., Maguen S. Trauma-focused evidence-based psychotherapy for post-traumatic stress disorder delivered via video telehealth in the Veterans Health Administration. *Journal of Telemedicine and Telecare.* 2026. Vol. 32, № 1. DOI: https://doi.org/10.1177/1357633X241304072.

[46] Allen R. R., Herceg L., Malik M. A., Aquin C., Brémault-Phillips S., Sevigny P. R. Digital Health Interventions for Military Members, Veterans, and Public Safety Personnel : Scoping Review. *JMIR mHealth and uHealth.* 2025. Vol. 13. Article e65149. DOI: https://doi.org/10.2196/65149.

[47] Tng G. Y. Q., Koh J., Soh X. C., Majeed N. M., Hartanto A. Efficacy of digital mental health interventions for PTSD symptoms : A systematic review of meta-analyses. *Journal of Affective Disorders*. 2024. Vol. 357. P. 23–36. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jad.2024.04.074.

практики, хоча її ефективність істотно залежить від рівня клінічного супроводу, якості дизайну програми й відповідності конкретній групі користувачів.

П'ятою передумовою є необхідність персоналізації допомоги. Класична модель часто спирається на стандартизований протокол, тоді як цифрові технології відкривають можливість гнучкішого налаштування інтенсивності, тривалості, формату й змісту реабілітаційного супроводу. Наприклад, керовані цифрові програми для ветеранів із ПТСР [48] демонструють потенціал поєднання структурованого терапевтичного змісту з дистанційною підтримкою, що дозволяє адаптувати допомогу до темпу, ресурсів і потреб конкретної людини.

Шостою передумовою є поява технологій віртуальної реальності, які дають змогу моделювати контрольоване терапевтичне середовище для роботи з травматичними спогадами, униканням і реакціями страху. Для військового контексту це має особливе значення, оскільки бойова травма часто пов'язана з ситуаціями, які складно відтворити у звичайній терапевтичній роботі. Водночас VR не слід розглядати як універсальну заміну травма-фокусованої психотерапії: її клінічна цінність полягає в інтеграції з доказовими протоколами, фаховим супроводом і ретельною оцінкою готовності пацієнта до експозиційної роботи [49] [50].

Аналіз сучасних міжнародних досліджень [51] свідчить, що цифровізація психологічної реабілітації не обмежується впровадженням окремих інформаційних технологій чи дистанційних сервісів. Її сутність полягає у трансформації самої моделі організації психологічної допомоги, у межах якої змінюються принципи взаємодії між пацієнтом і фахівцем, механізми надання реабілітаційних послуг, способи моніторингу психічного стану та підходи до персоналізації лікування.

Однією з найсуттєвіших змін є перехід від епізодичної моделі *психологічної допомоги* до моделі *безперервного реабілітаційного супроводу*. У традиційній системі оцінка психічного стану військовослужбовця здійснювалася переважно під час особистих консультацій, що обмежувало можливість своєчасного реагування на зміни клінічного стану. Натомість цифрово інтегрована модель передбачає використання дистанційного моніторингу, електронних опитувальників, мобільних застосунків, цифрових щоденників і платформ самооцінювання, які забезпечують регулярне

[48] Lewis C., Roberts N. P., Simon N., et al. Spring Military-PTSD : development and pilot evaluation of a guided digital therapy for military veterans with post-traumatic stress disorder (PTSD). *European Journal of Psychotraumatology.* 2026. Vol. 17, № 1. Article 2605806. DOI: https://doi.org/10.1080/20008066.2025.2605806.

[49] Heo S., Park J. Effects of Virtual Reality-Based Graded Exposure Therapy on PTSD Symptoms : A Systematic Review and Meta-Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19, № 23. Article 15911. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph192315911.

[50] Vianez A., Marques A., Simões de Almeida R. Virtual Reality Exposure Therapy for Armed Forces Veterans with Post-Traumatic Stress Disorder : A Systematic Review and Focus Group. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2022. Vol. 19, № 1. Article 464. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph19010464.

[51] Wiederhold B. K., Wiederhold M. D. Virtual reality therapy combined with physiological monitoring provides effective treatment, with objective metrics, for post-traumatic stress disorder. *Expert Review of Medical Devices*. 2025. Vol. 22, № 2. P. 117–119. DOI: https://doi.org/10.1080/17434440.2025.2454930.

відстеження симптомів, контроль динаміки лікування та раннє виявлення ознак погіршення психічного стану [52].

Не менш важливою є зміна характеру взаємодії між військовослужбовцем і фахівцем. Якщо традиційна модель ґрунтувалася переважно на періодичних психотерапевтичних сесіях, то сучасна цифрова система забезпечує підтримку пацієнта протягом усього реабілітаційного маршруту. Мобільні застосунки, захищені комунікаційні платформи, автоматизовані нагадування, психоосвітні модулі та інструменти самоконтролю дозволяють підтримувати терапевтичний контакт між консультаціями, сприяють формуванню прихильності до лікування та підвищують активність самого пацієнта у процесі психологічного відновлення [53].

Ще однією принциповою ознакою цифрової трансформації є перехід від стандартизованих моделей лікування до персоналізованих реабілітаційних програм. Сучасні цифрові платформи дають змогу адаптувати зміст, інтенсивність і тривалість психологічної допомоги відповідно до клінічних особливостей пацієнта, його бойового досвіду, функціонального стану, мотивації та динаміки відновлення. Це створює передумови для реалізації принципів персоналізованої психологічної реабілітації, за яких цифрові технології використовуються як інструмент підтримки індивідуального терапевтичного маршруту, а не як універсальне рішення для всіх категорій військовослужбовців [54].

Результати сучасних міжнародних досліджень [55] свідчать, що впровадження цифрових технологій істотно розширює можливості психологічної реабілітації військовослужбовців. Водночас їх ефективність визначається не самим фактом використання цифрових інструментів, а ступенем їх інтеграції в доказову систему психотерапевтичної допомоги. Саме тому оцінювання цифрової трансформації має ґрунтуватися на комплексному аналізі її клінічних переваг, потенційних обмежень і перспектив подальшого розвитку.

Однією з найважливіших переваг цифрових технологій є підвищення доступності психологічної допомоги. Дистанційний формат значно зменшує географічні, організаційні та часові бар'єри, забезпечуючи можливість отримання психологічної підтримки військовослужбовцями незалежно від місця їх перебування. Це має особливе значення для осіб, які проходять службу у віддалених районах, перебувають

---

[52] Kelber M. S., Smolenski D. J., Boyd C., et al. Evidence-based telehealth interventions for post-traumatic stress disorder, depression, and anxiety : A systematic review and meta-analysis. *Journal of Telemedicine and Telecare.* 2025. Vol. 31, № 6. DOI: https://doi.org/10.1177/1357633X231224491.

[53] Holder N., Batten A., Neylan T. C., Shiner B., Maguen S. Trauma-focused evidence-based psychotherapy for post-traumatic stress disorder delivered via video telehealth in the Veterans Health Administration. *Journal of Telemedicine and Telecare*. 2026. Vol. 32, № 1. DOI: https://doi.org/10.1177/1357633X241304072.

[54] Lewis C., Roberts N. P., Simon N., et al. Spring Military-PTSD : development and pilot evaluation of a guided digital therapy for military veterans with post-traumatic stress disorder (PTSD). *European Journal of Psychotraumatology.* 2026. Vol. 17, № 1. Article 2605806. DOI: https://doi.org/10.1080/20008066.2025.2605806.

[55] Greene E. A., Serpico E. J., Legault G. L., Williams S. G. Staying Relevant in the Digital Age: Exploring the Evolving Frontier of Telehealth for Mental Health in the Military Health System and Veterans Health Administration. *Current Psychiatry Reports*. 2026. Vol. 28. DOI: https://doi.org/10.1007/s11920-025-01651-3.

на реабілітації після поранень або проживають у громадах із недостатнім кадровим забезпеченням системи психічного здоров'я.

Не менш важливою перевагою є забезпечення безперервності реабілітаційного процесу. Цифрові платформи дають змогу підтримувати контакт між пацієнтом і фахівцем не лише під час психотерапевтичних сесій, а й у проміжках між ними. Завдяки електронним щоденникам, мобільним застосункам, автоматизованим нагадуванням і системам дистанційного моніторингу створюються умови для своєчасного виявлення негативної динаміки, оцінювання прихильності до лікування та корекції індивідуального реабілітаційного плану [56].

Водночас цифровізація психологічної реабілітації супроводжується низкою суттєвих обмежень. Насамперед це цифрова нерівність, яка проявляється в різному рівні доступу до сучасних інформаційних технологій, швидкісного інтернет-з'єднання та цифрової грамотності користувачів. Для окремих категорій ветеранів саме ці чинники можуть істотно знижувати ефективність цифрових програм незалежно від їх клінічної якості.

Не менш важливими залишаються етичні та правові виклики, пов'язані із захистом персональних даних, конфіденційністю психологічної інформації, кібербезпекою та безпечним використанням цифрових платформ. Для військовослужбовців ці питання набувають особливого значення з огляду на специфіку службової інформації, ризики кібератак і необхідність дотримання підвищених стандартів інформаційної безпеки.

Окремої уваги потребує проблема клінічних обмежень цифрової допомоги. Незважаючи на переконливу доказову базу щодо ефективності багатьох цифрових втручань, сучасні дослідження [57] не підтверджують доцільності повної заміни традиційної психотерапії цифровими сервісами. Найкращі результати спостерігаються тоді, коли цифрові технології використовуються як компонент комплексної реабілітаційної програми, а клінічні рішення приймаються кваліфікованим фахівцем із урахуванням індивідуальних особливостей пацієнта.

Таким чином, сучасна міжнародна практика дедалі переконливіше засвідчує, що цифрові технології не слід розглядати як самодостатню альтернативу традиційній психотерапії. Їх найбільша клінічна цінність полягає у здатності підсилювати доказові психотерапевтичні втручання, розширювати доступність психологічної допомоги, забезпечувати безперервність реабілітаційного супроводу та підтримувати персоналізацію лікування. Це означає, що цифровізація змінює не стільки зміст психотерапевтичної допомоги, скільки способи її організації та надання.

Саме в цьому контексті особливого значення набуває телепсихотерапія, яка стала першим цифровим форматом, що довів можливість ефективної реалізації доказових психотерапевтичних втручань без втрати їх клінічної результативності. Її поява ознаменувала перехід від використання цифрових технологій як допоміжного інструменту до формування цифрово інтегрованої моделі психологічної реабілітації, у

[56] Allen R. R., Herceg L., Malik M. A., Aquin C., Brémault-Phillips S., Sevigny P. R. Digital Health Interventions for Military Members, Veterans, and Public Safety Personnel : Scoping Review. *JMIR mHealth and uHealth.* 2025. Vol. 13. Article e65149. DOI: https://doi.org/10.2196/65149.

[57] Bruce M. J., Pagan A. F., Acierno R. State of the Science : Evidence-based treatments for posttraumatic stress disorder delivered via telehealth. *Journal of Traumatic Stress*. 2025. Vol. 38, № 1. P. 5–15. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23074.

якій сучасні інформаційно-комунікаційні рішення органічно поєднуються з принципами доказової психотерапії.

Незважаючи на суттєвий прогрес у розвитку доказових психотерапевтичних підходів до лікування посттравматичного стресового розладу, їх практична ефективність тривалий час значною мірою обмежувалася організаційними чинниками. Територіальна віддаленість військових підрозділів, дефіцит фахівців із психічного здоров'я, необхідність тривалого реабілітаційного супроводу, повторні ротації, фізичні наслідки бойових поранень і стигматизація звернення по психологічну допомогу істотно знижували доступність навіть найбільш ефективних психотерапевтичних втручань. За таких умов розвиток телепсихотерапії став закономірною відповіддю на потребу поєднати високий рівень доказовості лікування з можливістю забезпечити його доступність, безперервність і своєчасність [58].

У сучасному розумінні телепсихотерапія являє собою не окремий психотерапевтичний метод, а формат надання доказової психологічної допомоги із використанням захищених інформаційно-комунікаційних технологій. Її принципова особливість полягає в тому, що цифровий формат не змінює клінічний зміст доказових психотерапевтичних втручань, а забезпечує інший спосіб їх реалізації. Саме тому міжнародні клінічні рекомендації дедалі частіше розглядають телепсихотерапію не як альтернативу очній допомозі, а як один із рівноцінних способів надання доказових психотерапевтичних послуг за умови дотримання клінічних, етичних і технічних вимог.

Поряд із розвитком телепсихотерапії одним із найбільш динамічних напрямів сучасної психологічної реабілітації є впровадження цифрових інтервенцій, які доповнюють традиційні психотерапевтичні втручання та забезпечують безперервний психологічний супровід військовослужбовців. На відміну від телепсихотерапії, де цифрові технології використовуються переважно як засіб дистанційної взаємодії між пацієнтом і фахівцем, цифрові інтервенції охоплюють широкий спектр програмних рішень, що інтегруються в різні етапи реабілітаційного маршруту – від первинного скринінгу до довготривалої підтримки після завершення активного лікування [59].

Сучасні цифрові інтервенції включають мобільні застосунки, цифрові терапевтичні програми (*Digital Therapeutics*), онлайн-платформи психологічної підтримки, інтерактивні модулі психоосвіти, цифрові щоденники, системи самоспостереження, автоматизовані нагадування, інструменти оцінювання симптомів та інші програмні рішення. Їх спільною особливістю є інтеграція доказових психотерапевтичних принципів у цифровий формат із метою підвищення ефективності лікування, покращення прихильності до терапії та забезпечення безперервного супроводу пацієнта.

---

[58] Greene E. A., Serpico E. J., Legault G. L., Williams S. G. Staying Relevant in the Digital Age: Exploring the Evolving Frontier of Telehealth for Mental Health in the Military Health System and Veterans Health Administration. *Current Psychiatry Reports.* 2026. Vol. 28. DOI: https://doi.org/10.1007/s11920-025-01651-3.

[59] Allen R. R., Herceg L., Malik M. A., Aquin C., Brémault-Phillips S., Sevigny P. R. Digital Health Interventions for Military Members, Veterans, and Public Safety Personnel : Scoping Review. JMIR mHealth and uHealth. 2025. Vol. 13. Article e65149. DOI: https://doi.org/10.2196/65149.

Особливу увагу сучасні дослідники [60] приділяють мобільним застосункам, які використовуються як допоміжний компонент доказової психотерапії. На відміну від програм самостійного лікування, такі застосунки не претендують на заміну психотерапевта. Їх основне призначення полягає у підтримці виконання домашніх завдань, розвитку навичок саморегуляції, фіксації симптомів, контролі тригерів, формуванні навичок психологічного самоконтролю та підтриманні терапевтичної мотивації між психотерапевтичними сесіями. Саме тому більшість сучасних цифрових програм розглядаються як складова комплексної психологічної реабілітації, а не як самостійний метод лікування.

Отже, сучасні цифрові інтервенції поступово еволюціонують від інструментів інформаційної підтримки та дистанційного супроводу до технологій, здатних безпосередньо інтегруватися у процес доказового психотерапевтичного лікування. Якщо мобільні застосунки, цифрові щоденники та онлайн-платформи переважно забезпечують підтримку реабілітаційного процесу, підвищують прихильність до лікування й сприяють розвитку навичок саморегуляції, то наступний етап цифрової трансформації пов'язаний із використанням технологій, які дозволяють активно моделювати терапевтичне середовище та безпосередньо впливати на перебіг психотерапевтичного втручання.

Саме таким напрямом розвитку цифрової психологічної реабілітації стала віртуальна реальність, яка відкрила принципово нові можливості для реалізації доказових травма-фокусованих психотерапевтичних підходів. На відміну від більшості цифрових інтервенцій, що виконують переважно підтримувальну функцію, технології віртуальної реальності безпосередньо інтегруються у психотерапевтичний процес, забезпечуючи контрольоване відтворення травматичних ситуацій, індивідуалізацію експозиційних втручань і розширення клінічних можливостей психологічної реабілітації.

У зв'язку з цим закономірно постає питання щодо рівня доказової ефективності таких технологій. Стрімке впровадження віртуальної реальності у психологічну реабілітацію військовослужбовців зумовило необхідність комплексного оцінювання не лише її технічних можливостей, а насамперед клінічної результативності. Якщо перші дослідження були спрямовані переважно на перевірку можливості використання VR у психотерапевтичному процесі, то сучасні наукові роботи концентруються на визначенні ефективності таких втручань, їх порівнянні з традиційними методами лікування та встановленні оптимальних умов практичного застосування. Метааналізи останніх років [61] підтверджують, що застосування *Virtual Reality Exposure Therapy* супроводжується клінічно значущим зменшенням симптомів посттравматичного стресового розладу, тривожності та патологічної поведінки уникання. Особливо важливим є те, що позитивний терапевтичний ефект

[60] Lewis C., Roberts N. P., Simon N., et al. Spring Military-PTSD : development and pilot evaluation of a guided digital therapy for military veterans with post-traumatic stress disorder (PTSD). European *Journal of Psychotraumatology.* 2026. Vol. 17, № 1. Article 2605806. DOI: https://doi.org/10.1080/20008066.2025.2605806.

[61] Heo S., Park J. Effects of Virtual Reality-Based Graded Exposure Therapy on PTSD Symptoms : A Systematic Review and Meta-Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19, № 23. Article 15911. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph192315911.

спостерігається не лише одразу після завершення лікування, а й під час подальшого спостереження, що свідчить про відносну стійкість досягнутих результатів.

Разом із тим сучасні дослідження демонструють, що клінічна ефективність VR-терапії значною мірою визначається не використанням самої технології, а якістю її інтеграції у доказові психотерапевтичні протоколи. Рандомізоване клінічне дослідження J. Difede та співавторів [62] показало, що найбільш виражений терапевтичний ефект досягається тоді, коли віртуальна реальність використовується як компонент структурованої експозиційної терапії, а не як самостійний цифровий інструмент. Це підтверджує принципову тезу сучасної доказової психології: *цифрові технології підсилюють психотерапію, але не замінюють її.*

Отже, сучасні дослідження переконливо свідчать, що технології віртуальної реальності посідають важливе місце у структурі цифрової психологічної реабілітації, однак їх потенціал не вичерпується лише можливостями моделювання терапевтичного середовища. Подальший розвиток цифрової медицини засвідчує поступовий перехід від використання окремих цифрових інструментів до створення інтегрованих інтелектуальних систем, здатних не лише підтримувати проведення психотерапії, а й забезпечувати аналіз клінічної інформації, персоналізацію реабілітаційних програм і підтримку клінічного прийняття рішень.

У цьому контексті закономірним етапом еволюції цифрової психологічної реабілітації стало впровадження *технологій штучного інтелекту*. Якщо віртуальна реальність розширює можливості реалізації доказових психотерапевтичних втручань шляхом створення контрольованого терапевтичного середовища, то системи штучного інтелекту орієнтовані насамперед на підвищення обґрунтованості клінічних рішень, оптимізацію реабілітаційного маршруту та персоналізацію психологічної допомоги на основі аналізу значних масивів клінічних даних.

Одним із найперспективніших напрямів практичного застосування технологій штучного інтелекту у психологічній реабілітації військовослужбовців є цифровий скринінг психічного стану. Інтелектуальні алгоритми здатні аналізувати результати стандартизованих психодіагностичних опитувальників, динаміку симптомів, поведінкові показники та інші цифрові дані, що дозволяє своєчасно виявляти військовослужбовців із підвищеним ризиком розвитку посттравматичного стресового розладу, депресії, тривожних розладів або суїцидальної поведінки. При цьому кінцеве клінічне рішення має залишатися компетенцією фахівця, тоді як алгоритми виконують функцію допоміжного аналітичного інструменту.

Не менш важливим напрямом є персоналізація психологічної реабілітації. Традиційна модель лікування передбачає використання стандартизованих психотерапевтичних протоколів, тоді як сучасні цифрові технології створюють передумови для адаптації лікування відповідно до індивідуальних особливостей пацієнта. Аналізуючи клінічні показники, перебіг симптоматики, результати попереднього лікування, прихильність до терапії та інші характеристики, інтелектуальні системи можуть допомагати фахівцю визначати оптимальну інтенсивність психотерапевтичного супроводу, своєчасно виявляти необхідність

[62] Difede J. A., Cukor J., Wyka K., et al. Enhancing exposure therapy for posttraumatic stress disorder (PTSD) : a randomized clinical trial of virtual reality and imaginal exposure with a cognitive enhancer. *Translational Psychiatry*. 2022. Vol. 12. Article 299. DOI: https://doi.org/10.1038/s41398-022-02066-x.

корекції реабілітаційної програми та прогнозувати ризик погіршення психічного стану. Такий підхід повністю узгоджується із сучасною концепцією персоналізованої психологічної реабілітації, відповідно до якої лікування має адаптуватися до потреб конкретної людини, а не здійснюватися за універсальним алгоритмом.

Перспективним напрямом є також використання алгоритмів штучного інтелекту для підтримки клінічного прийняття рішень. Аналіз сучасних досліджень свідчить, що цифрові системи можуть допомагати фахівцям систематизувати клінічну інформацію, оцінювати відповідність симптомів діагностичним критеріям, контролювати дотримання доказових клінічних протоколів та автоматично формувати рекомендації щодо подальших етапів реабілітації. Водночас такі рекомендації не мають самостійного клінічного статусу й потребують обов'язкової професійної інтерпретації психологом або психотерапевтом.

Особливого значення технології штучного інтелекту набувають у системі психологічної реабілітації військовослужбовців, де вони можуть використовуватися для інтеграції великої кількості клінічних, психологічних, соціальних і функціональних показників у єдину систему оцінювання. Це дозволяє більш комплексно аналізувати перебіг реабілітації, своєчасно виявляти несприятливі тенденції та забезпечувати індивідуалізацію психологічної допомоги. Разом із тим сучасні дослідження переконливо свідчать, що використання штучного інтелекту є найбільш ефективним лише за умови його інтеграції у мультидисциплінарну модель психологічної реабілітації, де провідна роль у прийнятті клінічних рішень належить фахівцю, а цифрові технології виконують допоміжну функцію [63].

Отже, цифрові технології істотно розширюють можливості психологічної реабілітації військовослужбовців, забезпечуючи її доступність, безперервність, персоналізацію та ефективнішу координацію реабілітаційного процесу. Водночас їх клінічна цінність визначається не рівнем технологічної складності, а інтеграцією у доказові психотерапевтичні підходи та збереженням провідної ролі фахівця у прийнятті клінічних рішень.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчило, що цифровізація психологічної реабілітації військовослужбовців є не окремим технологічним напрямом, а закономірним етапом еволюції сучасної системи психологічної допомоги. Її розвиток зумовлений потребою забезпечити своєчасність, доступність, безперервність і гнучкість реабілітаційного процесу без відступу від принципів доказової психотерапії. За таких умов цифрові технології набувають значення інструменту системної модернізації психологічної реабілітації, а не самостійного засобу лікування.

Аналіз сучасних міжнародних підходів дозволяє стверджувати, що визначальним чинником ефективності цифрових рішень є не рівень їх технологічної складності, а ступінь інтеграції у клінічно обґрунтовану модель психологічної реабілітації. Це означає, що цифрові інструменти мають посилювати можливості фахівця, забезпечувати безперервність реабілітаційного маршруту, підтримувати

[63] Greene E. A., Serpico E. J., Legault G. L., Williams S. G. Staying Relevant in the Digital Age: Exploring the Evolving Frontier of Telehealth for Mental Health in the Military Health System and Veterans Health Administration. *Current Psychiatry Reports*. 2026. Vol. 28. DOI: https://doi.org/10.1007/s11920-025-01651-3.

персоналізацію психологічної допомоги та сприяти прийняттю обґрунтованих клінічних рішень, не підміняючи професійну діяльність психолога чи психотерапевта.

Визначено, що перспективи подальшого розвитку психологічної реабілітації військовослужбовців пов'язані не зі створенням дедалі більшої кількості цифрових сервісів, а з формуванням єдиного цифрово інтегрованого реабілітаційного середовища, у якому доказові психотерапевтичні практики, цифрові технології, стандартизовані клінічні маршрути та міждисциплінарна взаємодія функціонують як взаємопов'язані складові цілісної системи психологічної допомоги.

Отже, цифрові технології доцільно розглядати не як альтернативу традиційним психотерапевтичним підходам, а як один із ключових ресурсів їх подальшого розвитку. Саме інтеграція доказової психотерапії з сучасними цифровими рішеннями формує методологічне підґрунтя нової моделі психологічної реабілітації військовослужбовців, орієнтованої на наукову обґрунтованість, персоналізацію, функціональне відновлення та стале підвищення якості психологічної допомоги.

АНОТАЦІЯ

У розділі досліджено сучасні підходи до психологічної реабілітації військовослужбовців у контексті розвитку доказової психотерапії та цифрової трансформації системи психічного здоров’я. Розкрито концептуальні засади використання доказових психотерапевтичних практик, проаналізовано міжнародні стандарти реабілітації та визначено їх роль у формуванні сучасної моделі психологічної допомоги. Узагальнено наукові підходи до застосування травма-фокусованих психотерапій як методологічної основи психологічного відновлення військовослужбовців. Висвітлено основні напрями цифрової трансформації реабілітаційного процесу, зокрема використання телепсихотерапії, цифрових інтервенцій, цифрових терапевтичних програм, технологій віртуальної реальності та штучного інтелекту. Оцінено їх потенціал щодо підвищення доступності, безперервності, персоналізації та організаційної ефективності психологічної допомоги. Здійснено критичний аналіз клінічних, організаційних, етичних і правових аспектів упровадження цифрових технологій у реабілітаційну практику. Обґрунтовано, що стратегічним напрямом розвитку психологічної реабілітації є інтеграція доказових психотерапевтичних практик і цифрових технологій у межах єдиної доказово орієнтованої моделі психологічної допомоги. Її впровадження сприятиме підвищенню якості реабілітаційного супроводу, удосконаленню клінічної маршрутизації, посиленню міждисциплінарної взаємодії та подальшому розвитку системи психологічної реабілітації військовослужбовців.

Література

1. Allen R. R., Herceg L., Malik M. A., Aquin C., Brémault-Phillips S., Sevigny P. R. Digital Health Interventions for Military Members, Veterans, and Public Safety Personnel : Scoping Review. *JMIR mHealth and uHealth*. 2025. Vol. 13. Article e65149. DOI: https://doi.org/10.2196/65149.

2. *American Psychological Association*. Clinical Practice Guideline for the Treatment of Posttraumatic Stress Disorder (PTSD) in Adults. Washington, DC: American Psychological Association, 2025. 186 p. URL: https://www.apa.org/ptsd-guideline/ptsd.pdf.

3. Beech E. H., Young S., Anderson J. K., Belsher B. E. and Parr N. J. Evidence Brief : Safety and Effectiveness of Telehealth-delivered Mental Health Care. Washington, DC: Department of Veterans Affairs, 2022. URL: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK586283.

4. Brohan E., Chowdhary N., Dua T., Barbui C., Thornicroft G., Kestel D., et al. The WHO Mental Health Gap Action Programme for mental, neurological, and substance use conditions : the new and updated guideline recommendations. *The Lancet Psychiatry.* 2024. Vol. 11, № 2. P. 155–158. DOI: https://doi.org/10.1016/S2215-0366(23)00370-X.

5. Bruce M. J., Pagan A. F., Acierno R. State of the Science : Evidence-based treatments for posttraumatic stress disorder delivered via telehealth. *Journal of Traumatic Stress.* 2025. Vol. 38, № 1. P. 5–15. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23074.

6. Campbell G. M., Biscoe N., Williamson V., Murphy D. Evidence-based treatments for PTSD symptoms resulting from military sexual trauma in women veterans : A systematic review. *Journal of Military, Veteran and Family Health.* 2024. Vol. 10, № 5. P. 30–50. DOI: https://doi.org/10.3138/jmvfh-2023-0037.

7. Chaban O., Sak L., Oliinyk A., Burdeinyi A., Odintsov A. Virtual Reality Exposure Therapy Protocol for Post-Traumatic Stress Disorder Treatment in Military Veterans : Cross-Cultural Adaptation of Virtual Exposure Therapy in Ukraine. *Mental Health* : *Global Challenges Journal*. 2024. Vol. 7, № 1. P. 118–128. DOI: https://doi.org/10.56508/mhgcj.v7i1.245.

8. Difede J. A., Cukor J., Wyka K., et al. Enhancing exposure therapy for posttraumatic stress disorder (PTSD) : a randomized clinical trial of virtual reality and imaginal exposure with a cognitive enhancer. *Translational Psychiatry*. 2022. Vol. 12. Article 299. DOI: https://doi.org/10.1038/s41398-022-02066-x.

9. Fortney J. C., Kaysen D. L., Engel C. C., et al. Pragmatic Comparative Effectiveness of Primary Care Treatments for Posttraumatic Stress Disorder : A Randomized Clinical Trial. *JAMA Psychiatry*. 2025. Vol. 82, № 12. P. 1203–1215. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2025.2962.

10. Greene E. A., Eric J. Serpico E. J., Legault G. L. & Williams S. G. Staying Relevant in the Digital Age: Exploring the Evolving Frontier of Telehealth for Mental Health in the Military Health System and Veterans Health Administration. *Current Psychiatry Reports*. 2026. Vol. 28. DOI: https://doi.org/10.1007/s11920-025-01651-3.

11. Heo S., Park J. Effects of Virtual Reality-Based Graded Exposure Therapy on PTSD Symptoms : A Systematic Review and Meta-Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19, № 23. Article 15911. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph192315911.

12. Holder N., Batten A., Neylan T. C., Shiner B., Maguen S. Trauma-focused evidence-based psychotherapy for post-traumatic stress disorder delivered via video telehealth in the Veterans Health Administration. *Journal of Telemedicine and Telecare.* 2026. Vol. 32, № 1. DOI: https://doi.org/10.1177/1357633X241304072.

13. Jericho B., Luo A., Berle D. Trauma-focused psychotherapies for post-traumatic stress disorder : A systematic review and network meta-analysis. *Acta Psychiatrica Scandinavica.* 2022. Vol. 145, № 2. P. 132–155. DOI: https://doi.org/10.1111/acps.13366.

14. Kelber M. S., Smolenski D. J., Boyd C., et al. Evidence-based telehealth interventions for post-traumatic stress disorder, depression, and anxiety : A systematic review and meta-

analysis. *Journal of Telemedicine and Telecare*. 2025. Vol. 31, № 6. DOI: https://doi.org/10.1177/1357633X231224491.

15. Lancaster S. L., Renno S., Linkh D. J. Treatment outcomes for military-affiliated clients with posttraumatic stress disorder in a community mental health network. *Journal of Traumatic Stress*. 2026. Vol. 39, № 1. P. 5–14. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.70008.

16. Lang A. J., Hamblen J. L., Holtzheimer P., et al. A clinician's guide to the 2023 VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder. *Journal of Traumatic Stress*. 2024. Vol. 37, № 1. P. 19–34. DOI: https://doi.org/10.1002/jts.23013.

17. Lewis C., Roberts N. P., Simon N., et al. Spring Military-PTSD : development and pilot evaluation of a guided digital therapy for military veterans with post-traumatic stress disorder (PTSD). *European Journal of Psychotraumatology.* 2026. Vol. 17, № 1. Article 2605806. DOI: https://doi.org/10.1080/20008066.2025.2605806.

18. McLean C. P., Levy H. C., Miller M. L., Tolin D. F. Exposure therapy for PTSD : A meta-analysis. *Clinical Psychology Review*. 2022. Vol. 91. Article 102115. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cpr.2021.102115.

19. Milligan T., Smolenski D. J., Lara-Ruiz J., Kelber M. S. Loss of PTSD Diagnosis in Response to Evidence-Based Treatments : A Systematic Review and Meta-Analysis. *JAMA Psychiatry*. 2025. Vol. 82, № 7. P. 718–727. DOI: https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2025.0695.

20. Penix-Smith E. A., Swift J. K. The protocol matters : A meta-analysis of psychotherapy dropout from specific PTSD treatment approaches in U.S. service members and veterans. *Psychological Trauma* : *Theory, Research, Practice, and Policy.* 2025. DOI: https://doi.org/10.1037/tra0002070.

21. Raines A. M., Clauss K., Schafer K. M., et al. Cognitive Processing Therapy : A Meta-analytic Review Among Veterans and Military Personnel with PTSD. *Cognitive Therapy and Research.* 2024. Vol. 48. P. 361–370. DOI: https://doi.org/10.1007/s10608-023-10429-x.

22. Rosen C. S., Peterson A. L., Riggs D. S., et al. Tailored strategies to increase the use of an evidence-based psychotherapy for posttraumatic stress disorder : A stepped-wedge randomized trial in military clinics. *Journal of Anxiety Disorders.* 2025. Vol. 116. Article 103080. DOI: https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2025.103080.

23. Schnurr P. P., Chard K. M., Ruzek J. I., et al. Comparison of Prolonged Exposure vs Cognitive Processing Therapy for Treatment of Posttraumatic Stress Disorder Among US Veterans : A Randomized Clinical Trial. *JAMA Network Open.* 2022. Vol. 5, № 1. Article e2136921. DOI: https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2021.36921.

24. Schnurr P. P., Hamblen J. L., Wolf J., et al. The Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress Disorder : Synopsis of the 2023 U.S. Department of Veterans Affairs and U.S. Department of Defense Clinical Practice Guideline. *Annals of Internal Medicine*. 2024. Vol. 177, № 3. P. 363–374. DOI: https://doi.org/10.7326/M23-2757.

25. Tng G. Y. Q., Koh J., Soh X. C., Majeed N. M., Hartanto A. Efficacy of digital mental health interventions for PTSD symptoms : A systematic review of meta-analyses. *Journal of Affective Disorders*. 2024. Vol. 357. P. 23–36. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jad.2024.04.074.

26. *U.S. Department of Veterans Affairs, U.S. Department of Defense.* VA/DoD Clinical Practice Guideline for Management of Posttraumatic Stress Disorder and Acute Stress

Disorder. Washington, DC : Department of Veterans Affairs; Department of Defense, 2023. URL: https://www.healthquality.va.gov/HEALTHQUALITY/guidelines/MH/ptsd/VA-DoD-CPG-PTSD-Full-CPG-Edited-111624-V5-81825.pdf.

27. Vianez A., Marques A., Simões de Almeida R. Virtual Reality Exposure Therapy for Armed Forces Veterans with Post-Traumatic Stress Disorder : A Systematic Review and Focus Group. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2022. Vol. 19, № 1. Article 464. DOI: https://doi.org/10.3390/ijerph19010464.

28. Wiederhold B. K., Wiederhold M. D. Virtual reality therapy combined with physiological monitoring provides effective treatment, with objective metrics, for post-traumatic stress disorder. *Expert Review of Medical Devices*. 2025. Vol. 22, № 2. P. 117–119. DOI: https://doi.org/10.1080/17434440.2025.2454930.

29. Wood A. E., Zaccari B. A., Hee Wai T. Y., et al. Group Therapy for Posttraumatic Stress Disorder Symptoms Among Veterans With Military Sexual Trauma : A Randomized Clinical Trial. *JAMA Network Open*. 2026. Vol. 9, № 6. Article e2618896. DOI: https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2026.18896.

30. *World Health Organization*. Mental Health Gap Action Programme (mhGAP) Guideline for Mental, Neurological and Substance Use Disorders. Geneva: World Health Organization, 2023. URL: https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/93e56376-0e64-4a08-bdd0-703313be5354/content.

Information about the author:
Malimon Vitalii Ivanovych,
Candidate of Science in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Psychology,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
57, Shevchenka str., Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine
Associate Professor at the Department of Public Administration,
Management and National Security
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas
15, Karpatska str., Ivano-Frankivsk, 76019, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-26

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА ВОЛОНТЕРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У КОМПЛЕКСНІЙ ПІДТРИМЦІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ РОДИН

Мальцева О. В.

ВСТУП

Трансформація системи соціальної підтримки, адаптації та реінтеграції ветеранів війни, військовослужбовців і членів їхніх родин в умовах триваючої російсько-української війни становить один із найважливіших викликів для сучасної української держави та громадянського суспільства. Масштаб психосоціальних, медико-реабілітаційних, правових та інституційних потреб ветеранської спільноти вимагає докорінного перегляду класичних парадигм соціальної роботи: відходу від патерналістської, пасивно-виплатної моделі соцзабезпечення до впровадження високодинамічних, інструментальних, суб'єкт-орієнтованих технологій кейс-менеджменту та міжвідомчої взаємодії. У цьому контексті виняткового значення набуває інтеграція зусиль державних інституцій, органів місцевого самоврядування та волонтерського руху. Саме волонтерство виступає не лише як екстрений компенсатор дефіцитів державних сервісів у кризовий період, але й як самостійний, високоадаптивний ресурс територіальних громад, здатний гнучко реагувати на специфічні запити ветеранів без бюрократичних затримок.

Теоретико-методологічний та практичний підмурок дослідження сформовано на перетині правових, соціально-педагогічних, психологічних та управлінських вимірів. Фундаментальну основу аналізу державних механізмів становлять базові акти законодавства, зокрема Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[1], а також нормативні ініціативи 2024–2025 років, що знаменували перехід до нової системи повернення з військової служби до цивільного життя. Ключові вектори цього процесу зафіксовано в Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року[2], постановах Кабінету Міністрів України щодо впровадження інституту помічника ветерана[3] та регламентації діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни і

[1] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12 (дата звернення: 09.08.2026)

[2] Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 р. № 1350-2024-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1350-2024-%D1%80 (дата звернення: 09.08.2026).

[3] Деякі питання забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 881-2024-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-%D0%BF (дата звернення: 09.08.2026).

демобілізованих осіб[4]. Важливе значення для подолання інституційних бар'єрів мають законодавчі зміни у сфері медико-соціальної експертизи та запровадження системи оцінювання повсякденного функціонування особи[5], а також затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей[6].

Зазначеній тематиці присвячено чимало наукових досліджень. Концептуальні підходи до трансформації моделей соціальної підтримки в умовах воєнного стану розкрито у працях Т. Швеця та М. Озерова[7], а також О. Товстухи[8], де висвітлено критерії професійної підготовки фахівців соціальної сфери.

Питання психосоціальної взаємодії, реінтеграційного потенціалу ветеранів та опрацювання бойового досвіду ґрунтовно досліджені Т. Захаріною[9] [10], яка визначає соціально-інституційні характеристики адаптації колишніх військовослужбовців до цивільного соціуму. Сутність і зміст соціально-психологічної роботи з військовими, ветеранами та їхніми родинами розкрито А. Назмієвим[11], Н. Сайко[12], а також Т. Спіріною, А. Дулею та О. Бобровою[13]. Проблематика відновлення, соціально-психологічного супроводу та подолання посттравматичного стресу доповнюється

---

[4] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.10.2024 р. № 1205-2024-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1205-2024-%D0%BF (дата звернення: 09.08.2026).

[5] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування медико-соціальної експертизи та впровадження оцінювання повсякденного функціонування особи : Закон України від 19.12.2024 р. № 4170-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4170-20 (дата звернення: 09.08.2026).

[6] Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.04.2024 р. № z0828-24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0828-24 (дата звернення: 09.08.2026).

[7] Швець Т., Озеров М. Трансформація підходів і моделей соціальної підтримки ветеранів війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2026. Вип. 1 (58). С. 298–302. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2026.58.298-302

[8] Товстуха О. М. Критерії професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2025. Вип. 2 (57). С. 207–210. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.57.207-210

[9] Захаріна Т. І. Напрями соціальної роботи з ветеранами гібридної війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2023. Вип. 1 (52). С. 55–59. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.55-59

[10] Захаріна Т. І. Соціально-педагогічні умови реінтеграції ветеранів у невоєнний соціум. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2025. Вип. 1 (56). С. 60–64. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.56.60-64

[11] Назмієв А. О. Сутність і зміст соціально-психологічної роботи з військовослужбовцями, ветеранами війни та членами їх родин. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2025. Вип. 1 (56). С. 150–153. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.56.150-153

[12] 1 Сайко Н. О. Соціальна робота з військовими та ветеранами російсько-української війни. *Витоки педагогічної майстерності*. 2024. Вип. 34. С. 218–222. DOI: https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318131

[13] Спіріна Т., Дуля А., Боброва О. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. *Ввічливість. Humanitas.* 2025. Вип. 1. С. 157–162. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21

концептуальними розробками Г. Слозанської, Н. Горішньої, Д. Бибик та І. Криницької[14], які обґрунтовують специфіку взаємопідтримки за принципом «рівний-рівному», а також міжнародними екологічними моделями реінтеграції військовослужбовців[15].

Центральне місце в дослідженні посідає вивчення волонтерського руху як ключового ресурсу територіальної громади у сфері ветеранської підтримки. Праці І. Савельчук та Т. Куниці[16] доводять, що волонтерські ініціативи стають каталізатором розвитку соціальних сервісів на рівні громад, забезпечуючи адресність, оперативність і людиноцентричність підтримки. Дослідження Д. Бибик та І. Савельчук[17][18][19] висвітлюють питання соціального лідерства, розширення можливостей мультидисциплінарної взаємодії волонтерських і благодійних організацій та соціальної згуртованості молоді в умовах воєнного стану. Аналіз суб'єктів соціальної реінтеграції з позиції стейкхолдерського підходу здійснено Т. Коленіченко[20], а практичні аспекти взаємодії органів місцевого самоврядування з волонтерськими рухами у реалізації соціальної роботи висвітлено І. Івженко[21]. Специфічний вектор підтримки через спортивно-реабілітаційні практики та фізкультурно-оздоровчі ініціативи за участі волонтерів розкрито Н. Поліщук[22].

---

[14] Слозанська Г., Горішна Н., Бибик Д., Криницька І. Соціальна підтримка ветеранів/ветераном російсько-української війни та членів їхніх сімей у воєнний та повоєнний час. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No. 1. С. 47–62. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.5

[15] Elnitsky C. A., Blevins C. L., Fisher M. P., Magruder K. Military service member and veteran reintegration: A critical review and adapted ecological model. *American Journal of Orthopsychiatry.* 2017. Vol. 87. No. 2. P. 114–128. DOI: https://doi.org/10.1037/ort0000244

[16] Савельчук І. Б., Куниця Т. Ю. Волонтерство як ресурс територіальних громад у сфері соціальної підтримки ветеранів. *Наукові інновації та передові технології.* 2025. № 7(47). С. 1867–1879. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1867-1879

[17] Бибик Д. Д., Савельчук І. Б. Соціальна згуртованість молоді в Україні в умовах воєнного стану. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No. 1. С. 7–16. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.1

[18] Бибик Д. Д. Розширення можливостей мультидисциплінарної взаємодії волонтерських та благодійних організацій в умовах воєнного стану. *Повоєнна Україна і Світ: філософський, правовий та гуманітарний дискурси*. Київ, 2022. С. 88–89.

[19] Savelchuk I., Bybyk D., Zhytynska M., Ivzhenko I., Mikheiva O., Kunytsia T. Trends in the Development of Social Work: Postmodern Ideas and Prospects. *Postmodern Openings*. 2021. Vol. 12. No. 3Sup1. P. 143–154. DOI: https://doi.org/10.18662/po/12.3Sup1/356

[20]. Коленіченко Т. Інституційні суб'єкти соціальної реінтеграції ветеранів в умовах війни: стейкхолдерський підхід. Стратегія сучасного розвитку України: синтез правових, освітніх та економічних механізмів : колективна монографія / за заг. ред. Г. В. Старченка. Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С. 269–282. DOI: https://doi.org/10.54929/monograph-12-2022-06-03

[21] Івженко І. Б. Практичний аспект формування взаємодії системи органів місцевого самоврядування з волонтерськими рухами в процесі реалізації соціальної роботи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. № 29(68), т. 1. С. 188–194.

[22] Поліщук Н. Волонтерська підтримка розвитку спорту ветеранів війни в Україні: досвід, проблеми та перспективи. Компетентнісний вимір професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту: генеза і сучасність / ред. О. Корносенко. Полтава : Видавництво ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2026. С. 181–213. DOI: https://doi.org/10.33989/pnpu.1308.c4240

Розробка ефективної української моделі ветеранської політики потребує також урахування зарубіжної практики. Міжнародний досвід соціальної роботи та адміністративно-правового регулювання захисту ветеранів і військовослужбовців проаналізовано Ю. Попик[23], М. Наньєвою[24], Д. Дячком[25], зокрема на прикладі системи забезпечення військовослужбовців в Ізраїлі. Питання психологічної реабілітації та супроводу ветеранів із використанням ізраїльського досвіду деталізовано О. Вдовіченко зі співавторами[26], а також висвітлено в аналітичних матеріалах ГО «Принцип»[27] щодо систем підтримки у Хорватії, Великій Британії, Сербії та Данії.

Мета дослідження – здійснити комплексно-системний аналіз трансформації соціальної роботи та волонтерської діяльності у сфері підтримки, соціально-правового та соціально-психологічного супроводу та реінтеграції ветеранів війни, обґрунтувати механізми мультидисциплінарної взаємодії державних інституцій, органів місцевого самоврядування та суб'єктів громадянського суспільства на рівні територіальних громад.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

1. Проаналізувати нормативно-правове забезпечення та інституційні трансформації системи соціального захисту й адаптації ветеранів війни в Україні під час воєнного стану.
2. Розкрити зміст, інструментарій та специфіку соціально-правового та соціально-психологічного супроводу, реабілітації та реінтеграції ветеранів і членів їхніх родин.
3. Дослідити волонтерський рух як суб'єкт та інноваційний ресурс реалізації ветеранської політики на рівні територіальних громад.
4. Узагальнити зарубіжний досвід соціальної підтримки та психосоціальної реабілітації ветеранів і визначити перспективи його імплементації в українську практику.

Реалізація окреслених завдань зумовила таку структуру розділу:

Параграф 1 Теоретико-методологічні та нормативно-правові засади соціальної підтримки та реінтеграції ветеранів війни – присвячений аналізу оновлення законодавчої бази, запровадженню інститутів помічника ветерана та фахівця із супроводу, а також зміні підходів до медико-соціальної оцінки.

Параграф 2 Технологічний інструментарій та практичні моделі соціально-правової та соціально-психологічної адаптації ветеранів у територіальній громаді – висвітлює

---

[23] Попик Ю. В. Зарубіжний досвід соціальної роботи з ветеранами війни. *Інклюзія і суспільство.* Серія «Психологічні науки». 2024. Вип. 3. С. 104–110. DOI: https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-14

[24] Наньєва М. І. Організація соціальної підтримки ветеранів війни: міжнародний досвід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2025.* Вип. 44. С. 464–473.

[25] Дячок Д. І. Особливості соціального забезпечення військовослужбовців Держави Ізраїль. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 84. С. 94–99.

[26] . Вдовіченко О. В., Соколова І. М., Педченко О. В., Степанова С. С., Фролова О. В. Психологічна реабілітація та супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach*. 2023. С. 107–118.

[27] ГО «Принцип». Системи соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія : аналітичний звіт. Київ, 2024. URL: https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2024/02/soczpidtrymka-1.pdf (дата звернення:09.08.2026).

практичні методики кейс-менеджменту, подолання посттравматичних станів, підтримку за принципом «рівний-рівному» та роботу з родинним оточенням.

Параграф 3 Волонтерські ініціативи у системі соціальної роботи та ветеранської політики територіальної громади: механізми взаємодії та суб'єктність – розкриває роль волонтерських організацій, бізнесу та громадських об'єднань у створенні гнучких локальних сервісів і розбудові соціальної згуртованості.

Параграф 4 Зарубіжні моделі та практичний досвід взаємодії суб'єктів соціальної роботи та волонтерських ініціатив із соціальної підтримки ветеранів: уроки для України – аналізує реінтеграційні практики та системні рішення країн із багатим досвідом ветеранської політики (Ізраїль, США, країни ЄС) та шляхи їхньої адаптації до вітчизняних реалій.

Комплексний розгляд визначених напрямів дозволив сформулювати практичні рекомендації щодо підвищення ефективності міжвідомчої взаємодії та суб'єктності територіальних громад у розбудові людиноцентричної системи ветеранської підтримки.

1. Теоретико-методологічні та нормативно-правові засади соціальної підтримки та реінтеграції ветеранів війни

1.1. Трансформація нормативно-правового базису та інституційних механізмів державної ветеранської політики

Сучасний етап розвитку системи соціального захисту та підтримки ветеранів війни в Україні характеризується глибоким зламом застарілих інституційних парадигм і формуванням якісно нового нормативно-правового поля. Тривалий час вітчизняна модель ветеранської політики спиралася на пільгово-компенсаторний підхід, успадкований від радянської системи соціального забезпечення. Базовим нормативним актом цієї системи виступає Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту[28], який закріпив фундаментальний понятійний апарат (визначення категорій учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни, учасників війни та членів сімей загиблих) і встановив перелік матеріальних та натуральних пільг. Проте повномасштабна збройна агресія та суттєве зростання чисельності комбатантів виявили структурну неадекватність виключно пільгової концепції, яка позиціонує ветерана як пасивного об'єкта державної опіки та створює ризики інституційної залежності й соціальної ізоляції.

Усвідомлення необхідності переходу від пасивного соціального захисту до активної політики реінтеграції зумовило розробку концептуально нових стратегічних документів. Ключовим вектором державної політики стало схвалення «Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року» та затвердження операційного плану її реалізації на 2025–2027 роки[29].

---

[28] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12 (дата звернення: 09.08.2026)

[29] Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 р. № 1350-2024-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1350-2024-%D1%80 (дата звернення: 09.08.2026).

Цей нормативний акт заклав цілісну візію міжвідомчої взаємодії, орієнтовану на безперервність супроводу військовослужбовця від моменту прийняття рішення про демобілізацію до його повної соціальної, професійної та особистісної самореалізації в цивільному середовищі. Стратегія регламентує ключові напрями державної підтримки: збереження та відновлення здоров'я, забезпечення житлом, надання якісних соціальних послуг, сприяння зайнятості та підготовка громад до прийому демобілізованих осіб.

Практичне втілення зазначеної стратегії вимагало кардинального оновлення інституційних механізмів безпосередньо на рівні територіальних громад. Першим кроком у цьому напрямі стало експериментальне розгортання інституту помічника ветерана, врегульоване Постановою Кабінету Міністрів України № 881-2024-п[30]. Основна мета цієї ініціативи полягала у створенні низькопорогового сервісу «рівний-рівному», де фахівець (переважно з-поміж самих ветеранів або членів їхніх родин) здійснює індивідуальну навігацію комбатанта в отриманні пільг, статусів, медичної допомоги та освітніх можливостей.

Розвиток і масштабування цієї моделі знайшли своє нормативне закріплення у Постанові Кабінету Міністрів України № 1205-2024-п «Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб»[31]. Цей документ нормував професійний статус фахівця із супроводу як ключової ланки кейс-менеджменту в системі комунальних установ та закладів соціального захисту. Постанова визначила порядок відбору, вимоги до кваліфікації, механізми оплати праці та чіткі функціональні обов'язки таких працівників, серед яких: проведення первинного оцінювання потреб ветерана, розробка індивідуального маршруту реінтеграції, сприяння у взаємодії з ЦНАПами, закладами охорони здоров'я, центрами зайнятості та органами місцевого самоврядування.

Паралельно з перебудовою ветеранського інфраструктурного ландшафту відбулася фундаментальна реформа медико-соціальної експертизи. Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування медико-соціальної експертизи та впровадження оцінювання повсякденного функціонування особи»[32] скасувало застарілі та бюрократизовані медико-соціальні експертні комісії (МСЕК). Нова законодавча рамка перенесла фокус з медичної фіксації патології на оцінку функціональних можливостей людини в повсякденному житті відповідно до критеріїв Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ). Для ветеранів з пораненнями та травмами це означає відхід від формального встановлення групи

[30] Деякі питання забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 881-2024-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-%D0%BF (дата звернення: 09.08.2026).

[31] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.10.2024 р. № 1205-2024-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1205-2024-%D0%BF (дата звернення: 09.08.2026).

[32] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування медико-соціальної експертизи та впровадження оцінювання повсякденного функціонування особи : Закон України від 19.12.2024 р. № 4170-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4170-20 (дата звернення: 09.08.2026).

інвалідності до об'єктивного визначення індивідуальних потреб у розумному пристосуванні робочого місця, забезпеченні асистивними технологіями, протезуванні та реабілітації.

Важливим елементом якісної зміни соціальної роботи з ветеранами виступає її стандартизація. Наказом Міністерства соціальної політики України було затверджено Державний стандарт соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей[33] [6]. Документ встановлює нормативні вимоги до змісту, обсягів, умов та суб'єктів надання послуги. Згідно зі Стандартом, процес соціальної адаптації обов'язково передбачає проведення комплексної оцінки індивідуальних потреб, складання та підписання індивідуального плану, надання психологічної допомоги, сприяння у відновленні порушених або втрачених соціальних зв'язків, навчання навичкам подолання складних життєвих обставин, а також систематичний моніторинг якості та результативності наданих послуг.

Отже, сучасний нормативно-правовий базис ветеранської політики в Україні демонструє системну трансформацію. Сформовано нормативні передумови для відходу від патерналізму на користь людиноцентричного кейс-менеджменту, де ключову роль відіграють стандартизовані соціальні послуги, нові професійні ролі (фахівці із супроводу) та міжвідомча взаємодія на рівні територіальних громад.

1.2. Теоретико-методологічний дискурс соціально-психологічної адаптації та реінтеграції ветеранів у наукових дослідженнях

Осмислення феномену ветеранської реінтеграції в українському науковому дискурсі проходить етап інтенсивного переосмислення, викликаний необхідністю формулювання нових теоретико-методологічних засад соціальної роботи в умовах тривалого воєнного конфлікту. Науковий аналіз показує, що сучасна концептуалізація підтримки комбатантів спирається на міждисциплінарний підхід, який поєднує здобутки соціології, психології, соціальної педагогіки та державного управління.

У працях Т. Швець та М. Озерова[34] здійснюється глибокий критичний аналіз еволюції підходів до соціальної підтримки ветеранів війни в Україні. Дослідники констатують, що традиційна медикалізована та пільгово-центрична модель вичерпала свій ресурс, оскільки вона сприймає ветерана як носія дефіцитів та інвалідності, а не як активного суб'єкта суспільного розвитку. Автори обґрунтовують доцільність запровадження суб'єкт-суб'єктної моделі, в якій соціальна підтримка спрямована на активізацію внутрішнього потенціалу комбатанта, розвиток його резилієнтності та включення в економічне життя громад.

Реалізація цієї нової парадигми висуває кардинально нові вимоги до суб'єктів надання соціальних послуг. Проблематика підготовки фахівців соціальної сфери до

[33] Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.04.2024 р. № z0828-24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0828-24 (дата звернення: 09.08.2026).

[34] Швець Т., Озеров М. Трансформація підходів і моделей соціальної підтримки ветеранів війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2026. Вип. 1 (58). С. 298–302. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2026.58.298-302

роботи з ветеранами та їхніми родинами фундаментально досліджена О. Товстухою[35]. Науковиця виокремлює сукупність критеріїв та показників професійної готовності соціальних працівників, серед яких провідне місце посідають: наявність спецкомпетентностей у сфері роботи з військовою травмою, розуміння специфіки військово-професійної субкультури, знання засад психотравматології, вміння застосовувати технології кейс-менеджменту та здатності до профілактики власного емоційного вигорання і вторинної травматизації.

Змістово-технологічне наповнення соціальної роботи з учасниками сучасних збройних конфліктів розкрито у працях Т. Захаріної[3637]. Дослідниця класифікує основні напрями соціальної роботи з ветеранами гібридної та повномасштабної війни, виокремлюючи юридично-правовий, медико-соціальний, психолого-педагогічний та фінансово-економічний блоки. У своїх працях Т. Захаріна особливу увагу приділяє обґрунтуванню соціально-педагогічних умов успішної реінтеграції комбатантів у невоєнний соціум, серед яких ключовими є: формування сприятливої громадської думки та подолання стигматизації ветеранів, створення інклюзивного освітнього та виробничого середовища, а також розвиток мереж самодопомоги та ветеранських спільнот.

Концептуалізацію змісту соціально-психологічної роботи з військово-службовцями, ветеранами та членами їхніх родин поглиблюють дослідження А. Назмієва[38] та Н. Сайко[39]. А. Назмієв підкреслює, що соціально-психологічна робота повинна мати системний і профілактичний характер, охоплюючи не лише етап після демобілізації, але й період перебування особи на військовій службі. Н. Сайко у своїх працях деталізує специфіку соціальної роботи з ветеранами російсько-української війни, наголошуючи на важливості мультидисциплінарної взаємодії – об'єднання зусиль соціальних працівників, психологів, медиків, юристів та фахівців з працевлаштування для вирішення комплексних проблем ветерана.

Динаміку та фазовий характер соціально-психологічної адаптації комбатантів у післявоєнний період детально проаналізовано Т. Спіріною, А. Дулею та

[35] Товстуха О. М. Критерії професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2025. Вип. 2 (57). С. 207–210. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.57.207-210

[36] Захаріна Т. І. Напрями соціальної роботи з ветеранами гібридної війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2023. Вип. 1 (52). С. 55–59. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.55-59

[37] Захаріна Т. І. Соціально-педагогічні умови реінтеграції ветеранів у невоєнний соціум. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2025. Вип. 1 (56). С. 60–64. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.56.60-64

[38] Назмієв А. О. Сутність і зміст соціально-психологічної роботи з військовослужбовцями, ветеранами війни та членами їх родин. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2025. Вип. 1 (56). С. 150–153. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.56.150-153

[39] Сайко Н. О. Соціальна робота з військовими та ветеранами російсько-української війни. *Витоки педагогічної майстерності*. 2024. Вип. 34. С. 218–222. DOI: https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318131

О. Бобровою[40]. Авторки розглядають адаптацію як складний рівноважний процес між особистістю, яка зазнала глибокого трансформаційного досвіду під час бойових дій, та цивільним середовищем, яке нерідко виявляється неемпатичним або неготовим до прийняття ветерана. Дослідниці акцентують на необхідності подолання явища «смислового розриву» між бойовим і цивільним досвідом, що вимагає тривалого психотерапевтичного та соціально-педагогічного супроводу.

Розширення наукової візії від індивідуального рівня ветерана до рівня його первинного оточення здійснюється у працях Г. Слозанської, Н. Горішної, Д. Бибика та І. Криницької[41]. Автори системно досліджують соціальну підтримку ветеранів та їхніх сімей у воєнний і повоєнний час, обґрунтовуючи взаємозалежність між психологічним станом комбатанта та функціональністю його родини. Сім'я розглядається як головний природний ресурс реабілітації, однак водночас вказується, що члени родин ветеранів самі піддаються ризику вторинної травматизації та потребують окремих спеціалізованих соціальних послуг (респітний догляд, сімейне консультування, групи взаємопідтримки).

Західний теоретичний базис ветеранських досліджень суттєво доповнює український дискурс завдяки методології екологічних систем. Ключовою працею у цьому напрямі є розроблена та адаптована С. А. Ельницькі (C. A. Elnitsky), С. Л. Блевінс (C. L. Blevins), М. П. Фішер (M. P. Fisher) та К. Магрудер (K. Magruder) екологічна модель реінтеграції військовослужбовців та ветеранів[42]. Згідно з цією моделлю, успішність повернення комбатанта до цивільного життя визначається динамічною взаємодією чинників на чотирьох системних рівнях:

– *Онтосистема (індивідуальний рівень):* фізичне та психічне здоров'я, наявність поранень, травм, рівень освіти, особистісні риси та копінг-стратегії;

– *Мікросистема:* якість стосунків у сім'ї, взаємодія з побратимами, близьке дружнє оточення;

– *Мезосистема:* взаємодія між основними інститутами безпосереднього оточення (наприклад, співпраця родини ветерана з фахівцем із супроводу, роботодавцем та медичним закладом);

– *Екзо– та Макросистема:* системна ветеранська політика держави, рівень розвитку соціальної інфраструктури в громаді, соціокультурні норми, стереотипи та суспільне ставлення до ветеранів.

Застосування екологічної моделі дає змогу уникнути однобічності при розробці адаптаційних програм і забезпечити комплексний вплив на всі сфери життєдіяльності ветерана.

---

[40] Спіріна Т., Дуля А., Боброва О. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. *Вівчливість. Humanitas.* 2025. Вип. 1. С. 157–162. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21

[41] Слозанська Г., Горішна Н., Бибик Д., Криницька І. Соціальна підтримка ветеранів/ветераном російсько-української війни та членів їхніх сімей у воєнний та повоєнний час. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No. 1. С. 47–62. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.5

[42] Elnitsky C. A., Blevins C. L., Fisher M. P., Magruder K. Military service member and veteran reintegration: A critical review and adapted ecological model. *American Journal of Orthopsychiatry.* 2017. Vol. 87. No. 2. P. 114–128. DOI: https://doi.org/10.1037/ort0000244

1.3. Потенціал громадського сектору, волонтерських рухів та міжсекторальної взаємодії

Забезпечення ефективної соціальної підтримки та реінтеграції ветеранів війни неможливе виключно зусиллями державних структур та командно-адміністративних методів. Ключовим ресурсом, що забезпечує гнучкість, адресність та інноваційність соціальних сервісів, виступає громадський сектор та волонтерський рух.

У працях І. Савельчук та Т. Куниці[43] висвітлено волонтерство як базовий ресурс територіальних громад у сфері соціальної підтримки ветеранів. Автори підкреслюють, що в умовах надмірного навантаження на державні органи саме волонтерські та неурядові організації беруть на себе функції первинного реагування, заповнюючи інституційні прогалини. Перевагами волонтерських ресурсів є високий рівень довіри з боку ветеранів, відсутність бюрократичних бар'єрів, здатність оперативно залучати позабюджетне фінансування та гнучко адаптувати послуги під індивідуальні потреби конкретної особи.

Роль соціальної згуртованості та залучення молодіжного ресурсу до процесів підтримки ветеранів розкрито у дослідженнях Д. Бибика[44][45]. Автор доводить, що залучення молоді до волонтерських ініціатив на підтримку комбатантів не лише вирішує завдання ресурсної допомоги, але й сприяє зміцненню соціальної тканини громади, формуванню міжпоколіннєвої солідарності та підвищенню рівня громадянської відповідальності. Д. Бибик окремо аналізує шляхи розширення можливостей мультидисциплінарної взаємодії волонтерських і благодійних організацій з органами місцевого самоврядування, наголошуючи, що створення спільних координаційних рад дає змогу уникнути дублювання функцій та оптимізувати розподіл ресурсів.

Теоретичне осмислення сучасних трансформацій соціальної сфери здійснюється у спільному дослідженні І. Савельчук (I. Savelchuk), Д. Бибик (D. Bybyk), М. Житинська (M. Zhytynska) та ін.[46]. Автори аналізують постмодерні тенденції розвитку соціальної роботи, вказуючи на перехід від монополії держави на надання соціальних послуг до плюралістичної моделі *(social care market)*, де рівноправними суб'єктами виступають державні установи, комунальні заклади, благодійні фонди, соціальні підприємства та ветеранські ГО. У цьому контексті соціальна робота з ветеранами стає децентралізованою, мережевою та високотехнологічною.

---

[43] Савельчук І. Б., Куниця Т. Ю. Волонтерство як ресурс територіальних громад у сфері соціальної підтримки ветеранів. *Наукові інновації та передові технології.* 2025. № 7(47). С. 1867–1879. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1867-1879

[44] Бибик Д. Д., Савельчук І. Б. Соціальна згуртованість молоді в Україні в умовах воєнного стану. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No. 1. С. 7–16. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.1

[45] Бибик Д. Д. Розширення можливостей мультидисциплінарної взаємодії волонтерських та благодійних організацій в умовах воєнного стану. *Повоєнна Україна і Світ: філософський, правовий та гуманітарний дискурси*. Київ, 2022. С. 88–89.

[46] Savelchuk I., Bybyk D., Zhytynska M., Ivzhenko I., Mikheiva O., Kunytsia T. Trends in the Development of Social Work: Postmodern Ideas and Prospects. *Postmodern Openings*. 2021. Vol. 12. No. 3Sup1. P. 143–154. DOI: https://doi.org/10.18662/po/12.3Sup1/356

Інституційну складність суб'єктного складу реінтеграційної сфери досліджує Т. Коленіченко[47]. Застосовуючи стейкхолдерський підхід, авторка здійснює системну класифікацію суб'єктів соціальної реінтеграції ветеранів, поділяючи їх на:

1. *Первинні державні стейкхолдери:* Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство соціальної політики, Міністерство охорони здоров'я, Міністерство оборони;

2. *Муніципальні стейкхолдери:* органи місцевого самоврядування, ЦНАПи, комунальні Центри надання соціальних послуг;

3. *Ринкові стейкхолдери:* бізнес-структури, роботодавці, приватні реабілітаційні заклади;

4. *Громадські стейкхолдери:* ветеранські громадські організації, волонтерські ініціативи, благодійні фонди, ЗМІ.

Т. Коленіченко наголошує, що успішна реінтеграція можлива лише за умови узгодження інтересів усіх перелічених груп стейкхолдерів та формування єдиного реабілітаційного простору.

Практичні аспекти побудови партнерських відносин між місцевою владою та низовими ініціативами досліджено у праці І. Івженко[48]. Дослідниця обґрунтовує організаційно-правові механізми взаємодії органів місцевого самоврядування з волонтерськими рухами, серед яких провідне місце посідають соціальне замовлення, ваучеризація соціальних послуг, спільні грантові проєкти та надання приміщень комунальної власності в оренду на пільгових умовах для розміщення ветеранських просторів.

Окремим високоефективним напрямом міжсекторальної взаємодії у сфері ветеранської цивільної адаптації виступає адаптивний та масовий спорт. У праці Н. Поліщук[49] детально висвітлено досвід, проблеми та перспективи волонтерської підтримки розвитку спорту ветеранів війни в Україні. Авторка обґрунтовує, що ветеранський спорт є не просто засобом фізичної реабілітації, а потужним інструментом ресоціалізації, психологічного розвантаження, відновлення командного духу та подолання ізоляції. Залучення волонтерських організацій до створення адаптивних спортивних секцій, організації змагань (наратив «Ігор Нескорених») та забезпечення спеціалізованим спортивним інвентарем дає змогу перетворити спорт на доступну та привабливу послугу для ветеранів у більшості громад.

---

[47] Коленіченко Т. Інституційні суб'єкти соціальної реінтеграції ветеранів в умовах війни: стейкхолдерський підхід. Стратегія сучасного розвитку України: синтез правових, освітніх та економічних механізмів : колективна монографія / за заг. ред. Г. В. Старченка. Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С. 269–282. DOI: https://doi.org/10.54929/monograph-12-2022-06-03

[48] Івженко І. Б. Практичний аспект формування взаємодії системи органів місцевого самоврядування з волонтерськими рухами в процесі реалізації соціальної роботи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. № 29(68), т. 1. С. 188–194.

[49] Поліщук Н. Волонтерська підтримка розвитку спорту ветеранів війни в Україні: досвід, проблеми та перспективи. Компетентнісний вимір професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту: генеза і сучасність / ред. О. Корносенко. Полтава : Видавництво ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2026. С. 181–213. DOI: https://doi.org/10.33989/pnpu.1308.c4240

1.4. Компаративний аналіз міжнародного досвіду побудови систем підтримки ветеранів

Розбудова ефективної, цілісної та життєздатної вітчизняної системи підтримки ветеранів війни вимагає ретельного аналізу, критичного осмислення та творчої адаптації зарубіжного досвіду країн, які мають тривалу історію ведення збройних конфліктів або реорганізації своїх збройних сил.

Загальні тенденції та світові моделі соціальної роботи з ветеранами розглянуто у працях Ю. Попик[50] та М. Наньєвої[51]. Дослідниці показують, що в міжнародній практиці сформувалося кілька базових підходів до інституціоналізації ветеранської політики:

Централізована (урядова) модель: передбачає наявність окремого потужного міністерства або департаменту (наприклад, Департамент у справах ветеранів США – *VA*), яке акумулює всі медичні, соціальні, освітні та фінансові програми для ветеранів;

Децентралізована (муніципально-громадська) модель: покладає основний тягар адаптації ветеранів на місцеві громади, благодійні організації та страхові фонди при загальному нормативному регулюванні держави;

Змішана (гібридна) модель: поєднує державні гарантії та централізоване фінансування з делегуванням функцій надання послуг муніципалітетам та суб'єктам третього сектору.

У контексті нинішніх викликів України особливий науковий і практичний інтерес становить досвід Держави Ізраїль, чия система соціально-медичного супроводу військовослужбовців функціонує в умовах постійної воєнної загрози. Особливості соціального забезпечення та пільгового наповнення в Ізраїлі детально вивчено Д. Дячком[52]. Автор звертає увагу на чітку градацію статусів та диференціацію обсягу допомоги залежно від обставин отримання поранення чи травми, а також на високий рівень автоматизації надання послуг.

Практичні аспекти психологічної реабілітації, дестигматизації ментальних розладів та функціонування спеціалізованих центрів супроводу ветеранів в Ізраїлі досліджені О. Вдовіченко, І. Соколовою, О. Педченко, С. Степановою та О. Фроловою[53]. Дослідники підкреслюють, що ізраїльська модель спирається на концепцію ранньої інтервенції – надання психологічної допомоги безпосередньо після травматичної події, залучення родини до реабілітаційного процесу та створення розгалуженої мережі клубних закладів для ветеранів, де поєднуються елементи дозвілля, ремесел та групової психотерапії.

---

[50] Наньєва М. І. Організація соціальної підтримки ветеранів війни: міжнародний досвід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2025.* Вип. 44. С. 464–473.

[51] Дячок Д. І. Особливості соціального забезпечення військовослужбовців Держави Ізраїль. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 84. С. 94–99.

[52] . Вдовіченко О. В., Соколова І. М., Педченко О. В., Степанова С. С., Фролова О. В. Психологічна реабілітація та супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach*. 2023. С. 107–118.

[53] Вдовіченко О. В., Соколова І. М., Педченко О. В., Степанова С. С., Фролова О. В. Психологічна реабілітація та супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach*. 2023. С. 107–118.

Комплексний компаративний розбір інституційних систем подано в аналітичному звіті громадської організації «Принцип»[54], у межах якого здійснено порівняльний аналіз досвіду Хорватії, Ізраїлю, Великої Британії, Сербії та Данії:

Досвід Хорватії: є найбільш близьким до українського контексту, оскільки країна проходила етап реінтеграції великої кількості ветеранів («бранителів») після Війни за незалежність 1991–1995 рр. Хорватська система характеризується ухваленням спеціального закону про захист хорватських захисників, створенням закріплених за ветеранами квот на працевлаштування у державному секторі, розбудовою мережі регіональних ветеранських центрів та залученням ветеранських кооперативів до економічного життя країни.

Досвід Великої Британії: спирається на концепцію «Ветеранського заповіту» *(Armed Forces Covenant)* – суспільного договору між нацією, урядом та збройними силами. Заповіт юридично закріплює принцип, згідно з яким особи, які проходили військову службу, та їхні сім'ї не повинні зазнавати жодних дискримінацій чи обмежень у доступі до державних та муніципальних послуг (охорона здоров'я, житло, освіта) порівняно з іншими громадянами.

Досвід Данії та Сербії: демонструє значення децентралізованих моделей, у яких ключову роль у профілактиці посттравматичного стресового розладу (ПТСР) відіграють муніципальні соціальні служби та мережі підтримки «рівний-рівному».

Синтез зарубіжного досвіду дає підстави для висновку, що Україні доцільно імплементувати гібридну модель ветеранської політики. Вона має поєднувати сильну нормативно-законодавчу базу та централізоване фінансування з боку держави (за прикладом США та Ізраїлю) із гнучким, децентралізованим наданням соціальних послуг на рівні громад за активної участі волонтерського сектору (за прикладом Хорватії та Великої Британії).

Таким чином, нормативно-правова система України у сфері ветеранської політики перебуває в стані системної трансформації, спрямованої на перехід від застарілого патерналістського пільгового забезпечення до активної політики повернення з військової служби до цивільного життя. Базовими інституційними елементами цієї трансформації стали: запровадження інституту фахівців із супроводу ветеранів, реформування системи медико-соціальної експертизи з переходом на оцінювання функціонування за критеріями МКФ та прийняття Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації.

Теоретико-методологічний аналіз наукових досліджень доводить необхідність сприйняття ветерана як активного суб'єкта власної реінтеграції та розвитку громади. Застосування адаптованої екологічної моделі дає змогу здійснювати комплексну соціально-психологічну підтримку на індивідуальному, родинному, муніципальному та суспільному рівнях.

Громадський сектор, волонтерські організації та ветеранські об'єднання виступають важливим ресурсом та рівноправним стейкхолдером міжсекторальної взаємодії. Вони забезпечують гнучкість, оперативність та низькопороговість послуг, а також сприяють розвитку таких інноваційних інструментів реабілітації, як адаптивний ветеранський спорт.

Порівняльний аналіз світових моделей (Ізраїль, Хорватія, Велика Британія) підтверджує доцільність розбудови в Україні гібридної системи ветеранської

[54] ГО «Принцип». Системи соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія : аналітичний звіт. Київ, 2024. URL: https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2024/02/soczpidtrymka-1.pdf (дата звернення:09.08.2026).

політики, яка поєднує чіткі державні гарантії та стандарти із децентралізованим наданням кейс-менеджменту та соціальних послуг у територіальних громадах.

2. Технологічний інструментарій та практичні моделі соціально-правової та соціально-психологічної адаптації ветеранів у територіальній громаді

2.1. Концептуальні засади та механізми надання соціально-правової допомоги ветеранам у процесі кейс-менеджменту

У системі комплексного супроводу ветеранів та осіб, дезадаптованих внаслідок участі у бойових діях, соціально-правова допомога виступає базовим інституційним фундаментом. Практика реінтеграції доводить, що первинним бар'єром на шляху цивільної адаптації комбатанта є правова неоформленість його нового соціального статусу, відсутність чіткого алгоритму реалізації державних гарантій, а також висока бюрократизація процедур підтвердження отриманих поранень, контузій та захворювань. Правова невизначеність не лише блокує доступ до матеріальних і медичних ресурсів, але й виступає первинним джерелом інституційного стресу та соціального відчуження.

У рамках технології кейс-менеджменту надання соціально-правової допомоги розглядається не як одноразова юридична консультація, а як послідовний, динамічний процес забезпечення правової захищеності особи, відновлення її суб'єктності та оптимізації взаємодії з органами державної влади й місцевого самоврядування (рис. 1).

Рис. 1. Надання соціально-правової допомоги у рамках технології кейс-менеджменту

Джерело розроблено автором

Нормативно-правовий вектор кейс-менеджменту реалізується через залучення таких функціональних механізмів:

1. Первинна правова діагностика та правовий аудит кейсу. Здійснюється фахівцем із супроводу ветеранів спільно з суб'єктами надання безоплатної правничої допомоги (БПД). На цьому етапі відбувається систематизація наявних у клієнта документів (довідки про безпосередню участь у бойових діях, витяги з наказів, медичні документи, довідки про обставини травми), виявлення юридичних прогалин (відсутність необхідних штампів, розбіжності в персональних даних) та визначення першочергових процесуальних кроків.

2. Адміністративно-процесуальний супровід та представництво. Забезпечення алгоритмізованого руху клієнта через інституційні бар'єри. Охоплює

супровід під час проходження військово-лікарських комісій (ВЛК), експертних груп оцінювання повсякденного функціонування особи (що заміщують традиційні МСЕК), органах соціального захисту населення, ЦНАПах та ТЦК та СП. Ключовим завданням фахівця є контролювання дотримання процесуальних термінів розгляду документів та запобігання безпідставним відмовам або затягуванню процедур з боку посадових осіб.

3. Захист порушених прав та відновлювальна правова самоадвокація. У випадках інституційних порушень (відмова у призначенні одноразової грошової допомоги, невиплата грошового забезпечення під час лікування, ігнорування медичних показників під час підготовки висновків ВЛК) залучаються механізми досудового та судового захисту. Одночасно проводиться правопросвітницька робота, спрямована на формуванні у ветерана здатності самостійно кваліфікувати правомірність вимог адміністративних органів та конструктивно відстоювати власні інтереси в межах правового поля.

Упорядкування правового статусу особи створить належне підґрунтя для переходу до наступного змістового блоку адаптації – соціально-психологічного відновлення, оскільки мінімізує зовнішні чинники соціально-середовищного тиску.

2.2. Технології та методологічний інструментарій соціально-психологічної підтримки ветеранів у громаді

Після стабілізації соціально-правового статусу або паралельно із забезпеченням нормативного супроводу ключового значення набуває соціально-психологічна підтримка. Особи, які демонструють наслідки впливу екстремальних факторів бойової обстановки, стикаються із дезінтеграцією смислової сфери, психофізіологічною виснаженістю, проявами посттравматичного стресового розладу (ПТСР), труднощами емоційної саморегуляції та порушеннями сімейної й міжособистісної комунікації.

Соціально-психологічна підтримка у територіальній громаді спрямована на трансформацію специфічного бойового досвіду у цивільні адаптивні стратегії поведінки, відновлення ресурсності особистості та нормалізацію взаємодії із соціальним оточенням (рис. 2).

Рис. 2. Технології соціально-психологічної підтримки ветеранів у територіальній громаді

Джерело розроблено автором

Методологічний інструментарій соціально-психологічної підтримки охоплює такі взаємопов'язані блоки:

1. Психодіагностика та первинна психологічна стабілізація. Здійснення первинного скринінгу психоемоційного стану клієнта з метою виявлення ознак депресивних станів, рівня тривожності, ризиків суїцидальної поведінки та аддикцій. Використовуються стандартизовані психодіагностичні методики, адаптовані до роботи з ветеранами. На цьому етапі реалізуються програми психоосвіти, що роз'яснюють клієнту та його родичам природу посттравматичних реакцій, знімають стигматизацію з потреб у психологічній допомозі та навчають базовим технікам саморегуляції і заземлення.

2. Індивідуальна та групова психокорекційна робота. Застосування травмо-фокусованих підходів (когнітивно-поведінкова терапія, EMDR-терапія, арт-терапевтичні методики) для опрацювання травматичних спогадів, зниження гіперактивованості нервової системи та усунення когнітивних викривлень. Важливим методом є організація груп взаємодопомоги («рівний-рівному»), де під керівництвом фахівця-психолога ветерани отримують можливість безпечного відреагування емоцій у побратимському середовищі.

3. Соціально-психологічна фасилітація сімейних систем. Врахування ефекту вторинної травматизації членів родини ветерана. Програми підтримки включають сімейне консультування, підготовку подружжя до специфіки комунікації у період адаптації, психологічний супровід дітей ветеранів та гармонізацію внутрішньосімейних ролей.

4. Середовищна адаптація та соціальне реінтегрування. Створення у територіальній громаді психологічно безпечного та безбар'єрного середовища. Реалізується через проведення тренінгів для фахівців першої лінії (медиків, освітян, працівників соціальних служб) щодо специфіки взаємодії з людьми, які мають бойовий досвід, що запобігає виникненню тригерних конфліктних ситуацій у публічному просторі.

2.3. Алгоритми міжінституційної взаємодії суб'єктів соціальної роботи на рівні територіальної громади

Системність та послідовність реалізації соціально-правового та соціально-психологічного векторів адаптації вимагає чіткої алгоритмізації дій усіх суб'єктів соціальної роботи в межах територіальної громади. Відсутність регламентованої взаємодії призводить до розриву реабілітаційного маршруту, неузгодженості рішень та виникнення ефекту «бюрократичного пінг-понгу».

Структурно-функціональна модель міжінституційної взаємодії базується на горизонтальній інтеграції державних, комунальних та громадських інституцій (рис. 3).

Рис. 3. Структурно-функціональна модель міжінституційної взаємодії щодо супроводу ветеранів

Джерело розроблено автором

Регламентований алгоритм міжінституційної взаємодії реалізується через такі етапи:

Етап 1. Координаційно-нормативне забезпечення. Утворення при виконавчому органі місцевого самоврядування Координаційної ради з питань ветеранської політики. Рада затверджує локальні протоколи взаємодії, регулює міжвідомчий обмін інформацією та здійснює розподіл бюджетних і залучених ресурсів.

Етап 2. Адміністрування «Єдиного вікна» та первинний прийом. Формування єдиної точки звернення на базі ЦНАП або Центру ветеранського розвитку. Забезпечується первинний збір даних та закріплення за клієнтом фахівця із супроводу (кейс-менеджера).

Етап 3. Комплексне оцінювання потреб та розробка Індивідуального плану. Здійснення покрокової діагностики стану клієнта. Складання Індивідуального плану адаптації, який містить чітку послідовність дій: спочатку заходи соціально-правового впорядкування (оформлення документів, виплат, статусів), далі – заходи соціально-психологічного відновлення та професійної орієнтації.

Етап 4. Скрізний міжвідомчий супровід. Запровадження оперативних каналів комунікації між суб'єктами.

Розглянемо приклад скрізного алгоритму (рис. 4). При отриманні інформації про демобілізацію або виписку ветерана з закладу охорони здоров'я кейс-менеджер здійснює первинний контакт і паралельно залучає:

– *Центр БПД та органи соцзахисту* – для першочергового вирішення правових питань (оформлення статусів, витребування документів із військових частин);

– *Суб'єктів психологічної допомоги* – для включення клієнта у програми стабілізації та індивідуального консультування;

– *Центр зайнятості або освітні заклади* – для планування подальшого професійного навчання після стабілізації психоемоційного стану.

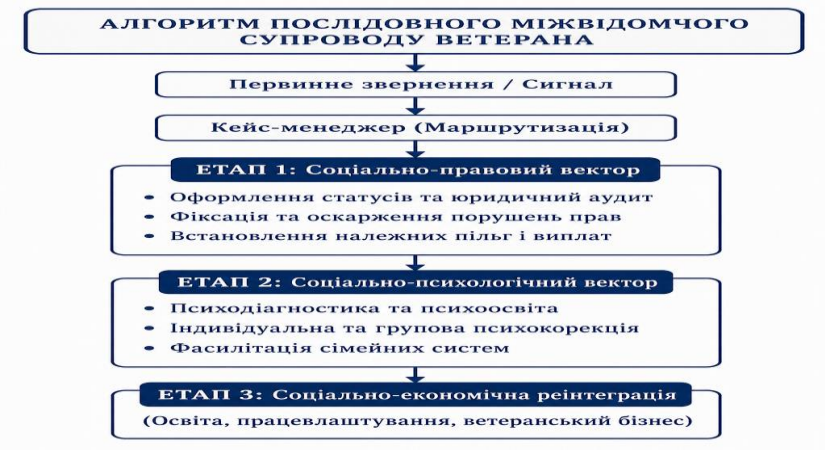

Рис. 4. Приклад алгоритму міжвідомчого супроводу ветерана

Джерело розроблено автором

Етап 5. Моніторинг та вихід з кейсу. Систематичний контроль реалізації кожного етапу Індивідуального плану. Кейс вважається завершеним за умов відновлення правової захищеності особи, досягнення психоемоційної стабільності та сталого залучення до соціально-економічного життя громади.

2.4. Моделювання Центрів ветеранського розвитку як мультидисциплінарних хабів реінтеграції та безперервної освіти

Практичним осередком реалізації окреслених технологій у територіальній громаді виступає Центр ветеранського розвитку (ЦВР). У запропонованій науковій моделі ЦВР функціонує як багатофункціональний хаб, що поєднує нормативно-правовий супровід, психосоціальну реабілітацію, програми професійної адаптації та розвиток ветеранських ініціатив.

Організаційно-функціональна структура Центру ветеранського розвитку будується за принципом просторового та змістового зонування, що забезпечує послідовність надання послуг (рис. 5).

Рис. 5. Організаційно-функціональна структура Центру ветеранського розвитку

Джерело розроблено автором

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ ЦЕНТРУ ВЕТЕРАНСЬКОГО РОЗВИТКУ

1. Блок соціально-правової допомоги та супроводу. Первинний функціональний сектор, у якому здійснюється прийом клієнтів за принципом «єдиного вікна».

Функціонал: Надання юридичних консультацій, юридичний аудит документів, підготовка процесуальних паперів, взаємодія з органами державної влади щодо відновлення порушених прав ветеранів, закріплення фахівців із супроводу.

2. Блок психосоціальної підтримки та реабілітації. Простір, спроектований із дотриманням вимог травмо-фокусованого середовища (забезпечення звукоізоляції, відсутність сенсорних тригерів).

Функціонал: Індивідуальне та сімейне психологічне консультування, проведення психокорекційних сесій, робота груп взаємодопомоги, арт-терапія, реалізація програм психологічного відновлення для членів родин.

3. Освітньо-коворкінговий блок (Концепція Lifelong Learning). Освітні осередки, призначені для забезпечення безперервної освіти та професійної конверсії ветеранів.

Функціонал: Конверсія військового досвіду та специфічних навичок *(soft skills*: лідерство, управління в умовах ризику, стресостійкість) у цивільні професійні компетенції. У партнерстві із закладами вищої та фахової передвищої освіти реалізуються сертифікатні програми підготовки, курси цифрової грамотності, мовна підготовка та визнання результатів неформального навчання.

4. Блок розвитку ветеранського бізнесу та самозайнятості. Консультативно-методичний осередок підтримки економічних ініціатив.

Функціонал: Консультування з питань започаткування власної справи, допомога в розробці бізнес-планів, супровід участі у грантових програмах (зокрема «Власна справа»), юридичний та бухгалтерський супровід ветеранських стартапів.

5. Простір соціально-культурної інтеграції. Відкрита зона для вільного перебування, неформального спілкування та залучення до життя громади.

Функціонал: Організація культурних та спортивних заходів (адаптивний спорт), функціонування ветеранських клубів, залучення ветеранів до волонтерської діяльності та патріотичного виховання молоді.

Центр ветеранського розвитку, таким чином, інтегрує правові, психологічні та освітні ресурси громади, забезпечуючи перехід від патерналістського утримання до відновлення повноцінної соціальної та економічної активності ветерана.

Отже, соціально-правова допомога виступає базисним етапом у системі адаптації ветеранів. Впорядкування нормативно-правового статусу, захист прав у процедурах ВЛК, експертних груп та органів соцзахисту усуває інституційний стрес, мінімізує бюрократичний тиск і створює необхідні передумови для подальшої психосоціальної реабілітації.

Соціально-психологічна підтримка базується на застосуванні травмо-фокусованих методик, психодіагностиці, психоосвіті та фасилітації сімейних систем. Застосування цього інструментарію дозволяє трансформувати бойовий досвід особистості, відновити емоційну саморегуляцію та гармонізувати міжособистісну взаємодію у цивільному середовищі.

Ефективність реінтеграційних заходів на рівні територіальної громади забезпечується регламентованим алгоритмом міжінституційної взаємодії. Дотримання чіткої послідовності – від первинного нормативно-правового супроводу до психосоціальної стабілізації та професійної реадаптації – запобігає фрагментарності надання послуг і забезпечує безперервність маршруту клієнта.

Центри ветеранського розвитку розглядаються як мультидисциплінарні хаби, що поєднують правову допомогу, психотерапевтичну підтримку, освітні програми *(lifelong learning)* та інкубацію ветеранського бізнесу. Функціонування таких центрів сприяє конверсії людського капіталу ветеранів та забезпечує їхню повноцінну суб'єктну інтеграцію у соціально-економічне життя громади.

3. Волонтерські ініціативи у системі соціальної роботи та ветеранської політики територіальної громади: механізми взаємодії та суб'єктність

Трансформація системи соціальної підтримки, супроводу та реінтеграції ветеранів війни в Україні відбувається в умовах безпрецедентного навантаження на інституційні спроможності держави та органів місцевого самоврядування (ОМС). Масштабність соціально-демографічних змін, спричинених війною, зумовлює необхідність докорінного перегляду класичних, переважно бюрократизованих моделей соціального

захисту. Традиційна система соціального обслуговування, орієнтована на пасивне нарахування пільг та компенсацій, демонструє обмежену ефективність у роботі з ветеранами та їхніми родинами, чиї потреби мають комплексно-динамічний, індивідуалізований та травмо-фокусований характер.

У цьому контексті ключовим вектором розвитку ветеранської політики на рівні територіальних громад стає розбудова міжсекторального партнерства, де особливе місце посідають волонтерські ініціативи, громадські об'єднання (ГО) та благодійні організації (БО). Волонтерський рух в Україні пройшов шлях від низової спонтанної самоорганізації та заповнення критичних прогалин у матеріально-технічному забезпеченні до формування самостійного, високоадаптивного суб'єкта ветеранської політики та професійної соціальної роботи.

3.1. Теоретико-методологічні засади суб'єктності волонтерства в предметному полі соціальної роботи

У системі наукових знань про соціальну роботу феномен волонтерства розглядається не просто як безкоштовна діяльність чи додатковий людський ресурс, а як фундаментальний інститут громадянського суспільства, що забезпечує соціальну згуртованість, горизонтальну солідарність та локальну резильєнтність. З точки зору суб'єктно-діяльнісного та системно– мережевого підходів, суб'єктність волонтерських ініціатив у ветеранській політиці визначається їхньою спроможністю:

– Усвідомлювати та формулювати специфічні потреби ветеранської спільноти;

– Проєктувати й реалізовувати альтернативні, гнучкі соціальні послуги та інноваційні практики супроводу;

– Брати участь у формуванні порядку денного локальної ветеранської політики через нормотворчість та адвокацію;

– Виступати рівноправним партнером органів місцевого самоврядування та державній системі соціального захисту (рис. 6).

Рис. 6. Виміри суб'єктності волонтерських ініціатив у соціальній роботі

Джерело розроблено автором

Специфіка взаємодії фахівців із соціальної роботи та волонтерського сектору полягає в розмежуванні та водночас синергії їхніх функцій. Якщо професійна соціальна робота гарантує дотримання державних стандартів, нормативно-правову легітимність, ведення випадку (кейс-менеджмент), процесуальний супровід та міжвідомчу координацію (ОМС, охорона здоров'я, ДСЗН, БПД), то волонтерський

сектор виступає джерелом високодовірчого первинного контакту, неформальної підтримки, швидкої мобілізації локальних ресурсів та інноваційних психосоціальних технік.

Парадокс нинішнього етапу розвитку ветеранської політики полягає в тому, що ветерани війни та члени їхніх сімей часто демонструють високий рівень інституційного відчуження щодо державних структур соціального захисту через бюрократизацію, складність процедур та «бюрократичний травматизм». Натомість волонтерські осередки та ветеранські хаби сприймаються як «своє», безпечне середовище. Це робить волонтерів первинним «вхідним вікном» у системі соціальної підтримки, звідки клієнт за допомогою фахівця із соціальної роботи може бути перенаправлений у системне правове та соціальне поле.

3.2. Функціональний розподіл та взаємодоповнюваність суб'єктів у громаді

Для запобігання дублюванню функцій та створенню хаосу в наданні допомоги на рівні територіальної громади виникає потреба в чіткій функціональній структурі взаємодії між державними/комунальними структурами та волонтерським сектором (таблиця 1).

Таблиця 1

Міжсекторальна взаємодія фахівців із соціальної роботи та волонтерських ініціатив у підтримці ветеранів і членів їхніх сімей

Напрям діяльності	Роль та функції фахівця із соціальної роботи (комунальний сектор / фахівець із супроводу)	Роль та функції волонтерських ініціатив (ГО, БФ, ветеранські хаби)	Точка міжсекторального перетину та синергії
Первинний контакт та оцінка потреб	Офіційна комплексна оцінка потреб; заповнення картки клієнта; визначення статусного права на державні послуги та пільги.	Створення просторів довіри; первинне самозвернення ветеранів; неформальна діагностика запитів у колі «рівний-рівному».	Спільна виїзна робота; швидке перенаправлення (*Referral*) від волонтера до соціального працівника без повторного збору довідок.
Соціально-правовий супровід	Оформлення документів на пільги, виплати, МСЕК / оцінку функціонування; координація з БПД, Пенсійним фондом, УСЗН.	Первинне юридичне консультування за участю волонтерів-юристів; громадський контроль та супровід під час проходження бюрократичних кіл.	Захист суб'єктності ветеранів; адвокація порушених прав; подолання інституційного опору у складних кейсах.
Психосоціальна реабілітація	Організація травмофокусованої психокорекції; направлення до	Організація рекреаційних заходів, арттерапії, адаптивного спорту;	Інтеграція психотерапевтичних інтервенцій із груповою

	спеціалізованих медичних закладів; сімейний кейс-менеджмент.	групи взаємопідтримки «рівний-рівному»; соціальне дозвілля.	самодопомогою; залучення родин ветеранів до соціального життя громади.
Зайнятість та економічна адаптація	Взаємодія з Центром зайнятості; допомога в отриманні офіційних державних грантів («Власна справа»); організація перенавчання.	Менторство з боку ветеранського бізнесу; надання мікрогрантів від міжнародних фондів; створення ветеранських коворкінгів.	Розбудова локального бізнес-інкубатора; створення спеціалізованих або адаптованих робочих місць у громаді.

Джерело розроблено автором

Аналіз даних таблиці 1 доводить, що волонтерські ініціативи не заміщують, а суттєво розширюють можливості професійної соціальної роботи. Завдяки цій взаємодії соціальна робота набуває об'ємності: професійні знання та нормативна база соціального працівника поєднуються з енергією, гнучкістю та ресурсами волонтерської спільноти.

3.3. Практичні технології інтеграції волонтерського ресурсу в систему соціальної роботи громади

Практична реалізація міжсекторальної взаємодії вимагає впровадження конкретних соціальних технологій, які перетворюють спонтанне волонтерство на керовану та ефективну складову системи соціальних послуг (рис. 7).

Рис. 7. Практична реалізація міжсекторальної взаємодіїв соціальній роботі

Джерело розроблено автором

1. Технологія консультування та супроводу за принципом «рівний-рівному» (Peer-to-Peer Support) під супервізійним контролем. Концепція «рівний-рівному» визнана однією з найефективніших у світовій та українській практиці роботи з військовою травмою та дезадаптацією. Досвід бойових дій створює між комбатантами особливий рівень довіри, якого цивільний фахівець (навіть із високою кваліфікацією) досягає значно довше.

Ветерани-волонтери залучаються до надання первинної психосоціальної підтримки, проведення груп взаємодопомоги, наставництва над демобілізованими

побратимами. Проте без належного фахового супроводу ця діяльність містить високі ризики:

– *Ретравматизація.* Порпання у травматичному досвіді без знання законів психології може зашкодити як клієнту, так і волонтеру;

– *Емоційне вигорання (Compassion Fatigue).* Волонтери, працюючи на емпатії, швидко виснажуються;

– *Формування закритих агресивних субкультур*. Відсутність зв'язку з професійними соціальними інститутами може поглиблювати відчуження від цивільного суспільства.

Для мінімізації цих ризиків фахівець із соціальної роботи Центру надання соціальних послуг або Центру ветеранського розвитку виконує роль методиста та супервізора. Соціальний працівник здійснює первинний відбір ветеранів-волонтерів, організовує їхнє базове навчання (навички ненасильницького спілкування, розпізнавання суїцидальних ризиків, основи першої психологічної допомоги) та проводить регулярні супервізійні сесії для відпрацювання складних випадків і профілактики вигорання.

2. Мобільні мультидисциплінарні бригади соціально-психологічного реагування. У більшості територіальних громад України спостерігається суттєвий дисбаланс у доступності послуг між адміністративним центром громади та старостинськими округами (сільською місцевістю). Ветерани, які мешкають у селах, часто опиняються в умовах подвійної ізоляції через відсутність транспорту, обмежену інфраструктуру та дефіцит фахівців.

Розв'язанням цієї проблеми є створення мобільних мультидисциплінарних бригад, до складу яких входять:

– Фахівець із соціальної роботи / супроводу (комунальний заклад);

– Працівник системи безоплатної правничої допомоги (БПД);

– Клінічний психолог або психотерапевт (представник волонтерської ГО);

– Волонтер-ветеранознавець або представник місцевої ветеранської спільноти.

Спільні виїзди мобільної бригади дають змогу реалізувати принцип «одночасного комплексування послуг»: за один візит провести юридичний аудит документів ветерана, надати психологічну консультацію його дружині, зафіксувати потреби в соціально-побутовому облаштуванні та передати гуманітарну або технічну допомогу від волонтерського фонду.

3. Мережевий скрізний кейс-менеджмент та система перенаправлення (Referral System). Сучасна соціальна робота відходить від монополії одного закладу на надання всіх послуг. Жодна організація не володіє повним спектром ресурсів. Тому кейс-менеджмент у громаді має ставати мережевим.

Фахівець із соціальної роботи виступає «архітектором» індивідуального плану адаптації ветерана, делегуючи виконання окремих блоків волонтерським суб'єктам:

– *Соціально-правовий блок* – забезпечує державна служба та волонтери-адвокати;

– *Психокорекційний блок* – професійний психолог Центру та волонтерська група «рівний-рівному»;

– *Блок рекреації та дозвілля* – ветеранські хаби, спортивні ГО, туристичні волонтерські клуби;

– *Блок матеріально-побутової адаптації* – благодійні фонди (закупівля засобів реабілітації, ремонт житла для осіб з інвалідністю).

Координація здійснюється через єдиний інформаційний простір громади (з дотриманням законодавства про захист персональних даних), що унеможливлює ситуації, коли ветеран мусить по кілька разів проходити процедуру первинної діагностики у різних організаціях.

3.4. Нормативно-правові та організаційні механізми міжсекторального партнерства в громаді

Інтеграція волонтерського сектору в систему соціальної роботи територіальної громади не повинна спиратися виключно на особисті домовленості чи ситуативні симпатії керівників. Для забезпечення сталості цього процесу необхідно розбудувати чіткий нормативно-організаційний механізм на рівні місцевого самоврядування (рис. 8).

Рис. 8. Інтеграція волонтерського сектору в систему соціальної роботи з ветеранами

Джерело розроблено автором

1. Координаційна рада з питань ветеранської політики при ОМС. Координаційна рада є головним інституційним органом, де реалізується суб'єктність волонтерського руху та відбувається його узгодження з професійною соціальною роботою. До складу Ради на паритетних засадах входять:

– заступник голови громади з соціальних питань;

– керівники управління соціального захисту, Центру надання соціальних послуг, ЦНАП;

– фахівці із супроводу ветеранів війни;

– представники волонтерських ГО, благодійних фондів та ветеранських осередків;

– ветерани війни та члени сімей загиблих Героїв.

Функції Координаційної ради охоплюють аналіз стану виконання місцевих програм, проведення експертизи проєктів рішень міської/селищної ради, розробку пропозицій щодо перерозподілу бюджетних коштів під актуальні потреби ветеранів, а також моніторинг якості надання соціальних послуг як комунальними, так і неурядовими суб'єктами.

2. Механізм соціального замовлення та закупівлі соціальних послуг. Одним із найефективніших інструментів підтримки волонтерських ГО та їх залучення до

системи соціальної роботи є соціальне замовлення за рахунок коштів місцевого бюджету (відповідно до Закону України «Про соціальні послуги»).

Організації місцевого самоврядування, оцінивши дефіцит певних послуг (наприклад, послуги тимчасового відпочинку для членів сімей ветеранів з важкими пораненнями – *Respite Care*, або спеціалізованої психологічної адаптованості), оголошують конкурс серед неурядових організацій. Волонтерські ГО, отримуючи бюджетне фінансування, надають ці послуги за чітко визначеними державними стандартами, але із застосуванням своїх гнучких методик. Це дозволяє:

– розвантажити комунальні заклади соціального захисту;

– легалізувати та фінансово підтримати діяльність якісних волонтерських організацій;

– підвищити загальну якість соціальних послуг у громаді через здорову конкуренцію.

3. Інфраструктурно-просторове партнерство: Центри ветеранського розвитку та Ветеранські хаби. Ефективна міжсекторальна взаємодія вимагає спільного фізичного та цифрового простору. Практика створення Центрів ветеранського розвитку (ЦВР) на базі закладів вищої освіти або комунальних приміщень громад демонструє позитивні наслідки, коли в одному просторі поєднуються:

– офіційні представники державних служб (фахівець із супроводу, юрист БПД);

– офіси волонтерських ветеранських ГО;

– освітні коворкінги для перенавчання та започаткування бізнесу;

– зони психологічного розвантаження та дитячі кімнати для родин ветеранів.

Таке просторове поєднання знімає бар'єр між «чиновником» і «ветераном», створюючи єдину дружню екосистему реінтеграції.

3.5. Волонтерський сектор як чинник розбудови соціальної згуртованості та подолання дезадаптаційних ризиків

Взаємодія соціальної роботи та волонтерства має важливий загальносуспільний вимір, який виходить за межі простого надання послуг індивідуально ветерану. Мова йде про формування соціальної згуртованості *(Social Cohesion)* територіальної громади та запобігання виникненню соціальних розколів між цивільним населенням і ветеранською спільнотою.

1. Дестигматизація ветеранського досвіду та гармонізація взаємин у громаді. У цивільному середовищі іноді виникають викривлені стереотипи щодо ветеранів війни, які коливаються від надмірної героїзації до страху перед проявами ПТСР та потенційною агресією. Соціальні працівники разом із волонтерами виконують просвітницьку та модераційну функцію:

– організація спільних культурних, екологічних та меморіальних проєктів у громаді;

– проведення тренінгів для працівників сфери обслуговування, освіти, охорони здоров’я щодо етики спілкування з людьми, які мають бойовий досвід та мінно-вибухові травми;

– залучення ветеранів до національно-патріотичного виховання молоді не через «уроки мужності» радянського зразка, а через живе спілкування, передачу навичок з цивільної безпеки, домедичної допомоги та виживання.

2. Запобігання ризикам дезадаптації волонтерського сектору. Оцінюючи позитивний потенціал волонтерського руху, фахівці з соціальної роботи мають враховувати внутрішні виклики та ризики, притаманні самому волонтерському середовищу:

– *Проблема емоційного та професійного вигорання (Burnout Syndrome)*. Тривала робота в режимі надзвичайного стану, постійний контакт із людським болем та втратами призводять до виснаження волонтерів. Соціальна робота повинна поширювати свої профілактичні та реабілітаційні технології на самих волонтерів, організовуючи для них групи психологічного розвантаження, арт-терапевтичні сесії та оздоровчий відпочинок.

– *Ризик інституційного конфлікту з ОМС*. Часта зміна керівництва або відсутність прозорості у розподілі ресурсів з боку місцевої влади може викликати протестні настрої у волонтерському середовищі. Роль фахівця із соціальної роботи полягає у виконанні медіаційної функції, переведенні конфліктів у конструктивне русло міжсекторальних переговорів.

Необхідність професіоналізації та стандартизації. Багато волонтерських ініціатив, розпочавши роботу на емоційному піднесенні, стикаються з браком знань у сфері фандрейзингу, проектного менеджменту, фінансової звітності та законодавства про соціальні послуги. Соціальні працівники та академічна спільнота мають виступати навчальним хабом, допомагаючи волонтерським групам трансформуватися у сталі неурядові організації.

3.6. Перспективні напрями розвитку міжсекторального партнерства у ветеранській політиці громади

На основі здійсненого аналізу можна виділити наступні пріоритетні напрями вдосконалення взаємодії суб'єктів соціальної роботи та волонтерських ініціатив на рівні територіальних громад України:

1. Законодавча стандартизація статусів та гарантій для волонтерів у сфері ветеранської політики. Необхідність нормативного закріплення правового захисту, страхування життя та здоров'я волонтерів, які працюють із травмованими категоріями населення або у прифронтових громадах.

2. Цифровізація міжсекторальної взаємодії. Створення локальних цифрових платформ («Кабінет ветерана громади»), які об'єднують Реєстр надавачів соціальних послуг (як комунальних, так і волонтерських), дозволяють ветерану в режимі online обирати необхідну послугу, відстежувати стан виконання свого кейсу та залишати відгуки про якість супроводу.

3. Запровадження обов'язкового модуля «Взаємодія з волонтерським сектором» у системи підготовки та підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи та фахівців із супроводу ветеранів.

4. Розвиток спеціалізованих програм підтримки сімей ветеранів. Інтеграція волонтерських ініціатив у роботу з дружинами, чоловіками, дітьми та батьками ветеранів, створення сімейних центрів взаємопідтримки для профілактики вторинного травмування та сімейних кризисів.

Отже, волонтерські ініціативи виступають не просто допоміжним ресурсом, а є повноправним, високоефективним та інноваційним суб'єктом системи соціальної роботи й ветеранської політики в територіальній громаді. Розбудова їхньої сталої,

нормативно врегульованої та функціонально узгодженої взаємодії з фахівцями із соціальної роботи та органами місцевого самоврядування є єдино можливим шляхом створення людиноцентричної, гнучкої та стійкої системи реінтеграції ветеранів війни в цивільне життя.

4. Зарубіжні моделі та практичний досвід взаємодії суб'єктів соціальної роботи та волонтерських ініціатив із соціальної підтримки ветеранів та членів їхніх сімей: уроки для України

Розбудова сучасної, людиноцентричної та стійкої системи підтримки, супроводу й реінтеграції ветеранів війни та членів їхніх сімей в Україні вимагає глибокого аналізу та теоретико-методологічного осмислення міжнародного досвіду. У країнах, які протягом десятиліть брали участь у збройних конфліктах або постійно перебувають у стані воєнної загрози, сформувалися різноманітні інституційні моделі ветеранської політики.

Ключовий висновок із аналізу світової практики полягає в тому, що жодна державна інституція не здатна самостійно забезпечити весь комплекс специфічних потреб ветеранів та членів їхніх родин. Найбільшу функціональну ефективність демонструють ті системи, де державний сектор, фахова соціальна робота та волонтерські (неурядові) ініціативи функціонують як єдина, високоінтегрована мультидисциплінарна екосистема.

4.1. Досвід США: високоінституціоналізоване публічно-приватне партнерство у підтримці ветеранських родин

Американська модель спирається на функціонування Міністерства у справах ветеранів США *(Department of Veterans Affairs –VA)*, яке діє у тісній кооперації з ветеранськими сервісними організаціями *(Veterans Service Organizations – VSOs)* та загальним волонтерським сектором.

Особливістю цієї системи є визнання клінічної соціальної роботи центральним інструментом кейс-менеджменту: у системі VA задіяно понад 17 тисяч дипломованих клінічних соціальних працівників *(LCSW)*, які очолюють мультидисциплінарні команди у медичних центрах та спеціалізованих установах первинної підтримки *(Vet Centers).* При цьому специфіка роботи охоплює не лише колишнього військовослужбовця, але й усю його сімейну систему.

Залучення волонтерського ресурсу в цій моделі має чітку інституційну форму. Неурядові організації (зокрема *Disabled American Veterans, The American Legion)* проходять офіційну акредитацію, а їхні представники – переважно самі ветерани та члени їхніх родин – працюють безпосередньо в приміщеннях державних клінік. Вони виконують функцію первинного соціального маршрутизатора: надають консультації, допомагають у зборі документів для оформлення компенсацій, пільг для дітей та забезпечують транспортування ветеранів і їхніх близьких із сільської місцевості.

Економічним підгрунтям такої співпраці є грантова програма *Supportive Services for Veteran Families (SSVF)*, через яку держава напряму фінансує неурядові та волонтерські організації для надання соціально-побутових послуг, запобігання бездомності, покриття оренди житла та сприяння працевлаштуванню як ветеранів, так і їхніх чоловіків чи дружин.

4.2. Ізраїльська модель: Континуум турботи *(Continuum of Care)* та національна резильєнтність сімейного комплексу

Ізраїльська система функціонує в умовах безперервної воєнної загрози та вирізняється безшовною інтеграцією між Збройними силами (ЦАХАЛ), Департаментом реабілітації Міністерства оборони, муніципальними службами соціального захисту та громадським сектором. Соціальний супровід пораненого або демобілізованого починається безпосередньо у військовому шпиталі за участю військово-соціальних працівників, де паралельно розпочинається робота з його родиною. На етапі передачі до цивільної громади функцію кейс-менеджера перебирає фахівець муніципальної служби.

Специфікою ізраїльського підходу є функціонування муніципальних центрів резильєнтності *(Resilience Centers),* які фінансуються державою, але безпосередньо управляються та наповнюються ресурсами неурядових організацій та волонтерів. На базі цих центрів здійснюється комплексна психосоціальна робота з усією сімейною системою ветерана, що запобігає вторинній травматизації дітей та подружжя, а також виникненню внутрішньосімейних конфліктів.

Крім того, в Ізраїлі на високому науково-методичному рівні реалізовано інститут наставництва «рівний-рівному», який поширюється й на члени родин. За ветераном із важкою фізичною чи психологічною травмою закріплюється волонтер-наставник із числа осіб, які успішно пройшли шлях реабілітації, а з дружинами чи чоловіками ветеранів працюють волонтерки/волонтери з відповідним досвідом проживання адаптації. Діяльність таких волонтерів підпорядкована жорсткому методичному контролю та супервізії з боку фахівців із соціальної роботи.

4.3. Європейські підходи: децентралізація та суспільний договір у захисті ветеранів і їхніх близьких (Великобританія, Хорватія)

Європейський досвід демонструє переваги децентралізації та застосування концепції суспільного договору. У Великобританії підґрунтям взаємодії є «Військовий ангажемент» *(Armed Forces Covenant)* – морально-правова угода між урядом, суспільством, бізнесом і громадами, згідно з якою на рівні кожного муніципалітету *(Local Authority)* ухвалюються зобов'язання щодо пріоритетного надання ветеранам та членам їхніх сімей соціальних послуг, житла, першочергового зарахування дітей до шкіл і садочків та сприяння у працевлаштуванні подружжя. У цій моделі соціальні працівники виступають аудиторами виконання *Covenant* на місцях, тоді як безпосередні сервіси більш ніж на 70% надаються благодійним сектором *(Help for Heroes, Royal British Legion)* за рахунок державних субсидій та механізмів соціального замовлення.

Натомість досвід Хорватії є найбільш спорідненим із сучасними викликами України в контексті подолання наслідків війни. Для виявлення та підтримки дезадаптованих ветеранів і родин загиблих чи безвісти зниклих у Хорватії було створено Мережу центрів психосоціальної допомоги у кожній жупанії. Ключовим інструментом доступу до віддалених територій стали мобільні мультидисциплінарні бригади, до складу яких входили соціальний працівник, психолог, юрист та волонтер-ветеран. Саме ця форма довела свою ефективність у подоланні соціальної ізоляції сімей ветеранів у сільській місцевості.

4.4. Компаративний аналіз провідних світових моделей

З метою систематизації світового досвіду та визначення його адаптаційного потенціалу проведемо компаративний аналіз розглянутих моделей за ключовими інституційними та функціональними критеріями (таблиця 2).

Таблиця 2

Компаративний аналіз моделей взаємодії суб'єктів соціальної роботи та волонтерського сектору

Критерії порівняння	**США (*VA Model)***	**Ізраїль *(DoD / Municipal)***	**Великобританія *(Covenant Model)***	**Хорватія *(Post-war Model)***
Рівень інституційного управління	Централізований (окреме Міністерство з власною мережею закладах).	Змішаний (Армія ➔ Міністерство оборони ➔ Муніципалітет).	Децентралізований (Місцеві ради + благодійні фонди).	Децентралізований (Жупанії / локальні центри).
Роль фахівця з соціальної роботи	Клінічний кейс-менеджер, керівник мультидисциплінарної команди.	Сімейний терапевт, координатор резильєнтності в громаді.	Модератор міжсекторального партнерства, оцінювач потреб.	Фахівець мобільної бригади, координатор соціального супроводу.
Форма залучення волонтерів	Акредитація VSO, гранти SSVF, робота всередині державних установ.	Обов'язкова програма «рівний-рівному», наставництво під супервізією.	Соціальне замовлення, виконання державних контрактувань.	Членство у мобільних бригадах, ветеранські громадські спілки.
Спрямованість на родину ветерана	Окремі цільові програми (запобігання насильству, догляд, SSVF).	Обов'язкова фокусна група з моменту поранення чи звільнення.	Пріоритетна категорія на рівні муніципальних послуг та пільг.	Комплексний психосоціальний супровід родин ветеранів, загиблих та зниклих безвісти.

Джерело розроблено автором

4.5. Прикладні шляхи адаптації міжнародного досвіду в Україні

Осмислення наведених моделей дозволяє сформулювати важливі уроки для української міжвідомчої практики. Головний із них полягає у необхідності уникнення суцільної бюрократизації системи ветеранської політики в Україні. Успішна реінтеграція ветеранів та підтримка їхніх родин можливі лише за умови розбудови гнучкого міжсекторального партнерства, де волонтерський рух визнається повноправним суб'єктом соціальної роботи на рівні територіальної громади.

З огляду на це, прикладні напрями адаптації міжнародного досвіду в українських реаліях охоплюють такі концептуальні положення:

Нормативно-прикладне закріплення скрізного кейс-менеджменту. Досвід США та Ізраїлю доводить, що фахівець із супроводу ветеранів війни та членів їхніх сімей повинен діяти як керівник випадку, який не просто надає довідкову інформацію, а формує та супроводжує індивідуальну траєкторію реінтеграції родинної системи, мобілізуючи ресурси як державних структур (ЦНАП, УСЗН, БПД), так і локальних волонтерських хабів, дитячих, спортивних та освітніх громадських організацій.

Стандартизація та супервізійна підтримка інституту «рівний-рівному» для ветеранів та їхніх близьких. Використання потенціалу ветеранів-волонтерів і членів їхніх родин для консультування побратимів та інших ветеранських сімей потребує запозичення ізраїльського підходу до їхньої обов'язкової фахової підготовки. Волонтерські ініціативи мають бути інтегровані в систему професійної супервізії з боку фахівців із соціальної роботи та клінічних психологів, що унеможливить ретравматизацію отримувачів послуг.

Впровадження мобільних мультидисциплінарних команд для віддалених громадю. Запозичуючи досвід Хорватії, для забезпечення доступності послуг у сільських та прифронтових територіях необхідно нормативно врегулювати функціонування мобільних бригад (у складі соціального працівника, юриста, психолога та волонтера-ветерана), що дозволить здійснювати оцінку потреб та первинну інтервенцію безпосередньо за місцем проживання ветеранської родини.

Інституціоналізація закупівлі соціальних послуг через розширене соціальне замовлення. Упровадження досвіду Великобританії передбачає активне використання органами місцевого самоврядування механізмів контрактування волонтерських та ветеранських громадських організацій для виконання локальних програм підтримки родин (адаптивний сімейний спорт, арт-терапія, табори для дітей ветеранів, рекреаційні заходи), що забезпечить фінансову стійкість неурядового сектору та підвищить якість послуг.

Перехід до сімейно-орієнтованого підходу *(Family-Centered Care).* Світова практика беззаперечно свідчить, що рівень адаптованості ветерана є безпосереднім відображенням функціонального стану його родини. Соціальна робота в громаді має адресуватися всій сімейній системі (дружинам/чоловікам, дітям, батькам), залучаючи волонтерський ресурс до організації дитячого дозвілля, груп взаємопідтримки для дружин/чоловіків ветеранів та сімейного оздоровлення.

Таким чином, трансфер зарубіжних моделей підтримки ветеранів та членів їхніх сімей в українські реалії має базуватися на побудові гнучкої, децентралізованої екосистеми, де фахівець із соціальної роботи забезпечує професійну координацію, оцінку потреб та супервізію, а волонтерський сектор надає оперативність, високий

рівень довіри та людський ресурс, необхідний для повноцінної відновлювальної взаємодії.

ВИСНОВКИ

У межах дослідження обґрунтовано специфіку соціально-правової та соціально-психологічної підтримки військовослужбовців, ветеранів і членів їхніх сімей в Україні, виявлено ключові інституційні суперечності її функціонування. Доведено, що основним бар'єром ефективності суб'єктів надання соціальних та правових послуг є збереження патерналістсько-бюрократичної моделі, відсутність чітко закріплених механізмів міжсекторальної координації, а також процедурна складність реалізації нормативно визначених пільг і гарантій. Обґрунтовано необхідність зміщення векторів від інституціоналізованої допомоги до розбудови децентралізованої інфраструктури соціально-правової та соціально-психологічної підтримки на рівні територіальних громад із залученням ресурсів неурядового сектору.

На основі сімейно-орієнтованого підходу (*Family-Centered Care*) сформульовано теоретико-методологічні засади соціально-психологічної підтримки та психосоціального супроводу ветеранів і їхніх родин. Встановлено, що об’єктом фахової інтервенції має виступати цілісна родинна система, оскільки рівень соціальної адаптації та психологічного благополуччя ветерана безпосередньо зумовлений функціональним станом і ресурсами його найближчого оточення. Обґрунтовано алгоритм застосування скрізного кейс-менеджменту як провідної технології, що інтегрує первинну соціально-психологічну діагностику, оцінку індивідуальних потреб родини, розробку маршруту реінтеграції та координацію дій фахівців із соціальної роботи, психологів і юристів.

Розкрито функціональний потенціал волонтерських ініціатив і громадських організацій у контексті надання соціально-правової та соціально-психологічної підтримки ветеранській спільноті. Виявлено, що даний сектор гнучко реагує на запити громадськості, надаючи юридичні консультації, реалізуючи програми самодопомоги («рівний-рівному»), адаптивний спорт і рекреаційні заходи. З огляду на ризики вигорання та вторинної травматизації учасників волонтерського руху доведено необхідність уведення обов’язкового супервізійного супроводу з боку кваліфікованих психологів і фахівців із соціальної роботи.

На основі систематизації зарубіжної практики (зокрема США, Ізраїлю, Великої Британії та Хорватії) визначено прикладні механізми удосконалення соціально-правової та соціально-психологічної підтримки в Україні. Обґрунтовано доцільність запровадження механізму соціального замовлення для закупівлі відповідних послуг у ветеранських ГО за рахунок місцевих бюджетів, створення мобільних мультидисциплінарних бригад для надання екстреної та планової психосоціальної і первинної правової допомоги у віддалених громадах, а також ухвалення локальних міжсекторальних пактів щодо правового захисту, працевлаштування та соціально-психологічної адаптації родин ветеранів.

Таким чином, розроблені теоретичні положення та практичні рекомендації у своїй сукупності формують цілісне науково-методичне підґрунтя для побудови ефективної, міжсекторально координованої системи соціально-правової та соціально-психологічної підтримки ветеранів і їхніх родин на рівні територіальної громади.

АНОТАЦІЯ

У розділі обґрунтовано теоретико-методологічні та прикладні засади міжсекторальної взаємодії суб'єктів соціальної роботи та волонтерських ініціатив у системі соціально-правової й соціально-психологічної підтримки ветеранів війни та членів їхніх сімей. Проаналізовано сучасні інституційні й нормативно-правові суперечності реформування системи соціального захисту в Україні та доведено необхідність зміщення векторів від пасивних грошових виплат до розбудови децентралізованої інфраструктури послуг на рівні громад. На основі сімейно-орієнтованого підходу (*Family-Centered Care*) визначено алгоритм застосування скрізного кейс-менеджменту як провідної технології психосоціального супроводу родинної системи військовослужбовця. Розкрито функціональний потенціал волонтерського сектору як автономного, гнучкого та високодовірчого ресурсу територіальної громади, що реалізує інноваційні соціально-психологічні послуги та заходи самодопомоги. Обґрунтовано критичну потребу нормативно-правового впорядкування наставництва за принципом «рівний-рівному» із забезпеченням обов'язкового супервізійного супроводу волонтерів фахівцями із соціальної роботи та психологами для профілактики їхнього емоційного вигорання. Здійснено компаративний аналіз зарубіжних моделей міжсекторальної підтримки ветеранів (США, Ізраїль, Велика Британія, Хорватія) й визначено механізми їх трансферу в українську практику. Запропоновано прикладні інструменти розвитку ветеранської політики на місцевому рівні, зокрема механізм соціального замовлення, функціонування мобільних мультидисциплінарних бригад та ухвалення локальних міжсекторальних пактів («Військових ангажементів громад»). Результати дослідження формують цілісну науково-методичну основу для підвищення ефективності міжсекторального партнерства у сфері соціальної роботи з ветеранською спільнотою.

Література

1. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII (зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12 (дата звернення: 09.08.2026).
2. Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 р. № 1350-2024-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1350-2024-%D1%80 (дата звернення: 09.08.2026).
3. Деякі питання забезпечення інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 р. № 881-2024-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-%D0%BF (дата звернення: 09.08.2026).
4. Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 18.10.2024 р. № 1205-2024-п. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1205-2024-%D0%BF (дата звернення: 09.08.2026).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування медико-соціальної експертизи та впровадження оцінювання повсякденного

функціонування особи : Закон України від 19.12.2024 р. № 4170-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4170-20 (дата звернення: 09.08.2026).

6. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.04.2024 р. № z0828-24. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0828-24 (дата звернення: 09.08.2026).

7. Швець Т., Озеров М. Трансформація підходів і моделей соціальної підтримки ветеранів війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2026. Вип. 1 (58). С. 298–302. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2026.58.298-302

8. Товстуха О. М. Критерії професійної підготовки фахівців соціальної сфери до роботи з ветеранами війни та членами їх сімей. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2025. Вип. 2 (57). С. 207–210. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.57.207-210

9. Захаріна Т. І. Напрями соціальної роботи з ветеранами гібридної війни. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2023. Вип. 1 (52). С. 55–59. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2023.52.55-59

10. Захаріна Т. І. Соціально-педагогічні умови реінтеграції ветеранів у невоєнний соціум. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота».* 2025. Вип. 1 (56). С. 60–64. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.56.60-64

11. Назмієв А. О. Сутність і зміст соціально-психологічної роботи з військовослужбовцями, ветеранами війни та членами їх родин. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*. 2025. Вип. 1 (56). С. 150–153. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2025.56.150-153

12. Сайко Н. О. Соціальна робота з військовими та ветеранами російсько-української війни. *Витоки педагогічної майстерності*. 2024. Вип. 34. С. 218–222. DOI: https://doi.org/10.33989/2075-146x.2024.34.318131

13. Спіріна Т., Дуля А., Боброва О. Соціально-психологічна адаптація військовослужбовців у післявоєнний період. *Ввічливість. Humanitas.* 2025. Вип. 1. С. 157–162. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.1.21

14. Слозанська Г., Горішна Н., Бибик Д., Криницька І. Соціальна підтримка ветеранів/ветераном російсько-української війни та членів їхніх сімей у воєнний та повоєнний час. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No. 1. С. 47–62. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.5

15. Elnitsky C. A., Blevins C. L., Fisher M. P., Magruder K. Military service member and veteran reintegration: A critical review and adapted ecological model. *American Journal of Orthopsychiatry.* 2017. Vol. 87. No. 2. P. 114–128. DOI: https://doi.org/10.1037/ort0000244

16. Савельчук І. Б., Куниця Т. Ю. Волонтерство як ресурс територіальних громад у сфері соціальної підтримки ветеранів. *Наукові інновації та передові технології.* 2025. № 7(47). С. 1867–1879. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1867-1879

17. Бибик Д. Д., Савельчук І. Б. Соціальна згуртованість молоді в Україні в умовах воєнного стану. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No. 1. С. 7–16. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.1

18. Бибик Д. Д. Розширення можливостей мультидисциплінарної взаємодії волонтерських та благодійних організацій в умовах воєнного стану. *Повоєнна Україна і Світ: філософський, правовий та гуманітарний дискурси*. Київ, 2022. С. 88–89.

19. Savelchuk I., Bybyk D., Zhytynska M., Ivzhenko I., Mikheiva O., Kunytsia T. Trends in the Development of Social Work: Postmodern Ideas and Prospects. *Postmodern Openings*. 2021. Vol. 12. No. 3Sup1. P. 143–154. DOI: https://doi.org/10.18662/po/12.3Sup1/356

20. Коленіченко Т. Інституційні суб'єкти соціальної реінтеграції ветеранів в умовах війни: стейкхолдерський підхід. Стратегія сучасного розвитку України: синтез правових, освітніх та економічних механізмів : колективна монографія / за заг. ред. Г. В. Старченка. Чернігів : ГО «Науково-освітній інноваційний центр суспільних трансформацій», 2022. С. 269–282. DOI: https://doi.org/10.54929/monograph-12-2022-06-03

21. Івженко І. Б. Практичний аспект формування взаємодії системи органів місцевого самоврядування з волонтерськими рухами в процесі реалізації соціальної роботи. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. № 29(68), т. 1. С. 188–194.

22. Поліщук Н. Волонтерська підтримка розвитку спорту ветеранів війни в Україні: досвід, проблеми та перспективи. Компетентнісний вимір професійної підготовки майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту: генеза і сучасність / ред. О. Корносенко. Полтава : Видавництво ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2026. С. 181–213. DOI: https://doi.org/10.33989/pnpu.1308.c4240

23. Попик Ю. В. Зарубіжний досвід соціальної роботи з ветеранами війни. *Інклюзія і суспільство.* Серія «Психологічні науки». 2024. Вип. 3. С. 104–110. DOI: https://doi.org/10.32782/2787-5137-2024-3-14

24. Наньєва М. І. Організація соціальної підтримки ветеранів війни: міжнародний досвід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. 2025.* Вип. 44. С. 464–473.

25. Дячок Д. І. Особливості соціального забезпечення військовослужбовців Держави Ізраїль. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Вип. 84. С. 94–99.

26. Вдовіченко О. В., Соколова І. М., Педченко О. В., Степанова С. С., Фролова О. В. Психологічна реабілітація та супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach*. 2023. С. 107–118.

27. ГО «Принцип». Системи соціальної підтримки ветеранів: Хорватія, Ізраїль, Велика Британія, Сербія та Данія : аналітичний звіт. Київ, 2024. URL: https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2024/02/soczpidtrymka-1.pdf (дата звернення:09.08.2026).

Information about the author:
Maltseva Olha Volodymyrivna,
Doctor of Sciences in Philosophy, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Sociology and Social Work
State Higher Educational Institution "Pryazovskyi State Technical University
29, Hohol str., Dnipro, Ukraine, 49044

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-27

ДОСВІД КОСОВО В РЕІНТЕГРАЦІЇ ТА МЕМОРІАЛІЗАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ: ОРІЄНТИРИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Мердова О. М., Вороніна В. В.

ВСТУП

Процеси повоєнної реінтеграції військовослужбовців є одним із визначальних викликів державної політики держав, які проходять шлях від збройного конфлікту до миру. Міжнародний досвід свідчить, що ефективність процесів роззброєння, демобілізації та реінтеграції колишніх комбатантів залежить не лише від економічного потенціалу держави, а й від своєчасної інституціоналізації їхнього правового статусу, забезпечення стабільного безпекового середовища, формування довіри до органів публічної влади та належної координації з міжнародними партнерами. У цьому контексті реінтеграцію доцільно розглядати не як відокремлений напрям соціальної політики, а як складову комплексної системи державного управління повоєнним переходом. В. Черниш наголошує, що досягнення стратегічних цілей держави потребує узгодженого застосування різних інструментів національної могутності, за якого використання одного з них посилює або доповнює дію інших[1]. Відповідно, політика реінтеграції має поєднувати правові, економічні, соціальні, інформаційно-комунікаційні, безпекові та інституційні механізми.

Для України, яка перебуває в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації та готується до масштабного повоєнного відновлення, вивчення досвіду інших держав, що пройшли через подібні процеси, має особливе практичне значення. Одним із показових прикладів є досвід Республіки Косово, де після збройного конфлікту 1998-1999 років постала гостра потреба в демобілізації Армія визволення Косово – формування, яке за своєю природою було воєнізованим рухом опору, а не професійною армією у класичному розумінні.

Метою цього розділу є аналіз досвіду Косово щодо реінтеграції колишніх комбатантів Армії визволення Косово та меморіалізації полеглих і ветеранів, а також формулювання практичних рекомендацій для формування державної політики України у сфері реінтеграції військовослужбовців. Емпіричною основою дослідження слугували матеріали ключових інформаційних інтерв'ю з ветеранами Армії визволення Косово, представниками ветеранських організацій та посадовими особами, проведених під час навчальних візитів до Косово, протягом 2025 року, а також аналіз нормативно-правових актів Республіки Косово та наукових джерел.

Структура розділу побудована за двома взаємопов'язаними напрямами. Перший розкриває особливості реінтеграції колишніх бійців Армії визволення Косово – інституційні механізми, роль міжнародних організацій, політичну мобілізацію ветеранської спільноти та проблеми, пов'язані з обмеженою економічною спроможністю держави. Другий присвячений меморіалізації ветеранів і загиблих як

[1] Chernysh V. Intelligence as an Instrument of National Power: Lessons Learned from the Tensions between Serbia and Kosovo. *Journal of Strategic Security*. 2025. Vol. 18. №. 3. P. 27. DOI: 10.5038/1944-0472.18.3.2425.

інструменту соціальної стабілізації та легітимізації нових інституцій сектору безпеки. Кожен із напрямів включає аналіз контексту, узагальнення досвіду та практичні рекомендації, що можуть бути враховані у процесі розроблення української моделі реінтеграції військовослужбовців.

1. Реінтеграція ветеранів армії визволення Косово: досвід, аналіз та рекомендації для України

Реінтеграція в Косово відбувалася в умовах, які значною мірою визначалися природою Армії визволення Косово як воєнного руху опору, а не професійної армії. Вона здійснювалася через поєднання символічних, інституційних та економічних механізмів, жоден з яких окремо не був достатнім для повного охоплення всієї маси ветеранів.

Основний обсяг програм роззброєння, демобілізації та реінтеграції, починаючи з літа 1999 року, взяла на себе Міжнародна організація з міграції. Спочатку організація здійснювала бюрократичний процес реєстрації демобілізованих комбатантів та формування їхнього «соціально-демографічного профілю». Згодом програма реінтеграції Міжнародної організації з міграції базувалася переважно на діяльності Служби інформаційно-консультаційної підтримки та направлення, що діяла з липня 1999 до весни 2002 року. Міжнародна організація з міграції запровадила традиційний набір послуг, спрямованих переважно на сприяння працевлаштуванню колишніх комбатантів: було створено базу вакансій (референс-службу) та налагоджено контакти між колишніми бійцями й роботодавцями. Тим, хто не міг одразу знайти роботу, пропонували професійне навчання (столярна справа, механіка, електрика, інформаційні технології, сантехніка, слюсарна справа, будівництво, перукарська справа тощо) або фінансування власних проєктів (відкриття майстерні, започаткування сільськогосподарської діяльності чи власної справи)[2].

Частина колишніх бійців Армії визволення Косово була також включена до новоствореної Косовської поліцейської служби, пізніше перейменованої на Косовську поліцію, що перебувала під управлінням Місії ООН з тимчасового управління в Косово. Частку посад у Косовської поліцейської служби, зарезервовану для колишніх бійців Армії визволення Косово, було узгоджено з тодішнім політичним лідером Хашимом Тачі та його представниками на рівні половини штатної чисельності нового формування, затвердженої в обсязі 4000 офіцерів. Водночас 25% особового складу КПС мали становити вихідці з косовської поліції 1980-х років[3].

Під час проведених нами польових інтерв'ю респонденти неодноразово наголошували на відсутності попередньо існуючих національних збройних сил, що означало: демобілізація не передбачала повернення військовослужбовців до колишньої інституційної «домівки», а вимагала побудови абсолютно нових структур для визначення статусу, працевлаштування та ідентичності ветеранів. Стрімке розширення Армії визволення Косово в ході конфлікту – що відображено у 25 723 особах, зареєстрованих Міжнародною організацією з міграції як колишні комбатанти,

[2]Duclos N. Ex-combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo. London, Routledge,, 2024. P. 15.

[3]Fritz J. E. Stability Operations in Kosovo 1999–2000: A Case Study. U.S. Army Peacekeeping and Stability Operations Institute, 2018. P. 41.

– створило виклик реінтеграції, який значно перевищував можливості новоствореного Корпус захисту Косово, гранична чисельність якого була встановлена на рівні 3000 активних та 2000 резервних членів згідно з Регламентом Місії ООН з тимчасового управління в Косово 1999/8. Це означало, що лише 20 % зареєстрованих бійців могли увійти до нової структури. Така невідповідність породжувала серед бійців значні очікування: польові інтерв'ю показують, що чимало колишніх комбатантів вважали, що продовжуватимуть службу у збройній чи квазівійськовій установі й після завершення війни.

На практиці мандат Корпусу захисту Косово мав свідомо цивільний характер: реагування на надзвичайні ситуації, гуманітарна допомога та цивільний захист, за жорсткого обмеження озброєння та нагляду з боку Міжнародних сил з підтримання миру в Косово та Місії ООН з тимчасового управління в Косово. Це породило ранні напруження між міжнародними партнерами, які прагнули деполітизувати й демілітаризувати косовський апарат безпеки, та колишніми бійцями Армії визволення Косово, які розглядали продовження служби як частину політичного врегулювання.

Визначальним елементом реінтеграції стала потужна політична мобілізація ветеранської спільноти. Колишні командири швидко перетворилися на політичних діячів – вони створювали політичні партії, деякі з них увійшли до уряду. Присутність ветеранів у політичному житті, особливо в період державотворення, формувала політику реінтеграції з самого початку, створюючи середовище, у якому символічне визнання, працевлаштування в державних установах та доступ до пільг ставали критично важливими інструментами.

Водночас реінтеграція відбувалася в умовах жорстких економічних обмежень. Повоєнне Косово потерпало від високого рівня безробіття, обмеженої промислової діяльності та слабкої спроможності приватного сектору до поглинання робочої сили. Багато колишніх комбатантів поверталися до сільського господарства або залишалися частково зайнятими в неформальному секторі.

Нарешті, реінтеграція відбувалася в середовищі, де безпекова ситуація залишалася невизначеною. Приховані сховища зброї, поодинокі спалахи насильства та збереження сербських силових структур у частині території Косово посилювали серед ветеранів відчуття, що демобілізація може бути передчасною. Це впливало на рішення зберігати особисту зброю та підкріплювало думку, неодноразово висловлену під час інтерв'ю, що соціальна реінтеграція не може розглядатися окремо від сприйняття фізичної безпеки.

Від самого початку реінтеграція значною мірою визначалася інституційними обмеженнями. Правове оформлення, зокрема поступова кодифікація прав ветеранів, відбулося більш ніж через 10 років після завершення війни. Перший комплексний закон – Закон № 04/L-054 «Про статус і права мучеників, інвалідів, ветеранів, членів Косовської визвольної армії, цивільних жертв війни та їхніх сімей» (2011)[4] – забезпечив офіційне визнання, базові пільги та визначення категорій ветеранів. За ним було ухвалено Закон № 04/L-261 «Про ветеранів війни Армії визволення Косово» (2014), який деталізував критерії прийнятності, права, пенсійне забезпечення та

[4]Law № 04/L-054 (2011) «On the Status and the Rights of Martyrs, Invalids, Veterans, Members of Kosovo Liberation Army, Civilian Victims of War and their Families». URL: https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2793&langid=2 (дата звернення: 03.08.2026).

адміністративні процедури верифікації[5]. Поправки 2017 року (Закон № 05/L-141) скоригували розміри пенсій та уточнили механізми розподілу пільг.

Ці закони – попри те, що були ухвалені через роки після конфлікту, – відображали потужну політичну мобілізацію ветеранської спільноти та центральну роль визнання для соціальної стабільності. Як наголосив один із респондентів, «визнання мало прийти першим. Перш ніж робочі місця чи програми, нам потрібна була повага»[6].

Отже, паралельно з трансформацією Армії визволення Косово, ветеранське законодавство Косово формувалося поступово – з неформальних суспільних очікувань та офіційних правових актів, ухвалених після консолідації тимчасових інституцій. У безпосередньо повоєнному середовищі єдиного ветеранського закону не існувало; визнання здійснювалося переважно символічно і опосередковувалося місцевою владою, командирами та операційними зонами Армії визволення Косово. Політичний вплив ветеранів та їхня суспільна легітимність створювали потужний тиск на користь правової кодифікації їхнього статусу, зокрема щодо пенсій, охорони здоров'я та визнання інвалідності, пов'язаної з війною. З часом це неформальне визнання викристалізувалося у структуроване законодавство, що визначило статус ветеранів Армії визволення Косово, інвалідів війни та сімей загиблих. Хоча зміст цих законів суттєво еволюціонував після здобуття незалежності, їхнє коріння сягає перемовин початку 2000-х років між Місії ООН з тимчасового управління в Косово, косовськими інституціями, що формувалися, та ветеранськими організаціями, які прагнули збалансувати фінансову стійкість із високою символічною цінністю ветеранського статусу. Ці ранні домовленості, навіть не будучи ще формалізованими у всеосяжному законодавстві, формували очікування щодо пільг і закріплювали політичну центральність ветеранських спільнот.

Взаємодія цих правових інструментів з очікуваннями колишніх бійців сформувала базову рамку для загальної траєкторії роззброєння, демобілізації та реінтеграції у Косово.

Реінтеграція в Косово поєднувала формальні інституційні механізми, політичний торг та ситуативні домовленості. Формально Корпус захисту Косово слугував основним інструментом поглинання частини бійців Армії визволення Косово за підтримки міжнародних програм реінтеграції, що реалізовувалися Міжнародною організацією з міграції. На практиці ж реінтеграція відбувалася через три взаємопов'язані процеси: статусну, економічну та політичну реінтеграцію.

По-перше, реінтеграція була переважно статусно орієнтованою (неформально-соціальною та формальною), а не економічно орієнтованою. У перші повоєнні роки Косово не мало економічної спроможності забезпечити роботою більшість ветеранів. Стабілізували очікування не економічні можливості, а правове визнання та символічна безперервність – через Корпус захисту Косово, муніципальні посади, церемоніальний статус, а згодом і ветеранське законодавство. Закони 2011 та 2014 років інституціоналізували це визнання, забезпечивши пенсії, пільги та сімейні виплати. Ці закони стали інструментами соціальної стабілізації навіть тоді, коли економічна реінтеграція залишалася обмеженою.

[5]Law № 04/L-261 (2014) «On Kosovo Liberation Army War Veterans». URL: https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9435 (дата звернення: 03.08.2026).

[6]Ключове інформаційне інтерв'ю з ветеранами Армії визволення Косово та секретарем Організації ветеранів Армії визволення Косово (польові матеріали авторів, 2025).

По-друге, важливим чинником реалізації реінтеграційних заходів залишався авторитет місцевих командирів. Територіальний принцип організації Армії визволення Косово зумовив збереження сформованих у період конфлікту горизонтальних і вертикальних зв'язків між колишніми командирами, бійцями та місцевими громадами. Саме через ці неформальні канали значною мірою здійснювалися комунікація щодо відбору до Корпусу захисту Косово, роз'яснення змісту реінтеграційних програм і формування ставлення громад до повоєнних інституцій. Матеріали інтерв'ю підтверджують, що командири виконували посередницьку функцію: коригували очікування колишніх бійців, пояснювали критерії допуску та сприяли запобіганню ескалації невдоволення. Як зазначив один із респондентів, «було важливо, щоб бійці почули саме від своїх командирів, хто увійде до Корпусу захисту Косово, а хто ні» [7]. Водночас така залежність від авторитету колишніх воєнних лідерів, попри її стабілізаційний ефект на початковому етапі, створювала передумови для відтворення патронажних практик у новому політичному та інституційному середовищі.

По-третє, результативність реінтеграційного процесу обмежувалася істотною невідповідністю між очікуваннями колишніх бійців та фактичним функціональним призначенням Корпусу захисту Косово. Значна частина ветеранів розглядала його як перехідну інституцію, що у перспективі мала трансформуватися у національні збройні сили. Натомість міжнародні інституції свідомо надали Корпусу цивільний мандат, зосереджений на реагуванні на надзвичайні ситуації, гуманітарній допомозі та цивільному захисті, поєднавши його діяльність із жорсткими механізмами зовнішнього нагляду. Така розбіжність між суспільними очікуваннями та нормативно визначеним статусом інституції спричиняла напруження, фрустрацію й недовіру серед частини колишніх комбатантів. У подальшому міжнародні партнери визнавали, що більш послідовна, своєчасна та зрозуміла комунікація щодо мандата Корпусу могла б зменшити масштаби нереалістичних очікувань і пов'язаного з ними невдоволення.

По-четверте, реінтеграція була тісно пов'язана з політичною інкорпорацією. Колишні командири ставали політичними лідерами, муніципальними посадовцями чи національними діячами. Цей політичний шлях сприяв інтеграції ветеранських мереж, але водночас закріплював уявлення про політичну лояльність як шлях до отримання пільг реінтеграції. В дослідженні Н. Дюкло «Колишні комбатанти та міжнародне державотворення» зазначається, що така політична реінтеграція посилювала норми управління, але водночас створювала ризик вбудовування воєнних мереж у державні інституції[8].

По-п'яте, реінтеграція взаємодіяла з довгостроковим управлінням стрілецькою зброєю та легким озброєнням. Приховані арсенали, неповне роззброєння та локальне сприйняття небезпеки – що також простежувалося у кампаніях з амністії зброї, які розпочалися 2003 року[9], – ускладнювали процес реінтеграції. Збереження зброї

[7]Інтерв'ю зі Скендером Житія (Skender Zhitia) – албанським істориком, науковецем, 16 жовтня 2025 р.

[8]Duclos N. Ex-combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo. London, Routledge, 2024. P. 17-19, 150.

[9]Kosovo: Weapons Amnesty Program begins May 1 / Reliefweb. URL: https://reliefweb.int/report/serbia/kosovo-weapons-amnesty-program-begins-may-1 (дата звернення: 03.08.2026).

окремими ветеранами було зумовлене переважно суб'єктивним відчуттям небезпеки та недостатністю безпекових гарантій, а не їхньою свідомою опозиційністю щодо новостворених інституцій. Це засвідчує, що результативна реінтеграція потребувала не лише створення можливостей для працевлаштування та соціально-економічної адаптації, а й формування стабільного безпекового середовища, здатного забезпечити колишнім комбатантам обґрунтовану впевненість у захищеності їхнього життя та прав.

Загалом реінтеграція в Косово була гібридним процесом, що поєднував символічне визнання, обмежене інституційне поглинання, політичну взаємодію та правову кодифікацію, проте так і не змогла повною мірою вирішити проблему економічної реінтеграції.

Косовський випадок демонструє, що реінтеграція є найбільш ефективною тоді, коли структурується як процес визнання статусу, а не суто технічне втручання на ринку праці. Ветерани дотримувалися умов демобілізації тому, що відчували повагу до себе та бачили шляхи для подальшої суспільної участі. Це підкреслює необхідність раннього й публічного визнання служби, формальних механізмів визнання та інституційних ролей, що зберігають гідність колишніх воїнів.

Механізми реінтеграції повинні відповідати реалістичним умовам ринку праці. У Косово обмежена спроможність економіки до поглинання робочої сили стримувала результати реінтеграції. Самі лише програми навчання не могли компенсувати структурне безробіття. Тому програми реінтеграції мають вбудовуватися в ширші економічні стратегії та враховувати місцеві реалії.

Досвід Косово засвідчив визначальну роль командної структури у забезпеченні результативності реінтеграційних процесів. Територіальний принцип організації Армії визволення Косово зумовив збереження значного авторитету колишніх командирів у ветеранському середовищі, унаслідок чого ефективність реалізації відповідних програм значною мірою залежала від рівня їх залученості та підтримки. Міжнародні партнери використовували командирів як ключових посередників у підтриманні дисципліни, запобіганні фрагментації колишніх збройних формувань та формуванні реалістичних очікувань щодо можливостей вступу до Корпусу захисту Косово.

Водночас невизначеність критеріїв відбору до Корпусу захисту Косово та непослідовність у реалізації реінтеграційних заходів негативно впливали на рівень довіри до новостворених інституцій. У цьому контексті чітке нормативне визначення умов участі, прозорість процедур прийняття рішень і передбачуваність обсягу соціальних гарантій та пільг слід розглядати як необхідні передумови збереження внутрішньої згуртованості ветеранської спільноти та легітимності державної політики реінтеграції.

Зумовлене безпековими міркуваннями збереження колишніми комбатантами стрілецької зброї та легкого озброєння істотно впливало на перебіг і результативність реінтеграційних процесів, а в окремих випадках спричиняло послаблення дисциплінарних засад у діяльності Корпусу захисту Косово. У зв'язку з цим реінтеграцію доцільно розглядати у нерозривному зв'язку з формуванням і реалізацією довгострокової політики контролю за обігом, зберіганням, вилученням та утилізацією стрілецької зброї і легкого озброєння.

Завершальним складником реінтеграційного процесу є політична трансформація ветеранської спільноти. У постконфліктний період значна частина ветеранів інтегрувалася у політичне життя, брала участь у формуванні державних інституцій та здійсненні впливу на зміст публічної політики. Така політична інкорпорація сприяла стабілізації суспільно-політичної ситуації та переведенню ветеранських мереж із воєнної у легальну інституційну площину. Водночас вона супроводжувалася ризиками надмірної політизації ветеранського середовища, відтворення патронажних зв'язків і використання статусу ветерана як інструменту доступу до владних та матеріальних ресурсів. З огляду на це стратегія реінтеграції має не лише враховувати потенційну політичну суб'єктність ветеранів, а й передбачати прозорі демократичні механізми спрямування їхньої участі на зміцнення інституційної спроможності держави та суспільної консолідації.

Для України процес реінтеграції військовослужбовців здійснюватиметься у незрівнянно ширших масштабах і в умовах функціонування розвиненої, нормативно та організаційно інституціоналізованої системи сил оборони, що істотно відрізняє український контекст від післяконфліктної ситуації в Косово. Водночас окремі засадничі положення, сформовані на основі аналізу косовського досвіду, зберігають практичну й методологічну значущість для розроблення вітчизняної моделі реінтеграції.

По-перше, центральне місце у системі реінтеграційних заходів мають посідати правове та суспільне визнання внеску військовослужбовців, а також чітке визначення їхнього статусу. Незалежно від форми залучення до військової служби – мобілізації, добровільної участі чи проходження кадрової служби – для осіб, які брали участь у захисті держави, принципового значення набуватимуть збереження людської гідності, належне суспільне визнання та можливість подальшої реалізації у публічному житті. У зв'язку з цим державна політика реінтеграції повинна передбачати прозорі процедури набуття й підтвердження ветеранського статусу, зрозумілі механізми реалізації пов'язаних із ним прав, а також інституційні можливості для продовження служіння суспільству, зокрема у системі місцевого самоврядування, структурах повоєнного відновлення, підрозділах цивільного захисту, правоохоронних структурах та інших сферах публічної діяльності. Відсутність таких механізмів може знизити довіру до демобілізаційної політики та ускладнити перехід військовослужбовців до цивільного життя.

По-друге, планування реінтеграції має передбачати залучення командирів військових підрозділів як важливих суб'єктів комунікаційного та організаційного супроводу. Досвід Косово засвідчив, що авторитет командирів може відігравати суттєву роль у роз'ясненні умов демобілізації, формуванні реалістичних очікувань і підтриманні внутрішньої згуртованості колишніх комбатантів. В українських умовах командири також можуть сприяти підготовці особового складу до переходу в цивільне середовище, інформувати про доступні програми підтримки та забезпечувати первинне перенаправлення до відповідних інституцій. Водночас їх участь повинна здійснюватися у межах чітко визначених повноважень, під належним адміністративним і громадським контролем, що мінімізуватиме ризики фаворитизму, патронажних практик та корупційних зловживань.

По-третє, реінтеграційна політика має бути безпосередньо пов'язана з реалістичними й економічно обґрунтованими стратегіями зайнятості. Косовський

досвід демонструє, що професійна підготовка та перекваліфікація не забезпечують стійкого результату за відсутності достатньої кількості робочих місць і належної спроможності ринку праці. Тому в Україні програми професійної адаптації ветеранів доцільно узгоджувати з пріоритетами повоєнного відновлення, розвитком інфраструктури, енергетики, транспортної галузі, правоохоронної діяльності, цивільного захисту та аварійно-рятувальної сфери. Саме у цих секторах набуті під час військової служби компетентності можуть бути найбільш ефективно трансформовані у професійний ресурс цивільного призначення.

По-четверте, принципового значення набуває нормативна визначеність критеріїв доступу до програм реінтеграції, соціальних гарантій, пільг і можливостей подальшого проходження служби. Нечіткість, непослідовність або часта зміна відповідних правил здатні спричинити нерівність у межах ветеранської спільноти, посилити відчуття несправедливості та створити передумови для її внутрішньої фрагментації. У зв'язку з цим необхідним є формування уніфікованої міжвідомчої системи, яка б чітко визначала правовий статус отримувачів підтримки, зміст належних їм гарантій, порядок доступу до реінтеграційних послуг, а також механізми добровільного продовження служби, переходу до резерву чи звільнення.

По-п'яте, політика реінтеграції має бути узгоджена із системою контролю за обігом зброї та відповідним правовим регулюванням. Наявність у демобілізованих осіб незареєстрованої особистої, трофейної або незаконно збереженої зброї може становити довгостроковий ризик для публічної безпеки, особливо за умов недостатньої довіри до державних інституцій або невизначеності щодо безпекової ситуації. Досвід косовської кампанії добровільної здачі зброї 2003 року свідчить про доцільність застосування підходів, заснованих на довірі, чітких правових гарантіях, інформаційному супроводі та стимулюванні добровільної правомірної поведінки. В українських умовах можливість використання амністійних або заохочувальних механізмів має визначатися виключно на законодавчому рівні, з урахуванням інтересів національної безпеки, принципу невідворотності відповідальності та необхідності запобігання незаконному обігу зброї.

Нарешті, стратегія реінтеграції повинна враховувати перспективу зростання політичної суб'єктності ветеранської спільноти. З огляду на масштаб участі громадян у захисті України ветерани закономірно стануть впливовою суспільною групою, спроможною істотно впливати на формування публічної політики, діяльність органів влади та суспільно-політичні процеси. Раннє залучення ветеранів до консультацій, інклюзивний політичний діалог, розвиток представницьких механізмів і створення прозорих інституційних каналів участі мають сприяти спрямуванню їхнього досвіду та авторитету на зміцнення демократичного врядування, суспільної консолідації й державної стійкості. Водночас відсутність таких механізмів може створити передумови для політичної поляризації, інструменталізації ветеранського статусу та відтворення неформальних мереж впливу.

2. Меморіалізація ветеранів у Косово: практика, аналіз та рекомендації для України

Меморіалізація у Косово перетворилася на один із ключових компонентів повоєнного державотворення. Після 1999 року її зміст і спрямованість визначалися провідним місцем Армії визволення Косово у формуванні національного історичного

наративу, а також значним політичним і суспільним потенціалом публічного вшанування осіб, які загинули під час збройного конфлікту. В умовах становлення нових державних інституцій особливої актуальності набуло формування символів суспільної єдності, політичної легітимності та історичної наступності. Водночас ветеранські організації й родини загиблих послідовно відстоювали необхідність видимого публічного визнання їхнього внеску та жертовності. Унаслідок цього такі місця пам'яті, як Преказ, меморіальний комплекс родини Яшарі та локальні меморіали, розташовані у колишніх операційних зонах Армії визволення Косово, уже в перші повоєнні роки набули значення осередків конструювання та відтворення національної ідентичності.

Зазначені процеси посилювалися відсутністю усталеної державної системи комеморативної політики. Оскільки на момент завершення конфлікту Косово не мало сформованих національних інституцій, практики меморіалізації розвивалися переважно за моделлю «знизу вгору» – з ініціативи родин загиблих, ветеранських об'єднань, місцевих громад та органів муніципальної влади. Поряд із меморіальними комплексами загальнонаціонального значення та військовими кладовищами на території Косово сформувалася розгалужена мережа локальних об'єктів пам'яті: невеликих пам'ятників, меморіальних стін і дощок, символічних зображень емблеми Армії визволення Косово, а також банерів і написів у громадському просторі. Така децентралізована меморіальна інфраструктура сприяла закріпленню воєнного досвіду у повсякденному символічному середовищі громад. Концентрованим вираженням відповідного наративу стало поширене гасло «Свобода має ім'я, і це ім'я – Армія визволення Косово», яке репрезентувало уявлення про перемогу у війні, роль колишніх комбатантів і їхнє місце у процесі формування косовської державності.

Правова інституціоналізація окремих комеморативних практик у Косово відбувалася паралельно з нормативним оформленням статусу ветеранів та системи пов'язаних із ним соціальних гарантій.

Закон № 04/L-054 від 2011 року, хоча й був спрямований передусім на визначення їхнього правового статусу та системи соціальних гарантій, закріпив низку положень виразного комеморативного характеру. Ним було нормативно визначено статус національних мучеників, офіційно визнано Адема Яшарі Легендарним командувачем Армії визволення Косово, встановлено особливий статус його родини з Преказа, а 5-7 березня визначено днями вшанування Армії визволення Косово. Крім того, закон передбачив проведення поховань із військовими почестями, компенсацію пов'язаних із ними витрат та ведення Центрального реєстру осіб, чий статус був пов'язаний із війною[10]. У сукупності ці положення започаткували правові засади включення воєнного досвіду, постатей загиблих і символічних подій визвольної боротьби до офіційної політики пам'яті Косово.

В свою чергу Закон № 04/L-261 від 2014 року, хоча й не формував комплексної державної політики меморіалізації, закріпив низку механізмів публічного та символічного визнання внеску учасників Армії визволення Косово. До них належали встановлення Дня ветерана, запровадження відзнак для родин померлих ветеранів,

[10] Law No. 04/L-054 (2011) «On the Status and the Rights of Martyrs, Invalids, Veterans, Members of Kosovo Liberation Army, Civilian Victims of War and their Families». URL: https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2793&langid=2 (дата звернення: 03.08.2026).

регламентація участі ветеранів у публічних церемоніях, визначення порядку носіння урочистої форми, проведення поховань із військовими почестями та можливість поховання на спеціально визначених кладовищах[11]. У такий спосіб соціально-правове визнання ветеранів було доповнене формалізованими комеморативними практиками, спрямованими на закріплення їхнього місця у публічній пам'яті та національному наративі Косово.

Наголосимо, що меморіалізація не була суто символічною – вона слугувала важливим механізмом соціальної легітимності. Політична еліта Косово, зокрема колишні командири Армії визволення Косово, використовувала меморіалізацію для зміцнення єдності та закріплення власного морального авторитету в перші повоєнні роки[12]. Інтерв'ю підтверджують, що ці практики «повертали гідність» громадам і сім'ям[13]. Для багатьох колишніх бійців участь у меморіальних заходах слугувала продовженням спільної ідентичності та підтвердженням поваги з боку нової держави.

Меморіалізаційні процеси в Косово значною мірою відображали масштаб людських втрат, спричинених збройним конфліктом. Для тисяч родин принципового значення набували офіційне визнання загиблих, встановлення обставин і долі осіб, зниклих безвісти, а також публічне засвідчення їхньої жертовності. Щорічні комеморативні церемонії, присвоєння імен загиблих вулицям та іншим об'єктам публічного простору, збереження місць бойових дій і створення локальних меморіалів сприяли інституціоналізації колективної пам'яті. Значна частина таких практик формувалася на рівні громад і реалізовувалася за участю органів місцевого самоврядування.

Специфічною рисою косовської моделі меморіалізації було майже повне накладання ветеранської ідентичності на національну. Армія визволення Косово сприймалася не лише як військово-політичне формування, а й як уособлення боротьби за національне визволення, тоді як загиблі її учасники набували подвійного символічного статусу – родинних героїв і водночас засновників нової державності. Така конструкція пам'яті надавала меморіалізації значного мобілізаційного потенціалу, посилюючи її вплив на політичні процеси, суспільну консолідацію та формування державної ідентичності.

У післяконфліктному Косово меморіалізація виконувала комплекс взаємопов'язаних функцій – психосоціальну, консолідаційну, легітимаційну та державотворчу. Вона не обмежувалася ретроспективним осмисленням війни, а безпосередньо впливала на формування суспільного сприйняття нових інституцій. Трансформація Армії визволення Косово у Корпус захисту Косово, а згодом – у Сили безпеки Косово, значною мірою обґрунтовувалася через наратив історичної наступності, жертовності та продовження служіння суспільству. Публічні церемонії, відкриття меморіальних об'єктів і комеморативні ритуали закріплювали у суспільній свідомості уявлення про повоєнні інституції як про спадкоємців визвольної боротьби.

Водночас меморіалізація стала інструментом політичної мобілізації. Колишні командири та політичні сили використовували комеморативні практики для зміцнення

[11] Law No. 04/L-261 (2014) «On Kosovo Liberation Army War Veterans». URL: https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9435 (дата звернення: 03.08.2026).

[12]Duclos N. Ex-combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo. London, Routledge, 2024. P. 17-19, 150.

[13]Інтерв'ю з представником Організації ветеранів війни Армії визволення Косово.

власної легітимності, підтримання впливу на місцеві громади та консолідації електоральної підтримки. Публічне визнання внеску й жертовності ветеранів виконувало функцію нематеріальної компенсації, особливо щодо осіб, які не були інтегровані до Корпусу захисту Косово або перебували у складному соціально-економічному становищі. Пам'ятники, меморіальні церемонії та інші форми публічного вшанування сприяли збереженню відчуття суспільної значущості, підтримували морально-психологічний стан колишніх комбатантів і частково пом'якшували невдоволення обмеженими результатами економічної реінтеграції. У цьому аспекті меморіалізація виконувала стабілізаційну функцію, знижуючи ризик радикалізації та деструктивної мобілізації соціально маргіналізованих ветеранів.

Разом із тим відсутність на початковому етапі цілісної державної стратегії пам'яті спричинила фрагментарність комеморативних практик і суттєві відмінності між окремими муніципалітетами, ветеранськими організаціями та політичними групами. Це зумовлювало неоднакові підходи до вшанування окремих осіб, військових підрозділів і подій, а також посилювало конкуренцію за символічний капітал. Хоча згодом органи державної влади почали впроваджувати більш уніфіковані стандарти комеморації, ранній повоєнний меморіальний простір Косово тривалий час залишався децентралізованим і політично диференційованим.

Меморіалізація також відігравала важливу роль у формуванні довгострокової легітимності сектору безпеки. Сили безпеки Косово активно спиралися на історичний наратив Армії визволення Косово, одночасно позиціонуючи себе як сучасну, професійну, багатоетнічну та сумісну зі стандартами НАТО інституцію. Таке поєднання символічної наступності з інституційною модернізацією забезпечувало підтримку з боку ветеранського середовища та дозволяло політичному керівництву поєднувати національний дискурс із курсом на євроатлантичну інтеграцію.

За умов обмежених можливостей економічної реінтеграції символічне визнання через мурали, меморіальні дошки, публічні церемонії та інші комеморативні практики фактично перетворилося на одну з основних форм нематеріальної компенсації. Висловлювання одного з опитаних ветеранів про те, що «перш ніж ми отримали щось матеріальне, ми отримали визнання»[14], відображає центральне значення символічного виміру у зниженні початкового невдоволення серед демобілізованих учасників конфлікту.

Помітна присутність колишніх командирів у меморіальних церемоніях, присвоєння імен підрозділів Армії визволення Косово об'єктам муніципальної інфраструктури та центральне місце загиблих у публічному дискурсі сприяли збереженню внутрішньої згуртованості ветеранських мереж. Така символічна наступність полегшувала дотримання домовленостей у процесі демобілізації та підтримувала лояльність до нових інституцій. Водночас вона зумовила тривале пов'язування легітимності цих інституцій із воєнними наративами, що створювало ризики надмірної залежності державної ідентичності від героїзованого образу збройної боротьби.

Досвід Косово засвідчує, що меморіалізація сприяла політизації ветеранських мереж. Як зазначає Н. Дюкло, тісний зв'язок між політичними партіями та ветеранськими об'єднаннями посилював політичний вплив структур колишніх

[14]Ключове інформаційне інтерв'ю з колишнім бійцем Армії визволення Косово.

комбатантів[15]. Комеморативні заходи ставали ключовими майданчиками політичної мобілізації, особливо під час виборів.

Практики меморіалізації в Косово характеризувалися подвійним суспільно-політичним ефектом. З одного боку, вони сприяли консолідації громад із переважно албанським населенням, забезпечуючи символічне визнання спільного досвіду війни та жертовності. З іншого боку, такі практики не завжди створювали передумови для міжетнічного примирення, оскільки сербські громади продовжували формувати й підтримувати власні комеморативні простори, ритуали та історичні наративи. Хоча зазначена проблематика виходить за межі безпосереднього аналізу процесів роззброєння, демобілізації та реінтеграції, вона засвідчує амбівалентний потенціал меморіалізації: залежно від змісту, способів конструювання та інституційного представлення наративів пам'яті вона може одночасно сприяти суспільному відновленню й поглиблювати наявні лінії поділу.

Фрагментація колективної пам'яті має не лише соціокультурний, а й безпековий вимір, оскільки конкуруючі інтерпретації минулого можуть використовуватися зовнішніми суб'єктами для поглиблення наявних суспільних суперечностей. А. Хасані, В. Черниш та В. Вороніна зазначають, що в Косово міжетнічні й ідентифікаційні розбіжності ставали об'єктом інформаційного впливу, спрямованого на поширення страху та недовіри, мобілізацію сербського населення проти косовських інституцій і перешкоджання міжетнічному діалогу[16]. Це дає підстави стверджувати, що комеморативна політика повинна враховувати не лише внутрішню потребу громад у збереженні власної пам'яті, а й ризик зовнішньої інструменталізації історичних травм, етнічних суперечностей та альтернативних наративів минулого.

Меморіалізаційні практики також перебували у безпосередньому взаємозв'язку з процесами роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Публічне визнання внеску колишніх комбатантів сприяло дотриманню досягнутих домовленостей у процесі демобілізації, зміцнювало легітимність Корпусу захисту Косово та частково знижувало рівень невдоволення серед ветеранів, які не були інтегровані до новостворених інституцій. Отже, символічне визнання слід розглядати не як другорядний або суто культурний додаток до процесу роззброєння, демобілізації та реінтеграції, а як один із його функціонально значущих компонентів, що впливав на рівень суспільної стабільності, довіри до нових інституцій і готовності колишніх учасників конфлікту прийняти нові соціальні ролі.

Досвід Косово переконливо свідчить, що меморіалізація є важливим елементом постконфліктної стабілізації, а не факультативним напрямом культурної політики. Сформований у повоєнний період меморіальний ландшафт продемонстрував здатність практик вшанування пам'яті виконувати стабілізаційну, інтеграційну та легітимаційну функції. Водночас він засвідчив, що комеморативна політика формує довготривалі політичні наслідки, оскільки впливає на розподіл символічного авторитету, співвідношення суспільних наративів і способи інтерпретації минулого.

[15]Duclos N. Ex-Combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo. Abingdon : Routledge, 2024.

[16] Hasani A., Chernysh V., Voronina V. Hybrid Threats in a Changing Geopolitical Landscape: The War in Ukraine and Its Implications for Kosovo and the Western Balkans. Prishtina: Kosovar Centre for Security Studies ; Center for Security Studies, 2025. P. 9-10.

По-перше, раннє та публічно видиме визнання сприяє реінтеграції, оскільки підтверджує суспільну цінність служби, внеску та жертовності учасників конфлікту. По-друге, меморіалізація може бути засобом консолідації суспільства, що виходить зі стану війни, однак лише за умови її стратегічного, інклюзивного та інституційно врегульованого характеру. По-третє, нерегульовані або політично монополізовані практики пам'яті здатні продукувати конкуруючі історичні наративи, посилювати суспільну поляризацію та відтворювати лінії міжгрупового протистояння. По-четверте, символічне визнання має доповнювати, але не замінювати матеріальні механізми реінтеграції. Воно не може компенсувати відсутність зайнятості, належного соціального забезпечення чи доступу до реабілітаційних послуг, проте здатне зменшувати відчуття несправедливості та підтримувати внутрішню згуртованість ветеранської спільноти.

Косовський досвід також демонструє, що колективна пам'ять поступово стає складником політичного порядку. Ветеранські організації, політичні партії та органи місцевої влади використовували меморіалізаційні практики для обґрунтування власної суспільної ролі, зміцнення легітимності та мобілізації прихильників. Такий процес може мати стабілізаційний ефект, якщо комеморативна політика узгоджується із завданнями демократичного державотворення, забезпечує плюралізм і не допускає виключення окремих суспільних груп. Натомість її перетворення на інструмент партійної монополізації або етнополітичного виключення створює ризики довготривалої дестабілізації.

Для України, яка постане перед масштабним завданням належного вшанування загиблих захисників і захисниць та суспільного визнання значної ветеранської спільноти, досвід Косово підкреслює необхідність завчасного планування і скоординованого державного управління у сфері меморіалізації. Формування політики пам'яті доцільно здійснювати на основі єдиної загальнонаціональної концептуальної та нормативної рамки, яка встановлюватиме базові стандарти, гарантуватиме історичну достовірність, забезпечуватиме інклюзивність і водночас залишатиме простір для місцевих ініціатив. Особливого значення це набуває в умовах, коли окремі військові формування, регіони та територіальні громади матимуть власний досвід війни, власні меморіальні традиції та значущі для них постаті.

Необхідність загальнонаціональної координації зумовлюється також безпековим значенням політики пам'яті. У спільному дослідженні А. Хасані, В. Черниша та В. Вороніної доведено, що історичні, культурні, релігійні та ідентифікаційні наративи можуть цілеспрямовано використовуватися зовнішніми суб'єктами для поглиблення внутрішньої фрагментації, послаблення довіри до державних інституцій і перешкоджання європейській та євроатлантичній інтеграції[17]. Тому українська модель меморіалізації має включати механізми наукової та експертної перевірки історичного змісту, моніторингу інформаційних загроз, протидії дезінформації та підвищення суспільної стійкості до маніпулятивного використання колективної пам'яті.

Публічне визнання через державні й місцеві церемонії, національні дні пам'яті, меморіальні комплекси, музеї, архіви та інші підтримувані державою комеморативні

[17] Hasani A., Chernysh V., Voronina V. Russia's Expanding Playbook: Kosovo–Ukraine Connection. Prishtina : Kosovar Centre for Security Studies ; Konrad-Adenauer-Stiftung; Center for Security Studies, 2025. P. 28.

інституції може сприяти гідному поверненню військовослужбовців до цивільного життя. Символічне визнання набуває особливої ваги з огляду на значний масштаб мобілізації, тривалість війни та пов'язане з нею психологічне й емоційне навантаження на військовослужбовців, членів їхніх сімей і суспільство загалом.

Водночас держава має запобігти фрагментації меморіального простору та його підпорядкуванню вузькопартійним або корпоративним інтересам. Формування загальнонаціонального координаційного механізму у сфері меморіалізації могло б забезпечити узгодження державних стандартів із місцевими ініціативами, сприяти уніфікації базових процедур і мінімізувати ризики конкуренції за символічний капітал. Такий механізм має функціонувати на засадах міжвідомчої взаємодії, участі ветеранських організацій, родин загиблих, науковців, представників громадянського суспільства та органів місцевого самоврядування.

Меморіалізаційна політика України повинна бути інклюзивною та орієнтованою не лише на збереження пам'яті про минуле, а й на формування демократичного майбутнього. Вона має охоплювати досвід різних категорій осіб, які брали участь у захисті держави та забезпеченні її стійкості, зокрема кадрових військовослужбовців, мобілізованих, добровольців, підрозділів територіальної оборони, медичних працівників і цивільних волонтерів. Водночас необхідно уникати надмірної мілітаризації громадянської ідентичності та монополізації національного наративу однією групою. Косовський досвід свідчить, що надмірне ототожнення державної ідентичності з окремою ветеранською спільнотою може призвести до маргіналізації інших учасників історичного процесу, меншин або альтернативних форм суспільного досвіду.

Україні також доцільно враховувати безпосередній вплив меморіалізації на легітимність майбутніх інституцій сектору безпеки й оборони. Інтеграція пам'яті про воєнний досвід до організаційної ідентичності реформованих оборонних, правоохоронних і безпекових структур може забезпечити відчуття історичної наступності, зміцнити суспільну довіру та підтримати перехід від режиму воєнної мобілізації до мирного демократичного врядування. Водночас така наступність має поєднуватися з професіоналізацією, цивільним демократичним контролем, інклюзивністю та орієнтацією на сучасні стандарти діяльності публічних інституцій.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз засвідчує, що досвід Косово у сфері реінтеграції колишніх комбатантів і меморіалізації ветеранів та полеглих становить цінний, хоча й обмежено зіставний, матеріал для формування повоєнної політики України. Відмінності у масштабах конфлікту, демографічній структурі, характері збройних формувань та геополітичному середовищі не дають підстав для механічного перенесення косовської моделі. Водночас виявлені у ході дослідження структурні закономірності – значення довіри та безпекових гарантій, роль командирів як посередників, необхідність правового і символічного визнання, взаємозв'язок реінтеграції з політичною трансформацією ветеранського середовища, а також вплив меморіалізації на легітимність нових інституцій – мають безпосереднє методологічне значення для України.

По-перше, реінтеграція колишніх учасників збройного конфлікту не може бути результативною без належного рівня довіри до державних інституцій і переконливих

гарантій безпеки. Косовський досвід показав, що збереження прихованих запасів зброї та небажання повністю відмовлятися від неї були зумовлені не лише опозиційними настроями, а й невизначеністю безпекового середовища та сприйняттям демобілізації як потенційно передчасної. За таких умов залучення місцевих командирів до комунікації з колишніми бійцями сприяло підтриманню дисципліни, формуванню реалістичних очікувань і запобіганню фрагментації колишніх збройних структур. Водночас опора на неформальний авторитет командирів містила ризики відтворення патронажних зв'язків, що зумовлює необхідність поєднання їхньої участі з прозорими процедурами та належним контролем.

Для України це означає, що масштабне повернення військовослужбовців до цивільного життя має здійснюватися за умов політичної, правової та безпекової визначеності. Реінтеграційні заходи повинні бути пов'язані з чіткими правилами звільнення, переходу до резерву, обігу зброї, доступу до соціальних гарантій і можливостей подальшої служби. Командири можуть виконувати важливу комунікаційну та організаційну функцію, однак їхні повноваження мають бути нормативно визначеними та не повинні перетворюватися на неформальний механізм розподілу ресурсів або пільг.

По-друге, досвід Косово підтверджує, що правове, інституційне та символічне визнання має не допоміжне, а самостійне стабілізаційне значення. Обмежена спроможність повоєнної економіки забезпечити зайнятість для значної кількості ветеранів зумовила переважання статусної моделі реінтеграції. Її основними інструментами стали часткове включення колишніх бійців до Корпусу захисту Косово і поліцейської служби, поступова кодифікація ветеранського статусу, установлення системи пенсій і пільг, а також публічне визнання участі у війні. Саме символічна наступність і суспільна повага значною мірою компенсували обмежені можливості економічного поглинання та підтримували легітимність новостворених інституцій.

Разом із тим косовський випадок показав межі статусно орієнтованої реінтеграції. Професійне навчання, фінансування самозайнятості та надання соціальних виплат не могли повністю компенсувати структурне безробіття, слабкість приватного сектору та недостатню кількість робочих місць. Унаслідок цього частина ветеранів залишалася залежною від пенсійних виплат, сільського господарства або неформальної зайнятості. Отже, правове й символічне визнання повинно доповнюватися, а не замінюватися довгостроковою економічною політикою, орієнтованою на створення реальних можливостей працевлаштування, професійну адаптацію та використання набутих під час служби компетентностей.

По-третє, реінтеграцію слід розглядати як багаторівневий і тривалий процес, а не як одноразовий адміністративний захід, пов'язаний лише із завершенням служби. У Косово первинні програми демобілізації та професійної адаптації реалізовувалися вже з 1999 року, кампанії добровільної здачі зброї продовжувалися у 2003 році, тоді як комплексне законодавче оформлення статусу ветеранів відбулося лише у 2011 та 2014 роках. Така часова́ розтягнутість свідчить, що правові, економічні, соціальні й символічні механізми реінтеграції формувалися поступово, реагуючи на зміну суспільних очікувань, інституційної спроможності та політичного середовища.

Для України це зумовлює необхідність створення адаптивної міжвідомчої системи, здатної охоплювати підготовку до звільнення, первинний перехід до цивільного життя, довгострокову соціальну та професійну адаптацію, медичну й психологічну підтримку, контроль за обігом зброї, а також періодичне оцінювання ефективності державних програм. Така система повинна враховувати неоднорідність

ветеранської спільноти та передбачати диференційовані механізми підтримки для кадрових військовослужбовців, мобілізованих, добровольців, осіб з інвалідністю, колишніх військовополонених, членів сімей загиблих та інших категорій.

По-четверте, політична інкорпорація ветеранів у Косово мала суперечливі наслідки. Участь колишніх командирів у діяльності політичних партій, органів місцевого самоврядування та центральних інституцій сприяла переведенню ветеранських мереж із воєнної у легальну політичну площину та підтримувала суспільну стабільність. Водночас вона створювала передумови для політизації ветеранського статусу, відтворення воєнних ієрархій у державному управлінні та сприйняття політичної лояльності як способу отримання доступу до посад, пільг і матеріальних ресурсів.

У зв'язку з цим українська політика реінтеграції має передбачати демократичні та прозорі механізми участі ветеранів у формуванні публічної політики, діяльності консультативних органів, місцевому самоврядуванні та громадському контролі. Водночас необхідно запобігати використанню ветеранської ідентичності як інструменту привілейованого доступу до владних чи бюджетних ресурсів. Політична суб'єктність ветеранів повинна спрямовуватися на зміцнення демократичного врядування, а не на відтворення неформальних мереж впливу.

По-п'яте, меморіалізація в Косово постала як функціонально важливий елемент реінтеграції та повоєнного державотворення. Публічне вшанування полеглих, формування меморіальних просторів, установлення пам'ятних дат, проведення церемоній і правове закріплення окремих комеморативних практик забезпечували символічне визнання служби та жертовності. Меморіалізація підтримувала морально-психологічний стан ветеранів, сприяла збереженню згуртованості ветеранських мереж, зміцнювала легітимність Корпусу захисту Косово та інших нових інституцій. У цьому сенсі вона виконувала не лише культурну, а й соціально-стабілізаційну та інституційно-легітимаційну функції.

Водночас децентралізований характер ранніх практик пам'яті, політичне використання комеморативних заходів і майже повне накладання ветеранської ідентичності на національну зумовили низку ризиків. До них належали конкуренція за символічний капітал, політизація меморіального простору, закріплення героїзованого воєнного наративу як основи державної легітимності та недостатня спроможність меморіалізації сприяти міжетнічному примиренню. Практики, які консолідували албанську більшість, не завжди включали сербські громади, що підтримували власні простори пам'яті та альтернативні інтерпретації минулого.

Отже, для України меморіалізаційна політика має ґрунтуватися на поєднанні загальнонаціональної координації та місцевої ініціативи. Вона повинна забезпечувати історичну достовірність, інклюзивність, повагу до різних форм участі у захисті держави та недопущення монополізації національного наративу окремими політичними або ветеранськими групами. Символічне визнання має сприяти гідній реінтеграції військовослужбовців, але не повинно підміняти собою належне соціальне забезпечення, працевлаштування, реабілітацію та інші матеріальні інструменти підтримки.

Узагальнюючи, досвід Косово свідчить, що реінтеграція і меморіалізація є взаємопов'язаними складниками повоєнного переходу. Їх ефективність визначається не лише обсягом фінансування, а й якістю правового регулювання, прозорістю процедур, рівнем суспільної довіри, інституційною спроможністю держави та характером політики пам'яті. Для України принципово важливим є формування

комплексної моделі, у межах якої правове й символічне визнання поєднуватиметься з економічною інтеграцією, безпековими гарантіями, демократичною участю ветеранів, контролем за обігом зброї та інклюзивною меморіальною політикою.

За дотримання цих умов реінтеграція військовослужбовців може стати не лише засобом мінімізації соціальних і безпекових ризиків, а й важливим чинником демократичної стійкості, інституційної наступності та повоєнного розвитку України. Водночас політика пам'яті може сприяти формуванню спільної громадянської ідентичності лише за умови, що вона буде орієнтована не на відтворення виключних воєнних ієрархій, а на визнання різноманітного досвіду захисту держави, суспільну консолідацію та зміцнення демократичного характеру публічних інституцій.

АНОТАЦІЯ

Розділ присвячено аналізу досвіду Республіки Косово у сфері реінтеграції ветеранів Армії визволення Косово та меморіалізації жертв збройного конфлікту 1998-1999 років у контексті формування державної політики України щодо реінтеграції військовослужбовців. Проблематика дослідження полягає у визначенні механізмів, здатних забезпечити ефективну реінтеграцію колишніх комбатантів в умовах обмеженої економічної спроможності держави та відсутності попередньо сформованих національних інституцій. На основі аналізу нормативно-правових актів Косово, наукових джерел та матеріалів ключових інформаційних інтерв'ю з ветеранами й посадовими особами встановлено, що реінтеграція в Косово мала переважно статусно-символічний, а не економічний характер і спиралася на роль колишніх командирів, правову кодифікацію ветеранського статусу та політичну інкорпорацію ветеранської спільноти. Доведено, що меморіалізація полеглих і ветеранів виконувала функцію соціальної стабілізації та легітимізації нових інституцій безпеки, водночас створюючи ризики фрагментації колективної пам'яті та політизації ветеранських мереж. Виявлено ключові уроки косовського досвіду: необхідність гарантій безпеки та довіри як передумови демобілізації, важливість чіткого правового визначення статусу ветеранів, роль командирів як посередників та довгостроковий, багатоетапний характер процесів роззброєння, демобілізації й реінтеграції. Сформульовано практичні рекомендації для України щодо розроблення інклюзивної, прозорої та адаптивної моделі реінтеграції військовослужбовців, яка враховує символічне визнання, економічну зайнятість, роль командирів, контроль над озброєнням та довгострокову політичну роль ветеранської спільноти. Наголошено на необхідності запобігання ризикам політизації та патронажу, властивим косовському досвіду, шляхом упровадження прозорих критеріїв, антикорупційних запобіжників та інклюзивних рамок меморіалізації. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади, науковцями та практиками у сфері формування державної політики реінтеграції ветеранів в Україні.

Література

1. Chernysh V. Intelligence as an Instrument of National Power: Lessons Learned from the Tensions between Serbia and Kosovo. Journal of Strategic Security. 2025. Vol. 18. №. 3. P. 27. DOI: https://doi.org/10.5038/1944-0472.18.3.2425.

2. Duclos N. Ex-combatants and International Statebuilding: Veterans as Peace Brokers in Kosovo. London, Routledge,, 2024. 194 p. DOI: https://doi.org/ 10.4324/9781032617831.

3. Fritz J. E. Stability Operations in Kosovo 1999–2000: A Case Study. U.S. Army Peacekeeping and Stability Operations Institute, 2018. 113 p. URL: https://www.govinfo.gov/content/pkg/GOVPUB-D101-PURL-gpo131045/pdf/GOVPUB-D101-PURL-gpo131045.pdf (дата звернення: 03.08.2026).
4. Hasani A., Chernysh V., Voronina V. Hybrid Threats in a Changing Geopolitical Landscape: The War in Ukraine and Its Implications for Kosovo and the Western Balkans. Prishtina: Kosovar Centre for Security Studies ; Center for Security Studies, 2025. 54 p. URL: https://censs.org/wp-content/uploads/2025/12/Hybrid-Threats-in-a-Changing-Final.pdf (дата звернення: 03.08.2026).
5. Hasani A., Chernysh V., Voronina V. Russia's Expanding Playbook: Kosovo–Ukraine Connection. Prishtina : Kosovar Centre for Security Studies; Konrad-Adenauer-Stiftung ; Center for Security Studies, 2025. 28 p. URL: https://censs.org/wp-content/uploads/2025/12/Russias-Expanding.pdf (дата звернення: 03.08.2026).
6. Kosovo: Weapons Amnesty Program begins May 1 / Reliefweb. URL: https://reliefweb.int/report/serbia/kosovo-weapons-amnesty-program-begins-may-1 (дата звернення: 03.08.2026).
7. Law № 04/L-054 (2011) «On the Status and the Rights of Martyrs, Invalids, Veterans, Members of Kosovo Liberation Army, Civilian Victims of War and their Families». URL: https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2793&langid=2 (дата звернення: 03.08.2026).
8. Law № 04/L-261 (2014) «On Kosovo Liberation Army War Veterans». URL: https://gzk.rks-gov.net/ActDocumentDetail.aspx?ActID=9435 (дата звернення: 03.08.2026).
9. Ключове інформаційне інтерв'ю з ветеранами Косовської визвольної армії та секретарем Організації ветеранів КВА: польові матеріали авторів, 2025 (неопубліковано).

Information about the authors:
Merdova Olha Mykolaivna,
Candidate of Legal Sciences, Professor,
Deputy Director for Educational and Research Work
E.O. Didorenko Educational and Research Institute for Training Specialists for Criminal Police Units
Donetsk State University of Internal Affairs
1, Velyka Perspektyvna str., Kropyvnytskyi, 25015, Ukraine

Voronina Viktoriia Viktorivna,
Executive Director of the NGO «Center for Security Studies «SENSS»»,
graduate Student at the Department of Theory and Practice of Management, Lecturer at the Department of Theory and Practice of Management
National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»
Office 25, 10/2 Mechnikova str., Kyiv, 01133, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-28

SYSTEM OF ENTITIES AND TOOLS FOR PROVIDING ACTIVITIES IN THE SPHERE OF REHABILITATION AND SOCIALIZATION OF MILITARY SERVANTS OF UKRAINE

Myronyuk R. V., Myronyuk S. A.

INTRODUCTION

One of the obvious tasks of the state in wartime is the need to provide support to military personnel, persons who have received injuries of varying degrees during hostilities, have been psychologically affected, which has negatively affected their physical and mental health. The continuation of military operations on the territory of Ukraine leads to an increase in the number of military personnel who suffer physical and psychological injuries, and the restoration of health often after medical (surgical) intervention requires significant time, resources and proper management in this area of new relations for our country – relations that arise between various entities in the field of rehabilitation of military personnel.

Such challenges necessitate a significant revision of the State Policy on Rehabilitation and Socialization of Military Personnel, both in the direction of improving the regulatory framework for this area and ensuring proper public administration of this area, which includes: creating a system of public authorities that must implement the state policy on the rehabilitation of military personnel, creating a network of rehabilitation centers, as well as opening (licensing) rehabilitation centers, certifying medical personnel, allocating and distributing state subsidies.

Therefore, the above indicates the need to determine the system of entities providing activities in the field of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, which is what the scientific research within the framework of this article will be aimed at.

The state of scientific research on the issues of the article. Analysis of modern research and publications indicate an increase in attention to the problems of rehabilitation of military personnel who suffered as a result of military operations in Ukraine, which is absolutely obvious. The authors have studied various aspects of this issue, in particular: O. Nykyforova studies the issues of medical and psychological assistance to veterans, including aspects of their social adaptation to peaceful life, V. Yakymets studies psychological assistance and rehabilitation of military personnel, O. Gulbs analyzes the features of socio-psychological rehabilitation of combatants, R. Karpinska studies the problems of medical rehabilitation of ATO participants. At the monographic level, the features of public administration in the field of rehabilitation of military personnel of the Armed Forces of Ukraine within the framework of a single medical space of healthcare in Ukraine were studied by S.L. Shostak.[1].

At the same time, the analysis of modern research on the rehabilitation of military personnel allows us to conclude that one of the shortcomings in the development of the rehabilitation and socialization system of military personnel in Ukraine is the insufficient

[1] Шостак С. Л. Публічне управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, 2024. 240 с.

level of coordination of the system of public administration bodies that carry out public administration in this area, the unclear definition of their powers, sometimes the duplication of the latter, which necessitates a more in-depth study of the above issues.

To achieve the purpose of the study, the following research tasks are planned within the ***framework of this article:***

– to determine the system of subjects of ensuring the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, to identify its shortcomings and to identify proposals for its improvement;

– to identify the system of instruments for ensuring the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine.

1. System of entities providing rehabilitation and socialization activities for military personnel in Ukraine

The system of entities providing rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine includes: state bodies (Ministry of Health, local governments), medical and rehabilitation institutions (state and private), specialists (doctors, psychologists, physical therapists), multidisciplinary teams and public associations. Additionally, military units (for psychological recovery) and institutions providing socialization services are involved. Conventionally, the system of these entities can be divided into the following types: 1) state and local authorities – the Ministry of Health (MOH) and other executive authorities that carry out state management of the rehabilitation system, set standards and administer the state order, local governments – participate in management and provide support at the local level; 2) institutions and institutions, in particular, medical institutions – state and private hospitals, rehabilitation centers, departments where medical services are provided; rehabilitation institutions – centers and units specializing in rehabilitation; military units – carry out psychological recovery of servicemen before leave or after returning from combat operations; 3) specialists and teams, in particular, multidisciplinary teams that unite specialists of different profiles for a comprehensive approach to rehabilitation, rehabilitation specialists – physical therapists, occupational therapists, nurses, psychologists, assistants; case managers – are responsible for coordinating the rehabilitation process and supporting the serviceman; 4) public and social entities (public associations – unite military personnel, veterans and their families for mutual support and advocacy of rights; social services – provide assistance in social adaptation and integration of military personnel into society); 5) military personnel and their family members.

The system of subjects of legal support for the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine includes a complex of state authorities, local governments, specialized institutions, as well as civil society institutions that implement administrative and legal mechanisms to support the military. Such subjects include: 1) central state authorities, in particular, the President of Ukraine – determines the strategy of state policy in the field of rehabilitation and socialization of war veterans, the Verkhovna Rada of Ukraine – adopts laws regulating the social and legal protection of military personnel, the Cabinet of Ministers of Ukraine – coordinates the activities of central executive authorities, the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine – the main body that forms policy in the field of rehabilitation, socialization and integration of veterans; the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine – provide medical, psychological and social rehabilitation measures within the framework of military service; the Ministry of Health of

Ukraine – organizes the system of medical and psychological rehabilitation; The Ministry of Social Policy of Ukraine – coordinates social services, pension provision, social adaptation; The Ministry of Education and Science of Ukraine – implements retraining and educational integration programs; The Ministry of Youth and Sports of Ukraine – promotes physical rehabilitation, sports reintegration; The Ministry of Internal Affairs, the National Police, the National Guard, the State Border Guard Service – provide rehabilitation programs for their servicemen; 2) local governments, in particular executive bodies of regional, district, city, town and village councils – organize local socialization and rehabilitation programs, create municipal rehabilitation institutions, and interact with veterans' public associations; 3) specialized institutions – Centers for Medical Rehabilitation and Sanatorium Treatment of the Ministry of Health and the Ministry of Defense, Rehabilitation Centers of the Ministry of Veterans Affairs (carry out physical, psychological, social rehabilitation), Employment Centers (State Employment Service) – carry out retraining and employment of veterans, Military Medical Clinical Centers and hospitals; 4) public and non-governmental entities – veteran organizations, public associations and charitable foundations, volunteer movements that provide psychological, material and social assistance, private rehabilitation centers, educational and psychological services; 5) international and intergovernmental institutions – International organizations (UN, WHO, NATO, EU) and their projects in Ukraine.

Thus, the system of subjects of legal support in the field of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is multi-level and consists of the following groups: 1) subjects of formation of state policy of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine – normative level (President, Verkhovna Rada, CMU); 2) subjects of implementation of state policy of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine – political and administrative level (profile ministries, local governments, specialized institutions); 3) auxiliary subjects – social level (public organizations, volunteer centers, international partners).

Below it is worth briefly analyzing the level of authority (competence) of the above-mentioned subjects in ensuring the activities of the field of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine.

The Verkhovna Rada of Ukraine, as a legislative body that forms state policy in the field of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, adopts relevant laws and ratifies international regulatory legal acts in this area. In particular, the implementation of the powers of the Verkhovna Rada in this area results in the adoption of the following laws: 1) Law of Ukraine "On Rehabilitation in the Field of Healthcare"[2], which defines the legal, organizational and economic principles for the rehabilitation of persons with limitations in daily functioning in the field of healthcare in order to achieve and maintain an optimal level of functioning in their environment. The main purpose of this law is to create an effective system of rehabilitation services that would ensure equal opportunities for all persons with disabilities. The law includes provisions on the legal principles of rehabilitation, the organization of rehabilitation services, the financing of rehabilitation activities and the requirements for specialists in the field of rehabilitation. In particular, it defines the rights of patients to access rehabilitation services, as well as the obligations of the state to ensure these rights. The law also provides for the creation of rehabilitation centers and institutions that

[2] Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text.

must provide quality rehabilitation services; 2) The Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Military Personnel and Members of Their Families" which defines the legal principles for providing medical and rehabilitation assistance to military personnel, and its norms apply not only to military personnel of the Armed Forces of Ukraine (hereinafter referred to as the AFU), but also to military personnel of paramilitary formations and special-purpose law enforcement agencies, the Foreign Intelligence Service, the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine[3]; 3) The Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection" regulates the issues of medical and social security as a form of rehabilitation of military personnel [4]. However, this Law applies to military personnel who are classified as war veterans, in particular, it classifies war veterans into three categories: combatants, persons with disabilities as a result of war, and war participants. The list of such categories is defined in the Unified State Register of War Veterans (USWRV), a system that contains information about war veterans and their statuses, and an extract from it is a confirmation of status.

The next subject of ensuring the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is the President of Ukraine, who, in accordance with clause 17 of article 106 of the Constitution of Ukraine, "is the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine; appoints to positions and dismisses from positions the higher command of the Armed Forces of Ukraine, other military formations; exercises leadership in the areas of national security and defense of the state." His powers in this area include: "submit to the Verkhovna Rada of Ukraine a proposal to declare a state of war and, in the event of armed aggression against Ukraine, make a decision on the use of the Armed Forces of Ukraine and other military formations formed in accordance with the laws of Ukraine; make a decision in accordance with the law on general or partial mobilization and the introduction of martial law in Ukraine or in its individual localities in the event of a threat of attack or a danger to the state independence of Ukraine; create, within the limits of the funds provided for in the State Budget of Ukraine, consultative, advisory and other auxiliary bodies and services to exercise his powers"[5]. Thus, by Decree of the President of Ukraine No. 389/2025 "On the Coordination Council on Rehabilitation and Support of Military Personnel and Other Persons Participating in the Defense of Ukraine", the Coordination Council on Rehabilitation and Support of Military Personnel (hereinafter referred to as the Coordination Council) was established[6]. The Coordination Council is an advisory and consultative body under the President of Ukraine, its main tasks are: a systematic analysis of the situation regarding the rehabilitation and support of military personnel, other persons participating in the defense of Ukraine, and war veterans from among such persons, current and projected needs in the provision of rehabilitation services and support for the said persons, as well as

[3] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (зі змінами від 03.07.2020 № 720-IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.

[4] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закони України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text.

[5] Конституція України: Закон України від 28.06.1996 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

[6] Про Координаційну раду з питань реабілітації та підтримки військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України: Указ Президента України від 04 червня 2025 року №389/2025. https://www.president.gov.ua/documents/3892025-55289.

preparation, based on the results of such analysis, of proposals for possible ways to resolve problematic issues, including: determining the optimal number of rehabilitation institutions, departments, units and support centers, and developing their network; determining the need for proper equipment (updating) of the material and technical base, including medical and diagnostic equipment, sanatoriums and other healthcare institutions, rehabilitation institutions, departments, units used for the treatment, rehabilitation and improvement of military personnel, other persons participating in the defense of Ukraine, and war veterans from among such persons; construction of new rehabilitation facilities, support centers for military personnel, other persons participating in the defense of Ukraine, and war veterans from among such persons, determination of their areas of activity and proper arrangement, as well as development of existing rehabilitation facilities taking into account the areas of their activity, ensuring in each region the appropriate level and volume of provision of necessary services, including social services, to persons with disabilities as a result of war who require constant external care, to persons with disabilities as a result of war with visual impairment; improvement and implementation of new areas of rehabilitation of military personnel, other persons participating in the defense of Ukraine, and war veterans from among such persons; areas of psychological support for military personnel, prevention of the development of post-traumatic conditions in them, including proposals for training specialists of the appropriate profile; creation (if possible) of rehabilitation centers in the premises of military hospitals in order to provide, along with treatment, psychological assistance, physical and psychological rehabilitation, including with the involvement of foreign specialists; preparation of draft regulatory legal acts, the adoption and implementation of which are necessary for the effective resolution of problematic issues regarding the rehabilitation and support of military personnel, other persons participating in the defense of Ukraine, and war veterans from among such persons; development, taking into account European and world experience, of proposals for improving the system of rehabilitation and support of military personnel, other persons participating in the defense of Ukraine, and war veterans from among such persons, in particular ways of their return to civilian life, successful integration and implementation in peaceful conditions.

Also, for example, the Decree of the President of Ukraine No. 397/2025 introduced significant changes aimed at strengthening the medical, rehabilitation and psychological areas in our army, in particular, it stipulates that "military personnel of the rank of private, sergeant and non-commissioned officer, as well as civilians who have higher medical or pharmaceutical education (master's degree, with a certificate of a doctor/pharmacist-specialist), can now be appointed to officer positions in medical or pharmaceutical areas., and persons who have higher education in the specialties "Technologies of medical diagnostics and treatment" (prosthetics-orthotics), "Therapy and rehabilitation", "Biomedical engineering" (prosthetic and orthopedic products), as well as those who have completed postgraduate studies in the areas of "Ergotherapeutics", "Prosthetics-orthotics", "Speech and speech therapy", "Physical therapy" can be appointed to officer positions in the field of rehabilitation". This decree prohibits the appointment of specialists with the specified higher education (doctors, pharmacists, psychologists, rehabilitation specialists) to military positions that are not directly related to the provision of medical, pharmaceutical or rehabilitation care, require a lower level of education and qualifications than the person has. This is done in order to use the knowledge and skills of highly qualified specialists most effectively where they are needed most – in the medical service and rehabilitation units.

The Decree of the President of Ukraine No. 512/2024 "On urgent measures to support war veterans, their family members, family members of deceased war veterans, family members of deceased Defenders of Ukraine" is important[7], which provides for measures aimed at improving the system of legal and social guarantees for the protection of war veterans, their family members, family members of deceased war veterans, family members of deceased Defenders of Ukraine, ensuring effective social and economic reintegration of military personnel during their transition from military service to civilian life, and supporting their family members. In particular, it approved the Strategy for Veteran Policy for the period until 2030 and the action plan for its implementation and the Strategy for the Formation of the System of Transition from Military Service to Civilian Life for the period until 2032 and the action plan for its implementation; taking measures to ensure the functioning of veteran spaces, ensuring their territorial accessibility in order to effectively re-integrate war veterans into civilian life, organize their comprehensive rehabilitation and adaptation, form and strengthen resilience, provide information, advisory and legal support to war veterans, members of their families, members of the families of deceased war veterans, members of the families of deceased Defenders of Ukraine.

The next subject of ensuring the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is the Cabinet of Ministers of Ukraine, which acts in accordance with the Law of Ukraine dated February 27, 2014 No. 794-VII "On the Cabinet of Ministers of Ukraine", the main tasks of which in this area include: ensuring the implementation of policies in the areas of social protection and health care of the people of Ukraine; developing and implementing nationwide programs for the rehabilitation and socialization of military personnel; direction and coordination of the work of ministries, other executive bodies, control over their activities in the field of rehabilitation and socialization of military personnel. For example, the CMU has developed and approved the Procedure and conditions for providing psychological assistance to war veterans, members of their families and certain other categories of persons, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 29, 2022 No. 1338[8], which determines general issues, procedures and conditions for the provision of psychological assistance, standards for the provision of psychological assistance, including diagnostics, treatment and prevention of mental disorders;

A special place in the system of entities providing support in the field of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is occupied by entities implementing the state policy of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine (profile ministries, local governments, specialized institutions).

The profile ministries in this area are the Ministry of Health (MoH of Ukraine), the Ministry of Social Policy (MoSPO of Ukraine), the Ministry of Defense of Ukraine (MoD of Ukraine) and the Ministry of Veterans Affairs (MoVeteran of Ukraine). The MoH of Ukraine

[7] Про невідкладні заходи щодо підтримки ветеранів війни, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України: Указ Президента України 22 серпня 2024 року №512/2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512/2024#Text.

[8] Про затвердження Порядку та умов надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2023 року № 1270). URL: https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022– %D0%BF#Text.

issues orders that determine general standards, methods and procedures for the rehabilitation of citizens in general and military personnel in particular, among their decisions in this area.

The Ministry of Defense of Ukraine issues orders that determine the system and procedure for the activities of military rehabilitation institutions and the procedure for sending military personnel for rehabilitation. Among their decisions in this area, the following can be distinguished: Orders of the Minister of Defense of Ukraine "On approval of the Regulations on the psychological rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and the State Special Transport Service who participated in the anti-terrorist operation, carried out measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Luhansk regions, or performed service (combat) tasks in extreme conditions"[9]; "On approval of the Instructions on the organization of sanatorium and resort treatment, medical and medical-psychological rehabilitation in the Armed Forces of Ukraine"; Regulations on military medical examination in the Armed Forces of Ukraine, approved by order of the Ministry of Defense of Ukraine No. 402 dated August 14, 2008, which approved the legal status and procedure for the activities of military medical commissions, the tasks of which include determining the need and conditions for the application of medical and social rehabilitation of servicemen, as well as sending servicemen to foreign health care institutions for the provision of rehabilitation assistance. Based on the results of the medical examination, the Military Medical Commission may issue a resolution that a serviceman needs rehabilitation assistance in a certain health care institution of Ukraine; "On approval of the Regulations on the organization of the work of sanatorium and resort institutions of the Armed Forces of Ukraine"[10].

The Ministry of Veterans Affairs is the main body in the system of central executive bodies, which ensures the formation and implementation of state policy in the field of support and implementation of the interests of war veterans, persons who have made special merits to the Motherland, injured participants of the Revolution of Dignity (hereinafter referred to as veterans), family members of such persons and family members of deceased (deceased) war veterans, family members of deceased (deceased) Defenders of Ukraine. The main tasks in the research area include ensuring social protection of veterans and their family members, in particular ensuring psychological rehabilitation, social and professional adaptation, employment, increasing competitiveness in the labor market, as well as sanatorium and resort treatment, housing.

Among the public authorities that ensure the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine are local executive authorities and local self-government bodies, which approve comprehensive programs for medical, social protection, adaptation, psychological and social rehabilitation of veterans, members of their families and certain categories of

[9] Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ Міноборони України від 09.12.2015 № 702. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text.

[10]Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України (2008). Наказ Міністерства оборони України № 402. 14.08.2008. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text.

persons who defended the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine for a certain period, for example, the following can be cited: 1) Program for medical, social protection, adaptation, psychological and social rehabilitation of veterans, members of their families and certain categories of persons who defended the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine for 2024-2026, which was approved by the order of the head of the Kramatorsk City Military Administration dated 01.05.2024 No. 503-r. and determines a set of measures to be implemented at the city level for the purpose of financial, medical, social, and psychological support of war veterans, Defenders of Ukraine and their family members, assistance in solving their social and everyday problems, and honoring the memory of the fallen (deceased) heroes[11]; 2) Comprehensive program for rehabilitation, integration and social protection of Defenders of Ukraine, members of families of the deceased in Poltava region for 2023-2025, approved by the Resolution of the Poltava Regional Council dated July 28, 2023 No. 655[12].

It should be noted that the shortcomings of the legal regulation of military rehabilitation in Ukraine mainly relate to the imperfect interaction between departments, the lack of clear procedures for various types of rehabilitation, insufficient funding and regulatory support for long-term processes, as well as difficulties in the transition period from military to civilian rehabilitation after demobilization, which creates barriers for veterans and servicemen, despite the adoption of new laws and regulations.

It is necessary to single out certain shortcomings of the legal field of regulation of this area, namely: 1) problems of coordination and interaction – uncertainty of powers and mechanisms of cooperation between the Ministry of Defense, the Ministry of Internal Affairs, the Ministry of Veterans, local authorities and civilian health care institutions; 2) the fragmentation of norms regulating medical, psychological, social and professional rehabilitation; 3) the difficulty in adapting legislation to the realities of a full-scale war, which causes a large number of injured people; 4) insufficient regulation of issues of long-term and comprehensive rehabilitation, especially for severe cases; 5) financial and resource constraints – insufficient funding of rehabilitation programs and provision of the necessary specialists and institutions. Gaps in psychological rehabilitation challenges related to the scale of PTSD and the need for systemic psychological support, which is often not covered by existing mechanisms. Access problems – difficulties in obtaining quality services due to bureaucratic obstacles and geographical (remoteness) or other factors. Imperfections of the VLK institute – problems with the quality and efficiency of decisions of military medical commissions that affect the appointment of rehabilitation.

These shortcomings create significant obstacles to the full return of military personnel to civilian life, requiring further improvement of legislation and mechanisms for its implementation. In view of the above, we believe that today there is a need to adopt a separate

[11] Про затвердження Програми щодо медичного, соціального захисту, адаптації, психологічної та соціальної реабілітації ветеранів, членів їх сімей та деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України на 2024-2026 роки: Розпорядження начальника Краматорської міської військової адміністрації від 01.05.2024 №503-р.. https://krm.gov.ua/miski-programy/programa-reabilitatsiyi-veteraniv-chleniv-yih-simej-na-2024-2026-roky.

[12] Комплексна програма реабілітації, інтеграції та соціального захисту Захисників та Захисниць України, членів сімей загиблих Полтавської області на 2023 – 2025 роки: Рішення Полтавської обласної ради від 28 липня 2023 року №655. https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/2477.

Law of Ukraine "On the Rehabilitation and Socialization of Military Personnel of Ukraine and Persons Ensuring Defense Capability, Security and Law and Order in Ukraine", which should regulate all legal relations arising in the field of rehabilitation of military personnel. Its content should include the following sections: 1) entities implementing state policy on the rehabilitation and socialization of military personnel with a definition of their system, a clear distribution of competence and the definition of specific forms of interaction; 2) the legal status of military personnel in need of rehabilitation and socialization, which should identify the categories of persons in need of rehabilitation, the basic criteria by which the necessity and expediency of rehabilitation are determined; 3) the rights, obligations and responsibilities of public authorities that must ensure the rehabilitation of military personnel; 4) types and methods of rehabilitation and socialization, including determining the levels of rehabilitation of military personnel, depending on the state of their physical and psychological health; 5) legal status of rehabilitation institutions (types, forms and procedure for activity); 6) requirements (licensing requirements) and criteria for compliance of institutions (institutions) for the provision of rehabilitation services, including determining the requirements for the personnel providing them; 7) financial and logistical support for the activities of institutions for the rehabilitation and socialization of military personnel, including determining the sources and procedure for financing the activities of such institutions.

2. Instruments for ensuring the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine

The system of instruments for ensuring the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine consists of: 1) forms, means and methods of activity of subjects of government authority in providing services in the field of military rehabilitation (development and approval of rehabilitation programs; creation, liquidation and reorganization of rehabilitation centers; development and application of rehabilitation methods; monitoring compliance with rehabilitation norms (standards); implementation of administrative procedures for registering veteran status); 2) issuance of administrative acts in the field of public administration of the military rehabilitation system (for example, granting licenses and permits to open rehabilitation centers); 3) implementation of material and technical operations aimed at the functioning of the rehabilitation center system, conducting tender procedures for the purchase of rehabilitation equipment; 4) administrative or judicial appeal of decisions, actions or inaction of public administration bodies in the field of military rehabilitation; 5) application of administrative liability measures for violation of legislation in the field of military rehabilitation to public administration bodies in case of violation of the legality of their activities and financial liability measures to business entities in this field.

Below, to fulfill the objectives of the study, it is advisable to analyze the instruments for ensuring the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, to identify systemic miscalculations in the application of such instruments, and also to propose separate mechanisms for their improvement.

The forms, means and methods of activity of subjects of authority in providing services in the field of military rehabilitation include:

1) development and approval of rehabilitation programs;
2) development and application of rehabilitation methods;
3) creation, liquidation and reorganization of rehabilitation centers;
4) monitoring compliance with rehabilitation norms (standards);

5) implementing administrative procedures for registering veteran status.

The development of rehabilitation programs for military personnel is a complex process that includes medical, psychological and physical rehabilitation. An individual rehabilitation plan (IRP) is drawn up by a multidisciplinary team based on the State Standard Rehabilitation Plan and examination results. The plan is approved and implemented through medical and social expert commissions (MSEC) or medical advisory commissions (LAC) for disabled children. The following stages of development and approval of rehabilitation programs should be distinguished: 1) referral of a military personnel by the immediate supervisor (chief) of the military unit or family doctor (for veterans) after consultation with specialists; 2) drawing up an individual rehabilitation plan for a military person based on the State Standard Rehabilitation Plan, which defines the general principles of rehabilitation. It is worth noting that the State Standard Rehabilitation Plan for Persons with Limitations of Daily Functioning was approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 16, 2022 No. 1462 "Some Issues of Organizing Rehabilitation in the Healthcare Sector"[13]). An individual rehabilitation plan (IRP) as a document that takes into account the results of the examination, forecasts and the place of rehabilitation activities is drawn up by a multidisciplinary team of specialists from different fields (medicine, psychology, physical therapy), who jointly develop the IRP. Then the IRP is submitted for approval to the MSEC; 3) after approval, the plan is implemented, the serviceman is sent to a health care facility (usually a hospital or rehabilitation center) and the patient's condition is regularly monitored.

The development of military rehabilitation methods includes medical, physical and psychological approaches, which cover a wide range of interventions, such as physical therapy, physiotherapy, psychotherapy, occupational therapy, adaptive sports and social rehabilitation. The use of these methods is aimed at restoring physical functions, improving general health, psychological resilience and integrating military personnel into society after injuries and traumas. The main areas of rehabilitation should be highlighted: 1) medical rehabilitation – aimed at improving the general state of health and restoring body functions (this may include drug therapy, regenerative medicine, sanatorium treatment and diet therapy); 2) physical rehabilitation – restores mobility, strength and physical activity and is carried out in the form of (kinesiotherapy (physical therapy): special physical exercises that help restore joint mobility and strengthen muscles; physiotherapy: the use of natural and preformed physical factors, such as shock wave therapy, laser therapy, magnetotherapy; occupational therapy: assistance in returning to daily activities and household functions; massage and manual therapy: to relieve muscle tension and improve blood circulation); 3) psychological rehabilitation: provides psychological support and assistance in overcoming the psychological consequences of war (stress, anxiety, PTSD), includes psychotherapy, autogenic training and muscle relaxation; 4) social rehabilitation – helps military personnel adapt to civilian life and integrate into society; 5) professional rehabilitation – promotes a return to professional activity. The development of rehabilitation methods is carried out as indicated above individually for each military person, taking into account the conclusion of the MSEC and in accordance with the IPL.

[13] Деякі питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я: Постанова КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1462. https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-orhanizatsii-reabilitatsii-u-sferi-okho-a1462.

The creation, liquidation and reorganization of rehabilitation centers for the military in Ukraine is carried out by decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine, in accordance with the legislation of Ukraine on military duty and military service and other relevant laws. For example, the Ministry of Defense of Ukraine is actively working on the creation of a network of new rehabilitation centers, which expands the existing network and implements modern psychological and physical rehabilitation programs. Military rehabilitation centers are created on the basis of decisions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, according to the procedure regulated by relevant laws and regulations. The liquidation procedure, as well as the creation, takes place by adopting a relevant decision by the Cabinet of Ministers of Ukraine or other authorized bodies. Reorganization may include the merger, division or transformation of existing centers in order to improve the efficiency and quality of service provision. It should be noted that Ukraine is actively creating a new system of rehabilitation assistance, including the creation of new centers and the modernization of existing ones; programs include medical treatment, physiotherapy, psychotherapy, support for military families and social adaptation; an increased role is now given to psychological support – modern programs of psychological support and recovery are being developed, covering both military personnel and their families; online platforms are being introduced for access to information, training of medical personnel and support for military personnel; barrier-free access to services is being ensured in all medical institutions.

The directions for the development of rehabilitation centers for military personnel are: 1) creation of Interregional Centers – the Ministry of Defense initiates the creation of four interregional centers based on military hospitals, which will be able to receive hundreds of military personnel for comprehensive support; 2) RECOVERY centers – a network of "RECOVERY" centers is being launched based on state medical institutions in various regions (Vinnytsia, Dnipropetrovsk, Lviv, etc.) with modern equipment; 3) interagency cooperation – memoranda are being signed between the Ministry of Health, the Ministry of Defense and international partners to coordinate efforts; 4) transition from MSEC – reform is underway, a law has been signed on the liquidation of MSEC (Medical and Social Expert Commissions) in favor of new approaches to assessing functional status; 5) multidisciplinary rehabilitation teams are being introduced, the work of which is regulated by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1268 (2021); 6) emphasis is placed on the combination of physical, psychological and mental rehabilitation.

Monitoring of compliance with military rehabilitation is carried out at different levels: by the General Staff of the Armed Forces of Ukraine (through the relevant units) and commanders of military units, who report on the results. Rehabilitation centers and health care institutions also independently monitor the rehabilitation of their patients. The following levels of control should be distinguished: 1) organization and control at the highest level – the General Staff of the Armed Forces of Ukraine through the Department of Social and Humanitarian Policy is responsible for the general organization and control over rehabilitation measures, and control over the implementation of psychological rehabilitation measures is carried out by the relevant unit of the Ministry of Defense; 2) the intra-military level is carried out by commanders of military units (subunits) who report to the higher command on the results of rehabilitation measures.

Regarding the implementation of the administrative procedure for registering the status of a veteran for further rehabilitation of a military person, it should be noted that such a procedure is determined by the Procedure for granting and depriving the status of a participant

in hostilities and a person with a disability as a result of the war to foreigners and stateless persons who defended the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine, approved by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 18, 2025 No. 719.[14].

The next tool for ensuring the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is the implementation of logistical operations aimed at the functioning of the rehabilitation center system, conducting tender procedures for the purchase of rehabilitation equipment, etc., which, taking into account their specifics, require a separate (independent study). In this regard, we will pay some attention to such tools for legal support for the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, as the implementation of administrative or judicial appeals of decisions, actions or inaction of public administration bodies in the field of military rehabilitation and the application of administrative liability measures for violations of legislation in the field of military rehabilitation to public administration bodies in the event of a violation of the legality of their activities and financial liability measures to business entities in this field.

You can appeal decisions, actions or inaction of public administration bodies in the field of military rehabilitation through administrative or judicial procedures. An administrative appeal involves filing a complaint with a higher authority, while a judicial appeal involves filing a claim with an administrative court. The procedures are regulated by the legislation of Ukraine on administrative procedure, i.e. the Law of Ukraine "On Administrative Procedure", and the Code of Administrative Judicial Procedure of Ukraine.

According to the administrative appeal procedure, a serviceman who has been denied veteran status with subsequent rehabilitation must file a complaint with a higher authority responsible for making a decision, action or inaction. The legislation defines clear rules and deadlines for considering complaints, in particular: it is worth contacting an authorized person who is responsible for legal support of the unit's activities in the military unit to clarify which authority is superior to the one whose decision is being appealed; familiarize yourself with the requirements for filing a complaint established by law; file a complaint together with copies of all available documents related to the case; the appeal must necessarily indicate specific requirements as a result of considering the complaint.

As for the judicial appeal of a military person who was denied the status of a veteran with subsequent rehabilitation, this procedure is regulated by the Code of Administrative Procedure of Ukraine[15].

Thus, according to Article 19 of the Code of Civil Procedure, "the jurisdiction of administrative courts extends to cases in public law disputes, in particular regarding the resolution of disputes: regarding the appeal of decisions of attestation, competition, medical and social expert commissions, expert teams for the assessment of the daily functioning of a person and other similar bodies, the decisions of which are binding on state authorities, local self-government bodies, and other persons."

---

[14] Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни іноземцям та особам без громадянства, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України: Постанова КМУ від 18 червня 2025 р. № 719. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2025-%D0%BF#Text.

[15] Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст.446.

From this, it can be concluded that: firstly, the object of the appeal may be the decision of the commission for the consideration of materials on the recognition of participants in combat operations of the Ministry of Defense of Ukraine on the refusal to grant the status of a participant in combat operations; secondly, the object of the appeal in this case may be the decision of the Expert Team for the Assessment of the Daily Functioning of a Person on the absence of grounds for granting the status of a disabled person, or the decision of the MSEC on the refusal to grant the status of a disabled person; thirdly, such cases are cases of minor complexity, and therefore can be considered in court under the simplified claim procedure.

In conclusion, it should be noted that the system of instruments for administrative and legal support of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine consists of: 1) forms, means and methods of activity of subjects of government authority in providing services in the field of military rehabilitation (development and approval of rehabilitation programs; creation, liquidation and reorganization of rehabilitation centers; development and application of rehabilitation methods; monitoring compliance with rehabilitation norms (standards); implementation of administrative procedures for registration of veteran status); 2) issuance of administrative acts in the field of public administration of the military rehabilitation system; 3) implementation of material and technical operations aimed at the functioning of the rehabilitation center system, conducting tender procedures for the purchase of rehabilitation equipment; 4) implementation of administrative or judicial appeals of decisions, actions or inaction of public administration bodies in the field of military rehabilitation; 5) application of administrative liability measures for violations of legislation in the field of military rehabilitation to public administration bodies in case of violation of the legality of their activities and financial liability measures to business entities in this area.

It was found that the elements of this system are quite extensive and heterogeneous and constitute a large array for research, however, their holistic perception increases the quality of their systemic regulation, and accordingly increases the level of protection of military personnel and ensuring their legal rights, including to high-quality rehabilitation.

CONCLUSIONS

As a result of the study, we determined that the system of entities providing support in the field of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is multi-level and consists of the following groups: 1) entities forming the state policy of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine – the normative level (President, Verkhovna Rada, CMU); 2) entities implementing the state policy of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine – the political and administrative level (profile ministries, local governments, specialized institutions); 3) auxiliary entities – the social level (public organizations, volunteer centers, international partners). It was found that the main shortcomings of the system of entities providing administrative and legal support in the field of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine are: 1) the absence of a program document in this area, for example, the State Program for the Rehabilitation of Military Personnel; 2) the absence of a single legislative act that should regulate all legal relations arising in the field of rehabilitation and socialization of military personnel, for example, the Law of Ukraine "On Rehabilitation and Socialization of Military Personnel of Ukraine and Persons Ensuring Defense Capability, Security and Law and Order in Ukraine"; 3) the absence or presence of a low level of legal regulation of provisions on the development and approval of rehabilitation programs, opening (licensing) of rehabilitation centers,

certification of medical personnel, state subsidies, state control over activities, etc. In order to improve the system of ensuring rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, it is advisable to adopt a separate Law of Ukraine "On Rehabilitation and Socialization of Military Personnel of Ukraine and Persons Ensuring Defense Capability, Security and Law and Order in Ukraine" that should regulate all legal relations arising in the field of rehabilitation of military personnel. Its content should include the following sections: 1) entities implementing state policy on the rehabilitation and socialization of military personnel with a definition of their system, a clear distribution of competence and the definition of specific forms of interaction; 2) the legal status of military personnel in need of rehabilitation and socialization, which should identify the categories of persons in need of rehabilitation, the basic criteria by which the necessity and feasibility of rehabilitation are determined; 3) the rights, obligations and responsibilities of public authorities that must ensure the rehabilitation of military personnel; 4) types and methods of rehabilitation and socialization, which should also determine the levels of rehabilitation of military personnel, depending on the state of their physical and psychological health; 5) the legal status of rehabilitation institutions (types, forms and procedure for activity); 6) requirements (licensing requirements) and criteria for compliance of institutions (institutions) for the provision of rehabilitation services, which also define the requirements for the personnel providing them; 7) financial and logistical support for the activities of institutions for the rehabilitation and socialization of military personnel, which also define the sources and procedure for financing the activities of such institutions.

The system of instruments for administrative and legal support for the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is distinguished, consisting of: 1) forms, means and methods of activity of subjects of government authority in the provision of services in the field of military rehabilitation (development and approval of rehabilitation programs; creation, liquidation and reorganization of rehabilitation centers; development and application of rehabilitation methods; monitoring compliance with rehabilitation norms (standards); implementation of administrative procedures for registering veteran status); 2) issuance of administrative acts in the field of public administration of the military rehabilitation system; 3) implementation of material and technical operations aimed at the functioning of the rehabilitation center system, conducting tender procedures for the purchase of rehabilitation equipment; 4) implementation of administrative or judicial appeals of decisions, actions or inaction of public administration bodies in the field of military rehabilitation; 5) application of administrative liability measures for violation of legislation in the field of military rehabilitation to public administration bodies in case of violation of the legality of their activities and financial liability measures to business entities in this field. Systemic miscalculations in the application of such instruments of administrative and legal support of the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine were identified, and separate mechanisms for their improvement were also proposed.

The article defines the system of subjects for ensuring the activities of the sphere of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, identifies its shortcomings and identifies proposals for its improvement.

As a result of the study, it was determined that the system of subjects for ensuring the activities of the sphere of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is multi-level and consists of the following groups: 1) subjects of forming the state policy of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine – the normative level

(President, Verkhovna Rada, CMU); 2) subjects of implementing the state policy of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine – the political and administrative level (profile ministries, local governments, specialized institutions); 3) auxiliary subjects – the social level (non-governmental organizations, volunteer centers, international partners).

It was found that the main shortcomings of the system of subjects of administrative and legal support in the field of rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine are: 1) the absence of a program document in this area, for example, the State Program for the Rehabilitation of Military Personnel; 2) the absence of a single legislative act that should regulate all legal relations that arise in the field of rehabilitation and socialization of military personnel, for example, the Law of Ukraine "On the Rehabilitation and Socialization of Military Personnel of Ukraine and Persons Ensuring Defense Capability, Security and Law and Order in Ukraine"; 3) the absence or presence of a low level of legal regulation of provisions on the development and approval of rehabilitation programs, opening (licensing) of rehabilitation centers, certification of medical personnel, state subsidies, state control over activities, and others. It was found that in order to improve the system of ensuring the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine, it is advisable to adopt a separate Law of Ukraine “On the Rehabilitation and Socialization of Military Personnel of Ukraine and Persons Ensuring Defense Capability, Security and Law and Order in Ukraine”, which should regulate all legal relations arising in the field of rehabilitation of military personnel.

SUMMARY

The system of instruments for administrative and legal support of the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine is distinguished, consisting of: 1) forms, means and methods of activity of subjects of government authority in providing services in the field of military rehabilitation (development and approval of rehabilitation programs; creation, liquidation and reorganization of rehabilitation centers; development and application of rehabilitation methods; monitoring compliance with rehabilitation norms (standards); implementation of administrative procedures for registering veteran status); 2) issuing administrative acts in the field of public administration of the military rehabilitation system; 3) carrying out material and technical operations aimed at the functioning of the system of rehabilitation centers, conducting tender procedures for the purchase of rehabilitation equipment; 4) carrying out administrative or judicial appeals of decisions, actions or inaction of public administration bodies in the field of military rehabilitation; 5) applying administrative liability measures for violations of legislation in the field of military rehabilitation to public administration bodies in the event of violation of the legality of their activities and financial liability measures to business entities in this field. Systemic miscalculations in the application of such instruments of administrative and legal support for the activities of the rehabilitation and socialization of military personnel of Ukraine have been identified, and separate mechanisms for their improvement have been proposed**.**

Key words: rehabilitation and socialization of military personnel, system of subjects of rehabilitation and socialization of military personnel, tools of rehabilitation and socialization of military personnel.

References

1. Шостак С. Л. Публічне управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, 2024. 240 с.
2. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text.
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (зі змінами від 03.07.2020 № 720-IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закони України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
6. Про Координаційну раду з питань реабілітації та підтримки військовослужбовців, інших осіб, які беруть участь в обороні України: Указ Президента України від 04 червня 2025 року №389/2025. https://www.president.gov.ua/documents/3892025-55289.
7. Про внесення змін до Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 12 червня 2025 року №397/2025. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/397/2025#Text.
8. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. № 13. Ст.222.
9. Про невідкладні заходи щодо підтримки ветеранів війни, членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України: Указ Президента України 22 серпня 2024 року №512/2024. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/512/2024#Text.
10. Про затвердження Порядку та умов надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2022 року № 1338 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2023 року № 1270). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022– %D0%BF#Text.
11. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України, та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремальних умовах: Наказ Міноборони України від 09.12.2015 № 702. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text.
12. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медикопсихологічної реабілітації у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 04.11.2016 № 591. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#n12.

13. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України (2008). Наказ Міністерства оборони України № 402. 14.08.2008. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text.

14. Про затвердження Програми щодо медичного, соціального захисту, адаптації, психологічної та соціальної реабілітації ветеранів, членів їх сімей та деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України на 2024-2026 роки: Розпорядження начальника Краматорської міської військової адміністрації від 01.05.2024 №503-р.. https://krm.gov.ua/miski-programy/programa-reabilitatsiyi-veteraniv-chleniv-yih-simej-na-2024-2026-roky.

15. Комплексна програма реабілітації, інтеграції та соціального захисту Захисників та Захисниць України, членів сімей загиблих Полтавської області на 2023 – 2025 роки: Рішення Полтавської обласної ради від 28 липня 2023 року №655. https://oblrada-pl.gov.ua/doc/doc/2477.

16. Деякі питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я: Постанова КМУ від 16 грудня 2022 р. № 1462. https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-orhanizatsii-reabilitatsii-u-sferi-okho-a1462.

17. Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій та особи з інвалідністю внаслідок війни іноземцям та особам без громадянства, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України: Постанова КМУ від 18 червня 2025 р. № 719. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2025-%D0%BF#Text.

18. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36, № 37. Ст.446.

Information about the authors:
Myroniuk Roman Victorovich,
Doctor of Law, Professor,
Professor at the Department of Administrative Law,
Process and Administrative Activity
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Haharina Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Myroniuk Stanislava Anatolievna,
Candidate of Law,
Senior Lecturer at the Department of Tactical and Special Training
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Haharina Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-29

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF LEGAL SUPPORT FOR THE REHABILITATION AND SOCIALIZATION OF MILITARY PERSONNEL AND WAYS OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Morhunov O. A.

INTRODUCTION

Armed aggression against Ukraine, caused by the direct and indirect use of the Russian Federation's armed forces against the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, which began on February 20, 2014, as well as the full-scale Russian invasion of Ukraine, necessitated the need to pay attention to the problems of rehabilitation and socialization of military personnel. The negative consequences for the physical and mental health of military personnel of more than 10 years of deterring and repelling armed aggression are obvious, so according to the Ministry of Health of Ukraine (hereinafter – the Ministry of Health of Ukraine), almost 40% of military personnel have suffered injuries of varying severity from hearing damage to the loss of limbs and other vital organs. In addition, almost half of the military personnel who participated in active hostilities have varying degrees of post-traumatic stress disorder (hereinafter – PTSD) and need psychological assistance[1].

Such challenges for modern Ukrainian society necessitate the use of systemic approaches to the development of a comprehensive program of rehabilitation and socialization of military personnel and scientific substantiation of the conditions and procedure for its implementation, which should include: updating the regulatory framework, building and ensuring the organization of the activities of rehabilitation and social support centers for military personnel, developing and certifying rehabilitation methods. All this necessitates the study of foreign experience in legal support of rehabilitation and socialization of military personnel in wartime conditions and the implementation of its practices in Ukraine, which determines the relevance of the research within the framework of this article.

The state of research on the topic of the article. Research on the issues of rehabilitation and socialization of military personnel was carried out within various fields, from medicine and psychology to law and public administration. So, Sushchenko L., Kuksa V., Mikheyenko O. investigate the problems of medical and psychological assistance to veterans, including aspects of their social adaptation to peaceful life, Kolesnichenko O.S. within the science of psychology investigates the forms of combat psychological traumatization of military personnel and diagnostic methods, Lytvyn N.A., Kochugur I.V. also draw attention to the importance of psychological rehabilitation and problems associated with post-traumatic stress disorder (PTSD) among military personnel. From the position of legal science, this issue is investigated by such authors as K.M. Kurkova, L.I. Lutsenko-Myskiv analyze the state of current legislation in the field of medical rehabilitation and propose changes for its improvement; Basko A. V., Sobakar A. O., Myronyuk S. A. analyzes the methods of rehabilitation of military personnel, the state of functioning and development of rehabilitation

[1] Актуальна інформація з реабілітації. URL: https://moz.gov.ua/uk/aktualna-informacija-z-reabilitacii. (дата звернення – 20.04.2024)

centers as one of the areas of activity of local government bodies[2]. The relevant foreign experience of legal support for the rehabilitation and socialization of military personnel in wartime conditions is studied in the works: Makarova T.P. "Administrative and legal support for the protection of social rights of military personnel and their family members in Ukraine" (2024)" and Shostak S.L. "Public management in the field of rehabilitation of military personnel of the Armed Forces of Ukraine within the framework of a single medical space of healthcare in Ukraine" (2024).

At the same time, the analysis of modern research on the rehabilitation and socialization of military personnel allows us to conclude that it is advisable to address the issues of rehabilitation and socialization of Ukrainian military personnel taking into account the analysis of foreign experience in administrative and legal support for the rehabilitation and socialization of military personnel in wartime, which determines the purpose of the study.

To achieve the purpose of the study, the following research tasks are planned within the ***framework of this article:***

– to analyze foreign experience of NATO countries in administrative and legal support for the rehabilitation and socialization of military personnel in wartime;

– to identify advanced experience in the rehabilitation and socialization of military personnel of the State of Israel, which has a long-standing practice of such activities;

– to determine ways to implement advanced foreign practices in the rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine.

1. Features of the experience of NATO countries regarding administrative and legal support for the rehabilitation and socialization of military personnel

To fulfill the objectives of the study below, it is advisable to analyze the best practices of rehabilitation and socialization of military personnel of NATO countries (in particular, the United States of America, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the Kingdom of Sweden), which have a long-standing positive practice of such activities.

It should be noted that today the State of Ukraine "has the status of a strategic partner of the North Atlantic Alliance (hereinafter – NATO) and a candidate country for accession to the European Union (hereinafter – EU). Achieving the set goals, approaching international standards is carried out through thorough socio-economic reforms and improving state policy in key areas of public life. International cooperation provides an opportunity for Ukraine to gain experience in solving many issues and is one of the components of the development of state policy"[3]. And the implementation of the experience of the European Union and NATO member states regarding social protection of military personnel is one of the priorities of interaction with the Alliance and the development of state policy, which is defined in

[2] Баско А. В., Собакарь А. О., Миронюк С. А. Методики реабілітації військовослужбовців, стан функціонування та розвиток реабілітаційних центрів як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. Rehabilitation & Recreation : науковий журнал. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Том 18, № 1. 240 с. С. 78-94.

[3] Івахненко О. А., Новиков О. В., Глущенко А. М. Правове регулювання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям в період воєнного стану. Journal «ScienceRise: Juridical Science». №2 (28)2024. С. 28-34.

numerous State Programs and Cooperation Plans[4]. In developed countries of the world, the policy of social protection of military personnel and their family members, including the rehabilitation and socialization of military personnel, is a priority area of state administration. It should be noted that in NATO and EU countries, as well as in Ukraine, the category of military personnel who participated in hostilities belongs to war veterans or combat veterans.

The study of international experience should be carried out according to such categories as entities that implement the state policy of rehabilitation and socialization of military personnel, regulatory and legal support, and the main areas of activity in the field of rehabilitation and socialization of military personnel.

The experience of the USA. The most systematic approach to the rehabilitation of military personnel is used in the USA, as a country with the most powerful army in the world, which quite often, compared to the armed forces of other countries, takes part in combat operations to protect territorial integrity and international security in the so-called "hot spots" or in countries (continents) where there is a threat to world security, therefore the experience of the USA is useful for Ukraine. The problems of those who returned from the war physically, but remained in it mentally, are currently being dealt with by one of the departments of the US Department of Veterans Affairs, which is the second largest after the Department of Defense with a staff of about 280 thousand people and a budget of about 200 billion dollars per year. The Ministry deals with the health of veterans, their benefits, insurance and mortgages, the appointment of pensions and assistance, and is responsible for the burial of veterans – from the payment of burial allowances to the maintenance of military cemeteries. Almost 40% of the $200 billion departmental budget is allocated for veterans' medical care. More (57%) goes only to the payment of various benefits, compensations and pensions. The US Department of Veterans Affairs has 153 hospitals, 103 rehabilitation centers, 962 municipal clinics, 139 homes for the elderly and disabled, 139 units providing home medical care, 300 multifunctional veteran burial grounds. And this is not counting half a thousand different regional services throughout the country that are exclusively engaged in social security and support for veterans. The American rehabilitation system is focused both on the physiological recovery of military personnel and on providing group and individual consultations to their families. In this case, the social worker monitors the observance of the rights of the military, for example, receiving proper and timely treatment, and provides the necessary support to both the veteran and his family. Special attention is paid to physiotherapy of veterans and military personnel. Physiotherapists, occupational therapists and doctors specializing in rehabilitation, prosthetics and orthopedics help people get their lives back. Physiotherapists examine each person and develop a treatment plan[5].

The USA has an extensive system of active treatment and rehabilitation centers for military personnel – rehabilitation centers in Massachusetts, Miami, Rancho Los Amigos in California, Tampa in Florida, Vegas; Mississippi; New Jersey; Rhode Island; Texas. About

[4] Макарова Т.П. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в Україні – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Київ, 2024. 273 с.

[5] Шостак С. Л. Публічне управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, 2024. 240 с.

160 thousand psychologists and rehabilitation specialists are serving in the US Army, distributed among military units, who provide advisory and primary educational and psychological assistance. It should be noted that a specialized practice has been formed in the USA – military social work, which is aimed at providing support to military personnel, war veterans and their family members. Military social workers provide counseling, crisis intervention, supervision, are engaged in preparation and training, participate in mental health support activities, etc. [6].

In the United States, the veterans' benefits system includes a wide range of rehabilitation services provided through the United States Department of Veterans Affairs (va.gov). These services include post-traumatic stress disorder (PTSD) treatment, physical rehabilitation, vocational retraining, and housing assistance. VA is actively using innovative techniques, including telemedicine and virtual reality, to improve the accessibility and effectiveness of rehabilitation services.[7].

Rehabilitation of military personnel in the United States is carried out through a comprehensive government program, The Army Recovery Care Program (ARCP) and the Transition Assistance Program (TAP), which provide medical services, psychological support, assistance in finding a job and education, as well as preparation for civilian life through special units, Soldier Recovery Units (SRUs). After completing their service, veterans gain access to medical care through the US Department of Veterans Affairs (VA). In 2023, $303 billion was allocated to the Department of Veterans Affairs, making it the second largest government department after the Department of Defense. The United States has its own government programs for military rehabilitation. The main one is the Transition Assistance Program (TAP). It includes training and resources for obtaining medical services, finding a job, educational opportunities, etc. It also provides defenders with information about their rights and benefits provided by the government. Another program that specializes in helping the wounded is called The Army Recovery Care Program (ARCP). The project returns soldiers to service or grants them veteran status through comprehensive medical rehabilitation. ARCP provides policy oversight for Soldier Recovery Units (SRUs) – special units on military installations that provide rehabilitation services to injured soldiers, as well as support for their families. The Transition Assistance Program (TAP) provides resources for finding employment, obtaining education, and information about benefits provided by the US government after discharge from military service. Psychological rehabilitation of the military in the US is regulated by special programs for the restoration of the mental health of soldiers, in particular for combating post-traumatic stress disorder (PTSD)[8].

---

[6] Гордієнко Є. П. Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі : матеріали Першої всеукраїнської наук.-практ. конф., 30 листопада 2018 р. Київ. URL : http:// academy.gov.ua/ pages/dop/198/files/9e0c6916-89d9-4e68-bae0-7122d804a470.pdf (дата звернення : 01.06.2024).

[7] Державні програми та плани співробітництва Україна – НАТО. URL : https://nato.mfa.gov.ua/dokumenti/derzhavni-programi-ta-plani-spivrobitnictva (дата звернення : 01.06.2024).

[8] Діна Вишневськи. Як у США повертають до мирного життя солдатів, які повернулися з війни. URL: https://kp.ua/ua/life/a669399-jak-u-ssha-povertajut-domirnoho-zhittja-soldativ-jaki-povernulisja-z-vijni. (дата звернення: 20.04.2024).

A separate direction of military socialization is the reintegration of war veterans into civilian life, and here the experience of the United States will be interesting.

Some researchers note that "the American practice of reintegration of the military into civilian life involves participation in the Transition Assistance Program (TAP) – a program of assistance during the transition period, which is supervised by the Department of Labor, the Department of Defense, Education, Homeland Security and Veterans Affairs, the Small Business Administration and the Human Resources Management. Becoming a participant in the program is very convenient: you can do it online and even while still in active service. One of the components of the program is the Transition GPS (goals, plan, success) training, the purpose of which is the formation of life competencies at the transition stage, financial planning skills and the development of an individual transition plan. It should be noted that the process of transition from military service to civilian life is a certain life challenge, which involves the transformation of life skills, professional retraining, changing social life attitudes, etc. And as a result, veterans face psychological barriers – stigmatization and misunderstanding of their own needs. And therefore, the main areas of reintegration of military personnel into civilian life in the USA are: social adaptation; psychological support; professional retraining; housing support" [9].

The U.S. military reintegration system is a comprehensive federal and state program that addresses the transition from service to civilian life through the Department of Veterans Affairs (VA) and the Department of Labor (DOL), offering education, employment (including TAP courses, entrepreneurship support through VBOCs/SBDCs), and housing, relying on coordination between the Department of Defense and civilian agencies, and leveraging state resources to assist veterans in their job search, housing, and social adjustment. Key elements of this system are: 1) Transition Assistance Program (TAP): Mandatory pre-release courses that teach financial planning, job search, and use of veteran benefits; 2) Department of Veterans Affairs (VA): A central agency that provides health care, education (through GI Bill certificates), housing loans, and support programs; 3) Department of Labor (DOL) – through its Veterans Affairs Service (VETS) deals with employment, providing career counseling and job search assistance; 4) Veterans Advice Centers (VBOCs) and Small Business Development Centers (SBDCs) – are funded by the government and help veterans start their own businesses by offering grants and microloans; 5) State-level support – States, such as Texas, California, and Virginia, provide additional resources (grants, microloans, training programs) for veteran entrepreneurs.

Social and psychological support is provided through military social workers and local programs that help with adaptation to civilian life. Its features are: 1) coordination – the system works through a partnership between the Department of Defense (DOD), the Department of Veterans Affairs (VA), and the Department of Labor (DOL); 2) emphasis on entrepreneurship – there are special programs that encourage veterans to become entrepreneurs.

The effectiveness of the military reintegration system in the US is that most veterans quickly find work after discharge, although some believe that preparation for civilian life

[9] Джон Ґрехем Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. 2023. 102 с. URL : https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferireintehratsiyi-veteraniv-mirkuvannya-shchodo-voyennoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny (дата звернення: 20.04.2024).

could be better. Thus, the veteran policy on the reintegration of veterans in the US is relevant in the context of implementation in Ukraine. Comprehensive state support should primarily be aimed at ensuring mental health and well-being on the basis of barrier-free access to state support and reducing the bureaucracy of this process. The Ministry of Veterans Affairs of Ukraine, together with the Ministry of Defense of Ukraine, should develop a program for the transition from a military career to civilian employment following the example of the US armed forces to ensure a comfortable integration of a person's military service experience into a civilian profession.

Experience of the United Kingdom of Great Britain. The UK has a well-developed system of support for veterans, in particular for those who have experienced stressful situations and PTSD. The main elements of the program include: 1) support groups: veterans can join support groups where they receive help from former military personnel who have experienced similar stresses; 2) therapy through art and sports: The UK actively uses art therapy and sports programs for veterans, which helps reduce anxiety, depression and stress.

In the UK, rehabilitation departments are established at every hospital and contain gymnasiums, a swimming pool, a physiotherapy room and an occupational therapy room. As a result, the number of specialized rehabilitation centers is limited, they are intended only for people with disabilities who have suffered very serious injuries, the treatment of which requires long-term rehabilitation. British rehabilitation centers are grouped into two classes: 1) medical institutions specializing in comprehensive rehabilitation for specific diseases; 2) mixed centers for post-hospital rehabilitation [10].

A separate issue is the significant breakthrough of Great Britain in implementing the policy of reintegration (socialization) of military veterans. This is discussed in detail in the analytical report of the Ukrainian Veterans Fund "State Policy of Support for Veterans: Experience of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland".

An important regulatory act for the implementation of this policy was the adoption by the Government in 2018 of "The Strategy for our Veterans", which is designed for 10 years and establishes a sustainable vision and principles for the whole of Great Britain, is applied throughout its territory and extends to all spheres of life: public, corporate, charitable and individual. The strategy identifies five cross-cutting factors that create the basis for a general system of providing services to veterans: 1) cooperation between organizations; 2) coordination of veteran services; 3) collection of data on the veteran community; 4) public perception and understanding; 5) recognition of veterans.

In addition to the objectives, the Strategy also identifies key areas for its implementation, including: 1) reintegration of veterans into the community; 2) employment, training of veterans and development of their skills and their application; 3) ensuring adequate financing of veterans' needs, including resolving issues of restructuring and partial repayment of debt obligations that arose in connection with the reintegration process; 4) health and well-being – veterans are provided with improved physical, mental health and well-being, which allows them to contribute to the overall development of society; 5) housing – veterans receive safe housing through purchase, rental or social housing services; 6) minimizing factors that lead to violations of laws by veterans, including minimizing their aggression. These objectives

[10] Державна політика підтримки ветеранів: досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Ветеранський фонд (Поруч з ветераном). URL : https://veteranfund.com.ua/support-for-veterans-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland/ (дата звернення : 28.06.2024).

and areas for the implementation of such a policy are planned to be implemented by 2028, that is, in a fairly short period, and knowing the British punctuality, there is confidence in their achievement [11].

Thus, it can be found that the experience of the United Kingdom of Great Britain in the field of rehabilitation and socialization of veterans includes the creation of a comprehensive support system covering physical and mental health, education, career and family support. This involves both a nationwide level of support and the involvement of local communities. Britain has developed an approach where the entire state, as well as society as a whole, is involved in the rehabilitation and social adaptation of veterans. It is advisable to highlight the main areas of the British experience in the rehabilitation and socialization of the military: 1) the use of a comprehensive approach to rehabilitation, which consists in providing standardized care in the field of physical and mental health, including the treatment of combat injuries, support in the field of education, which helps veterans acquire new skills or continue their education; 2) support in socialization and career, which includes assistance in employment and career development, ensuring a worthy place in society and creating conditions for full social adaptation; 3) family support – providing assistance and support to families of veterans; 4) involvement of all levels of government and society – creating a support system that works at the national and local levels, involving various state institutions to provide comprehensive assistance to veterans.

It should be noted that the British experience helps to create a sustainable system of rehabilitation and social adaptation in Ukraine, which can become the basis for future policy on veterans. Joint projects can help implement modern services, rehabilitation and opportunities for the development of Ukrainian veterans, ensuring their worthy place in society.

Experience of the French Republic. The French experience in the rehabilitation of the military is based on an integrated approach, covering medical, psychological and social support, professional adaptation and prosthetics, implemented through key institutions such as the National Office of Veterans and Victims of War (ONACVG) and the Support Service for the Wounded of the Land Forces (CABAT), which allows for the effective reintegration of Defenders into civilian life.

The main elements of the rehabilitation system in France are: 1) coordination – the National Office of Veterans and Victims of War (ONACVG) and CABAT coordinate support for the wounded and the families of the deceased; 2) comprehensive support – includes medical care (treatment of combat injuries, rehabilitation), psychological support, social care and professional adaptation; 3) integration – the system aims at the successful reintegration of veterans into society and their self-realization through training, prosthetics and new work; 4) emergency preparedness – the medical system is preparing for the flow of wounded by training personnel to deal with combat injuries and resource shortages, as well as deploying special points near important facilities.

This systemic approach, combining assistance at all stages – from the battlefield to return to civilian life – is valuable for Ukraine.

---

[11] Державна політика підтримки ветеранів: досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Ветеранський фонд (Поруч з ветераном). URL : https://veteranfund.com.ua/support-for-veterans-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland/ (дата звернення : 28.06.2024).

Experience of the Kingdom of Sweden. The military rehabilitation system in Sweden focuses on psychological recovery, burnout prevention and exchange of experience, in particular through cooperation with Ukrainian foundations such as the Repower Charitable foundation, which organize programs for Ukrainian doctors and military personnel, combining rest with professional development and meetings with high-ranking Swedish officials. Sweden also actively supports the creation of rehabilitation centers for the military directly in Ukraine, planning to launch one by 2027.

The main areas of the Swedish rehabilitation system are: 1) psychological support – programs aimed at reducing stress levels, treating PTSD and preventing emotional exhaustion; 2) burnout prevention – organizing activities that help military personnel "switch focus" and restore strength; 3) exchange of experience – meetings and trainings with representatives of the Swedish Armed Forces; 4) high level of support – projects often have support at the highest level, including meetings with the Ministers of Defense and Foreign Affairs of Sweden.

The body responsible for ensuring the health of Swedish military personnel is the Center for Defense Medicine of the Armed Forces. The Center recruits and trains medical personnel to meet the needs of all Armed Forces, and also develops methods and tactics in the field of health care. The Center pursues two main goals – the development and provision of emergency care (administering field hospitals and ambulance services) and ensuring the safest possible conditions for service in all units of the Armed Forces.

Sweden does not participate in active armed conflicts, the need for a developed medical infrastructure for the military has long been in doubt. However, the coronavirus crisis has shown that civilian infrastructure may not be able to cope with some challenges. Against this background, the importance of military medical care had to be reassessed. The result was the development of the concept of Total Defense Healthcare (TDH).[12] The concept involves deep cooperation between both medical systems: interaction of all non-medical and medical elements of crisis management, such as command, control, communication, exchange of information and resources, standard recommendations and treatment protocols, etc. One example of the above-mentioned cooperation is conducting military medicine courses for civilian medics in the field. Thus, civilian medics will be able to join military special operations if necessary. In addition, the Armed Forces offer a number of medical positions, which include: nursing and medical practice, veterinary medicine, environmental and health inspection, dentistry, pharmacy and biomedical analytics. The features of military rehabilitation in Sweden are as follows: 1) high-quality medical care – the Swedish healthcare system provides comprehensive rehabilitation, which can last from several months to several years, depending on individual needs; 2) physical rehabilitation – specialized physical rehabilitation programs aimed at restoring body functions and improving the quality of life; 3) psychological support – military personnel have access to psychological assistance that helps them cope with traumatic experiences, stress and other psychological consequences of service; 4) social integration – social integration programs help military personnel adapt to civilian life, including assistance in finding work and housing; 5) systemic support –

[12] Khorram-Manesh A, Robinson Y, Boffard K, Örtenwall P. The History of Swedish Military Healthcare System and Its Path Toward Civilian-Military Collaboration From a Total Defense Perspective. Mil Med. 2020 Sep 18;185(9-10):1492-1498.

Sweden's policy is aimed at providing full social support for military personnel, allowing them to return to a full life after service.

2. Features of the experience of the State of Israel in terms of administrative and legal support for the rehabilitation and socialization of military personnel

More than half a century of constant wars and conflicts have forced Israel to develop a special approach to people who have experienced combat operations, especially if they have returned to civilian life, having received injuries or disabilities. The state of emergency in Israel has been in effect continuously since 1948, and the armed forces are formed on a mass conscription principle. In fact, it is a people's army, where almost all Jewish young men and women (and some other ethnic and religious groups) fall under the conscription law, starting at the age of 18.

It is important to note that in Israel there is no concept or status of "veteran". All citizens are conscripts, reservists, or recognized as unfit. A person who participated in hostilities does not stand out in any way, and war participants receive a bar of a participant in a particular military campaign, which, however, does not give any status or accompanying privileges or obligations. There is also the status of a disabled person in the Israel Defense Forces ("nehe tsaal"). The Israeli Ministry of Defense is responsible for all assistance to soldiers in all of the above-mentioned statuses (especially when it comes to disability). In this case, in different cases, different departments and structures of the ministry are involved in this [13].

Israel has the most effective system of psychological rehabilitation of military personnel, especially the practice of rehabilitation of Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) and other psychological problems associated with the experiences of military personnel of combat stress. Israel has many years of experience in solving this problem. It is in this country that perhaps the best organization in the world for psychological assistance to military personnel, veterans, and their family members is located. In Israel, there is a general awareness of the importance of psychological support for veterans. This is manifested in the assistance of the state, society, and military structures in the development and implementation of programs aimed at ensuring the well-being and psychological health of veterans, which is very important. The country has developed various programs and services aimed at providing support and improving the quality of life of veterans who face psychological problems associated with combat stress. The main essence of these programs is a comprehensive and individualized approach to the rehabilitation and support of veterans, focusing on their needs and unique situations of personal experience.[14] The Israeli rehabilitation program for military personnel after demobilization deserves special attention, aimed at ensuring that no soldier is left alone, even with a minor problem. This program involves preparing the relatives and friends of the demobilized person before his return home. The activities of the rehabilitation and work with demobilized persons unit are aimed at developing rehabilitation programs,

[13] Ігаль Левін. Як Ізраїль піклується про своїх ветеранів? Публікація від 4 листопада 2024 року. Інформаційно-аналітичний центр «Мілітарний». https://militarnyi.com/uk/blogs/yak-izrayil-pikluyetsya-pro-svoyih-veteraniv/#google_vignette.

[14] Вдовіченко Оксана, Соколова Ірина, Педченко Олександра, Степанова Сніжана, Фролова Ольга. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej w katowicach. 2023, nr 16. s. 107-118.

creating and/or supporting special centers for anonymous assistance, supporting military personnel with disabilities, supporting soldiers with combat mental trauma, and providing social assistance. Israel, as a country in a constant state of conflict and hostilities, has a wide range of programs and services aimed at supporting and rehabilitating its veterans. It has been determined that the Israeli system consists of five large units: the diagnostic, profiling, and career guidance unit; the psychological support service for military personnel; rehabilitation and demobilization units; civilian crisis support services; services for working with families of victims. Israeli psychologists, psychotherapists, and rehabilitation specialists have developed effective methods aimed at improving both the physical and psychological condition of veterans, helping them overcome post-traumatic stress disorder and other psychological problems that arise after experiencing combat stress.

In Israel, unlike Ukraine, the issues of socialization of military personnel are enshrined in the Israeli Law "On the Social Adaptation of Discharged Military Personnel" (1994), according to which a discharged military personnel is a person who has completed his/her military service, even if he/she was legally discharged before the end of the period he/she was obliged to serve, provided that he/she served at least 12 months, as well as a person who was discharged before the end of the above-mentioned period due to health reasons or due to disability, as defined in the Disabled Persons (Compensation and Rehabilitation) Law; for the purposes of this definition, each month of national-civilian service under the separate system is counted as half a month of service, and each month of national-civilian service under the intermediate system is counted as three-quarters of a month of service. The Israeli rehabilitation program for military personnel after demobilization deserves special attention, aimed at ensuring that no soldier is left alone, even with a minor problem. This program involves preparing the relatives and friends of the demobilized person before his return home. The activities of the rehabilitation and work with demobilized persons unit are aimed at developing rehabilitation programs, creating and/or supporting special centers for anonymous assistance, supporting military personnel with disabilities, supporting soldiers with combat mental trauma, and providing social assistance. Israel, as a country in a constant state of conflict and hostilities, has a wide range of programs and services aimed at supporting and rehabilitating its veterans. It has been determined that the Israeli system consists of five large units: the diagnostic, profiling, and career guidance unit; the psychological support service for military personnel; rehabilitation and demobilization units; civilian crisis support services; services for working with families of victims. Israeli psychologists, psychotherapists, and rehabilitation specialists have developed effective methods aimed at improving both the physical and psychological condition of veterans, helping them overcome post-traumatic stress disorder and other psychological problems that arise after experiencing combat stress.

In Israel, unlike Ukraine, the issues of socialization of military personnel are enshrined in the Israeli Law "On the Social Adaptation of Discharged Military Personnel" (1994), according to which a discharged military personnel is a person who has completed his/her military service, even if he/she was legally discharged before the end of the period he/she was obliged to serve, provided that he/she served at least 12 months, as well as a person who was discharged before the end of the above-mentioned period due to health reasons or due to disability, as defined in the Disabled Persons (Compensation and Rehabilitation) Law; for the purposes of this definition, each month of national-civilian service under the separate system is counted as half a month of service, and each month of national-civilian service

under the intermediate system is counted as three-quarters of a month of service. Most of the discharged soldiers are transferred to the reserve (previously this issue was regulated by the Law "On Service in the Armed Forces", but after 2008 – by the Law "On Social Adaptation of Discharged Servicemen"), but some are exempted from reserve service (for example, women who hold non-combat positions are exempted from this obligation after the birth of their first child; both men and women are exempted from reserve service after reaching a certain age). In Israel, there is no Ministry of Veterans Affairs, the functions of rehabilitation and socialization of veterans are entrusted to the Ministry of Defense – the Department for Work with Injured Servicemen and Members of Their Families (IDF Casualties Department). The purpose of the Department's creation is to implement the policy of social, medical and rehabilitation support for servicemen and their families within the Personnel Department of the Ministry of Defense. The Department is tasked with ensuring communication between the IDF and servicemen and their families, relatives of those killed in combat and in other cases, as well as implementing a policy on their social protection and rehabilitation. The Department is also responsible for processing benefits, treatment, conducting professional and functional rehabilitation of servicemen, organizing the provision of social and psychological support to them and their families, and social security depending on the degree of injury or disability.

In addition, the Ministry of Defense of Israel has a Rehabilitation Department, which is a state agency designated by law to support and serve veterans who were injured while serving in the IDF or other national security structures. The Rehabilitation Department of Disabled Veterans of the Ministry of Defense is the main state structure dealing with the rights of discharged military personnel with disabilities. Its goal is to rehabilitate disabled IDF personnel and integrate them into society in order to ensure their maximum possible working capacity and care for their well-being. The Rehabilitation Department of Disabled Personnel operates under the Disabled Persons (Compensation and Rehabilitation) Law of 1959. According to the definition given in the Law, a “person with a disability” is a demobilized serviceman who has received a disability as a result of military service, or a serviceman who has received a disability as a result of extended service. In this case, “disability” is the loss of the ability to perform ordinary actions, both physical and mental, or a decrease in such ability, which appeared in a demobilized serviceman or a serviceman on extended service as a result of one of the events that occurred during his service and as a result of this service: injury, illness, complications of the disease. After demobilization from the army, work with the wounded person and his family members is continued by employees of the district branch of the Department of Rehabilitation of the Disabled, to which he belongs, and in accordance with the type of certificate received from the subsidy officer. The main goal of the Department of Rehabilitation of the Disabled is to assist in the rehabilitation of a person with a disability, i.e. ensuring optimal inclusion in society, creating appropriate conditions for his stable and continuous employment. Social inclusion accelerates the integration of a person with a disability into society, improves their self-perception and has a positive impact on other aspects of their lives. Disabled members of the Israel Defense Forces who are assigned a 20% or higher degree of disability are entitled to assistance during rehabilitation, which includes psychological and social support, orientation and assistance in drawing up a rehabilitation program and its implementation. Rehabilitation workers (usually social workers) work in cooperation with the district medical team and the disabled person himself, seeking to accelerate the rehabilitation process. Each wounded person recognized as

disabled is assigned a rehabilitation worker who manages the rehabilitation process (coordinator – case manager, CM). A significant part of the individual and professional rehabilitation processes is associated with actions to strengthen and develop internal and external resources that help cope with disability and the changes associated with it. Rehabilitation workers and the district staff are ready to assist the disabled person in any need related to his rehabilitation. The rehabilitation program is built on the basis of his abilities and professional aspirations, taking into account the recognized disability and in accordance with the instructions of the Department of Rehabilitation of Disabled Soldiers[15].

An important component of the rehabilitation process for military personnel in Israel is psychological rehabilitation, or assistance. It is believed that Israel has one of the best psychological assistance organizations in the world for military personnel, veterans and their family members. Israel has over 2,500 professional military psychologists. However, during the intensification of active military operations, reservists are called up for service. The ratio of professional psychological support specialists is approximately as follows: one specialist for 70–90 military personnel.

In Israel, psychological support is provided by the following units:

1. The Diagnostics, Profiling and Career Guidance Unit, whose representatives are responsible for a comprehensive medical examination of young people, starting from the age of 15, forming a military medical record (his personal profile), and accompanying him throughout his life. The initial psychological assessment determines: the intellectual level of personality development, psychological and social status, motivational characteristics and leadership qualities, all indicators are entered into the personal card, and it is on their basis that the career guidance of a potential serviceman to the appropriate branch of the military is carried out. At the same time, some researchers draw attention to the fact that conscripts with disabilities are allowed to serve in the Israeli army, including those with a psychiatric diagnosis (for example, with autism, mild debility, schizophrenia in long-term remission, Down syndrome, affective disorders, etc.). Special methods of rehabilitation and socialization in the army environment have been developed for such servicemen. Israeli military psychologists are also engaged in post-crisis testing. The competence of this department also includes the diagnosis of combat mental trauma, combat shock and post-traumatic stress disorder. According to their system of psychological support, all participants in hostilities undergo this type of testing without exception.

2. The unit for psychological support of military personnel is engaged in ongoing psychological assistance, which is aimed at developing stress resistance of personnel, at forming their psychological readiness to perform official and combat tasks, and at providing psychological assistance to military personnel and members of their families who have been exposed to extreme factors of official and combat activities. A significant role in the Israeli army is given to the training of commanders, since it is combat commanders who are directly next to their subordinates every day and, in fact, they are entrusted with the role of primary diagnosis and, if necessary, referring a soldier to the necessary specialist.

3. The unit for rehabilitation and work with demobilized war veterans. The Israeli rehabilitation program for military personnel after demobilization deserves special attention,

[15] Осьодло В.І., Хміляр О.Ф. Психологічна допомога військовослужбовцям: досвід армії Ізраїлю. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Київ. 2016. С. 80-83.

which is aimed at ensuring that no soldier is left alone, even with a minor problem. This program also includes preparing the demobilized person's relatives and friends for their return home.

4. Civilian Support Service in Crisis Situations. Israel also has a specific system of assistance to the civilian population in times of war. In each neighborhood of the country's settlements, volunteer crisis headquarters, population alert points, and emergency assistance points operate during crisis situations.

5. Service for working with families of victims. Thus, it can be seen that the psychological service in Israel has a multi-level structure and provides psychological assistance not only to military personnel, but also to their relatives and the civilian population as a whole.[16].

Thus, Israel has many years of experience in rehabilitating military personnel who have suffered severe injuries, including those resulting from combat. A feature of the Israeli military rehabilitation system is its comprehensive and multi-stage structure, which includes both medical and psychological rehabilitation. It focuses on long-term and intensive care to ensure full recovery from injuries, including physical (e.g., amputation or spinal cord injury) and psychological. The system provides a wide range of services, including individual recovery plans, which can last longer and include more sessions than in many other systems. The key features of the Israeli military rehabilitation system should be highlighted: 1) the use of a comprehensive approach – a combination of medical, physical and psychological rehabilitation is provided, which contributes to comprehensive recovery from injuries; 2) long-term rehabilitation – the rehabilitation period can be significantly longer compared to other countries, which allows military personnel to fully recover, especially after severe injuries; 3) individual approach – each case is considered individually, and rehabilitation programs are adapted to the needs of a particular military personnel; 4) psychological support – important attention is paid to psychological recovery to adapt to a new life situation, which is an integral part of the overall rehabilitation process; 5) high intensity – intensive rehabilitation programs can be carried out in several stages to achieve better results, even if this takes more time; 6) support system – the state support system provides financial assistance and other services that contribute to the fastest and most effective recovery of military personnel after injuries.

CONCLUSIONS

On the basis of generalizing the unique experience of individual NATO countries and the State of Israel in ensuring the rehabilitation and socialization of military personnel, which is based on a comprehensive approach that includes administrative and legal guarantees, medical, psychological and professional support, key aspects of the experience of NATO countries and the State of Israel in this area are highlighted.

Arguments are presented regarding: 1) the feasibility of introducing in Ukraine positive foreign experience (in particular, the United States of America and the State of Israel) regarding the rehabilitation and socialization of military personnel, in particular regarding the adoption of a comprehensive Law of Ukraine "On the Rehabilitation and Socialization of

[16] Гордієнко Є. П. Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі : матеріали Першої всеукраїнської наук.-практ. конф., 30 листопада 2018 р. Київ. URL : http:// academy.gov.ua/ pages/dop/198/files/9e0c6916-89d9-4e68-bae0-7122d804a470.pdf (дата звернення : 20.04.2024).

Military Personnel of Ukraine and Persons Ensuring Defense Capability, Security and Law and Order in Ukraine", which should regulate the categories of military personnel in need of rehabilitation, determine the basic criteria by which the necessity and expediency of rehabilitation is determined, determine the forms, methods and methodologies of rehabilitation, establish the rights, obligations and responsibilities of public authorities that must ensure the rehabilitation of military personnel, determine the levels of rehabilitation of military personnel depending on their physical and psychological health, determine the legal status of rehabilitation institutions and social support institutions (types, forms and procedure for activity), establish general requirements (licensing requirements) and criteria for providing rehabilitation services, including for the personnel of such institutions, to determine the sources and procedure for financing the activities of such institutions (following the example of the State of Israel); 2) create a separate Department of Rehabilitation and Socialization (Reintegration) of Ukrainian Military Personnel within the Ministry of Defense of Ukraine, which should be a key body that ensures coordination of other departments and services engaged in the rehabilitation and socialization (reintegration) of Ukrainian military personnel (Ministry of Health, Ministry of Veterans, Ministry of Social Policy), following the example of the USA; 3) ensure the effective operation of the electronic service "Veteran's Electronic Cabinet" as a separate resource modeled on the Unified Electronic Portal of State Services of the Ministry of Veterans Affairs, in which it is advisable to place access to the following services: veteran status (data from the state register on the legal status of a veteran) – the service allows you to obtain an electronic veteran's certificate with a QR code to confirm status in the registers; submitting an application to a specialist for the support of war veterans and demobilized persons; information on benefits and guarantees (for travel, education, utilities), as well as viewing information on various statuses (participant of hostilities, participant of the war); application for social assistance and social support; application for psychological support; application for medical rehabilitation in rehabilitation centers. The administration and legal and informational support of this service should be entrusted to the Ministry of Veterans, which should interact with the Ministry of Defense, the Ministry of Social Policy, the Ministry of Health and the Ministry of Digital Affairs of Ukraine during its maintenance.

SUMMARY

The article summarizes the unique experience of individual NATO countries and the State of Israel in ensuring the rehabilitation and socialization of military personnel, which is based on a comprehensive approach that includes administrative and legal guarantees, medical, psychological and professional support, and highlights key aspects of the experience of NATO countries and the State of Israel in this area.

Arguments are presented regarding: 1) the feasibility of introducing in Ukraine positive foreign experience (in particular, the United States of America and the State of Israel) regarding the rehabilitation and socialization of military personnel, in particular regarding the adoption of a comprehensive Law of Ukraine "On the Rehabilitation and Socialization of Military Personnel of Ukraine and Persons Ensuring Defense Capability, Security and Law and Order in Ukraine", which should regulate the categories of military personnel in need of rehabilitation, determine the basic criteria by which the necessity and expediency of rehabilitation is determined, determine the forms, methods and methodologies of rehabilitation, establish the rights, obligations and responsibilities of public authorities that

must ensure the rehabilitation of military personnel, determine the levels of rehabilitation of military personnel depending on their physical and psychological health, determine the legal status of rehabilitation institutions and social support institutions (types, forms and procedure for activity), establish general requirements (licensing requirements) and criteria for providing rehabilitation services, including for the personnel of such institutions, to determine the sources and procedure for financing the activities of such institutions (following the example of the State of Israel); 2) create a separate Department of Rehabilitation and Socialization (Reintegration) of Ukrainian Military Personnel within the Ministry of Defense of Ukraine, which should be a key body that ensures coordination of other departments and services engaged in the rehabilitation and socialization (reintegration) of Ukrainian military personnel (Ministry of Health, Ministry of Veterans, Ministry of Social Policy), following the example of the USA; 3) ensure the effective operation of the electronic service "Veteran's Electronic Cabinet" as a separate resource modeled on the Unified Electronic Portal of State Services of the Ministry of Veterans Affairs, in which it is advisable to place access to the following services: veteran status (data from the state register on the legal status of a veteran) – the service allows you to obtain an electronic veteran's certificate with a QR code to confirm status in the registers; submitting an application to a specialist for the support of war veterans and demobilized persons; information on benefits and guarantees (for travel, education, utilities), as well as viewing information on various statuses (participant of hostilities, participant of war); application for social assistance and social support; application for psychological support; application for medical rehabilitation in rehabilitation centers. The administration and legal and informational support of this service should be entrusted to the Ministry of Veterans, which during its maintenance should interact with the Ministry of Defense, the Ministry of Social Policy, the Ministry of Health and the Ministry of Digital Economy of Ukraine.

Key words: rehabilitation and socialization of military personnel, legal guarantees, medical, psychological¸ social rehabilitation of military personnel, international experience, ways of implementing international experience.

References

1. Актуальна інформація з реабілітації. URL: https://moz.gov.ua/uk/aktualna-informacija-z-reabilitacii. (дата звернення – 20.04.2024)

2. Баско А. В., Собакарь А. О., Миронюк С. А. Методики реабілітації військовослужбовців, стан функціонування та розвиток реабілітаційних центрів як один із напрямів діяльності органів місцевого самоврядування. Rehabilitation & Recreation : науковий журнал. Рівне : Видавничий дім «Гельветика», 2024. Том 18, № 1. 240 с. С. 78-94.

3. Івахненко О. А., Новиков О. В., Глущенко А. М. Правове регулювання реабілітаційної допомоги військовослужбовцям в період воєнного стану. Journal «ScienceRise: Juridical Science». №2 (28)2024. С. 28-34.

4. Макарова Т.П. Адміністративно-правове забезпечення захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей в Україні – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Київ, 2024. 273 с.

5. Шостак С. Л. Публічне управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, 2024. 240 с.

6. Гордієнко Є. П. Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі : матеріали Першої всеукраїнської наук.-практ. конф., 30 листопада 2018 р. Київ. URL : http:// academy.gov.ua/ pages/dop/198/files/9e0c6916-89d9-4e68-bae0-7122d804a470.pdf (дата звернення : 01.06.2024).

7. Державні програми та плани співробітництва Україна – НАТО. URL : https://nato.mfa.gov.ua/dokumenti/derzhavni-programi-ta-plani-spivrobitnictva (дата звернення : 01.06.2024).

8. Діна Вишневськи. Як у США повертають до мирного життя солдатів, які повернулися з війни. URL: https://kp.ua/ua/life/a669399-jak-u-ssha-povertajut-domirnoho-zhittja-soldativ-jaki-povernulisja-z-vijni. (дата звернення: 20.04.2024).

9. Уретій Оксана. Чи зможе Україна впровадити успішний закордонний досвід із адаптації ветеранів. URL: https://armyinform. com.ua/2022/06/29/chy-zmozhe-derzhava-vprovadytyuspishnyj-dosvid-z-adaptacziyi-veteraniv-ta-yihnih-rodyn/ (дата звернення: 06.02.2024).

10. Реабілітація воїнів після травм на фронті: чим відрізняються програми в Україні та США. 3 травня, 2024. https://zaborona.com/reabilitacziya-voyiniv-pislya-travm-na-fronti-chym-vidriznyayutsya-programy-v-ukrayini-ta-ssha.

11. Джон Ґрехем Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. 2023. 102 с. URL : https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/ohlyad-mizhnarodnykh-praktyk-u-sferireintehratsiyi-veteraniv-mirkuvannya-shchodo-voyennoho-ta-povoyennoho-kontekstu-ukrayiny (дата звернення: 20.04.2024).

12. Державна політика підтримки ветеранів: досвід Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Ветеранський фонд (Поруч з ветераном). URL : https://veteranfund.com.ua/support-for-veterans-of-the-united-kingdom-of-great-britain-and-northern-ireland/ (дата звернення : 28.06.2024).

13. Khorram-Manesh A, Robinson Y, Boffard K, Örtenwall P. The History of Swedish Military Healthcare System and Its Path Toward Civilian-Military Collaboration From a Total Defense Perspective. Mil Med. 2020 Sep 18;185(9-10):e1492-e1498.

14. Ігаль Левін. Як Ізраїль піклується про своїх ветеранів? Публікація від 4 листопада 2024 року. Інформаційно-аналітичний центр «Мілітарний». https://militarnyi.com/uk/blogs/yak-izrayil-pikluyetsya-pro-svoyih-veteraniv/#google_vignette.

15. Вдовіченко Оксана, Соколова Ірина, Педченко Олександра, Степанова Сніжана, Фролова Ольга. Психологічна реабілітація і супровід ветеранів війни: досвід Ізраїлю. Zeszyty naukowe wyższej szkoły technicznej w katowicach. 2023, nr 16. s. 107-118.

16. Осьодло В.І., Хміляр О.Ф. Психологічна допомога військовослужбовцям: досвід армії Ізраїлю. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід,

перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. Київ. 2016. С. 80-83.

17. Гордієнко Є. П. Зарубіжний досвід в організації системи соціального захисту учасників бойових дій. Теорія і практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі : матеріали Першої всеукраїнської наук.-практ. конф., 30 листопада 2018 р. Київ. URL : http:// academy.gov.ua/ pages/dop/198/files/9e0c6916-89d9-4e68-bae0-7122d804a470.pdf (дата звернення : 20.04.2024).

18. Крамар Т.В., Скляренко О.Є. Світовий досвід реабілітації та адаптації військовослужбовців з посттравматичним стресовим розладом. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 35 (74) № 4 2024. С.143-148.

19. Лебедєва С.Ю., Овсяннікова Я.О., Похілько Д.С. Психологічна допомога та реабілітація учасників збройних конфліктів та фахівців ризиконебезпечних професій: світовий досвід. Габітус. Випуск 45. 2023. С. 139-145.

Information about the author:
Morhunov Oleksandr Anatoliyovych,
Doctor of Law, Professor,
Head of the Main Directorate
National Police in Luhansk Region

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-30

INSTITUTE OF SPECIALISTS FOR ACCOMPANYING WAR VETERANS AND DEMOBILIZED PERSONS AS AN ADMINISTRATIVE-LEGAL MECHANISM OF REINTEGRATION: FORMATION, IMPLEMENTATION PROBLEMS AND PROSPECTS FOR IMPROVEMENT

Obushenko N. M., Nestertsova-Sobakar O. V.

INTRODUCTION

The full-scale armed aggression against Ukraine has changed not only the security situation of the state, but also the structure of society. The number of people registered in the Unified State Register of War Veterans is measured in millions, and taking into account the family members of defenders, the potential range of recipients of veteran policy covers a significant part of the adult population. Such a scale makes the inherited model, within which the state responded to the needs of a veteran mainly by granting a benefit or cash payment at the request of the person himself, unsuitable. The benefit-compensation structure, established in the early 1990s, is designed for a relatively small and demographically stable category of recipients; it does not provide for either an individual assessment of needs, or support for a person over time, or coordination of actions of various public authorities around a specific life situation.

The state's response to this discrepancy was the introduction of a fundamentally new position for the domestic public administration – a specialist in the support of war veterans and demobilized persons. This is not just another staff unit in the social protection system, but an attempt to transfer to national soil a model of personal case management, according to which a person appointed by the state accompanies a veteran throughout the entire transition to civilian life: assesses needs, draws up an individual plan, ensures communication with medical, social, educational institutions and the employment service, and monitors the result. Such a structure shifts the emphasis from passive expectation of an appeal to active navigation in the public services system and actually turns a specialist into an intermediary link between a person and the extensive state apparatus.

The relevance of this issue is also added by the fact that the institution, which is intended to become the supporting structure of veteran policy, is formed exclusively by secondary legislation of the Government and the sectoral ministry. There is no law that would determine the legal status of a support specialist, the corresponding right of a veteran to support and guarantees for its implementation, which accordingly raises questions that have not yet received proper doctrinal understanding: what is the legal nature of support, what is the scope of authority of the specialist and whether his actions can be appealed, who is responsible for improper support. The implementation practice, which has been ongoing since the second half of 2024, has already accumulated sufficient empirical material to pose these questions objectively.

That is why the purpose of the publication is a comprehensive administrative and legal analysis of the institution of a support specialist for war veterans and demobilized persons as an element of the reintegration mechanism, identifying defects in the current regulation and

substantiating directions for its improvement. Achieving the goal involves solving three tasks: reconstructing the genesis of the institute and systematizing the regulatory basis for its functioning, revealing the elemental composition of the corresponding mechanism and identifying problems at the implementation stage, comparing the Ukrainian model with foreign designs of personal support, and formulating proposals for its development.

1. Genesis and regulatory and legal principles of the Institute of Specialists in Support of War Veterans and Demobilized Persons

It is advisable to consider the formation of the institution of a support specialist in connection with the evolution of the model of social protection of veterans, established by the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection" of October 22, 1993[1]. This act is built on a categorical principle: the scope of a person's rights is determined by their belonging to one of the normatively defined categories, and the implementation of rights occurs upon application to the relevant body. Legal scholarship draws attention to the confusion in the law of the concepts of "rights" and "privileges", to the excessive detailing of the list of privileges in the absence of mechanisms for their targeted delivery to the person, and to the lack of coordination between numerous support programs[2]. G. A. Trunova emphasizes that the current legislation requires not a cosmetic update, but a change in the conceptual basis – a transition from a list of benefits to a system of guaranteed rights with defined implementation procedures[3].

The categorical model has revealed limitations in three aspects. First, it does not provide for an individual assessment of needs: a person receives a standardized set of benefits regardless of health status, professional trajectory and family situation. Second, it places the responsibility on the veteran himself to find the support he deserves in a system distributed among several ministries, local governments, social insurance funds and the Pension Fund; analytical studies record bureaucratic complexity and the need to independently navigate procedures as one of the main barriers to reintegration, which is noted by veterans themselves[4]. Thirdly, this model does not have tools for tracking the result: the state records the fact of the payment, but does not have information about whether reintegration has occurred.

The scientific understanding of these defects went in two ways. The first is to clarify the concept of the mechanism of administrative and legal protection of the rights of war veterans; R. E. Poghosyan defines it as a system of interconnected elements, which includes the norms of administrative law, relevant social relations, subjects of public administration and legal means of ensuring the implementation and protection of rights[5]. The second is the elaboration of the concept of social protection of military personnel; V. I. Teremetsky and S. G. Kelbya consider it as a system of legal guarantees and organizational measures, the implementation

[1] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 45. Ст. 425.

[2] Трунова Г. А. Гарантії соціального захисту ветеранів війни: необхідність модернізації законодавства. Нове українське право. 2025. № 4. С. 23-30.

[3] Там само. С. 26-28.

[4] Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветеранок : аналітичне дослідження. Київ : Український ветеранський фонд, 2024. URL: https://veteranfund.com.ua

[5] Погосян Р. Е. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Вип. 14. С. 152-156.

of which requires the consolidation of a dispersed body of subordinate legislation into a comprehensive legislative regulation[6]. Both approaches lead to a common conclusion: without a separate institutional link responsible for individual support of a person, the mechanism remains declarative.

The idea of personal support received practical approval in the pilot project on the introduction of the veteran assistant institute, initiated by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 19, 2023 No. 652[7]. In parallel, a related departmental link began to form – the escort service for military personnel, police officers, rank and file and command staff of the civil defense service and their family members, introduced by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 20, 2024 No. 948[8]. The distinction between the two links is fundamental: support services operate in the system of departments to which the person belongs, while support specialists work in the structures of territorial communities and cover individuals after they have been discharged from service. The new model received strategic consolidation in the Strategy of Veteran Policy for the period until 2030, approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated November 29, 2024 No. 1209-r together with the operational plan of measures for its implementation in 2024-2027[9]. The Strategy for the first time at the level of a program document formulated the transition from a preferential and compensatory to a service model and identified the creation of a network of support specialists as one of the key tools; it is complemented by the Strategy for the Transition from Military Service to Civilian Life (Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 31, 2024 No. 1350-r), which describes the transition as a managed phased procedure, rather than as a one-time act of dismissal[10].

The normative core of the institute was the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some Issues of Ensuring the Activities of Specialists in Supporting War Veterans and Demobilized Persons" dated August 2, 2024 No. 881, which approved the Procedure of the same name and at the same time amended the Regulations on the Unified State Register

[6] Теремецький В. І., Кельбя С. Г. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Вип. 16. С. 255-258.

[7] Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 р. № 652. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-%D0%BF

[8] Деякі питання впровадження діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2024 р. № 948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2024-%D0%BF

[9] Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80

[10] Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1350-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-%D1%80

of War Veterans[11]. The procedure established a key organizational structure: a support specialist is a full-time employee of a municipal budgetary institution, institution or municipal non-profit enterprise, the founder of which is a territorial community, and not an official of a local government body or a civil servant. The legal basis for his activities is the laws of Ukraine "On the status of war veterans, guarantees of their social protection", "On the protection of personal data", "On information" and "On cooperation of territorial communities". On the same day, the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.08.2024 No. 868 determined the terms of remuneration of specialists according to the scheme of tariff categories of the Unified Tariff Grid[12].

The financial mechanism was formed by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 5, 2024 No. 779 on a subvention from the state budget to local budgets to ensure the activities of support specialists [13]. The subvention is designed to cover the specialist's salary and related charges from the state budget, while the costs of arranging the workplace are borne by local governments; subsequent acts extended the mechanism for 2025 and 2026[14].

The procedure, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 02.08.2024 No. 881, has undergone significant changes. It was set out in a new version by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 18, 2024 No. 1205[15]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 24, 2025 No. 67, in addition to budgetary issues, established a regulatory workload: one specialist should serve no more than 100 war veterans, members of their families and persons equated to them[16]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 25, 2025 No. 746 allowed the introduction of specialist positions in healthcare institutions, which formed a separate medical support track[17]. By Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 11, 2026 No.

---

[11] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881.

[12] Деякі питання оплати праці фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 868.

[13] Про затвердження Порядку та умов надання у 2026 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб та окремі заходи з підтримки осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України : постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2024 р. № 779. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2024-%D0%BF

[14] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 67. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2025-%D0%BF#Text; Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 7 січня 2026 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-%D0%BF

[15] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2024 р. № 1205. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1205-2024-%D0%BF#Text

[16] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 67. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2025-%D0%BF#Text

[17] Про внесення змін до Порядку забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 р. № 746. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746-2025-%D0%BF

191, a pilot project was launched to organize training for entities providing services to veterans, and by Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 27, 2026 No. 397, the circulation of electronic copies of documents was introduced and the deadline for considering the application was set at 20 working days[18].

The qualification dimension of the institute is formed by the acts of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine. The order of April 9, 2024 No. 111 approved the professional standard "Specialist in the support of war veterans and demobilized persons", later set out in an updated version by the order of December 31, 2024 No. 508[19]. The standard refers the profession to code 2446.2 of the Classifier of Professions DK 003:2010 and provides for four qualifications: support specialist, specialist of category II, specialist of category I (all – the sixth level of the National Qualifications Framework) and leading specialist (seventh level); advanced training of 150 hours is mandatory once every three years.

Procedural aspects are regulated by a series of departmental acts: orders of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine dated August 22, 2024 No. 268 and No. 269 approved the list of questions for testing candidates and recommendations for the development of educational programs for advanced training, order dated September 27, 2024 No. 317 – methodological recommendations for organizing selection; primary documentation (needs assessment card, individual plan, specialist report) – by order No. 356 of November 5, 2024, with further update by order No. 7 of January 7, 2025. Sample job descriptions were approved twice – by orders No. 284 of September 4, 2024 and No. 560 of May 11, 2026, the latter of which supplemented them with a separate instruction for a specialist working in a healthcare institution.

The systematization of the above array allows us to draw a conclusion that is fundamental for further analysis. As of mid-2026, the institute of a support specialist has no legislative basis: it was created and operates solely on the basis of acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine and departmental orders of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine. The Law of Ukraine “On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection” does not contain any mention of a specialist in support, nor of the corresponding right of a veteran to receive it. The Law of Ukraine “On Social Services” of January 17, 2019 also does not cover this activity: support for veterans is not included in the list of basic social services, and a specialist is not a provider of social services within the meaning of this law[20]. A structure has been formed in which the actually performed public function does not have an adequate legislative basis, and the scope of a person's rights in relation to it is determined by a by-law that can be changed at any time; the very dynamics of changes – four editorial interventions in the Procedure within twenty months – indicates the instability of the legal regulation of this important issue for society.

[18] Постанови Кабінету Міністрів України від 11.02.2026 № 191 та від 27.03.2026 № 397.

[19] Про затвердження професійного стандарту «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб» : наказ Мінветеранів України від 31 грудня 2024 р. № 508. URL: https://mva.gov.ua/pro-zatverdzhennya-profesiynogo-standartu-fahivets-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib

[20] Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.

2. Administrative and legal mechanism for supporting war veterans and demobilized persons: elements, procedural model and implementation problems

The category of administrative-legal mechanism allows us to describe the institution of a specialist in the support of war veterans and demobilized persons not as a set of separate norms, but as a functionally related system. Based on the proposed understanding of the mechanism of administrative-legal protection of the rights of war veterans by R. E. Pogosyan, it is advisable to distinguish six blocks in the structure of the support mechanism: normative, institutional, procedural, resource, informational and control-evaluation. Such a division makes it possible to localize defects in regulation and avoid mixing normative problems with problems of law enforcement.

The legal nature of support requires special attention, for which the current regulation does not provide an unambiguous answer. Support is not an administrative service within the meaning of the Law of Ukraine "On Administrative Services", since its result is not the acquisition, change or termination of the rights and obligations of a person and no administrative act is issued. It is not a social service either: the specialist does not belong to the providers of social services, and the support itself is not included in the list of basic social services. At the same time, the specialist's activity has all the substantive features of a public service: it is financed from the state budget, carried out within the framework of a certain procedure, aimed at the implementation of the rights of the individual and mediates his interaction with public authorities. A "sui generis" construction arises, not included in any of the existing classifications, which causes uncertainty regarding the procedure for appealing the actions of the specialist, quality standards and grounds for liability.

The institutional block is formed by entities empowered in the field of support for war veterans and demobilized persons. The Ministry of Veterans of Ukraine forms state policy, approves professional standards, sample job descriptions, forms of primary documentation and methodological recommendations, and also administers the Unified State Register of War Veterans. Local governments make decisions on the creation of positions, determine the municipal institution, provide a workplace and organize selection; healthcare institutions, after the adoption of Resolution No. 746, have become an independent link in this network. The mechanism also includes the bodies with which the specialist interacts during support: territorial bodies of the Pension Fund of Ukraine, the State Employment Service, social protection units, educational institutions and military medical commissions.

The design of the institutional block contains an internal contradiction. The support specialist is in labor, not service-legal relations and is not endowed with public-authority powers: he cannot make decisions that are binding on other subjects, does not have the right to request information in the manner prescribed for government bodies, and is not a participant in administrative proceedings conducted in relation to the veteran by another body. At the same time, functionally, he acts as a representative of the state and is perceived by the veteran as such. The gap between the actual role and legal status creates a situation in which the effectiveness of support depends not on legal instruments, but on informal agreements between the specialist and officials of the relevant bodies. S. Petkov and T. Makarova directly indicate the need to strengthen interdepartmental coordination between

state authorities, local governments and the public sector as a condition for the effectiveness of new positions[21].

The procedural block describes the sequence of actions within the framework of support. The veteran's application is submitted, in particular, through the digital platform "eVeteran", which functions as an external service of the Unified State Register of War Veterans; direct appeal to a specialist is also provided. After this, a needs assessment is carried out using the approved form of the assessment card, on the basis of which an individual support plan is drawn up with a list of measures, responsible entities and deadlines; the specialist ensures its implementation by informing, consulting, referring to service providers and tracking the result.

The procedural model of veteran support has four vulnerabilities. The first is the application principle: support is initiated upon the person's application, while the most vulnerable categories of veterans, in particular persons with post-traumatic stress disorder, addictions or pronounced social isolation, are characterized by a reduced ability to initiate an application. Studies of the transition from military service to civilian life have shown that veterans in distress tend to avoid contact with institutions and rely on informal peer support rather than formal services. The application model thus systematically fails to reach those who need support most. The second vulnerability is the lack of differentiation in support: The procedure does not establish formal criteria for segmenting veterans by the complexity of their needs, and the workload standard is defined as a single figure, regardless of whether the person in question is someone who needs a one-time consultation to obtain a certificate or someone with severe injuries, loss of work capacity, and the destruction of family ties. This approach is flawed in terms of resource management: it either leads to formal support for complex cases or forces the specialist to narrow the circle of supported individuals at his or her own discretion, which creates the risk of arbitrary selection.

The third vulnerability is the lack of a regulatory appeal mechanism: The Procedure does not specify how a veteran can appeal a refusal to provide support, improper preparation of an individual plan, or inaction of a specialist. Since a specialist is not a subject of authority, the application of administrative appeal procedures and administrative proceedings is at least debatable, and an appeal to the head of a municipal institution or to a local government body as a founder does not provide an adequate level of legal protection. The fourth vulnerability concerns the legal regime of information. A specialist gains access to a significant amount of sensitive information: health status, including mental health, family circumstances, financial situation, and service history. The Procedure refers to the laws “On Personal Data Protection” and “On Information,” but does not establish special guarantees – a regime of professional secrecy, rules for transferring information to other entities with the consent of the individual, and the procedure for storing and destroying documentation. Given that the specialist is not a medical or social worker within the meaning of the relevant legislation and is not covered by the relevant secrecy regimes, this gap should be recognized as significant.

The resource block of the veteran support institute demonstrates the most noticeable gap between the idea and implementation. Financing is based on an annual subvention, the size and procedure for providing which are determined by a separate Government resolution for each budget period, which deprives local governments of the possibility of medium-term

[21] Петков С., Макарова Т. Соціальний супровід військовослужбовців, ветеранів, членів їхніх сімей в Україні. *Соціальна робота*. 2025. Вип. 1(11). С. 56-58.

planning: the decision to create a position is made by the community, while the guarantee of its financing is valid only within a year. According to the estimates used as the basis for planning, about 15 thousand specialists are needed to properly cover the veteran community, while at the end of 2024, 485 people actually worked. According to the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine, as of December 2025, 2,158 specialists worked in 1,318 territorial communities, providing over 500 thousand support measures[22]; in June 2026, more than 2,600 professionals were reported in communities and another 440 in health care facilities, with more than 45 percent of them themselves being veterans or family members of defenders[23]. The number of people covered by the escort as of the beginning of February 2026 was about 140 thousand, of which 8,283 were classified as high-risk[24]. Comparing these data with the number of people registered in the Unified State Register of War Veterans shows that the actual coverage does not exceed one-tenth of the potential contingent.

The state financial audit confirmed the systemic nature of the backlog: according to the conclusions of the Accounting Chamber, published in May 2026, the system worked at approximately one-fifth of the planned scale, more than 20 percent of communities did not create a single position, and a significant part of the subvention funds was redistributed to other needs[25]. The reasons are complex, namely the lack of capacity in small communities, the lack of qualified candidates in the local labor market, the uncompetitive level of wages under the Unified Tariff Grid, and the uncertainty about the duration of funding. These barriers coincide with those that scientists described at the stage of designing the model[26].

The information block remained the weakest link in the veteran support institute until 2026: specialists kept documentation on paper forms, there was no unified case management system, and information exchange with the Pension Fund, the employment service, and healthcare institutions was carried out in a general manner, which made it impossible to manage both workload and analyze performance. The introduction of a digital case management platform is a step in the right direction, but its effect will depend on its integration with the Unified State Register of War Veterans and the registers of related departments and on a clear definition of the legal regime of the processed data.

The control and evaluation block has been formed to the smallest extent. Current reporting is based on quantitative indicators of the process – the number of applications, consultations, support measures – which do not answer the main question: whether reintegration has occurred. The international literature has proposed conceptual models for assessing the success of transitions across well-being domains: health, employment, financial situation, and social connections[27]. Transferring this logic to Ukrainian reporting would allow

[22] Рік роботи фахівців із супроводу в Україні : офіційне повідомлення (грудень 2025 р.). URL: https://koda.gov.ua

[23] Фахівці з супроводу ветеранів: статистика, навчання та оплата праці : матеріал Всеукраїнської асоціації громад. URL: https://communities.org.ua

[24] Правовий статус та потреби ветеранів війни : інформаційно-аналітичний бюлетень. Київ : НБУВ, 2026. Вип. 2. 49 с. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/pravoviy_monitoring_statusu/2026/2026_monitoring_potreb_veteraniv_02.pdf

[25] За матеріалами оприлюднених результатів державного фінансового аудиту Рахункової палати (травень 2026 р.).

[26] Сівков С. В. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти реінтеграції ветеранів війни в умовах особливого періоду. *Київський часопис права*. 2025. Т. 1, вип. 1. С. 37-39.

[27] Karre J. K., Perkins D. F., Morgan N. R. et al. What Do Successful Military-to-Civilian Transitions Look Like? *Armed Forces & Society*. 2025. Vol. 51, no. 3. P. 615-622.

us to move from recording the activity of a specialist to measuring the result for an individual; an additional argument is the limited evidence base of the effectiveness of veteran support programs outside the United States of America, which makes qualitative measurement of results an independent scientific and managerial value[28].

The professional resilience of the professionals themselves also needs attention: constant contact with people who have experienced traumatic experiences, under high workload and without supervision, creates a risk of secondary traumatization and burnout. The current regulation provides for advanced training, but does not establish mandatory supervision or psychological support, while in social work practice, supervision is considered an integral element of the case management methodology[29]. The absence of this element is not only an ethical but also a managerial problem, as it affects staff turnover.

Thus, the mechanism for supporting veterans has only been partially formed, as the institute currently functions more as a pilot construction of an expanded scale than as an established element of the system of public administration of veteran policy.

3. Foreign models of personal support for veterans and directions for improving the Ukrainian design

Comparative legal analysis is a methodological necessity here, because the Ukrainian institute of personal support for veterans was created with an orientation to foreign models of case management, therefore, the comparison allows us to establish which elements of borrowed structures were reproduced and which were left out. The basis for the comparison is the definition of case management by the Case Management Society of America, according to which it is a joint process of assessment, planning, facilitation, coordination of assistance, evaluation of results and advocacy regarding options and services aimed at meeting the complex needs of the individual and his family[30].

The United States model is characterized by the distribution of the support function among several programs with different legal natures. The Transition Assistance Program is regulated by sections 1142-1144 of title 10 of the United States Code and is mandatory: pre-counseling must begin no later than 365 days before the expected date of discharge, and participation in the program is the duty of the serviceman, from whom only clearly defined exceptions are allowed. The triage mechanism enshrined in law is fundamentally important: each military department is obliged to establish at least three transition trajectories, to which a person is assigned based on the results of a self-assessment taking into account rank, seniority, presence of disability, nature of discharge and education. Thus, the American legislator abandoned the same amount of support for everyone in favor of differentiation by risk level.

The Solid Start program, regulated by section 6320 of title 38 of the United States Code, implements the opposite principle to the one proposed: the Department of Veterans Affairs is required to independently contact each veteran three times during the first year after

[28] Hutcheon D. et al. The Health and Wellbeing Outcomes of Employment and Vocational-Based Interventions for Veterans. *Journal of Veterans Studies*. 2025. Vol. 11, no. 1. P. 105-108.

[29] Клопота О. Особливості використання кейс-менеджменту в соціальній роботі з клієнтами в складних життєвих обставинах (на прикладі внутрішньо переміщених осіб). *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2025. Вип. 2(13). С. 170–174.

[30] Case Management Society of America. Standards of Practice for Case Management. Revised 2022. Little Rock, 2022. URL: https://cmsa.org

discharge – in the intervals of 0–90, 91–180, and 181–365 days, regardless of the reason for discharge. The obligation is placed on the state, not the individual. The effectiveness of the program is subject to external monitoring: according to the Government Accountability Office, in 2021, successful contact was established with approximately 71 percent of individuals who met the criteria, while in the 18–22 age group this figure was only 42 percent[31]. Therefore, even a proactive model requires separate tools for the youngest and most vulnerable group.

The medical component of support is provided by the Veterans Health Administration's Transition and Care Management Program, regulated by a departmental directive that establishes clear qualification requirements: the program manager can be a social worker or a nurse with a master's degree, and the case manager functions are performed by a registered nurse or social worker[32]. The directive deliberately abandons the mandatory workload standard, citing the multifactorial nature of patients' needs, which is an important counterpoint to the Ukrainian decision to establish a single standard of 100 people.

The American model of accreditation of veterans' representatives is illustrative. According to section 14.629 of title 38 of the Code of Federal Regulations, an accredited person must meet the requirements of integrity and proven ability to represent the interests of applicants, pass a written examination with a score of at least 75 percent, complete three hours of continuing professional education during the first twelve months and three hours every two years thereafter, and be subject to recertification every five years[33]. As of November 2024, 13,670 people have been accredited, including 8,141 representatives of veterans' organizations[34]. Therefore, personal support can be based not only on budgetary positions, but also on the accreditation of public sector representatives according to state standards.

The most formalized in terms of workload rationing is the Canadian model, the legal basis of which is the Veterans Welfare Act and the Rules adopted for its implementation[35]. A key feature is the two-tier architecture: Veterans Service Agents provide navigation support to individuals with less complex needs, while case managers work with individuals whose needs are classified as complex; as of March 2025, the system employed 482 case managers and 1,629 service agents, with approximately 15,400 veterans under case management[36]. The target ratio set as a service standard is 25 people to one case manager, while the actual ratio was 32 to one, with 77 percent of case managers having workloads above the target[37]. It is significant that the state publicly reports on the failure to achieve its own standard – this is what makes the standard an effective management tool, and not a declaration.

---

[31] GAO. Veterans Benefits: VA Could Enhance Outreach for Its Solid Start Program by Increasing Collaboration with Veterans Organizations : GAO-23-105699. Washington, D.C., 2023. URL: https://www.gao.gov/products/gao-23-105699

[32] VHA Directive 1010. Transition and Care Management of Ill or Injured Servicemembers and New Veterans. Washington, D.C., 2016. Sec. 7.

[33] Code of Federal Regulations. Title 38, § 14.629.

[34] GAO. Veterans Benefits: More Thorough Planning Needed to Help Better Protect Veterans Assisted by Representatives : GAO-25-107211. Washington, D.C., 2025. URL: https://www.gao.gov

[35] Veterans Well-being Act, ss. 10, 13–17; Veterans Well-being Regulations, SOR/2006-50. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca

[36] Veterans Affairs Canada. Question Period Note: CASE MANAGEMENT, VAC-2025-QP-00003. Charlottetown, 2025. URL: https://search.open.canada.ca

[37] Там само.

No less important is the Canadian model, which provides for voluntary entry into a rehabilitation program, but participation in the developed plan is a condition for maintaining benefits, and failure to comply with the plan may result in its cancellation, refusal to provide services, or suspension of compensation for lost income[38]. At the same time, the state is obliged to develop a plan together with the person and to notify in advance about the requirements for participation. Therefore, the obligation is not compulsory, but conditional and incentive in nature.

The British model is built on a different legal paradigm. The Joint Veterans Affairs Services, which include the Veterans Welfare Service and the Defense Transition Services, provide support upon request by the person, and the support is targeted: the Defense Transition Services are addressed primarily to those who are facing a difficult transition, and not to all discharged persons. Most significant for comparative analysis is the Armed Forces Act 2021, section 8 of which amended the Armed Forces Act 2006 with sections 343AA-343AF and introduced a Covenant duty: local authorities, educational institutions and national health care organizations are obliged to have due regard to the unique obligations and sacrifices of the armed forces, the need to eliminate service-related disadvantages, and the admissibility of special provisions in the areas of housing, education and health care. This construction establishes a procedural duty of public authorities, rather than a subjective right of an individual to a personal escort. For Ukraine, both approaches are complementary: a duty of "due regard" imposed on local governments would provide the professional with the legal leverage that he currently lacks.

The Australian model combines the positions of veteran support officers on military bases with a client support program, within which case managers work; in 2023-2024, they supported 7,586 clients. There is a single digital platform for submitting and tracking applications, which a person receives access to after just one day of service.

The Israeli experience is primarily of cautionary significance. The Rehabilitation Department of the Ministry of Defense uses a multidisciplinary team model with each veteran assigned a case manager, but the sharp increase in the contingent after October 2023 has led to the fact that the workload per employee, according to department management, has reached 1,500–2,000 people, while in the civilian social insurance system it is approximately ten times lower. The Ukrainian conclusion is that the workload standard without a resource provision mechanism does not prevent overload, but only fixes it.

The post-conflict experience of the former Yugoslav states illustrates a different scenario. In Croatia, there is a separate sectoral ministry for veterans with a territorial network, psychosocial assistance centers and unified beneficiary registers; the legal basis is the Law on Croatian Veterans of the Patriotic War and Their Family Members[39]. However, the law does not introduce the institution of a personal escort with a standardized workload – the model remains programmatic and territorial, and in Bosnia and Herzegovina the system has a compensatory and payment nature without a navigation component. Both examples demonstrate a risk that is also relevant for Ukraine: in the absence of a conscious institutional choice, the system is entrenched in a payment-centric form, and the creation of personal escort becomes increasingly politically and financially complex.

[38] Veterans Well-being Act, ss. 15(3), 16, 18(2)(b).

[39] Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji. Narodne novine. Br. 121/17, 98/19, 84/21, 156/23.

A generalization of international practices carried out within the North Atlantic Treaty Organization identifies nine basic elements of effective transition programs: a framework covering key phases of transition; a clear definition of the concept of "veteran"; a focus on preventing loss of work capacity; systems for measuring results; protocols for timely involvement; specialized medical and social care; consideration of cultural specifics; family involvement in planning; employment promotion services. Comparison of this list with the Ukrainian design shows that four elements have been reproduced, two more partially, and three have not been reproduced: prevention of loss of work capacity as a target guideline, systems for measuring results, and protocols for timely involvement.

Thus, based on the analysis, the following directions for improving the existing Ukrainian model of functioning of the institute of a specialist in the accompaniment of war veterans and demobilized persons should be proposed.

The first is the legislative consolidation of such an institute. The status of a specialist in accompaniment, the right of a war veteran and a member of his family to accompaniment, the grounds and terms for its provision, guarantees of confidentiality, and the procedure for appealing should be determined by law – by supplementing the Law of Ukraine “On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection” with a separate section or by adopting a framework law on veteran policy. Sub-legal regulation may detail the procedure, but cannot be the sole basis for a public function of such scope.

The second is the introduction of a two-tier support architecture. It is advisable to normatively establish criteria for segmenting veterans by the complexity of their needs, modeled on the Canadian criterion of complex needs and American transition trajectories, as well as to distinguish between the role of a navigator who provides information and consulting support to a wide range of individuals, and the role of a case manager who manages a limited number of complex cases, with a differentiated workload standard for each of them instead of a single indicator of 100 individuals.

The third is a combination of the application principle with the proactive one. Modeled on the Solid Start program, it is advisable to establish the state's obligation to initiate contact with each demobilized person in certain periods after release; the technical prerequisite is automatic data exchange between the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine and the Unified State Register of War Veterans, and the legal one is a separate norm on the grounds for processing personal data for this purpose.

Fourth – along with the current professional standard, mandatory periodic certification of specialists, a code of professional ethics and a program of psychological support for veterans should be introduced; the American model can serve as a guideline.

Fifth – transition to sustainable financing of veteran policy. It is advisable to replace the annual subvention with a protected budget program with a defined medium-term expenditure standard for one position, as well as differentiate wages depending on the qualification category and actual workload.

Sixth – development of a unified information system for supporting war veterans and demobilized persons. The digital case management platform should be integrated with the Unified State Register of War Veterans and the registers of the Pension Fund of Ukraine, the State Employment Service and the National Health Service of Ukraine, while simultaneously enshrining in law the legal regime of processed data, the list of access subjects and storage periods.

Seventh – the system of indicators should be rebuilt according to the domains of a person's well-being – health, employment, financial situation, social ties, housing – with the state recorded at the time of the start of support and at certain intervals.

Eighth – it is advisable to introduce the obligation of public authorities and service providers to consider a specialist's appeal submitted in the interests of a veteran in a short time and provide a reasoned response, as well as to establish the obligation to properly take into account the needs of veterans based on the British model.

Ninth – it is advisable to include veteran organizations, charitable foundations and veteran spaces in the support mechanism through accreditation of their representatives according to state standards, which will allow expanding the network without a proportional increase in budget positions.

CONCLUSIONS

The institution of a specialist in the support of war veterans and demobilized persons appeared as a response to the exhaustion of the preferential and compensatory model of social protection established by the Law of Ukraine "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection" of 1993, and means a transition from a categorical and application-based to a service paradigm of veteran policy. It has been established that as of mid-2026 this institution was formed exclusively by subordinate legislation – resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 2, 2024 No. 881, dated October 18, 2024 No. 1205, dated January 24, 2025 No. 67, dated June 25, 2025 No. 746 and orders of the Ministry of Veterans of Ukraine; there is no legislative consolidation of the status of a specialist and the corresponding right of a veteran to support, which is the main defect of the regulatory block of the mechanism.

A contradiction between the functions and legal status of a specialist has been identified: performing the public function of representing the interests of a person in relations with authorities, he remains an employee of a municipal institution, not endowed with public-authority powers. The legal nature of the support is uncertain – it is neither an administrative nor a social service within the meaning of the relevant laws, which makes it impossible to apply established appeal procedures and ensure quality standards. Four vulnerabilities of the procedural model have been identified: the application principle, which does not cover the most vulnerable categories, the lack of differentiation of support according to the complexity of needs, the absence of an appeal mechanism, the incompleteness of the legal regime of information about a person. The resource block is characterized by instability due to the annual subvention model.

Comparative legal analysis has shown that none of the studied states practices universal personal support for all veterans; Instead, various mechanisms are used (transition trajectories in the US, the complex needs criterion in Canada, targeted support in the UK) and a two-tier architecture of "navigator – case manager", and workload rationing is rather an exception, the effectiveness of which is ensured by public reporting on the actual achievement of the standard.

SUMMARY

The publication is devoted to the administrative and legal analysis of the institution of a specialist in the support of war veterans and demobilized persons as an element of the mechanism for the reintegration of military personnel in Ukraine.

The genesis of the support institution from the experimental project on the assistant to a veteran in 2023 to the current model, enshrined in the resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2024–2026, is reconstructed, and the regulatory basis for its functioning is systematized.

The six-element structure of the mechanism for the support of veterans is substantiated, covering the normative, institutional, procedural, resource, informational and control and evaluation blocks. It is established that the support institution is formed exclusively by by-laws in the absence of legislative consolidation of the status of a specialist and the corresponding right of a veteran to support.

A contradiction between the public function of a specialist and his lack of public authority, as well as the uncertainty of the legal nature of support, which is neither an administrative nor a social service within the meaning of the relevant legislation, was identified.

The vulnerabilities of the procedural model were analyzed: the application principle, the lack of differentiation of support according to the complexity of needs, the absence of an appeal mechanism, and the incompleteness of the legal regime of information.

Based on data from the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine and the conclusions of the state financial audit, the gap between the planned need for a network of specialists and the actual state of its deployment was shown.

A comparative legal analysis of models of personal support for veterans in the United States of America, Canada, Great Britain, Australia, Israel, Croatia, and Bosnia and Herzegovina was carried out, which showed the prevalence of triage mechanisms and a two-level architecture of "navigator – case manager".

Nine directions for improving the Ukrainian structure are formulated, in particular, the legislative consolidation of the institution of veteran support, the introduction of differentiated workload standards, the addition of the application principle with a proactive duty of the state, and the transition from reporting on the process t o measuring the result for the individual.

Key words: war veteran, reintegration, support specialist, administrative and legal mechanism, social protection, veteran policy, public service activity.

References

1. Деякі питання впровадження діяльності служб супроводу військово-службовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2024 р. № 948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2024-%D0%BF

2. Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2024 р. № 1205. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1205-2024-%D0%BF#Text

3. Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 67. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2025-%D0%BF#Text

4. Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 7 січня 2026 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-%D0%BF

5. Клопота О. Особливості використання кейс-менеджменту в соціальній роботі з клієнтами в складних життєвих обставинах (на прикладі внутрішньо переміщених осіб). *Науковий журнал Хортицької національної академії*. 2025. Вип. 2(13). С. 166-178. DOI: https://doi.org/10.51706/2707-3076-2025-13-16.

6. Петков С., Макарова Т. Соціальний супровід військовослужбовців, ветеранів, членів їхніх сімей в Україні. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота*. 2025. Вип. 1(11). С. 53-59. DOI: https://doi.org/10.17721/2616-7786.2025/11-1/6.

7. Погосян Р. Е. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового захисту прав ветеранів війни. Наукові записки. Серія: Право. 2023. Вип. 14. С. 152-156. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-152-156.

8. Правовий статус та потреби ветеранів війни : інформаційно-аналітичний бюлетень. Київ : НБУВ, 2026. Вип. 2. 49 с. URL: https://nbuviap.gov.ua/images/informaciyni_vidanya/pravoviy_monitoring_statusu/2026/2026_monitoring_potreb_veteraniv_02.pdf

9. Про внесення змін до Порядку забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 р. № 746. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/746-2025-%D0%BF

10. Про Єдиний державний реєстр ветеранів війни : постанова Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 700. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-2019-%D0%BF

11. Про затвердження Порядку та умов надання у 2026 році субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб та окремі заходи з підтримки осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України : постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2024 р. № 779. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/779-2024-%D0%BF

12. Про затвердження примірних посадових інструкцій фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : наказ Мінветеранів України від 11 травня 2026 р. № 560. URL: https://mva.gov.ua/nakaz-vid-1105

13. Про затвердження професійного стандарту «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб» : наказ Мінветеранів України від 31 грудня 2024 р. № 508. URL: https://mva.gov.ua/pro-zatverdzhennya-profesiynogo-standartu-fahivets-iz-suprovodu-veteraniv-viyni-ta-demobilizovanih-osib

14. Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження інституту помічника ветерана в системі переходу від військової служби до цивільного життя : постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2023 р. № 652. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2023-%D0%BF

15. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80

16. Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів

України від 31 грудня 2024 р. № 1350-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-%D1%80

17. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.

18. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 45. Ст. 425.

19. Рік роботи фахівців із супроводу в Україні : офіційне повідомлення (грудень 2025 р.). URL: https://koda.gov.ua

20. Роль держави у соціальній реінтеграції ветеранів та ветеранок : аналітичне дослідження. Київ : Український ветеранський фонд, 2024. URL: https://veteranfund.com.ua

21. Сівков С. В. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти реінтеграції ветеранів війни в умовах особливого періоду. *Київський часопис права*. 2025. Т. 1, вип. 1. С. 34-40. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.5.

22. Теремецький В. І., Кельбя С. Г. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Вип. 16. С. 253-259. DOI: https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-253-259.

23. Трунова Г. А. Гарантії соціального захисту ветеранів війни: необхідність модернізації законодавства. *Нове українське право*. 2025. № 4. С. 23-30. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2025.4.2.

24. Фахівці з супроводу ветеранів: статистика, навчання та оплата праці : матеріал Всеукраїнської асоціації громад. URL: https://communities.org.ua

25. Armed Forces Act 2021, section 8 (Armed Forces Covenant). URL: https://www.legislation.gov.uk

26. Case Management Society of America. Standards of Practice for Case Management. Revised 2022. Little Rock, 2022. URL: https://cmsa.org

27. GAO. Veterans Benefits: More Thorough Planning Needed to Help Better Protect Veterans Assisted by Representatives : GAO-25-107211. Washington, D.C., 2025. URL: https://www.gao.gov

28. GAO. Veterans Benefits: VA Could Enhance Outreach for Its Solid Start Program by Increasing Collaboration with Veterans Organizations : GAO-23-105699. Washington, D.C., 2023. URL: https://www.gao.gov/products/gao-23-105699

29. Hutcheon D., Rendall J., McMillan C. et al. The Health and Wellbeing Outcomes of Employment and Vocational-Based Interventions for Veterans: A Scoping Review. Journal of Veterans Studies. 2025. Vol. 11, no. 1. P. 95-111. DOI: https://doi.org/10.21061/jvs.v11i1.638.

30. Karre J. K., Perkins D. F., Morgan N. R. et al. What Do Successful Military-to-Civilian Transitions Look Like? Armed Forces & Society. 2025. Vol. 51, no. 3. P. 611-640. DOI: https://doi.org/10.1177/0095327X231216678.

31. Maclean L. Military to Civilian Transition: Experiences of Male Canadian Armed Forces Veterans Living with Operational Stress Injuries. Journal of Veterans Studies. 2025. Vol. 11, no. 1. P. 197–212. DOI: https://doi.org/10.21061/jvs.v11i1.658.

32. Morris J., Hanna P. The Military to Civilian Transition: Exploring Experiences of Transitions to ‘Civvy Street’ and Implications for the Self. Journal of Veterans Studies. 2023. Vol. 9, no. 3. P. 74-88. DOI: https://doi.org/10.21061/jvs.v9i3.458.

33. NATO STO. The Transition of Military Veterans from Active Service to Civilian Life : Neuilly-sur-Seine, France, 2021. URL: https://www.sto.nato.int
34. United States. Code of Federal Regulations. Title 38, § 14.629. Requirements for accreditation. URL: https://www.ecfr.gov
35. United States Code. Title 10, § 1142. Preseparation counseling. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/1142
36. United States Code. Title 38, § 6320. Solid Start program. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/38/6320
37. Veterans Affairs Canada. Question Period Note: CASE MANAGEMENT, VAC-2025-QP-00003. Charlottetown, 2025. URL: https://search.open.canada.ca
38. Veterans Well-being Regulations, SOR/2006-50. URL: https://laws-lois.justice.gc.ca
39. Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji. Narodne novine. Br. 121/17, 98/19, 84/21, 156/23.

Information about the authors:
Obushenko Nataliia Mykolaivna,
Doctor of Science of Law, Professor,
Professor at the Department of Civil Law Disciplines
Educational and Scientific Institute of Law and Innovative Education
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Nestertsova-Sobakar Oleksandra Volodymyrivna,
Candidate of Law, Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-31

POSITIVE PRACTICES OF REHABILITATION AND SOCIALIZATION OF MILITARY SERVANTS IN UKRAINE TAKING INTO ACCOUNT INTERNATIONAL EXPERIENCE

Obshalov S. V.

INTRODUCTION

Thousands of soldiers return to civilian life without an adaptation period – after experiencing horrors, with a broken psyche, nightmares and the inability to continue their normal lives, and often their stories end in complete disappointment in everything that happens around them. As a result, many soldiers with a broken psyche can become a new "lost generation". Therefore, the rehabilitation of each soldier should be carried out using individual modern rehabilitation methods with the participation of highly qualified specialists with the selection of a rehabilitation program taking into account the individual characteristics of each individual situation. Personalization of programs allows for the shortest possible time to carry out work on preventing personality disorders and deformations of social functions.

For the rehabilitation of soldiers today, the following methods are used: group therapy; training; individual work with specialists; additional classes (art therapy, etc.). A comprehensive approach to the rehabilitation of military personnel allows you to rebuild social skills, eliminate fixation on the events experienced and the state acquired due to them, establish new social contacts, restore cognitive and communicative functions. Today, there are the necessary tools to combat post-traumatic stress disorder and conduct effective rehabilitation of military personnel, who can contact us for an initial consultation and receive recommendations for further actions. This is a necessity, because their future, their happiness, health and strength of the nation depend on the health of our military personnel.

Such challenges necessitate a significant review of the types of rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine, taking into account international experience, as well as to identify the implemented forms of such rehabilitation.

Therefore, the above indicates the need to define a system of methods for the rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine, taking into account international experience, as well as to identify implemented forms of such rehabilitation.

The state of scientific research on the issues of the article. Analysis of modern research and publications indicate an increase in attention to the problems of rehabilitation of military personnel who suffered as a result of military operations in Ukraine, which is absolutely obvious. The authors have studied various aspects of this issue, in particular: O. Nykyforova studies the issues of medical and psychological assistance to veterans, including aspects of their social adaptation to peaceful life, V. Yakymets studies psychological assistance and rehabilitation of military personnel, O. Gulbs analyzes the features of socio-psychological rehabilitation of combatants, R. Karpinska studies the problems of medical rehabilitation of ATO participants. At the monographic level, the features of public administration in the field

of rehabilitation of military personnel of the Armed Forces of Ukraine within the framework of a single medical space of healthcare in Ukraine were studied by S.L. Shostak.[1].

At the same time, the analysis of modern research on the rehabilitation of military personnel allows us to conclude that one of the shortcomings in the development of the system of rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine is the insufficient level of coordination of the system of public administration bodies that carry out public administration in this area, the unclear definition of their powers, sometimes the duplication of the latter, which necessitates a more in-depth study of the above issues.

To achieve the purpose of the study, the following research tasks are planned within ***the framework of this article***:

– to determine the system of methods for the rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine;

– to identify positive practices for the rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine, taking into account international experience.

1. The system of methods for the rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine

Analysis of domestic and world practices of military rehabilitation allows us to identify the most modern and effective forms (types) of rehabilitation and to reveal their content.

Physical rehabilitation. Physical rehabilitation of military personnel is a comprehensive process of recovery from injuries and illnesses using physical exercises, physiotherapy, massage, manual therapy to restore strength, mobility, coordination and adapt to life, often free of charge, through government funding programs. It includes kinesiotherapy (physical therapy), occupational therapy, taping, hardware methods (shockwave therapy, magnetotherapy), and can be started after the acute period of treatment, depending on the condition of the military. The main tasks of physical rehabilitation are as follows: restoring strength, endurance and amplitude of muscle and joint movements, especially after injuries to the extremities, improving coordination, balance and walking skills, reducing pain, swelling and spasticity, preparing for a return to active life (including military service or civilian life). Rehabilitation methods and procedures should be distinguished: kinesiotherapy (physical therapy) – individual exercises, simulators, suspension therapy systems; physiotherapy – magnetotherapy, laser, shock wave therapy; manual therapy – massage, joint mobilization; kinesiotherapy – applying tapes to support muscles; occupational therapy – restoring everyday skills[2].

Game rehabilitation. In Ukraine, Irex interactive rehabilitation rooms using the Canadian method have appeared. This rehabilitation takes place in a game form: football, volleyball, parachute. During rehabilitation, the patient sees himself on the screen as the hero of a sports game, where points are given for correct movements, and the system imitates movements, it makes the person remember how his arm and leg work. The person plays, the game distracts

[1] Шостак С. Л. Публічне управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, 2024. 240 с.

[2] Реабілітація постраждалих в умовах надзвичайних ситуацій та бойових дій. Посттравматичний стресовий розлад: монографія / за ред. К. Д. Бабова, І. Я. Пінчук, В. В. Стеблюка. Одеса: «ПОЛІГРАФ», 2015. 240 с..С. 235.

him from the pain syndrome and gives him the opportunity to develop joints and form a new motor stereotype[3].

Psychological rehabilitation. Psychological rehabilitation of military personnel is a set of measures to restore their psycho-emotional state and adapt to peaceful life after a traumatic experience, including individual and group therapy, art therapy, training, cognitive-behavioral therapy and innovative methods (VR) aimed at overcoming PTSD, anxiety and depression, with mandatory family support and a clear legal basis in Ukraine.

As correctly noted by experts, "currently, state psychological assistance for veterans of the Armed Forces of Ukraine is provided in two options: in a military hospital in case of injury; through a family doctor who will provide a referral to a psychologist. Therefore, thousands of soldiers return to civilian life without an adaptation period – after experiencing horrors, with a broken psyche, nightmares and the inability to continue their normal lives, and often their stories end in complete disappointment in everything that happens around them. As a result, there are many soldiers with a broken psyche who can become a new "lost generation". That is why the state is now actively creating a register of specialists who will provide psychological assistance. The main goals of psychological rehabilitation of military personnel: recovery – preservation and restoration of mental and physical health; adaptation – assistance in the transition from military life to civilian life; overcoming – working with the consequences of combat injuries (PTSD, anxiety, insomnia); support – psychological assistance to members of the families of military personnel.

The main components of psychological rehabilitation include: psychotherapy – psychotherapists work with service members to help them overcome psychological difficulties, such as post-traumatic stress disorder (PTSD), depression and anxiety, psychotherapy sessions promote conversations and the development of strategies for overcoming emotional and psychological problems; support group sessions – group sessions allow service members to communicate with like-minded people who are going through a similar recovery process. This can increase the sense of community and support, as well as help in overcoming military experiences; therapeutic methods – cognitive behavioral therapy, art therapy, relaxation techniques, etc.[4]. These methods are aimed at improving the emotional state and ability to adapt to new conditions.

Friendly rehabilitation. Friendly rehabilitation of military personnel is support through communication with people with similar experiences (other veterans, their families) in support groups and communities, which helps veterans not to feel alone, share experiences and adapt to peaceful life without fear of judgment, often supplementing professional assistance with sports, art therapy and other methods. This is an important direction that complements official state rehabilitation programs, which also include psychological and physical assistance.

Family rehabilitation. Family rehabilitation of military personnel is a set of measures (psychological training, joint recreation, communication exercises) aimed at restoring the functioning of a veteran's family, which has suffered from the consequences of war, helping

[3] Крамар Т.В., Скляренко О.Є. Світовий досвід реабілітації та адаптації військовослужбовців з посттравматичним стресовим розладом. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 35 (74) № 4 2024. С.143-148.

[4] Лебедєва С.Ю., Овсяннікова Я.О., Похілько Д.С. Психологічна допомога та реабілітація учасників збройних конфліктів та фахівців ризиконебезпечних професій: світовий досвід. Габітус. Випуск 45. 2023. С. 139-145.

family members better understand each other and supporting the military on the path of adaptation to peaceful life. This is a critically important element of general rehabilitation, which includes psychological support, conflict resolution, and family integration into new realities, and is often organized by public organizations and the state through relevant programs. The main aspects of family rehabilitation are as follows: 1) psychological support – consultations for military personnel and their relatives regarding post-traumatic stress disorder (PTSD) and other psychological consequences of war, training in stress and emotion management; 2) communication training – teaching the family effective communication, expression of feelings, and conflict resolution that arise due to role changes and adaptation to peaceful life; 3) joint recreation and leisure – organizing joint events (retreats, tourist trips) to restore emotional connection and create positive shared memories, such as programs from "Mudraya Sprava"; 4) social adaptation of the family – helping wives and children of veterans understand the condition of the military and their own rehabilitation, as they are also affected by the war[5]

Енімал реабілітація. Тим, кому після повернення потрібна психологічна допомога, тепер нерідко прописують каністерапію – лікування за допомогою спеціально навчених для цього собак. Терплячі хвостаті лікарі, після відповідного дресирування, здатні навіть витягти людину з депресії, кажуть лікарі. Варіанти лікування бувають різними: проживання собаки в будинку бійця, в тому числі і тимчасове, так звана «перетримка». За розповідями активістів, бійцям пропонують гуляти з собаками, грати.

Social rehabilitation. Social rehabilitation of military personnel is a comprehensive system of measures that helps veterans restore their social status and integrate into civilian life after injuries or service, restoring ties with society through assistance in employment, education, leisure activities, psychological support, and restoration of impaired functions. This is a free process funded by the state (NSZU) and includes medical, psychological, and social support so that a person can independently and fully function in society. The main areas of social rehabilitation are: 1) restoration of social status – assistance in solving problems after returning to civilian life, restoring social ties and functions; 2) professional adaptation – assistance in acquiring new skills, retraining, and finding a job, taking into account health status; 3) organization of leisure activities – involvement in sports clubs, creative circles, volunteering to expand the circle of communication and a sense of usefulness; 4) psychological support: overcoming post-traumatic stress disorder (PTSD), adaptation to a peaceful environment and building relationships.

Educational rehabilitation. Educational rehabilitation of military personnel is a set of programs for retraining, acquiring new professional skills and education (higher education, online courses, languages) for successful adaptation to civilian life, which helps veterans restore their careers, increase self-esteem and integrate into society. It covers both the acquisition of new knowledge and the restoration of professional skills lost due to a long absence from the labor market and injuries, is funded by the state and public organizations. The main components and areas of educational rehabilitation are: 1) professional reorientation – retraining courses, obtaining a civilian specialty in higher education

[5] Шапошникова І. В. Соціальна реабілітація в умовах війни: світовий досвід та проблеми України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, №12. 2024. С. 37-42.

institutions (the Ministry of Veterans Affairs cooperates with universities); 2) educational programs – access to free online courses from Ukrainian and world universities, learning foreign languages; 3) a comprehensive approach – educational rehabilitation is part of general rehabilitation, which includes physical, psychological and social assistance provided by teams of specialists (physical therapists, psychologists, social workers). Ainu – both in Ukraine and in the most famous universities in the world.

Business rehabilitation. Business rehabilitation of military personnel is a comprehensive support for veterans in starting and developing their own business through mentoring, grants (for example, through the Ukrainian Veterans Fund and other programs), entrepreneurship training, and legal/financial assistance to ensure self-realization, financial independence, and integration into civilian life, often with an emphasis on creating jobs for other veterans. This is an important area that combines state support and initiatives from business and public organizations to create a sustainable system for the reintegration of veterans returning to civilian life. The key areas of business rehabilitation are: 1) training and mentoring – courses on the basics of entrepreneurship, project management, and attracting grant funds, mentoring programs from experienced businessmen; 2) financial support – grant programs (for example, from the Ukrainian Veterans Fund) that provide funds for starting or developing a business, as well as other types of financial assistance; 3) creating business ideas – promising businesses are those where veterans can use their experience, for example, psychological rehabilitation centers where veterans themselves work; 4) integration of veterans – creating jobs for other veterans in their own businesses as a way to help their fellow veterans.

2. Positive practices of rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine taking into account international experience

Today, due to the continuation of military aggression on the territory of Ukraine, the number of combatants who require medical and psychological rehabilitation is increasing, which is difficult for the existing system of medical institutions, only some of which have rehabilitation departments, to cope with. Therefore, it is now necessary to talk about comprehensive medical and psychological rehabilitation (or assistance) and social support for military personnel who participated in combat operations. The most optimal way to implement the tasks of the system of social rehabilitation of combatants is to create specialized centers for social rehabilitation of persons who participated in combat operations. Such centers will be able to solve the entire complex of problems of social adaptation and rehabilitation of veterans of hot spots.

The Center for Social and Psychological Rehabilitation of Combatants should include the following areas: 1) medical rehabilitation of military personnel (especially disabled); 2) social and psychological adaptation of military personnel; 3) social and psychological support of military personnel and their family members; 4) educational activities; 5) assistance in employment; 6) social and legal protection.

Currently, contracts have been signed in Ukraine with more than 35 rehabilitation institutions that primarily provide medical rehabilitation of military personnel; most psychological rehabilitation of military personnel takes place in private rehabilitation centers or in military intensive care units established in regional and district hospitals, but mainly at the expense of private (sponsored) funds. An exemplary example of the application of full-fledged diverse methods of rehabilitation of military personnel is the activities of the National Rehabilitation Center "Unbroken Ukraine" in the city of Lviv, where more than five thousand

Ukrainians have received qualified medical care, with a range of services from prosthetics to physical, psychological and psychosocial rehabilitation of victims. As for the private initiative to create rehabilitation centers for the military, an extraordinary example is the joint project of Viktor and Olena Pinchuk RECOVERY, which focuses on creating a national network of rehabilitation centers for wounded soldiers, rehabilitation of wounded soldiers in partner private medical clinics, and sending seriously wounded soldiers and civilians abroad for complex prosthetics. RECOVERY is the largest private national network of rehabilitation centers for wounded soldiers. The key areas of this project are: creation of a national network of rehabilitation centers for wounded military personnel; world-class educational programs for multidisciplinary rehabilitation teams. Today, 20 RECOVERY rehabilitation centers provide free services in Vinnytsia, Dnipro region (three institutions), Kyiv (4 centers) and Kyiv region, Lutsk, Lviv, Odessa (two institutions), Poltava, Rivne, Ternopil, Khmelnytskyi, Cherkasy, Chernihiv and Chernivtsi. The halls of the centers are equipped according to world standards of inclusiveness and technological convenience. Physical rehabilitation rooms are equipped with virtual reality equipment that provides feedback to the patient. The complex of simulators and devices for rehabilitation covers the entire spectrum of possible functional disorders (including those resulting from mine and blast injuries) and helps to restore the wounded at a high technological level. Multidisciplinary teams of doctors in the centers consist of specialists in physical rehabilitation medicine, physical therapists, occupational therapists, massage therapists, assistants, speech therapists and psychologists. Thanks to high-tech equipment and qualifications, they provide high-quality, affordable and evidence-based rehabilitation assistance to Ukrainian defenders.[6].

It is also worth noting that one of the effective organizational forms of a comprehensive program of social rehabilitation (adaptation) of war veterans is the creation and operation of veteran hubs. Veteran hubs are centers that combine various social, psychological and legal services for veterans and their families. They become platforms for communication, exchange of experience, development of personal and professional skills. Veteran hubs provide a wide range of services, including psychological support, legal advice, assistance in employment, promote the development of entrepreneurial activity among veterans, implement sports rehabilitation programs and engage in national and patriotic education.

The main goal of creating veteran hubs is to provide comprehensive support and assistance to veterans in the following areas: 1) psychological support, which is important because after returning from the front, many veterans face trauma, such as post-traumatic stress disorder (PTSD), and conducting psychological consultations, therapies, and support groups; 2) socialization and mutual support, because veteran hubs are a meeting place for those who have a common experience of participating in combat operations, respectively, sharing experiences, joint events and projects contribute to the development of a support network, which allows veterans not to feel isolated; 3) labor reintegration and vocational training – veteran hubs provide opportunities for advanced training, learning new professions, or adapting to changes in the labor market, which allows veterans to find new sources of income, which contributes to their financial security and independence, thanks to these initiatives they can not only restore their financial situation, but also feel like useful members of society; 4) legal and legal assistance in obtaining veteran status, compensation, social benefits and pensions; 5) physical health and rehabilitation – cooperation with medical institutions in organizing medical examinations, providing physiotherapy and other types of medical services, which helps veterans restore their physical health faster and reduces their dependence on state medical institutions.

[6] Про проєкт Recovery. URL: https://recoveryua.org/pro-proekt

The researchers drew attention to the fact that "their activities are still supported mainly by volunteers, and accordingly, they require greater state support, which should be manifested in: 1) studying the work of such centers abroad, namely in countries that have experience of military participation in military operations, generalizing these practices and adapting them in Ukraine; 2) developing effective programs for organizing the activities of these centers in Ukraine; 3) ensuring effective interaction between the state, business and specialized public organizations in their creation and activities; 4) ensuring educational work regarding the need for their activities and, accordingly, reclamation of their activities; 5) coordinating public-private partnership programs regarding the financial and logistical support of their activities; 6) involving veteran hubs in the implementation of social support programs, providing psychological assistance, promoting employment, organizing sports events, supporting entrepreneurship, national-patriotic education, developing civil society, etc.[7].

We fully support this position and believe that the activities of veteran hubs are an effective form of socialization of military veterans, since the main emphasis of state influence, including funding, is aimed at the medical rehabilitation of military personnel, and their further socialization is still, unfortunately, poorly covered by budget financing and support.

CONCLUSIONS

In conclusion, it should be noted that a new veteran policy is being formed in Ukraine, which combines advanced domestic experience in combat traumatology with institutional models of NATO countries, Israel and the USA. It is based on the transition from outdated sanatorium-resort treatment to multidisciplinary rehabilitation, adaptive sports, digitalization of services and the involvement of public and private initiatives.

By analogy with hospitals in the USA and Israel, multidisciplinary teams (physician of physical and rehabilitation medicine, physical therapist, occupational therapist, psychologist) have been introduced in Ukrainian medical institutions. The network of modern centers consists of: the National Rehabilitation Center Unbroken in Lviv and the national network of innovative rehabilitation centers Recovery (operating in particular in Dnipro, Kyiv, Lviv and other cities) provide free high-tech assistance, including robotic therapy and virtual reality (VR) to restore mobility and cognitive functions. The latest standards of prosthetics and long-term support for patients with severe neurotraumas and amputations are applied (based on the basis of hospitals and specialized centers such as the Republican Center for Neurotrauma in the Rivne region).

International experience in combating post-traumatic stress disorder (PTSD) has been adapted through evidence-based psychotherapeutic practices. Cognitive behavioral therapy (CBT), eye movement desensitization and reprocessing (EMDR), and neurofeedback are actively used in working with military personnel and veterans. Adopting the practices of partner countries, Ukraine is developing a culture of involving families in psychological sessions, since resocialization is impossible without a stable microclimate in the family. The flagship in the field of mental health remains the state institution "Hospital for War Veterans "Lisova Polyana"" of the Ministry of Health of Ukraine, where unique protocols for treating

[7] Бриндіков Ю.Л. Організаційно-педагогічні умови дієвості реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями Збройних Сил України, що приймали участь у бойових діях. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : «Педагогіка і психологія». Дніпропетровськ : Приватний вищий навчальний заклад «Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля», 2018. С. 69–75.

the consequences of concussions and combat psychological trauma are being developed. According to American and British approaches, the recovery process does not end with discharge from the hospital – it requires long-term support in the community. Competitions such as the "Invictus Games" and internal veteran leagues have become a powerful tool for physical and psychological adaptation, restoring a sense of team unity. With the support of the Ministry of Veterans Affairs, specialized Veteran Development Centers are operating in the regions, focusing on professional retraining, digital literacy, and legal support for veterans. Local business initiatives are emerging (for example, corporate veteran support centers at large enterprises), which ensure a smooth transition of former military personnel to civilian work. Despite significant progress, the system faces the need to scale up human resources (there is a shortage of mental health specialists and sports rehabilitation specialists), develop barrier-free cities, and eliminate bureaucratic barriers when redirecting between the stages of "army – hospital – community". The implementation of an updated online platform for searching for services and expanding state guarantees through packages of the National Health Service of Ukraine contributes to solving these problems.

SUMMARY

Positive practices of rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine taking into account international experience.

It has been established that the system of rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine is a complex of medical, psychological, professional and social measures aimed at restoring physical health, mental state, returning to active civilian life or further service. It combines state institutions, centers such as the national center "UNBREAKABLE", public initiatives and international standards.

It has been found that the main components of the system of rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine are: physical rehabilitation – restoration of motor functions, prosthetics, occupational therapy and sports rehabilitation (in particular, adaptive sports); psychological assistance – overcoming the consequences of combat trauma, PTSD, depression through individual and group psychotherapy; professional reintegration – retraining, acquisition of new skills and employment with the assistance of state employment services and veteran hubs; social adaptation – legal support, benefits, housing programs and resocialization in communities.

Effective methods of rehabilitation of military personnel in Ukraine that require proper administrative and legal regulation have been systematized and identified, in particular physical (kinesiotherapy, exercise therapy, prosthetics, sports rehabilitation, animal rehabilitation), psychological (group and individual therapy, work with psychological trauma), social (integration into society through support programs, cultural events, family support) and professional rehabilitation (training, retraining for return to the labor market).

Positive domestic practices of rehabilitation and socialization of military personnel in Ukraine are described, taking into account international experience, in particular, by analogy with hospitals in the USA and Israel, the work of multidisciplinary teams (physician of physical and rehabilitation medicine, physical therapist, occupational therapist, psychologist) has been introduced in Ukrainian medical institutions. The network of modern centers consists of: the National Rehabilitation Center Unbroken in Lviv and the national network of innovative rehabilitation centers Recovery (operating in particular in Dnipro, Kyiv, Lviv and other cities) provide free high-tech assistance, including robotic therapy and virtual reality (VR) to restore mobility and cognitive functions, which apply the latest standards of prosthetics and long-term support for patients with severe neurotraumas and amputations

(based on the basis of hospitals and specialized centers such as the Republican Center for Neurotrauma in Rivne region).

Key words: rehabilitation and socialization of military personnel, types of rehabilitation, system of methods for rehabilitation of military personnel, positive domestic practices of rehabilitation and socialization of military personnel.

References

1. Шостак С. Л. Публічне управління у сфері реабілітації військовослужбовців Збройних Сил України у рамках єдиного медичного простору охорони здоров'я України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». Міжрегіональна Академія управління персоналом, Київ, 2024. 240 с.
2. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text.
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII (зі змінами від 03.07.2020 № 720-IX). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text.
4. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закони України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text.
5. Реабілітація постраждалих в умовах надзвичайних ситуацій та бойових дій. Посттравматичний стресовий розлад: монографія / за ред. К. Д. Бабова, І. Я. Пінчук, В. В. Стеблюка. Одеса: «ПОЛІГРАФ», 2015. 240 с.
6. Крамар Т.В., Скляренко О.Є. Світовий досвід реабілітації та адаптації військовослужбовців з посттравматичним стресовим розладом. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. Том 35 (74) № 4 2024. С.143-148.
7. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями – учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. – 282 с.
8. Шапошникова І. В. Соціальна реабілітація в умовах війни: світовий досвід та проблеми України. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління, №12. 2024. С. 37-42.
9. Результати дослідження «Реінтеграція ветеранів» щодо досвіду ветеранів у користуванні пільгами. Програма реабілітації ветеранів (IREX). Аналітичний звіт від 14 липня 2021 року. Veterans' Benefits Utilization and Experiences – Ukrainian PDF URL:www.irex.org.
10. Бриндіков Ю.Л. Організаційно-педагогічні умови дієвості реабілітаційної діяльності з військовослужбовцями Збройних Сил України, що приймали участь у бойових діях. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія : «Педагогіка і психологія». Дніпропетровськ : Приватний вищий навчальний заклад «Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля», 2018. С. 69–75.

Information about author:
Obshalov Serhii Volodymyrovych,
Doctor of Law, Associate Professor
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-32

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ РЕІНТЕГРАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЗВІЛЬНЕНИХ З ПРИМУСОВОЇ ІЗОЛЯЦІЇ (ПОЛОНУ), З ДОСВІДУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Олійник В. О., Петухов В. Е., Умеренкова Н. Ф.

ВСТУП

Відповідно до Конституції – Основного Закону України військовослужбовці захищають незалежність, суверенітет, територіальну цілісність нашої держави, здійснюють заходи із забезпечення національної безпеки та оборони, відсічі й стримування збройної агресії російської федерації проти України. Водночас держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах (далі – ЗС) України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей[1]. Однією із форм такого захисту є відновлювальні (постізоляційні, реінтеграційні) заходи[2]. Серед інших категорій громадян України, які потребують системної роботи державних інституцій, органів місцевого самоврядування, територіальних громад, суспільства в цілому щодо їх реінтеграції до повноцінного життя в соціумі, важливе місце посідає категорія військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону), загальна кількість яких наближається до 10 тис. осіб[3]. Станом на березень 2026 року в Україні до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, внесені відомості про понад 90 тисяч громадян, більшість із яких є військовослужбовцями[4]. Тобто, попереду роки роботи щодо повернення в Україну, відновлення, реінтеграції та подальшого постізоляційного супроводу вагомої кількості звільнених з місць несвободи українських громадян.

Отже, триваюча російсько-українська війна, значна кількість військовослужбовців, які перебувають в російському полоні та звільнені з нього, потреба у розробці та імплементації нормативно-правової і методичної бази щодо відновлення (реінтеграції, постізоляційного супроводу) звільнених оборонців України зумовлюють актуальність теоретико-правового обґрунтування та висвітлення прикладних аспектів реінтеграційного процесу військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону).

---

[1] Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

[2] Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26.01.2022 № 2010-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text

[3] Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. URL: https://koordshtab.gov.ua.

[4] В Україні понад 90 тисяч осіб вважаються зниклими безвісти за особливих обставин. *Юридична газета*. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-ponad-90-tisyach-osib-vvazhayutsya-zniklimi-bezvisti-za-osoblivih-obstavin.html.

1. Теоретико-правові основи реінтеграційного процесу військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону)

Термін "військовополонені" в міжнародному гуманітарному праві (далі – МГП) у сучасному розумінні та відносно до категорії військовослужбовців вперше згадується у Женевській конвенції про поводження з військовополоненими (так звана "Третя конвенція"), стаття 4 якої визначає, що "військовополоненими є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать, зокрема, до особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил"[5].

Перебування в статусі військовополоненого триває з моменту, коли особа підпадає під владу супротивника, до її остаточного звільнення та репатріації[6].

Під час міжнародного збройного конфлікту (російсько-українська війна відноситься до такого конфлікту) особи, які входять до складу збройних сил сторони, що перебуває в конфлікті, в тому числі військовослужбовці, є комбатантами[7], які у разі потрапляння під владу супротивної сторони набувають статусу військовополонених[8].

У Першій[9], Другій[10] та Третій[11] Женевських конвенціях та Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року[12] чітко окреслено коло людей, яких не можна брати в полон, адже вони не являються комбатантами. До них, зокрема, відноситься військовий медичний та духовний персонал. У цю категорію також входять водії медичних автомобілів та евакуаційного транспорту. Їх можуть затримувати лише для лікування та догляду за пораненими і хворими військовополоненими, задоволення їх духовних потреб.

Порядок поводження з військовополоненими під час їх перебування в полоні, інтернування, вимоги щодо розміщення, переміщення, забезпечення одягом і харчуванням, дотримання заходів гігієни й надання медичної допомоги, здійснення

---

[5] Женевська конвенція про поводження з військовополоненим від 12 серпня 1949 р. § розд. I ст. 4 // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

[6] Там же. § розд. I ст. 5.

[7] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977 р. § част. III розд. II ст. 43 п. 2. // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

[8] Там же. § част. III розд. II ст. 44 п. 1.

[9] Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. § розд. IV ст. 24–32. // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

[10] Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. § розд. IV ст. 37. // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152.

[11] Женевська конвенція про поводження з військовополоненим від 12 серпня 1949 р. § розд. IV ст. 33 // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text.

[12] Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977 р. // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

релігійної, інтелектуальної, фізичної та трудової діяльності, виконання дисциплінарних вимог, забезпечення коштами і зв'язком із зовнішнім світом, регулювання відносин з властями, кримінальні та дисциплінарні санкції до порушників, а також порядок звільнення і репатріації військовополонених (закінчення перебування в полоні) визначаються частинами III та IV Третьої Женевської конвенції та Додатковим протоколом I до Женевських конвенцій.

Російська федерація у 2019 році офіційно відкликала заяву (декларацію), яку ще у 1989 році зробив СРСР під час ратифікації Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, фактично звільнивши себе від зобов'язання автоматично допускати цю Міжнародну комісію зі встановлення фактів до розслідування воєнних злочинів на своїй території або у зонах її контролю[13]. Також у вересні 2025 року держава-агресор денонсувала Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, до якої у 1996 році при вступі до Ради Європи вона приєдналася. Проте за російською федерацією залишаються зобов'язання виконувати принципи Женевської конвенції щодо поводження із військовополоненими (1949 року), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1966 року), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984 року). Разом з цим, ми є свідками грубого порушення з боку росії усіх норм МГП та прав людини, вчинення російськими окупантами воєнних злочинів і злочинів проти людяності, зокрема масових страт українських військовополонених.

2 жовтня 2024 року Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила важливу резолюцію № 2573 (2024) "Зниклі безвісти, військовополонені та цивільні особи у полоні внаслідок агресивної війни Російської Федерації проти України" із закликом надати представникам Міжнародного комітету Червоного Хреста та ООН негайний і безперешкодний доступ до всіх місць утримання українських військовополонених. У заяві ПАРЄ вказується на наявність доказів систематичних тортур і жорстокого поводження з військовополоненими та цивільними особами з боку російської влади. В зазначеному документі також наголошується на необхідності доступності і належного ресурсного забезпечення реабілітаційних програм та комплексної підтримки українських громадян, звільнених з примусової ізоляції (полону)[14].

Реалії російсько-української війни спонукали законодавчий орган України, центральні органи виконавчої влади до вдосконалення нормативно-правової бази у сфері охорони прав і свобод людини, зокрема щодо імплементації норм МГП, які стосуються як українських військовослужбовців, звільнених з полону, так й інших осіб, звільнених з місць несвободи, примусової або вимушеної ізоляції.

Питання проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів регулюються Законами України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів (далі – Кабмін) України, наказами та іншими керівними документами центральних органів виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування та правоохоронні органи.

---

[13] Вихід Росії з Женевської конвенції. / Інститут зовнішньополітичних досліджень. URL: https://www.fpri.kiev.ua/articles_view/vihid-rosii-z-zhenevskoi-konvencii/

[14] Missing persons, prisoners of war and civilians in captivity as a result of the war of aggression of the Russian Federation against Ukraine. Resolution 2573 (2024). Parliamentary Assembly. URL: https://pace.coe.int/en/files/33890/html.

Відповідно до статті 11 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" особи, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України з числа військовослужбовців, учасників бойових дій та прирівняних до них осіб після їх звільнення, обов'язково проходять відновлювальні (постізоляційні, реінтеграційні) заходи, заходи з адаптації, підтримки (супроводу) в порядку, встановленому Міністерством оборони України (далі – Міноборони)[15].

Частина перша статті 14 Закону України "Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей" визначає обов'язковість проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) зі звільненими з полону військовослужбовцями[16].

Безпосередньо організація і порядок проведення реінтеграційних заходів визначається постановою Кабміну України від 15 березня 2024 року № 296 "Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення" (із змінами). На сьогодні ***реінтеграція особового складу*** є складовою системи його відновлення і визначається як комплекс заходів, спрямованих на відновлення та повернення до повноцінної діяльності звільнених оборонців України після їх перебування в ізоляції, що передбачає надання медичної та психологічної допомоги звільненим особам, їх опитування для отримання інформації, важливої для діяльності сил безпеки і оборони, а також вивчення досвіду перебування в ізоляції.

Держава Україна через уповноважені державні органи протягом усього часу російсько-української війни вживає виключних можливих і необхідних заходів щодо звільнення своїх громадян, в тому числі військовослужбовців, з умов несвободи, примусової ізоляції, полону. З цією метою у грудні 2014 року при Міноборони був створений Об'єднаний координаційний центр звільнення заручників; у жовтні 2015 року при Службі безпеки України створений Об'єднаний центр з координації пошуку, звільнення незаконно позбавлених волі осіб, заручників та встановлення місцезнаходження безвісти зниклих в районі проведення АТО[17].

На тлі повномасштабного вторгнення росії на територію України згідно з постановою Кабміну України від 11.03.2022 № 257[18] розпочав свою роботу

[15] Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII § розд. II, ст. 11 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

[16] Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26.01.2022 № 2010-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text.

[17] Удовенко А. Хронологія обмінів полоненими: 2014-2020 рр. Коаліція "Справедливість заради миру на Донбасі". 15 травня 2020 р. URL: https://www.jfp.org.ua/blog/blog/blog_articles/58

[18] Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2022 року № 257. / База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#Text

Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, а вже 12 квітня того ж року постановою Кабміну України № 441 затверджений Порядок здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у її полоні[19].

За два роки потому засади державної політики у сфері охорони прав і свобод людини були оформлені у Стратегію повернення українців із російського полону, представлену 15 серпня 2024 року на Ставці Верховного Головнокомандувача ЗС України[20].

Відповідно до зазначених вище нормативно-правових актів на даний час до ***суб'єктів*** реінтеграційних заходів належать:

Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими;

центральні органи виконавчої влади;

Офіс Генпрокурора;

Об'єднаний центр з пошуку та звільнення полонених при Службі безпеки України;

Національне інформаційне бюро;

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсман);

Головне слідче управління Національної поліції України;

спеціальні уповноважені підрозділи Міноборони та Генерального штабу ЗС України з питань повернення та відновлення (управління психологічного забезпечення Головного управління соціальної підтримки Департаменту соціального забезпечення Міноборони, Головне управління психологічної підтримки персоналу ЗС України, управління реінтеграційних заходів Центрального управління цивільно-військового співробітництва Генерального штабу ЗС України тощо);

центри для надання медичної, реабілітаційної та психологічної допомоги і проведення реінтеграційних заходів та заходів з відновлення звільнених оборонців України, групи (команди) реінтеграції, заклади охорони здоров'я (центри реінтеграції), які забезпечують здійснення реінтеграційних заходів та постізоляційного супроводу[21].

В практичному плані до суб'єктів реінтеграції належать також представники громадянського суспільства (громадські організації, волонтери) та професійних спільнот психологів, які беруть безпосередню участь у реінтеграційних заходах.

Об'єктами реінтеграційних заходів та постізоляційного супроводу є звільнені з полону військовослужбовці (з дня звільнення та повернення на підконтрольну

[19] Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 року № 441 / База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-%D0%BF#Text

[20] Кузьменко Ю. Скільки звільнених з полону повертаються на службу – розповів глава МВС. // *Суспільне Новини*. 16 серпня 2024 р. URL: https://suspilne.media/815029-skilki-zvilnenih-z-polonu-povertautsa-na-sluzbu-rozpoviv-glava-mvs/

[21] Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 296 / База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF#Text

територію України) та члени їх сімей (з моменту отримання інформації про їх зникнення безвісти або потрапляння у примусову ізоляцію (полон)).

Комплекс реінтеграційних заходів передбачає надання медичної та психологічної допомоги звільненим особам, їх опитування для отримання інформації, важливої для діяльності сил безпеки та оборони, а також вивчення досвіду перебування в ізоляції. Реінтеграційні заходи, зокрема, включають медичні заходи, декомпресію (постізоляційну) та дебрифінг (постізоляційний)[22].

2. Сучасний стан реінтеграції звільнених з примусової ізоляції (полону) українських військовослужбовців

Покладені в основу реінтеграційної моделі особливості психології перебування в примусовій ізоляції системно почали досліджуватись військовими психологами США наприкінці 90-х років XX століття, а сама реінтеграційна модель організації роботи зі звільненим з ізоляції особовим складом армії США почала формуватися на початку 2000-х років[23]. Одним із її засновників був американський психолог Gary Persival, який в період російсько-української війни безпосередньо долучився до підготовки українських фахівців.

Зазначимо, що в Україні на даний час недостатньо ґрунтовних наукових досліджень з питань реінтеграції та постізоляційного супроводу, адже переважна більшість дослідників зосереджують свою увагу на різних аспектах перебування людини в примусовій ізоляції (полоні) та його наслідках. Водночас дослідження, що проводяться українськими ученими щодо вивчення проблеми відновлення осіб, звільнених з полону, знаходяться переважно в руслі західної моделі реінтеграції, але з урахуванням сучасних воєнних реалій та особливостей їх практичної реалізації українськими фахівцями.

Так, Н. Зарецька визначає реінтеграцію як "комплекс заходів, спрямований на відновлення та повернення до повноцінного виконання обов'язків військовослужбовцем, звільненим з вимушеної або примусової ізоляції, що передбачає надання медичної та спеціалізованої психологічної допомоги, проведення індивідуального психоінформаційного розвантаження"[24].

На думку українського науковця Ю. Бойко-Бузиль, на противагу ресоціалізації, яка передбачає повторне набуття навичок та знань, що відповідають соціальним нормам в певному соціальному середовищі, реінтеграція спрямована на "відновлення втраченого людиною відчуття особистої цілісності, соціальної інтегрованості та громадянської консолідованості"[25].

---

[22] Там же.

[23] Олійник В.О., Петухов В.Е., Чижевський С.О., Сириця М.В. Реінтеграція військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону). Київ, ТОВ "7БЦ", 2025. 162 с.

[24] Зарецька Н. Є. Механізми публічного управління відновленням осіб, звільнених з вимушеної або примусової ізоляції: дис. .. канд. наук з держ. управл.: 25.00.02. Харків, Харківський регіональний інститут Національної академії державного управління при Президентові України, 2021. 256 с. URL: https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/diszarc.pdf

[25] Бойко-Бузиль Ю. Правові та психологічні основи поняття "реінтеграція учасників бойових дій". *Вісник Львівського університету, серія психологічні науки.* 2021. № 9. С. 28-34. DOI: 10.30970/ps.2021.9.4.

Фахівець по роботі зі звільненими з полону військовослужбовцями С. Чижевський вважає, що до основних завдань реінтеграційного процесу належать з'ясування об'єктивної інформації про обставини та умови потрапляння та перебування у полоні, психоінформаційне розвантаження звільненої з полону особи, нормалізація її реакцій та емоцій, відновлення фізичного та психічного здоров'я, повернення контролю над власним життям і здатності планувати майбутнє та соціалізація у родині й громаді[26].

На важливості урахування під часу процесу реінтеграції особливостей реагування людської психіки на перебування в ізоляції, піклування про фізичне та психічне здоров'я звільнених осіб наголошується у науковій праці Н. Зарецької[27]. Адже, робота зі звільненими з полону військовослужбовцями є достатньо делікатною та тонкою справою, що має враховувати значну кількість нюансів протікання індивідуальних психологічних змін, як самого військовослужбовця, так і психолога й інших членів групи реінтеграції. Тому однією з необхідних умов результативності проведених заходів є дотримання методології реінтеграційної моделі.

Порушення методологічних принципів реінтеграції може суттєво підвищити ризики для усіх учасників реінтеграційного процесу. Так, зокрема, порушення "правила обов'язковості інформаційного та контактного карантину", коли до моменту "відновлення власної суб'єктності, відчуття контролю над власним життям та спроможності прогнозувати розвиток подій" звільнений оборонець вступає у соціальну взаємодію поза межами реінтеграційного процесу – що ускладнює соціальну адаптацію та подовжує використання емоційних і поведінкових моделей, якими він керувався під час перебування в полоні. Тобто людина, фізично вийшовши з полону, "залишається у ньому ментально", або ж "полон залишається всередині людини"[28].

На початок широкомасштабного вторгнення російської федерації в лютому 2022 року в нашій державі вже була створена, апробована та впроваджена система відновлення та психологічної допомоги різним категоріям військовослужбовців, в т. ч. звільненим з полону.

На рис. 1 наведена концептуальна модель системи реінтеграції військовослужбовців складових сил безпеки і оборони України на 2022 рік.

Протягом 2022–2026 років переважна більшість проблемних питань, які виникали в ході реалізації заходів реінтеграції та постізоляційного супроводу в попередні роки, була врегульована відповідними нормативно-правовими актами, зокрема щодо проходження військово-лікарської комісії (далі – ВЛК), виплати грошового забезпечення і додаткової винагороди, надання додаткової відпустки, забезпечення

[26] Чижевський С. Психологічна складова у реінтеграційних заходах із звільненими з полону. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2022. №. 2. Вип. 4. С. 100-114. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20293/1/1-8.pdf

[27] Зарецька Н. Є. Постізоляційне відновлення цивільного населення після перебування в окупації. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: збірник матер. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листопада 2023 р.). Київ: НУОУ, 2023. С. 83–89. URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/fsppppvphs-23-3.pdf

[28] Зарецька Н. Є., Єргідзей К. В., Жук О. Г. До питання стандартизації реінтеграції персоналу сил оборони після перебування в ізоляції. *Вісник Національного університету оборони України.* 2024. № 4. Вип. 80. С. 47–59. DOI: 10.33099/2617-6858-2024-80-4-47-59

права на звільнення з військової служби, інших аспектів соціально-правового захисту військовослужбовців.

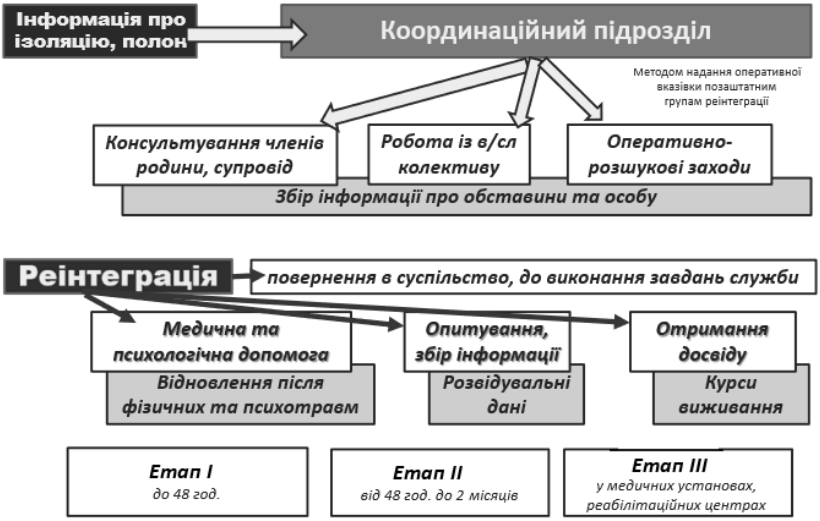

Рис. 1. Концептуальна модель реінтеграції військовослужбовців

Разом з цим, стрімке просування територією нашої держави російсько-терористичних військ в лютому – квітні 2022 року, висока інтенсивність ведення бойових дій частинами та підрозділами ЗС України при безпосередньому вогневому контакті з противником зумовила збільшення кількості військовослужбовців, які потрапляли у полон російсько-терористичних військ[29].

Перший обмін полоненими відбувся вже 24 березня 2022 року, під час якого звільнено 10 українських моряків з рятувального катера "Сапфір", захоплених у полон 26 лютого поблизу острова Зміїний[30].

Для термінового проведення реінтеграційних заходів для військовослужбовців, які були звільнені з полону та розміщені на базі медичних закладів, впродовж однієї доби була сформована і 26 березня 2022 року приступила до виконання визначених завдань позаштатна група реінтеграції, яка складалася з: керівника групи (1 військовослужбовець); офіцера з організації взаємодії із військовими частинами (1 військовослужбовець); дебриферів (2-6 військовослужбовців); психологів (2-4 військовослужбовця); фахівців з тактики SERE (2 військовослужбовця); представники ВЛК.

[29] Олійник В.О., Петухов В.Е., Чижевський С.О., Сириця М.В. Реінтеграція військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону). Київ, ТОВ "7БЦ", 2025. 162 с.

[30] Моряки, які рятували прикордонників з острова Зміїний, повертаються з полону – Верещук. / Суспільне Новини. 24 березня 2022 року. URL: https://suspilne.media/221202-ukrainski-zahisniki-ostrovu-zmiinij-povertautsa-dodomu-veresuk/

Чисельний склад групи в залежності від умов проведення заходів реінтеграції та кількості звільнених військовослужбовців міг змінюватись від 6 до 12 осіб (без урахування складу ВЛК). Комплектування групи реінтеграції відбувалося на ротаційній основі[31].

Зазначений склад групи забезпечував цілодобове її функціонування та перебування у постійній готовності до прийому звільнених з полону військовослужбовців. Крім того, за наявності необхідного ресурсу, група могла поділятися для паралельного проведення заходів реінтеграції на кількох (до 4-х) об'єктах.

На сьогодні реінтеграційні заходи у системі Міноборони організовуються та проводяться суб'єктами реінтеграційних заходів за трьома етапами (підготовчим, основним, додатковим), строки яких є індивідуальними для кожного звільненого з полону військовослужбовця. На рис. 2 наведена принципова схема поетапної реалізації реінтеграційних заходів та їх зміст, визначений Порядком організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України[32] та Типовими протоколами реінтеграції, декомпресії (постізоляційної) звільнених оборонців України[33].

Безпосередньо заходи реінтеграції проводяться з військовослужбовцями у семи визначених центрах реінтеграції на базі військово-медичних закладів, переважно у реабілітаційних госпіталях.

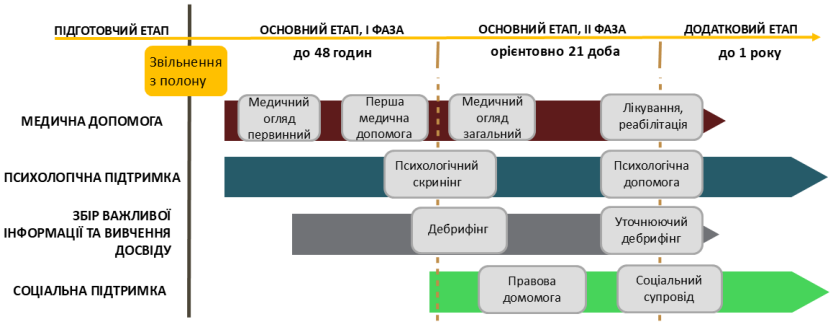

Рис. 2. Етапи реінтеграційних заходів

[31] Олійник В.О., Петухов В.Е., Чижевський С.О., Сириця М.В. Реінтеграція військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону). Київ, ТОВ "7БЦ", 2025. 162 с.

[32] Про затвердження Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 09.10.2025 № 671 / База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1767-25#Text

[33] Про затвердження Типових протоколів реінтеграції, декомпресії (постізоляційної) звільнених оборонців України: наказ Міністерства оборони України від 30.10.2025 № 730 / База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1902-25#Text

За період з лютого 2022 року по червень 2026 року були повернені понад 6 тис. військовослужбовців тільки ЗС України, з яких 93% пройшли реінтеграційні заходи.

Протягом 2022–2026 років організація процесу реінтеграції неодноразово зазнавала змін і мала ряд особливостей, зумовлених, як поточною воєнно-політичною й оперативною обстановкою, так і впливом інших факторів. До таких особливостей можна віднести:

міжвидову організацію реінтеграційних заходів, що обумовлено обмеженими ресурсами органів військового управління видів (родів) та військових частин (підрозділів), у першу чергу наявністю підготовлених фахівців, а також значною кількістю одночасно звільненого з примусової ізоляції (полону) особового складу;

зменшення кількості етапів реінтеграції, на відміну від класичної трьохетапної моделі, виходячи з об'єктивних причин, а саме: ведення бойових дій безпосередньо на території України і неможливістю забезпечити повністю безпечне місце для проведення реінтеграційних заходів, відсутністю нормативного визначення статусу та повноважень груп реінтеграції;

зміна формату проведення дебрифінгів у зв'язку з підвищенням навантаження на дебриферів та психологів груп реінтеграції (до 5 дебрифінгів на добу) при обмінах від 30 осіб і більше;

відмова від класичного формату роботи "звільнена особа – дебрифер – психолог", на користь формату "звільнена особа – дебрифер", де психолог проводить попередню роботу, але за браком часу не залучається до проведення дебрифінгу через недостатню кількість в складі групи реінтеграції підготовлених дебриферів та психологів;

залучення до складу груп реінтеграції (вперше) в якості фахівців з виживання в умовах ізоляції (SERE) спеціалістів пошуково-рятувального забезпечення зі складу Повітряних Сил ЗС України (з серпня 2022 року) для підвищення якості вивчення та узагальнення досвіду з виживання, ухилення від контакту з противником, поводження у полоні та евакуації;

використання групи реінтеграції для підвищення кваліфікації залучених до неї на ротаційній основі військових психологів з військових частин ЗС України і курсантів-психологів Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

3. Організація надання психологічної допомоги звільненим з примусової ізоляції (полону) військовослужбовцям

Запобігання розвитку патологічної симптоматики у звільнених з полону військовослужбовців можливе за умови своєчасного надання постізоляційної допомоги та підтримки, в т. ч. психологічної. Метою такої допомоги є повернення відчуття контролю над власним життям, нормалізація психоемоційних та поведінкових реакцій, у тому числі і на травмуючі події полону, а також трансформація досвіду перебування в ситуації примусової ізоляції в особистісний ресурс[34].

Психологічна допомога, яка надається звільненим особам у рамках заходів з відновлення, є складовою частиною реінтеграційних заходів і повинна бути узгоджена

[34] Олійник В.О., Петухов В.Е., Чижевський С.О., Сириця М.В. Реінтеграція військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону). Київ, ТОВ "7БЦ", 2025. 162 с.

та синхронізована з цими заходами. Як приклад, наведемо модель проведення реінтеграційних заходів у Національній гвардії України, що включає п'ять основних етапів психологічної допомоги військовослужбовцям:

1. Підготовчий етап – встановлення довірливого контакту психолога з військовослужбовцем, формування терапевтичного альянсу, забезпечення відчуття фізичної та психологічної безпеки.

2. Етап постізоляційного дебрифінгу та переопрацювання травматичного досвіду – поетапне та контрольоване опрацювання досвіду полону, інтеграція травматичних спогадів, пошук нових сенсів та ресурсів відновлення.

3. Стабілізаційний етап – психоедукація щодо можливих наслідків пережитої ізоляції, нормалізація психоемоційного стану військовослужбовця, відновлення тілесного ресурсу, ознайомлення з техніками саморегуляції, заземлення та переключення уваги.

4. Етап відновлення особистісної цілісності та життєвої перспективи – відновлення безперервності Я-концепції, повернення до сімейних, службових та інших соціальних ролей, формування нових життєвих орієнтирів.

5. Інтеграційний етап – закріплення набутих психологічних навичок, супровід військовослужбовця протягом усього подальшого періоду проходження військової служби[35].

Зазначимо, що у разі непроходження з будь-яких причин звільненою особою реінтеграційних заходів психологічна допомога, як складова частина заходів з відновлення, надається звільненій особі у порядку, визначеному чинними нормативно-правовими актами[36].

Психологічна допомога звільненим особам, разом з медичною і реабілітаційною допомогою, надається невідкладно після їх доставлення до центрів реінтеграції або до державних чи комунальних закладів охорони здоров'я.

Психологічна допомога звільненій особі надається з дотриманням умов конфіденційності, особистісної і соціальної безпеки, збереження в таємниці всіх відомостей, отриманих під час надання такої допомоги. Розголошення інформації про місце перебування звільнених осіб, обсяг та умови надання їм психологічної допомоги, а також іншої інформації, яка стала відомою під час надання такої допомоги, не допускається, крім випадків, визначених законом.

Організація та надання психологічної допомоги ґрунтується на таких ***принципах***:

1) *доступність* – забезпечення інклюзивного підходу до роботи зі звільненою особою, тобто створення таких умов, за яких усі учасники процесу реінтеграції,

---

[35] Холіна О. Особливості відновлення ідентичності військовослужбовців, звільнених з полону. Психосоціальна та психологічна допомога в секторі безпеки та оборони України: сучасні виклики та практичні рішення: матер. Всеукр. міжвідом. психол. форуму (Київ, 30 квітня 2026 р.) / [редкол.: О. Тарасенко, Л. Удалова, Ю. Бойко-Бузиль]. Київ: НАВС, 2026. С. 365–367. URL: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/41340

[36] Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 296 / База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF#Text

незалежно від їх фізичного чи психологічного стану, мають однаковий доступ до психологічної допомоги;

2) *безпечність* – надання психологічної допомоги у спосіб, що мінімізує ризики завдання шкоди звільненій особі, у тому числі тієї, що можна запобігти, а також зменшує можливість фахових помилок;

3) *результативність* – досягнення найкращих результатів шляхом надання допомоги на основі наукових знань та принципів доказової медицини;

4) *своєчасність* – надання психологічної допомоги у найкоротший час після виникнення такої потреби та у чітко встановлені строки;

5) *економічна ефективність* – надання психологічної допомоги з максимально результативним використанням ресурсів, уникненням їх неефективних витрат;

6) *недискримінація* – надання якісної психологічної допомоги людині незалежно від її раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, сексуальної орієнтації, статі (гендеру), віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання (перебування), мовних або інших ознак;

7) *повага до прав звільненої особи, її честі та гідності* – гарантування кожній людині визнання її унікальної цінності, захисту від приниження та права на недоторканність особистого життя;

8) *орієнтованість на людину* – надання психологічної допомоги з урахуванням індивідуальних потреб звільнених осіб, зокрема права на вільний вибір фахівця;

9) *компетентність, наукова обґрунтованість* – застосування методів психологічної та психотерапевтичної допомоги з доказовою ефективністю підготовленими фахівцями;

10) *добровільність* – неможливість надання психосоціальної підтримки без добровільної згоди звільненої особи.

Психологічна допомога звільненій особі може надаватися також в ході медичної (медико-психологічної) реабілітації[37].

Психологічна допомога повинна включати заходи, спрямовані на:

збереження психічного здоров'я людини, в т. ч. запобігання суїцидальній поведінці;

недопущення загострення психологічних та соціальних проблем, розладів психічного здоров'я, їх хронізації;

відновлення та підтримку функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах та її залучення до суспільного життя;

запобігання та полегшення фізичних, психологічних, духовних страждань особи під час надання паліативної допомоги;

сприяння особі у психосоціальній адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмисленні її досвіду, самоусвідомленні та розширенні можливостей самореалізації з подальшим можливим виходом у постдосвідне зростання;

розв'язання психологічних та соціальних проблем, зумовлених складними життєвими обставинами, кризовим станом, надзвичайною ситуацією та/або

[37] Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. / База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text

катастрофою, воєнними діями та наслідками перебуванням у примусовій ізоляції (полоні).

Психологічна допомога надається підготовленим (сертифікованими) з питань здійснення реінтеграційних заходів та постізоляційного супроводу фахівцями сектору безпеки та оборони України за затвердженими Міноборони типовими протоколами[38].

Психологічна допомога військовослужбовцю передбачає:

проведення первинного психологічного діагностування;

формування індивідуального плану психологічного супроводу, що базується на принципах постізоляційного відновлення (раннє розгортання; постійна готовність; гнучкість і швидке реагування в часі; належне поширення та обмін інформацією; взаємодія з громадськими організаціями);

проведення декомпресії (постізоляційної);

роботу з членами сім'ї звільненого оборонця України, зокрема встановлення контакту із рідними та близькими, інформування про їх роль і допомогу в процесі реінтеграції, отримання від них додаткової інформації щодо психологічних особливостей звільненої особи;

осмислення та досвіду перебування в ізоляції, зокрема травматичного або потенційно травматичного, та його інтеграція у власну життєву історію;

у разі наявності ознак психічного розладу, інших проблем психічного здоров'я проведення психологічних втручань з використанням специфічних для конкретних проблем/розладів міжнародних стандартизованих інструментів обстеження та оцінки та/або визначення прогнозу за результатами психодіагностичного обстеження для переведення звільнених оборонців України до суб'єкта надання послуг, який надає психологічну допомогу вищого рівня;

підготовку до повернення у сім'ю;

підготовку до спілкування з представниками медіа;

проведення підсумкової діагностики та визначення за її результатами наявності психічного розладу, що потребує спеціалізованого супроводу, а також рівня психосоціальної дезадаптації, можливості чи необхідності отримання психологічних послуг амбулаторно та/або дистанційно;

визначення разом з лікарем-психіатром потреби у фармакотерапії та призначенні медикаментозного лікування психічних розладів;

у разі потреби перенаправлення до фахівців з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, які спеціалізуються на постізоляційному відновленні або травматерапії (відповідно до потреби) за місцем проживання (перебування) звільненого оборонця України або дистанційно.

Під час надання психологічної допомоги особливу увагу слід приділити звільненим особам:

в яких за результатами психологічної діагностики встановлено психічні, поведінкові та пов'язані з вживанням психоактивних речовин розлади, які не перебувають у гострому стані;

з важкою хворобою (онкологія, туберкульоз, гепатити, діабет, нефрит тощо);

з агресивними проявами;

[38] Олійник В.О., Петухов В.Е., Чижевський С.О., Сириця М.В. Реінтеграція військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону). Київ, ТОВ "7БЦ", 2025. 162 с.

які отримали поранення, травму, контузію, каліцтво тощо та щодо яких застосовано оперативне втручання;

з інвалідністю;

жертвам катувань та жорстокого поводження;

жертвам чи свідкам насильства;

із суїцидальною поведінкою.

Серед пріоритетних напрямів психологічної допомоги, яка надається у центрах реінтеграції та закладах охорони здоров'я, є:

1) діагностика психологічного стану, яка має відповідати психометричним вимогам (перелік діагностичного інструментарію затверджується: для центрів реінтеграції – Міноборони, для закладів охорони здоров'я – МОЗ);

2) перша психологічна допомога, включаючи невідкладну психологічну допомогу;

3) психологічні втручання низької інтенсивності;

4) підтримка та відновлення функціонування у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сфері;

5) психотерапія депресивних, тривожних, адаптаційних, гострих стресових та посттравматичних стресових розладів, створення терапевтичного (безпечного) середовища;

6) допомога у визначенні життєвих цілей та підтримці досягнутого прогресу реабілітації після закінчення реабілітаційного процесу, в тому числі з урахуванням принципу "рівний – рівному";

7) психотерапія інших психічних та поведінкових розладів та станів, які виникли внаслідок хвороби/травми, участі у бойових діях, надзвичайних ситуацій, полону;

8) консультативна допомога, спрямована на позбавлення від звичок, що становлять ризик для психічного здоров'я (вживання алкоголю, інших психоактивних речовин тощо), а також формування навичок здорового способу життя;

9) взаємодія з надавачами первинної та спеціалізованої медичної допомоги з метою своєчасного діагностування, забезпечення лікування психічних хвороб та підтримання стійкого стану ремісії;

10) медична та реабілітаційна допомога відповідно до медичних показань;

11) взаємодія із соціальними службами (соціального супроводу) з метою забезпечення надання соціальних послуг у разі, коли соціальні умови життя впливають на психічне здоров'я.

Конкретні напрями обираються фахівцями центрів реінтеграції або закладів охорони здоров'я у співпраці із реінтеграційною командою, звільненими особами – з урахуванням їх потреб та результатів оцінки їх стану. Оцінювати потреби необхідно разом із колишнім військовополоненим, який має бути залучений до вибору форми допомоги. При цьому слід "інформувати людину про її права і можливості, бути поруч, але не приймати рішення за неї"[39]. Важливо під час вибору напряму психологічної допомоги враховувати наявність і стан особистісних ресурсів людини, її сильні сторони, використання яких може не тільки полегшити процес відновлення та

[39] Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. М., Олійник В. О., Хоружий С. М., Ларіонов С. О., Сириця М. В.. Особливості надання психологічної допомоги військово-службовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами. Київ: ЦУЛ, 2023. 175 с.

реінтеграції, подолати проблеми, з якими стикаються колишні бранці, а й сприяти посттравматичному (постдосвідному) зростанню особистості[40].

Методи психотерапії застосовуються відповідно до наукових даних щодо їх ефективності у лікуванні конкретних психічних та поведінкових розладів згідно із галузевими стандартами у сфері охорони здоров'я.

У разі відсутності можливості направлення звільненої особи до фахівців з психічного здоров'я, які застосовують рекомендований метод психотерапії, використовуються психологічні втручання низької інтенсивності (техніки релаксації, дихальні вправи, вправи на заземлення)[41] (відповідно до наукових даних про їх ефективність у разі наявності відповідних психічних розладів.

У разі психотерапії депресивних, тривожних, адаптаційних, гострих стресових та посттравматичних стресових розладах, які виникли внаслідок хвороби/травми, участі у бойових діях, надзвичайної ситуації, полону, інших станів здоров'я, що можуть призвести до обмеження повсякденного функціонування, психолог або лікар-психолог, що надає психологічну допомогу, повинен мати обов'язкову додаткову спеціалізацію (сертифікацію) за одним з методів психотерапії з доведеною ефективністю, що мають доказову базу міжнародних досліджень та рекомендовані міжнародними протоколами (галузевими стандартами у сфері охорони здоров'я).

Психолог або лікар-психолог, який надавав психологічну допомогу, під час виписки звільненої особи надає свої рекомендації щодо подальшої організації надання психологічної допомоги відповідними службами військової частини, міждисциплінарною командою, а також здійснення відповідно до вимог чинного законодавства соціально-психологічної реабілітації як соціальної послуги, спрямованої на підтримку психічного здоров'я.

У разі перебування звільнених осіб у складних життєвих обставинах необхідно скерувати таких осіб до служб соціального супроводу, органів соціального захисту населення або надавачів соціальних послуг з метою оцінювання їх індивідуальних потреб та організації надання соціальних послуг.

Психологічна допомога також може бути надана психологічними службами військових частин (підрозділів), а в разі потреби – військово-медичними закладами охорони здоров'я згідно з порядками, затвердженими Міноборони, відповідно до Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей"[42].

---

[40] Kokun O., Pischko I., Lozinska N., Oliinyk V. Personal Resources Associated with Stress Resistance and Posttraumatic Growth in Ukrainian Prisoners of War, *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 2024, 24 Nov. DOI: 10.1080/10926771.2024.2433061

[41] Хаустова О. О., Чабан О. С., Бурдейний А. О. (2021). Загальні принципи організації психологічної реабілітації пацієнтів із коронавірусною інфекцією (Covid-19). *Практикуючий лікар.* 2021. Т. 10. №. 2. С. 36–42. URL: https://plr.com.ua/index.php/journal/article/view/630/539

[42] Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 296 / База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF#Text

ВИСНОВКИ

За своїм змістом процес реінтеграції в ЗС України концептуалізується і реалізовується з урахуванням засад, які відповідають основним світовим тенденціям та набули широкого розповсюдження в країнах-членах НАТО.

Разом з тим, за своєю формою даний процес має суттєві відмінності, що полягають у різниці складу реінтеграційних команд, методів проведення заходів реінтеграції, внутрішній структурі процесу реінтеграції, особливостей ведення бойових дій та необхідності врахування особливостей перебування у російському полоні, соціокультурної складової тощо.

Як правило, ці відмінності обумовлені тим, що процес реінтеграції в ЗС України продовжує набувати нормативної та адміністративної підтримки, а також особливими умовами його проведення у порівнянні із військовими конфліктами кінця XX – початку XXI століть, як-от значною кількістю одномоментно звільнених з полону військовослужбовців (“великі обміни”) до закінчення воєнних дій, значною кількістю військовослужбовців, які перебувають у полоні, широким спектром їх фізичної і психологічної травматизації внаслідок катувань тощо.

Від початку широкомасштабного вторгнення росії на територію України значно активізувалися напрацювання нормативно-правової бази з метою гарантування і реалізації прав військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону), та членів їхніх сімей на соціальний і правовий захист, відновлення фізичного і психічного здоров’я. Важливим у цьому аспекті є внесення змін до чинного законодавства та ухвалення нових нормативно-правових актів у цій сфері, найважливішим серед яких, на нашу думку, є Порядок проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 296.

Водночас в Україні визначено ряд суб’єктів, відповідальних за організацію реінтеграційних заходів, до яких відносяться не тільки центральні органи виконавчої влади, а й спеціально уповноважені органи (Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими, Об’єднаний центр з пошуку та звільнення полонених при Службі безпеки України тощо).

Загалом в Україні реалізовується трьохетапна модель реінтеграції (підготовчий етап, основний (складається з двох фаз) і додатковий етапи), структура й визначені заходи якої відповідають основним завданням відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів. Протягом 2022–2026 років організація процесу реінтеграції мала ряд особливостей, зумовлених, як поточною воєнно-політичною й оперативною обстановкою, так і впливом об’єктивних факторів.

Важливою складовою реінтеграційного процесу є надання психологічної допомоги колишнім бранцям. Ця робота розпочинається з моменту передачі військовослужбовця, який перебував в умовах ізоляції, фахівцям з реінтеграції, і продовжується протягом усього часу реінтеграції. Психологічна допомога звільненим з полону військовослужбовцям має свої принципи, основні завдання, пріоритетні напрями та конкретні практичні заходи, а також методи, що застосовуються фахівцями у роботі із зазначеною категорією осіб.

АНОТАЦІЯ

Особливості ведення сучасної війни та необхідність врахування практичного досвіду України щодо повернення та реінтеграції військовослужбовців, звільнених з російського полону, висунули на перший план проблему удосконалення, як нормативно-правової бази щодо роботи з колишніми бранцями, так і системної організації комплексу реінтеграційних заходів на усіх етапах та рівнях. У дослідженні проведений теоретичний аналіз основ міжнародного гуманітарного права, нормативно-правових актів України з питань відновлення (реінтеграції), в тому числі організації надання психологічної допомоги військовослужбовцям, звільненим з полону, як складової реінтеграційних заходів. У статті розглянуті сучасні підходи до визначення поняття "реінтеграція", наведена концептуальна модель реінтеграції військовослужбовців з визначенням суб'єктів та об'єктів реінтеграційного процесу. Наведені особливості проведення реінтеграційних заходів в період 2022–2026 років в умовах широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Розкрито особливості організації та надання психологічної допомоги військовослужбовцям сектору безпеки і оборони України, звільненим з примусової ізоляції (полону), зокрема принципи, основні завдання, пріоритетні напрями та конкретні практичні заходи, а також методи, що застосовуються фахівцями у роботі із зазначеною категорією військовослужбовців. Встановлено, що робота зі звільненими з полону військовослужбовцями потребує врахування особливостей протікання індивідуальних психологічних змін, як самого військовослужбовця, так і членів групи реінтеграції, тому дотримання методології реінтеграційної моделі є однією з необхідних умов результативності реінтеграційних заходів.

Література

1. Бойко-Бузиль Ю. Правові та психологічні основи поняття "реінтеграція учасників бойових дій". *Вісник Львівського університету, серія психологічні науки*. 2021. № 9. С. 28-34. DOI: 10.30970/ps.2021.9.4.

2. В Україні понад 90 тисяч осіб вважаються зниклими безвісти за особливих обставин. *Юридична газета*. URL: https://yur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-ponad-90-tisyach-osib-vvazhayutsya-zniklimi-bezvisti-za-osoblivih-obstavin.html.

3. Вихід Росії з Женевської конвенції. / Інститут зовнішньополітичних досліджень. URL: https://www.fpri.kiev.ua/articles_view/vihid-rosii-z-zhenevskoi-konvencii/

4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977 р. // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненим від 12 серпня 1949 р. // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

6. Зарецька Н. Є. Механізми публічного управління відновленням осіб, звільнених з вимушеної або примусової ізоляції: дис... канд. наук з держ. управл.: 25.00.02. Харків, Харківський регіональний інститут Національної академії державного управління при Президентові України, 2021. 256 с. URL: https://ipa.karazin.ua/wp-content/themes/education/filesforpages/science/ diszarc.pdf

7. Зарецька Н. Є. Постізоляційне відновлення цивільного населення після перебування в окупації. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*: збірник матер. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листопада 2023 р.). Київ: НУОУ, 2023. С. 83–89. URL: https://nuou.org.ua/assets/documents/fsppppvphs-23-3.pdf

8. Зарецька Н. Є., Єргідзей К. В., Жук О. Г. До питання стандартизації реінтеграції персоналу сил оборони після перебування в ізоляції. *Вісник Національного університету оборони України*. 2024. № 4. Вип. 80. С. 47–59. DOI: 10.33099/2617-6858-2024-80-4-47-59

9. Кокун О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. М., Олійник В. О., Хоружий С. М., Ларіонов С. О., Сириця М. В.. Особливості надання психологічної допомоги військовослужбовцям, ветеранам та членам їхніх сімей цивільними психологами. Київ: ЦУЛ, 2023. 175 с.

10. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

11. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. // База даних "Законодавство України". URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_152.

12. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30.

13. Координаційний штаб з питань поводження з військовополоненими. URL: https://koordshtab.gov.ua.

14. Кузьменко Ю. Скільки звільнених з полону повертаються на службу – розповів глава МВС. // Суспільне Новини. 16 серпня 2024 р. URL: https://suspilne.media/815029-skilki-zvilnenih-z-polonu-povertautsa-na-sluzbu-rozpoviv-glava-mvs/

15. Моряки, які рятували прикордонників з острова Зміїний, повертаються з полону – Верещук. / Суспільне Новини. 24 березня 2022 року. URL: https://suspilne.media/221202-ukrainski-zahisniki-ostrovu-zmiinij-povertautsa-dodomu-veresuk/

16. Олійник В.О., Петухов В.Е., Чижевський С.О., Сириця М.В. Реінтеграція військовослужбовців, звільнених з примусової ізоляції (полону). Київ, ТОВ "7БЦ", 2025. 162 с.

17. Про затвердження Порядку здійснення передачі військовополонених ворогів державі-агресору та звільнення оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2022 № 441 / База даних

“Законодавство України”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/441-2022-%D0%BF#Text

18. Про затвердження Порядку організації реінтеграційних заходів зі звільненими оборонцями України в системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 09.10.2025 № 671 / База даних “Законодавство України”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1767-25#Text

19. Про затвердження Порядку проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, після їх звільнення: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.03.2024 № 296 / База даних “Законодавство України”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/296-2024-%D0%BF#Text

20. Про затвердження Типових протоколів реінтеграції, декомпресії (постізоляційної) звільнених оборонців України: наказ Міністерства оборони України від 30.10.2025 № 730 / База даних “Законодавство України”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1902-25#Text

21. Про реабілітацію у сфері охорони здоров’я: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX. / База даних “Законодавство України”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text

22. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26.01.2022 № 2010-IX / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2010-20#Text

23. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII § розд. II, ст. 11 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text

24. Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 № 257. / База даних “Законодавство України”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2022-%D0%BF#Text

25. Удовенко А. Хронологія обмінів полоненими: 2014-2020 рр. Коаліція “Справедливість заради миру на Донбасі”. 15 травня 2020 р. URL: https://www.jfp.org.ua/blog/blog/blog_articles/58

26. Хаустова О. О., Чабан О. С., Бурдейний А. О. (2021). Загальні принципи організації психологічної реабілітації пацієнтів із коронавірусною інфекцією (Covid-19). *Практикуючий лікар*. 2021. Т. 10. №. 2. С. 36–42. URL: https://plr.com.ua/index.php/journal/article/view/630/539

27. Холіна О. Особливості відновлення ідентичності військовослужбовців, звільнених з полону. *Психосоціальна та психологічна допомога в секторі безпеки та оборони України: сучасні виклики та практичні рішення*: матер. Всеукр. міжвідом. психол. форуму (Київ, 30 квітня 2026 р.) / [редкол.: О. Тарасенко, Л. Удалова,

Ю. Бойко-Бузиль]. Київ: НАВС, 2026. С. 365–367. URL: https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/41340

28. Чижевський С. Психологічна складова у реінтеграційних заходах із звільненими з полону. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2022. № 2. Вип. 4. С. 100-114. URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/ 123456789/20293/1/1-8.pdf

29. Missing persons, prisoners of war and civilians in captivity as a result of the war of aggression of the Russian Federation against Ukraine. Resolution 2573 (2024). / Parliamentary Assembly. URL: https://pace.coe.int/en/files/33890/html.

30. Kokun O., Pischko I., Lozinska N., Oliinyk V. Personal Resources Associated with Stress Resistance and Posttraumatic Growth in Ukrainian Prisoners of War, Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma, 2024, 24 Nov. DOI: 10.1080/10926771.2024.2433061

Information about the authors:
Oliinyk Viacheslav Oleksandrovych,
PhD in Psychology,
Head of the Research Department
Research Center for Humanitarian Problems of the Armed Forces of Ukraine
30, Povitrianykh Syl av., Kyiv, 03186, Ukraine

Petukhov Volodymyr Eduardovych,
Head of the Reintegration Department
Central Directorate of Civil-Military Cooperation of the General Staff
of the Armed Forces of Ukraine
6, Povitrianykh Syl av., Kyiv, 03186, Ukraine

Umerenkova Nataliia Fedorivna,
PhD in Psychology,
Senior Researcher at the Department of
Mass Communication Psychology and Media Education
Institute of Social and Political Psychology,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine
15, Andriivska str., Kyiv, 04070, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-33

ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ, МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ПРАВОВОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ КОМБАТАНТІВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Опацький Р. М., Молчанов Р. Ю.

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена масштабним зростанням кількості військовослужбовців і ветеранів, які після участі у бойових діях потребують не окремих пільг, а цілісного переходу до цивільного життя. Повномасштабна війна посилила навантаження на системи охорони здоров'я, соціального захисту, зайнятості, правничої допомоги та місцевого самоврядування. Конституційний обов'язок держави щодо особливого соціального захисту осіб, які захищають Україну, має реалізовуватися через доступні адміністративні процедури, безперервну медичну і психологічну допомогу, професійну адаптацію, підтримку сім'ї та ефективне поновлення порушених прав. Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року додатково закріплює перехід до довгострокової, людиноцентричної моделі підтримки ветеранів.

Особливе значення має розмежування понять «комбатант», «військовослужбовець», «ветеран війни» та «учасник бойових дій». У міжнародному гуманітарному праві комбатант характеризує статус особи під час збройного конфлікту, тоді як українська система соціальних гарантій пов'язує доступ до послуг із юридичним статусом ветерана або учасника бойових дій. Це зумовлює потребу одночасного аналізу міжнародно-правових норм, статусного законодавства та адміністративних процедур, через які право набуває практичного змісту. Саме міжвідомчий характер реінтеграції робить її предметом публічного управління, а не лише соціальної чи медичної політики.

Наукові засади дослідження ветеранської політики та реінтеграції сформовані у працях українських учених. С. Єгоричева і М. Лахижа розкрили управлінські та економічні аспекти повернення ветеранів до цивільного життя, наголосивши на поєднанні соціального захисту, зайнятості та економічної самостійності. Г. Коваль і Д. Мурашко дослідили сучасні виклики державної ветеранської політики. О. Ободинський проаналізував інституційно-правовий механізм її формування та реалізації, звернувши увагу на розпорошеність відповідальності між публічними органами. В. Алещенко обґрунтував складові медико-психологічної реабілітації учасників бойових дій в умовах воєнного стану. Г. Слозанська та О. Біронт дослідили практику надання соціальної адаптації ветеранам і членам їхніх сімей. Адміністративно-правові та місцеві аспекти реінтеграції висвітлені також у працях Б. Торохтія й О. Остапенка.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі повернення комбатантів до повноцінного цивільного життя.

Предметом дослідження є нормативно-правові, інституційні, організаційні та функціональні складові публічно-управлінського механізму забезпечення соціальної,

медико-психологічної та правової реінтеграції комбатантів в Україні та зарубіжних державах.

Метою роботи є комплексне обґрунтування змісту, структури, проблем функціонування і напрямів модернізації зазначеного механізму з урахуванням вітчизняного та іноземного досвіду.

Для досягнення мети поставлено такі завдання: визначити теоретико-адміністративні засади реінтеграції; дослідити взаємодію органів публічної влади під час комплексного супроводу; узагальнити міжнародні стандарти та практики США, Канади, Великої Британії й Ізраїлю; сформулювати перспективні напрями вдосконалення української системи.

Методологічну основу становлять системний, структурно-функціональний, формально-юридичний, порівняльно-правовий та інституційний методи. Також використано аналіз і синтез, узагальнення, класифікацію та проблемно-орієнтований підхід, що дало змогу поєднати дослідження правових норм з оцінюванням реальних управлінських зв'язків.

1. Теоретико-адміністративні засади формування публічно-управлінського механізму реінтеграції комбатантів в Україні

Публічно-управлінський механізм реінтеграції комбатантів формується на перетині державної ветеранської політики, соціального захисту, охорони здоров'я, зайнятості, освіти, місцевого самоврядування та адміністративно-правового забезпечення. Його призначення не обмежується компенсацією негативних наслідків військової служби. Центральним результатом функціонування такого механізму є створення умов, за яких особа після завершення участі в бойових діях відновлює або набуває здатність самостійно реалізовувати свої права, підтримувати фізичне та психічне здоров'я, виконувати сімейні й професійні ролі, одержувати стабільний дохід і брати участь у житті територіальної громади.

Поняття «комбатант» і «ветеран війни» мають різну правову природу. У міжнародному гуманітарному праві комбатант є членом збройних сил сторони міжнародного збройного конфлікту, який має право безпосередньо брати участь у воєнних діях. Статті 43 і 44 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій пов'язують цей статус із належністю до організованих збройних сил, підпорядкованих командуванню, та з дотриманням правил міжнародного гуманітарного права[1]. Національне законодавство України використовує іншу систему юридичних статусів, у межах якої визначальне значення мають поняття ветерана війни, учасника бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та учасника війни. Стаття 4 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» відносить до ветеранів війни осіб, які брали участь у захисті Батьківщини або в бойових діях на території інших держав, а статті 5 і 6 конкретизують поняття та категорії учасників бойових дій[2].

[1] Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) : adopted 08.06.1977 // International Humanitarian Law Databases / International Committee of the Red Cross. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977 (date of access: 19.07.2026).

[2] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12 (дата звернення: 19.07.2026).

Відмінність між цими категоріями впливає на зміст досліджуваного механізму. Статус комбатанта характеризує правове становище особи під час збройного конфлікту, тоді як статус ветерана або учасника бойових дій є підставою для набуття соціальних гарантій після або паралельно з проходженням служби. Військовослужбовець може бути учасником бойових дій, але не кожний військовослужбовець автоматично набуває такого статусу. Демобілізована особа визначається через факт припинення військової служби, проте обсяг її прав залежить від підтверджених обставин служби, участі в бойових завданнях, стану здоров'я та інших юридично значущих фактів. У науковому значенні поняття «реінтеграція комбатантів» охоплює ширше коло відносин, але практичний доступ до державних програм в Україні відбувається через конкретні статусні процедури.

Реінтеграція є складнішим процесом, ніж адаптація або реабілітація. Адаптація означає пристосування особи до зміненого соціального середовища, тоді як реінтеграція передбачає відновлення повноцінного включення в суспільні відносини та активний вплив ветерана на ці відносини. Єгоричева та Лахижа характеризують реінтеграцію як ширшу форму взаємодії держави, суспільства і ветерана, яка включає соціальний захист, правову підтримку, професійну реалізацію, економічну самостійність та усунення бар'єрів для участі у цивільному житті[3]. Автори підкреслюють, що ветеран не повинен залишатися винятково об'єктом опіки. Він є суб'єктом суспільного та економічного розвитку, який має досвід, компетентності й потенціал для участі у відновленні держави.

Соціальна реінтеграція охоплює відновлення сімейних зв'язків, соціальних ролей, комунікативних практик, участі у діяльності громади та здатності самостійно вирішувати побутові питання. Її зміст не зводиться до призначення виплат або надання пільг. Соціальні гарантії мають компенсаторне значення, однак тривале перебування особи у становищі пасивного одержувача допомоги може не забезпечувати повернення до самостійного життя. Реінтеграційна модель передбачає поєднання матеріальної підтримки з персональним супроводом, професійною активізацією, психологічною допомогою та створенням безбар'єрного середовища.

Медико-психологічна реінтеграція об'єднує лікування, фізичну реабілітацію, відновлення повсякденного функціонування, психологічну допомогу, психіатричне лікування за наявності показань, підтримку членів сім'ї та профілактику вторинних ускладнень. Вона має тривати не до моменту виписки з лікарні, а до досягнення стійкого рівня функціональної самостійності. Для ветерана з ампутацією, черепно-мозковою травмою, порушенням слуху, хронічним болем або посттравматичними проявами медичний результат прямо пов'язаний із можливістю працювати, навчатися, користуватися транспортом, самостійно проживати та підтримувати соціальні контакти.

Правова реінтеграція характеризує здатність особи фактично реалізувати гарантовані права. Наявність норми в законі не означає автоматичного доступу до відповідної послуги. Між виникненням права та його реалізацією існує адміністративна процедура, яка включає встановлення юридичних фактів, подання або

[3] Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Реінтеграція ветеранів війни в Україні: управлінські та економічні аспекти. Розвиток міста. 2024. Вип. 2 (02). С. 55-62. DOI: https://doi.org/10.32782/city-development.2024.2-7. URL: https://journals.ndirom.kyiv.ua/index.php/city-development/article/view/47 (дата звернення: 19.07.2026).

витребування документів, прийняття рішення, внесення відомостей до реєстру, призначення виплати чи послуги та можливість оскарження відмови. Правовий компонент також охоплює захист трудових, житлових, сімейних, кредитних, пенсійних і майнових прав.

Публічно-управлінський механізм реінтеграції комбатантів становить систему взаємопов'язаних суб'єктів, норм, процедур, ресурсів та інструментів контролю, за допомогою яких органи державної влади й місцевого самоврядування організовують перехід людини від військової служби до цивільного життя. Його основними компонентами є:

– нормативно-правовий компонент, що визначає статуси, гарантії, компетенцію органів і порядок надання послуг;

– інституційний компонент, до якого належать органи виконавчої влади, місцевого самоврядування, медичні й соціальні заклади;

– процедурний компонент, який охоплює оцінювання потреб, прийняття адміністративних рішень, направлення та ведення випадку;

– ресурсний компонент, що включає бюджетне фінансування, кадри, інфраструктуру та матеріально-технічне забезпечення;

– інформаційно-цифровий компонент, пов'язаний із реєстрами, електронними заявами та міжвідомчим обміном;

– контрольно-оцінювальний компонент, який забезпечує моніторинг якості, розгляд скарг і вимірювання результатів.

Ободинський пов'язує інституційно-правовий механізм ветеранської політики не лише з діяльністю профільного міністерства, а з узгодженою роботою всієї системи публічної адміністрації[4]. Такий підхід відповідає міжгалузевому характеру реінтеграції. Міністерство у справах ветеранів не може самостійно забезпечити лікування, працевлаштування, житлову підтримку, професійну освіту, соціальні послуги та правниче представництво. Результат виникає лише за умови функціонального поєднання компетенцій різних органів.

Конституційна основа механізму формується сукупністю норм, що визначають цінність людини та соціальні обов'язки держави. Стаття 3 Конституції України визнає життя, здоров'я, честь, гідність і безпеку людини найвищою соціальною цінністю. Частина п'ята статті 17 покладає на державу обов'язок забезпечувати соціальний захист громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Стаття 43 гарантує право на працю, стаття 46 закріплює право на соціальний захист, стаття 47 встановлює право на житло, стаття 49 гарантує охорону здоров'я і медичну допомогу, а стаття 55 забезпечує судовий захист прав[5].

[4] Ободинський О. Інституційно-правовий механізм формування і реалізації державної ветеранської політики. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. 2025. Т. 22, № 2. С. 80-87. DOI: https://doi.org/10.17721/2616-9193.2025/22-11/14. URL: https://gov.bulletin.knu.ua/uk/article/view/8553 (дата звернення: 19.07.2026).

[5] Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 19.07.2026).

Ці конституційні положення формують людиноцентричну модель ветеранської політики. Її зміст полягає не в наданні привілеїв за формальною ознакою, а в компенсації особливого ризику, якому особа піддавалася під час захисту держави, та у відновленні фактичної рівності можливостей. Ветеран із функціональними обмеженнями може мати однакове з іншими громадянами право на працю, але без професійної реабілітації, адаптованого робочого місця й доступного транспорту реалізація цього права буде формальною. Тому рівність у цій сфері передбачає застосування спеціальних заходів, обсяг яких залежить від індивідуальних потреб.

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» залишається базовим статусним актом. Стаття 3-1 визначає Єдиний державний реєстр ветеранів війни як інформаційно-комунікаційну систему, призначену для обліку, реалізації пільг, адміністрування потреб та координації діяльності органів влади. Закон передбачає надходження до Реєстру інформації з інших державних систем, включаючи електронну систему охорони здоров'я та реєстри соціального страхування[6].

Функціональне значення Реєстру виходить за межі статистичного обліку. За належної інтеграції він може забезпечувати автоматичну перевірку права, проактивне інформування, електронне посвідчення та усунення повторного подання документів. Водночас концентрація відомостей про статус, здоров'я, склад сім'ї та соціальні потреби створює ризики надмірного доступу до персональних даних. Управління Реєстром має ґрунтуватися на принципах цільового використання інформації, мінімізації даних, розмежування доступу й фіксації кожної операції.

Статті 12 і 13 Закону встановлюють систему пільг для учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни. Вона охоплює медичне обслуговування, житлово-комунальні пільги, транспорт, трудові гарантії, санаторно-курортне лікування та інші види підтримки[7]. Проблема полягає у фрагментарності реалізації цих прав. Одна пільга адмініструється органом соціального захисту, інша залежить від медичного закладу, третя реалізується роботодавцем, а житлова підтримка пов'язана з місцевими програмами та бюджетною чергою. За відсутності єдиного маршруту особа повинна самостійно встановлювати компетентний орган і контролювати проходження документів.

Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» регулює гарантії під час проходження служби та створює правову основу переходу до цивільної системи. Стаття 11 передбачає право військовослужбовця на охорону здоров'я та медичну допомогу, а організацію відповідних заходів пов'язує з діяльністю командирів у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади й місцевого самоврядування[8]. Взаємодія, закріплена в цій нормі, повинна продовжуватися після

[6] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12 (дата звернення: 19.07.2026).

[7] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12 (дата звернення: 19.07.2026).

[8] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2011-12 (дата звернення: 19.07.2026).

звільнення, оскільки завершення служби не припиняє лікування наслідків поранення або захворювання.

Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» закріплює функціональний підхід до відновлення людини. Стаття 18 регламентує роботу мультидисциплінарної реабілітаційної команди, стаття 20 визначає зміст реабілітації, стаття 23 передбачає індивідуальний реабілітаційний план, а стаття 25 вимагає застосування методів із науково доведеною ефективністю. Поділ реабілітації на гострий, післягострий і довготривалий періоди, встановлений статтею 26, дає змогу побудувати безперервний маршрут від стабілізації стану до повернення людини у звичне середовище[9].

Адміністративний вимір реінтеграції визначається Законом України «Про адміністративну процедуру». Стаття 4 закріплює принципи верховенства права, законності, юридичної визначеності, рівності, обґрунтованості, неупередженості, пропорційності, відкритості, своєчасності, ефективності, офіційності та презумпції правомірності дій особи[10]. Для ветеранської політики особливо важливим є принцип офіційності, за яким адміністративний орган повинен активно з'ясовувати обставини справи, а не перекладати збирання всієї інформації на заявника. Відмова у статусі, виплаті або послузі має бути мотивованою, зрозумілою та містити порядок оскарження.

Коваль і Мурашко відзначають, що державна ветеранська політика повинна поєднувати централізоване визначення гарантій із децентралізованим наданням послуг. Автори акцентують на потребі професійної підготовки, створенні робочих місць, розвитку місцевої інфраструктури та участі громад у реінтеграції[11]. Отже, теоретико-адміністративна модель механізму має будуватися не як закрита вертикаль, а як мережа взаємопов'язаних суб'єктів, об'єднаних єдиними стандартами, цифровим обміном і відповідальністю за життєвий результат.

2. Організаційно-функціональна взаємодія органів публічної влади у забезпеченні комплексного супроводу військовослужбовців

Організаційно-функціональна взаємодія у сфері реінтеграції охоплює діяльність органів, які належать до різних адміністративних систем і мають відмінні завдання. Кабінет Міністрів України визначає загальну політику, затверджує порядки та бюджетні механізми. Міністерство у справах ветеранів координує профільну політику. Міністерство оборони і військові формування забезпечують документування служби, поранень і захворювань. Органи охорони здоров'я організовують лікування та

[9] Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1053-20 (дата звернення: 19.07.2026).

[10] Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20 (дата звернення: 19.07.2026).

[11] Коваль Г. В., Мурашко Д. М. Державна ветеранська політика: виклики сьогодення. Право та державне управління. 2024. № 4. С. 176-182. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.23. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2024/25.pdf (дата звернення: 19.07.2026).

реабілітацію. Органи соціального захисту надають соціальні послуги. Служба зайнятості та заклади освіти забезпечують професійну адаптацію.

Положення про Міністерство у справах ветеранів України визначає його головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у ветеранській сфері[12]. До його функціонального поля належать статусні питання, соціальний захист, психологічна реабілітація, професійна адаптація, вшанування пам'яті, розвиток ветеранського спорту, підтримка підприємництва та координація роботи з громадами. Такий обсяг компетенції надає Міністерству координаційну роль, однак більшість послуг фактично надаються іншими органами та установами.

Взаємодія починається ще під час проходження служби. У разі поранення військова частина документує обставини події, медична служба організовує евакуацію, військовий госпіталь проводить лікування, а військово-лікарська комісія оцінює стан здоров'я та причинний зв'язок захворювання або травми з військовою службою. Від належного оформлення цього етапу залежить подальше встановлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни, призначення виплат, отримання протезування та інших гарантій. Помилка в первинному документі або відсутність довідки створює тривалу правову проблему, яку ветеран змушений вирішувати після звільнення.

Медичний маршрут має забезпечувати наступність між військовою і цивільною системами. Інформація про діагноз, операції, призначене лікування, функціональні обмеження, потребу в протезуванні та психологічній допомозі повинна передаватися без повторного проходження однакових обстежень. Алещенко розглядає медико-психологічну реабілітацію учасників бойових дій як комплекс взаємопов'язаних медичних, психологічних і соціальних заходів, адаптованих до умов воєнного стану[13]. Її результативність залежить від раннього початку, безперервності та залучення фахівців різного профілю.

Мультидисциплінарна реабілітаційна команда оцінює не тільки наявність ушкодження, а й те, як воно впливає на пересування, самообслуговування, спілкування, навчання та трудову діяльність. Індивідуальний реабілітаційний план визначає мету, конкретні втручання, строки та відповідальних фахівців. Після завершення стаціонарного етапу план повинен продовжуватися за місцем проживання, інакше досягнутий медичний результат може бути втрачений через відсутність фізичної терапії, допоміжних засобів або належних житлових умов.

Соціальний супровід ґрунтується на положеннях Закону України «Про соціальні послуги». Закон визначає ведення випадку як послідовну діяльність з оцінювання складних життєвих обставин, визначення потреб і координації підтримки. Стаття 18

[12] Деякі питання Міністерства у справах ветеранів : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1175 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1175-2018-%D0%BF (дата звернення: 19.07.2026).

[13] Алещенко В. Медико-психологічна реабілітація учасників бойових дій та адаптація її моделі до умов воєнного стану. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2025. Вип. 2 (62). С. 12-18. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2217.2025.62.12-18. URL: https://military.bulletin.knu.ua/uk/article/view/6694 (дата звернення: 19.07.2026).

регламентує етапи ведення випадку, статті 20 і 21 визначають оцінювання потреб та прийняття рішення, а стаття 23-1 передбачає роботу мультидисциплінарної команди[14].

Модель ведення випадку є найбільш придатною для ветеранів із поєднаними потребами. Наприклад, особа після ампутації може одночасно потребувати лікування, протезування, облаштування житла, психологічної допомоги, професійного перенавчання, юридичного супроводу та підтримки сім'ї. Надання кожної послуги окремо не гарантує досягнення результату. Ведення випадку передбачає визначення спільної мети, розподіл завдань між установами та регулярне оцінювання прогресу.

Законодавство про соціальні послуги закріплює принципи добровільності, індивідуального підходу, комплексності, конфіденційності та доступності[15]. Ветеран має брати участь у формуванні плану підтримки, а не виконувати рішення, ухвалені без урахування його життєвих цілей. Водночас добровільність не виключає активного інформування та повторного контакту. Людина у кризовому стані може відмовитися від допомоги через недовіру, стигму або недостатнє розуміння власного стану, тому завдання системи полягає у створенні безпечного каналу взаємодії.

Постанова Кабінету Міністрів України № 881 закріпила діяльність фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб[16]. Його функція полягає в інформаційній підтримці, визначенні потреб, допомозі з документами, направленні до надавачів послуг і підтриманні зв'язку між ветераном та органами влади. Фахівець працює на рівні громади, тому може враховувати місцеву інфраструктуру, транспортну доступність, зайнятість і сімейну ситуацію.

Ефективність такого інституту залежить від реального обсягу повноважень. Якщо фахівець лише повідомляє адресу установи, він не забезпечує комплексного супроводу. Повноцінне ведення випадку передбачає можливість отримувати інформацію про стан виконання направлення, ініціювати міжвідомчу взаємодію, координувати строки та повідомляти про системні порушення. Потрібне також розмежування його функцій із роботою соціального менеджера, психолога, адміністратора центру надання адміністративних послуг і юриста.

Психологічний компонент регулюється постановою Кабінету Міністрів України № 1338. Порядок передбачає рівні допомоги, починаючи із соціально-психологічної підтримки та завершуючи комплексною медико-психологічною допомогою[17]. Рівень визначається за результатами оцінювання стану людини. Такий підхід дає можливість

---

[14] Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19 (дата звернення: 19.07.2026).

[15] Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19 (дата звернення: 19.07.2026).

[16] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/881-2024-%D0%BF (дата звернення: 19.07.2026).

[17] Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 № 1338 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1338-2022-%D0%BF (дата звернення: 19.07.2026).

відрізнити звичайні труднощі адаптації від станів, які потребують спеціалізованої психотерапевтичної або психіатричної допомоги.

Організаційна проблема психологічної реінтеграції полягає в розриві між різними ланками. Первинна консультація може бути доступною у ветеранському просторі, але подальше лікування потребує направлення до спеціалізованого закладу. За відсутності координації ветеран повторно пояснює історію травми різним фахівцям і самостійно шукає потрібну установу. Безперервна модель передбачає кризове втручання, діагностику, визначення плану, терапію, роботу із сім'єю та періодичне оцінювання результату.

Соціальна адаптація відповідно до Державного стандарту, затвердженого наказом № 175-Н, включає оцінювання індивідуальних потреб, формування плану, психологічну підтримку, відновлення сімейних і соціальних зв'язків, сприяння професійній реалізації та перенаправлення до інших фахівців[18]. Послуга орієнтована не тільки на ветерана, а й на членів його сім'ї. Це важливо, оскільки повернення з війни змінює всю сімейну систему, розподіл обов'язків, способи комунікації, фінансову ситуацію та батьківські ролі.

Слозанська та Біронт за результатами дослідження 58 фахівців із 11 територіальних громад встановили, що 75,9% опитаних установ уже надавали послугу соціальної адаптації, однак її якість і системність суттєво відрізнялися. Лише 12% респондентів мали базову освіту за спеціальністю «Соціальна робота», а спеціалізоване навчання з адаптації ветеранів пройшли 34,5% опитаних. Регулярну супервізію отримували тільки 10,3% фахівців[19].

Основним рівнем фактичної реінтеграції стає територіальна громада. Саме там ветеран користується медичними послугами, шукає роботу, влаштовує дітей до закладів освіти, отримує адміністративні й соціальні послуги. Спроможність громади визначається не лише обсягом бюджету, а й наявністю підготовлених працівників, транспортом, доступними приміщеннями, ветеранськими просторами та співпрацею з громадськими організаціями. У малих громадах окремі послуги можуть бути економічно недоступними, тому необхідними є мобільні команди, дистанційні консультації та міжмуніципальне співробітництво.

Правова реінтеграція забезпечується системою безоплатної правничої допомоги. Стаття 13 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу» включає до вторинної допомоги захист, представництво інтересів і складення процесуальних документів, а стаття 14 визначає ветеранів війни серед суб'єктів відповідного права[20]. Правничий

[18] Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.04.2024 № 175-Н : зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.06.2024 за № 828/42173 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0828-24 (дата звернення: 19.07.2026).

[19] Слозанська Г., Біронт О. Послуга соціальної адаптації ветеранів та членів їх сімей: практика надання та перспективи розвитку в Україні. Social Work and Education. 2025. Т. 12, № 4. С. 661-672. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.25.4.8. URL: https://journals.uran.ua/swe/article/view/351318 (дата звернення: 19.07.2026).

[20] Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3460-17 (дата звернення: 19.07.2026).

супровід потрібен у справах щодо статусу учасника бойових дій, встановлення причинного зв'язку поранення, призначення виплат, житлових і трудових спорів, кредитних зобов'язань, спадкування та оскарження рішень органів влади.

Організаційна цінність системи безоплатної правничої допомоги полягає в наявності територіальної мережі та досвіду взаємодії з громадами. Єгоричева і Лахижа звертають увагу, що її кадровий та інфраструктурний потенціал може використовуватися як частина комплексної системи реінтеграції[21]. Правнича допомога повинна бути не завершальним засобом після виникнення конфлікту, а складовою раннього супроводу, яка запобігає пропуску строків, неправильному оформленню документів і безпідставним відмовам.

Комплексний маршрут військовослужбовця має починатися до моменту звільнення. На військовому етапі перевіряються відомості про службу, поранення, лікування та виплати. Медична команда формує план подальшої реабілітації. Інформація передається до громади, де визначається фахівець із супроводу. Після повернення проводиться оцінювання потреб ветерана і сім'ї, формується індивідуальний план, а його виконання контролюється через періодичний перегляд.

Ключовими організаційними недоліками залишаються відомча розпорошеність, повторне подання документів, відсутність єдиного плану, нерівна спроможність громад і залежність результату від особистої активності ветерана. Коваль і Мурашко вказують на потребу переходу від системи окремих пільг до комплексної реінтеграційної політики, що охоплює роботу, перекваліфікацію, психологічну підтримку та соціальну інтеграцію[22]. У практичному вимірі це означає, що відповідальність має встановлюватися не за факт перенаправлення особи, а за вирішення визначеної в індивідуальному плані проблеми.

3. Міжнародно-правові стандарти та позитивний досвід зарубіжних країн у сфері реінтеграції ветеранів (комбатантів)

Міжнародні стандарти реінтеграції формуються нормами міжнародного гуманітарного права, прав людини, соціального забезпечення, охорони здоров'я та праці. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій визначає правове становище комбатантів під час міжнародного збройного конфлікту[23]. Ці норми є основою для розмежування учасників бойових дій і цивільних осіб, але не регламентують повний післяслужбовий маршрут. Тому реінтеграція ветеранів спирається також на міжнародні стандарти рівності, недискримінації, реабілітації та права на працю.

---

[21] Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Реінтеграція ветеранів війни в Україні: управлінські та економічні аспекти. Розвиток міста. 2024. Вип. 2 (02). С. 55-62. DOI: https://doi.org/10.32782/city-development.2024.2-7. URL: https://journals.ndirom.kyiv.ua/index.php/city-development/article/view/47 (дата звернення: 19.07.2026).

[22] Коваль Г. В., Мурашко Д. М. Державна ветеранська політика: виклики сьогодення. Право та державне управління. 2024. № 4. С. 176-182. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.23. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2024/25.pdf (дата звернення: 19.07.2026).

[23] Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) : adopted 08.06.1977 // International Humanitarian Law Databases / International Committee of the Red Cross. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977 (date of access: 19.07.2026).

Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю закріплює правозахисну модель, у якій інвалідність виникає не лише через стан здоров'я, а й через бар'єри у середовищі. Стаття 26 зобов'язує держави організовувати комплексні програми абілітації та реабілітації у сферах охорони здоров'я, зайнятості, освіти й соціальних послуг. Такі програми мають починатися якомога раніше, ґрунтуватися на міждисциплінарному оцінюванні та сприяти включенню людини до громади. Стаття 27 гарантує право на працю у відкритому, інклюзивному та доступному середовищі, включаючи професійну орієнтацію, навчання, збереження роботи та повернення до зайнятості[24].

Застосування цієї Конвенції до ветеранів означає відмову від суто медичної моделі, за якої особа розглядається через діагноз або втрату працездатності. Державна політика має усувати фізичні, інформаційні, правові та поведінкові бар'єри. Протезування без доступного громадського транспорту не гарантує мобільності. Професійне навчання без адаптованого робочого місця не забезпечує зайнятості. Грошова допомога без можливості самостійно обирати життєву траєкторію не створює повноцінної реінтеграції.

Конвенція МОП № 159 визначає професійну реабілітацію як напрям національної політики щодо осіб з інвалідністю. Стаття 3 вимагає забезпечити доступ до відповідних заходів професійної реабілітації для всіх категорій осіб з інвалідністю та сприяти їх зайнятості на відкритому ринку праці[25]. Для ветеранів це передбачає оцінювання компетентностей, визнання навичок, набутих під час військової служби, професійне навчання, адаптацію робочого місця та супровід після працевлаштування.

Підхід Всесвітньої організації охорони здоров'я, викладений у звіті «Rehabilitation 2030», передбачає інтеграцію реабілітації в усі рівні системи охорони здоров'я, розвиток кадрового потенціалу, належне фінансування, використання доказових методів і даних для планування. Звіт містить 54 сторінки та систематизує реабілітацію як необхідну складову універсального охоплення медичною допомогою[26]. Для України такий підхід означає, що ветеранська реабілітація не повинна існувати як тимчасова програма або окрема пільга. Вона має бути вбудована у стабільну систему охорони здоров'я.

Зарубіжні моделі відрізняються інституційною будовою, але мають спільні елементи: ранню підготовку до звільнення, індивідуальне планування, ведення випадку, сімейну підтримку, професійну орієнтацію та довготривале спостереження.

---

[24] Convention on the Rights of Persons with Disabilities : adopted by the United Nations General Assembly on 13.12.2006, Resolution 61/106 // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities (date of access: 19.07.2026).

[25] Convention C159 concerning Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) : adopted 20.06.1983 // International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/resource/other/c159-vocational-rehabilitation-and-employment-disabled-persons-convention (date of access: 19.07.2026).

[26] World Health Organization. Rehabilitation 2030: a Call for Action : meeting report. Geneva : World Health Organization, 2020. 54 p. ISBN 978-92-4-000720-8. URL: https://www.who.int/publications-detail-redirect/9789240007208 (date of access: 19.07.2026).

Таблиця 3.1

Порівняльна характеристика зарубіжних моделей реінтеграції ветеранів

Країна та джерело	Організаційна модель	Ключові інструменти	Елемент, придатний для адаптації в Україні
США [21]	Перехід координується ще під час військової служби через Transition Assistance Program	персоналізований календар переходу, інформування про пільги, освіту, охорону здоров'я, житло, зайнятість і підтримку сім'ї	початок підготовки заздалегідь, до фактичного звільнення
Канада [22]	Персональний case management у системі Veterans Affairs Canada	індивідуальний реабілітаційний план, менеджер випадку, місцеві надавачі, участь сім'ї, контроль результатів	єдиний координатор і план із визначеними строками
Велика Британія [23]	Міжсекторальна відповідальність держави, місцевого самоврядування, NHS, освіти та бізнесу	Armed Forces Covenant, юридичний обов'язок враховувати потреби військової спільноти	закріплення ветеранської чутливості як обов'язку різних публічних органів
Ізраїль [24]	Спеціалізована система при Міністерстві оборони	тривала медична, психологічна, соціальна, професійна та фінансова підтримка	довгостроковий характер супроводу осіб із наслідками бойової травми

Джерело: систематизовано автором за офіційними матеріалами, наведеними в таблиці.

Американська Transition Assistance Program орієнтована на перехід від військової до цивільної кар'єри. Військовослужбовці розпочинають участь у програмі за рік до звільнення або за два роки до виходу на пенсію. Програма включає інформацію про компенсації, медичні послуги, освіту, житло, професійну готовність, підтримку сім'ї та інтеграцію в місцеву спільноту[27]. Її перевага полягає в тому, що людина не виходить зі служби без підготовлених документів і базового розуміння цивільного маршруту.

Американська модель поєднує відповідальність Міністерства оборони, Department of Veterans Affairs, служб зайнятості та місцевих організацій. Спеціалізований компонент VA Benefits and Services допомагає військовослужбовцю зрозуміти порядок доступу до медичної допомоги, компенсацій, освіти та інших гарантій. Програма передбачає окремі модулі для жінок-військовослужбовиць, сімей, резервістів, осіб із різними видами звільнення та ветеранів, які потребують підтримки психічного здоров'я.

[27] U.S. Department of Veterans Affairs. Your Transition Assistance Program // DiscoverVA. URL: https://discover.va.gov/transition-programs/transition-assistance-program/ (date of access: 19.07.2026).

Канадська модель акцентує на індивідуальному веденні випадку. Після підтвердження права на програму за ветераном закріплюється менеджер, який спільно з людиною та її сім'єю формує реабілітаційний план. У ньому визначаються цілі, послуги, місцеві надавачі та строки. Менеджер координує взаємодію між ветераном, медичними працівниками й іншими постачальниками, відстежує прогрес і коригує план[28].

Професійна реабілітація в Канаді враховує стан здоров'я, освіту, попередній досвід і компетентності, набуті під час служби. Ветеран може отримати допомогу у визначенні професійного напряму, фінансування навчання, підготовку резюме й розвиток навичок пошуку роботи]. Заяву на реабілітацію можна подати до звільнення за медичними показаннями, а реалізація плану починається одразу після припинення служби.

Британський Armed Forces Covenant ґрунтується на принципі, за яким військовослужбовці, ветерани та їхні сім'ї не повинні опинятися у гіршому становищі під час отримання публічних і комерційних послуг. В окремих випадках, зокрема щодо поранених або сімей загиблих, допускається спеціальне ставлення. До реалізації Covenant залучені уряд, місцеві органи, система NHS, заклади освіти, бізнес і благодійні організації.

Із листопада 2022 року певні публічні органи Великої Британії мають юридичний обов'язок належним чином враховувати принципи Covenant під час здійснення функцій у сферах охорони здоров'я, освіти та житла[29]. Значення цього підходу полягає в інституціоналізації міжсекторальної відповідальності. Потреби ветерана не розглядаються як вузька компетенція спеціального відомства, а враховуються кожним органом, рішення якого впливає на доступ до базових послуг.

Ізраїльська система концентрує підтримку поранених військовослужбовців у Реабілітаційному департаменті Міністерства оборони[30]. Така модель поєднує визнання зв'язку ушкодження зі службою, лікування, психологічне відновлення, професійну інтеграцію та фінансову підтримку. Її особливістю є тривала відповідальність держави за осіб, наслідки бойової травми яких можуть змінюватися з часом. Для України цінним є не відомче підпорядкування, а безперервність і персоналізація допомоги.

Порівняння зарубіжних систем показує, що ефективна реінтеграція починається до звільнення, а не після виникнення безробіття, сімейного конфлікту або психологічної кризи. Вона ґрунтується на індивідуальному плані, відповідальному координаторі та включенні сім'ї. Послуги надаються за місцем проживання, але відповідають загальнодержавним стандартам. Оцінюється не кількість консультацій, а результат, зокрема стан здоров'я, стабільність зайнятості, житлові умови й участь у суспільному житті.

---

[28] Veterans Affairs Canada. Vocational Rehabilitation // Government of Canada. URL: https://www.veterans.gc.ca/en/education-and-jobs/find-new-job/vocational-rehabilitation-injured-veterans (date of access: 19.07.2026).

[29] About the Covenant // Armed Forces Covenant. URL: https://www.armedforcescovenant.gov.uk/about-the-covenant/ (date of access: 19.07.2026).

[30] Rehabilitation Department // Israel Ministry of Defense. URL: https://mod.gov.il/en/departments/rehabilitation-department (date of access: 19.07.2026).

Механічне копіювання іноземних структур не відповідає українським умовам. США мають масштабну окрему систему ветеранських установ, Канада використовує персональний case management, Велика Британія інтегрує ветеранські зобов'язання у загальні публічні служби, а Ізраїль спирається на спеціалізований департамент оборонного відомства. Для України оптимальною є комбінована модель: централізовані стандарти й реєстри, рання підготовка в системі оборони, персональний супровід у громаді, інтеграція медичної допомоги в загальну систему охорони здоров'я та спеціалізовані послуги для складних випадків.

4. Перспективні напрями модернізації вітчизняної системи адміністрування процесів реінтеграції та адаптації учасників бойових дій

Модернізація вітчизняної системи має спиратися на перехід від компенсаційно-пільгової моделі до моделі відновлення людського потенціалу. Пільги залишаються необхідним елементом соціальної справедливості, однак вони не можуть бути єдиним змістом ветеранської політики. Реінтеграційний результат виникає тоді, коли людина отримує можливість самостійно визначати життєві цілі, працювати, підтримувати сім'ю, користуватися послугами без бар'єрів і брати участь у прийнятті рішень.

Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року закріплює довгостроковий орієнтир на добробут ветеранів і членів їхніх сімей, відновлення людського капіталу та створення умов для повернення до цивільного життя[31]. Документ пов'язаний з операційним планом на 2024-2027 роки, що дає можливість визначати виконавців і строки. Водночас стратегічне планування має бути доповнене системою показників, бюджетними розрахунками та механізмом відповідальності за невиконання заходів.

Торохтій характеризує реінтеграцію як стратегічну мету державної ветеранської політики, реалізація якої залежить від належного адміністративно-правового забезпечення та узгодженої діяльності публічної влади[32]. Автор пов'язує основні проблеми з недостатньою міжвідомчою взаємодією, фінансуванням програм та інформуванням ветеранів. Це підтверджує, що подальші зміни повинні стосуватися не лише переліку гарантій, а й способу організації управлінських процесів.

Першим системним напрямом є законодавче визначення комплексної реінтеграції. Чинні акти окремо регулюють статус, медичну реабілітацію, психологічну допомогу, соціальну адаптацію, правничу допомогу та професійну підтримку. Через це відсутній єдиний юридично визначений результат. Законодавче поняття реінтеграції має включати медичний, психологічний, соціальний, професійний, освітній, житловий і правовий компоненти, а також передбачати участь сім'ї та територіальної громади.

---

[31] Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1209-2024-%D1%80 (дата звернення: 19.07.2026).

[32] Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 94. С. 108-112. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/363758 (дата звернення: 19.07.2026).

Необхідним є закріплення індивідуального плану реінтеграції як міжвідомчого документа. Він не повинен дублювати медичний реабілітаційний план або план соціальних послуг. Його функція полягає в об'єднанні різних галузевих рішень навколо життєвих цілей ветерана. У плані мають визначатися потреби, послуги, відповідальні органи, строки, очікувані результати та порядок перегляду. Ветеран повинен підтверджувати зміст плану та мати доступ до інформації про його виконання.

Другим напрямом є створення системи переходу від військової служби до цивільного життя. Підготовка має починатися до звільнення і включати аудит документів, медичне та психологічне оцінювання, визначення професійних планів, консультування щодо соціальних прав, фінансову грамотність і контакт із громадою. Зарубіжний досвід підтверджує ефективність раннього переходу, але українська модель повинна враховувати масовий характер мобілізації та різний строк служби.

Перед звільненням має формуватися цифровий пакет підтверджених відомостей про проходження служби, участь у бойових діях, поранення, лікування та належні виплати. За згодою особи необхідні дані передаються визначеному фахівцю громади. Це усуває ситуацію, коли ветеран після демобілізації самостійно збирає довідки у військових частинах, архівах і медичних установах.

Третім напрямом є модель єдиного ветеранського випадку. Єдиний державний реєстр ветеранів війни має використовуватися не лише для обліку статусів, а для безпечної маршрутизації та проактивного інформування. Водночас медичні діагнози, психологічні записи та соціальні оцінки не повинні бути відкритими для всіх працівників, які мають доступ до статусних відомостей. Архітектура системи має передбачати рольове розмежування доступу, згоду на передачу чутливих даних, журналювання операцій і право особи переглядати історію використання інформації.

Концепція державної політики щодо ветеранів і ветеранок, підготовлена коаліцією громадських організацій, акцентує на необхідності чутливої до життєвих обставин політики, яка формується за участю самих ветеранів[33]. Участь має відбуватися не лише через консультації після підготовки рішення. Представники ветеранської спільноти повинні залучатися до визначення проблем, розроблення стандартів, оцінювання якості й контролю бюджетних програм.

Четвертим напрямом є посилення спроможності громад. Остапенко пов'язує ефективність ветеранської політики на місцевому рівні з механізмами участі, партнерством та переходом від пасивних пільг до людиноцентричної реінтеграції[34]. Територіальна громада повинна мати мінімальний гарантований пакет ветеранських послуг незалежно від чисельності населення та доходів місцевого бюджету.

До мінімального пакета належать первинне консультування, фахівець із супроводу, оцінювання потреб, соціальна адаптація, психологічна допомога, базова

[33] Концепція державної політики щодо ветеранів і ветеранок : експертний огляд та рекомендації Коаліції громадських організацій / Veteran Hub, ГО «Принцип», ГО «Простір можливостей», ГО «Юридична сотня». 2025. 331 с. URL: https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2025/12/derzhavna-veteranska-polityka-1.pdf (дата звернення: 19.07.2026).

[34] Остапенко О. Механізми публічного управління ветеранською політикою в контексті зміцнення народовладдя на рівні територіальних громад. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2026. № 35. С. 111-120. DOI: https://doi.org/10.35432/tisb352026363794. URL: https://taais.oridu.odessa.ua/article/view/363794 (дата звернення: 19.07.2026).

правнича консультація, професійна орієнтація та маршрутизація до медичної реабілітації. Для малих громад послуги можуть надаватися через міжмуніципальні центри, мобільні команди або дистанційні формати. Держава повинна фінансувати мінімальний стандарт через субвенції, а місцеві програми можуть розширювати його.

Фахівець із супроводу має стати повноцінним координатором випадку. Для цього необхідні нормативне обмеження навантаження, доступ до визначених інформаційних систем, стандартизовані протоколи, регулярне навчання та супервізія. Результати дослідження Слозанської та Біронт показують, що нестача спеціальної освіти, методичних матеріалів і супервізії вже створює нерівність у якості послуг між громадами [16, с. 665-668]. Відповідно, кадрова політика має включати не одноразовий курс, а систему професійного розвитку.

П'ятим напрямом є модернізація медико-психологічної допомоги. Вона має поєднувати ранній скринінг, фізичну реабілітацію, психологічну підтримку, психіатричне лікування, роботу з хронічним болем, залежностями та сімейними проблемами. Скринінг не може бути одноразовим, оскільки прояви посттравматичних станів можуть виникати після завершення служби. Повторне оцінювання потрібне після повернення до громади, під час працевлаштування та у разі суттєвих життєвих змін.

Медико-психологічні послуги повинні надаватися за принципом ступінчастої допомоги. Легкі адаптаційні труднощі можуть опрацьовуватися на рівні первинної медичної допомоги або соціально-психологічної підтримки. Складні стани потребують спеціалізованої психотерапії, психіатрії та мультидисциплінарного втручання. Для кризових випадків необхідні мобільні команди та цілодобова маршрутизація. Окремий протокол потрібен для ветеранів із суїцидальним ризиком, залежностями та поєднанням фізичної травми з психічними розладами.

Шостим напрямом є сімейно орієнтована реінтеграція. Дружина, чоловік, діти або батьки ветерана можуть зазнавати психологічного виснаження, фінансового навантаження та труднощів у спілкуванні. Члени сім'ї мають отримувати психологічне консультування, соціальну підтримку й інформацію про особливості повернення з війни. Для осіб, які здійснюють постійний догляд, потрібні послуги тимчасового заміщення та навчання навичкам догляду.

Сьомим напрямом є економічна реінтеграція. Аналітичний звіт Українського ветеранського фонду показує, що працевлаштування ускладнюється психологічною адаптацією, станом здоров'я, стереотипами роботодавців, недостатньою підготовкою HR-фахівців та невідповідністю цивільних вакансій військовому досвіду. Учасники дослідження також описували труднощі входження в колектив і небажане ставлення у формі жалю замість професійного визнання[35].

Професійна траєкторія має починатися з оцінювання компетентностей. Військова служба формує навички управління, логістики, технічного обслуговування, комунікації, роботи в кризових умовах та відповідальності за команду. Ці компетентності потрібно перекладати на мову цивільних професій і підтверджувати через механізми визнання результатів неформального навчання. Професійна

[35] Виклики, потреби та перешкоди при працевлаштуванні ветеранів та ветеранок в цивільному житті : аналітичний звіт за результатами досліджень / Український ветеранський фонд. Київ : Український ветеранський фонд, 2025. 52 с. URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/05/Vyklyky-potreby-ta-pereshkody-.pdf (дата звернення: 19.07.2026).

підготовка має відповідати реальному попиту на ринку праці, а не завершуватися формальним сертифікатом.

Роботодавці повинні отримувати методичні інструменти для адаптації робочого середовища, навчання керівників і колективів, запобігання дискримінації та підтримки ветерана у перші місяці роботи. Ефективним показником програми є не кількість працевлаштованих у день підписання договору, а збереження роботи через шість і дванадцять місяців, професійне зростання та задоволеність умовами праці.

Соціальне підприємництво є окремим інструментом економічної реінтеграції. Коробка розглядає ветеранські соціальні підприємства як механізм трансформації військового досвіду в ресурс суспільного й економічного розвитку[36]. Їхня перевага полягає в поєднанні доходу, зайнятості інших ветеранів, суспільної місії та формування підтримувального середовища.

Закон України «Про ветеранське підприємництво» формує окреме правове поле для підтримки бізнесу ветеранів[37]. Його реалізація має супроводжуватися доступом до грантів, кредитування, бухгалтерських і юридичних консультацій, наставництва та ринків збуту. Сам факт реєстрації ветеранського підприємства не гарантує його стійкості. Потрібні навчання з бізнес-планування, оцінювання життєздатності проєкту й супровід протягом перших років діяльності.

Єгоричева та Лахижа вказують, що економічна самодостатність є одним із ключових результатів реінтеграції. Вони пов'язують її з працевлаштуванням, перекваліфікацією, навчанням і доступом до стартового капіталу. Автори також розширюють поняття безбар'єрності, включаючи до нього не тільки фізичні, а й інформаційні, економічні та правові перешкоди[38].

Восьмим напрямом є проактивна правова підтримка. Державний орган не повинен вимагати документ, якщо відповідні відомості вже містяться в реєстрі. Ветеран має отримувати автоматичні повідомлення про набуте право, доступні послуги та строки звернення. Заявний принцип зберігається там, де потрібне волевиявлення, але технічне підтвердження статусу повинно здійснюватися шляхом міжвідомчого обміну.

Адміністративне рішення має бути зрозумілим для адресата. Формальне посилання на норму без пояснення фактичних причин відмови не відповідає принципу обґрунтованості. Особі необхідно повідомляти, які відомості враховано, яких документів бракує, яким способом можна усунути недоліки та куди подається скарга. Система безоплатної правничої допомоги повинна бути інтегрована у ветеранський

[36] Коробка С. В. Соціальне підприємництво як інструмент реінтеграції ветеранів: управлінські та економічні аспекти. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». 2026. № 1 (119). С. 144-151. DOI: https://doi.org/10.37734/2409-6873-2026-1-19. URL: https://puet.poltava.ua/index.php/economics/article/view/500 (дата звернення: 19.07.2026).

[37] Про ветеранське підприємництво : Закон України від 31.07.2025 № 4563-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4563-20 (дата звернення: 19.07.2026).

[38] Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Реінтеграція ветеранів війни в Україні: управлінські та економічні аспекти. Розвиток міста. 2024. Вип. 2 (02). С. 55-62. DOI: https://doi.org/10.32782/city-development.2024.2-7. URL: https://journals.ndirom.kyiv.ua/index.php/city-development/article/view/47 (дата звернення: 19.07.2026).

маршрут через направлення фахівця із супроводу та регулярні консультації у ветеранських просторах.

«Біла книга» ГО «Юридична сотня» показала фрагментарність системи державної підтримки ветеранів та значну кількість неузгоджених нормативних і процедурних механізмів[39]. Частина виявлених проблем зберігає актуальність, оскільки нові програми часто створюються поряд із попередніми, а не замінюють їх єдиною логікою. Нормативна інвентаризація має визначити дублювання, застарілі пільги, невиконувані гарантії та процедури, які можна автоматизувати.

Дев'ятим напрямом є зміна моделі фінансування. Бюджетні програми мають формуватися на основі прогнозованої кількості отримувачів, регіонального розподілу та складності потреб. Громади повинні отримувати кошти не тільки пропорційно чисельності ветеранів, а й з урахуванням кількості осіб з інвалідністю, віддаленості населених пунктів, стану медичної й соціальної інфраструктури. Для складних випадків може використовуватися фінансування комплексного пакета, а не окремої консультації.

Недержавні надавачі можуть залучатися через соціальне замовлення та прозоре контрактування. Громадські організації мають практичний досвід роботи з бойовою травмою, підтримки сімей, адаптивного спорту й працевлаштування. Проте передання бюджетних коштів потребує єдиних стандартів, вимог до кваліфікації, захисту даних і незалежного оцінювання якості. Держава зберігає відповідальність за доступність послуги навіть у разі її надання недержавною організацією.

Десятим напрямом є перехід до управління за результатами. Кількість проведених заходів не відображає реального стану реінтеграції. Система оцінювання має включати строк від звільнення до першого контакту, час установлення статусу, тривалість очікування реабілітації, частку осіб з індивідуальним планом, рівень працевлаштування, збереження роботи, житлову стабільність, функціональну самостійність, психологічне благополуччя та кількість обґрунтованих скарг.

Оцінювання має проводитися на кількох рівнях. На рівні окремого випадку аналізується досягнення індивідуальних цілей. На рівні громади вимірюється доступність і якість послуг. На регіональному рівні виявляються територіальні диспропорції. На державному рівні оцінюється вплив політики на зайнятість, здоров'я, соціальну включеність і бюджетну стійкість. Дані мають оприлюднюватися у знеособленому вигляді та використовуватися для коригування програм.

Модернізований публічно-управлінський механізм повинен об'єднувати ранню підготовку до звільнення, цифровий обмін, ведення випадку, мультидисциплінарну допомогу, гарантований пакет послуг у громаді, професійну реалізацію та правовий захист. Його головним критерієм є не обсяг призначених пільг, а здатність ветерана самостійно будувати цивільне життя. Такий підхід перетворює ветеранську політику з вузької сфери соціального забезпечення на складову відновлення людського капіталу, місцевого розвитку та суспільної стійкості України.

[39] Біла книга: аналіз системи державної підтримки ветеранів та їх сімей в Україні / ГО «Юридична сотня». 2018. 105 с. URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/Bila-Knyga-Legal100.pdf (дата звернення: 19.07.2026).

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу встановити, що публічно-управлінський механізм реінтеграції комбатантів є комплексною міжгалузевою системою, результативність якої визначається не кількістю формально встановлених пільг, а здатністю держави забезпечити безперервний перехід людини від військової служби до самостійного цивільного життя.

За першим завданням обґрунтовано теоретико-адміністративні засади реінтеграції. Визначено, що поняття комбатанта належить насамперед до міжнародного гуманітарного права, тоді як доступ до української системи гарантій пов'язується зі статусами ветерана війни, учасника бойових дій або особи з інвалідністю внаслідок війни. Реінтеграція охоплює соціальний, медичний, психологічний, професійний, правовий та інформаційний компоненти. Її публічно-управлінський механізм складається з нормативно-правових засобів, інституцій, адміністративних процедур, ресурсів, цифрових інструментів і механізмів контролю.

За другим завданням з'ясовано, що комплексний супровід забезпечується через взаємодію Кабінету Міністрів України, Міністерства у справах ветеранів, Міністерства оборони, органів охорони здоров'я, соціального захисту, зайнятості, місцевого самоврядування та системи безоплатної правничої допомоги. Основними проблемами залишаються відомча розпорошеність, повторне подання документів, нерівна спроможність громад, недостатня наступність між військовою і цивільною медициною та залежність результату від особистої активності ветерана. Найбільш придатною організаційною моделлю визначено ведення випадку із закріпленням персонального координатора та формуванням єдиного індивідуального плану. Запровадження фахівців із супроводу створює інституційну основу для такої моделі, однак її ефективність залежить від реального обсягу повноважень і доступу до інформації.

За третім завданням узагальнено міжнародні стандарти і зарубіжний досвід. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю, Конвенція МОП № 159 та підхід ВООЗ орієнтують держави на ранню, комплексну і міждисциплінарну реабілітацію, професійну включеність і життя в громаді. Досвід США засвідчує ефективність підготовки до звільнення ще під час служби, канадська модель демонструє переваги персонального ведення випадку, британська система закріплює міжсекторальну відповідальність публічних органів, а ізраїльська практика підтверджує необхідність довгострокового персоналізованого супроводу.

За четвертим завданням сформульовано напрями модернізації української системи. До них належать законодавче визначення комплексної реінтеграції, запровадження обов'язкової програми переходу до цивільного життя, створення єдиного ветеранського випадку, посилення інституту фахівця із супроводу, розвиток мультидисциплінарних команд, гарантований пакет послуг у громаді, сімейно орієнтована допомога, професійна адаптація, ветеранське підприємництво, проактивний правовий супровід і оцінювання за життєвими результатами.

Реалізація запропонованої моделі потребує поєднання загальнодержавних стандартів із територіально наближеним наданням послуг. Держава має гарантувати мінімальний обсяг допомоги незалежно від фінансової спроможності громади, а місцеві органи повинні адаптувати цей пакет до чисельності ветеранів, стану інфраструктури та кадрових ресурсів. Оцінювання політики доцільно здійснювати за

строками отримання статусу і послуг, рівнем працевлаштування, стабільністю житла, функціональною самостійністю, психологічним благополуччям та кількістю обґрунтованих скарг. Такий підхід дозволяє перетворити реінтеграцію на керований, вимірюваний і підзвітний процес.

Отже, ефективна ветеранська політика повинна перейти від фрагментарної компенсаційної моделі до людиноцентричної системи відновлення людського потенціалу.

АНОТАЦІЯ

У розділі досліджено публічно-управлінський механізм забезпечення соціальної, медико-психологічної та правової реінтеграції комбатантів в умовах сучасних безпекових викликів. Обґрунтовано актуальність формування комплексної державної політики, спрямованої на ефективне повернення ветеранів до повноцінного суспільного життя шляхом координації діяльності органів публічної влади, закладів охорони здоров'я, системи соціального захисту та інститутів громадянського суспільства. Проаналізовано вітчизняний нормативно-правовий базис і практику реалізації реінтеграційних заходів, а також узагальнено зарубіжний досвід підтримки комбатантів. Визначено основні проблеми функціонування механізмів соціальної адаптації, медико-психологічної реабілітації та правового забезпечення захисту прав ветеранів. Особливу увагу приділено міжвідомчій взаємодії, цифровізації публічних послуг і впровадженню комплексного супроводу ветеранів та членів їхніх сімей. За результатами дослідження окреслено перспективні напрями вдосконалення публічного управління у сфері реінтеграції комбатантів із урахуванням кращих міжнародних практик та національних особливостей. Зроблено висновок, що ефективність реінтеграційної політики залежить від системності, міжсекторальної взаємодії, належного нормативно-правового забезпечення та орієнтації на потреби ветеранів. Запропоновані рекомендації можуть бути використані під час удосконалення державної політики та механізмів публічного управління у сфері соціального захисту й реінтеграції комбатантів.

Додаток А

Структура публічно-управлінського механізму реінтеграції комбатантів

Додаток Б

Маршрут комплексного супроводу військовослужбовця та ветерана

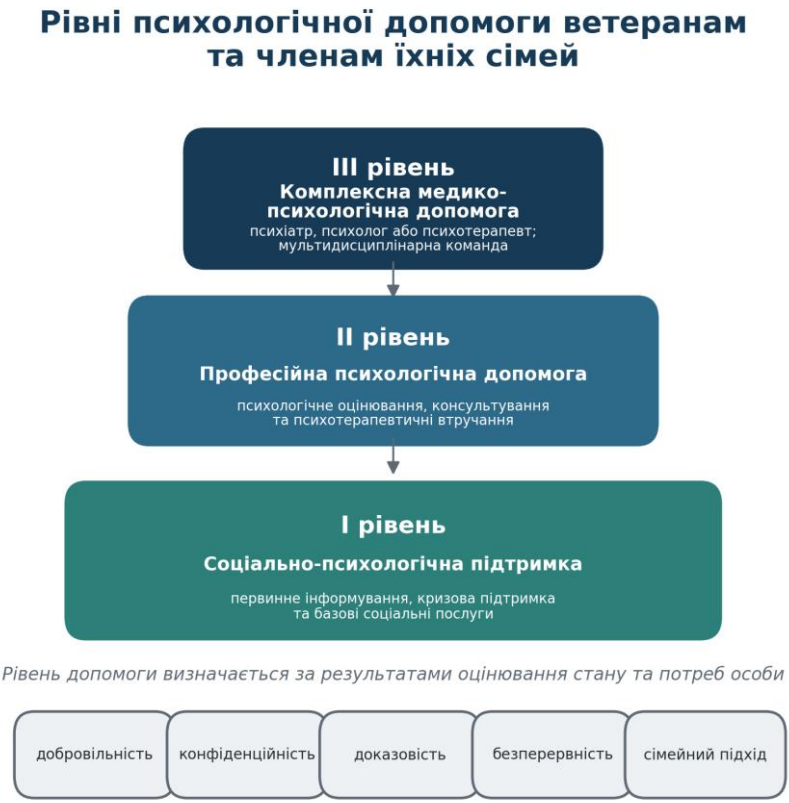
Додаток В

Організаційно-функціональна взаємодія суб'єктів реінтеграції

Додаток Г

Рівні психологічної допомоги ветеранам та членам їхніх сімей

Додаток Д

Позитивний досвід зарубіжних країн у сфері реінтеграції ветеранів

Література

1. Алещенко В. Медико-психологічна реабілітація учасників бойових дій та адаптація її моделі до умов воєнного стану. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2025. Вип. 2 (62). С. 12-18. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2217.2025.62.12-18. URL: https://military.bulletin.knu.ua/uk/article/view/6694 (дата звернення: 19.07.2026).

2. Біла книга: аналіз системи державної підтримки ветеранів та їх сімей в Україні / ГО «Юридична сотня». 2018. 105 с. URL: https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/Bila-Knyga-Legal100.pdf (дата звернення: 19.07.2026).

3. Виклики, потреби та перешкоди при працевлаштуванні ветеранів та ветеранок в цивільному житті : аналітичний звіт за результатами досліджень / Український ветеранський фонд. Київ : Український ветеранський фонд, 2025. 52 с. URL: https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/05/Vyklyky-potreby-ta-pereshkody-.pdf (дата звернення: 19.07.2026).

4. Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/881-2024-%D0%BF (дата звернення: 19.07.2026).

5. Деякі питання Міністерства у справах ветеранів : Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2018 № 1175 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1175-2018-%D0%BF (дата звернення: 19.07.2026).

6. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2022 № 1338 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1338-2022-%D0%BF (дата звернення: 19.07.2026).

7. Єгоричева С. Б., Лахижа М. І. Реінтеграція ветеранів війни в Україні: управлінські та економічні аспекти. Розвиток міста. 2024. Вип. 2 (02). С. 55-62. DOI: https://doi.org/10.32782/city-development.2024.2-7. URL: https://journals.ndirom.kyiv.ua/index.php/city-development/article/view/47 (дата звернення: 19.07.2026).

8. Коваль Г. В., Мурашко Д. М. Державна ветеранська політика: виклики сьогодення. Право та державне управління. 2024. № 4. С. 176-182. DOI: https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.23. URL: https://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2024/25.pdf (дата звернення: 19.07.2026).

9. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 19.07.2026).

10. Концепція державної політики щодо ветеранів і ветеранок : експертний огляд та рекомендації Коаліції громадських організацій / Veteran Hub, ГО «Принцип», ГО «Простір можливостей», ГО «Юридична сотня». 2025. 331 с. URL: https://www.pryncyp.org/wp-content/uploads/2025/12/derzhavna-veteranska-polityka-1.pdf (дата звернення: 19.07.2026).

11. Коробка С. В. Соціальне підприємництво як інструмент реінтеграції ветеранів: управлінські та економічні аспекти. Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки». 2026. № 1 (119). С. 144-151. DOI: https://doi.org/10.37734/2409-6873-2026-1-19. URL: https://puet.poltava.ua/index.php/economics/article/view/500 (дата звернення: 19.07.2026).

12. Ободинський О. Інституційно-правовий механізм формування і реалізації державної ветеранської політики. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. 2025. Т. 22, № 2. С. 80-87. DOI:

https://doi.org/10.17721/2616-9193.2025/22-11/14. URL: https://gov.bulletin.knu.ua/uk/article/view/8553 (дата звернення: 19.07.2026).

13. Остапенко О. Механізми публічного управління ветеранською політикою в контексті зміцнення народовладдя на рівні територіальних громад. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2026. № 35. С. 111-120. DOI: https://doi.org/10.35432/tisb352026363794. URL: https://taais.oridu.odessa.ua/article/view/363794 (дата звернення: 19.07.2026).

14. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2073-20 (дата звернення: 19.07.2026).

15. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3460-17 (дата звернення: 19.07.2026).

16. Про ветеранське підприємництво : Закон України від 31.07.2025 № 4563-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/4563-20 (дата звернення: 19.07.2026).

17. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги соціальної адаптації ветеранів війни та членів їхніх сімей та внесення зміни до Класифікатора соціальних послуг : Наказ Міністерства соціальної політики України від 11.04.2024 № 175-Н : зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.06.2024 за № 828/42173 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/z0828-24 (дата звернення: 19.07.2026).

18. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1053-20 (дата звернення: 19.07.2026).

19. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2011-12 (дата звернення: 19.07.2026).

20. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2671-19 (дата звернення: 19.07.2026).

21. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3551-12 (дата звернення: 19.07.2026).

22. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1209-2024-%D1%80 (дата звернення: 19.07.2026).

23. Слозанська Г., Біронт О. Послуга соціальної адаптації ветеранів та членів їх сімей: практика надання та перспективи розвитку в Україні. Social Work and Education. 2025. Т. 12, № 4. С. 661-672. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.25.4.8. URL: https://journals.uran.ua/swe/article/view/351318 (дата звернення: 19.07.2026).

24. Торохтій Б. Г. Реінтеграція ветеранів як стратегічна мета державної ветеранської політики: адміністративно-правовий вимір. Науковий вісник

Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2026. Т. 1, № 94. С. 108-112. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.1.14. URL: https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/363758 (дата звернення: 19.07.2026).

25. About the Covenant // Armed Forces Covenant. URL: https://www.armedforcescovenant.gov.uk/about-the-covenant/ (date of access: 19.07.2026).

26. Convention C159 concerning Vocational Rehabilitation and Employment (Disabled Persons) : adopted 20.06.1983 // International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/resource/other/c159-vocational-rehabilitation-and-employment-disabled-persons-convention (date of access: 19.07.2026).

27. Convention on the Rights of Persons with Disabilities : adopted by the United Nations General Assembly on 13.12.2006, Resolution 61/106 // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities (date of access: 19.07.2026).

28. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) : adopted 08.06.1977 // International Humanitarian Law Databases / International Committee of the Red Cross. URL: https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977 (date of access: 19.07.2026).

29. Rehabilitation Department // Israel Ministry of Defense. URL: https://mod.gov.il/en/departments/rehabilitation-department (date of access: 19.07.2026).

30. U.S. Department of Veterans Affairs. Your Transition Assistance Program // DiscoverVA. URL: https://discover.va.gov/transition-programs/transition-assistance-program/ (date of access: 19.07.2026).

31. Veterans Affairs Canada. Vocational Rehabilitation // Government of Canada. URL: https://www.veterans.gc.ca/en/education-and-jobs/find-new-job/vocational-rehabilitation-injured-veterans (date of access: 19.07.2026).

32. World Health Organization. Rehabilitation 2030: a Call for Action : meeting report. Geneva : World Health Organization, 2020. 54 p. ISBN 978-92-4-000720-8. URL: https://www.who.int/publications-detail-redirect/9789240007208 (date of access: 19.07.2026).

Information about the authors:
Opatsky Roman Mykolaiovych,
Doctor of Law, Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative Law and Procedure
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Ave., 26, Dnipro, 49002, Ukraine

Molchanov Rostyslav Yuriyovych,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Administrative Law and Procedure
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Ave., 26, Dnipro, 49002, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-34

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ЯК ВАЖЛИВОЇ СКЛАДОВОЇ ПРОЦЕСУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ ВПЛИВИ

Панченко Г. О.

ВСТУП

В умовах затяжної російсько-української війни забезпечення психологічної безпеки перестає бути опціональною «гуманітарною місією», це – жорстка управлінська необхідність і питання національної безпеки. Сучасна система військово-оборонна система України не може дозволити собі втрачати кваліфіковані військові кадри через вигорання та токсичну атмосферу. Розглядаючи психологічну безпеку військовослужбовців, важливо підкреслити необхідність розгляду питань їх психологічної захищеності та встановлення рівня психологічної стійкості (у такому разі необхідно говорити про всі сфери – від особистої до загальносистемної – і міру їх розвитку як показник стійкості особистості конкретного військовослужбовця до різних впливів ззовні і до власних негативних переживань.

До таких сфер відносять, зазвичай, сферу пізнавальних процесів особистості, мотиваційну сферу, емоційну сферу, сферу міжособистісних стосунків, сферу її росту (установки, ціннісні орієнтації, моральні норми і так далі), сферу професійної спрямованості і професійної компетентності військовослужбовців.

Психологічна стійкість, що проявляється, зокрема, в адаптивності сучасного військовослужбовця, в його готовності до ухвалення рішень, не лише додає значущості їх діяльності, але, як результат психічної активності суб'єкта, впливає на формування його професійних якостей. При цьому, одним з видів довільної психічної активності суб'єкта є психічна саморегуляція функціональних станів військово-службовця під час виконання складної професійної діяльності, що робить вплив на формування адаптивних властивостей суб'єкта і визначає її ефективність, працездатність людини, його психологічну безпеку та стійкість.

Можуть бути небезпечними невдале професійне самовизначення, невідповідність психологічних і психофізичних особливостей людини ергономічним вимогам, стреси в професійній діяльності, умови праці, що не відповідають нормам безпеки, неадекватне відображення чинників професійного середовища[1]. Контроль і оцінка сильних і слабких сторін професіоналізму сучасного військовослужбовця дозволяють надати йому необхідну допомогу, швидше виправити недоліки. Таким чином, зростає рівень психологічної безпеки військовослужбовця в межах його професійної діяльності. Цим і визначаються завдання діагностики рівня професійного розвитку:

– вивчення професійної спрямованості і професійної ідентичності особистості, професійної придатності і компетентності;

[1] Католик Г. Психологічна безпека персоналу як фактор ефективного управління в організаціях. *Економіка та суспільство*. 2024. № 68. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-12

– дослідження можливостей професійної готовності і професійної адаптації.

Психологічну стійкість сучасного військовослужбовця можна розглядати з різних позицій: як процес забезпечення поточної і потенційної захищеності військовослужбовців від різноманітних загроз, під час відбору й адаптації персоналу, розвитку і кар'єрного росту співробітників, оцінки його ділових і особистісних характеристик і оплати праці, а також під час переміщення і звільнення з організації; як безпеку, яку можна вибудовувати з погляду активного захисту, якого потребує сама система, йдеться про економічну безпеку, імідж і стійкий розвиток внутрішніх управлінських процесів у військовому середовищі, про загрози, що створюються несанкціонованими свідомими або неусвідомленими діями військовослужбовців – це може бути корупційна діяльність чиновників і осіб, що приймають рішення, зловживають своїм положенням, можуть порушуватися конфіденційність службової інформації або використання її не за призначенням тощо. Тому виникає об'єктивна необхідність вивчення, особливостей розвитку суб'єкта професійної управлінської діяльності в військовій сфері, його професійно-особистісного потенціалу, збереження психічного і фізичного здоров'я з урахуванням ергономічних вимог – до параметрів, процесів, властивостей і умов військово-професійної діяльності, реалізація яких забезпечить досягнення необхідного рівня розвитку як ергономічної системи, так і системи у цілому.

Сучасні дослідження психологічної стійкості як важливої складової процесу психологічної реабілітації військовослужбовців в сучасній Україні охоплюють аспекти соціальних взаємодій у різних контекстах: в освітньому середовищі, психологічному, у професійній військовій діяльності діяльності тощо. Так, багато вчених пов'язують психологічну безпеку з благополуччям, зокрема добробутом, життєвою задоволеністю та психічним здоров'ям, серед яких К. Хорні, І. Попович, Н. Бордовська, Л. Карапетян та ін.[2]. А дослідниця І. Приходько зазначає, що психологічна безпека особистості є складноорганізованим процесом, який активує психологічні захисти, життєві сценарії та поведінкові стилі, що підтримують особу на різних рівнях життєдіяльності (свідомому й несвідомому, набутому й вродженому, віддаленому й наближеному)[3]. Дослідження у сфері безпеки поза умовами праці чи особистої життєдіяльності набувають дедалі більшої популярності, охоплюючи питання формування особистості та соціального капіталу, накопиченого протягом життя. Саме тому у контексті беззаперечної актуальності питання доцільно розглянути особливості процесу формування психологічної стійкості як важливої складової процесу психологічної реабілітації військовослужбовців в сучасній Україні у контексті встановлення ролі держави у ньому, яка проявляється у складних публічно-управлінських впливах.

[2] Цюман Т., Нагула О. Психологічна формула безпеки як концептуальна основа формування навичок безпечної поведінки особистості. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка.* 2021. № 35 (1). DOI: https://doi.org/10.28925/2311–2409.2021.35

[3] Приходько І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності: концепція, трансформаційна модель, методологія дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). URL: https://core.ac.uk/download/pdf/229858825.pd

1. Суттєві характеристики поняття «психологічна стійкість»

Протягом багатьох років велика увага в соціумі приділялася природі психологічної стійкості та способам її оцінки. Ранні дослідження стійкості були спрямовані на розуміння того, чому лише деякі люди можуть позитивно реагувати на труднощі, перетворюючи їх на можливості для зростання та нової адаптації [4]. Життя в несприятливих умовах зазвичай включає негативні життєві обставини, які, як відомо, статистично пов'язані з труднощами адаптації. Тоді виникло поняття нещастя як стан страждань, дискомфорту, спричинених труднощами або потенційно травматичною подією[5].

Психологічна стійкість – це динамічний процес, який дозволяє людині знайти новий баланс і розвиватися позитивно у процесі змін [6]. В цей час людина розвиває нові навички, знову знаходить почуття особистої ефективності і самовдосконалення. Цей циклічний механізм допомагає реалізувати розвиток в цілому в умовах трансформації навколишнього середовища[7].

Вважається, що у всіх нас є вроджена схильність до стійкості, яка може дозволити протистояти труднощам й порушенням рівноваги. Дестабілізація життєвої парадигми індивіда надає можливість для поглибленого самоаналізу і переосмислення себе. Досвід прозріння і пошуку власних внутрішніх ресурсів призводить до виявлення й зміцнення якостей стійкості: суб'єкт буде застосовувати стратегії, спрямовані на протидію несприятливим умовам допоки не відновить рівновагу: стійкість є результатом та частиною процесу адаптації[8].

Чинники, які уможливлюють здатність людей справлятися з життєвими негараздами, травмами й стресорами за допомогою динамічного процесу адаптації, спираючись на глибоке пізнання самого себе, залежать від індивідуальних особливостей, сім'ї та соціальних ресурсів.

Науковці пропонують такі визначення поняттю «стійкість», які розкривають його складові:

1) здатність відновлюватися після екстремальних травм, депривацій, загроз або стресу, відновлюватися після несприятливих обставин як складова підтримки функціонування в стресових умовах;

2) характеризує швидке або повне відновлення після значного зниження працездатності під впливом стресу;

---

[4] Акімов О. О. Концептуальні основи системогенезу професійної діяльності державних службовців в Україні. Монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 370 с.

[5] Арефнія С. Основні напрямки практичної психолого-педагогічної роботи із синдромом вигорання в службовців державних органів влади. Теорія і практика сучасної психології. 2018. № 3. С. 81-86.

[6] Весельська М. Психологічна стійкість публічних службовців під час професійної діяльності в умовах воєнного часу. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. 2023. № 2 (68). С. 31-40. URL: https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-5

[7] Євдокімова О. О. Специфіка формування психологічної стійкості у поліцейських у процесі професійної підготовки. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України.* 2018. С. 63-66.

[8] Слюсаренко О. В. Стресостійкість як професійна якість. Психологія і особистість. 2021. № 2 (20). С. 145-156. URL: http://psychology-pe rsonality.poltava.ua/wp-content/uploads/2021/09/12.pdf

3) внутрішнє відновлення, фундаментальна характеристика нормальної поведінки, а не ознака виняткової сили;

4) динамічний процес адаптації, на який впливають особистісні особливості, сімейні та соціальні ресурси і який проявляється в позитивному подоланні, контролі та інтеграції;

5) здатність підтримувати самопочуття, відновлюватися або навіть процвітати в умовах негараздів;

6) здатність підтримувати добробут, повністю та швидко відновлюватися після несприятливих обставин;

7) унікальна форма компетентного функціонування, яка може проявлятися лише в умовах значних несприятливих обставин;

8) здатність підтримувати психологічне та фізичне здоров'я, попри вплив травматичної дії (складається з цілей внутрішнього локального рівня, спрямованих на результати-адаптацію та внутрішньоособистісні дії – витримування або опір ситуації в її нинішньому вигляді;

9) функціонування в умовах значного ризику або несприятливих обставин;

10) розширення прав та можливостей – це соціальний процес, спрямований на зовнішні зміни у відносинах, ситуаціях, динаміці, який передбачає зміну поряд з внутрішнім психологічним зрушенням;

11) демонстрація емоційних, поведінкових або медичних показників, які співставні або перевершують нормативні показники розвитку, поведінкове функціонування чи емоційне самопочуття, попри значні труднощі, пов'язані з проживанням та лікуванням захворювань або порушень розвитку (ці стійкі результати повинні бути зосереджені на позитивному досвіді або збереженні типової траєкторії, можуть включати відсутність негативного досвіду, низький рівень стресу або дисфункції;

12) сила та вразливість у поєднанні, розуміння того як адаптуватися до несприятливих умов, вивчаючи захисні процеси та фактори ризику;

13) здорове, адаптивне інтегроване позитивне функціонування протягом довгого часу після несприятливих наслідків[9].

Психологічною стійкістю визнаємо здатність швидко оговтатися від психологічних наслідків несприятливої події, це психічна якість, яка призводить до адаптивного відновлення у складних ситуаціях, попри відчуття болю, навички, які допомагають ефективно справлятися зі стресом і уникати депресії. До таких факторів належать оптимізм, адаптивні методи подолання труднощів, охорони здоров'я та соціальна підтримка з боку колег.

Концепція стійкості потрактовується науковцями як універсальна конструкція суспільних процесів, а стрес як неминуче явище. Захисні фактори та фактори ризику діють одночасно та динамічно, а ефект є результатом їх взаємодії, розглядаємо її як ресурс, від якого залежить успіх взаємодії між індивідом та його оточенням. Так, життєрадісні люди завдяки «позитивній еволюції», попри зовнішні умови, розвивають

[9] Ходаківський Є. І., Якобчук В. П., Захаріна О. В., Плотнікова М. Ф., Іванюк О. В. Формування європейської системи Q-менеджменту в децентралізованих громадах. *Наукові Горизонти*. 2019. № 3 (76). С. 10-18. DOI: 10.33249/2663-2144-2019-76-3– 10-18

здатність поєднувати страждання та психічну вразливість з особистими, сімейними, відносинами та ресурсами, встигаючи розширити їх відповідно до власних потреб[10].

Іншими словами стійкість, в тому числі психологічна розглядається нами з позиції 5 «З» (п'яти видів здатності):

– здатність до відновлення;
– здатність до функціонування;
– здатність відновлювати;
– здатність відновлюватися;
– здатність розвиватися з часом;
– здатність до позитивної адаптації до життєвих умов.

Термін «стійкість» використовується для позначення різних явищ, починаючи від запобігання порушенням психічного здоров'я до успішної адаптації та швидкого відновлення після життєвих негараздів, а також може включати посттравматичний психологічний ріст. Обставини, які є достатньо стресовими, щоб кинути виклик, але не придушити людину, можуть надати їй можливість набути навичок або виявити якості, які можуть допомогти їй подолати майбутні ризики. Життєстійкість називають свого роду пластичністю, яка впливає на здатність відновлюватися і досягати психосоціальної рівноваги після несприятливих подій, а також на здатність оговтатися після негараздів. Стійкість людей описується як здатність досягати, зберігати або відновлювати фізичне чи емоційне здоров'я після хвороб або втрат[11].

Сучасні суспільства стикаються з викликами, відмінними від тих, що були в минулому. Країни зосереджені на пошуку необхідних інструментів протидії постійним змінам та можливим загрозам, розвиваючи власну здатність протистояти потенційним потрясінням, зокрема таким, як: політична нестабільність; обмежений бюджет; співпраця з іноземними партнерами; економічна криза; імміграція; зміна клімату; екологічні катастроф; глобалізація; демографічні зміни; тероризм; пандемія; війна тощо. Навіть швидкий технологічний розвиток та інновації можна розглядати як фактори, які мають великий вплив на розвиток суспільства.

Слід зазначити, що умови воєнного стану істотно ускладнюють і водночас знижують ефективність функціонування сфери забезпечення психологічної безпеки військовослужбовців у випадках, коли вона не підкріплена цілісними, продуманими, виваженими управлінськими рішеннями. За відсутності системного підходу психологічна безпека та психологічна стійкість не інтегрується в управлінські процеси у військові сфері, а залишається вторинною щодо оперативних завдань, що робить її вразливою саме в той момент, коли потреба в ній є максимальною[12].

---

[10] Чуйко Г., Чапляк Я., Комісарик М. Психологічна безпека особистості в нестабільному світі. Психологічний журнал. 2021. Вип. №7. № 1 (45). С. 65-80. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1

[11] 8. Готич В.О. Resiliens, hardiness, психологічна стійкість, життєстійкість: порівняльний аналіз понять у соціально-психологічних дослідженнях. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія. 2023. Т. 34 (73). № 3. С. 7-12. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.3/02

[12] Гончарук Н., Чередниченко А. Модернізація публічного управління в Україні в умовах війни та в поствоєнний період у контексті європейських цінностей. *Аспекти публічного управління*. 2022. № 10(6). С. 46-54. DOI: https://doi.org/10.15421/152243

Короткострокова ефективність, яка досягається шляхом максимальної мобілізації людського ресурсу, створює ілюзію стійкості управлінської системи у військові сфері. Держава певний час здатна функціонувати в режимі надкритичних навантажень завдяки високій мотивації персоналу, патріотичному піднесенню та готовності людей працювати понад власні можливості. Однак така модель не має довгострокового потенціалу, оскільки базується не на інституційній спроможності, а на поступовому виснаженні людського ресурсу.

У міру тривалості війни, ця мобілізаційна логіка починає трансформуватися з інструмента виживання в джерело системних ризиків. Хронічне перевантаження, відсутність чітких меж навантаження та ігнорування психологічних наслідків управлінських рішень поступово підривають інституційну стійкість усієї військово-оборонної системи загалом, та окремого військовослужбовця зокрема. Знижується якість управлінських рішень, посилюється формалізація процесів, втрачається здатність до стратегічного мислення та адаптації, що в умовах війни становить пряму загрозу державній спроможності.

У цьому контексті стає очевидним, що подальше функціонування системи публічного управління у військово-оборонній сфері виключно в межах мобілізаційної логіки є непродуктивним і небезпечним, адже воєнний час вимагає не лише швидких рішень і концентрації ресурсів, а й переходу до більш зрілої управлінської моделі, здатної забезпечувати стійкість у тривалій перспективі.

Така модель має ґрунтуватися на визнанні психологічної безпеки персоналу військовослужбовців як повноцінного управлінського ресурсу, а не як індивідуальної відповідальності окремих працівників у такій надскладній системі. Саме це актуалізує необхідність переосмислення підходів до управління персоналом у воєнний період – від ситуативних і реактивних рішень до системної моделі забезпечення психологічної безпеки. Йдеться про перехід від логіки постійної мобілізації до логіки довгострокової стійкості, у межах якої людський ресурс розглядається як ключовий фактор збереження управлінської спроможності держави. Це, своєю чергою, логічно зумовлює подальший аналіз організаційних і управлінських механізмів забезпечення психологічної безпеки персоналу, який здійснюється в наступних розділах роботи. У цьому контексті стає очевидним, що проблема психологічної безпеки персоналу в органах публічної влади не може бути вирішена виключно на рівні нормативних декларацій або окремих підтримувальних заходів. Її характер є комплексним і безпосередньо пов’язаним із тим, як саме організована управлінська діяльність, якими є управлінські практики, стиль керівництва та внутрішня логіка функціонування організації. Воєнний стан лише загострив ці взаємозв’язки, зробивши видимими ті структурні обмеження, які в мирний час могли залишатися латентними.

Фактично, ефективність забезпечення психологічної безпеки персоналу визначається не стільки формальними приписами, скільки реальними управлінськими рішеннями, які щоденно приймаються на різних рівнях публічного управління у військовій сфері. Саме на рівні організаційних процесів відбувається або компенсація зовнішнього стресу, або його додаткове посилення. Тому подальший аналіз потребує зміщення фокусу з макрорівня нормативно-правового регулювання на мезо– та

мікрорівні управління, де формується психологічний клімат, визначається допустимість помилок і закладаються умови для професійної стійкості персоналу [13].

2. Особливості процесу формування та розвитку психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні

Психологічна стійкість військовослужбовців – це здатність особистості протистояти бойовому стресу, зберігати самоконтроль та відновлювати рівновагу. Під час реабілітації вона є головним критерієм одужання, що формується через емоційну саморегуляцію, опрацювання травми та адаптацію до мирного чи службового життя. Складовими психологічної стійкості є: резилієнтність: здатність проходити крізь випробування без руйнування психіки; саморегуляція: уміння контролювати емоції та знижувати рівень напруги; гнучкість: швидка адаптація до змінних умов середовища. На рисунку 1 відтворено комплекс складових психологічної стійкості.

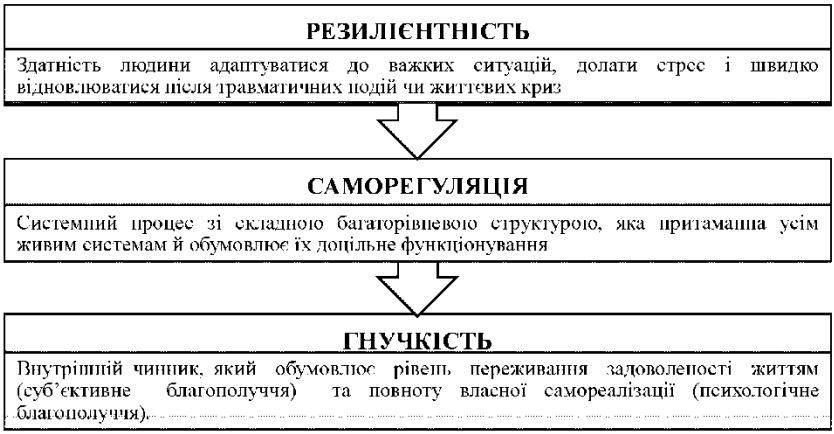

Рис. 1. Комплекс складових психологічної стійкості

(складено на основі джерел: [14], [15], [16])

---

[13] Хомишин І. Публічна служба в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 308-312. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/58.pdf

[14] Савченко, О., Лавриненко, Д., & Кононенко, Т. (2022). Психологічна гнучкість як чинник психологічного благополуччя персоналу організації. *Організаційна психологія. Економічна психологія*, (3(27), 118-129. https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.12

[15] Тютюнник, Л. . (2025). Саморегуляція як психологічний феномен. *Вісник Національного університету оборони України*, *87*(5), 207–215. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-87-5-207-215

[16] Соловей-Лагода , О. 2024. Резилієнтність особистості: поняття, моделі та техніки плекання. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія Психологічні науки*. (Лис 2024), 32-44. DOI:https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).4.

Таким чином, психологічна стійкість військовослужбовців – це інтегральна системна характеристика особистості, що забезпечує здатність військовослужбовця бути саморегульованим суб'єктом активності, ідентифікувати і справлятися із зовнішніми та внутрішніми негативними чинниками, які перешкоджають виконанню бойових завдань, тобто вона є одночасно і процесом, і результатом, а отже – багатовимірною конструкцією, в якій особистість, характеристики зовнішнього впливу та соціальне середовище (військове та сімейне) розглядаються як однаково важливі[17].

Слід зазначити, що в сучасному науково-практичному дискурсі існує поширена помилкова думка, що стійкі люди не відчувають негативних емоцій чи думок і виявляють оптимізм у будь-якій ситуації. Всупереч цьому помилковому уявленню, реальністю залишається те, що стійкість демонструється в окремих осіб, які можуть ефективно та відносно легко долати кризи та використовувати ефективні методи подолання[18]. Іншими словами, люди, які демонструють стійкість – це люди з позитивною емоційністю, які прагнуть ефективно врівноважити негативні емоції позитивними.

Ми погоджуємося із думкою М. Руттера, який у своїх нещодавніх дослідженнях підкреслює, що люди демонструють стійкість, коли стикаються з важкими обставинами чи ситуаціями та із легкістю можуть адаптуватись до них, а тому психологічна стійкість не є рідкісною здатністю; насправді стійкість психологічна стійкість притаманна середньостатистичній людині, яку може розвинути практично кожен. Слід також зазначити, що психологічну стійкість слід розглядати як процес, а не як рису, яку треба мати[19].

Сучасна російсько-українська війна актуалізувала необхідність суттєвого переосмислення уже існуючих стійких стереотипів та соціальних установок, сформованих у довоєнний, відносно мирний період соціального буття, а також акцентувала необхідність більш ретельного врахування основних чинників, які мають вплив на процес формування та розвитку психологічної стійкості саме військовослужбовців, адже низький рівень стійкості до стресу, нездатність військовослужбовця протидіяти його деструктивному впливу, призводять до негативних наслідків у його психічній, соціальній, професійній та поведінковій сферах.

Наявна статистика та наукові дослідження свідчать, що на рівень психологічної стійкості сучасного військовослужбовця впливає низка таких чинників:

– значний термін тривалості російсько-української війни;

– пошук інноваційних підходів і методик щодо діагностування та коригування психологічної стійкості особистості кожного військовослужбовця;

---

[17] Лагодзінський В. В., Єфімова В. В. Сучасна система соціальної підтримки захисників батьківщини в уявленнях військовослужбовців збройних сил України. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2024. Вип. 102. С. 58-66. DOI https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.6

[18] Klohnen E. C. Conceptual analysis and measurement of the construct of ego -resiliency. Journal of personality and social psychology. 1996. № 70(5). 1067p.

[19] Rutter M. Developing concepts in developmental psychopathology. Developmental psychopathology and wellness: Genetic and environmental influences. 2008. P. 3–22.

– стан матеріально-технічної бази та інформаційного забезпечення системи формування, підтримання та відновлення психологічної стійкості військовослужбовців;

– зростання важливості матеріально-технічного та соціально-побутового забезпечення військовослужбовців у місцях дислокації військових частин (підрозділів) [20].

Актуальність сучасних із зарубіжних проблематики досліджень підсилюється вимогою науково обґрунтованих стратегій психологічної підтримки, комплексного врахування сімейного оточення та соціальних умов для зниження агресивних проявів, ефективної реабілітації та успішної інтеграції військовослужбовців у мирне життя. Тому вагомості набуває аналіз психологічних механізмів виникнення агресії у військовослужбовців після участі в бойових діях, визначення особливостей її прояву та обґрунтування ефективних психологічних прийомів подолання агресивних реакцій у процесі адаптації до цивільного середовища.

Постанова Кабінету Міністрів України № 1337 від 29 листопада 2022 року (із змінами, внесеними у липні 2025 року) регламентує порядок надання психологічної допомоги ветеранам та особам, прирівняним до ветеранів [21]. Цей нормативно-правовий акт визначає трирівневу систему психологічної підтримки, що включає соціально-психологічну підтримку, спеціалізовану психологічну допомогу та комплексну медико-психологічну реабілітацію. Основною метою Постанови є збереження та відновлення психічного здоров'я ветеранів, профілактика та попередження розвитку психічних і поведінкових розладів, а також подолання негативних наслідків травматичних подій для психічного стану особи. Психологічна допомога, відповідно до документа, спрямована на зниження частоти та тяжкості наслідків травматичних подій, що включає корекцію поведінкових реакцій, у тому числі агресивних, які можуть виникати як адаптаційна відповідь на стресові та критичні життєві обставини[22].

Наведені чинники здійснюють значний вплив на стійкість українських військовослужбовців, як під час бойової підготовки та в ході бойових дій, а також і бути здатним до адаптації у постконфліктний період мирного життя. Відтак, сучасний військовослужбовець має бути:

---

[20] Чорний В.С., Романишин А.М., Остапчук О.П., Вавілова Н.В. Психологічна стійкість українських військовослужбовців в ході російсько-української війни: соціальні чинники. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України*. 2024. № 2(81). С. 139-145. DOI: https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-2-81/139-145

[21] Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб. Постанова Кабінетів Міністрів України № 1337 від 29 листопада 2022 року (із змінами, внесеними у липні 2025 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text

[22] Колесниченко Н. Психологічні шляхи подолання можливих агресивних проявів у військовослужбовців після бойових дій. *Людина у війні: психологічна стійкість, травма, відновлення*: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти, присвяченої світлій пам'яті офіцера, психолога Сергія Чумака (23 грудня 2025 року, м. Хмельницький). Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2025. С. 260-265. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/5692/1/%D0%9D%D0%90%D0%94%D0%9F%D0%A1%D0%A3_23.12.2025.pdf

– висококласним фахівцем;
– професіоналом у своїй галузі;
– мати достатній рівень фізичної підготовки;
– володіти необхідним для військової служби обсягом знань, умінь та навичок;
– мати моральну і матеріальну мотивацію до виконання функціональних обов'язків.

Формування психологічної стійкості військових під час переходу до мирного життя вимагає комплексної підтримки від родини, суспільства та фахівців із ментального здоров'я, а також складається із певних, чітко сформованих та конкретних, етапів та завдань та методів (рисунок 2).

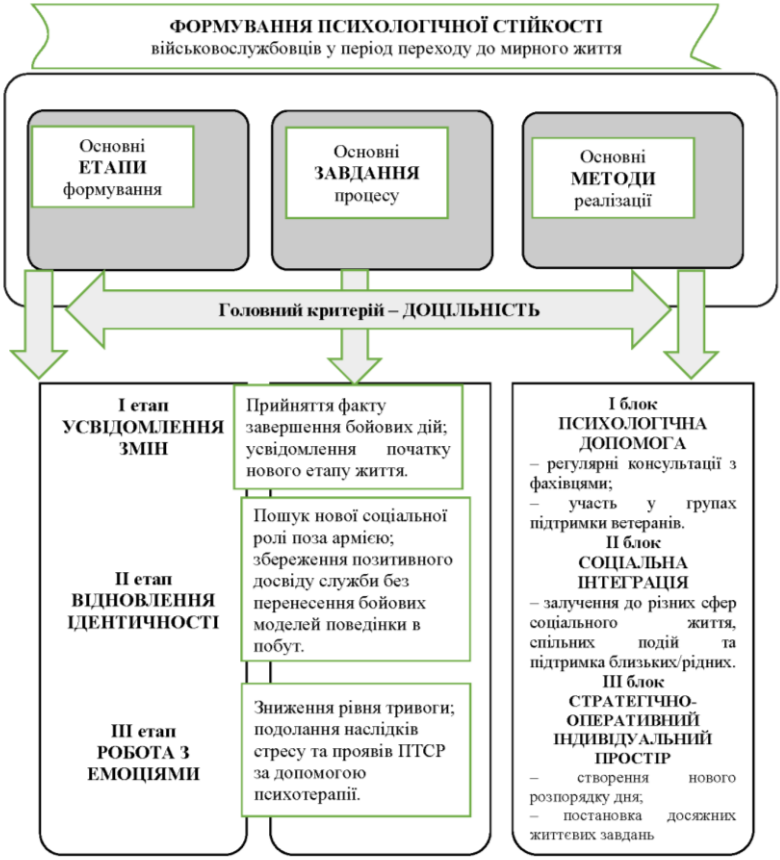

Рис. 2. Компоненти процесу формування психологічної стійкості військовослужбовців (транзитний період адаптації до мирного життя)

Таким чином, можемо констатувати, що зазначені на рисунку 2 компоненти процесу формування психологічної стійкості військовослужбовців перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодоповнюють один одного, причому, їх взаємодія забезпечує збереження психологічного благополуччя особистості, підтримання здатності до саморегуляції та ефективного функціонування в умовах підвищеного навантаження.

Особливого значення така характеристика психологічної стійкості набуває для військовослужбовців, діяльність яких пов'язана з таким:

– постійним впливом стресових факторів;

– високим рівнем відповідальності;

– необхідністю прийняття рішень в екстремальних умовах[23].

Слід пам'ятати, що повернення до мирного життя супроводжується не лише емоційними труднощами, а й глибокою переоцінкою життєвих цінностей, адже бойовий досвід нерідко змінює ставлення до себе, до близьких, до моральних орієнтирів, що було нормальним у мирному житті, може втратити значення – такі внутрішні конфлікти часто викликають когнітивний дисонанс, що призводить до емоційної нестабільності. У мирному середовищі складно знайти місце, де ці нові цінності будуть прийнятними або зрозумілими, тому військовослужбовцям важливо пройти процес переосмислення, у якому допомогу можуть надати не лише психологи, а й представники церкви, наставники, представники ветеранських організацій.

Збереження сенсу та включення військового досвіду в нову життєву парадигму – важлива складова стабільної адаптації. Такий підхід сприяє не витісненню травматичного досвіду, а його конструктивному інтегруванню, а сам процес передбачає відновлення соціальних зв'язків, переосмислення досвіду та розвиток навичок саморегуляції[24].

3. Роль участі держави у процесі формування та розвитку психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні

Роль держави у формуванні психологічної стійкості військовослужбовців в Україні полягає у створенні єдиної системи правових, організаційних та медико-психологічних заходів на всіх етапах проходження військової служби. служби. Публічно-управлінські впливи у зазначеній сфері реалізуються через формування державної політики національної безпеки, вдосконалення нормативної бази та розвиток інституційної системи психологічного супроводу в Збройних Силах України.

Сьогодні поняття національної безпеки визначається як рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави від зовнішніх та внутрішніх загроз[25]. Будучи однією із складових національної безпеки, психологічна стійкість військовослужбовців значно залежить від соціальних факторів: соціальних почуттів військових колективів, ступеня їх соціальної забезпеченості та захищеності, тобто

[23] Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій: метод. посіб. / О. М. Кокун, В. В. Клочков, В. М. Мороз, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Київ-Одеса: Фенікс, 2022. С. 67.

[24] Особистість у кризових умовах сучасності. Травматизація та реабілітація: колект. монограф.; за заг. ред. Л.М. Прісняковой. Дніпро: ЛІРА, 2024. 250 с.

[25] Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

соціальної комфортності життя. Слід зазначити, що довготривала невирішеність соціальних проблем переважної частини українського суспільства під час війни виступає в якості одного з основних чинників виникнення та розвитку низки небезпек у військовому сегменті національної безпеки, що, в свою чергу, може спричинити психологічний розлад, іноді – самовільне залишення військової частини. А отже, як стверджує науковець Михайлишин У.Б., у таких умовах важливим фактором зміцнення психологічної стійкості особового складу повинен стати пошук нових підходів соціально-психологічної роботи в структурі сил безпеки і оборони України як на рівні держави, так і на рівні окремого підрозділу. У такому випадку психологічну стійкість військовослужбовців можна визначати і як процес емоційно-оціночного ставлення до себе та навколишнього середовища, результатом якого є сукупність порівнюваних еталонних і реальних образів соціальних об'єктів, явищ і ситуацій, що визначають рівень прояву протиріч між цінностями та дійсністю[26].

Ключовими інструментами публічно-управлінських впливів на процес формування психологічної стійкості військовослужбовців в Україні є: нормативно-правове регулювання процесу, повноцінне інституційне забезпечення; тісна співпраця із громадянським суспільством; науково-методичний супровід. У таблиці 1 подано розгорнуту характеристику перерахованим інструментам.

На основі аналізу теоретичних засад та виявлених емпіричних проблем, доречно запропонувати Комплексну модель формування психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні, яка розроблена з урахуванням специфіки військової служби (ієрархічність, регламентованість) та кризових умов воєнного стану.

Її ключова відмінність від існуючих практик полягає в зміні парадигми: перехід від ситуативного реагування на стрес до системної інституалізації безпеки як управлінської функції шляхом формування та розвитку психологічної стійкості у військовослужбовців.

На рисунку 3 зображено основні рівні та елементи запропонованої вище Комплексної моделі формування психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні.

Отже, запропонована на рисунку 3 модель складається з трьох взаємопов'язаних рівнів управління: стратегічного, тактичного та операційного. Розглянемо більш детальніше основні характеристики кожного із рівнів.

Стратегічний рівень – «Інституалізація та цінності» – це рівень вищого керівництва органу (категорія «А»). Його мета: легітимізувати психологічну безпеку як пріоритет організації, адже без наявності достатньої сили політичної волі керівництва будь-які ініціативи в системі на рівні органу, а також колективів не матимуть потенціалу для реалізації та впровадження.

На цьому рівні відбувається три основні процеси:

1) впровадження «Психологічного контракту»: окрім формального трудового договору, пропонується запровадити негласний, але комунікаційно закріплений «Психологічний контракт», це набір взаємних очікувань, де організація гарантує не

[26] Михайлишин У., Ващенко І., Стаднік А. Аспекти психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців сил безпеки і оборони України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Психологія. 2025. № 1. С. 125-130. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2025.1.23

лише виплату зарплати, а й захист від токсичності, право на помилку та повагу до особистих кордонів в умовах війни;

2) розробка та затвердження «Кодексу психологічної безпеки», це нормативний документ внутрішнього користування, який декларує:

– принцип «No-Blame» (відмову від покарання за ненавмисні помилки, які були вчасно виявлені та повідомлені працівником);

– політику «Нульової толерантності» (чітка заборона будь-яких форм мобінгу, публічного приниження чи емоційного тиску з боку керівників, з прописаним механізмом подання скарг);

3) інтеграція безпеки в KPI керівників (ефективність керівника структурного підрозділу має оцінюватися не лише за виконанням планових показників, а й за станом клімату в колективі: рівень плинності кадрів, кількість лікарняних, результати анонімних опитувань.

Таблиця 1

Сутнісні характеристики інструментів публічно-управлінських впливів на процес формування психологічної стійкості військовослужбовців в Україні

Назва інструменту	Як використовується	Приклад
Нормативно-правове регулювання процесу	Оновлення керівних документів Міністерства оборони України щодо організації психологічної допомоги, запровадження вимог щодо профільної освіти для військових психологів	Міністерство оборони України адаптує систему психологічної підтримки під стандарти НАТО, впроваджуючи чіткі Порядки надання допомоги та уніфікуючи види втручань
Інституційне забезпечення	Функціонування структур морально-психологічного забезпечення (МПЗ) та введення інституту офіцерів психологічної підтримки персоналу (ПППП) у підрозділах	У військових частинах діють підрозділи та офіцери з питань психологічної підтримки персоналу, які проводять діагностику, тренінги та кризові дебрифінги
Співпраця із громадянським суспільством	Держава інтегрує можливості сектору безпеки з цивільними медичними установами та залучає фахівців через спеціальні реєстри для зменшення навантаження на армійських психологів	Співпраця з державними та громадськими ініціативами (напр., інтеграція «гарячих ліній» та кризової допомоги)
Науково-методичний супровід процесу	Розробка методичних рекомендацій на базі профільних закладів (напр., Національний університет оборони України) з урахуванням досвіду ведення сучасних бойових дій	Процедура декомпресії: З військовослужбовцями після виконання бойових завдань обов'язково проводять заходи з декомпресії: поступового переключення з бойового режиму на мирний стан

Рис. 3. Комплексна модель формування психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні

Тактичний рівень – «Процеси та комунікація» – це рівень керівників середньої ланки (категорія «Б») та служб управління персоналом. Його мета: налаштувати робочі процеси так, щоб вони не генерували зайвий стрес.

На цьому рівні відбувається такі основні процеси:

1) трансформація культури роботи з помилками, за основу пропонується взяти практику, запозичену у військових – досвід впровадження протоколу «Розбір після дії»:

– після завершення проєкту чи етапу роботи проводиться дебрифінг, де обговорюється такі питання: що пішло не так?, чому?, як уникнути цього в майбутньому?;

– важливо: під час цього процесу заборонено переходити на особистості та шукати винних;

– мета: виправити систему, а не людину;

2) регламентація інформаційної гігієни – введення «Права на відключення» для посад, які не задіяні в критичній інфраструктурі, це означає офіційну заборону на використання службових чатів для постановки нетермінових завдань у вечірній час та вихідні дні, що дозволить відновити когнітивний ресурс працівників;

3) створення «Шлюзів безпеки» – впровадження анонімних цифрових каналів зворотного зв'язку (чат-боти, скриньки довіри), через які працівники можуть повідомити про управлінські проблеми, етичні порушення чи ризики, минаючи безпосереднього керівника, сприяє руйнуванню «ефекту мовчання» та дає вищому керівництву реальну картину справ.

Оперативний рівень – «Підтримка та відновлення» – це рівень безпосередньої взаємодії працівників (категорія «В»), мета якого полягає у забезпеченні ресурсами для психологічної стійкості.

Основні процеси цього рівня:

1) запровадження інституту «Менторів стійкості» : замість одного штатного психолога, до якого часто соромляться йти, пропонується підготувати групу волонтерів з-поміж авторитетних працівників, які проходять навчання з надання першої психологічної допомоги і виступають «амбасадорами» психологічної безпеки в колективах, здатними розпізнати ознаки вигорання у колег на ранніх етапах;

2) протоколи декомпресії: запровадження обов'язкових пауз відновлення після кризових ситуацій (наприклад, роботи під час масованих обстрілів чи важких переговорів), причому, керівник зобов'язаний надати підлеглому час на емоційне «охолодження» перед постановкою нового завдання;

3) навчання навичкам «М'якої конфронтації» шляхом проведення тренінгів для персоналу, як коректно, але твердо відстоювати свої межі, говорити «ні» надмірному навантаженню та конструктивно висловлювати незгоду з керівництвом.

Реалізація Комплексної моделі формування психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні має відбуватися поетапно, щоб уникнути відторгнення системою. Основні етапи відтворено на рисунку 4.

Рис. 4. Основні етапи впровадження Комплексної моделі формування психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні

Запропонована модель дозволяє перейти від хаотичних заходів до керованої системи, де психологічна стійкість стає частиною процесу психологічної реабілітації військовослужбовців на новому рівні, забезпечуючи її достатнім потенціалом подолання зовнішніх загроз та змінного середовища.

Важливо, що реалізація запропонованої Комплексної моделі формування психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні можлива за умови виконання конкретних управлінських заходів :

1) організація робочого процесу:

– розробка та затвердження алгоритму дій під час повітряних тривог, який знімає з військовослужбовця відповідальність за невиконання термінових завдань у період небезпеки, чітко прописане правило: «Життя – пріоритет №1, завдання – пріоритет №2»;

– запровадження «тихої години» – проміжки часу (наприклад, з 10:00 до 12:00), коли заборонено призначати наради, що надасть змогу співробітникам сфокусуватися на складних завданнях без відволікань;

– встановлення правила «обов'язкової відпустки» – керівники мають слідкувати, щоб підлеглі використовували відпустки рівномірними частинами, не накопичуючи їх роками, що є шляхом до виснаження;

2) комунікація та культура:

– впровадження практики регулярних зустрічей один-на-один між керівником та підлеглим, де 50% часу присвячується не робочим питанням, а обговоренню стану працівника, його мотивації та проблем;

– легалізація обговорення помилок: на рівні керівництва публічно визнавати власні помилки, що стане сигналом для колективу: помилятися безпечно;

– створення системи «Бадді» для нових працівників та тих, хто повернувся з фронту: призначення наставника, який допомагає адаптуватися не лише професійно, а й соціально;

3) навчання та розвиток:

– включити модуль «Управління психосоціальними ризиками» в обов'язкову програму підвищення кваліфікації;

– проводити регулярні тренінги з тактичної медицини та першої психологічної допомоги для всього персоналу, тому що знання алгоритмів порятунку знижує рівень загальної тривожності.

ВИСНОВКИ

Формування психологічної стійкості є важливою складовою процесу психологічної реабілітації військовослужбовців в сучасній Україні, особливу і значущу роль в його успішності відіграють саме публічно-управлінські впливи, які здійснює держава. Встановлено, що психологічна стійкість – це динамічний процес, який дозволяє людині знайти новий баланс і розвиватися позитивно у процесі змін Розглянувши суттєві характеристики поняття «психологічна стійкість», виокремлено такі складові поняття: здатність відновлюватися після екстремальних травм; динамічний процес адаптації; здатність підтримувати самопочуття, добробут; форма компетентного функціонування; здатність підтримувати психологічне та фізичне здоров'я, функціонування в умовах значного ризику або несприятливих обставин; розширення прав та можливостей; демонстрація високих емоційних, поведінкових або медичних показників; здорове, адаптивне інтегроване позитивне функціонування протягом довгого часу після несприятливих наслідків. Визначено, що сучасні суспільства стикаються з викликами, відмінними від тих, що були в минулому – країни зосереджені на пошуку необхідних інструментів протидії постійним змінам та можливим загрозам, розвиваючи власну здатність протистояти потенційним потрясінням.

Проаналізувавши особливості процесу формування та розвитку психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні, перш за все, акцентовано увагу на те, що психологічна стійкість військовослужбовців – це здатність особистості протистояти бойовому стресу, зберігати самоконтроль та відновлювати рівновагу. Під час реабілітації вона є головним критерієм одужання, що формується через емоційну саморегуляцію, опрацювання травми та адаптацію до мирного чи службового життя. Існує комплекс складових психологічної стійкості, який складається із резилієнтність (здатності проходити крізь випробування без руйнування психіки); саморегуляції (уміння контролювати емоції та знижувати рівень напруги); гнучкість (здатності до швидкої адаптації до змінних умов середовища). Результатом аналізу є чітка констатація того факту, що на рівень психологічної стійкості сучасного військовослужбовця впливає низка чинників: значний термін тривалості російсько-української війни; пошук інноваційних підходів і методик щодо діагностування та коригування психологічної стійкості особистості кожного військовослужбовця; стан матеріально-технічної бази та інформаційного забезпечення системи формування, підтримання та відновлення психологічної стійкості військовослужбовців; зростання важливості матеріально-технічного та соціально-побутового забезпечення військовослужбовців у місцях дислокації військових частин (підрозділів).

Важливо, що формування психологічної стійкості військових під час переходу до мирного життя вимагає комплексної підтримки від родини, суспільства та фахівців із ментального здоров'я, а також складається із певних, чітко сформованих та конкретних, етапів та завдань та методів, які перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодоповнюють один одного, причому, їх взаємодія забезпечує збереження психологічного благополуччя особистості, підтримання здатності до саморегуляції та ефективного функціонування в умовах підвищеного навантаження.

Ідентифіковано роль участі держави у процесі формування та розвитку психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні, яка полягає у створенні єдиної системи правових, організаційних та медико-психологічних заходів на всіх етапах проходження військової служби. служби. Публічно-управлінські впливи у зазначеній сфері реалізуються через формування державної політики національної безпеки, вдосконалення нормативної бази та розвиток інституційної системи психологічного супроводу в Збройних Силах України. Ключовими інструментами публічно-управлінських впливів на процес формування психологічної стійкості військовослужбовців в Україні є: нормативно-правове регулювання процесу, повноцінне інституційне забезпечення; тісна співпраця із громадянським суспільством; науково-методичний супровід.

На основі аналізу теоретичних засад та виявлених емпіричних проблем, авторами запропоновано до розгляду Комплексну модель формування психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні, яка розроблена з урахуванням специфіки військової служби (ієрархічність, регламентованість) та кризових умов воєнного стану. Її ключова відмінність від існуючих практик полягає в зміні парадигми: перехід від ситуативного реагування на стрес до системної інституалізації безпеки як управлінської функції шляхом формування та розвитку психологічної стійкості у військовослужбовців. Запропонована модель складається з трьох взаємопов'язаних рівнів управління: стратегічного (рівень вищого керівництва органу), тактичного (це рівень керівників середньої ланки та служб управління персоналом) та операційного

(рівень безпосередньої взаємодії військовослужбовців, мета якого полягає у забезпеченні ресурсами для психологічної стійкості). Реалізація Комплексної моделі формування психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні має відбуватися поетапно, щоб уникнути відторгнення системою. Запропонована модель дозволяє перейти від хаотичних заходів до керованої системи, де психологічна стійкість стає частиною процесу психологічної реабілітації військовослужбовців на новому рівні, забезпечуючи її достатнім потенціалом подолання зовнішніх загроз та змінного середовища.

АНОТАЦІЯ

У межах наукового дослідження процесу формування психологічної стійкості сучасних військовослужбовців як важливої складової процесу психологічної їх реабілітації в сучасній Україні саме психологічна стійкість розглядається не як ізольований психологічний феномен або сукупність індивідуальних характеристик окремих працівників, а як структурна характеристика військово-управлінського середовища, що формується через важливі управлінські рішення, організаційну культуру та реальні практики взаємодії в системі Збройних Сил України. Доведено, що психологічна стійкість є системною характеристикою організаційного середовища. Це спільне, колективне переконання військовослужбовців усіх рівнів у тому, що система є безпечною для міжособистісного ризику. Запропоновано впровадження Комплексної моделі формування психологічної стійкості у військовослужбовців в сучасній Україні, яка пропонує впровадження заходів на трьох основних рівнях: стратегічному, тактичному та оперативному.

Література

1. Католик Г. Психологічна безпека персоналу як фактор ефективного управління в організаціях. *Економіка та суспільство*. 2024. № 68. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-68-12

2. Цюман Т., Нагула О. Психологічна формула безпеки як концептуальна основа формування навичок безпечної поведінки особистості. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2021. № 35 (1). DOI: https://doi.org/10.28925/2311–2409.2021.35

3. Приходько І. Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності: концепція, трансформаційна модель, методологія дослідження. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* 2015. № 4 (29). URL: https://core.ac.uk/download/pdf/229858825.pd

4. Акімов О. О. Концептуальні основи системогенезу професійної діяльності державних службовців в Україні. Монографія. Київ: «Центр учбової літератури», 2019. 370 с.

5. Арефнія С. Основні напрямки практичної психолого-педагогічної роботи із синдромом вигорання в службовців державних органів влади. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 3. С. 81-86.

6. Весельська М. Психологічна стійкість публічних службовців під час професійної діяльності в умовах воєнного часу. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 2 (68). С. 31-40. URL: https:// doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-5

7. Євдокімова О. О. Специфіка формування психологічної стійкості у поліцейських у процесі професійної підготовки. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України.* 2018. С. 63-66.

8. Слюсаренко О. В. Стресостійкість як професійна якість. *Психологія і особистість.* 2021. № 2 (20). С. 145-156. URL: http://psychology-personality.poltava.ua/wp-content/uploads/2021/09/12.pdf

9. Ходаківський Є. І., Якобчук В. П., Захаріна О. В., Плотнікова М. Ф., Іванюк О. В. Формування європейської системи Q-менеджменту в децентралізованих громадах. *Наукові Горизонти*. 2019. № 3 (76). С. 10-18. DOI: 10.33249/2663-2144-2019-76-3-10-18

10. Чуйко Г., Чапляк Я., Комісарик М. Психологічна безпека особистості в нестабільному світі. *Психологічний журнал*. 2021. Вип. №7. № 1 (45). С. 65-80. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2021.7.1

11. Готич В.О. Resiliens, hardiness, психологічна стійкість, життєстійкість: порівняльний аналіз понять у соціально-психологічних дослідженнях. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: Психологія. 2023. Т. 34 (73). № 3. С. 7-12. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2023.3/02

12. Гончарук Н., Чередниченко А. Модернізація публічного управління в Україні в умовах війни та в поствоєнний період у контексті європейських цінностей. *Аспекти публічного управління*. 2022. № 10(6). С. 46-54. DOI: https://doi.org/10.15421/152243

13. Хомишин І. Публічна служба в умовах війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 308-312. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/58.pdf

14. Савченко О., Лавриненко Д., Кононенко, Т. (2022). Психологічна гнучкість як чинник психологічного благополуччя персоналу організації. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. № 3(27). С. 118-129. DOI: https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.12

15. Соловей-Лагода О. Резилієнтність особистості: поняття, моделі та техніки плекання. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса.* Серія: Психологічні науки. 2024. С. 32-44. DOI: https://doi.org/10.31558/2786-8745.2023.2(3).4

16. Тютюнник Л. Саморегуляція як психологічний феномен. *Вісник Національного університету оборони України*. 2025. № 87(5). С. 207–215. DOI: https://doi.org/10.33099/2617-6858-2025-87-5-207-215

17. Лагодзінський В. В., Єфімова В. В. Сучасна система соціальної підтримки захисників батьківщини в уявленнях військовослужбовців збройних сил України. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2024. Вип. 102. С. 58-66. DOI: https://doi.org/10.32782/2707-9147.2024.102.6

18. Klohnen E. C. Conceptual analysis and measurement of the construct of ego-resiliency. Journal of personality and social psychology. 1996. № 70(5). 1067p.

19. Rutter M. Developing concepts in developmental psychopathology. Developmental psychopathology and wellness: Genetic and environmental influences. 2008. P. 3–22.

20. Чорний В.С., Романишин А.М., Остапчук О.П., Вавілова Н.В. Психологічна стійкість українських військовослужбовців в ході російсько-української війни: соціальні чинники. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень*

Національного університету оборони України. 2024. № 2(81). С. 139-145. DOI: https://doi.org/10.33099/2304-2745/2024-2-81/139-145

21. Деякі питання надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб. Постанова Кабінетів Міністрів України № 1337 від 29 листопада 2022 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-%D0%BF#Text

22. Колесниченко Н. Психологічні шляхи подолання можливих агресивних проявів у військовослужбовців після бойових дій. *Людина у війні: психологічна стійкість, травма, відновлення*: тези Всеукр. наук.-практ. Конф. здобувачів вищої освіти, присвяченої світлій пам'яті офіцера, психолога С. Чумака (23 грудня 2025 року, м. Хмельницький). 2025. С. 260-265. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/5692/1/%D0%9D%D0%90%D0%94%D0%9F%D0%A1%D0%A3_23.12.2025.pdf

23. Забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій: метод. посіб. / О. М. Кокун, В. В. Клочков, В. М. Мороз, І. О. Пішко, Н. С. Лозінська. Київ-Одеса: Фенікс, 2022. 67 с.

24. Особистість у кризових умовах сучасності. Травматизація та реабілітація: колект. монограф.; за заг. ред. Л.М. Пріснякової. Дніпро: ЛІРА, 2024. 250 с.

25. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

26. Михайлишин У., Ващенко І., Стаднік А. Аспекти психологічної безпеки та стійкості військовослужбовців сил безпеки і оборони України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Психологія. 2025. № 1. С. 125-130. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2025.1.23

Information about the author:
Panchenko Hanna Oleksandrivna,
Candidate of Sciences in Public Administration,
Associate Professor, Associate Professor at the Department
of Public Administration and Regionalism Chair
Odesa Polytechnic National University
1, Shevchenko Avenue, Odesa, 65044, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-35

ЕКОСИСТЕМА ЦИФРОВОГО СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ: КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ, ЦИФРОВИЙ КЕЙС ТА МЕХАНІЗМИ МІЖВІДОМЧОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Петровська К. В., Сердюченко А. О.

ВСТУП

Цифрова трансформація є одним із визначальних напрямів модернізації сучасних систем соціального захисту населення. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, електронного урядування, інтегрованих інформаційних систем та сервісів дистанційної взаємодії зумовлює переосмислення традиційних моделей надання соціальних послуг. Сьогодні цифрові рішення розглядаються не лише як інструмент автоматизації адміністративних процедур, а як важливий механізм забезпечення доступності, адресності, оперативності та безперервності соціальної підтримки населення. Міжнародний досвід країн OECD засвідчує, що інтеграція цифрових платформ, аналітики даних, автоматизованих сервісів і сучасних інформаційних технологій сприяє підвищенню ефективності систем соціального захисту, спрощує доступ до соціальних послуг та створює умови для більш скоординованої міжвідомчої взаємодії[1].

Для України цифровізація соціальної сфери набуває особливого значення у зв'язку із повномасштабною війною, що розв'язана російською федерацією проти України. Зростання чисельності ветеранів війни та членів їхніх сімей, які потребуватимуть комплексної соціальної підтримки після повернення до мирного життя, обумовлює необхідність модернізації існуючої системи соціального супроводу[2]. За оцінками OECD, на початку 2026 року в Україні було зареєстровано понад 1,4 млн ветеранів, а після завершення війни чисельність ветеранської спільноти разом із членами сімей може досягти 5,5 млн осіб[3]. Такий масштаб реінтеграції не має аналогів у сучасній європейській практиці та потребує створення ефективної, скоординованої й технологічно підтриманої системи соціального супроводу, здатної забезпечити своєчасне виявлення потреб ветеранів, безперервність підтримки та міжвідомчу взаємодію.

Соціальний супровід ветеранів війни характеризується комплексністю та міждисциплінарністю, оскільки охоплює оцінювання потреб, соціальне консультування, психологічну підтримку, медичну й професійну реабілітацію, сприяння працевлаштуванню, освітню інтеграцію, соціальну адаптацію та моніторинг результатів реінтеграції. За таких умов цифрові технології перестають виконувати

[1] OECP (2024), *Модернізація доступу до соціального захисту: стратегії, технології та досягнення в галузі даних у країнах ОЕСР*, OECD Publishing, Париж. https://doi.org/10.1787/af31746d-en

[2] Ihnatenko, K., & Sadzaglishvili, S. (2023). The digitalization of social services in response to the war in Ukraine. *Social Work and Education*, *10*(3). https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.2

[3] OECP (2026), «Підтримка ветеранів України», Видавництво ОЕСР, Париж, https://doi.org/10.1787/6e80787d-en

допоміжну функцію і поступово стають системоутворюючим елементом організації соціальної роботи, забезпечуючи безперервність супроводу, оперативний обмін інформацією між надавачами послуг, персоналізацію підтримки та прийняття управлінських рішень.

Науковий інтерес до використання цифрових технологій у соціальній роботі істотно зріс протягом останніх років. У сучасній зарубіжній літературі сформувався самостійний напрям досліджень Digital Social Work, у межах якого розглядаються можливості використання цифрових платформ, електронного кейс-менеджменту, дистанційного консультування, технологій штучного інтелекту, а також етичні аспекти цифрової взаємодії з отримувачами соціальних послуг. Особлива увага приділяється питанням цифрової компетентності соціальних працівників, захисту персональних даних, забезпеченню цифрової інклюзії та формуванню професійних стандартів використання цифрових технологій у соціальній роботі[4][5].

Другий напрям сучасних досліджень пов'язаний із цифровою трансформацією систем соціального захисту. У документах OECD, Європейської Комісії та інших міжнародних організацій цифровізація розглядається як стратегічний інструмент модернізації соціальної політики, що забезпечує інтеграцію інформаційних ресурсів, підвищення доступності соціальних послуг, автоматизацію адміністративних процедур, розвиток клієнтоорієнтованих сервісів та посилення міжвідомчої взаємодії. У цих дослідженнях наголошується на необхідності переходу від цифровізації окремих процесів до формування інтегрованих цифрових екосистем соціального захисту[6].

В українському науковому просторі питання цифровізації соціальної роботи, розвитку електронних соціальних послуг, цифрової грамотності й цифрової етики соціальних працівників висвітлено у працях Т. Семигіної, І. Трубавіної, а також у публікаціях науковців, присвячених цифровій трансформації соціальної сфери. Паралельно активно розвивається науковий напрям, пов'язаний із соціальною реінтеграцією ветеранів війни, міжвідомчою взаємодією, кейс-менеджментом, психосоціальною підтримкою та розвитком ветеранської політики, який представлений працями О. Блінова, Н. Гусак, аналітичними дослідженнями Українського ветеранського фонду та Міністерства у справах ветеранів України. Водночас зазначені напрями досліджень переважно розвиваються автономно і лише епізодично перетинаються між собою[7].

Проведений аналіз наукових праць дає підстави стверджувати, що на сьогодні відсутні комплексні дослідження, у яких цифрові технології розглядалися б як основа цілісної системи соціального супроводу ветеранів війни. Недостатньо розкритими

[4] Rodríguez-Martínez A., Amezcua Aguilar M. T., Cortés Moreno J., Jiménez-Delgado J. J. *Ethical Issues Related to the Use of Technology in Social Work Practice. A Systematic Review*. SAGE Open. 2024. Vol. 14(3). https://doi.org/10.1177/21582440241274842

[5] Behan-Devlin J. *Digital Technology in Children's Safeguarding Social Work Practice in the 21st Century: A Scoping Review*. The British Journal of Social Work. 2024. Vol. 54(7) https://doi.org/10.1093/bjsw/bcae071

[6] OECD. *Modernising Access to Social Protection: Strategies, Technologies and Data Advances in OECD Countries*. Paris : OECD Publishing, 2024. https://doi.org/10.1787/af31746d-en

[7] Скляр Т. *Ethical Standards for Digital Technology Use in Social Work Practice*. Social Work and Education. 2021. https://doi.org/10.25128/2520-6230.21.1.3.

залишаються питання інтеграції цифрового кейс-менеджменту, електронних сервісів, міжвідомчих інформаційних систем, технологій дистанційної підтримки та аналітики даних у єдину екосистему соціального супроводу. Саме ця наукова прогалина визначає актуальність дослідження та зумовлює необхідність обґрунтування екосистемного підходу до використання цифрових інструментів у соціальному супроводі ветеранів війни.

1. Цифрова трансформація соціального супроводу ветеранів війни: теоретико-концептуальні засади

Соціальний супровід традиційно розглядається як одна з базових технологій соціальної роботи, спрямована на комплексну підтримку особи чи сім'ї шляхом оцінювання потреб, планування індивідуальної програми допомоги, координації міжвідомчої взаємодії, моніторингу результатів та коригування заходів відповідно до змін життєвої ситуації. Українські дослідники соціальної роботи Т. Семигіна, І. Трубавіна та Н. Гусак наголошують, що сучасний соціальний супровід дедалі більше орієнтується на міждисциплінарний підхід, партнерство і координацію ресурсів різних інституцій[8].

У зарубіжній науковій літературі останнього десятиліття відбувається активне переосмислення традиційних моделей соціальної роботи під впливом цифрової трансформації суспільства. У працях J. Behan-Devlin, A. Rodríguez-Martínez, M. Amezcua Aguilar, J. Jiménez-Delgado та інших дослідників обґрунтовується концепція Digital Social Work, відповідно до якої цифрові технології вже не розглядаються лише як технічний засіб підтримки професійної діяльності, а стають складовою сучасної моделі надання соціальних послуг. У центрі уваги перебувають питання цифрового кейс-менеджменту, дистанційного консультування, використання цифрових платформ, штучного інтелекту, захисту персональних даних, цифрової етики та розвитку цифрових компетентностей соціальних працівників[9]. Паралельно міжнародні організації, зокрема OECD, розглядають цифровізацію як стратегічний напрям модернізації систем соціального захисту. У сучасних аналітичних доповідях наголошується, що інтеграція електронних сервісів, інформаційних систем, автоматизованого обміну даними та цифрових платформ забезпечує безперервність соціальної підтримки, підвищує її адресність, скорочує адміністративні бар'єри та створює умови для ефективної міжвідомчої взаємодії[10].

Разом із тим аналіз наукових джерел свідчить, що поняття «цифровий соціальний супровід ветеранів війни» фактично відсутнє у сучасному науковому дискурсі. Наявні дослідження переважно присвячені або цифровізації соціальної роботи загалом, або окремим аспектам реінтеграції ветеранів війни. Питання інтеграції цифрового кейс-

[8] Семигіна Т. From Digital Literacy to Digital Ethics: Preparing Social Workers in the Age of Artificial Intelligence // *Development of Science and Education in the Context of Globalization : Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference*. Research Europe, 2025. P. 113–117. https://ssrn.com/abstract=5662990

[9] Rodríguez-Martínez A., Amezcua Aguilar M. T., Cortés Moreno J., Jiménez-Delgado J. J. *Ethical Issues Related to the Use of Technology in Social Work Practice: A Systematic Review*. SAGE Open. 2024. Vol. 14(3). DOI: 10.1177/21582440241274842

[10] OECD. *Modernising Access to Social Protection: Strategies, Technologies and Data Advances in OECD Countries*. Paris: OECD Publishing, 2024. https://doi.org/10.1787/af31746d-en

менеджменту, електронних сервісів, цифрової комунікації, міжвідомчого інформаційного обміну та аналітики даних у єдину систему соціального супроводу ветеранів досі не отримали комплексного наукового обґрунтування.

На нашу думку, *цифровий соціальний супровід ветеранів війни доцільно розглядати як інтегровану систему професійної соціальної підтримки, що ґрунтується на використанні цифрових технологій, електронних сервісів, інформаційних платформ і цифрової взаємодії для забезпечення безперервного, персоналізованого та міжвідомчо скоординованого процесу оцінювання потреб, планування, надання, моніторингу й коригування комплексу соціальних послуг ветеранам війни та членам їхніх сімей.*

Запропоноване визначення, на відміну від існуючих підходів, акцентує увагу не лише на застосуванні окремих цифрових інструментів, а й на їх інтеграції в єдину систему соціального супроводу. Саме такий підхід створює теоретичне підґрунтя для подальшого обґрунтування екосистемної моделі цифрового соціального супроводу ветеранів війни, у якій цифрові технології виступають не допоміжним ресурсом, а системоутворюючим елементом організації соціальної роботи.

Аналіз зарубіжної наукової літератури свідчить, що дослідники використовують низку взаємопов'язаних понять, зокрема Digital Social Work, Digital Case Management, E-social Services, Tele-social Work, Digital Welfare та Technology-enabled Social Work, які відображають різні аспекти цифрової трансформації соціальної сфери. Водночас зазначені поняття не є тотожними ні за змістом, ні за сферою застосування, оскільки акцентують увагу на різних рівнях цифровізації – від використання окремих цифрових інструментів до комплексної трансформації професійної діяльності соціальних працівників і систем соціального захисту населення (F. Reamer, J. Behan-Devlin, O. Steiner, T. Semigina та ін.).

Незважаючи на активний розвиток цих наукових підходів, аналіз сучасних досліджень показує, що жодне із зазначених понять повною мірою не відображає специфіку соціального супроводу ветеранів війни. Це зумовлено комплексністю процесу їхньої реінтеграції, яка потребує одночасного залучення органів державної влади, соціальних служб, закладів охорони здоров'я, освітніх установ, служб зайнятості, громадських і ветеранських організацій. За таких умов цифрові технології виконують не лише сервісну або комунікаційну функцію, а стають інтегруючим механізмом координації міжвідомчої взаємодії, персоналізації соціальної підтримки, забезпечення безперервності соціального супроводу та прийняття управлінських рішень на основі даних.[2]

З метою визначення концептуальних відмінностей між існуючими науковими підходами та запропонованим у цьому дослідженні поняттям *«цифровий соціальний супровід ветеранів війни»* доцільно здійснити їх порівняльний аналіз (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика концептуальних підходів до цифровізації соціальної роботи

Поняття	Основний зміст	Основний об'єкт	Обмеження підходу щодо соціального супроводу ветеранів
Digital Social Work	Використання цифрових технологій у професійній діяльності соціального працівника	Професійна діяльність соціального працівника	Не акцентує увагу на міжвідомчій взаємодії та довготривалому супроводі
Digital Case Management	Цифрова підтримка процесу ведення випадку	Управління випадком клієнта	Зосереджується лише на кейс-менеджменті
E-social services	Надання соціальних послуг в електронному форматі	Соціальні послуги	Не охоплює комплексну взаємодію всіх суб'єктів супроводу
Tele-social work	Дистанційне консультування та комунікація	Комунікація між соціальним працівником і клієнтом	Обмежується каналами взаємодії
Цифровий соціальний супровід ветеранів війни	Інтегрована екосистема цифрової взаємодії, що поєднує цифрові сервіси, кейс-менеджмент, міжвідомчу координацію, аналітику даних, дистанційну підтримку та персоналізовану траєкторію реінтеграції ветерана	Комплексний процес соціального супроводу ветерана війни	Усуває фрагментарність існуючих підходів шляхом інтеграції всіх складових в єдину цифрову екосистему

Джерело: розроблено автором на основі праць F. Reamer, J. Behan-Devlin, T. Semigina, OECD та ін.

Аналіз наведених підходів свідчить, що кожен із них відображає окремий аспект цифрової трансформації соціальної роботи, однак жоден не забезпечує комплексного бачення організації соціального супроводу ветеранів війни. Одні концепції акцентують увагу на цифровізації професійної діяльності соціального працівника, інші – на цифровому веденні випадку чи електронному наданні соціальних послуг. Водночас специфіка соціального супроводу ветеранів війни потребує інтеграції цих підходів у єдину систему, що забезпечує безперервність підтримки, міжвідомчу взаємодію, персоналізацію допомоги та використання даних для прийняття рішень.

З огляду на це в межах даного дослідження пропонується екосистемний підхід до цифрового соціального супроводу ветеранів війни, який розглядає цифрові технології не як окремі інструменти чи канали комунікації, а як взаємопов'язану систему цифрових сервісів, організаційних механізмів, суб'єктів соціального супроводу та інформаційних ресурсів, об'єднаних спільною метою – забезпечення ефективної реінтеграції ветерана та підвищення якості його життя. Цей підхід останніми роками в

міжнародній практиці дедалі ширше використовується і розглядає цифрове середовище як сукупність взаємопов'язаних елементів, що функціонують для досягнення спільної мети[11].

Концепція цифрових екосистем активно застосовується у сфері державного управління, електронного урядування, охорони здоров'я та соціального захисту населення. Як зазначається у документах OECD, цифрові екосистеми забезпечують інтеграцію інформаційних ресурсів, безперервність надання послуг, міжвідомчу взаємодію, повторне використання даних та клієнтоорієнтованість державних сервісів[12]. Водночас у науковій літературі практично відсутні дослідження, у яких екосистемний підхід був би адаптований до організації соціального супроводу ветеранів війни.

На нашу думку, саме екосистемний підхід найбільш повно відповідає специфіці соціального супроводу ветеранів війни, оскільки дозволяє розглядати цифрові технології не як окремі технічні рішення, а як інтегровану систему взаємодії суб'єктів, цифрових сервісів, інформаційних ресурсів, управлінських механізмів і самого ветерана як центрального учасника процесу реінтеграції.

Моделі екосистеми цифрового соціального супроводу можуть включати різні компоненти, такі як платформи для спілкування, онлайн-курси, психологічну підтримку та інші сервіси (див. рис. 1.1).

1. Платформи для спілкування, такі як соціальні мережі та форуми, можуть стати важливими інструментами для ветеранів. Вони дозволяють обмінюватися досвідом, отримувати підтримку від однодумців та знаходити нових друзів. Такі платформи можуть також включати групи за інтересами, де ветерани можуть обговорювати теми, що їх цікавлять.

2. Онлайн-курси та навчальні програми. Ветерани часто потребують нових навичок для успішної адаптації до цивільного життя. Онлайн-курси можуть надати їм можливість навчатися в зручному для них темпі. Це можуть бути курси з професійної підготовки, фінансової грамотності або особистісного розвитку. Важливо, щоб ці курси були доступні та адаптовані до потреб ветеранів.

3. Психологічна підтримка є критично важливою для ветеранів, які пережили травматичні події. Цифрові сервіси, такі як онлайн-консультації з психологами або групи підтримки, можуть допомогти ветеранам впоратися з емоційними труднощами. Важливо забезпечити конфіденційність та доступність таких послуг.

4. Соціальні ініціативи та волонтерство. Волонтерські програми можуть стати важливим елементом екосистеми, надаючи ветеранам можливість брати участь у соціальних ініціативах. Це не лише допомагає їм знайти нові зв'язки, але й сприяє розвитку почуття мети та корисності. Цифрові платформи можуть допомогти у координації таких ініціатив.

[11] OECD. *Digital Government Index 2023: Results and Key Findings*. Paris : OECD Publishing, 2024. https://www.oecd.org/gov/2023-oecd-digital-government-index-1a89ed5e-en.htm

[12] OECD. *Modernising Access to Social Protection: Strategies, Technologies and Data Advances in OECD Countries*. Paris: OECD Publishing, 2024. https://doi.org/10.1787/af31746d-en

Рис. 1.1. Основні компоненти екосистеми підтримки ветеранів

Ефективність екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів залежить від взаємозв'язків між її компонентами (див. рис. 1.2.). Наприклад, платформи для спілкування можуть бути інтегровані з навчальними програмами, що дозволяє ветеранам ділитися своїм досвідом навчання. Психологічна підтримка може бути доступною через ті ж платформи, що й курси, що забезпечує комплексний підхід до підтримки ветеранів.

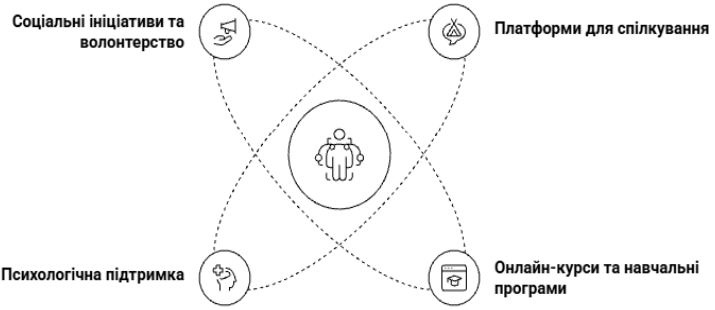

Рис. 1.2. Взаємозв'язки між компонентами екосистеми підтримки ветеранів

Використання цифрових технологій у соціальному супроводі ветеранів війни має розглядатися не лише як інструмент модернізації діяльності соціальних служб, а й як чинник підвищення якості та доступності соціальної підтримки. Цифровізація змінює характер взаємодії ветерана із системою соціального захисту, забезпечуючи

оперативний доступ до послуг, персоналізацію допомоги, безперервність соціального супроводу та ефективнішу міжвідомчу координацію.

Узагальнення сучасних наукових підходів і практичного досвіду дало змогу виокремити ключові переваги використання цифрових інструментів у соціальному супроводі ветеранів війни, які відображено на рис. 1.3.

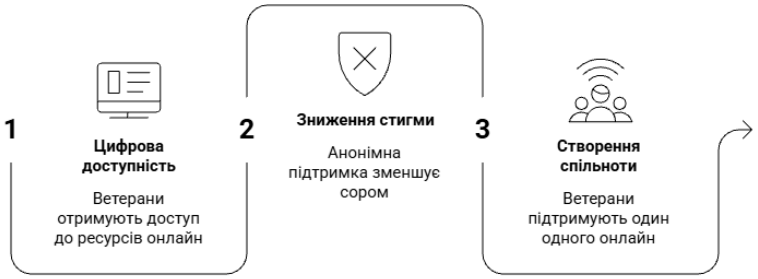

Рис. 1.3. Ключові переваги використання цифрових інструментів у соціальному супроводі ветеранів війни

Проведений аналіз свідчить, що цифровізація соціального супроводу ветеранів війни забезпечує суттєві переваги як для отримувачів соціальних послуг, так і для фахівців соціальної сфери та органів державного управління. Водночас реалізація зазначених переваг можлива лише за умови системного впровадження цифрових технологій, які функціонують не ізольовано, а як взаємопов'язані елементи єдиного інформаційного середовища. Практика використання окремих цифрових сервісів без належної інтеграції між собою не забезпечує необхідної безперервності соціального супроводу, оперативності міжвідомчої взаємодії та ефективного управління процесом реінтеграції ветеранів.

Саме тому сучасні тенденції розвитку соціальної роботи актуалізують необхідність переходу від використання окремих цифрових інструментів до формування цілісної цифрової екосистеми соціального супроводу, у межах якої всі суб'єкти взаємодіють через спільний інформаційний простір. Такий підхід забезпечує координацію діяльності всіх учасників процесу, синхронізацію інформаційних потоків, своєчасне прийняття управлінських рішень та персоналізацію соціальної підтримки відповідно до індивідуальних потреб ветерана. З огляду на це в межах даного дослідження запропоновано авторську концептуальну модель екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни, яка відображає взаємозв'язки між основними суб'єктами соціального супроводу, державними цифровими ресурсами, цифровими технологіями, процесами управління соціальним супроводом та очікуваними результатами їх функціонування (див. рис. 1.4).

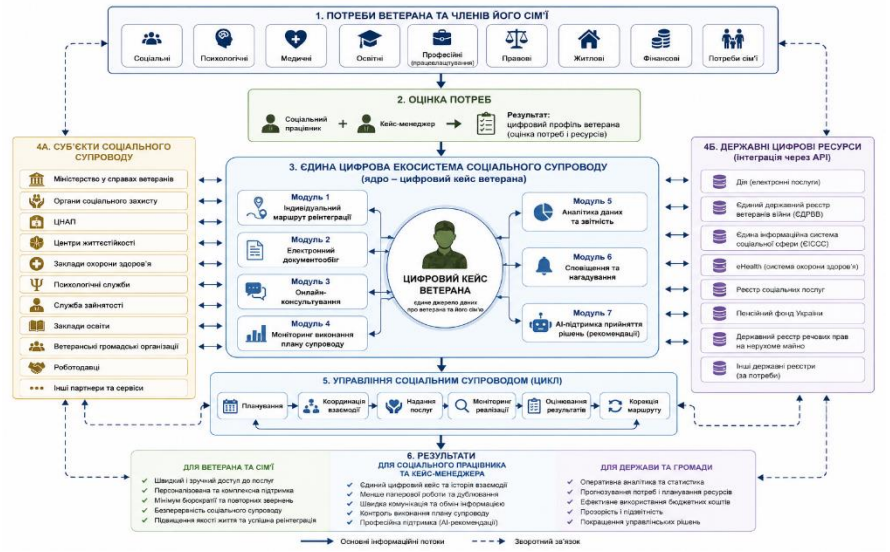

Рис. 1.4. Авторська концептуальна модель екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни

Запропонована модель ґрунтується на принципі людиноцентричності, відповідно до якого центральним елементом цифрової екосистеми є ветеран війни та члени його сім'ї як безпосередні отримувачі соціальної підтримки. На відміну від традиційних моделей організації соціальної роботи, де взаємодія між установами часто має фрагментарний характер, авторська модель передбачає інтеграцію всіх суб'єктів соціального супроводу в єдине цифрове середовище, що забезпечує безперервний обмін інформацією, координацію дій та узгоджене прийняття рішень.

Ядром запропонованої екосистеми є цифровий кейс ветерана, який формується на основі комплексної оцінки його потреб та акумулює інформацію про індивідуальний маршрут соціального супроводу, отримані послуги, результати моніторингу та подальші рекомендації. Саме цифровий кейс забезпечує інформаційну взаємодію між суб'єктами соціального супроводу та державними цифровими ресурсами, створюючи єдиний інформаційний простір для планування, реалізації, моніторингу й оцінювання ефективності соціальної підтримки.

Важливою особливістю моделі є наявність замкненого циклу управління соціальним супроводом, який охоплює оцінку потреб, планування індивідуального маршруту, координацію надання послуг, моніторинг результатів та коригування заходів відповідно до змін життєвої ситуації ветерана. Завдяки механізму зворотного зв'язку система забезпечує безперервність соціального супроводу та можливість оперативного реагування на нові потреби ветерана й членів його сім'ї.

Інтеграція державних цифрових ресурсів, інформаційних систем соціальної сфери та сучасних цифрових технологій створює передумови для скорочення

адміністративних процедур, підвищення прозорості процесу надання соціальних послуг, розвитку міжвідомчої взаємодії та прийняття управлінських рішень на основі актуальних даних. Це дозволяє розглядати запропоновану модель не лише як концептуальну основу цифрового соціального супроводу ветеранів війни, а і як перспективний напрям модернізації системи соціальної підтримки в умовах цифрової трансформації України.

Для кращого розуміння запропонованої концептуальної моделі доцільно детальніше охарактеризувати її структурні компоненти та визначити їх функціональне призначення в єдиній цифровій екосистемі соціального супроводу ветеранів війни. Кожен із компонентів виконує самостійну роль, проте ефективність функціонування системи забезпечується насамперед їх взаємозв'язком та узгодженою взаємодією. Характеристику основних компонентів авторської моделі наведено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Компоненти авторської концептуальної моделі екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни та їх функціональне призначення

Компонент моделі	Зміст компонента	Основні функції у системі соціального супроводу
Потреби ветерана війни та членів його сім'ї	Комплекс соціальних, психологічних, медичних, освітніх, професійних, правових та інших потреб, що визначають зміст соціального супроводу	Формування індивідуального запиту на соціальну підтримку та визначення пріоритетних напрямів допомоги
Оцінка потреб	Комплексне оцінювання життєвої ситуації ветерана соціальним працівником із використанням цифрових інструментів	Виявлення проблем, визначення ресурсів, формування цифрового профілю ветерана та індивідуального маршруту супроводу
Цифровий кейс ветерана	Єдиний цифровий інформаційний простір, у якому накопичуються результати оцінювання потреб, індивідуальний план, історія отриманих послуг, результати моніторингу та рекомендації	Координація взаємодії всіх суб'єктів соціального супроводу, накопичення інформації, забезпечення безперервності супроводу
Єдина цифрова екосистема соціального супроводу	Інтегроване цифрове середовище, яке об'єднує цифрові сервіси, інформаційні системи, державні реєстри та учасників соціального супроводу	Організація міжвідомчої взаємодії, інформаційний обмін, управління процесами соціального супроводу
Суб'єкти соціального супроводу	Міністерство у справах ветеранів України, органи соціального захисту населення, заклади охорони здоров'я, центри життєстійкості, служби зайнятості, заклади освіти, органи місцевого самоврядування, ветеранські громадські організації, роботодавці та інші	Надання спеціалізованих соціальних, медичних, психологічних, освітніх, реабілітаційних та інших послуг відповідно до компетенції

Державні цифрові ресурси	Єдиний державний реєстр ветеранів війни, Єдина інформаційна система соціальної сфери, електронна система охорони здоров'я (eHealth), портал «Дія», інші державні інформаційні ресурси	Забезпечення актуальності даних, автоматизований інформаційний обмін, мінімізація дублювання інформації та адміністративних процедур
Цифрові технології	Хмарні технології, мобільні застосунки, аналітика даних, штучний інтелект, електронний документообіг, чат-боти, цифрові сервіси	Автоматизація процесів, підтримка прийняття рішень, дистанційна взаємодія, персоналізація соціальної підтримки
Цикл управління соціальним супроводом	Планування → координація → надання послуг → моніторинг → оцінювання → корекція індивідуального маршруту	Забезпечення безперервності соціального супроводу, своєчасне реагування на зміну потреб ветерана, підвищення ефективності управління
Результати функціонування цифрової екосистеми	Підвищення доступності, персоналізації та якості соціального супроводу ветеранів війни	Скорочення бюрократичних процедур, покращення міжвідомчої взаємодії, підвищення ефективності використання ресурсів, успішна соціальна реінтеграція ветеранів

Як видно із табл. 1.2, запропонована модель має багаторівневу структуру, у якій кожен компонент виконує визначене функціональне навантаження. Водночас ефективність цифрового соціального супроводу визначається не лише наявністю окремих елементів, а й характером інформаційної та організаційної взаємодії між ними. Саме взаємозв'язки між компонентами забезпечують безперервність соціального супроводу, своєчасний обмін інформацією, координацію дій усіх суб'єктів та можливість оперативного реагування на зміну потреб ветерана війни.

З огляду на це виникає потреба деталізувати механізм функціонування запропонованої екосистеми, відобразивши основні інформаційні потоки та взаємодію між її структурними компонентами. На відміну від попередньої таблиці, яка характеризує складові моделі, табл. 1.3 демонструє логіку їх взаємодії, послідовність передачі інформації та очікувані результати кожного етапу соціального супроводу.

Представлена логіка взаємодії компонентів цифрової екосистеми засвідчує, що соціальний супровід ветеранів війни є безперервним циклічним процесом, у якому всі учасники об'єднані спільним цифровим інформаційним простором. Постійний обмін інформацією між ветераном, фахівцями соціальної сфери, державними інформаційними ресурсами та іншими суб'єктами соціального супроводу забезпечує оперативність прийняття рішень, персоналізацію соціальної підтримки та можливість своєчасного коригування індивідуального маршруту реінтеграції.

Проведений аналіз наукових джерел, сучасних практик цифровізації соціальної роботи та запропонована авторська концептуальна модель екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни дають підстави стверджувати, що ефективність її функціонування визначається не лише наявністю сучасних цифрових технологій чи інтегрованих інформаційних ресурсів, а насамперед дотриманням сукупності методологічних принципів, які визначають характер взаємодії всіх учасників процесу

соціального супроводу. Саме принципи забезпечують цілісність її функціонування, визначають логіку прийняття рішень, використання цифрових інструментів і взаємодію між ветераном, фахівцями соціальної сфери, державними установами та іншими суб'єктами соціального супроводу. З огляду на це нами сформовано систему принципів функціонування екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів, яку представлено на рис. 1.5.

Таблиця 1.3

Логіка взаємодії компонентів екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни

Джерело взаємодії	Передається	Отримувач	Очікуваний результат
Ветеран → Соціальний працівник	Інформація про потреби	Цифровий кейс	Формування цифрового профілю ветерана
Соціальний працівник → Цифровий кейс	План соціального супроводу	Єдина цифрова екосистема	Координація роботи всіх суб'єктів
Цифрова екосистема ↔ Суб'єкти соціального супроводу	Дані про послуги, результати, рекомендації	Організації-партнери	Узгоджене надання послуг
Державні реєстри ↔ Цифрова екосистема	Актуальні офіційні дані	Усі суб'єкти	Мінімізація дублювання інформації
Моніторинг → Соціальний працівник	Результати оцінювання	План супроводу	Коригування індивідуального маршруту

Представлена система принципів відображає концептуальні засади функціонування цифрової екосистеми соціального супроводу ветеранів війни. Центральне місце в ній займає принцип людиноцентричності, який визначає ветерана та членів його сім'ї основним об'єктом уваги всіх суб'єктів соціального супроводу. Саме потреби, ресурси, життєві обставини та цілі ветерана визначають зміст індивідуального маршруту соціальної підтримки й напрями міжвідомчої взаємодії. Інші принципи є взаємопов'язаними та взаємодоповнювальними. Персоналізація забезпечує адаптацію соціального супроводу до індивідуальних потреб ветерана, безперервність гарантує послідовність підтримки на всіх етапах реінтеграції, а інтегрованість і міжвідомча взаємодія сприяють координації діяльності різних установ та організацій. Водночас проактивність орієнтує систему на своєчасне виявлення нових потреб, доказовість передбачає використання достовірних даних для прийняття рішень, адаптивність забезпечує гнучкість соціального супроводу відповідно до змін життєвої ситуації ветерана, а цифрова етика й конфіденційність визначають безпечне та відповідальне використання персональних даних у цифровому середовищі.

Запропонована система принципів не є механічним поєднанням окремих положень, а становить цілісну концептуальну основу функціонування цифрової екосистеми соціального супроводу ветеранів війни. Її реалізація сприятиме забезпеченню доступності, адресності, безперервності та ефективності соціальної

підтримки, підвищенню рівня довіри до цифрових сервісів і зміцненню міжвідомчої взаємодії між усіма суб'єктами соціального супроводу.

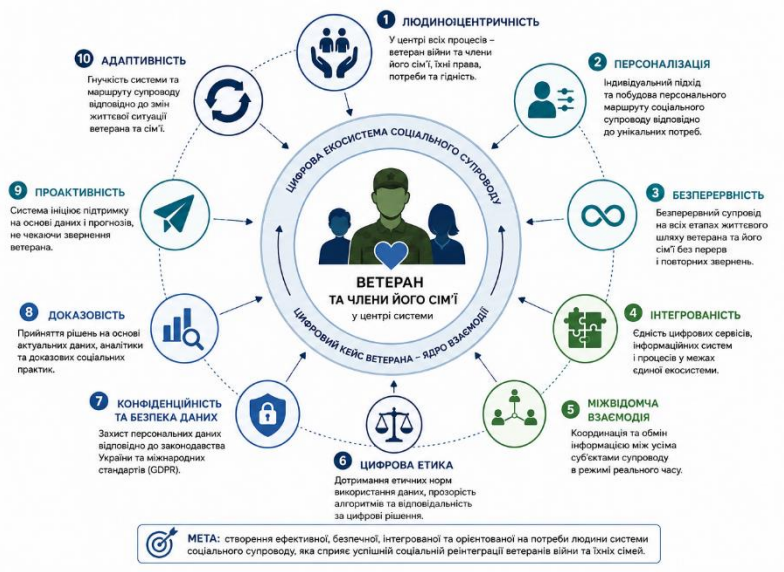

Рис. 1.5. Авторська система принципів функціонування екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни

З метою деталізації змісту запропонованої системи принципів доцільно конкретизувати сутність кожного з них та визначити його практичне значення для функціонування екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни. Узагальнену характеристику принципів наведено в табл. 1.4.

Запропонована система принципів визначає методологічні засади функціонування авторської екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни та забезпечує її цілісність, ефективність і стійкість. Взаємозв'язок між людиноцентричністю, персоналізацією, інтегрованістю, міжвідомчою взаємодією, цифровою етикою, доказовістю та іншими принципами формує підґрунтя для створення сучасної моделі соціального супроводу, здатної забезпечити комплексну підтримку ветеранів в умовах цифрової трансформації соціальної сфери.

Отже, проведене дослідження дало змогу перейти від аналізу окремих цифрових інструментів до обґрунтування авторського екосистемного підходу до організації соціального супроводу ветеранів війни. На відміну від існуючих підходів, запропонована концептуальна модель поєднує цифровий кейс ветерана, суб'єктів соціального супроводу, державні інформаційні ресурси, сучасні цифрові технології та циклічний механізм управління в єдину систему взаємодії. Така інтеграція забезпечує безперервність соціального супроводу, підвищує ефективність міжвідомчої

координації, сприяє персоналізації соціальної підтримки та створює умови для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Запропонована модель може бути використана як теоретична основа для подальшого розвитку цифрових сервісів у соціальній роботі та практичного впровадження екосистемного підходу в діяльність органів соціального захисту, установ, що працюють із ветеранами війни, і громадських організацій.

Таблиця 1.4

Авторська система принципів функціонування екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни

Принцип	Зміст	Практичне значення
Людиноцентричність	Ветеран і члени його сім'ї є центральними учасниками системи	Орієнтація всіх рішень на потреби отримувача послуг
Персоналізація	Формування індивідуального маршруту супроводу	Адресність і відповідність допомоги реальним потребам
Безперервність	Супровід здійснюється на всіх етапах реінтеграції	Збереження послідовності підтримки
Інтегрованість	Об'єднання соціальних, медичних, психологічних, освітніх та інших послуг	Комплексне вирішення проблем ветерана
Міжвідомча взаємодія	Координація діяльності всіх суб'єктів соціального супроводу	Усунення дублювання функцій і підвищення ефективності
Проактивність	Своєчасне виявлення потреб і попередження ризиків	Запобігання кризовим ситуаціям
Доказовість	Прийняття рішень на основі перевірених даних	Підвищення обґрунтованості управлінських рішень
Адаптивність	Гнучке коригування маршруту супроводу	Швидке реагування на зміни потреб ветерана
Цифрова етика	Дотримання професійних етичних норм у цифровому середовищі	Формування довіри до цифрових сервісів
Конфіденційність і цифрова безпека	Захист персональних даних і контроль доступу до інформації	Забезпечення безпечного використання цифрових технологій

2. Організаційно-технологічні засади реалізації авторської екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни

Запропонована в першому розділі авторська концепція екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни передбачає інтеграцію всіх суб'єктів соціальної підтримки в єдиний цифровий інформаційний простір. Практична реалізація такої взаємодії неможлива без створення інструменту, який забезпечує накопичення, актуалізацію та безпечний обмін інформацією між усіма учасниками процесу соціального супроводу. Таким інтегруючим елементом, на нашу думку, має стати *цифровий кейс ветерана*, який є не лише електронною формою обліку

інформації, а й основним механізмом координації міжвідомчої взаємодії, планування індивідуального маршруту реінтеграції та моніторингу результатів соціального супроводу.

На відміну від традиційного ведення документації, цифровий кейс є динамічною інформаційною системою, що постійно оновлюється відповідно до змін життєвої ситуації ветерана та членів його сім'ї. Він забезпечує цілісне бачення процесу соціального супроводу, об'єднуючи результати оцінювання потреб, індивідуальний план підтримки, інформацію про отримані соціальні, медичні, психологічні та освітні послуги, результати міжвідомчої взаємодії, а також дані моніторингу й оцінювання ефективності реалізованих заходів.

Запровадження цифрового кейсу дозволяє перейти від фрагментарного документування окремих соціальних послуг до комплексного управління процесом реінтеграції ветерана. Завдяки єдиному інформаційному простору соціальний працівник отримує можливість координувати взаємодію всіх залучених установ, своєчасно виявляти зміни у потребах ветерана, коригувати індивідуальний маршрут соціального супроводу та забезпечувати безперервність підтримки незалежно від кількості залучених суб'єктів.

Концепція цифрового кейс-менеджменту розвивається в межах сучасного напряму *digital social work*, який передбачає використання цифрових технологій для забезпечення безперервності соціального супроводу, координації міжвідомчої взаємодії та підвищення доступності соціальних послуг. У міжнародних дослідженнях цифровий кейс розглядається як інтегрований інформаційний ресурс, що забезпечує накопичення даних, підтримку прийняття професійних рішень та персоналізацію соціальної допомоги[13][14]

Водночас цифровий кейс не повинен розглядатися виключно як електронний архів документів. У межах запропонованої авторської концепції він виконує функцію інформаційного ядра цифрової екосистеми, навколо якого вибудовується взаємодія між ветераном, соціальним працівником, державними інформаційними ресурсами та іншими суб'єктами соціального супроводу. Саме через цифровий кейс забезпечується синхронізація інформаційних потоків, прозорість прийняття рішень та можливість оперативного реагування на зміну життєвих обставин отримувача соціальних послуг.

Для ефективного функціонування цифровий кейс повинен мати чітко визначену структуру, яка забезпечує систематизацію інформації про ветерана, узгодженість роботи всіх суб'єктів соціального супроводу та можливість оперативного прийняття професійних рішень. Структуризація цифрового кейсу сприяє не лише впорядкуванню даних, а й створює основу для персоналізованого планування соціальної підтримки, моніторингу її результативності та координації міжвідомчої взаємодії. На нашу думку, цифровий кейс ветерана доцільно формувати за кількома взаємопов'язаними інформаційними блоками, характеристику яких наведено в табл. 2.1. Представлені структурі компоненти цифрового кейсу демонструють, що кожен його інформаційний блок виконує окрему функцію, однак лише їх інтеграція забезпечує цілісність процесу соціального супроводу.

---

[13] Steiner O. Digital social work: Conceptualising a hybrid anticipatory practice // *Qualitative Social Work*. 2022. Vol. 21, No. 2. P. 413–430. https://doi.org/ 10.1177/14733250211003647

[14] Reamer F. G. Standards of Care in Social Work: Ethical and Risk Management Implications // *Social Work*. 2023. Vol. 68, No. 4. P. 277–285. https://doi.org/10.1093/sw/swad023

Таблиця 2.1

Структурні компоненти цифрового кейсу ветерана війни

Структурний блок	Зміст
Ідентифікаційний	Основні відомості про ветерана та членів сім'ї
Оцінка потреб	Результати первинного й повторного оцінювання
Індивідуальний маршрут	Цілі, заходи, строки, відповідальні виконавці
Отримані послуги	Соціальні, медичні, психологічні, освітні, юридичні
Міжвідомча взаємодія	Інформація про залучені установи та результати співпраці
Моніторинг	Поточний стан виконання плану, індикатори ефективності
Аналітичний блок	Узагальнення результатів, рекомендації щодо корекції маршруту

Послідовне накопичення, оновлення та аналіз інформації дозволяють формувати обґрунтовані управлінські рішення, своєчасно виявляти зміни в потребах ветерана та координувати діяльність усіх залучених суб'єктів. Водночас ефективність цифрового кейсу визначається не лише його змістовим наповненням, а й організацією роботи з інформацією на різних етапах соціального супроводу. Саме тому наступним кроком є розгляд життєвого циклу цифрового кейсу, який відображає послідовність дій, взаємодію учасників процесу та механізми безперервного оновлення інформації (див. рис. 2.2).

Рис. 2.2. Життєвий цикл цифрового кейсу ветерана війни

Структурні компоненти цифрового кейсу визначають його змістове наповнення, проте вони не відображають особливостей організації самого процесу соціального

супроводу. На відміну від традиційної документації, цифровий кейс є динамічною системою, яка функціонує в режимі постійного оновлення інформації та супроводжує ветерана протягом усього процесу реінтеграції. Саме тому важливим є розуміння не лише його структури, а й логіки функціонування, що реалізується через послідовність взаємопов'язаних етапів.

Запропонований життєвий цикл цифрового кейсу демонструє, що соціальний супровід ветерана війни є безперервним процесом, у межах якого кожний наступний етап ґрунтується на результатах попереднього (див. рис. 2.3.). Відправною точкою є первинне звернення ветерана або його направлення до системи соціального супроводу, після чого здійснюється оцінювання потреб, ресурсів і ризиків.

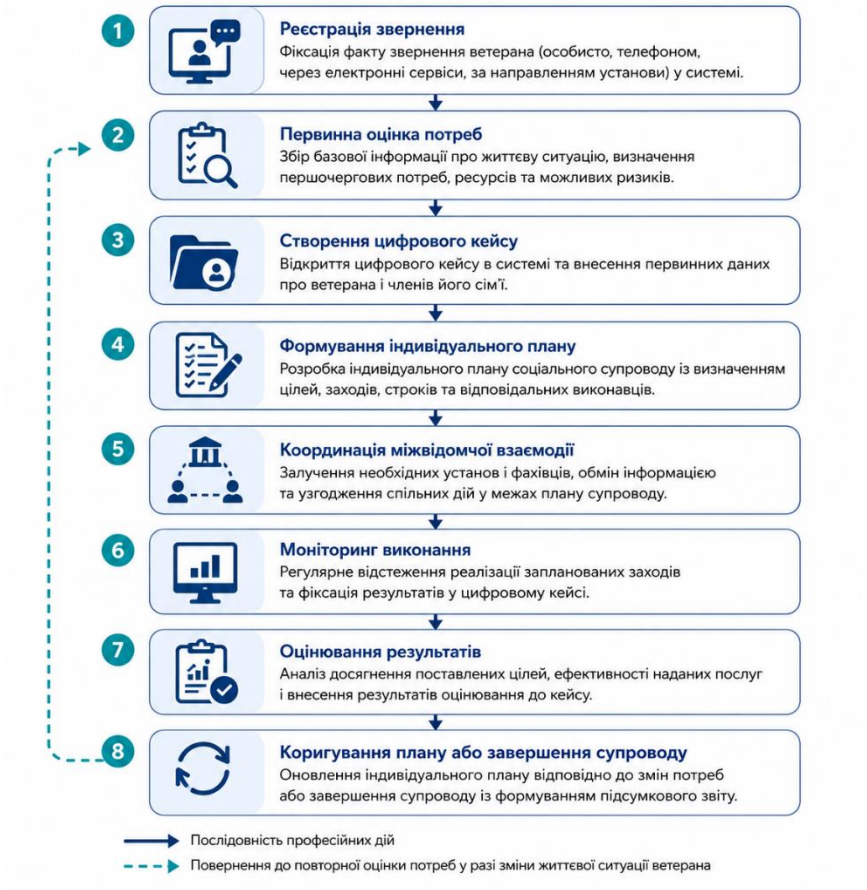

Рис. 2.3. Алгоритм професійних дій соціального працівника з цифровим кейсом ветерана війни

На основі отриманих результатів формується індивідуальний план соціального супроводу, визначаються відповідальні суб'єкти та механізми міжвідомчої взаємодії. Подальше надання соціальних, медичних, психологічних, юридичних, освітніх та інших послуг супроводжується постійним моніторингом виконання індивідуального плану. Усі результати взаємодії фіксуються в цифровому кейсі, що забезпечує актуальність інформації, прозорість прийняття рішень та узгодженість діяльності всіх учасників процесу. У разі зміни життєвої ситуації ветерана результати моніторингу стають підставою для повторного оцінювання потреб і коригування індивідуального маршруту соціального супроводу.

Таким чином, цифровий кейс виступає не лише електронним засобом документування, а й центральним елементом управління процесом соціального супроводу, який забезпечує його безперервність, адаптивність, міжвідомчу координацію та орієнтацію на досягнення результатів.

Запропонований алгоритм професійних дій демонструє послідовність роботи соціального працівника з цифровим кейсом ветерана. Водночас ефективність його реалізації залежить не лише від професійної діяльності окремого фахівця, а й від узгодженої взаємодії всіх суб'єктів соціального супроводу. Саме міжвідомча координація забезпечує комплексність підтримки, своєчасний обмін інформацією та безперервність надання послуг, що актуалізує необхідність розгляду організаційних механізмів функціонування цифрової екосистеми.

Однією з ключових умов ефективного соціального супроводу ветеранів є узгоджена взаємодія державних органів, органів місцевого самоврядування, закладів охорони здоров'я, соціальних служб, освітніх установ, центрів зайнятості, громадських і ветеранських організацій. Традиційна модель міжвідомчої взаємодії нерідко характеризується фрагментарністю інформації, дублюванням функцій та необхідністю багаторазового подання ветераном одних і тих самих документів, що ускладнює доступ до послуг і збільшує часові витрати.

Використання цифрової екосистеми дозволяє перейти від обміну окремими документами до керованого обміну структурованими даними, забезпечуючи оперативну взаємодію між усіма суб'єктами соціального супроводу. У такій моделі цифровий кейс виступає єдиним інформаційним ядром, яке акумулює актуальні відомості про потреби ветерана, хід реалізації індивідуального плану та результати роботи кожного учасника міжвідомчої взаємодії.

Важливою перевагою запропонованого підходу є чітке розмежування функцій між суб'єктами соціального супроводу. Кожна установа отримує доступ лише до тієї інформації, яка необхідна для виконання її повноважень, що забезпечує дотримання принципів конфіденційності, інформаційної безпеки та захисту персональних даних. Узагальнену характеристику функцій основних учасників цифрової екосистеми наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Функції суб'єктів екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни

Суб'єкт	Основні функції	Інформація, що вноситься / використовується
Соціальний працівник (кейс-менеджер)	Координація супроводу, ведення цифрового кейсу	Оцінка потреб, індивідуальний план, результати моніторингу
Заклади охорони здоров'я	Медичний супровід, реабілітація	Медичні висновки, рекомендації, результати реабілітації
Психологічні служби	Психологічна підтримка	Дані психологічного оцінювання, рекомендації
Центри зайнятості	Працевлаштування, професійна адаптація	Відомості про навчання, вакансії, результати працевлаштування
Освітні установи	Освіта та підвищення кваліфікації	Інформація про навчання, сертифікацію
Органи соціального захисту	Призначення соціальних виплат і послуг	Дані про статус, пільги, отримані послуги
Ветеранські та громадські організації	Додаткова підтримка, наставництво, соціальна інтеграція	Відомості про участь у програмах підтримки

Джерело: розроблено авторами.

Запропонований розподіл функцій демонструє, що цифрова екосистема не замінює діяльність окремих установ, а забезпечує їх ефективну координацію на основі єдиного цифрового кейсу ветерана. Такий підхід сприяє усуненню дублювання інформації, скороченню часу на міжвідомчу взаємодію та підвищенню якості управлінських рішень. Водночас успішне функціонування цифрової екосистеми потребує створення відповідних нормативних, технологічних і кадрових передумов, що визначає перспективи її практичного впровадження.

Запропонована авторська екосистема цифрового соціального супроводу ветеранів війни може стати ефективним інструментом модернізації системи соціальної підтримки за умови комплексного впровадження організаційних, нормативно-правових і технологічних змін. Її реалізація сприятиме переходу від фрагментарного надання окремих соціальних послуг до цілісної системи міжвідомчої взаємодії, орієнтованої на потреби ветерана та забезпечення безперервності соціального супроводу.

Водночас успішне функціонування запропонованої моделі потребує виконання низки взаємопов'язаних умов.

По-перше, необхідним є удосконалення нормативно-правового забезпечення цифрової взаємодії між суб'єктами соціального супроводу. Законодавче врегулювання порядку обміну інформацією, визначення рівнів доступу до персональних даних, а також уніфікація вимог до ведення цифрового кейсу створять передумови для ефективної міжвідомчої співпраці та захисту прав отримувачів соціальних послуг.

По-друге, важливим напрямом є інтеграція існуючих державних інформаційних систем і реєстрів. Об'єднання цифрових ресурсів, що використовуються органами соціального захисту, Міністерством у справах ветеранів України, закладами охорони здоров'я, службою зайнятості та іншими установами, дозволить мінімізувати дублювання інформації, скоротити адміністративне навантаження та забезпечити оперативне оновлення даних.

По-третє, особливого значення набуває розвиток цифрової компетентності фахівців соціальної сфери. Використання цифрового кейсу, сучасних інформаційних платформ та інструментів штучного інтелекту потребує відповідної професійної підготовки, формування цифрової культури й готовності працювати в умовах міждисциплінарної взаємодії.

Не менш важливою є підтримка цифрової інклюзії самих ветеранів війни. Доступність цифрових сервісів, зрозумілий інтерфейс електронних платформ, можливість отримання консультативної допомоги та розвиток цифрової грамотності сприятимуть підвищенню ефективності взаємодії ветеранів із системою соціального супроводу. Окрему перспективу становить використання технологій штучного інтелекту, які можуть застосовуватися для автоматизації окремих процедур, аналізу накопичених даних, прогнозування потреб ветеранів та підтримки прийняття професійних рішень соціальними працівниками. Водночас застосування таких технологій повинно здійснюватися з дотриманням принципів етичності, прозорості, недискримінації та захисту персональних даних, а остаточні рішення щодо соціального супроводу мають залишатися за фахівцем.

Отже, впровадження авторської екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни потребує комплексного поєднання організаційних, технологічних і кадрових рішень. Лише за умов розвитку цифрової інфраструктури, міжвідомчої взаємодії та професійної підготовки фахівців можливо забезпечити ефективне функціонування цифрового кейсу як ядра соціального супроводу та реалізувати людиноцентричний підхід до підтримки ветеранів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу обґрунтувати доцільність використання екосистемного підходу до цифрової трансформації соціального супроводу ветеранів війни в умовах зростання потреб у комплексній, безперервній та міжвідомчо скоординованій підтримці. Встановлено, що сучасні цифрові технології мають розглядатися не лише як інструменти автоматизації окремих адміністративних процесів, а як основа формування інтегрованої системи соціального супроводу, орієнтованої на потреби ветерана.

У результаті аналізу наукової літератури систематизовано сучасні підходи до розуміння цифрової соціальної роботи, цифрового кейс-менеджменту, електронних соціальних послуг та дистанційного соціального супроводу, що дало змогу запропонувати авторське трактування поняття «екосистема цифрового соціального супроводу ветеранів війни» як інтегрованого цифрового середовища, яке забезпечує координацію міжвідомчої взаємодії, персоналізацію соціальної підтримки та безперервність процесу реінтеграції ветеранів.

Науковою новизною дослідження є розроблення авторської концептуальної моделі екосистеми цифрового соціального супроводу ветеранів війни, що поєднує

цифровий кейс, міжвідомчу взаємодію, цифрові сервіси, професійну діяльність соціального працівника та активну участь ветерана в єдину функціональну систему. На відміну від існуючих підходів, запропонована модель ґрунтується на принципах людиноцентричності, інтегрованості, адаптивності, безперервності соціального супроводу та цифрової безпеки.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні структури цифрового кейсу ветерана, визначенні його життєвого циклу, алгоритму професійних дій соціального працівника та механізмів міжвідомчої цифрової взаємодії між основними суб'єктами соціального супроводу. Запропоновані рішення можуть бути використані під час удосконалення інформаційних систем у сфері соціального захисту, розроблення цифрових сервісів для ветеранів, організації кейс-менеджменту та підготовки фахівців соціальної сфери.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з апробацією запропонованої моделі в практиці діяльності установ соціального захисту, оцінюванням її ефективності, а також розробленням методичних рекомендацій щодо впровадження цифрового кейсу ветерана та використання технологій штучного інтелекту в системі соціального супроводу з обов'язковим дотриманням етичних принципів і вимог захисту персональних даних.

АНОТАЦІЯ

У розділі досліджено проблеми цифрової трансформації соціального супроводу ветеранів війни в умовах модернізації системи соціального захисту України. Обґрунтовано необхідність переходу від використання окремих цифрових сервісів до формування цілісної екосистеми цифрового соціального супроводу, заснованої на принципах людиноцентричності, міжвідомчої взаємодії та безперервності надання соціальних послуг. На основі аналізу сучасних наукових підходів запропоновано авторське визначення поняття «екосистема цифрового соціального супроводу ветеранів війни» та визначено її ключові структурні компоненти. Розроблено авторську концептуальну модель екосистеми, що інтегрує цифровий кейс, суб'єктів міжвідомчої взаємодії, цифрові сервіси та професійну діяльність соціального працівника в єдину систему підтримки ветерана. Визначено переваги використання цифрових технологій у процесі соціальної реінтеграції ветеранів війни та запропоновано структуру цифрового кейсу, модель його життєвого циклу й алгоритм професійних дій соціального працівника. Обґрунтовано організаційні механізми міжвідомчої цифрової взаємодії та окреслено умови ефективного впровадження авторської моделі в практику соціальної роботи. Доведено, що запропонований екосистемний підхід сприяє підвищенню якості соціального супроводу, забезпечує координацію діяльності різних суб'єктів та створює передумови для персоналізованої підтримки ветеранів війни. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання під час розроблення цифрових платформ соціального супроводу, удосконалення кейс-менеджменту, професійної підготовки фахівців соціальної сфери та розвитку ветераноорієнтованих соціальних послуг.

Література

1. Бєсєдін П. В. Досвід соціальної роботи з ветеранами військової служби: сучасні виклики та перспективи // *Věda a perspektivy*. 2025. № 5(48). С. 123–126.

Семигіна Т. From Digital Literacy to Digital Ethics: Preparing Social Workers in the Age of Artificial Intelligence // *Development of Science and Education in the Context of Globalization : Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference*. Research Europe, 2025. P. 113–117. URL: https://ssrn.com/abstract=5662990 (дата звернення: 12.07.2026).

2. Бєссєдін П. В. Сутність і структура готовності соціальних педагогів до роботи з ветеранами військової служби // *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 7(41). С. 108–118.

3. Семигіна Т., Карагодіна О. Global Modalities for Social Workers: Will Ukrainian Education Use the Momentum to Change? // *Social Work and Education*. 2021. Т. 8, № 2. С. 275–289. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.21.2.11

4. Семигіна Т., Столярик О. Working with Ex-combatants in Ukraine: Implications for Local and International Social Work Academia // *Journal of Human Rights and Social Work*. 2024. Vol. 9, № 3. P. 453–463. DOI: https://doi.org/10.1007/s41134-024-00331-1.

5. Скляр Т. Ethical Standards for Digital Technology Use in Social Work Practice // *Social Work and Education*. 2021. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.21.1.3.

6. Столярик О., Семигіна Т. «Вас забудуть, як афганських ветеранів»: оцінка системи соціальної підтримки ветеранів російсько-української війни // *Social Work and Education*. 2023. Т. 10, № 4. С. 503–520. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.4.6

7. Столярик О., Семигіна Т. Голоси стійкості: рефлексії українських соціальних працівників у час війни // *Social Work and Education*. 2024. Т. 11, № 1. С. 7–22. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.24.1.1.

8. Столярик О., Семигіна Т. Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/-нок та членів їхніх сімей // *Social Work and Education*. 2023. Т. 10, № 1. С. 63–77. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.1.6

9. Behan-Devlin J. Digital Technology in Children's Safeguarding Social Work Practice in the 21st Century: A Scoping Review // *The British Journal of Social Work*. 2024. Vol. 54, № 7. DOI: https://doi.org/10.1093/bjsw/bcae071.

10. Ihnatenko K., Sadzaglishvili S. The digitalization of social services in response to the war in Ukraine // *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10, № 3. DOI: https://doi.org/10.25128/2520-6230.23.3.2.

11. OECD. *Digital Government Index 2023: Results and Key Findings*. Paris : OECD Publishing, 2024. URL: https://www.oecd.org/gov/2023-oecd-digital-government-index-1a89ed5e-en.htm (дата звернення: 02.08.2026).

12. OECD. *Modernising Access to Social Protection: Strategies, Technologies and Data Advances in OECD Countries*. Paris : OECD Publishing, 2024. DOI: https://doi.org/10.1787/af31746d-en.

13. Reamer F. G. Standards of Care in Social Work: Ethical and Risk Management Implications // *Social Work*. 2023. Vol. 68, № 4. P. 277–285. DOI: https://doi.org/10.1093/sw/swad023.

14. Rodríguez-Martínez A., Amezcua Aguilar M. T., Cortés Moreno J., Jiménez-Delgado J. J. Ethical Issues Related to the Use of Technology in Social Work Practice: A Systematic Review // *SAGE Open*. 2024. Vol. 14, № 3. DOI: https://doi.org/10.1177/21582440241274842.

15. Steiner O. Digital Social Work: Conceptualising a Hybrid Anticipatory Practice // *Qualitative Social Work*. 2022. Vol. 21, № 2. P. 413–430. DOI: https://doi.org/10.1177/14733250211003647.
16. OECD. *Supporting Ukraine's Veterans*. Paris : OECD Publishing, 2026. DOI: https://doi.org/10.1787/6e80787d-en.

Information about the authors:
Petrovska Kateryna Volodymyrivna,
PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head at the Department of Social Work and Inclusive Education
Berdyansk State Pedagogical University
66, Zhukovsky str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

Serdiuchenko Anton Oleksandrovych,
Postgraduate Student at the Department of Social Work and Inclusive Education,
Berdyansk State Pedagogical University
66, Zhukovsky str., Zaporizhzhia, 69600, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-36

VETERAN ENTREPRENEURSHIP IN THE ARCHITECTONICS OF ECONOMIC REINTEGRATION OF MILITARY PERSONNEL: FISCAL DETERMINANTS AND A COMPARATIVE DIMENSION OF FOREIGN EXPERIENCE

Petrukha S. V., Konovalenko D. V., Petrukha N. M.

INTRODUCTION

The full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to an unprecedent transformation of the socio-demographic architecture of Ukrainian society in terms of both scale and temporal depth, within which the reintegration of military personnel became one of the fundamental priorities of state policy during martial law and post-war recovery. The quantitative dimension of this process is unprecedented – according to the Unified State Register of War Veterans, as of October 2025, 1,326,552 people held the status of a participant in hostilities, with 165,933 people having been granted this status during the first nine months of 2025,[1]. Government forecasts indicate that following the end of the active phase of the war, the number of veterans and their families may reach 5–6 million people[2], which is equivalent to 12–15% of the country's current population and necessitates a radical reconfiguration of the social, fiscal, and security priorities of public administration.

At the same time, the empirical evidence demonstrates a pronounced crisis-generating trajectory in veteran entrepreneurship. A sociological survey conducted by the Ukrainian Veterans Foundation shows that the share of veterans who run their own businesses after military service (8.31%) is lower than the share of those who owned a business before mobilization (12.18%), while 30.95% of respondents are unemployed[3]. This asymmetry highlights the adverse impact of military experience on an individual's entrepreneurial potential; that is, despite the development of unique managerial, volitional, and command competencies, military service does not automatically translate into entrepreneurial activity and therefore requires targeted financial and institutional mediation from the state. Another exogenous stressor is the environmental and energy-related instability affecting the business sector. According to the estimates of the Fifth Rapid Assessment of Damage and Recovery Needs (RDNA5), as of the end of 2025, direct losses to the Ukrainian economy exceeded USD 195 billion, while cumulative recovery needs are estimated at almost USD 588 billion

[1] Скільки УБД в Україні: дані Мінветеранів. Факти ICTV. 08.10.2025. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20251008-skilky-ubd-v-ukrayini-dani-minveteraniv/ (дата звернення: 15.07.2026).

[2] Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5–6 мільйонів осіб – Мінветеранів. Економічна правда. 27.05.2024. URL: https://epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/ (дата звернення: 15.07.2026).

[3] Актуальні потреби та бачення можливостей для кар'єрного і професійного зростання ветеранів : аналітичне дослідження. Український ветеранський фонд. 2024. URL: https://veteranfund.com.ua/analitics/aktualni-potreby-ta-bachennia-mozhlyvostey-dlia-kar-iernoho-i-profesiynoho-zrostannia-veteraniv/ (дата звернення: 15.07.2026).

over the next decade, of which approximately USD 91 billion is required for the energy sector[4][5].

The institutional landscape for supporting veteran entrepreneurship in 2025–2026 has undergone paradigmatic shifts. In particular, the Law of Ukraine "On Veteran Entrepreneurship" dated 31.07.2025, No. 4563-IX (hereinafter referred to as the Law No. 4563-IX) was adopted, establishing for the first time in the national legal system a distinct legal status for a veteran business entity[6]; the Concept of the State Target Program for Support of Veteran Entrepreneurship for 2026–2028 was approved[7]; the Vlasna Sprava (Own Business) grant program was reformatted to include a dedicated veteran track[8][9][10]. However, despite the positive dynamics of institutionalization, the current financial toolkit remains fragmented, as its elements operate in parallel administrative structures without end-to-end performance indicators or systematic coordination with international partners, thereby reducing the allocative efficiency of budget expenditures and hindering the fulfilment of entrepreneurship's reintegration potential.

The present study aims to substantiate the theoretical and methodological foundations and applied imperatives for the advancement of veteran entrepreneurship as a core component of the architectonics of the economic reintegration of military personnel, to identify the fiscal determinants of its state support, and to develop the authors' model for implementing best practices in the Ukrainian context based on a comparative analysis of foreign experience. Achieving this goal involves addressing the following tasks: to define the category "entrepreneurial reintegration of veterans" and its place in the system of reintegration policy measures; to systematize the fiscal determinants and current financial instruments of state support for veteran businesses; to conduct a comparative classification of foreign models of financial support for veterans' entrepreneurial reintegration; to

[4] Ukraine: Fifth rapid damage and needs assessment (RDNA5), February 2022 – December 2025. World Bank, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. 2026. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022026094036395/pdf/P514499-22f93f3a-4278-42bc-b907-db9553d12069.pdf (дата звернення: 15.07.2026).

[5] Petrukha N. Investment Support Reconfiguration and Resilience Formation of Agri-Enterprises within the Bioeconomic Paradigm of the New Security Reality: Methodology, Diagnostics, Modelling. Monograph / Kyiv National University of Construction and Architecture. Kyiv: Akademperiodyka, 2026. 430 p. DOI: https://doi.org./10.15407/akademperiodyka.583.430

[6] Про ветеранське підприємництво : Закон України від 31.07.2025 р. № 4563-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4563-20 (дата звернення: 15.07.2026).

[7] Про схвалення Концепції Державної цільової програми з підтримки ветеранського підприємництва на 2026–2028 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2025 р. № 1343-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2025-р (дата звернення: 15.07.2026).

[8] Стартував прийом заявок на оновлену «Власну справу» та «Гранти для ветеранів» у 2026 році. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 04.02.2026. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/cb6ad0fd-8717-4790-8984-77de49f8f929 (дата звернення: 15.07.2026).

[9] Петруха Н. М., Денисенко Ю. М. Реінтеграція ветеранів як ключовий фактор економічного розвитку України. Наукові перспективи. 2024. № 6 (48). С. 448–463. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6(48)-448-463

[10] Тріпак М. М., Петруха С. В., Петруха Н. М., Коноваленко Д. В. Ветеранський бізнес: резильєнтність інклюзивної економіки та державних фінансів. Інклюзивна економіка. 2024. № 2 (04). С. 42–55. DOI: https://doi.org/10.32782/inclusive_economics.4-8

substantiate the authors' model and specific proposals for its implementation in the Ukrainian context.

The methodological framework of the study is based on a multi-method approach that synthesizes system-structural analysis to decompose the architectonics of economic reintegration; the comparative method to classify foreign models of support for veteran entrepreneurship; the application of I. Adizes's concept of the organizational life cycle[11][12][13] to diagnose the stage of development of public policy; and empirical and analytical methods to interpret statistical data from official registers, budget documents, and sociological surveys. The empirical base comprises normative legal acts of Ukraine, analytical materials produced by the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine, the Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine, the Ukrainian Veterans Foundation, the World Bank, and the OECD, as well as the authors' previous research on the inclusive economy, the sustainability of public finance, and the resilience of veteran business[14][15][16].

1. Veteran Entrepreneurship in the System of Economic Reintegration of Military Personnel: Theoretical Dispositions and Institutional Environment

Military reintegration is a polystructural phenomenon, the architectonics of which encompasses legal, organizational, psychological, medical, social, and informational dimensions that are interrelated through mutual determination and synergetic reinforcement. In this framework, economic reintegration – the restoration of the full-fledged agency of veterans in the system of economic relations through employment, self-employment, or entrepreneurial activity – serves as an integrative core around which the remaining dimensions are consolidated. In particular, stable income and professional self-realization simultaneously act as catalysts for psychological adaptation, social inclusion, and the restoration of social capital. Therefore, according to the authors' definition, entrepreneurial reintegration of veterans is the process of converting military experience, competencies, and

[11] Adizes I. Organizational passages – diagnosing and treating lifecycle problems of organizations. Organizational Dynamics. 1979. Vol. 8. № 1. P. 3–25. DOI: https://doi.org/10.1016/0090-2616(79)90001-9

[12] Петруха Н. М., Петруха С. В. Державне регулювання інтегрованих корпоративних об'єднань в умовах структурно-інституціональної та функціональної трансформації сільської економіки: проблеми методології, теорії, соціально-економічної та секторальної політики : монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Професіонал», 2020. 496 с. + 1 електрон. опт. диск.

[13] Петруха Н. М., Петруха С. В., Шаповалов О. Б. Зелена трансформація регіональної економіки: географічний вимір. Український журнал природничих наук. 2026. № 16. С. 142–155. DOI: https://doi.org/10.32782/naturaljournal.16.2026.12

[14] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Inclusive economy and public finance: current state and principles of post-war recovery. Baltic Journal of Economic Studies. 2024. Vol. 10. № 2. P. 219–231. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-2-219-231

[15] Petrukha S. Konovalenko D. Petrukha N. State Budget in the Context of a Wartime Economy and Post-War Triggers for its Recovery. Baltic Journal of Economic Studies. 2025. Vol. 11 Issue 1. P. 256–269. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-1-256-269

[16] Petrukha S., Petrukha N., Konovalenko D., Miakota R., Gubanov V. Ukrainian State Budget as a Result of Military Actions in the Russian-Ukrainian War. International Research Journal of Multidisciplinary Scope. 2025. Vol. 6 № 3. P. 550–568. DOI: https://doi.org/10.47857/irjms.2025.v06i03.04776

network resources into sustainable entrepreneurial activity, mediated by targeted financial and institutional tools provided by the state and its partners.

The category of "veteran entrepreneurship" in modern scientific discourse is interpreted as a multi-attributive socio-economic phenomenon that organically combines commercial activity per se with the functions of social reintegration, employment generation, and human capital restoration under conditions of war and post-war transformation[17]. Its axiological value for the national economy extends beyond fiscal effects, since veteran business, which is concentrated mainly in the micro– and small-business segment, acts as a driver of the revitalization of local economies, particularly in frontline and de-occupied territorial communities, where conventional investment mechanisms remain paralyzed by security risks[18]. In this context, it is appropriate to emphasize the concept of "Policy of Heroes" as a new philosophy of relations between the state and the veteran community, which involves a transition from a paternalistic model of preferential support to a model based on motivation, self-realization, and the economic agency of veterans[19].

Global scientific discourse has established a substantial research tradition of studying veteran entrepreneurship. J. M. Haynie and D.A. Shepherd justified the theory of discontinuous career transitions necessitated by traumatic life events based on the experience of wounded soldiers and marines. They demonstrated that the ability to construct a holistic narrative of one's experience is a critical prerequisite for successful professional reorientation[20]. Loughran D. S. empirically verified the thesis that the high rate of veteran unemployment is temporal rather than discriminatory in nature, which indirectly confirms their unrealized entrepreneurial potential[21]. Tihic M., Pritchard A. & McKelvie A. traced the institutional design of the holistic "veteran entrepreneurship industry" in the United States, demonstrating the mechanisms for converting specific military experience into entrepreneurial competencies and network resources[22]. Based on a comparative analysis of two national surveys, Phipps A. and Skimmyhorn W. empirically proved that, after adjusting for demographic differences, veterans are less likely to become entrepreneurs and report lower earnings and financial satisfaction compared with their non-veteran peers – a conclusion that refutes the narrative that military service naturally endows veterans with the human capital required for entrepreneurial success and underscores the need for

[17] Коноваленко Д. В., Кононенко І. М., Губанов О. В. Ветеранське підприємництво в умовах еколого-енергетичної невизначеності. Агросвіт. 2026. № 7. С. 229–240. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2026.7.229

[18] Petrukha S. V., Tripak M. M., Petrukha N. M., Konovalenko D. V. Modernization of public finances and resilience of veteran business. Проблеми економіки. 2024. № 3. С. 249–260. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-3-249-260

[19] Petrukha N. M., Petrukha S. V., Hudenko B. O., Hudenko O. D. The Policy of Heroes – a new philosophy of veteran business. Business Inform. 2024. № 1. P. 392–404. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-392-404

[20] Haynie J. M., Shepherd D. Toward a theory of discontinuous career transition: investigating career transitions necessitated by traumatic life events. Journal of Applied Psychology. 2011. Vol. 96. № 3. P. 501–524. DOI: https://doi.org/10.1037/a0021450

[21] Loughran D. S. Why is veteran unemployment so high? Santa Monica : RAND Corporation, 2014. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR284.html (дата звернення: 15.07.2026).

[22] Tihic M., Pritchard A., McKelvie A. The emergence and impact of the military veteran entrepreneurship industry. Small Business Economics. 2026. Vol. 66. № 2. P. 737–751. DOI: https://doi.org/10.1007/s11187-025-01133-z

compensatory institutional mediation[23]. A dialectical counterpoint is represented by the research of Zhao C., Xu G. & Cai W. Using instrumental variables and a representative Chinese sample, they verified the opposite causal effect, whereby military service increases the probability of entrepreneurship due to the accumulation of human, political, and social capital and the formation of risk appetite traits[24]. The divergence in empirical findings demonstrates the determining role of the institutional environment in the conversion of military experience and, hence, underscores the importance of designing national support systems. However, these studies are based on peacetime data and do not take into account the specifics of entrepreneurial reintegration in the context of the ongoing full-scale conflict.

The domestic segment of scientific discourse develops across several complementary dimensions. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M. & Krykun T. identified the priorities of Ukraine's budget policy under martial law, substantiating the imperative of balancing security sector financing with support for economic recovery[25]. Opatska S., Johansen W. & Gordon A. conceptualized war as a special, perpetual type of crisis that requires qualitatively different models of crisis management[26]. Dligach A. & Stavytskyy A. verified the significance of digital integration and rapid adaptability for the resilience of Ukrainian micro-, small-, and medium-sized businesses during the war based on a survey of 696 enterprises[27], while Obłój K.& Voronovska R. presented mechanisms for the formation of resource redundancy and strategic flexibility among Ukrainian companies under conditions of a prolonged crisis, drawing on threat-rigidity theory[28]. Institutional, financial, and project components of the development of veteran entrepreneurship in Ukraine are systematized in the work of Kraus K. M., Ihnatiuk A. I. & Kraus N. M.[29], and state veteran policy in the context of the reintegration of combatants into civilian life is examined in the study by Tilikina N. V. and Piesha I. V[30].

---

[23] Phipps A., Skimmyhorn W. Entrepreneurship among veterans: comparative evidence from recent surveys. International Small Business Journal. 2025. Vol. 43. № 1. P. 76–95. DOI: https://doi.org/10.1177/02662426241278216

[24] Zhao C., Xu G., Cai W. Troops are business schools: military service and entrepreneurial behaviors in China. Entrepreneurship Theory and Practice. 2025. Vol. 49. № 1. P. 30–59. DOI: https://doi.org/10.1177/10422587241249966

[25] Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. The budget policy of Ukraine under martial law. Public and Municipal Finance. 2023. Vol. 12. № 1. P. 1–11. DOI: https://doi.org/10.21511/pmf.12(1).2023.01

[26] Opatska S., Johansen W., Gordon A. Business crisis management in wartime: insights from Ukraine. Journal of Contingencies and Crisis Management. 2024. Vol. 32 № 1. Art. e12513. DOI: https://doi.org/10.1111/1468-5973.12513

[27] Dligach A., Stavytskyy A. Resilience factors of Ukrainian micro, small, and medium-sized business. Economies. 2024. Vol. 12. № 12. Art. 319. DOI: https://doi.org/10.3390/economies12120319

[28] Obłój K., Voronovska R. How business pivots during war: lessons from Ukrainian companies' responses to crisis. Business Horizons. 2024. Vol. 67. № 1. P. 93–105. DOI: https://doi.org/10.1016/j.bushor.2023.09.001

[29] Kraus K. M., Ihnatiuk A. I., Kraus N. M. Veteran entrepreneurship and business in Ukraine: institutional, financial, and project components of practical implementation. European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation. 2023. № 1 (11). P. 98–111. DOI: https://doi.org/10.32750/2023-0108

[30] Tilikina N. V., Piesha I. V. Ukraine's state veteran policy and ways to ensure its effectiveness. Public Administration and National Security. 2023. № 5. URL: https://www.inter-nauka.com/issues/administration2023/5/8984 (дата звернення: 15.07.2026).

The previous studies of the authors' team provide the direct theoretical and empirical foundation for this research, as they reveal the mutual influences of the inclusive economy and public finance the context of post-war recovery[31], identify the wartime transformations of the state budget and the triggers of its post-war reconstruction[32], classify the tools and macroeconomic challenges to ensuring the sustainability of public finance[33], justify the directions of public finance modernization aimed at enhancing the resilience of veteran business[34], and propose fiscal mechanisms for adapting veteran businesses to environmental and energy challenges[35]. At the same time, the systematization of scholarly works reveals a research lacuna, namely, the absence of a holistic understanding of veteran entrepreneurship as a component of the architectonics of the economic reintegration of military personnel, encompassing the identification of fiscal determinants and a comparative assessment of foreign experience, with particular attention to the latest practices of 2025–2026. This gap in the literature constitutes the scientific niche of the present study.

An assessment of the institutional environment confirms its contradictory configuration. On the one hand, there is a consistent institutionalization of the relevant area: the adoption of the dedicated Law No. 4563-IX, which introduced the status of a veteran business entity for a period of five years and a special regime of economic support, including grants, repayable and non-repayable financial aid, and compensation for interest rates on loans and lease payments[36]; the initiation of a specialized state target program; the rapid growth of expenditures by the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine. On the other hand, the empirical evidence from the Ukrainian Veterans Foundation indicates a progressive but quantitatively limited dynamic. Thus, as of 2024, the foundation has financed more than 500 veteran businesses that generated more than 1,400 jobs[37], and in 2025, 336 projects (including 320 business projects of veterans and their families) with a total value of more than UAH 490 million were supported within the "Varto" program[38]. Despite the upward trend, these

[31] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Inclusive economy and public finance: current state and principles of post-war recovery. Baltic Journal of Economic Studies. 2024. Vol. 10. № 2. P. 219–231. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-2-219-231

[32] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. State budget in the context of a wartime economy and post-war triggers for its recovery. Baltic Journal of Economic Studies. 2025. Vol. 11. № 1. P. 256–269. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-1-256-269

[33] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Features of ensuring the stability of public finances during the war. Baltic Journal of Economic Studies. 2026. Vol. 12. № 1. P. 108–124. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2026-12-1-108-124

[34] Petrukha S. V., Tripak M. M., Petrukha N. M., Konovalenko D. V. Modernization of public finances and resilience of veteran business. Проблеми економіки. 2024. № 3. С. 249–260. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-3-249-260

[35] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Fiscal mechanisms for adapting veteran business to environmental and energy challenges. Economics, Finance and Management Review. 2026. № 2 (26). P. 46–58. DOI: https://doi.org/10.36690/2674-5208-2026-2-46-58

[36] Про ветеранське підприємництво : Закон України від 31.07.2025 р. № 4563-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4563-20 (дата звернення: 15.07.2026).

[37] Коноваленко Д. В., Кононенко І. М., Губанов О. В. Ветеранське підприємництво в умовах еколого-енергетичної невизначеності. Агросвіт. 2026. № 7. С. 229–240. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2026.7.229

[38] Український ветеранський фонд презентував результати дослідження «Портрет ветерана 2025». Український ветеранський фонд. 23.12.2025. URL: https://veteranfund.com.ua/newsukr/

indicators remain disproportionate to the scale of the target population, which is measured in hundreds of thousands of potential entrepreneurs.

The application of the diagnostic framework of organizational life cycle theory [39] to the ontogenesis of state policy supporting veteran entrepreneurship gives grounds to place it at the intersection of the "rise" and the "beginning of the crisis". At the same time, the attributes of the former comprise institutional expansion and increased budget allocations, while the features of the latter involve the lack of end-to-end coordination, duplication of the functions of support administrators, and a deficit of verified performance indicators[40]. The policy's timely acquisition of new anti-crisis attributes – primarily through the implementation of verified foreign practices and the integrative model of the financial mechanism, substantiated in the following sections – appears to be a determinant of its transition to a new round of the "rise" phase.

2. Fiscal Determinants and Financial Instruments of State Support for the Entrepreneurial Reintegration of Veterans

It is advisable to explicate the fiscal determinants of support for veteran entrepreneurship in two interrelated dimensions: macro-fiscal – through the prism of the institutional capacity of the budget system to generate fiscal space for reintegration expenditures, and instrumental – through the configuration of specific mechanisms for channeling financial resources to the target beneficiary. The macro-fiscal context is set by the Budget Declaration for 2027–2029, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated June 17, 2026, No. 793[41], which lays down a trajectory of gradual fiscal consolidation: an increase in nominal GDP from UAH 11,530.6 billion to UAH 14,952.3 billion, an acceleration of real growth from 4.5% to 6.7%, a reduction in the budget deficit from 17.7% to 5.5% of GDP, and a decrease in security and defense expenditures from 54.6% to 37.5% of total expenditures[42]. It is this gradual release of fiscal space that forms the macroeconomic basis for financing the structural tasks of reintegration policy, while under the peak defense burden during 2022–2025, development expenditures inevitably remained a residual priority[43]. The dynamics of indicative budget benchmarks for reintegration financing is visualized in Figure 1.

---

ukrainskyy-veteranskyy-fond-prezentuvav-rezultaty-doslidzhennia-portret-veterana-2025/ (дата звернення: 15.07.2026).

[39] Adizes I. Organizational passages – diagnosing and treating lifecycle problems of organizations. Organizational Dynamics. 1979. Vol. 8. № 1. P. 3–25. DOI: https://doi.org/10.1016/0090-2616(79)90001-9

[40] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Features of ensuring the stability of public finances during the war. Baltic Journal of Economic Studies. 2026. Vol. 12. № 1. P. 108–124. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2026-12-1-108-124

[41] Про схвалення Бюджетної декларації на 2027–2029 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2026 р. № 793. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/793-2026-п (дата звернення: 15.07.2026).

[42] Маркуць Ю., Маршалок Т., Студеннікова І. Оцінка Бюджетної декларації на 2027–2029 роки: тенденції, прогнози, зміни політики. VoxUkraine. 2026. URL: https://voxukraine.org/otsinka-byudzhetnoyi-deklaratsiyi-na-2027-2029-roky-tendentsiyi-prognozy-zminy-polityky (дата звернення: 15.07.2026).

[43] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. State budget in the context of a wartime economy and post-war triggers for its recovery. Baltic Journal of Economic Studies. 2025. Vol. 11. № 1. P. 256–269. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-1-256-269

The instrumental framework underwent a qualitative reconfiguration in 2025–2026. The system-forming element was the entry into force (in February 2026) of the Law of Ukraine "On Veteran Entrepreneurship", which established a five-year status for veteran business entities and codified a range of instruments of state support[44]. A further development of this statutory innovation was the Concept of the State Target Program to Support Veteran Entrepreneurship for 2026–2028, with an estimated funding amount of UAH 276.471 million, which covers the full life cycle of a veteran business – from registration to scaling[45]. The grant component is represented by the updated "Vlasna Sprava" program within the "eRobota" (eWork) project: as of February 4, 2026, a differentiated grant scale has been in place, according to which the grant amount is linked to the number of jobs to be created – up to UAH 250,000, provided that one job is created; up to UAH 500,000 – provided that two jobs are created; up to UAH 1 million – provided that four jobs are created (subject to the entrepreneur having been registered for at least one year), with a two-year period for fulfilling the employment obligation[46]. A grant of up to UAH 1 million is provided for family members of deceased defenders[47].

The credit and tax element includes reduced-rate lending under the "Dostupni credyty (Affordable Loans) 5–7–9%" program, a simplified taxation system (a 5% single tax rate for third-group taxpayers) and compensation mechanisms for interest rates and lease payments provided for by the relevant law[48]. The budget dimension is represented by the expenditures of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine, which, according to the Budget Declaration for 2027–2029, increase from UAH 12.1 billion in 2027 to UAH 25.7 billion in 2029 – the highest relative increase among social and humanitarian areas – with a focus on veteran support specialists, housing programs, and veteran entrepreneurship[49]. An additional channel is the revenues of the Fund for Mandatory State Social Unemployment Insurance, the assets of which are directed, in particular, to grants for the creation or development of veteran business. Their growth from UAH 21.6 billion in 2026 to UAH 27.4 billion in 2029 (an

[44] Про ветеранське підприємництво : Закон України від 31.07.2025 р. № 4563-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4563-20 (дата звернення: 15.07.2026).

[45] Про схвалення Концепції Державної цільової програми з підтримки ветеранського підприємництва на 2026–2028 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2025 р. № 1343-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2025-р (дата звернення: 15.07.2026).

[46] Стартував прийом заявок на оновлену «Власну справу» та «Гранти для ветеранів» у 2026 році. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 04.02.2026. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/cb6ad0fd-8717-4790-8984-77de49f8f929 (дата звернення: 15.07.2026).

[47] Грантова програма «Власна справа» оновлюється: більше можливостей для ветеранів і їхніх родин та молоді. Урядовий портал. 2026. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/hrantova-prohrama-vlasna-sprava-onovliuietsia-bilshe-mozhlyvostei-dlia-veteraniv-i-ikhnikh-rodyn-ta-molodi (дата звернення: 15.07.2026).

[48] Kraus K. M., Ihnatiuk A. I., Kraus N. M. Veteran entrepreneurship and business in Ukraine: institutional, financial, and project components of practical implementation. European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation. 2023. № 1 (11). P. 98–111. DOI: https://doi.org/10.32750/2023-0108

[49] Маркуць Ю., Маршалок Т., Студеннікова І. Оцінка Бюджетної декларації на 2027–2029 роки: тенденції, прогнози, зміни політики. VoxUkraine. 2026. URL: https://voxukraine.org/otsinka-byudzhetnoyi-deklaratsiyi-na-2027-2029-roky-tendentsiyi-prognozy-zminy-polityky (дата звернення: 15.07.2026).

increase of 26.8%) expands the resource base of active employment programs[50]. The systematization of the current financial instruments of state support for the entrepreneurial reintegration of veterans is presented in Table 1.

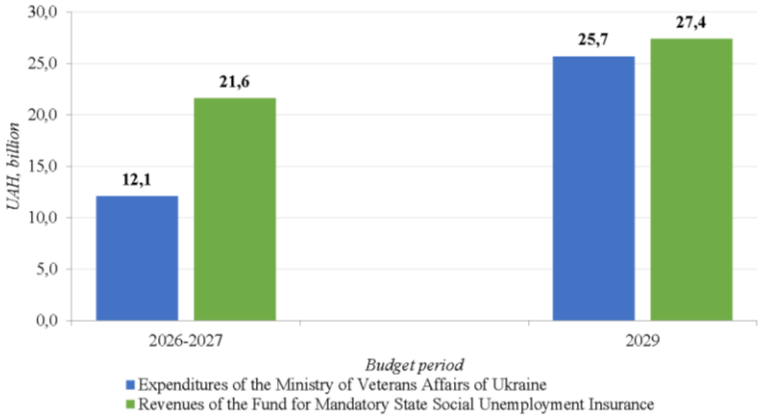

Fig. 1. Trends in Indicative Budget Allocations for Funding the Entrepreneurial Reintegration of War Veterans

Source: compiled by the authors based on data from Ukraine's Budget Declarations for 2026–2028 and 2027–2029

Analytical generalization of the data presented in Table 1 indicates the formation of a multichannel but institutionally fragmented system of financial support in Ukraine. Firstly, there is an asymmetry between the social-budgetary and investment dimensions, according to which the Medium-Term Plan for Priority Public Investments for 2027–2029 allocates UAH 17.1 billion to the energy sector and only UAH 0.6 billion to the environment, out of a total of UAH 270.9 billion, while none of the 18 priority areas contains a component focused on entrepreneurial infrastructure to support veteran reintegration[51]. Secondly, the administration of these tools is dispersed between the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine, the Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine, the State Employment Service, and international partners, with no single cross-cutting performance indicator, which makes it impossible to assess the efficiency of resource allocation on a

[50] Маркуць Ю., Маршалок Т., Студеннікова І. Оцінка Бюджетної декларації на 2027–2029 роки: тенденції, прогнози, зміни політики. VoxUkraine. 2026. URL: https://voxukraine.org/otsinka-byudzhetnoyi-deklaratsiyi-na-2027-2029-roky-tendentsiyi-prognozy-zminy-polityky (дата звернення: 15.07.2026).

[51] Середньостроковий план пріоритетних публічних інвестицій держави на 2027–2029 роки. Міністерство економіки України. 2026. URL: https://me.gov.ua/view/a9b90b15-d06c-4bed-9542-dffb8580f16b (дата звернення: 15.07.2026).

consolidated basis[52]. Third, the energy dimension of support – critical for business operations in the face of systemic attacks on energy infrastructure – remains predominantly donor-funded and pilot-based, rather than being institutionalized within the state budget[53].

Table 1

Systematization of Current Financial Instruments of State Support for the Entrepreneurial Reintegration of Veterans of the Russian-Ukrainian War

Instrument	Regulatory and Institutional Framework	Content parameters	Reintegration function
Status of a veteran business entity	Law of Ukraine dated 31.07.2025, No. 4563-IX (in force since February 2026)	Granted for 5 years; provides open access to a special regime of economic support (grants, repayable/non-repayable aid, compensation for interest rates and lease payments)	Legal identification of the beneficiary; reduction of transactional barriers to entrepreneurship
Grants "Vlasna Sprava"/ "Grants for Veterans" ("eRobota")	Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine; administrator – Ministry of Economy together with the State Employment Service	Differentiated scale: up to UAH 250,000 (1 job); up to UAH 500,000 (2 jobs); up to UAH 1 million (4 jobs, individual entrepreneur for at least 1 year); employment contracts for 2 years	Start-up capital; employment creation in veteran and civilian segments
Concessional lending "Dostupni credyty 5–7–9%"	Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 24, 2020, No. 28 (as amended)	Reduction in the cost of credit for micro-, small-, and medium-sized businesses, including veteran businesses	Bridging the investment gap under business growth and scaling
State Target Program for Supporting Veteran Entrepreneurship for 2026-2028	Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 26.11.2025, No. 1343-r	Estimated funding – UAH 276.471 million; coverage of the full business life cycle, from registration to scaling	Result-oriented consolidation of disparate support instruments
Budget expenditures of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine	Budget Declaration for 2027–2029 (Resolution No. 793 dated June 17, 2026)	Growth from UAH 12.1 billion (2027) to UAH 25.7 billion (2029) – the highest relative increase	Financing of support, housing programs, and entrepreneurial

[52] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Fiscal mechanisms for adapting veteran business to environmental and energy challenges. Economics, Finance and Management Review. 2026. № 2 (26). P. 46–58. DOI: https://doi.org/10.36690/2674-5208-2026-2-46-58

[53] До 25 % компенсації: кредитно-грантова програма для придбання енергоефективного обладнання «Енергогрант». Центр розвитку «Час змін». URL: https://chaszmin.com.ua/do-25-kompensatsiyi-kredytno-grantova-programa-dlya-prydbannya-energoefektyvnogo-obladnannya-energogrant/ (дата звернення: 15.07.2026).

Instrument	Regulatory and Institutional Framework	Content parameters	Reintegration function
		among social and humanitarian areas	reintegration infrastructure
Grants from the Fund for Mandatory State Social Unemployment Insurance	The Law of Ukraine "On Mandatory State Social Unemployment Insurance"	Fund revenues grow from UAH 21.6 billion (2026) to UAH 27.4 billion (2029), an increase of 26.8%	Active employment programs; grant support for veteran self-employment
Loan and grant program "EnergoGrant" (with the participation of the EBRD)	Partnership agreements with international financial organizations	Compensation for the cost of energy-efficient equipment for veterans – up to 25% compared with 15% for other categories	Energy resilience of veteran business in the face of attacks on the electric power system
Educational and professional programs ("Solar ReStart")	Initiatives of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine together with donors	Pilot retraining: 18 veterans and 13 internally displaced persons gained professional skills in solar energy (2025)	Conversion of military competencies into green economy professions

Source: systematized by the authors

The outlined configuration confirms the localization of policy at the intersection of the "rise" and the "beginning of the crisis" established in the previous section, demonstrating that the quantitative expansion of the toolkit is not followed by its qualitative system integration. A productive benchmark for overcoming this structural fragmentation involves a comparative analysis of international models in which financial support for veteran entrepreneurship has undergone decades of institutional development.

3. A Comparative Dimension of Foreign Experience and the Mechanism for its Adaptation to the Current Conditions in Ukraine

Comparative analysis of foreign experience was carried out according to three critical axes: the institutional platform (the architecture of subject-oriented support), financial parameters (volumes, conditions, and channels of resource delivery), and the model type determined by the dominant function. The sample comprises seven national jurisdictions that represent distinct institutional traditions and military contexts: the United States, the United Kingdom, Canada, Israel, Croatia, Australia, and the Republic of Korea. In addition, it takes into account universal mechanisms for supporting small– and medium-sized enterprises, which are widely used in Germany, Poland, and Lithuania, where there is no separate veteran support track, but fiscal incentives are available to veterans on a general basis[54].

The US model is a benchmark for ecosystem integrity – according to the Small Business Administration (SBA) Advocacy Office, veterans are the majority owners of more than

[54] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Fiscal mechanisms for adapting veteran business to environmental and energy challenges. Economics, Finance and Management Review. 2026. № 2 (26). P. 46–58. DOI: https://doi.org/10.36690/2674-5208-2026-2-46-58

1.6 million businesses (5.3% of all business owners), which employ almost 3.2 million people[55]. The infrastructure framework involves a network of 31 Veterans Business Outreach Centers, providing counseling, mentoring, and pre-launch training[56], while the financial framework is represented by the SBA 7(a) Veterans Advantage program with a 100% state guarantee and waived fees for loans up to USD 350,000. The integration of the energy component is noteworthy: the Rural Energy for America Program of the US Department of Agriculture covers up to 50% of the cost of solar energy systems for small businesses[57], and the Solar Ready Vets program of the US Department of Energy provides retraining for veterans in solar energy professions[58].

The British model demonstrates the effectiveness of delegating support to a specialized operator: X-Forces Enterprise (XFE), a social enterprise, integrated into the government Start Up Loans program, provides veterans, reservists, and their families with startup loans ranging from GBP 500 to 25,000 at a fixed rate of 6% per annum for a period of one to five years, combined with a mandatory twelve-month mentoring program[59]. The cumulative effect is compelling, as more than 3,390 businesses in the military community have been funded since 2013 with financing totaling almost GBP 40 million, resulting in the creation of more than 10,000 jobs[60].

The Canadian experience emphasizes the educational and mentoring component, namely, the Operation Entrepreneur program (2012–2024) supported more than 6,000 veterans with intensive business training, mentoring, and networking[61]. Moreover, following the program's completion, the financing function was assumed by universal development institutions – Futurpreneur Canada provides unsecured loans of up to CAD 60,000 in partnership with the Business Development Bank of Canada, along with two years of required mentoring[62].

---

[55] Facts about small business: veteran ownership statistics 2025. U.S. Small Business Administration, Office of Advocacy. 11.11.2025. URL: https://advocacy.sba.gov/2025/11/11/facts-about-small-business-veteran-ownership-statistics-2025/ (дата звернення: 15.07.2026).

[56] V Veterans Business Outreach Center (VBOC) program. U.S. Small Business Administration. URL: https://www.sba.gov/local-assistance/resource-partners/veterans-business-outreach-center-vboc-program (дата звернення: 15.07.2026).

[57] Rural Energy for America Program (REAP). United States Department of Agriculture. URL: https://www.rd.usda.gov/programs-services/energy-programs/rural-energy-america-program-renewable-energy-systems-energy-efficiency-improvement-guaranteed-loans (дата звернення: 15.07.2026).

[58] Solar Ready Vets program. U.S. Department of Energy. URL: https://www.energy.gov/eere/solar/solar-ready-vets-pilot-program (дата звернення: 15.07.2026).).

[59] Support for veterans: X-Forces Enterprise. GOV.UK. URL: https://www.gov.uk/support-for-veterans/x-forces-enterprise (дата звернення: 15.07.2026).

[60] £4m delivered to ex-military entrepreneurs through Start Up Loans and X-Forces Enterprise over the last year. Start Up Loans, British Business Bank. 25.06.2025. URL: https://www.startuploans.co.uk/media-centre/ps4m-delivered-ex-military-entrepreneurs-start-loans-and-x-forces-enterprise-over-last-year (дата звернення: 15.07.2026).

[61] Final report summary: Prince's Operation Entrepreneur. Veterans Affairs Canada. URL: https://www.veterans.gc.ca/en/about-vac/research/veteran-and-family-well-being-fund/funding-recipients/funding-recipients-2019-2020/final-report-summary-princes-operation-entrepreneur (дата звернення: 15.07.2026).

[62] How savvy veterans are turning into successful entrepreneurs. Futurpreneur Canada. URL: https://www.futurpreneur.ca/en/press-media/how-savvy-veterans-are-turning-into-successful-entrepreneurs/ (дата звернення: 15.07.2026).

The Israeli model represents an innovation-acceleration type: the 18x Elite Impact incubator for mobilized reservists, supported by the Israel Innovation Authority, has launched about 150 startups involving more than USD 15 million of private investment[63], thereby converting combat experience into high-tech entrepreneurship. The Croatian model, most relevant to the Ukrainian context in terms of its origin (post-war reintegration after the 1991–1995 War of Independence), institutionalized the cooperative form – veterans' cooperatives, in which at least two-thirds of the members are veterans or members of their families, receive non-repayable financial support of up to EUR 20,000 per project (in exceptional cases, up to EUR 22,000), combined with training and advisory support[64].

The Australian model focuses on the transitional phase: the Department of Veterans Affairs, in partnership with the King's Trust Australia, implements a pre-entrepreneurial training program (150 places per year in Exploring Being My Own Boss workshops, followed by NEIS training), while the PLYOB initiative, in partnership with RMIT University, supports 20–25 transitioning service members each year in obtaining a certified small business qualification and twelve-month mentoring[65]. The Korean model has a patronage-oriented nature under which the Ministry of Patriots and Veterans Affairs combines preferential loans and educational support for retired military personnel[66] with a veteran-friendly employer certification, which provides companies with preferential lending rates and advantages in government evaluations[67].

In continental European jurisdictions without a dedicated veteran track, support is implemented through universal mechanisms: in Germany, these include KfW loan programs, special depreciation for small businesses (§ 7g EStG), and a zero VAT rate for the installation of solar power plants[68]; in Poland, a preferential income tax rate of 9% for small payers, combined with the Energia Plus program of the National Environment and Water Fund[69]; in Lithuania, a reduced corporate income tax rate for small enterprises, following the general

[63] Israeli reservists launch startups through new entrepreneurship initiative. The Jerusalem Post. URL: https://www.jpost.com/business-and-innovation/tech-and-start-ups/article-895682 (дата звернення: 15.07.2026).

[64] Croatian veterans cooperatives. Government of the Republic of Croatia. URL: https://gov.hr/en/croatian-veterans-cooperatives/966 (дата звернення: 15.07.2026).

[65] Government prioritises veterans' self-employment and entrepreneurship. Department of Veterans' Affairs, Australian Government. URL: https://www.dva.gov.au/newsroom/latest-news-veterans/government-prioritises-veterans-self-employment-and-entrepreneurship (дата звернення: 15.07.2026).

[66] Benefits. Ministry of Patriots and Veterans Affairs, Republic of Korea. URL: https://mpva.go.kr/english/contents.do?key=1005 (дата звернення: 15.07.2026).

[67] Korea to accept applications for 2026 veteran-friendly employer certification. Seoul Economic Daily. 11.05.2026. URL: https://en.sedaily.com/politics/2026/05/11/korea-to-accept-applications-for-2026-veteran-friendly (дата звернення: 15.07.2026).

[68] Renewable energies in figures: national and international development in 2023. Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz. 2024. URL: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Publikationen/Energie/erneuerbare-energien-in-zahlen-2023.html (дата звернення: 15.07.2026).

[69] Priority programme "Energia Plus". Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. 2023. URL: https://www.gov.pl/web/nfosigw/energia-plus (дата звернення: 15.07.2026).

approach of European policy to supporting small and medium-sized businesses[70]. The comparative matrix of the analyzed models is presented in Table 2.

Table 2

Comparative Matrix of International Models of Financial Support for Veterans' Entrepreneurial Reintegration

Country	Institutional platform	Key financial parameters	Model	Implementation potential for Ukraine
USA	Network of 31 VBOCs (SBA); USDA REAP and DOE Solar Ready Vets	7(a) Veterans Advantage loans of up to USD 350,000 with 100% guarantee; REAP financing of up to 50% of the cost of solar systems; over 1.6 million veteran businesses	Ecosystem-based	High (prototype of a national network of centers for entrepreneurial reintegration and an energy component within grant support)
United Kingdom	X-Forces Enterprise as part of the government's Start Up Loans program	Loans of GBP 500-25,000, 6% per annum, 1–5 years; 12 months mentoring; since 2013 – 3,390+ businesses, about GBP 40 million	Credit and mentoring	High (model of a specialized operator providing mandatory mentoring to beneficiaries)
Canada	Operation Entrepreneur (2012–2024); Futurpreneur Canada in partnership with BDC	Business bootcamps for 6,000 + veterans; unsecured loans of up to CAD 60,000 with two years of mentoring	Educational and mentoring	Average (integration of bootcamps into the state target program and partnership with development institutions)
Israel	Incubator "18x Elite Impact" with the support of Israel Innovation Authority	About 150 startups; more than USD 15 million of private investment	Innovation and acceleration	Average (acceleration track for veterans in the high-tech and defense sectors)
Croatia	Veteran cooperatives under the patronage of the relevant ministry	Non-repayable support of up to EUR 20,000 per project (in exceptional cases – up to EUR 22,000); veterans account for at least 2/3 of cooperative members	Socio-integrative (cooperative)	High (the model closest to Ukraine in terms of its origin; requires the legalization of the cooperative form of veteran entrepreneurship)

[70] SME country fact sheet: Lithuania 2023. European Commission. 2023. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-strategy/sme-performance-review_en (дата звернення: 15.07.2026).

Country	Institutional platform	Key financial parameters	Model	Implementation potential for Ukraine
Australia	Department of Veterans Affairs in partnership with King's Trust Australia and RMIT	150 places annually in workshops with access to NEIS training; PLYOB – 20–25 participants per year with certification and mentoring	Transitional and educational	Average (pre-entrepreneurial training during the transition from military to civilian life)
Republic of Korea	Ministry of Patriots and Veterans Affairs (MPVA)	Preferential loans to discharged military personnel; certification of veteran-friendly employers with preferential lending conditions	Patronage-based	Average (certification mechanism encouraging employers and banks to cooperate with veterans)

Source: systematized by the authors

The synthesis of the identified attributes and the diagnosed institutional lacunae in the domestic support system made it possible to substantiate the authors' model of an integrated financial mechanism for the entrepreneurial reintegration of war veterans (Fig. 2).

The architectonics of the model is five-circuit:

the first circuit – target orientations – fixes strategic benchmarks, that is, the conversion of military experience into entrepreneurial activity, employment creation, and the resilience of veteran business;

the second circuit – the institutional platform – consolidates the regulatory framework (Law No. 4563-IX, state target program) and the administrative apparatus with a clear delineation of functions;

the third circuit – fiscal determinants – systematizes financing channels, i.e. grant (differentiated scale of "Vlasna Sprava"), credit (5–7–9% with a veteran-specific sub-track), tax (simplified regimes), and investment (public investment in the entrepreneurial infrastructure of reintegration);

the fourth circuit – comparative implementation practices – accumulates verified international practices adapted to Ukrainian realities;

the fifth circuit – performance monitoring – finalizes the mechanism through cross-cutting indicators and public reporting, providing policy feedback and enabling ongoing calibration.

I. TARGET ORIENTATIONS

the conversion of military experience into entrepreneurial activity, employment creation, and the resilience of veteran business

▼

II. INSTITUTIONAL PLATFORM

Law of Ukraine No. 4563-IX, State Target Program for 2026-2028, Ministry of Veterans Affairs / Ministry of Economy / State Employment Service/ Ukrainian Veterans Foundation

▼

III. FISCAL DETERMINANTS

grant channel (differentiated scale of "Vlasna Sprava"; UAH 250,000 – 1 million), credit channel (5–7–9% with a veteran-specific sub-track), tax channel (simplified regimes, interest rate compensation), and investment channel (public investment in reintegration infrastructure)

▼

IV. COMPARATIVE Implementation Practices

network of entrepreneurial reintegration centers (VBOC, X-Forces), mandatory mentoring support (British-Canadian model), cooperative form of veteran entrepreneurship (Croatian prototype), environmental and energy components of grant support (REAP, EnergoGrant), certification of veteran-friendly employers (Korean prototype)

▼

V. PERFORMANCE MONITORING

a cross-cutting indicator of the share of veteran entrepreneurs, jobs created by veteran business, annual public reporting on the Transparent Budget portal, and policy calibration across life-cycle phases

Fig. 2. Model of an Integrated Financial Mechanism for Entrepreneurial Reintegration of Veterans of the Russian-Ukrainian War

Source: developed by the authors

The operationalization of the authors' model involves the implementation of a set of specific measures. First, it is advisable to introduce a cross-cutting performance indicator – the share of veterans who have started or developed their own business with state support, together with the number of jobs created – into the passports of budget programs of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine and the Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine, with the annual publication of the results on the Transparent Budget portal. This corresponds to the program-targeted method of budgeting and does not require the introduction of new institutional procedures[71]. Secondly, the formation of a national

[71] Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Fiscal mechanisms for adapting veteran business to environmental and energy challenges. Economics, Finance and Management Review. 2026. № 2 (26). P. 46–58. DOI: https://doi.org/10.36690/2674-5208-2026-2-46-58

network of veteran entrepreneurial reintegration centers according to the American-British prototype is justified – based on the existing infrastructure of Diia.Business centers and Ukrainian Veterans Foundation hubs, with the statutory consolidation of mandatory pre-grant counseling and post-grant mentoring support for at least twelve months[72]. Thirdly, the comparatively verified approach is to institutionalize the cooperative form of veteran entrepreneurship following the Croatian model by introducing the category of "veteran cooperative" into the relevant legislation (with veterans and their families accounting for at least two-thirds of the participants), together with a dedicated grant track. This approach seems to be especially productive for the agricultural sector and local service economies of de-occupied and frontline communities[73][74]. Fourthly, a new-generation support imperative involves the integration of an environmental and energy component, in particular by extending the increased rate of compensation for the cost of energy-efficient equipment and distributed-generation facilities for veterans (similar to the EnergoGrant program, where it reaches 25% against 15% of the base) from donor-funded to budget financing, as well as scaling up pilot programs for the professional retraining of veterans in renewable energy professions (prototypes – Solar Ready Vets and Solar ReStart) into a systemic state program[75]. Fifth, it is advisable to implement the Korean mechanism for certifying veteran-friendly employers, with preferences for certified companies in public procurement and access to state guarantee instruments. This would expand employment opportunities for veterans beyond veteran-owned businesses[76].

Finally, the strategic horizon for the mechanism's development lies in its synchronization with the instruments of international financial support– primarily within the Ukraine Facility and programs of international financial organizations, which will transform donor-funded pilot initiatives into co-financed budget programs and ensure the fiscal sustainability of the mechanism during post-war reconstruction, when competition for budgetary resources among reconstruction priorities will reach its maximum. The proposed model, therefore, does not establish parallel institutions but integrates existing elements into a holistic mechanism with an established feedback loop, which corresponds to both the fiscal constraints of the wartime economy and Ukraine's European integration commitments.

---

[72] Veterans Business Outreach Center (VBOC) program. U.S. Small Business Administration. URL: https://www.sba.gov/local-assistance/resource-partners/veterans-business-outreach-center-vboc-program (дата звернення: 15.07.2026).

[73] Croatian veterans cooperatives. Government of the Republic of Croatia. URL: https://gov.hr/en/croatian-veterans-cooperatives/966 (дата звернення: 15.07.2026).

[74]Петруха С., Петруха Н. Виклики для розбудови соціальної інфраструктури сільських територій України в контексті досягнення Цілей сталого розвитку. Облік і фінанси. 2024. № 4 (106). С. 159–168. DOI: https://doi.org/10.33146/2307-9878-2024-4(106)-159-168

[75] До 25 % компенсації: кредитно-грантова програма для придбання енергоефективного обладнання «Енергогрант». Центр розвитку «Час змін». URL: https://chaszmin.com.ua/do-25-kompensatsiyi-kredytno-grantova-programa-dlya-prydbannya-energoefektyvnogo-obladnannya-energogrant/ (дата звернення: 15.07.2026).

[76] Korea to accept applications for 2026 veteran-friendly employer certification. Seoul Economic Daily. 11.05.2026. URL: https://en.sedaily.com/politics/2026/05/11/korea-to-accept-applications-for-2026-veteran-friendly (дата звернення: 15.07.2026).

CONCLUSIONS

The study confirmed that veteran entrepreneurship is a core component of the architecture of the economic reintegration of military personnel, performing an integrative function in relation to its other dimensions – legal, organizational, psychological, medical, social, and informational. The study proposes defining entrepreneurial reintegration of veterans as a process of converting military experience, competencies, and network resources of service personnel into sustainable entrepreneurial activity mediated by targeted financial and institutional tools of the state and partner institutions. The crisis-generating potential of veteran entrepreneurship has been empirically verified: the share of veterans who conduct their own businesses after service (8.31%) is lower than the share of entrepreneurs before mobilization (12.18%), indicating a loss of entrepreneurial potential and underscoring the compensatory role of state financial support.

The systematization of fiscal determinants demonstrated the formation of a multichannel support system in Ukraine – from the establishment of a five-year status for veteran business entities by Law No. 4563-IX and a differentiated grant scale under "Vlasna Sprava" (UAH 25,000– 1 million depending on the number of jobs created) to the rapid growth of expenditures of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine (from UAH 12.1 to 25.7 billion in 2027–2029). At the same time, systematic gaps were identified, namely, institutional fragmentation of administration, the lack of cross-cutting performance indicators, and the donor-funded, rather than budget-institutionalized, nature of the energy component of support. Through the prism of the organizational life cycle, the policy for supporting veteran entrepreneurship is positioned at the intersection of the "rise" and the "beginning of the crisis", which requires the timely development of new anti-crisis attributes.

Comparative analysis of seven national models (USA, UK, Canada, Israel, Croatia, Australia, and the Republic of Korea) and universal European mechanisms made it possible to identify the key attributes of effective support – targeting, systematic integration of funding channels, clear administrative architecture, and an emergent environmental and energy component. Building upon these findings, a five-circuit model of an integrated financial mechanism for the entrepreneurial reintegration of veterans is substantiated and operationalized in specific proposals, in particular the introduction of a cross-cutting performance indicator in the budget program passports, with annual public reporting; the establishment of a national network of entrepreneurial reintegration centers with mandatory mentoring; institutionalization of veteran cooperatives according to the Croatian model; budgeting for increased compensation rates for energy-efficient investments by veteran business; certification of veteran-friendly employers; synchronization of the mechanism with Ukraine Facility tools.

Prospects for further research are associated with the development of a methodology for assessing the efficiency of resource allocation in grant programs for veteran entrepreneurship, econometric modeling of the multiplier effects of veteran business on local economies, as well as the study of regional differentiation in support mechanisms for frontline and de-occupied territorial communities.

SUMMARY

The paper substantiates the theoretical and methodological foundations and applied imperatives for the development of veteran entrepreneurship as a core component of the architecture of the economic reintegration of military personnel under the conditions of the

Russian-Ukrainian war and the early post-war recovery period. It proposes and substantiates an approach to refining (expanding) the definition of "entrepreneurial reintegration of veterans" as a process of converting military experience, competencies, and network resources into sustainable entrepreneurial activity mediated by the financial and institutional tools of the state. Based on relevant empirical data, the crisis-generating potential of veteran entrepreneurship was verified, and the fiscal determinants of state support for veteran business were systematized, including the innovations introduced in 2025–2026 – the Law of Ukraine "On Veteran Entrepreneurship", the State Target Program for 2026-2028, and the differentiated grant scale of the Vlasna Sprava program. Through the prism of the organizational life cycle, the positioning of state support policy is analyzed at the intersection of the "rise" and the "beginning of the crisis". A comparative classification of seven international models of financial support for the entrepreneurial reintegration of veterans (USA, UK, Canada, Israel, Croatia, Australia, and the Republic of Korea) was carried out, and invariant attributes of effective support were identified, namely targeting, systemic integration of funding channels, clear administrative architecture, and an environmental and energy component. The authors' five-circuit model of an integrated financial mechanism for the entrepreneurial reintegration of war veterans is substantiated. The authors developed a set of specific proposals for the implementation of verified foreign practices in Ukraine – from the introduction of cross-cutting performance indicators in budget program passports to the institutionalization of veteran cooperatives and certification of veteran-friendly employers. The research fundings are of practical importance for public administration bodies in calibrating the state's budgetary, fiscal, and veteran policies.

References

1. «Сонячний РеСтарт 2025»: ветерани війни здобули нові професії у сфері сонячної енергетики. Міністерство у справах ветеранів України. 2025. URL: https://mva.gov.ua/prescenter/category/86-novini/sonyachniy-restart-2025-veterani-viyni-zdobuli-novi-profesii-u-sferi-sonyachnoi-energetiki (дата звернення: 15.07.2026).

2. Актуальні потреби та бачення можливостей для кар'єрного і професійного зростання ветеранів : аналітичне дослідження. Український ветеранський фонд. 2024. URL: https://veteranfund.com.ua/analitics/aktualni-potreby-ta-bachennia-mozhlyvostey-dlia-kar-iernoho-i-profesiynoho-zrostannia-veteraniv/ (дата звернення: 15.07.2026).

3. Грантова програма «Власна справа» оновлюється: більше можливостей для ветеранів і їхніх родин та молоді. Урядовий портал. 2026. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/hrantova-prohrama-vlasna-sprava-onovliuietsia-bilshe-mozhlyvostei-dlia-veteraniv-i-ikhnikh-rodyn-ta-molodi (дата звернення: 15.07.2026).

4. До 25 % компенсації: кредитно-грантова програма для придбання енергоефективного обладнання «Енергогрант». Центр розвитку «Час змін». URL: https://chaszmin.com.ua/do-25-kompensatsiyi-kredytno-grantova-programa-dlya-prydbannya-energoefektyvnogo-obladnannya-energogrant/ (дата звернення: 15.07.2026).

5. Коноваленко Д. В., Кононенко І. М., Губанов О. В. Ветеранське підприємництво в умовах еколого-енергетичної невизначеності. Агросвіт. 2026. № 7. С. 229–240. DOI: https://doi.org/10.32702/2306-6792.2026.7.229

6. Маркуць Ю., Маршалок Т., Студеннікова І. Оцінка Бюджетної декларації на 2027–2029 роки: тенденції, прогнози, зміни політики. VoxUkraine. 2026. URL:

https://voxukraine.org/otsinka-byudzhetnoyi-deklaratsiyi-na-2027-2029-roky-tendentsiyi-prognozy-zminy-polityky (дата звернення: 15.07.2026).

7. Після завершення війни кількість ветеранів зросте до 5–6 мільйонів осіб – Мінветеранів. Економічна правда. 27.05.2024. URL: https://epravda.com.ua/news/2024/05/27/714276/ (дата звернення: 15.07.2026).

8. Про ветеранське підприємництво : Закон України від 31.07.2025 р. № 4563-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4563-20 (дата звернення: 15.07.2026).

9. Про схвалення Бюджетної декларації на 2027–2029 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2026 р. № 793. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/793-2026-п (дата звернення: 15.07.2026).

10. Про схвалення Концепції Державної цільової програми з підтримки ветеранського підприємництва на 2026–2028 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2025 р. № 1343-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1343-2025-р (дата звернення: 15.07.2026).

11. Середньостроковий план пріоритетних публічних інвестицій держави на 2027–2029 роки. Міністерство економіки України. 2026. URL: https://me.gov.ua/view/a9b90b15-d06c-4bed-9542-dffb8580f16b (дата звернення: 15.07.2026).

12. Скільки УБД в Україні: дані Мінветеранів. Факти ICTV. 08.10.2025. URL: https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20251008-skilky-ubd-v-ukrayini-dani-minveteraniv/ (дата звернення: 15.07.2026).

13. Стартував прийом заявок на оновлену «Власну справу» та «Гранти для ветеранів» у 2026 році. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. 04.02.2026. URL: https://me.gov.ua/News/Detail/cb6ad0fd-8717-4790-8984-77de49f8f929 (дата звернення: 15.07.2026).

14. Український ветеранський фонд презентував результати дослідження «Портрет ветерана 2025». Український ветеранський фонд. 23.12.2025. URL: https://veteranfund.com.ua/newsukr/ukrainskyy-veteranskyy-fond-prezentuvav-rezultaty-doslidzhennia-portret-veterana-2025/ (дата звернення: 15.07.2026).

15. £4m delivered to ex-military entrepreneurs through Start Up Loans and X-Forces Enterprise over the last year. Start Up Loans, British Business Bank. 25.06.2025. URL: https://www.startuploans.co.uk/media-centre/ps4m-delivered-ex-military-entrepreneurs-start-loans-and-x-forces-enterprise-over-last-year (дата звернення: 15.07.2026).

16. Adizes I. Organizational passages – diagnosing and treating lifecycle problems of organizations. Organizational Dynamics. 1979. Vol. 8. № 1. P. 3–25. DOI: https://doi.org/10.1016/0090-2616(79)90001-9

17. Benefits. Ministry of Patriots and Veterans Affairs, Republic of Korea. URL: https://mpva.go.kr/english/contents.do?key=1005 (дата звернення: 15.07.2026).

18. Chugunov I., Makohon V., Titarchuk M., Krykun T. The budget policy of Ukraine under martial law. Public and Municipal Finance. 2023. Vol. 12. № 1. P. 1–11. DOI: https://doi.org/10.21511/pmf.12(1).2023.01

19. Croatian veterans cooperatives. Government of the Republic of Croatia. URL: https://gov.hr/en/croatian-veterans-cooperatives/966 (дата звернення: 15.07.2026).

20. Dligach A., Stavytskyy A. Resilience factors of Ukrainian micro, small, and medium-sized business. Economies. 2024. Vol. 12. № 12. Art. 319. DOI: https://doi.org/10.3390/economies12120319

21. Facts about small business: veteran ownership statistics 2025. U.S. Small Business Administration, Office of Advocacy. 11.11.2025. URL: https://advocacy.sba.gov/2025/11/11/facts-about-small-business-veteran-ownership-statistics-2025/ (дата звернення: 15.07.2026).

22. Final report summary: Prince's Operation Entrepreneur. Veterans Affairs Canada. URL: https://www.veterans.gc.ca/en/about-vac/research/veteran-and-family-well-being-fund/funding-recipients/funding-recipients-2019-2020/final-report-summary-princes-operation-entrepreneur (дата звернення: 15.07.2026).

23. Financing SMEs and entrepreneurs 2026: an OECD scoreboard. Paris : OECD Publishing, 2026. DOI: https://doi.org/10.1787/075d8058-en

24. Government prioritises veterans' self-employment and entrepreneurship. Department of Veterans' Affairs, Australian Government. URL: https://www.dva.gov.au/newsroom/latest-news-veterans/government-prioritises-veterans-self-employment-and-entrepreneurship (дата звернення: 15.07.2026).

25. Haynie J. M., Shepherd D. Toward a theory of discontinuous career transition: investigating career transitions necessitated by traumatic life events. Journal of Applied Psychology. 2011. Vol. 96. № 3. P. 501–524. DOI: https://doi.org/10.1037/a0021450

26. How savvy veterans are turning into successful entrepreneurs. Futurpreneur Canada. URL: https://www.futurpreneur.ca/en/press-media/how-savvy-veterans-are-turning-into-successful-entrepreneurs/ (дата звернення: 15.07.2026).

27. Israeli reservists launch startups through new entrepreneurship initiative. The Jerusalem Post. URL: https://www.jpost.com/business-and-innovation/tech-and-start-ups/article-895682 (дата звернення: 15.07.2026).

28. Korea to accept applications for 2026 veteran-friendly employer certification. Seoul Economic Daily. 11.05.2026. URL: https://en.sedaily.com/politics/2026/05/11/korea-to-accept-applications-for-2026-veteran-friendly (дата звернення: 15.07.2026).

29. Kraus K. M., Ihnatiuk A. I., Kraus N. M. Veteran entrepreneurship and business in Ukraine: institutional, financial, and project components of practical implementation. European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation. 2023. № 1 (11). P. 98–111. DOI: https://doi.org/10.32750/2023-0108

30. Loughran D. S. Why is veteran unemployment so high? Santa Monica : RAND Corporation, 2014. URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR284.html (дата звернення: 15.07.2026).

31. Obłój K., Voronovska R. How business pivots during war: lessons from Ukrainian companies' responses to crisis. Business Horizons. 2024. Vol. 67. № 1. P. 93–105. DOI: https://doi.org/10.1016/j.bushor.2023.09.001

32. Opatska S., Johansen W., Gordon A. Business crisis management in wartime: insights from Ukraine. Journal of Contingencies and Crisis Management. 2024. Vol. 32. № 1. Art. e12513. DOI: https://doi.org/10.1111/1468-5973.12513

33. Petrukha N. M., Petrukha S. V., Hudenko B. O., Hudenko O. D. The Policy of Heroes – a new philosophy of veteran business. Business Inform. 2024. № 1. P. 392–404. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-392-404

34. Petrukha S. V., Tripak M. M., Petrukha N. M., Konovalenko D. V. Modernization of public finances and resilience of veteran business. Проблеми економіки. 2024. № 3. С. 249–260. DOI: https://doi.org/10.32983/2222-0712-2024-3-249-260

35. Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Features of ensuring the stability of public finances during the war. Baltic Journal of Economic Studies. 2026. Vol. 12. № 1. P. 108–124. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2026-12-1-108-124

36. Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Fiscal mechanisms for adapting veteran business to environmental and energy challenges. Economics, Finance and Management Review. 2026. № 2 (26). P. 46–58. DOI: https://doi.org/10.36690/2674-5208-2026-2-46-58

37. Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. Inclusive economy and public finance: current state and principles of post-war recovery. Baltic Journal of Economic Studies. 2024. Vol. 10. № 2. P. 219–231. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2024-10-2-219-231

38. Petrukha S., Konovalenko D., Petrukha N. State budget in the context of a wartime economy and post-war triggers for its recovery. Baltic Journal of Economic Studies. 2025. Vol. 11. № 1. P. 256–269. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-1-256-269

39. Phipps A., Skimmyhorn W. Entrepreneurship among veterans: comparative evidence from recent surveys. International Small Business Journal. 2025. Vol. 43. № 1. P. 76–95. DOI: https://doi.org/10.1177/02662426241278216

40. Priority programme “Energia Plus”. Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. 2023. URL: https://www.gov.pl/web/nfosigw/energia-plus (дата звернення: 15.07.2026).

41. Renewable energies in figures: national and international development in 2023. Bundesministerium für Wirtschaft und Klimaschutz. 2024. URL: https://www.bmwk.de/Redaktion/DE/Publikationen/Energie/erneuerbare-energien-in-zahlen-2023.html (дата звернення: 15.07.2026).

42. Rural Energy for America Program (REAP). United States Department of Agriculture. URL: https://www.rd.usda.gov/programs-services/energy-programs/rural-energy-america-program-renewable-energy-systems-energy-efficiency-improvement-guaranteed-loans (дата звернення: 15.07.2026).

43. SME country fact sheet: Lithuania 2023. European Commission. 2023. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-strategy/sme-performance-review_en (дата звернення: 15.07.2026).

44. Solar Ready Vets program. U.S. Department of Energy. URL: https://www.energy.gov/eere/solar/solar-ready-vets-pilot-program (дата звернення: 15.07.2026).

45. Support for veterans: X-Forces Enterprise. GOV.UK. URL: https://www.gov.uk/support-for-veterans/x-forces-enterprise (дата звернення: 15.07.2026).

46. Tihic M., Pritchard A., McKelvie A. The emergence and impact of the military veteran entrepreneurship industry. Small Business Economics. 2026. Vol. 66. № 2. P. 737–751. DOI: https://doi.org/10.1007/s11187-025-01133-z

47. Tilikina N. V., Piesha I. V. Ukraine's state veteran policy and ways to ensure its effectiveness. Public Administration and National Security. 2023. № 5. URL: https://www.inter-nauka.com/issues/administration2023/5/8984 (дата звернення: 15.07.2026).

48. Ukraine: Fifth rapid damage and needs assessment (RDNA5), February 2022 – December 2025. World Bank, Government of Ukraine, European Commission, United Nations. 2026. URL: https://documents1.worldbank.org/curated/en/099022026094036395/pdf/P514499-22f93f3a-4278-42bc-b907-db9553d12069.pdf (дата звернення: 15.07.2026).

49. Veterans Business Outreach Center (VBOC) program. U.S. Small Business Administration. URL: https://www.sba.gov/local-assistance/resource-partners/veterans-business-outreach-center-vboc-program (дата звернення: 15.07.2026).

50. Zhao C., Xu G., Cai W. Troops are business schools: military service and entrepreneurial behaviors in China. Entrepreneurship Theory and Practice. 2025. Vol. 49. № 1. P. 30–59. DOI: https://doi.org/10.1177/10422587241249966

Information about the authors:
Petrukha Serhii Valeriiovych,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Transport and Logistics,
West Ukrainian National University,
11, Lvivska str., Ternopil, 46009, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-8859-0724

Konovalenko Dmytro Valeriiovych,
Candidate of Economic Sciences,
Doctoral Student,
West Ukrainian National University,
11, Lvivska str., Ternopil, 46009, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-6314-3525

Petrukha Nina Mykolayivna,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management in Construction,
Kyiv National University of Construction and Architecture,
31, Povitrianykh Syl ave., Kyiv, 03037, Ukraine
https://orcid.org/0000-0002-3805-2215

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-37

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ СІМЕЙНИХ ТА СПАДКОВИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Резворович К. Р., Юніна М. П.

ВСТУП

Воєнний стан ускладнив реалізацію та судовий захист сімейних і спадкових прав військовослужбовців через специфіку проходження служби та обмежені можливості їх особистої участі в судочинстві. Актуальними є питання захисту сімейних і майнових прав, реалізації спадщини та соціальних гарантій, а також застосування спеціальних процесуальних механізмів, зокрема зупинення провадження за п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України[1].

Законодавчі зміни після 2022 року, зокрема щодо посвідчення заповітів і спадкових строків[2], адаптували правове регулювання до умов воєнного стану, однак виявили низку матеріально-правових і процесуальних проблем. Їх розв'язання потребує узгодження законодавчих і процесуальних механізмів судового захисту з урахуванням сучасної практики Верховного Суду.

Окремі аспекти цієї проблематики висвітлено в працях вітчизняних науковців-цивілістів. Загальнотеоретичні засади правового статусу військовослужбовців та членів їхніх сімей, а також питання їхнього соціально-правового захисту досліджують Д. Ковальов[3] та Л. Малюга[4]. На особливостях захисту прав військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах воєнного стану зосереджують увагу Н. Добренька, Я. Новак та В. Сидоренко[5], які вивчають правовий механізм забезпечення відповідних прав, аналізують чинне законодавство та окреслюють напрями його вдосконалення. Особливості правового регулювання проходження військової служби розглядає

[1] Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України; Кодекс, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 03.08.202

[2] Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text (дата звернення: 03.08.2026).

[3] Ковальов Д. І. Правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2025. Вип. 89, Ч. 2. С. 441–445. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.67.

[4] Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. 2023. *Право і суспільство.* 2023. № 6. С. 150–159. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22.

[5] Добренька Н. В., Новак Я. В., Сидоренко В. В. Основи захисту прав військовослужбовців та їх родин під час війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Т. 1, № 90. С. 48–52. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.7.

А. Яремчук.[6] Сімейно-правовий аспект проблеми досліджує Є. Синельников[7], який з'ясовує особливості врегулювання спорів щодо визначення місця проживання малолітньої дитини в умовах воєнного стану. Застосування медіації-консиліації в сімейних конфліктах за участю військовослужбовців та членів їхніх сімей вивчає Н. Бондаренко-Зелінська[8]. Спадковий аспект розкривають К. Резворович і М. Хаджийський[9], В. Маковій[10], Н. Новицька, А. Новицькиий та Н. Салецька [11], зосереджуючи увагу на реалізації спадкових прав у воєнний і післявоєнний періоди, особливостях участі військовослужбовців у спадкових правовідносинах, ускладненому доступі до нотаріальних послуг, втраті документів, юридичних колізіях та необхідності вдосконалення механізмів захисту прав спадкоємців.

Водночас взаємозв'язок матеріально-правових і процесуальних механізмів судового захисту сімейних та спадкових прав військовослужбовців з урахуванням новітніх законодавчих змін і сучасної практики Верховного Суду зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів судового захисту сімейних і спадкових прав військовослужбовців та членів їхніх сімей у цивільному судочинстві України в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі завдання:

1) дослідити особливості доказування та процесуальних гарантій захисту прав військовослужбовців у сімейних спорах, зокрема у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю, з урахуванням сучасних правових позицій Верховного Суду;

---

[6] Яремчук А. А. Поняття та зміст правового регулювання проходження військової служби в Україні. *Київський часопис права*. 2026. № 1. с. 293-300. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.41

[7] Синельников Є.В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 64–69. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.10.

[8] Бондаренко-Зелінська Н. Л. Переваги застосування при врегулюванні сімейних конфліктів за участю військовослужбовців та членів їх сімей комбінованої примирної процедури медіації-консиліації. *Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни:* зб. тез Всеукраїнського круглого столу (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року) . Хмельницький, 2024. С. 15–18. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%A1%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%20%D0%9A%D1%80%20%D1%81%D1%82%202023.pdf (дата звернення: 03.08.2026).

[9] Резворович К., Хаджийський М. Сучасні правові виклики реалізації спадкових прав у воєнний та післявоєнний періоди. *Публічно-правове та приватно-правове регулювання окремих сфер суспільних відносин*. 2025. № 2. DOI: https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-17.

[10] Маковій В. П. Особливості участі військовослужбовця у спадкових правовідносинах в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Т. 1, № 92. С. 456–463. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.65.

[11] Новицька, Н. Б., Новицький, А. М., Салецька, Н. М. Правові підстави реалізації права на вступ у спадщину в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. № 2(19). С. 126–134. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-126-134.

2) проаналізувати особливості реалізації та судового захисту спадкових прав військовослужбовців і членів їхніх сімей, зокрема підстави поновлення строків прийняття спадщини, а також правові механізми оскарження заповітів, посвідчених командирами військових частин;

3) визначити критерії належного застосування положень п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України[12] щодо зупинення провадження у справах за участю військовослужбовців та розробити пропозиції щодо запобігання процесуальним зловживанням.

1. Матеріально-правові гарантії захисту спадкових прав військовослужбовців в умовах воєнного стану

Військова служба є особливим видом публічної служби, що пов'язаний із виконанням конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни та зумовлює набуття особою спеціального правового статусу. Його особливість полягає в поєднанні встановлених законом обмежень окремих прав із додатковими державними гарантіями, зумовленими характером виконуваних службових завдань. У сфері цивільних правовідносин така специфіка набуває особливого значення в умовах воєнного стану, коли виконання бойових завдань, перебування військовослужбовця в районі бойових дій, обмежений доступ до нотаріальних послуг та інші об'єктивні обставини можуть ускладнювати реалізацію його майнових і спадкових прав.

Однією з основних гарантій реалізації спадкових прав є забезпечення можливості військовослужбовця належним чином розпорядитися власним майном на випадок смерті. В умовах воєнного стану загальний порядок посвідчення заповітів був адаптований до особливостей проходження військової служби. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану»[13] було розширено коло уповноважених суб'єктів, які можуть посвідчувати заповіти військовослужбовців, надавши відповідні повноваження командирам військових частин та уповноваженим ними посадовим особам. Такий механізм має компенсувати обмежену можливість звернення військовослужбовця до нотаріуса та забезпечити реальність його права на розпорядження майном.

Водночас розширення повноважень щодо посвідчення заповітів на рівні підзаконного нормативного акта породжує питання щодо узгодженості такого регулювання з положеннями Цивільного кодексу України[14]. Оскільки порядок посвідчення заповіту та вимоги до його форми визначаються цивільним законодавством, спеціальні правила, запроваджені в умовах воєнного стану, мають бути належним чином узгоджені з нормами Цивільного кодексу України. У зв'язку з цим доцільним видається нормативне закріплення спеціального порядку посвідчення заповітів військовослужбовців безпосередньо в Цивільному кодексі України. Альтернативним напрямом удосконалення правового регулювання може бути

[12] Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 03.08.2026).

[13] Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 03.08.2026).

[14] Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 03.08.2026).

використання зарубіжного досвіду щодо запровадження інституту екстраординарного заповіту, дійсність якого за визначених законом умов підлягає спрощеній перевірці після припинення надзвичайних обставин.

Важливим складником гарантування дійсності такого волевиявлення є його належна реєстрація. Спеціальними правилами передбачено механізм передачі примірника заповіту від військової частини до уповноважених органів та подальшого внесення відомостей до Спадкового реєстру. Така процедура спрямована на збереження документа, запобігання його втраті або несанкціонованій зміні та забезпечення можливості його подальшого використання під час оформлення спадщини. Отже, спеціальний порядок реєстрації виконує не лише технічну, а й гарантійну функцію, забезпечуючи збереження волевиявлення військовослужбовця до моменту відкриття спадщини.

Окрему групу правових питань становить визначення моменту відкриття спадщини в разі загибелі або зникнення безвісти військовослужбовця. Від встановлення юридичного факту смерті безпосередньо залежить можливість спадкоємців реалізувати право на прийняття спадщини та оформити відповідні майнові права. У таких випадках можуть застосовуватися різні процесуальні механізми, зокрема оголошення особи померлою та встановлення факту смерті особи в певний час. Останній механізм має особливе значення в умовах воєнного стану, оскільки дає змогу пов'язати виникнення спадкових правовідносин із конкретно встановленим моментом смерті особи та, за наявності належних доказів, уникнути тривалого очікування, пов'язаного із загальною процедурою оголошення особи померлою.

Не менш важливим питанням є дотримання строків прийняття спадщини. Воєнні дії, перебування спадкоємців на тимчасово окупованих територіях, переміщення населення, обмежений доступ до нотаріальних послуг та інші обставини можуть об'єктивно перешкоджати своєчасному зверненню із заявою про прийняття спадщини. У зв'язку з цим законодавство після 2022 року зазнало суттєвих змін щодо перебігу та обчислення спадкових строків, які мають забезпечити баланс між необхідністю дотримання правової визначеності та реальними можливостями спадкоємців реалізувати свої права в умовах війни. Особливого значення набуває Закон України № 3450-IX[15], яким удосконалено порядок відкриття та оформлення спадщини та врегульовано окремі питання перебігу спадкових строків.

Зазначені зміни свідчать про формування спеціального режиму реалізації спадкових прав військовослужбовців та членів їхніх сімей, у якому загальні правила цивільного законодавства доповнюються спеціальними гарантіями, зумовленими умовами воєнного стану. Основні зміни в правовому регулюванні доцільно систематизувати шляхом порівняння відповідних механізмів до та після 2022 року (табл. 1).

[15] Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text (дата звернення: 03.08.2026).

Таблиця 1

Порівняння цивільних і процесуальних норм щодо захисту прав військовослужбовців та їхніх родин до і після 2022 року

Критерій порівняння	Нормативне регулювання до 2022 року	Нормативне регулювання після 2022 року
Суб'єкт посвідчення заповіту	Виключно командир (начальник) військової частини або начальники госпіталів/санаторіїв	Перелік розширено: крім командирів, право надано також посадовим (службовим) особам, уповноваженим командиром
Порядок реєстрації заповітів у Спадковому реєстрі	Реєстрація здійснювалася державним нотаріальним архівом після прийняття примірника на зберігання	Запроваджено спеціальний порядок передачі документа через військову частину та уповноважені органи з подальшим внесенням відомостей до Спадкового реєстру
Перебіг та строки прийняття спадщини	Суворе дотримання загального 6-місячного строку. Поновлення пропущеного строку – лише через суд за наявності поважних причин.	Запроваджено спеціальне регулювання перебігу спадкових строків з урахуванням умов воєнного стану, надалі врегульоване законодавчими змінами, зокрема Законом України № 3450-IX
Встановлення юридичних фактів для відкриття спадщини	Застосування стандартних процедур оголошення особи померлою після спливу загальних тривалих строків	Активне застосування спеціальної судової процедури встановлення факту смерті в певний час без прив'язки до річних строків для швидкого захисту прав спадкоємців.

Джерело: узагальнено автором на основі [16]

Порівняльний аналіз засвідчує, що після запровадження воєнного стану законодавче регулювання спадкових правовідносин за участю військовослужбовців було адаптовано до умов, за яких застосування загальних нотаріальних і процедурних механізмів може бути об'єктивно ускладненим. Розширення кола осіб, уповноважених посвідчувати заповіти, спеціальний порядок їх реєстрації та зміни в регулюванні спадкових строків спрямовані на забезпечення безперервності реалізації майнових прав військовослужбовців і їхніх спадкоємців.

При цьому така адаптація породжує низку правозастосовних питань. Насамперед це стосується узгодження спеціального підзаконного регулювання з положеннями Цивільного кодексу України, належного документування волевиявлення військовослужбовця та забезпечення однакового підходу до встановлення юридичних фактів, необхідних для оформлення спадщини. Таким чином, матеріально-правові гарантії захисту спадкових прав військовослужбовців в умовах воєнного стану поєднують спеціальні правила розпорядження майном, його документального забезпечення та реалізації спадкових прав, проте їх ефективність безпосередньо

[16] Маковій В. П. Особливості участі військовослужбовця у спадкових правовідносинах в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2025. Т. 1, № 92. С. 456–463. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.65.

залежить від узгодженості матеріальних норм із процесуальними механізмами їх реалізації.

2. Особливості судового захисту сімейних прав військовослужбовців

Не менш важливе значення в умовах воєнного стану має забезпечення права військовослужбовців на створення сім'ї та підтримання сімейних зв'язків. Специфіка виконання військовослужбовцями службових і бойових завдань об'єктивно зумовлює обмеження можливостей спільного проживання з членами сім'ї, особистого спілкування та участі в розв'язанні сімейних питань. Водночас такі обставини не повинні призводити до необґрунтованого обмеження сімейних прав. Як справедливо зазначає Л. Малюга, забезпечення прав військовослужбовців в умовах воєнного стану передбачає створення належних правових та організаційних умов для реалізації гарантованих державою прав з урахуванням особливостей проходження військової служби[17]. З огляду на це, підтримання сімейних зв'язків може забезпечуватися, зокрема, шляхом надання відпусток за сімейними обставинами та створення можливостей для комунікації з членами сім'ї, якщо це не суперечить вимогам національної безпеки, боєздатності підрозділу та безпеки особового складу.

Особливого значення набуває судовий захист сімейних прав у спорах щодо визначення місця проживання дитини. В умовах воєнного стану врегулювання таких спорів потребує врахування обставин, які безпосередньо пов'язані з безпекою дитини, місцем проживання батьків, характером їхньої зайнятості та проходженням військової служби. Є. Синельников обґрунтовує необхідність виваженої оцінки судами обставин, пов'язаних із проходженням одним із батьків військової служби, участю в бойових діях або перебуванням у відрядженні для виконання бойових завдань, наголошуючи, що сам факт запровадження воєнного стану не може автоматично визначати місце проживання дитини з одним із батьків [18].

Водночас сучасна правозастосовна практика виявляє ризики використання сімейно-правових механізмів для досягнення цілей, не пов'язаних безпосередньо із захистом прав та інтересів дитини. Так, звернення до суду з вимогою про визначення місця проживання дитини може використовуватися для створення формальних підстав для отримання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації або реалізації права на перетин державного кордону. За таких обставин суд має встановлювати реальність спору між батьками, фактичні умови проживання дитини та відповідність заявлених вимог її найкращим інтересам**.** У разі встановлення відсутності реального спору та формального характеру звернення застосуванню підлягають передбачені цивільним процесуальним законодавством наслідки, зокрема закриття провадження у зв'язку з відсутністю предмета спору[19]. Такий підхід дає змогу забезпечити належний захист прав дитини та запобігти використанню цивільного

[17] Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. 2023. *Право і суспільство.* 2023. № 6. С. 150–159. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22.

[18] Синельников Є.В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 64–69. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.10.

[19] Синельников Є.В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 64–69. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.10.

судочинства для отримання правових наслідків, які не є предметом відповідного спору.

Окремого значення набуває адаптація процесуальних механізмів до об'єктивних умов воєнного стану, за яких особиста участь військовослужбовця в судовому провадженні може бути істотно ускладнена або неможлива. У цьому контексті заслуговує на увагу проєкт Закону № 8358 від 13 січня 2023 року[20], спрямований на вдосконалення здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану. Законопроєкт передбачає, зокрема, зміни до процесуального законодавства щодо застосування письмового провадження, судових викликів і повідомлень, а також вручення процесуальних документів. Застосування відповідних процесуальних механізмів має забезпечувати баланс між правом учасника справи на безпосередню участь у судовому розгляді та необхідністю своєчасного врегулювання спору за обставин, зумовлених проходженням військової служби.

Специфічну категорію сімейних і спадкових справ становлять справи, пов'язані з відновленням правового статусу особи, яка була визнана безвісно відсутньою або оголошена померлою, але згодом з'явилася. У такому випадку скасування відповідного судового рішення зумовлює необхідність відновлення юридичного статусу особи та приведення у відповідність пов'язаних із ним актів цивільного стану. Відповідна процедура має значення не лише для особистих немайнових прав, а й для відновлення сімейних правовідносин, які зазнали змін унаслідок визнання особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою [21]. Зокрема, у разі появи особи, оголошеної померлою, виникає питання про правові наслідки скасування відповідного рішення для її шлюбу. Відновлення шлюбних правовідносин пов'язується з установленими законом умовами, зокрема з відсутністю нового зареєстрованого шлюбу другого з подружжя. Водночас повернення особи, яка була оголошена померлою, має безпосередній вплив і на спадкові правовідносини, що виникли внаслідок попереднього відкриття спадщини. Отже, судове рішення про відновлення правового статусу такої особи може зумовлювати необхідність перегляду майнових та спадкових наслідків, які виникли в період її відсутності.

Майновий аспект судового захисту у цій категорії справ пов'язаний насамперед із визначенням правового режиму майна, набутого подружжям під час шлюбу, а також майнових прав, що виникають у членів сім'ї військовослужбовця. Особливого значення набуває встановлення джерела набуття майна та правової природи коштів, які були використані для його придбання, оскільки проходження військової служби саме по собі не змінює загальних засад правового режиму майна подружжя. Водночас

[20] Проєкт Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358 від 13.01.2023. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41130 (дата звернення: 03.08.2026).

[21] Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія / за ред.: Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, К. Г. Некіт ; упор.-укл. Ю. С. Маршук ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. с. 160. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44198270-fb58-478d-aa62-835477f5dd40/content (дата звернення: 03.08.2026).

у кожній конкретній справі суд має встановлювати обставини набуття майна, характер відповідних виплат та їх цільове призначення.

Окрему категорію становлять справи про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Для військовослужбовців та членів їхніх сімей встановлення такого факту може мати не лише сімейно-правове, а й майнове та соціальне значення, оскільки від нього може залежати реалізація права на майно, набуте за час спільного проживання, а також окремих соціальних гарантій. Відповідно, судове встановлення відповідного факту має ґрунтуватися на сукупності доказів, які підтверджують спільний побут, взаємні права та обов'язки, спільні витрати, ведення господарства та інші ознаки фактичних сімейних відносин.

Таким чином, судовий захист сімейних прав військовослужбовців в умовах воєнного стану характеризується поєднанням загальних цивільно-правових засад із необхідністю врахування спеціальних обставин проходження військової служби. Особливого значення набувають перевірка реальності сімейного спору, забезпечення найкращих інтересів дитини, адаптація процесуальних механізмів до умов військової служби, відновлення правового статусу осіб, які повернулися після визнання безвісно відсутніми або оголошення померлими, а також належна кваліфікація майнових правовідносин. У сукупності це формує окремий напрям цивільно-правового захисту, у межах якого суд має забезпечувати не лише відновлення порушеного права, а й недопущення використання процесуальних механізмів всупереч їхньому правовому призначенню.

3. Процесуальні механізми судового захисту прав військовослужбовців та напрями їх удосконалення

Одним з основних процесуальних механізмів захисту прав військовослужбовців в умовах воєнного стану є зупинення провадження у справі на підставі п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України. Відповідно до цієї норми суд зобов'язаний зупинити провадження в разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, переведених на воєнний стан. Особливого значення для формування єдиної практики застосування зазначеної норми набула постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 листопада 2025 року у справі № 754/947/22[22]. Велика Палата Верховного Суду відступила від попередніх правових підходів, відповідно до яких для зупинення провадження необхідно було встановлювати факт переведення конкретної військової частини на воєнний стан або з'ясувати характер виконуваних нею завдань. Суд виходив із того, що з моменту запровадження режиму воєнного стану та загальної мобілізації Збройні Сили України та інші відповідні військові формування загалом функціонують в умовах особливого періоду, а тому для застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України немає потреби додатково встановлювати факт переведення конкретної військової частини на воєнний стан чи її безпосередньої участі в бойових діях. Водночас суд має отримати належні докази перебування конкретного учасника справи на військовій службі, якими можуть бути, зокрема, військовий квиток, наказ командира військової частини та інші документи, що підтверджують відповідний статус.

[22] Постанова Верховного Суду від 12.11.2025 року у справі № 754/947/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131941691 (дата звернення: 03.08.2026).

Водночас імперативність зупинення провадження не має тлумачитися ізольовано від основоположних засад цивільного судочинства. Велика Палата Верховного Суду наголосила, що відповідний процесуальний механізм запроваджений насамперед як гарантія реалізації прав військовослужбовця, а тому не може застосовуватися всупереч його волі та інтересам. Якщо військовослужбовець як сторона або третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, бажає продовження розгляду справи по суті – особисто або через представника, – суд має врахувати таке волевиявлення та не зупиняти провадження[23]. Таким чином, сучасний підхід Верховного Суду передбачає необхідність узгодження імперативної процесуальної гарантії з принципами диспозитивності, доступу до правосуддя та ефективності судового захисту.

Інший напрям процесуальних проблем пов'язаний із доказуванням юридично значущих фактів, від встановлення яких залежить реалізація членами сімей загиблих військовослужбовців права на соціальні гарантії та одноразову грошову допомогу. Показовою в цьому контексті є постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 25 березня 2026 року у справі № 709/2037/24[24]. Суд наголосив, що встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу потребує доведення сукупності ознак фактичних сімейних відносин, зокрема спільного проживання, спільного побуту, спільного бюджету, здійснення спільних витрат, придбання майна в інтересах сім'ї, а також взаємних прав та обов'язків, притаманних подружжю. Окремі докази, зокрема спільні фотографії, спільний відпочинок або переказ коштів, самі по собі не є достатніми для встановлення відповідного юридичного факту.

Верховний Суд водночас підтвердив застосування в таких справах стандарту більшої переконливості доказів та принципу балансу вірогідностей. Суд має оцінювати кожний доказ окремо та всі докази в їх сукупності, враховуючи їх належність, допустимість, достовірність, достатність і взаємний зв'язок. Такий підхід має особливе значення у справах за участю сімей військовослужбовців, оскільки тривале перебування особи на службі, виконання бойових завдань та об'єктивна неможливість постійної фізичної присутності за місцем проживання можуть впливати на характер доказів сімейних відносин. Водночас сама специфіка військової служби не звільняє заявника від обов'язку довести сукупність обставин, необхідних для встановлення юридичного факту.

Процесуальне значення у цій категорії справ має також правильне визначення суб'єктного складу учасників спору. У постанові Верховного Суду від 19 червня 2026 року у справі № 131/526/24[25] суд звернув увагу, що вимоги про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та перебування на утриманні можуть безпосередньо впливати на права інших осіб, які мають право на спадщину або одноразову грошову допомогу у зв'язку із загибеллю військовослужбовця. У конкретній справі Верховний Суд встановив, що неповнолітні та малолітні діти загиблого є особами, які прийняли спадщину відповідно до статті 1268 ЦК України, а

[23] Постанова Верховного Суду від 12.11.2025 року у справі № 754/947/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131941691 (дата звернення: 03.08.2026).

[24] Постанова Верховного Суду від 25.03.2026 року у справі № 709/2037/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135189894 (дата звернення: 03.08.2026).

[25] Постанова Верховного Суду від 19.06.2026 року у справі № 131/526/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/137690586 (дата звернення: 03.08.2026).

тому мали бути залучені до участі у справі як належні відповідачі. Неналежний суб'єктний склад став підставою для зміни мотивувальної частини судового рішення.

Ця правова позиція має важливе значення для забезпечення процесуальної економії та ефективності судового захисту, оскільки встановлення юридичного факту, який впливає на майнові або соціальні права кількох осіб, не може здійснюватися без залучення всіх суб'єктів, права та інтереси яких можуть бути змінені відповідним судовим рішенням. Водночас у справах про встановлення фактів, необхідних для призначення одноразової грошової допомоги, спір про право може виникати саме між суб'єктами її отримання, а не між заявником та органом, який здійснює відповідну виплату. Такий підхід узгоджується із сучасною практикою Великої Палати Верховного Суду щодо розмежування окремого та позовного провадження.

Окремий процесуально-майновий аспект становить судовий захист прав подружжя на грошове забезпечення військовослужбовця. У постанові від 10 вересня 2025 року у справі № 176/2044/24[26]. Верховний Суд визнав грошове забезпечення, нараховане військовослужбовцю в період перебування у полоні, об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Суд виходив із загального правила, відповідно до якого заробітна плата, пенсія, стипендія та інші доходи, одержані одним із подружжя під час шлюбу, належать до об'єктів спільної сумісної власності. При цьому суд встановив, що отримані кошти були повністю використані на потреби сім'ї, у зв'язку з чим підстав для повторного стягнення їх частини на користь іншого з подружжя не було. Водночас майно, набуте під час шлюбу з використанням такого грошового забезпечення та наявне на момент розгляду спору, може бути предметом окремого спору про поділ майна подружжя.

Наведена правова позиція має принципове значення для захисту майнових інтересів сімей військовополонених та інших військовослужбовців, за якими відповідно до законодавства зберігається грошове забезпечення. Водночас її застосування потребує встановлення конкретних обставин набуття, отримання та використання відповідних коштів, а також фактичного стану шлюбних відносин на момент їх отримання. Відповідно, судовий захист у таких справах має ґрунтуватися не лише на формальному визначенні правового режиму виплат, а й на встановленні способу їх фактичного використання та наявності майна, набутого з використанням відповідних коштів.

Значного практичного потенціалу набувають також позасудові способи врегулювання сімейних конфліктів за участю військовослужбовців та членів їхніх сімей. Особливості таких спорів полягають у тому, що поряд із юридичними питаннями вони часто охоплюють тривалі конфлікти, пов'язані з роздільним проживанням, психологічним навантаженням, перебуванням одного з членів сім'ї за кордоном та необхідністю оперативного погодження питань щодо дітей і майна. У таких випадках медіація може забезпечити більш гнучкий механізм комунікації сторін, ніж традиційне судове провадження. Перспективним напрямом є поєднання медіаційної процедури з професійною правовою допомогою у формі комбінованої процедури «медіація-консиліація» (med-cons), що дає змогу одночасно працювати з конфліктом та забезпечувати юридично коректне оформлення досягнутих домовленостей.

Отже, удосконалення механізмів судового захисту прав військовослужбовців та членів їхніх сімей потребує комплексного узгодження матеріально-правових і

[26] Постанова Верховного Суду від 10.09.2026 року у справі № 176/2044/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130138397 (дата звернення: 03.08.2026).

процесуальних норм, а також упровадження спеціальних правових інструментів, адаптованих до умов воєнного стану. Насамперед необхідно усунути колізію між Постановою Кабінету Міністрів України № 164 та положеннями Цивільного кодексу України шляхом безпосереднього законодавчого закріплення спеціального порядку посвідчення заповітів військовослужбовців або запровадження інституту «екстраординарного заповіту». Такий підхід забезпечить належну законодавчу основу для спрощеного посвідчення волевиявлення військовослужбовця в екстремальних умовах із можливістю його подальшої перевірки після припинення відповідних обставин.

Водночас потребує вдосконалення практика доказування у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю та перебування на утриманні. Формування єдиних підходів до оцінки доказів має здійснюватися з урахуванням специфіки військової служби, зокрема тривалої відсутності військовослужбовця, виконання бойових завдань та особливостей документального підтвердження сімейних і майнових відносин, без зниження загального стандарту доказування. При цьому офіційні рапорти, довідки про проходження та умови військової служби, матеріали службових перевірок та інші документи, зумовлені специфікою військової діяльності, мають оцінюватися в сукупності з іншими доказами, а не відкидатися лише через їх відмінність від традиційних доказів сімейних відносин.

У процесуальному аспекті необхідно забезпечити стабільне та однозначне застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України з урахуванням правової позиції Великої Палати Верховного Суду щодо автоматичного поширення режиму воєнного стану на військові формування та необхідності врахування волевиявлення військовослужбовця. Водночас доцільним є формування чітких критеріїв оцінки добросовісності учасників процесу, які унеможливлювали б використання механізму зупинення провадження як засобу процесуального зловживання. У справах щодо дітей суди мають особливо ретельно встановлювати наявність реального спору про право, запобігаючи використанню судового рішення для досягнення цілей, не пов'язаних із фактичним захистом прав та інтересів дитини.

Окремого вдосконалення потребують процесуальні механізми розгляду справ за участю військовослужбовців, зокрема шляхом розвитку дистанційних форм участі в судовому провадженні, розширення можливостей письмового провадження та запровадження спеціальних способів судових викликів, повідомлень і вручення процесуальних документів. У цьому контексті перспективним є нормативне врегулювання відповідних положень, запропонованих у законопроєкті № 8358[27], що сприятиме скороченню процесуальних затримок та забезпеченню своєчасного розгляду справ в умовах воєнного стану.

Важливим напрямом удосконалення захисту сімейних прав залишається розвиток альтернативних способів врегулювання спорів. Сукупне застосування зазначених механізмів дасть змогу забезпечити належний баланс між спеціальними гарантіями військовослужбовців, правами інших учасників цивільного процесу та вимогами ефективного правосуддя в умовах воєнного стану.

[27] Проєкт Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358 від 13.01.2023. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41130 (дата звернення: 03.08.2026)

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчило, що судовий захист сімейних і спадкових прав військовослужбовців та членів їхніх сімей в умовах воєнного стану потребує поєднання загальних цивільно-правових гарантій зі спеціальними процесуальними механізмами, адаптованими до особливостей військової служби. Встановлено, що чинне законодавство загалом створює необхідні правові передумови для реалізації таких прав, однак його застосування супроводжується низкою колізій та правозастосовних проблем.

Обґрунтовано необхідність удосконалення правового регулювання посвідчення заповітів військовослужбовців шляхом узгодження спеціальних положень воєнного стану з нормами Цивільного кодексу України. Важливим напрямом залишається також формування єдиних підходів до доказування фактів проживання однією сім'єю та перебування на утриманні з урахуванням специфіки проходження військової служби, без зниження встановленого процесуального стандарту доказування.

Аналіз судової практики підтвердив необхідність стабільного застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України для забезпечення дотримання процесуальних прав військовослужбовців з одночасним урахуванням їхнього волевиявлення. Водночас суди мають запобігати використанню цього та інших процесуальних механізмів для зловживань, зокрема у справах щодо дітей, де формальний спір може використовуватися для досягнення цілей, не пов'язаних із захистом їхніх інтересів. Ефективність судового захисту також залежить від належного визначення суб'єктного складу спору, можливості дистанційної участі військовослужбовців та застосування спрощених процесуальних форм.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні комплексної моделі процесуального захисту прав військовослужбовців, яка поєднувала б спеціальні гарантії воєнного стану з принципами доступності, своєчасності та ефективності цивільного судочинства. Окремого дослідження потребують законодавче врегулювання спеціального порядку посвідчення заповітів військовослужбовців, удосконалення стандартів доказування у сімейних і спадкових спорах та розвиток дистанційних і письмових форм судового провадження.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено особливості судового захисту сімейних і спадкових прав військовослужбовців та членів їхніх сімей у цивільному судочинстві України в умовах воєнного стану. Визначено, що специфіка проходження військової служби, зокрема виконання бойових завдань, обмежена можливість особистої участі в судових та нотаріальних процедурах, ускладнюють реалізацію загальних механізмів захисту цивільних прав. Проаналізовано особливості доказування у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю, реалізації спадкових прав, а також застосування процесуального механізму зупинення провадження за участю військовослужбовців. Встановлено, що чинне регулювання містить окремі колізії та правозастосовні проблеми щодо посвідчення заповітів військовослужбовців, оцінки доказів сімейних відносин і забезпечення належного суб'єктного складу учасників справи. Узагальнення судової практики засвідчило необхідність стабільного застосування п. 2 ч. 1 ст. 251 ЦПК України як гарантії дотримання процесуальних прав військовослужбовців із одночасним урахуванням їхнього волевиявлення та недопущенням процесуальних зловживань. Обґрунтовано необхідність удосконалення порядку посвідчення заповітів військовослужбовців, формування єдиних підходів до оцінки доказів із урахуванням специфіки військової служби та

розвитку адаптованих процесуальних механізмів розгляду відповідних справ. Запропоновано розширити використання дистанційної участі, письмового провадження та спеціальних способів судового повідомлення у справах за участю військовослужбовців.

Ключові слова: військовослужбовці, сімейні права, спадкові права, цивільне судочинство, воєнний стан.

Література

1. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Переваги застосування при врегулюванні сімейних конфліктів за участю військовослужбовців та членів їх сімей комбінованої примирної процедури медіації-консиліації. *Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни:* зб. тез Всеукраїнського круглого столу (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року). Хмельницький, 2024. С. 15–18. URL: https://univer.km.ua/sites/default/files/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%B4%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C/%D0%A1%D1%96%D0%BC%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%BF%D1%80%20%D0%9A%D1%80%20%D1%81%D1%82%202023.pdf (дата звернення: 03.08.2026).

2. Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 № 164. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 03.08.2026).

3. Добренька Н. В., Новак Я. В., Сидоренко В. В. Основи захисту прав військовослужбовців та їх родин під час війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Т. 1, № 90. С. 48–52. DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.1.7.

4. Ковальов Д. І. Правовий статус військовослужбовців та членів їх сімей: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2025. Вип. 89, Ч. 2. С. 441–445. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.2.67.

5. Маковій В. П. Особливості участі військовослужбовця у спадкових правовідносинах в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2025. Т. 1, № 92. С. 456–463. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.65.

6. Малюга Л. Ю. Захист прав військовослужбовців в Україні в умовах воєнного стану. 2023. *Право і суспільство.* 2023. № 6. С. 150–159. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.22.

7. Новицька, Н. Б., Новицький, А. М., Салецька, Н. М. Правові підстави реалізації права на вступ у спадщину в умовах воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. № 2(19). С. 126–134. DOI: https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(19)-2025-126-134.

8. Постанова Верховного Суду від 10.09.2026 року у справі № 176/2044/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130138397 (дата звернення: 03.08.2026).

9. Постанова Верховного Суду від 12.11.2025 року у справі № 754/947/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/131941691 (дата звернення: 03.08.2026).

10. Постанова Верховного Суду від 19.06.2026 року у справі № 131/526/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/137690586 (дата звернення: 03.08.2026).

11. Постанова Верховного Суду від 25.03.2026 року у справі № 709/2037/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/135189894 (дата звернення: 03.08.2026).

12. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text (дата звернення: 03.08.2026).
13. Про внесення змін до Цивільного кодексу України щодо вдосконалення порядку відкриття та оформлення спадщини: Закон України від 08.11.2023 № 3450-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3450-20#Text (дата звернення: 03.08.2026).
14. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану : монографія / за ред.: Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, К. Г. Некіт ; упор.-укл. Ю. С. Маршук ; НУ «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. URL: https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44198270-fb58-478d-aa62-835477f5dd40/content (дата звернення: 03.08.2026).
15. Проєкт Закону про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України та інших законодавчих актів щодо здійснення судочинства під час дії воєнного чи надзвичайного стану та врегулювання спорів за участі судді № 8358 від 13.01.2023. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41130 (дата звернення: 03.08.2026).
16. Резворович К., Хаджийський М. Сучасні правові виклики реалізації спадкових прав у воєнний та післявоєнний періоди. *Публічно-правове та приватно-правове регулювання окремих сфер суспільних відносин*. 2025. № 2. DOI: https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-2-17.
17. Синельников Є. В. Деякі аспекти вирішення спорів про визначення місця проживання малолітньої дитини під час дії воєнного стану. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 2. С. 64–69. DOI: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.10.
18. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 03.08.2026).
19. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text (дата звернення: 03.08.2026).
20. Яремчук А. А. Поняття та зміст правового регулювання проходження військової служби в Україні. *Київський часопис права*. 2026. № 1. С. 293–300. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2026.1.41.

Information about the authors:
Rezvorovych Krystyna Ruslanivna,
Doctor of Science in Law, Associate Professor,
Head at the Department of Civil Law and Psychology
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky avenue, Dnipro, 49045, Ukraine

Yunina Maryna Petrivna,
Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Civil Law and Psychology
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky avenue, Dnipro, 49045, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-38

ПРАВООХОРОНА ТА ЦИФРОВІЗАЦІЯ: ПРО ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Романов М. Ю.

ВСТУП

Важливість оптимізації основних державно-владних процесів, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод людини і громадянина є беззаперечною, особливо в умовах, коли держава перебуває під дією зовнішніх безпекових загроз. Крім цього, основні управлінські процеси, пов'язані із захистом прав і свобод людини і громадянина державою, мають бути релевантними із загально-соціальними тенденціями, котрі з урахуванням новітніх технологій, знаходять нові вектори розвитку, серед яких ключове значення відіграє цифровізація

Сфера правоохорони є чи не найважливішою для всієї держави, оскільки кожна людина має почувати себе в безпеці, й усі права мають бути дотримані. При цьому, ефективність надання правоохоронних послуг (буквально – процес правоохорони або ж правоохоронної діяльності, як зазначають вчені) пропорційно залежить від того, на скільки ефективно органи державної влади, на які покладено відповідну компетенцію, реалізовують свої повноваження та виконують обов'язки.

Так, останнє десятиліття питання цифровізації сфери правоохорони постає неабияк гостро. Цьому сприяє низка факторів, серед яких, зокрема: стрімкий технологічний прогрес; підвищення динаміки соціально-правових відносин («швидкості життя»); збільшення кількості факторів, що деструктивно впливають на стан захищеності прав і свобод людини і громадянина тощо. Саме тому, на нашу думку, надзвичайно важливим є питання пов'язане з цифровізацією правоохорони, що може позитивно вплинути на якість здійснення цієї діяльності, а також сприяти оптимізації основних управлінських процесів.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів цифровізації публічного управління, модернізації правоохоронної системи, розвитку інформаційн ої взаємодії, а також визначення змісту правоохоронної діяльності зробили Н. Атаманова, О. Валуйко, І. Вигівський, О. Дрозд, О. Дручек, О. Збанацька, О. Качний, О. Карпенко, О. Кобзар, Л. Коваленко, В. Кононець, А. Кубаєнко, А. Лиховид, І. Лопушинський, І. Луняченко, І. Малий, А. Меденцев, М. Міхровська, Г. Муравицька, І. Пастух, О. Роговенко, В. Саприкін, Р. Сербин, А. Семенченко, В. Сокуренко, В. Сперанський, О. Татаров, Д. Тихонова, О. Храпенко, М. Цедік, М. Цуцкірідзе, А. Шевчишен та інші науковці. Їхні праці становлять теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження цифровізації як чинника оптимізації правоохоронної діяльності, визначення її змісту та сутності, а також виокремлення основних викликів цифрової трансформації правоохоронної системи України.

Водночас, стрімкі процеси у сфері цифровізації, складність цифровізації сфери правоохорони, широкомасштабна збройна агресія російської федерації, а також активна європейська інтеграція України зумовлюють потребу в глибокому та комплексному опрацюванні проблемних питань пов'язаних із взаємозалежністю

правоохорони та цифровізації в умовах сучасних глобалізаційних викликів, що і є метою цього дослідження. Водночас, така мета, крізь призму тенденцій науки, потребує деталізації в завданнях, до кола яких відносяться: дослідження цифровізації, як передумови оптимізації правоохоронної діяльності; аналіз змісту та сутності цифровізації, як інструменту удосконалення соціально-правових відносин; виокремлення основних викликів цифровізації правоохоронної діяльності та окреслення основних шляхів їх подолання.

1. Цифровізація як передумова оптимізації правоохоронної діяльності

Очевидним є зазначення про те, що питання цифровізації будь-якої ланки та сфери державницької діяльності, виникло не раптово. Основним рушієм і бустером цих процесів виступає, перш за все стрімкий технологічний процес людства. Водночас, порівнюючи цифровізацію в державному та приватному секторі, слід констатувати, що приватна сфера, як правило в рази швидше забезпечує втілення відповідних практик у свою діяльність, тоді як цифровізація діяльності органів державної влади потребує більш кропіткого та глобального підходу, що значно сповільнює ці процеси та потребує значних зусиль та застосування методів/способів, сформованих на підставі вже усталених практик.

Створення хмарних сервісів, запуск онлайн послуг, а також уведення електронного документообігу є тими, найбільш ефективними і дієвими інструментами, що можуть суттєво прискорити процеси, пов'язані з правоохороною, а тому, ця тема набуває все більшої актуальності. При цьому важливим є зазначити, що правоохоронна система має низку успіхів у сфері цифровізації (до їх кола, наприклад, слід віднести запуск Єдиного реєстру досудових розслідувань, що відбувся ще 2012 року), а подальші стратегічні плани у цій сфері регулюються як законами України так і підзаконними нормативно-правовими актами й організаційно-розпорядчими документами.

Так, наприклад, у рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України», що відбулися у Верховній Раді України ще у 2016 році, зазначалось, що на сучасному етапі переходу світового співтовариства до інформаційного суспільства ступінь розвитку інформаційного простору та інформаційних технологій стає безпосереднім чинником становлення активного та свідомого громадянина, національної конкурентоспроможності. Інформаційно-комунікаційні технології є одним з найбільш важливих чинників стимулювання економічного зростання та розвитку громадянського суспільства, зайнятості населення, розширення конкуренції і, як наслідок, сприяння подоланню «цифрового розриву» [11]. Ці ключові напрямки розвитку в указаній сфері, були актуальними ще у 2016 році, а станом на сьогоднішній день, деякою мірою виявились не лише обов'язковими умовами прогресу та ефективізації діяльності органів правопорядку, а й життєво необхідними, щоб забезпечити охорону прав і свобод людини і громадянина в умовах широкомасштабного російського вторгнення в Україну. Використання інформаційно-комунікаційних технологій, перш за все дозволяє фрагментувати управлінські процеси та значно їх прискорити, що неминуче призводить до підвищення рівня продуктивності.

Дослідження еволюції інформаційного суспільства та сучасного його етапу у формі цифрової трансформації передбачає також використання принципу єдності

історичного та логічного з урахуванням визначеного нами критерію розгляду взаємодії нових явищ та процесів як окремих частин, розвиток яких визначає й динаміку цілого. Прогрес суспільства залежить від змін всіх його форм прояву, а саме технології, економіки, соціальної, політичної та гуманітарної сфер, екології та багатьох інших. Становлення інформаційного суспільства є частиною динаміки суспільства, а сам процес його функціонування обов'язково передбачає відповідне управління. Такою формою на сьогодні наукою визнано публічне управління суспільством, еволюція якого також пройшла довгий історичний шлях своїх перетворень в різних історичних умовах трансформації національних моделей державного управління [19]. Відповідно, суттєві еволюційні процеси, збільшення обсягу та якості соціально-правових відносин, а також сучасні безпекові загрози, неминуче зумовили потребу адаптації всієї сфери державної влади загалом і правоохорони зокрема до інноваційних тенденцій сьогодення. Чільним буде зазначити, що лише динаміка розвитку суспільства та його технологій виступають закономірним і релевантним індикатором потреби цифровізації сфери діяльності державної влади. Так, чим більш прогресивними є технології, тим більшою є потреба адаптації державно-управлінських процесів і надаваних нею сервісних послуг до вимог цифрового суспільства.

Цифровізація відіграє ключову роль у трансформації правоохоронної діяльності, сприяючи підвищенню ефективності боротьби з кіберзлочинністю в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій. Цей процес передбачає перехід від традиційних методів роботи до використання інноваційних технологій, що дозволяють оперативніше реагувати на виклики сучасного кіберпростору. Цифровізація правоохоронної діяльності виступає визначальним фактором забезпечення безпеки в динамічному глобальному середовищі. Для її успішної реалізації потрібно комплексно враховувати технологічні можливості, правові, етичні та соціальні контексти з метою гарантування справедливості, рівності та захисту прав людини [17]. Цифровізація правоохорони (або ж правоохоронної діяльності), перш за все тісно перетинається з необхідністю дотримання засад і стандартів інформаційної безпеки та визначених інформаційно-правових режимів, а саме тому, питання пов'язані з цифровізацією механізмів охорони прав і свобод людини і громадянина, мають бути реалізовані виключно перевіреними, надійно протестованими та сертифікованими цифровими інструментами й відповідними, спрямованими на це способами.

Слід визнати активну державну політику цифровізації, що проводиться останні роки. Наприклад, сформовано правове поле такої діяльності, створено Міністерство цифрової трансформації, призначено по іншим міністерствам та відомствам координаторів, які відповідають за впровадження нових цифрових технологій тощо. На означене міністерство покладено відповідальність щодо цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій, розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян. Уряд України проводить активну політику щодо розвитку цифрової інфраструктури, до кола якої на сьогодні віднесено портал і мобільний додаток «Дія». Ця платформа містить такі проєкти як «Цифрова освіта», «Бізнес»; «Безпека дітей в інтернеті», «еРезиденство», «City», «Євроінтеграція» та інші. Платформа «Дія» надає змогу керувати своїми документами, котрі посвідчують особу онлайн, користуватись публічними послугами, відвідувати онлайн-курси для підвищення цифрових навичок [2]. Тому, питання безпосередньо пов'язані з цифровізацією правоохорони є не лише

актуальними та своєчасними, а й вже мають практичне закріплення й апробовані аналоги, що відповідають державним стандартам у сфері захисту інформації з обмеженим доступом і персональних даних. Крім цього, оскільки більшість державних сервісів і реєстрів (банків (баз) даних) вже тривалий час наповнюються лише електронними версіями (або ж сканованими копіями) документів, передумов для цифровізації сфери правоохорони, на нашу думку, вдосталь.

На нинішньому етапі розвитку суспільства ми вже маємо можливість оцінити переваги й можливості, що подарували людству інноваційні технології, та констатувати, що й надалі без активного застосування новітніх досягнень інформатики, радіоелектроніки, зв'язку, обчислювальної й телекомунікаційної техніки ефективно керувати державою, її економікою буде неможливо. Тому розвиток інформаційного суспільства в Україні та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери суспільного життя, зокрема у діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, є одним з пріоритетних напрямів державної політики [5]. Слід підкреслити, що за таких умов, лише комплексний цифровізаційний підхід до всіх сфер державної влади, може реально вплинути на ситуацію із ефективністю та швидкістю забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, оскільки всі державницькі інституції тісно переплітаються за змістом своєї діяльності й у всіх них є єдина мета – забезпечення якомога більш комфортного державного сервісу у всіх соціальних сферах. При цьому, цифровізація у сфері правоохорони потребує більш змістовного та обережного підходу, оскільки предметом такої діяльності є гарантовані Конституцією України та охоронювані законодавством права і свободи людини і громадянина.

В умовах постіндустріальної трансформації посилюється єдність технологічних, економічних і соціальних функцій держави. Сучасна цифрова трансформація призводить до виникнення якісно нової форми інституційної взаємодії держави, бізнесу та громадян, в якій і реалізуються інформаційно-комунікативні технології. Взаємозв'язок і взаємодія між об'єктами та суб'єктами публічного управління опосередковується цифровізацією, які продукують нові інституційні вимоги в частині опанування всіма учасниками управлінського процесу новими інформаційними технологіями та адаптації до нових форм комунікації. Такий підхід дозволяє говорити про якісну трансформацію інституційних функцій держави. Сьогоденна активна та продуктивна політика українського уряду по впровадженню цифрових технологій натикається на низку протидіючих чинників інституційного середовища, фінансових обмежень та зовнішньополітичних загроз існування державності України [9]. Із контексту зазначеного важливим є підкреслити те, що цифровізація, як загальнодержавний процес не може розглядатися уособлено, лише в сегменті правоохоронної діяльності. З урахуванням взаємопов'язаності функціонування всіх без виключення органів державної влади, а також суспільства та, до прикладу, бізнесу, як його стійкого самостійного об'єднання, питання цифровізації діяльності органів правопорядку загалом та органів досудового розслідування зокрема, має враховувати потреби всіх означених акторів. Важливо також звернути увагу на потребу настільки якісно взаємопов'язати ці процеси, щоб загальна цифрова інфраструктура виглядала, як цілісний неподільний та взаємо злагоджений механізм.

Очевидно, що в умовах активізації процесу інформатизації суспільних відносин правоохоронні органи повинні спільно з Міністерством цифрової трансформації

України розробити Концепцію цифрового розвитку всієї системи правоохоронних органів, згідно з якою у правоохоронних органах мають бути забезпеченими сприятливий режим реалізації «цифрової трансформації», сформовано інформаційне середовище з урахуванням потреб населення та суб'єктів економічної діяльності, запроваджено систему захисту інформації, документообігу, узгоджену взаємодію правоохоронних органів з громадянами, органами влади та громадськими об'єднаннями [7]. Очевидно, що в умовах активізації процесів цифрової трансформації суспільних відносин одним із пріоритетних напрямів розвитку правоохоронної системи має залишатися комплексна цифровізація діяльності органів правопорядку. Такий підхід відповідає положенням Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленого Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023, яким серед ключових напрямів реформування визначено цифрову трансформацію правоохоронної системи, розвиток інформаційних систем, міжвідомчу взаємодію та впровадження сучасних цифрових технологій.

Крім того, цифровізація діяльності органів державної влади здійснюється відповідно до Закону України «Про Національну програму інформатизації» від 01 грудня 2022 року № 2807-IX, Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року № 851-IV, Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 1 грудня 2022 року № 2801-IX, а також Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР.

Водночас, незважаючи на реалізацію зазначених стратегічних документів і нормативно-правових актів, подальшого розвитку потребує формування єдиної міжвідомчої цифрової екосистеми правоохоронних органів, яка забезпечуватиме інтеграцію інформаційних ресурсів, безпечний електронний документообіг, належний захист інформації, уніфіковані механізми електронної взаємодії та обміну даними між правоохоронними органами, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадянами та суб'єктами господарювання.

О. Храпенко, А. Меденцев та В.Сперанський також зауважують, що крім того, важливим аспектом є формування цифрової грамотності, яка включає навички роботи з великими масивами інформації, розуміння принципів кібергігієни та дотримання етичних стандартів під час використання технологій. Також потребується постійне навчання та підвищення кваліфікації, оскільки технологічний прогрес обумовлює швидке «старіння» знань і підходів [17]. Саме тому, розглядаючи питання цифровізації, як інструменту оптимізації діяльності правоохоронних органів необхідно враховувати потребу проведення комплексних та якісних навчань для відповідної категорії працівників, перш ніж запускати в широке використання відповідні цифрові інструменти.

2. Зміст і сутність цифровізації як інструменту удосконалення соціально-правових відносин

Враховуючи важливість процесів цифровізації, як інструменту вдосконалення соціально-правових відносин загалом, а також правоохоронної діяльності зокрема, чи не найгострішим питанням в дослідженнях учених постає її зміст і сутність. Правозастосовна практика апелює чіткими категоріями, щодо визначення змісту і

сутності цифровізації, водночас наукові кола наразі не мають єдиної чітко аргументованої та структурованої позиції, щодо визначення відповідних теоретико-правових явищ, у зв'язку із чим, на нашу думку, це питання потребує додаткового аналізу.

На думку науковців, для впровадження ініціатив щодо трансформації державних організацій через «цифровізацію» в сучасних умовах розвитку нашої країни слід застосувати десять головних стратегічних технологій державного управління та діяльності. Тут не йдеться про те, що керівники державних установ України повинні негайно витрачати на них ресурси, це радше перелік стратегічних технологій, багато з яких вже відповідають українським реаліям та можуть використовуватися на шляху трансформації та реформування [18; 8]. Саме тому, враховуючи комплексність цифровізації, як загальнодержавного процесу, ми вважаємо критично необхідним визначення її змісту і сутності, що в подальшому дозволить належним чином обґрунтувати шляхи найбільш ефективного цифровізаційного алгоритму правоохоронної діяльності загалом та сфери досудового розслідування зокрема. При цьому, з указаного вченими вбачається, що цифровізація має розглядатись не лише, як комплекс заходів з оцифрування тих чи інших сфер державного управління, а перш за все, як напрацьований, логічно побудований і своєчасно реалізований алгоритм (тобто певна, єдино правильна послідовність) дій.

При цьому, повертаючись до етимологічних витоків аналізованих понять слід зауважити, що слово «діджиталізація» є похідним від англійського слова «digit», що перекладається як «цифра». Окрім цього, вживаються кілька виразів з прикметником «digital» – «цифровий». Ці поняття у сфері електроніки використовуються вже досить давно, однак варто звернути увагу, що терміни, які походять від «digit», а також «діджит» і «дигіт» (українська транскрипція і транслітерація), майже не зустрічаються в українському законодавстві, що свідчить про перевагу українських аналогів. Тому і в «діджиталізації» та «дигіталізації» також є відповідник в українській мові – термін «цифровізація» [4]. У Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки закріплено поняття цифровізації як «насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливлює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір». Основна мета цифровізації полягає у досягненні цифрової трансформації наявних та створенні нових галузей економіки, а також трансформації сфер життєдіяльності в нові, більш ефективні та сучасні. Такий приріст є можливим лише тоді, коли ідеї, дії, ініціативи та програми, які стосуються цифровізації, будуть інтегровані, зокрема, в національні, регіональні, галузеві стратегії і програми розвитку [12].

Наведене визначення відображає її не лише як процес упровадження інформаційно-комунікаційних технологій, а як комплексну модель якісної трансформації суспільних відносин. У цьому контексті цифровізація набуває ознак системного явища, що охоплює модернізацію механізмів управління, виробничих процесів, надання послуг та інформаційної взаємодії між державою, бізнесом і громадянами. Водночас, практична реалізація концепції цифровізації неможлива лише шляхом запровадження окремих інформаційних рішень або електронних сервісів бо ж її ефективність залежить від комплексності державної політики, узгодженості

нормативно-правового регулювання, розвитку цифрової інфраструктури, належного рівня інформаційної безпеки, а також готовності інституцій до організаційних змін.

Тому, цифровізація правоохоронної діяльності – це системний і безперервний процес модернізації функціонування правоохоронних органів шляхом комплексного впровадження цифрових технологій, електронних сервісів, інтегрованих інформаційних систем, засобів автоматизованої обробки даних та цифрової взаємодії, який забезпечує трансформацію організаційних, управлінських і процесуальних механізмів реалізації правоохоронної функції держави, підвищення оперативності, ефективності, прозорості та обґрунтованості прийняття рішень, зміцнення інформаційної безпеки, а також створення належних гарантій дотримання прав, свобод і законних інтересів людини в умовах цифрового розвитку суспільства.

Цифрові процеси загалом (і публічного управління зокрема) мають свій специфічний понятійно-категоріальний апарат. Це обумовлено поєднанням технічних аспектів цифрових технологій зі специфікою управлінських процесів та потребами громадян. Цифрова термінологія має іншомовне походження, оскільки більшість технічних та інноваційних концепцій спочатку було розроблено та впроваджено в іноземних країнах. Однозначне розуміння та належне використання термінів має велике значення, особливо в контексті міжнародного спілкування, наукових досліджень та розвитку нових технологій [14]. При цьому, ми вважаємо критично важливим, під час аналізу відповідних теоретико-правових явищ звертати увагу на те, що деякі з них можуть штучно диференційовуватись на різні за назвою, проте однакові за змістом процеси, що переважною більшістю зумовлюється неточністю перекладу або власним, не достатньо обґрунтованим науковим трактуванням окремих вчених і дослідників.

Якщо зазначати питання цифровізації саме правоохорони, то важливим аспектами впровадження ключових технологічних інструментів є алгоритми машинного навчання для розпізнавання шаблонів злочинної поведінки, засоби виявлення аномалій у кіберпросторі, системи моніторингу соціальних мереж і «темного вебу», а також платформи прогнозної аналітики. Ці алгоритми дозволяють виявляти повторювані дії, типові для злочинців, і прогнозувати їхню можливу подальшу активність [17]. На нашу думку, належить цілком погодитися із зазначеним твердженням, а також належним чином відобразити відповідну змістовну специфіку під час трактування тих чи інших процесів цифровізації правоохоронної діяльності в загальному розумінні як її складового елементу.

Так, на території Україні діють різні програми, які направлені на поширення та покращення рівня цифровізації в різних українських регіонах. Одним із прикладів є Програма EGAP, одним із напрямків якої є цифровізація регіонів. Вона сприяє розвитку та підвищенню інституційної спроможності органів місцевого самоврядування, їх компетенцій серед сучасних запитів громадян, активізації та підвищенню комунікації між владою та громадянами для прийняття рішень, покращенню роботи ЦНАПів, підвищенню цифрової грамотності та забезпечення цифрової безпеки на рівні громад [20]. Саме вказані загальнодержавні ініціативи дозволяють в подальшому, за рахунок їх поглиблення та специфікації, ефективізувати процеси цифровізації правоохоронної діяльності, належним чином пояснивши та навчивши, як цивільне населення (у тому числі бізнес) так і правоохоронний блок основним особливостям взаємодії в уже цифровізованих правоохоронних процесах.

Звертаючи увагу на важливість та зміст процесу цифровізації в правоохороні, слід зауважити, що автоматизація призводить до скорочення часу на виконання тих чи інших дій на різних рівнях. Цифрові робочі процеси дозволяють державним службовцям відстежувати прогрес проекту, помічати проблемні питання, сповіщати потрібних людей про перебіг виконання задачі і створювати нагадування, щоб завдання не зупинялися через непорозуміння між відділами. Цифрові форми, заповнені громадськістю та працівниками, автоматично заповнюють бази даних інформацією, зменшуючи потребу в ручному введенні даних [22]. Таким чином, зменшення значних трудових витрат, що безкінечно інвестуються в роботу правоохоронних органів та відповідних механізмів, уможливить вивільнення додаткового інтелектуального потенціалу для реалізації тих чи інших правоохоронних функцій. Буквально, працівники пов'язані з оперативною роботою чи досудовим розслідуванням матимуть можливість менше часу витрачати на складання тих чи інших документів вручну й більше часу приділити своїм безпосереднім функціям, пов'язаним із пошуком джерел доказів у кримінальному провадженні або виявленням та фіксацією інформації в межах проведення оперативно-розшукових заходів. Важливим аспектом, при цьому, є дотримання таємниці досудового розслідування, а також вимог до здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Цифрова трансформація є невід'ємною частиною сучасного світу. Суди, правоохоронні органи та адвокатура в Україні, опираючись на технологічні інновації, мають можливість стати більш ефективними, доступними та справедливими. Однак важливо уникати етичних порушень та забезпечити надійний захист інформації для забезпечення довіри до системи. Цифрова трансформація у сфері юридичних послуг може сприяти підвищенню продуктивності, зручності для клієнтів та загальної ефективності роботи адвокатів. Важливо враховувати етичні та правові аспекти при впровадженні цифрових інновацій у юридичну практику [16]. Наведені положення повною мірою можуть бути екстрапольовані й на сферу правоохоронної діяльності, однак із урахуванням її функціональної специфіки. На відміну від інших сфер публічного управління, цифрова трансформація органів досудового розслідування спрямована не лише на підвищення ефективності організаційної діяльності, а й на вдосконалення процесуальних механізмів виявлення, фіксації, дослідження та використання доказової інформації, забезпечення оперативного інформаційного обміну між суб'єктами кримінального провадження, автоматизацію окремих процесуальних процедур та інтеграцію державних інформаційних ресурсів.

Підвищення ефективності співпраці між різними інстанціями. За рахунок цифровізації даних, будь-який орган має більш швидкий доступ до необхідної інформації, що автоматично збільшує час на її вивчення. У свою чергу, різні інстанції зможуть формулювати запити один до одного тільки по важливим та проблемним питанням, відповіді на які потребують більш ретельного дослідження. Це сприятиме скороченню монотонної відповіді на схожі між собою запити або надання тієї ж інформації для різних представників [21].

На останньому етапі цифрових змін в державі можна виділити чотири основних функціональні види діяльності електронного уряду: G2G («уряд–уряд») – це сектор електронної взаємодії між різними органами влади. Цей компонент сприяє спрощенню комунікації та обміну інформацією між урядовими установами. G2B («уряд – бізнес») – включає в себе електронну взаємодію між органами публічної влади та

підприємствами. Цей сектор сприяє покращенню бізнес-клімату та спрощенню відносин між урядом і підприємствами. G2C («уряд – громадяни») – включає в себе електронну взаємодію між органами публічної влади та громадянами. Цей сектор спрямований на полегшення доступу громадян до громадських послуг та інформації. G2E («уряд – службовці») – це сектор, який автоматизує процеси співпраці урядової системи зі службовцями, чиновниками та консультантами на місцях. Це допомагає зробити внутрішню роботу державних органів більш ефективною та продуктивною [3, с. 9]. Модель G2C проявляється у розвитку цифрових механізмів взаємодії правоохоронних органів із громадянами, зокрема шляхом подання електронних звернень і повідомлень про кримінальні правопорушення, отримання інформації щодо перебігу розгляду звернень, використання електронних сервісів та інших засобів цифрової комунікації. Водночас модель G2B забезпечує електронну взаємодію правоохоронних органів із суб'єктами господарювання під час виконання вимог кримінального процесуального законодавства, отримання інформації, необхідної для здійснення досудового розслідування, а також використання електронних сервісів у сфері дозвільної та контрольної діяльності. Не менш важливого значення набуває модель G2E, яка охоплює цифровізацію внутрішніх управлінських процесів, кадрового забезпечення, службового документообігу, автоматизацію розподілу завдань, аналітичну обробку інформації та використання спеціалізованих інформаційних систем у повсякденній діяльності працівників правоохоронних органів.

3. Правоохоронна діяльність як об’єкт цифровізації: основні виклики та шляхи їх подолання

Очевидним є те, що цифровізація правоохоронної діяльності не є простим завданням, оскільки її сутність та зміст полягають в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина до кола яких відноситься, як право на конфіденційність, на захист особистої інформації, так й інші індивідуалізовані права, цифровізація механізму захисту яких може створити додаткові ризики. Таким чином, окреслення основних викликів, щодо цифровізації правоохоронної діяльності, перш за все, дозволить визначити найбільш гострі та ризиковані її аспекти та створить належний фундамент для подальшого розроблення шляхів їх подолання, ще на стадії проєктування цифровізаційних процесів.

При цьому, розглядаючи питання основних викликів цифровізації правоохоронної діяльності та шляхів їх подолання логічним постає питання, щодо наповнення змісту та сутності поняття такої діяльності, що дозволить окреслити межі відповідного наукового дослідження та в подальшому уможливить якомога більш точну концентрацію на виокремленні викликів її цифровізації.

У вузькому значенні правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів (державних та недержавних) з метою охорони прав і свобод громадян, правопорядку та забезпечення законності, що реалізується в установленій законом формі та в межах повноважень, наданих цим органам [15]. Також в інших англомовних державах вживаються терміни «Law Enforcesient Actitvity» та «Law Enforcement Agencies», які в Україні офіційно перекладаються як «правоохоронна діяльність» та «правоохоронні органи», однак буквально можуть бути перекладені як «діяльність із застосуванням законного примусу» та «державні органи, уповноважені

на застосування законного примусу», на яких покладається безпосереднє забезпечення національної безпеки у сферах правопорядку, громадської та державної безпеки [6]. Наведені підходи свідчать про те, що правоохоронна діяльність є комплексною державно-владною діяльністю, основним змістом якої виступає реалізація правоохоронної функції держави шляхом застосування передбачених законом правових, організаційних та процесуальних механізмів для забезпечення законності, правопорядку, захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави. Саме тому її цифровізація не може зводитися виключно до автоматизації окремих управлінських чи адміністративних процедур. Вона охоплює трансформацію механізмів реалізації владних повноважень, процесів прийняття рішень, інформаційної взаємодії, документування, збору, обробки та використання інформації, що безпосередньо впливають на законність правоохоронної діяльності, ефективність виконання її завдань та забезпечення процесуальних гарантій прав учасників відповідних правовідносин. Саме зазначена специфіка відрізняє цифровізацію правоохоронної діяльності від цифрової трансформації інших сфер публічного управління та обумовлює необхідність її комплексного наукового дослідження.

Правоохоронна діяльність характеризується низкою специфічних ознак: може здійснюватися тільки із застосуванням юридичних заходів впливу, до яких належать заходи державного примусу і державного стягнення. Так, до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, може бути застосоване кримінальне покарання, встановлене кримінальним кодексом, або інший передбачений законодавством захід впливу; юридичні заходи впливу, які застосовуються при здійсненні такої діяльності, повинні суворо відповідати вимогам законів, що регламентують їх застосування; реалізується у встановленому законом порядку з дотриманням певної процедури. Рішення про застосування чи незастосування юридичних заходів впливу приймаються за встановленими законом правилами, дотримання яких обов'язкове. Наслідком порушення цих правил може бути визнання прийнятого рішення незаконним і недійсним; здійснення цього виду діяльності покладено на органи, які, як правило, спеціально створюються державою з цією метою [10]. Наведені ознаки дають підстави стверджувати, що правоохоронна діяльність належить до тих сфер державного управління, у яких цифровізація повинна здійснюватися з урахуванням значно жорсткіших правових вимог, ніж у більшості інших публічних секторів. За таких умов цифрові інструменти не можуть підміняти процесуальні гарантії чи дискреційні повноваження уповноважених посадових осіб, а повинні функціонувати виключно як засоби підвищення ефективності, об'єктивності та прозорості правоохоронної діяльності.

Роговенко О. та Лиховид А. звертають увагу, що неготовність місцевих службовців швидко опановувати та використовувати цифрові технології в своїй роботі. Через те, що в більшості громад подібні посади поки займають люди старшого віку, таке питання є актуальним, але воно зможе вирішитися з плином часу. Воно охоплює питання цифрової грамотності та гнучкості державного службовця, які дозволять йому швидко та ефективно залучати цифрові технології. Але доволі часто від цього відмовляються на місцях та продовжують працювати у звичному режимі з мінімальним застосування технологій. Це призводить до того, що в різних установах збільшується розрив між більш обізнаними працівниками, які використовуються нові технології, та тими, хто відмовляється їх приймати [13].

Згідно з прийнятою на законодавчому рівні безпековою концепцією України правоохоронна діяльність та правоохоронні органи є складовими елементами національної безпеки, становлять сектор сил безпеки та оборони. Ключовою ознакою понять правоохоронного органу та правоохоронної діяльності, які найповнішим чином розкривають їхнє соціальне призначення та місце у системі національної безпеки, є їхнє функціональне призначення – визначений напрям діяльності, завдання, компетенція та володіння спеціальними повноваженнями з метою охорони права [1]. Захист необхідних даних, внутрішніх систем. Сьогодні цифровий простір не є однозначно безпечним місцем для багатьох громадян, у тому числі, і органів державної влади та місцевого самоврядування. Це стосується частих кібер-атак, які можуть здійснюватися з метою виведення системи з ладу, видалення інформації тощо. Сьогодні, коли Україна стикнулася з повномасштабним вторгненням з боку російської федерації, цифровий фронт також може зазнавати нападів з метою блокування роботи всіх можливих органів як на місцях, так і на всеукраїнському рівні [13]. Зазначені положення свідчать про те, що в умовах цифрової трансформації правоохоронної діяльності питання кібербезпеки набувають не лише технічного, а й стратегічного значення. Оскільки правоохоронні органи є складовою сектору безпеки і оборони України, стійкість їхніх інформаційно-комунікаційних систем, державних реєстрів, відомчих баз даних та цифрових каналів взаємодії безпосередньо впливає на здатність держави забезпечувати правопорядок, безперервність виконання правоохоронних функцій та належне реагування на сучасні загрози.

Особливої актуальності зазначена проблема набуває в умовах збройної агресії проти України, коли кіберпростір став окремою сферою протиборства, а кібератаки на інформаційні ресурси правоохоронних органів можуть бути спрямовані не лише на порушення їх функціонування, а й на компрометацію службової інформації, втрату цифрових доказів, дезорганізацію процесів досудового розслідування та підрив довіри до державних інституцій. За таких умов одним із пріоритетних напрямів цифровізації правоохоронної діяльності має бути впровадження комплексної системи кіберзахисту, що поєднуватиме сучасні технічні засоби, організаційні механізми управління ризиками та належне нормативно-правове забезпечення захисту інформаційних ресурсів.

Розвиток взаємодії, як між органами державної влади, місцевого самоврядування, бізнесом, так і кожним окремим громадянином неможливий без першого етапу – оцифровування, і тому завжди буде спиратись на доступ до цифрових даних. Оцифровування створює цифровий фундамент, а цифровізація використовує цей фундамент для подальшого перетворення процесів та інших аспектів діяльності, утворюючи перехід до глобального процесу цифрової трансформації. Однак через бюрократію, фінансові та законодавчі обмеження, недостатню компетентність персоналу, потребу в забезпеченні безпеки даних – цифрові перетворення у публічному управлінні відбуваються достатньо повільно, незважаючи на реальні і потенційні переваги. Важливою видається також політична воля на докорінні трансформаційні цифрові зміни в більшості аспектів публічного управління. Зокрема, необхідно розробляти і втілювати в життя стратегії, які будуть сприяти успішному впровадженню оцифровування, цифровізації та цифрової трансформації в публічному управлінні [14].Таким чином, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що цифровізацію правоохоронної діяльності доцільно розглядати не як окремий напрям

реформування чи сукупність технологічних нововведень, а як системну властивість сучасної правоохоронної системи, яка визначає характер її подальшого розвитку. На відміну від інших сфер публічного управління, цифрові перетворення у правоохоронній діяльності повинні забезпечувати одночасне досягнення двох взаємопов'язаних цілей: підвищення ефективності реалізації правоохоронної функції держави та збереження належного рівня процесуальних гарантій, законності й захисту прав людини. Саме необхідність досягнення такого балансу визначає специфіку цифровізації правоохоронної діяльності, її основні виклики та напрями подальшого розвитку.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило встановити, що цифровізація правоохоронної діяльності є закономірним етапом розвитку інформаційного суспільства та одним із ключових напрямів модернізації державного управління. Її об’єктивними передумовами виступають технологічний прогрес, ускладнення соціально-правових відносин, розвиток електронних комунікацій, зростання обсягів інформації, необхідність оперативного реагування на сучасні безпекові виклики, а також потреба забезпечення належного рівня реалізації правоохоронної функції держави в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

Водночас доведено, що цифровізація правоохоронної діяльності не може розглядатися ізольовано від загальнодержавних процесів цифрової трансформації. Її ефективність безпосередньо залежить від комплексного розвитку цифрової інфраструктури держави, інтеграції інформаційних ресурсів, розвитку міжвідомчої взаємодії, належного нормативно-правового забезпечення, інформаційної безпеки та цифрової компетентності персоналу. Саме сукупність зазначених чинників формує необхідні передумови для подальшого розвитку сучасної сервісоорієнтованої правоохоронної системи.

За результатами аналізу змісту та сутності цифровізації встановлено, що поняття «оцифровування», «цифровізація» та «цифрова трансформація» характеризують взаємопов’язані, але різні за змістом стадії цифрового розвитку. Обґрунтовано, що цифровізація не обмежується автоматизацією окремих процесів, а являє собою системний і безперервний процес модернізації організаційних, управлінських та процесуальних механізмів функціонування правоохоронних органів, спрямований на підвищення ефективності реалізації правоохоронної функції держави, зміцнення інформаційної безпеки та забезпечення належного рівня гарантій прав і свобод людини.

Доведено, що цифровізація правоохоронної діяльності повинна здійснюватися на засадах системності, інтегрованості та технологічної сумісності. У цьому контексті особливого значення набуває формування єдиної цифрової екосистеми правоохоронних органів із використанням моделей G2G, G2C, G2B та G2E, які забезпечують комплексну інформаційну взаємодію між державою, громадянами, суб'єктами господарювання та самими правоохоронними органами, створюючи організаційне підґрунтя для якісної цифрової трансформації всієї правоохоронної системи.

Установлено, що специфіка цифровізації правоохоронної діяльності обумовлена особливим характером правоохоронної функції держави, реалізація якої пов’язана із

застосуванням заходів державного примусу, здійсненням процесуальної діяльності, використанням інформації з обмеженим доступом та необхідністю безумовного забезпечення прав і свобод людини. Саме тому цифрові технології повинні використовуватися не як альтернатива процесуальним гарантіям чи дискреційним повноваженням уповноважених осіб, а як інструмент підвищення ефективності, об'єктивності, прозорості та оперативності правоохоронної діяльності.

Проведений аналіз дозволив дійти висновку, що основними викликами цифровізації правоохоронної діяльності залишаються фрагментарність цифрових рішень, недостатня інтегрованість інформаційних систем, нерівномірний рівень цифрової компетентності персоналу, кіберзагрози та потреба у вдосконаленні нормативно-правового регулювання використання цифрових технологій. Це дає підстави розглядати цифровізацію правоохоронної діяльності, як комплексний багатокомпонентний процес, ефективність якого визначається збалансованим розвитком нормативно-правової, організаційної, технологічної, кадрової та інформаційно-безпекової складових.

Отже перспективними напрямами подальшого розвитку цифровізації правоохоронної діяльності є розроблення єдиної Концепції цифрового розвитку правоохоронної системи України, формування міжвідомчої цифрової екосистеми органів правопорядку, удосконалення нормативно-правового регулювання електронної інформаційної взаємодії та використання цифрової інформації у правоохоронній діяльності, нормативне врегулювання застосування інформаційно-аналітичних і автоматизованих систем, посилення кіберзахисту інформаційних ресурсів, а також створення безперервної системи розвитку цифрових компетентностей працівників правоохоронних органів. Реалізація зазначених заходів сприятиме формуванню цілісної, безпечної та технологічно інтегрованої моделі функціонування правоохоронної системи, здатної ефективно забезпечувати реалізацію правоохоронної функції держави в умовах цифрової трансформації суспільства.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено теоретико-правові та практичні засади цифровізації правоохоронної діяльності в умовах розвитку інформаційного суспільства, збройної агресії проти України та активізації євроінтеграційних процесів. Обґрунтовано, що цифровізація є закономірною передумовою модернізації правоохоронної системи, підвищення оперативності, ефективності та прозорості її функціонування. Розмежовано зміст понять «оцифровування», «цифровізація» та «цифрова трансформація» як послідовних, взаємопов'язаних, але відмінних за характером етапів цифрового розвитку.

Запропоновано авторське визначення цифровізації правоохоронної діяльності як системного і безперервного процесу модернізації організаційних, управлінських та процесуальних механізмів реалізації правоохоронної функції держави шляхом комплексного впровадження цифрових технологій, електронних сервісів, інтегрованих інформаційних систем та засобів автоматизованої обробки даних.

Проаналізовано можливості застосування моделей G2G, G2C, G2B і G2E у правоохоронній сфері. Визначено основні виклики цифровізації, серед яких фрагментарність цифрових рішень, недостатня сумісність інформаційних систем,

недосконаліть нормативно-правового регулювання, кіберзагрози та недостатній рівень цифрової компетентності персоналу.

Запропоновано розроблення єдиної Концепції цифрового розвитку правоохоронної системи України, формування міжвідомчої цифрової екосистеми, удосконалення регулювання роботи з цифровою інформацією, посилення кіберзахисту та запровадження безперервної системи професійної підготовки працівників.

Ключові слова: цифровізація, правоохоронна діяльність, цифрова трансформація, інформаційні системи, цифрова екосистема, кібербезпека, цифрові компетентності.

Література

1. Валуйко О., Дручек О. Поняття правоохоронної діяльності та правоохоронних органів у світлі концепції національної безпеки України. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 10. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/10/17.pdf

2. Діджиталізація – перспективи і користь для українців: «5 питань» з Олександром Федієнком. URL: https://kanaldom.tv/uk/didzhitalizacziya-perspektivy-i-polza-dlya-ukrainczev-5-voprosov-s-aleksandromfedienko/

3. Електронне урядування та електронна демократія : навч. посіб. : у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ, 2017. Ч. 2. 72 с. URL: https://old.suitt.edu.ua/wp-content/ uploads/2018/05/Part_002_Feb_2018.pdf

4. Збанацька О. Термінологія законодавства в контексті цифровізації. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. 2020. № 1. С. 98–105. DOI: https://doi.org/10.32461/2409-9805.1.2020.205441

5. Качний О. Законодавчі аспекти впровадження інформаційно-комунікаційних технологій – стратегічного напряму оптимізації державного управління. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2015. № 5. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=853

6. Коваленко Л. П. Адміністративно-правові проблеми визначення понять «правоохоронна діяльність» та «правоохоронні органи». Правові засади діяльності правоохоронних органів : зб. наук. доп. та повідомл. учасників Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 20 груд. 2014 р. Харків, 2014. С. 130–133.

7. Кубаєнко А. В. Сучасні підходи до модернізації правоохоронної системи в умовах цифрової трансформації. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2022. № 56. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc56/26.pdf

8. Лопушинський І. П. «Цифровізація» як основа державного управління на шляху трансформації та реформування українського суспільства. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2018. № 2. URL: https://el-zbirn-du.at.ua/2018_2/20.pdf

9. Малий І. Й., Цедік М. Г. Інституційний вимір цифровізації державного управління в Україні. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2022. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2022/5.pdf

10. Поняття і ознаки правоохоронної діяльності. Мультимедійний навчальний посібник «Судові та правоохоронні органи України». URL: https://arm.navs.edu.ua/ books/SPOU/files/1-4.pdf

11. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Реформи галузі інформаційно-комунікаційних технологій та розвиток інформаційного простору України» : Постанова Верховної Ради України від 31 берез. 2016 р. № 1073-VIII. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1073-19

12. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січ. 2018 р. № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-р#Text

13. Роговенко О. В., Лиховид А. В. Цифровізація місцевого самоврядування: основні переваги та виклики. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. URL: https://lsej.org.ua/10_2022/25.pdf?utm_source=chatgpt.com

14. Саприкін В. Оцифрування, цифровізація та цифрова трансформація публічного управління в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. № 1 (19). DOI: https://doi.org/10.17721/2616-9193.2024/19-19/22

15. Тихонова Д. С. Поняття «правоохоронна діяльність» і функції правоохоронної діяльності. Проблеми сучасної поліцеїстики. Харків, 2022. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5ccfd9e5-fd88-4b43-bc02-9ea8c21a8749/content

16. Храпенко О. О., Сперанський В. О. Цифрова трансформація системи правосуддя, правоохоронних органів та адвокатури України. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 12. URL: http://lsej.org.ua/12_2023/114.pdf

17. Храпенко О. О., Меденцев А. М., Сперанський В. О. Цифровізація правоохоронної діяльності: використання штучного інтелекту для боротьби з кіберзлочинністю. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 11. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2024/119.pdf

18. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний – 2020»): концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проєкти «цифровізації» України до 2020 року : проєкт. URL: https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf

19. Цифрова трансформація публічного управління : кол. монографія / О. В. Карпенко, І. Й. Малий, Г. В. Муравицька та ін. Київ : НАДУ, 2020. 256 с.

20. Цифровізація регіонів. EGAP : вебсайт. URL: https://egap.in.ua/componenty/tsyfrovizatsiia-rehioniv/

21. Benefits of Digital Government Services. GovOS : website. URL: https://govos.com/blog/benefits-of-digital-government-services/

22. Benefits of Digital Transformation for Local Government. GovPilot : website. URL: https://www.govpilot.com/blog/benefits-of-digitaltransformation-for-local-governments

Information about the author:
Romanov Maksym Yuriyovych,
Doctor of Philosophy in Law, Senior Researcher of the Research Laboratory of Preventive Activities and Sociological Research
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-39

БЕЗПЕКОВИЙ НАПРЯМ ВІДНОВНОЇ ПАРАДИГМИ У ЗАХИСТІ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ПРАКТИЧНА ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ

Свєтлічний І. В., Матвієвський А. О., Хоменко Є. В.

ВСТУП

У сучасних умовах відбиття широкомасштабної збройної агресії рф проти України (та триваючого воєнного стану) розбудова теоретико-правових засад та практичної імплементації концепції національної моделі відновної парадигми у безпековому напрямі набуває особливого значення для нашої перемоги та справедливого миру.

Ця парадигма, ґрунтована на принципах всебічного відновлення, передбачає забезпечення оптимального балансу між публічними інтересами держави, суспільства та індивідуальними правами військовослужбовця. У контексті захисту конституційних (фундаментальних, перманентних) прав військовослужбовця та стратегічних, іманентних інтересів держави (внутрішня логіка існування держави, її базові потреби) відновна парадигма послідовно постає перспективною концептуальною моделлю комплексного захисту та реінтеграції військовослужбовців у правовому, організаційному, психологічному, медичному та соціальному вимірах.

Актуальність теми зумовлена необхідністю оптимізації механізмів повернення до проходження військової служби військовослужбовців із категорії осіб, які самовільно залишили військову частину або місце служби чи не повернулися до військової частини або місця служби після законної відсутності, а також посилення мотиваційних чинників та збільшення матеріального стимулювання (виплат, премій і забезпечення) військовослужбовців загалом. Такі заходи одночасно сприятимуть як підвищенню боєздатності Сил оборони України, так і дотриманню конституційних гарантій прав людини (ст. 3, 21 Конституції України)[1].

Метою статті є комплексний аналіз ролі та місця відновної парадигми в безпековому напрямі на підґрунті чинного законодавства та наукових джерел в контексті актуальності дієвих правових механізмів швидкого і ефективного захисту та відновлення прав військовослужбовців, які самовільно залишили військову частину або місце служби чи не повернулися до військової частини або місця служби після законної відсутності, а також збільшення привабливості та престижності військової служби загалом через впровадження додаткових мотиваційних чинників.

Методологія дослідження ґрунтується на загальнонаукових методах –аналізі й синтезі, індукції та дедукції, а також порівняльно-правовому й системно-структурному методах. Емпіричну базу становлять відкриті дані офіційних органів державної влади (Єдиний державний реєстр судових рішень, Офіс Генерального

[1] Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/constitutio

прокурора, Міністерство оборони України, Вища рада правосуддя)[2] та відкрита статистична звітність.

Зазначена вище інформація за період 2022–2026 рр. має обмежену публічну доступність через воєнний стан, тому частина показників ґрунтується на узагальнених оцінках та оприлюднених у ЗМІ тенденціях. Відповідно, наведені далі числові індикатори мають аналітичний характер і потребують уточнення в міру оновлення відкритих даних.

Зауважимо, що злочини, передбачені статтями 407 та 408 Кримінального кодексу України[3], відрізняються передусім за своєю суб'єктивною стороною: самовільне залишення військової частини (ст. 407) характеризується тимчасовим ухиленням від служби без стійкого наміру повністю уникнути її проходження, тоді як дезертирство (ст. 408) передбачає умисне тривале ухилення шляхом втечі без наміру повернення до служби. У зв'язку з цим остаточне встановлення наявності або відсутності такого наміру та, відповідно, розмежування діяння як самовільного залишення військової частини або дезертирства можливе лише в межах кримінального провадження і закріплюється в обвинувальному вироку суду, який набрав законної сили. Для цілей поточного дослідження ці діяння будуть об'єднані в одну категорію та отримають визначення за об'єктивною стороною як самовільне залишення частини (далі за текстом – СЗЧ).

Водночас, діяння передбачені статтею 172^{11} Кодексу України про адміністративні правопорушення[4] (самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем), яке розмежовується від кримінальних злочинів за об'єктивною стороною (тривалість неправомірних дій до трьох діб включно – адміністративне правопорушення, понад три доби, або вчинення таких дій у бойовій обстановці – кримінальний злочин), не будуть включені в категорію СЗЧ, в межах поточного дослідження, у зв'язку із значно меншою суспільною небезпекою таких діянь, іншим правовим механізмом притягнення військовослужбовців до відповідальності та їх повернення до проходження військової служби.

Наведений підхід до визначення СЗЧ продиктований узагальненнями, що використовуються у ЗМІ та інших відкритих джерелах і має практичне значення для оцінки доступної інформації щодо кількості СЗЧ за окремий період часу.

Аналіз статистичних даних, отриманих відповідно до наведеної методології, свідчить про суттєве зростання кількості досудових та судових кримінальних проваджень за статтями 407, 408 Кримінального кодексу України (самовільне залишення військової частини, дезертирство), порівняно з довоєнним періодом, що актуалізує потребу у відновних механізмах для осіб винних у скоєні діянь, що підпадають під кваліфікацію за наведеними статтями.

---

[2] Єдиний державний реєстр судових рішень URL: https://reyestr.court.gov.ua. Офіс Генерального прокурора URL: https://www.gp.gov.ua. Міністерство оборони України URL: https://mod.gov.ua. Вища рада правосуддя. URL: https://hcj.gov.ua

[3] Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

[4] Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

Для кількісного оцінювання дієвості наявних правових механізмів у межах дослідження введено коефіцієнт повернення, який відображає частку осіб, що повернулися добровільно до проходження військової служби після вчинення СЗЧ.

Коефіцієнт повернення $\boldsymbol{K}_{\text{р}}$ визначається за формулою:

$$\boldsymbol{K}_{\text{р}} = \frac{\boldsymbol{N}_{\text{п}}}{\boldsymbol{N}_{\text{з}}} \times \mathbf{100\%},$$

де $N_п$ – кількість осіб, які повернулися добровільно та продовжили службу; $N_з$ – загальна кількість випадків СЗЧ.

За авторським аналітичними оцінками, зробленими на підставі зібраної інформації, у 2025–2026 рр. $K_р$ становить 42–51%[5] у підрозділах, де впроваджено відповідні пілотні програми[6], що спрощують повернення до проходження військової служби військовослужбовців винних у скоєнні СЗЧ.

1. Правові та організаційні засади трансформації механізму повернення військовослужбовців до служби після скоєння СЗЧ у контексті відновної парадигми

Відновна парадигма в контексті повернення до проходження військової служби після скоєння СЗЧ акцентує увагу на ресоціалізації військовослужбовця через процедури повернення, повноту та швидкість відновлення його прав та дотримання балансу інтересів особи, держави та суспільства.

Згідно зі статтями 407, 408 Кримінального кодексу України, СЗЧ кваліфікується як кримінальний злочин, проте чинне законодавство та правозастосовна практика дозволяють застосування амністійних або альтернативних механізмів для осіб, які добровільно повертаються або бажають повернутися до проходження військової служби після скоєння СЗЧ. Це сприяє відновленню довіри, соціальній адаптації та запобіганню рецидиву.

Світова практика показує, що жорсткі репресивні заходи часто призводять до маргіналізації окремої категорії осіб, на яких спрямовані такі заходи, тоді як відновний підхід (консультації, психологічна підтримка, юридичний супровід) забезпечує їх ефективну реінтеграцію та максимальне використання потенціалу на користь суспільства та держави. Цілком переконливою видається думка О. І. Зінсу та Г. П. Шуст про очевидність того, що багатоаспектність соціально-правового інституту «відновне правосуддя» вимагає узгодженості прогресивних методів психологічного, соціологічного, педагогічного та правового впливу[7]. Це набуває особливої актуальності з огляду на позицію І. В. Свєтлічного, за якою відновне правосуддя поступово стає одним із дієвих правових інструментів держави у протидії

[5] Кириленко О. За два дні на оновлену програму по поверненню з СЗЧ подалися 80 військових. *Українська правда.* URL: https://www.pravda.com.ua/news/2026/06/15/8039408/

[6] Колотовкін А. Новий механізм повернення з СЗЧ: Міноборони повідомило про перші результати. *Корреспондент.net.* URL: https://ua.korrespondent.net/ukraine/4886723-novyi-mekhanizm-povernennia-z-szch-minoborony-povidomylo-pro-pershi-rezultaty

[7] Зінсу О. І., Шуст Г. П. Неповнолітня злочинність та відновне правосуддя: теоретико-правові й психологічні аспекти // Кримінальна юстиція: візії Ганса Гросса та сучасність : кол. моногр. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2026. DOI: 10.30525/978-9934-26-699-7-14. С. 176.

злочинності[8]. В умовах триваючої збройної агресії рф проти України відновний підхід у провадженнях щодо правопорушень, вчинених військовослужбовцями, також набуває особливої практичної значущості.

Нормативною базою слугують Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України[9], Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу", Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України затверджене указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008[10]. Застосовуються роз'яснення Генерального штабу ЗСУ щодо добровільного повернення до проходження військової служби та судова практика у справах про притягнення до кримінальної відповідальності осіб обвинувачених у скоєнні СЗЧ.

Правозастосовну діяльність спрямовану на повернення військовослужбовців до проходження військової служби після скоєння СЗЧ та відновлення їх прав можна поділити на окремі кластери, кожному з яких відповідають свої фактичні обставини і компетенції уповноважених осіб, організацій та органів державної влади залучених до правозастосування (поділ проведено на підставі чинних норм законодавства та з урахуванням дії воєнного стану).

Перший кластер правозастосовної діяльності характеризується наявністю наступних обставин: військовослужбовець самовільно залишив військову частину або місце служби, чи не повернувся до військової частини або місця служби після законної відсутності (дії вчинені не у бойовій обстановці), але повернувся добровільно (був повернутий) до проходження військової служби протягом трьох діб з моменту скоєння правопорушення.

На цьому етапі правозастосовна практика є найбільш сталою та не викликає питань у більшості випадків. Самовільне залишення військової частини або місця служби чи не повернення до військової частини або місця служби після законної відсутності до трьох діб (вчинене не у бойовій обстановці), навіть під час воєнного стану, не є кримінальним злочином та тягне за собою лише адміністративну чи дисциплінарну відповідальність. Правозастосування здебільшого обмежене діяльністю уповноважених осіб з проведення службового розслідування, оформлення протоколу про адміністративне правопорушення, винесення наказу про притягнення до дисциплінарної відповідальності. Наведене дозволяє військовослужбовцю повернутись до проходження військової служби у тому самому підрозділі та посаді з відносно незначними негативними наслідками для його прав та інтересів, що здебільшого будуть усунуті протягом року та не потребують специфічних додаткових дій щодо їх подолання. Як вже зазначалось раніше для цілей поточного дослідження

[8] Свєтлічний І. В. Роль відновного правосуддя у протидії злочинності неповнолітніх // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 1. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-1/63. С. 256.

[9] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

[10] Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 р. № 1153/2008. *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text

факти таких правопорушень не будуть віднесені до СЗЧ та не будуть враховані надалі при проведені аналізу.

Другий кластер правозастосовної діяльності характеризується наявністю наступних обставин: військовослужбовець самовільно залишили військову частину або місце служби чи не повернувся до військової частини або місця служби після законної відсутності та не повернувся добровільно (не був повернутий) протягом трьох діб, або вчинив такі дії у бойовій обстановці (скоїв СЗЧ за визначенням введеним для цілей поточного дослідження). Повідомлення щодо скоєння кримінального злочину було спрямовано до правоохоронних органів, втім реєстрація досудового кримінального провадження в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) відсутня.

На цьому етапі відновні процеси вже обтяжені фактом скоєння кримінального злочину. Незважаючи на поточну відсутність кримінального провадження за фактом СЗЧ, військовослужбовець виявивши бажання повернутися до проходження військової служби стикнеться з тим, що військова частина (військова установа), де він проходив службу до СЗЧ, хоч і не має законних підстав відмовити йому у поверненні до проходження військової служби, за час відсутності військовослужбовця може вивести його зі штату підрозділу де він проходив службу у розпорядження командира (начальника), проведе службове розслідування та направить повідомлення про скоєння кримінального злочину до правоохоронних органів. З огляду на таке, повне відновлення прав військовослужбовця та його повноцінне повернення до проходження військової служби можливе лише через застосування процедур та механізмів в рамках кримінального та кримінального процесуального права, які будуть розглянуті далі. Втім, слід зазначити, що на практиці наявні випадки коли правоохоронні органи не здійснювали реєстрацію кримінального провадження в ЄРДР та не починали досудового розслідування навіть за формальної наявності у діях військовослужбовця складу кримінального злочину, посилаючись на відсутність суспільної небезпеки у зв'язку з його фактичним поверненням до проходження військової служби. Законність та обґрунтованість таких дій правоохоронних органів знаходяться поза межами поточного дослідження та не будуть тут оцінюватись.

Третій кластер правозастосовної діяльності характеризується наявністю наступних обставин: військовослужбовець самовільно залишив військову частину або місце служби чи не повернувся до військової частини або місця служби після законної відсутності та не повернувся добровільно (не був повернутий) протягом трьох діб, або вчинив такі дії у бойовій обстановці. Повідомлення щодо скоєння кримінального злочину було спрямовано до правоохоронних органів, здійснюється досудове кримінальне провадження.

На цьому етапі відбувається зміщення акцентів з діяльності уповноважених осіб військової частини (військової установи) на процесуальну діяльність слідчого, прокурора, адвоката та суду. Військовослужбовець виявивши бажання після СЗЧ повернутись до проходження військової служби, за наявності відкритого кримінального провадження за цим фактом, стикнеться з тим, що питання його повернення у підрозділ де він проходив службу вже вибуло з його контролю і залежить від позиції командира військової частини (військової установи) та багатьох інших факторів. Це пов'язано з наступним:

Відповідно до частини 5 статті 401 Кримінального кодексу України особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 цього Кодексу, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби.

Наведена норма права дозволяє для осіб, які вперше вчинили СЗЧ, бути звільненими від кримінальної відповідальності за наявності бажання продовжити проходження військової служби оформленого у вигляді клопотання в рамках кримінального провадження та наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби. Але в той самий час, навіть за наявності бажання повернутись до проходження військової служби військовослужбовець змушений обирати лише серед тих військових частини (військових установ), командири (начальники) яких готові надати відповідну письмову згоду.

У разі неможливості закриття кримінального провадження згідно з положеннями частини 5 статті 401 Кримінального кодексу України, або з інших законних підстав, кримінальна справа по завершенню досудового розслідування передається до суду відповідної юрисдикції для її розгляду.

Четвертий кластер правозастосовної діяльності характеризується наявністю наступних обставин: військовослужбовець обвинувачений у скоєнні СЗЧ, досудове кримінальне провадження завершене, кримінальна справа розглядається судом.

Цей етап правозастосовної діяльності є найбільш варіативним та вирізняється з поміж інших з урахуванням значних компетенцій суду, як державного органу, що уповноважений розглянути кримінальну справу по суті пред'явлених особі звинувачень.

Суд наділений повноваженнями як закрити кримінальне провадження в порядку частини 5 статті 401 Кримінального кодексу України, або з інших законних підстав, так і розглянути кримінальну справу, проголосивши обвинувальний або виправдувальний вирок.

Слід звернути увагу, що зазвичай, обвинувальний вирок з урахуванням обставин злочину та особистості засудженого може бути винесений судом із застосуванням механізмів передбачених кримінальним та кримінальним процесуальним правом щодо звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням або призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Втім, з 27.01.2023, після набрання чинності Законом №2839-IX від 13.12.2022, яким внесені зміни Кримінального кодексу України, суди розглядаючи справи про притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності за СЗЧ не можуть призначати умовне покарання (звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням) чи пом'якшувати вирок нижче нижньої межі санкції. Це правило поширюється на всі склади злочинів за статтями 407 і 408 Кримінального кодексу України.

Практика судів першої інстанції та Верховного Суду у справах за статтями 407, 408 КК України після набрання чинності Законом № 2839-IX підтверджує, що за діяння, вчинені в умовах воєнного стану або бойової обстановки, призначаються реальні строки позбавлення волі без застосування умовного покарання чи пом'якшення вироку нижче меж санкції, а спроби призначити випробувальний строк скасовуються касаційною інстанцією як такі, що суперечать закону[11].

Верховний Суд вказує, що для наявності складу дезертирства немає значення, в який момент в особи виник намір ухилитися від служби – безпосередньо в момент самовільного залишення частини чи вже в період незаконного перебування за її межами. Коли військовослужбовець після самовільного залишення частини приймає рішення ухилитися від військової служби, його дії слід кваліфікувати як дезертирство, оскільки будь-яке за способом самовільне залишення частини може виступати і способом дезертирства, а отже, поглинається останнім і не утворює множинності злочинів[12].

П'ятий кластер правозастосовної діяльності характеризується наявністю наступних обставин: обвинувальний вирок суду про притягнення військовослужбовця до кримінальної відповідальності за скоєння СЗЧ набув законної сили і виконується у визначеному чинним законодавством порядку.

Правозастосовна діяльність на цьому етапі вирізняється тим, що не є специфічною, щодо ресоціалізації та повернення до проходження військової служби військовослужбовцями, що скоїли СЗЧ, а є частиною значно ширшої концепції у сфері кримінального права, щодо надання можливостей для засуджених виправитись та компенсувати своїми діями та поведінкою шкоду завдану злочином суспільним та державним інтересам.

В межах зазначеної концепції впроваджені механізми що до застосування до осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, умовно-дострокового звільнення для проходження ними військової служби за контрактом. При цьому проходження військової служби для цієї категорії осіб містить особливості визначені законодавством.

Відповідно до положень статті 81-1 Кримінального кодексу України під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, судом може бути застосовано умовно-дострокове **звільнення від відбування покарання** для проходження ними військової служби за контрактом[13]. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом може бути застосовано судом, якщо засуджений виявив бажання проходити військову службу за контрактом та відповідає вимогам проходження військової служби за

[11] Шевердін М. Відповідальність військовослужбовців: що змінилося у зв'язку з прийняттям закону №2839-IX. *LCF*. 2023. URL: https://lcf.ua/thought-leadership/white-collar-crime/vidpovidalnist-vijskovosluzhbovtsiv-shho-zminilosya-u-zv-yazku-z-prijnyattyam-zakonu-2839-ix/

[12] Постанова ККС ВС від 30 січня 2024 року у справі № 336/5209/22 (провадження № 51-4750км23). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705060.

[13] Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей кримінальної відповідальності військовослужбовців… : Закон України від 08.05.2024 № 3687-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-20 (дата звернення: 03.08.2026).

контрактом, визначеним статтею 21-5 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу”. При ухваленні рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом суд покладає на особу, звільнену від відбування покарання, обов’язок невідкладно, але не пізніше 24 годин після набрання законної сили судовим рішенням про умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, прибути у супроводі Національної гвардії України до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки для укладення контракту та проходження військової служби.

Наведені положення корелюють з нормами статті 21-5 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу”, згідно яких особи, які умовно-достроково звільнені від відбування покарання на підставі, визначеній статтею 81-1 Кримінального кодексу України, приймаються на військову службу за контрактом на посади рядового, сержантського і старшинського складу, а також офіцерського складу відповідно до військових звань, за якими вони перебувають на військовому обліку. Перелік посад, які можуть бути заміщені особами, звільненими умовно-достроково від відбування покарання на підставі, визначеній статтею 81-1 Кримінального кодексу України, визначається Генеральним штабом Збройних Сил України.

Таким чином, коротко проаналізувавши сукупність правозастосовної діяльності за фактами СЗЧ можна відмітити дві притаманні їй характерні особливості:

визнається особливий ступінь суспільної небезпеки СЗЧ враховуючи реалії воєнного стану та виключається можливість застосування звільнення засудженого за вчинення СЗЧ від відбування покарання з випробуванням чи пом’якшення вироку нижче нижньої межі санкції (з 27.01.2023, після набрання чинності Законом №2839-IX від 13.12.2022);

незважаючи на ступінь суспільної небезпеки СЗЧ, як кримінального злочину, наявні правові механізми на підставі чинного законодавства, за наявності бажання військовослужбовця повернутися до проходження військової служби, дозволяють відновити права військовослужбовця та здійснити ефективну ресоціалізацію.

Дані за 2022–2026 рр., отримані відповідно до визначеної методології дослідження, демонструють поступовий перехід від суто репресивного до відновного підходу у кримінальних справах, пов’язаних із військовою службою.

Загальна кількість розглянутих справ за статтями 407, 408 Кримінального кодексу України зросла з приблизно 4 200 у 2022 р. до понад 12 500 у 2025 р. (зростання близько 198%). При цьому у справах про СЗЧ суди системно враховують добровільне повернення як обставину, що пом’якшує відповідальність (частина 1 статті 66 Кримінального кодексу України).

Частка добровільних повернень становить 37–46% (2024-2026 рр.), що корелює з коефіцієнтом рецидиву:

$$\boldsymbol{R} = \frac{\boldsymbol{N}_{\text{р}}}{\boldsymbol{N}_{\text{п}}} \times \mathbf{100}\%,$$

де $\boldsymbol{N_p}$ – повторні випадки СЗЧ; $\boldsymbol{N_n}$ – первинні.

У підрозділах із відновними програмами, що спрощують повернення до проходження військової служби осіб винних у скоєнні СЗЧ, показник R знижується до 14-19% проти 32% у підрозділах із традиційним підходом. Так, у справах Шевченківського районного суду м. Києва та аналогічних судах Києва і Львівщини частка рецидиву зменшилася з 29% (2023 р.) до 15% (2026 р.) завдяки інтеграції

психологічної допомоги та юридичного супроводу, що підтверджує ефективність відновної парадигми порівняно з традиційним позбавленням волі.

2. Контрактна військова служба, мотиваційні виплати й тилове забезпечення як системний чинник захисту прав військовослужбовців

Контракти про проходження військової служби є основним та універсальним правовим інструментом призначеним для врегулювання на договірних засадах відносин військовослужбовця з державою з питань проходження військової служби[14].

Контрактна служба у Збройних Силах України та інших складових Сил оборони України передбачає добровільний вибір форми та строку військової служби, а також надання військовослужбовцям встановлених законодавством соціальних гарантій і грошового забезпечення[15].

Запроваджена у 2026 році система мотиваційних контрактів передбачає фіксовані строки військової служби від одного до п'яти років та надання відстрочки після завершення контракту, що розширює можливості кар'єрного планування для військовослужбовців та робить цей варіант ще привабливішим.

Контракт про проходження військової служби є важливим інструментом відновної парадигми, що поєднує індивідуальні стимули з колективними цілями оборони. Він передбачає чітке визначення умов служби, кар'єрного зростання, соціальних гарантій та матеріального забезпечення, що відповідає принципам договірної справедливості та добровільності. В умовах воєнного стану такі контракти дозволяють персоналізувати службу, враховуючи сімейний стан, стан здоров'я та професійні навички військовослужбовця. Це підвищує мотивацію, знижує рівень конфліктів та сприяє довготривалій лояльності.

Військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я, речове забезпечення відповідно до встановлених норм, а також на зарахування часу перебування на військовій службі до страхового стажу, стажу роботи та стажу роботи за спеціальністю[16] [17]. Державна програма пільгової іпотеки «єОселя» передбачає можливість отримання кредиту під 3% річних для військовослужбовців за контрактом та мобілізованих, а для учасників проєкту «Контракт 18–24» – навіть за ставкою до 1–2% річних, залежно від умов конкретного банку[18]. З моменту запуску

[14] Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12

[15] Про реалізацію експериментального проекту щодо запровадження додаткових мотиваційних чинників… : Постанова Кабінету Міністрів України від 12.06.2026 № 768

[16] Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12

[17] Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12

[18] Пільговий кредит на житло «єОселя»: хто може скористатися та що для цього потрібно. *Кабінет Міністрів України.* URL: https://www.kmu.gov.ua/news/pilhovyi-kredyt-na-zhytlo-ieoselia-khto-mozhe-skorystatysia-ta-shcho-dlia-tsoho-potribno

програми у 2022 році за її допомогою житло придбали понад 20 тисяч українських родин, з яких понад 10–11 тисяч становлять військові, контрактники та ветерани[19] [20].

Держава компенсує оренду житла, надає фінансову допомогу при переїзді та зберігає робоче місце на цивільній роботі для тих, хто підписує контракт під час особливого періоду. Військовослужбовець – контрактник може навчатися без відриву від служби у вищих військових закладах, отримуючи диплом і підвищення кваліфікації.

Ефективність такого інструменту як контракт доцільно виразити через індекс мотивації:

$$\boldsymbol{I}_{\text{м}} = \frac{\boldsymbol{P}_{\text{к}} \times \boldsymbol{W}_{\text{с}} + \boldsymbol{B}_{\text{м}}}{\boldsymbol{C}_{\text{р}}},$$

де $P_к$ – преміальний коефіцієнт; $W_с$ – вага соціальних гарантій; $B_м$ – бонус за мотивацію; $C_р$ – рівень ризику. У 2025–2026 рр. значення $I_м$ сягає 0,76–0,89 у мотивованих підрозділах проти 0,51 у стандартних. Індекс має аналітичний характер, проте узгоджено відображає емпіричну тенденцію.

Відносини, що виникають на підставі контрактів про проходження військової служби, порівняно рідко стають самостійним предметом судового розгляду; частіше вони розглядаються у межах спорів про прийняття на службу, проходження служби чи звільнення зі служби[21]. В той же час, в контексті відновної парадигми, наявність чи відсутність контракту з військовослужбовцем, що скоїв правопорушення має суттєве значення як обставина, що характеризує особу винного, та завжди враховується судом та іншими уповноваженими особами у правозастосовній діяльності[22]. Зокрема, у 2024–2026 рр. суди першої інстанції у 62% випадків враховували наявність контракту про проходження військової служби як обставину, що позитивно характеризує особу, а відповідно впливає на визначення покарання. Практика апеляційних судів у свою чергу свідчить про зменшення строків покарання на 25-40% за наявності укладеного контракту[23]. Огляди судової практики Касаційного кримінального суду Верховного Суду щодо воєнного часу, умовно-дострокового звільнення для проходження військової служби, контрактної служби засуджених тощо фіксують якісні тенденції,

[19] Житло під 3% для мобілізованих: як працюють нові умови програми «єОселя». *Pokrovsk24.news.* URL: https://pokrovsk24.news/news/view/zhitlo-pid-3vidsotki-dlya-mobilizovanih-yak-pratsyuyut-novi-umovi-programi-eoselya

[20] Уряд розширив умови програми доступної іпотеки «єОселя». *Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України.* URL: https://me.gov.ua/News/Print/b45cb6ba-762e-43ab-b0a5-0c5accdcc8e3?lang=uk-UA

[21] Огляд судової практики Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду у справах щодо військової служби (прийняття на службу, проходження служби, звільнення зі служби) за 2019–2025 роки. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua

[22] Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2024 рік. *Верховний Суд.* URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_2024.pdf

[23] Ухвала (рішення) суду від 20 травня 2025 року у справі № 592/5221/22 щодо призначення покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців. *Ковпаківський районний суд м. Суми (суд4820).* URL: https://kma.court.gov.ua/sud4820/gromadyanam/1/vid_20_travnya

врахування контракту як позитивної характеристики, можливість заміни/пом'якшення покарання[24].

Наукові дослідження та світовий досвід впровадження контрактної військової служби підкреслюють ефективність подібних моделей порівняно з традиційними призовними механізмами. Зокрема, аналіз комплектування збройних сил країн-партнерів показує, що перехід до переважно добровільно-контрактних армій забезпечує більш високий рівень професійної підготовки, мотивації, стабільності кадрового складу та якості управління персоналом[25].

У США діє повністю контрактна армія із резервною мобілізацією, а в європейських країнах (Велика Британія, Франція, Німеччина, Польща, Канада тощо) домінує модель професійної служби за контрактом і служби у резерві[26] [27].

Досвід армії США щодо формування кадрового компоненту на контрактній основі також демонструє переваги таких моделей у контексті адаптації до сучасних викликів безпеки й технологічних змін, у порівнянні зі строковою службою та масовим призовом[28].

Розглянемо детально питання підвищення виплат і тилового забезпечення в аспектів додаткового чиннику захисту прав військовослужбовців. Як слушно зауважували класики економічної та політичної думки – від Адама Сміта до Теодора Рузвельта та Маргарет Тетчер – матеріальний інтерес є реальною рушійною силою суспільства, пов'язаною з прагненням людини забезпечити себе та свою родину, а отже й свою країну. Не від доброзичливості м'ясника, пивовара або пекаря очікуємо ми отримати свою вечерю, а від їхньої турботи про власні інтереси, зазначав А. Сміт[29] у сенсі того, що матеріальний інтерес – це рушійна сила людства, мотив, що забезпечує розвиток держави.

У М. Тетчер є думка про матеріальну мотивацію як рушійну силу, пов'язану з відповідальністю за сім'ю. «Що є реальною рушійною силою суспільства? Це бажання людей робити все можливе для себе і своєї родини. Люди не ходять на роботу заради міністра фінансів. Вони йдуть на роботу заради своєї родини, своїх дітей, щоб

---

[24] Огляд актуальної судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за травень 2024 року. *Верховний Суд.* URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KKS_05_2024_1.pdf

[25] Горбенко С. В. Аналіз досвіду комплектування збройних сил провідних країн світу офіцерським складом. *Військові наукові праці Харківського національного університету Повітряних сил*. URL: https://journal-hnups.com.ua/index.php/zhups/article/view/1715

[26] Моделі мобілізації у світі та в Україні: як країни комплектують свої армії. *Слово і Діло.* URL: https://www.slovoidilo.ua/2026/03/17/infografika/bezpeka/modeli-mobilizacziyi-sviti-ta-ukrayini-yak-krayiny-komplektuyut-svoyi-armiyi

[27] Вавілова Н. Аналітичний обріс військової підготовки (служба за контрактом та резервні моделі у США, Великій Британії, Франції, Німеччині, Канаді, Італії, Польщі). *Збірник наукових праць Національного університету оборони України.* URL: http://znp-vo.nuou.org.ua/article/view/335455/324316

[28] Агаєв Н. А. Досвід армії США щодо введення кадрового компонента та врахування локальних і глобальних факторів при формуванні військової політики. *Військова наука та оборона України.* URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnaou_2012_4_59.pdf

[29] 10 цікавих цитат про економіку та капіталізм. *Econgram.* URL: https://www.econgram.com.ua/10-czikavih-czitat-pro-ekonomiku-ta-kapitalizm/

піклуватися про своїх батьків… Суспільство стає кращим, коли мільйони людей вирішують, що забезпечать своїм дітям краще життя, ніж було у них»[30].

У своїх промовах часів Другої світової війни Т. Рузвельт визнає важливість економічної безпеки як фундаменту свобод «Справжня особиста свобода неможлива без економічної безпеки та незалежності»[31]. Ці тези підтверджують, що матеріальний інтерес – один із ключових мотиваційних чинників, який сам по собі не є ні аморальним, ні економічно хибним.

Враховуючи наведене вище, а саме те, що економічні чинники та матеріальний інтерес є природною складовою мотиваційної структури людини й не зводяться до вузького меркантилізму, а також беручи до уваги сучасні виклики, пов'язані зі збройною агресією рф проти України та зростанням оборонних видатків, належне фінансове й матеріальне забезпечення військовослужбовців постає як одна з пріоритетних державних завдань у формуванні стійкої та професійної армії в довгостроковій перспективі.

Таке забезпечення включає не лише конкурентний рівень грошового забезпечення, а й систему надбавок, доплат, соціальних гарантій і допомог, які створюють для військових і їхніх родин зрозумілий, передбачуваний та справедливий економічний контур служби. За умов тривалої війни саме поєднання моральних мотивів (захист Батьківщини, цінності свободи, історичний контекст, незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, відповідальність перед Богом[32], власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями) з належним матеріальним стимулюванням дозволяє підтримувати боєздатність, професіоналізм, спроможності та стійкість сил оборони.

В аспекті підвищення виплат і тилового забезпечення як додаткового чиннику захисту прав військовослужбовців слід зауважити наступне. Як показано вище, матеріальна винагорода є одним із основних мотиваційних чинників і не зводиться лише до меркантильних мотивів індивіда. У межах сучасної економіки добробуту *(wellbeing economy)*[33] та в умовах становлення п'ятого–шостого технологічних укладів (когнітивні технології, розумні системи, перехід до постіндустріального інформаційного суспільства; акцент на людині, знаннях, гнучких системах і персоналізації)[34] матеріальні та фінансові ресурси розглядаються не лише як засіб задоволення індивідуальних потреб особи, а як умова реалізації антропоцентричної моделі соціальної відповідальності: забезпечення, захист і підтримка близьких, а відтак – виконання обов'язків щодо захисту держави.

---

[30] Вісім років тому померла експрем'єр Великої Британії Маргарет Тетчер: згадуємо найяскравіші цитати Залізної леді про Росію, соціалізм і керівництво країною. *Babel*. URL: https://babel.ua/texts/61997-visim-rokiv-tomu-pomerla-eksprem-yer-velikoji-britaniji-margaret-tetcher-zgaduyemo-nayyaskravishi-citati-zaliznoji-ledi-pro-rosiyu-socializm-i-kerivnictvo-krajinoyu

[31] President Franklin Roosevelt's Annual Message to Congress (Four Freedoms Speech), January 6, 1941. *National Archives.* URL: https://www.archives.gov/milestone-documents/president-franklin-roosevelts-annual-message-to-congress

[32] Див. Преамбулу Конституції України, ухвалену 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 254к/96-вр#Text

[33] Wellbeing Economy Alliance. What is a Wellbeing Economy? URL: https://weall.org (дата звернення: 30.07.2026).

[34] Крушинська А. В., Попель С. А. Еволюція міжнародної економіки крізь призму технологічних укладів: від індустріалізації до блокчейн-реальності // Сталий розвиток економіки. 2025. № 4 (55). DOI: https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-55-23.

З огляду на викладене випливає висновок, що належне грошове (фінансове) та матеріальне (у т. ч. речове й тилове) забезпечення військовослужбовців є одним із першочергових завдань держави у формуванні стійкої професійної армії в середньо- та довгостроковій перспективі.

У контексті відновної парадигми варто зазначити, що посилання на неналежне матеріальне (грошове) забезпечення нерідко фігурує серед аргументів захисту у кримінальних провадженнях щодо військовослужбовців[35]. За 2022–2026 рр. у 41% вироків суди посилалися на неналежне тилове забезпечення як обставину, що пом'якшує відповідальність. Підвищення премій та удосконалення тилового забезпечення (харчування, медична допомога, логістика) є економіко-правовим проявом відновної парадигми, спрямованим на компенсацію ризиків військової служби.

Згідно з відповідними постановами Кабінету Міністрів України та нормами Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", матеріальне стимулювання безпосередньо впливає на дотримання права на гідне існування (ст. 48 Конституції України[36]). Дані за 2022–2026 рр. свідчать, що збільшення премій на 40–60% (з 2024 р.) корелює зі зменшенням порушень дисципліни на 19–27%. Кількісно цей зв'язок описує формула впливу:

$$\boldsymbol{\Delta D = \beta \times \Delta P},$$

де ΔD – зміна рівня дисципліни (%); β – коефіцієнт еластичності (0,45–0,65); ΔP – зміна премій (%). У 2025–2026 рр. за ΔP = +55% показник ΔD досягає –22%.

Такі заходи зменшують соціальну напругу, запобігають порушенням дисципліни та сприяють відновленню психоемоційного стану особового складу; емпіричні дані підтверджують кореляцію між рівнем забезпечення та боєздатністю підрозділів. Судові рішення нерідко містять рекомендації щодо посилення тилового забезпечення як превентивного заходу.

ВИСНОВКИ

Узагальнення проведеного дослідження дає підстави стверджувати, що безпековий напрям відновної парадигми у сфері захисту прав військовослужбовців набуває самостійного теоретико-правового значення в умовах воєнного стану та трансформації механізмів військової служби. Встановлено, що сучасна модель реагування держави на самовільне залишення військової частини дедалі більше поєднує каральні, відновні та організаційно-правові інструменти, орієнтовані не лише на притягнення до відповідальності, а й на повернення військовослужбовця до виконання обов'язків служби за наявності відповідних правових підстав.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

---

[35] Пустоляков Є. Д., Дерземанов Т. Р., Свєтлічний І. В. До питання соціально-правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей в умовах воєнного стану // Забезпечення психологічної допомоги в секторі безпеки та оборони України: збірник тез доп. III Всеукр. міжвід. психол. форуму (м. Київ, 30 травня 2024 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф., заслуженого юриста України В. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 289-293. DOI: https://www.doi.org/10.6084/m9.figshare.33045674

[36] Конституція України, ухвалена 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

По-перше, відновна парадигма у захисті прав військовослужбовців, реалізована через спрощене повернення з СЗЧ, мотиваційні контракти та посилення матеріального стимулювання, є перспективним напрямом розвитку військової служби в Україні, оскільки забезпечує баланс між безпекою держави та правами людини, сприяє ресоціалізації особового складу й підвищенню ефективності Сил оборони. Доведено, що правовий механізм повернення військовослужбовців після СЗЧ має комплексний характер і реалізується через взаємодію норм кримінального, кримінального процесуального, адміністративного та військового законодавства.

По-друге, аналіз судової практики 2022–2026 рр. засвідчує реальний перехід від репресивної до відновної логіки: зростання частки альтернативних заходів покарання (з 18% до 34–47%), зниження рецидиву у підрозділах із відновними програмами (до 14–19% проти 32%) та підвищення мотивації особового складу. Ці тенденції узгоджуються між собою і підтверджують системний, а не епізодичний характер спостережуваних змін. Практика застосування законодавства у 2024–2026 роках свідчить про поступову інституціоналізацію відновного підходу в питаннях проходження військової служби, зокрема через розширення алгоритмів повернення після СЗЧ, оновлення механізмів контрактної служби, а також підсилення ролі матеріального стимулювання як чинника довгострокової стабільності військової служби. Це дає підстави для висновку, що подальший розвиток безпекового напряму відновної парадигми повинен бути пов'язаний із нормативним закріпленням узгоджених процедур повернення до служби, удосконаленням правового статусу військовослужбовця та формуванням комплексної моделі його правового, матеріального і соціального захисту.

По-третє, комплексне впровадження зазначених механізмів доцільно оцінювати через інтегральний індекс ефективності, що поєднує коефіцієнт ресоціалізації, індекс мотивації та обернений показник рецидиву. За проведеними розрахунками значення індексу ефективності зросло з 0,49 у 2022 р. до 0,76 у 2026 р., а в підрозділах, де реалізовано повний комплекс правових, організаційних, мотиваційних і соціальних заходів, сягає 0,68–0,81, що кількісно підтверджує ефективність відновного підходу.

Вивчення досвіду функціонування професійних армій країн-партнерів також підтверджує, що добровільні контрактні моделі комплектування у поєднанні з розвиненими системами резерву, мотивації та соціального захисту є більш ефективними для забезпечення професіоналізації війська, ніж переважно призовні механізми.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в обґрунтуванні безпекового напряму відновної парадигми як цілісної теоретико-правової моделі та в операціоналізації її результативності через систему взаємопов'язаних показників. Водночас частина числових показників має узагальнений характер через обмеженість відкритої статистики в умовах воєнного стану, тому загальну достовірність отриманих оцінок слід кваліфікувати як високу саме для аналітичного дослідження. Перспективи подальших розвідок пов'язані з емпіричною верифікацією запропонованих механізмів на репрезентативних масивах даних та з їх узгодженням із міжнародними стандартами відновного правосуддя й захисту прав людини. Таким чином, у сучасних умовах відновна парадигма у сфері захисту прав військовослужбовців уже не може розглядатися виключно як гуманістичний або соціально-реабілітаційний концепт. Вона постає як функціональний безпековий механізм, спрямований на збереження кадрового потенціалу сил оборони, підтримання військової дисципліни, забезпечення прав людини у військовій сфері та підвищення інституційної спроможності держави в умовах тривалої збройної агресії.

АНОТАЦІЯ

Досліджено теоретико-правові засади та практичну імплементацію безпекового напряму відновної парадигми у захисті прав військовослужбовців в умовах воєнного стану, зокрема механізми спрощеного повернення осіб із категорії СЗЧ, мотиваційні контракти та підвищення матеріального забезпечення.

Здійснено аналіз судової практики за статтями 407, 408 Кримінального кодексу України за 2022–2026 рр. на матеріалах Єдиного державного реєстру судових рішень, а також статистичних даних Міністерства оборони України та військових прокуратур щодо динаміки змін кількості кримінальних проваджень та застосованих заходів покарання.

Встановлено, що застосування відновних механізмів супроводжується зниженням рівня рецидиву в підрозділах із відповідними програмами (до 14-19% проти 32%).

Виявлено стійку кореляцію між рівнем матеріального стимулювання і станом військової дисципліни, а також між упровадженням мотиваційних контрактів і зростанням зацікавленості у проходженні військової служби, що відображено через запропоновані коефіцієнт ресоціалізації, індекс мотивації та інтегральний індекс ефективності.

Зроблено висновок, що безпековий напрям відновної парадигми у сфері захисту прав військовослужбовців постає не лише як гуманістичний чи реабілітаційний підхід, а як цілісний правовий та інституційний механізм, є перспективною моделлю збалансування публічних інтересів держави та конституційних прав військовослужбовців і потребує подальшої емпіричної верифікації з урахуванням міжнародних стандартів. Така інтегрована конструкція послідовно посилює гарантії прав військовослужбовців і водночас зміцнює довгострокову стійкість, розвиває спроможності та збільшує кадровий потенціал сил оборони України.

Ключові слова: відновна парадигма; права військовослужбовців; самовільне залишення частини; ресоціалізація; мотиваційні контракти; тилове забезпечення; військове право; відновне правосуддя.

Література

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: https://www.president.gov.ua/documents/constitutio.
2. Кримінальний кодекс України : Закон від 05.04.2001 № 2341-III // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15.
4. Бондар В. Ю., Нестеров Д. Ю. Можливості використання елементів штучного інтелекту в діяльності Державної спеціальної служби транспорту // Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences. 2025. DOI: 10.36074/logos-09.05.2025.043.
5. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р : станом на 29 груд. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text.
6. Хоменко Є. В., Чеханюк Б. Є., Нестеров Д. Ю., Свєтлічний І. В. Виклики та перспективи підготовки військових кадрів та організації наукової роботи у Державній спеціальній службі транспорту: досвід Корпусу інженерів армії США. Можливості України щодо реалізації програми сталого розвитку в умовах повномасштабної

збройної агресії : кол. моногр. Baltija Publishing. м. Рига, Латвія 2025. С. 289–306. DOI: 10.30525/978-9934-26-570-9-17.

7. Нестеров Д. Ю., Примаченко В. Ф., Хоменко Є. В., Свєтлічний І. В., Бесараб П. М. Освітня та наукова діяльність як засіб модернізації військової інституції: досвід Корпусу інженерів // Модернізація вищої освіти України в контексті глобалізації : монографія / за заг. ред. А. М. Івановської. Рига : Baltija Publishing, 2025. С. 75–83. DOI: 10.30525/978-9934-26-560-0-35.

8. Будз В. П., Костиря С. В., Свєтлічний І. В. Розмінування як основа повоєнного відновлення України // Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки. 2025. С.128–130. URL: https://tntu.edu.ua/storage/pages/00001091/Zbirnyk_VC-2025.pdf.

9. Хоменко Є. В., Свєтлічний І. В., Чеханюк Б. Є., Бондар В. Ю. Історичний розвиток корпусу інженерів армії США // Наука онлайн: Міжнародний науковий журнал. 2025. № 2 (лютий). С. 6–21. DOI: 10.25313/2524-2695-2025-2-06-21.

10. Краснов Р. В., Шумлянський С. В., Свєтлічний І. В. Використання штучного інтелекту у військовій галузі: ризики та загрози для особового складу // Human rights and public governance : scientific monograph. Riga : Baltija Publishing, 2025. С. 356–376. DOI: 10.30525/978-9934-26-608-9-19.

11. Пустоляков Є. Д., Дерземанов Т. Р., Свєтлічний І. В. До питання соціально-правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей в умовах воєнного стану // Забезпечення психологічної допомоги в секторі безпеки та оборони України: збірник тез доп. ІІІ Всеукр. міжвід. психол. форуму (м. Київ, 30 травня 2024 р.) / за заг. ред. д.ю.н., проф., заслуженого юриста України В. Криволапчука. Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 289–293. DOI: https://www.doi.org/10.6084/m9.figshare.33045674

12. Зінсу О. І., Шуст Г. П. Неповнолітня злочинність та відновне правосуддя: теоретико-правові й психологічні аспекти // Кримінальна юстиція: візії Ганса Гросса та сучасність : кол. моногр. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2026. С. 168–179. DOI 10.30525/978-9934-26-699-7-14

13. Хоменко Є. В., Бондар В. Ю., Костиря С. В., Свєтлічний І. В. Проблеми сталого розвитку територій на прикладі корпусу інженерів армії США Educational and Scientific Dimensions of Geography, Recreation and Tourism: Scientific monograph. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2026. С. 223–241. DOI: 10.30525/978-9934-26-646-1-10.

14. Хоменко Є. В., Свєтлічний І. В. Відновне правосуддя у військових та воєнних злочинах: історичні аспекти // Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини (м. Київ, 5 грудня 2024 року). Київ : ДНДІ МВС України, 2024. С. 198–201. URL: https://docs.google.com/document/d/1XxMmDhdtEL7BMvsfIbqjA7Lz8Yww7jum/edit.

15. Хоменко Є. В., Будз В. П., Костиря С. В., Свєтлічний І. В. Досвід діяльності Інженерного корпусу армії США (USACE) та можливість його застосування в Україні. Наука і оборона, 2025. №4. С. 35–42. DOI: 10.33099/2618-1614-2025-31-4-35-42.

16. Шумлянський С. В., Свєтлічний І. В. Інтелектуалізація воєнного мистецтва: застосування штучного інтелекту Китаєм у військовій сфері та його геополітичні наслідки // Журнал Інституту сходознавства «Китаєзнавчі дослідження». 2025. № 2. С. 42–52. DOI: 10.51198/chinesest2025.03.42. URL: https://chinese-studies.com.ua/index.php/journal/article/view/302/280.

17. Шумлянський С. В., Хоменко Є. В., Свєтлічний І. В. Сталість як засада функціонування військових інституцій (на прикладі Корпусу інженерів Армії США) // Сталий розвиток економіки, підприємств та суспільства : тези конф., 10–11 квітня 2025 р. Івано-Франківськ, 2025. С. 816–818. DOI: 10.5281/zenodo.15383186.

18. Шумлянський С. В., Хоменко Є. В., Свєтлічний І. В., Ємел'янова С. М. Aspects of Sustainability in the Activities of Military Formations // Збірник матеріалів V Всеукраїнського форуму судових експертів, 06 червня 2025 р. Львів, 2025. С. 558–562. URL: https://ondise.minjust.gov.ua/wp-content/uploads/2025/08/forum_ondise_law__2025.pdf.

19. Свєтлічний І. В., Хоменко Є. В., Шумлянський С. В. Парадигма відновлювальності у діяльності військових формувань на прикладі корпусу інженерів армії США // Сучасні проблеми екологічної психології: психологічні засади утворення екологічного життєвого простору. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПНУ, 2025. С. 124–128.

20. Свєтлічний І. В., Шумлянський С. В., Будз В. П. Застосування штучного інтелекту у забезпеченні виконання військових завдань: ризики та загрози // Актуальні засади логістики та підтримки військ у російсько-українській війні : зб. матер. наук.-практ. семінару, 30 квітня 2025 р. Київ : Нац. ун-т оборони України, 2025. С. 86–90. URL: https://www.scribd.com/document/922719667/Nuou-eBook.

21. Митрофанов І. І., Свєтлічний І. В. Доктринальні, праксеологічні та кримінологічні аспекти відновного правосуддя у системі запобігання та протидії злочинності неповнолітніх // Topical Issues of Law-Making Activities Amidst Modern State-Building in Ukraine : Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2026. С. 263–281. DOI: 10.6084/m9.figshare.32300673. URL: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-702-4-11.

22. Mytrofanov I., Svietlichnyi I. Hans Gross's Visions: Criminological Aspects of Restorative Juvenile Justice // Criminal Justice: Hans Gross's Vision and the Present Day : Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2026. PP. 298–309. DOI: 10.30525/978-9934-26-699-7-14.

23. Свєтлічний І. В. Підготовка майбутніх фахівців з напряму відновного правосуддя: основні поняття, вітчизняний і зарубіжний досвід імплементації, філософська пропедевтика в педагогіці // Professional training of future specialists amidst modern realities : кол. моногр. Т. 2. Baltija Publishing, 2025. С. 367–386. DOI: 10.30525/978-9934-26-522-8-43.

Information about the authors:
Svietlichnyi Igor Valeryovych,
PhD student, Researcher
Research Center of the State Special Transport Service
Dnipro, 49094, Ukraine
ORCID ID: 0000-0001-7328-548X
Web of Science Researcher ID: LFU-5714-2024

Khomenko Yevhen Valentynovych,
PhD student,
Commander of the Research Center,
Research Center of the State Special Transport Service
Dnipro, 49094, Ukraine
ORCID ID: 0009-0006-7006-3439

Matviievskyi Andrii Oleksandrovych,
Legal Counsel at the Research Center,
Research Center of the State Special Transport Service
Dnipro, 49094, Ukraine
ORCID ID: 0009-0002-2945-4113

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-40

УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНОЮ РЕІНТЕГРАЦІЄЮ ТА ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯМ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ

Седікова І. О.

ВСТУП

Війна в Україні спричинила глибокі зміни у структурі соціально-економічних відносин, що безпосередньо позначилися на стані та перспективах розвитку трудового потенціалу держави. Масштабне залучення населення до військової служби, вимушене переміщення робочої сили, зміна професійної структури зайнятості та зростання потреби економіки у кваліфікованих кадрах актуалізують пошук нових управлінських рішень у сфері зайнятості. Особливого значення у цьому контексті набуває повернення військовослужбовців до цивільного професійного середовища, яке не може зводитися лише до пошуку робочого місця.

Сучасний ринок праці характеризується високою динамікою, цифровізацією бізнес-процесів, структурними змінами зайнятості, дефіцитом кваліфікованих кадрів та посиленням вимог до професійних компетентностей. За таких умов військовослужбовці, попри наявність значного управлінського, лідерського та організаційного потенціалу, нерідко стикаються з труднощами трансформації військового досвіду у професійні компетентності, затребувані цивільними роботодавцями. Професійна реінтеграція є складною багаторівневою системою взаємодії державних інституцій, органів місцевого самоврядування, роботодавців, закладів освіти, служб зайнятості, громадських організацій та самих ветеранів. Професійна реінтеграція дедалі більше розглядається як складова державної політики розвитку людського капіталу та важливий елемент стратегії післявоєнного економічного відновлення України.

Наявна система підтримки зайнятості потребує переосмислення з огляду на специфіку переходу військовослужбовців до цивільної професійної діяльності. Її традиційні інструменти здебільшого орієнтовані на загальні категорії шукачів роботи й тому не завжди дають змогу належним чином оцінити військовий досвід, визначити можливості його застосування у цивільних професіях та врахувати індивідуальні потреби професійної адаптації. Окремою проблемою залишається забезпечення послідовності кар'єрного переходу, за якої професійний розвиток ветерана не переривається фактом звільнення з військової служби, а набуті під час неї знання, навички та управлінський досвід отримують належне визнання на ринку праці.

Для роботодавців залучення ветеранів до трудової діяльності також поступово набуває нового змісту. Військовий досвід може бути джерелом компетентностей, значущих для функціонування підприємств у нестабільному середовищі: організованості, відповідального ставлення до виконання завдань, командної взаємодії, лідерства, оперативного реагування та прийняття рішень за умов обмеженої визначеності. Водночас реалізація цього потенціалу залежить від спроможності підприємств адаптувати власні кадрові практики до роботи з ветеранами. Нерозвиненість механізмів професійної адаптації, недостатня підготовленість HR-підрозділів, відсутність усталених процедур конвертації

військових компетентностей у цивільні професійні кваліфікації, а також слабка координація бізнесу з державними та соціальними інституціями знижують результативність такого працевлаштування. Посилення уваги наукової спільноти до професійної реінтеграції військовослужбовців закономірно зумовлене масштабом сучасних соціально-економічних змін. У науковому доробку переважають дослідження, зосереджені на соціальній адаптації, психологічній підтримці та правовому забезпеченні статусу ветеранів. Значно менше уваги приділено управлінським аспектам їх професійного повернення, зокрема побудові узгодженої системи взаємодії суб'єктів реінтеграції, стратегічному плануванню професійних траєкторій та ефективному використанню людського капіталу ветеранів. У межах цього дослідження запропоновано розглядати професійну реінтеграцію як самостійний об'єкт стратегічного управління, результат якого визначається не лише фактом отримання роботи, а й здатністю ветерана закріпитися у цивільній професійній сфері та розвивати власний трудовий потенціал. Така постановка проблеми передбачає поєднання державної політики зайнятості, внутрішніх HR-механізмів підприємств, інструментів професійного навчання і розвитку компетентностей, цифрових сервісів кар'єрного супроводу та партнерської взаємодії між державою, бізнесом, освітніми установами й громадянським суспільством. Даний підхід дозволяє сформувати концептуальні засади побудови сучасної моделі управління професійною реінтеграцією, орієнтованої на забезпечення сталого працевлаштування ветеранів, підвищення їх конкурентоспроможності та ефективне використання людського капіталу в інтересах післявоєнного розвитку України

1. Теоретико-методологічні засади управління професійною реінтеграцією військовослужбовців

Теоретичне осмислення професійної реінтеграції військовослужбовців потребує переходу від вузького трактування цього процесу як заходу соціальної підтримки до його розгляду як самостійного об'єкта стратегічного управління.

За оцінками Організації економічного співробітництва та розвитку, після завершення війни система державного управління повинна забезпечити безперервний супровід значної кількості ветеранів, що вимагатиме інтеграції політики зайнятості, освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та регіонального розвитку в єдину систему управління переходом від військової служби до цивільного життя[1].

У науковій літературі сформувалося декілька методологічних підходів до пояснення процесів професійної реінтеграції. Найбільш поширеним є компетентнісний підхід, відповідно до якого основною передумовою успішної інтеграції ветеранів виступає відповідність їхніх професійних компетентностей сучасним потребам роботодавців. Інший напрям представлений соціально-адаптаційним підходом, у межах якого професійна реінтеграція розглядається як складова ширшого процесу соціальної інтеграції особистості. Його представники наголошують, що професійна діяльність є не лише джерелом доходу, а й важливим

[1] Черевко Т. Скільки учасників війни в Афганістані живе на Закарпатті й що для них роблять. Розповідає експерт. Суспільне Ужгород. 2022. 16 лют. URL: https://suspilne.media/uzhhorod/207747-skilki-ucasnikiv-vijni-v-afganistanizive-na-zakarpatti-j-so-dla-nih-roblat-rozpovidae-ekspert/

чинником формування соціальної ідентичності, відновлення соціальних зв'язків, підвищення самооцінки та психологічної стійкості ветеранів [2] [3]. В останні роки дедалі більшого поширення набуває екосистемний підхід, який розглядає професійну реінтеграцію як результат взаємодії багатьох інституційних суб'єктів. Ключовими елементами системи виступають органи державної влади, місцевого самоврядування, служби зайнятості, заклади освіти, роботодавці, громадські організації, ветеранські спільноти, міжнародні партнери та самі військовослужбовці. Від ефективності взаємодії між ними залежить не лише швидкість працевлаштування, а й довгострокова результативність професійної адаптації [4].

З позицій сучасного менеджменту професійна реінтеграція військовослужбовців повинна ґрунтуватися на положеннях теорії стейкхолдерів, відповідно до якої створення суспільної цінності забезпечується шляхом узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін. У контексті реінтеграції такими стейкхолдерами є держава, роботодавці, ветерани, їхні сім'ї, освітні установи, служби зайнятості, міжнародні організації та територіальні громади. Кожен із них виконує окрему функцію, однак лише їх скоординована взаємодія забезпечує досягнення стратегічної мети – стійкої професійної інтеграції ветеранів у цивільну економіку. Важливою методологічною основою виступає ресурсна теорія підприємства**.** Її застосування дозволяє переосмислити роль ветеранів у системі управління персоналом. Якщо традиційно їх працевлаштування часто розглядалося крізь призму соціальної відповідальності бізнесу, то ресурсний підхід доводить, що військовослужбовці є носіями унікальних компетентностей, які можуть стати джерелом довгострокових конкурентних переваг організації. Поряд із цим доцільно враховувати положення концепції гідної праці, розробленої Міжнародною організацією праці [5].

Останніми роками суттєво розширилася міжнародна наукова база досліджень, присвячених професійній реінтеграції ветеранів. Значний внесок у формування сучасної концепції управління професійною реінтеграцією зробили міжнародні організації, які розглядають цей процес як складову розвитку людського капіталу, інклюзивного ринку праці та післякризового економічного відновлення. Аналітичні дослідження Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) [6] обґрунтовують необхідність переходу від пасивної моделі соціальної підтримки ветеранів до системи активної політики зайнятості. У документах OECD підкреслюється, що ефективність професійної реінтеграції безпосередньо впливає на продуктивність праці, економічне зростання та стійкість національного

[2] Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України / М-во у справах ветеранів України : офіц. сайт. URL: https://data.mva.gov.ua/

[3] Лебедина О. В Україні після війни буде 4-5 млн ветеранів – міністерка. Дзеркало тижня. Україна. 2023. 24 трав. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-ukrajini-pislja-vijni-bude-4-5-mln-veteraniv-ministerka.html

[4] Потреби ветеранів і ветеранок. Результати шостого опитування Українського ветеранського фонду. Жовтень – листопад 2024 р. / Український ветеранський фонд. URL: https://veteranfund.com.ua/wpcontent/uploads/2024/11/Opytuvannia-veteraniv-zhovten-2024.pdf

[5] Гостюк О. Концепція гідної праці як елемент правової політики держави. Підприємництво, господарство і право. 2016. Вип. 6. С. 90-93.

[6] OECD (2024). *Supporting Veterans in the Labour Market*.

ринку праці [7]. Важливу методологічну основу становлять рекомендації Міжнародної організації праці (ILO) [8], відповідно до яких професійна реінтеграція ветеранів має здійснюватися на засадах концепції гідної праці, що поєднує продуктивну зайнятість, рівний доступ до ринку праці, соціальний захист, розвиток професійних компетентностей і соціальний діалог.

Вагомий внесок у розвиток сучасних моделей переходу військовослужбовців до цивільного життя зробили дослідження RAND Corporation [9], у яких професійна реінтеграція розглядається як комплексний багаторівневий процес, що інтегрує медичну реабілітацію, психологічну підтримку, розвиток професійних компетентностей, кар'єрне консультування та взаємодію з роботодавцями. Особливе місце у міжнародній практиці займає Transition Assistance Program (TAP) [10] Міністерства оборони США та Department of Veterans Affairs (VA) [11]. Програма TAP забезпечує підготовку військовослужбовців до цивільної кар'єри ще до завершення служби шляхом оцінювання професійних компетентностей, розвитку навичок пошуку роботи, підготовки резюме, професійного навчання та індивідуального кар'єрного планування. У свою чергу, VA забезпечує комплексний супровід ветеранів після звільнення, інтегруючи послуги з працевлаштування, освіти, охорони здоров'я та соціальної підтримки. У країнах ЄС сучасні підходи формуються під впливом European Commission [12], яка розглядає професійну інтеграцію ветеранів у контексті Європейського порядку денного розвитку навичок, цифрової трансформації економіки, інклюзивного ринку праці та навчання протягом життя. Запропонований підхід передбачає об’єднання зусиль органів державної влади, роботодавців, закладів освіти та інститутів громадянського суспільства у процесі професійного повернення військовослужбовців до цивільного життя. Така взаємодія дає змогу розподілити функції між учасниками реінтеграційного процесу та забезпечити комплексний супровід ветерана на різних етапах професійного переходу. Важливе місце у цьому процесі посідають міжнародні та громадські ініціативи, практики яких орієнтовані на розвиток особистісної стійкості, наставництва, лідерських компетентностей, підприємницької активності та відновлення соціальних зв’язків. Зокрема, діяльність Invictus Foundation демонструє можливості поєднання освітніх, соціальних і спортивних інструментів для підтримки ветеранів та їх повернення до активної участі в суспільному житті.

У сучасних підходах до ветеранської зайнятості акцент поступово зміщується від одноразового сприяння працевлаштуванню до створення на підприємстві середовища, здатного забезпечити тривалу професійну адаптацію ветерана. Це передбачає перегляд окремих процедур добору персоналу, удосконалення підходів до оцінювання компетентностей, запровадження наставництва та формування таких умов праці, за яких військовий досвід може бути продуктивно використаний у цивільній діяльності. Відповідно, відповідальність за результат реінтеграції

[7] OECD (2023). *Joining Forces for Gender Equality: What is Holding us Back?* (розділи щодо ветеранів і ринку праці).

[8] ILO (2021). *Decent Work Country Programme for Ukraine 2020–2024*.

[9] RAND Corporation. *Improving Veteran Employment Outcomes*.

[10] U.S. Department of Defense. *Transition Assistance Program (TAP)*.

[11] U.S. Department of Veterans Affairs. *Veteran Employment Services*

[12] European Commission. *Action Plan on the European Pillar of Social Rights* (2021).

розподіляється між самим працівником, роботодавцем та інституціями, які забезпечують професійну й соціальну підтримку.

Особливого значення набуває переосмислення самого поняття «управління професійною реінтеграцією». У більшості нормативних документів та практичних програм управління фактично ототожнюється з адмініструванням державних програм підтримки або організацією окремих заходів сприяння зайнятості. З позицій сучасної теорії менеджменту управління професійною реінтеграцією доцільно розглядати як «цілеспрямований процес стратегічного впливу на систему взаємопов'язаних організаційних, економічних, соціальних, освітніх та інформаційних відносин, спрямований на забезпечення ефективного переходу військовослужбовців від військової служби до цивільної професійної діяльності шляхом розвитку людського капіталу, координації діяльності всіх зацікавлених сторін та створення умов для їх довгострокової конкурентоспроможності на ринку праці». Запропоноване визначення принципово відрізняється від існуючих трактувань кількома положеннями. По-перше, професійна реінтеграція розглядається не як одноразовий захід, а як безперервний управлінський процес, який розпочинається ще під час проходження військової служби і завершується лише після досягнення сталої професійної адаптації ветерана. По-друге, основним об'єктом управління виступає не лише особа ветерана, а вся система взаємозв'язків між державою, роботодавцями, закладами освіти, службами зайнятості, медичними установами, громадськими організаціями, територіальними громадами та сім'єю військовослужбовця. По-третє, критерієм результативності є не факт працевлаштування, а стійкість професійної інтеграції, яка характеризується тривалістю зайнятості, професійним розвитком, кар'єрним зростанням, економічною самостійністю та рівнем задоволеності працею. Такий підхід повністю відповідає сучасній парадигмі публічного управління, що базується на принципах міжсекторального партнерства, мережевого управління та розвитку людського капіталу [13].

Проведений аналіз наукових джерел дозволив виокремити основні етапи трансформації теоретичних підходів до управління професійною реінтеграцією військовослужбовців. Еволюція наукової думки відображає зміну парадигми від компенсаційної моделі соціального захисту ветеранів до стратегічного управління людським капіталом, орієнтованого на забезпечення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці, професійної адаптивності та довгострокової соціально-економічної інтеграції. Систематизацію зазначених підходів наведено в табл. 1.

Аналіз наукових підходів свідчить про зміну акцентів у дослідженні професійної реінтеграції військовослужбовців: від моделей, зосереджених переважно на медичному відновленні та соціальній підтримці, до комплексних управлінських концепцій.

[13] Програма гідної праці МОП для України на 2020–2024 роки. International Labour Organization. URL: https://ukraine.un.org/sites/ default/files/2021-02/wcms_768827.pd

Таблиця 1

Еволюція наукових підходів до управління професійною реінтеграцією військовослужбовців

Період	Науковий підхід	Основний зміст	Переваги	Обмеження
1940–1960-ті рр.	Медико-реабілітаційний	відновлення фізичного здоров'я та працездатності після поранень. Основна увага приділяється лікуванню, протезуванню та фізичній реабілітації.	фізичне відновлення ветеранів.	не враховує соціально-психологічні та професійні аспекти адаптації.
1960–1980-ті рр.	Соціально-адаптаційний	соціальна адаптація ветеранів, підтримка сім'ї, інтеграція у громаду та відновлення соціальних зв'язків.	комплексне адаптації особистості.	Недостатня увага професійному розвитку та кар'єрі.
1980–2000-ті рр.	Психологічний	подолання психологічних травм, посттравматичного стресового розладу, розвиток психологічної стійкості та готовності до цивільного життя.	ефективність соціальної адаптації та працездатності.	Не забезпечує вирішення економічних і професійних проблем.
2000–2014 рр.	Компетентнісний	розвиток та трансформацію професійних компетентностей, перепідготовку, навчання протягом життя.	конкурентоспроможність на ринку праці.	Не враховує індивідуальні психосоціальні потреби.
2014–2021 рр.	Інституційний	взаємодія державних органів, служби зайнятості, ЗВО, громадських організацій та роботодавців щодо працевлаштування ветеранів.	міжвідомча координація та розвиток державної політики.	Фрагментарність взаємодії між учасниками системи.
2022 р. – дотепер	Людиноцентричний	багаторівневий процес, що поєднує медичну, психологічну, соціальну, освітню, професійну, економічну та цифрову підтримку ветеранів.	комплексний підхід, індивідуальні траєкторії реінтеграції, розвиток людського капіталу.	Значні фінансові ресурси, міжсекторальної координації та цифрової інфраструктури.
Перспективний етап	Екосистемний	інтегрується у політику сталого розвитку підприємств, інклюзивного ринку праці, цифрових платформ, партнерства держави, бізнесу та громадянського суспільства.	довгострокова модель стійкої зайнятості ветеранів та соціальної відповідальності бізнесу.	Перебуває на етапі становлення, потребує нормативного та методичного забезпечення

Джерело: розроблено автором.

На відміну від існуючих систематизацій, що переважно висвітлюють окремі аспекти реінтеграції, запропоновано групування наукових підходів за їх домінуючою управлінською спрямованістю (рис. 1).

Рис. 1. Групування наукових підходів за їх домінуючою управлінською спрямованістю

Джерело: розроблено автором за допомогою Gemini

Не менш важливою методологічною проблемою є визначення принципів, на яких повинна функціонувати система управління професійною реінтеграцією. Аналіз міжнародного досвіду, рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжнародної організації праці, Європейської Комісії, а також сучасних наукових досліджень дозволив сформувати авторську систему принципів, яка може бути використана як методологічна основа розроблення державних і корпоративних програм підтримки ветеранів (див. рис. 2).

Запропонована система принципів передбачає формування цілісної екосистеми професійної реінтеграції, у межах якої всі учасники процесу функціонують як взаємопов'язані елементи єдиної системи управління.

Результати дослідження дають підстави стверджувати, що управління професійною реінтеграцією військовослужбовців потребує одночасного застосування людиноцентричного, компетентнісного, інституційного та екосистемного підходів. Їх узагальнення разом із визначеними принципами управління формує методологічну основу для розгляду практичних проблем професійної реінтеграції. У наступному підрозділі здійснюється діагностика ключових бар'єрів та оцінювання результативності працевлаштування ветеранів в Україні, результати якого слугуватимуть основою для обґрунтування стратегічної моделі управління професійною реінтеграцією військовослужбовців в умовах післявоєнного відновлення України.

Рис. 2. Принципи професійної реінтеграції ветеранів

Джерело: розроблено автором за допомогою Gemini

2. Діагностика бар'єрів та оцінювання ефективності працевлаштування ветеранів в Україні

Результативність професійної реінтеграції ветеранів залежить передусім від своєчасного визначення чинників, що перешкоджають їх поверненню до цивільної зайнятості. Дослідження засвідчують, що працевлаштування ветеранів формується під впливом сукупності індивідуальних, соціальних, інституційних та економічних обставин. За даними Українського ветеранського фонду та robota.ua, понад 57% ветеранів стикаються з істотними труднощами під час пошуку роботи. Найбільш поширеними з них є невідповідність набутого військового досвіду вимогам роботодавців, складнощі психологічної адаптації, упереджене ставлення з боку роботодавців, обмежена пропозиція вакансій та необхідність професійного перенавчання.

Станом на 1 лютого 2024 року на обліку в Державній службі зайнятості перебувало 101,4 тис. безробітних, серед яких 1,7 тис. осіб мали статус учасника бойових дій. Аналіз результатів діяльності Державної служби зайнятості свідчить, що протягом 2023 року за її сприяння було працевлаштовано 672 безробітних ветеранів, 92 особи пройшли професійне навчання, а 71 особа скористалася механізмом отримання ваучера на навчання для підвищення кваліфікації або здобуття нової професії [14]. Результати дослідження Національного інституту

[14] Яценко Л. Проблеми працевлаштування ветеранів війни: ризики для держави та суспільства. Сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialnapolityka/problemy-pratsevlashtuvannya-veteraniv-viyny-ryzyky-dlya-derzhavy

стратегічних досліджень підтверджують тенденцію до збільшення чисельності безробітних серед учасників бойових дій, що обумовлено як масштабним зростанням кількості ветеранів, так і наявністю системних бар'єрів їх інтеграції на цивільний ринок праці. Як видно з рис. 3, протягом 2020–2024 рр. спостерігається стійка висхідна тенденція збільшення чисельності безробітних учасників бойових дій. Найбільш помітне зростання припало на період після початку повномасштабної війни у 2022 році: кількість ветеранів, які зверталися по допомогу з працевлаштуванням, майже утричі перевищила довоєнний рівень. Лінія тренду вказує на стійке зростання цього показника, що посилює навантаження на державну систему сприяння зайнятості ветеранів.

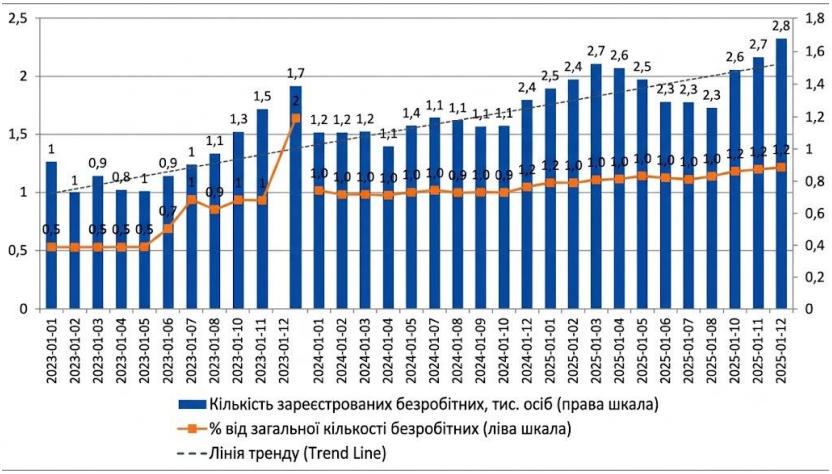

Рис. 3. Динаміка зростання кількості безробітних з числа УБД

Джерело: побудовано автором

Повномасштабна збройна агресія проти України спричинила суттєві структурні зміни національного ринку праці, посиливши дисбаланси між попитом і пропозицією робочої сили, зумовивши втрату робочих місць, переміщення трудових ресурсів та формування нової категорії учасників ринку праці – ветеранів війни, які повертаються до цивільної економічної діяльності.

За оцінками Міністерства у справах ветеранів України, у післявоєнний період сукупна чисельність ветеранів, членів їхніх сімей та сімей загиблих військовослужбовців може становити близько 10% населення України, що визначає необхідність формування комплексної системи їх соціально-професійної адаптації та інтеграції у сферу зайнятості. Особливої актуальності набуває питання працевлаштування ветеранів війни, які вже завершили військову службу у зв'язку з підставами, визначеними частиною четвертою ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», та потребують повернення до цивільного професійного середовища. Одним із ключових бар'єрів професійної

реінтеграції ветеранів є недостатня відповідність військово-професійної підготовки сучасним потребам цивільної зайнятості. Система підготовки військовослужбовців в Україні традиційно орієнтована на формування військово-облікових спеціальностей (ракетні, танкові, авіаційні, стрілецькі, розвідувальні тощо), які частково корелюють із професійними кваліфікаціями цивільного сектору. Результати досліджень Українського ветеранського фонду, свідчать, що станом на 9 лютого 2024 р. 31% ветеранів повідомили про наявність проблем із працевлаштуванням та перебували у стані безробіття [15]. Процес повернення до цивільної зайнятості характеризується поступовою диверсифікацією професійних траєкторій, які наведено на рис. 4.

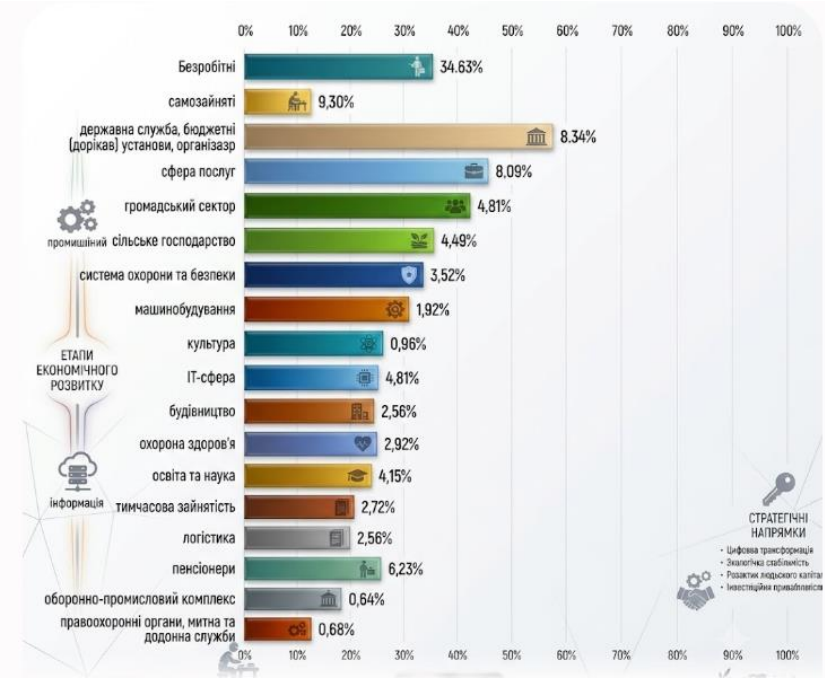

Рис. 4. Професійні траєкторії ветеранів

Джерело: побудовано автором

[15] Працевлаштування ветеранів: актуальні запити. URL: https://veteranfund.com.ua/2024/02/09/pratsevlashtuvanya veteraniv-aktualni-zapity/

За даними дослідження[16], рівень складності адаптації військових компетентностей до умов цивільного життя оцінено респондентами на рівні 1,8 бали з 3 можливих, що є недостатньо ефективним механізмом професійної переорієнтації (див. рис. 5).

Одним із найвагоміших чинників, що ускладнюють адаптацію ветеранів, залишається психоемоційний стан. Прояви посттравматичного стресу, дезорієнтація та підвищена тривожність можуть істотно перешкоджати відновленню соціальних контактів і поверненню до трудової діяльності. Водночас важливими залишаються медичні та інституційні проблеми. Частина ветеранів має труднощі з доступом до медичної допомоги, фізичної реабілітації та реалізацією передбачених законодавством соціальних гарантій через складні адміністративні процедури. Додатковим бар'єром є недостатня доступність інклюзивного середовища та невідповідність окремих робочих місць потребам осіб із набутою інвалідністю. Інша група проблем стосується соціальної взаємодії та економічної самостійності. Дослідження засвідчують напруження у сімейних відносинах і відчуття соціальної відокремленості, що частково пов'язано з недостатнім розумінням цивільним населенням специфіки військового досвіду.

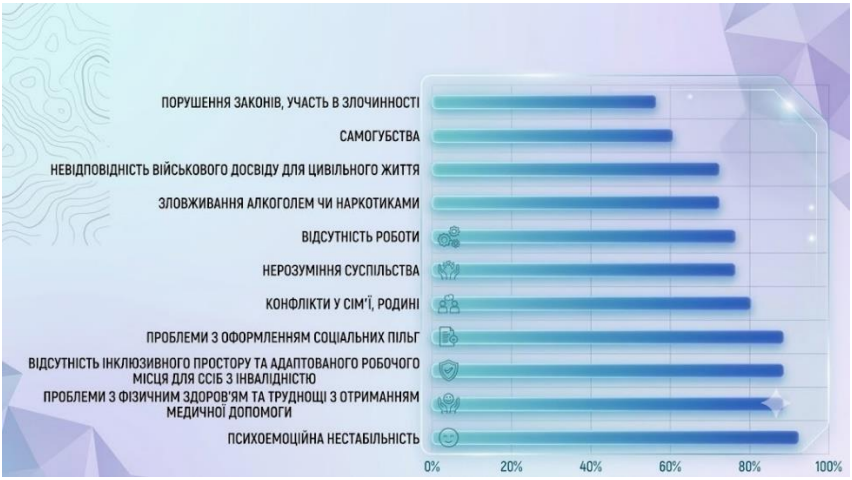

Рис. 5. Адаптація ветеранів до цивільного життя

Джерело: розроблено автором

Слабкий розвиток ветеранського підприємництва в Україні пов'язаний із комплексом інституційних, ресурсних і компетентнісних бар'єрів, які ускладнюють перехід ветеранів від військової служби до підприємницької діяльності. Водночас набуті під час служби лідерські, організаційні та управлінські

[16] Рейтинг Моніторинг, 27-та хвиля: Образ ветеранів в українському суспільстві, 2-5 березня 2024 https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/RG_UA_Veterans_1000_UA_032024_press-1.pdf

навички, здатність діяти в умовах невизначеності й оцінювати ризики не завжди доповнюються необхідними підприємницькими компетентностями для започаткування та результативного ведення бізнесу. Серед основних перешкод залишається недостатня доступність фінансових ресурсів, що обмежує можливості започаткування нових підприємницьких проєктів. Цю проблему посилює недостатня поінформованість ветеранів про наявні програми підтримки, грантові можливості та інструменти державного стимулювання підприємницької діяльності. Додатковим обмеженням є недостатньо сформовані соціально-ділові зв'язки та обмежене включення ветеранів у професійне бізнес-середовище. Налагодження контактів із підприємцями, наставниками, консультантами й потенційними партнерами є важливим для обміну досвідом, пошуку ринкових можливостей та розроблення життєздатних бізнес-моделей. Водночас зберігається потреба у юридичному супроводі, допомозі під час реєстрації та ведення бізнесу, захисті підприємницьких інтересів, а також доступі до актуальної інформації про перспективні напрями діяльності та стан ринку.

З метою формування нормативного підґрунтя для розвитку ветеранського підприємництва у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону України «Про ветеранське підприємництво» [17], положення якого спрямовані на створення сприятливих умов для започаткування та розвитку бізнесу ветеранами війни, запропоновані законодавчі ініціативи потребують подальшого концептуального розвитку, оскільки не визначають комплексного механізму практичної підтримки ветеранів у процесі переходу до підприємницької діяльності, зокрема системи навчання, менторства, фінансового забезпечення та супроводу бізнес-проєктів на ранніх етапах їх реалізації. Психологічні й соціальні чинники становлять окремий комплекс перешкод для професійної реінтеграції ветеранів. Їх формування пов'язане з тривалим перебуванням у бойовому середовищі, необхідністю пристосування до змінених умов цивільного життя та можливими проявами посттравматичного стресового розладу й інших психологічних труднощів. Додатковим ризиком залишається недостатня підготовленість роботодавців до взаємодії з ветеранами та відсутність усталених механізмів інклюзивного працевлаштування, що може спричиняти упередження вже на етапі відбору персоналу. Успішність професійної інтеграції значною мірою визначається спроможністю підприємств переглядати внутрішні управлінські практики, підтримувати сприятливе робоче середовище та вибудовувати належну взаємодію з працівниками, які мають досвід військової служби.

3. Стратегічна модель управління професійною реінтеграцією військовослужбовців в умовах післявоєнного відновлення України

Професійна реінтеграція військовослужбовців у сучасних умовах набуває значення одного з ключових напрямів державної політики післявоєнного відновлення України. За прогнозами Міністерства у справах ветеранів України, після завершення війни чисельність ветеранів, членів їхніх сімей та родин загиблих захисників може становити близько 5 млн осіб, тобто майже десяту частину

[17] Про ветеранське підприємництво : Проект Закону України № 10258 від 13.11.2023 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43186

населення країни. За такого масштабу професійна реінтеграція впливатиме не лише на забезпечення соціальних потреб ветеранів, а й на економічну динаміку, кадрове забезпечення підприємств, соціальну згуртованість і загальну стійкість держави. Проведений аналіз показує, що система професійної реінтеграції ветеранів в Україні поки що залишається недостатньо узгодженою, що проявляється у фрагментарності управлінських рішень, слабкій міжвідомчій взаємодії та недостатньому використанні цифрових засобів управління.

Практика інших держав демонструє вищу результативність тих систем, у яких професійне повернення ветеранів організовано як безперервний процес – від підготовки до завершення військової служби до їх повноцінного включення у цивільне життя. Такий формат застосовується, зокрема, у США, Канаді, Великій Британії, Австралії, Ізраїлі та державах ЄС і передбачає узгоджену діяльність державних органів, роботодавців, освітніх установ та ветеранських організацій. Для України в умовах післявоєнного відновлення та європейської інтеграції це актуалізує потребу у формуванні стратегічної моделі управління професійною реінтеграцією військовослужбовців, орієнтованої не тільки на стійке працевлаштування, а й на продуктивне залучення людського капіталу ветеранів до соціально-економічного розвитку країни.

Розроблення такої моделі визначається сукупністю взаємопов'язаних передумов. Насамперед професійна реінтеграція має тривалий характер, тому управлінські рішення повинні узгоджуватися зі стратегічними напрямами розвитку економіки, прогнозними потребами ринку праці, демографічними змінами та структурною перебудовою господарства України. Водночас післявоєнний ринок праці буде характеризуватися високою мінливістю, цифровізацією, трансформацією професійно-кваліфікаційної структури та посиленням попиту на нові компетентності. Крім того, реінтеграція об'єднує медичну й психологічну реабілітацію, оцінювання компетентностей, професійне навчання, працевлаштування, підприємницьку діяльність, соціальний супровід і моніторинг результатів, що потребує належної координації та комплексного ресурсного забезпечення.

Відповідно до сучасного розуміння стратегічного управління людський капітал виступає одним із визначальних ресурсів економічного зростання та відновлення. Тому професійна реінтеграція військовослужбовців має орієнтуватися не лише на їх повернення до зайнятості, а й на подальше нарощування професійного потенціалу, підтримку підприємницьких ініціатив, безперервний розвиток компетентностей, професійну мобільність і створення можливостей для активної участі ветеранів у соціально-економічному відновленні України.

З огляду на викладене у дослідженні розроблено стратегічну модель управління професійною реінтеграцією військовослужбовців в умовах післявоєнного відновлення України (рис. 6). Концептуальною особливістю запропонованої моделі є поєднання інструментів стратегічного менеджменту, публічного управління, управління людськими ресурсами, цифрової трансформації та міжсекторального партнерства в єдину багаторівневу систему, яка забезпечує безперервний супровід від підготовки до звільнення з військової служби до досягнення сталої професійної самореалізації у цивільному секторі

економіки. Запропонована стратегічна модель являє собою цілісну систему взаємопов'язаних управлінських контурів, об'єднаних спільною стратегічною метою – забезпечення ефективної професійної реінтеграції військовослужбовців шляхом розвитку їхнього людського капіталу та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці. Її функціонування ґрунтується на принципі замкненого циклу стратегічного управління, відповідно до якого результати кожного етапу формують інформаційну основу для прийняття наступних управлінських рішень, а механізм зворотного зв'язку забезпечує безперервне коригування процесів з урахуванням змін зовнішнього середовища, потреб ринку праці та індивідуальних професійних потреб ветерана.

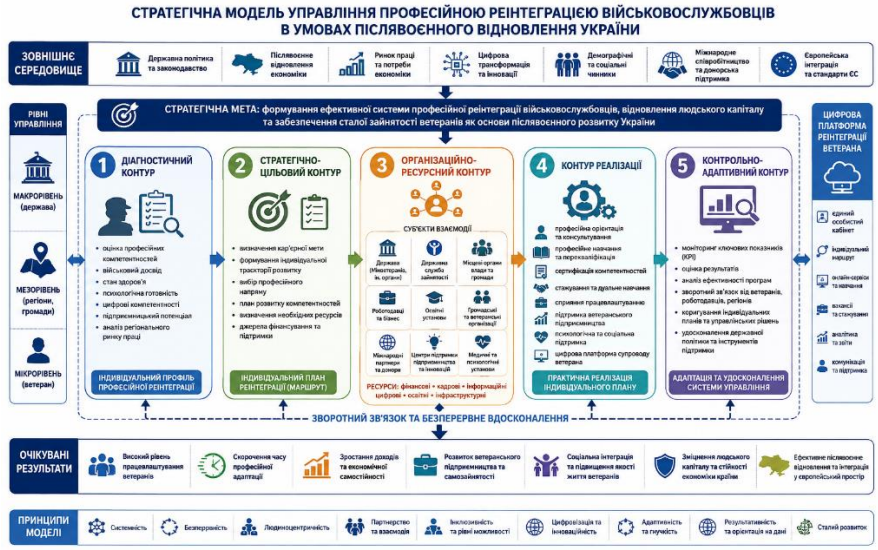

Рис. 6. Стратегічна модель управління професійною реінтеграцією військовослужбовців в умовах післявоєнного відновлення країни

Джерело: розроблено автором

Системоутворюючим елементом моделі є стратегічно-цільовий контур, який забезпечує трансформацію результатів комплексної діагностики професійного потенціалу військовослужбовця у систему довгострокових управлінських рішень. Він виконує інтегруючу функцію, поєднуючи результати діагностичного оцінювання з механізмами ресурсного забезпечення та практичною реалізацією заходів професійної реінтеграції. Реалізація індивідуальної стратегії ґрунтується на принципах персоналізації управлінських рішень, що забезпечує вибір оптимальної траєкторії професійного розвитку, найбільш повно узгодженої з потенціалом ветерана та сучасними потребами економіки. Необхідність персоналізованого підходу зумовлена високою неоднорідністю ветеранської спільноти за рівнем освіти, професійного досвіду, набутими під час військової служби компетентностями, станом здоров'я, психологічною готовністю до

професійної діяльності та кар'єрними очікуваннями. За таких умов застосування уніфікованих програм підтримки є недостатньо ефективним, оскільки вони не враховують індивідуальних особливостей професійного потенціалу та мотивації ветеранів. Тому запропонована модель передбачає формування персоналізованої траєкторії професійної реінтеграції, яка забезпечує адаптацію управлінських рішень до потреб конкретної особи.

Індивідуальна траєкторія професійної реінтеграції визначається сукупністю узгоджених управлінських рішень щодо професійної мети, напряму кар'єрного розвитку, необхідності навчання чи перепідготовки, можливості започаткування власної справи та потреби у психологічному й кар'єрному супроводі. На відміну від усталених моделей професійної адаптації, цей підхід передбачає адаптивне управління, за якого індивідуальний план періодично переглядається з урахуванням зміни професійних орієнтирів ветерана, стану ринку праці та результатів моніторингу. Специфікою стратегічно-цільового контуру є поєднання стратегічного планування з прогнозуванням тенденцій ринку праці. Це дає змогу спрямовувати професійну підготовку ветеранів не тільки на актуальні кадрові потреби, а й на перспективні зміни, пов'язані зі структурною перебудовою економіки, цифровізацією, розвитком «зеленої» економіки, післявоєнною модернізацією та європейською інтеграцією України.

Важливим елементом цього контуру виступає формування компетентностей, необхідних для результативної діяльності в сучасному економічному середовищі. Окрім професійної підготовки, особливого значення набувають цифрові, управлінські, підприємницькі та комунікаційні навички, здатність працювати в команді, управляти ризиками та приймати рішення за умов невизначеності. Оскільки частина зазначених компетентностей формується у процесі військової служби, стратегічно-цільовий контур передбачає їх ідентифікацію, визнання та подальше вдосконалення відповідно до потреб цивільного ринку праці, що сприяє підтриманню довгострокової конкурентоспроможності ветеранів.

Модель також передбачає розгляд альтернативних сценаріїв професійної реінтеграції, що підвищує гнучкість управлінських рішень і дає змогу обрати оптимальний напрям професійного розвитку. Залежно від результатів комплексної діагностики та визначених професійних намірів ветерана можливими є працевлаштування за наявною спеціальністю, перепідготовка або підвищення кваліфікації, започаткування підприємницької діяльності чи продовження освіти у закладах фахової передвищої або вищої освіти. Такий підхід розширює спектр можливостей професійної самореалізації та мінімізує ризики невідповідності між професійними компетентностями ветерана і потребами економіки. Практичним результатом функціонування стратегічно-цільового контуру є формування індивідуального плану професійної реінтеграції, який виступає основним інструментом координації подальших управлінських дій. До його структури доцільно включати стратегічні та оперативні цілі, комплекс заходів, строки реалізації, відповідальних виконавців, необхідні ресурси, очікувані результати й систему показників оцінювання ефективності.

Наступним структурним елементом авторської моделі є організаційно-ресурсний контур, функціональне призначення якого полягає у створенні інституційних, кадрових, фінансових, інформаційних та цифрових умов для

реалізації індивідуальних планів професійної реінтеграції. Якщо діагностичний контур формує інформаційно-аналітичну основу прийняття рішень, а стратегічно-цільовий визначає індивідуальну траєкторію професійного розвитку ветерана, то організаційно-ресурсний забезпечує концентрацію та координацію необхідних ресурсів для її практичного впровадження.

В умовах післявоєнного відновлення України професійна реінтеграція військовослужбовців набуває ознак багаторівневого міжсекторального процесу, ефективність якого залежить від узгодженості діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, закладів освіти, роботодавців, громадських організацій, міжнародних партнерів та інших учасників. Недостатня координація їхніх дій призводить до дублювання функцій, нераціонального використання ресурсів, фрагментації інформаційних потоків і зниження результативності державної політики у сфері професійної реінтеграції. З огляду на це модель ґрунтується на мережевому принципі стратегічного управління, який передбачає інтеграцію всіх суб'єктів професійної реінтеграції в єдину систему функціональної взаємодії. На відміну від традиційної ієрархічної моделі, запропонований підхід базується на горизонтальній координації, партнерстві, розподілі функціональної відповідальності та безперервному інформаційному обміні, що забезпечує гнучкість управління й оперативне реагування на потреби ветеранів та зміни ринку праці. Концептуальною особливістю запропонованого контуру є організація системи управління за трирівневою моделлю, яка охоплює стратегічний (макрорівень), координаційний (мезорівень) та операційний (мікрорівень). На стратегічному рівні здійснюється формування державної політики у сфері професійної реінтеграції військовослужбовців, визначаються довгострокові пріоритети розвитку людського капіталу, удосконалюється нормативно-правове забезпечення, розробляються державні цільові програми, механізми фінансування та єдині стандарти надання послуг ветеранам. Провідна роль на цьому рівні належить Міністерству у справах ветеранів України, Міністерству економіки України, Міністерству соціальної політики України, Міністерству освіти і науки України, Міністерству охорони здоров'я України, Державній службі зайнятості та іншим центральним органам виконавчої влади, діяльність яких пов'язана з формуванням і реалізацією державної політики у сфері професійної адаптації та зайнятості ветеранів.

Координаційний рівень забезпечує адаптацію державної політики професійної реінтеграції до соціально-економічних особливостей окремих регіонів та організацію взаємодії між усіма учасниками цього процесу. До його суб'єктів належать обласні військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, територіальні громади, регіональні центри зайнятості, центри професійно-технічної освіти Державної служби зайнятості, заклади фахової передвищої та вищої освіти, центри ветеранського розвитку, бізнес-об'єднання та громадські організації. На цьому рівні здійснюються оцінювання регіональної потреби в кадрах, визначення пріоритетних напрямів професійної підготовки, координація співпраці між роботодавцями й закладами освіти, а також адаптація державних програм до особливостей регіонального ринку праці.

Операційний рівень охоплює безпосередню реалізацію заходів професійної реінтеграції ветеранів. Його суб'єктами є роботодавці, кар'єрні консультанти,

психологи, соціальні працівники, наставники, центри професійної підготовки, інкубатори ветеранського підприємництва, рекрутингові агенції та громадські організації. У межах цього рівня здійснюються професійне навчання й перекваліфікація, сприяння працевлаштуванню, адаптація на робочому місці, підтримка підприємницьких ініціатив, соціально-психологічний супровід і моніторинг результатів професійної реінтеграції.

Новизна організаційно-ресурсного контуру визначається побудовою багаторівневої системи управління, яка охоплює стратегічний, координаційний та операційний рівні, розмежовує функції і відповідальність учасників професійної реінтеграції та об'єднує їх у цілісний механізм міжсекторальної взаємодії. Така організаційна конструкція формує умови для скоординованого залучення кадрових, фінансових, інформаційних та інституційних ресурсів і підвищення результативності державної політики у сфері професійної реінтеграції військовослужбовців.

Для систематизації функціональних повноважень і визначення ролі кожного учасника авторської моделі суб'єкти професійної реінтеграції згруповані за основними напрямами діяльності (табл. 2). Такий підхід дозволяє відобразити архітектуру міжсекторальної взаємодії та формує методичне підґрунтя для практичного впровадження запропонованої стратегічної моделі у систему публічного управління.

Таблиця 2

Функціональний розподіл повноважень суб'єктів стратегічного управління професійною реінтеграцією військовослужбовців

Суб'єкт	Основні функції	Очікуваний результат
Міністерство у справах ветеранів	Формування державної політики, координація програм	Єдина система управління
Міністерство економіки	Прогнозування потреб ринку праці, підтримка зайнятості	Узгодження кадрової політики з потребами економіки
Державна служба зайнятості	Кар'єрне консультування, професійне навчання, підбір вакансій	Працевлаштування ветеранів
Заклади освіти	Перепідготовка, підвищення кваліфікації, визнання компетентностей	Формування актуальних професійних компетентностей
Роботодавці	Створення робочих місць, наставництво, адаптація персоналу	Стійка зайнятість ветеранів
Територіальні громади	Координація місцевих програм підтримки	Регіональна інтеграція ветеранів
Громадські організації	Психологічна, юридична, соціальна підтримка	Підвищення соціальної адаптації
Міжнародні партнери	Фінансування, експертна допомога, грантові програми	Посилення ресурсного забезпечення

Джерело: розроблено автором

Ефективність організаційно-ресурсного контуру визначається рівнем координації суб'єктів професійної реінтеграції та достатністю ресурсного забезпечення. У запропонованій моделі ресурси розглядаються як інтегрована система взаємопов'язаних компонентів, ефективність якої формується завдяки їх комплексному використанню. Відтак ресурсне забезпечення доцільно структурувати за п'ятьма взаємодоповнювальними складовими.

Фінансові ресурси забезпечують економічну основу реалізації заходів професійної реінтеграції та охоплюють кошти державного і місцевих бюджетів, міжнародну технічну допомогу, грантові програми, корпоративні програми соціальної відповідальності та інвестиційні механізми підтримки ветеранського підприємництва.

Кадрові ресурси включають кар'єрних консультантів, психологів, викладачів, наставників, бізнес-тренерів, соціальних працівників і фахівців центрів зайнятості, які забезпечують професійний супровід ветеранів на всіх етапах реінтеграції.

Інформаційні ресурси охоплюють державні реєстри, банки вакансій, статистичні та аналітичні бази даних, а також системи прогнозування потреб ринку праці, що створюють інформаційно-аналітичне підґрунтя для прийняття управлінських рішень.

Цифрові ресурси передбачають функціонування єдиної цифрової екосистеми професійної реінтеграції, яка включає електронний кабінет ветерана, інтегровану цифрову платформу, дистанційні освітні сервіси, електронне портфоліо компетентностей, цифрові сервіси працевлаштування та системи моніторингу.

Інфраструктурні ресурси формують матеріальну основу функціонування системи та охоплюють ветеранські простори, центри кар'єрного розвитку, психологічної підтримки, заклади професійної освіти, бізнес-інкубатори й інші інституції, що забезпечують надання комплексних послуг ветеранам.

Сформована інституційна архітектура та комплексне ресурсне забезпечення створюють необхідні передумови для переходу до наступного структурного етапу моделі – контуру реалізації, у межах якого стратегічні рішення набувають практичного змісту через систему взаємопов'язаних управлінських, освітніх, соціальних та економічних заходів. Функціонування контуру реалізації ґрунтується на принципах безперервності, персоналізації, адаптивності, міжсекторальної взаємодії та цифрової інтеграції. Завершальним структурним елементом стратегічної моделі є контрольно-адаптивний контур, функціональне призначення якого полягає у забезпеченні безперервного моніторингу результативності професійної реінтеграції, оцінюванні досягнення стратегічних цілей та своєчасному коригуванні управлінських рішень. Саме цей контур забезпечує замкнений цикл стратегічного управління, у межах якого результати реалізації програм професійної реінтеграції трансформуються в інформаційну основу для вдосконалення всіх попередніх етапів моделі.

Аналіз сучасних наукових підходів свідчить, що більшість методик оцінювання професійної реінтеграції ґрунтується на використанні окремих показників, зокрема рівня працевлаштування, тривалості пошуку роботи, охоплення програмами професійного навчання чи обсягів фінансування. Використання окремих показників не дає змоги повною мірою оцінити ефективність системи, оскільки залишає поза увагою взаємозалежність соціальних, економічних, управлінських та інституційних результатів професійної реінтеграції. З огляду на це автором розроблено систему інтегрального оцінювання ефективності професійної реінтеграції військовослужбовців, що передбачає

комплексну оцінку результативності функціонування стратегічної моделі. Кількісне оцінювання пропонується здійснювати за допомогою інтегрального індексу ефективності професійної реінтеграції військовослужбовців, що узагальнює систему ключових індикаторів та відображає рівень досягнення стратегічних цілей професійної реінтеграції.

Структуру інтегрального індексу формують п'ять взаємопов'язаних блоків показників, які відповідають контурам авторської стратегічної моделі управління: діагностичному, стратегічно-цільовому, організаційно-ресурсному, контуру реалізації та контрольно-адаптивному.

$$ІПЕПРВ = \sum_{i=1}^{5} w_i K_i, \quad (1)$$

де

ІПЕПРВ – інтегральний індекс ефективності професійної реінтеграції;

Ki – інтегральна оцінка і-го блоку показників;

wi – ваговий коефіцієнт блоку;

Відповідно до концептуальної логіки розробленої стратегічної моделі систему інтегрального оцінювання доцільно структурувати за п'ятьма взаємопов'язаними стратегічними блоками, кожний із яких відображає результативність функціонування окремого контуру управління та його внесок у досягнення загальної мети професійної реінтеграції військовослужбовців. (див. табл. 3).

Таблиця 3

Стратегічні блоки інтегральної системи оцінювання ефективності професійної реінтеграції військовослужбовців

Блок	Показники	Інтегральний показник блоку
1. Діагностичний – оцінювання професійного потенціалу ветеранів.	рівень працевлаштування; середня тривалість пошуку роботи; рівень задоволеності працею; рівень психологічної адаптації; частка ветеранів, які працюють більше року.	$K_1 = \sum a_i P_i$
2. Стратегічно-цільовий – оцінювання якості стратегічного планування та індивідуальних траєкторій.	проходження навчання; отримання нової кваліфікації; цифрові компетентності; сертифікація компетентностей; підвищення кваліфікації.	$K_2 = \sum b_i P_i$
3. Організаційно-ресурсний – оцінювання ефективності інституційного й ресурсного забезпечення.	рівень доходів; приріст доходу після працевлаштування; продуктивність праці; створення власного бізнесу; податкові надходження.	$K_3 = \sum c_i P_i$

4. Реалізації – оцінювання результативності професійної адаптації, навчання, працевлаштування та підприємництва.	час надання послуг; охоплення програмами; кількість електронних сервісів; рівень цифровізації; ефективність використання бюджетних коштів.	$K_4 = \sum d_i P_i$
5. Контрольно-адаптивний – оцінювання ефективності моніторингу, зворотного зв'язку та вдосконалення системи.	рівень охоплення ветеранів системою моніторингу; своєчасність оновлення індивідуальних планів професійної реінтеграції; рівень задоволеності ветеранів якістю наданих послуг; ефективність міжвідомчого інформаційного обміну; частка управлінських рішень, реалізованих за результатами моніторингу	$I_{\text{КАБ}} = \sum_{i=1}^{5} w_i \cdot z_i,$

Джерело: розроблено автором

Для практичного застосування запропонованої методики доцільно використовувати шкалу інтерпретації інтегрального індексу ефективності професійної реінтеграції військовослужбовців. Запропонована шкала ґрунтується на нормованому значенні інтегрального індексу в інтервалі від 0 до 1, де збільшення значення показника свідчить про підвищення ефективності функціонування системи професійної реінтеграції.

Таблиця 4

Шкала оцінювання рівня ефективності професійної реінтеграції військовослужбовців

Значення ПЕПРВ	Рівень ефективності	Управлінська інтерпретація
0,80–1,00	Високий	Система функціонує ефективно, забезпечує досягнення стратегічних цілей професійної реінтеграції, характеризується високою результативністю працевлаштування, розвиненою міжвідомчою взаємодією та ефективним використанням ресурсів..
0,60–0,79	Достатній	Система функціонує ефективно, однак окремі компоненти потребують удосконалення. Доцільним є вибіркове коригування управлінських механізмів і посилення ресурсного забезпечення.
0,40–0,59	Середній	Спостерігаються системні недоліки в окремих контурах управління, які негативно впливають на результати професійної реінтеграції. Необхідне комплексне вдосконалення програм підтримки, механізмів координації та моніторингу.
0,20–0,39	Низький	Система характеризується недостатньою результативністю, не забезпечує досягнення визначених стратегічних цілей. Потребує суттєвого перегляду організаційних механізмів, ресурсного забезпечення та інструментів реалізації державної політики.
0,00–0,19	Критичний	Функціонування системи є неефективним, професійна реінтеграція має фрагментарний характер, відсутня належна координація між суб'єктами управління. Необхідним є комплексне реформування системи професійної реінтеграції та оновлення стратегічних підходів до її управління.

Джерело: розроблено автором

Запропонована шкала інтерпретації інтегрального індексу забезпечує практичне використання розробленої методики як інструменту комплексного оцінювання ефективності професійної реінтеграції військовослужбовців та інформаційно-аналітичної основи для прийняття управлінських рішень. Її застосування дає змогу здійснювати порівняльний аналіз результативності професійної реінтеграції в динаміці, між регіонами, програмами підтримки, категоріями ветеранів і суб'єктами реалізації державної політики. Крім того, запропонований підхід забезпечує своєчасне виявлення проблемних компонентів системи, оцінювання ефективності використання ресурсів, визначення пріоритетних напрямів її вдосконалення та обґрунтування стратегічних і тактичних управлінських рішень, спрямованих на підвищення результативності професійної реінтеграції військовослужбовців.

ВИСНОВКИ

Результати дослідження підтвердили стратегічну роль професійної реінтеграції військовослужбовців у післявоєнному відновленні України як важливого напряму державної політики у сфері розвитку людського капіталу, відновлення трудового потенціалу та зміцнення соціально-економічної стійкості. Обґрунтовано, що результативність цього процесу визначається комплексністю управлінських рішень, які мають поєднувати інструменти публічного управління, HR-менеджменту, освіти, соціального захисту та цифрових технологій.

Аналіз наукових підходів і практик зарубіжних країн показав, що вищу результативність забезпечують моделі, орієнтовані на завчасне планування професійного переходу, узгодження дій різних інституцій, індивідуалізацію підтримки, активну участь роботодавців та застосування цифрових інструментів. Водночас українська система професійної реінтеграції ветеранів ще не сформувала достатньо узгодженого механізму стратегічного управління, що проявляється у слабкій координації між суб’єктами та фрагментарному характері управлінських рішень.

Для усунення зазначених недоліків розроблено авторську стратегічну модель управління професійною реінтеграцією військовослужбовців, яка інтегрує діагностичний, стратегічно-цільовий, організаційно-ресурсний, реалізаційний і контрольно-адаптивний контури в єдиний цикл стратегічного управління. Запропоновано мережевий механізм міжсекторальної взаємодії суб'єктів професійної реінтеграції та авторську систему інтегрального оцінювання її ефективності, побудовану на п'яти взаємопов'язаних блоках показників. Практична цінність отриманих результатів полягає у можливості використання запропонованої моделі та системи інтегрального оцінювання для вдосконалення державної політики, координації діяльності суб'єктів професійної реінтеграції, моніторингу результативності програм підтримки ветеранів і прийняття обґрунтованих управлінських рішень в умовах післявоєнного відновлення України.

АНОТАЦІЯ

У розділі досліджено теоретико-методологічні та прикладні засади управління професійною реінтеграцією військовослужбовців в умовах трансформації ринку праці та післявоєнного відновлення України. Обґрунтовано необхідність переходу від фрагментарного розгляду реінтеграції як сукупності соціальних заходів до її трактування як безперервного стратегічного управлінського процесу, спрямованого на розвиток людського капіталу ветеранів. Систематизовано основні наукові підходи до професійної реінтеграції військовослужбовців та визначено тенденцію їх еволюції від медико-реабілітаційної й соціально-адаптаційної моделей до компетентнісного, інституційного, людиноцентричного та екосистемного підходів. Виявлено ключові бар'єри професійної інтеграції ветеранів, пов'язані з невідповідністю військових компетентностей вимогам цивільного ринку праці, психологічною та соціальною адаптацією, недостатньою готовністю роботодавців, обмеженим доступом до професійного навчання, фінансових ресурсів і підприємницької підтримки. Розроблено стратегічну модель управління професійною реінтеграцією військовослужбовців. Запропоновано багаторівневий механізм координації державних інституцій, органів місцевого самоврядування, роботодавців, закладів освіти, громадських організацій та інших стейкхолдерів. Обґрунтовано доцільність персоналізації професійних траєкторій ветеранів з урахуванням їх компетентнісного потенціалу, професійних цілей і потреб ринку праці. Для оцінювання результативності системи запропоновано інтегральний індекс ефективності професійної реінтеграції, сформований на основі п'яти стратегічних блоків показників.

Ключові слова: реінтеграція, військовослужбовці, ветерани, людський капітал, ринок праці, стратегічне управління, професійна адаптація, компетентності, післявоєнне відновлення.

Література

1. Черевко Т. Скільки учасників війни в Афганістані живе на Закарпатті й що для них роблять. Розповідає експерт. Суспільне Ужгород. 2022. URL: https://suspilne.media/uzhhorod/207747-skilki-ucasnikiv-vijni-v-afganistanizive-na-zakarpatti-j-so-dla-nih-roblat-rozpovidae-ekspert/
2. Аналітична інформація за даними Міністерства у справах ветеранів України : офіц. сайт. URL: https://data.mva.gov.ua/
3. Лебедина О. В Україні після війни буде 4-5 млн ветеранів – міністерка. Дзеркало тижня. Україна. 2023. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-ukrajini-pislja-vijni-bude-4-5-mln-veteraniv-ministerka.html
4. Потреби ветеранів і ветеранок. Результати шостого опитування Українського ветеранського фонду. Жовтень – листопад 2024 р. URL: https://veteranfund.com.ua/wpcontent/uploads/2024/11/Opytuvannia-veteraniv-zhovten-2024.pdf
5. Гостюк О. Концепція гідної праці як елемент правової політики держави. Підприємництво, господарство і право. 2016. Вип. 6. С. 90-93.
6. OECD (2024). *Supporting Veterans in the Labour Market*.
7. OECD (2023). *Joining Forces for Gender Equality: What is Holding us Back?* (розділи щодо ветеранів і ринку праці).

8. ILO (2021). *Decent Work Country Programme for Ukraine 2020–2024*.
9. RAND Corporation. *Improving Veteran Employment Outcomes*.
10. U.S. Department of Defense. *Transition Assistance Program (TAP)*.
11. U.S. Department of Veterans Affairs. *Veteran Employment Services*
12. European Commission. *Action Plan on the European Pillar of Social Rights* (2021).
13. Програма гідної праці МОП для України на 2020–2024 роки. International Labour Organization. URL: https://ukraine.un.org/sites/ default/files/2021-02/wcms_768827.pd
14. Яценко Л. Проблеми працевлаштування ветеранів війни: ризики для держави та суспільства. Сайт Національного інституту стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialnapolityka/problemy-pratsevlashtuvannya-veteraniv-viyny-ryzyky-dlya-derzhavy
15. Працевлаштування ветеранів: актуальні запити. URL: https://veteranfund.com.ua/2024/02/09/pratsevlashtuvanya veteraniv-aktualni-zapity/
16. Рейтинг Моніторинг, 27-та хвиля: Образ ветеранів в українському суспільстві, 2-5 березня 2024 https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/RG_UA_Veterans_1000_UA_032024_press-1.pdf
17. Про ветеранське підприємництво : Проект Закону України № 10258 від 13.11.2023 р. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43186

Information about the author:
Sedikova Iryna Oleksandrivna,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Head at the Department of Management and Logistics
Odessa National University of Technology
112, Kanatna str., Odesa, 65039, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-41

ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ОХОРОНИ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ (MHPSS) І НАПРЯМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Семигіна Т. В.

ВСТУП

Повернення військовослужбовців до цивільного життя є значно складнішим процесом, ніж завершення військової служби чи проходження медичної реабілітації. Узагальнення сучасних міжнародних досліджень свідчить, що реінтеграція ветеранів війни та учасників інших бойових дій охоплює широкий спектр взаємопов'язаних викликів – психологічних, соціальних, економічних, сімейних, культурних та інституційних. Дослідники звертають увагу на труднощі відновлення соціальних ролей і професійної діяльності[1], моральну травму[2], порушення сімейних взаємин[3], навантаження на членів родини, які фактично виконують функції неформальних доглядальників[4], ризики соціальної ізоляції, проблеми працевлаштування та формування нової ідентичності після завершення служби[5]. Водночас результати досліджень демонструють визначальне значення соціальної підтримки, сімейних ресурсів, взаємодопомоги ветеранів [6] та активної участі громади у процесах адаптації[7].

Такий характер проблем засвідчує, що реінтеграція військовослужбовців не може розглядатися як завдання окремої галузі державної політики. Медичні втручання є необхідною, але недостатньою умовою успішного повернення до цивільного життя. Так само психологічне консультування не здатне компенсувати

[1]Ahern J., Worthen M., Masters J., Lippman S. A., Ozer E. J., Moos R. The challenges of Afghanistan and Iraq veterans' transition from military to civilian life and approaches to reconnection. *PLoS ONE.* 2015. Vol. 10, № 7. e0128599.

[2]Blinka D., Harris H. W. Moral Injury in Warriors and Veterans: The Challenge to Social Work. Social Work & Christianity. 2016. Vol. 43, № 3. P. 7–27.

[3]Suarez C., Baines E. 'Together at the Heart': Familial Relations and the Social Reintegration of Ex-combatants. International Peacekeeping. 2022. Vol. 29, № 1. P. 1–23.

[4]Patel B. R. Caregivers of Veterans with 'Invisible' Injuries: What We Know and Implications for Social Work Practice. Social Work. 2015. Vol. 60, № 1. P. 9–17.

[5]Shorer S., HaCohen N., Cohen O., Marom D., Guez J. The Challenge of Integrating Individual and Social Self-Identities Among Israeli Combat Veterans. *Clinical Social Work Journal.* 2025. Vol. 53. P. 494-504

[6]Hundt N. E., Robinson A., Arney J., Stanley M. A., Cully J. A. Veterans' Perspectives on Benefits and Drawbacks of Peer Support for Posttraumatic Stress Disorder. Military Medicine. 2015. Vol. 180, № 8. P. 851–858.

[7]Семигіна Т. Психосоціальна підтримка та збройний конфлікт: машинно-згенерований огляд наукової літератури. Таллінн : Teadmus, 2025. 170 с. URL: https://teadmus.org/main-publications/sm-94

відсутність житла, роботи, соціальних зв'язків або доступу до якісних соціальних послуг. Отже, повернення військовослужбовців до цивільного життя потребує комплексної публічної політики, що поєднує інструменти охорони здоров'я, соціального захисту, зайнятості, освіти, ветеранської політики, розвитку громад і правового забезпечення.

Саме в цьому контексті особливого значення набуває міжнародний підхід ***Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS).*** На відміну від традиційних моделей, які зосереджуються переважно на лікуванні психічних розладів або розв'язанні соціальних проблем, MHPSS пропонує інтегровану рамку, що поєднує психічне здоров'я, психосоціальну підтримку, розвиток громад, міжсекторальну взаємодію та забезпечення базових соціальних умов[8]. Завдяки цьому MHPSS дедалі частіше розглядають не лише як підхід до організації послуг, а й як концептуальну основу формування політики у сфері реагування на наслідки збройних конфліктів та реінтеграції учасників бойових дій.

У цьому розділі здійснено аналіз концептуальних засад підходу MHPSS та особливостей його інституціоналізації у державній політиці. Основну увагу зосереджено на тому, яким чином принципи MHPSS можуть бути інтегровані в політику реінтеграції військовослужбовців та які елементи міжнародного досвіду, а також чинного нормативно-правового поля України, доцільно врахувати при подальшому розвитку відповідної політики.

Методологічну основу дослідження становлять інституційний та міжсекторальний підходи до аналізу політики, які дали змогу розглянути реінтеграцію військовослужбовців не як вузькогалузеву проблему, а як предмет взаємодії різних секторів публічного управління. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс взаємодоповнювальних методів дослідження, зокрема контент-аналіз наукової літератури та міжнародних нормативно-концептуальних документів у сфері MHPSS, порівняльний аналіз практик інституціоналізації цього підходу в різних країнах, аналіз нормативно-правового забезпечення державної політики щодо ветеранів і охорони психічного здоров'я в Україні, а також елементи ретроспективного аналізу політики для простеження еволюції відповідних інституційних рішень.

На окремих технічних етапах роботи – систематизації масиву джерел, узагальненні проміжних результатів і структуруванні викладу матеріалу – використовувалися інструменти генеративного штучного інтелекту (ChatGPT, Claude), роль яких обмежувалася допоміжними функціями. Відбір і критична оцінка джерел, змістовна інтерпретація результатів, формулювання висновків і остаточне редагування тексту здійснені авторкою.

1. Загальні принципи та інтервенції MHPSS

Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) – це міжнародна рамка (framework), що об'єднує політики, послуги та практики, спрямовані на збереження

[8]IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. Geneva: IASC, 2007. URL: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2024-11/IASC%20Guidelines%20on%20Mental%20Health%20and%20Psychosocial%20Support%20in%20Emergency%20Settings.pdf

й відновлення психічного здоров'я, психосоціального благополуччя та соціального функціонування людей, які постраждали внаслідок збройних конфліктів, гуманітарних криз, катастроф та інших надзвичайних ситуацій. Визначення й архітектуру підходу було вперше системно закріплено в настановах Міжвідомчого постійного комітету ООН (Inter-Agency Standing Committee, IASC) – об'єднання провідних гуманітарних організацій системи ООН, до якого входить і Всесвітня організація охорони здоров'я; саме ці настанови й донині залишаються базовим міжнародним стандартом для урядів і гуманітарних акторів[9]. Пізніше рамкові принципи MHPSS були послідовно інтегровані у стратегічні документи ВООЗ – зокрема в Комплексний план дій у сфері психічного здоров'я на 2013–2030 роки[10] та в Європейську рамкову програму дій у сфері психічного здоров'я на 2021–2025 роки[11].

На відміну від традиційних моделей, у яких психічне здоров'я розглядалося переважно як сфера медичної або психологічної допомоги, MHPSS інтегрує медичні, психологічні, соціальні, освітні, правові та громадські механізми підтримки. Такий підхід виходить із того, що психологічне благополуччя людини визначається не лише індивідуальними особливостями, а й якістю соціального середовища, доступністю послуг, рівнем безпеки, соціальними зв'язками, економічною стабільністю та можливістю брати повноцінну участь у житті громади. Таким чином, можна стверджувати, що в основі MHPSS лежить відновлювально-орієнтований підхід (*recovery-oriented approach*), відповідно до якого психічне здоров'я осмислюється та концептуалізується як процес підтримки людини у відновленні автономії, соціальних зв'язків, можливостей участі в житті громади та реалізації власних життєвих цілей[12]. Емпіричні дослідження підтверджують цей теоретичний постулат: рівень сприйняття соціальної підтримки виявляється одним із найсильніших предикторів як вираженості симптомів ПТСР, так і пов'язаної зі здоров'ям якості життя ветеранів[13].

Концепція MHPSS базується на кількох ***принципах***.

Інтегрованість (integration). Психічне здоров'я не може забезпечуватися лише системою охорони здоров'я; необхідна координація соціальної політики, освіти, зайнятості, житлової політики, правової допомоги та діяльності громад. Такий принцип відповідає сучасній концепції орієнтованого на населення (population-

[9] IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. Geneva : IASC, 2007. URL: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2024-11/IASC%20Guidelines%20on%20Mental%20Health%20and%20Psychosocial%20Support%20in%20Emergency%20Settings.pdf

[10] Comprehensive Mental Health Action Plan 2013–2030. Geneva: WHO, 2021. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240031029.

[11] European Framework for Action on Mental Health 2021–2025. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2022. URL: https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2022-5937-45666-65717

[12] Subandi M. A., Nihayah M., Marchira C. R. et al. The principles of recovery-oriented mental health services: A review of the guidelines from five different countries for developing a protocol to be implemented in Yogyakarta, Indonesia. *PLoS ONE*. 2023, 18(3), e0276802.

[13] Jukić M., Lukinac A. M., Požgain I., Talapko J., Jukić M., Filaković P. The Role of Perceived Social Support in Assessing Posttraumatic Stress Disorder and Mental Health-Related Quality of Life in Veterans. *Healthcare.* 2020. Vol. 8, № 4. P. 396.

based) підходу до психічного здоров'я, яка передбачає зміщення акцентів державної політики від лікування окремих психічних розладів до впливу на соціальні, економічні та інституційні детермінанти психічного благополуччя населення[14].

Міжсекторальність (multisectoral approach). До надання підтримки залучаються державні органи, медичні установи, соціальні служби, освітні заклади, громадські організації, міжнародні агенції та місцеві громади.

Орієнтація на громаду (community-based approach). Значна частина психосоціальної підтримки забезпечується не спеціалізованими клініками, а ресурсами громади, сім'ї, груп взаємодопомоги та місцевих сервісів.

Людиноцентричність (person-centred approach). У центрі уваги перебуває не діагноз чи окрема проблема, а комплекс потреб, ресурсів і життєвих обставин людини.

Безперервність підтримки (continuum of care). Людина повинна мати доступ до різних рівнів допомоги – від базової психосоціальної підтримки до спеціалізованої психіатричної допомоги. Практична реалізація цього принципу неможлива без узгоджених механізмів координації та наскрізного моніторингу якості послуг на всіх рівнях системи [15].

У міжнародних документах описано ***піраміду втручань MHPSS***, яка є ключовим операційним інструментом підходу [16]:

1. *Базові послуги та безпека*: забезпечення базових потреб (їжа, вода, житло) та безпечного середовища, що є основою для психосоціального благополуччя.

2. *Підтримка громади та сім'ї:* неспеціалізована підтримка, що надається через громаду, родину, друзів та місцеві мережі, включаючи психоосвіту, розвиток навичок подолання стресу.

3. *Цілеспрямована неспеціалізована підтримка:* більш сфокусовані втручання, що надаються підготовленими фахівцями (соціальними працівниками, волонтерами), як-от психологічна перша допомога, групові заняття, управління випадками.

4. *Спеціалізовані послуги*: клінічна допомога, що надається психіатрами, психотерапевтами та іншими вузькими спеціалістами для лікування тяжких психічних розладів.

Саме сукупність наведених принципів відрізняє MHPSS від традиційних моделей організації психіатричної або психологічної допомоги. Якщо останні орієнтовані насамперед на лікування психічних розладів, то MHPSS розглядає психічне здоров'я як результат взаємодії індивідуальних, соціальних, економічних

[14]Purtle J., Nelson K. L., Counts N. Z., Yudell M. Population-Based Approaches to Mental Health: History, Strategies, and Evidence. *Annual Review of Public Health.* 2020. Vol. 41. P. 201–221.

[15]Handbook of Mental Health and Psychosocial Support Coordination. Geneva : IASC, 2022. URL: https://interagencystandingcommittee.org/mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/handbook-mental-health-and-psychosocial-support-coordination.

[16]IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. Geneva : IASC, 2007. URL: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2024-11/IASC%20Guidelines%20on%20Mental%20Health%20and%20Psychosocial%20Support%20in%20Emergency%20Settings.pdf.

та інституційних чинників. Показовим прикладом обмеженості вузько медичної моделі може слугувати феномен моральної травми, тобто переживання, пов'язаного з порушенням глибинних моральних переконань під час бойових дій, яке погано піддається класичній психіатричній діагностиці й потребує радше соціальної та духовної, ніж суто клінічної, підтримки[17]. Саме тому концепцію MHPSS дедалі частіше використовують не лише як професійний стандарт надання послуг, а й як рамку для формування державної політики.

У табл. 1 представлено узагальнену характеристику чотирьох рівнів піраміди втручань MHPSS – їхню мету та типових суб'єктів реалізації, що є основою для подальшого зіставлення з інституційним ландшафтом політики реінтеграції ветеранів.

Таблиця 1

Рівні піраміди втручань MHPSS

Рівень MHPSS	Мета	Основні суб'єкти
Базові послуги та безпека	Забезпечення базових умов життя	Держава, громади, служби соціального захисту
Підтримка громади та сім'ї	Відновлення соціальних зв'язків	Громади, сім'ї, ветеранські простори, громадські організації
Цілеспрямована неспеціалізована підтримка	Раннє виявлення проблем і психосоціальна підтримка	Соціальні працівники, сімейні лікарі, психологи, кейс-менеджери, фахівці із супроводу ветеранів
Спеціалізовані послуги	Лікування складних психічних розладів	Психіатри, психотерапевти, спеціалізовані заклади

Наведена таблиця демонструє, що психічне здоров'я та психосоціальне благополуччя населення не можуть забезпечуватися виключно спеціалізованими службами охорони здоров'я. Навпаки, найбільший обсяг підтримки має надаватися на рівні базових послуг, місцевих громад і неспеціалізованої психосоціальної допомоги, тоді як спеціалізовані психіатричні втручання становлять лише верхній рівень системи. Така логіка істотно відрізняється від традиційних моделей, у яких основна увага приділялася розвитку спеціалізованої медичної допомоги.

2. Інституціоналізація підходу MHPSS у державній політиці щодо екс-комбатантів : міжнародний досвід

У міжнародній практиці MHPSS дедалі частіше розглядається не лише як інструмент реагування на гуманітарні кризи, а як основа політики довготривалої реінтеграції. Повернення військовослужбовця, насамперед тих, що брали участь у військових операціях, до цивільного життя залежить не тільки від лікування чи

[17]Blinka D., Harris H. W. Moral Injury in Warriors and Veterans: The Challenge to Social Work. *Social Work & Christianity*. 2016. Vol. 43, № 3. P. 7–27.

психологічної реабілітації, а й від можливості відновити соціальні ролі, сімейні стосунки, професійну діяльність, економічну самостійність та активну участь у житті громади[18]. Саме тому міжнародні організації дедалі більше наголошують на інтеграції заходів із психічного здоров'я, соціального захисту, освіти, зайнятості, житлової підтримки та розвитку громад у єдину систему.

У таблиці 2 зіставлено типові виклики реінтеграції з відповідним рівнем піраміди MHPSS та сферами публічної політики, які мають на них реагувати; таке зіставлення може слугувати практичним інструментом для міжвідомчого розподілу відповідальності.

Таблиця 2

Виклики реінтеграції та відповідні рівні MHPSS

Виклик реінтеграції	Який рівень MHPSS відповідає	Які політики потрібні
ПТСР, моральна травма	Спеціалізована допомога	Охорона здоров'я
Соціальна ізоляція	Громада	Розвиток громад, ветеранські простори
Конфлікти в сім'ї	Сімейна підтримка	Соціальні послуги
Втрата роботи	Базові умови	Політика зайнятості
Криза ідентичності	Психосоціальна підтримка	Освіта, культура, громадська участь
Стигматизація	Усі рівні	Інформаційна політика

Визнання підходу MHPSS на концептуальному рівні ще не гарантує його практичної реалізації. Міжнародний досвід свідчить, що ефективність психічного здоров'я та психосоціальної підтримки визначається не стільки кількістю окремих програм або спеціалізованих послуг, скільки здатністю держави інтегрувати принципи MHPSS у систему публічного врядування. Іншими словами, йдеться про інституціоналізацію цього підходу – його закріплення в законодавстві, стратегічному плануванні, організації державних інституцій, механізмах міжвідомчої взаємодії, кадровій політиці, фінансуванні та системі оцінювання результатів.

У більшості країн, що впроваджують MHPSS, психічне здоров'я перестає розглядатися як вузькоспеціалізована сфера діяльності системи охорони здоров'я. Воно стає міжсекторальним напрямом державної політики, який охоплює охорону здоров'я, соціальний захист, освіту, зайнятість, житлову політику, правосуддя, реагування на надзвичайні ситуації, ветеранську політику та розвиток громад.

[18]Ahern J., Worthen M., Masters J., Lippman S. A., Ozer E. J., Moos R. The challenges of Afghanistan and Iraq veterans' transition from military to civilian life and approaches to reconnection. *PLoS ONE.* 2015. Vol. 10, № 7. e0128599.

Відповідно, одним із перших кроків інституціоналізації MHPSS має стати політичне визнання спільної відповідальності різних секторів публічного управління за психічне здоров'я населення в цілому і специфічних вразливих груп зокрема.

Таке розуміння знаходить відображення у стратегічних документах багатьох держав. Наприклад, у Великій Британії політика підтримки ветеранів реалізується не лише через систему охорони здоров'я, а й через взаємодію Міністерства оборони, Національної служби охорони здоров'я (NHS), місцевих органів влади, служб зайнятості, благодійних організацій та ветеранських об'єднань. Аналогічний підхід простежується в Канаді, де програми підтримки ветеранів координуються між федеральними структурами, службами охорони здоров'я, соціального забезпечення та організаціями ветеранів. Таким чином, міжнародна практика демонструє перехід від секторального управління до моделей спільного врядування (collaborative governance), у яких різні інституції несуть спільну відповідальність за кінцевий результат.

Досвід США та Ізраїлю додає до цієї картини важливий вимір – ідентичнісний. Дослідження перехідного досвіду ветеранів Афганістану та Іраку показують, що інституційна підтримка є ефективною лише тоді, коли враховує суб'єктивне переживання втрати військової ідентичності та потребу у реконструюванні цивільного «Я»[19], а дослідження на вибірці ізраїльських бойових ветеранів засвідчує, що успішна реінтеграція вимагає не витіснення військової ідентичності цивільною, а їх інтеграції в єдину, внутрішньо узгоджену самість[20]. Це має пряме інституційне значення: політика реінтеграції, побудована виключно на медичній або соціально-економічній логіці (лікування, працевлаштування, пільги), залишає поза увагою екзистенційний вимір повернення, а відповідні послуги (групи ветеранів, наративні практики, менторство) потребують окремого визнання й фінансування як повноцінного інструмента психосоціальної підтримки.

Важливим елементом інституціоналізації є визнання ролі однолітків (peer support). Дослідження серед ветеранів із ПТСР фіксують як виразні переваги такої підтримки – довіру, зменшення стигми, практичний досвід подолання труднощів, так і потенційні ризики (ретравматизація, брак клінічної компетентності), що вимагає формалізованих програм підготовки й супервізії рівних консультантів, а не стихійної самоорганізації[21].

Не менш важливим слід вважати сімейний вимір. Дослідження соціальної реінтеграції колишніх комбатантів засвідчують, що сімейні стосунки виступають одночасно і чинником ризику (конфлікти, дистанціювання), і найпотужнішим ресурсом відновлення, тому політика реінтеграції, орієнтована виключно на

[19]Ahern J., Worthen M., Masters J., Lippman S. A., Ozer E. J., Moos R. The challenges of Afghanistan and Iraq veterans' transition from military to civilian life and approaches to reconnection. *PLoS ONE.* 2015. Vol. 10, № 7. e0128599.

[20]Shorer S., HaCohen N., Cohen O., Marom D., Guez J. The Challenge of Integrating Individual and Social Self-Identities Among Israeli Combat Veterans. *Clinical Social Work Journal.* 2025. Vol. 53. P. 494-504.

[21]Hundt N. E., Robinson A., Arney J., Stanley M. A., Cully J. A. Veterans' Perspectives on Benefits and Drawbacks of Peer Support for Posttraumatic Stress Disorder. Military Medicine. 2015. Vol. 180, № 8. P. 851–858.

самого ветерана, а не на сім'ю як одиницю підтримки, системно недооцінює свій потенціал[22]. Це підтверджують і дослідження функціонування сімей ветеранів із «невидимими» травмами (ПТСР, черепно-мозкові травми): члени родин фактично виконують функції доглядальників, зазнаючи власного емоційного, фінансового та соціального навантаження, однак у більшості національних систем підтримки залишаються юридично й інституційно невидимими – без окремого статусу, послуг чи компенсацій[23].

Важливою складовою інституціоналізації, безумовно, виступає нормативно-правове забезпечення. У країнах, де принципи MHPSS інтегровані в державну політику, вони знаходять відображення не лише у спеціалізованих документах щодо психічного здоров'я, а й у законодавстві про соціальний захист, охорону здоров'я, освіту, реагування на надзвичайні ситуації та підтримку ветеранів[24]. Це створює нормативні підстави для міжвідомчої співпраці, визначає повноваження різних органів влади та забезпечує сталість політики незалежно від окремих програм чи міжнародних проєктів.

Не менш важливий елемент – формування ефективних механізмів координації. У міжнародній практиці координація MHPSS зрідка покладається на одну установу. Значно частіше створюються міжвідомчі координаційні механізми, міжсекторальні робочі групи або постійні координаційні платформи, які забезпечують узгодження рішень між різними секторами[25]. В умовах гуманітарних криз таку роль часто виконують координаційні групи MHPSS під егідою міжнародних організацій, зокрема ОБСЄ, яка розробила окремі рекомендації для органів місцевого самоврядування щодо організації психосоціальної допомоги ветеранам війни та членам їхніх сімей[26], однак у довгостроковій перспективі ці функції мають бути інтегровані в національну систему публічного управління.

Наступним напрямом інституціоналізації є інтеграція психічного здоров'я та психосоціальної підтримки у діяльність наявних служб. Ідеться не про створення нової автономної системи MHPSS, а про трансформацію вже функціонуючих інституцій. Принципи психосоціальної підтримки мають бути інтегровані в первинну медичну допомогу, соціальні послуги, освітні заклади, служби зайнятості, систему пробації, діяльність ветеранських сервісів, а також у роботу органів місцевого самоврядування. Такий підхід забезпечує безперервність підтримки та полегшує доступ населення до необхідних послуг.

---

[22]Suarez C., Baines E. 'Together at the Heart': Familial Relations and the Social Reintegration of Ex-combatants. *International Peacekeeping*. 2022. Vol. 29, № 1. P. 1–23.

[23]Patel B. R. Caregivers of Veterans with 'Invisible' Injuries: What We Know and Implications for Social Work Practice. *Social Work*. 2015. Vol. 60, № 1. P. 9–17.

[24] Fréel S., Punski-Hoogervorst J. L., Hoeboer C. M., Ruzek J. I., Beardmore L., Olff M., Javakhishvili J. D. Mental health and psychosocial support interventions for populations affected by ongoing armed conflict: a scoping review. *BMJ global health*. 2026. Vol. *11*(5). Article e022708.

[25]Handbook of Mental Health and Psychosocial Support Coordination. Geneva : IASC, 2022. URL: https://interagencystandingcommittee.org/mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/handbook-mental-health-and-psychosocial-support-coordination

[26] Organization of Psychosocial Assistance to War Veterans and Their Family Members: Recommendations for Local Authorities. Warsaw : OSCE, 2022. URL: https://www.osce.org/project-coordinator-in-ukraine/524286.

Особливе значення для реалізації MHPSS має кадрова політика. Міжнародний досвід демонструє, що забезпечити потреби населення лише силами психіатрів або клінічних психологів неможливо. Саме тому значну увагу приділяють розвитку міжпрофесійних (міждисциплінарних) команд, підготовці соціальних працівників, сімейних лікарів, медичних сестер, педагогів, фахівців із роботи з ветеранами, представників громадських організацій. Важливим інструментом вважають також підхід «task sharing» (розподіл завдань), відповідно до якого частина функцій із психосоціальної підтримки може виконуватися фахівцями без вузької психіатричної спеціалізації після відповідної підготовки та під супервізією[27]. Це дозволяє суттєво розширити доступність підтримки, особливо в умовах дефіциту спеціалізованих кадрів.

Інституціоналізація MHPSS також передбачає формування стійких механізмів фінансування. Міжнародний досвід засвідчує, що короткострокові проєкти, навіть якщо вони фінансуються міжнародними донорами, не здатні забезпечити довготривалу підтримку населення[28]. Тому країни, які успішно інтегрують MHPSS у свою політику, поступово переходять від грантового фінансування окремих програм до включення відповідних послуг у системи державного та місцевого бюджетування, медичного страхування або інших сталих фінансових механізмів.

Окремої уваги заслуговує роль місцевих громад. До однією з характерних особливостей MHPSS відносять відмову від моделі, за якої підтримка концентрується виключно у спеціалізованих закладах. Натомість значна частина заходів реалізується безпосередньо в громадах, де люди живуть, працюють і відновлюють свої соціальні зв'язки. Такий підхід особливо актуальний для реінтеграції військовослужбовців, адже повернення до цивільного життя відбувається насамперед у конкретній громаді, а не в медичному чи реабілітаційному закладі.

При цьому слід взяти до уваги, що ситуація в умовах військового конфлікту та у повоєнний час може бути далекою від консенсусу на місцевому та національному рівнях: ставлення до екс-комбатантів може бути неоднозначним – від солідарності та вдячності до недовіри, стигматизації чи навіть відкритої ворожості, особливо якщо йдеться про травмовані спільноти, конкуренцію за ресурси або суперечливий досвід співіснування з військовими формуваннями під час бойових дій [29]. Це означає, що орієнтація на громаду в межах MHPSS не може розглядатися як апріорі безпечний і консенсусний ресурс: практична реалізація громадоорієнтованих інтервенцій потребує попередньої оцінки соціальної

[27] IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. Geneva : IASC, 2007. URL: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2024-11/IASC%20Guidelines%20on%20Mental%20Health%20and%20Psychosocial%20Support%20in%20Emergency%20Settings.pdf

[28]Purtle J., Nelson K. L., Counts N. Z., Yudell M. Population-Based Approaches to Mental Health: History, Strategies, and Evidence. *Annual Review of Public Health*. 2020. Vol. 41. P. 201–221.

[29] Ventevogel P. Interventions for Mental Health and Psychosocial Support in Complex Humanitarian Emergencies: Moving Towards Consensus in Policy and Action?. *Mental Health of Refugee and Conflict-Affected Populations* /Ed. by N. Morina, A. Nickerson. Cham: Springer. 2018. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-97046-2_8

динаміки конкретної громади, конфлікт-чутливого підходу (conflict-sensitive approach) до планування підтримки та цілеспрямованої роботи з подолання стигматизації й упереджень, а не лише розбудови інфраструктури ветеранських просторів.

Нарешті, як невіддільну складову інституціоналізації MHPSS позиціонують створення систем моніторингу, оцінювання та використання доказових даних. Спільна рамка моніторингу й оцінювання програм MHPSS, розроблена IASC, пропонує уніфіковані індикатори для оцінки не лише обсягів наданих послуг, а й їхнього впливу на психічне здоров'я, соціальне функціонування та якість життя[30], що дозволяє порівнювати ефективність різних національних моделей і послідовно вдосконалювати політику на основі доказів.

Таблиця 3

Інституційна матриця реалізації підходу MHPSS у політиці реінтеграції військовослужбовців

Рівень MHPSS	Предмет політики	Інституційний механізм	Очікуваний результат
Базові послуги та безпека	Соціальний захист, житло, економічна безпека	Законодавство, державні програми, фінансування	Базова стабільність і безпека
Підтримка громади	Розвиток громад, соціальна згуртованість	Місцеве самоврядування, громадські організації, ветеранські простори	Соціальна інтеграція
Неспеціалізована підтримка	Доступність послуг	Міжвідомча взаємодія, підготовка кадрів, маршрутизація	Своєчасне виявлення потреб
Спеціалізована допомога	Лікування психічних розладів	Система охорони здоров'я, спеціалізовані служби	Відновлення психічного здоров'я

Отже, MHPSS виступає рамкою, що поєднує різні сектори публічного управління навколо спільної мети – успішної реінтеграції військовослужбовців. Відповідно на рисунку 1 представлено авторську модель, яка ілюструє місце концепції MHPSS у системі міжсекторального врядування та взаємозв'язок між її базовими принципами, напрямами державної політики і стратегічними результатами реінтеграції.

[30] Common Monitoring and Evaluation Framework for Mental Health and Psychosocial Support Programmes in Emergency Settings (Version 2.0). Geneva : IASC, 2021. URL: https://interagencystandingcommittee.org/mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/common-monitoring-and-evaluation-framework-mental-health-and-psychosocial-support-programmes-emergency-settings-version-20

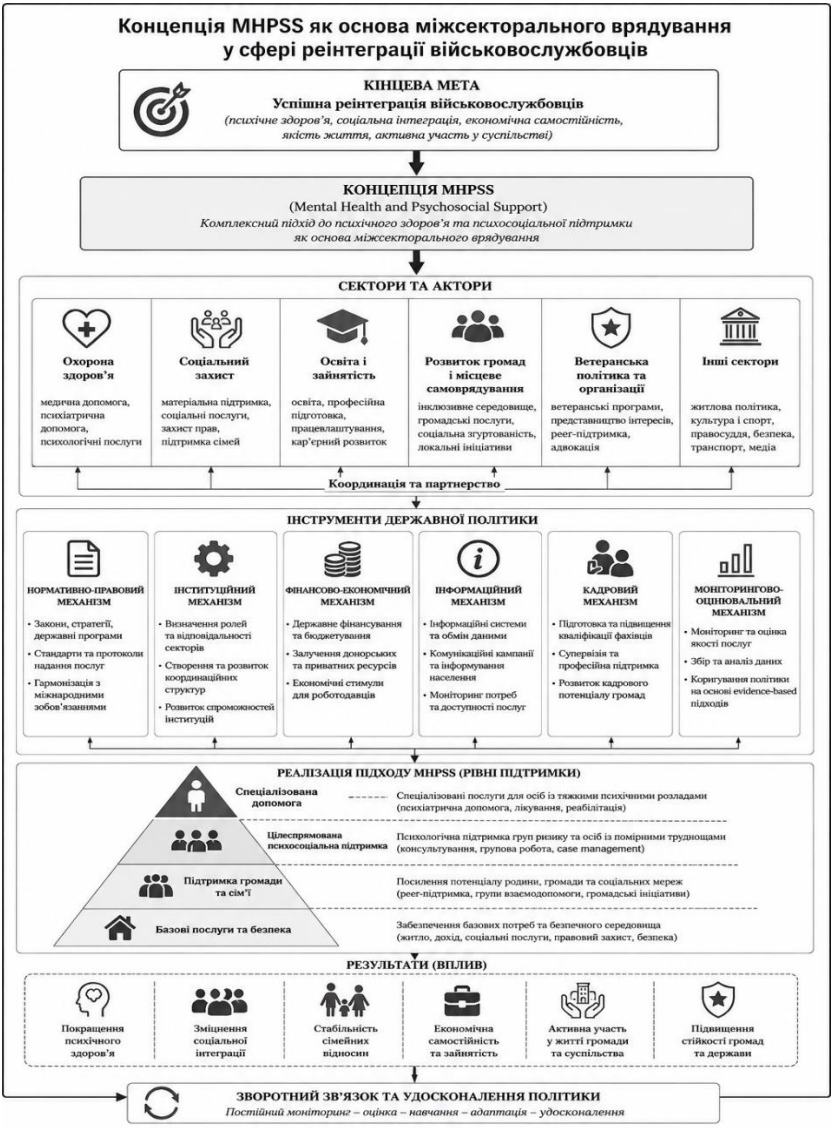

Рис. 1. Концептуальна модель використання MHPSS як основи міжсекторального врядування у сфері реінтеграції військовослужбовців

Джерело: візуалізація підготовлена CharGPT на основі авторських матеріалів

Таким чином, інституціоналізація MHPSS означає трансформацію психічного здоров'я та психосоціальної підтримки з окремого напряму гуманітарного реагування на складову державної політики. Її сутність полягає не у створенні нових спеціалізованих служб, а у зміні способу функціонування державних інституцій, розвитку міжсекторального врядування, інтеграції послуг, формуванні професійного кадрового потенціалу, забезпеченні сталого фінансування та запровадженні механізмів оцінювання. Саме така інституційна модель створює передумови для довготривалої та ефективної підтримки осіб, які постраждали внаслідок війни.

3. Правові та інституційні орієнтири розвитку політики реінтеграції військовослужбовців в Україні

Якщо в попередній частині розділу йшлося про загальні механізми інституціоналізації MHPSS, виявлені на основі міжнародного досвіду, то в цьому розділі ці механізми зіставлено з чинним нормативно-правовим і стратегічним полем України, аби визначити, якою мірою вітчизняна політика вже відповідає рамці MHPSS і де існують конкретні прогалини та ризики фрагментації.

Базовим нормативним актом, що визначає правовий статус осіб, охоплюваних політикою реінтеграції, залишається Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»[31]. Він встановлює категорії ветеранів війни, порядок набуття статусу учасника бойових дій та перелік соціальних гарантій і пільг. Разом з тим із погляду підходу MHPSS цей закон варто розглядати радше як інструмент рівня «базові послуги та безпека» піраміди втручань: він забезпечує економічно-правову основу статусу, але не містить самостійного психосоціального компонента і не встановлює міжвідомчих механізмів координації підтримки психічного здоров'я, сімейної підтримки чи громадської реінтеграції. Це системна відмінність від логіки MHPSS, яка розглядає правовий статус лише як один, і не найвищий, рівень піраміди підтримки.

Другим ключовим документом є Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року[32], а також затверджений на її виконання План заходів на 2024–2026 роки [33]. Тут також слід згадати Закон України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні», ухвалений у 2025 році[34]. На відміну від закону про статус ветеранів, ці документи прямо відтворюють ключові

[31]Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII (у ред. станом на 2024 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12

[32]Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1018-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-р

[33]Про затвердження плану заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 № 572-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-na-20242026-roky-z-realizatsii-kontseptsii-rozvytku-okhorony-psykhichnoho-zdorovia-v-ukraini-na-period-do-2030-roku-i210624-572

[34] Про систему охорони психічного здоров'я в Україні*:* Закон України від 15.01.2025 4223-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text

принципи MHPSS: вони передбачають посилення міжсекторальної координації, розвиток мережі громадських просторів «Центри життєстійкості», доступність допомоги на рівні територіальних громад та запровадження системи психологічного відновлення особового складу Збройних Сил України. По суті, «Центри життєстійкості» можна вважати українським функціональним аналогом другого рівня піраміди MHPSS – підтримки громади та сім'ї, а координаційний механізм при Кабінеті Міністрів України виконує роль, аналогічну міжвідомчим координаційним платформам, рекомендованим IASC [35].

Третім орієнтиром є Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року [36], схвалена як «наскрізний» і «людиноцентричний» документ, що визначає, серед іншого, стратегічну ціль відновлення людського капіталу та добробуту ветеранів, ветеранок і членів їхніх сімей. Ця стратегія концептуально ближча до логіки MHPSS, ніж закон 1993 р., оскільки орієнтована не на перелік пільг, а на результати відновлення. Водночас її ефективність залежатиме від того, наскільки послідовно закладені в ній принципи будуть операціоналізовані через закони та підзаконні акти, бюджетні програми, ба більше – реальні повноваження місцевого самоврядування. Наразі саме на цьому етапі, як засвідчує вивчення міжнародного досвіду, фіксується найбільше ризиків розриву між стратегічним і оперативним рівнями політики.

Конкретним і вже практично працюючим інституційним втіленням цього напряму є запроваджена в Україні посада фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб: Міністерство у справах ветеранів затвердило окремий професійний стандарт цієї професії[37], а Кабінет Міністрів України визначив порядок і механізм фінансування діяльності таких фахівців у системі переходу від військової служби до цивільного життя[38]. Фахівець із супроводу є штатним працівником комунальної установи, першим контактом для ветерана чи ветеранки після повернення в громаду, а також надає інформаційно-консультаційну підтримку членам їхніх родин і сімей загиблих захисників щодо статусів, пільг і подальшої маршрутизації до профільних служб. Функціонально ця посада відповідає саме рівню 3 піраміди MHPSS – цілеспрямованій неспеціалізованій підтримці, яку забезпечують підготовлені фахівці без вузької психіатричної кваліфікації за логікою «task sharing». Інакше кажучи, інститут фахівця із супроводу можна було б українським функціональним аналогом кейс-

[35] Handbook of Mental Health and Psychosocial Support Coordination. Geneva: IASC, 2022. URL: https://interagencystandingcommittee.org/mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/handbook-mental-health-and-psychosocial-support-coordination

[36]Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р

[37] Про затвердження професійного стандарту «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб» : наказ Міністерства у справах ветеранів України від 09.04.2024 № 111. URL: https://mva.gov.ua

[38] Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-п

менеджера/навігатора, рекомендованого міжнародною практикою. Проте він потребує подальшого вдосконалення і його розвиток варто розглядати не як створення нової служби, а як розбудову вже наявної інституційної основи, зокрема через стабілізацію фінансування, підвищення кваліфікації та системну інтеграцію цієї посади з мережею «Центрів життєстійкості» та закладами охорони психічного здоров'я.

Отже, зіставлення названих нормативно-правових документів виявляє характерну для перехідного періоду фрагментацію: закон про статус ветеранів кодифікує правовий і соціально-економічний вимір (рівень 1 піраміди MHPSS), Концепція психічного здоров'я та інші документи з цього питання – громадський і координаційний вимір, впровадження інституту фахівця із супроводу – операційний кадровий вимір (рівень 2–3), а Стратегія ветеранської політики намагається об'єднати ці виміри на рівні цілепокладання. Проте, як свідчить аналіз, бракує єдиного законодавчого акта, який прямо визначав би MHPSS-подібну модель реінтеграції як цілісну міжвідомчу відповідальність. Це підтверджує висновок, зроблений і в наукових дослідженнях психосоціальної підтримки в Україні: система залишається переважно проєктно-орієнтованою та фрагментованою[39], а перехід до сталої, законодавчо закріпленої моделі лише розпочинається.

Показово, що емпірична база для потенційної гармонізації цих документів в Україні вже частково сформована. Якісне дослідження досвіду ветеранів і внутрішньо переміщених осіб засвідчило специфічні для українського контексту чинники психічного здоров'я – від тривалої невизначеності статусу до браку довіри до державних інституцій[40]. Рандомізоване контрольоване дослідження психотерапевтичних інтервенцій для ветеранів та ВПО в Україні довело ефективність моделі «task sharing», коли психосоціальну допомогу під супервізією надають непрофільні фахівці [41], а пілотна програма профілактики та маршрутизації в межах системи психічного здоров'я апробувала конкретний механізм виявлення потреб і скерування ветеранів і членів їхніх родин до відповідних служб[42]. Ці напрацювання відповідають саме тим елементам інституціоналізації MHPSS – кадровій політиці на основі «task sharing» та маршрутизації між рівнями допомоги, – які схарактеризовано у цьому розділі як міжнародно визнані практики.

---

[39]Столярик О., Семигіна Т. Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/-нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*. 2023. Т. 10, № 1. С. 63–77.

[40]Singh N. S., Bogdanov S., Doty B. та ін. Experiences of mental health and functioning among conflict-affected populations: a qualitative study with military veterans and internally displaced persons in Ukraine. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2021. Vol. 91, № 4. P. 499–513.

[41]Bogdanov S., Augustinavicius J., Bass J. K. et al. A randomized controlled trial of community-based transdiagnostic psychotherapy for veterans and internally displaced persons in Ukraine. *Global Mental Health*. 2021. Vol. 8. Article e32. URL: https://doi.org/10.1017/gmh.2021.27

[42]Nguyen A. J., Russell T., Skavenski S., Bogdanov S., Lomakina K., Ivaniuk I., Aldridge L. R., Bolton P., Murray L., Bass J. Development and Piloting of a Mental Health Prevention and Referral Program for Veterans and Their Families in Ukraine. *Global Health: Science and Practice*. 2023. Vol. 11, No. 3. Article e2200488. DOI: https://doi.org/10.9745/GHSP-D-22-00488

Важливим орієнтиром для адаптації рамки MHPSS до умов конкретно України був документ «Пріоритизовані міжсекторальні дії з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки для України під час і після війни», підготовлений 2022 року ВООЗ спільно з Урядом України та ЮНІСЕФ [43], який безпосередньо перекладає загальні принципи піраміди MHPSS у перелік дій для українських міністерств і відомств. Доповнює його розроблюваний міжнародною мережею MHPSS-MSP мінімальний пакет послуг із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки[44] – інструмент, який безпосередньо може слугувати орієнтиром для визначення гарантованого державою обсягу послуг для ветеранів на кожному рівні піраміди, включно з базовим рівнем, що наразі найслабше законодавчо визначений.

Таким чином, на основі проведеного аналізу можна сформулювати кілька напрямів гармонізації українського нормативно-правового поля з принципами MHPSS, які не дублюють, а конкретизують інституційні механізми, сформовані в міжнародній практиці, саме для українського контексту.

По-перше, законодавча гармонізація: доцільно доповнити законодавство про статус ветеранів та/або ухвалити окремий профільний акт, який прямо визначав би психосоціальну підтримку і міжсекторальну координацію реінтеграції як самостійний, а не допоміжний елемент державної політики України, узгоджений із Концепцією психічного здоров'я та Стратегією ветеранської політики.

По-друге, інституційна координація: наявний координаційний механізм при Кабінеті Міністрів України, створений для реалізації Концепції психічного здоров'я [45], доцільно розглядати як платформу, що потенційно може виконувати функції національної координаційної групи MHPSS, поширивши її мандат на питання реінтеграції ветеранів на постійній, а не проєктній основі.

По-третє, розвиток інфраструктури на рівні територіальних громад: мережу «Центрів життєстійкості» та ветеранських просторів доцільно розглядати не як допоміжний, а як базовий (другий) рівень національної системи MHPSS, з відповідним закріпленням мінімальних стандартів і сталого фінансування – за аналогією до підходу MHPSS-MSP [46].

По-четверте, професіоналізація на основі «task sharing»: в Україні вже закладено інституційну основу для цього напряму – інститут фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, а також апробовані моделі підготовки

[43]Prioritized Multisectoral Mental Health and Psychosocial Support Actions for Ukraine During and After the War. Geneva : WHO, 2022. URL: https://www.who.int/europe/publications/m/item/prioritized-multisectoral-mental-health-and-psychosocial-support-actions-for-ukraine-during-and-after-the-war

[44]Мінімальний пакет послуг із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки / MHPSS-MSP, 2025. URL: https://www.mhpssmsp.org/uk

[45]Про затвердження плану заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 № 572-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-na-20242026-roky-z-realizatsii-kontseptsii-rozvytku-okhorony-psykhichnoho-zdorovia-v-ukraini-na-period-do-2030-roku-i210624-572

[46]Мінімальний пакет послуг із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки / MHPSS-MSP, 2025. URL: https://www.mhpssmsp.org/uk.

непрофільних фахівців до надання психосоціальної допомоги[47] [48]. Відтак ключове завдання найближчого періоду полягає не у запровадженні нових посад, а у стабілізації фінансування, підвищенні кваліфікації та системній інтеграції наявних кадрових моделей у єдину маршрутизаційну систему на рівні територіальних громад, розширенні ветеранських сервісів.

По-п'яте, визнання сімейного виміру: з огляду на роль сім'ї і як ресурсу, і як групи ризику [49][50], доцільно закріпити на законодавчому рівні статус членів родин ветеранів як самостійних отримувачів психосоціальної підтримки, а не лише як пільгових категорій, похідних від статусу військовослужбовця.

По-шосте, розвиток доказової бази та участі: подальша розбудова політики має спиратися на національні емпіричні дані [51] [52] [53] та на індикатори, узгоджені з міжнародною рамкою моніторингу й оцінювання MHPSS[54], а також передбачати інституціоналізовану участь ветеранських організацій у формуванні та оцінюванні відповідної політики, що відповідає задекларованому в Стратегії ветеранської політики принципу людиноцентричності[55].

По-сьоме, регулювання цифрових та ШІ-асистованих інтервенцій: зростання попиту на психосоціальну підтримку в умовах війни супроводжується стрімким розширенням цифрових інструментів самодопомоги, телепсихологічного консультування та застосунків на основі штучного інтелекту. В Україні відповідну

---

[47]Bogdanov S., Augustinavicius J., Bass J. K. et al. A randomized controlled trial of community-based transdiagnostic psychotherapy for veterans and internally displaced persons in Ukraine. *Global Mental Health*. 2021. Vol. 8. Article e32. URL: https://doi.org/10.1017/gmh.2021.27

[48]Nguyen A. J., Russell T., Skavenski S., Bogdanov S., Lomakina K., Ivaniuk I., Aldridge L. R., Bolton P., Murray L., Bass J. Development and Piloting of a Mental Health Prevention and Referral Program for Veterans and Their Families in Ukraine. *Global Health: Science and Practice*. 2023. Vol. 11, No. 3. Article e2200488. DOI: https://doi.org/10.9745/GHSP-D-22-00488

[49]Suarez C., Baines E. 'Together at the Heart': Familial Relations and the Social Reintegration of Ex-combatants. *International Peacekeeping*. 2022. Vol. 29, № 1. P. 1–23.

[50]Patel B. R. Caregivers of Veterans with 'Invisible' Injuries: What We Know and Implications for Social Work Practice. *Social Work*. 2015. Vol. 60, № 1. P. 9–17.

[51]Singh N. S., Bogdanov S., Doty B. та ін. Experiences of mental health and functioning among conflict-affected populations: a qualitative study with military veterans and internally displaced persons in Ukraine. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2021. Vol. 91, № 4. P. 499–513.

[52]Столярик О., Семигіна Т. Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/-нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*. 2023. Т. 10, № 1. С. 63–77.

[53]Stoliaryk O., Semigina T. Working with ex-combatants in Ukraine: implications for local and international social work academia. *Journal of Human Rights and Social Work*. 2024. Vol. 9. P. 453-463.

[54]Common Monitoring and Evaluation Framework for Mental Health and Psychosocial Support Programmes in Emergency Settings (Version 2.0). Geneva : IASC, 2021. URL: https://interagencystandingcommittee.org/mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/common-monitoring-and-evaluation-framework-mental-health-and-psychosocial-support-programmes-emergency-settings-version-20

[55]Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р

інфраструктуру вже частково формує Національна програма психічного здоров'я та психосоціальної підтримки «Ти як?», що поєднує верифіковані матеріали самодопомоги, гарячі лінії та сервіси онлайн– і офлайн-консультування[56]. Водночас інтеграція таких рішень у державну політику реінтеграції потребує окремого, а не запозиченого зі сфери охорони здоров'я загалом, регуляторного та етичного забезпечення: чіткого визначення допоміжної (а не замісної щодо фахівця) ролі ШІ-інструментів, захисту персональних і чутливих даних ветеранів та членів їхніх родин, обов'язкової клінічної верифікації контенту й алгоритмів, а також надійних механізмів ескалації до фахівця в кризових ситуаціях. За методологічну основу такого регулювання доцільно взяти принципи Настанов ВООЗ з етики та врядування штучного інтелекту в охороні здоров'я[57], адаптувавши їх до специфіки довіри, конфіденційності та безпеки, притаманних роботі з ветеранською аудиторією.

Отже, концепція MHPSS дає не лише загальну методологічну рамку, а й конкретний аналітичний інструмент для оцінки узгодженості українського законодавства і стратегічного планування у сфері реінтеграції ветеранів. Порівняно з міжнародним досвідом специфіка українського контексту полягає саме в наявності паралельних, недостатньо синхронізованих між собою нормативних треків (соціально-правового, охорони психічного здоров'я та ветеранської політики), гармонізацію яких слід вважати головним практичним завданням політики найближчого періоду.

ВИСНОВКИ

Реінтеграція військовослужбовців є комплексним процесом, успішність якого визначається не лише доступністю медичної чи психологічної допомоги, а й ефективністю державної політики у сферах соціального захисту, зайнятості, освіти, розвитку громад та забезпечення прав людини. Міжнародний досвід свідчить, що найбільш результативними є інтегровані моделі підтримки, побудовані на міжсекторальній взаємодії та орієнтовані на довгострокове відновлення соціального функціонування і благополуччя ветеранів. Водночас цей досвід застерігає, що орієнтація на громаду як ресурс підтримки не є автоматично безконфліктною: ставлення місцевих спільнот до екс-комбатантів може бути неоднозначним, а тому громадоорієнтовані інтервенції потребують конфлікт-чутливого підходу до планування, а не лише розбудови інфраструктури.

Концепція Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) створює методологічну основу для формування такої політики. На відміну від вузького медичного підходу, вона розглядає психічне здоров'я як результат взаємодії психологічних, соціальних, економічних та інституційних чинників і передбачає інтеграцію відповідних механізмів підтримки на всіх рівнях державного управління – від законодавчого закріплення статусу до кадрової політики, фінансування та моніторингу результатів.

---

[56] Хаджирадєва С., Тодорова М. Актуалізація проблем психосоціальної допомоги населенню України в умовах війни. *Публічне управління та регіональний розвиток.* 2023. № 19. С. 199–219.

[57] Ethics and Governance of Artificial Intelligence for Health: WHO Guidance. Geneva : WHO, 2021. URL: https://iris.who.int/handle/10665/341996

Аналіз чинного нормативно-правового поля України засвідчує, що елементи підходу MHPSS вже присутні в українській політиці – насамперед у Концепції розвитку охорони психічного здоров'я та відповідному законодавстві, Стратегії ветеранської політики, а також у вже запровадженому інституті фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб, який на практиці реалізує принцип task sharing, – тоді як базове законодавство про статус ветеранів війни залишається зосередженим переважно на соціально-правових гарантіях і потребує узгодження з рештою нормативного поля. Використання підходу MHPSS відкриває для України можливість переходу від фрагментарних, паралельних нормативних треків до цілісної політики реінтеграції військовослужбовців, ключовими характеристиками якої мають стати міжвідомча координація, законодавче закріплення психосоціальної підтримки як самостійного напряму, розвиток громадоорієнтованих моделей (насамперед мережі «Центрів життєстійкості»), професійна спроможність фахівців на основі підходу «task sharing», визнання сімейного виміру реінтеграції, участь ветеранів у формуванні політики, використання доказових підходів до оцінювання її результативності, а також належне регуляторне й етичне забезпечення цифрових та ШІ-асистованих інструментів психосоціальної підтримки.

Саме така модель відповідає сучасним міжнародним підходам і може стати одним із концептуальних орієнтирів повоєнного відновлення України.

АНОТАЦІЯ

Розділ присвячено концептуальному та інституційному аналізу підходу Mental Health and Psychosocial Support (MHPSS) як методологічної основи політики реінтеграції військовослужбовців. Актуальність дослідження зумовлена тим, що повернення ветеранів до цивільного життя охоплює широкий спектр взаємопов'язаних викликів – психологічних, соціальних, сімейних та економічних, які не можуть бути розв'язані засобами лише медичної чи соціальної політики окремо. Метою розділу є визначення концептуальних засад підходу MHPSS та оцінка можливостей і меж його застосування для розвитку політики реінтеграції ветеранів в Україні.

На основі аналізу міжнародних нормативно-концептуальних документів охарактеризовано принципи MHPSS (інтегрованість, міжсекторальність, орієнтацію на громаду, людиноцентричність, безперервність підтримки) та піраміду відповідних втручань. Систематизовано міжнародний досвід інституціоналізації підходу – законодавче закріплення, механізми міжвідомчої координації, інтеграцію психосоціальної підтримки в діяльність наявних служб, кадрову політику на основі task sharing, сталі механізми фінансування та системи моніторингу – на прикладах Великої Британії, Канади, США та Ізраїлю. Здійснено зіставлення цих механізмів із чинним нормативно-правовим полем України, зокрема Законом «Про статус ветеранів війни», Концепцією розвитку охорони психічного здоров'я на період до 2030 року та Стратегією ветеранської політики на період до 2030 року. Встановлено, що елементи підходу MHPSS вже присутні в українській політиці, однак реалізуються фрагментарно й недостатньо синхронізовано між правовим, охоронно-медичним і власне ветеранським треками регулювання.

Обґрунтовано напрями гармонізації законодавства й інституційної практики, зокрема розширення мандата наявного координаційного механізму, розвиток мережі «Центрів життєстійкості» як базового рівня психосоціальної підтримки, масштабування апробованих в Україні моделей підготовки непрофільних фахівців та законодавче визнання сімейного виміру реінтеграції. Зроблено висновок, що концепція MHPSS може слугувати практичним аналітичним інструментом для оцінювання узгодженості державної політики реінтеграції військовослужбовців та орієнтиром для її подальшого розвитку в умовах повоєнного відновлення України.

Література

1. Деякі питання забезпечення діяльності фахівців із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 02.08.2024 № 881. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/881-2024-п
2. Мінімальний пакет послуг із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки / MHPSS-MSP, 2025. URL: https://www.mhpssmsp.org/uk
3. Про затвердження плану заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.06.2024 № 572-р. URL: https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-na-20242026-roky-z-realizatsii-kontseptsii-rozvytku-okhorony-psykhichnoho-zdorovia-v-ukraini-na-period-do-2030-roku-i210624-572
4. Про затвердження професійного стандарту «Фахівець із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб» : наказ Міністерства у справах ветеранів України від 09.04.2024 № 111. URL: https://mva.gov.ua
5. Про систему охорони психічного здоров’я в Україні*:* Закон України від 15.01.2025 4223-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text
6. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII (у ред. станом на 2024 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12
7. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1018-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-р
8. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р
9. Семигіна Т. Психосоціальна підтримка та збройний конфлікт: машинно-згенерований огляд наукової літератури. Таллінн : Teadmus, 2025. 170 с. URL: https://teadmus.org/main-publications/sm-94
10. Столярик О., Семигіна Т. Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/-нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*. 2023. Т. 10, № 1. С. 63–77.
11. Хаджирадєва С., Тодорова М. Актуалізація проблем психосоціальної допомоги населенню України в умовах війни. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2023. № 19. С. 199–219.

12. Ahern J., Worthen M., Masters J., Lippman S. A., Ozer E. J., Moos R. The challenges of Afghanistan and Iraq veterans' transition from military to civilian life and approaches to reconnection. *PLoS ONE.* 2015. Vol. 10, № 7. e0128599.

13. Blinka D., Harris H. W. Moral Injury in Warriors and Veterans: The Challenge to Social Work. Social Work & Christianity. 2016. Vol. 43, № 3. P. 7–27.

14. Bogdanov S., Augustinavicius J., Bass J. K. et al. A randomized controlled trial of community-based transdiagnostic psychotherapy for veterans and internally displaced persons in Ukraine. *Global Mental Health*. 2021. Vol. 8. Article e32. URL: https://doi.org/10.1017/gmh.2021.27

15. Common Monitoring and Evaluation Framework for Mental Health and Psychosocial Support Programmes in Emergency Settings (Version 2.0). Geneva : IASC, 2021. URL: https://interagencystandingcommittee.org/mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/common-monitoring-and-evaluation-framework-mental-health-and-psychosocial-support-programmes-emergency-settings-version-20

16. Common Monitoring and Evaluation Framework for Mental Health and Psychosocial Support Programmes in Emergency Settings (Version 2.0). Geneva : IASC, 2021. URL: https://interagencystandingcommittee.org/mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/common-monitoring-and-evaluation-framework-mental-health-and-psychosocial-support-programmes-emergency-settings-version-20

17. Comprehensive Mental Health Action Plan 2013–2030. Geneva: WHO, 2021. URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240031029.

18. Ethics and Governance of Artificial Intelligence for Health: WHO Guidance. Geneva : WHO, 2021. URL: https://iris.who.int/handle/10665/341996

19. European Framework for Action on Mental Health 2021–2025. Copenhagen : WHO Regional Office for Europe, 2022. URL: https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2022-5937-45666-65717

20. Fréel S., Punski-Hoogervorst J. L., Hoeboer C. M., Ruzek J. I., Beardmore L., Olff M., Javakhishvili J. D. Mental health and psychosocial support interventions for populations affected by ongoing armed conflict: a scoping review. *BMJ global health.* 2026. Vol. *11*(5). Article e022708.

21. Handbook of Mental Health and Psychosocial Support Coordination. Geneva: IASC, 2022. URL: https://interagencystandingcommittee.org/mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/handbook-mental-health-and-psychosocial-support-coordination

22. Hundt N. E., Robinson A., Arney J., Stanley M. A., Cully J. A. Veterans' Perspectives on Benefits and Drawbacks of Peer Support for Posttraumatic Stress Disorder. *Military Medicine.* 2015. Vol. 180, № 8. P. 851–858.

23. IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial Support in Emergency Settings. Geneva : IASC, 2007. URL: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/2024-11/IASC%20Guidelines%20on%20Mental%20Health%20and%20Psychosocial%20Support%20in%20Emergency%20Settings.pdf

24. Jukić M., Lukinac A. M., Požgain I., Talapko J., Jukić M., Filaković P. The Role of Perceived Social Support in Assessing Posttraumatic Stress Disorder and Mental Health-Related Quality of Life in Veterans. *Healthcare.* 2020. Vol. 8, № 4. P. 396.

25. Nguyen A. J., Russell T., Skavenski S., Bogdanov S., Lomakina K., Ivaniuk I., Aldridge L. R., Bolton P., Murray L., Bass J. Development and Piloting of a Mental

Health Prevention and Referral Program for Veterans and Their Families in Ukraine. *Global Health: Science and Practice*. 2023. Vol. 11, No. 3. Article e2200488. DOI: https://doi.org/10.9745/GHSP-D-22-00488

26. Organization of Psychosocial Assistance to War Veterans and Their Family Members: Recommendations for Local Authorities. Warsaw : OSCE, 2022. URL: https://www.osce.org/project-coordinator-in-ukraine/524286.

27. Patel B. R. Caregivers of Veterans with 'Invisible' Injuries: What We Know and Implications for Social Work Practice. Social Work. 2015. Vol. 60, № 1. P. 9–17.

28. Prioritized Multisectoral Mental Health and Psychosocial Support Actions for Ukraine During and After the War. Geneva: WHO, 2022. URL: https://www.who.int/europe/publications/m/item/prioritized-multisectoral-mental-health-and-psychosocial-support-actions-for-ukraine-during-and-after-the-war

29. Purtle J., Nelson K. L., Counts N. Z., Yudell M. Population-Based Approaches to Mental Health: History, Strategies, and Evidence. *Annual Review of Public Health.* 2020. Vol. 41. P. 201–221.

30. Shorer S., HaCohen N., Cohen O., Marom D., Guez J. The Challenge of Integrating Individual and Social Self-Identities Among Israeli Combat Veterans. *Clinical Social Work Journal.* 2025. Vol. 53. P. 494-504.

31. Singh N. S., Bogdanov S., Doty B. та ін. Experiences of mental health and functioning among conflict-affected populations: a qualitative study with military veterans and internally displaced persons in Ukraine. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2021. Vol. 91, № 4. P. 499–513.

32. Stoliaryk O., Semigina T. Working with ex-combatants in Ukraine: implications for local and international social work academia. *Journal of Human Rights and Social Work*. 2024. Vol. 9. P. 453-463.

33. Suarez C., Baines E. 'Together at the Heart': Familial Relations and the Social Reintegration of Ex-combatants. International Peacekeeping. 2022. Vol. 29, № 1. P. 1–23.

34. Subandi M. A., Nihayah M., Marchira C. R. et al. The principles of recovery-oriented mental health services: A review of the guidelines from five different countries for developing a protocol to be implemented in Yogyakarta, Indonesia. *PLoS ONE*. 2023, 18(3), e0276802.

35. Ventevogel P. Interventions for Mental Health and Psychosocial Support in Complex Humanitarian Emergencies: Moving Towards Consensus in Policy and Action?. *Mental Health of Refugee and Conflict-Affected Populations* /Ed. by N. Morina, A. Nickerson. Cham: Springer. 2018. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-319-97046-2_8

Information about the author:
Semigina Tetyana Valeriivna,
Doctor of Political Sciences, Professor, Expert,
League of Social Workers of Ukraine
72/1, Antonovycha str., Kyiv, 03150, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-42

ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ОСОБИ У РАЗІ НЕЗАКОННОГО ПРИЗОВУ НА ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ПІД ЧАС МОБІЛІЗАЦІЇ

Скочиляс-Павлів О. В.

ВСТУП

Запровадження воєнного стану та проведення загальної мобілізації в Україні зумовили виникнення низки нових суспільних та правових викликів. Ці процеси суттєво трансформували функціонування публічної влади, зокрема, у сфері реалізації мобілізаційних заходів та актуалізували питання балансу між потребами національної безпеки і гарантіями конституційних прав і свобод людини. Суспільні проблеми влучно описала А. О. Винник відзначивши, що вони пов'язані із негативним соціально-психологічним впливом на суспільство і виступають каталізаторами суспільно-небезпечної поведінки з боку його членів. У цьому контексті показовим є те, що напади на представників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки набули масових явищ, що значною мірою зумовлено зловживаннями та неправомірними діями з боку окремих їх працівників. Обидва зазначені явища набули загрозливих масштабів[1].

Зазначені суспільні процеси тісно пов'язані з наявними правовими викликами, що виникають у сфері мобілізаційних відносин та забезпечення прав людини. Однією з проблем, що потребує грунтовного наукового аналізу є ефективність судового захисту прав особи у випадку можливого незаконного призову на військову службу під час мобілізації. Практика застосування законодавства у цій сфері виявляє низку колізій та процесуальних труднощів, які впливають на реальну можливість особи захистити свої права в судовому порядку.

Питання правового регулювання процедурних аспектів мобілізації часто стають об'єктом наукових досліджень, зокрема, висвітлені у наукових доробках Берназюка Я. О., Бойко Б.В., Бугайчук К.Л., Зозулі О.І., Лячин С.В., Мельника О.О., Мудролюбової Н.О., Маслова Н.Г., Сушицької Ю.О, Хардель Р.З., Таран В.І., Холін В.М. Особливості застосування доставлення та адміністративного затримання військовозобов'язаних та резервістів досліджували Богуславський М.Г., Величко М.Г., Іщенко Д.Ю., Кононець В.П., Пилип'юк О.М., Щиголь О.С. та інші. Численні дослідження присвячені також питанням соціального забезпечення військовослужбовців: Антонюк О.А., Кельба С.Г., Ковальов Д.І., Макарова Т. П., Нікітін В.В., Рекшинський В.О., Руснак Л., Середа О., Теремецький В.І., Шевчук О.М., Шляховчук М. та ін.

Незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, питання ефективності судового захисту прав особи у разі незаконного призову на військову службу під

[1] Винник А.О. Особливий правовий статус особи, яка забезпечує призов та мобілізацію: карати не можна захищати. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2025. № 12 (94). С. 145-146.

час мобілізації залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого комплексного аналізу.

З огляду на це, важливо дослідити проблеми судового захисту прав особи у разі незаконного призову на військову службу під час мобілізації, проаналізувати існуючу судову практику з цього питання, виявити колізії та процесуальні проблеми у правозастосуванні, а також обгрунтувати необхідність удосконалення законодавчого регулювання для забезпечення належного судового захисту прав особи.

1. Судовий захист у разі незаконного призову під час мобілізації

Головним обов'язком держави, відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України, є утвердження та забезпечення прав і свобод людини[2]. Проте, війна, яка триває в Україні вже більше чотирьох років, змушує державу вживати певних правообмежувальних заходів. Наприклад, обмеження свободи пересування, яке проявляється у комендантській годині та неможливості виїзду за кордон чоловікам старшим 23 років та інші. На нашу думку, такі заходи є виправданими, оскільки служать гарантією безпеки як особи, так і держави.

Водночас у науковій літературі зазначається, що основною метою обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є забезпечення балансу між інтересами особи, суспільства та держави. Такі обмеження допускаються лише за умови дотримання принципів верховенства права, правової визначеності та пропорційності, а також за наявності легітимної мети, що передбачає встановлення меж реалізації суб'єктивних прав з урахуванням інтересів інших осіб. Аналіз міжнародно-правових актів, проведений Білоскурською О. В. та Федорчук М. Д., свідчить, що можливість обмеження прав і свобод людини визнається на універсальному рівні, однак їхні підстави та обсяг у більшості випадків конкретизуються національним законодавством. Після введення воєнного стану 24 лютого 2022 року в Україні відповідне регулювання було суттєво деталізоване, зокрема щодо особистих, політичних та соціально-економічних прав. У результаті застосування таких обмежень відбувається звуження обсягу дозволеної поведінки осіб та одночасне розширення повноважень органів державної влади[3].

З огляду на це, особливої актуальності набуває питання мобілізації, яка є необхідною складовою забезпечення обороноздатності держави, але часто проводиться із порушенням законодавства. Разом з тим, Конституція України у частині 2 статті 19 гарантує, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування повинні діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України[4]. І власне адміністративне судочинство стає тим інструментом, який покликаний захищати права та свободи людини в таких ситуаціях. Його роль і значення в умовах

[2] Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

[3] Білоскурська, О. В., Федорчук, М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 14.

[4] Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

воєнного стану посилюється, про що зазначає Нікітін В.В. На думку дослідника, роль адміністративних судів під час війни набуває додаткового значення, оскільки їх рішення не лише відновлюють порушені суб'єктивні права, а й формують належну правореалізаційну практику для органів публічного адміністрування, чим посилюють суспільну довіру до влади. В умовах воєнного стану публічна влада виконує функції в режимі підвищених повноважень та відповідальності, тому важливо, щоб розширення дискреції не підривало гарантій справедливого суду. В цьому випадку адміністративна юстиція виконує не лише функцію контролю за дотриманням пропорційності втручання в права військовослужбовців, а й слугує інструментом інституційної комунікації, оскільки судові рішення формують стандарти належної поведінки для суб'єктів владних повноважень[5].

У цьому контексті заслуговує на увагу позиція Берназюка Я. О., який зазначає, що одним із ключових критеріїв ефективності адміністративного судочинства є здатність суду забезпечити реальне поновлення порушених прав особи. Науковець наголошує, що ефективний судовий захист не повинен зводитися лише до формального встановлення факту порушення права, а має забезпечувати досягнення такого результату, за якого особа отримує належний захист без необхідності повторного звернення до суду чи проходження додаткових адміністративних процедур. Крім того, автор обґрунтовує, що адміністративний суд у певних випадках повинен сприяти вибору найбільш ефективного способу захисту порушеного права і така ефективність вимагає від адміністративного суду допомагати із визначенням правових підстав позову, збором доказів, а також з визначенням найефективнішого способу захисту права та інтересу особи[6].

Наведені підходи мають важливе значення для спорів, пов'язаних із мобілізацією. Якщо визнання протиправним рішення про призов не призводить до реального поновлення прав особи, виникає питання щодо відповідності такого способу захисту критерію ефективності, який випливає як із практики Європейського суду з прав людини, так і з сучасної доктрини адміністративного судочинства.

Козакевич О. та Цапук А. у своєму дослідженні порушують актуальні питання сьогодення в аспекті доступу до правосуддя військовослужбовців, зазначаючи, що будь-які види військових спорів є однією з найуразливіших категорій публічно-правових справ, у яких формальні процесуальні вимоги нерідко вступають у конфлікт з реальними можливостями військовослужбовців реалізовувати свої права через об'єктивні обставини проходження військової служби. Слушно зазначають вчені, що тривалий воєнний стан, велика кількість військовослужбовців, складність системи військового управління зумовлюють виникнення складного масиву правових відносин. Значний обсяг нормативно-правових актів, специфіка військового права, особливості проходження військової служби вимагають професійного вирішення спорів щодо мобілізації, проходження

[5] Нікітін В. В. Захист прав військовослужбовців в адміністративному судочинстві під час війни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2025. № 77. С. 36; 38.

[6] Берназюк Я. Межі розгляду адміністративними судами вимог позову, апеляційної чи касаційної скарг в аспекті забезпечення ефективності правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія ПРАВО.* Випуск 70. С. 274.

служби, реалізації соціальних гарантій і захисту прав членів сімей загиблих військовослужбовців[7].

Отже, адміністративне судочинство відіграє ключову роль у забезпеченні судового захисту прав осіб під час мобілізації, але ефективність такого захисту залежить не лише від можливості звернення до суду, але й від реального поновлення порушених прав. Саме тому проблема так званої «незворотності» мобілізації, яка останніми роками стала предметом неоднозначної судової практики набуває особливої актуальності.

2. Проблема «незворотності» мобілізації та ефективного способу захисту

У доктрині конституційного права звертається увага на необхідність дотримання принципу пропорційності при застосуванні заходів, пов'язаних із забезпеченням обороноздатності держави в умовах воєнного стану. Наприклад, Зозуля Н. наголошує, що обмеження прав людини у зв'язку з воєнним станом мають відповідати вимогам пропорційності, оскільки їх надмірність може порушувати баланс між публічним інтересом та правами особи. У цьому контексті особливого значення набуває проблема законності мобілізаційних процедур, зокрема у випадках, коли вони здійснюються з порушенням встановленого порядку. Крім того, автор зазначає, що сприйняття громадянами обмежувальних заходів як несправедливих або непропорційних негативно впливає на рівень довіри до інститутів публічної влади, що є особливо чутливим у сфері мобілізації та військового обов'язку[8].

Зазначені доктринальні положення отримують своє практичне відображення у судовій практиці адміністративних судів, яка демонструє наявність складних та неоднозначних підходів до вирішення спорів у сфері мобілізаційних правовідносин.

Станом на сьогодні в судовій практиці адміністративних судів сформовано значний масив справ, які стосуються мобілізації. Аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень показав, що численними є справи про визнання протиправною відмови в наданні відстрочки від призову за мобілізацією і відповідно зобов'язання звільнити з військової служби[9]. Проте, найбільшу зацікавленість викликають справи, які стосуються випадків, коли особа оскаржує дії щодо призову на військову службу під час мобілізації, але сама вже знаходиться на військовій службі.

Слід зазначити, що з цього приводу є Постанова Верховного Суду від 05.02.2025 року у справі № 160/2592/23[10], у п. 56 якої, Суд зазначив, що процедура

[7] Козакевич О., Царук, А. Доступ до правосуддя як критерій людиноцентричного адміністративного судочинства: аспект військових спорів та дистанційного правосуддя. *Адміністративне право і процес*. 2026. № 1. С. 42; 47.

[8] Зозуля Н. Людська гідність і конституційне врядування в умовах воєнного стану: національні та глобальні виклики. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025. Том 15 С. 71; 74.

[9] Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/

[10] Постанова Верховного Суду від 05.02.2025 року у справі №160/2592/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124951202.

призову є незворотною, тобто такою, що вже відбулася і навіть визнання її протиправною не відновлює попереднього становища особи, а вимога про поновлення попереднього стану не призведе до його відновлення.

Касаційний адміністративний суд у складі Верховного Суду розглянув справу за позовом військовослужбовця до районного територіального центру комплектування та соціальної підтримки і військової частини щодо визнання протиправними дій під час призову та зобов'язання звільнити його з військової служби. Позивач обґрунтовував свої вимоги порушенням процедури призову, зокрема тим, що він не проходив належного медичного огляду під час мобілізації. Суд першої інстанції, з позицією якого погодився апеляційний суд, визнав дії ТЦК та СП протиправними та зобов'язав військову частину звільнити позивача зі служби як спосіб відновлення його прав. Верховний Суд не погодився з такими висновками, наголосивши, що спосіб захисту має відповідати характеру порушеного права і межам спірних правовідносин. На думку Суду, зобов'язання військової частини звільнити особу виходить за межі спору щодо процедури призову, оскільки стосується вже інших правовідносин, які не були предметом розгляду. Суд підкреслив, що порушеним у цій справі є право на дотримання процедури призову, однак обраний спосіб захисту – звільнення з військової служби не є ефективним, оскільки не вирішує питання законності самого акта призову та втручається в інші правовідносини. Крім того, процедура мобілізаційного призову є завершеною та незворотною, тому її оскарження не відновлює попередній стан особи.

По суті, Верховний Суд визнав, що навіть якщо процедура мобілізації здійснена із порушеннями і суд визнав її протиправною, це не відновлює попереднього статусу особи, тобто особа зі статусу військовослужбовця не може повернутися у статус військовозобов'язаного.

Позиція Верховного Суду, з однієї сторони, видається слушною, оскільки виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини здійснюється у разі його звільнення з військової служби. У свою чергу підстави звільнення з військової служби військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, визначені п. 2 ч. 4 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»: а) за віком – у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі; б) за станом здоров'я: на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби або про тимчасову непридатність до військової служби з переоглядом через 6-12 місяців; за наявності інвалідності (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу); в) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі; г) через сімейні обставини або з інших поважних причин (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу); д) у зв'язку із звільненням з полону (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу); е) у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів – у разі неможливості їх використання на службі (для осіб вищого офіцерського складу); з) у зв'язку із призначенням (обранням) на посаду або перебуванням на посаді судді, судді Конституційного Суду України, члена Вищої

ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівника служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його заступника, дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя[11].

Слід підкреслити, що перелік цих підстав є вичерпним. Відтак адміністративний суд, який під час розгляду публічно-правового спору та оцінки спірних рішень та дій суб'єкта владних повноважень в тому числі на предмет їх прийняття/вчинення на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені законом, за наслідками розгляду справи не вправі покладати на такого суб'єкта владних повноважень-відповідача у справі обов'язок вчинити дії поза законними підставами, за межами законних повноважень та не у законний спосіб[12]. Тобто суд не може зобов'язувати військову частину звільнити незаконно призваного військовослужбовця з військової служби, оскільки Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» не передбачає таких підстав для звільнення зі служби. Відповідно, ухвалення судом такого рішення і покладення на відповідача такого обов'язку йтиме в розріз з приписами ч. 2 ст. 19 Конституції України. Отже, рішення суду буде незаконним.

Водночас є й інша практика судів нижчих інстанцій, яка свідчить про те, що вони не завжди дотримуються позиції Верховного Суду і застосовують власні підходи до забезпечення прав осіб, які перебувають на військовій службі. Ідеться, зокрема, про постанову П'ятого апеляційного адміністративного суду від 3 червня 2025 року у справі № 400/11496/24[13]. У цій справі щодо протиправності та скасування наказу начальника про призов та направлення для проходження військової служби за мобілізацією до військової частини забронюваного в установленому законом порядку чоловіка, відповідний апеляційний суд відійшов від позиції Верховного Суду. Апеляційний адміністративний суд встановив, що навіть після реалізації наказу про призов та направлення для проходження військової служби за мобілізацією до військової частини позивач має право оскаржити індивідуальний акт, що стосується його прав і законних інтересів. Визнання наказу протиправним та його скасування є ефективним способом захисту прав і не порушує публічні правовідносини. Висновки Верховного Суду про «незворотність» процедури мобілізації апеляційний суд не застосовує, оскільки кожна справа має свої індивідуальні обставини. Крім цього, висновки Верховного Суду про визнання процедури призову незворотною, не є зразковими, а стосуються конкретного випадку.

Вирішення вищеописаних проблем вбачаємо через внесення змін до релевантного законодавства, а саме Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Зокрема, доцільно передбачити у п. 2 ч. 4 ст. 26 додаткову підставу для звільнення з військової служби військовослужбовців в умовах воєнного стану – визнання за рішенням суду незаконним призову військовозобов'язаного на військову службу під час мобілізації.

---

[11] Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n469.

[12] Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 12.12.2024 у справі 120/11998/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123825409.

[13] Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 3.06.2025 у справі № 400/11496/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127880804.

Запровадження такої норми дозволить усунути існуючу правову невизначеність щодо наслідків судового визнання протиправності процедури призову, забезпечить єдність судової практики та підвищить ефективність судового захисту прав осіб у сфері мобілізаційних правовідносин. Крім того, це сприятиме реалізації принципу правової визначеності та посиленню гарантій дотримання конституційних прав і свобод громадян у період дії воєнного стану.

3. Забезпечення позову у справах щодо мобілізації

Ще однією складністю є застосування інституту забезпечення позову у справах щодо мобілізації.

Сидор М. Я., аналізуючи ефективність забезпечення позову в адміністративному судочинстві, підкреслює, що застосування заходів забезпечення позову спрямоване на гарантування реального судового захисту ще на ранніх стадіях розгляду справи та запобігання ситуаціям, коли подальше виконання судового рішення може бути ускладненим або неможливим. Метою забезпечення позову є недопущення настання негативних наслідків від дії оскаржуваного нормативного акта, рішення чи дій посадових осіб, а також усунення перешкод, які можуть ускладнити або унеможливити повне чи часткове виконання судового рішення. Застосування судом заходів забезпечення позову дає змогу зменшити потенційні втрати позивача у разі порушення його прав і законних інтересів, а також обмежити період, протягом якого такі права можуть залишатися порушеними. У межах окремих категорій адміністративних справ можуть застосовуватися визначені законом види забезпечення позову, тоді як в інших випадках, за відсутності законодавчих заборон, суд може обирати відповідні заходи як за заявою сторони, так і з власної ініціативи, виходячи з обставин справи та принципу ефективного судового захисту[14].

Відповідно до статті 151 Кодексу адміністративного судочинства України одним із видів забезпечення позову є зупинення дії індивідуального акта або нормативно-правового акта[15]. У випадку, коли особа вважає свій призов за мобілізацією незаконним і разом з позовом подає клопотання про забезпечення позову шляхом зупинення наказу про мобілізацію, то забезпечити позов у такий спосіб неможливо, оскільки немає сенсу – наказ вичерпав свою дію після його реалізації і, відповідно, зупинення його дії неможливе та не захистить права особи.

Водночас забезпечення позову може здійснюватися іншими способами – забороною вчиняти певні дії. У виняткових випадках забезпечення в такий спосіб допускається, як до мобілізації, так і після мобілізації. Показовою у контексті застосування інституту забезпечення позову є ухвала Вінницького окружного адміністративного суду у справі № 120/11998/24 від 13.09.2024[16]. Суд розглядав питання щодо забезпечення позову у справі про оскарження наказу про призов на

[14] Сидор М.Я. Ефективність забезпечення позову у адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2026. Серія ПРАВО*. Випуск 93: частина 3. С. 297.

[15] Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10686.

[16] Ухвала Вінницького окружного адміністративного суду від 13.09.2024 у справі № 120/11998/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121642881.

військову службу під час мобілізації особи, яка мала чинне бронювання. Суд дійшов висновку про неефективність такого способу забезпечення позову, як зупинення дії індивідуальних актів (наказів про призов і зарахування до військової частини), оскільки вони вже були реалізовані та вичерпали свою дію. Водночас суд визнав обґрунтованими доводи позивача щодо ризику ускладнення або неможливості поновлення порушених прав у разі невжиття заходів забезпечення позову. З урахуванням цього суд застосував інший спосіб забезпечення позову – заборону вчиняти певні дії, зокрема направляти позивача до іншого місця служби, що дозволило зберегти фактичний стан до вирішення спору по суті. На переконання суду, вказаний спосіб забезпечення позову відповідає критерію адекватності та ефективності у ситуації, що склалась, а також гарантуватиме можливість поновлення порушених прав позивача та виконання судового рішення у майбутньому, у разі задоволення позову.

У Постанові Шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 320/43862/24 від 21 липня 2025 року[17] також сформульований важливий підхід до застосування заходів забезпечення позову у справах, пов'язаних із мобілізацією. Апеляційний суд задовольнив заяву громадянина про вжиття заходів забезпечення позову й заборонив вчиняти дії, пов'язані із заходами призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, окрім перевірки підстав щодо надання відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації та її оформлення, до набрання законної сили рішенням суду в адміністративній справі. Суд виходив із того, що ключовим критерієм для застосування забезпечення позову є ризик незворотних наслідків для позивача. У даному випадку таким наслідком визначено можливу зміну правового статусу особи – з військовозобов'язаного на військовослужбовця. Суд підкреслив, що процедура мобілізації має фактично незворотний характер, а тому навіть у разі подальшого визнання дій суб'єкта владних повноважень протиправними відновлення попереднього становища особи є істотно ускладненим або неможливим. Важливо, що суд прямо зазначив, що застосування такого заходу не звільняє особу від мобілізації загалом, а лише відтерміновує її до моменту вирішення спору по суті. Це дозволяє збалансувати приватний інтерес позивача та публічний інтерес держави.

Такі підходи свідчать про орієнтацію суду на забезпечення ефективного судового захисту, навіть у випадках, коли формально передбачені способи забезпечення позову не є дієвими. Аналізовані справи демонструє гнучкість судової практики у застосуванні заходів забезпечення позову та підтверджують необхідність індивідуального підходу до їх обрання з урахуванням специфіки мобілізаційних правовідносин.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження свідчить, що запровадження воєнного стану та проведення загальної мобілізації в Україні спричинили появу нових суспільних і правових проблем. Вони стосуються як організації мобілізаційних процедур, так і забезпечення та захисту прав і свобод людини. У таких умовах особливо важливим

[17] Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 21.07. 2025 року у справі № 320/43862/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128980558.

є дотримання балансу між інтересами держави щодо забезпечення обороноздатності та правами особи.

Аналіз наукових підходів і судової практики показує, що у сфері мобілізаційних правовідносин відсутній повністю усталений підхід до вирішення спорів. Це призводить до різного розуміння судами способів захисту прав осіб, які оскаржують призов на військову службу. У багатьох випадках встановлення незаконності дій органів влади не забезпечує реального відновлення порушеного права.

Окремою проблемою є те, що мобілізаційні процедури часто мають фактично незворотний характер. Це ускладнює застосування класичних способів судового захисту та ставить під сумнів їх ефективність у таких справах. Саме тому важливого значення набуває інститут забезпечення позову, який у певних випадках дозволяє запобігти негативним і незворотним наслідкам ще до ухвалення рішення судом.

Дослідження також показало, що для підвищення ефективності судового захисту доцільно удосконалити законодавче регулювання. Зокрема, пропонується передбачити у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» можливість звільнення з військової служби у випадку, якщо суд визнав призов під час мобілізації незаконним. Це дозволило б усунути існуючу правову невизначеність і зробити судовий захист більш реальним та дієвим.

Таким чином, ефективність захисту прав у справах, пов'язаних із мобілізацією, залежить не лише від судової практики, а й від удосконалення законодавства, яке має забезпечувати реальне поновлення порушених прав особи.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано судову практику судів України, зокрема підходи Верховного Суду та адміністративних судів щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, яка не є однаковою. З метою уникнення розбіжностей у правозастосуванні запропоновано внести зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Розглянуто проблемні аспекти застосування інституту забезпечення позову у справах цієї категорії.

Література

1. Винник А.О. Особливий правовий статус особи, яка забезпечує призов та мобілізацію: карати не можна захищати. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2025. № 12 (94). С. 144-153. DOI: https://doi.org/10.25313/2520-2308-2025-12-11789.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

3. Білоскурська, О. В., Федорчук, М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в україні. *Правова держава*. 2022. № 46. С. 7–18. DOI: https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.46.257802.

4. Нікітін В. В. Захист прав військовослужбовців в адміністративному судочинстві під час війни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного*

університету. Серія «Юриспруденція». 2025. № 77. С. 36-39. DOI: https://doi.org/10.32782/2307-1745.2025.77.8.

5. Берназюк Я. Межі розгляду адміністративними судами вимог позову, апеляційної чи касаційної скарг в аспекті забезпечення ефективності правосуддя. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія ПРАВО.* Випуск 70. С. 272-282. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.42.

6. Козакевич О., Царук, А. Доступ до правосуддя як критерій людиноцентричного адміністративного судочинства: аспект військових спорів та дистанційного правосуддя. *Адміністративне право і процес*. 2026. № 1. С. 42-53. DOI: https://doi.org/10.32782/2227-796X.2026.1.04.

7. Зозуля Н. Людська гідність і конституційне врядування в умовах воєнного стану: національні та глобальні виклики. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2025. Том 15 С. 68-77. DOI: 10.18523/2617-2607.2025.15.68-77.

8. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/.

9. Постанова Верховного Суду від 05.02.2025 року у справі №160/2592/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/124951202.

10. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n469.

11. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 12.12.2024 у справі 120/11998/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123825409.

12. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 3.06.2025 у справі № 400/11496/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127880804.

13. Сидор М.Я. Ефективність забезпечення позову у адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2026. Серія ПРАВО*. Випуск 93: частина 3. С. 295-301. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.93.3.41.

14. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n10686.

15. Ухвала Вінницького окружного адміністративного суду від 13.09.2024 у справі № 120/11998/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121642881.

16. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 21.07. 2025 року у справі № 320/43862/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128980558.

Information about the author:
Skochylias-Pavliv Olha Vasylivna,
Dr. Habil. (Law), Professor,
Professor at the Department of Administrative and Information Law
Educational and Rasearch Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University
12, Stepan Bandera str., Lviv, 79013, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-43

ТРАНСГЕНЕРАЦІЙНИЙ НАРАТИВ ЯК ЧИННИК ІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНСЬКОГО ДОСВІДУ ТА РЕКОНСТРУКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Солякова О. П.

ВСТУП

Війна російської федерації проти України стала абсолютним викликом для українського суспільства, змінивши не лише безпекову ситуацію держави, а й її соціальну структуру. Актуалізувала питання ідентичності, системи цінностей, колективної свідомості – які є також мішенню для ворога у цій війні. З кожним роком кількість військовослужбовців, які повертаються до цивільного життя зростає, саме це і потребує пріоритетності у комплексному підході до інтеграції та робить це питання надважливим для держави та суспільства. Комплексну інтеграцію ветеранів розглядаємо не лише, як повернення до родини, житла, професійної діяльності, а як багатовимірний процес психологічної, соціальної, правової та культурної адаптації особистості після пережитого досвіду війни.

Український і міжнародний досвід свідчить, що ефективність реінтеграції значною мірою визначається як якістю медичної, психологічної, соціально-правової допомоги, а й здатністю людини інтегрувати пережитий досвід у власну життєву історію, переосмислити його та знайти нові сенси для подальшого життя. Саме тому сучасна психологічна реабілітація поступово зміщується від виключно травмоорієнтованого підходу до підходів, що ґрунтуються на розвитку агентності, життєзарадності, відновленні життєвих сенсів, особистісному зростанні, реконструкції власного «Я» та формуванні нової ідентичності.

Для українських ветеранів цей процес має особливе значення, оскільки їхній бойовий, військовий досвід нерозривно пов'язаний із захистом державності, свободи, незалежності України, та права на українську національну ідентичність. Пережиті події стають не лише індивідуальним досвідом людини, але є й частиною колективної історії, пам’яті сімейної системи, суспільства. Відтак виникає потреба дослідження тих психологічних механізмів, які забезпечують перехід від індивідуального переживання війни до його інтеграції у систему особистісних та колективних сенсів, усвідомлення власних цінностей, реконструкції, як особистісної ідентичності ветерана так і через взаємозв’язок індивіда з системою – колективної, національної ідентичності.

Одним із таких механізмів може виступати трансгенераційний наратив, який розуміється як процес передавання між поколіннями сімейного, історичного та культурного досвіду через оповіді, символи, цінності, традиції й особисті історії. У контексті сучасної України трансгенераційний наратив набуває особливої ваги, оскільки українське суспільство вже протягом століть переживає досвід втрат, репресій, Голодомору, воєн, депортацій, міграцій, знищення історичної пам’яті, культурного надбання, боротьби за власну національну ідентичність. Цей історичний досвід формує колективну пам'ять, свідомість суспільства та має вплив на особистісне осмислення власного життєвого шляху.

Саме через трансгенераційний наратив ветерани можуть співвіднести власний бойовий досвід із досвідом попередніх поколінь, переосмислити особисті втрати й випробування, як частину тривалої історії боротьби українського народу за волю, свободу, право на життя. У такому випадку відбувається не лише реконструкція особистісної ідентичності, але й поглиблення національної ідентичності, заснованої на усвідомленні історичної тяглості поколінь.

Особливого значення набуває концепція вчинку В.А. Роменця[1] відповідно до якої людське життя розгортається, як послідовність подій, їх переживання, осмислення та морального вибору, що завершується вчинком. У цьому контексті пережитий бойовий досвід ветерана не є завершеною подією. Він проходить етапи перцепції, рефлексії, переоцінки власних цінностей і лише після цього інтегрується у життєву історію особистості, визначаючи її подальші вчинки, і передачу сенсів нащадкам. Саме тому, схильні вважати, що трансгенераційний наратив – психологічний механізм, який забезпечує переосмислення життєвого досвіду через взаємодію індивідуальної пам'яті, сімейної історії, колективної пам'яті нації, впливаючи на особистісне та колективне свідоме і несвідоме.

Вважаємо, що водночас важливим є створення належного правового ґрунту, який забезпечуватиме реалізацію права ветеранів на комплексну психологічну, соціальну адаптацію, збереження людської гідності та підтримку процесів особистісного відновлення, а також на захист від неправомірних, таких що чинять загрозу гідності та життю з боку суспільства. Законодавче закріплення сучасних стандартів психологічної реабілітації, розвиток ветеранської політики, підтримка сімей ветеранів, створення програм наративної та сенсоорієнтованої екзистенційної терапії для усього населення стають необхідною умовою успішної реінтеграції військовослужбовців у життя після військової служби.

Мета статті обґрунтувати роль трансгенераційного наративу, як психологічного механізму переосмислення життєвого, здобутого досвіду, реконструкції національної ідентичності та підтримки процесу реінтеграції ветеранів.

1. Трансгенераційний наратив – як основа особистісної та колективної ідентичності

Історії про людину здатні переживати не одне людське життя. Вони продовжують існувати у пам’яті тих, хто знав людину особисто, у родинних оповідях, фотографіях, листах, предметах, символах, а згодом – у наративах наступних поколінь. Саме тому життєвий досвід людини не завершується разом із її біологічним життям. Він може продовжувати існувати як сенсово-ціннісна спадщина.

Ми розглядаємо трансгенераційний наратив як механізм передачі історичної, сімейної та особистісної пам'яті між поколіннями. Він зберігає не лише фактичний зміст подій, а й їхнє емоційне, моральне та ціннісне значення. Через родинні історії, спогади, свідчення, гумор, фольклор, ремесло, культурні традиції, символи наступні покоління можуть отримати відповідь не лише на питання: *«Що*

[1] Даценко О.А. Учинок як акт життєтворчості особистості. Загальна психологія. Історія психології. DOI https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.5/01

сталося?», а й *«Чому це має значення сьогодні?»*. Саме тому трансгенераційний наратив виступає не лише архівом, скринею минулого, а живим механізмом осмислення досвіду, який впливає на сучасні життєві вибори, переконання, поведінку та чинить вплив на формування як особистісної так і колективної ідентичності.

В умовах російсько-української війни значення трансгенераційного наративу набуває особливої ваги. Він стає одним із механізмів відродження, збереження та потенційної передачі нащадкам історичної правди та суспільної пам'яті, що протидіє інформаційній агресії, фальсифікації історичних фактів і нав'язуванню викривлених інтерпретацій. Руйнування історичної пам'яті є складовою війни адже позбавлений власної історії народ легше піддається маніпуляціям, втрачає відчуття спадкоємності та національної суб'єктності.

У цьому контексті трансгенераційний наратив можна розглядати як своєрідний соціально-психологічний захисний механізм, який підтримує тяглість історичної пам'яті та забезпечує стійкість національної ідентичності. Через передачу історій в сімейній системі, через взаємодію сімейних систем в суспільстві формується спільне тло пережитого досвіду боротьби, втрат, взаємодопомоги, поборності викристалізовується спільна система сенсів, що об'єднує покоління навколо усвідомлення власного історичного досвіду.

Особливого значення набувають історії сучасних ветеранів, які вже сьогодні стають частиною трансгенераційного наративу України. Їхній досвід не завершується демобілізацією чи поверненням до цивільного життя. В ньому є могутня ресурсна сила важливого формування колективної відповідальності, свідомості, цінностей та культури пам’яті, які можуть бути визначними в світобудові наступних поколінь.

У психологічному вимірі процес розповідання власної історії виконує не лише комунікативну, а й терапевтичну функцію. Конструюючи власний життєвий наратив, людина інтегрує травматичний досвід у біографію, знаходить нові смисли пережитого та відновлює цілісність власної ідентичності. Саме інтеграція досвіду про який переважно мовчать ветерани, віднайдення нових сенсів для життя, відновлення та формування нових ідентичностей є базою в процесі реінтеграції.

Індивідуальний досвід кожного з військових людей, ветеранів, які виборювали свободу, захищали право на життя українців надає цим вчинкам вищого сенсового змісту і перетворює його на колективну, суспільно значущу цінність.

2. Військовий досвід, як чинник переосмислення та реконструкції національної ідентичності

Наративний підхід до вивчення процесу конструювання ідентичності розглядає можливість формування ідентичності при переоформленні досвіду за допомогою розповідей – наративів. Серед представників наративного підходу Л. Заграй, О. Самчук, Р. Мороз, І. Савицька, М. Козирєв, L. Urrieta, W. Noblit, B. Hatt, J. Habermas. Наративний підхід дозволяє вивчати досвід особистості, який є основою ідентичності. У результаті усвідомлених наративів індивіда про минуле, теперішнє та майбутнє формується цілісна ідентичність.

Історії про людину здатні переживати не одне людське життя. Вони продовжують існувати у пам’яті тих, хто знав людину особисто, у родинних

оповідях, фотографіях, листах, предметах, символах, а згодом – у наративах наступних поколінь. Під трансгенераційним наративом ми розуміємо – емоційно-образну історію життя попередніх поколінь, яка передається нащадкам та описує зміст подій і надає сенс пережитому досвіду. Є динамічним процесом доповнюється, переписується, несе в собі копінгові стратегії, переконання, цінності.

Нащадки не лише сприймають трансгенераційний наратив у вигляді життєвих настанов чи застережень, а й здатні інтерпретувати їх виходячи з контексту поточних обставин та власного досвіду. Тобто існує взаємовплив: і минуле може змінювати емоційне сприйняття, когніції, дії в теперішньому, а теперішнє дозволяє особистості переосмислити минуле предків.

Не має можливості змінити факти історичних подій, але є можливість змінювати, інтегровувати, переусвідомлювати значення, сенси пережитого та передавати їх нащадкам у вигляді ресурсного досвіду.

Саме тому життєвий досвід людини не завершується разом із її біологічним життям. Він може продовжувати існувати як сенсово-ціннісна спадщина.

C. Levi-Strauss стверджував, що ідентичність розвивається протягом всього життя людини, а основою у формуванні феномену є життєві ситуації та досвід.

Акцент на соціальному контексті у формуванні ідентичності роблять також дослідники соціокультурного підходу: К. Гавриловська, О. Вигівська, B. Simon, L. Peek, C. Cooley, G. Breakwel, F. Dubar.

Вважаємо, що в умовах українських реалій «національна ідентичність» є в основі побудови національної «фортеці стійкості», тому вона знаходиться на перетині двох підходів, враховує етнічну складову та продовжує реконструюватись, очищуючись від пострадянських викривлень. У часи війни люди відчувають власну вразливість, адже щосекунди є пряма загроза життю, однак Гемінгвей писав: «Світ ламає усіх, але багато хто стає сильніший на зламі».

Йдеться про силу духу, яка допомагає долати, відроджуватись, продовжувати дбати про себе та тих, хто потребує допомоги, працювати, жити. Стійкість команди чи спільноти – у стійкості кожної окремої людини. Для нас це визначальні маркери української ідентичності. Припускаємо, що національна ідентичність – не лише соціально-культурна пам'ять, а й засіб психологічного та фізичного виживання, стійкості, гнучкості, ресурсності для життя [2].

Повертаючись до цивільного життя, ветерани повертаються не лише зі своїм особистим досвідом війни. Вони є носіями значно ширшої пам'яті – пам'яті про побратимів і посестер, про події, свідками яких був, про рішення та вчинки, про втрати, взаємодопомогу, відповідальність, мужність і ціну свободи. Частина цього досвіду може залишитися єдиним свідченням про людей, які загинули, зникли безвісти або через стан здоров'я вже не можуть самостійно розповісти про пережите. Часом перед ветеранами постає ще одна, не завжди очевидна, роль – бути голосом пам'яті про полеглих захисників та захисниць. Але в жодному разі

[2] Солякова О.П. Визначення «національної ідентичності» крізь призму міждисциплінарних теорій, огляд в контексті україни. Жити життя під час та після: Збірник тез Всеукраїнської науково–практичної конференції, м. Дніпро, 14–15 листопада 2025р. С. 83-87

не покладати на ветеранами обтяжливий, примусовий обов'язок повертання до травматичних подій. Вкрай важливо створювати безпечні, бережні умови де у свій спосіб ветерани, які повертаються можуть в безпечній для них формі поділитись частиною спогадів, історій про полеглих захисників з їх сім'ями, і ці свідчення хоч і не зарадять болю втрати, але здатні надати вищого сенсу життя їх рідної людини. Розповідь побратима чи посестри може повернути родині частину їх життя, яка залишилася за межами родинного досвіду. Історія про те, якою була ця людина серед своїх, що вона робила, за що боролася, кого підтримувала, які рішення приймала, що цінувала, може стати важливою частиною сімейного, трансгенераційного наративу. Для дітей і майбутніх поколінь це означає можливість знати свого предка не лише, як ім'я на меморіальній дошці чи фотографію в сімейному альбомі, а як особистість із власними цінностями, виборами та вчинками.

Однією з головних задач після повернення людини з лінії фронтових, прифронтових це інтеграція досвіду. Звісно після налагодження і забезпечення базових соціально-побутових потреб, проходження нагального медичного лікування. Інтегрований досвід і становитиме частину цілісності особистості. А від цього вже злагоджується процес реінтеграції ветеранів в родині та суспільстві.

Пережитий і не інтегрований досвід ветеранів здатен поляризувати суспільство, роз'єднувати його, адже травмівні переживання відділяють ветеранів від спільнот, дуже часто ізолюють, ламаючи соціальні зв'язки. Відновлення зв'язку ще одна із задач реінтеграції.

Схильні вважати, що осмислений індивідуальний досвід, досвід сімейної системи дозволяє покращити відчуття зв'язку ветеранів: з собою, з родиною, найближчою спільнотою, з громадою, суспільством, з метою, вищим сенсом.

Розглядаємо національну ідентичність, об'єднуючим суспільство елементом. В процесі реінтеграції ветеранів є можливість апелювати до національної ідентичності, для зменшення соціальної дистанції між цивільними та ветеранами. Через осмислення спільної історичної пам'яті, відчуття зв'язку та спільності цінностей – формувати наратив у суспільстві пов'язаний з гідним, приймаючим, підтримуючим, шанобливим та вдячним ставленням до ветеранів у громадах.

Можна розглядати трансгенераційний наратив, як одну з основ національної тяглості. Він поєднує минуле із сучасністю, індивідуальний досвід – із колективною пам'яттю, а особисту історію ветерана – з історією українського народу. Завдяки цьому національна ідентичність, як динамічна структура, реконструюється в результаті безперервного осмислення міжпоколіннєвого досвіду.

Важливість захисту національної ідентичності безсумнівно важлива ще з концепції, яка нам імпонує українського науковця П. П. Горностая про травми, несумісні з життям, щодо груп, які зникають як соціально-історичні суб'єкти. Це не обов'язково супроводжується знищенням усіх членів групи, яка зазнає такої травми. Якщо говорити про глобальні групи, то найчастіше не відбувається повного фізичного знищення всіх її представників. Щоб така група перестала

існувати як соціально-історичний суб'єкт, достатньо позбавити її двох основних атрибутів – національної ідентичності та історичної пам'яті [3].

Розділяємо його думку, що на сьогодні накопичено масив досліджень, присвячених трансгенераційній передачі історично зумовлених травматичних переживань та особливостям їхнього осмислення наступними поколіннями. Водночас трансгенераційний вплив не варто розглядати виключно крізь призму передавання негативних наслідків колективних травм. Міжпоколінна передача охоплює також цінності, моделі поведінки, культурні смисли, стратегії подолання труднощів і психологічні ресурси, що забезпечують стійкість суспільства. Зокрема, високий рівень психологічної стійкості українців, який проявився в умовах тривалого повномасштабного російсько-українського протистояння, можна пояснити не лише накопиченням історичних травм, а й успадкуванням досвіду боротьби, взаємопідтримки [4].

Екзистенційний досвід ветеранів збагачує національну свідомість. Адже є живе свідчення, що нація продовжує боротьбу за цінності, які оголошує своїми. Ветерани є агентами боротьби за загальносуспільні, національні цінності. В часи активної боротьби та її осмислення колективне свідоме та несвідоме зазнає змін.

Для самих ветеранів національна ідентичність не зникала під час служби, не зникає внаслідок набуття ветераном нових соціальних ролей, професійних чи сімейних ідентичностей. Навпаки, після пережитого досвіду вона може набувати, глибшого змісту та взаємозв'язку із борцями за її існування та носіями. Те, що раніше могло сприйматися як абстрактна приналежність до нації, після участі у захисті держави може перетворитися на особистісно пережиту цінність, підтверджену власним вибором, відповідальністю та вчинком.

Досвід участі у війні змінює систему координат людини: її уявлення про себе, інших, суспільство, справедливість, відповідальність, життя і смерть. Тому завдання реінтеграції полягає не в тому, щоб нейтралізувати воєнний досвід, а в тому, щоб передовсім допомогти інтегрувати його в цілісну життєву історію особистості, надавши пережитому сенсу та визначивши його місце у подальшому житті.

Саме тут виникає зв'язок із трансгенераційним наративом. Історія родини стає своєрідним простором пошуку сенсів, у якому досвід ветеранів може бути співвіднесений із досвідом попередніх поколінь родини. Історії членів родини, які переживали війни, репресії, переслідування, втрати, вимушені переселення, боротьбу за збереження життя, гідності та свободи, можуть актуалізувати у ветерана усвідомлення не лише травматичного спадку, а й спадку життєстійкості, здатності протистояти, відновлюватися і продовжувати життя.

У такому розумінні трансгенераційний наратив конструкт, який може допомогти ветеранам в процесі реінтеграції віднайти джерело життєствердності і осмислення подій: «до мене вже були ті, хто переживав складні часи як їм

[3] Горностай, П. (2023). Психологія колективних травм. Кропивницький: Імекс-ЛТД. https://lib.iitta.gov.ua/738684/

[4] Горностай П.П. Історико-культурні передумови психологічної стійкості українців. Проблеми політичної психології. Збірник наукових праць. Випуск 18 (32). 2025. с. 42-61

вдавалось знаходити способи вистояти; їхній життєвий досвід є запорукою мого життя, я продовжую не лише їхню історію, а й їхнє прагнення до життя».

Важливо, що така спадкоємність сенсів не романтизувала страждання і не передавала травмуючий досвід наступним поколінням. Її цінність в можливості побачити у власному житті частину великої історії роду, держави, світу, як більшої системи. Тоді пережите отримує контекст, а людина – можливість осмислити себе через те, що з нею сталося, і що вона здатна зробити з цим досвідом.

У цьому сенсі трансгенераційний наратив виконує функцію пошукового механізму джерел вітальності. Звернення до історії родини дозволяє знаходити приклади подолання, відповідальності, взаємодопомоги, збереження людської гідності та здатності діяти в умовах, коли майбутнє було невизначеним. Подібність викликів не означає тотожності історичних ситуацій, однак вона додає резильєнтності: *«вони змогли вистояти тоді і я – можу знайти власний спосіб вистояти сьогодні»*.

3. Соціально-правові особливості реінтеграційного процесу ветеранів

Українські Ветерани – люди які виборювали для людини, для нації найвеличніше право – право на життя.

Це усвідомлення має бути основою суспільного щоденного життєвого вибору та наративу і основою забезпечення гідного ставлення до ветеранів, шанобливої взаємодії. А також охоронятися законом. Провокації, побиття, нецензурні висловлювання, відмова у належних послугах, інша негідна поведінка це прецеденти притягнення до відповідальності. Ветерани потребують захисту в силу обставин, які продовжують впливати як насамперед на фізіологію, так і на психологічну та соціальну складову життя. Суспільство має бути свідоме цих змін. Едукація, робота медіа для широких кіл суспільства, робота на рівні громад, розповсюдження коротких, але містких за сенсом наративів: «Хто такий український ветеран/ка?», «Хто такий українець\ка», «Основи гідного ставлення до захисників та захисниць».

Вважаємо, що розуміння та навички з бережністю ставитись до слідів війни, видимих та неозорих на перший погляд є суспільним обов'язком та способом плекати колективну стійкість та гідність разом.

Соціальна підтримка є базовим процесом у процесі реінтеграції ветеранів. Підтримувальні стосунки можуть виконувати своєрідну буферну функцію, послаблюючи негативний вплив пережитого бойового досвіду та пов'язаних із ним викликів на психологічне благополуччя ветеранів. Особливе значення в цьому контексті має включеність ветерана у значущі соціальні зв'язки – родинні, побратимські, ветеранські спільноти, громадські та суспільні, які створюють простір для прийняття, взаєморозуміння та збереження відчуття зв'язку та корисності.

Водночас психологічна безпека ветерана не може розглядатися виключно, як результат наявності міжособистісної підтримки. Вона передбачає також наявність правових механізмів захисту особи у випадках, коли її безпеці, гідності, честі, здоров'ю чи іншим законним інтересам загрожує посягання. Для ветерана, який повертається до цивільного середовища після досвіду участі у війні, повторне

зіткнення зі загрозою життю, погрозами, переслідуванням, дискримінацією або іншими формами посягання може мати не лише безпосередні правові наслідки, а й актуалізувати пережитий досвід небезпеки та підривати відчуття базової безпеки, унеможливлюючи при цьому процес реінтеграції.

Тому правовий захист ветеранів доцільно розглядати як один із компонентів процесу реінтеграції. Наявність дієвих правових гарантій, доступних механізмів звернення по захист, належного реагування державних інституцій та відповідальності за посягання на безпеку ветерана формує відчуття захищеності та передбачуваності соціального середовища. У цьому розумінні право виконує не лише регулятивну, а й психологічно-стабілізаційну функцію, створюючи зовнішні умови, необхідні для відновлення внутрішнього відчуття безпеки та інтеграції набутого досвіду в подальшу життєву перспективу.

Особливо важливим є те, що ветеран не повинен залишатися сам на сам із загрозою або необхідністю доводити своє право на безпеку. Ефективність правового захисту визначається не лише формальним закріпленням відповідних прав, а й можливістю реально ними скористатися. Відтак реінтеграція ветеранів потребує міждисциплінарного підходу, у якому психологічна підтримка, соціальне оточення та правові механізми захисту взаємодіють як взаємопов'язані елементи безпечного середовища.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз дозволяє стверджувати, що реінтеграція ветеранів після участі у бойових діях є багатовимірним процесом, який виходить за межі повернення до цивільного способу життя та передбачає інтеграцію набутого досвіду у цілісну систему особистісних сенсів, цінностей та життєвих перспектив. Успішність цього процесу залежить не лише від наявності медичної, психологічної, соціальної та правової підтримки, а й від можливості ветерана осмислити пережите та включити його у власну життєву історію.

Трансгенераційний наратив може розглядатися як один із психологічних механізмів такого осмислення, оскільки забезпечує зв'язок між індивідуальним досвідом людини, сімейною пам'яттю та колективною історією народу. Його функція полягає не лише у передачі фактів минулого, а у збереженні та переосмисленні цінностей, моделей подолання, моральних орієнтирів і стратегій життєстійкості, які формують відчуття історичної тяглості та приналежності.

Військовий досвід ветерана у контексті трансгенераційного наративу набуває нового сенсового виміру. Він перестає бути лише особистою травматичною подією та може інтегруватися, як частина ширшої історії боротьби за свободу, гідність, національну ідентичність. Такий процес сприяє не запереченню чи романтизації пережитого, а його усвідомленню, прийняттю та перетворенню на ресурс подальшого життя. Саме через осмислення власного досвіду ветеран має можливість реконструювати особистісну ідентичність та поглибити зв'язок із національною ідентичністю.

Національна ідентичність постає не, як статична характеристика, а як динамічна система, яка формується та реконструюється через спільне осмислення історичного досвіду, пам'яті та актуальних суспільних викликів. Досвід ветеранів є одним із чинників цього процесу, оскільки через їхні життєві історії суспільство

отримує можливість зберігати пам'ять про боротьбу, втрати, цінності та відповідальність перед наступними поколіннями.

Соціально-правовий вимір реінтеграції ветеранів є невід'ємною складовою створення умов для відновлення відчуття безпеки, гідності та приналежності. Правовий захист ветеранів має виконувати не лише регулятивну, а й психологічно стабілізуючу функцію, забезпечуючи передбачуваність соціального середовища та підтримуючи процес повернення людини до цивільного життя.

Таким чином, трансгенераційний наратив може бути розглянутий, як перспективний міждисциплінарний концепт, що поєднує психологічний, соціальний, культурний і правовий виміри реінтеграції ветеранів. Його використання у програмах психологічної підтримки, ветеранської політики та суспільної комунікації може сприяти не лише відновленню окремої особистості, а й зміцненню колективної стійкості українського суспільства.

Отже, на нашу думку реінтеграція ветеранів – це не вимога до ветерана «адаптуватися», «реінтегруватися», а обов'язок та відповідальність цілого суспільства й державних інституцій створити умови, у яких ця інтеграція є безпечною, гідною та правово захищеною.

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено теоретичний аналіз ролі трансгенераційного наративу, як психологічного механізму інтеграції ветеранського досвіду, реконструкції особистісної та національної ідентичності в умовах сучасної російсько-української війни. Обґрунтовано, що процес реінтеграції ветеранів не може обмежуватися лише соціально-побутовою адаптацією, медичною чи психологічною допомогою, а передбачає глибокий процес переосмислення пережитого досвіду, відновлення життєвих сенсів, реконструкції образу «Я» та включення особистої історії у ширший контекст сімейної, історичної та колективної пам'яті.

Розглянуто трансгенераційний наратив, як динамічний процес передачі між поколіннями не лише травматичного досвіду, а й цінностей, стратегій подолання, моделей стійкості та ресурсів життєздатності. Визначено його значення у формуванні особистісної та колективної ідентичності, збереженні історичної пам'яті й підтримці національної тяглості українського суспільства. Проаналізовано взаємозв'язок між військовим досвідом ветеранів та процесом реконструкції національної ідентичності, у межах якого участь у захисті держави набуває особистісного сенсу та інтегрується у життєву історію людини.

Окрему увагу приділено соціально-правовим аспектам реінтеграції ветеранів, зокрема необхідності формування безпечного соціального середовища, забезпечення правового захисту, підтримки гідності ветеранів та розвитку суспільного наративу поваги до захисників і захисниць України. Обґрунтовано, що ефективна реінтеграція потребує комплексної взаємодії психологічних, соціальних, культурних та правових механізмів.

Література

1. Бех І. Д. Феномен української національної ідентичності у смисло-функціональній динаміці. Вісник НАПН України. 2025. 7(1). https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7109

2. Горностай П.П. Історико-культурні передумови психологічної стійкості українців. Проблеми політичної психології. Збірник наукових праць. Випуск 18 (32). 2025. с. 42-61

3. Горностай, П. (2023). Психологія колективних травм. Кропивницький: Імекс-ЛТД. https://lib.iitta.gov.ua/738684/

4. Кокун, О. М. (2025). Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: теорія, дослідження, практика: монографія. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744751

5. Нагорна, Л. П. (2012). Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

6. Петрук Н. Ю. Трактування поняття «ідентичність» у сучасних соціально-психологічних проекціях. Психологія та соціальна робота. 2022. Вип. 1-2 (55-56). С. 105-116

7. Солякова О.П. Визначення «національної ідентичності» крізь призму міждисциплінарних теорій, огляд в контексті україни. Жити життя під час та після: Збірник тез Всеукраїнської науково–практичної конференції, м. Дніпро, 14–15 листопада 2025р. С. 83-87

Information about the author:
Soliakova Olha Petrivna,
PhD Student in Psychology
Private Joint-Stock Company "Higher education institution
"Interregional Academy of Personnel Management"
2, Frometivska str., Kyiv, 03039, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-44

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЕТЕРАНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ТА НАПРЯМИ ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Торохтій Б. Г.

ВСТУП

Державна ветеранська політика як предмет правового регулювання та вектор соціально-політичної діяльності держави є актуальною для тих країн, які пережили війну та постали перед необхідністю реінтеграції військових у мирне життя. Це комплекс системно взаємопов'язаних заходів держави, спрямованих на забезпечення соціальних, економічних і психологічних гарантій для осіб, які виконували свої обов'язки у військовій службі. Загальне розуміння ветеранської політики пов'язане з її природою, коли така політика розглядається як система пільг і преференцій, що гарантуються поважним ставленням до ветеранів з боку суспільства.

Аналіз розвитку ветеранської політики в країнах, які постали перед необхідністю реінтеграції воєнних у мирні часи, зазвичай, включає реабілітацію, працевлаштування, професійну адаптацію та збереження соціальних зв'язків. Тобто ті форми соціальної політики, що визнають ветеранів як окрему статусну групу з особливими потребами і гарантіями. Ми вважаємо, що перелік цих елементів є вичерпним та не потребує розширення, увагу ж слід зосередити на розробці дієвих механізмів та умов для їх практичної реалізації. Навіть у розвинутих країнах існує розрив між задекларованими перевагами для ветеранів та реальним станом речей.

Аналіз досліджень українських авторів щодо забезпечення державної ветеранської політики та напрямів її імплементації окреслює сучасний стан опрацювань основних аспектів цієї проблематики. Так, зарубіжний досвід соціальної адаптації учасників бойових дій вивчають А. Колосок та С. Чернета[1]. Досвід США щодо реінтеграції ветеранів досліджують Г. Коваль, Д. Мурашко[2], Л. Батюк[3] та інші автори. У статті В. Савки проаналізовано досвід країн-членів ЄС, Ізраїлю, Австралії, а також Північної Америки та Південної Кореї щодо соціального захисту учасників бойових дій[4]. Важливість інтеграції міжнародного досвіду, зокрема практики країн НАТО та ЄС, у своїй роботі підкреслює

[1] Колосок А. М, Чернета С. Ю Соціальна адаптація учасників бойових дій: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 5. С. 76.

[2] Коваль Г. В., Мурашко Д. М. Основні засади реінтеграції ветеранів: досвід США. *Вісник Полтавського державного аграрного університету. Серія «Публічне управління та адміністрування»*. 2024. № 2. С. 12.

[3] Батюк Л. Інтеграція студентів-ветеранів у освітнє середовище країни: досвід Сполучених Штатів Америки. *Педагогічний дискурс.* 2025. № 37.

[4] Савка В. І. Зарубіжний досвід соціального захисту учасників бойових дій. *Соціальна педагогіка: теорія та практика.* 2025. № 1. С. 68.

С. Сівков[5]. Загалом, українські автори у своїх дослідженнях охоплюють усі країни, де традиційно формуються усталені основи державної ветеранської політики, що створює теоретико-методологічний фундамент та, одночасно, відкриває нові можливості отримання наукових результатів відповідно до сучасних тенденцій підтримки ветеранів в Україні.

1. Аналіз основних підходів щодо забезпечення державної ветеранської політики в провідних державах світу

Створення ефективної державної ветеранської політики передбачає розуміння її соціальної сутності, прагнення держави і суспільства до стійкої соціальної інтеграції ветеранів у мирне життя після військової служби, забезпечення їхніх економічних та соціальних прав, а також підтримки їхніх сімей у випадках втрат чи поранень. Однак при визначенні структури і змісту цієї категорії слід виходити за межі розуміння ветеранства як переважно соціального явища та відображати сучасні теоретичні підходи, які розглядають ветеранську політику як складну міждисциплінарну систему, що включає інші компоненти. В зарубіжних науково-дослідницьких працях, зокрема тих, де висвітлюється проблематика підтримки ветеранів у судовій системі[6], боротьби з безпритульністю ветеранів[7] тощо, часто підкреслюється, що держави з відповідальним ставленням до ветеранів мають розглядати їх не тільки як об'єкт соціального забезпечення, а й потенційний ресурс для розвитку соціального капіталу, бізнесу, громадського лідерства тощо.

Теоретична дискусія навколо сутності ветеранської політики також включає питання співвідношення ролі держави і громадськості у її реалізації. Аналізуючи досвід європейських країн, не можна не помітити, що приділяється значна увага розвитку партнерства між державними органами, неурядовими організаціями та ветеранськими асоціаціями для побудови справді інклюзивної і адаптивної ветеранської політики. Існує тенденція широкого запровадження більш гнучких засобів підтримки ветеранів на місцевому рівні, що відповідає сучасним вимогам демократичного управління.

Правове визначення поняття «ветеран» є фундаментальним для побудови дієвої ветеранської політики, оскільки саме від нього залежить коло осіб, які можуть претендувати на відповідні гарантії та соціальні послуги. Як вірно підкреслює О. Нестуля, термінологія має суттєве значення для реалізації програм реінтеграції ветеранів та для розуміння їх адресатів[8]. В українському законодавстві поняття «ветеран війни» та споріднені категорії закріплені, зокрема, Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», де ветеранами визначаються особи, які брали участь у захисті Батьківщини або в

[5] Sivkov S. Administrative and legal mechanisms of reintegration of war veterans in the conditions of a special period. *Visegrad Journal on Human Rights.* 2025. № 3. P. 90.

[6] Oliva J. Representing Veterans. SMU Law Review Forum. 2020.

[7] Kelton K., Yu M., Singh K., Harris A., Blue-Howells J., Stimmel M., Gabrielian S., Finlay A. Risk of homelessness among veterans with and without criminal legal system involvement. *Psychological services*. 2025.

[8] Nestulya O. Reintegration of war veterans in peaceful life in Ukraine: current state and future challenges. Herald UNU. *International Economic Relations And World Economy.* 2025. С. 116.

бойових діях[9]. У національних правових системах інших держав правові визначення поняття «ветеран» можуть суттєво відрізнятися. Наприклад, у США федеральне законодавство відносить до ветеранів осіб, які зі зразковою честю проходили дійсну військову службу у Збройних Силах, що визначає їх право на низку державних пільг та соціальних послуг[10]. В Хорватії правовий статус ветеранів закріплено у відповідному Законі «Про хорватських ветеранів Вітчизняної війни та членів їхніх сімей», який визначає, що ветеран Вітчизняної війни – це особа, яка брала участь у захисті незалежності, територіальної цілісності та суверенітету Республіки Хорватія під час війни 1991–1995 років, що є правовою підставою для реалізації визначених прав і гарантій[11]. Законодавче поняття «ветеран» в цих та інших країнах настільки відрізняється залежно від особливостей кожної країни та її історичного контексту, що з'являються підстави для групування цих варіацій на такі категорії як сфокусоване визначення (наприклад, Польща або Франція), інклюзивне (Ізраїль, Австралія, Ізраїль, США) та всеосяжне[12].

Детальне законодавче регулювання спостерігається щодо питань соціального забезпечення, пільг та інших преференцій ветеранам. Так, у Великій Британії державні зобов'язання щодо ветеранів визначає комплексний Закон «Збройні сили: Акт про військову спільноту»[13], а в США ці питання регулюються через Закон «Про допомогу ветеранам епохи війни у В'єтнамі»[14]. Існують акти, які прийняті з метою врегулювання окремого аспекту соціальної підтримки ветеранів, як, наприклад, в Канаді, де Законом «Про пенсії ветеранів» регулюється порядок пенсійного забезпечення[15]. Також в зарубіжних правових системах розрізняють категорії ветеранів за ознакою служби, участі у воєнних кампаніях чи наявності інвалідності, пов'язаної із військовою службою. Ця диференціація має вплив на правовий статус ветеранів і можливість отримання цільової допомоги.

Ефективність реалізації державної ветеранської політики залежить від професійності виконавців, тобто мова йде про належний розвиток інституційного забезпечення державної ветеранської політики. В зарубіжних країнах це є одним із ключових чинників позбавлення декларативності державної ветеранської політики, оскільки саме через систему уповноважених органів держава реалізує комплекс правових, соціальних та адміністративних механізмів підтримки

[9] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII (зі змін. і допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12

[10] United States Code. Title 38. Veterans' Benefits. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/38

[11] Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji. URL: https://www.zakon.hr/z/973/zakon-o-hrvatskim-braniteljima-iz-domovinskog-rata-i-clanovima-njihovih-obitelji.

[12] Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-11/undp-ua-veteran-reintegration-report-ukr.pdf, С. 20

[13] Armed Forces Act 2021. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/35/contents.

[14] Vietnam Era Veterans' Readjustment Assistance Act of 1974, as amended. URL: https://web.archive.org/web/20200614071815/https://www.dol.gov/agencies/ofccp/vevraa/as-amended.

[15] Veterans Well-being Act. URL: https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/c-16.8/index.html.

ветеранів, що має відображення у практичній допомозі ветеранам та провокує зворотній зв'язок у суспільстві. Інституційна модель ветеранської політики розглядається нами як сукупність органів державної влади та інших суб'єктів, наділених визначеними повноваженнями у сфері соціального захисту, реабілітації та інтеграції ветеранів у цивільне життя. При цьому істотне значення має формальне закріплення компетенції таких органів, характер їх взаємодії, рівень централізації управління та наявність спеціалізованої адміністративної інфраструктури.

У міжнародній практиці простежуються різні підходи до організації управління ветеранською політикою. Класичним прикладом централізованої моделі є система, що функціонує у США, де ключову роль відіграє Департамент у справах ветеранів. Департамент поєднує нормотворчі, адміністративні та сервісні функції, забезпечуючи надання медичних, соціальних, освітніх і житлових послуг ветеранам на загальнонаціональному рівні. Ми бачимо випадок, коли концентрація повноважень в одному органі призводить до стандартизації та передбачуваності державної політики в цій сфері. Однак цей підхід не можна назвати очевидним, адже він пов'язаний із можливою надмірною бюрократизацією процедур і складністю доступу до окремих видів допомоги.

В Україні інституційна модель управління ветеранською політикою перебуває на етапі становлення. Створення Міністерства у справах ветеранів України засвідчило прагнення до формування окремого центрального органу виконавчої влади, відповідального за координацію політики у відповідній сфері. Якщо проаналізувати Положення про Міністерство у справах ветеранів України, то можна побачити, що на цей орган покладено більше 50 функцій[16], тому цілком очевидно, що на практиці його повноваження значною мірою перетинаються з компетенцією інших органів, зокрема, у сфері соціального захисту, охорони здоров'я та зайнятості. Описаний стан ускладнює реалізацію комплексного підходу до потреб ветеранів і актуалізує питання інституційної узгодженості та чіткого розмежування функцій.

Окремий інтерес становлять інституційні моделі у сфері ветеранської політики, характерні для європейських держав, зокрема Хорватії. В цій країні управління ветеранською політикою поєднує елементи централізації та децентралізації. На національному рівні діють спеціалізовані органи, які формують загальну політику та нормативні стандарти. При цьому значна частина сервісних функцій реалізується через органи місцевого самоврядування, що адаптує державну політику до регіональних особливостей.

Поряд із державними інституціями, важливу роль у формуванні та реалізації ветеранської політики відіграють *недержавні суб'єкти*, що зумовлює багаторівневий характер відповідної сфери правового регулювання. Міждержавні організації, насамперед у межах Європейського Союзу та системи ООН, формують рамкові стандарти соціального захисту осіб, які брали участь у збройних

[16] Положення про Міністерство у справах ветеранів: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1175 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2020 р. № 276). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#Text.

конфліктах, та сприяють обміну кращими практиками між державами. Вплив цих актів на національні правовідносини має прояв через гармонізацію підходів до реабілітації, медичної допомоги та соціальної інтеграції ветеранів.

Суттєвим є внесок *громадських об'єднань ветеранів*, які в багатьох країнах виконують представницьку і сервісну функцію. В Ізраїлі та країнах-членах ЄС ветеранські організації часто залучаються до реалізації державних програм, здійснюють психологічну підтримку, правове консультування та адвокацію інтересів ветеранів. Видається доцільними надалі розвивати в Україні модель співпраці держави і громадянського суспільства, що призведе до підвищення адресності допомоги та врахування реальних потреб цієї групи.

Приватний сектор також поступово інтегрується у систему ветеранської політики, передусім через програми працевлаштування, професійної перекваліфікації та соціального підприємництва. Такий підхід є характерним, зокрема, для США та Ізраїлю, де приватно-публічне партнерство розглядається як інструмент довгострокової соціальної адаптації ветеранів. Наприклад, в США це забезпечує ветеранам доступ до актуальних програм соціального, економічного характеру, освітніх програм, сприяючи їхній успішній інтеграції в цивільне життя[17]. У цьому контексті держава виступає радше регулятором і стимулятором відповідних ініціатив, ніж безпосереднім надавачем послуг.

Центральним питанням, що формує основу державної ветеранської політики в усіх країнах, є належне *забезпечення прав і соціальних гарантій ветеранів*. Так, північноамериканська модель забезпечення прав і соціальних гарантій ветеранів базується на компенсаційному підході та концепції довгострокової соціальної інтеграції ветеранів у цивільне життя. В США функціонує розгалужена система медичних закладів, які надають спеціалізовану допомогу з урахуванням бойового досвіду, включаючи лікування посттравматичних стресових розладів та інших психічних порушень, характерних для ветеранів бойових дій.

Соціально-економічний характер підтримки ветеранів у США має вираз у пенсійному забезпеченні, реалізації програми освітніх грантів, пільгового іпотечного кредитування, а також створенні механізмів сприяння працевлаштуванню. Важливою рисою цієї політики є поєднання державних програм із приватними та неурядовими ініціативами, це додає кількість послуг без прямого розширення державного апарату.

Окремої уваги заслуговує цифровізація ветеранських сервісів. Онлайн-портали Департаменту у справах ветеранів забезпечують доступ до адміністративних процедур, медичних записів і консультацій, що зменшує бюрократичні бар'єри та підвищує прозорість системи. Так, на офіційному сайті Департаменту розташовані тематичні розділи, які свідчать про основні напрями допомоги, серед яких охорона здоров'я, інвалідність, освіта та навчання, кар'єра та працевлаштування, пенсія, допомога з житлом, страхування життя, поховання, допомога родинам[18] тощо.

[17] Коваль Г. В., Мурашко Д. М. Основні засади реінтеграції ветеранів: досвід США. Вісник Полтавського державного аграрного університету. Серія «Публічне управління та адміністрування». 2024. № 2. С. 11–16. DOI: https://doi.org/10.32782/pdau.pma.2024.2.2.

[18] U.S. Department of Veterans Affairs. URL: https://www.va.gov/.

Незважаючи на низку явних переваг, американської модель не позбавлена недоліків. Перевантаженість системи Департаменту у справах ветеранів, нерівномірності доступу до послуг у різних штатах та інші подібні обставини свідчать про те, що навіть за умов високого рівня інституційної розбудови питання ефективності реалізації ветеранської політики потребує постійного коригування.

В Україні часто обговорюють досвід Ізраїлю у протистоянні зовнішнім військовим загрозам. Ізраїльський підхід до забезпечення прав ветеранів сформувався в умовах тривалого збройного протистояння та обов'язкової військової служби, що зумовлює специфічне розуміння статусу ветерана й відповідальності держави перед особами, які зазнали шкоди внаслідок служби. Центральним суб'єктом реалізації ветеранської політики є Міністерство оборони Ізраїлю, у структурі якого функціонує Департамент з реабілітації інвалідів війни та ветеранів.

Законодавство Ізраїлю характеризується акцентом на індивідуалізованій реабілітації, насамперед медичній і психологічній. Низка актів передбачає комплексну систему підтримки осіб із пораненнями та психічними розладами, пов'язаними з військовою службою, включаючи довічний супровід, фінансування лікування та професійну перекваліфікацію. Психічне здоров'я ветеранів в цій країні розглядається не як вторинний аспект, а як самостійний напрям державної політики, що відображає еволюцію підходів до наслідків війни.

Особливим елементом ізраїльської моделі ветеранської політики є увага до військовослужбовців, які не мають сімейної підтримки на території держави. У цьому важливу роль відіграють громадські та благодійні організації, які діють у тісній координації з державними інституціями.

Професійна адаптація ветеранів в Ізраїлі розглядається як складова реабілітаційного процесу. Програми працевлаштування та освіти поєднуються з психологічною підтримкою, що зменшує ризики соціальної маргіналізації. Можна погодитися, що Ізраїль демонструє комплексний підхід до соціальної підтримки ветеранів[19]. Разом із тим, слід зважати на високу фінансову вартість такої моделі, що обмежує можливість її прямого копіювання іншими державами без урахування економічних та інституційних передумов.

Загалом порівняння американської та ізраїльської моделей показує наявність різних акцентів у ветеранській політиці. В США присутня інституційна централізація та масштабність, а Ізраїль робить більший акцент на індивідуальній реабілітації та тісній інтеграції з громадським сектором. Ця відмінність має принципове значення для подальшого аналізу можливостей адаптації відповідних підходів до умов української правової системи.

Досвід Хорватії у сфері формування та реалізації державної ветеранської політики розглядається з огляду на спільність історичного контексту з Україною, пов'язаного з веденням війни за незалежність і подальшою необхідністю довготривалої соціальної реінтеграції значної кількості ветеранів. Хорватська модель ґрунтується на комплексному поєднанні соціально-економічних гарантій,

[19] Наньєва М. І. Організація соціальної підтримки ветеранів війни: міжнародний досвід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2025. № 44. С. 466.

спеціальних пенсійних механізмів та розвиненої мережі інституційної підтримки на національному й місцевому рівнях.

Однією з ключових складових хорватської ветеранської політики є система соціальних пільг, що має чітко виражений компенсаторний характер. Законодавство Республіки Хорватія передбачає для ветеранів війни та членів їхніх сімей низку майнових і житлових гарантій, серед яких особливе місце посідає право на безоплатне або пільгове отримання земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва [20]. Комплексний підхід до реінтеграції ветеранів розглядається як форма соціальної підтримки та інструмент довгострокової стабілізації їх соціального становища шляхом створення матеріальної основи для самостійного життя після завершення служби.

Важливою особливістю хорватської моделі є запровадження подвійного пенсійно-соціального стажу для періодів участі у бойових діях. Зазначений механізм дозволяє враховувати воєнний досвід як підвищений соціальний ризик і, відповідно, компенсувати його через більш сприятливі умови пенсійного забезпечення. У чому логіка такої моделі? Очевидно, йдеться про поєднання елементів соціальної справедливості та превентивного соціального захисту, що зменшує ризик маргіналізації ветеранів у похилому віці.

Окремий акцент у хорватській ветеранській політиці зроблено на підтримці сімей ветеранів, зокрема в аспектах соціальних виплат, доступу до освіти та медичних послуг[21]. Законодавчо закріплений підхід до сім'ї як самостійного об'єкта державної підтримки враховує непрямі наслідки війни, що виходять за межі індивідуального статусу ветерана. В Хорватії вона довела свою ефективність як елемент соціальної консолідації постконфліктного суспільства.

Інституційна система підтримки ветеранів в Хорватії складається з Міністерства у справах ветеранів[22] [20,] та розгалуженої мережі місцевих ветеранських центрів, які виконують функції соціального супроводу, консультування та первинної психологічної допомоги. Саме децентралізований характер надання послуг адаптує загальнонаціональні програми до потреб конкретних громад, що розглядається як одна з ключових переваг усієї моделі. Цей досвід слід застосовувати й в Україні, де існують традиції місцевої самоорганізації, що отримало свій стимул із розвитком реформи децентралізації та розширенням повноважень громад.

Дискусійним питанням залишається рецепція досвіду підтримки ветеранів *країн загального права*, зокрема Канади, Великої Британії та Австралії. Моделі ветеранської політики цих країн формувалися в умовах стабільних правових систем і тривалої еволюції соціальної держави, що зумовило їхню орієнтацію на індивідуалізовані підходи та інтегровані соціальні послуги. Попри спільну англосаксонську правову традицію, кожна з цих країн виробила власну конфігурацію гарантій, яка поєднує пенсійне забезпечення, медико-психологічну допомогу та активні інструменти професійної реінтеграції.

---

[20] Croatian veterans. URL: https://gov.hr/en/croatian-veterans-211/210.

[21] Croatian veterans. URL: https://gov.hr/en/croatian-veterans-211/210.

[22] Гордієнко Є. П. Світовий досвід формування та реалізації політики соціального захисту учасників бойових дій. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2020. № 1. С. 91.

Наприклад, в Канаді ключову роль у підтримки ветеранів відіграє Міністерство у справах ветеранів Канади, яке своєю діяльністю утворює цілісну систему, що функціонує за принципом «єдиного вікна» для отримання послуг[23]. Пенсійне забезпечення канадських ветеранів базується, окрім іншого, на довгострокових програмах компенсації втрати працездатності та доходу. Особливістю цієї системи є також тісний зв'язок пенсійних механізмів із програмами професійної реабілітації, що стимулює повернення ветеранів до ринку праці, а не їх тривалу залежність від соціальних трансфертів.

Велика Британія робить акцент на поєднанні державних і недержавних інструментів підтримки ветеранів. Пенсійне забезпечення доповнюється системою грантів, цільових фондів і благодійних програм, що реалізуються у партнерстві з ветеранськими організаціями. Значна увага приділяється професійній адаптації через програми перекваліфікації, сертифікації військових навичок для цивільного ринку праці та підтримки малого підприємництва серед ветеранів. Корисним досвідом Великобританії, як вважає І. Мамаєв, є прийняття угоди Armed Forces Covenant, що визначає конкретні юридичні зобов'язання, які беруть на себе держава, волонтери, підприємства та інші суб'єкти, що імплементували цей документ[24].

Австралійська модель підтримки ветеранів відзначається високим рівнем інтеграції соціальних і медичних послуг. Система соціального забезпечення ветеранів побудована на принципі безперервного супроводу від моменту завершення служби до повної соціальної адаптації. Пенсійні виплати поєднуються з доступом до спеціалізованих програм психологічної реабілітації, що має особливе значення в контексті посттравматичних стресових розладів. Водночас держава активно стимулює підприємницьку діяльність ветеранів шляхом податкових пільг, консультаційної підтримки та спрощеного доступу до фінансування.

Порівняльний аналіз моделей підтримки ветеранів країн загального права призводить до висновку про те, що спільною тенденцією для Канади, Великої Британії та Австралії є поступовий відхід від суто компенсаторного підходу на користь активної соціальної політики, орієнтованої на самореалізацію ветеранів. Виникає питання життєздатності цих моделей в умовах дії інших правових систем, зокрема України. Слід брати до уваги, що запровадження високих соціальних стандартів підтримки ветеранів можливо у сприятливих соціально-економічних умовах і фінансових спроможностей держави, що для України виглядає проблематичним.

У країнах із розвиненими системами підтримки ветеранів (США, Ізраїль, Канада, Велика Британія, Хорватія) ветеранська політика вибудовується як цілісна міжгалузева система, що поєднує соціальне, медичне, адміністративне та трудове право, а також елементи публічного управління й бюджетного планування. В Україні й досі домінує фрагментарний підхід, за якого окремі гарантії та пільги

[23] Veterans Affairs Canada. URL: https://www.veterans.gc.ca/en.

[24] Мамаєв І. О. Огляд іноземного досвіду щодо професійної адаптації ветеранів війни. *Право та інновації.* 2024. № 3 (47). С. 74.

закріплені у значній кількості нормативно-правових актів без належного практичного забезпечення цих стандартів.

2. Напрями імплементації зарубіжного досвіду забезпечення державної ветеранської політики в Україні

Визначення стратегічних цілей імплементації зарубіжного досвіду забезпечення державної ветеранської політики у вітчизняну правову систему має ґрунтуватися не на механічному запозиченні окремих інструментів, а на адаптації корисних підходів до українського соціально-правового контексту підтримки ветеранів. Ключовим пріоритетом у цьому процесі виступає переорієнтація ветеранської політики з переважно соціально-дотаційної моделі на модель активної підтримки та відновлення людського потенціалу ветеранів.

Одним із центральних *напрямів* імплементації зарубіжного досвіду становлення і реалізації державної ветеранської політики є *розвиток системи медичної та психологічної реабілітації*, з урахуванням досвіду Ізраїлю, США та Канади. Важливо робити акцент на ранньому виявленні психотравм та запровадження індивідуалізованих програм відновлення. Також з урахуванням досвіду Ізраїлю доцільно упровадити *довгостроковий психосоціальний супровід ветеранів*. Йдеться про поєднання медичних, соціальних і трудових заходів у єдині індивідуальні програми підтримки. Для цього потрібно законодавче закріпити стандарти психосоціальної допомоги ветеранам, інтегрувати відповідні послуги у систему охорони здоров'я та забезпечити стабільне фінансування таких програм. Також слід звернути увагу на досвід США реінтеграції ветеранів із фізичними та психічними розладами, де існує своя специфіка[25].

Не менш важливим стратегічним напрямом державної ветеранської політики є *професійна адаптація та сприяння зайнятості ветеранів*. Зарубіжна практика свідчить, що ефективні програми перекваліфікації, підтримки ветеранського підприємництва та взаємодії з роботодавцями мають нормативну основу і реалізуються у тісній координації з органами публічної влади. Професійна адаптація ветеранів потребує удосконалення трудового та податкового законодавства, а також розроблення правових стимулів для залучення ветеранів до економічної діяльності.

Окремої уваги заслуговує *соціальний супровід сімей ветеранів*, який у багатьох країнах розглядається як невід'ємний елемент ветеранської політики. Закріплення відповідних гарантій у національному законодавстві України має здійснюватися з урахуванням принципу адресності та диференціації, що дозволить уникнути декларативності та підвищити реальну доступність допомоги.

Перспективним напрямом імплементації зарубіжного досвіду у сфері забезпечення державної ветеранської політики є й *розвиток цифрових сервісів* для ветеранів, що забезпечують спрощений доступ до адміністративних послуг та підвищують прозорість державної політики у цій сфері. Ця позиція є найменш

[25] Правове забезпечення професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни: монографія / [В. П. Кохан, Є. А. Новіков, О. В. Шаповалова та ін.]; за ред. В. П. Кохан, І. О. Мамаєва. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2024. С. 195.

проблемною, зважаючи на високий рівень цифровізації адміністративних процесів на загальнонаціональному рівні.

Імплементація зарубіжного досвіду забезпечення державної ветеранської політики неминуче актуалізує питання вибору оптимальної стратегії правового регулювання відносин в цій сфері. У науковій та практичній площині ця проблема зводиться до альтернативи між розробленням *нового комплексного (модельного) закону про захист ветеранів* та поетапним *удосконаленням чинної системи законодавчих та підзаконних актів*. Кожен із цих підходів має власні аргументи, межі застосування та ризики, що зумовлює необхідність їх зваженого порівняльного аналізу.

Зарубіжний досвід свідчить, що держави з розвиненими системами підтримки ветеранів пробували різні підходи до нормативного врегулювання відносин у сфері ветеранської політики. Так, у США та Канаді сформувалися комплексні законодавчі акти, які поєднують матеріальні гарантії, інституційні механізми та процедурні аспекти реалізації прав ветеранів у межах відносно цілісної правової конструкції. В Ізраїлі домінує підхід спеціалізованого законодавства з чітким розмежуванням статусів і видів допомоги, доповнений розвиненою практикою підзаконного регулювання. Хорватія демонструє прагнення до кодифікаційного упорядкування ветеранських гарантій.

Зважаючи на досвід згаданих країн, розроблення *модельного закону щодо захисту ветеранів* для України може розглядатися як спроба системно переосмислити існуючий на сьогодні комплекс законів та підзаконних актів у цій сфері та закласти єдину концептуальну основу ветеранської політики.

Однак, ухвалення нового комплексного закону щодо захисту ветеранів в жодній країні світу не допомогло створити ідеальну модель допомоги ветеранам. Очевидно, прийняття одного або декількох нормативних актів не гарантує автоматичного вирішення системних проблем в цій сфері. Це стосується і відповідних стратегій[26] з питань становлення ветеранської політики за участі органів публічної влади. За умов високої динаміки суспільних потреб ветеранів і воєнного контексту нормативна декларативність та ускладнення правозастосування через конкуренцію норм у питаннях реалізації державної ветеранської політики залишаються вірогідним сценарієм.

Альтернативним шляхом змін у правовому регулюванні відносин у сфері державної ветеранської політики є доопрацювання чинного законодавства. Це виглядає більш прагматичним з огляду на особливості національного правового регулювання складних явищ, проте потребує чіткого визначення пріоритетів у цьому процесі.

Імплементація зарубіжного досвіду у сфері ветеранської політики передбачає застосування окремих підходів до інституційної складової. Інституційний розвиток цього напряму безпосередньо залежить від узгодженої нормотворчої діяльності, адміністративної практики та бюджетного планування на рівні діяльності Мінветеранів. Порівняльний аналіз моделей підтримки ветеранів США,

[26] Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text.

Ізраїлю, Хорватії, Канади та окремих держав-членів ЄС засвідчує, що ефективна ветеранська політика, як правило, концентрується навколо спеціалізованого центрального органу виконавчої влади або агентства, наділеного чітко визначеними повноваженнями і стабільним фінансовим забезпеченням. Розвиток Мінветеранів як центрального органу щодо забезпечення державної ветеранської політики в Україні є пріоритетним завданням і потребує постійної уваги.

Особливу увагу доцільно приділити *методологічному аспекту* діяльності Мінветеранів. Зарубіжна практика демонструє ефективність підходів, за яких на рівні центрального органу формуються єдині методичні рекомендації щодо надання послуг ветеранам, ведення відповідних реєстрів, оцінювання потреб та результативності програм. А це означає необхідність законодавчого закріплення необхідності розроблення обов'язкових для застосування стандартів і протоколів для зменшення диспропорції у правозастосуванні та забезпечення однакового рівня гарантій незалежно від територіального чинника. Але інституційні зміни мають бути обов'язково підкріплені дієвими інструментами практичної реалізації ветеранської політики, орієнтованими на потреби ветерана як кінцевого адресата.

Відповідно до окреслених напрямів становлення та розвитку державної ветеранської політики в Україні, слід визначити основні *засоби* або *інструменти*, що деталізують ці напрями та переводять їх у конкретну площину практичних суспільних відносин. Так, беззаперечно важливими слід визнати *фінансові інструменти* щодо забезпечення реалізації державної ветеранської політики. Досвід США та Канади свідчить, що ефективність ветеранських програм значною мірою залежить від середньо– та довгострокового бюджетного планування, прив'язаного до чітко визначених політичних цілей. Поки в Україні забезпечення потреб ветеранів відбувається в межах щорічного бюджету. Так, у 2026 році передбачено видатки на цю категорію осіб в сумі 18,9 млрд грн.[27] Потрібно практикувати програмно-цільовий підхід з обов'язковою участю Мінветеранів у формуванні бюджетних запитів і контролі за використанням коштів.

Одним із ключових напрямів імплементації зарубіжного досвіду у сфері державної ветеранської політики є *розвиток цифрових інструментів*, що забезпечують спрощений доступ до державних послуг. У США та Ізраїлі цифрові портали для ветеранів виконують функцію «єдиного вікна», поєднуючи інформаційні, адміністративні та комунікаційні сервіси. Такі послуги, на думку А. Колоска та С. Чернети, ветерани можуть отримувати і у спеціалізованих «ветеранських центрах» при обласних адміністраціях[28]. Упровадження подібних онлайн-кабінетів завжди має супроводжуватися належним нормативним врегулюванням питань захисту персональних даних, інтеграції реєстрів і визначення юридичного значення електронних дій користувачів.

Важливим засобом практичної реалізації ветеранської політики є *програми професійної адаптації та перенавчання*. Зарубіжні країни при вирішенні цього

[27] Ветеранська політика у бюджеті-2026: більше житла, лікування, реабілітації та підтримки захисників і захисниць. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/veteranska_politika_u_biudzheti-2026_bilshe_zhitla_likuvannia_reabilitatsii_ta_pidtrimki_zakhisnikiv_i_zakhisnits-5560.

[28] Колосок А. М, Чернета С. Ю Соціальна адаптація учасників бойових дій: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Ввічливість. Humanitas. 2025.* № 5. С. 81.

питання зазвичай виходять із того, що повернення ветеранів до цивільного ринку праці потребує не лише надання формальних пільг, а й комплексної підтримки, що поєднує освітні можливості, консультування та співпрацю з роботодавцями. Цікавим є досвід США щодо підтримки ветеранів, які вступають до вищих навчальних закладів. На думку, Л. Батюк цей досвід, зокрема отримання STEM-освіти, може стати корисним для навчальних закладів України[29]. Імплементація таких підходів передбачає оновлення законодавства про зайнятість і професійну освіту з урахуванням специфічного статусу ветеранів, а також запровадження стимулів для суб'єктів господарювання, які беруть участь у відповідних програмах.

Окремої уваги заслуговують *менторські ініціативи*, поширені в Канаді та Великій Британії, де ветерани залучаються до мереж взаємної підтримки та наставництва. З правової точки зору такі ініціативи є частинами державної політики та напрямком діяльності громадянського суспільства, що зумовлює потребу відповідному нормативному регулюванні цих правовідносин. В Україні така ініціатива можлива, окрім іншого, через запровадження професії військового соціального працівника[30]. Потребує уваги і перегляду окремих складових інститут помічника ветерана, що запроваджено в Україні, адже початкова практика виявила багато недоліків. Доцільним видається створення правових умов для партнерства держави з громадськими об'єднаннями ветеранів, без надмірного втручання у їхню автономію, але із забезпеченням прозорості та підзвітності використання публічних ресурсів.

Нарешті, важливим інструментом соціально-економічної інтеграції ветеранів є *державні гарантії у сфері житлового забезпечення та підприємницької діяльності*. Досвід США та Хорватії свідчить, що поєднання пільгового кредитування, гарантій за зобов'язаннями та адресних субсидій може мати довгостроковий позитивний ефект. Доцільним є залучення міжнародних інвестиційних програм у систему підтримки ветеранського підприємництва в Україні[31]. Імплементація подібних механізмів потребує ретельного правового аналізу, спрямованого на мінімізацію фіскальних ризиків і запобігання зловживанням. У цьому контексті доцільно розглядати державні гарантії не як універсальний інструмент, а як елемент комплексної політики, інтегрований із загальною системою соціального захисту та економічного розвитку. Практика Хорватії та Великої Британії доводить ефективність державних програм сприяння ветеранському підприємництву та гарантованого працевлаштування, які можуть бути запроваджені і в Україні через податкові стимули, квотування та публічно-приватне партнерство. Позитивним засобом належного правового регулювання

[29] Батюк Л. Інтеграція студентів-ветеранів у освітнє середовище країни: досвід Сполучених Штатів Америки. *Педагогічний дискурс*. 2025. № 37. С. 143.

[30] Тілікіна Н. Міжнародний досвід підтримки працевлаштування ветеранів та розвитку ветеранського підприємництва. *Соціальна робота та соціальна освіта.* 2025. № 2 (15). С. 120.

[31] Holubieva V., Sivkov S., Moskvin B. The role of international investment programs in promoting the development of veteran entrepreneurship in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies.* 2025. № 11 (3). С. 310.

правовідносин щодо залучення ветеранів до підприємницької діяльності стало прийняття у 2025 році Закону України «Про ветеранське підприємництво».

Імплементація зарубіжного досвіду у сфері державної ветеранської політики неможлива без формування дієвих *механізмів оцінювання її ефективності* для отримання об'єктивних даних. Ефективність державної ветеранської політики доцільно розглядати як співвідношення між нормативно закріпленими цілями, управлінськими рішеннями та реальним соціально-правовим становищем ветеранів. З урахуванням практик США, Канади, Ізраїлю та низки держав ЄС, до базових критеріїв оцінки результативності належать, по-перше, індекси соціальної адаптації, що відображають рівень інтеграції ветеранів у цивільне життя (стабільність житлових умов, доступ до соціальних послуг, участь у громадському житті). По-друге, показники працевлаштування, які мають оцінюватися не лише за фактом зайнятості, а й за якістю роботи, відповідністю кваліфікації, рівнем доходу та стійкістю трудових відносин. По-третє, індикатори психічного здоров'я, зокрема доступність психологічної допомоги, своєчасність діагностики ПТСР, ефективність програм довгострокової реабілітації.

Важливою складовою оцінювання ефективності державної ветеранської політики є зворотний зв'язок від ветеранів. Зарубіжний досвід свідчить, що регулярні опитування, цифрові платформи оцінки якості послуг, а також залучення ветеранських організацій до моніторингу державних програм суттєво підвищують їх адаптивність. Тому доцільним видається нормативне закріплення обов'язкових процедур оцінювання ветеранських програм із визначенням відповідальних органів, періодичності та наслідків таких оцінок, включно з переглядом або припиненням неефективних заходів.

Система *критеріїв оцінювання ефективності державної ветеранської політики* в Україні має ґрунтуватися на поєднанні соціальних, економічних та медико-реабілітаційних індикаторів, що дозволяють комплексно оцінити реальний стан інтеграції ветеранів у цивільне життя. До критеріїв соціальної адаптації доцільно віднести рівень стабільності житлових умов, участь ветеранів у громадському житті, доступ до соціальних послуг та освітніх програм перекваліфікації. Критерій працевлаштування може оцінюватися через частку ветеранів, які отримали роботу після звільнення зі служби, відповідність зайнятості їхній кваліфікації, рівень доходу та сталість трудових відносин. Критерій доступності медичної та психосоціальної реабілітації має охоплювати своєчасність отримання медичної допомоги, наявність спеціалізованих програм лікування та психологічної підтримки, доступність послуг з подолання ПТРС і тривалість реабілітаційного супроводу. Рівень задоволеності ветеранів якістю державних послуг може визначатися через регулярні опитування, цифрові системи оцінювання адміністративних сервісів та аналіз звернень ветеранів до органів державної влади. Сукупне застосування зазначених критеріїв забезпечить можливість об'єктивного моніторингу результативності ветеранської політики та своєчасного коригування відповідних державних програм.

Перспективним напрямом державної ветеранської політики, на який слід зосередити увагу, є розвиток *моделі «єдиного вікна»* за зразком США та Канади, що вже запроваджено в Україні, коли ветеран у ЦНАПі отримує увесь необхідний пакет послуг. Позитивною новацією є запуск електронного сервісу «єВетеран».

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження зарубіжного досвіду забезпечення державної ветеранської політики можна сформулювати низку узагальнюючих висновків.

1. Дослідження зарубіжного досвіду формування та реалізації державної ветеранської політики засвідчило, що її ефективність значною мірою залежить від дієвих інституційних, правових і соціально-реабілітаційних механізмів. В США, Ізраїлі, Хорватії, Німеччині, Франції, державах Скандинавії, Великій Британії та Канаді підтримка ветеранів ґрунтується на інтеграції системи правового захисту, медичної та психосоціальної реабілітації, професійної адаптації та доступу до соціальних послуг. Узагальнення досвіду цих країн створює передумови для імплементації відповідних підходів реінтеграції ветеранів у цивільне життя у правову систему України з урахуванням національних інституційних та соціальних особливостей.

2. Для визначення ефективності і результативності державної ветеранської політики слід запровадити систему її оцінювання. Система оцінювання державної ветеранської політики в Україні має включати різні показники, що охоплюють рівень соціальної адаптації ветеранів, їх працевлаштування, доступність медичної та психосоціальної реабілітації, а також оцінку задоволеності ветеранів якістю державних послуг. Оцінювання ефективності і результативності державної ветеранської політики дозволить здійснювати її системний моніторинг та своєчасно коригувати напрями реалізації державної ветеранської політики відповідно до реальних потреб ветеранів.

3. Систематизація інструментів реалізації державної ветеранської політики дає підстави виокремити кілька основних функціональних напрямів їх реалізації. До таких напрямів належать соціальний захист, медична та психологічна реабілітація, професійна адаптація, підтримка ветеранського підприємництва, а також розвиток цифрових адміністративних послуг. Поділ інструментів реалізації державної ветеранської політики за функціональними напрямами дозволяє більш чітко структурувати державну ветеранську політику та забезпечити можливість комплексного правового регулювання відповідних заходів підтримки.

4. До основних напрямів імплементації зарубіжного досвіду становлення і реалізації державної ветеранської політики пропонується віднести: розвиток системи медичної та психологічної реабілітації ветеранів війни; упровадження довгострокового психосоціального супроводу ветеранів та членів їх сімей; здійснення професійної адаптації та сприяння зайнятості ветеранів, створення індивідуальних програм перенавчання; постійний соціальний супровід сімей ветеранів; розвиток цифрових сервісів для ветеранів, що забезпечують спрощений доступ до адміністративних послуг; розроблення нового комплексного (модельного) закону про захист ветеранів та поетапне удосконалення чинної системи законодавчих та підзаконних актів; застосування окремих підходів до удосконалення та посилення інституційної складової ветеранської політики, зокрема перегляд методологічного забезпечення діяльності Мінветеранів; впровадження менторських ініціатив; реалізація державних гарантій у сфері житлового забезпечення та підприємницької діяльності; формування дієвих

механізмів оцінювання ефективності ветеранської політики; розвиток моделі «єдиного вікна» та ін.

АНОТАЦІЯ

У підрозділі обґрунтовано основні підходи щодо забезпечення державної ветеранської політики в провідних державах світу, а також запропоновано основні напрями його імплементації в Україні.

У міжнародній практиці простежуються різні підходи до організації управління ветеранською політикою. У країнах із розвиненими системами підтримки ветеранів (США, Ізраїль, Канада, Велика Британія, Хорватія) ветеранська політика вибудовується як цілісна міжгалузева система, що поєднує соціальне, медичне, адміністративне та трудове право, а також елементи публічного управління й бюджетного планування. В Україні й досі домінує фрагментарний підхід, за якого окремі гарантії та пільги закріплені у значній кількості нормативно-правових актів без належного практичного забезпечення цих стандартів.

Ефективність ветеранської політики значною мірою залежить від дієвих інституційних, правових і соціально-реабілітаційних механізмів. В США, Ізраїлі, Хорватії, Німеччині, Франції, державах Скандинавії, Великій Британії та Канаді підтримка ветеранів ґрунтується на інтеграції системи правового захисту, медичної та психосоціальної реабілітації, професійної адаптації та доступу до соціальних послуг. Узагальнення досвіду цих країн створює передумови для імплементації відповідних підходів реінтеграції ветеранів у цивільне життя у правову систему України з урахуванням національних інституційних та соціальних особливостей.

Імплементація зарубіжного досвіду забезпечення державної ветеранської політики неминуче актуалізує питання вибору оптимальної стратегії правового регулювання відносин в цій сфері. Зважаючи на досвід згаданих країн, розроблення модельного закону щодо захисту ветеранів для України може розглядатися як спроба системно переосмислити існуючий на сьогодні комплекс законів та підзаконних актів у цій сфері та закласти єдину концептуальну основу ветеранської політики.

Література

1. Armed Forces Act 2021. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2021/35/contents**.**

2. Croatian veterans. URL: https://gov.hr/en/croatian-veterans-211/210**.**

3. Holubieva V., Sivkov S., Moskvin B. The role of international investment programs in promoting the development of veteran entrepreneurship in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2025. № 11 (3). P. 307–319. DOI: https://doi.org/10.30525/2256-0742/2025-11-3-307-319.

4. Kelton K., Yu M., Singh K., Harris A., Blue-Howells J., Stimmel M., Gabrielian S., Finlay A. Risk of homelessness among veterans with and without criminal legal system involvement. *Psychological services*. 2025. DOI: https://doi.org/10.1037/ser0000993.

5. Nestulya O. Reintegration of war veterans in peaceful life in Ukraine: current state and future challenges. *Herald UNU. International Economic Relations And World Economy*. 2025. P. 116–122. DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2025-54-18.

6. Oliva J. Representing Veterans. *SMU Law Review Forum*. 2020. DOI: https://doi.org/10.2139/ssrn.3462833.

7. Sivkov S. Administrative and legal mechanisms of reintegration of war veterans in the conditions of a special period. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2025. № 3. P. 89-93. DOI: https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.3.14.

8. U.S. Department of Veterans Affairs. URL: https://www.va.gov/**.**

9. United States Code. Title 38. Veterans' Benefits. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/38**.**

10. Veterans Affairs Canada. URL: https://www.veterans.gc.ca/en.

11. Veterans Well-being Act. URL: https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/c-16.8/index.html**.**

12. Vietnam Era Veterans' Readjustment Assistance Act of 1974, as amended. URL: https://web.archive.org/web/20200614071815/https://www.dol.gov/agencies/ofccp/vevraa/as-amended.

13. Zakon o hrvatskim braniteljima iz Domovinskog rata i članovima njihovih obitelji. URL: https://www.zakon.hr/z/973/zakon-o-hrvatskim-braniteljima-iz-domovinskog-rata-i-clanovima-njihovih-obitelji.

14. Батюк Л. Інтеграція студентів-ветеранів у освітнє середовище країни: досвід Сполучених Штатів Америки. *Педагогічний дискурс*. 2025. № 37. DOI: С. 137–147. https://doi.org/10.31475/ped.dys.2025.37.19.

15. Ветеранська політика у бюджеті-2026: більше житла, лікування, реабілітації та підтримки захисників і захисниць. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/veteranska_politika_u_biudzheti-2026_bilshe_zhitla_likuvannia_reabilitatsii_ta_pidtrimki_zakhisnikiv_i_zakhisnits-5560.

16. Гордієнко Є. П. Світовий досвід формування та реалізації політики соціального захисту учасників бойових дій. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2020. № 1. С. 86–94. DOI: 10.36030/2310-2837-1(96)-2020-86-94.

17. Коваль Г. В., Мурашко Д. М. Основні засади реінтеграції ветеранів: досвід США. *Вісник Полтавського державного аграрного університету. Серія «Публічне управління та адміністрування».* 2024. № 2. С. 11–16. DOI: https://doi.org/10.32782/pdau.pma.2024.2.2.

18. Колосок А. М, Чернета С. Ю Соціальна адаптація учасників бойових дій: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії. *Ввічливість. Humanitas*. 2025. № 5. С. 75-83. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2025.5.9.

19. Мамаєв І. О. Огляд іноземного досвіду щодо професійної адаптації ветеранів війни. *Право та інновації*. 2024. № 3 (47). С. 70–77. DOI: https://doi.org/10.37772/2518-1718-2024-3(47)-11.

20. Наньєва М. І. Організація соціальної підтримки ветеранів війни: міжнародний досвід. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2025. № 44. С. 464–473. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.15622580.

21. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-11/undp-ua-veteran-reintegration-report-ukr.pdf.

22. Положення про Міністерство у справах ветеранів: Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1175 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2020 р. № 276). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1175-2018-%D0%BF#Text.

23. Правове забезпечення професійної адаптації та права на підприємницьку діяльність ветеранів війни: монографія / [В. П. Кохан, Є. А. Новіков, О. В. Шаповалова та ін.]; за ред. В. П. Кохан, І. О. Мамаєва. Харків : НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2024. 214 с.

24. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII (зі змін. і допов.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12.

25. Савка В. І. Зарубіжний досвід соціального захисту учасників бойових дій. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2025. № 1. С. 66–71. DOI: https://doi.org/10.12958/1817-3764-2025-1-66-71.

26. Стратегія ветеранської політики на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-%D1%80#Text.

27. Тілікіна Н. Міжнародний досвід підтримки працевлаштування ветеранів та розвитку ветеранського підприємництва. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2025. № 2 (15). С. 110–123. DOI: https://doi.org/10.31499/2618-0715.2(15).2025.343457.

Information about the author:
Torokhtii Bohdan Hryhorovych,
Candidate of Economic Sciences

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-45

KINESIOPHOBIA IN NEUROPATHIC PAIN FOLLOWING SPINAL INJURIES: DIAGNOSTIC TOOLS AND GRADED EXPOSURE STRATEGIES IN PHYSICAL REHABILITATION

Fedotova I. F., Danylchenko S. I., Morozenko D. V.

INTRODUCTION

Spinal injuries are among the most severe consequences of combat trauma and represent one of the leading causes of long-term functional impairment, disability, and loss of work capacity among military personnel. Even with timely surgical intervention, advanced spinal stabilization techniques, and successful bone fusion, a considerable proportion of patients fail to achieve the expected level of functional recovery. This indicates that anatomical restoration of damaged structures alone does not guarantee a return to daily activities, professional duties, or military service.

One of the major factors contributing to poor rehabilitation outcomes is the development of kinesiophobia (fear of movement/(re)injury), which is defined as an excessive, irrational, and persistent fear of movement or physical activity caused by concerns about reinjury, pain exacerbation, or deterioration of functional status. Within the contemporary concept of chronic pain, kinesiophobia is recognized as an important biopsychosocial factor that sustains the Fear-Avoidance Model, promotes physical inactivity, accelerates muscle deconditioning, reduces functional independence, and negatively affects patients' quality of life [1, 2].

This issue is particularly relevant for military personnel who have sustained combat-related spinal injuries. In this population, pain is frequently accompanied by psychological distress, combat-related stress reactions, increased anxiety, post-traumatic symptoms, and uncertainty regarding return to professional and military duties. Consequently, even after successful surgical treatment, fear of movement may become the principal barrier to effective physical rehabilitation and successful social and occupational reintegration [3, 4].

---

[1] Verbunt J.A., Smeets R.J.E.M. Graded Exposure: Een cognitief gedragsmatige aanpak van chronische pijn. Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 2016. 183 c. DOI: 10.1007/978-90-368-1106-4

[2] Yao Y., Tian J., Dai X., et al. Postoperative kinesiophobia level in patients with spinal fracture and its correlations with rehabilitation self-efficacy and rehabilitation compliance. *Journal of Clinical Medicine in Practice*. 2024. Vol. 28, No. 21. P. 127–131. DOI: 10.7619/jcmp.2024061

[3] Kiliachenkova K.Ye., Fursenko A.O., Shevchenko A.S. et al. Qigong in physical therapy for patients with chronic low back pain: a narrative review. *International Medical Herald*. 2026. Vol. 1, No. 5. P. 17–27. DOI: 10.64108/imh.2026.1.5.17

[4] Leontieva F.S., Fedotova I.F., Morozenko D.V., et al. Stress and spinal overload: clinical and pathogenetic mechanisms and associated biochemical markers. *Actual Problems of Modern Medicine: Bulletin of Ukrainian Medical Stomatological Academy*. 2026. Vol. 26, No. 2. P. 290–295. DOI: 10.31718/2077-1096.26.2.290

In clinical practice, treatment outcomes in patients with spinal injuries are traditionally assessed primarily by pain intensity using the Visual Analogue Scale (VAS). In contrast, psychological factors that determine a patient's willingness to engage in physical activity are often overlooked by the multidisciplinary rehabilitation team. Contemporary evidence indicates that kinesiophobia is one of the strongest predictors of poor adherence to rehabilitation programmes, reduced physical activity, inferior functional outcomes, and chronicity of pain. These findings highlight the need to incorporate standardized assessment tools for the evaluation of kinesiophobia and to implement evidence-based rehabilitation interventions. Such interventions include Graded Exposure Therapy (GET), therapeutic exercise, Pain Neuroscience Education (PNE), and cognitive behavioural strategies designed to reduce fear of movement and restore functional capacity [5, 6].

The aim of this chapter is to substantiate, based on contemporary scientific evidence and the results of the authors' own study, the need to incorporate the assessment and management of kinesiophobia into the standards of physical rehabilitation for military personnel with neuropathic pain following spinal injuries.

Relationship with academic programs, plans and themes. The research was conducted within the framework of the scientific project “Clinical and Pathophysiological Mechanisms of Metabolic Disorders in Humans Induced by Spinal Overload under Stress Conditions” (2026–2028), state registration number 0125U003187, at the Prof. M.I. Sytenko Institute of Spine and Joint Pathology of the National Academy of Medical Sciences of Ukraine.

1. Kinesiophobia in the Biopsychosocial Model of Pain

Pain is one of the leading causes of functional impairment, reduced quality of life, and prolonged disability following spinal injuries. Despite substantial advances in neurosurgery, traumatology, and physical rehabilitation, pain remains the primary factor limiting physical activity, delaying recovery, and negatively affecting rehabilitation outcomes. This issue is particularly important in military personnel with combat-related spinal injuries, as pain is frequently accompanied by psychological distress, elevated stress levels, and anxiety, all of which further complicate the rehabilitation process [7].

According to the current classification of the International Association for the Study of Pain (IASP), pain is categorized as nociceptive, neuropathic, or nociplastic, depending on the predominant underlying pathophysiological mechanism. This classification is of fundamental importance for selecting appropriate treatment strategies and developing

[5] Pawełczyk A., Lusa W., Radek M. Do patients in neurosurgical wards benefit from psychotherapy? A brief discussion on the application of cognitive-behavioural therapy in patients treated for spinal conditions. *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*. 2023. No. 4. P. 338–345. DOI: 10.15557/PiPK.2023.0042

[6] Ovdii M. Cognitive behavioural therapy as an important component of a multidisciplinary rehabilitation programme for patients with chronic lower back pain. *Mental Health*. 2026. Vol. 1. P. 147–154. DOI: 10.32782/3041-2005/2026-1.24

[7] Danylchenko S.I., Tkachuk A.V., Yesselbayeva A.K., et al. The Role of Innovative Physical Rehabilitation Tools in the Recovery of Amputee Veterans. *Clin Prof Med*. 2026. Vol. 1, No. 47. P. 149–159. DOI: 10.31612/2616-4868.1.2026.18

individualized physical rehabilitation programmes, as each pain type requires a distinct therapeutic approach (**Figure 1**).

Nociceptive pain arises from the activation of peripheral nociceptors following injury to muscles, ligaments, fasciae, facet joints, or other components of the musculoskeletal system. During the acute phase of spinal trauma, nociceptive pain represents the predominant pain mechanism and serves a protective biological function by signalling tissue damage and the need to limit excessive mechanical loading. As tissue repair progresses and structural integrity is restored, the intensity of nociceptive pain generally declines.

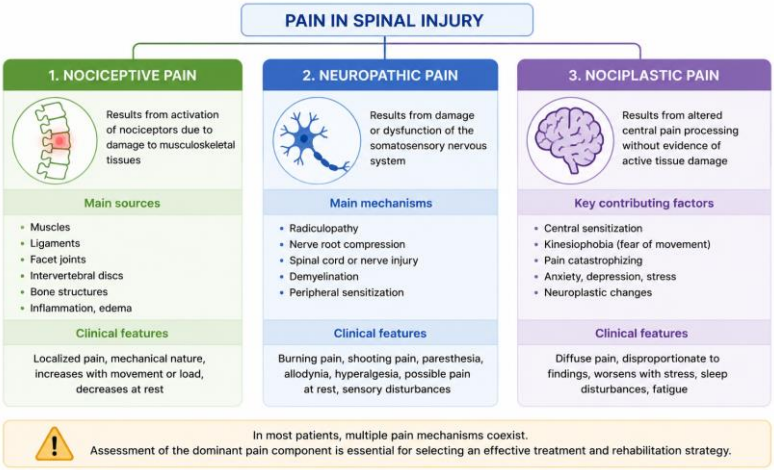

Fig. 1. Contemporary classification of pain following spinal injuries and the underlying pathophysiological mechanisms

Neuropathic pain develops as a consequence of direct injury to the somatosensory nervous system and is commonly associated with nerve root compression, traumatic radiculopathy, spinal cord injury, and postoperative neurological complications. It is characterised by burning sensations, paraesthesia, allodynia, hyperalgesia, and the persistence of pain even after the primary mechanical cause has been eliminated. The neuropathic component frequently determines the severity of the clinical course following spinal injuries and is associated with significantly poorer functional outcomes of physical rehabilitation programmes.

In recent years, increasing attention has been devoted to nociplastic pain, which results from altered central processing of nociceptive input in the absence of ongoing tissue damage or progressive injury to the somatosensory nervous system. The principal pathophysiological mechanism underlying nociplastic pain is central sensitisation, a state of heightened excitability within the central nervous system that amplifies pain perception despite minimal or even absent peripheral nociceptive stimuli. The development of nociplastic pain is closely associated with psychological factors,

including anxiety, depressive symptoms, pain catastrophising, post-traumatic stress, and kinesiophobia. These factors interact synergistically and contribute to the persistence and chronification of pain.

In clinical practice, these pain mechanisms rarely occur in isolation. Most patients with spinal injuries, particularly those with combat-related trauma, present with a combination of nociceptive, neuropathic, and nociplastic pain components. Consequently, contemporary physical rehabilitation programmes are based on a comprehensive assessment of the biological, psychological, and social factors that shape the patient's pain experience rather than relying solely on pain intensity measured by the VAS. This biopsychosocial approach facilitates the early identification of risk factors for pain chronification, enables optimisation of physical therapy interventions, and improves patient adherence to rehabilitation programmes [8].

Over the past few decades, the understanding of chronic pain has undergone a profound transformation. While the traditional biomedical model regarded pain primarily as a direct consequence of structural tissue damage, contemporary research has convincingly demonstrated that pain intensity does not necessarily correlate with the extent of anatomical abnormalities. Many patients continue to experience persistent pain and marked functional limitations even after complete tissue healing or successful surgical intervention. These observations highlight the pivotal role of central pain processing mechanisms and psychological factors in maintaining persistent pain.

Consequently, the biopsychosocial model has become widely accepted in contemporary medicine. According to this model, pain results from the complex interaction of biological, psychological, and social factors. The biological component includes the nature and severity of tissue injury, inflammatory responses, neuroplastic changes, and the functional status of both the peripheral and central nervous systems. The psychological component encompasses individual pain perception, anxiety, depressive symptoms, pain catastrophising, self-efficacy, and fear of movement. The social component is influenced by family support, occupational demands, military experience, rehabilitation conditions, and motivation to resume an active lifestyle.

Among the psychological factors, kinesiophobia occupies a particularly important position. It is defined as an excessive fear of movement arising from the expectation of pain or reinjury. Unlike the protective caution that is appropriate during the acute stage of injury, kinesiophobia is disproportionate to the actual level of physical risk and often persists even after clinical stabilisation has been achieved. It alters patients' movement behaviour by promoting the avoidance of physical activity, which subsequently leads to muscle deconditioning, impaired motor control, reduced exercise tolerance, and persistent functional limitations [9].

This issue is particularly relevant among military personnel with combat-related spinal injuries. Combat-related stress, a heightened sense of responsibility, the expectation of returning to military duties, and fear of reinjury substantially amplify the

[8] Chen Y., Zhong G., Zhong S., et al. Effect of kinesiophobia on postoperative rehabilitation outcomes in patients with cervical spondylotic myelopathy: a cross-sectional study. *J Orthop Surg Res*. 2024. Vol. 19, No. 1. P. 469. DOI: 10.1186/s13018-024-04819-4

[9] Archer K.R., Phelps K.D., Seebach C.L., et al. Comparative study of short forms of the Tampa scale for kinesiophobia: Fear of movement in a surgical spine population. *Arch Phys Med Rehabil*. 2012. Vol. 93, No. 8. P. 1460–1462. DOI: 10.1016/j.apmr.2012.03.024

psychological dimension of pain. Under these circumstances, kinesiophobia becomes not merely a reaction to pain but an independent factor that contributes to pain chronification and reduces the effectiveness of physical rehabilitation programmes (**Figure 2**).

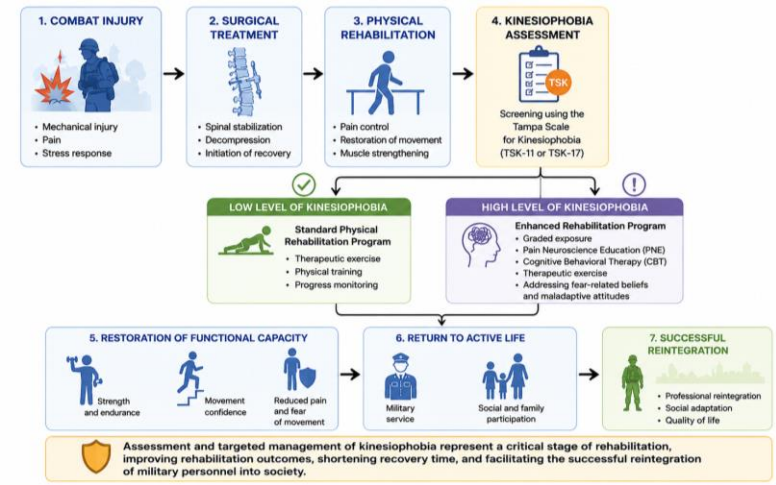

Fig. 2. The role of kinesiophobia in the reintegration of military personnel

For this reason, current clinical guidelines increasingly emphasise the importance of early identification of fear of movement, assessment of its severity using standardised questionnaires, and timely implementation of evidence-based psychological and physical interventions. The Fear-Avoidance Model provides the conceptual foundation for the contemporary understanding of the role of psychological factors in pain chronification. The origins of this model can be traced to the pioneering work of Gordon Waddell (1987), who was among the first to recognise that avoidance of physical activity due to fear of pain is not merely a consequence of injury but may itself become an independent contributor to persistent functional disability [10].

The model was subsequently refined by Vlaeyen, Crombez, and Linton (2016), who integrated cognitive behavioural theory with contemporary concepts of pain neurophysiology. Their work established pain catastrophising as the central mechanism of the fear-avoidance process. Pain catastrophising shapes the perception of pain as a threat, promotes the development of kinesiophobia, reinforces avoidance behaviour, and contributes to the persistence of chronic pain long after tissue healing has occurred [11].

Recent evidence has further strengthened this concept. In a large-scale study involving 10,436 participants, Zhao et al. (2023) identified pain catastrophising as the central psychological construct within the Fear-Avoidance Model, linking fear-related

[10] Waddell G. The Back Pain Revolution. Edinburgh: Churchill Livingstone, 1987. 71 p.

[11] Vlaeyen J.W.S., Crombez G., Linton S.J. The fear-avoidance model of pain. *Pain*. 2016. Vol. 157, No. 8. P. 1588–1589. DOI: 10.1097/j.pain.0000000000000574

cognitive and behavioural responses to persistent pain [12]. Likewise, Leung et al. (2024) demonstrated that reducing pain catastrophising represents one of the principal mechanisms through which non-pharmacological interventions improve outcomes in individuals with chronic pain [13].

Contemporary interpretations of the Fear-Avoidance Model conceptualise persistent pain as a dynamic biopsychosocial process rather than a simple consequence of structural tissue injury. Within this framework, fear of movement is considered a modifiable therapeutic target rather than an inevitable consequence of pain. Early identification and appropriate management of kinesiophobia can interrupt the pathological cycle of pain, pain catastrophising, kinesiophobia, movement avoidance, functional disability, and pain chronification (**Figure 3**).

Consequently, contemporary physical rehabilitation programmes increasingly integrate PNE, cognitive behavioural interventions, and GET. These evidence-based approaches aim to reduce fear of movement, restore confidence in physical activity, improve functional capacity, and optimise rehabilitation outcomes.

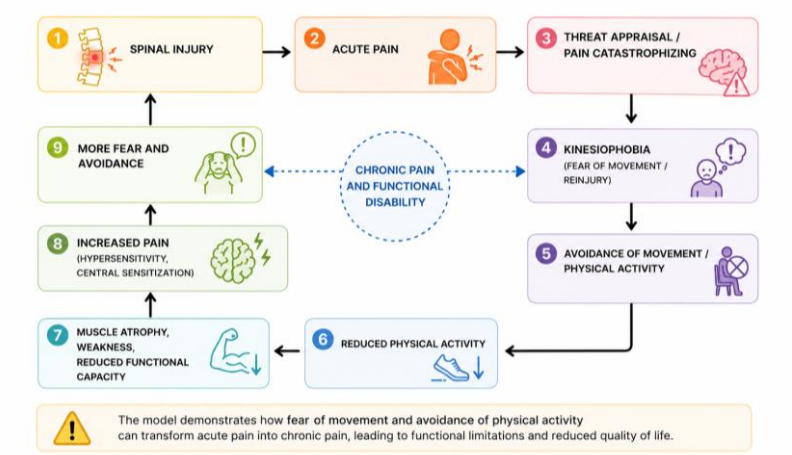

Fig. 3. The contemporary Fear-Avoidance Model as a mechanism of pain chronification and functional disability

2. Assessment of kinesiophobia and findings of the authors' own study

The evaluation of treatment outcomes in patients with spinal injuries has traditionally relied on the assessment of pain intensity using the VAS. Owing to its simplicity, high

[12] Zhao X., Boersma K., Gerdle B., et al. Fear network and pain extent: Interplays among psychological constructs related to the fear-avoidance model. *J Psychosom Res*. 2023. Vol. 167. P. 111176. DOI: 10.1016/j.jpsychores.2023.111176

[13] Leung D.K.Y., Fong A.P.C., Wong F.H.C., et al. Nonpharmacological Interventions for Chronic Pain in Older Adults: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Gerontologist*. 2024. Vol. 64, No. 6. P. gnae010. DOI: 10.1093/geront/gnae010

reproducibility, and ease of administration, the VAS has become one of the most widely used instruments in clinical practice. However, this scale reflects only the patient's subjective perception of pain at a specific point in time and provides no information about the psychological factors that influence behaviour throughout the rehabilitation process.

Contemporary evidence indicates that patients reporting similar pain intensity may demonstrate markedly different patterns of movement behaviour. For example, a patient with a VAS score of 4/10 may actively participate in a physical therapy programme and progressively increase functional loading, whereas another patient with a VAS score of 3/10 may completely avoid bending, lifting, or even walking because of fear of reinjury or pain exacerbation. Consequently, fear of movement, rather than pain intensity alone, often determines patient adherence to physical rehabilitation programmes, functional performance, and overall treatment outcomes [14, 15].

These findings highlight the limitations of relying exclusively on pain intensity when evaluating rehabilitation outcomes. Contemporary physical therapy therefore places increasing emphasis on a comprehensive assessment that incorporates not only the clinical manifestations of pain but also the cognitive and behavioural factors that contribute to its persistence. Among these factors, kinesiophobia has emerged as one of the most clinically significant determinants of rehabilitation success. Its assessment requires the use of validated psychometric instruments capable of identifying fear of movement and quantifying its impact on functional recovery.

The Tampa Scale for Kinesiophobia as a contemporary tool for assessing fear of movement. The most widely used and validated instrument for assessing fear of movement is the Tampa Scale for Kinesiophobia (TSK), which is currently regarded as the international "gold standard" for diagnosing kinesiophobia in patients with chronic pain, musculoskeletal pathology, and post-surgical conditions. The scale was developed to quantify excessive fear of physical activity associated with the expectation of pain or reinjury and is now extensively used in both clinical practice and research settings.

The original version of the TSK consists of 17 items rated on a 4-point Likert scale ranging from 1 ("strongly disagree") to 4 ("strongly agree"). Total scores range from 17 to 68, with higher scores indicating more pronounced fear of movement. In most clinical studies, a cut-off score of 37 or above is considered indicative of clinically significant kinesiophobia, although some authors recommend adapting this threshold according to the clinical population and the purpose of the study.

The high reliability, validity, and sensitivity of the TSK have been confirmed in numerous studies involving patients with spinal pathology. Specifically, Archer et al. demonstrated that abbreviated versions of the scale (TSK-11 and TSK-13) have strong psychometric properties and can be effectively used in patients following spinal surgery.

Recent studies focused on patients with spinal injuries are of particular interest. In the study by Yao et al. (2024), the mean kinesiophobia score following surgical treatment of spinal fractures was 57.14±3.12 points, indicating a high level of fear of movement. The authors also found a statistically significant negative correlation between TSK scores

[14] Chimenti R.L., Pacha M.S., Glass N.A., et al. Elevated Kinesiophobia Is Associated With Reduced Recovery From Lower Extremity Musculoskeletal Injuries in Military and Civilian Cohorts. *Physical Therapy*. 2021. Vol. 102, No. 2. P. pzab262. DOI: 10.1093/ptj/pzab262

[15] Pinto S.M., Cheung J.P.Y., Samartzis D., et al. Are Morphometric and Biomechanical Characteristics of Lumbar Multifidus Related to Pain Intensity or Disability in People With Chronic Low Back Pain After Considering Psychological Factors or Insomnia? *Front Psychiatry*. 2022. Vol. 13. P. 809891. DOI: 10.3389/fpsyt.2022.809891

and both rehabilitation self-efficacy and patient adherence to the rehabilitation programme. These findings suggest that higher levels of kinesiophobia are associated with reduced confidence in recovery, poorer compliance with prescribed exercises, and lower overall rehabilitation effectiveness.

Similar results were reported by Chen et al. (2024), who showed that elevated TSK scores were associated with poorer functional outcomes after surgical treatment of cervical spondylotic myelopathy, including increased Neck Disability Index (NDI) scores and reduced quality of life. Taken together, these findings confirm that kinesiophobia is not merely a psychological reaction to pain but an independent predictor of functional recovery.

The clinical utility of the TSK extends beyond the identification of patients with high levels of fear of movement; it also enables the individualisation of rehabilitation programmes. Test results allow clinicians to identify, at an early stage, those patients who may benefit from graded exposure, PNE, and cognitive behavioural interventions. In addition, repeated assessments using the TSK provide an objective means of monitoring the effectiveness of the psychological components of physical therapy and allow adjustments to the rehabilitation programme based on changes in the patient's scores.

Based on current evidence, it is recommended that the TSK be included in the standard assessment protocol for patients with spinal injuries upon admission to rehabilitation units, with repeat testing following the completion of the main rehabilitation course (approximately 12 weeks later). This approach will permit the evaluation of changes in kinesiophobia levels and the effectiveness of the rehabilitation interventions provided.

The comprehensive set of diagnostic tools for assessing pain, kinesiophobia, and psychophysiological factors in patients with spinal injuries is presented in **Table 1**.

Table 1

Diagnostic instruments for the comprehensive assessment of pain, kinesiophobia, and psychophysiological factors in patients with spinal injuries

Instrument	Parameter assessed	Primary purpose
VAS	Pain intensity	Assessment of pain severity
TSK-17	Fear of movement	Screening for kinesiophobia
PainDETECT	Neuropathic component	Differential diagnosis of pain
DN4	Neuropathic pain	Identification of neuropathic mechanism
PCS	Pain catastrophising	Assessment of cognitive risk factors
CSI	Central sensitisation	Detection of nociplastic component

Results of the authors' own research. The aim of this study was to evaluate changes in kinesiophobia (assessed using the Tampa Scale for Kinesiophobia, TSK), pain intensity (assessed using the Visual Analogue Scale, VAS), and functional status (assessed using the Oswestry Disability Index, ODI) in military personnel with neuropathic pain following spinal injuries during a 12-week physical rehabilitation programme incorporating elements of GET.

Materials and Methods. This study was designed as a prospective, longitudinal, interventional pilot study without a control group. A total of 278 patients participated in the study, including 223 male military personnel. The participants were 25 to 45 years of age.

The study was conducted in full compliance with international and national ethical principles governing medical research involving human participants, including the World

Medical Association Declaration of Helsinki (1964, as amended; latest revision, 2024), the Council for International Organizations of Medical Sciences (CIOMS) International Ethical Guidelines for Health-related Research Involving Humans, and the Belmont Report. Before enrolment, all participants received comprehensive information regarding the voluntary nature of participation, the confidentiality of personal data, the objectives, procedures, duration, and overall purpose of the study. Participation was entirely voluntary and was documented by written informed consent obtained from each participant before inclusion in the study. Participants were informed of their rights and responsibilities, including their right to withdraw from the study at any stage without providing a reason and without any adverse consequences.

Inclusion criteria comprised military personnel with combat-related spinal injuries and a confirmed neuropathic pain component (PainDETECT score >18), previous surgical stabilisation of the spine, absence of contraindications to physical activity, and provision of written informed consent.

Assessments were performed at three predefined time points: T1 (baseline), upon admission to the rehabilitation department; T2 (intermediate assessment), six weeks after the initiation of the rehabilitation programme; and T3 (final assessment), twelve weeks after baseline following completion of the primary rehabilitation programme.

At baseline (T1), 82.4% of participants demonstrated clinically significant kinesiophobia (TSK ≥37 points). The mean TSK score was 51.2±6.8 points, indicating a very high level of fear of movement. Higher levels of kinesiophobia were significantly associated with greater neuropathic pain severity ($r = 0.54$; $p < 0.001$) and higher levels of pain catastrophising measured using the Pain Catastrophizing Scale (PCS) ($r = 0.61$; $p < 0.001$). Changes in the study outcomes during the rehabilitation programme are presented in **Table 2**.

Table 2

Changes in pain, kinesiophobia, and functional status in patients with spinal injuries (M±SD)

Parameter	Time point T1 (n=278)	Time point T2 (n=265)*	Time point T3 (n=240)**	p (T1-T3)	Effect size (Cohen's d)
Visual Analogue Scale (VAS), points	6.8±1.5	5.1±1.8	4.2±2.1	<0.001	1.42
Tampa Scale (TSK-17), points	51.2±6.8	44.5±8.2	38.9±10.5	<0.001	1.35
Oswestry Disability Index (ODI), %	58.4±12.3	46.7±14.1	38.2±16.4	<0.001	1.38
PainDETECT, points	22.1±4.2	18.3±5.5	15.4±6.7	<0.001	1.15

Notes: ** – 13 patients dropped out due to non-adherence to the rehabilitation protocol or personal reasons; ** – 25 patients dropped out due to low compliance and refusal to undergo repeated testing; p – statistical significance of the difference between T1 and T3 (paired-samples t-test).*

Subgroup Analysis: Combat-Related and Non-Combat Spinal Injuries

To gain a more comprehensive understanding of the influence of injury characteristics on the progression of kinesiophobia, participants were stratified into two subgroups: Group A ($n = 187$), comprising military personnel with combat-related spinal injuries, and Group B ($n = 91$), comprising individuals with non-combat spinal injuries, including domestic and sports-related trauma.

The analysis revealed substantial differences between the two groups. First, the baseline level of kinesiophobia was significantly higher in Group A than in Group B (53.7±5.9 vs 46.2±6.3 points, $p < 0.01$). These findings suggest that combat experience represents an additional risk factor for the development of persistent kinesiophobia. For military personnel, fear of movement extends beyond concerns about pain or reinjury. It is closely associated with fear of losing the ability to return to military duties, a concern that substantially intensifies psychological distress, including symptoms of anxiety and depression. Previous studies have reported the prevalence of depression in this population to range from 30% to 40%.

Second, the pattern of recovery differed considerably between the two subgroups. In Group B (non-combat injuries), the mean TSK score decreased to 32.7±8.1 points after 12 weeks of rehabilitation, falling below the threshold for clinically significant kinesiophobia (TSK <37) in the majority of participants. In contrast, improvement was less pronounced in Group A (combat-related injuries). Although a statistically significant reduction in kinesiophobia was observed ($p < 0.05$), the mean TSK score remained 41.2±9.4 points, which exceeded the accepted clinical threshold for kinesiophobia.

These findings indicate that even a contemporary rehabilitation programme incorporating GET may not be sufficient to eliminate fear of movement in military personnel with combat-related spinal injuries within a 12-week period. Fear of being unable to return to military service, together with the profound psychological consequences of combat trauma, appears to require more prolonged and integrated rehabilitation programmes that combine physical rehabilitation with structured psychological interventions. The changes in TSK scores according to injury type are presented in **Figure 4**.

Thus, TSK scores remained above the clinical cut-off value in patients with combat-related spinal injuries even after 12 weeks of rehabilitation, whereas participants with non-combat injuries achieved a sustained reduction in fear of movement to levels below the threshold for clinically significant kinesiophobia.

The present findings confirm that kinesiophobia represents a major barrier to functional recovery following spinal injury. Although the proposed GET programme demonstrated overall effectiveness, resulting in a 12.3-point reduction in the mean TSK score across the entire cohort, its effects were not uniform. Among patients with combat-related injuries, TSK scores remained within the range of clinically significant kinesiophobia even after three months of rehabilitation. These findings suggest that conventional GET protocols, which primarily focus on graded physical activity, may require further adaptation and reinforcement through structured psychological interventions for this patient population. In addition, the relatively high dropout rate (13.7%) indicates the challenges associated with maintaining patient motivation throughout the rehabilitation process, highlighting another important issue that should be addressed by multidisciplinary rehabilitation teams.

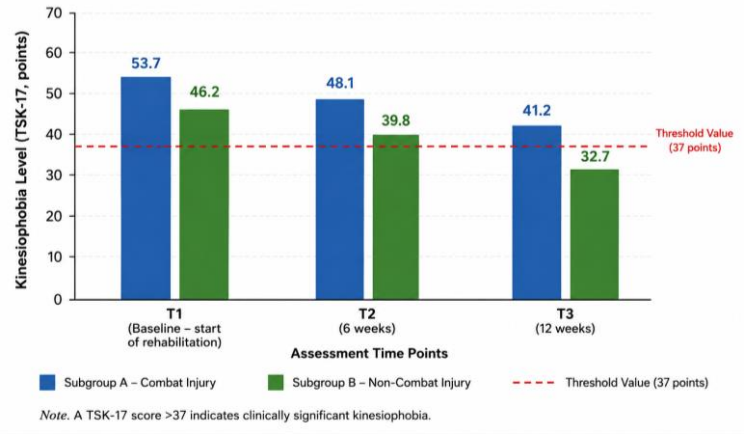

Fig. 4. Changes in kinesiophobia (TSK-17 scores) in patients with spinal injuries according to injury type (combat-related vs non-combat) during a 12-week physical rehabilitation programme

Note: The dashed horizontal line indicates the clinical cut-off value (TSK ≥37 points) corresponding to a clinically significant level of kinesiophobia.

3. Strategies for the Management of Kinesiophobia: Graded Exposure Therapy, Pain Neuroscience Education, and Future Directions

Graded Exposure Therapy: A Contemporary Approach to Overcoming Kinesiophobia. One of the most evidence-based interventions for the management of kinesiophobia is GET. Originally developed within the framework of cognitive behavioural therapy (CBT), GET has subsequently been adapted for use in physical rehabilitation programmes for patients with chronic pain and musculoskeletal disorders [16, 17]. According to the systematic review by López-de-Uralde-Villanueva et al. (2016), graded exposure is more effective than graded activity in reducing pain catastrophising in the short term. More recent studies have further demonstrated that graded exposure, when integrated with psychologically informed physical therapy, significantly reduces fear of movement, pain intensity, disability, and depressive symptoms in individuals with chronic low back pain.

Unlike traditional rehabilitation approaches that encourage patients to avoid movements perceived as painful or potentially harmful, GET is based on the principle of gradual, structured, and safe exposure to feared movements. Patients progressively

[16] López-de-Uralde-Villanueva I., Muñoz-García D., Gil-Martínez A., et al. A Systematic Review and Meta-Analysis on the Effectiveness of Graded Activity and Graded Exposure for Chronic Nonspecific Low Back Pain. *Pain Med*. 2016. Vol. 17, No. 1. P. 172–188. DOI: 10.1111/pme.12882

[17] Kang J.W., Zhang Y.H., Yuk Y.S., et al. The effects of psychologically informed physical therapy on kinesiophobia, pain, disability, depression, and anxiety in patients with chronic low back pain: an intervention study focusing on graded exposure. *J Phys Ther Sci*. 2025. Vol. 37, No. 11. P. 556–560. DOI: 10.1589/jpts.37.556

perform activities that they perceive as threatening within a carefully supervised therapeutic environment. The primary objective of GET is not merely to reduce pain intensity, but to modify maladaptive beliefs about movement by replacing the perception that *"movement is dangerous"* with the understanding that *"movement is safe, controllable, and beneficial"*.

The theoretical foundation of GET is the contemporary interpretation of the Fear-Avoidance Model, which proposes that avoidance of physical activity is a key mechanism underlying the persistence of chronic pain. As patients repeatedly experience that previously feared movements can be performed safely without causing reinjury, they develop new adaptive behavioural patterns. This process leads to reduced anxiety and kinesiophobia while promoting improvements in functional capacity and participation in everyday activities.

Importantly, GET should not be interpreted as forcing patients to perform painful movements. Exposure is introduced only after a comprehensive clinical assessment, identification of an appropriate and safe level of physical loading, and establishment of a trusting therapeutic relationship between the physical therapist and the patient. Consequently, GET represents a multimodal rehabilitation approach that integrates therapeutic exercise, PNE, and cognitive behavioural strategies aimed at reducing fear of movement and restoring functional independence.

Evidence Supporting the Effectiveness of Graded Exposure Therapy. Over the past two decades, the effectiveness of GET has been consistently demonstrated in numerous randomised controlled trials, systematic reviews, and meta-analyses. The greatest therapeutic benefits have been reported in patients with chronic low back pain, individuals undergoing rehabilitation following spinal surgery, and other patient populations characterised by high levels of kinesiophobia.

Current evidence indicates that GET produces statistically significant reductions in TSK scores while improving functional independence, health-related quality of life, and adherence to physical rehabilitation programmes. Importantly, these improvements are achieved not only through progressive physical exercise but also through modification of maladaptive beliefs and cognitive responses related to pain and movement.

The study by Yao et al. (2024) demonstrated that a high level of kinesiophobia following surgical treatment of spinal fractures was directly associated with lower rehabilitation self-efficacy and poorer adherence to rehabilitation programmes. Similar findings were reported by Chen et al. (2024), who showed that reductions in fear of movement were accompanied by significant improvements in functional outcomes and health-related quality of life following surgery for cervical spondylotic myelopathy.

In addition, cognitive behavioural interventions have been shown to reduce pain intensity, shorten the duration of work disability, and decrease the risk of chronic pain development. These findings are particularly relevant for military personnel, in whom fear of reinjury is frequently compounded by the psychological consequences of combat exposure, including elevated stress and anxiety.

Taken together, the available evidence supports GET as a key component of multidisciplinary physical rehabilitation programmes for patients with spinal injuries. By addressing both the physical and psychological determinants of disability, GET contributes to improved functional recovery and facilitates successful long-term rehabilitation outcomes.

Implementation Algorithm for Graded Exposure Therapy in Physical Rehabilitation Programmes for Patients with Spinal Injuries. The practical implementation of GET involves the gradual restoration of safe movement based on the individual level of kinesiophobia and the patient's functional capacity.

Step 1. Developing an Individualised Fear Hierarchy. Following the initial clinical assessment and evaluation of kinesiophobia using the TSK, the physical therapist collaborates with the patient to identify movements or functional activities that provoke fear. These activities are then ranked from the least threatening (for example, ankle movements, isometric contraction of the lower-limb muscles, or rolling in bed) to the most anxiety-provoking tasks, such as forward bending, lifting objects from the floor, squatting, or carrying loads.

Step 2. Establishing a Sense of Safety. The initial phase of rehabilitation focuses on exercises performed under conditions of minimal axial loading of the spine. Aquatic therapy represents one of the most effective interventions because the buoyancy of water reduces spinal loading, facilitates movement, and promotes positive movement experiences in a safe environment. When aquatic therapy is unavailable, comparable objectives may be achieved through exercises performed in the supine position or with the use of body-weight support systems.

Step 3. Movement Stabilisation and Motor Control. Once the initial fear response has diminished, rehabilitation progresses to exercises targeting activation of the deep trunk muscles and spinal stabilisers in supine, sitting, and standing positions. The incorporation of biofeedback techniques is recommended, as these provide patients with real-time information regarding movement quality, enhance motor control, and increase confidence in their physical abilities.

Step 4. Graded Exposure. Under the direct supervision of a physical therapist, patients gradually perform movements selected from their individual fear hierarchy. The intensity and complexity of each activity are increased only after the previous level has been completed successfully without a significant increase in fear or anxiety. Throughout this stage, particular attention is paid to breathing control, body awareness, and the development of realistic perceptions regarding physical capabilities and movement safety.

Step 5. Cognitive Restructuring and Pain Neuroscience Education. Physical exercise is complemented by structured education concerning contemporary concepts of pain neurophysiology. The physical therapist explains that the occurrence of mild or moderate pain during movement does not necessarily indicate tissue damage or reinjury but may instead reflect central sensitisation or increased nervous system sensitivity. This educational component, commonly referred to as PNE, helps reduce pain catastrophising, strengthens patients' confidence in the rehabilitation process, and contributes to improved long-term clinical outcomes.

The proposed implementation algorithm can be readily integrated into standard physical rehabilitation programmes for patients with both combat-related and non-combat spinal injuries without requiring expensive equipment. Its principal advantages include individualisation of treatment, emphasis on patient-centred functional goals, and compatibility with other contemporary physical therapy interventions (**Figure 5**).

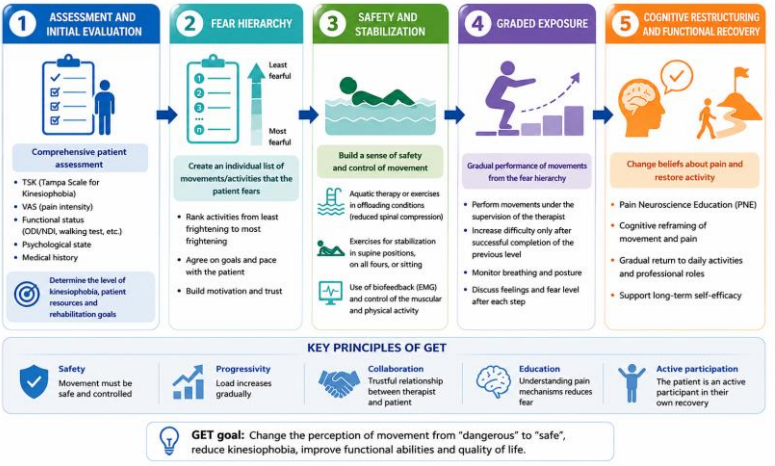

Fig. 5. Proposed algorithm for implementing Graded Exposure Therapy in physical rehabilitation programmes for patients with spinal injuries

Current Status of the Problem in Ukraine. The development of the physical rehabilitation system in Ukraine over recent years has been characterised by the active implementation of evidence-based medicine, multidisciplinary rehabilitation, and international standards of rehabilitation care. These processes have accelerated considerably during the full-scale war because of the substantial increase in the number of patients with combat-related musculoskeletal and nervous system injuries requiring long-term comprehensive rehabilitation.

According to the current regulatory framework of the Ministry of Health of Ukraine [18,19,20], physical rehabilitation is based on an individualised approach, comprehensive functional assessment, and coordinated work within a multidisciplinary rehabilitation team [21]. At the same time, analysis of current clinical practice indicates that physical rehabilitation programmes continue to focus primarily on restoring muscle strength,

[18] Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» : від 03.12.2020 № 1053-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 8. Ст. 59. URL: https://www.rada.gov.ua/

[19] Постанова Кабінету Міністрів України «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» : від 03.11.2021 № 1268. *Офіційний вісник України*. 2021. № 96. Ст. 6272. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-%D0%BF#Text

[20] Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» : від 16.12.2022 № 1462. *Офіційний вісник України*. 2023. № 3. Ст. 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1462-2022-%D0%BF#Text

[21] Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я» : від 25.03.2019 № 668. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22.04.2019 за № 428/33399. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02/ed20221115#Text

range of motion, coordination, tolerance to physical activity, and reducing pain intensity. The VAS remains the most commonly used outcome measure, whereas psychological factors influencing movement behaviour are not routinely or systematically assessed.

Despite the rapid development of the physical therapy profession in Ukraine, the assessment and management of kinesiophobia have not yet been fully incorporated into standard rehabilitation protocols. In most clinical settings, psycho-emotional disturbances are regarded primarily as the responsibility of clinical psychologists or psychotherapists, while physical therapists focus mainly on functional exercise interventions. Although this division of professional responsibilities is appropriate for the management of psychiatric disorders, it does not fully reflect the contemporary biopsychosocial understanding of chronic pain. According to this concept, fear of movement develops and is reinforced during physical activity itself and should therefore be addressed as an integral component of physical rehabilitation programmes rather than as a separate psychological intervention.

At the same time, substantial progress has been achieved in leading rehabilitation centres across Ukraine. Specialised institutions operating under the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, the Ministry of Defence of Ukraine, as well as modern rehabilitation centres for veterans, have actively adopted multidisciplinary models of care involving physical therapists, occupational therapists, physicians specialising in Physical and Rehabilitation Medicine (PRM), psychologists, speech and language therapists, and social workers. This provides favourable conditions for integrating contemporary psychophysiological approaches into physical rehabilitation programmes.

Nevertheless, an analysis of available clinical protocols and practical recommendations indicates the absence of a unified algorithm for the assessment of kinesiophobia, routine implementation of the TSK, and systematic integration of GET into everyday physical therapy practice. Consequently, adaptation of internationally recognised evidence-based approaches to the Ukrainian healthcare system remains an important priority for further improving the effectiveness of physical rehabilitation programmes for patients with spinal injuries.

Prospects for the Implementation of Contemporary Approaches to the Management of Kinesiophobia. Current international guidelines indicate that successful rehabilitation of patients with spinal injuries cannot be achieved without addressing the psychological factors that influence movement behaviour and adherence to treatment. Consequently, one of the most promising directions for the further development of the Ukrainian rehabilitation system is the integration of standardised kinesiophobia screening and cognitive behavioural strategies into routine physical therapy practice.

A key priority is the incorporation of the TSK into the standard assessment protocol for patients with spinal injuries at the time of admission to physical rehabilitation programmes. Administration of the questionnaire both at the beginning and upon completion of rehabilitation would facilitate early identification of patients at high risk of developing chronic pain, enable monitoring of psychological adaptation throughout rehabilitation, and provide an objective measure of treatment outcomes.

Another important priority is the development of educational programmes and continuing professional development courses for physical therapists focusing on the application of GET, PNE, and fundamental cognitive behavioural techniques within the

professional scope of physical therapy practice. Similar educational models have already been successfully implemented in leading rehabilitation centres in the United States, Canada, Australia, and several Western European countries, particularly in programmes designed for military veterans recovering from combat-related injuries.

An additional opportunity for improving rehabilitation practice lies in the integration of cognitive behavioural principles into conventional therapeutic exercise programmes. Within this model, the physical therapist not only instructs patients in the correct performance of therapeutic exercises but also helps them reinterpret fear of movement, explains contemporary concepts of pain neurophysiology, promotes positive movement experiences, and gradually restores confidence in their physical capabilities. Consequently, the rehabilitation process evolves from a programme focused solely on exercise performance into a comprehensive biopsychosocial intervention aimed at restoring functional independence and facilitating successful reintegration into everyday life.

Importantly, these approaches do not require substantial financial investment or expensive specialised equipment. Nevertheless, they have the potential to significantly improve the effectiveness of physical rehabilitation programmes, shorten recovery time, and reduce the risk of chronic pain development. In the future, these principles may provide the foundation for the development of national clinical guidelines on the assessment and management of kinesiophobia in patients with spinal injuries.

A comparison of the traditional functional approach and the contemporary biopsychosocial approach to the physical rehabilitation of patients with spinal injuries is presented in **Table 3**.

Table 3

Comparative Characteristics of the Traditional Functional Approach and the Contemporary Biopsychosocial Approach to Physical Rehabilitation Programmes for Patients with Spinal Injuries

Criterion	Traditional Functional Approach	Contemporary Biopsychosocial Approach (GET + TSK)
Primary target of rehabilitation	Structural impairments, muscles, and joints	Biological, psychological, and behavioural mechanisms of recovery
Initial assessment	Pain (VAS), range of motion, muscle strength	VAS + TSK + functional outcome measures + psychological screening
Primary outcome measure	Pain reduction	Reduction in kinesiophobia, improvement in functional performance, and enhancement of quality of life
Main intervention	Therapeutic exercises and motor function training	Graded Exposure Therapy (GET), Pain Neuroscience Education (PNE), cognitive-behavioural strategies, and therapeutic exercises
Approach to pain	Pain is often considered a limitation to exercise	Moderate, controlled pain does not necessarily indicate tissue damage and may represent part of the adaptive recovery process

Role of the physical therapist	Exercise instructor	Clinical practitioner integrating physical training, patient education, and behavioural support
Role of the patient	Following prescribed recommendations	Active participation in overcoming fear of movement and restoring functional independence
Expected outcome	Restoration of physical function	Functional recovery, improved self-efficacy, reduced kinesiophobia, and successful reintegration

Discussion. The present findings confirm that kinesiophobia is a common and clinically significant phenomenon among patients with spinal injuries, particularly following combat-related trauma. The baseline mean TSK score (51.2±6.8) is consistent with the findings of Yao et al. (2024), who reported a mean score of 57.1±3.1 following surgical treatment of spinal fractures. The significant correlation observed between kinesiophobia and pain catastrophising ($r = 0.61$, $p < 0.001$) supports the pivotal role of cognitive factors in the development of fear of movement and is consistent with the Fear-Avoidance Model proposed by Vlaeyen and Linton. Similar findings were reported by Sharif-Nia et al. (2024), who, in a cohort of 400 postoperative patients, confirmed the excellent psychometric properties of the TSK and its association with functional outcomes [22].

Particular attention should be given to the differences in recovery trajectories between the study subgroups. Patients with non-combat-related spinal injuries achieved a reduction in TSK scores below the clinical threshold (32.7±8.1), whereas service members with combat-related injuries continued to demonstrate clinically elevated levels of kinesiophobia (41.2±9.4). These findings are consistent with previous evidence indicating that combat-related stress and post-traumatic psychological reactions intensify the psychological consequences of spinal trauma. Our results suggest that a standard GET programme alone may be insufficient for military personnel with combat experience and should be complemented by additional psychological interventions. In this population, fear of being unable to return to military service appears to become a stronger determinant of persistent kinesiophobia than fear of pain itself.

The dropout rate of 13.7% is also noteworthy. This observation is consistent with the findings of Chen et al. (2024), who reported substantial difficulties in maintaining rehabilitation adherence among patients with high levels of kinesiophobia. Possible explanations include reduced motivation, psychological distress, and unrealistic expectations regarding the pace of recovery. Moreover, the relatively high dropout rate may indicate that patients with the greatest fear of movement experience the greatest difficulty adhering to physical rehabilitation programmes, thereby presenting an additional challenge for multidisciplinary rehabilitation teams. Chen L. et al. (2025), in a study involving 489 patients after lumbar fusion surgery, reported a kinesiophobia prevalence of 45.2% and identified sex, educational level, pain intensity, and self-efficacy

[22] Sharif-Nia H., Froelicher, E.S., Hosseinzadeh, E., et al. Psychometric and network analysis of kinesiophobia in Iranian surgical patients. *Scientific Reports*. 2024. Vol. 14. P. 27181. DOI: 10.1038/s41598-024-78407-1

as significant predictors [23]. These findings further support the need to consider psychological risk factors when designing individualised physical rehabilitation programmes.

The observed improvements in the Oswestry Disability Index (from 58.4% to 38.2%) and PainDETECT scores (from 22.1 to 15.4) indicate that integrating GET with PNE contributes not only to reducing fear of movement but also to meaningful improvements in functional recovery. These findings are in agreement with the study by Pawełczyk et al. (2023), which demonstrated the effectiveness of cognitive behavioural interventions in patients with spinal disorders. Recent evidence further supports combining GET with Pain Neuroscience Education. Delgado-Gil et al. (2025), in a randomised clinical trial involving 55 patients, demonstrated that adding PNE to multimodal physiotherapy resulted in significantly greater improvements in pain, physical function, pain catastrophising, and kinesiophobia ($F = 7.62$; $p = 0.008$) [24]. Likewise, Rodríguez-Domínguez et al. (2025), in a pilot randomised controlled trial involving 31 women, found that combining PNE with resistance exercise was more effective than conventional exercise alone in reducing pain and symptoms of central sensitisation[25]. Furthermore, Savvoulidou et al. (2025) are currently evaluating a communication-focused PNE programme in a randomised controlled trial, highlighting the potential value of integrating communication strategies into physical therapy practice [26].

Several limitations of the present study should be acknowledged. First, the absence of a control group precludes definitive conclusions regarding whether the observed improvements resulted specifically from the GET programme rather than from the natural course of recovery or other concurrent interventions. Second, although the sample included 278 participants, the relatively modest sample size together with the 13.7% dropout rate may limit the generalisability of the findings. Third, the 12-week follow-up period does not allow assessment of the long-term sustainability of treatment effects. Future research should therefore include large-scale randomised controlled trials with extended follow-up periods and appropriate control groups to establish the long-term effectiveness of GET for military personnel with spinal injuries.

---

[23] Rodríguez-Domínguez Á.J., Rebollo-Salas M., Chillón-Martínez R., et al. Pain Neuroscience Education and Resistance Training in Women With Fibromyalgia: A Randomized Control Pilot Study. *Pain Res Manag*. 2025. Vol. 2025. P. 7550108. DOI: 10.1155/prm/7550108

[24] Delgado-Gil J.A., Prado-Robles E., Muñoz-Alcaraz M.N., et al. Effectiveness of Adding a Pain Neuroscience Education Program to a Multimodal Physiotherapy Intervention in Patients with Chronic Shoulder Pain: A Randomized Clinical Trial. *Brain Sci*. 2025. Vol. 15, No. 2. P. 125. DOI: 10.3390/brainsci15020125

[25] Chen L., Cai Z., Ye L., et al. Current status and influencing factors of kinesiophobia in patients with lumbar disc herniation after lumbar fusion surgery. *Beijing Da Xue Xue Bao Yi Xue Ban*. 2025. Vol. 57, No. 2. P. 317–322. DOI: 10.19723/j.issn.1671-167X.2025.02.015

[26] Savvoulidou K. Effectiveness of Communication-Focused Pain Neuroscience Education in Chronic Musculoskeletal Pain. *ClinicalTrials.gov*. 2025. NCT07001449. URL: https://clinicaltrials.gov/study/NCT07001449

CONCLUSIONS

Kinesiophobia is a key psychophysiological factor determining the effectiveness of physical rehabilitation in patients with spinal injuries, particularly following combat-related trauma. The authors' own study confirmed a high baseline level of fear of movement (Tampa Scale for Kinesiophobia 51.2±6.8 points) and its strong correlation with pain catastrophising ($r = 0.61$; $p < 0.001$), which substantiates the need for systematic screening of kinesiophobia using standardised instruments, particularly the Tampa Scale for Kinesiophobia.

Patients with combat-related injuries demonstrate a significantly higher baseline level of kinesiophobia (53.7±5.9 points) compared to those with non-combat injuries (46.2±6.3 points; $p < 0.01$), and the recovery trajectory in military personnel is less pronounced – after 12 weeks, the Tampa Scale for Kinesiophobia score remained above the clinical cut-off (41.2±9.4 points vs 32.7±8.1 points in the non-combat injury group). This suggests that fear of losing the opportunity to return to military service constitutes an additional factor that exacerbates kinesiophobia and necessitates more prolonged psychotherapeutic support.

The most effective method for overcoming kinesiophobia is Graded Exposure Therapy, which combines gradual exposure, pain neuroscience education, and cognitive-behavioural strategies. A promising direction for the development of physical rehabilitation in Ukraine is the integration of the biopsychosocial model into clinical practice, the inclusion of the Tampa Scale for Kinesiophobia in standard assessment protocols, and the incorporation of Graded Exposure Therapy and Pain Neuroscience Education into the training of physical therapists. These measures will contribute to improving rehabilitation outcomes and facilitating the successful reintegration of military personnel following spinal injuries.

SUMMARY

The article addresses the problem of kinesiophobia as a key psychophysiological factor that impedes effective physical rehabilitation of military personnel with neuropathic pain following spinal injuries. The necessity of integrating the diagnosis of fear of movement and modern strategies for its correction into physical therapy standards is substantiated. The results of a prospective longitudinal study involving 278 patients (223 servicemen) with combat and non-combat spinal injuries are presented. A high baseline level of kinesiophobia (TSK 51.2±6.8 points) and its strong correlation with pain catastrophizing ($r=0.61$; $p<0.001$) were established. It has been proven that patients with combat injuries have a significantly higher level of fear of movement compared to non-combat injuries, and the recovery dynamics in military personnel are less pronounced. The effectiveness of Graded Exposure Therapy as an evidence-based method for overcoming kinesiophobia is substantiated. Promising directions for implementing the biopsychosocial approach, standardized screening of kinesiophobia using the Tampa Scale for Kinesiophobia, and pain neuroscience education in the training of physical therapists in Ukraine are identified.

References

1. Verbunt J.A., Smeets R.J.E.M. Graded Exposure: Een cognitief gedragsmatige aanpak van chronische pijn. Houten: Bohn Stafleu van Loghum, 2016. 183 c. DOI: 10.1007/978-90-368-1106-4

2. Yao Y., Tian J., Dai X., et al. Postoperative kinesiophobia level in patients with spinal fracture and its correlations with rehabilitation self-efficacy and rehabilitation compliance. *Journal of Clinical Medicine in Practice*. 2024. Vol. 28, No. 21. P. 127–131. DOI: 10.7619/jcmp.2024061

3. Kiliachenkova K.Ye., Fursenko A.O., Shevchenko A.S. et al. Qigong in physical therapy for patients with chronic low back pain: a narrative review. *International Medical Herald*. 2026. Vol. 1, No. 5. P. 17–27. DOI: 10.64108/imh.2026.1.5.17

4. Leontieva F.S., Fedotova I.F., Morozenko D.V., et al. Stress and spinal overload: clinical and pathogenetic mechanisms and associated biochemical markers. *Actual Problems of Modern Medicine: Bulletin of Ukrainian Medical Stomatological Academy*. 2026. Vol. 26, No. 2. P. 290–295. DOI: 10.31718/2077-1096.26.2.290

5. Pawełczyk A., Lusa W., Radek M. Do patients in neurosurgical wards benefit from psychotherapy? A brief discussion on the application of cognitive-behavioural therapy in patients treated for spinal conditions. *Psychiatria i Psychologia Kliniczna*. 2023. No. 4. P. 338–345. DOI: 10.15557/PiPK.2023.0042

6. Ovdii M. Cognitive behavioural therapy as an important component of a multidisciplinary rehabilitation programme for patients with chronic lower back pain. *Mental Health*. 2026. Vol. 1. P. 147–154. DOI: 10.32782/3041-2005/2026-1.24

7. Danylchenko S.I., Tkachuk A.V., Yesselbayeva A.K., et al. The Role of Innovative Physical Rehabilitation Tools in the Recovery of Amputee Veterans. *Clin Prof Med*. 2026. Vol. 1, No. 47. P. 149–159. DOI: 10.31612/2616-4868.1.2026.18

8. Chen Y., Zhong G., Zhong S., et al. Effect of kinesiophobia on postoperative rehabilitation outcomes in patients with cervical spondylotic myelopathy: a cross-sectional study. *J Orthop Surg Res*. 2024. Vol. 19, No. 1. P. 469. DOI: 10.1186/s13018-024-04819-4

9. Archer K.R., Phelps K.D., Seebach C.L., et al. Comparative study of short forms of the Tampa scale for kinesiophobia: Fear of movement in a surgical spine population. *Arch Phys Med Rehabil*. 2012. Vol. 93, No. 8. P. 1460–1462. DOI: 10.1016/j.apmr.2012.03.024

10. Waddell G. The Back Pain Revolution. Edinburgh: Churchill Livingstone, 1987. 71 p.

11. Vlaeyen J.W.S., Crombez G., Linton S.J. The fear-avoidance model of pain. *Pain*. 2016. Vol. 157, No. 8. P. 1588–1589. DOI: 10.1097/j.pain.0000000000000574

12. Zhao X., Boersma K., Gerdle B., et al. Fear network and pain extent: Interplays among psychological constructs related to the fear-avoidance model. *J Psychosom Res*. 2023. Vol. 167. P. 111176. DOI: 10.1016/j.jpsychores.2023.111176

13. Leung D.K.Y., Fong A.P.C., Wong F.H.C., et al. Nonpharmacological Interventions for Chronic Pain in Older Adults: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Gerontologist*. 2024. Vol. 64, No. 6. P. gnae010. DOI: 10.1093/geront/gnae010

14. Chimenti R.L., Pacha M.S., Glass N.A., et al. Elevated Kinesiophobia Is Associated With Reduced Recovery From Lower Extremity Musculoskeletal Injuries in Military and Civilian Cohorts. *Physical Therapy*. 2021. Vol. 102, No. 2. P. pzab262. DOI: 10.1093/ptj/pzab262

15. Pinto S.M., Cheung J.P.Y., Samartzis D., et al. Are Morphometric and Biomechanical Characteristics of Lumbar Multifidus Related to Pain Intensity or Disability in People With Chronic Low Back Pain After Considering Psychological Factors or Insomnia? *Front Psychiatry*. 2022. Vol. 13. P. 809891. DOI: 10.3389/fpsyt.2022.809891

16. López-de-Uralde-Villanueva I., Muñoz-García D., Gil-Martínez A., et al. A Systematic Review and Meta-Analysis on the Effectiveness of Graded Activity and Graded Exposure for Chronic Nonspecific Low Back Pain. *Pain Med*. 2016. Vol. 17, No. 1. P. 172–188. DOI: 10.1111/pme.12882

17. Kang J.W., Zhang Y.H., Yuk Y.S., et al. The effects of psychologically informed physical therapy on kinesiophobia, pain, disability, depression, and anxiety in patients with chronic low back pain: an intervention study focusing on graded exposure. *J Phys Ther Sci*. 2025. Vol. 37, No. 11. P. 556–560. DOI: 10.1589/jpts.37.556

18. Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» : від 03.12.2020 № 1053-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 8. Ст. 59. URL: https://www.rada.gov.ua/

19. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» : від 03.11.2021 № 1268. *Офіційний вісник України*. 2021. № 96. Ст. 6272. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-%D0%BF#Text

20. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я» : від 16.12.2022 № 1462. *Офіційний вісник України*. 2023. № 3. Ст. 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1462-2022-%D0%BF#Text

21. Наказ Міністерства охорони здоров'я України «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я» : від 25.03.2019 № 668. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 22.04.2019 за № 428/33399. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02/ed20221115#Text

22. Sharif-Nia H., Froelicher, E.S., Hosseinzadeh, E., et al. Psychometric and network analysis of kinesiophobia in Iranian surgical patients. *Scientific Reports*. 2024. Vol. 14. P. 27181. DOI: 10.1038/s41598-024-78407-1

23. Rodríguez-Domínguez Á.J., Rebollo-Salas M., Chillón-Martínez R., et al. Pain Neuroscience Education and Resistance Training in Women With Fibromyalgia: A Randomized Control Pilot Study. *Pain Res Manag*. 2025. Vol. 2025. P. 7550108. DOI: 10.1155/prm/7550108

24. Delgado-Gil J.A., Prado-Robles E., Muñoz-Alcaraz M.N., et al. Effectiveness of Adding a Pain Neuroscience Education Program to a Multimodal Physiotherapy Intervention in Patients with Chronic Shoulder Pain: A Randomized Clinical Trial. *Brain Sci*. 2025. Vol. 15, No. 2. P. 125. DOI: 10.3390/brainsci15020125

25. Chen L., Cai Z., Ye L., et al. Current status and influencing factors of kinesiophobia in patients with lumbar disc herniation after lumbar fusion surgery. *Beijing Da Xue Xue Bao Yi Xue Ban*. 2025. Vol. 57, No. 2. P. 317–322. DOI: 10.19723/j.issn.1671-167X.2025.02.015

26. Savvoulidou K. Effectiveness of Communication-Focused Pain Neuroscience Education in Chronic Musculoskeletal Pain. *ClinicalTrials.gov*. 2025. NCT07001449. URL: https://clinicaltrials.gov/study/NCT07001449

Information about the authors:
Fedotova Inga Fridonivna,
Doctor of Medical Sciences, Senior Researcher,
Deputy Director for Scientific Work
Sytenko Institute of Spine and Joint Pathology National Academy of Medical Sciences of Ukraine
80, Hryhoriia Skovorody str, Kharkiv, 61024, Ukraine

Danylchenko Svitlana Ivanivna,
Candidate of Medical Sciences,
Associate Professor at the Department of Physical Therapy and Occupational Therapy of Medical Faculty
Kherson State University
14, Shevchenko str. Ivano-Frankivsk, 76018, Ukraine

Morozenko Dmytro Volodymyrovych,
Doctor of Veterinary Sciences, Senior Researcher,
Sytenko Institute of Spine and Joint Pathology National Academy of Medical Sciences of Ukraine
80, Hryhoriia Skovorody str, Kharkiv, 61024, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-46

EVOLUTIONARY TRANSFORMATION OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN RESPONSE TO SHORT- AND LONG-TERM CHALLENGES

Shtangret A. M., Stetsiv L. P.

INTRODUCTION

At the present stage of the national economy's development, human resource management has evolved from a supporting administrative function into one of the key determinants of sustainable development and competitive advantage for industrial enterprises. The accelerating pace of technological change, the digitalization of managerial and production processes, the increasing implementation of the Industry 4.0 paradigm, the globalization of labour markets, demographic transformations, and intensifying competition for qualified employees have fundamentally reshaped the requirements for human resource management. Simultaneously, Ukrainian industrial enterprises continue to operate under martial law, facing profound socio-economic disruptions, the destruction of production facilities, the loss of productive capacity, large-scale migration, internal displacement, and workforce mobilization. Under these circumstances, traditional approaches to human resource management require substantial reconsideration, necessitating the development of a new management model capable of ensuring both an effective response to immediate crises and the long-term development of human capital.

The relevance of this study primarily stems from the simultaneous emergence of challenges of different temporal horizons within both the external and internal environments of industrial enterprises. These challenges differ significantly in their nature, scale, and implications for organizational performance. The dominant short-term challenge is the full-scale war, the further evolution of which into new threats and/or opportunities requires the application of flexible management mechanisms, the rapid adaptation of employee motivation systems, the improvement of personnel adaptation practices, and the enhancement of workplace safety conditions to sustain productive employee performance.

At the same time, long-term challenges are primarily driven by the ongoing digitalization of the economy within the broader framework of the Industry 4.0 paradigm. These developments require a transition from conventional personnel administration to strategic human resource management based on competency development, lifelong learning, the encouragement of employee creativity and innovation, and the personalization of motivation systems. A distinctive feature of the current stage is the simultaneous interaction between short-term and long-term challenges, creating an increasingly complex environment for industrial enterprises. The convergence of these challenges determines the evolutionary nature of human resource management transformation and highlights the need for an appropriate theoretical framework to explain and support this process.

1. Human resource management: conceptual foundations and challenges driving evolutionary transformation

Personnel management should first be considered from the perspective of clarifying the object of managerial influence, namely, personnel. It should be noted that two terms – staff and personnel – continue to be used in parallel in Ukrainian academic and professional discourse. The fundamental distinction lies in the fact that the former largely reflects the legacy of the traditional personnel administration system, whereas the latter has gained prominence through the translation and adoption of contemporary international approaches to human resource management. While staff is generally associated with permanent employees occupying established positions within an organization's staffing structure, *personnel* more accurately reflects the diverse forms of employment relationships that characterize the modern labour market.

Nevertheless, attempts to reconcile, reinterpret, and modernize these concepts remain evident in the literature. For example, O. Krushelnytska defines personnel as "...the principal permanent body of qualified employees, whose composition is formed and transformed under the influence of both internal factors (the nature of products, production technologies, and the organization of production) and external factors (demographic processes, legal and ethical standards, labour market conditions, etc.)"[1]. This interpretation, however, remains constrained by the assumption that an employment relationship necessarily involves a formal labour contract linked to a designated position within the organizational staffing schedule.

The contemporary labour market differs substantially from this traditional model. The execution of specific tasks increasingly relies on short-term cooperation with individual specialists through part-time employment, civil law contracts, freelance arrangements, internships, and other flexible forms of engagement. From this perspective, the second conceptual approach offers a broader and more appropriate interpretation of the notion of personnel. V. Alkema[2], for instance, conceptualizes personnel as a complex organizational structure encompassing owners, core employees, and supporting staff who may participate under different forms of employment relationships but collectively possess the competencies and capabilities required for achieving organizational objectives.

This broader interpretation has been further refined by other scholars. V. Patron[3] argues that personnel should not be viewed merely as another organizational resource. Unlike material or financial resources, employees possess individual interests that may coincide with, or only partially correspond to, the strategic interests of the enterprise. O. Melnyk[4] emphasizes the decisive role of organizational interaction, arguing that every employee contributes to and shapes the organizational culture, which in turn exerts a

[1] Крушельницька, О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом. Київ: Кондор. 2007. 428 с.

[2] Алькема В. Г., Скиба В. М. Теоретичні засади формування системи управління персоналом сучасного підприємства. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. №8. DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14955853 (дата звернення 22.06.2026)

[3] Патрон В. Д. (2020). Управління персоналом: теоретико-методологічні засади та практичні аспекти. Київ: КНЕУ, 312 с.

[4] Мельник О. Г. Персонал як соціально-економічний ресурс підприємства: методологія та практика управління. Львів: Вид-во ЛНУ, 2019. 278 с.

significant influence on labour productivity. Z. Shershniova[5] also recognizes personnel as a strategic resource but stresses its dynamic rather than static nature. Accordingly, human resources should be continuously developed through systematic investment and the creation of favourable conditions for synchronized professional and personal growth. The effective utilization of employees' individual potential requires sustained attention to educational, psychological, physiological, and communicative dimensions while simultaneously considering numerous contextual factors and their changing influence over time.

Summarizing the foregoing discussion, several conclusions can be drawn. First, the contemporary understanding of the concept of personnel is considerably broader than the traditional notion of staff. This conceptual evolution can largely be attributed to the growing influence of digitalization, production automation, labour market globalization, and the implementation of the Industry 4.0 paradigm. Under these conditions, personnel should be regarded as a strategic and dynamic organizational asset whose effectiveness depends not only on organizational efforts aimed at its development but also on the interaction between individual and corporate factors.

Within the context of industrial enterprises – the primary focus of this study – personnel may therefore be defined as the aggregate of employees engaged in employment relationships with an enterprise who, through their professional knowledge, competencies, skills, and experience, perform organizational functions and contribute to the achievement of both tactical and strategic objectives.

Based on this definition, the following key characteristics of personnel can be identified:

– a source of value creation, innovation, and competitive advantage, where effectiveness is determined not only by professional competencies but also by digital skills, adaptability, and the capacity for continuous learning;

– a carrier of organizational knowledge, capable of generating, codifying, sharing, and transferring knowledge, thereby transforming individual expertise into organizational knowledge and enhancing the effectiveness of investments in human capital;

– an agent of digital transformation, whose level of digital competence directly influences the pace of automation, robotization, the adoption of digital technologies, and the overall effectiveness of digital transformation initiatives within the enterprise;

– an active participant in the managerial process, contributing through continuous feedback mechanisms, the alignment of individual and organizational interests, and personal commitment to the successful implementation of managerial decisions;

– a key component of the enterprise's security system, simultaneously serving as both the subject and the object of organizational security, whose effective performance requires the establishment of safe working conditions while also demanding employees' active participation in safeguarding their own well-being, organizational resources, and corporate interests.

[5] Шершньова З. Є. Стратегічне управління персоналом: сучасні концепції та моделі. Київ: Вид-во «Знання», 2021. 350 с.

Admittedly, the above list is highly generalized and does not fully capture the specific characteristics of human resource management within industrial enterprises. Nevertheless, it provides a sufficiently robust conceptual basis for further examining the essence and direction of the transformations currently taking place in human resource management.

The review of the existing literature demonstrates considerable scholarly interest in human resource management, resulting in the development of numerous conceptual approaches. Consistent with our interpretation of the concept of *personnel*, we refrain from providing a detailed review of established definitions. Instead, we focus on identifying their principal differences in order to develop our own conceptual approach, emphasizing those aspects that are most relevant to the objectives of this study, particularly employee motivation and the impact of the Industry 4.0 paradigm.

As in the case of the concept of personnel, contemporary interpretations of human resource management clearly demonstrate continuity with earlier theoretical perspectives. An illustrative example is provided by L. Daineko, who defines human resource management as "...a system of measures aimed at attracting, utilizing, developing, and retaining an enterprise's labour resources"[6]. This continuity is reflected in the sequential organization of the principal processes governing the interaction between the enterprise and its employees. Such a process-oriented approach is based on managerial control, whereby management determines the requirements and conditions of employment. Under contemporary conditions, however, this perspective can only serve as a conceptual foundation. It must be supplemented by approaches that consider not only organizational objectives but also employee characteristics and the broader set of environmental factors shaping the employment relationship.

V. Hryniova[7] further develops this perspective by emphasizing that the achievement of organizational objectives depends upon incorporating socio-psychological aspects into the employment relationship throughout the entire employee lifecycle – from identifying staffing needs and recruiting candidates to employee separation, including the possibility of transferring departing employees to a talent pool in order to preserve their sense of affiliation with the organization. S. Vasylchuk[8] focuses on the managerial toolkit employed within the human resource management process. In addition to traditional methods and instruments, the author emphasizes that their purpose extends beyond increasing current labour productivity to creating the conditions for future organizational performance through competency development, employee motivation, and a supportive corporate culture. V. Derykhovska[9] conceptualizes human resource management as a strategic organizational function characterized by long-term planning and the gradual achievement of strategic objectives.

---

[6] Дайнеко Л. П. Системний підхід до управління персоналом підприємств: навчальний посібник. Дніпро: Ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2018. 240 с.

[7] Гриньова В. М. Менеджмент персоналу: соціально-психологічні аспекти управління. Харків: ХНЕУ, 2020. 296 с.

[8] Васильчук С. О. Розвиток компетенцій персоналу в умовах цифрової трансформації економіки. Одеса: ОНУ, 2022. 310 с.

[9] Дериховська В. І. Взаємозв'язок розвитку персоналу та стратегії управління персоналом. *Бізнес Інформ*. 2013. № 7(426). С. 341–347.

These perspectives can be complemented by another approach that reflects systems thinking while moving beyond the traditional emphasis on managerial control. V. Ruliev defines human resource management as "...a systematically organized process of reproducing and effectively utilizing the entire workforce of an organization to achieve its established objectives"[10]. Although the author's use of the term staff limits the scope of the management object to permanent employees, the emphasis on workforce reproduction is particularly significant, as it highlights the necessity of maintaining an adequate level of human resource potential despite the combined influence of numerous internal and external factors.

Although only selected conceptual positions have been examined, the preceding analysis provides sufficient grounds for defining human resource management as a system of principles, methods, and managerial instruments aimed at developing, enhancing, and effectively utilizing personnel through competency development (knowledge, skills, personal attributes, and professional experience), strengthening organizational commitment, and improving adaptability to change in order to achieve both strategic and operational organizational objectives.

Based on the contemporary characteristics of personnel identified above, the following fundamental principles of human resource management can be distinguished:

– strategic orientation, achieved through the integration of human resource management with the overall business strategy by means of strategic workforce planning, talent pool development, and forecasting future competency requirements;

– human capital development, aimed at strengthening the enterprise's competitive advantage through continuous enhancement of professional competencies, expanding opportunities for knowledge acquisition and application, and encouraging creativity and innovation in employees' daily activities;

– digitalization of employer–employee interactions, encompassing automated recruitment, electronic human resource administration, and artificial intelligence technologies for employee assessment, performance monitoring, and decision support;

– continuous professional development, consistent with the principles of lifelong learning, including systematic training and reskilling, the development of digital competencies, the expansion of employees' functional versatility, and the design of individualized career development pathways;

– strengthening employee commitment, through the development of corporate culture, continuous improvement of motivation programmes, partnership-based employment relationships, and more effective internal communication, including the use of social media and other digital communication platforms;

– ensuring employee well-being and organizational security, extending beyond occupational health and safety to encompass psychological support for employees and their family members, as well as initiatives aimed at improving employees' physical and mental well-being in order to sustain high levels of productivity.

Taken together, these principles indicate that under current conditions the traditional objective of satisfying workforce requirements constitutes only the foundation of human resource management. Contemporary HRM has evolved into a comprehensive system

[10] Рульєв В. А., Гуткевич С. О., Мостенська Т. Л. Управління персоналом. Київ: КОНДОР, 2012. 324 с.

for creating sustainable competitive advantage through competency development, employee commitment, creativity, organizational security, and continuous professional self-improvement.

Although this study does not provide a comprehensive review of the major theoretical approaches to human resource management, particular attention should be given to the systems approach, which remains one of the most influential perspectives in the field. This approach offers a holistic understanding of horizontal interrelationships and hierarchical structures, particularly within the human resource management system. For the purposes of this study, it is especially valuable because it clearly illustrates the differences between traditional and contemporary HRM models.

The traditional approach is aptly characterized by V. Alkema[11], who describes it as based on "...a rigid hierarchy, administrative control, and the regulation of employees' activities through clearly prescribed job responsibilities, leaving little opportunity for self-realization or creative expression." The defining characteristic of such a system was organizational stability, achieved through a high degree of managerial control, including control mechanisms intended to mitigate personnel-related risks. Under present-day conditions, however, this former strength has largely become a limitation, constraining employee creativity and reducing organizational flexibility in assembling temporary multidisciplinary teams to perform specialized tasks. Furthermore, this traditional model primarily focuses on filling vacant positions while paying insufficient attention to employee motivation, organizational commitment, and continuous professional development.

Researchers have increasingly recognized the discrepancy between the realities of today's labour market and the conventional structure of human resource management systems. One such conceptualization is proposed by M. Hodiashchev[12], who distinguishes eight functional HR subsystems. Four correspond to the traditional HR functions – workforce analysis and planning, recruitment and personnel administration, motivation, and performance evaluation – whereas the remaining four reflect the evolving business environment by emphasizing employee development, the creation of favourable working conditions, information support, and legal support.

Consistent with the conceptual position adopted throughout this study, and building upon the refined interpretations of both personnel and human resource management, we propose that the human resource management system should comprise the following interconnected subsystems:

– workforce planning, responsible for identifying both current and future staffing requirements;

– recruitment and onboarding, encompassing candidate attraction, selection, and integration into the organizational environment;

– performance assessment, including pre-employment testing and interviews, together with continuous evaluation of employee performance, competencies, and development potential;

[11] Алькема В. Г., Скиба В. М. Теоретичні засади формування системи управління персоналом сучасного підприємства. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. №8. DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14955853 (дата звернення 22.06.2026)

[12] Годящев М. О. Управління персоналом підприємства як фактор підвищення його ділової активності. *Інтелект XXI*. 2017. №3. С. 74–79.

– motivation, responsible for designing and implementing both individual and collective financial and non-financial incentive systems;

– learning and development, covering professional training, reskilling, upskilling, and the enhancement of employees' digital competencies;

– career and workforce mobility, governing employee transfers, promotions, changes in working arrangements (including work schedules and remote work), and other forms of workforce movement;

– corporate culture, aimed at fostering a positive socio-psychological climate and promoting adherence to shared organizational values.

The proposed structure of the human resource management system is characterized by a high degree of flexibility in employer–employee interactions while simultaneously recognizing employees as a strategic organizational resource whose potential can be fully realized only under favourable organizational conditions. Such conditions facilitate the development and effective utilization of individual capabilities, thereby generating a synergistic effect through the integration of employees' competencies in pursuit of organizational objectives. At the same time, the identified subsystems inherently incorporate a proactive response to contemporary challenges, which simultaneously create new opportunities and potential threats. This also demonstrates the adaptability of the HRM system itself, as further environmental changes will inevitably require its continuous transformation.

The existing body of research reveals both common and divergent perspectives regarding the challenges driving the transformation of enterprise human resource management systems. Consensus primarily concerns the identification of similar categories of challenges, whereas differences arise in the interpretation of their nature and the assessment of their positive and negative consequences. This can be illustrated by comparing two studies addressing similar research problems.

M. Hodiashchev identifies a range of contemporary HR challenges, including "...employee dissatisfaction with wage levels, high staff turnover, and related issues"[13]. This approach essentially acknowledges the existence of these challenges while emphasizing that their consequences vary depending on the specific circumstances of individual enterprises. By contrast, M. Rossokha and his co-authors[14] focus exclusively on crisis-related challenges, particularly those resulting from the full-scale war. Accordingly, their analysis considers only those factors that generate new organizational risks and threats. Despite these differences in perspective, both studies identify employee turnover and declining work motivation as central HR challenges.

The underlying causes of these and other challenges are explained through the specific circumstances in which they arise and the mechanisms through which they affect enterprise performance. For example, high employee turnover is associated with labour migration, refugee outflows to European Union countries, military mobilization, employees' search for better career opportunities, and the current imbalance in the labour market, where labour demand substantially exceeds labour supply with little prospect of

[13] Годящев М. О. Управління персоналом підприємства як фактор підвищення його ділової активності. Інтелект XXI. 2017. №3. С. 74–79.

[14] Россоха М. Ю., Коротич А. О., Тицька А. О. Стратегії управління ефективністю та продуктивністю персоналу в умовах кризових викликів та воєнного стану. *Економічний простір*. 2025. №199. С. 262–267.

short-term correction. Similarly, the motivational dimension has undergone significant transformation. Monetary compensation has become relatively less important because concerns regarding personal safety increasingly dominate employees' decision-making. For men of mobilization age, reservation from military service often outweighs salary considerations when evaluating employment opportunities. For women, jobs offering remote work and flexible working arrangements have become particularly attractive, as they facilitate the simultaneous fulfilment of professional responsibilities and caregiving duties for children and other dependent family members.

Our position differs in that every challenge should be viewed comprehensively rather than solely as a crisis phenomenon. High employee turnover, for instance, undoubtedly represents a serious organizational problem. However, when it affects the majority of enterprises within a given industry, including competitors, it simultaneously creates new strategic opportunities. Investing in the development of individual human capital requires substantial financial resources and involves considerable uncertainty. Comparable results, however, may be achieved by attracting qualified specialists from competing organizations through the provision of more favourable employment conditions. Under conditions of high labour mobility, enterprises can recruit experienced professionals while incurring significantly lower initial training costs. Although subsequent investments in employee development remain necessary, they primarily involve updating existing competencies rather than developing them from the ground up. Equally important is the fact that workforce shortages among competitors weaken their competitive position, thereby creating strategic advantages for enterprises capable of responding more effectively to this challenge. This example further supports our earlier argument for distinguishing recruitment and onboarding as a separate subsystem within the human resource management system.

Building upon these considerations, the author's conceptual framework is based on identifying the principal challenges that determine both the dynamics and the direction of transformation within the human resource management systems of industrial enterprises. These key challenges include:

– the shortage of qualified personnel, resulting from demographic decline, extensive labour migration, the large-scale displacement of Ukrainian citizens to European Union countries, military mobilization, and structural imbalances in the labour market, where many unemployed individuals possess higher education qualifications but demonstrate limited willingness to undertake vocational retraining. Although workforce shortages threaten enterprise performance, similar shortages among competitors may create strategic advantages for organizations capable of attracting scarce talent;

– digital transformation and the accelerated implementation of Industry 4.0, driven by intensifying global technological competition that increasingly distinguishes technologically advanced economies from resource-oriented countries with significantly lower levels of economic prosperity. Automation, robotics, and the expanding use of artificial intelligence contribute to higher labour productivity and technological leadership. However, these benefits are constrained by inadequate digital literacy, the substantial costs associated with developing digital competencies, and organizational resistance to change;

– the necessity of continuous learning, arising from the rapid obsolescence of previously acquired knowledge and skills. Increasing technological sophistication

enables more efficient utilization of organizational resources but simultaneously requires employees to engage in continuous professional development. Consequently, enterprises must cultivate a culture of lifelong learning by financing education and training programmes while facilitating rapid adaptation to emerging technologies;

– intensifying competition for human capital, which has effectively eliminated geographical boundaries. Industrial enterprises must now compete for highly qualified employees not only with organizations operating within the same industry but also with domestic enterprises offering more attractive employment conditions and with foreign companies recruiting internationally;

– knowledge retention and transfer. The ageing workforce characteristic of many industrial enterprises contributes to workforce stability while simultaneously creating the risk of losing valuable tacit knowledge that underpins product and service quality. Since professional expertise resides primarily in individual employees, only systematic knowledge formalization and structured mentoring programmes can transform individual knowledge into organizational knowledge while reducing the risk of knowledge loss;

– changing approaches to employee commitment and motivation. The combined impact of military conflict and rapid digitalization has fundamentally altered employees' priorities. Financial rewards have partially given way to concerns regarding workplace safety, professional development, creative self-realization, and the sense of contributing to organizational objectives and socially significant goals at the community, regional, and national levels. Although moderate wage growth enables enterprises to maintain competitive product prices, it must be complemented by comprehensive non-financial incentive systems;

– organizational change management, necessitated by the need to adapt enterprises to rapidly changing operating conditions. Successful implementation requires overcoming employee resistance while fostering a culture of innovation through transparent communication regarding the necessity and mutual benefits of organizational transformation;

– ensuring employees' socio-psychological resilience, which has become essential for maintaining labour productivity despite the adverse consequences of war and related stressors. This requires implementing comprehensive measures aimed at preventing occupational burnout while promoting psychological well-being and resilience;

– providing safe working conditions, which, under current circumstances, should be considered from two complementary perspectives. The first concerns additional investments in bomb shelters, backup energy and communication systems, first-aid and psychological support services, and strengthened occupational safety procedures. The second concerns the positive outcomes of these investments, including reduced workplace injuries and the development of a safety-oriented organizational culture, which also contributes to stronger employee commitment and organizational loyalty;

– the growing dynamism of labour market conditions, which requires the adoption of flexible human resource management models. Traditional rigid organizational structures are increasingly being replaced by project-based and matrix structures. While these models offer significant advantages–including rapid adaptation, faster managerial decision-making, stronger performance orientation, and improved employee motivation – they also present challenges, particularly for medium-sized and

large industrial enterprises, where reduced managerial control may increase organizational security risks.

The findings of the above analysis are summarized graphically in Figure 1.

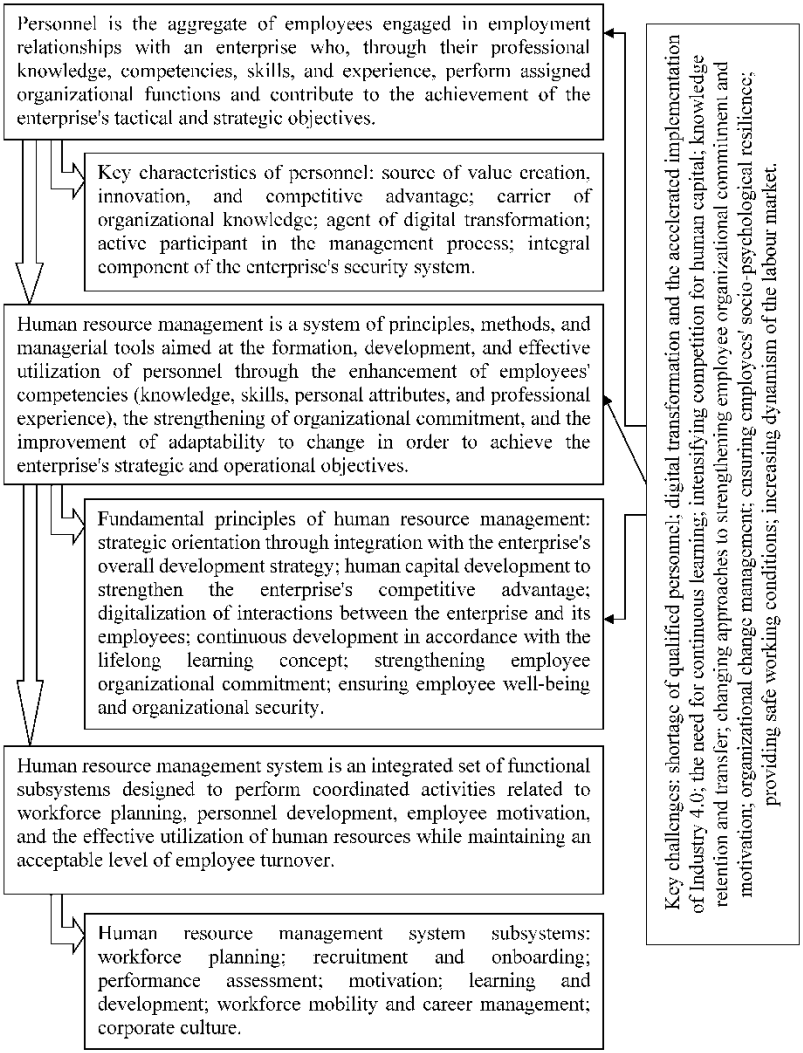

Fig. 1. Evolution of the conditions and principles of human resource management. developed by the authors

The findings obtained provide a comprehensive perspective on the underlying causes, nature, and potential responses to one of the most significant challenges confronting contemporary enterprises. For Ukrainian industrial enterprises, this challenge is represented by personnel**,** which simultaneously constitute the strategic foundation for organizational development and competitive advantage while remaining one of the most complex objects of management due to the diversity of employees' individual interests. Consequently, effective human resource management requires the alignment of individual and organizational interests, thereby generating positive outcomes in the form of higher labour productivity and improved organizational performance. Conversely, the failure to achieve such alignment gives rise to organizational risks that undermine business resilience and overall enterprise security.

As demonstrated above, the identified challenges possess a dual nature. While they undoubtedly generate new risks, they also create opportunities that can be realized through timely managerial responses and the continuous evolutionary transformation of human resource management practices. Accordingly, the competitive position of industrial enterprises increasingly depends not merely on their ability to react to environmental changes but on their capacity to proactively redesign HRM systems in accordance with emerging technological, economic, and social conditions.The subsequent chapters therefore focus on two interrelated challenges that are particularly significant for the long-term development of Ukrainian industrial enterprises**:** the transformation of employee motivation systems and the impact of digitalization and the broader implementation of the Industry 4.0 paradigm on human resource management**.** These challenges are regarded as the principal drivers of the evolutionary transformation of contemporary HRM systems and therefore warrant more detailed theoretical and practical examination.

2. The evolution of human resource management systems under the influence of Industry 4.0

The terms "the Fourth Industrial Revolution" and "Industry 4.0" are closely related but should not be regarded as synonymous. To clarify this distinction, it is necessary to briefly consider the historical developments that preceded these concepts, with particular reference to their implications for human resource management.

The eighteenth and nineteenth centuries are commonly associated with the First Industrial Revolution, which originated in what is now the United Kingdom before gradually spreading to other countries. Its defining features included significant advances in the textile and metallurgical industries. Accelerated industrial production became possible through the use of steam power, the mechanization of manufacturing processes, and the transition from artisanal production to the factory system. These transformations fundamentally altered the utilization of labour resources by partially or completely replacing manual labour with machine-based production. While this reduced the demand for human labour in certain operations, it simultaneously increased qualification requirements for workers. The growing division of labour resulted in a high degree of job specialization. At the same time, industrial production required stricter labour discipline and closer supervision of compliance with production standards, making administrative control the dominant characteristic of human resource management during this period.

From the late nineteenth century until the middle of the twentieth century, the replacement of the steam engine by electric power laid the foundation for the transition to mass production. This new stage further intensified the requirements imposed on

employees, particularly regarding the continuous improvement of their professional skills in response to the rapid pace of technological change. Human resource management increasingly focused on labour standardization and the development of material incentive systems, both of which were intended to enhance labour productivity.

Beginning in the second half of the twentieth century, industrial development was characterized by the widespread adoption of information technologies, automation, robotics, and the expanding use of computer technologies across production processes. Digitalization and automation also became integral components of human resource management. However, unlike previous industrial stages, employees increasingly came to be viewed as carriers of professional knowledge. Consequently, greater emphasis was placed on creating organizational conditions conducive to the generation, dissemination, and effective utilization of knowledge, particularly through the development of a corporate culture that strengthened employees' commitment to the enterprise.

Artificial intelligence, Big Data, the Internet of Things, digital platforms, and other advanced digital technologies have become the technological foundation of the Fourth Industrial Revolution. The current level of technological development already enables the creation of fully autonomous automated manufacturing facilities characterized by highly flexible production systems, where the role of human labour is largely limited to task setting and overall supervision. A more widespread model, however, envisages close interaction between employees and intelligent machines, thereby requiring the development of advanced digital competencies, greater emphasis on creativity, the establishment of an innovation-oriented working environment, and the adoption of flexible forms of work organization.

In summary, each successive industrial revolution has driven profound transformations in human resource management. Whereas earlier approaches were primarily based on administrative control, contemporary priorities focus on maintaining the relevance of employees' digital competencies while creating favourable conditions for knowledge generation and creative problem-solving. These capabilities have become essential determinants of the competitiveness and long-term sustainable development of industrial enterprises.

With regard to the term "Industry 4.0," the literature presents a variety of interpretations, including its characterization as a governmental programme, a development strategy, or a conceptual framework. From a historical perspective, Industry 4.0 originated as Germany's national industrial development initiative introduced in 2011 with the objective of achieving global leadership in exploiting the opportunities created by the Fourth Industrial Revolution. Within this initiative, the state assumed the role of coordinating technological transformation aimed at strengthening the international competitiveness of German manufacturers. Additional policy instruments included long-term public funding, protectionist measures, and the promotion of national industrial interests through political and economic influence in international markets.

The successful German experience was subsequently adapted by most economically developed countries, although with different titles and strategic priorities. For example, in 2013 the United Kingdom launched the High Value Manufacturing Catapult initiative, establishing a high-technology manufacturing centre designed to strengthen cooperation among industry, the banking sector, and research institutions in order to accelerate the development of advanced manufacturing. In China, a similar programme introduced in 2015 primarily focused on the modernization of the defence industrial sector, whereas Japan emphasized increasing its participation in global value chains. Ukraine introduced its own Industry 4.0 framework in 2018, drawing upon international best practices with

the strategic objective of becoming a regional leader in the provision of high-technology services.

The conceptual foundations of Industry 4.0 were established by Klaus Schwab, who defined it as "...a fusion of technologies that is blurring the lines between the physical, digital, and biological spheres"[15]. It is noteworthy that subsequent interpretations have primarily focused on expanding the list of digital technologies, whereas the original concept emphasized the importance of the biological dimension, namely human resources. Personnel are expected to interact effectively with one another to generate innovative products that satisfy consumer needs at a qualitatively higher level while maintaining the lowest feasible environmental impact.

Under current conditions, there is no viable alternative to adopting the principles of Industry 4.0. The view expressed by Olha Hnylianska is well-founded, namely that Industry 4.0 technologies "...enable enterprises to increase productivity, reduce costs, and improve product quality"[16]. These outcomes are primarily driven by faster responses to changes in market demand and more efficient utilization of resources, including human capital. However, these advantages are accompanied by significant challenges, the most important of which are cybersecurity risks and the need to transform organizational culture while continuously developing employees' digital competencies. The latter aspect is accurately reflected by Yuliia Fedorova, who argues that "...the digital transformation of the workplace changes the employee's labour role, transforming them into a user of digital content and services and, accordingly, necessitating the development of specialized competencies"[17]. While agreeing that specialized digital competencies require continuous updating, we consider the implied reduction of the employee's role to be debatable. In the context of industrial enterprises, digital transformation should rather be understood as a shift from physical labour toward knowledge-intensive work, which should be taken into account in the further transformation of human resource management systems.

Ukraine adheres to the principle of studying international best practices and following global leaders. This approach has been reflected in the national development of the Industry 4.0 agenda. Nevertheless, a more important issue is the country's readiness to implement digital transformation. It should be emphasized that this challenge is not unique to Ukraine. According to analytical evidence[18], in 2018 only 25 out of 100 countries possessed the capacity to rapidly implement digital technologies. Today, several international indices assess countries according to their progress in implementing the Fourth Industrial Revolution. Since this study focuses on industrial enterprises, statistical data relating specifically to manufacturing enterprises were selected from official databases. The analysis covers indicators reflecting both the level and dynamics of digital technology adoption and the effectiveness of their utilization.

---

[15] Schwab K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum

[16] Гнилянська О. В. Адаптація менеджменту до викликів «Індустрія 4.0»: відмінності та стратегія. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2024. №2. С. 29–36.

[17] Федорова Ю., Проценко К., Слєпцов О., Азарова М. Підготовка управлінського персоналу в умовах цифровізації. *Адаптивне управління: теорія і практика*. 2022. Вип. 14(28). https://doi.org/10.33296/2707-0654-14(28)-14 (дата звернення 26.06.2026)

[18] Readiness for the Future of Production Report 2018. World Economic Forum. URL: https://www.weforum.org/reports/readiness-for-the-future-of-production-report-2018 (дата звернення 26.06.2026)

It should first be noted that statistical information is available for the period 2017–2025[19]; however, most datasets are fragmented and therefore incomplete. The highest values are observed for two indicators: the share of enterprises with a corporate website (48.2% in 2024) and the share using social media (30.2% in 2024). Owing to incomplete time series, long-term trends are difficult to assess, although the corresponding figures in 2019 were 43.25% and 29.4%, respectively. Despite this moderate progress, these indicators alone do not demonstrate the effective use of digital technologies to strengthen communication with customers and business partners. This conclusion is supported by the fact that in 2024 only 9% of industrial enterprises engaged in e-commerce, while revenue generated through electronic sales accounted for merely 2.5% of total net sales revenue.

As noted above, the Fourth Industrial Revolution is characterized by the robotization and automation of industrial production. Actual performance indicators – specifically, the fact that only 7.2% of enterprises used robotics, including just 3.3% employing industrial robots – clearly demonstrate Ukraine's substantial lag behind leading countries. Similar conclusions can be drawn from the adoption rates of key digital technologies. For example, the share of enterprises using 3D printing reached only 3.6% in 2020, the Internet of Things (IoT) 8.1% in 2022, and Big Data technologies 14.8% in 2025. By comparison, in Germany in 2025, 44% of manufacturing enterprises had implemented 3D printing technologies, 45% had adopted IoT solutions, while an additional 33% planned their implementation, and 48% were using Big Data technologies.

The identified gap provided the basis for refining the directions of human resource management transformation in industrial enterprises under the influence of Industry 4.0. These directions also take into account the positive development prospects and the opportunities that Ukrainian enterprises may gain from the structural changes induced by the war:

– transformation of the employee's role, whereby supervision of standardized operations is replaced by encouraging initiative, continuous self-development, and collaborative problem-solving to identify optimal production solutions;

– revision of workforce competency requirements, particularly regarding digital literacy, the ability to operate automated production systems, systems thinking, critical thinking, readiness for lifelong learning, creativity, and innovation capability;

– implementation of electronic HR documentation systems, together with the application of artificial intelligence technologies for employee selection and workforce productivity monitoring;

– expansion of continuous learning programmes through online educational platforms and the development of individualized professional development pathways;

– modernization of motivation systems by individualizing incentives for professional development, supporting innovation activities, promoting flexible forms of work organization, and recognizing employees' intellectual contributions;

– management of organizational change through strengthening employees' readiness for transformation, overcoming resistance to change, improving internal communication, and providing psychological support for employees.

The proposed conceptual framework is summarized graphically in Figure 2.

The identified directions take into account the actual readiness of industrial enterprises for digital transformation, the current operating environment under wartime

[19] Статистичні дані. Державна служба статистики. URL : https://stat.gov.ua (дата звернення 26.06.2026)

conditions, and the benchmarks that determine the pace of corresponding changes in leading economies. They are primarily focused on accelerating the development of digital competencies, retaining the workforce, and integrating digital technologies into human resource management.

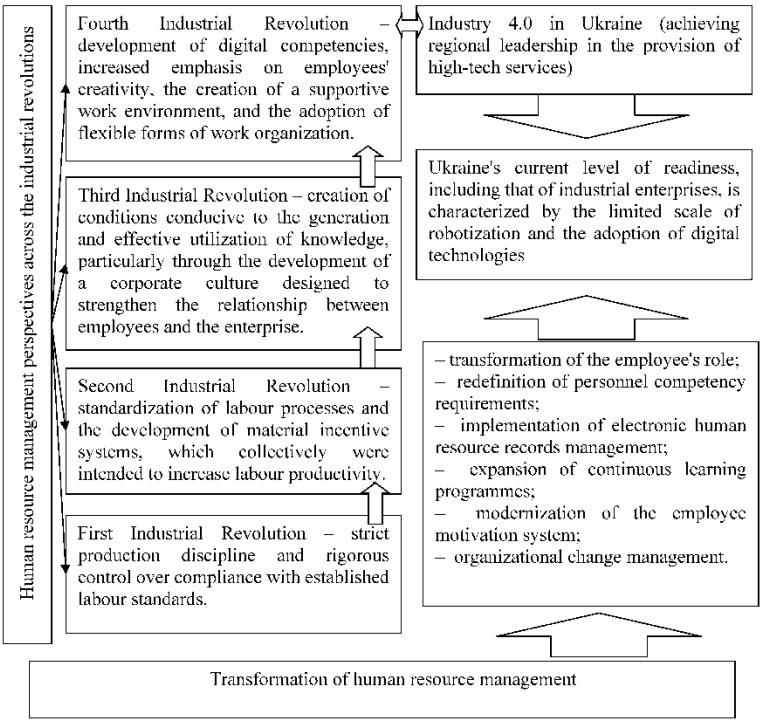

Fig. 2. Directions of Human Resource Management Transformation in Industrial Enterprises under the Influence of Industry 4.0, *developed by the authors*

3. Evolution of Employee Motivation Systems under the Influence of the War and Industry 4.0

Peter Drucker[20] is widely recognized as the father of modern management. Among his numerous influential ideas, three are particularly relevant to the objectives of this study and therefore serve as its conceptual foundation. First, effective management enables a group of individuals, who would otherwise constitute an uncoordinated workforce, to achieve common organizational objectives. Second, as a logical extension of this proposition, employee management should rely not on coercion and rigid control

[20] Друкер П. Виклики для менеджменту XXI століття. Київ : КМ-БУКС, 2020. 320 с.

but on motivation as the primary mechanism for directing employee behaviour. Third, intrinsic motivation and self-control are more effective than externally imposed incentives, making it essential to create organizational conditions in which employees become personally committed to achieving high levels of performance. These principles were founded upon the theoretical contributions of earlier scholars and subsequently stimulated the further evolution of motivation theory in response to changing economic, technological, and social conditions. To illustrate this evolutionary process, the following discussion briefly examines the principal motivational theories, which may conventionally be classified into content theories, process theories, and contemporary approaches.

The content theories of motivation, most notably those developed by Abraham Maslow, Frederick Herzberg, and David McClelland, are fundamentally based on the analysis of individuals' internal needs that stimulate work-related behaviour. Despite their historical origins, these theories continue to retain considerable practical relevance because contemporary employee motivation systems remain largely grounded in the identification and satisfaction of employee needs. The specific configuration of these needs varies according to individual preferences and the combined influence of numerous internal and external factors.

The essence of Abraham Maslow's[21] hierarchy of needs theory is well established in the academic literature; therefore, attention is focused here on its practical implications for industrial enterprises. Its principal advantage lies in providing a conceptual basis for designing an integrated employee motivation system through the establishment of competitive compensation, the provision of safe working conditions, the development of a strong corporate culture, opportunities for career advancement, and comprehensive professional learning and development programmes. Although the theory continues to be criticized, particularly regarding the presumed sequential satisfaction of human needs, these limitations can be substantially mitigated through the personalization of motivational practices, an approach increasingly supported by the digitalization of human resource management systems.

The practical application of Frederick Herzberg's[22] two-factor theory requires the implementation of measures in two successive stages. Initially, organizations should eliminate the factors that generate employee dissatisfaction, including inadequate compensation, unfavorable working conditions, and insufficient social benefits. Subsequently, managerial efforts should focus on strengthening intrinsic motivation. A major advantage of this approach lies in its emphasis on intrinsic motivational drivers, which, as noted above, generally produce more sustainable and effective behavioural outcomes than external incentives. Nevertheless, its practical implementation remains constrained by individual differences in employees' perceptions of hygiene and motivational factors and by the varying influence these factors exert on job satisfaction.

[21] Maslow A. A theory of human motivation. *Psychological Review*. 1943. Vol. 50. №4, pp. 370–396.

[22] Herzberg F. One more time: how do you motivate employees Harvard Business Review Press, 2008. 280 p.

The theory developed by David McClelland[23] differs from earlier approaches by conceptualizing motivation as a dynamic rather than static phenomenon, evolving in accordance with the changing priorities that emerge throughout an employee's professional career. Consequently, unlike the previously discussed theories, this approach treats individual differences as a strategic advantage rather than a limitation. From the perspective of industrial enterprises, its practical application involves the use of psychological assessment methods for employee selection, the development of personalized career advancement programmes, and the establishment of talent pools for succession planning. However, the widespread psychological distress experienced by many Ukrainians as a consequence of the ongoing war significantly reduces the reliability and predictive validity of psychological assessment procedures.

The complementary nature of these content theories provides a solid foundation for their integrated application in designing employee motivation systems that simultaneously address appropriate working conditions, employee needs, and the personalization of motivational practices in accordance with individual aspirations and organizational objectives.

As with the content theories, only the principal process theories of motivation are considered here because they are united by a common conceptual perspective. Unlike content theories, which focus primarily on identifying human needs, process theories examine the mechanisms through which employees make decisions and regulate their behaviour in the course of their work activities.

Within industrial enterprises, the practical implications of Victor Vroom's[24] expectancy theory are reflected in the establishment of transparent performance evaluation criteria and the design of compensation systems in which bonuses and individual rewards are explicitly linked to employee performance. According to John Stacey Adams'[25] equity theory, employees evaluate fairness not only by comparing their own contributions with the rewards they receive but also by assessing the relationship between the contributions and rewards of other members of the organization. Consequently, effective human resource management requires transparent HR policies, the prevention of discrimination, and equal opportunities for career development.

The integration of the key propositions advanced by Victor Vroom and John Stacey Adams was subsequently embodied in the Porter–Lawler model. Without examining its conceptual structure in detail, it should be emphasized that, within industrial enterprises, the model is primarily implemented through the combination of financial and non-financial incentives based on an objective assessment of each employee's contribution, followed by the equitable distribution of organizational rewards.

Unlike the content theories, process theories of motivation are characterized by their complementary nature and their capacity to facilitate individualized managerial interventions. Despite this important advantage, their practical application becomes considerably more complex under conditions of high labour mobility and economic

[23] McClelland D. Testing for competence rather than for "intelligence". *American Psychologist*. 1973. T. 28. №1. p. 1–14.

[24] Vroom V. Sochastic model of managerial careers. *Administrative Science Quarterly*. 2018. 13(1). pp. 26–46.

[25] Adams J. S. Inequality in social exchange. *Advanced Experimental Psychology*. 1965. 62. pp. 335–343.

instability. In such circumstances, organizations encounter increasing difficulties in accounting for the individual characteristics of each employee while simultaneously maintaining continuous monitoring of work performance, job satisfaction, and the changing influence of motivational factors.

Contemporary motivation theories build upon the conceptual foundations established by both the content and process approaches while incorporating the technological transformations associated with digitalization and the accelerated implementation of the Industry 4.0 paradigm in industrial enterprises. Among these, only the most relevant approaches are considered here.

The self-determination theory proposed by Edward Deci and Richard Ryan[26] provides a particularly valuable framework for understanding employee motivation in contemporary industrial organizations. Since the theory identifies autonomy, competence, and relatedness as the three fundamental psychological needs, strengthening intrinsic motivation requires expanding employee autonomy while simultaneously fostering teamwork, delegating greater responsibility, and cultivating an organizational culture based on trust and partnership. Nevertheless, the technological and organizational characteristics of industrial production impose certain constraints on the practical implementation of this approach, as it is often impossible to provide every employee with a high degree of autonomy. Furthermore, evaluating the effectiveness of intrinsic motivation remains challenging because of substantial individual differences in psychological characteristics and the influence of numerous personal, family-related, and organizational factors.

The concept of emotional intelligence developed by Daniel Goleman has become particularly relevant in today's environment, characterized by the rapid expansion of individual information spaces and continuous information flows. From a practical perspective, the application of emotional intelligence principles enhances managerial effectiveness, reduces interpersonal conflict, and strengthens employees' psychological resilience. However, its implementation is constrained by the inherent difficulty of objectively measuring emotional intelligence owing to its considerable variability across individuals.

Digitalization, particularly the growing adoption of remote work arrangements, has stimulated the emergence of the concept of digital motivation. Although this concept has already evolved into a distinct theoretical approach, it continues to develop in response to the new opportunities created by artificial intelligence technologies. Within industrial enterprises, the effectiveness of digital motivation depends directly on the enterprise's level of digital transformation and the digital competencies of its workforce. In particular, the application of gamification techniques facilitates the generation of comprehensive analytical datasets that support faster and more informed human resource management decisions. At the same time, digital motivational instruments encourage employees to engage in continuous learning, thereby strengthening their organizational commitment and long-term engagement. Nevertheless, as demonstrated in the previous chapter, the relatively limited adoption of digital technologies by Ukrainian industrial enterprises

[26] Deci, E., & Ryan, R. Handbook of self-determination research. Rochester, NY: University of Rochester Press, 2002. 280 p.

remains a significant barrier to the effective implementation of digital motivation practices.

A concise review of selected contemporary motivation theories and concepts demonstrates that the evolution of motivation systems closely follows the expanding application of digital technologies. Consequently, employee motivation is no longer determined solely by the level of financial incentives but, above all, by the need to satisfy employees' aspirations for autonomy, self-realization, emotional well-being, and psychological security.

The preceding analysis of the practical application of content, process, and contemporary motivation theories confirms that each of these approaches remains relevant for industrial enterprises. Their implementation, however, requires adaptation to the specific organizational characteristics of individual enterprises, a process substantially facilitated by ongoing theoretical developments. Against this background, the discussion focuses exclusively on those conceptual distinctions that best illustrate the priorities shaping contemporary motivation systems.

Olha Krushelnytska[27] argues that motivation is determined exclusively by an employee's desire to identify an acceptable means of satisfying personal needs. While the significance of individual needs cannot be disputed, such an interpretation largely overlooks the managerial dimension of motivation. Without purposeful managerial influence, motivational processes become inherently fragmented and incapable of ensuring the achievement of organizational objectives. In contrast, Olha Litvin[28] expands this perspective by incorporating not only intrinsic needs but also external motivational factors, including rewards and social influence. The combined effect of these factors is expected to satisfy employees' interests while simultaneously ensuring the level of labour productivity required by the enterprise.

The importance of achieving a synergistic effect is examined more comprehensively by Dmytro Diachkov, who argues that such an outcome can be attained through "a continuous process of interaction between management and employees"[29] Although interaction undoubtedly constitutes an indispensable element of motivation, it must be accompanied by a clear functional differentiation between the managing and managed subsystems, together with an appropriate managerial influence. This aspect is further emphasized by Yevhen Kuzmin[30], who conceptualizes motivation as a specific managerial function directed simultaneously toward both the managing and managed components of the organizational system. A more comprehensive interpretation is proposed by Anatolii Kolot[31], who examines motivation from three complementary

[27] Крушельницька, О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом. Київ: Кондор. 2007. 428 с.

[28] Літвін О. Г., Турло Н. П. Сучасні теорії мотивації праці та їх застосування в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2025. №1. С. 28–33.

[29] Дячков Д. В., Безніщенко А. В., Сисюк М. О. Мотивація персоналу як стратегічний інструмент управління підприємством в умовах сучасних організаційних трансформацій. *Вісник ПДАУ*. 2025. Вип. 4. С. 9–15.

[30] Кузьмін О. Є., Бодарецька О. М. Взаємозв'язок понять «мотивація» та «мотивування» у системі мотивування персоналу підприємств. *Бізнес Інформ*. 2015. № 1. С. 347–352.

[31] Колот А. М., Цимбалюк С. О. Мотиваційний менеджмент. Київ : КНЕУ, 2014. 479 с.

perspectives: the employee's psychological state, behavioural choice within the labour process, and managerial activities intended to harmonize individual and organizational interests.

The established logical relationship demonstrates that contemporary approaches continue to rely upon the theoretical foundations of classical motivation theories, many of whose fundamental principles retain their relevance because of the specific characteristics of industrial enterprises. Consequently, it is difficult to identify a universally applicable approach to employee motivation. This can largely be attributed to the substantial influence of contextual factors that continuously necessitate the refinement of motivational systems.

Viktor Zaitsev[32] attempted to identify the principal factors influencing employee motivation within industrial enterprises by classifying them into internal and external categories. However, the proposed framework does not adequately incorporate determinants associated with employees' psychological characteristics, professional competencies, personal commitment, or the effectiveness of managerial influence. As a result, the identified factors remain highly generalized and lack any prioritization, making the framework suitable primarily for a broad conceptual understanding of motivation rather than for designing effective motivation systems within specific industrial enterprises.

The position advanced in this study differs substantially. Building upon the previously established principles governing the practical application of motivation theories in industrial enterprises, the subsequent analysis focuses on the transformation of enterprise motivation systems under the predominant influence of two major contemporary factors: the ongoing military conflict and the implementation of the Industry 4.0 paradigm. As an empirical basis for this analysis, statistical data on the average monthly wage level are employed (Figure 3).

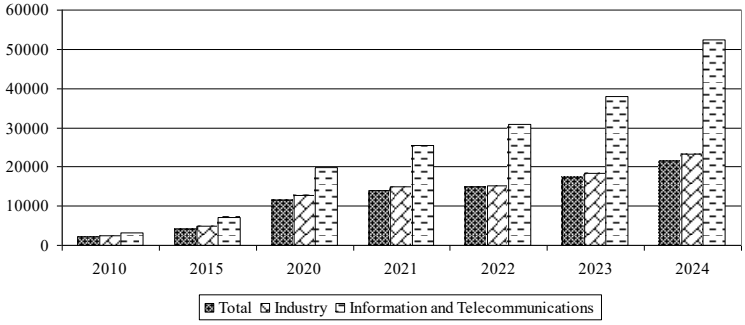

Fig. 3. Dynamics of Average Monthly Wages (UAH) by Selected Types of Economic Activity, *developed by the authors based on*[33]

[32] Зайцев В. С. Основні напрями удосконалення мотивації праці робітників промислових підприємств. *Вісник економічної науки України*. 2018. №1. С. 29–35.

[33] Статистичні дані. Державна служба статистики. URL : https://stat.gov.ua (дата звернення 26.06.2026)

Several important observations can be derived from the graphical representation. First, the average wage in the industrial sector remains only slightly higher than the economy-wide average, while the relationship between these indicators has remained relatively stable over time. Second, employment in other sectors of the economy has become increasingly attractive for employees, with the information and telecommunications sector demonstrating the strongest competitive position in terms of remuneration. Third, the observed positive wage dynamics should be interpreted in the context of persistently high inflation and successive increases in the statutory minimum wage.

Although wages represent only one of the motivational instruments available to employers, both their absolute level and growth dynamics exert a decisive influence on employees' labour market behaviour. In this context, it is important to note that the average wage at industrial enterprises in Poland amounted to approximately UAH 80,700 in 2024, exceeding the corresponding Ukrainian indicator by approximately 3.5 times. Under conditions of high labour mobility, Ukrainian enterprises must therefore design their motivation systems with the recognition that competition for qualified employees extends well beyond the boundaries of the domestic labour market.

The statistical evidence provides an important empirical basis for clarifying the influence of the two principal factors shaping the evolution of motivation systems within industrial enterprises. Despite its prolonged duration, the active phase of the military conflict may still be regarded as a predominantly short-term factor. Nevertheless, it has fundamentally transformed employee motivation systems in several key respects:

– a shift in motivational priorities, reflected in employees' increased emphasis on job security, timely wage payments, safe working conditions, and access to psychological support;

– under conditions of limited financial resources that restrict rapid wage growth, considerably greater attention has been devoted to non-financial motivation. Consequently, practices such as the public recognition of professional achievements, employee participation in managerial decision-making, and the strengthening of teamwork have become increasingly widespread;

– the expansion of employers' social responsibility through the provision of financial assistance, support for the families of mobilized employees, medical services, and psychological assistance during periods of crisis;

– labour market instability has increased the importance of accelerating the adaptation of newly recruited employees, implementing retention measures aimed at strengthening organizational commitment, and introducing personalized motivational policies based on flexible compensation packages that take into account employees' family circumstances and security-related needs;

– the strengthening of intrinsic motivation by emphasizing the significance of each employee's contribution to maintaining the country's defence capability, supporting post-war economic recovery, and reinforcing national patriotism together with broader social responsibility.

The above developments should not be regarded as an exhaustive list but rather as the principal trends that have emerged across the majority of Ukrainian industrial enterprises. Overall, the experience of the past four years indicates that employee motivation systems have progressively acquired the characteristics of crisis-oriented

management systems. Whereas the primary objective had previously been to enhance labour productivity, motivation systems are now increasingly directed toward workforce stabilization, ensuring employee safety, and strengthening psychological resilience.

Chapter 2 provided a general characterization of the influence of Industry 4.0 on human resource management in industrial enterprises. Since the motivation system occupies a lower level within the hierarchical structure of the human resource management system, it is necessary to specify this influence from a long-term perspective. The principal transformation trends include the following:

– a shift in motivational priorities, whereby non-financial incentives acquire greater importance, particularly continuous learning, the development of digital competencies, increased autonomy in performing professional tasks, and flexible working arrangements;

– the gradual expansion of automated and robotic operations within industrial production, resulting in a transition from predominantly physical labour to knowledge-intensive work focused on innovation and problem-solving. Consequently, greater emphasis must be placed on strengthening intrinsic motivation, including the promotion of professional self-realization and creative initiative;

– the application of digital tools to facilitate the personalization of motivation systems through individualized career paths, professional development programmes, customized employee benefits, improved performance evaluation, and more timely, evidence-based managerial decision-making;

– the implementation of gamification mechanisms, including point-based reward systems, employee rankings, virtual badges, and similar digital incentives, to strengthen organizational commitment and encourage active participation in achieving collective organizational objectives;

– a gradual transition from fixed remuneration schemes toward performance-based reward systems that recognize employees' contributions, competencies, initiative, and continuous professional development.

The influence of Industry 4.0 during the past five years can be interpreted from two complementary perspectives. First, in the short term, the impact of the full-scale war has become substantially more significant, thereby assigning higher priority to the previously discussed crisis-induced transformations of employee motivation systems. Second, the successful implementation of organizational changes required for adaptation to wartime conditions has been facilitated by the experience accumulated through the earlier adoption of Industry 4.0 principles, particularly in the field of digital human resource management. These conclusions are summarized graphically in Figure 4.

The foregoing analysis demonstrates that contemporary employee motivation systems are being transformed under the simultaneous influence of numerous interrelated factors.

The complexity of this transformation stems not only from the concurrent operation of these factors but also from the continuously changing intensity of their influence. This once again confirms the critical importance of maintaining flexibility within the human resource management system as a whole, enabling industrial enterprises to respond effectively to both short-term disruptions and long-term structural transformations.

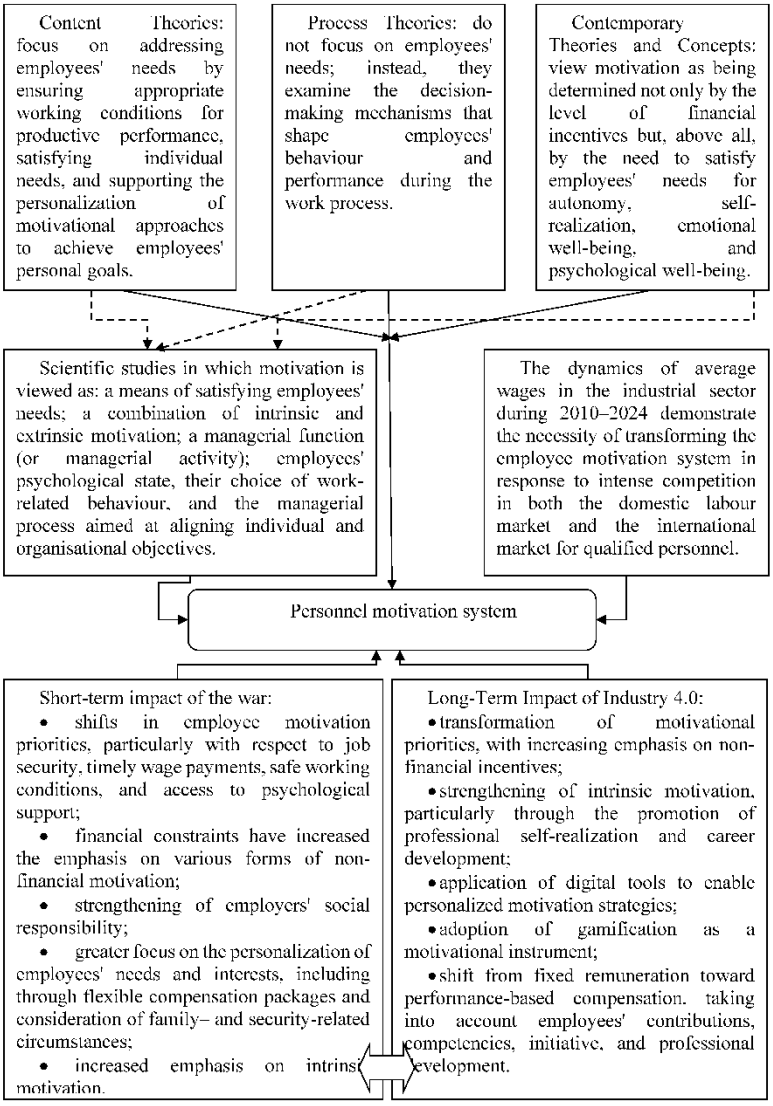

Fig. 4. Key aspects of the formation and development of the motivation system at industrial enterprises, *developed by the authors*

4. Risks and emerging opportunities associated with employing military veterans

The Russian–Ukrainian war represents the longest and most extensive security challenge in the history of independent Ukraine and has been shaping the country's development trajectory for more than a decade. The beginning of the conflict is generally associated with February 2014, when the Russian Federation occupied the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol and initiated armed aggression in eastern Ukraine. On 24 February 2022, the conflict escalated into a full-scale invasion, fundamentally altering its nature, the scale of destruction, and the magnitude of its impact on virtually every sphere of public life. As of 2026, the war has continued for more than twelve years, including over four years of full-scale military aggression, making it the dominant factor influencing Ukraine's socio-economic development.

Unlike most economic or political crises, the Russian–Ukrainian war has generated a multidimensional and systemic impact. It has not only resulted in substantial human losses and the destruction of productive capacity but has also become a catalyst for profound structural transformations that will continue to shape Ukraine's development throughout the post-war recovery period. The key dimensions of the war's impact can be briefly summarised as follows.

From a demographic perspective, the consequences include significant human losses, large-scale forced migration, a decline in the economically active population, widening regional disparities, and an acceleration of population ageing. Reliable demographic statistics remain unavailable because the war is ongoing. However, according to expert estimates, Ukraine's population had declined to approximately 29 million by June 2026, compared with the officially recorded 41.13 million as of 1 January 2022[34]. Internal displacement, long-term external migration, and the mobilisation of a substantial proportion of the working-age population have profoundly transformed the national labour market, resulting in a persistent shortage of qualified personnel across most sectors of the economy.

The economic consequences of the war are reflected in the destruction of industrial, transport, and energy infrastructure, the contraction of production capacity, the loss of part of the country's natural resource potential, declining investment activity, disruptions to supply chains, the reorientation of foreign trade, and the need for a substantial increase in public expenditure on defence and national security. According to analysts at the Kyiv School of Economics, as of February 2026, Ukraine's cumulative losses since February 2022 were estimated at approximately USD 1.7 trillion[35]. At the same time, the war has accelerated structural economic transformation, stimulated the development of the defence-industrial sector, intensified the digitalisation of public administration, expanded international financial assistance, and strengthened Ukraine's integration into the European economic area.

[34] Статистичні дані. Державна служба статистики. URL : https://stat.gov.ua (дата звернення 26.06.2026)

[35] Звіт про непрямі фінансові втрати економіки внаслідок військової агресії Росії проти України до кінця 2026 року. Київська школа економіки. Київ : Київська школа економіки, 2026. 32 с.

The social sphere has also undergone profound transformation, including changes in living standards, increasing social inequality, the expansion of socially vulnerable population groups, the widespread prevalence of psychological trauma, and the need for large-scale adaptation of the social protection system[36]. Simultaneously, the war has fundamentally reshaped public consciousness by strengthening the consolidation of the Ukrainian political nation, reinforcing national identity, redefining historical memory, language policy, cultural values, and the country's strategic foreign policy priorities. Moreover, the process of European integration has intensified significantly, driving institutional reforms across virtually all areas of public policy.

Within the field of human resource management, the war has become a decisive factor necessitating the revision of traditional personnel management practices. Enterprises have faced a range of unprecedented challenges, including labour shortages, employee mobilisation, the growing need for psychological support, ensuring occupational safety, adapting internal communication systems, accelerating the digitalisation of HR processes, retaining critical competencies, and developing new approaches to employee motivation. Under wartime conditions, human capital has become an unquestionably strategic resource underpinning the competitiveness and long-term resilience of industrial enterprises.

The above considerations provide a sound basis for concluding that the war has triggered substantial transformations across virtually every sphere of Ukraine's socio-economic system. However, the objective of this chapter extends beyond analysing current wartime challenges. Particular attention is devoted to those changes that have already begun to emerge and are expected to become major drivers of transformation in both the short and the long term. These changes are primarily associated with military veterans who are gradually being demobilised and reintegrated into civilian life.

Against this background, the principles of human resource management require not merely revision but comprehensive adaptation to address both the risks and the emerging opportunities associated with employing veterans. Human resource policies must therefore evolve to facilitate the effective integration of this category of employees while simultaneously enabling enterprises to utilise the valuable competencies acquired during military service.

Support for this argument can be found in the preliminary estimates presented by O. Pshyk-Kovalska[37], who forecasts that the end of the war may result in the demobilisation of approximately 4–5 million veterans. Considering that Ukraine currently has around 20 million people of working age, of whom approximately 10 million are officially employed, alongside 10.2 million pensioners, veterans constitute a substantial labour resource whose effective integration into the labour market will be essential for the country's post-war economic recovery, particularly within the industrial sector.

---

[36] Bazhenova, O., Varnalii, Z., Cheberyako, O., & Mykytiuk, O. (2023). Modeling human social security during war. N*euro-Fuzzy Modeling Techniques in Economics*, 12, 111–132. http://doi.org/10.33111/nfmte.2023.111

[37] Пшик-Ковальська О. О. Виклики та перспективи соціально-професійної адаптації ветеранів в Україні: адміністративні механізми та управлінські рішення. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. №77. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-110 (дата звернення 11.07.2026)

In this context, the position advanced by N. Azmuk appears particularly convincing, namely that "...war veterans represent an important and valuable source of labour force reproduction due to their experience, qualifications, commitment to the country, ability to work effectively in teams, and strong motivation to contribute to national reconstruction"[38]. This conclusion is further supported by the age structure of mobilised personnel, with the largest proportion belonging to the 31–40 age group (36.4%), followed by those aged 41–50 (32.9%)[39]. Furthermore, more than 85% of mobilised personnel previously worked in blue-collar occupations, which currently experience the most acute labour shortages in Ukraine. Consequently, the issue of veterans' successful reintegration into civilian employment, particularly within industrial enterprises, has become an increasingly important research and policy priority.

Ukraine is currently implementing a nationwide mobilisation programme aimed at increasing the size of the Armed Forces to a level sufficient to maintain a defence line extending approximately 1,200 kilometres. Although the exact number of mobilised personnel remains undisclosed, the scale of mobilisation can be assessed by comparing the size of the Armed Forces before and during the full-scale war. Prior to 2022, the Armed Forces of Ukraine comprised approximately 261,000 personnel, whereas by 2026 this number had increased to around one million. These figures indicate that the overwhelming majority of those currently serving in the Armed Forces were mobilised with either limited or no previous military experience.

From the perspective of human resource management, however, a more significant issue concerns the competencies acquired during military service and the extent to which participation in military operations transforms the professional qualifications of individuals relative to their pre-war occupations. Consequently, the following analysis examines these transformations as a conceptual foundation for adapting human resource management practices, given the inevitable increase in the number of job applicants possessing combat experience.

The specific nature of military service contributes substantially to the development of new competencies. This effect is particularly pronounced under combat conditions characterised by continuous exposure to risk, rapidly changing operational environments, severe time constraints, and limited resources. Simultaneously, these conditions foster exceptional levels of adaptability, discipline, and resilience under pressure. According to analytical evidence[40], 67.4% of veterans identified first aid and emergency medical assistance as the most practically applicable competencies acquired during military service for their subsequent civilian employment.

One of the most valuable competencies developed by veterans is the ability to operate effectively under conditions of uncertainty. Unlike conventional industrial environments, combat situations are characterised by high operational dynamics, incomplete

[38] Азьмук Н. А. Соціально-економічна та освітня реінтеграція ветеранів до ринку праці: український контекст. *Вісник економічної науки України*. 2023. №2(45). С. 117–122.

[39] Чиріна А. Ю., Вітовецька Є. В., Кононенко В. А. Особливості адаптації ветеранів та ветеранок війни до ринку праці в Україні. *Наукові перспективи*. 2024. №12. С. 1416–1425.

[40] Працевлаштування ветеранів та ветеранок: бар'єри та адаптаційні виклики (квітень – травень 2025 р.). Мінветеранів. URL : https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/06/Pratsevlashtuvannia_veteraniv_ta_veteranok_bariery_ta_adaptatsiyni.pdf (дата звернення 11.07.2026)

information, and elevated levels of risk. Such conditions cultivate the ability to analyse complex situations rapidly, assess risks, establish priorities, and make well-informed managerial decisions within extremely limited timeframes. For industrial enterprises, these competencies are particularly valuable in the context of economic uncertainty, digital transformation, and intensifying market competition.

Military service also promotes a high degree of personal responsibility and professional discipline. The execution of military tasks requires strict compliance with established procedures, timely implementation of orders, efficient utilisation of available resources, and personal accountability for operational outcomes. Consequently, veterans typically demonstrate high levels of organisation, punctuality, self-discipline, and a strong commitment to achieving defined objectives.

Another significant competitive advantage of veterans lies in their advanced teamwork competencies. During military service, operational effectiveness depends directly on cooperation among service members, the ability to coordinate collective actions, maintain effective communication, and allocate responsibilities efficiently within teams. According to the survey findings[41], 34.6% of veterans identified teamwork as one of the principal competencies acquired during military service. In their opinion, military experience substantially enhances cooperation, mutual trust, effective communication, and constructive conflict resolution skills.

Leadership competencies also constitute an important component of veterans' human capital. A considerable proportion of military personnel acquire practical experience in leading military units, planning operations, organising task execution, coordinating subordinate teams, managing resources, and motivating personnel. Unlike traditional management models, military leadership develops under conditions involving direct responsibility for human life, thereby strengthening the ability to make rapid decisions, assume responsibility, and maintain effective team performance during crisis situations.

Military service likewise facilitates the development of organisational competencies associated with activity planning, resource coordination, logistics management, material and technical support, procedural compliance, and operational control. Within industrial enterprises, these competencies are directly applicable to production management, project implementation, supply chain coordination, and ensuring business continuity.

Analytical competencies represent another important outcome of military service. Combat operations require continuous processing of large volumes of information, threat assessment, forecasting potential scenarios, and selecting the most appropriate courses of action. These competencies closely correspond to the requirements imposed on contemporary managers operating in environments characterised by rapid technological change and digital transformation.

In recent years, military personnel have also acquired an increasingly broad range of digital competencies. The extensive use of unmanned aerial systems, geographic information systems, digital command-and-control platforms, secure communication technologies, operational planning software, situational awareness systems, and other advanced digital technologies has substantially enhanced digital literacy among military personnel. Furthermore, many veterans have gained practical experience in operating

[41] Працевлаштування ветеранів та ветеранок: бар'єри та адаптаційні виклики (квітень – травень 2025 р.). Мінветеранів. URL : https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/06/Pratsevlashtuvannia_veteraniv_ta_veteranok_bariery_ta_adaptatsiyni.pdf (дата звернення 11.07.2026)

robotic systems, analysing digital data, using satellite navigation technologies, digital mapping software, and applying basic cybersecurity principles.

Equally important are the psychological competencies developed through military service. These include emotional resilience, self-control, the ability to perform effectively under prolonged psychological pressure, rapid recovery following crisis situations, a strong commitment to safety, and readiness to respond appropriately in emergency situations. Such competencies significantly enhance employees' ability to maintain productivity under challenging organisational conditions.

The above analysis demonstrates that military service facilitates the development of a broad spectrum of transferable and occupation-specific competencies that closely correspond to the expectations of contemporary employers and can be effectively utilised across various sectors of the economy. Among the most valuable are strategic and critical thinking, leadership, discipline, accountability, decision-making under uncertainty, risk management, teamwork, digital competencies, logistics and project management skills, organisational capabilities, resilience, and adaptability to continuous change. Collectively, these competencies constitute a substantial component of veterans' human capital and provide enterprises with opportunities to strengthen organisational competitiveness while contributing to Ukraine's post-war economic reconstruction and industrial modernisation.

As emphasised in the preceding discussion, the newly acquired competencies developed during military service partially replace those previously formed through an individual's civilian professional experience prior to mobilisation. This transformation requires further examination in order to avoid a fragmented approach to adapting human resource management systems and to provide a comprehensive understanding of the changes affecting veterans' professional capabilities.

A distinctive feature of contemporary military training is its exceptionally high intensity. The standard training programme lasts 51 days, including 42 days devoted to basic military instruction and integrated tactical exercises. Within this relatively short period, mobilised personnel undergo accelerated learning, acquire substantial amounts of new knowledge, develop practical skills, and learn to perform professional tasks effectively under conditions of persistent uncertainty. Such intensive training significantly accelerates competency development while simultaneously reshaping the individual's professional profile.

At the same time, prolonged absence from civilian employment may result in the partial deterioration of occupation-specific knowledge and skills owing to technological progress, changes in production processes, software upgrades, amendments to regulatory requirements, and the continuous evolution of professional standards. According to sociological surveys, 14% of veterans themselves acknowledge this challenge, recognising the obsolescence of previously acquired knowledge and a decline in the relevance of their pre-war professional qualifications[42]. Consequently, following demobilisation, many veterans may require professional adaptation programmes, continuing professional development, or retraining to restore occupation-specific competencies. Nevertheless, the transferable competencies acquired during military

[42] Працевлаштування ветеранів та ветеранок: бар'єри та адаптаційні виклики (квітень – травень 2025 р.). Мінветеранів. URL : https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/06/Pratsevlashtuvannia_veteraniv_ta_veteranok_bariery_ta_adaptatsiyni.pdf (дата звернення 11.07.2026)

service frequently compensate for these knowledge gaps and create favourable conditions for the rapid restoration of professional effectiveness.

Particular attention should also be given to the psychological dimension of professional transformation. Participation in military operations often reshapes an individual's system of personal values, attitudes towards work, responsibility, time management, and interpersonal relationships within organisations. Many veterans demonstrate increased personal maturity, independence, accountability, result orientation, and the capacity to perform effectively under crisis conditions. At the same time, the transition back to civilian employment may require a period of psychological adjustment. Consequently, employers should establish inclusive workplaces, provide managerial support, implement mentoring programmes, and, where appropriate, facilitate access to psychological support services.

It is equally important to recognise that adaptation is required not only from veterans themselves but also from their new organisational environment, including managers and co-workers. Veterans often return to civilian employment with transformed personal values, heightened perceptions of social justice, and perspectives on future planning that have been fundamentally influenced by their wartime experiences. These changes necessitate mutual adaptation between veterans and their workplace in order to ensure effective communication, collaboration, and organisational integration.

From the perspective of human capital theory, mobilisation should be regarded as a distinctive stage in an employee's professional development during which new competencies are formed that possess considerable value for contemporary organisations. Although military service temporarily interrupts civilian career progression, it simultaneously facilitates the development of transferable competencies that enhance adaptability, managerial potential, resilience, learning capacity, teamwork, and decision-making under conditions of uncertainty.

Accordingly, the mobilisation of individuals who had no prior military training before the war should not be viewed solely as a disruption of professional careers or as a loss of occupation-specific experience. Provided that appropriate reintegration and professional adaptation measures are implemented following demobilisation, military service can become a powerful mechanism for human capital development, competency enhancement, and the expansion of an employee's professional potential. For human resource management systems, this implies the need to move beyond the traditional perception of veterans as a category requiring primarily social support and instead recognise them as valuable carriers of competencies capable of improving organisational performance and strengthening enterprise resilience under conditions of persistent uncertainty.

Figure 5 summarises the principal advantages and risks associated with recruiting employees from among military veterans, thereby providing a conceptual basis for adapting human resource management practices to the realities of Ukraine's post-war labour market.

The analysis indicates that the vast majority of risks associated with employing military veterans are organisational rather than individual in nature and can be substantially mitigated through the implementation of contemporary human resource management practices.

These include structured onboarding and adaptation programmes, mentoring, psychological support services, management training, the development of an inclusive organisational culture, and formal recognition of competencies acquired during military service. By contrast, the principal benefits are predominantly strategic, as they contribute

to the enhancement of human capital, strengthen organisational resilience, and generate sustainable competitive advantages for enterprises.

Consequently, it can be argued that the effectiveness of veteran recruitment depends less on the characteristics of the candidates themselves than on an organisation's readiness to integrate their knowledge, experience, and competencies into its human resource management system.

We contend that these findings should be complemented by an analysis of the incentives and constraints experienced by veterans when seeking employment in industrial enterprises. Without considering this perspective, it is impossible to develop the most effective portfolio of human resource management practices (Figure 6). In developing our conceptual framework, we considered the findings of analytical studies specifically addressing veterans' challenges in the labour market.

According to these studies, the principal barriers include "limited career prospects (30%), the availability of formal employment (25%), qualification mismatches (11%), prejudicial attitudes from colleagues related to veteran status (11%), and discrimination on the part of employers (10%)"[43].

Another study identifies low wages as the dominant barrier to employment, with 74% of surveyed veterans highlighting inadequate remuneration as their primary concern[44]. We attribute these differences in empirical findings to the rapidly changing conditions of the labour market, as well as to the diversity of veterans' individual expectations, professional backgrounds, and career priorities.

Our approach differs from previous studies by examining not only the constraints faced by veterans but also the opportunities available to them. Such a perspective emphasises the need to achieve a balance between the interests of industrial enterprises and those of veteran employees. This balanced approach provides a more comprehensive foundation for designing adaptive human resource management systems capable of simultaneously supporting organisational competitiveness and facilitating the successful professional reintegration of military veterans.

It is evident that no analysis can fully capture the diversity of individual circumstances characterising military veterans. Nevertheless, it can be concluded that the employment of veterans in industrial enterprises represents a mutually beneficial process that promotes the effective utilisation of human capital while contributing to Ukraine's post-war economic recovery. For veterans, the principal benefits include the restoration of professional careers, the opportunity to apply competencies acquired during military service, greater financial stability, and enhanced prospects for long-term career development.

[43] Реінтеграція ветеранів в Україні: аналітичний бриф (травень 2026). Міжнародна організація з міграції. URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraina-reintegraciya-veteraniv-v-ukraini-sukupni-vrazlivosti-ta-dostup-do-pidtrimki-sered-veteraniv-traven-2026-roku-uk (дата звернення 11.07.2026)

[44] Сингаївська І., Бузова В. Особливості реінтеграції ветеранів війни в професійну діяльність. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. №4(80). С. 371– 379.

Fig. 5. Advantages and risks associated with the employment of military veterans, *developed by the authors*

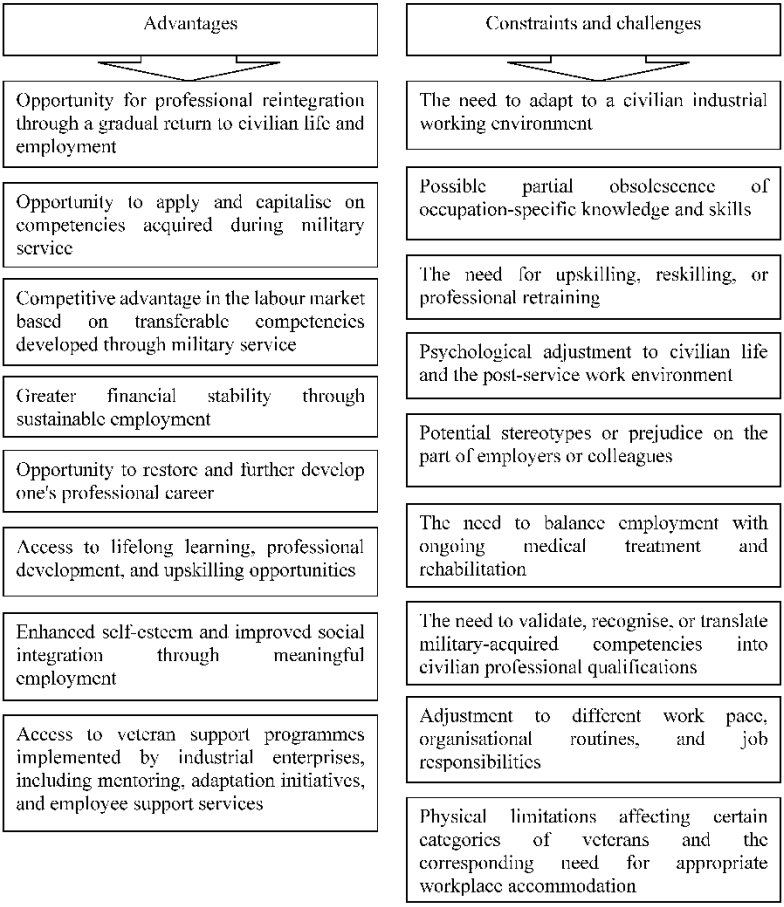

Fig. 6. Advantages and constraints encountered by military veterans during employment in industrial enterprises, *developed by the authors*

At the same time, most of the constraints associated with veteran employment are adaptive rather than structural in nature and can be substantially mitigated through the implementation of professional adaptation programmes, mentoring, lifelong learning initiatives, recognition of competencies acquired through non-formal learning, the creation of accessible and inclusive working environments, and the development of an inclusive organisational culture. Under such conditions, military experience is transformed from a potential employment challenge into a valuable source of professional competencies that strengthens veterans' competitiveness within the contemporary labour market.

In conclusion, we argue that preparation for the large-scale integration of veterans into the civilian workforce must begin well in advance. The risks, opportunities, emerging challenges, and constraining factors identified throughout this chapter should already be incorporated into human resource management policies, as it will be practical rather than merely declarative measures that ultimately influence veterans' employment decisions following demobilisation. Accordingly, proposed human resource management practices should be piloted using the experience of those veterans who are currently returning to civilian employment.

As of June 2026, the principal legal basis for demobilisation remains the health status of military personnel, with health-related discharge accounting for approximately 50.5% of all demobilised service members. This circumstance should be regarded as a fundamental consideration in the transformation of human resource management systems. It underscores the necessity for enterprises to develop adaptive recruitment, onboarding, workplace accommodation, occupational health, and employee support mechanisms capable of addressing the specific needs of veterans while enabling organisations to realise the full value of their human capital in the post-war economy.

5. International experience and Ukrainian practice of integrating veterans into the operations of industrial enterprises

The experience of countries that have been involved in military conflicts for extended periods or maintain large professional armed forces demonstrates that the effective integration of veterans into the civilian labour market is one of the key determinants of a country's economic resilience. In this context, the emphasis has gradually shifted from policies of social support for veterans towards recognising them as carriers of human capital capable of generating long-term competitive advantages for enterprises. Despite differences in national models, international experience reveals several common patterns that can be successfully adapted by Ukrainian industrial enterprises.

The United States has developed one of the most advanced models of veteran reintegration. It is based on an early transition system that prepares military personnel for civilian life before discharge. The mandatory Transition Assistance Program (TAP) begins prior to separation from military service and includes career counselling, competency assessment, career planning assistance, job-search training, résumé preparation, and interaction with prospective employers[45]. An important feature of the American model is the active involvement of private businesses, which are regarded as equal partners in the veteran reintegration process, as well as veterans' priority access to public employment services.

The Canadian model is characterised by a high degree of individualisation. Its core element is the Individual Transition Plan, which is developed for each service member before demobilisation[46]. The plan covers professional development, health status,

[45] Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів. Міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. ПРООН. 2023. 19 вересня. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications. (дата звернення 11.07.2026)

[46] Russell L. E., Cohen A. J., Chrzas S., та ін. Implementing a social needs screening and referral program among veterans: Assessing circumstances & offering resources for needs (ACORN). *Journal of General Internal Medicine*. 2023. Vol. 38. P. 2906–2913. DOI: https://doi.org/10.1007/s11606-023-08181-9 (дата звернення 11.07.2026)

psychological support, educational needs, and future employment opportunities. Veterans with service-related injuries or long-term health impairments receive additional support through specialised interagency transition centres that ensure continuity of rehabilitation and employment assistance.

In the United Kingdom, the system is built upon close cooperation between the government and employers. Programmes such as the Career Transition Partnership, Defence Transition Services, and the Veterans Industry Engagement Programme are designed not only to prepare veterans for civilian employment but also to equip employers with the knowledge and skills required to work effectively with this category of employees[47]. Considerable attention is devoted to creating veteran-friendly workplaces, developing mentoring programmes, training managers, implementing corporate adaptation policies, and supporting veterans' long-term professional development.

Australia has established one of the most proactive models of cooperation between the state and the business sector. Its principal initiatives include the Defence Force Transition Program and the Veteran Employment Program, complemented by the Veteran Employment Commitment initiative. Employers implementing veteran employment programmes receive official recognition as veteran-friendly organisations[48]. Australian practice demonstrates the effectiveness of corporate veteran networks, mentoring schemes, adapted recruitment procedures, and the formal recognition of military-acquired competencies during personnel selection.

The French approach places particular emphasis on the formal recognition of competencies acquired during military service. Through the Validation des Acquis de l'Expérience (VAE) system, military experience and competencies may be officially recognised as civilian professional qualifications. In parallel, the public employment service Défense Mobilité provides career guidance, cooperates with employers, and matches veterans with suitable employment opportunities based on their competency profiles.

Israel represents a distinctive case. Although its model differs considerably due to the country's system of compulsory military service, it demonstrates the effective utilisation of military-acquired competencies within high-technology industries. Many enterprises regard military service as a valuable advantage when recruiting employees, particularly in information technology, cybersecurity, logistics, engineering, and project management. Consequently, military service is perceived not as an interruption of a professional career but rather as an important stage in the development of human capital.

A comparative analysis makes it possible to identify several common characteristics shared by the most successful veteran integration models. First, nearly all countries begin preparing military personnel for civilian employment before demobilisation. Second,

[47] Іноваційні підходи до працевлаштування та перекваліфікації ветеранів: світовий досвід і перспективи для України (травень 2024). Український ветеранський фонд Міністерства у справах ветеранів. URL : https://veteranfund.com.ua/innovative-approaches-to-employment-and-retraining-of-veterans/ (дата звернення 12.07.2026)

[48] Wiese T. L. Analyzing a Decade of Warrior Well-Being: Longitudinal Trends and Implications for U.S. Veteran Support From the Wounded Warrior Project Annual Survey (2014–2025). *Military Medicine*. 2026. Vol. 191, Issue 1–2. P. e330–e337. DOI: https://doi.org/10.1093/milmed/usaf396 (дата звернення 12.07.2026)

support continues after employment and extends throughout the professional adaptation period. Third, employers act as active participants in the reintegration process rather than merely as end users of labour resources. Fourth, military-acquired competencies are formally recognised as an integral component of human capital, significantly reducing the time required for veterans to adapt to civilian employment. Finally, considerable emphasis is placed on managerial training, the development of inclusive corporate cultures, and the implementation of structured mentoring systems.

The full-scale war has fundamentally transformed the approaches adopted by Ukrainian enterprises to personnel policy development. While the initial stage was primarily characterised by efforts to preserve the existing workforce and replace mobilised employees, since 2024–2025 increasing attention has been devoted to preparing enterprises for the large-scale reintegration of veterans into industrial operations. Consequently, current practice is gradually evolving from isolated social initiatives towards the establishment of comprehensive corporate veteran policies.

The most systematic practices have emerged within the defence-industrial sector, where employees' military experience is directly linked to production activities. At the initiative of the Ministry for Strategic Industries of Ukraine, programmes have been introduced to prepare employers for working with veterans, specialised training sessions are being delivered for HR departments, and defence manufacturers are implementing the principles of veteran-friendly business practices[49]. The primary objective of these initiatives is not only to facilitate the employment of demobilised service personnel but also to create an organisational environment capable of supporting their long-term professional integration.

An analysis of the practices adopted by Ukrainian enterprises makes it possible to identify several principal directions of veteran integration.

The first direction involves the transformation of personnel policy. Enterprises are gradually abandoning the traditional approach under which veterans are viewed solely as employees requiring social support[50]. Instead, a competency-based assessment model is being introduced, recognising military service as a source of leadership, organisational, managerial, logistical, and digital competencies. Consequently, during recruitment, increasing emphasis is placed on transferable competencies acquired through military service rather than exclusively on previous civilian work experience.

The second direction concerns the implementation of professional adaptation programmes. At leading industrial enterprises, the employment of veterans is no longer limited to signing an employment contract. Instead, organisations develop individual adaptation plans, appoint mentors, provide gradual familiarisation with production processes, progressively increase workload, and continuously monitor employees' professional integration.

---

[49] Войтовська Я. Посібник для роботодавців з працевлаштування ветеранів, у тому числі з інвалідністю в аграрній сфері. URL https://veteran-reintegration.in.ua/wp-content/uploads/2026/01/alltogether_guide_agro_preview.pdf (дата звернення 12.07.2026)

[50] Вербицька А. В. Роль бізнесу як каталізатора розвитку соціального підприємництва в процесі реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. Вип. 49. С. 7–10. DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2023-49-1 (дата звернення 12.07.2026)

The third direction is the widespread introduction of mentoring programmes. Each veteran is assigned an experienced employee or immediate supervisor who provides professional guidance, facilitates adaptation to the corporate culture, familiarises the employee with production procedures and internal communication systems, and supports successful workplace integration[51]. Such an approach reduces the duration of the adaptation period and minimises the risk of early employee turnover.

The fourth direction focuses on managerial training at all organisational levels. Ukrainian practice demonstrates that adaptation is required not only for veterans but also for enterprise managers. Consequently, organisations increasingly provide training programmes covering communication with veterans, management of mixed teams, discrimination prevention, conflict management, and the creation of inclusive production environments.

The fifth direction involves the development of corporate psychological support systems. Enterprises are progressively incorporating psychological assistance into their personnel management systems by providing counselling services, training managers in psychologically safe communication practices, organising awareness activities for employees, and establishing mechanisms for the early identification and resolution of adaptation-related difficulties.

The sixth direction concerns the development of barrier-free production environments. Given the considerable proportion of veterans who have sustained injuries or acquired long-term functional limitations, enterprises are actively adapting production infrastructure, modernising workplaces, improving occupational health and safety standards, and ensuring accessibility throughout production facilities[52]. Simultaneously, flexible working arrangements are becoming increasingly common for employees who continue to undergo medical treatment or rehabilitation.

Another important direction is the development of a veteran-oriented corporate culture[53]. Enterprises are gradually introducing internal standards governing interaction with veterans, conducting awareness campaigns aimed at eliminating stereotypes, organising corporate initiatives recognising the contribution of Ukraine's Defenders, and establishing support mechanisms for employees returning from military service. Such practices contribute to strengthening trust within the workforce and enhancing organisational commitment.

It should be emphasised that the Ukrainian model of veteran integration is currently at an active stage of development. At the national level, systematic programmes supporting veterans' professional reintegration have already been launched, including the

---

[51] Гращенко І. Працевлаштування ветеранів – соціальна відповідальність кожного (держави, бізнесу та громадянського суспільства). *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2025. №1(15). С. 5–16. DOI: http://doi.org/10.32750/2025-0101 (дата звернення 12.07.2026)

[52] Nazarova G., Sotnikova Y., Luhova V., Klyzub O., Ivashchenko M. (2025). Research of problems and prospects of economic adaptation of military servicemen: sociological and statistical analysis. *Technology Audit and Production Reserves*, 3(4(83), 93–99. https://doi.org/10.15587/2706-5448.2025.329096 (дата звернення 12.07.2026)

[53] Постна Д. А. Забезпечення працевлаштування ветеранів війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 86(3). С. 49–55. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.7 (дата звернення 12.07.2026)

«Veteran. Employment» State Programme Concept and initiatives promoting veteran entrepreneurship. Among their principal objectives are the development of employer standards for working with veterans, methodological guidelines for workplace adaptation, and the dissemination of best practices in corporate veteran integration.

A comparison of Ukrainian practices with the experience of NATO member states indicates that most of the fundamental components of a modern veteran integration system are already emerging in Ukraine. These include a competency-based approach to personnel selection, professional adaptation programmes, mentoring, psychological support, managerial training, the creation of barrier-free production environments, and the development of an inclusive corporate culture. At the same time, Ukraine faces a unique challenge arising from the unprecedented scale of the forthcoming demobilisation, which will require a transition from isolated corporate initiatives to the comprehensive transformation of personnel management systems across virtually all industrial enterprises.

The conducted analysis demonstrates that the vast majority of existing recommendations focus primarily on individual instruments for veterans' adaptation after employment. In other words, the state currently acts as the principal initiator by fulfilling an important social function with respect to veterans while simultaneously encouraging businesses to participate in this process. This situation is likely to be temporary and can be explained by two major factors. First, the labour market has become increasingly constrained, with the reserves for attracting previously inactive population groups, such as students and retirees, having been largely exhausted. Second, the anticipated gradual demobilisation will intensify competition among employers seeking access to the most valuable human capital resources. Consequently, industrial enterprises should move beyond isolated personnel decisions towards a systematic transformation of personnel management aimed at the long-term utilisation of veterans' human capital. For this reason, existing approaches should be supplemented with several recommendations that have thus far received only limited attention in Ukrainian practice.

The first recommendation is the establishment of a corporate reserve of vacancies designated for veterans. At most enterprises, recruitment activities commence only after a staffing need has arisen. However, given the expected large-scale demobilisation, enterprises should identify in advance those positions that best correspond to the competencies acquired through military service. Establishing such a reserve would reduce the time required for employment, improve workforce planning, and promote a more efficient utilisation of human capital.

The second recommendation is the introduction of competency audits for military experience. Traditional recruitment practices continue to rely primarily on the evaluation of civilian work experience, whereas military experience often receives insufficient consideration. Enterprises should therefore develop internal methodologies for assessing military-acquired competencies and systematically compare them with competency profiles required for individual positions. Such an approach would enable a more objective assessment of veterans' potential and facilitate their employment not only in occupations corresponding to their previous civilian profession but also in positions where leadership, organisational, or analytical competencies are of greater strategic value.

The third recommendation is the establishment of a strategic managerial talent pool consisting of veterans. Practical experience demonstrates that many service members acquire substantial expertise in leading personnel, coordinating complex operations, planning resources, and making decisions under crisis conditions. Accordingly, veterans should be regarded as a promising source of candidates for middle– and senior-level management positions following appropriate leadership development programmes.

The fourth recommendation involves integrating veterans into enterprise risk management processes. Military service develops high levels of situational awareness, hazard assessment skills, and the ability to anticipate alternative scenarios. These competencies create favourable conditions for veterans' active participation in occupational health and safety committees, industrial safety management, emergency response planning, civil protection, business continuity management, and enterprise-wide risk management systems.

The fifth recommendation concerns the development of internal knowledge transfer mechanisms. Veterans should be engaged as internal trainers in areas such as crisis management, leadership, teamwork, operations under extreme conditions, risk management, and safety culture. Such an approach would facilitate the transformation of individual military experience into valuable organisational knowledge.

The sixth recommendation is the integration of veteran-related issues into strategic workforce planning. Forecasting future personnel requirements should take into account expected demobilisation volumes, the occupational structure of potential candidates, opportunities for retraining, and the enterprise's long-term workforce needs. This would strengthen the alignment between personnel policy, labour market forecasts, and the post-war recovery of Ukrainian industry.

The seventh recommendation is the creation of a digital competency profile for each veteran. HR information systems should incorporate a dedicated module recording not only an employee's civilian qualifications but also competencies acquired during military service, including experience with advanced digital technologies, unmanned systems, communication technologies, logistics management, and personnel management. Such information would improve internal workforce mobility and facilitate the formation of effective project teams.

The eighth recommendation is the development of a comprehensive system for evaluating the effectiveness of veteran integration. HR analytics should be supplemented with indicators reflecting the duration of professional adaptation, veteran retention rates, the time required to achieve standard productivity levels, career progression, participation in professional development, employee engagement, and job satisfaction. Continuous monitoring of these indicators would enable timely adjustments to personnel policy.

The ninth recommendation is the integration of veteran policy into the enterprise's organisational resilience framework. Veteran employment should not be regarded merely as an isolated social initiative but rather as an integral component of organisational resilience. Under such an approach, personnel policy becomes closely interconnected with enterprise security, risk management, crisis management, knowledge management, and long-term strategic development.

The tenth recommendation is the establishment of corporate programmes supporting innovative entrepreneurship among veterans. Many veterans possess strong organisational capabilities and demonstrate a high propensity for making unconventional

decisions. Enterprises should therefore develop internal mechanisms encouraging veterans' participation in production innovation, technological process improvement projects, corporate entrepreneurship initiatives, and cross-functional project teams.

The proposed recommendations substantially broaden the traditional understanding of veterans' professional integration (Fig. 7).

Unlike existing approaches, which are primarily focused on social adaptation, these recommendations emphasise the strategic utilisation of military experience as a source of enterprise human capital development. Such a model enables veteran policy to be incorporated into the overall system of strategic personnel management, enhances the organisational resilience of industrial enterprises, and creates additional competitive advantages under the conditions of Ukraine's post-war economic modernisation.

CONCLUSION

The findings of this study demonstrate that the contemporary development of human resource management systems in industrial enterprises is characterized by their progressive transformation under the combined influence of interrelated short-term and long-term challenges.

The study confirms that the concepts of personnel, human resource management, and the human resource management system have undergone substantial conceptual evolution. Personnel in modern industrial enterprises should no longer be viewed merely as a workforce but rather as a strategic component of human capital. Consequently, the human resource management system has evolved into an integrated set of interconnected managerial processes aimed at ensuring the effective utilization of employees' competencies, supporting their professional development, enhancing motivation and organizational adaptation, and facilitating the achievement of the enterprise's strategic objectives.

The research further demonstrates that successive industrial revolutions have fundamentally shaped the evolution of human resource management approaches. Whereas the earlier industrial revolutions contributed primarily to the emergence of administrative personnel management models, digital transformation and the Industry 4.0 paradigm have established human capital as a strategic driver of enterprise innovation and long-term competitiveness. Contemporary human resource management is becoming increasingly digitalized, thereby enabling more personalized human resource decisions and supporting continuous professional learning.

The study also establishes that contemporary employee motivation systems increasingly integrate both classical and modern motivational theories and concepts. Furthermore, the full-scale war has fundamentally transformed employee motivation systems within Ukrainian industrial enterprises. The principal directions of this transformation include a stronger emphasis on employees' physical and psychological safety, the growing importance of corporate social responsibility and social support policies, and the expansion of non-financial motivational instruments. These changes have enabled motivation systems not only to stimulate improvements in labour productivity but also to enhance workforce stability and strengthen the internal organizational environment.

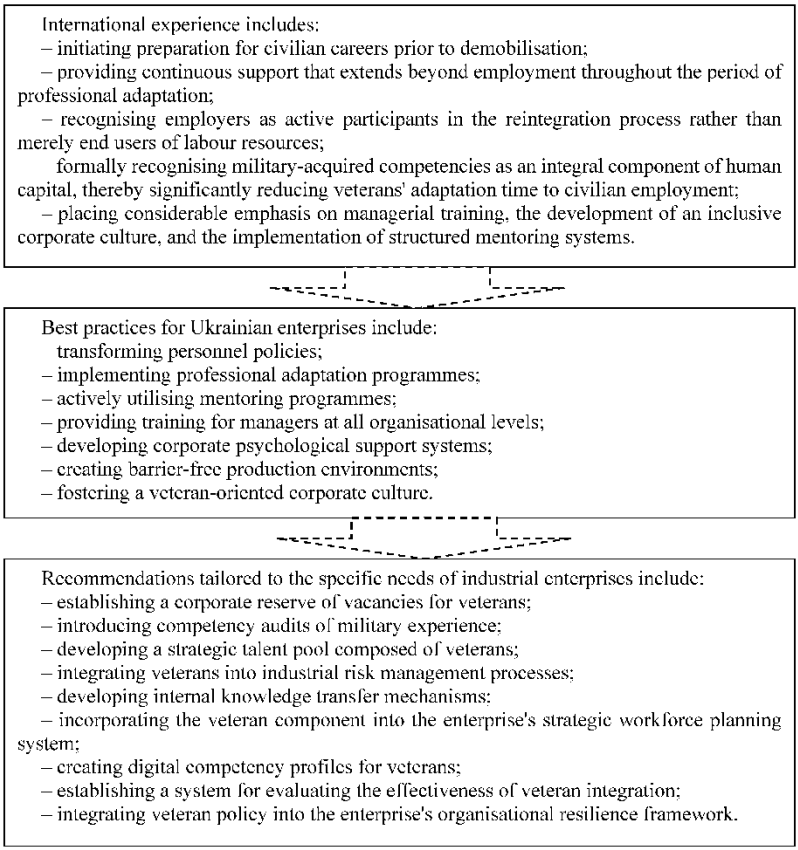

Fig. 7. International Experience and Recommendations for the Integration of Veterans into the Operations of Industrial Enterprises, *developed by the authors*

The findings further confirm that Industry 4.0 is driving a fundamental modernization of employee motivation systems. Industrial enterprises are progressively moving beyond predominantly financial incentives toward the integrated application of diverse motivational instruments supported by a high level of digitalization across all dimensions of employee interaction. Within this context, the development of human capital, the continuous enhancement of digital competencies, and the strengthening of organizational commitment emerge as the principal strategic priorities.

Overall, the research confirms that contemporary human resource management systems must exhibit a high degree of adaptability, digital maturity, innovativeness, and strategic orientation to ensure the sustainable development and long-term

competitiveness of industrial enterprises operating in an increasingly dynamic and uncertain environment.

It has been substantiated that the Russian–Ukrainian war has fundamentally transformed the perception of veterans as participants in the labour market, making their integration into industrial enterprises a strategic priority. Despite the challenges associated with professional and psychological adaptation, military service fosters the development of competencies that enhance organisational resilience, managerial effectiveness, and the competitiveness of enterprises.

It has been demonstrated that the current stage of Ukraine's veteran integration practice is characterised by a transition from a socially oriented model to a strategic human capital management model. Within this framework, veterans are regarded not as recipients of social support but as carriers of unique competencies capable of strengthening organisational resilience, enhancing innovation capacity, and improving the competitiveness of industrial enterprises in the context of post-war economic recovery.

It has been established that, according to international experience, the successful integration of veterans is based on the combination of government support and the active involvement of employers. Ukrainian practice is gradually evolving in this direction through the implementation of a competency-based approach, professional adaptation programmes, and inclusive personnel management practices. It has been demonstrated that, for industrial enterprises, the strategic priority lies in the systematic utilisation of veterans' military experience as a source of human capital development and a means of enhancing organisational resilience.

SUMMARY

During the first decade of the twenty-first century, digital technologies were primarily perceived as a hallmark of technological leadership, enabling rapid economic growth and strengthening competitive positions. Today, however, the widespread adoption of artificial intelligence and other advanced digital technologies has become not merely a source of competitive advantage but a prerequisite for organizational survival. At the same time, the principal driver of competitiveness has shifted toward the human factor, where employees interacting with cyber-physical systems act as creators of knowledge and innovation, generating ideas that underpin sustainable competitive performance. Consequently, traditional approaches to human resource management require substantial reconsideration, not only in response to the ongoing process of digitalization but also in light of a broader range of transformational factors.

For Ukrainian industrial enterprises, the most influential factor since February 2022 has been the full-scale war, which has fundamentally altered the operating environment and significantly affected workforce management practices. Identifying the nature and implications of both short– and long-term challenges provides a conceptual foundation for the evolutionary transformation of human resource management. Such transformation should simultaneously address the specific realities faced by Ukrainian enterprises and align with the global trends observed in countries leading the implementation of the Industry 4.0 paradigm. The Ukrainian labour market has undergone profound transformations as a result of successive waves of refugees, the large-scale internal displacement of the population, and the implementation of nationwide military

mobilisation. The anticipated end of the war necessitates the transformation of personnel management systems, particularly with regard to the integration of veterans into the operations of industrial enterprises. This requires a comprehensive understanding of both the opportunities and the risks associated with employing veterans, followed by the adaptation of HR management practices to secure a competitive advantage in attracting and effectively utilising this strategically important human capital resource.

Keywords: personnel management; personnel; workforce; employees; veterans; demobilization; motivation; challenge; wages; Industry 4.0; digitalization.

References

1. Крушельницька, О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом. Київ: Кондор. 2007. 428 с.

2. Алькема В. Г., Скиба В. М. Теоретичні засади формування системи управління персоналом сучасного підприємства. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. №8. DOI https://doi.org/10.5281/zenodo.14955853 (дата звернення 22.06.2026)

3. Патрон В. Д. (2020). Управління персоналом: теоретико-методологічні засади та практичні аспекти. Київ: КНЕУ, 312 с.

4. Мельник О. Г. Персонал як соціально-економічний ресурс підприємства: методологія та практика управління. Львів: Вид-во ЛНУ, 2019. 278 с.

5. Шершньова З. Є. Стратегічне управління персоналом: сучасні концепції та моделі. Київ: Вид-во «Знання», 2021. 350 с.

6. Дайнеко Л. П. Системний підхід до управління персоналом підприємств: навчальний посібник. Дніпро: Ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2018. 240 с.

7. Гриньова В. М. Менеджмент персоналу: соціально-психологічні аспекти управління. Харків: ХНЕУ, 2020. 296 с.

8. Васильчук С. О. Розвиток компетенцій персоналу в умовах цифрової трансформації економіки. Одеса: ОНУ, 2022. 310 с.

9. Дериховська В. І. Взаємозв'язок розвитку персоналу та стратегії управління персоналом. *Бізнес Інформ*. 2013. № 7(426). С. 341–347.

10. Рульєв В. А., Гуткевич С. О., Мостенська Т. Л. Управління персоналом. Київ: КОНДОР, 2012. 324 с.

11. Годящев М. О. Управління персоналом підприємства як фактор підвищення його ділової активності. *Інтелект XXI*. 2017. №3. С. 74–79.

12. Россоха М. Ю., Коротич А. О., Тицька А. О. Стратегії управління ефективністю та продуктивністю персоналу в умовах кризових викликів та воєнного стану. *Економічний простір*. 2025. №199. С. 262–267.

13. Schwab K. (2016). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum

14. Гнилянська О. В. Адаптація менеджменту до викликів «Індустрія 4.0»: відмінності та стратегія. *Актуальні проблеми сталого розвитку*. 2024. №2. С. 29–36.

15. Федорова Ю., Проценко К., Слєпцов О., Азарова М. Підготовка управлінського персоналу в умовах цифровізації. *Адаптивне управління: теорія і практика*. 2022. Вип. 14(28). https://doi.org/10.33296/2707-0654-14(28)-14 (дата звернення 26.06.2026)

16. Readiness for the Future of Production Report 2018. World Economic Forum. Available at : https://www.weforum.org/reports/readiness-for-the-future-of-production-report-2018 (accessed 22 June 2026).

17. Статистичні дані. Державна служба статистики. URL : https://stat.gov.ua (дата звернення 26.06.2026)

18. Друкер П. Виклики для менеджменту XXI століття. Київ : КМ-БУКС, 2020. 320 с.

19. Maslow A. (1943) A theory of human motivation. *Psychological Review*. Vol. 50, №4, pp. 370–396.

20. Herzberg F. (2008) One more time: how do you motivate employees Harvard Business Review Press

21. McClelland D. (1973) Testing for competence rather than for "intelligence". *American Psychologist*, no. 1. pp. 1–14.

22. Vroom V. (2018) Sochastic model of managerial careers. *Administrative Science Quarterly,* no. 13(1), pp. 26–46.

23. Adams J. S. (1965) Inequality in social exchange. *Advanced Experimental Psychology*, no. 62, pp. 335–343.

24. Deci, E., Ryan, R. (2002) Handbook of self-determination research. Rochester, NY: University of Rochester Press

25. Літвін О. Г., Турло Н. П. Сучасні теорії мотивації праці та їх застосування в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2025. №1. С. 28–33.

26. Дячков Д. В., Безніщенко А. В., Сисюк М. О. Мотивація персоналу як стратегічний інструмент управління підприємством в умовах сучасних організаційних трансформацій. *Вісник ПДАУ*. 2025. Вип. 4. С. 9–15.

27. Кузьмін О. Є., Бодарецька О. М. Взаємозв'язок понять «мотивація» та «мотивування» у системі мотивування персоналу підприємств. *Бізнес Інформ*. 2015. № 1. С. 347–352.

28. Колот А. М., Цимбалюк С. О. Мотиваційний менеджмент. Київ : КНЕУ, 2014. 479 с.

29. Зайцев В. С. Основні напрями удосконалення мотивації праці робітників промислових підприємств. *Вінник економічної науки України*. 2018. №1. С. 29–35.

30. Звіт про непрямі фінансові втрати економіки внаслідок військової агресії Росії проти України до кінця 2026 року. Київська школа економіки. Київ : Київська школа економіки, 2026. 32 с.

31. Bazhenova O., Varnalii Z., Cheberyako O., Mykytiuk O. (2023). Modeling human social security during war. N*euro-Fuzzy Modeling Techniques in Economics*, 12, 111–132. Available at : http://doi.org/10.33111/nfmte.2023.111(accessed 22 June 2026).

32. Пшик-Ковальська О. О. Виклики та перспективи соціально-професійної адаптації ветеранів в Україні: адміністративні механізми та управлінські рішення. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. №77. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-77-110 (дата звернення 11.07.2026)

33. Азьмук Н. А. Соціально-економічна та освітня реінтеграція ветеранів до ринку праці: український контекст. *Вісник економічної науки України*. 2023. №2(45). С. 117–122.

34. Чиріна А. Ю., Вітовецька Є. В., Кононенко В. А. Особливості адаптації ветеранів та ветеранок війни до ринку праці в Україні. *Наукові перспективи*. 2024. №12. С. 1416–1425.

35. Працевлаштування ветеранів та ветеранок: бар'єри та адаптаційні виклики (квітень – травень 2025 р.). Мінветеранів. URL : https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2025/06/Pratsevlashtuvannia_veteraniv_ta_veteranok_bariery_ta_adaptatsiyni.pdf (дата звернення 11.07.2026)

36. Реінтеграція ветеранів в Україні: аналітичний бриф (травень 2026). Міжнародна організація з міграції. URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraina-reintegraciya-veteraniv-v-ukraini-sukupni-vrazlivosti-ta-dostup-do-pidtrimki-sered-veteraniv-traven-2026-roku-uk (дата звернення 11.07.2026)

37. Сингаївська І., Бузова В. Особливості реінтеграції ветеранів війни в професійну діяльність. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. №4(80). С. 371– 379.

38. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів. Міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України. ПРООН. 2023. 19 вересня. URL: https://www.undp.org/uk/ukraine/publications. (дата звернення 11.07.2026)

39. Russell L. E., Cohen A. J., Chrzas S., та ін. Implementing a social needs screening and referral program among veterans: Assessing circumstances & offering resources for needs (ACORN). *Journal of General Internal Medicine*. 2023. Vol. 38. P. 2906–2913. DOI: https://doi.org/10.1007/s11606-023-08181-9 (дата звернення 11.07.2026)

40. Іноваційні підходи до працевлаштування та перекваліфікації ветеранів: світовий досвід і перспективи для України (травень 2024). Український ветеранський фонд Міністерства у справах ветеранів. URL : https://veteranfund.com.ua/innovative-approaches-to-employment-and-retraining-of-veterans/ (дата звернення 12.07.2026)

41. Wiese T. L. (2026) Analyzing a Decade of Warrior Well-Being: Longitudinal Trends and Implications for U.S. Veteran Support From the Wounded Warrior Project Annual Survey (2014–2025). *Military Medicine,* vol. 191, Issue 1–2. P. e330–e337. DOI: https://doi.org/10.1093/milmed/usaf396 (accessed 22 June 2026).

42. Войтовська Я. Посібник для роботодавців з працевлаштування ветеранів, у тому числі з інвалідністю в аграрній сфері. URL https://veteran-reintegration.in.ua/wp-content/uploads/2026/01/alltogether_guide_agro_preview.pdf (дата звернення 12.07.2026)

43. Вербицька А. В. Роль бізнесу як каталізатора розвитку соціального підприємництва в процесі реінтеграції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. Вип. 49. С. 7–10. DOI: https://doi.org/10.32782/2413-9971/2023-49-1 (дата звернення 12.07.2026)

44. Гращенко І. Працевлаштування ветеранів – соціальна відповідальність кожного (держави, бізнесу та громадянського суспільства). *European scientific journal of Economic and Financial innovation*. 2025. №1(15). С. 5–16. DOI: http://doi.org/10.32750/2025-0101 (дата звернення 12.07.2026)

45. Nazarova G., Sotnikova Y., Luhova V., Klyzub O., Ivashchenko M. (2025). Research of problems and prospects of economic adaptation of military servicemen:

sociological and statistical analysis. *Technology Audit and Production Reserves*, no. 3(4(83), pp. 93–99. Available at :https://doi.org/10.15587/2706-5448.2025.329096 (accessed 22 June 2026).

46. Постна Д. А. Забезпечення працевлаштування ветеранів війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 86(3). С. 49–55. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.7 (дата звернення 12.07.2026)

Information about the authors:
Shtangret Andriy Mykhailovych,
Doctor of Economics, Professor,
Professor at the Department of Management and Marketing
in Publishing and Printing
Lviv Polytechnic National University
12, Stepana Bandery str., Lviv, 79013, Ukraine

Stetsiv Lesia Petrivna,
PhD in Economics, Associate Professor, Director
Institute of Printing and Media Technologies
Lviv Polytechnic National University
19, Pid Holoskom str., Lviv, 79020, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-47

ЛЮДИНООРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ: ПРОБЛЕМИ ПЕРЕХОДУ ВІД ЗАЯВНИЦЬКОЇ ДО ПРОАКТИВНОЇ МОДЕЛІ

Юнін О. С., Шаблистий В. В., Откидач Р. Р.

ВСТУП

Повномасштабний збройний конфлікт істотно вплинув на обсяг завдань, які стоять перед державною політикою у сфері ветеранських справ. Якщо до лютого 2022 року йшлося про підтримку відносно стабільної та обмеженої кількості осіб зі статусом учасника бойових дій, то нині чисельність людей, яким доведеться проходити шлях реінтеграції в мирне життя, за окремими оцінками може наблизитися до мільйона й навіть перевищити цю позначку[1]. Не дивно, що за таких умов традиційна та певною мірою історично звична для України заявницька модель реалізації прав ветеранів, за якої особа самостійно повинна з'ясувати перелік належних їй прав, зібрати необхідні документи та звернутися до компетентного органу, вже не повною мірою відповідає сучасним потребам державної ветеранської політики, оскільки суттєво ускладнює забезпечення своєчасного доступу до передбачених законодавством заходів підтримки в умовах значного збільшення кількості осіб, які потребують реінтеграції.

Водночас поряд із зазначеною організаційною складовою функціонування системи підтримки ветеранів дедалі більшої актуальності набуває питання забезпечення фактичної доступності передбачених законодавством прав і соціальних гарантій. Варто враховувати, що ветеран, який зіткнувся з інвалідністю, втратою житла чи психологічними наслідками бойового досвіду, нерідко не має достатнього часового, інформаційного, а подекуди й психологічного ресурсу для самостійного отримання повної інформації щодо механізму реалізації належних йому прав та проходження необхідних адміністративних процедур у розгалуженій системі державної підтримки, до забезпечення якої в Україні залучено щонайменше 18 окремих інституцій та понад 150 нормативно-правових актів. За таких умов, на наше переконання, ключового значення набуває питання трансформації самої моделі взаємодії держави з ветераном: чи повинна ініціатива щодо реалізації передбачених законом прав і надалі покладатися переважно на особу, яка перебуває у вразливому становищі, чи держава має забезпечувати проактивне виявлення її потреб, координацію надання необхідних послуг та комплексний супровід у процесі реінтеграції?

Водночас варто відмітити, що в Україні вже започатковано окремі елементи переходу до проактивної моделі реінтеграції ветеранів. Зокрема, тривалий час активно впроваджується інститут помічника ветерана (фахівця із супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб), діяльність якого покликана забезпечити індивідуальний супровід особи, координацію взаємодії з державними органами та

[1]Дж. Ґ. Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України; Київ, 2025. С. 25.

сприяти реалізації належних їй прав. Як важливий крок також відмітимо законодавче закріплення можливості надання окремих публічних послуг без звернення особи (що якраз свідчить про поступовий відхід від виключно заявницького принципу взаємодії держави з громадянином). Крім того, функціонує Єдиний державний реєстр ветеранів війни, який створює передумови для накопичення, актуалізації та використання інформації, необхідної для персоналізації державної підтримки й автоматизації окремих адміністративних процедур.

Втім зазначені механізми поки що не утворюють цілісної системи, а розвиваються як окремі інституційні рішення, що характеризуються різним рівнем нормативного забезпечення, міжвідомчої взаємодії та цифрової інтеграції. У зв'язку з цим, на наше переконання, ґрунтовного наукового осмислення потребує питання того, за яких організаційно-правових умов зазначені механізми можуть бути інтегровані у єдину комплексну людиноорієнтовану модель проактивного супроводу ветеранів.

1. Людиноорієнтований підхід як сучасна концепція державної політики реінтеграції ветеранів

У сучасній юридичній науці та науці публічного управління можемо дедалі більш чітко простежувати переорієнтацію зосередження дослідницької уваги від держави як центрального елемента управлінської системи до людини як основного адресата її діяльності. Такі зрушення зумовлені поступовим переосмисленням ролі публічної влади: якщо традиційно ефективність державного управління оцінювалася насамперед через належне виконання органами влади покладених на них повноважень, то нині дедалі більшого значення набуває індивідуалізований підхід, здатність держави забезпечити реальне та своєчасне задоволення потреб конкретної особи.

Показово, що саме у цьому контексті сформувалася концепція людиноорієнтованого підходу (people-centred approach), яка останніми роками стала одним із ключових напрямів розвитку сучасного публічного управління. На окресленому підґрунті у публічному управлінні сформувалося власне поняття «людиноорієнтований підхід» – як результат переосмислення традиційних підходів до організації публічних послуг, за яких пріоритетне значення надавалося радше виконанню адміністративних процедур, а не фактичному задоволенню потреб конкретної особи. Передумовою його розвитку став розрив між нормативно визначеним обсягом державних гарантій та ефективністю їх практичної реалізації.

Оскільки концепція людиноорієнтованого публічного управління сформувалася насамперед у міжнародній практиці державного врядування, методологічну основу її сучасного розуміння становлять зокрема рекомендації та аналітичні документи Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР), яка протягом останніх десятиліть є одним із ключових розробників міжнародних стандартів у сфері публічного управління та цифрової трансформації держави. У документах ОЕСР ефективність системи надання публічних послуг пропонується оцінювати не лише за показниками законності чи адміністративної результативності, а й через їх доступність, оперативність реагування на потреби

особи (responsiveness) та якість з позиції безпосереднього отримувача відповідних послуг[2]. Іншими словами, фактично у центрі оцінки постає вже не адміністративна процедура як така, а її результат для конкретного індивіда. Якщо особа не змогла своєчасно реалізувати гарантоване їй право у зв'язку зі складністю процедур чи недостатньою доступністю відповідної інформації тощо, то навіть формально бездоганна діяльність адміністративного органу не вважатиметься повністю ефективною.

Зазначений підхід простежується, зокрема, в Огляді цифрового врядування Республіки Корея, підготовленому ОЕСР у 2025 році, де серед ключових напрямів розвитку державного управління виокремлено людиноорієнтовані та проактивні публічні послуги (human-centred and proactive public services)[3]. Аналіз зазначеного документа дає нам підстави стверджувати, що проактивність у контексті досліджуваної теми не розглядається як самостійна характеристика держави – навпаки, вона постає цілком закономірним наслідком людиноорієнтованого підходу. Якщо адміністративна діяльність організовується виходячи з потреб конкретної особи, а не лише із внутрішньої логіки адміністративних процедур, то ініціювання надання окремих видів підтримки державою без очікування звернення особи стає природним способом забезпечення доступності її прав. За таким умов, на нашу думку, обов'язок самостійно звертатися за кожною послугою поступово втрачає своє значення як універсального принципу організації взаємодії держави з людиною.

Традиційна ж, заявницька (реактивна) модель побудована на протилежній логіці: держава визначає нормативні підстави, умови та порядок реалізації передбачених законодавством прав, гарантій і заходів підтримки, публікує їх у нормативному акті, а відповідальність за ознайомлення з цим переліком, збір підтверджуючих документів і подання відповідних заяв покладається на саму особу. Ця модель є цілком історично виправданою – вона зменшує потребу держави у постійному проактивному супроводі кожного потенційного отримувача послуг й водночас формально захищає особу від непроханого втручання в її приватне життя, оскільки виключає необхідність збору та використання державою інформації про особу понад обсяг, необхідний для реалізації конкретного права. Однак, на наше переконання, вона працює прийнятно лише за одночасного виконання кількох умов: кількість потенційних отримувачів послуг є відносно стабільною, інформаційна асиметрія між державою та особою є помірною, а особа має ресурс – часовий, освітній, психологічний, – щоб самостійно зорієнтуватися в системі. Особливо гостро зазначені обмеження проявляються щодо ветеранів, які зазнали тяжких поранень, втратили житло, пережили загибель побратимів або мають відчутні психологічні наслідки бойового досвіду. Ветерани війни загалом становлять особливу соціальну групу, яка потребує підвищеного рівня державної підтримки, зумовленого як фізичними, так і психологічними наслідками участі у бойових діях. Більш того, особливої уваги потребує питання забезпечення прав

[2] Serving Citizens: Measuring the Performance of Services for a Better Life. Paris: OECD Publishing, 2022. С. 4.

[3] Delivering human-centred and proactive public services: Digital Government Review of Korea. Paris: OECD Publishing, 2024. С. 3

ветеранів, які одночасно є внутрішньо переміщеними особами, оскільки вони стикаються з подвійними соціальними ризиками – втратою житла, роботи, соціальних зв'язків тощо[4]. Для таких осіб самостійне проходження складних адміністративних процедур може бути істотно ускладненим, у зв'язку з чим саме щодо цієї категорії населення заявницька модель демонструє найбільші функціональні обмеження.

Вважаємо доцільним підкреслити, що проблема заявницької моделі полягає не в її концептуальній хибності, а в тому, що вона була сформована для інших організаційних та соціальних умов, ніж ті, у яких сьогодні реалізується державна ветеранська політика України.

В Україні нормативні засади для переходу за межі суто заявницької моделі закладені низкою актів, ухвалених в різний час і, варто визнати, не завжди узгоджених між собою. Стаття 17 Конституції України покладає на державу обов'язок забезпечувати соціальний захист громадян, які перебувають на військовій службі, та членів їхніх сімей, що свідчить про покладення на державу позитивного обов'язку щодо забезпечення відповідних соціальних гарантій, а не лише реагування на звернення особи[5]. Базовий у цій сфері Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», попри те, що ухвалений задовго до появи цифрових державних сервісів, у чинній редакції визначає основні напрями державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни та встановлює систему відповідних гарантій[6]. Значно новішим і по суті визначальним для галузі є Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг», який уперше на законодавчому рівні комплексно врегулював можливість надання окремих публічних послуг без звернення особи – за ініціативою суб'єкта надання послуги в разі настання визначеної події, а також послуги «за замовчуванням»[7]. Цей закон, на нашу думку, є ключовою нормативно-правовою передумовою переходу до проактивної моделі, оскільки він змінює саме визначення публічної послуги, більше не прив'язуючи його виключно до факту звернення особи.

Практична реалізація зазначених положень стала можливою завдяки функціонуванню інформаційно-комунікаційної системи «Єдиний державний реєстр ветеранів війни», яка забезпечує накопичення відомостей, необхідних для автоматизованого виявлення підстав надання окремих видів державної підтримки. Наявність достовірних державних даних є необхідною передумовою переходу від заявницької до проактивної моделі реалізації прав ветеранів.

---

[4] Реалізація ветеранської політики: правові, економічні, соціальні та психологічні аспекти : метод. рек. / О. С. Юнін, Н. М. Обушенко, О. О. Кулініч, ; за заг. ред. д.ю.н., проф. В. В. Шаблистого. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2026. С. 7.

[5] Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

[6] Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text.

[7] Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX : станом на 2 верес. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text.

Міжнародний досвід організації індивідуалізованої підтримки ветеранів дає підстави стверджувати, що людиноорієнтованість найчастіше реалізується через поєднання кількох інституційних елементів. Одним із найбільш комплексних досліджень у цьому напрямі є дослідження, підготовлене за сприяння Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні, що охопило досвід десяти країн, зокрема Австралії, Хорватії, Сполученого Королівства та Сполучених Штатів Америки (далі – США), і показує, що майже в усіх досліджених країнах, окрім Польщі, функціонують окремі єдині організації, відповідальні за загальну політику та координацію справ ветеранів/-ок[8].

Так, у Сполученому Королівстві 2019 року було створено окремий урядовий офіс для посилення міжвідомчої координації – Управління у справах ветеранів (Office for Veterans' Affairs), тоді як у США та Австралії профільні міністерства покладаються на розгалужену мережу регіональних представництв і акредитованих постачальників послуг. У Хорватії, чий досвід, на нашу думку, видається найбільш релевантним для України з огляду на тривале та історично схоже формування державної політики після завершення воєнних дій, поступово формується мережа ветеранських центрів, які поєднують реабілітаційні, психологічні та адміністративні функції в одному просторі.

Спільною рисою зазначених моделей вбачається зміна розподілу адміністративної відповідальності за організацію процесу реінтеграції. Якщо у традиційній заявницькій моделі основний тягар ініціювання взаємодії з державою покладається на самого ветерана, то в досліджених країнах координація отримання необхідних послуг дедалі більше стає функцією спеціально уповноважених інституцій.

Водночас звернемо увагу на те, що *людино*орієнтований підхід за його суттю не слід ототожнювати із суто «*клієнто*орієнтованою» моделлю надання послуг, запозиченою із приватного сектору. І. Бойко та О. Соловйова слушно зауважують, сутність людиноцентризму полягає в тому, що «у відносинах з публічною адміністрацією приватна особа не виступатиме об'єктом управлінського впливу, а братиме участь у провадженні щодо надання їй права або покладенні на неї обов'язку в якості суб'єкта, наділеного правами»[9]. Так, у ветеранській політиці це означає відмову від сприйняття ветерана як пасивного отримувача пільг і визнання його активним учасником формування власного індивідуального маршруту реінтеграції: у цьому сенсі проактивність є лише одним із технологічних проявів ширшої управлінської філософії, а не самостійною метою реформи.

З. Бурик, аналізуючи еволюцію концепції людиноцентризму в системі публічного управління, визначає, що «одержані результати повинні віддзеркалювати глибинну людиноцентричну орієнтацію всієї системи державного управління», а ключовою метою діяльності владних структур має

[8] Дж. Ґ. Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України; Київ, 2025. С. 29.

[9] Бойко І. Соловйова О. Вплив ідеї людиноцентризму на зміст адміністративного права. *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*. Vol. 2, No. 1, 2023, p. 6. DOI: 10.46299/j.isjjp.20230201.01.

стати «показник якості життя громадян»[10]. Поділяючи зазначений підхід, вважаємо, що зміна критеріїв оцінювання діяльності органів влади є ключовою передумовою переходу від заявницької до проактивної моделі. Якщо кінцевою метою державної політики визнається покращення якості життя ветерана, то адміністративні процедури, цифрові сервіси та інші інструменти мають розглядатися лише як засоби досягнення цієї мети, не як самоціль. У центрі уваги має перебувати не кількість наданих послуг, а те, чи дозволили вони своєчасно задовольнити потреби конкретного ветерана та сприяти його успішній реінтеграції до цивільного життя.

Важливе значення для розуміння подальшого розвитку проактивної моделі мають стратегічні напрями державної ветеранської політики, визначені на програмному рівні. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 року № 1209-р схвалено Стратегію ветеранської політики на період до 2030 року та затверджено операційний план заходів з її реалізації на 2024-2027 роки[11]. Стратегія визначає три взаємопов'язані цілі: 1) відновлення людського капіталу та добробуту ветеранів/ветеранок, членів їх сімей; 2) повага та вшанування пам'яті; 3) визначення участі ветеранів/ветеранок у забезпеченні національної безпеки та обороноздатності. Показово, що Стратегія розроблялася із залученням коаліції громадських організацій, які представляють інтереси самих ветеранів, а не виключно апаратом профільного міністерства, що, на нашу думку, якраз цілком відповідає сучасному розумінню людиноорієнтованого врядування, за якого особи, на яких поширюється дія державної політики, беруть участь у її формуванні.

Разом із тим маємо відмітити, що перехід до проактивної моделі потребує не лише зміни так би мовити «програмних орієнтирів», а й створення належних організаційних механізмів міжвідомчої взаємодії, цифрової інтеграції державних інформаційних ресурсів, єдиних підходів до супроводу ветерана на *всіх* етапах його реінтеграції.

2. Проблеми реалізації проактивної моделі реінтеграції ветеранів в Україні

Наявність нормативних передумов, стратегічних орієнтирів та окремих організаційних інструментів сама по собі ще не свідчить про завершення або якісний перебіг переходу до проактивної моделі реінтеграції ветеранів. Будь-яка управлінська концепція набуває практичного значення тоді і лише тоді, коли закладені в її основу принципи знаходять послідовне відображення в повсякденній діяльності органів публічної влади. Беззаперечним є те, що практична реалізація будь-якої управлінської моделі є найкращим критерієм оцінки її життєздатності: проактивний підхід у державній ветеранській політиці не є винятком. Попри

[10] Бурик З. Розвиток концепції людиноцентризму в системі публічного управління. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2023. Вип. 6. С. 26-27. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-6-21-34.

[11] Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р#Text.

поступове формування нормативних та організаційних передумов його впровадження, сучасна практика свідчить про збереження низки системних проблем, які істотно ускладнюють відмову від традиційної заявницької моделі.

Однією з ключових причин, що стримує розвиток проактивної моделі, вважаємо недостатню інтегрованість діяльності органів, відповідальних за надання підтримки ветеранам. Станом на початок повномасштабного збройного конфлікту підтримкою ветеранів опікувалося щонайменше 18 окремих інституцій[12], кожна з яких діє в межах власної нормативної бази та власної інформаційної системи. Сам по собі такий розподіл компетенції не є недоліком, однак за відсутності належної координації він істотно ускладнює формування безперервного маршруту супроводу ветерана. Фактично Міністерство у справах ветеранів виконує функцію координатора державної політики, однак воно не наділене повноваженнями, які дозволяли б забезпечити єдині стандарти взаємодії інших суб'єктів, відповідальних за окремі напрями реінтеграції ветеранів, зокрема Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, Пенсійного фонду чи Державної служби зайнятості, кожен з яких відповідає за власний, окремо врегульований блок пільг. Постає очевидним, що за таких умов інформація про виникнення у ветерана права на певний вид підтримки фактично залишається в межах компетенції окремого органу. Навіть якщо інший суб'єкт владних повноважень на підставі цих відомостей міг би автоматично ініціювати надання іншої адміністративної чи соціальної послуги, відсутність належної інформаційної та організаційної взаємодії не дозволяє реалізувати такий механізм у повному обсязі.

Як другу суттєву перешкоду варто виокремити недостатній рівень інтеграції державних інформаційних ресурсів, без якого реалізація проактивної моделі фактично є неможливою. Єдиний державний реєстр ветеранів війни, створення якого передбачене змінами до законодавства 2019 року, на початок 2022 року перебував у режимі бета-тестування, а повномасштабний збройний конфлікт призупинив подальший розвиток системи обміну даними з міркувань безпеки[13]. Фактично, це створює своєрідну ситуацію: кількість потенційних отримувачів підтримки експоненційно зросла, а темпи розбудови цифрової інфраструктури, необхідної для проактивного обслуговування цієї кількості осіб, об'єктивно сповільнилися. На наше переконання, виникнення зазначених труднощів жодним чином не змінює стратегічної необхідності подальшого розвитку цифрової інфраструктури у сфері ветеранської політики; навпаки, збільшення кількості потенційних отримувачів державної підтримки лише значно підсилює потребу в розвитку захищених механізмів міжреєстрової взаємодії та автоматизованого обміну даними між компетентними органами.

Ще одним викликом залишається кадрове забезпечення проактивної моделі реінтеграції. Найбільш показовим прикладом практичної реалізації людиноорієнтованого підходу є інститут помічника ветерана, покликаний

[12] Дж. Ґ. Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України; Київ, 2025. С. 29.

[13] Дж. Ґ. Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України; Київ, 2025. С. 24.

забезпечити індивідуальний супровід особи під час реалізації нею передбачених законом прав і гарантій. Пілотний проєкт стартував 1 липня 2023 року у чотирьох областях, а вже 10 жовтня 2023 року був розширений ще на п'ять областей і місто Київ. За офіційними даними, на 550 посад помічника ветерана було подано понад 570 заяв, причому 54% кандидатів становили жінки, а більшість мали освітній рівень магістра[14].

З урахуванням наведених даних можна зробити висновок, що проблема полягає не у відсутності бажаючих працювати в системі ветеранського супроводу; навпаки, конкурс практично на кожне місце підтверджує наявність кадрового потенціалу. Основний виклик полягає в іншому – у масштабуванні цієї моделі відповідно до реальної кількості ветеранів, які потребуватимуть індивідуального супроводу. Тобто показники свідчать про наявність суспільного запиту на професію та достатній рівень кваліфікації кандидатів, однак самі числа – 550 посад – свідчать про істотний розрив між масштабом потреби, яка потенційно охоплює сотні тисяч осіб, і кадровою спроможністю системи забезпечити кожному персонального супроводжуючого. Навіть за умови повного масштабування проєкту на всю територію України, про яке було оголошено за результатами пілоту, навантаження на одного помічника ветерана залишатиметься значним, особливо у великих міських громадах. На нашу думку, подальший розвиток інституту помічника ветерана, окрім перегляду кількості відповідних посад, вкрай доречно пов'язувати із впровадженням ризик-орієнтованого підходу до розподілу навантаження, за якого інтенсивність супроводу визначатиметься індивідуальними потребами ветерана. Очевидно, що особа, яка потребує одночасно медичної, психологічної та соціальної реабілітації, об'єктивно потребує більшого обсягу супроводу, ніж ветеран, який звертається лише з окремого адміністративного питання.

Ефективність проактивної моделі сьогодні, на нашу думку, значною мірою залежить і від організаційної та фінансової спроможності конкретної територіальної громади, що об'єктивно створює ризики нерівного доступу ветеранів до однакових за змістом форм державної підтримки. Так, реформа децентралізації, що триває в Україні з 2014 року, суттєво та відчутно вплинула на розширення ролі територіальних громад у сфері соціальної політики, однак фінансова та кадрова спроможність громад суттєво відрізняється: якщо у великому обласному центрі можливо утримувати кілька штатних помічників ветерана та профільний структурний підрозділ, то невелика громада, що, наприклад, межує із зоною бойових дій, часто не має ані бюджету, ані кваліфікованих кадрів для виконання аналогічних функцій. Окремі дослідники, аналізуючи трансформацію моделей соціальної підтримки ветеранів, справедливо зауважують, що традиційна пільгоцентрична модель соціального захисту в умовах повномасштабної війни практично вичерпала свій організаційний ресурс, що об'єктивно вимагає переходу до інноваційних, сервісно-орієнтованих підходів[15]. Вказаний висновок має

[14] Опис проєкту «Помічник ветерана». *Дніпровська районна військова адміністрація :* вебсайт. 2023. URL: https://dprda.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/opys-proiektu-pomichnyk-veterana. (дата звернення: 02.08.2026).

[15] Швець Т.М., Озеров М.І. Трансформація підходів і моделей соціальної підтримки ветеранів війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2026. №1. С. 298.

важливе значення й у контексті децентралізації. Сервісно-орієнтована модель об'єктивно передбачає більший обсяг кадрових, організаційних та фінансових ресурсів порівняно з традиційним механізмом надання соціальних гарантій. Відповідно рівень спроможності територіальної громади дедалі більше впливає на фактичну доступність персоналізованої підтримки ветеранів. Водночас перехід до сервісної, індивідуалізованої моделі підтримки є значно більш ресурсомістким порівняно з простим нарахуванням грошової пільги, а отже без цільового фінансового вирівнювання між громадами ризикує поглибити, а не подолати регіональну нерівність доступу до якісного супроводу. За таких умов місце проживання ветерана фактично може перетворитися на чинник, який визначатиме не лише швидкість, а й повноту реалізації гарантованих законом прав. На нашу думку, це суперечить самій природі людиноорієнтованої державної політики, яка повинна забезпечувати рівний доступ до базових механізмів підтримки незалежно від фінансової чи кадрової спроможності окремої територіальної громади.

Варто додати, що поруч із беззаперечними перевагами проактивна модель породжує ще один виклик, який не можемо залишити поза увагою при її подальшому впровадженні. Проактивне надання публічної послуги за своєю природою передбачає можливість отримання суб'єктом надання послуги документів і відомостей, необхідних для її надання, без безпосередньої участі особи шляхом електронної інформаційної взаємодії між державними інформаційними ресурсами. Однією з необхідних передумов функціонування проактивної моделі є використання механізмів електронної інформаційної взаємодії між державними інформаційними ресурсами. Саме тому відповідно до частини 1 статті 5 Закону України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» документи та інформація, необхідні для надання відповідної публічної послуги, можуть отримуватися суб'єктом її надання без участі суб'єкта звернення шляхом доступу до відповідних інформаційно-телекомунікаційних систем або в автоматичному режимі шляхом електронної інформаційної взаємодії. Це рішення істотно зменшує адміністративне навантаження на особу, водночас розширюючи коло суб'єктів, які в межах своїх повноважень отримують доступ до персональних даних ветерана або здійснюють їх обробку. Ризик тут подвійний: з одного боку, це ризик витоку чи неправомірного використання даних у безпековому контексті війни, коли інформація про місце проживання, стан здоров'я чи інші відомості щодо ветерана війни набувають особливої чутливості в умовах воєнного стану; з іншого боку – це ризик надмірного патерналістського втручання у сферу автономії особи, коли рішення щодо доцільності окремих форм державної підтримки фактично ініціюються без належного врахування її волевиявлення. Ми наголошуємо на цьому ризику із усвідомлення і поваги до того, що окремі ветерани свідомо можуть не бажати розкривати інформацію про стан здоров'я, статус особи з інвалідністю або користуватися окремими формами соціального чи психологічного супроводу. На наше переконання, проактивна модель є виправданою лише за умови, що вона не підміняє собою право ветерана самостійно визначати спосіб взаємодії з державою. Автоматичне ініціювання окремих видів підтримки повинно поєднуватися з можливістю особи відмовитися від їх отримання, а використання персональних даних має здійснюватися виключно в межах і спосіб, визначений законом. За таких

умов проактивність виступає не примусовим механізмом реалізації прав, а додатковою гарантією їх доступності.

Сутність самого людиноорієнтованого підходу у нашому баченні полягає у поєднанні двох взаємопов'язаних складових: максимально можливого спрощення доступу ветерана до державної підтримки та безумовної поваги до його права самостійно визначати спосіб реалізації належних йому прав.

3. Напрями вдосконалення державної політики реінтеграції ветеранів на засадах людиноорієнтованого підходу

Як бачимо, попередній аналіз свідчить, що основна проблема сучасної моделі полягає не у відсутності окремих інструментів підтримки ветеранів як таких, а переважно у недостатній узгодженості їх функціонування. Маємо підстави стверджувати, що вдосконалення державної політики реінтеграції ветеранів повинно відбуватися одночасно на нормативному, інституційному, цифровому та кадровому рівнях.

На нормативному рівні доцільним видається запровадження індивідуального маршруту реінтеграції ветерана як базового механізму координації міжвідомчого супроводу. Його документальне оформлення має виступати не самоціллю, а способом забезпечення узгодженості дій усіх суб'єктів, залучених до реалізації ветеранської політики. Концепція індивідуального супроводу ветерана вже реалізується в практиці низки держав: досвід країн-членів НАТО, зокрема систем переходу від військової кар'єри до цивільного життя, що діють в Австралії, Сполученому Королівстві та США, а також в Ізраїлі, передбачає індивідуалізований супровід, який традиційно розпочинається за один-два роки до звільнення особи зі служби, триває приблизно рік після звільнення й супроводжується консультуванням та пакетами підтримки, підлаштованими під конкретні потреби[16]. Спільною рисою у всіх згаданих підходах простежується те, що об'єктом координації виступає не окрема адміністративна послуга, а весь процес переходу військовослужбовця до цивільного життя, що вбачається нам особливо цінним підходом в контексті ситуації в Україні.

Окремі передумови для впровадження такого підходу вже формуються в Україні. Так, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 року № 1350-р схвалено Стратегію формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року, яка передбачає запровадження скоординованої міжвідомчої системи підтримки, оцінювання індивідуальних потреб осіб, розвиток інфраструктури супроводу та поетапну реалізацію відповідних заходів у 2025-2027 роках[17].

На нашу думку, з огляду на міжвідомчий характер такого механізму його законодавче врегулювання видається найбільш виправданим, адже це дозволило б

[16] Дж. Ґ. Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України; Київ, 2025. С. 28.

[17] Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 31.12.2024 № 1350-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-р#Text.

змінити саму логіку організації державної підтримки ветеранів: перейти від моделі, за якої особа самостійно координує взаємодію з різними органами влади, до моделі, у якій відповідальність за узгодженість дій покладається на державу. З огляду на міжвідомчий характер такого механізму, законодавчий рівень його регулювання видається нам найбільш виправданим, оскільки індивідуальний «маршрут» має об'єднувати діяльність органів, повноваження яких визначаються різними нормативно-правовими актами. При цьому доцільно передбачити, що такий, знову ж таки, «маршрут» містить узгоджений між компетентними органами перелік заходів підтримки, відповідальних виконавців, орієнтовні строки їх реалізації, а також порядок його перегляду залежно від зміни потреб ветерана. Водночас людиноорієнтований характер цього інструменту можливий лише за умови його формування за безпосередньої участі самого ветерана. Індивідуалізований підхід у жодному разі не повинен зводитися до стандартизованого переліку адміністративних процедур, однакового для всіх отримувачів підтримки, а має враховувати життєві обставини, стан здоров'я, професійні наміри та інші індивідуальні потреби конкретної особи. За такого підходу він виконуватиме і організаційну, і координаційну функцію, забезпечуючи безперервність супроводу ветерана незалежно від кількості суб'єктів, залучених до реалізації відповідних заходів.

Другим напрямом вдосконалення, що логічно випливає із попереднього, на нашу думку, має стати розвиток міжвідомчої інформаційної взаємодії як необхідної передумови функціонування проактивної моделі реінтеграції ветеранів. Хоча, як зазначалося вище, Закон України «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг» уже створив нормативну основу для надання окремих послуг без звернення особи, практична реалізація такого механізму у сфері ветеранської політики залишається безпосередньо залежною від повноцінної інтеграції державних інформаційних ресурсів. На нашу думку, доцільно розглянути можливість нормативного врегулювання порядку автоматизованої міжвідомчої інформаційної взаємодії у випадках настання визначених законом юридичних фактів (зокрема звільнення з військової служби, встановлення інвалідності внаслідок війни чи повернення з полону). Водночас така взаємодія неодмінно повинна бути спрямована насамперед на своєчасне інформування компетентних органів та самого ветерана про можливість отримання відповідних заходів підтримки; у жодному разі не на автоматичне призначення послуг без урахування волевиявлення особи.

Третім напрямом удосконалення бачимо забезпечення збалансованого поєднання цифрових сервісів із персоналізованим супроводом ветеранів, для яких використання електронних інструментів є об'єктивно ускладненим. Дані опитування, наведені в дослідженні щодо реінтеграції ветеранів в Україні, показують, що переважним джерелом інформації про послуги для ветеранів була усна передача інформації іншими ветеранами чи членами громади – 57% опитаних, тоді як електронну службу для ветеранів використовували лише 9% респондентів[18]. Втім, на нашу думку, наведені результати свідчать не стільки про

[18] Дж. Ґ. Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України; Київ, 2025. С. 28.

недостатній рівень цифровізації ветеранської політики, скільки про визначальну роль особистої комунікації у процесі отримання ветеранами інформації про належні їм заходи підтримки. Навіть найсучасніші цифрові сервіси не можуть повністю замінити персональний супровід, особливо на початкових етапах реінтеграції

Ще одним напрямом, тісно пов'язаним із попередніми, вважаємо розвиток моделей надання послуг за принципом «єдиного вікна» на рівні територіальної громади. У порівняльному дослідженні, підготовленому для Мінветеранів, окремий розділ присвячено саме аналізу надання послуг на місцевому рівні за принципом «єдиного вікна» та підходу, що базується на системі інформування, консультування й перенаправлення[19]. Варто звернути увагу на те, що попри взаємозв'язок зазначених підходів, принцип «єдиного вікна» не слід ототожнювати з проактивною моделлю надання публічних послуг: перше стосується того, скільки разів і в скільки різних установ повинна звернутися особа, аби отримати весь належний їй пакет підтримки, тоді як друге стосується того, чи повинна особа звертатися взагалі. Однак ці ідеї добре доповнюють одна одну: навіть за відсутності технічної можливості забезпечити проактивне надання всього комплексу послуг через незавершеність міжвідомчого обміну даними, таку функцію потенційно можуть виконувати ветеранські простори або офіси фахівців із супроводу ветеранів, які вже створюються в територіальних громадах, що суттєво знижує адміністративне навантаження на особу навіть у межах формально ще заявницької моделі. На наше переконання, поєднання механізму «єдиного вікна» на рівні територіальної громади з поступовим розширенням переліку послуг, що надаються у проактивному порядку, відповідає сучасному етапу розвитку державної ветеранської політики. Такий підхід дозволяє забезпечити поступовий перехід до людиноорієнтованої моделі без необхідності одночасного реформування всіх елементів системи публічного адміністрування.

Окремо наголосимо, що не менш важливою передумовою успішної реалізації людиноорієнтованої моделі є належне кадрове забезпечення системи ветеранської політики. Подальший розвиток інституту помічника ветерана має супроводжуватися не лише збільшенням кількості відповідних посад, а й запровадженням єдиних стандартів професійної підготовки, супервізії та психологічної підтримки таких фахівців, оскільки їхня діяльність пов'язана з постійною взаємодією з особами, які пережили бойовий досвід, втрату близьких або отримали поранення чи інвалідність, що обумовлює значне психоемоційне навантаження. Д. О. Грицишен та А. М. Шпортун слушно вказують на те, що проведене ними оцінювання за шістьма вимірами організаційної зрілості та SWOT-аналіз засвідчують асиметричний профіль спроможності: за відносно високої цифрової інтеграції та нормативної визначеності найбільше відставання припадає на кадрову забезпеченість і ресурсну достатність[20]. Вважаємо, що подальший розвиток цифрових сервісів повинен супроводжуватися пропорційним

[19] Дж. Ґ. Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України; Київ, 2025. С. 53-54.

[20] Грицишен Д. О., Шпортун А. М. Організаційний механізм державної політики реінтеграції звільнених оборонців України: координація суб'єктів, кадрове та ресурсне забезпечення. *Економіка, управління та адміністрування.* 2026. №1(115). С. 261.

зміцненням кадрової спроможності системи, адже ефективність людиноорієнтованої моделі визначається не лише можливістю автоматизувати окремі адміністративні процедури, а й здатністю забезпечити належний індивідуальний супровід ветерана.

Нарешті, вважаємо за потрібне визначити перспективні напрями подальших наукових досліджень: 1) емпіричне вивчення ефективності вже запровадженого пілотного проєкту помічника ветерана із використанням показників, орієнтованих на досягнення практичного результату для ветерана – наприклад, час від моменту виникнення потреби до фактичного отримання послуги; 2) порівняльно-правове дослідження механізмів захисту персональних даних, забезпечення автономії особи та гарантій добровільності використання проактивних сервісів у системах проактивного надання послуг зарубіжних країн з метою вироблення українського стандарту балансу між ефективністю супроводу та автономією особи; 3) актуальним залишається дослідження правових механізмів фінансового забезпечення територіальних громад при реалізації державної ветеранської політики, оскільки без розв'язання цього питання будь-яка, навіть ідеально розроблена нормативна модель проактивного супроводу залишатиметься нерівномірно доступною залежно від місця проживання ветерана.

ВИСНОВКИ

Отже, по-перше, перехід від заявницької до проактивної моделі державної політики реінтеграції ветеранів в Україні становить складову досить масштабної трансформації державного управління – переходу від сприйняття особи як об'єкта адміністрування до визнання її прав і потреб вихідною точкою діяльності органів влади. Людиноорієнтований підхід у цьому контексті слід розглядати не як декларативну концепцію, а як практичний принцип організації діяльності суб'єктів публічного адміністрування, який підлягає перевірці практикою: чи справді орган влади організовує свою роботу навколо реальної потреби людини, чи переважно виходить із внутрішньої логіки функціонування адміністративного апарату.

По-друге, проведений аналіз засвідчив, що нормативні передумови для переходу до проактивної моделі державної політики реінтеграції ветеранів в Україні вже значною мірою сформовані. Водночас наявність окремих нормативних та організаційних інструментів сама по собі ще не забезпечує функціонування цілісної проактивної моделі, а це дає підстави стверджувати, що ключовим завданням подальшого розвитку ветеранської політики є не створення нових механізмів підтримки, а забезпечення узгодженого функціонування вже запроваджених інструментів у межах єдиної людиноорієнтованої системи.

По-третє, на наше переконання, впровадження проактивної моделі державної політики реінтеграції ветеранів повинно супроводжуватися належними правовими гарантіями захисту персональних даних і забезпечення автономії особи. Розширення можливостей держави щодо автоматизованого обміну інформацією та ініціювання надання публічних послуг не може розглядатися як самоціль, а має здійснюватися з дотриманням принципів пропорційності, добровільності та поваги до права ветерана самостійно визначати обсяг взаємодії з органами публічної влади. У зв'язку з цим проактивний супровід доцільно розглядати як додаткову можливість реалізації прав.

Практичні пропозиції, сформульовані за результатами дослідження, спрямовані на забезпечення послідовного переходу від певною мірою фрагментарного впровадження окремих елементів проактивної моделі до формування цілісної людиноорієнтованої системи реінтеграції ветеранів. Разом із тим проведене дослідження має певні обмеження, зумовлені його переважно нормативно-правовим і теоретико-аналітичним характером: оцінка практичної ефективності окремих елементів проактивної моделі (насамперед інституту помічника ветерана) потребує проведення комплексних емпіричних досліджень із безпосереднім залученням ветеранів і ветеранок як основних адресатів державної ветеранської політики. У зв'язку з цим запропоновані напрями вдосконалення слід розглядати не як вичерпний перелік заходів, а як концептуальну основу для подальшого розвитку нормативного регулювання, адміністративної практики та міжвідомчої взаємодії у сфері реінтеграції ветеранів.

Насамкінець зазначимо, що головний виклик для державної ветеранської політики найближчих років полягає не у пошуку нових форм підтримки, а у зміні самого підходу до її організації. Ветеран не повинен виступати координатором дій державних органів для реалізації власних прав. Саме держава має забезпечити таку організацію своєї діяльності, за якої система підтримки буде послідовною, узгодженою та максимально наближеною до реальних потреб конкретної людини. У цьому, на наше переконання, полягає практичний зміст людиноорієнтованої моделі реінтеграції.

АНОТАЦІЯ

Сучасний етап розвитку державної ветеранської політики України характеризується необхідністю переосмислення традиційних підходів до організації системи підтримки ветеранів у зв'язку зі стрімким збільшенням кількості осіб, які потребують комплексної реінтеграції після проходження військової служби. За таких умов заявницька модель реалізації прав, заснована на самостійному зверненні особи за кожним видом державної підтримки, дедалі меншою мірою відповідає потребам ефективного публічного управління, що зумовлює актуальність переходу до людиноорієнтованої проактивної моделі.

Так, досліджено концептуальні засади людиноорієнтованого підходу в державному управлінні, проаналізовано нормативно-правові передумови його впровадження у сфері ветеранської політики України, а також узагальнено міжнародний досвід організації проактивного супроводу ветеранів. Визначено основні проблеми практичної реалізації проактивної моделі, серед яких виокремлено недостатню міжвідомчу координацію, незавершеність цифрової інтеграції державних інформаційних ресурсів, кадрові обмеження, нерівномірну спроможність територіальних громад, а також ризики, пов'язані із захистом персональних даних та забезпеченням автономії особи. Обґрунтовано, що проактивне надання публічних послуг доцільно розглядати як один із практичних проявів людиноорієнтованої моделі публічного адміністрування, спрямованої на своєчасне забезпечення реалізації прав ветеранів. Запропоновано комплекс напрямів удосконалення державної політики, що охоплює нормативне закріплення індивідуального маршруту реінтеграції ветерана, розвиток захищеної міжвідомчої інформаційної взаємодії, поєднання цифрових сервісів із персоналізованим

супроводом, впровадження моделей надання послуг за принципом «єдиного вікна» та посилення кадрової спроможності інституту помічника ветерана. Авторський підхід ґрунтується на тому, що ефективність людиноорієнтованої моделі визначається здатністю держави організувати узгоджену систему підтримки, у центрі якої перебувають потреби конкретної людини. Зроблено висновок, що успішний перехід до проактивної моделі реінтеграції можливий лише за умови комплексного поєднання нормативних, інституційних, цифрових та кадрових змін із належними гарантіями добровільності взаємодії ветерана з державою та захисту його персональних даних.

Література

1. Дж. Ґ. Керрінгтон. Огляд міжнародних практик у сфері реінтеграції ветеранів і ветеранок: міркування щодо воєнного та повоєнного контексту України; Київ, 2025. 102 с.
2. Serving Citizens: Measuring the Performance of Services for a Better Life. Paris: OECD Publishing, 2022. 54 p.
3. Delivering human-centred and proactive public services: Digital Government Review of Korea. Paris: OECD Publishing, 2024. 129 p.
4. Реалізація ветеранської політики: правові, економічні, соціальні та психологічні аспекти : метод. рек. / О. С. Юнін, Н. М. Обушенко, О. О. Кулініч; за заг. ред. д.ю.н., проф. В. В. Шаблистого. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2026. 154 с.
5. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.
6. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text.
7. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг : Закон України від 15.07.2021 № 1689-IX : станом на 2 верес. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text.
8. Бойко І. Соловйова О. Вплив ідеї людиноцентризму на зміст адміністративного права. Internati*onal Science Journal of Jurisprudence&Philosophy*. Vol. 2, No. 1, 2023, С. 1-12. DOI: 10.46299/j.isjjp.20230201.01.
9. Бурик З. Розвиток концепції людиноцентризму в системі публічного управління. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2023. Вип. 6. С. 21-34. DOI: https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-6-21-34.
10. Про схвалення Стратегії ветеранської політики на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2027 роках : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 29.11.2024 № 1209-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1209-2024-р#Text.
11. Опис проєкту «Помічник ветерана». Дніпровська районна військова адміністрація : вебсайт. 2023. URL: https://dprda.dp.gov.ua/novini-ta-podiyi/novini/opys-proiektu-pomichnyk-veterana (дата звернення: 02.08.2026).
12. Швець Т. М., Озеров М. І. Трансформація підходів і моделей соціальної підтримки ветеранів війни в Україні. *Науковий вісник Ужгородського*

університету. 2026. №1. С. 298-302. DOI: https://doi.org/10.24144/2524-0609.2026.58.298-302.

13. Про схвалення Стратегії формування системи повернення з військової служби до цивільного життя на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 31.12.2024 № 1350-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-2024-р#Text.

14. Грицишен Д. О., Шпортун А. М. Організаційний механізм державної політики реінтеграції звільнених оборонців України: координація суб'єктів, кадрове та ресурсне забезпечення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2026. № 1(115). С. 255-263. DOI: https://doi.org/10.26642/ema-2026-1(115)-255-263.

Information about the authors:
Yunin Oleksandr Serhiiovych,
Doctor of Law, Professor,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine
Vice-Rector,
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Shablystyi Volodymyr Viktorovych,
Doctor of Law, Professor,
Director of the Educational and Scientific
Institute of Law and Innovative Education
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

Otkydach Ruslana Ruslanivna,
Bachelor's Student
Educational and Professional Program "Law",
First (Bachelor's) Level of Higher Education,
Specialty 081 "Law",
Educational and Scientific Institute of Law and Innovative Education
Dnipro State University of Internal Affairs
26, Nauky Avenue, Dnipro, 49005, Ukraine

DOI https://doi.org/10.30525/978-9934-26-719-2-48

ІНФОРМАЦІЙНА СТІЙКІСТЬ ЯК РЕСУРС СОЦІАЛЬНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Свідерська О. І.

ВСТУП

Сучасна війна не обмежується безпосереднім фізичним протистоянням та застосуванням збройної сили. Вона може реалізовуватися через поєднання військових, інформаційних, економічних, кібернетичних, психологічних та інших засобів впливу, спрямованих на досягнення політичних, територіальних, економічних і стратегічних цілей[1]. Відповідно, сучасний збройний конфлікт доцільно розглядати як багатовимірне протистояння, у межах якого боротьба відбувається не лише за фізичний простір, а й за інформаційне середовище, способи інтерпретації подій, системи цінностей, соціальні уявлення та когнітивні моделі суб'єктів. У цьому контексті інформаційне середовище відіграє одну із важливих ролей, оскільки у ньому одночасно функціонують і військовослужбовці, і цивільне населення. Інтенсивність інформаційних потоків, доступність цифрових комунікацій, поширення соціальних мереж та швидкість циркуляції повідомлень створюють принципово нові умови для формування уявлень про події, оцінювання ситуації та прийняття рішень. Інформація у сучасній війні більше не є лише набором відомостей про реальні події, а й одним із ресурсів соціальної інженерії та конструювання реальності.

На наш погляд, доцільно розмежувати фізичний, інформаційний, смисловий та когнітивний виміри сучасного протистояння. Якщо традиційна війна безпосередньо спрямована на контроль фізичного простору, то інформаційна у більшій мірі спрямована на формування та контроль інформаційного середовища, тоді як смисловий і когнітивний виміри стосуються глибших рівнів взаємодії з суб'єктом, зокрема способів інтерпретації подій, формування оцінок, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, прийняття рішень та організації поведінки. Відмінність між цими формами протистояння полягає, не лише у використанні різних засобів впливу, а й у різній глибині їхнього психологічного ефекту. Наприклад, інформаційний вплив може змінювати доступний суб'єкту набір фактів, повідомлень та джерел інформації, смисловий вплив стосується значення, якого набуває ця інформація, а когнітивний – яким чином ця інформація обробляється, оцінюється та використовується для формування суджень і прийняття рішень. Загалом поняття когнітивної війни акцентує увагу на боротьбі за способи сприймання та категоризацію реальності, когнітивні фрейми, процеси оцінювання інформації, прийняття рішень і подальшу поведінку. Когнітивна війна може розглядатися як форма сучасного неконвенційного протистояння, спрямована на вплив на когнітивні процеси

[1] Keegan, J. History of Warfare, 1st Vintage Books edition, New York: Vintage Books, 1994, 432 c.

індивідів і соціальних груп з метою трансформації способів сприймання, інтерпретації та оцінювання реальності.

Особливу небезпеку когнітивного впливу становить його відносна непомітність. На відміну від фізичного насильства або очевидного інформаційного втручання, когнітивні зміни можуть не сприйматися суб'єктом як результат зовнішнього впливу. Саме тому когнітивний вимір сучасної війни становить особливий інтерес для психологічних досліджень. Командування ОЗС НАТО з питань трансформації розглядає когнітивну війну як діяльність, що здійснюється у взаємодії з іншими інструментами сили та спрямовується на вплив, захист або порушення когнітивних процесів індивідів, груп і суспільств з метою отримання переваги над противником[2]. При цьому когнітивна війна виходить за межі контролю інформаційного потоку, оскільки її об'єктом стають ставлення, переконання, рішення та поведінка людей. У концептуальних матеріалах НАТО когнітивна війна також пов'язується з поняттям когнітивної переваги. Йдеться про здатність краще, швидше та глибше розуміти оперативне середовище, противника і власний стан, що створює передумови для ефективнішого прийняття рішень та випередження противника у когнітивному вимірі.

Для нашого дослідження принципово важливим є те, що у підходах НАТО когнітивна війна розглядається не лише як проблема впливу на свідомість противника, а й як проблема збереження власного когнітивного потенціалу. Відповідно, протидія когнітивному впливу передбачає збереження здатності до адекватного сприймання інформації, критичного її оцінювання, прийняття рішень та регуляції власної поведінки. Також у матеріалах НАТО серед чинників, які можуть використовуватися для когнітивного впливу, розглядаються, зокрема, інформаційне перевантаження, суперечливі наративи, поляризація, соціальне схвалення та інші механізми, здатні ускладнювати раціональне оцінювання ситуації [3].

Отже, когнітивну війну доцільно розглядати як якісно глибший рівень інформаційного протистояння, де боротьба ведеться передусім за здатність суб'єкта осмислювати, оцінювати та використовувати для прийняття рішень отриману інформацію. Поняття когнітивної переваги та когнітивної стійкості доцільно розглядати як взаємопов'язані характеристики: перша визначає здатність ефективно розуміти ситуацію та забезпечувати перевагу у прийнятті рішень, тоді як друга – здатність зберігати цю функціональну спроможність в умовах цілеспрямованого когнітивного впливу.

У цьому контексті інформаційну стійкість військовослужбовця доцільно розглядати ширше, ніж здатність розпізнавати неправдиву інформацію або виявляти окремі маніпулятивні повідомлення. Інформаційна стійкість починається не лише зі здатності визначити, чи є певне повідомлення правдивим, а зі здатності керувати власною інформаційною поведінкою в умовах

[2] NATO Allied Command Transformation. Cognitive Warfare [Електронний ресурс]. URL: https://www.act.nato.int/article/cognitive-warfare/ (дата звернення: 05.08.2026).

[3] NATO Allied Command Transformation. Cognitive Warfare [Електронний ресурс]. URL: https://www.act.nato.int/article/cognitive-warfare/ (дата звернення: 05.08.2026).

надлишку, суперечливості та цілеспрямованого впливу інформації. Вона передбачає збереження здатності до вибіркового сприймання інформації, її критичного оцінювання, гнучкого перегляду власних інтерпретацій, усвідомленої регуляції уваги та поведінкової відповіді на інформаційні стимули. У такому розумінні її когнітивний компонент пов'язаний не тільки з опором дезінформації, а й зі здатністю суб'єкта спостерігати за власними когнітивними та емоційними реакціями, не ототожнювати автоматично інформаційний стимул із необхідністю реагування, розглядати альтернативні інтерпретації та здійснювати усвідомлений вибір поведінкової відповіді.

Саме тому подальший аналіз доцільно зосередити на когнітивному вимірі інформаційної стійкості військовослужбовців, розглядаючи його через взаємозв'язок професійної життєстійкості, когнітивної гнучкості та усвідомленості. Така постановка питання дає змогу перейти від загального опису сучасного інформаційно-когнітивного протистояння до аналізу конкретних психологічних ресурсів, які можуть підтримувати стійкість військовослужбовця під час бойової діяльності та в процесі подальшої соціальної реінтеграції.

1. Когнітивний вимір інформаційної стійкості військовослужбовців

Розуміння когнітивного виміру інформаційної стійкості військовослужбовців залежить від врахування багатьох чинників та особливостей суспільної трансформації, які ми проживаємо. Для більш детального розуміння змін пропонуємо звернутися до переходу від індустріального до постіндустріального (інформаційного або мережевого) суспільства. Працюючи із концепцією постіндустріального суспільства, Д. Белл центральним ресурсом суспільного розвитку розглядав знання, а його продукування, накопичення та застосування, на переконання дослідника – визначає характер соціальних, економічних чи політичних процесів[4]. Подальший розвиток цієї логіки спостерігається у роботах М. Кастельса, і пов'язаний він із формуванням мережевого суспільства, у якому інформація перетворюється із людського ресурсу на інструмент конструювання соціальної реальності. Важливим у цьому контексті є запропоноване М. Кастельсом поняття «простору потоків», яке пояснює нову організацію соціального життя через безперервний рух інформації, капіталу, образів, символів і комунікаційних повідомлень між взаємопов'язаними мережевими вузлами. Влада у мережевому суспільстві дедалі більше пов'язується не лише з контролем над матеріальними ресурсами, але й зі здатністю впливати на самі потоки інформації, визначати умови їх циркуляції та формувати комунікативні й смислові рамки, у межах яких суб'єкти сприймають соціальну реальність. Отже, запропонована М. Кастельсом концепція дає змогу визначати формулу: «хто контролює потік інформації – той значною мірою впливає на те, що люди бачать, коли вони це бачать і як вони це інтерпретують»[5]. Отже, інформаційний потік – це своєрідний механізм

[4] Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York : Basic Books, 1973. 507 p.

[5] Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / пер. з англ. Е. Ганиш, А. Волкова ; ред. В. Лях. Київ : Видавництво «Ваклер», 2007. 304 с. ISBN 966-543-116-1.

соціального впливу, оскільки той хто його контролює має змогу опосередковано впливати на процеси формування суспільних уявлень, оцінок і прийняття рішень[6].

Подібну трансформацію соціальної структури описує і J. van Dijk, розглядаючи мережеве суспільство через призму зростання залежності соціальних процесів від цифрових платформ, які забезпечують комунікацію, обмін інформацією та координацію діяльності. Сучасна людина, на його переконання, функціонує у середовищі безперервних, швидких, фрагментованих і взаємопов'язаних інформаційних потоків. Це формує нові вимоги до людської уваги, сприймання, пам'яті, мислення, здатності приймати рішення та здійснювати критичну оцінку інформації[7].

У. Бек у концепції «суспільства ризику» доповнює теорії інформаційного та мережевого суспільства важливим положенням: трансформації, які проживає людство не лише розширюють можливості суспільства щодо контролю над середовищем, а й продукують нові ризики, які у той ж час є прямим наслідком цих трансформацій. Він протиставляє суспільство, орієнтоване переважно на розподіл благ, суспільству, яке дедалі більше змушене розподіляти та контролювати ризики й «неблага», сформовані технічним, економічним і соціальним розвитком[8]. Ця логіка є особливо цінною для розуміння того як сучасна людина функціонує в умовах цифрового середовища, оскільки розширення інформаційних можливостей одночасно породжує нові форми ризику: інформаційне перевантаження, дезінформацію, маніпулятивний контент, кіберзагрози, автоматичне поширення неправдивих повідомлень, цілеспрямовані інформаційно-психологічні та когнітивні загрози[9]. Особливістю ризиків пізньої модерності, за У. Беком, є їхня часткова невидимість і залежність від спеціального знання: людина не завжди може безпосередньо сприйняти або перевірити наявність небезпеки; для її виявлення потрібні експертні знання, відповідні інституції та процедури оцінювання. Інформаційні загрози далеко не завжди мають очевидні ознаки. Маніпулятивне повідомлення може бути стилістично нейтральним, дезінформація маскуватися під звичайну новину, а скоординований вплив – виглядати як сукупність незалежних повідомлень[10]. Тобто, інформаційний ризик швидше є загрозою, яку необхідно когнітивно розпізнати, а не сприймати як безпосередню.

Вагомий внесок у розуміння особливостей функціонування інформації у сучасному суспільстві зробили і представники постмодерну. Наприклад Ж.-Ф. Ліотар, аналізуючи стан постмодерного знання, звертає увагу на втрату домінування універсальних метанаративів і зростання множинності

[6] Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / пер. з англ. Е. Ганиш, А. Волкова ; ред. В. Лях. Київ : Видавництво «Ваклер», 2007. 304 с. ISBN 966-543-116-1.

[7] Dijk J. van. The Network Society. 4th ed. London : SAGE Publications, 2020. 384 p. ISBN 978-1-5264-9818-2.

[8] Beck U. World Risk Society. Cambridge : Polity Press, 1999. 184 p.

[9] Свідерська О. Труднощі інституційного регулювання цифровими ризиками у транзитному суспільстві**.** Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії, **2020.** Вип. 31. С. 189–195.

[10] Beck U. World Risk Society. Cambridge : Polity Press, 1999. 184 p.

конкуруючих способів пояснення реальності[11]. Ж. Бодріяр акцентує увагу на збільшенні впливу знаків, образів і симулякрів, використання яких, можуть мати для суб'єкта більше значення, ніж особистий досвід реальності[12]. М. Фуко, у свою чергу, розглядає знання та дискурс у нерозривному зв'язку із владою, підкреслюючи значення соціальних механізмів, які визначають, які саме висловлювання, інтерпретації та форми знання визнаються легітимними[13]. У сукупності ці підходи дають підстави розглядати сучасне інформаційне середовище як простір не лише розширення когнітивних можливостей людини, а й постійної конкуренції за її увагу, інтерпретацію подій та способи конструювання реальності.

Отже, роль інформаційної та когнітивної компетентності є беззаперечною. Виходячи із викладеного, якщо ризик не завжди може бути безпосередньо побачений, суб'єкт повинен володіти здатністю його ідентифікувати, оцінити джерело інформації, встановити можливі зв'язки між окремими повідомленнями та порівняти їх із наявними знаннями. Тут варто зауважити, що у суспільстві ризику інформаційна стійкість не може зводитися до уникнення негативної інформації або до обмеження інформаційного споживання. Навпаки, вона передбачає здатність функціонувати в умовах невизначеності та потенційної ненадійності інформаційного середовища. Важливим для цього підходу є також розуміння, що ризик є не лише об'єктивною характеристикою небезпеки, а й результатом соціальних процесів її визначення, інтерпретації та комунікації: засоби масової інформації та цифрові комунікаційні платформи не просто інформують суспільство про небезпеку, вони значною мірою беруть участь у визначені які саме події можна розглядати як небезпечні, як їх слід пояснювати та які емоційні й поведінкові реакції вважати відповідними. Окремі інформаційні повідомлення можуть втрачати зв'язок із ширшим контекстом подій, що ускладнює формування цілісного уявлення про проблему. Фрагментарність інформації знижує здатність людини до встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими подіями, її вміння порівнювати їх із попереднім контекстом та оцінювати можливі наслідки. Однак зовнішня хаотичність інформаційного потоку не обов'язково означає його випадковість: відбір подій, їхня послідовність, частота повторення та спосіб представлення значною мірою визначаються структурою інформаційного середовища та суб'єктами, які мають можливість впливати на його організацію. Отже, когнітивний вплив може здійснюватися не лише через безпосередній зміст окремого повідомлення, а й через фрагментацію інформації, вилучення її з контексту та формування такого порядку денного, який ускладнює суб'єкту можливість реконструювати цілісну картину подій[14]. За таких умов когнітивна стійкість відображатиме здатність суб'єкта диференціювати інформаційні повідомлення, оцінювати їхню

[11] Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Manchester : Manchester University Press, 1984.

[12] Бодріяр Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.

[13] Фуко М. Археологія знання / пер. з фр. В. Шовкун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2003. 326 с.

[14] Була С., Свідерська О. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. Політикус.2020. Вип. 4. С. 21–25.

релевантність і достовірність, встановлювати зв'язки між окремими елементами інформації та інтегрувати їх у відносно цілісну картину сприйняття ситуації. Тут доцільно звернути увагу на поняття «когнітивної складності», що охоплює здатність суб'єкта диференціювати різні аспекти проблеми та інтегрувати їх у систему взаємопов'язаних уявлень. У дослідженні M. Boukes, F. A. W. J. van Esch, J. A. Snellens, S. C. Steenman та R. Vliegenthart було застосовано метод когнітивного картування для аналізу того, як люди структурують своє розуміння складної суспільно-політичної проблеми. Їхні результати показали принципову відмінність між загальним споживанням новин і реальною експозицією до інформації, безпосередньо пов'язаної з проблемою, що осмислюється. У результаті доведено, що інтенсивність споживання новин не є достатньою умовою для підвищення когнітивної складності; більш значущою виявляється експозиція до релевантної для конкретної проблеми інформації, яка сприяє формуванню більш диференційованих і взаємопов'язаних когнітивних репрезентацій. Отже, в умовах сучасного інформаційного суспільства когнітивний вимір інформаційної стійкості доцільно пов'язувати не з кількістю інформації, якою володіє суб'єкт, а з якістю її когнітивної обробки, структурованістю інформаційних репрезентацій, здатністю зберігати автономність суджень і цілісність картини світу в умовах інтенсивного та потенційно маніпулятивного інформаційного впливу[15].

Важливими є також розуміння способів, за допомогою яких інформаційне середовище може цілеспрямовано впливати на когнітивні процеси військовослужбовців. Сучасний інформаційно-психологічний вплив є комплексним і реалізується одночасно на інформаційно-комунікаційному, емоційно-психологічному, цифрово-мережевому, символічному та когнітивному рівнях. До інформаційно-комунікаційних механізмів належать дезінформація, поширення фейкових повідомлень, маніпулювання фактами, використання напівправди, інформаційне перевантаження та багаторазове повторення певних повідомлень[16]. Їхній вплив полягає не лише у передачі суб'єкту недостовірної інформації, а й у створенні такого інформаційного середовища, в якому релевантні та нерелевантні відомості виявляються змішаними, а можливість швидко встановити достовірність повідомлення ускладнюється. Для військовослужбовця, який змушений приймати рішення в умовах дефіциту часу та неповної інформації, подібне перевантаження може знижувати можливість диференціювати важливі та другорядні інформаційні сигнали[17].

[15] Boukes M., Hameleers M. Fighting lies with facts or humor: Comparing the effectiveness of satirical and regular fact-checks in response to misinformation and disinformation. Communication Monographs. 2023. Vol. 90, № 1. P. 69–91. DOI: 10.1080/03637751.2022.2097284

[16] Балабушка Є., Свідерська О., Анощин М., Савічєв А. Протидія ворожій пропаганді як складова психологічної безпеки військовослужбовців. Наукові перспективи № 5(71) 2026 . С. 2112–2122. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-5(71)-2112-2122

[17] Zollo F., Quattrociocchi W. Misinformation spreading on Facebook. Complex Spreading Phenomena in Social Systems: Influence and Contagion in Real-World Social Networks. Cham : Springer, 2018. P. 177–196. DOI: 10.1007/978-3-319-77332-2_10.

До емоційно-психологічних механізмів впливу можна віднести апеляцію до страху, гніву, сорому, провини, почуття безсилля, а також дегуманізацію, демонізацію, віктимізацію, героїзацію та стигматизацію. Емоційний компонент інформаційного впливу є принципово важливим для розуміння його когнітивних наслідків, оскільки сильне емоційне залучення може змінювати характер уваги, оцінювання інформації та процесу прийняття рішень. У такому випадку інформаційне повідомлення впливає не лише на те, що саме сприймає суб'єкт, а й на те, як він інтерпретує отриману інформацію[18]. Соціальні емоції, такі як страх, гнів, сором, паніка, почуття приниження або безсилля можуть використовуватися для актуалізації певних поведінкових реакцій і закріплення необхідних інтерпретацій ситуації[19]. У сучасному інформаційному середовищі індивідуальні почуття можуть перетворюватися на колективні, особливо коли вони поширюється через комунікативні мережі та стають частиною колективної картини уявлень про реальність.

Цифровізація інформаційного простору суттєво розширює арсенал таких впливів. Меми, боти, тролінг, астротерфінг, технології deepfake, алгоритмічне просування контенту, мікротаргетинг і цілеспрямовані інформаційні кампанії у соціальних мережах дозволяють не лише створювати певний контент, а й адаптувати його до характеристик конкретної аудиторії та забезпечувати його багаторазове відтворення[20]. У цьому випадку когнітивний вплив реалізується через зміни структури інформаційного середовища: збільшення видимості одних повідомлень, повторення певних образів і тверджень, актуалізації емоційно значущих тем та зниження помітності альтернативних інтерпретацій. Саме ця особливість узгоджується з розглянутим вище положенням про «владу потоків», відповідно до якого вплив може здійснюватися через організацію самої циркуляції інформації.

Безпосередньо когнітивного рівня стосуються такі механізми, як фреймінг, праймінг, формування порядку денного, поляризація, конструювання бінарної опозиції «свій-чужий» та конспірологізація. Їхня особливість полягає в тому, що вони впливають на сам спосіб сприймання та інтерпретації інформації. Фреймінг, зокрема, визначає рамку, у межах якої певна подія отримує значення: одні її характеристики актуалізуються, тоді як інші залишаються поза увагою. Праймінг сприяє актуалізації певних понять, оцінок або асоціацій, які надалі можуть впливати на інтерпретацію наступної інформації. Формування розмежування «свій-чужий» спрощує складну соціальну реальність, переводячи її у схему протиставлення та знижуючи необхідність диференційованого аналізу. Поляризація, своєю чергою, посилює тенденцію до категоричного оцінювання

[18] Балабушка Є., Свідерська О., Анощин М., Савічєв А. Протидія ворожій пропаганді як складова психологічної безпеки військовослужбовців. Наукові перспективи № 5(71) 2026 . С. 2112 – 2122. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-5(71)-2112-2122

[19] Wodak R. Entering the 'post-shame era': the rise of illiberal democracy, populism and neo-authoritarian. Global Discourse An interdisciplinary journal of current affairs Volume 9: Issue 1 2019. 195–213.

[20] СвідерськаО. Цифрова пропаганда та ризики інформаційної безпеки у контексті російсько-української війни.Політикус. 2022.Вип. 2.С.60–65.

інформації та зменшує простір для проміжних позицій і альтернативних пояснень[21].

Окрему небезпеку для когнітивної стійкості становить поєднання таких механізмів із фрагментацією інформаційного потоку. Якщо окремі повідомлення подаються без достатнього контексту, повторюються в різних комунікативних каналах і супроводжуються емоційно насиченими образами, суб'єкту може бути складніше встановити причинно-наслідкові зв'язки між подіями та сформувати цілісну когнітивну модель ситуації. У такому випадку значно ефективнішим інформаційний вплив може виявитися у вибірковому представленні окремих фактів, їх вилучення з контексту, зміни послідовності подання або постійному акцентуванні лише на певних аспектах події. У результаті суб'єкт отримує фрагменти інформації, однак має менше можливостей для їх самостійної інтеграції. Також варто зазначити, що користувачі соціальних мереж можуть отримувати інформацію зі швидкістю, що перевищує їхні можливості когнітивної обробки. Висока інтенсивність інформаційного потоку змінює пріоритети користувачів, обсяг обробленої інформації та швидкість реакції[22].

Висновки до розділу

Проведений теоретичний аналіз дає підстави розглядати інформаційну стійкість військовослужбовця як комплексну психологічну характеристику, формування якої набуває особливого значення в умовах сучасного інформаційного та мережевого суспільства. Трансформація інформаційного середовища супроводжується не лише істотним збільшенням обсягу доступної інформації, швидкості її поширення та різноманітності каналів комунікації, а й появою нових форм ризиків, пов'язаних із дезінформацією, інформаційним перевантаженням, маніпулятивним контентом та цілеспрямованим інформаційно-психологічним впливом. У такому середовищі стійкість не може розумітися як уникнення потенційно небезпечної інформації або обмеження інформаційного споживання. Вона передбачає здатність суб'єкта зберігати функціональність власних когнітивних процесів в умовах невизначеності, суперечливості та потенційної маніпулятивності інформаційного середовища.

Теоретичний аналіз концепцій інформаційного та мережевого суспільства, зокрема положень Д. Белла, М. Кастельса та J. van Dijk, дозволяє констатувати, що в сучасних умовах інформація є не лише ресурсом пізнання, а й засобом конструювання соціальної реальності. Контроль над інформаційними потоками, їхньою структурою, видимістю окремих повідомлень та способами їх репрезентації створює можливості для впливу на увагу, оцінки, інтерпретації та рішення суб'єктів. Відповідно, когнітивний вимір інформаційної стійкості доцільно пов'язувати не з обсягом інформації, якою володіє людина, а передусім із якістю її опрацювання, здатністю диференціювати інформаційні сигнали,

[21] Балабушка Є., Свідерська О., Анощин М., Савічєв А. Протидія ворожій пропаганді як складова психологічної безпеки військовослужбовців. Наукові перспективи № 5(71) 2026 . С. 2112 – 2122. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-5(71)-2112-2122

[22] Gomez Rodriguez M., Gummadi K., Schölkopf B. Quantifying information overload in social media and its impact on social contagions. Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media. 2014. Vol. 8, No. 1. P. 170–179. DOI: 10.1609/icwsm.v8i1.14549.

співвідносити їх із контекстом, інтегрувати різнорідні відомості та зберігати автономність власних суджень. Аналіз сучасних механізмів інформаційно-психологічного впливу засвідчив, що загроза когнітивній стійкості виникає не лише внаслідок поширення неправдивої інформації. Значний вплив можуть мати інформаційне перевантаження, фрагментація інформаційного потоку, вилучення повідомлень із контексту, повторення окремих тверджень, емоційне насичення комунікації тощо. Унаслідок цього змінюється не тільки зміст інформації, яку отримує суб'єкт, але й структура інформаційного середовища, у якому здійснюється її сприймання та оцінювання. У цьому контексті когнітивну стійкість можна розглядати як динамічну систему ресурсів, що забезпечує адаптивну взаємодію військовослужбовця з інформаційним середовищем. Таким чином, проведений теоретичний аналіз створює підстави для переходу від загального розгляду інформаційної стійкості до емпіричного дослідження її когнітивних ресурсів у військовослужбовців.

2. Огляд емпіричних досліджень когнітивної стійкості військовослужбовців

Як ми вже зауважували, важливу роль у когнітивному впливі відіграють знаки, символи, меседжі та наративи, за допомогою яких один і той самий об'єкт або подія можуть репрезентуватися принципово по-різному. Вербальні та інші семіотичні засоби одночасно і відображають реальність, і пропонують певний спосіб її інтерпретації. У цьому розумінні боротьба відбувається не лише за право повідомити про подію, а й за право визначити, як саме ця подія буде названа, пояснена та включена в колективну систему значень. Особливо виразно це проявляється в умовах гібридної війни, де поряд із фізичними діями відбувається боротьба за інтерпретацію причин, цілей, учасників та наслідків конфлікту [23].

Одним із завдань гібридного інформаційного впливу при цьому може ставати не формування єдиної альтернативної версії подій, а створення ситуації множинності взаємно суперечливих пояснень. Поширення численних версій, кожна з яких претендує на достовірність, ускладнює встановлення причинно-наслідкових зв'язків та послаблює здатність суб'єкта сформувати цілісну модель події. Отже, можемо стверджувати, що інформаційний вплив може бути спрямований не лише на переконання людини, а й на формування когнітивної невизначеності, сумніву та хаосу у намаганні інтерпретувати реальність.

У цьому аспекті інформаційна, смислова та когнітивна війна утворюють взаємопов'язані, але не тотожні рівні впливу. Інформаційна війна впливає передусім на доступний суб'єкту інформаційний матеріал; смислова – на значення, цінності та інтерпретаційні рамки, через які цей матеріал осмислюється; когнітивна – на самі способи сприймання, категоризації, оцінювання та прийняття рішень. У реальному інформаційному середовищі ці рівні не існують ізольовано: інформаційне повідомлення може одночасно

[23] Парахонський Б., Яворська Г. Породження війни з безсилля миру: смислова логіка війни. URL: https://niss.gov.ua/en/node/4660

містити смислову інтервенцію та запускати когнітивні механізми, які закріплюють запропоновану інтерпретацію.

Вразливість до такого впливу посилюється наявністю певних закономірностей когнітивної обробки інформації. Сучасні маніпулятивні практики використовують, зокрема, тенденцію до первісного прийняття твердження як достовірного, автоматичну категоризацію соціального середовища, підтверджувальне упередження та інші когнітивні ефекти. Відповідно до моделі, запропонованої Гілбертом, психічна система спочатку схильна приймати твердження як потенційно коректне, а вже після цього здійснюється його перевірка на достовірність. За умов втоми, дефіциту часу або підвищеного когнітивного навантаження можливості такого критичного контролю можуть знижуватися, що підвищує ризик некритичного прийняття сумнівної інформації [24].

Ще одним важливим механізмом є ефект повторення. Дослідження показують, що людина може сприймати знайому їй позицію як таку, що має широку суспільну підтримку, навіть якщо фактично вона неодноразово надходила лише від одного джерела. Це може бути пов'язано з особливостями роботи пам'яті: кількість повторів судження запам'ятовується краще, ніж його конкретне джерело [25]. Отже, багаторазове відтворення певного повідомлення здатне створювати ілюзію його поширеності та соціальної підтримки.

Для інформаційної війни цей механізм має особливе значення. Повторюване поширення одного й того самого твердження через різні канали, використання фейкових акаунтів, створення псевдоавтобіографічних історій або імітація суспільного консенсусу можуть формувати в реципієнта відчуття знайомості та соціальної типовості певної події. У такому випадку ефективність впливу визначається не лише змістом повідомлення, а й частотою його появи, різноманітністю каналів поширення та створеним враженням про його суспільну підтримку.

Таким чином, у сучасних інформаційних та когнітивних війнах використовують не лише зовнішній вплив для формування певних поглядів, але й природні механізми функціонування людської психіки. Саме тому протидія інформаційному впливу не може зводитися виключно до виявлення фейкових повідомлень або блокування окремих інформаційних каналів. Значно важливішою стає здатність суб'єкта усвідомлювати особисті способи обробки інформації, розпізнавати потенційні когнітивні викривлення, витримувати суперечливість та невизначеність інформаційного середовища і не допускати автоматичного переходу від сприйнятого повідомлення до готового висновку.

Отже, аналіз інформаційних, смислових і когнітивних механізмів сучасної війни дозволяє перейти від розгляду інформаційної стійкості як здатності протистояти окремим маніпулятивним повідомленням до її розуміння як здатності зберігати автономність та гнучкість когнітивного функціонування в умовах системного впливу. Саме ця здатність – критично оцінювати

[24] Gilbert D. How mental systems believe".American Psychologist. Vol. 46. Pp. 107-119.

[25] Weaver K. Inferring the Popularity of an Opinion From Its Familiarity : A Repetitive Voice Can Sound Like a Chorus. Journal of personality and social psychology. 2007. Vol. 92. No. 5. Pp. 821-833.

інформацію, відновлювати контекст, розрізняти факт та його інтерпретацію, усвідомлювати власні когнітивні установки й бути готовим переглядати попередні висновки і створює теоретичне підґрунтя для подальшого розгляду когнітивної стійкості військовослужбовців.

Цілком очевидним є те, що для військовослужбовців когнітивна стійкість в умовах війни є не менш актуальною ніж фізична витривалість. Наприклад, в одному із закордонних досліджень, яке охопило 19 465 військовослужбовців, було встановлено, що 66% респондентів вважають дезінформацію проблемою для армії загалом, а 33% – проблемою власного підрозділу. Автори також виявили зв'язок сприйняття дезінформації з практиками фактчекінгу, згуртованістю підрозділу та готовністю військовослужбовців, що свідчить про те, що вплив інформаційного середовища може проявлятися не лише на рівні індивідуального сприйняття інформації, а й позначатися на функціонуванні та організаційних характеристиках військового колективу[26].

У одному із наших пілотних досліджень щодо особливостей споживання інформації в умовах інформаційної війни було опитано 90 військовослужбовців. Його метою було визначити характерні способи взаємодії військовослужбовців з інформаційними повідомленнями, особливість оцінювання їхньої достовірності, ролі когнітивних та емоційних чинників у формуванні ставлення до інформації, а також суб'єктивного сприймання впливу інформаційної війни на поведінку людей. Отримані результати свідчать про загалом достатньо виражену орієнтацію військовослужбовців на перевірку інформації. Так, 60% респондентів зазначили, що «завжди» перевіряють інформацію перед тим, як повірити їй або поширити її, ще 29% роблять це «часто». Лише 10% опитаних вдаються до перевірки «іноді», а 1% зазначив, що «ніколи» не перевіряє інформацію. Отже, переважна більшість досліджуваних декларує готовність до верифікації інформаційних повідомлень, що може розглядатися як важлива передумова критичного ставлення до інформації та когнітивної стійкості. Водночас отримані результати відображають саме самооцінку поведінки респондентів і тому не дають підстав автоматично ототожнювати декларовану готовність перевіряти інформацію з фактичною ефективністю її перевірки. Водночас аналіз чинників, які визначають довіру до новин, демонструє складнішу картину. Так, 32% респондентів зазначили, що найбільше довіряють інформації, отриманій лише з офіційного джерела, тоді як для 30% довіра формується під впливом поєднання офіційного джерела та власних переконань. Ще 11% орієнтуються переважно на власні переконання. Таким чином, поряд із орієнтацією на формальну надійність джерела спостерігається помітна роль суб'єктивних когнітивних установок. Це вказує на те, що процес оцінювання інформації не є суто раціональною процедурою перевірки джерела, а може залежати від попередніх уявлень та переконань суб'єкта. Відповідно, навіть за наявності установки на перевірку інформації зберігається ризик вибіркового сприймання тих відомостей, які узгоджуються з уже сформованою позицією.

[26] Firoozmand Duffy F., McDonnell G. P., Auslander M. V. та ін. US Soldiers' Individual and Unit-level Factors Associated with Perceptions of Disinformation in the Military Context. Military Medicine. 2023. Vol. 188, Supplement 6. P. 698–708. DOI: 10.1093/milmed/usad322.

Показовими також є результати щодо впливу позиції більшості на власну думку. 43% військовослужбовців відповіли, що не змінювали власної думки під впливом масової позиції, тоді як 21% прямо визнали наявність такого впливу. Для 36% респондентів це питання виявилося складним для однозначної оцінки. Отже, поряд із декларованою автономністю значної частини досліджуваних не можна виключати наявність соціального впливу та тенденції до конформної орієнтації. Водночас значна частка відповіді «важко сказати» потребує обережної інтерпретації та не дозволяє безпосередньо стверджувати про наявність конформізму. Радше цей результат вказує на складність усвідомлення та самооцінки власної залежності від групових інформаційних установок.

Особливого значення для характеристики когнітивного виміру інформаційної стійкості набувають результати щодо емоційного реагування на інформацію про війну. Найчастіше респонденти називали гнів – 71,1%, тривогу – 41,1%, гордість – 28,9% та страх – 15,6%; байдужість зазначили 7,8% опитаних. Отже, інформація про війну переважно викликає емоційно насичені реакції, серед яких домінують негативно забарвлені емоції. Це важливо враховувати з огляду на те, що емоційність інформаційного повідомлення може підвищувати його суб'єктивну значущість і впливати на подальше оцінювання змісту. Таким чином, когнітивна стійкість у військовому інформаційному середовищі має передбачати не відсутність емоційного реагування, що було б нереалістичним в умовах війни, а здатність зберігати критичність та контроль над процесом оцінювання інформації попри сильне емоційне залучення. У цьому контексті важливими є результати щодо сприймання мови ворожнечі та дегуманізації у медіа. 54% респондентів зазначили, що помічають такі прояви «іноді», ще 26% – «часто», тоді як 20% – «рідко». Таким чином, 80% опитаних тією чи іншою мірою стикаються з подібними проявами в інформаційному просторі. Це свідчить про поширеність емоційного та ціннісного контенту, з яким взаємодіють військовослужбовці. У когнітивному аспекті значення цього результату полягає в тому, що систематичне використання категоричних оцінок, дегуманізації та мови ворожнечі може сприяти спрощенню складних соціальних явищ і закріпленню бінарних схем сприймання на кшталт «свій – чужий». Саме тому здатність розпізнавати такі способи конструювання інформаційного повідомлення є важливою складовою інформаційної стійкості.

Реакції на емоційно сильні повідомлення демонструють наявність у більшості респондентів певної установки на самоконтроль. Так, 59% опитаних зазначили, що у випадку отримання емоційно сильних новин перевіряють інформацію, ще 33% читають її, але не поширюють. Лише 3% респондентів зазначили, що поширюють таку інформацію одразу. Таким чином, переважна більшість досліджуваних декларує відсутність імпульсивного поширення емоційно насиченого контенту. Поєднання цього результату з високою часткою респондентів, які загалом перевіряють інформацію, дозволяє говорити про наявність у досліджуваній групі поведінкових передумов інформаційної обережності. Водночас порівняльний аналіз цих даних із високою емоційною залученістю до новин про війну підкреслює важливість здатності зберігати когнітивний контроль саме в ситуаціях емоційного напруження. Важливо також підкреслити, що переважна більшість військовослужбовців усвідомлює

значущість інформаційного чинника у формуванні поведінки людей. Так, 87% респондентів вважають, що інформаційна війна суттєво впливає на поведінку людей, 11% визнають її частковий вплив і лише 2% вважають такий вплив незначним. Це свідчить про високий рівень усвідомлення респондентами інформаційного середовища як чинника, здатного впливати на соціальну поведінку та сприймання подій. Однак, для справедливості, варто підкреслити, що сам факт усвідомлення можливості інформаційного впливу ще не означає автоматичної стійкості до нього, оскільки здатність йому протистояти передбачає не лише знання про існування маніпулятивних технологій, а й практичне вміння розпізнавати їх, оцінювати джерела та зберігати автономність когнітивних висновків.

Додаткові дані щодо інформаційної стійкості військовослужбовців представлені в результатах опитування, проведеного Науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України. У межах дослідження оцінювалася, зокрема, суб'єктивна оцінка військовослужбовцями рівня медійної грамотності, що визначалася як сукупність знань і навичок, необхідних для розуміння, аналізу та критичного оцінювання інформації з різних медіаресурсів. Отримані результати демонструють загалом високий рівень самооцінки відповідної компетентності: високий рівень особистої медійної грамотності визначили 68,3% військовослужбовців ЗСУ та 77,4% військовослужбовців Державної спеціальної служби транспорту. Середній рівень зазначили близько чверті військовослужбовців ЗС України та майже п'ята частина представників ДССТ, тоді як недостатнім свій рівень визнали лише 6,4% та 3,4% відповідно.

Важливим є також результат щодо здатності самостійно відрізняти правдиву інформацію від дезінформації та фейків. Так, 88,5% військовослужбовців ЗС України та 90,6% представників ДССТ вважають себе здатними або скоріше здатними здійснювати таке розрізнення. Водночас лише 4,2% та 1,4% відповідно вказали на певну нездатність до цього, а 10,1% військовослужбовців ЗС України та 8,1% представників ДССТ обрали відповідь «важко відповісти». Показовими є наведені у дослідженні відкриті відповіді респондентів, у яких як підстави для оцінювання достовірності інформації називалися перевірка відомостей у різних джерелах, врахування власної компетентності у певній тематиці, здатність виявляти прихований зміст повідомлення та усвідомлення того, що інформація, яка спочатку здається фейковою, не завжди є такою. Ці відповіді демонструють розуміння окремими військовослужбовцями необхідності контекстуальної та джерельної перевірки інформації[27].

Разом із тим наведені результати доцільно інтерпретувати з певною методологічною обережністю. Насамперед дослідження фіксує переважно суб'єктивну оцінку респондентами власної медійної компетентності, а не її безпосереднє вимірювання за допомогою завдань, у яких необхідно було б фактично розпізнати достовірну інформацію, дезінформацію або

[27] Шевчук О., Капосльоз Г., Лагодзінський В., Степаненко В., Панченко В., Дєточка О., Єфімова В., Серафімов І. Рівень сформованості у військовослужбовців Збройних сил України та Державної спеціальної служби транспорту української національної та громадянської ідентичності. Київ: Науково–дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. 2026. 86 с.

маніпулятивний контент. Відповідно, високі показники самооцінки не можуть однозначно свідчити про фактично високий рівень медійної грамотності. Людина може бути переконана у власній здатності розпізнавати фейки, однак це ще не означає, що вона однаково успішно виконуватиме таке завдання в реальній ситуації інформаційної невизначеності, особливо за умов емоційного навантаження, дефіциту часу або впливу значущих для неї переконань.

Це обмеження є особливо важливим для розуміння когнітивного виміру інформаційної стійкості. Здатність суб'єкта декларувати критичне ставлення до інформації та його здатність фактично здійснювати критичне оцінювання не є тотожними характеристиками. Саме тому високі показники самооцінки медійної грамотності доцільно розглядати радше як показник сформованої установки на критичне споживання інформації та усвідомлення значущості відповідної компетентності, ніж як прямий доказ сформованої когнітивної стійкості.

Водночас результати дослідження мають важливе значення у поєднанні з даними проведеного нами анкетування. Якщо у власному дослідженні ми спостерігаємо високу декларовану готовність військовослужбовців перевіряти інформацію, обережно ставитися до емоційно сильних повідомлень та усвідомлювати вплив інформаційної війни, то результати Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України демонструють аналогічну тенденцію на більшій та диференційованій за категоріями особового складу вибірці. Водночас обидва масиви даних переважно характеризують самосприйняття інформаційної компетентності, що актуалізує необхідність доповнення самооцінкових методів об'єктивними показниками когнітивної стійкості.

Особливо перспективним у цьому контексті є перехід від питання «чи вважає військовослужбовець себе здатним розпізнати дезінформацію?» до питання «як саме він діє в ситуації, коли достовірність інформації неможливо встановити однозначно?». Саме другий тип завдань дозволяє оцінити не лише медійну обізнаність, а й когнітивні механізми інформаційної стійкості: здатність витримувати невизначеність, співвідносити суперечливі джерела, відкладати передчасний висновок, розрізняти факт та інтерпретацію, виявляти власні когнітивні упередження та коригувати попередню позицію відповідно до нових доказів.

Особливий інтерес для дослідження когнітивного виміру інформаційної стійкості становлять взаємозв'язки професійної життєстійкості з показниками майндфулнес. Показник «Спостереження» має позитивні кореляції з професійною включеністю (r = ,36), професійним контролем (r = ,29), прийняттям виклику (r = ,23), емоційним (r = ,26), мотиваційним (r = ,28), соціальним (r = ,20) та власне професійним (r = ,29) компонентами професійної життєстійкості. Це може свідчити про те, що здатність помічати та фіксувати власний внутрішній і зовнішній досвід пов'язана із загальною здатністю військовослужбовця зберігати професійну стійкість.

Більш виражені взаємозв'язки виявлено за показником «Опис». Він позитивно корелює з професійною включеністю (r = ,46), контролем (r = ,45), прийняттям виклику (r = ,51), емоційним (r = ,40), мотиваційним (r = ,59) та соціальним (r = ,55) компонентами професійної життєстійкості. Із загальним

рівнем професійної життєстійкості коефіцієнт становить (r = ,35). Особливої уваги заслуговують зв'язки показника «Опис» із мотиваційним та соціальним компонентами, що може вказувати на значення здатності вербалізувати й структурувати власний досвід для підтримання професійної мотивації та соціального функціонування. Показник «Усвідомлена дія» демонструє слабкі, але статистично значущі позитивні зв'язки з професійною включеністю (r = ,22), контролем (r = ,21), прийняттям виклику (r = ,21), емоційним (r = ,27), мотиваційним (r = ,27) та соціальним (r = ,33) компонентами. Водночас із загальним рівнем професійної життєстійкості зв'язок практично відсутній. Отже, можемо припустити, що усвідомлена дія в цій вибірці більше пов'язана з окремими функціональними складовими життєстійкості, ніж з її інтегральним показником.

Показник «Нереагування» має переважно позитивні зв'язки з професійною життєстійкістю: із професійною включеністю (r = ,27), прийняттям виклику (r = ,32), мотиваційним компонентом (r = ,30), соціальним (r = ,28), професійним компонентом (r = ,25). Найбільш вираженим серед них є зв'язок із прийняттям виклику (r = ,32), що дозволяє припустити взаємозв'язок здатності не реагувати автоматично на внутрішній досвід із готовністю сприймати складні професійні обставини як ситуації, що потребують адаптивного реагування.

Найбільш значущим для когнітивного виміру є показник когнітивної гнучкості. Особливої уваги заслуговують результати щодо показника «Альтернативи», який у використаній методиці характеризує здатність бачити різні способи вирішення ситуації та генерувати альтернативні способи її розуміння. Саме цей показник демонструє статистично значущі позитивні кореляції з усіма основними компонентами професійної життєстійкості. Зокрема, із професійною включеністю коефіцієнт становить (r = ,50), із професійним контролем (r = ,48), із прийняттям виклику (r = ,54), з емоційним компонентом (r = ,44), мотиваційним (r = ,57), соціальним (r = ,57), а з загальним рівнем професійного компоненту (r = ,37).

Таким чином, чим більшою є здатність військовослужбовця розглядати альтернативи та гнучко перебудовувати спосіб осмислення ситуації, тим вищими є показники його професійної включеності, контролю, готовності приймати виклики, а також мотиваційної та соціальної складових професійної життєстійкості. Найвищі коефіцієнти зафіксовано саме із мотиваційним і соціальним компонентами (r = ,57) та прийняттям виклику (r = ,54).

Цей результат є особливо важливим у контексті дослідження когнітивної стійкості військовослужбовців, оскільки дозволяє припустити, що збереження здатності розглядати ситуацію з різних перспектив може виступати одним із психологічних ресурсів адаптивного функціонування в умовах професійної невизначеності та високого навантаження. Показник «Контроль» також демонструє позитивні зв'язки з професійною життєстійкістю. Встановлено кореляції з професійною включеністю (r = ,29), професійним контролем (r = ,32), прийняттям виклику (r = ,32), емоційним (r = .40), мотиваційним (r = ,37) та соціальним (r = ,41) компонентами.

Важливими є також взаємозв'язки між самими когнітивними показниками. Зокрема, «Опис» позитивно пов'язаний із «Усвідомленою дією» (r = ,49),

«Альтернативами» (r = ,63) та «Контролем» (r = ,63). «Усвідомлена дія» має сильний позитивний зв'язок із «Контролем» (r = ,72), а «Неосудливість до внутрішнього досвіду» – з «Усвідомленою дією» (r = ,62). Показник «Спостереження» пов'язаний із «Нереагуванням» (r = ,55), а «Нереагування» з «Альтернативами» (r = ,37). Отже, отримані дані свідчать про взаємопов'язаність процесів спостереження за досвідом, його усвідомлення й опису, регуляції реакцій та здатності розглядати альтернативи. При цьому найбільш виражені зв'язки з професійною життєстійкістю демонструють саме показники, пов'язані з активною когнітивною обробкою та гнучкою організацією досвіду.

До слова, дослідження показало, що кількість років отриманого бойового досвіду, починаючи з 2022 року, практично не пов'язана з більшістю досліджуваних показників. Значущим виявився лише слабкий негативний зв'язок із показником «Неосудливість до внутрішнього досвіду» (r = -.20). Водночас відсутність значущих кореляцій бойового досвіду з більшістю показників професійної життєстійкості та когнітивних характеристик не дозволяє говорити про прямий лінійний зв'язок між тривалістю бойового досвіду та рівнем досліджуваних психологічних ресурсів. Окремо слід підкреслити, що нами не виявлено жодних зазначити відсутність статистично значущих кореляцій схильності до теорій змов як із професійною життєстійкістю, так і з показниками майндфулнес та когнітивної гнучкості. Отже, в межах цієї вибірки схильність до конспірологічних пояснень не демонструє простого лінійного зв'язку з досліджуваними характеристиками.

Найбільш значущим результатом кореляційного аналізу є виявлення стійких позитивних взаємозв'язків когнітивної гнучкості з основними компонентами професійної життєстійкості військовослужбовців. Здатність розглядати альтернативні способи інтерпретації та розв'язання ситуацій позитивно пов'язана з професійною включеністю, контролем, прийняттям виклику, емоційним, мотиваційним і соціальним компонентами професійної життєстійкості. Це дозволяє розглядати когнітивну гнучкість як один із потенційних ресурсів стійкого функціонування військовослужбовця в складних, невизначених та інформаційно насичених умовах.

Для визначення предикторів когнітивної флексибельності військово-службовців було також використано множинний регресійний аналіз. До слова, шкала «Альтернативи» характеризує здатність особистості розглядати проблемну або неоднозначну ситуацію з різних позицій, знаходити альтернативні способи її інтерпретації та бачити декілька можливих варіантів розв'язання проблеми. У контексті когнітивної стійкості військовослужбовців високий рівень здатності до пошуку альтернатив можна розглядати як потенційний ресурс протидії однобічному сприйманню інформації, категоричним судженням та некритичному прийняттю готових пояснювальних схем. Водночас важливим є те, що когнітивна гнучкість не є показником критичності, адже здатність бачити альтернативу створює когнітивну можливість для перевірки та переосмислення інформації, але сама по собі вона не означає її критичного аналізу. Шкала ж контролю характеризує суб'єктивне відчуття здатності контролювати складні або проблемні ситуації, знаходити способи впливу на них та зберігати відчуття керованості власними діями. У

структурі когнітивної стійкості цей компонент може бути пов'язаний із здатністю не сприймати складну ситуацію як абсолютно неконтрольовану та зберігати активну позицію щодо пошуку способів її подолання. Отже, виявлена регресійна модель, у якій шкала альтернативи розглядалася як залежна, виявилася статистично значущою. Сукупність включених до моделі предикторів пояснює 41,1% варіативності показника «Альтернативи», а після корекції на кількість предикторів – 39,3%. Це свідчить про достатньо виражену пояснювальну здатність моделі. Найбільш вагомим предиктором показника «Альтернативи» виявився показник «Опис» ($\beta = 0{,}537$; $p < 0{,}001$). Таким чином, вищий рівень здатності диференційовано описувати власний досвід і ситуацію статистично значуще пов'язаний із більшою здатністю розглядати альтернативні варіанти. Саме цей показник має найбільший стандартизований регресійний коефіцієнт серед включених до моделі предикторів. Водночас показники «Спостереження» ($\beta = 0{,}146$; $p = 0{,}118$) та «Усвідомлена дія» ($\beta = 0{,}113$; $p = 0{,}276$) не продемонстрували статистично значущого унікального внеску в прогнозування показника «Альтернативи». Отже, хоча вони можуть бути пов'язані з альтернативністю на рівні загальних кореляцій, у межах представленої регресійної моделі їхній самостійний внесок не підтверджено. Отримані результати дозволяють припустити, що здатність військовослужбовця до диференційованого опису власного досвіду може виступати одним із когнітивних ресурсів, пов'язаних із формуванням альтернативності мислення. Така здатність передбачає можливість не обмежуватися першою доступною інтерпретацією ситуації, а розглядати декілька можливих способів її розуміння та варіантів подальшої дії. В умовах професійної діяльності військовослужбовця це може відігравати особливу роль, оскільки функціонування в умовах невизначеності вимагає відмови від надмірно однозначної інтерпретації ситуації та збереження когнітивної гнучкості.

Висновок до розділу

Проведений аналіз емпіричних досліджень когнітивної стійкості військовослужбовців дає підстави розглядати її як комплексну психологічну характеристику, що забезпечує збереження автономності сприймання, оцінювання та інтерпретації інформації в умовах невизначеності, інформаційного перевантаження та цілеспрямованого впливу. Дослідження, проведені на різних вибірках військовослужбовців, засвідчують, що інформаційне середовище може впливати не лише на індивідуальні оцінки та ставлення до інформації, а й на функціонування військового колективу, його згуртованість і готовність.

Ррезультати розглянутих досліджень показують, що інформаційна стійкість не може бути зведена лише до поінформованості про існування дезінформації або суб'єктивної готовності перевіряти повідомлення. Вона передбачає комплексне функціонування когнітивної системи: оцінювання надійності джерел, розрізнення фактів та їхніх інтерпретацій, усвідомлення власних когнітивних установок, регуляцію емоційного впливу інформації, здатність витримувати невизначеність, співвідносити суперечливі повідомлення та коригувати попередні висновки відповідно до нових доказів.

Важливим результатом аналізу є розмежування декларованої інформаційної компетентності та реальної когнітивної стійкості. Висока готовність військовослужбовців перевіряти інформацію та усвідомлення впливу інформаційної війни свідчать про сформовану установку на критичне споживання інформації, проте самі по собі не дозволяють робити висновок про здатність ефективно протистояти когнітивному впливу. Це актуалізує необхідність дослідження не лише того, що військовослужбовець знає про інформаційні маніпуляції, а й того, як він мислить і приймає рішення в ситуації суперечливої, неповної або емоційно насиченої інформації. Здатність розглядати ситуацію з різних точок зору, продукувати альтернативні пояснення та не обмежуватися першою доступною інтерпретацією створює психологічне підґрунтя для протидії категоричності, поляризації та некритичному прийняттю готових пояснювальних схем. Однак, все-таки когнітивну гнучкість не слід ототожнювати з критичним мисленням: вона створює можливість для перевірки та переосмислення інформації, але не гарантує її критичного аналізу.

Отримані у власному дослідженні результати додатково підтверджують значущість цього ресурсу. Виявлено стійкі позитивні взаємозв'язки когнітивної гнучкості з основними компонентами професійної життєстійкості військовослужбовців – професійною включеністю, контролем, прийняттям виклику, а також емоційним, мотиваційним і соціальним компонентами. Це дозволяє розглядати здатність до альтернативного бачення ситуації не як ізольовану когнітивну характеристику, а як компонент ширшої системи психологічних ресурсів, пов'язаних зі стійким функціонуванням військовослужбовця. Аналіз сучасних емпіричних даних актуалізує необхідність переходу від вивчення окремих проявів інформаційної поведінки до комплексного дослідження психологічних ресурсів, які забезпечують когнітивну стійкість військовослужбовця.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний та емпіричний аналіз дозволяє розглядати інформаційну стійкість військовослужбовця як комплексну психологічну характеристику, що забезпечує збереження автономності сприймання, осмислення та оцінювання інформації в умовах її надлишку, суперечливості, емоційної насиченості та цілеспрямованого маніпулятивного впливу. Сучасне інформаційне середовище характеризується переходом від впливу переважно на доступність інформації до впливу на способи її інтерпретації, когнітивні фрейми, цінності, установки та процедури прийняття рішень. У цьому контексті інформаційна, смислова та когнітивна війни можуть розглядатися як взаємопов'язані, але різні за глибиною рівні впливу на суб'єкта.

Теоретичний аналіз показав, що когнітивний вимір сучасної війни передбачає боротьбу не лише за зміст інформації, а й за здатність людини самостійно її осмислювати, співвідносити різні джерела, виявляти суперечності, переглядати попередні висновки та приймати рішення без некритичного прийняття нав'язаних інтерпретацій. Саме тому когнітивна стійкість є важливою складовою інформаційної стійкості та може розглядатися як її психологічний механізм. У підходах НАТО цей аспект пов'язується із необхідністю збереження

когнітивного потенціалу, здатності до ефективного прийняття рішень та протидії впливам, спрямованим на порушення когнітивних процесів.

Аналіз емпіричних досліджень засвідчив, що інформаційна стійкість військовослужбовців не може бути зведена до медіаграмотності, знання ознак фейкової інформації або готовності перевіряти джерела. Вона має комплексний характер і передбачає взаємодію когнітивних, емоційних, поведінкових та соціальних ресурсів. Особливого значення має здатність зберігати когнітивний контроль в умовах інформаційної невизначеності та емоційного напруження, усвідомлювати особистісні настанови, протистояти автоматичному прийняттю інформації та підтримувати автономність власних висновків. При цьому саме усвідомлення можливості інформаційного впливу не є достатньою умовою стійкості: знання про маніпуляції має доповнюватися практичною здатністю протистояти їм.

Результати власного емпіричного дослідження дозволили конкретизувати психологічні ресурси, пов'язані з когнітивним виміром інформаційної стійкості військовослужбовців. Найбільш виразним результатом стало виявлення позитивних взаємозв'язків когнітивної гнучкості з основними компонентами професійної життєстійкості, зокрема з професійною включеністю, контролем, прийняттям виклику, а також емоційним, мотиваційним і соціальним компонентами. Це дає підстави розглядати когнітивну гнучкість як важливий потенційний ресурс адаптивного функціонування військовослужбовця в складних, невизначених та інформаційно насичених умовах.

Водночас результати показали, що когнітивна гнучкість не є тотожною критичному мисленні. Здатність бачити альтернативи створює можливість для перевірки, порівняння та переосмислення інформації, але сама по собі не гарантує критичного оцінювання її змісту. Важливим доповненням до цього ресурсу виступає когнітивний контроль, який забезпечує збереження активної позиції суб'єкта та здатності шукати способи впливу на складну ситуацію. Регресійний аналіз додатково показав, що здатність диференційовано описувати власний досвід і ситуацію є вагомим предиктором здатності розглядати альтернативні варіанти. Отримані результати також засвідчили відсутність простих лінійних зв'язків між бойовим досвідом та більшістю досліджуваних психологічних характеристик, що не дозволяє розглядати сам факт або тривалість бойового досвіду як універсальний предиктор рівня когнітивних ресурсів військовослужбовця без більш глибоко дослідження цієї тематики.

Узагальнення теоретичних та емпіричних результатів дозволяє запропонувати розуміння інформаційної стійкості військовослужбовця швидше як системи психологічних ресурсів, що забезпечують збереження когнітивної автономності в умовах інформаційного впливу. Її когнітивний компонент передбачає здатність зберігати гнучкість мислення, розглядати альтернативні інтерпретації, здійснювати когнітивний контроль, усвідомлювати власні установки та підтримувати здатність до самостійного формування висновків. Емоційний компонент пов'язаний із можливістю регулювати вплив емоційного напруження на оцінювання інформації, а професійно-особистісний – із включеністю, відчуттям контролю, готовністю приймати виклики та збереженням активної позиції в складних умовах.

Отже, на підставі викладеного, когнітивна стійкість може розглядатися як один із центральних психологічних механізмів інформаційної стійкості військовослужбовця, оскільки саме вона визначає здатність не лише отримувати та перевіряти інформацію, а й зберігати автономність процесу її осмислення. У практичному вимірі це означає, що розвиток інформаційної стійкості військовослужбовців має передбачати не тільки навчання медіаграмотності та кібергігієни, а й розвиток когнітивної гнучкості, навичок усвідомлення власних когнітивних та емоційних реакцій, здатності працювати з альтернативними поясненнями, витримувати інформаційну невизначеність і здійснювати контроль власних інформаційних рішень.

Нарешті, така система ресурсів має значення не лише для виконання військовослужбовцем професійних завдань, а й для його подальшої соціальної реінтеграції. Здатність самостійно оцінювати інформацію, толерантно ставитися до інших точок зору, переглядати особисті інтерпретації та зберігати контроль над прийняттям рішень створює психологічне підґрунтя для ефективного повернення до ширшого соціального середовища. Отже, інформаційна стійкість може розглядатися не лише як засіб протидії сучасним інформаційним і когнітивним впливам, а і як ресурс збереження психологічної автономності, адаптивності та соціального функціонування військовослужбовця в процесі реінтеграції.

АНОТАЦІЯ

У розділі здійснено теоретичний та емпіричний аналіз інформаційної стійкості військовослужбовців як психологічного ресурсу ефективного функціонування в умовах сучасного інформаційно-когнітивного протистояння та подальшої соціальної реінтеграції. Розглянуто трансформацію сучасного інформаційного середовища та специфіку інформаційної, смислової і когнітивної війни як взаємопов'язаних, але різних за глибиною форм впливу на сприймання, інтерпретацію та оцінювання реальності. Проаналізовано когнітивний вимір інформаційної стійкості та його зв'язок зі здатністю зберігати автономність мислення, критично оцінювати інформацію, витримувати невизначеність, розглядати альтернативні інтерпретації та контролювати власні інформаційні рішення.

На основі аналізу сучасних емпіричних досліджень обґрунтовано доцільність розгляду когнітивної стійкості військовослужбовців як комплексного феномену, пов'язаного не лише з медіаграмотністю та фактчекінгом, а й із ширшою системою психологічних ресурсів. Показано значення когнітивної гнучкості, здатності до пошуку альтернатив, усвідомленості та професійної життєстійкості у забезпеченні стійкого функціонування військовослужбовця в умовах інформаційного перевантаження, суперечливості та цілеспрямованого впливу.

Представлено результати емпіричного дослідження взаємозв'язків між показниками когнітивної гнучкості та компонентами професійної життєстійкості військовослужбовців. Виявлено позитивні взаємозв'язки здатності до альтернативного бачення ситуацій із професійною включеністю, контролем, прийняттям виклику, а також емоційним, мотиваційним і соціальним

компонентами професійної життєстійкості. Додатково визначено потенційні предиктори когнітивної гнучкості за допомогою множинного регресійного аналізу.

Отримані результати дають підстави розглядати інформаційну стійкість як комплексну характеристику, що підтримує когнітивну автономність, адаптивність та ефективне соціальне функціонування військовослужбовця, а розвиток її когнітивного компонента як перспективний напрям психологічного забезпечення професійної діяльності та соціальної реінтеграції військовослужбовців.

Ключові слова: інформаційна стійкість; когнітивна стійкість; когнітивна гнучкість; когнітивна війна; інформаційна війна; смислова війна; інформаційне середовище; військовослужбовці; професійна життєстійкість; усвідомленість; соціальна реінтеграція.

Література

1. Балабушка Є., Свідерська О., Анощин М., Савічєв А. Протидія ворожій пропаганді як складова психологічної безпеки військовослужбовців. Наукові перспективи № 5(71) 2026 . С. 2112 – 2122. https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-5(71)-2112-2122

2. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / пер. з фр. В. Ховхун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 230 с.

3. Була С., Свідерська О. Соціальні мережі як інструмент політичної маніпуляції. Політикус.2020. Вип. 4. С. 21–25.

4. Кастельс М. Інтернет-галактика. Міркування щодо Інтернету, бізнесу і суспільства / пер. з англ. Е. Ганиш, А. Волкова ; ред. В. Лях. Київ : Видавництво «Ваклер», 2007. 304 с. ISBN 966-543-116-1.

5. Парахонський Б., Яворська Г. Породження війни з безсилля миру: смислова логіка війни. URL: https://niss.gov.ua/en/node/4660 (дата звернення: 05.08.2026).

6. Свідерська О. Труднощі інституційного регулювання цифровими ризиками у транзитному суспільстві. Вісник Львівського університету. Сер.: Філософсько-політологічні студії, 2020. Вип. 31. С. 189–195.

7. Свідерська О. Цифрова пропаганда та ризики інформаційної безпеки у контексті російсько-української війни.Політикус. 2022.Вип. 2.С.60–65.

8. Фуко М. Археологія знання / пер. з фр. В. Шовкун. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи». 2003. 326 с.

9. Шевчук О., Капосльоз Г., Лагодзінський В., Степаненко В., Панченко В., Дєточка О., Єфімова В., Серафімов І. Рівень сформованості у військово-службовців Збройних сил України та Державної спеціальної служби транспорту української національної та громадянської ідентичності. Київ: Науково–дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України. 2026. 86 с.

10. Beck U. World Risk Society. Cambridge : Polity Press, 1999. 184 p.

11. Bell D. The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting. New York : Basic Books, 1973. 507 p.

12. Boukes M., Hameleers M. Fighting lies with facts or humor: Comparing the effectiveness of satirical and regular fact-checks in response to misinformation and

disinformation. Communication Monographs. 2023. Vol. 90, № 1. P. 69–91. DOI: 10.1080/03637751.2022.2097284

13. Dijk J. van. The Network Society. 4th ed. London : SAGE Publications, 2020. 384 p. ISBN 978-1-5264-9818-2.

14. Firoozmand Duffy F., McDonnell G. P., Auslander M. V. та ін. US Soldiers' Individual and Unit-level Factors Associated with Perceptions of Disinformation in the Military Context. Military Medicine. 2023. Vol. 188, Supplement 6. P. 698–708. DOI: 10.1093/milmed/usad322.

15. Gilbert D. How mental systems believe".American Psychologist. Vol. 46. Pp. 107-119.

16. Gomez Rodriguez M., Gummadi K., Schölkopf B. Quantifying information overload in social media and its impact on social contagions. Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media. 2014. Vol. 8, No. 1. P. 170–179. DOI: 10.1609/icwsm.v8i1.14549

17. Keegan, J. History of Warfare, 1st Vintage Books edition, New York: Vintage Books, 1994, 432 c.

18. Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Manchester : Manchester University Press, 1984.

19. NATO Allied Command Transformation. Cognitive Warfare [Електронний ресурс]. URL: https://www.act.nato.int/article/cognitive-warfare/ (дата звернення: 05.08.2026).

20. Weaver K. Inferring the Popularity of an Opinion From Its Familiarity : A Repetitive Voice Can Sound Like a Chorus. Journal of personality and social psychology. 2007. Vol. 92. No. 5. Pp. 821-833.

21. Wodak R. Entering the 'post-shame era': the rise of illiberal democracy, populism and neo-authoritarian. Global Discourse An interdisciplinary journal of current affairs Volume 9: Issue 1 2019. 195–213.

22. Zollo F., Quattrociocchi W. Misinformation spreading on Facebook. Complex Spreading Phenomena in Social Systems: Influence and Contagion in Real-World Social Networks. Cham : Springer, 2018. P. 177–196. DOI: 10.1007/978-3-319-77332-2_10.

Information about the author:
Sviderska Olha Ivanivna,
Candidate of Political Sciences,
Professor at the Department of Military Political Science,
Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv
81, Yulii Zdanovskoi St., Kyiv, 03680, Ukraine

NOTES

NOTES

NOTES

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Centre for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:
Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Avotu iela 8 k-1 – 25, Rīga, LV-1011
E-mail: office@baltijapublishing.lv

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2026. gada 2. oktobris
Tirāža 150 eks.